Lion Feuchtwanger

Vulpile în vie

În 1776 guvernul revoluționar al viitoarelor State Unite ale Americii îl trimite pe Benjamin Franklin la Paris pentru a negocia cu monarhia franceză un important ajutor financiar și militar. Emisarul american se izbește de neînțelegeri cu propriii colegi, dar și de încăpățânarea lui Ludovic al XVI-lea. Dincolo de ajutorul francez acordat insurgenților americani se profilează recea și eterna logică de stat. Cine va ceda: monarhul refractar sau mecanismele inexorabile ale istoriei și progresului?

Feuchtwanger ne așterne magistral la picioare splendoarea şi corupţia Curţii de la Versailles. Dincolo de rafinament şi strălucire se profilează făţărnicia şi îndârjirea aristocraţilor hotărâţi să-şi urmeze scopurile personale până la capăt. Asistăm în paralel la efortul titanic al lui Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais de a-i susţine financiar pe rebelii americani şi, în acelaşi timp, de a-şi promova îndrăzneţele piese de teatru care, prin spiritul lor de frondă, vestesc zorii unei noi epoci.

Lion Feuchtwanger s-a născut în 1884 la München, în Germania. A studiat literatură şi filosofie la Universităţile din München şi Berlin. A scris critică de teatru şi a fondat, în 1908, revista culturală *Der Spiegel*. În 1914, după izbucnirea Primului Război Mondial, s-a înrolat în Armata Germană, dar a fost lăsat la vatră din motive de sănătate. După ce a publicat câteva piese de teatru, a început să scrie romane istorice, debutând cu *Die häßliche Herzogin Margarete Maultasch* (*Ducesa slută Margareta Maultasch*, 1923). I-au urmat romane de mare succes la critică şi la public, printre care: *Der falsche Nero* (*Falsul Nero*, 1936), *Die Füchse im Weinberg* (*Vulpile în vie*, 1946), *Goya oder der arge Weg der Erkenntnis* (*Goya sau drumul spinos al cunoaşterii*, 1951) şi *Narrenweisheit oder Tod und Verklärung des Jean-Jacques Rousseau* (*Înţelepciunea nebunului sau moartea şi transfigurarea lui Jean-Jacques Rousseau*, 1952).

Persecutat de regimul nazist, a fost nevoit să se expatrieze şi ulterior s-a stabilit în Statele Unite ale Americii, unde a murit în 1958.

LION FEUCHTWANGER

Vulpile în vie
sau
Arme pentru America

Titlul original:
Die Füchse im Weinberg
1947/1948

În româneşte de P. şi L. Năvodaru

Coperta de Val Munteanu

Editura de Stat pentru Literatură şi Artă
(ESPLA)
1959

CUPRINS:

PREFAȚĂ
CUVÂNT ÎNAINTE AL AUTORULUI
PARTEA ÎNTÂI - ARME PENTRU AMERICA
CAPITOLUL I - BEAUMARCHAIS
CAPITOLUL II - FRANKLIN
CAPITOLUL III - LOUIS ȘI TOINETTE
CAPITOLUL IV - JOSEF
PARTEA A DOUA - ALIANȚA
CAPITOLUL I - LUNGA AȘTEPTARE
CAPITOLUL II - ÎNTÂLNIREA
CAPITOLUL III - O BĂTĂLIE CÂȘTIGATĂ
CAPITOLUL IV - SEMNAT ȘI PARAFAT
PARTEA A TREIA - PREȚUL
CAPITOLUL I - VOLTAIRE
CAPITOLUL II - ÎNTRE ȚICEREA
CAPITOLUL III - PECORO
CAPITOLUL IV - PATRIA
POSTFAȚĂ AUTORULUI 1952

PREFAŢA

Născut în 1884, în Germania, la München, decedat în 1958 în Statele Unite, Lion Feuchtwanger a fost unul dintre cei mai de seamă scriitori progresişti ai epocii noastre.

Preocupat de marile probleme politice şi culturale ale timpului său, Feuchtwanger a luat atitudine faţă de ele, le-a dezbătut în numeroase eseuri, şi întreaga sa creaţie literară stă mărturie pentru intensa participare a scriitorului la frământările vieţii contemporane.

Eseist, poet, dramaturg şi romancier, Lion Feuchtwanger şi-a dobândit celebritatea mai cu seamă prin romanele sale istorice, în care descriind oameni şi fapte din epoci apuse, dezbate de fapt probleme ale epocii noastre.

Drumul parcurs de Feuchtwanger în cele aproape cinci decenii de rodnică activitate literară atestă o evoluţie complexă de la progresismul individualist burghez, oglindit în primele sale creaţii, până la înţelegerea rolului maselor populare în făurirea istoriei, până la înţelegerea importanţei revoluţiei socialiste, a rolului Uniunii Sovietice.

În romanele sale istorice apărute între cele două războaie Lion Feuchtwanger caută să redea „conflictul dintre individ şi societate, răzvrătirea individului evoluat împotriva orânduirii sociale care devine tot mai absurdă”. Personajele sale centrale sunt „eroi”, personalităţi excepţionale, oameni ce au depăşit prin înţelegere societatea şi clasa din care fac parte. Ele duc, în numele raţiunii şi omeniei, lupta împotriva forţelor întunericului şi reacţiunii, luptă de cele mai multe ori sortită, în împrejurările istorice în care trăiesc, înfrângerii.

După o serie de romane inspirate din trecutul istoric, alarmat de catastrofa spre care e împinsă Germania după primul război mondial de către forţele reacţiunii militare şi clericale, regrupate şi puse în slujba marelui capital ce încuraja noua mişcare profund reacţionară — hitlerismul — Feuchtwanger îşi alege temele din contemporaneitate şi devine un cronicar combatant al timpului său.

În 1929 apare *Erfolg* (*Succesul*), primul mare roman antihitlerist al literaturii mondiale, cu patru ani înainte de aducerea lui Hitler la putere. L-au urmat în 1933 *Geschwisler Oppertnann* (*Fraţii Oppermann*) şi în 1939, după izbucnirea războiului, *Exil*. Romanele acestea — întreg ciclul se numeşte *Wartesaal* (*Sala de aşteptare*) — trebuiesc socotite de fapt şi ele romane istorice, într-un sens mai larg al cuvântului, deoarece autorul descrie evenimentele şi cadrul lor social, cultural şi politic după tehnica „romanului istoric serios" (expresia este a lui Lion Feuchtwanger). Simularea unui obiectivism de cronicar, crearea unui sentiment de distanţă şi înstrăinare faţă de evenimentele contemporane în care cititorul — şi nu numai cel german! — este cumva amestecat, trebuia, să-l îndemne pe cititor să reflecteze asupra, unor situaţii care, prin cotidianul lor, riscă să-i apără ca fireşti, inevitabile, indiscutabile. Acest procedeu literar, „efectul de înstrăinare", a fost dus până la ultimele sale consecinţe artistice şi propagandistice de teatrul lui Bertold Brecht, cu care Feuchtwanger a fost legat printr-o rodnică prietenie, literară şi politică.

Şi în ciclul *Wartesaal* eroii pozitivi sunt intelectuali izolaţi, care detestă şi dispreţuiesc reacţiunea şi încearcă s-o combată numai cu mijloacele propagandei; dar în perioada când scrie *Exil*, Lion Feuchtwanger ajunsese la concluzia necesităţii ca intelectualii antihitlerişti să se încadreze în largul front de luptă antihitlerist condus de comunişti.

Eroul principal din *Exil*, compozitorul Sepp Trautwein, care a părăsit Münchenul dintr-o profundă repulsie morală faţă de Hitler, şi nu pentru că ar fi fost orientat politiceşte, devine în emigraţie publicist antihitlerist, sacrificând posibilităţile sale de creaţie artistică pentru a se putea dedica activităţii politice, pe care o socoteşte mai importantă. Lupta politică îl maturizează însă şi-i potenţează forţa creatoare. Faptul că devine simpatizant al comunismului îi redă optimismul şi astfel Sepp Trautwein reuşeşte să compună marea sa operă, simfonia denumită în mod semnificativ „*Sala de aşteptare*", care descrie suferinţele, frământările, lupta unei omeniri chinuite în aşteptarea trenului spre un viitor luminos. Fiul lui

Sepp, Hans, tânăr comunist, care învăţase multe din calea sinuoasă a tatălui său, din şcoala emigraţiei antifasciste, pleacă să studieze în Uniunea Sovietică, dornic să contribuie la construirea lumii noi.

Aici e de amintit că în perioada când scria *Exil*, Feuchtwanger a făcut o călătorie în Uniunea Sovietică, despre care a şi scris un volum intitulat *Moscova 1937*.

Al patrulea volum, *Întoarcerea*, care urma să încheie ciclul romanelor antihitleriste, Feuchtwanger nu l-a mai scris, probabil pentru că n-a mai apucat să se repatrieze, deşi şi-a manifestat în repetate rânduri şi în mod public — între altele şi printr-o scrisoare adresată tovarăşului Wilhelm Pieck — dorinţa de a se întoarce în Germania democrată, care l-a onorat dealtfel cu Premiul naţional pentru literatură.

În timpul războiului, Feuchtwanger continuă să scrie şi alte romane antifasciste, inspirate din mişcarea de rezistenţă a poporului francez.

Înfrângerea hitlerismului îi permite să se întoarcă îmbogăţit de experienţă, maturizat politiceşte, la romanul istoric propriu-zis.

Principalele opere din această ultimă şi foarte rodnică perioadă a vieţii lui sunt romanele *Vulpile în vie* (1948), *Goya* (1952), *Înţelepciune de nebun sau moartea şi transfigurarea lui Jean Jacques Rousseau* (1953), *Evreica din Toledo* (1956), *Jefta şi fiica sa* (1957).

Tot în această perioadă scrie piesa de teatru *Judecarea Mariei Antoinette* precum şi numeroase studii şi eseuri cultural-politice. Principalele personaje ale romanelor acestei perioade nu mai sunt eroi însinguraţi, care găsesc puţin ecou şi înţelegere în societatea lor, ci dimpotrivă corifei care exprimând „spiritul timpului", tendinţele cele mai progresiste ale maselor populare, le antrenează în lupta împotriva vechiului şi sunt totodată purtaţi, ridicaţi de valul aprobării populare.

Acest lucru se simte limpede în *Goya* care a şi fost prezentat publicului nostru cititor, se simte şi în *Vulpile în vie*, al doilea mare roman postbelic al lui Feuchtwanger ce apare în limba

română.

Despre unele probleme pe care le ridică Feuchtwanger în acest roman şi în postfaţa sa — şi felul cum le rezolvă — simţim nevoia să spunem câteva cuvinte, pentru a preveni, sau a risipi, eventualele nedumeriri ale cititorului.

Deşi puternic influenţat de marxism — într-un eseu apărut în revista *Aufbau* în 1953 scria „Istoria, atât în trecut cât şi în prezent, nu poate fi înţeleasă fără cheia pe care ne-a dat-o Karl Marx“... În numeroase domenii Lion Feuchtwanger nu a reuşit să depăşească poziţii progresist-burgheze.

Caracteristică în această privinţă este poziţia lui Feuchtwanger faţă de genul, său preferat, romanul istoric, mai precis faţă de raportul dintre „romanul istoric serios” şi istoriografie. Citatul din Aristotel{1}, unul dintre cele patru folosite ca motto pentru romanul *Vulpile în vie*, este fără îndoială valabil nu numai pentru istoria scrisă în timpul lui Aristotel, ci şi pentru toată istoriografia, până în zilele noastre, cu excepţia istoriografiei marxiste.

Într-adevăr, istoriografia marxistă combate din principiu factologia — acumularea faptelor de dragul faptelor, înşirarea amănuntelor de dragul amănuntelor şi, înarmată cu marile principii ale materialismului istoric, desghioacă miezul şi esenţa evenimentelor de care se ocupă. Aşadar, suntem îndreptăţiţi să socotim că afirmaţia lui Lion Feuchtwanger din postfaţă, privitoare la capacitatea mai mare a literaturii decât a ştiinţei — istoriografiei — de a reda istoria, şi aici se referă din nou la Aristotel, este valabilă numai pentru istoriografia premarxistă. Un roman istoric oricât de reuşit — atât datorită justei înţelegeri de către autor a desfăşurării procesului istoric, cât şi a talentului său scriitoricesc — nu poate da o înţelegere mai justă a evenimentelor descrise decât o lucrare istorică marxistă.

Justificarea „romanului istoric serios” nu stă deci în aceea că redă mai bine miezul şi esenţa evenimentelor trecute, ci în aceea că ajută pe cititorul nespecializat să le cunoască şi, mai mult decât atât, să tragă din ele învăţături pentru perioada în care trăieşte. Bineînţeles că cititorul nu trebuie să uite că

citeşte un roman şi nu un tratat de istorie.

Autorul romanului istoric nu redă toate detaliile perioadei descrise, ci o imagine artistică a epocii. El are dreptul să selecteze personajele şi evenimentele, să pună în lumină ce va socoti esenţial, cu condiţia să nu păcătuiască împotriva „miezului şi esenţei", să nu prezinte într-o lumină falsă marile adevăruri ale istoriei. Îi sunt permise chiar şi mici încălcări ale „adevărului istoric", cu condiţia ca marile adevăruri ale istoriei să nu fie încălcate.

Criticii au subliniat extraordinara documentare pe care o mărturisesc toate romanele lui Feuchtwanger. De aceea nu puţini au fost cei care s-au mirat de cutezanţa autorului, când a înfăţişat pe Ludovic al XVI-lea, în opoziţie cu toţi sfetnicii săi, ca pe un om în stare să înţeleagă prăbuşirea sa şi a orânduirii pe care o reprezenta, aşa cum nu atestează istoria.

A fost un procedeu literar al lui Feuchtwanger? Fără îndoială că da. El a exprimat astfel adevărul că o clasă condamnată la pieire nu-şi vede moartea cu ochii, iar dacă unul dintre conducătorii ei o întrezăreşte cumva, luciditatea lui nu poate împiedica pieirea acelei clase şi nici nu-l poate salva pe el însuşi de ridicol.

Nu este esenţial pentru înţelegerea perioadei ce a premers revoluţiei franceze dacă neputinciosul Ludovic al XVI-lea ştia sau nu încotro îl împinge în mod necesar progresul economic şi cultural al burgheziei în ascensiune, pe atunci stegarul progresului social. Esenţial este drumul pe care societatea omenească este împinsă de necesitatea istorică, şi Feuchtwanger îl cunoaşte şi ni-l arată.

Nu putem decât să regretăm că autorul nu aduce în mai mare măsură pe prim plan burghezia, cu toate contradicţiile, dar Beaumarchais este un reprezentat strălucit al ei.

Nu sunt esenţiale pentru înţelegerea revoluţiei americane intrigile dintre membrii ambasadei americane la Paris, dar prin intermediul lor şi al informaţiilor pe care personajele romanului le aduc din tinerele State Unite se vede măreţia, dar se văd şi limitele istorice ale unei revoluţii burgheze, după cum se poate prevedea şi evoluţia acestei republici, încăpută

pe mâna unor negustori rapaci şi mărginiţi.

Cât de emoţionante sunt pasagiile în care Beaumarchais citeşte textul sobru şi de o înaltă ţinută umană a „*Declaraţiei drepturilor omului*”, în care Franklin reflectează la ceea ce înseamnă pentru progresul omenirii *Enciclopedia franceză* sau se bucură scriind pamfletul împotriva ducelui de Hessa, negustor de mercenari, ori pasajul care-l descrie pe Beaumarchais creând celebrul monolog acuzator al lui Figaro. Feuchtwanger ne face să înţelegem continuitatea luptei pentru progresul politic şi social, rolul literaturii în această luptă, ne prezintă pe reprezentanţii ei de frunte şi ne face să-i iubim.

În postfaţă, autorul face o paralelă între epoca premergătoare revoluţiei franceze şi zilele noastre, găsind că elanul progresului istoric este şi astăzi la fel de irezistibil ca atunci.

Hotărât lucru: marile adevăruri ale istoriei nu sunt încălcate în romanul acesta.

PETRU NAVODARU

CUVÂNT ÎNAINTE AL AUTORULUI

Aici începe romanul Vulpile în vie*, denumit şi* Arme pentru America.

Se povesteşte în roman despre nerozia isteaţă, despre prostia şireată şi despre corupţia suprarafinată a unei societăţi în descompunere.

Veţi întâlni aici femei amabile şi bărbaţi scânteietori, dar superficiali, oameni de spirit cu inimi sterpe, alţii generoşi, dar nepricepuţi,

Şi un om mare înconjurat de netoţi,

Şi teatru, şi politică, şi duşmănie, şi cupiditate, şi prietenie şi amoruri, şi afaceri, şi dragoste,

Şi eternul identic în desfăşurarea lui etern schimbătoare.

Veţi mai întâlni în această carte bărbaţi care cred în posibilitatea cunoaşterii tot mai adânci a legilor devenirii.

Ca şi în posibilitatea de a se adapta acestor legi şi de a construi astfel o lume însufleţită de tot mai multă umanitate.

Romanul mai vorbeşte apoi şi de lupta oamenilor, cuvintelor şi ideilor în jurul unei revoluţii economice.

Şi nu uită romanul nici să arate orbirea oamenilor în faţa mersului înainte al istoriei,

Şi legătura indisolubilă, dar văzută de puţini, a tuturor oamenilor între ei,

Şi credinţa într-o înceată, înceată, dar sigură creştere a raţiunii umane, între ultima glaciaţiune şi cea următoare.

AUTORUL

Destin? Această noţiune este mistică, este nonsens.
STALIN

Trebuie să preluăm din trecut locul, nu cenuşa.
JEAN JAURES

Nu-mi vorbiţi de „destin”. Politica este destinul.
NAPOLEON

Reprezentarea artistică a istoriei este mai ştiinţifică şi mai serioasă decât istoriografia exactă. Într-adevăr, poezia prinde sâmburele şi esenţa, iar relatarea exactă înşiră doar amănunte.
ARISTOTEL

PARTEA ÎNTÂI

ARME PENTRU AMERICA

CAPITOLUL I

BEAUMARCHAIS

Drumul de la Versailles la Paris duce printr-o regiune plăcută, înverzită. Plouase înainte de amiază, dar acum soarele răzbătea printre norii răsfiraţi, şi Pierre se bucura de răcoarea jilavă a frumoasei zile de mai.

Ieri, întorcându-se de la Londra, mai fusese plin de îndoieli dacă nu cumva, prin schimbarea cabinetului, nu eşuase pentru totdeauna toată combinaţia pusă la cale de el cu atâta stăruinţă şi ingeniozitate. I se mai întâmplase asemenea ghinion. De astă dată însă, lucrurile se aranjau. În lunga, sincera convorbire cu ministrul, se vădise că Versailles-ul era foarte interesat de propunerile lui. Contele Vergennes manifesta faţă de planurile lui mult mai mult interes decât lăsaseră să se bănuiască prudentele sale scrisori. Promisiunile făcute azi de guvernul de la Versailles depăşeau cu mult tot ce sperase; marea afacere era ca şi încheiată.

Caleaşca lui Pierre ajunsese la răscrucea de la care pornea şoseaua spre Clamart. Pierre îi ceru vizitiului să mâne mai încet. Se lăsă pe spate cu un uşor zâmbet pe buze şi-şi recapitulă în gând tot ce realizase.

Pierre Caron de Beaumarchais îşi petrecuse ultima vreme la Londra, ca agent secret al guvernului francez. Treburile pentru care fusese utilizat domnul acesta expeditiv şi dibaci erau neclare, cam murdare, nu foarte importante. Îi luaseră numai o mică parte din timp şi-i lăsaseră răgaz să elaboreze un proiect mai de seamă.

De când izbucnise marea dispută dintre regele George al treilea al Angliei şi coloniile sale americane, Pierre Caron de Beaumarchais luase cu patimă partea americanilor, a răsculaţilor. Ca şi mulţi alţi intelectuali de la Paris şi chiar de la Londra, salutase în „oamenii de la Boston”, în „insurgenţi”, pe oamenii care luptau pentru înfăptuirea marilor idei ale filozofilor francezi şi englezi. Aceşti oameni erau hotărâţi să

ducă o viaţă simplă, apropiată de natură, şi nu o existenţă schilodită de convenţii, prejudecăţi şi bun plac despotic, ca aceea de la Paris şi Londra. Oamenii Lumii Noi voiau să-şi întemeieze statul pe libertate, raţiune şi natură. Şi pe aceşti oameni regele Angliei voia să-i silească, prin foc şi sabie, să renunţe la nobila lor intenţie.

Pierre nu le lua parte americanilor numai cu inima şi cu vorba, ci sprijinea cauza lor şi cu fapta. Bine văzut în toate cercurile societăţii londoneze, prieten cu conducători de-ai conservatorilor şi liberalilor, avea ocazie să afle o mulţime de amănunte despre conflictul cu coloniile. Adună un material bogat, îl ordonă, trase concluzii şi, fără să-l fi însărcinat cineva cu aceasta, trimitea lui Ludovic al şaisprezecelea şi miniştrilor săi rapoarte care se remarcau prin competenţă, claritate, perspectivă. Revăzând azi în gând rapoartele şi memoriile sale, Pierre putea fi satisfăcut: el, agentul secret fără însărcinare oficială, pricepuse de la început mai bine esenţa conflictului anglo-american decât ambasadorul acreditat al regelui. Previziunile sale fuseseră confirmate de evenimente.

Concluzia, însă, pe care o trăsese la finele fiecăruia din rapoartele sale către cabinetul de la Versailles era îndemnul insistent ca insurgenţii să fie sprijiniţi în vederea slăbirii Angliei. Conflictul englezilor cu coloniile oferea Franţei o ocazie unică de a se reabilita de pe urma păcii ticăloase pe care Anglia i-o impusese cu doisprezece ani în urmă{2}.

Pierre ştia, bineînţeles, că guvernul francez nu putea lua pe faţă atitudine în favoarea rebelilor: ar fi însemnat război cu Anglia. Flota şi armata, însă, nu erau încă destul de puternice pentru război, nemaivorbind de starea jalnică a finanţelor. Dar Pierre găsise o ieşire din această dificultate.

Zâmbea mulţumit. Alcătuise rapoartele şi dase sfaturile cu intenţia sinceră de a le ajuta americanilor şi de a sprijini cauza libertăţii şi a raţiunii. Dar se întâmplă câteodată ca străduinţe idealiste, să aducă şi câştiguri materiale. Cei care socot că este dezonorant să câştigi bani buni luptând pentru o cauză bună, sunt neghiobi. El, Pierre, nu era neghiob. Cu flerul omului de

afaceri încercat şi al agentului politic obişnuit cu intrigile, mirosise de la început că o aţâţare dibace a focului luptei de eliberare nu va aduce numai satisfacţii morale, ci şi satisfacţii materiale.

Ţinând aşadar seama de faptul că Franţa încă nu-şi putea permite să provoace un conflict armat cu Anglia, Pierre sugerase ca guvernul francez să-i sprijine pe americani deocamdată pe ascuns, fără a se compromite. Oameni de afaceri aveau să livreze insurgenţilor arme şi alte furnituri, aparent pe cont şi pe risc propriu, subvenţionaţi însă şi sprijiniţi, în taină, în toate felurile, de guvernul francez.

După multe tergiversări, când Pierre credea că n-o să mai reuşească să-l convingă pe ministrul de Externe, contele Vergennes, de valabilitatea planului său, lucrurile se aranjaseră totuşi, până în cele din urmă, întocmai cum le calculase. Astăzi ministrul se hotărâse şi-l însărcinase să organizeze o întreprindere cum o propusese el, Pierre. De astăzi, când va oferi insurgenţilor arme sau alte materiale, se va putea prezenta ca împuternicitul secret al regelui Franţei.

Era mulţumit de sine. Felul cum purtase dificila convorbire cu ministrul încununase în mod demn ingenioasele sale pregătiri.

Insurgenţii aveau nevoie de multe. Echipamentul lor era într-o stare de plâns, capacitatea de producţie a puţinelor lor fabrici era minimă. Le trebuia întregul necesar pentru treizeci de mii de oameni. Ministrul îl întrebase dacă el şi prietenii lui de afaceri ar fi într-adevăr în stare să procure cantităţi atât de mari de material şi să le transporte peste ocean. „Da, da, da”, răspunse Pierre pe loc, cu îndrăzneală, pentru a continua apoi: „Bineînţeles, numai dacă arsenalele regelui ne vor pune la dispoziţie arme în condiţii favorabile şi nu vom fi ţinuţi prea din scurt din punct de vedere financiar”. Contele Vergennes declarase că se va pune în contact cu ministrul de Război, iar apoi, ajungând la punctul cel mai delicat, îl întrebase pe Pierre cam cât îşi închipuie să fie subvenţia pe care o aştepta de la guvern.

Pierre era hotărât să rişte afacerea dacă vă primi de la

guvern o subvenţie de cel puţin un milion de livre. Dar acum, când ministrul voia în mod serios să-i încredinţeze uriaşa furnitură, îşi dădu seama că până aci se jucase, doar, cu tot planul acesta. O dată cu încântarea stârnită de însărcinarea formidabilă şi de cinstea ce i se acordase, îl cuprinse teama că finanţele sale şi creditul de care dispunea nu vor fi pe măsura uriaşei operaţii. Un milion de livre constituia o bază ridicolă pentru livrarea necesarului celor treizeci de mii de oameni. Să ceară mai mult? Cerând prea mult, putea strica totul.

În timp ce, aparent calm, examina faţa zâmbitoare a ministrului ce aştepta răspunsul, socoti din nou, într-o grabă nebună, ce sumă să pretindă. „Cred că trei milioane vor fi de ajuns.” Urmase o pauză foarte scurtă, în care cei doi bărbaţi se măsuraseră din ochi. „Acum se hotărăşte soarta Americii şi a mea”, gândea Pierre. „Vă putem promite două milioane, spusese în cele din urmă ministrul. Un milion dăm noi, al doilea vi-l obţinem de la spanioli.”

În frumoasa după-amiază de mai, Pierre se întorcea acum la Paris, aproape ameţit de un atât de mare succes. Caleaşca în care străbătea lunca verde şi prietenoasă era ceva prea fastuoasă; în faţă şedea vizitiul, într-o livrea bogată, şi micul servitor negru, iar în spate holba ochii, cu fudulă prostie, un lacheu cu o livrea şi mai bogată. Pierre însuşi avea o înfăţişare puţin prea fastuoasă, cu costumul său ultramodern şi cu briliantul uriaş în deget.

Ar fi avut tot dreptul să fie ostenit. Aceste ultime zile fuseseră obositoare: lichidarea afacerilor lui de la Londra, călătoria rapidă, convorbirea cu ministrul. Dar Pierre nu era omul să se piardă. Deşi avea patruzeci şi patru de ani şi începuse să se îngraşe, părea tânăr, puteai să-i dai treizeci şi cinci. Faţa cărnoasă îi era juvenilă, fruntea, uşor adusă, era senină, ochii căprui priveau expresiv şi inteligent, sub nasul ascuţit şi drept zâmbea o gură cu buze pline, frumos arcuite. Bărbia, mică, cu gropiţă la mijloc, guşa mică ce ieşea din gulerul hainei scumpe, dădeau feţei şirete un aer blajin.

Ajunseseră la Issy şi, cu cât se apropiau de Paris, cu atât lucrau mai repede gândurile în capul lui Pierre.

Firma pe care voia s-o întemeieze trebuia să fie şi arătoasă. Casa numită *Hôtel de Hollande*, sediul afacerilor sale, în rue Vieille du Temple, dărăpănată încă dinainte, fusese foarte neglijată în timpul şederii sale la Londra. O va renova şi o va mobila din nou. Deodată ştiu şi numele firmei pe care o va întemeia. Avea să fie un nume spaniol, el iubea Spania, Spania îi purtase totdeauna noroc. Firma avea să se cheme *Rodrigue Hortalez*. Zâmbi. De acum înainte era deci *señor* Rodrigue Hortalez. Ca conducător al firmei îl va angaja, bineînţeles, pe Paul Theveneau. Desigur, Paul era foarte tânăr şi, pe lângă aceasta, stânjenit de boala ce-l măcina. Dar Paul fusese încercat în atâtea rânduri, Paul ţinea la el şi-l admira, era iniţiat în încurcatele sale manevre financiare şi complicatele sale secrete, era deosebit de capabil, avea darul să facă ordine în ele atunci când el, Pierre, nu le mai descurca de fel.

Două milioane de livre suna foarte impunător. Dar era vorba de toate cele necesare echipării a treizeci de mii de oameni şi de vasele care să transporte peste apă, în America, munţi de mărfuri. Noroc că comerţul lui de cherestea îi asigurase cele mai bune relaţii cu marii armatori. Oricum, va fi nevoie să folosească la maxim creditul său. Cinci până la şase milioane va trebui să bage de la început în afacere. Apoi, când şi cum vor plăti americanii? Îl trecu, o clipă doar, un fior rece. Jocul în care se băgase era tare riscant. Dar alungă imediat această îngrijorare. Oricum ar ieşi lucrurile, era mai pasionant să faci comerţ cu istorie mondială decât cu cherestea.

Păcat, numai, că toate trebuiau făcute atât de tainic! Ar fi vrut să vorbească, să strige lumii întregi ce misiune i-a fost încredinţată. Dar Vergennes insistase în mod deosebit să-şi ţină gura. Trebuia menţinută, prin toate mijloacele, aparenţa unei întreprinderi particulare, care făcea afaceri nevinovate cu capital propriu. Şi aşa avea să întâmpine destule dificultăţi din partea englezilor, care-l vor potopi cu note pe ministrul de Externe. Dacă ar comite imprudenţe, n-ar putea conta în nici un caz pe acoperire din partea Versailles-ului, dimpotrivă, s-ar pomeni părăsit fără scrupule; ministrul, altminteri atât de

politicos, îl avertizase în acest sens cu vorbe limpezi, seci, lipsite de orice politeţe. Deci nu avea voie să vorbească de misiunea lui de importanţă mondială decât cu cei câţiva prieteni de afaceri şi cu funcţionarii lui superiori, cu nimeni altcineva. Va trebui să circule printre oameni ca un *monsieur* Beaumarchais oarecare, duşmănit şi ironizat de mulţi, şi nu-i va fi îngăduit să-şi descopere atuurile în faţa adversarilor şi a celor ce-l luau în râs.

Dar aceste consideraţii neplăcute fură pe dată alungate de fericirea pe care i-o da conştiinţa uriaşului rol ce-i revenea. Toată lumea ştia că, fără ajutor din partea francezilor, americanii răsculaţi erau pierduţi. El însă, singur el, Pierre de Beaumarchais, cu zelul, focul şi elocvenţa lui, cu deosebitul lui dar de a cunoaşte oamenii, cu abilitatea lui, reuşise să-i determine, pe slabul rege Louis şi pe vanitoşii săi miniştri, să promită în principiu acest ajutor. Şi numai de abilitatea lui depindea acum dacă, şi în ce măsură, ajutorul promis va parveni americanilor. Soarta Lumii Noi de acolo, de peste ocean, progresul omenirii depindeau de inteligenţa şi de şiretenia sa.

Îşi închipuia viitorul cu febrilă fantezie. Vedea acumulându-se, în stive tot mai înalte, uniforme şi puşti în depozitele din porturile Franţei. Vedea pântecoasele corăbii ale firmei *Hortalez şi Compania* ieşind în larg, încărcate cu tunuri pentru rebeli, le vedea întorcându-se încărcate cu indigo şi tutun pentru el, Pierre. Gustă dinainte bucuria succesului. Da, acţiunea pe care o începuse acum era sarcina aceea de seamă pe care şi-o dorise de totdeauna, o sarcină demnă de un Beaumarchais.

Va fi la înălţimea sarcinii sale. A dus el la bun sfârşit lucruri mai puţin importante poate, dar mai complicate. Şi în timp ce fiecare învârtitură a roţilor îl apropia de oraşul său, Paris, şi de noua, pasionanta sa activitate, i se perinda rapid dinaintea ochilor mulţimea pestriţă a fericirilor şi nefericirilor trecute.

Era o acumulare de necrezut de ghinioane, dar un şi mai mare belşug de fantastice succese. El, fecior şi ucenic de ceasornicar, venit la Curte pentru a întoarce ceasurile

răposatului Louis al cincisprezecelea, fusese remarcat de rege pentru isteţimea şi purtarea sa plăcută. Fetele cam vârstnice ale regelui îl plăcură şi-l angajară ca profesor de harpă. Atrase atenţia extravagantului financiar Duverny, om foarte deştept, uns cu toate unsorile, care-l iniţie în secretele marii finanţe şi şi-l luă ca asociat. Pierre, cu dibăcia lui, cu talentul lui de a se purta în societate, cu darul lui de a urzi intrigi, făcu să înflorească afacerile firmei Duverny şi ale sale proprii, îşi cumpără titluri şi funcţii la Curte, propăşi de minune, dobândi prietenia multor bărbaţi, dragostea multor femei şi, datorită limbii sale ascuţite, obraznice, spirituale, nestăpânite, nu puţine duşmănii.

Apoi urmară primele lui două piese. Le scrise printre multe amoruri şi multe afaceri, cu mâna stângă, dar, pe când scria, mâna lui stângă devenise mâna dreaptă. Apoi, cele două căsnicii ale sale, amândouă fericite: şi prima, şi a doua soţie fuseseră frumoase şi bogate, dar amândouă muriseră curând, şi nu rămăseseră de pe urma lor decât pădurea de la Chinon, marele comerţ de cherestea, în care investise o parte din banii lor, şi un noian de calomnii.

Când muri Duverny, marele financiar, veneratul său dascăl, viaţa lui Pierre deveni un vârtej şi mai sălbatic. I s-au intentat procese absurde, un val de nedreptăţi îl lăsă fără avere, îl zvârli în puşcărie, îi răpi funcţiile şi titlurile cumpărate cu bani grei, precum şi drepturile sale cetăţeneşti.

Dar nedreptatea i-a priit. Ea i-a dat prilejul să scrie broşuri politice strălucitoare şi foarte spirituale. Iar pamfletele acestea i-au răspândit faima pe întreg pământul, mai mult încă decât comedia sa despre Figaro, *Bărbierul din Sevilla*.

Scrierile polemice i-au adus şi prietenia multor domni mari, şi unul din aceşti prieteni i-a făcut rost de un post în serviciul secret al regelui, deoarece, în urma condamnării, nu mai putea ocupa nici o funcţie publică. Apoi se ridicase din nou şi ajunsese, în cele din urmă, la cea mai înaltă culme, la misiunea ce-i fusese încredinţată astăzi.

Da, ziua de azi constituia o cotitură şi-i dădea posibilitatea să lichideze definitiv toate relele din trecut care mai stăruiau

în viaţa lui. Acum avea să calce în picioare sentinţa nedreaptă şi insolentă.

Căci sentinţa neroadă, dată împotriva lui de cea mai înaltă instanţă din Paris, mai era încă în vigoare din punct de vedere juridic. El, Pierre, care se îndrepta spre Paris în somptuoasa lui caleaşcă, în fastuosul lui costum, care fusese onorat cu cea mai înaltă încredere de guvernul maiestăţii-sale şi însărcinat cu una din cele mai grele misiuni pe care Franţa, ba, mai mult, chiar istoria mondială putea să însărcineze pe cineva, da, el mai era lovit de un „blam", mai era înfierat. Acum totul va trebui să se schimbe aşa cum va voi el. Va obliga cabinetul să permită procedura de recurs şi să-l repună în drepturile sale. Dacă guvernul n-o face, să-şi caute pe altcineva care să se ocupe de afaceri atât de delicate şi de încurcate. Nu va găsi însă pe nimeni. Numai Beaumarchais poate duce până la capăt o treabă scornită de Beaumarchais.

Acum caleaşca intra în Paris. Pierre privea oamenii şi lucrurile cu ochi vioi, fericiţi. Întotdeauna când se întorcea la Paris din călătorie, se simţea mândru de a fi fiul celui mai mare şi mai frumos oraş din lume. Dar niciodată nu mai fusese cuprins de o atât de nestăpânită bucurie. Nicicând nu-i strălucise în faţă o culme atât de înaltă şi de albastră ca noua lui ţintă.

Iată-l că trece în caleaşcă, Pierre Caron de Beaumarchais, mare politician, om de afaceri, dramaturg. Bun băiat, câteodată mai mult decât atât, generos, curajos, dar şi cabotin, de o vanitate fără margini, ridicolă. Judecă repede şi sigur oamenii şi situaţiile, dar nu scrutează niciodată profunzimea lor. Scriitor strălucit şi om de societate amuzant, patosul lui e antrenant, ironia sa rapidă şi nimicitoare. Este foarte inteligent şi deloc înţelept. Lacom de plăceri, suportă însă cu bărbăţie nenorociri şi lipsuri. Se arată accesibil tuturor ideilor mari ale vremii, chiar dacă se contrazic între ele. Mulţi îl socot celebru, unii rău famat. Oriunde se află, invidia, răutatea şi interesele lezate îl înconjoară şi-l atacă, adesea cu arme otrăvite. Dar nenumăraţi bărbaţi şi femei, şi nu din cei mai răi, îi sunt prieteni, iar unii îl iubesc şi ar fi gata să-şi dea

viaţa pentru el.

A trecut prin multe, are o experienţă bogată, dar nu e blazat; astăzi, la patruzeci şi patru de ani, este la fel de curios şi de nerăbdător să afle ce-l mai aşteaptă, ca atunci când, la şaisprezece ani, a fugit de la tatăl său, din ucenicie, să colinde străzile Parisului. Ca şi atunci, se aruncă şi acum cu toată fiinţa lui în vâltoarea oricărei trăiri fizice şi sufleteşti. Nu precupeţeşte nimic, îşi risipeşte timpul, banii, talentul, viaţa.

Caleaşca a ajuns în străzile aglomerate din centru. Pierre stă şi mai drept decât până acum şi-şi aranjează cu gesturi elegante ţinuta. Jumătate din Paris îl cunoaşte: din zece parizieni, unul îl salută. Este conştient de faptul că nenumăraţi parizieni îl urmăresc din ochi şi-şi spun unul altuia: „Iată-l pe *monsieur* de Beaumarchais, marele financiar, marele scriitor, amestecat în toate treburile statului". Şi când te gândeşti că încă n-au habar ce misiune nouă, uriaşă i-a fost încredinţată acum, spre folosul lumii întregi! Păcat, de trei ori păcat că n-are voie să le povestească nimic parizienilor săi.

Vai, şi nici surorilor n-are voie să le povestească nimic, şi nici tatălui său! Familia ţine la el şi el o iubeşte. Dar ai lui sunt prea vioi, au prea mult temperament, n-ar fi în stare să păstreze taina.

Îndată o să-i vadă, îndată vor fi în jurul lui, tandri, curioşi, îngrijoraţi, plini de speranţă, plini de dragoste. Zâmbeşte mai larg; faţa frumoasă, inteligentă, rumenă îi radiază de bucurie când caleaşca intră în vesela, zgomotoasa rue de Condé, unde se află casa lui.

Cina a fost veselă. Se aflase prin oraş de întoarcerea lui Pierre de la Londra şi, afară de ai casei, veniseră să-l vadă rudele şi prietenii intimi. Cunoscuţii apropiaţi ai lui Pierre erau oricând bineveniţi în casa lui; Julie, sora lui Pierre, care-i conducea gospodăria, era totdeauna pregătită pentru oaspeţi.

Şedeau în sufrageria mare, luminată de o mulţime de candelabre cu nenumărate lumânări, slugile aduceau tăvi după tăvi, bucătăria şi pivniţa din casa de pe rue de Condé erau pline de bunătăţi.

Se aflau între ei, numai între prieteni; familia Caron era un neam zgomotos, vesel, curios şi exuberanţa lui Pierre, azi şi mai voios decât de obicei, îi molipsise pe toţi. Îl priveau cu admiraţie pe Pierre al lor, personalitatea despre care se vorbea cel mai mult în ţară, în afară de regină. Iacă, acum când se întorsese de la Londra, fusese imediat primit la Versailles. Desigur că pusese la cale ceva mare de tot, epocal. Dar dacă-l întrebau, îşi stăpânea un zâmbet şi, cel mult, răspundea: „Uite, Julie, dacă vrei să mai cumperi o trăsură sau să mai angajezi câteva slugi, n-am nimic împotrivă”.

Mai mult nu destăinui. Pălăvrăgi în schimb despre timpul petrecut la Londra. Clima era oribilă, dar le pria femeilor, le făcea pielea albă şi moale; roşcatele de acolo, minunate femei. Şi fără să-i pese de prezenţa lui Félicien, nepotul lui în vârstă de cincisprezece ani, povesti tot felul de aventuri amoroase.

Julie sorbea cuvintele fratelui ei. Era o cucoană vioaie, agreabilă, de vreo patruzeci de ani, semăna cu fratele ei, avea acelaşi ten colorat, nasul drept şi mare, ochii inteligenţi, căprui. Îşi diviniza fratele. Pentru a putea trăi împreună cu el, refuzase un şir de propuneri de căsătorie. Se amesteca în toate treburile lui. Se certau adesea violent, pentru a se împăca, în aceeaşi zi, cu patimă. Le plăcea amândurora şi să se certe, şi să se împace.

Sora mai tânără, Tonton, care era mai drăguţă decât Julie, şedea lângă soţul ei, taciturnul consilier juridic Miron, şi turuia într-una. A vrut să-şi comande, povestea ea, o rochie la *mademoiselle* Bertin, croitoreasa reginei. *Mademoiselle* Bertin însă îi trimisese vorbă că n-ar putea primi comenzi înainte de două luni, şi preţul cel mai scăzut pe care l-ar putea lua pentru lucru unei doamne neadmise la Curte ar fi de două mii de livre.

Asta îi dădu, în sfârşit, lui Philippe prilejul să intre în vorbă, savantului Philippe Gudin, cel mai devotat dintre prietenii lui Pierre. Lui Philippe îi plăcea să vorbească în fraze alese, complicate. Domnul acesta greoi, mare mâncău, se descinsese de curea sub haina lui amplă şi lungă şi-şi băgase manşetele de dantelă pe mâneci ca să nu-l deranjeze la

mâncare. Acum şedea rezemat de spătarul fotoliului pe care-l umplea şi se deda la lungi consideraţii asupra nivelului de trai al diferitelor clase. Îşi dădu cu părerea, citind din memorie cifre exacte, câte s-ar putea face cu cele două mii de livre pe care *mademoiselle* Bertin le cere de lucru pentru o rochie. Fără creion şi hârtie, dar, cu o precizie remarcabilă, socoti câţi ani, de exemplu, ar trebui să muncească un tăietor de lemne pentru a câştiga această sumă şi câţi tăietori de lemne ar putea trăi un an din ea: făcea 7,5 tăietori. Dar Pierre, uşuratic şi împăciuitor, zise: „*Mademoiselle* Bertin este prima croitoreasă a lumii, poate a tuturor timpurilor, o artistă. De ce să nu ia asemenea preţuri? Ascultă ce-ţi spun, Tonton, pune să-ţi facă rochia pe socoteala mea.” Tonton, radioasă, mulţumi furtunos.

Secretarul Maigron raportă că în cursul zilei se anunţaseră la portar peste o sută de persoane, pentru a-şi prezenta omagiile lui *monsieur* de Beaumarchais, cu prilejul întoarcerii sale. „Da, — spuse bătrânul tată Caron, cu vocea lui subţire, dar nu de moşneag, fiindcă mai avea încă toţi dinţii — oraşul a băgat de seamă că Pierre s-a întors.” Pierre îşi bătu tatăl pe umeri, zâmbitor, niţeluş ironic şi foarte mulţumit. Se aflase repede că este în ascensiune; acum se îmbulzeau. Dar nu voia să fie nedrept. Veniseră şi când nu avusese succes: în fericire şi în nefericire, fusese admirat de mulţi.

Nu uita o clipă admiraţia aceasta şi era conştient că ea implica şi o anumită atitudine. Deoarece îşi trăia viaţa în lumina acestei admiraţii, cea mai mică pată devenea imediat vizibilă. Nu-şi putea permite nici o slăbiciune, trebuia să fie oricând gata de luptă, trebuia neîncetat să-i convingă din nou pe cei ce se îndoiau de el.

Dintre aceştia făcea parte, de pildă, tânărul Félicien Lépine, fiul surorii lui mai mari, Madeleine. După moartea părinţilor lui Félicien, Pierre se ocupase de educaţia băiatului şi-l dase la distinsul colegiu „Montaigu”. Colegiul era sever, materiile numeroase şi, cu toate că încetul şi greoiul Félicien nu era prost de fel, trebuia să depună eforturi mari pentru a ţine pasul cu ceilalţi. Şi mai nedibaci decât la orice se dovedise a fi

în însuşirea artelor de Curte, în care erau instruiţi tinerii elevi: scrima, călăria, dansul şi manierele elegante. Cu acest prilej, colegii lui nobili îi aminteau câteodată, în mod brutal, că este fiul burghezului Lépine, ceasornicarul; ba uneori îl chinuiau cu zădăreli răutăcioase în legătură cu unchiul Pierre şi cu ocupaţiile sale deochiate. Félicien nu se plângea niciodată, dar suferea. La cincisprezece ani, băiatul acesta nu era de fel juvenil; era mai greoi, mai predispus la reflecţie decât ceilalţi Caron, mai serios şi mai matur decât Pierre, cu cei patruzeci şi patru de ani ai lui. Desigur, se arăta recunoscător celebrului său unchi pentru tot binele pe care i-l făcuse, totuşi, deşi Pierre se înţelegea bine cu copiii, Félicien îi rămânea străin, nu reuşea să şi-l apropie. Félicien urmărea cu atenţie tot ce făcea Pierre, dar lui Pierre nu-i era limpede dacă atenţia asta însemna admiraţie sau critică. Şi astăzi se simţea jenat de ochii mari, serioşi, ai băiatului, aţintiţi asupra lui.

Întoarse capul şi privi spre cealaltă parte a mesei, unde şedea Paul Theveneau. Îi zâmbi lui Paul şi acesta răspunse fericit. Ataşamentul lui Paul îi făcea bine după uşoara decepţie ce o resimţea întotdeauna la vederea lui Félicien. Era mândru că-l cucerise pe acest om. Paul îl întâmpinase întâi ca duşman, într-o daraveră urâtă pe care Pierre o avusese cu fratele său; dar firea lui Pierre cucerise curând prietenia admirativă a tânărului.

Nu era foarte arătos Paul. Dimpotrivă, inspira mai curând milă. Haina, prea largă, atârna pe el; când ducea mâncarea la gură, se vedea că are mâini mici, osoase, nervoase. Dar peste umerii încovoiaţi se ridica, frumoasă şi foarte tinerească, faţa împlinită, cu ochi mari, căprui, scânteietori. Şi era tare capabil tânărul acesta, al dracului de inteligent! Ce păcat că, la abia douăzeci şi şase de ani, nu mai avea mult de trăit din pricina laringelui său bolnav!

Între timp, conversaţia se abătu asupra unei cărţi recent apărute despre Indiile Apusene şi atotştiutorul Philippe Gudin începu să ţină o prelegere savantă despre rolul important pe care-l joacă aceste insule în bugetul regatului. Cită din memorie date în legătură cu cantităţile de zahăr, de tutun,

indigo, bumbac, cacao, piper, cafea, ce se obţineau din Indiile Apusene, tot cifre impunătoare.

„Am fi putut scoate câştiguri mult mai mari din aceste posesiuni — interveni Pierre — dacă s-ar fi dat ascultare sfatului meu. Am elaborat mai demult un proiect care ne-ar fi asigurat extraordinare beneficii de monopol în comerţul cu sclavi negri. Dacă Versailles-ul ar fi monopolizat comerţul de sclavi al Indiilor Apusene, după cum am propus eu, ar fi fost bani destui în vistieria guvernului, regele ar fi putut înfăptui reformele progresiste ale lui Turgot, ar fi fost mai multă libertate şi dreptate în ţară." „Şi mai mulţi bani pentru America", adăugă el, în gând. Cu glas tare, conchise: „Când se va încheia, în sfârşit, noul tratat comercial cu Spania, poate că se va relua şi proiectul meu".

Toţi vorbeau acum de Spania. Lunile petrecute la Madrid fuseseră, pentru Pierre, epoca lui cea mai bună, pasionantă şi furtunoasă. Poate că, între multele scene care dădeau atâta dramatism vieţii lui, cea mai grandioasă fusese aceea în care îl obligase pe seducătorul surorii sale Lisette, pe laşul şi perfidul Clavigo, să-i restabilească reputaţia. Da, Pierre făcuse din viaţa sa la Madrid un spectacol minunat de complicat şi de captivant, în care se întâlneau pasiune, inteligenţă, umor, muzică, bani, politică înaltă, versuri, teatru şi, femei frumoase uşor accesibile. Cu deosebitul său simţ de familie, mai găsise timp, în toiul acestei îndrăcite sarabande, să le scrie pe larg, tatălui şi surorilor, scrisori vesele, pasionante şi atât de vii, încât putuseră participa şi ei la viaţa pe care o ducea. Acum, că se întorsese din nou dintr-o călătorie lungă şi plină de succese, citau scrisorile mai vechi, îşi aminteau reciproc detalii, râdeau, erau fericiţi.

Julie îl rugă să-i cânte lui Félicien cântece spaniole, *seguedille* şi *saynete*, iar ceilalţi insistară şi ei. Félicien se învioră, era o sărbătoare să-l audă pe unchiu-său cântând. I se aduse chitara.

Dar, înainte de a începe, sosi un oaspe nou, *monsieur* Lenormant d'Étioles.

Lumea se ridică în întâmpinarea lui, bucuroasă şi onorată.

Monsieur Lenormant o salută pe Julie cu o graţie lentă, ceremonioasă. Era îmbrăcat îngrijit, cu lucruri scumpe, dar nebătătoare la ochi, niţel de modă veche; nu-l jena că îmbrăcămintea îi sublinia vârsta de şaizeci de ani.

Îi fură prezentaţi oaspeţii pe care nu-i cunoştea încă. Tonton îl privi cu deosebit interes pe omul puternic, despre care auzise atât de multe, prieten cu fratele ei, Pierre. *Monsieur* Lenormant era mai curând gras. Ochii mici, duşi în fundul capului, priveau melancolic, cute adânci brăzdau faţa lui cărnoasă, de la nas spre colţurile unei guri viguros desenate. Avea faţa unui om al plăcerilor, devenit bănuitor după decepţii, dar care nu se gândeşte să renunţe la plăceri.

Pierre îi scrisese încă de la Londra lui *monsieur* Lenormant că se va întoarce la Paris cu chestiuni foarte importante şi că se bucură din inimă să-l poată vedea cât de curând. Sperase vag că Lenormant va mai veni în seara aceea, dar nu îndrăznise să-şi mărturisească această speranţă; câteodată Lenormant îl lăsa şi pe preşedintele Consiliului de Miniştri să aştepte zile întregi.

Sexagenarul Charles-Guillaume Lenormant d'Étioles se trăgea dintr-un vechi neam de nobili, ar fi putut obţine orice funcţie la Curte şi orice titlu de seamă. Dar nu-i plăcea să se vorbească de el în public şi, modest, se mulţumea cu titlul de „secretar al regelui"; Pierre, pe vremea când mai era în posesia drepturilor sale, îşi cumpărase pe lângă acest titlu şi altele mai sonore. Lenormant avea în arendă impozitele a două provincii şi era interesat în multe alte întreprinderi. Trecea drept neobişnuit de deştept şi de prudent, norocul lui era proverbial, îi plăcea lumea afacerilor. Făcând însă parte din vechea aristocraţie, nu putea conduce direct întreprinderi comerciale şi industriale, aşa că folosea oameni de paie; lucra bucuros cu Pierre.

Pierre îl cunoscuse pe acest om influent în casa prietenei sale, Désirée Mesnard. Pierre îşi dădea foarte bine seama că, la început, Lenormant îi căutase prietenia numai pentru că era îndrăgostit de Désirée şi se temea că Pierre ar putea s-o influenţeze în defavoarea lui. Treptat însă, cei doi bărbaţi se

plăcură tot mai mult, o adevărată prietenie se înfiripă între ei, îşi ziceau pe nume, Charlot şi Pierrot. Beaumarchais admira în Lenormant pe omul de afaceri genial, îi cerea sfatul şi Lenormant se bucura să aibă un elev atât de sârguincios. Îi fu de ajutor în vremurile sale cele mai negre; Lenormant fusese cel care-i făcuse rost, prin relaţiile sale cu preşedintele consiliului, de postul de agent secret la Londra, atunci când Pierre îşi pierduse, în urma marelui său proces, averea şi funcţiile.

Lenormant, la rândul său, aprecia îndemânarea lui Pierre în societate, prospeţimea, umorul şi perspicacitatea lui, opera sa literară şi, mai ales, marea lui pricepere în ale teatrului. Lenormant organiza, pe scena lui particulară din palatul Étioles, spectacole pretenţioase, pentru care sfatul şi participarea lui Pierre îi erau indispensabile.

Julie îl pofti pe Lenormant să ia loc la masă; se învârtea agitată în jurul lui, servindu-l cu dulciuri şi cu vin. În timp ce el ronţăia, politicos, un fruct glasat, se vorbi mai departe despre Spania. Philippe Gudin, crezând că-i face plăcere lui Pierre, îi aminti promisiunea de a-i cânta lui Félicien cântece spaniole.

Dar, de la intrarea lui Lenormant în casă, Spania nu mai exista pentru Pierre, nu se mai gândea decât la America. Avea nevoie de cinci-şase milioane de livre şi spera în ajutorul lui Charlot, fiindcă participarea domnului Lenormant la firma *Hortalez şi Compania* ar fi atras o mulţime de alţi financiari. Pe lângă aceasta, Pierre aştepta încordat să audă ce avea să spună Charlot despre marea acţiune în care se lansase, ardea de nerăbdare să i-o povestească. Ca om al clipei ce era, voia s-o facă deîndată, atunci pe loc.

Îl refuză deci amabil, dar ferm, pe Philippe, promiţând celor de faţă să le cânte altă dată cântece spaniole, o rugă pe Julie să le permită să se ridice de la masă şi se retrase, împreună cu Lenormant, Paul Theveneau şi secretarul Maigron, în camera sa de lucru.

Lumânările fură aprinse şi treptat încăperea vastă şi fastuoasă ieşi din întuneric. În colţuri erau aşezate busturile

lui Aristofan, Moliere, Voltaire şi al stăpânului casei. Pe pereţi se aflau tablouri şi felurite ornamente, dar în mijlocul unuia din pereţi se vedea un loc mare gol. Locul acesta era păstrat pentru un portret al răposatului Duverny, un portret excelent, de cel mai apreciat portretist, pictorul Duplessis. Duverny i-l lăsase lui Pierre, dar în procesul acela urât, testamentul fusese atacat, iar portretul, atribuit celorlalţi moştenitori. Pierre se încăpăţânase să-şi cucerească partea lui de moştenire şi, în camera bogat împodobită, locul gol trebuia să-i fie un continuu memento.

La rugămintea lui Pierre, Charlot se aşeză la birou, o mobilă mare, ornamentată cu multă artă. Îl construise maistrul Pluvinet din soiuri scumpe de lemn, comandate anume de peste ocean, sculptura în lemn era de Dupin, şi chiar dacă nu era cel mai frumos birou din întregul regat, era, cu siguranţă, cel mai costisitor.

Nu se aflau aşadar decât patru inşi în încăpere. Charlot şedea la birou, privind în gol, cu pleoapele pe jumătate lăsate peste ochii duşi în fundul capului. Secretarul Maigron luă hârtie şi una din acele unelte de scris moderne, pe care Lenormant nu le putea suferi, pentru că treceau drept plebeie, un creion. Maigron era de ani de zile secretarul de încredere al lui Pierre. Desigur că aştepta cu interes desfăşurarea convorbirii. Taciturn, nu-şi spunea decât arareori părerea, nu emitea niciodată o judecată de valoare şi nici acum faţa lui nu trăda nici un fel de încordare. Paul Theveneau, în schimb, nu-şi ascundea agitaţia; şedea pe marginea scaunului cu ochii mari, febrili, aţintiţi asupra prietenului său.

Pierre, în picioare, umblând câteodată prin odaie, povestea curgător, înaripat, speculând meşteşugit efectele. Pomeni de memoriile ce le adresase regelui şi miniştrilor, de convorbirea lui cu Vergennes. Explică cum ceruse, ce-i drept, trei milioane de livre, socotind însă că în orice caz un milion avea să ajungă. Încheie apoi spunând în treacăt, cu modestie, că guvernul l-a asigurat formal că-i va da două milioane.

Chiar şi impasibilul secretar Maigron ridică privirea la auzul acestei cifre. Paul Theveneau manifestă un entuziasm

exuberant; ochii mari, frumoşi, îi străluceau însufleţindu-i faţa tânără, îmbujorată, de tuberculos; nu-şi mai afla locul, se sculă de pe scaun, îl apucă pe Pierre de mână şi spuse emoţionat: „Iată, în sfârşit, un om care trece de la vorbe la fapte. În sfârşit, unul care se apucă de treabă. Te admir, Pierre.”

Pierre ştia că, cu toată tinereţea lui, Paul Theveneau era un om de afaceri cumpănit şi fu bucuros că raportul său îl emoţionase în aşa măsură. Dar esenţialul era efectul făcut asupra lui *monsieur* Lenormant.

Acesta tăcea. Faţa lui rotundă şi tristă rămăsese nemişcată, sub fruntea-i bombată ochii-i voalaţi nu trădau nimic. Până la urmă, Pierre nu se mai putu stăpâni şi-l întrebă direct: „Dumneata ce crezi, Charlot?”

Toţi priviră la *monsieur* Lenormant. Acesta, cu vocea lui înceată, onctuoasă, întrebă simplu, cufundat în gânduri: „Şi cine plăteşte dacă americanii vor fi bătuţi?” „Nu vor fi bătuţi, răspunse apăsat Pierre. Am dovedit-o cu argumente puternice în rapoartele mele către rege.” *Monsieur* Lenormant nu se lăsă convins: „Un lucru pare sigur, răsculaţii n-au bani”. „Dar au mărfuri — răspunse îndată Pierre — indigo, tutun, bumbac.” „Cine vă spune că o să vă trimită tocmai dumneavoastră aceste mărfuri?“ „Ei luptă pentru libertate — replică aprins Pierre — sunt pătrunşi de idealurile lui Montesquieu, Rousseau, asemenea oameni îşi plătesc datoriile.”

Charlot nu mai răspunse. Privi doar la Pierre şi colţurile gurii sale se coborâră şi mai mult. Probabil că ceilalţi nici nu băgaseră de seamă acest zâmbet al lui Charlot, dar Pierre îl cunoştea de multă vreme, se temea de el. Zâmbetul acesta venea dinăuntru, din multe experienţe amare, devenite sentiment şi convingere; în faţa lui, credinţa şi încrederea în viitor se ofileau, se desfrunzeau. Pierre se aşteptase ca, de astă dată, ştiutul zâmbet să nu apară. Acum, că apăruse, simţi din nou, puternic şi limpede, pericolul care-l pândea. O clipă văzu, cu cea mai mare luciditate, întreg riscul afacerii. Dar, în clipa următoare îşi zise: „Nu-mi pasă! Fie ce-o fi! America! O fac.”

De pe faţa lui *monsieur* Lenormant, zâmbetul abia schiţat dispăruse imediat. Dar tot mai tăcea. „Pe de altă parte — spuse el în cele din urmă — pe de altă parte, o subvenţie de două milioane de la guvern nu-i rău.”

„Nu, două milioane subvenţie nu e rău”, se amestecă acum în vorbă Theveneau, plin de un triumf aproape răutăcios. În alte dăţi, tânărul se stăpânea cu modestie în faţa intendentului general, dar astăzi îl entuziasma grandoarea întreprinderii. „Două milioane nu e rău deloc”, repetă el, umblând agitat de colo-colo, prin vasta încăpere. Era niţel cam grotesc cum alerga dintr-un colţ într-altul; haina, prea largă, atârna pe el, gambele, slabe, în ciorapi bine întinşi, inspirau milă. Dar atât Pierre, cât şi Charlot, priveau cu simpatie la tânărul care-şi ieşise din fire, nici măcar secretarul Maigron nu-l dezaproba.

Încă din prima tinereţe, Paul Theveneau căutase un om pe care să-l poată admira, o cauză în care să poată crede. Îl găsise pe Pierre. Era entuziasmat de agerimea şi genialitatea gândirii lui, îl asculta cu încântare când stârnea din nimic planuri grozave, de proporţii mondiale; avea convingerea că Pierre era menit să joace un rol istoric, dar că-i lipsise prilejul. Acum, Pierre găsise prilejul: America.

„Sperasem, Charlot — se întoarse din nou Pierre, foarte politicos, către *monsieur* Lenormant — că poate nu-ţi va fi nici dumitale neplăcut să participi la această afacere.”

„Nimic nu este exclus — răspunse *monsieur* Lenormant, privind melancolic înaintea sa, cu ochii lui duşi în fundul capului — şi a fost în orice caz amabil din partea dumitale, dragă Pierrot, să mă iniţiezi primul în această chestiune importantă. Fă-mi plăcerea să cinezi mâine la mine. Până atunci, voi mai reflecta la asta.”

Pierre îl ştia pe Charlot, îi cunoştea neîncrederea. Cu toate acestea, era decepţionat că va trebui să mai aştepte încă o noapte şi o zi întreagă.

Se făcuse târziu, Charlot se ridică să plece. Precedat de un servitor cu sfeşnic, coborî scara cea mare şi Pierre ţinu să-l conducă până în stradă.

Când se întoarse, Julie îl aştepta sus, în capul scării. I se

aruncă de gât, râzând şi plângând totodată. „Ai tras cu urechea?“ întrebă Pierre. „Bineînţeles”, răspunse Julie. Lângă camera mare de lucru a lui Pierre, se afla un mic cabinet intim, în care poftea câteodată doamnele ce veneau la el în chestiuni de afaceri. De acolo obişnuia Julie să asculte, „Este o neruşinare — spuse ea cu tandreţe — că i-ai povestit lui Charlot al tău de succesele tale, şi mie nu. Sunt foarte supărată pe tine şi atât de fericită”, şi-l îmbrăţişă din nou. „Linişteşte-te”, îi spuse el şi, luând-o cu blândeţe de umeri, o duse înapoi în micul cabinet.

În acest cabinet nu erau decât două scaune, o canapea mare şi un scrin. În scrin, Pierre păstra cele mai scumpe amintiri. Se afla acolo planul invenţiei făcute de el în anii tinereţii, acceptată acum şi de industria de ceasornice de peste hotare. Se aflau acolo manuscrisele broşurilor din marele său proces, care-i aduseseră faima mondială, şi manuscrisul dintâi al *Bărbierului din Sevilla*, se aflau acolo chitanţele sumelor plătite pentru cumpărarea titlului său nobiliar şi a funcţiilor sale la Curte, erau acolo cele mai frumoase scrisori de dragoste din câte primise. Curând avea să adauge acestor documente încă unul, de importanţă mondială.

În faţa acestui scrin, deci, Pierre începu să povestească. De fapt, hotărâse să nu-i spună nimic. Ar fi trebuit, înainte de a vorbi cu Charlot, să se asigure că ea nu stă să asculte şi nu era prudent să-i mai dea şi alte amănunte. Dar faţă de Charlot trebuise să se stăpânească şi să vorbească pe un ton rece, de afaceri, şi acum nu se mai putea ţine în frâu. Aprins, începu să-i expună surorii viitoarele sale isprăvi. Se priveau cu ochi strălucitori şi clădeau visuri tot mai îndrăzneţe. Apoi o conjură să nu vorbească cu nimeni de asta, nici cu tatăl lor; bătrâneţea îl face pe om vorbăreţ şi e important ca toată chestiunea să se desfăşoare în secret.

Îşi urară noapte bună şi se sărutară.

Emile, valetul lui Pierre, nu se culcase încă, îl aştepta ca să-i ajute la dezbrăcat. În timp ce, cu mişcări iuţi şi dibace, îi ajuta să iasă din complicatele veşminte, întrebă cu o respectuoasă familiaritate: „*Monsieur* a avut astăzi o zi bună?”

— „O zi foarte bună, le doresc tuturor bunilor francezi asemenea zile.”

Emile trase perdelele grele după care se afla, pe o estradă, patul fastuos. Pierre mai ceru un fruct glasat, gustă din băutura de seară şi se culcă. Emile îl acoperi şi trase la loc perdelele, astfel încât lumina lămpii de noapte abia să pătrundă în alcov. Pierre căscă zgomotos şi fericit, se întoarse pe o parte, se ghemui, închise ochii.

Dar, înainte de a adormi, lumina se făcu mai puternică; desigur că perdelele fuseseră date la o parte. „Ce mai este, Emile?” întrebă Pierre, fără să deschidă ochii.

Cel care venise nu era însă Emile, ci tatăl lui Pierre. Se aşeză pe patul scund şi larg; aşa, în halat, în papuci şi scufie de noapte, bătrânul Caron arăta foarte slab şi şubred. „Acum spune-mi, fiule — începu el — ce s-a întâmplat de fapt? Înţeleg că nu ai vrut să vorbeşti în faţa fetelor, femeile sunt vorbăreţe. Dar acum nu ne aude nimeni.”

Pierre clipi. Picioarele bătrânului ieşeau uscate şi păroase de sub halat, ochii lui însă, aţintiţi, plini de duioasă emoţie şi de curiozitate asupra fiului, erau vioi şi tineri.

Relaţiile lui Pierre cu tatăl său erau contradictorii. Bătrânul Caron descindea dintr-o familie de hughenoţi. Ca protestant, fusese luat cu sila la armată, se lepădase atunci de credinţa sa, devenise ceasornicarul Curţii şi foarte catolic. Între tată şi fiu avuseseră loc ciocniri din pricina vieţii pe care o ducea Pierre. Acesta fugise de acasă pe când îşi făcea ucenicia la tatăl său, dar, după felurite încercări neizbutite, se întorsese la belşugul casei părinteşti. Înainte de a-l reprimi pe pocăit, tatăl îl obligase însă să semneze un contract complicat, în care drepturile şi îndatoririle fiului fuseseră exact consemnate. Cu acest prilej, şi mai târziu încă, în mai multe rânduri, tatăl îi prorocise fiului un sfârşit jalnic. Fiul, însă, nu numai că n-a avut un sfârşit jalnic ci, dimpotrivă, ajunsese să-şi poată cumpăra patenta nobiliară şi titluri răsunătoare. Pentru ca nobleţea lui să devină valabilă, trebuise să-i ceară bătrânului să renunţe la meseria sa burgheză. Bătrânul se împotrivise cu indignare să-şi lase iubita meserie şi Pierre trebuise să-i aducă

aminte că şi părăsirea protestantismului îi priise atât material, cât şi moral. În cele din urmă, bătrânul se supusese, dar se ţinea mândru.

Pierre îşi iubea tatăl. Socotea că, dacă ştia să construiască piese şi intrigi politice şi comerciale, în care sute de rotiţe se îmbucau exact în vederea unui singur scop, apoi datora aceasta învăţăturii şi experienţei dobândite cât fusese ceasornicar, şi-i rămânea recunoscător bătrânului. Îl luase în casa lui şi-i constituise o rentă. Bătrânul acceptase renta, o refuzase, o acceptase din nou. Se mutase în casa lui Pierre, o părăsise, se întorsese iar. Când Pierre pierduse procesul şi, totodată, titlurile şi onorurile, bătrânul îl luase în râs: De ce a trebuit el să se lase de buna şi onorabila lui meserie? În ultimii ani, cei doi se înţelegeau de minune, râzându-şi unul de altul, şi împreună de prostia lumii. Deşi se mai întâmpla să se înţepe între ei şi să-şi spună adevăruri usturătoare, ştiau bine că se iubesc şi că se potrivesc. Câteodată se întâmpla ca Pierre să-l scoată pe tatăl său la plimbare în parcul de la Versailles şi să-l prezinte prietenilor săi aristocraţi. „Bunul, bătrânul meu tată”, spunea el cu tandreţe, iar bătrânul, foarte drept în haina sa burgheză, se înclina decent, nu prea adânc.

Acum, deci, bătrânul Caron şedea pe marginea patului fiului pe care-l adora, căruia îi prevestise că n-o să ajungă la nimic şi voia să asculte, plin de o fericită curiozitate, ce pas uriaş mai făcuse în cariera lui.

Fusese un eveniment pentru Pierre să-i vorbească lui Charlot de succesul său. L-a bucurat să poată vorbi cu, Julie. Să-i povestească însă tatălui de izbânzile sale, era fericirea cea mai mare.

Pe bătrân, ştirea îl făcu să sară în picioare; alerga emoţionat, cu halatul fâlfâind, prin odaie, gesticula, vorbea de unul singur, se întorcea la pat să-şi mângâie fiul. Iar acesta, uitând de oboseală, se ridică în capul oaselor; în faţa tatălui nu se sfia de fel, cu el se aventură în planuri şi mai îndrăzneţe decât cu sora lui. Cu ochii duşi în clarobscurul odăii, cu un zâmbet aproape tâmp de fericire pe faţă, desfăşură înaintea sa şi a bătrânului viziunile lui. Flota casei *Hortalez şi Compania*,

flota sa, a micului Pierrot, flota lui *monsieur* Pierre-Augustin de Beaumarchais va ieşi în larg, ducând munţi de tunuri, puşti şi pulbere, şi aceste arme, armele sale, ale lui Pierre, vor zdrobi tirania engleză, vor răspândi libertatea în lume. Fără a mai vorbi de bogăţiile uriaşe, de averile în indigo, bumbac, tutun, cu care această flotă se va întoarce pentru familia Caron de Beaumarchais.

Bătrânul Caron era cult, citise mult şi era un bun francez. Mândru de rolul uriaş jucat de Franţa în activitatea de cercetare şi colonizare a Lumii Noi, era indignat că englezii răpiseră ţării sale partea ei şi siliseră pe francezii cinstiţi şi buni creştini să folosească mijloace atât de odioase, ca acela de a se alia cu pieile-roşii pentru a lua scalpurile unor albi. Acum, dară, fiul său ajuta poporului raţiunii, bunilor locuitori ai Bostonului, quakerilor apropiaţi de natură, să le-o plătească cu vârf şi îndesat englezilor:

În adâncul sufletului, bătrânul Caron nu scăpase niciodată cu totul de teama că făptuise un păcat lepădându-se de credinţa hughenotă, păcat pentru care Domnul avea să pedepsească neam de neamul lui. Dacă-i ieşea ceva anapoda în viaţă, se trezea în el un simţământ de vină pentru trădarea credinţei. Acum se vădea că Domnul arăta înţelegere pentru situaţia unui sărman hughenot, luat cu sila la oaste. Domnul încuviinţa ca omul să fie mai curând un ceasornicar de treabă, fie şi catolic, decât un dragon hughenot. Domnul înţelegea, Domnul ierta. Altfel nu i-ar fi încredinţat fiului său, Pierre, această misiune istorică de importanţă mondială.

Andre-Charles Caron, pentru prima oară liber de orice simţământ de vină, mângâia mâna fiului său. „America — zise el pentru sine — Pierre al meu eliberează America."

Pierre obişnuia să-şi aranjeze mare parte din treburi dimineaţa, în dormitor, imediat după sculare, pe când îşi făcea toaleta. Era moda celor mari, care convenea şi înclinaţiilor sale. Îl măgulea când se aduna lume în casa lui, în jurul lui, şi i se supuneau cereri, plângeri, oferte, în timp ce valeţii îl îmbrăcau. O mulţime pestriţă îşi făcuse obiceiul să se adune la

el, un amestec încâlcit de ambiţie, mizerie, lăcomie, admiraţie, obrăznicie, dorinţă de parvenire.

De data asta, pentru că se vorbea că Pierre ar fi pe cale să întemeieze o nouă întreprindere foarte importantă, veniseră şi mai mulţi ca de obicei, se înghesuiau până afară pe coridor.

Lui Pierre îi făcuse totdeauna plăcere să ajute oamenilor, să împartă fericire; acum o putea face în mare. Firma *Hortalez şi Compania* avea nevoie de agenţi în toate oraşele portuare, avea nevoie de conţopişti, de contabili, de băieţi de birou, de lachei înzorzonaţi. Pierre putea ferici, o mulţime de oameni.

Şedea în faţa mesei de toaletă, valetul Emile şi frizerul îşi vedeau de lucru în jurul lui, el făcea semne cu mâna, saluta, schimba vorbe amabile, glumeţe, se arăta foarte-binevoitor; dacă nu acorda imediat ce i se cerea, dădea cel puţin perspective, speranţe.

Iată-l pe căpitanul de vas Adelon. Dacă Pierre ar avea de trimis vreun vas peste Oceanul Atlantic, — căpitanul făcuse călătoria asta de o sută douăzeci şi trei de ori, — avea cele mai bune recomandaţii; n-ar fi rău ca *monsieur* Maigron să-şi noteze numele lui.

Iat-o pe *madame* Chaix. Cu ani, cu zeci de ani în urmă, Pierre avusese ceva cu ea. Acum, femeia aceasta, care tot mai era atrăgătoare, îi amintea că este căsătorită cu proprietarul unui atelier de mobile. Pierre nu se îndoi că, cu prilejul renovării sediului său comercial, *Hôtel de Hollande*, va fi bine servit de acest atelier, şi *monsieur* Maigron îşi notă adresa.

Pierre se bucura de agitaţia din jurul său, de sentimentul de a fi onorat, de a avea putere. Veneau cu toţii, prieteni de tot felul, duşmani de tot felul. Se părea că, încă din prima noapte, se zvonise prin tot oraşul, cât era de întins, că *monsieur* Beaumarchais se afla din nou în ascensiune, şi oameni care înainte nu-şi prea făcuseră drum pe aici se descopereau deodată prieteni, ba chiar rude cu el. Venise fiul unui cumnat al nevestei de a doua a tatălui său. Venise un nepot al soţului surorii sale Tonton.

Se înfiinţau unii care bănuiau că e rost de afaceri şi unii care nu voiau să şi-l facă duşman pe influentul scriitor, printre

aceştia şi domni mari. Venise baronul de Trois-Tours care avea bani investiţi în cel mai de seamă şantier naval din nord, şantierul Pelletier, venise *monsieur* Gaschet de la firma de armatori Testard şi Gaschet din Bordeaux. Lui Pierre îi crescu inima când se arătă şi cavalerul de Clonard, administratorul atotputernicei „*Compagnie des Indes*”[{3}].

Venise şi *monsieur* Clairval de la teatrul „*Comediens italiens*”. Între Pierre şi marele artist dăinuia o duşmănie veche şi latentă. Pierre îşi citise piesa *Bărbierul din Sevilla* întâi celor de la *Théâtre des italiens*, ei fuseseră încântaţi, dar până la urmă tot n-o jucaseră. *Monsieur* Clairval, care ar fi trebuit să joace rolul bărbierului, fusese chiar el bărbier şi nu dorea să amintească publicului trecutul său. După aceea *Bărbierul* devenise marele, uriaşul succes al scenei concurente, *Théâtre Français*; *monsieur* Clairval nu mai ţinea minte să fi refuzat vreodată acest rol şi nu voia cu nici un chip să piardă prilejul de a-l saluta, cu ocazia întoarcerii sale, pe scumpul său amic Pierre.

Era de faţă şi gazetarul Metra, care-l atacase în câteva rânduri deosebit de veninos pe Pierre. „La ce preţ te vinzi actualmente, *mon cher*?” îl întrebă amabil Pierre, iar gazetarul îi răspunse: „Pentru un coleg ca dumneata, las totdeauna mai ieftin”.

Dar Pierre nici nu-l mai auzea. Văzuse cu un sentiment de triumf răsărind, în spatele gazetarului, figura demnă, binecunoscută, a lui *monsieur* Régnier. Acest personaj de vază, judecător al Tribunalului Suprem, nu se sfia să vină să-l salute pe el, pe omul „blamat”, pe omul „înfierat”.

Şi mereu solicitanţi, solicitanţi. Pierre nu-l trecea pe nici unul cu vederea. Ştia cum să-i ia pe oameni şi, chiar dacă nu-i spunea cuiva decât puţine cuvinte, i le spunea astfel încât să plece cu sentimentul că Pierre îi acordase o atenţie deosebită.

Fericit în mijlocul acestei agitaţii, Pierre şi-ar fi continuat, desigur, încă mult audienţa matinală. Dar iată că i se anunţă că o doamnă îl aştepta în camera de lucru. *Mademoiselle* Mesnard.

Numai Désirée era în stare de aşa ceva. Ea venea la el acasă

când voia, nu se sinchisea de convenienţe. Nu se sinchisea nici de faptul că Julie, de altminteri blajină, îi arăta cu orice prilej antipatia ei.

Julie vedea în Désirée Mesnard cauza primă a tuturor relelor care-l loviseră pe Pierre. Désirée fusese pricina unei bătăi între Pierre şi gelosul duce de Chaulnes, iar ducele obţinuse ca nevinovatul Pierre să fie închis. Aceasta se întâmplase în zilele hotărâtoare ale marelui său proces, aşa că nu îşi putuse apăra cum trebuie interesele. Julie era de părere că Désirée Mesnard, ea şi numai ea, purta vina că procesul fusese pierdut, aducând, prin consecinţele sale, atâtea nenorociri pe capul lui Pierre. Julie nu pricepea cum putea Pierre, după cele întâmplate, să mai rabde portretul lui Désirée în casa lui; ea declara câteodată că nu mai poate s-o vadă în ochi şi insista mereu ca Pierre să înlăture tabloul, un portret foarte frumos, semnat de Quentin de La Tour{4}. Pierre râdea; era un tablou grozav şi Désirée era o fată grozavă, iar el ţinea la prietenia cu Désirée şi la portret.

Îşi concedie musafirii matinali şi trecu în camera lui de lucru. Acolo o găsi pe Désirée. Nu se aşezase pe nici unul din scaunele solemne şi incomode; dând la o parte acte şi bibelouri, îşi făcuse loc pe birou. Şedea acolo, roşcată, mărunţică, foarte zveltă, obraznică şi la largul ei. Râse când îl văzu pe Pierre. „A fost o idee bună că am venit, nu?" întrebă ea. El privi bucuros faţa ei drăguţă, cu nasul cârn, ştrengăresc. „E plăcut să vezi un om rezonabil care nu vrea nimic de la tine", zise el şi-i sărută mâna, gâtul, ceafa. „Ei, escroc bătrân, se aude că pui la cale ceva mare. Parcă văd că trebuie să te scot iar de la *Fort l'Evéque*!" Asta era închisoarea.

Pierre şi Désirée se cunoşteau de mult. Erau amândoi copiii străzii pariziene, iubeau Parisul, iubeau cu patimă teatrul. Trebuiseră să treacă prin multe experienţe murdare pentru a se afirma, ştiau multe şi luau şi iubeau viaţa aşa cum era, nu-şi făceau iluzii şi nu se minţeau unul pe altul. Artistă cu renume, Désirée primea în casa ei scriitori cu reputaţie, bărbaţi influenţi de la Curte şi din lumea afacerilor. Trăia în preajma celor puternici pentru că era util, dar numele mari ale

aristocraţiei şi finanţelor nu-i luau ochii, ea vedea cu ce puţină înţelepciune era guvernată Franţa şi privea la aceşti domni de sus, de la înălţimea bunului ei simţ. Pierre era la fel. Amândoi se înfipseseră adânc în cercul privilegiaţilor. Amândoi nutreau faţă de privilegiaţi acelaşi nemărginit dispreţ, îmbinat cu un pic de invidie. Începutul furtunos al pasiunii lor trecuse de mult, rămăsese doar o trainică prietenie. Se întâmpla să nu se vadă cu săptămânile, cu lunile, chiar dacă se aflau amândoi la Paris, dar ştiau că se puteau bizui unul pe altul.

Désirée sări jos de pe birou. Deschise uşa spre micul cabinet, se uită dacă Julie nu trage cu urechea. Se strâmbă ştrengăreşte. „Nu-i nimeni, dă-i drumul."

Pierre povesti acţiunea ce o întreprindea, în cuvinte simple, pentru că patosul ar fi fost ridicol faţă de ea. Désirée asculta atentă. Ca întregul Paris progresist, era din toată inima de partea americanilor, de partea marii încercări de a clădi un stat întemeiat pe libertate, raţiune, natură. „Îmi era teamă — spuse ea — că ai pus iar la cale vreun monopol al comerţului cu sclavi sau că vei fi vrând să-l fericeşti pe regele Spaniei cu o nouă metresă care să fie spioana ta. America — încheie ea cu căldură — asta este o cauză bună."

„Şi este plăcut — lămuri zâmbind Pierre — că de astă dată entuziasmul pentru cauza cea bună se arată şi rentabil. Este o afacere uriaşă, Désirée, ai să vezi. Compania Indiilor va fi o caracudă pe lângă firma *Hortalez*". „Îmi pare rău că nu aud pentru prima dată astfel de vorbe." — „Dar astăzi — o asigură Pierre — n-o spun numai, astăzi aşa şi este." — „Vă fac cele mai bune urări, *monsieur* de Beaumarchais — îl ironiză Désirée — dar mi-a fost dat să văd adesea ca tu să vii cu ideea, iar alţii să strângă caimacul." — „De data asta îl strâng eu, stărui Pierre. De data asta n-au să ne păcălească. Nici nu mă gândesc; n-am mai avut niciodată asemenea perspectivă uriaşă." — „În orice caz, este îmbucurător, Pierrot — spuse cu căldură Désirée — că de data asta e vorba de o cauză atât de neîndoios de bună."

Că era o cauză bună, ştia Pierre şi fără să i se spună; de la ea voise să audă o vorbă optimistă asupra perspectivelor

financiare. Ieri încă, înainte chiar de a fi vorbit cu Lenormant, se întrebase dacă n-ar fi fost bine să-i încredinţeze lui Désirée secretul. Charlot era îndrăgostit de Désirée şi Pierre nu ezitase niciodată să se folosească de femei pentru atingerea scopurilor sale. Totuşi, în acest caz, şovăise. Prietenia dintre Charlot şi Désirée era complicată; folosind-o pe Désirée, putea eventual să-şi încurce treburile. Dar pentru că Désirée venise din proprie iniţiativă şi apucase să-i povestească atâtea, nu mai şovăi să-i vorbească şi de speranţele sale în legătură cu Lenormant.

Când Pierre pomeni de Lenormant, faţa mobilă a lui Désirée se încruntă, o cută verticală îi apăru între sprintene, ochii începură să cate saşii spre nas.

Prietenia lui Désirée cu Lenormant era un lucru încurcat, neclar în viaţa ei altminteri atât de limpede. Domnul acesta rece şi pasionat, melancolic, omul de viaţă care dispreţuia romantismul şi căruia îi era dor de romantism, era deosebit de ceilalţi bărbaţi pe care-i cunoscuse. Câteodată avea şi pentru ea cuvinte răutăcioase, ironice; dar ea vedea cât de adânc o iubea şi cum încerca să combată acest sentiment. Charlot o atrăgea şi-i repugna, îl stima şi-l dispreţuia. Ar fi trebuit să exploateze fără scrupule faptul că era atât de slab faţă de ea. Cu oricare altul ar fi făcut-o: cu el proceda altfel. Nu ştia exact ce voia de la Charlot, ce voia cu el. Nu se zgârcise niciodată, nu fusese niciodată econoamă cu trupul şi cu dragostea ei; nici nu se putea altfel, dacă voiai să faci carieră la Paris. De aceea se şi culca, din când în când, cu Charlot, Dar îl trata mai prost decât pe alţi bărbaţi. Îl făcea să simtă că nu-l iubeşte şi, când el voia mai mult, când îi sugera să renunţe la independenţa ei şi să devină metresa lui oficială, atunci Désirée ridica din umeri, făcea o mutră răutăcioasă, ironică, nu răspundea.

O atrăgea firea lui contradictorie. Privea interesată cum trecea pe neaşteptate de la mizantropie la tandreţe şi sentimentalism. În alte dăţi ştiuse limpede cum va evolua o prietenie. Cu Charlot era posibil orice, s-o ucidă sau s-o ia de nevastă.

Charlot era prieten bun cu Pierre. Dar ea nu se îndoia că

Charlot, chiar dacă nu lăsa să se vadă, era „gelos pe Pierre şi resimţea totdeauna o teamă nelămurită că Charlot îl va lovi odată cumplit. Oricum, nu era recomandabil ca Pierre să intre într-o afacere de asemenea proporţii, alături de un om cu reacţii aşa de neaşteptate. Dacă vor face împreună uriaşele furnituri, Charlot îl va avea în curând la mână pe Pierre, care era mai slab, şi acest gând o neliniştea. Cu toate intrigile sale, Pierre era un băiat vesel, inofensiv, nu putea să poarte multă vreme o duşmănie, nu era răzbunător, nu cerea vieţii decât bucurie. Un astfel de om nu putea lupta cu amara răutate ce răbufnea câteodată din inima lui Charlot.

„Eu, în locul tău, m-aş gândi de două ori — îl preveni ea — înainte de a-l lua pe Charlot în combinaţie." — „E prietenul meu." — „Tocmai de aceea, răspunse enigmatic Désirée — şi continuă: E prea mare. Până la urmă înghite tot ce se apropie de el." Dar Pierre râse nepăsător: „Nu-ţi fie frică, micuţo, cine-l înghite pe acest Iona va trebui să-l scuipe repede".

După cină Lenormant îl lăsă multă vreme pe Pierre să se frământe, înainte de a aduce vorba despre afacere.

Monsieur de Lenormant ţinea în felul său la Pierre. Vedea ce vanitos şi superficial era, dar îi aprecia abilitatea şi graţia spiritului şi, dacă-l dispreţuia un pic pentru goliciunea lui, îi invidia facilitatea, norocul la femei, uşurinţa cu care lucra.

În ciuda originii nobile şi a bogăţiei, Charles-Guillaume de Lenormant avusese întotdeauna dificultăţi cu viaţa. Pe vremuri — trecuseră treizeci şi şapte de ani de atunci — se căsătorise cu o fetişcană foarte frumoasă, de o vie inteligenţă, dar fără bani şi fără relaţii, Jeanne-Antoinette Poisson. Se hotărâse greu, ezitase mult înainte de a păşi la această căsătorie; în primii ani ai căsniciei sale se bucurase însă mult de hotărârea luată şi se îndrăgostise tot mai pătimaş de Jeanne. Apoi, pe neaşteptate, Jeanne îl părăsise pentru a guverna Franţa ca iubita oficială a regelui, sub noul nume de *marquise* de Pompadur. Pentru Lenormant fusese o lovitură căreia crezuse că nu-i va supravieţui. Mai târziu, femeia îi oferise totul, un post de ambasador, chiar şi să se întoarcă la

el. Lenormant însă se ţinuse mândru şi demn şi refuzase totul, refuzase şi întoarcerea ei.

Acum se smulsese de mult din adâncurile suferinţei sale, dar ca un Lenormant schimbat, melancolic, amar, sarcastic, dornic de plăceri, bucuros de aventuri în care să-şi poată exercita perfidia. Dacă înainte condusese cu prudenţă complicatele afaceri legate de impozitele pe care le luase în arendă, acum intra, cu bucurie răutăcioasă, mereu în alte afaceri, tot mai încurcate, le conducea cu o suverană abilitate şi un noroc extraordinar, acumulând astfel, posomorât şi dispreţuitor, o avere uriaşă. Cu toată amărăciunea lui, era veşnic în goană după plăceri. E drept că deasupra intrării principale a palatului său Étioles era scris: *Vanitas, vanitatum vanitas, omnia vanitas*{5}. Dar proprietarul palatului Étioles era întotdeauna înconjurat de femei frumoase, serbările pe care le dădea erau vestite pentru fastul şi rafinamentul lor şi *monsieur* Lenormant acumula fără încetare, plin de o aviditate ostenită, avere, stimă, fast, afaceri, influenţă politică, teatru, femei, intrigi.

De Désirée Mesnard, Lenormant se îndrăgostise văzându-i întâi portretul. Nu era portretul pe care-l avea Pierre, ci un pastel de Perronneau{6}. Era portretul reuşit al unei fete drăguţe, vesele, naturale. Dar când Lenormant făcu cunoştinţă cu adevărata Désirée, văzu cu cât rămânea portretul în urma modelului. Trăind printre atâta artă şi artificialitate, lui Lenormant îi era câteodată dor de vigoare şi simplitate. Pe scena sa particulară, punea adesea să se joace comedii bufe cu un umor popular din cel mai grosolan. Când descoperi cât bun simţ sănătos şi firesc se ascundea după amabila gingăşie a lui Désirée, câtă nepăsare faţă de reputaţie şi gura lumii, cât umor parizian, obraznic şi realist, fu încântat. Găsea în ea trăsături pe care le iubise la răposata Jeanne. Jeanne fusese veselă şi deşteaptă într-un fel foarte asemănător, avusese acelaşi amestec de luciditate şi romantism şi acelaşi dar de a nu uita, din pricina murdăriei vieţii, vesela ei strălucire.

Lenormant avea cincizeci şi şapte de ani când Désirée intrase, cu cei douăzeci şi unu de ani ai ei, în viaţa lui. Vedea

cu plăcere că felul său de a fi, amestecul de melancolie şi dor de plăceri, gustul lui, priceperea lui pentru teatru, filozofia sa şăgalnică şi amară o atrăgeau pe tânăra actriţă, dar nu-şi făcea iluzii: fără averea şi numele său mare nu s-ar fi putut menţine în cercul prietenilor mult mai tineri şi mai amuzanţi ai lui Désirée. Poate că va reuşi s-o lege de el; dar dacă apoi va veni altul mai puternic, atunci această Désirée îl va părăsi, întocmai cum îl părăsise pe vremuri Jeanne, de dragul Regelui Soare{7}.

Totuşi, considera ca o mare fericire faptul că femeia aceasta tânără intrase în viaţa lui şi că acum, când patimile începuseră să i se domolească, mai avea o dată fericirea de a fi îndrăgostit ca un tânăr. Desigur, suferea când vedea cu câtă nepăsare se dădea Désirée unui bărbat sau altuia, dar se învăţase minte, nu voia ca mândria şi demnitatea să-i pericliteze din nou fericirea şi nu încerca să-i îngrădească libertatea.

Ştia că singurul său rival serios era Pierre; înţelegea bine relaţiile dintre cei doi, socotea prietenia lor trainică, întemeiată pe o înrudire spirituală, mai periculoasă decât vreo înclinaţie romantică, şi-l invidia din inimă pe Pierre pentru ataşamentul lui Désirée. Pe el, Lenormant, pe care oamenii îl făceau atât să sufere şi căruia lucrurile nu i se supuneau de fel, îl amăra că de acest Pierre oamenii şi lucrurile ascultau docile, că toate îi ieşeau aşa de bine, că trecea şi prin neplăceri ca gâsca prin apă. Oricât ţinea la Pierre, i-ar fi dorit să simtă şi el o dată ce înseamnă ingratitudinea, trădarea, suferinţa.

Şi acum, Pierre venise cu aceste furnituri pentru America. Ideea lui Pierre de a-i aproviziona pe insurgenţi ca om de afaceri particular, în realitate însă ca agent al guvernului francez, era sclipitoare, era excelentă. Dacă voiai însă să faci din afacerea aceasta mai mult decât o intrigă de teatru, dacă voiai să-i echipezi pe insurgenţi astfel ca să poată ţine piept armatelor regulate englezeşti, atunci aveai nevoie de bani mai mulţi decât caraghioasele trei sau patru milioane de care vorbea Pierre. Ca să duci la bun sfârşit asemenea afacere,

trebuia să dispui de un credit nelimitat, trebuia să poţi aştepta plăţile, trebuia să ai suflu, mult suflu.

Mâna lui era destul de puternică să încordeze acest arc, iar beneficiile se arătau grase şi foarte ademenitoare. Dar era oare Pierre omul cu care să te poţi apuca de o afacere atât de uriaşă? Nu va voi să conducă el afacerea într-un mod mult prea fantastic, prea romantic? Desigur, şansele erau seducătoare, dar Lenormant jucase cărţi mari la viaţa lui şi profiturile grase nu puteau compensa pericolul de a se certa cu Pierre. În sinea sa, fără măcar să formuleze acest gând, vedea cum Pierre se lăuda în faţa lui Désirée şi se făcea: „Acum iată-mă înarmându-i pe americani, iată-mă făcând istorie". Nu, el, Lenormant, nu-i va ridica lui Pierre soclul de milioane de care avea nevoie.

Cu vocea sa onctuoasă, în liniştea camerei de lucru, îi explică lui Pierre că afacerea oferă mari şanse de câştig, riscul în schimb este enorm. Nu numai că trebuie contat pe faptul că un vas din două va fi capturat de englezi, dar şi perspectiva de a obţine plata era prea vagă. Oricât admiră el, Lenormant, lupta pentru libertate a insurgenţilor, acest lăudabil entuziasm nu constituie însă o garanţie suficientă pentru capacitatea lor de plată. În cel mai bun caz, vor trebui să aştepte ani de zile pentru a vedea un ban. Era de părere că, după o evaluare sumară, trebuia un capital de bază de zece milioane ca să rezişti. Când pomeni această sumă mare, ridică spre celălalt ochii lui somnoroşi şi înfundaţi, privindu-l îngrijorat.

Pierre, mirat, răspunse fără elan: „Credeam că şansele extraordinare de câştig, pe care dumneata le vezi şi mai bine decât mine, te vor face să doreşti o participare la firma *Hortalez.*" — „Tocmai am încercat, dragul meu Pierre — spuse cu o răbdare amabilă şi bine simulată Lenormant — tocmai am încercat să te lămuresc că riscurile afacerii sunt şi mai mari decât şansele ei. Eu mă aflu în pragul bătrâneţii, afacerile mari, riscante, îmi fac tot mai puţină plăcere." — „Dar n-ai prelungit abia contractul pe baza căruia ţii în arendă impozitul a două provincii?" întrebă Pierre. „Unde este aici riscul pentru un om care poate aştepta? îi întoarse Lenormant

întrebarea, cu un calm enervant. Regele are jandarmi destui şi la nevoie soldaţi pentru a-i strânge pe datornicii răi de plată. Poate firma *Hortalez* să trimită soldaţi contra insurgenţilor, dacă aceştia întârzie plăţile?”

„Crezusem — zise nu fără amărăciune Pierre — că prietenul meu Charlot va participa cu bucurie la această întreprindere. Crezusem că prietenul meu Charlot va fi primul care să-mi ajute mie şi americanilor.” — „Dar nu fi atât de repezit, dragă Pierrot — îl linişti amabil Lenormant — ţi-a spus cineva că nu vă voi ajuta?”

Felul în care se juca Charlot cu el îl înfuria pe Pierre; pe de altă parte, însă, ştia din experienţă că Charlot era generos şi că-i era prieten. „Doar n-am nevoie de bani decât pentru început — zise el nesigur — dacă, în general, am nevoie de bani.”

Tocmai asta voise Lenormant. Îi acorda cu plăcere un împrumut. Cum îl ştia pe Pierre, avea să ajungă curând la ananghie şi avea să-l roage pentru o păsuire. În felul acesta, el, Charlot, ieşea în orice caz la socoteală. Chiar dacă până la urmă pierdea banii, sau numai o parte din bani, convorbirea în care Pierrot îi va cere păsuire şi-l va ruga să-i acorde o amânare, făcea banii ce i-ar putea pierde.

„Vezi — răspunse el — aşa ne înţelegem. Bani, mai ales pe termen scurt, pot să-ţi dau uşor. Cât vrei?” — „Cred — zise Pierre, care tot se mai simţea nesigur — că cu încă un milion o scot la capăt.” — „Suma îţi stă la dispoziţie”, răspunse fără ezitare Lenormant.

Pierre se simţea uşurat şi totodată uluit. Charlot îi făcea un serviciu important avansându-i această sumă uriaşă. Dar socotea el într-adevăr riscul atât de mare, încât să nu îndrăznească să bage el însuşi bani în afacere şi să nu folosească această şansă unică? „Îţi mulţumesc, Charlot, îţi mulţumesc din suflet”, zise el. Vocea lui trăda o neobişnuită tulburare. „Este o plăcere pentru mine să-ţi fiu de ajutor, dragă prietene, îi replică Lenormant cu politeţe. N-am să am pretenţii prea mari în ceea ce priveşte dobânda.” Făcu o scurtă pauză şi-l privi prietenos pe Pierre. „Dar — zise el, şi-l

ameninţă în glumă cu degetul — gospodăreşte bine banii, Pierrot!" Şi, oarecum, în treacăt, încheie: „Eu dau bani pe termen scurt şi îmi execut datornicii, dragul meu. Îţi atrag atenţia asupra acestui lucru. Mă ştie o lume cum îi execut."

Ăsta era genul de glume care-i plăceau lui Charlot, glume dezagreabile. Dar Pierre alungă stânjeneala care sta să-l cuprindă. Avea promisiunea lui Charlot, asta era esenţialul. Nu fusese el hotărât să facă afacerea, chiar dacă n-ar fi primit cu totul decât un milion? Acum obţinea două milioane de la guvern şi unul de la Charlot. „Încă o dată, îţi mulţumesc, Charlot — zise el pe acelaşi ton uşor şi amabil, pe care vorbise Lenormant — îţi mulţumesc în numele Americii, al Franţei şi în numele meu personal."

Trecuse o noapte, o zi şi încă o noapte, şi Pierre tot nu se dusese s-o vadă pe prietena sa Thérèse. Cu o dimineaţă înainte, îi trimisese un bilet drăgăstos, în care-i scria că va trece s-o vadă spre seară, iar seara îşi amânase vizita pe a doua zi dimineaţa. Avea prea mulţi oameni în luntrea lui; nu apuca niciodată să facă ceea ce-i plăcea.

Cel puţin cu Thérèse se putea înţelege. Ea pricepea ce greu e să-ţi împărţi timpul între eliberarea Americii şi dragostea faţă de femeia cu care vrei să te căsătoreşti.

Căci de la prima întâlnire, ştiuse că fata aceasta e ceea ce-i trebuie lui şi, de ani de zile de când dura legătura lor, îşi tot spunea că o va lua neîntârziat de nevastă, chiar mâine, chiar azi. Dar mai era şi Julie. De la început fusese geloasă pe Thérèse şi, când Pierre făcuse într-un rând o aluzie că ar vrea să se căsătorească şi s-o aducă în casă, a fost ceartă mare cu Julie, care ameninţase că pleacă. După aceea, desigur, îi declarase fratelui ei, cu zgomotoasă remuşcare, că Thérèse e încântătoare, tânără şi în toate privinţele mult mai bună decât ea, şi că bineînţeles ea, Julie, se va împăca bine cu Thérèse. Lui Pierre însă îi era limpede că, dacă o va aduce pe Thérèse în casă, pătimaşa Julie se va retrage în curând îmbufnată, iar el nu se putea lipsi de Julie. Nu numai că era o menajeră ideală pentru casa lui mare, dar mai avea nevoie de ea şi ca să

aibă faţă de cine se lăuda, avea nevoie de admiraţia ei permanentă, zgomotoasă, entuziastă. Cât despre Thérèse, ştia că nu-l va părăsi niciodată, chiar dacă nu o lega de el cu forme legale; se simţea sigur de ea.

Se duse pe jos până la casa ei. Era un drum scurt. Îşi aminti zâmbind cât de des şi cu câtă plăcere făcuse acest drum. Interesele sale cuprindeau tot globul, gonise în mai multe rânduri, de dragul unei afaceri, peste vastele întinderi ale continentului; dar adevărata lui viaţă se desfăşura în interiorul unui mic triunghi: locuinţa, sediul său comercial şi casa Thérèsei. Acest pătimaş aventurier era un om de familie; după zile şi nopţi furtunoase, avea nevoie de câteva ore de tihnă burgheză, în mijlocul familiei alcătuită din tată, surori, nepoţi, nepoate, unchi, veri, verişoare.

Sună la locuinţa Thérèsei. Servitoarea îi deschise. Dar iat-o şi pe Thérèse în uşa odăii ei. Era în *néglijé*, cum şi-o dorise în sinea lui, şi pe faţa ei nu se vedea nici cel mai mic nor de reproş din pricina întârzierii. Alergă spre ea, îi prinse capul cu amândouă mâinile, dându-i-l niţel pe spate. Era înaltă, aproape deopotrivă cu el. Privi adânc în ochii ei vioi. Îi sărută încet, apăsat fruntea, apoi urmă cu buzele lui groase linia involtă{8} şi avântată a sprâncenelor, până ce-i închise pleoapele cu gene lungi, îi sărută gura arcuită, iar mâinile îi alunecară spre bărbia plină, puternică, spre gât şi piept.

Cu ochii închişi, Thérèse se destinse fericită în îmbrăţişarea mult aşteptată.

Din prima clipă când îl cunoscuse pe Pierre, simţise că bărbatul acesta era viaţa ei. Când citise cu trei ani înainte, la vârsta de abia şaptesprezece ani, pamfletul lui, o tulburaseră profund atacurile scânteietoare, sonore, împotriva nedreptăţii. Cum poate fi cineva atât de îndrăzneţ, şi totodată atât de graţios, de elegant, de înaripat? Asta o uluise, o cucerise. Deşi rezonabilă, reţinută de obicei, găsise un pretext să meargă la bărbatul acesta străin. Pierre fusese aşa cum îl presimţise din frazele lui sonore; o încântase cu vocea lui mlădioasă, fusese mângâietor, obraznic, deştept şi ea îşi dăduse seama: pe bărbatul acesta îl va iubi toată viaţa.

Thérèse judeca sigur şi calm. În anii care au urmat, descoperise tot ce era superficialitate, vanitate şi frivolitate la Pierre; dar ceea ce iubea la el era destul de puternic ca s-o facă să accepte restul. Iubea cauza pentru care luptase în pamflete, căci era şi cauza tuturor acelora pe care-i nedreptăţea un regim arogant şi obraznic. Când îşi bătea joc de nobili, lupta pentru cauza lui, fiindcă nobilii îl jigniseră şi încercaseră să-l ţină în umilinţă. Dar îl mâna la luptă şi altceva, bucuria adâncă, conştientă de a lupta împotriva tuturor prejudecăţilor stupide de pe lume. Cu toată lăudăroşenia şi cabotinajul său, avea un sentiment al grandoarei şi când vedea nedreptăţi şi abuzuri, fie că-l priveau pe el, fie că-i privea pe alţii, Pierre se arunca în bătălie fără să pregete. Aşa îl vedea Thérèse, de aceea îl iubea.

După o lipsă atât de îndelungată, avea să-i povestească multe. O ţinea pe genunchi, o mângâia. Povestise în mai multe rânduri despre America, lui Charlot, surorii, tatălui său, fusese acelaşi lucru şi totuşi de fiecare dată altfel; cu Thérèse, cele trăite şi proiectate căpătară din nou altă culoare. Ei îi expuse importanţa politică a acţiunii. Insurgenţii aveau de toate: oameni destui, ţară întinsă, cauza lor dreaptă, entuziasmul lor, sprijinul moral al întregii lumi. Singurul lucru ce le lipsea erau armele. „Şi acestea li le furnizăm noi acum”, încheie el.

Ochii cenuşii ai Thérèsei străluciră; din capul locului luase partea insurgenţilor. Îi cerea mereu alte detalii despre perspectivele americanilor; pe el îl bucura că numai aceasta o interesa, nu perspectivele afacerii sale. Femeia lui trebuia să vadă în el pe scriitor, pe luptătorul pentru libertate, pentru raţiune. Îl încălzea entuziasmul ei, lipsit de exaltarea câteodată naivă a lui Julie. Nici atunci când se entuziasma, Thérèse nu pierdea simţul realităţii. Se completau de minune. Când se pierdea în nori, ea ştia să-l readucă pe pământ.

Amuţi. Din nou se întreba în sinea lui dacă n-ar fi bine să se căsătorească fără întârziere.

Thérèse băga de seamă ce se petrecea cu el. Nu era plăcut să fii doar prietena lui Pierre şi nu soţia lui, ar fi dorit mult să legalizeze legătura lor. Dar îl cunoştea pe Pierre, se temea că

va suporta cu greu să se despartă de Julie din pricina ei şi că i se va răci dragostea. Nu-i păsa de gura lumii. Era independentă, avea ceva bani. Nu insista. Şi acum aştepta în tăcere.

El, în timpul acesta, îşi închipuia din nou ce mutră ar face Julie dacă i-ar comunica: „Peste o săptămână mă căsătoresc cu Thérèse". Nu era plăcut să se gândească la asta. Prea des se lăsa furat de sentimentele care-l cuprindeau pe neaşteptate. Ezitase atât, mai putea aştepta puţin.

Zise: „Acum, că am avut atâta noroc să intru în această nouă mare întreprindere, trebuie să-mi permiţi să-ţi fac o plăcere. Casa mea din Meudon, casa aceea mică, cu grădina sălbăticită, care-ţi place atât de mult, dă-mi voie să ţi-o dăruiesc. Bineînţeles, o s-o pun la punct, şi temeinic. Am putea ieşi câteodată la Meudon, să ne bucurăm o zi, două de linişte şi natură".

Săptămânile următoare, Pierre le petrecu într-o activitate febrilă. Se întâlni cu armatori, cu furnizori, cu financiari de toată mâna, avu consfătuiri cu domni de la Ministerul de Externe, de la Marină, de la Arsenal. Era vorba de procurat tunuri, puşti, muniţii, uniforme, rufărie, bocanci, pături, corturi. Era vorba de pregătit vasele pentru a transporta toate acestea, echipament pentru treizeci de mii de oameni, peste ocean. Pierre se angajă faţă de domnii de la Versailles că va porni o mare parte din transporturi de cu toamnă, în orice caz înainte de sfârşitul anului.

Se arunca în aceste afaceri cu o ardoare şi mai mare decât de obicei, pentru că voia să-şi ascundă neliniştea tot mai mare ce-l frământa. Ca să livreze la timp, avea de făcut faţă imediat unor plăţi importante. Propriile lui mijloace, însă, şi creditul deschis de Lenormant se epuizau repede, iar milionul de livre ce-i fusese promis de Vergennes nu se arăta deloc. La aluziile discrete ce le făcea la Ministerul de Externe că ar avea mare nevoie de bani, i se dădea să înţeleagă că suma trebuia scoasă din fondurile secrete şi că doar dificultăţi contabiliceşti şi inevitabila rutină birocratică întârziau plata. Părea verosimil.

Dar Pierre nu avea nimic la mână, guvernul nu putea da în această chestiune delicată nici o promisiune scrisă, şi lui îi era mereu teamă că, până la urmă, nu va vedea banii, iar când va pomeni de promisiunile făcute, cei de la minister vor face pe miraţii.

Pe lângă aceasta, se mai arătă curând că furnizorii şi armatorii ştiau exact în ce măsură depindea Pierre de ei şi urcau preţurile. De-ar fi obţinut măcar acele stocuri de arme din arsenalele regale, de care i se vorbise la Ministerul de Externe, ar fi scăpat de o parte din griji şi ar fi putut arăta furnizorilor particulari că o poate scoate la capăt şi fără ei.

Arsenalului i-ar fi fost uşor să-i dea ajutor, *monsieur* de Saint-Germain, care preluase cu un an în urmă Ministerul de Război, trecuse la modificarea armamentului; prin aceasta, numeroase modele de tunuri şi puşti fuseseră scoase din uz. Trebuia ca el, Pierre, să-i prezinte ministerului de Război planurile sale într-o lumină favorabilă; dacă izbutea, avea să primească armele învechite în condiţii foarte convenabile, poate chiar la preţ de fier vechi. Mai trebuia doar ca ministrul de Externe să-l pună la curent, printr-o convorbire foarte clară, pe colegul său de la Arsenal. Dar cei de la Ministerul de Externe nu voiau să înţeleagă nici de data aceasta că graba se impunea, iar Vergennes tot amâna convorbirea sa confidenţială cu ministrul de Război.

În sfârşit, Pierre primi ştirea că *monsieur* de Saint-Germain ar fi fost informat şi că ar aştepta vizita sa. În ziua următoare se înfiinţa la Arsenal, unde îşi avea sediul ministrul de Război.

Pierre trebui să-şi lase trăsura la intrarea în Arsenal şi să parcurgă pe jos drumul până la biroul ministrului. Arsenalul era un adevărat orăşel, cu fabrici pentru toate soiurile de arme, terenuri pentru stocarea armelor, clădiri cu birouri, o cazarmă. Lui Pierre, totodată romantic şi om de afaceri, îi plăcea Arsenalul, armele stârneau în el deopotrivă sentimente eroice şi calcule negustoreşti.

Astăzi, însă, Pierre nu se interesa de lucrurile din jurul lui. Era plin de gânduri legate de convorbirea pe care trebuia s-o aibă.

Nu-l mai văzuse pe ministru de aproape un an de zile. Atunci septuagenarul îi făcuse impresia unui bărbat surprinzător de tânăr şi de vioi. Când îl primi acum, Pierre fu izbit cât de mult îmbătrânise Saint-Germain de când îşi luase funcţia în primire. Domnul acesta mărunţel, în uniformă simplă, se ţinea ţeapăn ca şi înainte, dar se vedea efortul pe care-l făcea, iar faţa lui pământie era brăzdată de riduri.

Ministrul avea motive de amărăciune. Parisul îşi manifestase anul trecut bucuria, când tânărul rege îl pusese să reformeze armata pe acest general sever, onest, progresist, care trecea drept un mare căpitan şi un bun organizator. *Monsieur* de Saint-Germain se apucase energic de treabă. Mărise efectivul trupei, îmbunătăţise calitatea armamentului şi, totodată, redusese cheltuielile departamentului său. Dar, pentru a atinge acest rezultat, trebuise să desfiinţeze multe posturi rentabile, rezervate nobilimii de la Curte şi, pe lângă aceasta, să pună ofiţeri din popor la comandamente superioare. Îşi făcuse astfel mulţi duşmani la Curte şi se socotea că regele, bine intenţionat, dar slab, n-o să-şi poată păstra multă vreme ministrul. Pierre înţelegea bine amărăciunea bătrânului general.

El se aştepta ca Saint-Germain, după experienţele făcute, să bănuiască unele intrigi şi în spatele propunerii sale şi să-l întâmpine cu neîncredere. De aceea, nu-i vorbi din capul locului de tunurile şi puştile pe care-şi propunea să le scoată de la el, ci se strădui să-i inspire încredere. Ştia cu ce patimă ţinea Saint-Germain la teoriile sale militare revoluţionare, că voia să le experimenteze, să le impună peste tot. Pierre îi cântă bătrânului în strună. „Ceea ce le trebuie în primul rând insurgenţilor — declară el — este învăţătură, organizare şi instrucţie. El, Pierre, deocamdată, aşa zicând, singurul reprezentant al americanilor în Franţa, îl roagă deci pe ministru, în numele acestei ţări a naturii şi a raţiunii, să-l ajute cu sfatul. Nicăieri principiile lui reformatoare nu pot fi aplicate mai bine decât acolo, în America. Acolo nu era de luptat cu prejudecăţi înrădăcinate. Acolo, o armată putea fi organizată, strict după cele zece reguli de bază, formulate de

ministru în *Manualul artei militare*.”

Saint-Germain asculta interesat. Acest *monsieur* de Beaumarchais nu părea să fie afaceristul lipsit de scrupule, drept care îi fusese descris. Începu să discute cu el. Pierre, care se informase bine şi arătase că are cunoştinţe de specialitate, ascultă cu răbdare şi înţelegere cum Saint-Germain îi explica pe larg şi amănunţit detaliile reformelor sale. Bătrânul petrecu o oră plăcută.

După aceea abia, treptat, Pierre aduse vorba de afaceri, de înarmarea insurgenţilor săi. „E vorba — expuse el — nu de înarmarea unei trupe regulate, ci de echiparea unei miliţii. Această miliţie are nevoie de arme simple, a căror mânuire nu presupune un instructaj îndelungat. Armele noi, prevăzute de ministru pentru armata franceză, nu le pot fi de mare folos americanilor, căci mânuirea eficace a acestor arme noi cere o perioadă îndelungată de instrucţie.” Şi Pierre lăsă să i se vadă îngrijorarea.

Monsieur de Saint-Germain se învioră şi expuse ca ideea sa proprie ceea ce îi sugerase Pierre. Tocmai în aceste condiţii el, ministrul, poate să-i fie de folos lui *monsieur* de Beaumarchais şi să le dea insurgenţilor un ajutor de nepreţuit. Prin modificarea armamentului, cantităţi mari de tunuri şi puşti de diferite modele au ajuns inutilizabile pentru armata regelui. Pentru o miliţie, însă, ca cea descrisă de *monsieur*, aceste modele vechi reprezintă un armament de-a dreptul ideal şi el este cu plăcere dispus să-i predea, pentru nevoile insurgenţilor, stocurile reformate disponibile. În ce priveşte detaliile, are să se pună de acord cu primul său secretar, prinţul Montbarey.

Pierre răsuflă uşurat. Simţea totdeauna o oarecare stânjeneală când discuta afaceri cu oameni naivi şi cinstiţi, cum era ministrul; prea erau neprevăzute reacţiile lor. Cu prinţul Montbarey o va scoate mult mai uşor la capăt. Într-adevăr, prinţul Montbarey, cartofor inveterat, totdeauna plin de datorii, nu avea scrupule să-şi folosească postul pentru remedierea încâlcitei sale situaţii financiare. Utiliza în acest scop o prietenă, cântăreaţă de operă, *mademoiselle* de Violaine.

Ori de câte ori se libera un post mai important în armată, *mademoiselle* de Violaine prezenta o listă de aspiranţi dispuşi să plătească pentru acest post şi, de cele mai multe ori, prinţul reuşea să-l facă pe Saint-Germain, care nu bănuia nimic, să accepte candidatul său.

Datorită felului cum îl luase Pierre pe ministru, stocurile de arme îi erau de fapt asigurate. Dar, dacă se arăta răuvoitor, prinţul Montbarey putea fixa preţuri foarte mari; putea complica şi tărăgăna la nesfârşit tranzacţia cu casa *Hortalez şi Compania*. La asta exista un singur leac: să-i dea prinţului, într-o formă elegantă, un comision. În astfel de chestiuni Pierre nu era meschin.

Firma *Hortalez* — îi explică el lui *monsieur* de Montbarey — e foarte îngrijorată de problema alegerii armelor de trimis insurgenţilor. Comanda americanilor este făcută în termeni generali şi, până să trimită încoace experţi, ar trece prea mult timp. El însuşi şi ceilalţi domni de la firma *Hortalez* sunt oameni de afaceri şi adepţi înfocaţi ai insurgenţilor, dar nu propriu-zis specialişti militari. De aceea i-ar fi foarte îndatorat dacă ar putea să-i recomande un sfătuitor priceput. Bineînţeles, firma *Hortalez* nu cere asemenea servicii gratuit, doar este o întreprindere comercială.

Cu ochi negri, vicleni, vioi, prinţul Montbarey îl examina zâmbind pe Pierre, care zâmbea şi el. Apoi cită câteva nume, le respinse tot el, şi în cele din urmă spuse, lovindu-se pe frunte: „Ăsta e omul dumitale”. Acela era însă, cum se aşteptase Pierre, un domn din cercul prietenei lui Montbarey, *mademoiselle* de Violaine.

Pierre îi mulţumi călduros prinţului pentru amabilul sfat şi făgădui că-l va urma. Apoi se despărţi de primul secretar, ca şi de ministru, şi părăsi liniştit Arsenalul.

De la izbucnirea conflictului dintre coroana Angliei şi coloniile ei americane, existau la Paris persoane care sperau să joace un rol de seamă ca partizani ai americanilor. Când aflară de tratativele lui Beaumarchais, începură să umble cu intrigi.

Se agita, îndeosebi, un oarecare doctor Barbeu Dubourg,

medic, politician, om de afaceri, scriitor, filantrop şi traducătorul operei doctorului Benjamin Franklin, bărbatul care, dintre toţi reprezentanţii insurgenţilor, se bucura de cea mai mare faimă în Europa. Doctorul Dubourg se lăuda că, de această parte a oceanului, el luase primul atitudine pentru cauza americanilor. Auzind de tratativele întreprinse de *monsieur* de Beaumarchais, se duse să-l vadă.

Domnul acesta, un burghez blajin şi bine hrănit, îi spuse că ar fi informat de interesul pe care *monsieur* de Beaumarchais îl manifestă pentru cauza insurgenţilor. Desigur, nu se poate să nu fi aflat că el, doctorul Dubourg, se bucură de cinstea de a-l numi pe marele Benjamin Franklin prietenul său. De aceea a şi venit, să vadă dacă cumva *monsieur* de Beaumarchais ar avea de făcut niscaiva propuneri utile... pe care el, doctorul Dubourg, să le transmită mai departe lui Franklin şi americanilor.

Omul greoi, în haine burgheze, cu faţa cărnoasă, cu ochii mici prietenoşi şi gura proeminentă, care se juca cu bastonul, trăgea tutun pe nas şi plescăia mereu din limbă, îi fu antipatic lui Pierre din prima clipă. Modestia lui îngâmfată, importanţa flecară, felul lui naiv-conspirativ, toate îl enervau. Îşi zicea că omul circula prin toate saloanele, că era influent şi că ar fi trebuit să se aibă bine cu el; Pierre era însă obişnuit să dea curs liber simpatiilor şi antipatiilor sale. Deşi ştia că nu face bine, îi răspunse cu politeţe îngâmfată lui *monsieur* Dubourg, mulţumindu-i pentru amabilele lui intenţii, arătând însă că el are oamenii săi de legătură care îi transmit propunerile pe căi sigure şi repezi la Philadelphia. Doctorul Dubourg, niţel derutat, îşi repetă foarte pe larg oferta. Pierre repetă refuzul. Despărţirea fu rece.

Doctorul Dubourg era un om blajin, dar nu ţinea minte să se mai fi întâmplat ca cineva să-i dea paşaportul, aşa cum făcuse acest *monsieur* de Beaumarchais. Doctorul Dubourg se aşeză şi scrise o scrisoare; scria cu plăcere scrisori. De data asta se adresă contelui Vergennes. Inventivitatea lui *monsieur* de Beaumarchais, scrise el, onestitatea lui, entuziasmul lui pentru tot ce este bun şi mare ar fi deasupra oricăror îndoieli.

Totuşi ar fi greu de găsit un om mai puţin potrivit pentru tratative comerciale. *Monsieur* de Beaumarchais iubeşte viaţa fastuoasă, se spune chiar că ar întreţine femei, pe scurt, trece drept un risipitor şi nici un om de afaceri serios din Franţa n-ar vrea să aibă de-a face cu el. Contele Vergennes ar trebui să mai reflecteze înainte de a traduce în fapt intenţia sa de a rezolva chestiunea americană prin *monsieur* de Beaumarchais.

Ministrul citi. Ce spunea doctorul Dubourg nu era nou pentru el. Dar până acum, doctorul Dubourg dăduse numai sfaturi neutilizabile, iar Beaumarchais se dovedise capabil în numeroase cazuri. Vergennes citi scrisoarea a doua oară, zâmbi, trimise o copie firmei *Hortalez* şi-i sugeră lui *monsieur* de Beaumarchais să răspundă personal acestei scrisori.

Pierre răspunse: „Preastimate domnule doctor Dubourg, ce legătură are cu treburile americanilor faptul că eu trec drept un risipitor şi un bărbat care întreţine femei? De altfel, fac asta de douăzeci de ani. Întâi am întreţinut cinci, patru surori şi o nepoată, acum, din aceste femei întreţinute, au murit din păcate două, deci nu mai întreţin decât trei, două surori şi o nepoată; desigur că şi asta constituie o risipă pentru un bărbat fără rang şi titlu. Dar ce-aţi mai spune dacă aţi afla că împing neruşinarea atât de departe, încât întreţin şi bărbaţi, un nepot tânăr şi simpatic şi, apoi, chiar şi pe nefericitul tată ce l-a zămislit pe scandalosul desfrânat, care este respectuos subsemnatul? Şi mai gravă e chestiunea cu luxul pe care-l desfăşor. Postavul cel mai costisitor nu-i destul de elegant pentru mine; câteodată, când e foarte cald, sunt atât de cheltuitor, încât mă port numai în mătase. Dar, pentru Dumnezeu, *monsieur*, nu comunicaţi asta contelui Vergennes, ar putea pierde părerea bună pe care o are despre mine.”

Din ziua în care ministrul îi dovedise încrederea sa trimiţându-i scrisoarea, afacerile lui Pierre prosperau.

Cu Ministerul de Război încheie un contract cum nu şi-ar fi putut dori altul mai bun. Arsenalul îi livră două sute de tunuri la preţul metalului, adică patruzeci de *sous* livra; fonta se furniza firmei *Hortalez* cu nouăzeci de franci mia de livre, iar puştile fură facturate la preţuri îmbucurător de scăzute. Cu

toată gratificaţia mare pentru prinţul Montbarey, nu se mai întâmplase în Franţa ca un furnizor de armament să obţină materiale la preţuri atât de reduse.

Şi după aceea, în sfârşit, veniră şi banii pe care Pierre îi aşteptase cu atâta dor, milionul Ministerului de Externe, un milion de *livre tournois*{9} în aur şi poliţe.

Pierre vărsa aurul din saci pe uriaşul lui birou, care se acoperise de monede. Purtau chipurile multor suverani aceste monede de aur, feţele diferiţilor Louis, al paisprezecelea, al cincisprezecelea, al şaisprezecelea şi feţele Mariei Theresia a Austriei, a lui Friedrich al Prusiei, a lui Carlos al Spaniei. Pierre savură strălucirea şi mulţimea lor, se bucură la vederea poliţelor semnate de contele Vergennes şi contrasemnate de primul secretar al acestuia, Conrad-Alexandre de Gérard. Zâmbi din toată inima.

Partenerii de peste ocean, pentru care lucra firma *Hortalez şi Compania*, nu ştiau încă nimic de existenţa acestei firme şi de activitatea ei. Până acum, Pierre lucrase niţel în vânt în această privinţă. La Londra i se prezentase ca reprezentant al coloniilor un oarecare Mr. Arthur Lee, un domn tinerel, entuziasmat de cauza patriei lui şi de sine însuşi. I se şoptise lui Mr. Lee că nu ambasadorul oficial, ci *monsieur* de Beaumarchais ar fi adevăratul reprezentant al Versailles-ului, iar Pierre nu făcuse nimic pentru a-i schimba această părere. Mr. Lee îi făcuse multă curte, Pierre îi promisese în cuvinte misterioase întreg ajutorul Franţei, lăsase să se întrevadă perspectiva unei întrevederi cu contele Vergennes. Când însă Pierre, întors la Paris, îi vorbi ministrului despre Mr. Lee, prudentul diplomat, nevrând nici să audă de aşa ceva, refuzase să primească un om cunoscut la Londra ca reprezentant al insurgenţilor. Sensibilul Mr. Lee, crezând că Pierre nu depusese zelul necesar, fu jignit şi anunţă că nu mai vine la Paris; firma *Hortalez* nu mai putea trata cu el.

Între timp, însă, Congresul de la Philadelphia se hotărâse să numească un plenipotenţiar extraordinar pentru Franţa şi curând acesta sosi la Paris. Era un oarecare Silas Deane.

Încă înainte să-l fi căutat Pierre pe el, Mr. Deane îşi făcu apariţia la *Hôtel de Hollande*. Era un burghez, îmbrăcat niţel cam ciudat, purtând, peste burta lui mare, o vestă de atlaz brodată cu multe floricele. Se vădi imediat că este un om cu care se putea discuta pe un ton de afaceri. De altminteri, vorbea numai englezeşte, n-avea idee de cum stau lucrurile la Paris, fu foarte recunoscător pentru serviciile pe care firma *Hortalez* i le oferea şi, după câteva zile, venea, cu toate necazurile sale la serviabilul *monsieur* de Beaumarchais.

Doctor Dubourg încercă să se bage între ei. Dar la Versailles i se declară lui Mr. Deane, fără echivoc, că omul de încredere al guvernului francez este *monsieur* de Beaumarchais. Asta îi convenea americanului, Pierre îi plăcea mai mult decât doctorul Dubourg.

Monsieur de Beaumarchais şi reprezentantul americanilor căzură fără greutate la înţelegere şi curând redactară un contract în toata regula. Firma *Hortalez şi Compania*, reprezentată prin *monsieur* de Beaumarchais, se obliga să livreze Congresului Coloniilor Unite, reprezentat prin Mr. Silas Deane, echipamentul complet pentru treizeci de mii de oameni; enumerarea a ceea ce firma se obliga să livreze minimal făcea parte integrantă din contract. Congresul Coloniilor Unite, la rândul lui, se obliga să plătească fiecare livrare în interval de cel mult opt luni de zile, şi anume cel puţin patruzeci şi cinci la sută în poliţe, iar restul în marfă.

Când avu în mână, contractul semnat şi parafat, lui Pierre îi zvâcni inima de bucurie. Plecă îndată cu trăsura la *monsieur* de Lenormant. Ei, ce mai zice acum Charlot? Pierre alerga triumfător prin odaie. Câte îi izbutiseră în această scurtă vreme! Guvernul francez îşi vărsase milionul, guvernul spaniol luase angajamente ferme să plătească milionul ce-i revenea. Arsenalul regelui furniza grosul materialului necesar la preţurile cele mai convenabile şi acum, iată şi acest splendid contract cu împuternicitul Congresului. Tot mai credea Charlot că afacerea e riscantă?

Acesta, cu ochi împăienjeniţi, se uita la prietenul său cum alerga prin odaie şi-şi enumera mândru succesele. Apoi, încet,

cu atenţie, parcurse documentul. „În cel mult opt luni... cincizeci şi cinci la sută în mărfuri, patruzeci şi cinci la sută în poliţe.” — „Un contract foarte bun”, zise el. Ridică ochii. „Cine este acest Mr. Deane?” — „Reprezentantul Congresului”, răspunse niţel mirat Pierre. „Ştiu — spuse amabil Lenormant cu vocea lui onctuoasă — asta o şi declară în contract. Dar cine este Congresul? Cine sau ce stă în spatele Congresului?” Şi privi melancolic la Pierre. „În spatele lui — răspunse cu patimă Pierre — stă un popor de trei milioane, o ţară cu bogăţii uriaşe, neexploatate, în spatele lui stă...” „Ştiu, dar cui îi aparţin bogăţiile? Poţi avea semnături de la rebeli şi poţi avea semnături de la loialişti.” Examină pe gânduri semnătura. „Mr. Silas Deane”, mai zise el, ridicând din umeri.

„Ascultă, Charlot, se poate pune la îndoială valabilitatea oricărei semnături. Dar, ştii perfect de bine, acest contract este întărit de voinţa hotărâtă de a-l respecta. În orice caz, vei recunoaşte că firma *Hortalez* este mai solidă astăzi decât atunci când am examinat pentru prima dată şansele ei. Dumneata mi-ai pus atunci la dispoziţie capital, în mod generos şi cu o dobândă rezonabilă. Mi-ar părea meschin dacă astăzi, când şansele au crescut atât de uriaş, nu te-aş ruga din nou: participă la afacere.” Vorbea insistent, cu căldură.

Lenormant privea în gol, capul lui rotund, cu fruntea bombată, sta plecat înainte. Contractul nu era rău. Contractul era chiar foarte bun, cu condiţia ca în spatele lui să stea un om puternic, care să poată la nevoie exercita, prin guvernul francez, o presiune asupra americanilor. Dacă el, Charlot, ar participa la afacerea asta, ar fi foarte mănoasă şi o bună parte din beneficii, partea leului, i-ar rămâne lui. Dar iniţiatorul acestei operaţii mari va fi tot micul Pierrot, a lui va fi în veci ideea, a lui gloria.

„Dragul meu Pierre — spuse el lent şi politicos ca de obicei — lucrurile nu s-au dezvoltat nefavorabil, recunosc, şi este deosebit de amabil din partea dumitale să-mi propui, în aceste condiţii, o schimbare a relaţiilor noastre de afaceri. Dar eu sunt, de felul meu, un pedant. Îmi place să respect contractele şi iau asupra mea riscul când în unele cazuri se dovedesc

neconvenabile. Prefer — încheie el politicos — să rămânem la vechea noastră convenţie şi la dobânzile şi garanţiile prevăzute în ea.”

Pierre fu mirat. Socotise că Charlot nu va şti cum să accepte mai repede. Crezuse că, odată contractul american încheiat, poate găsi orice asociat ar vrea; că e mărinimie din partea lui să mai vină o dată la Charlot. Atitudinea acestuia îi era de neînţeles. Să se fi înşelat oare, să fi subevaluat, cu toate acestea, riscul? Charlot avea fler.

Se întoarse îngrijorat şi indispus la *Hôtel de Hollande*.

Când intră însă în sediul firmei *Hortalez*, în sediul său, când străbătu frumoasele încăperi, proasta dispoziţie i se risipi. Obrăzniciile pe care doctorul Dubourg le debitase în acea scrisoare către Vergennes îl îndemnaseră pe Pierre să instaleze, înadins, în mod deosebit de luxos birourile lui de la *Hôtel de Hollande*. Şi astăzi, ca în atâtea dăţi, se bucura de fastul cu care înzestrase casa. Avusese dreptate să facă din ea mândra dovadă a încrederii lui în cauza dreaptă pentru care lupta şi în succesul afacerilor ce se puteau face cu ea.

Mai reciti o dată contractul cu Congresul. Dădu din cap, zâmbi. Prostii, reticenţele lui Charlot nu erau decât toane ciudate şi pesimiste.

Îl chemă pe Maigron şi radios, înaripat, îi dictă o scrisoare către Congresul Statelor Unite.

„Foarte onorabili domni — dictă el — extraordinara stimă de care sunt cuprins faţă de acest popor curajos, care sub conducerea domniilor-voastre apără în mod atât de măreţ libertatea sa, m-a îndemnat să colaborez la nobila acţiune a domniilor-voastre. Am creat o mare întreprindere comercială, pentru a vă aproviziona cu tot ce vă poate fi util în războiul drept pe care-l duceţi. Am încheiat acorduri în toată regula cu împuternicitul domniilor-voastre de la Paris şi vă voi expedia încă anul acesta următoarele furnituri.”

Umblase dictând prin odaie, în timp ce secretarul Maigron stenografia cu unul din creioanele sale moderne. Acum se opri şi, încet, pentru ca secretarul să-l poată urma, citi de pe listă:

„216 tunuri
290.000 raţii pulbere
30.000 puşti
200 ţevi de tun
27 mortiere
13.000 obuze
8 vase de transport

apoi: echipamentul complet pentru 30.000 de soldaţi compus din:

30.000 pături
20.000 perechi încălţăminte
30.000 perechi catarame de încălţăminte şi jartiere
60.000 perechi ciorapi de lână
30.000 batiste
120.000 nasturi

apoi:

95.000 coţi postav pentru uniforme
42.000 coţi căptuşeală
180.000 coţi pânză de cămăşi soldăţeşti
15.000 livre aţă
1.000 livre mătase
100.000 ace de cusut groase.”

Era o listă tare lungă, Pierre o savură toată. Apoi o lăsă din mână şi zise: „Ce părere ai, Maigron? N-aş fi crezut niciodată că o s-o scoatem la capăt.”

Apoi reluă dictarea. „Reprezentanţii domniilor voastre, foarte onorabilii mei domni — dictă el grandilocvent — vor găsi în mine un prieten de încredere, în casa mea un cămin, în lăzile mele bani, precum şi orice fel de ajutor pentru activitatea lor, fie aceasta publică sau secretă. Voi înlătura, după posibilităţi, toate obstacolele ce v-ar putea sta în cale în cabinetele Europei. Voi avea un agent în fiecare port al Franţei şi al Spaniei, care, la sosirea vaselor domniilor-voastre, se va pune la dispoziţia căpitanului şi-i va fi de ajutor în toate

felurile. Regele Franţei şi miniştrii săi vor fi siliţi să ia oficial atitudine împotriva acestor încălcări a acordurilor comerciale cu străinătatea. Dar puteţi fi încredinţaţi, domnii mei, că zelul meu neobosit va înlătura toate dificultăţile. Voi avea grijă ca interdicţiile să fie ocolite sau desfiinţate cu totul. Voi face ca toate operaţiile necesare afacerilor noastre să fie posibile.

Vă rog, deci, să consideraţi de acum înainte, foarte onorabilii mei domni, casa mea ca centrul întregii activităţi duse în favoarea domniilor-voastre în Europa, şi pe mine însumi ca pe unul din cei mai înfocaţi aderenţi ai cauzei domniilor-voastre, ca pe un om căruia nimic nu-i stă mai mult la inimă decât succesul domniilor-voastre şi care este plin de respectul şi stima cu care am cinstea să semnez,

al domniilor-voastre devotat,

Rodrigue *Hortalez şi Compania*."

„Ei, Maigron — încheie el — nu este asta o scrisoare extraordinară?" — „Cert este că domnii din Philadelphia n-au mai primit asemenea scrisoare de afaceri", replică sec Maigron.

Pierre, însă, după plecarea lui Maigron, reciti din nou convenţia sa cu Mr. Silas Deane, reprezentantul Congresului Coloniilor Unite. Apoi, satisfăcut, puse documentul în scrin, lângă desenul invenţiei sale, lângă manuscrisul original al *Bărbierului*, lângă scrisorile sale de dragoste.

Entuziasmul îi era însă mereu tulburat de îndoielile lui Lenormant şi nu putea scăpa de nevoia să discute cu un om rezonabil. Paul Theveneau nu era omul potrivit, era pătimaş ca şi Pierre. Merse s-o vadă pe Désirée.

„Pici tocmai bine, îl primi Désirée. Peste două zile începem repetiţiile." *Théâtre Français* hotărâse să reprezinte, într-o nouă montare, piesa *George Dandin*, comedia despre netotul bogat care o ia de nevastă pe Angélique cea săracă, de dragul originii ei nobile; ea îl înşală pe unde poate, el află, o surprinde, are dovezi concludente, dar este un neajutorat, Angélique îi este de zece ori superioară, îl scoate vinovat şi, în înţelegere cu prea nobilii ei părinţi, îl obligă să-i ceară în

genunchi iertare pentru tot ce are el de răbdat de la ea. Désirée trebuia să joace rolul lui Angélique, situaţie picantă, dat fiind relaţiile ei cu Charlot. Când îi comunică acum că va juca rolul, Pierre zâmbi; se bucura de mutra pe care avea s-o facă Charlot. „*Tu l'as voulu, George Dandin*!”{10}

Când i se oferise rolul, Désirée se gândise întâi mai mult la Charlot decât la George Dandin. Dar din clipa în care se hotărâse să-l primească, n-o mai interesa nimic altceva. Désirée îşi iubea arta ca o adevărată artistă, încetase să mai fie Désirée, era doar Angélique. Reprezentarea pieselor lui Moliere se făcea la *Théâtre Français* cu stricta respectare a tradiţiei; în ce măsură se putea ea elibera de această tradiţie? Se gândise numai la asta în ultimele zile, discutase, luase unele hotărâri, le respinsese, luase altele. Şi acum, iată că venise Pierre, unul din foarte puţinii oameni care se pricepeau cu adevărat la teatru. Imediat îl acapară. Îi puse toate întrebările care se ridicaseră în faţa ei, îi jucă o scenă, apoi alta. Ca om de teatru ce era, el se lăsă antrenat şi curând uită de ce venise. Discutară gesturi, intonaţii, se aprinseră, se certară şi se împăcară, uitară de toate.

După trei ore — Pierre îşi propusese să rămână o oră — ea declară, trăgându-şi suflarea: „Şi acum, facem o pauză”.

El răspunse, susţinând încântat: „Bine, Désirée, cinez cu tine şi apoi, cu Dumnezeu înainte, continuăm repetiţia”.

Munca comună îi dispusese şi cina fu veselă. Sporovăiră despre *Théâtre Français*, despre ce e bun în tradiţia lui şi ce e rău, sporovăiră despre artişti şi despre posibilitatea unor reforme. Pierre iubea piesa *George Dandin*, înţelegea mai bine decât oricare altul umorul ei crud şi savuros, comedia aceasta îi privea pe amândoi, pe el şi pe Désirée, nu mai puţin decât pe Charlot. Îi arătă cu pricepere lui Désirée cu ce tehnică îşi obţine Moliere efectele, ce mai este permis azi din această tehnică şi ce nu. Désirée asculta captivată. Când Pierre vorbea despre teatru, era mai deştept şi mult mai strălucitor încă decât atunci când se entuziasma pentru libertate.

Treptat însă gândurile sale se întoarseră la chestiunea americană. Schimbă cu dibăcie vorba, povesti şi, în cele din

urmă, între două vinuri, îi citi lui Désirée scrisoarea sa către Congres. I-o jucă. Triumful cifrelor sale, patosul frazelor sale îl antrenară. Désirée, recunoscătoare şi fată de treabă, îi mulţumi pentru interesul său faţă de Angélique printr-o vie atenţie pentru afacerile lui.

Dar, ascultându-l cum citea, faţa i se încruntă tot mai mult. „Cunoşti tu oamenii din care se compune acest Congres american?" — „Nu-i cunosc, răspunse niţel cam supărat Pierre. Nu-mi sunt cunoscute decât numele lor şi nimic mai mult, am unele amănunte doar despre Franklin, Washington şi Thomas Paine{11}. La Londra, cunosc un oarecare Arthur Lee; nu-i un om agreabil, dar e plin de entuziasm şi cu siguranţă cinstit. Cât despre Silas Deane, pe care mi l-au trimis încoace, pentru ăsta pun mâna în foc." Désirée şedea pe scaun, mărunţică, gânditoare, cuminte. Insistă: „Adică nu-i cunoşti pe oamenii cărora le-ai trimis această scrisoare?" — „Nu, nu-i cunosc, recunoscu Pierre iritat. Dar ştiu că, prin faptul că fac parte din Congres, ei îşi pun în joc averea, şi chiar mai mult decât averea. Asta mi-ajunge."

Désirée căzu pe gânduri. „Mă străduiesc — zise ea — să-mi închipui ce fel de oameni sunt membrii Congresului tău. Trebuie să fie mai mult oameni în etate, din cei care şi-au cucerit oarecare poziţii şi încrederea concetăţenilor, oameni de afaceri, avocaţi, cam aşa ceva." — „Ei şi — întrebă Pierre provocător — parcă oamenii de afaceri nu pot fi entuziaşti?" — „Ba e foarte posibil, recunoscu Désirée. Dar un lucru e sigur: oamenii de afaceri vor fi miraţi de o scrisoare ca asta a ta." — „Nu se poate scrie despre arme pentru libertate ca despre heringi", răspunse răstit Pierre. „Tu ai scris pentru parizieni, pentru cititorii pamfletelor tale. Mă tem că onorabilii domni din Philadelphia nu te vor lua drept un om de afaceri serios." — „Dar drept ce să mă ia, cu uniformele şi tunurile mele?" întrebă enervat Pierre.

Désirée răspunse: „Poate, de exemplu, drept unul care face numai pe omul de afaceri, pentru a transmite ajutoare oferite gratuit de guvernul francez." — „Crezi că n-au să plătească?" întrebă Pierre, de astă dată surprinzător de încet, încurcat. Se

gândea la Charlot, se gândea la observaţia secretarului său, Maigron. Poate că ar fi fost într-adevăr mai bine să le scrie acelor bărbaţi din Philadelphia nu o scrisoare ţâşnită din inimă, ci o comunicare seacă. Poate că erau într-adevăr oameni cărora nu le făcea plăcere să scoată bani, iar o scrisoare ca a lui îi întărea în concepţia că ce le soseşte de peste ocean ar fi un cadou al regelui Franţei. Dar alungă pe dată acest gând. „Pe dracu! Am un contract bun cu seriosul Mr. Deane. Congresul plăteşte, n-am nici cea mai mică îndoială. Am de-a face cu reprezentanţii unei naţiuni virtuoase."

„Să sperăm", zise sec Désirée. Apoi vorbi din nou de *George Dandin* şi repetară mai departe. Dar Pierre nu se mai lăsa prins de joc ca înainte şi curând plecă.

Dacă însărcinarea guvernului de la Versailles îi aducea deocamdată lui Pierre numai pagube, voia s-o folosească măcar pentru a scăpa de „blam", de acea „pată" care-l apăsa în urma sentinţei judecătoreşti ce-i interzicea să mai ocupe vreo funcţie în stat. Se împlineau trei ani de când trăia în acest echivoc grotesc, el, cel mai aplaudat autor de teatru al ţării, celebru în toată Europa prin pamfletele sale, agreat la Curte, însărcinat de miniştri cu misiuni importante, răsfăţat de femei, la fel de binevenit în saloanele lumii bune şi în cârciumile şi cafenelele Parisului şi, totodată, rău famat, „pătat prin sentinţă judecătorească".

În toţi anii aceştia suportase cu calm, ba chiar cu câte o glumă, aluziile la această situaţie socială echivocă. Dar calmul său era prefăcut. Nu mai voia să fie un bufon, aplaudat şi totodată dispreţuit.

Îi mai făcuse în câteva rânduri aluzii contelui Vergennes că dificila lui sarcină cerea un om întreg, liber de alte preocupări, dar că gândul la acea sentinţă infamantă şi complicatele demersuri pentru a obţine o rejudecare îl împiedică să-şi concentreze toate forţele pentru îndeplinirea însărcinării primite. Ministrul nu voise să înţeleagă aluziile lui. Acum însă, când recompensa sunătoare a eforturilor sale

se lăsa atât de mult aşteptată, Pierre nu mai răbdă ca să-i mai fie tărăgănată şi reabilitarea. Merse la ministru, hotărât să nu părăsească cabinetul acestuia fără să fi obţinut reluarea procesului.

Dârz şi cu foc declară că, dacă guvernul regelui foarte creştin însărcina pe un bărbat ca el cu o misiune atât de importantă şi onorabilă, trebuie, în cele din urmă, să-l libereze şi de „blamul" cu care l-a înfierat un tribunal părtinitor. Guvernul trebuia s-o facă pentru propria sa reputaţie.

Contele Vergennes ridică la Pierre ochii săi rotunzi, binevoitori, îngânduraţi. Ministrul era patriot, filozof şi devotat cauzei progresului. Fusese încă de mult hotărât să facă să le parvină un ajutor insurgenţilor americani; se temea că insurgenţii s-ar putea împăca în cele din urmă cu metropola, dacă situaţia lor ar deveni desperată, şi în cazul acesta Franţa ar pierde, odată pentru totdeauna, ocazia favorabilă de a-i plăti Angliei pentru înfrângerea din 1763. Pe de altă parte, ministrul ştia, mult mai bine încă decât Pierre, că va mai dura încă destul de mult până ce Franţa să poată risca un război. De aceea, propunerea lui Pierre de a-i ajuta în secret pe rebeli îi venise foarte la îndemână, iar capabilul şi inventivul Beaumarchais i se păruse omul potrivit pentru treaba aceasta. Contele Vergennes avea aşadar bunăvoinţă faţă de Pierre şi un fel de recunoştinţă.

Dar el sezisa foarte bine şi slăbiciunile lui Pierre. Lui Vergennes, omul discret, ironic, înclinat spre exprimări prudente, îi era dezagreabil felul de a fi zgomotos, teatral, vanitos al lui Pierre. Nu lua foarte în serios faptul că Pierre era „pătat"; era mai curând ridicol decât tragic, ca un domn exagerat de elegant — dar cu haina murdară la spate.

Pe lângă acestea, contele Vergennes era lent şi obişnuia să procedeze tacticos. Şi acum răspunse: „Eşti totdeauna atât de grăbit, dragul meu! Ţi-am mai declarat că sunt gata să te ajut. Dar trebuie s-o fac acum, imediat?"

„Da, da, da, imediat! Mă tem — continuă Pierre răutăcios, obraznic şi amabil — mă tem că atâta vreme cât nu sunt liberat de acest «blam», nu voi putea lucra cu eficienţa la care

vă aşteptaţi desigur din partea mea. Mă tem că americanii vor primi mai puţine tunuri şi muniţii câtă vreme «pata» rămâne asupra mea.”

Contele Vergennes nu era omul care să se lase intimidat de o ameninţare atât de grosolană. Dar, văzând expresia hotărâtă, ba chiar sumbră de pe faţa lui Pierre, pentru prima dată omul acesta nu i se mai păru ridicol. Ministrul simţi cât de adânc îl lovise pe Pierre acea sentinţă nedreaptă, cât curaj îi trebuise pentru a trece trei ani încheiaţi cu vorba de şagă peste nedreptatea suferită.

Vergennes se juca uşor cu pana de scris; ochii i se înnegurară, îngânduraţi. „Nu găseşti şi dumneata, *monsieur* de Beaumarchais, că le-ar bate englezilor la ochi dacă guvernul ar dispune tocmai acum reluarea procesului dumitale? Trebuie să ne ferim cu orice preţ de a le atrage atenţia.” Pierre răspunse cam răstit: „N-am ce-i face, sunt de felul meu bătător la ochi. Fiecare om talentat e bătător la ochi. Şi asta, pentru că nu există foarte mulţi oameni talentaţi.” — „Mulţumesc de învăţătură”, răspunse Vergennes, fără să fie jignit. Pierre însă adăugă, de data asta foarte politicos: „Iertaţi-mă, domnule conte, dacă cumva mi-am ieşit din fire. Dar toată povestea asta mă frământă mult mai adânc decât vă închipuiţi. De altfel — continuă el râzând uşuratic şi resemnat — tot va dura luni, poate ani, până ce vor fi îndeplinite toate formalităţile şi va porni procesul.”

Ministrul zâmbi. „În această privinţă se poate să ai dreptate”, zise el. Şi apoi promise: „Bine, voi vorbi cu colegul meu de la Justiţie. Americanii trebuie să-şi capete tunurile şi puştile pe care le aşteaptă”, încheie el zâmbind.

Pierre mulţumi volubil. Dar de data asta voia să meargă la sigur: „Aveţi, domnule conte, atât de multe treburi pe cap, încât aş fi lipsit de modestie dacă v-aş mai ruga să vă ocupaţi şi de chestiunea mea. Guvernul mi-a încredinţat până acum funcţii felurite. Aceasta m-a îndemnat să preiau o dată, pentru scurt timp, şi funcţia de secretar al domniei-voastre. Mi-am permis să pregătesc scrisoarea domniei-voastre către procurorul general.” Şi cu un zâmbet îndrăzneţ şi amabil, îi

întinse contelui documentul. Suna aşa: „Afaceri urgente ale regelui cer ca *monsieur* de Beaumarchais să întreprindă în viitorul cel mai apropiat câteva călătorii mai lungi. El are însă reticenţe, nevrând să plece înainte de a se fi hotărât reluarea procesului său. Dacă aţi vrea deci să acţionaţi în acest sens, domnule procuror general, l-aţi obliga mult pe întotdeauna devotatul dumneavoastră...” — „Nu mai trebuie decât să semnaţi, domnule conte”, spuse şăgalnic Pierre.

Ministrul se întrebă dacă nu trebuia cumva să-l repeadă. Se hotărî să n-o facă. Râse. „Eşti şi mai obraznic decât personajele comediilor dumitale”, zise el şi semnă.

„Ştiam că veţi avea înţelegere pentru situaţia mea”, spuse plin de o sinceră recunoştinţă Pierre, luând scrisoarea pentru a o preda personal şi imediat.

Se bucură că va putea povesti alor săi despre noul succes. Thérèse, mai ales, care participa cu atâta patimă la lupta pentru dreptatea lui, va fi încă mai fericită decât el însuşi. Se potrivea bine că tocmai primise un bilet de la ea, în care-l ruga să vină curând s-o vadă la Meudon.

Se întâmpla rar ca reţinuta Thérèse să-i trimită asemenea mesaje. De obicei, o făcea numai atunci când avea ceva de discutat cu el. Acum, lucrurile se vor schimba probabil. Ea nu mai locuia atât de aproape, se mutase în casa de la Meudon pe care i-o dăruise. Casa aceasta arăta cu totul altfel decât şi-o închipuise. Lăsase renovarea şi aranjamentul interior în grija Thérèsei care, spre marea lui mirare, introdusese pretutindeni o mare simplitate. Văzând pentru prima oară casa renovată şi mobilată din nou, îi fusese greu să-şi ascundă dezaprobarea şi-i trecu prin minte că nu era chiar atât de rău că nu trăia împreună cu Thérèse.

Astăzi însă, când avea o noutate atât de mare, îi părea bine că-l invitase. Porni pe dată spre Meudon; voios şi nerăbdător, îi părea că vizitiul nu mâna destul de repede. Când zări casa, găsi că în fond nici nu arăta atât de rău. Nu erau acum la modă interioarele simple? Thérèse, cu bunul ei gust, îşi construise un cadru potrivit.

Ea îi ieşi înainte. Băgă imediat de seamă că era altfel decât

de obicei; părea bucuroasă, dar neobişnuit de stânjenită. De îndată ce intrară în casă, îi spuse: „Trebuie să-ţi comunic ceva, Pierre.”

Dar Thérèse, de obicei atât de calmă, de sigură, nu găsea cuvintele potrivite, zâmbea, spunea jumătăţi de fraze, era stingherită şi fericită.

Pierre nu pricepu imediat. Apoi, când pricepu, îşi manifestă zgomotos bucuria. Un copil, va avea un copil de la Thérèse! Din prima lui căsnicie nu avusese copii, copiii din căsnicia a doua muriseră. Probabil că în Spania creştea un copil de al lui, a cărui mamă îl părăsise la mânie, aşa că nu mai putuse niciodată afla amănunte despre el. Un copil de la Thérèse, asta era grozav.

Şi vestea îmbucurătoare venea în acelaşi timp, aproape în aceeaşi zi în care reuşise să obţină să i se aprobe rejudecarea.

Doamne sfinte, Thérèse nici nu ştia încă de succesul lui. Povesti. Se entuziasmă. Thérèse se lăsa antrenată de entuziasmul lui. Ea luase parte la lunga luptă şi acum, prin dârzenia lui, prin abilitatea, energia şi şiretenia lui, prin răbdarea lui, biruise. Thérèse avu acelaşi sentiment de înălţare ca atunci când citise pentru prima dată pamfletele lui, mai mult decât atât: un sentiment de împlinire. O uşoară roşeaţă trecu pe faţa ei mare, frumoasă, gura i se întredeschise într-un zâmbet fericit. „Azi e o zi bună, Pierre.” Vorbise încet, dar glasul ei sunase plin, mai adânc decât de obicei.

Acum abia, când cineva participa cu tot sufletul la mândra lui bucurie, fericirea lui Pierre era totală. Da, Thérèse îl înţelegea mai bine decât oricare alta, ea era într-adevăr femeia ce-i fusese menită. Trebuia să fie împreună. Acum mai mult decât oricând. „Da — îi reluă el cuvintele — asta e cu adevărat o zi mare — şi continuă cu foc — şi acum ne căsătorim, Thérèse, acum nu mai accept nici o obiecţie.” Dar nici nu terminase fraza, că începu din nou să-i displacă locuinţa. „De cum sunt reabilitat — încheie el — ne căsătorim.”

Sub sprâncenele involte, ochii ei mari, cenuşii, se înnegurară uşor de gânduri. „Cum vrei tu, Pierre.” Şi tot încet,

şi nu atât de sigură ca de obicei, continuă: „Cât crezi că va dura până la reabilitarea ta”? — „Poate merge foarte repede, două-trei luni.”

Era exact. Dar, dat fiind samavolnicia tribunalelor, putea să meargă şi foarte încet şi el resimţi o uşoară stânjenire că legase propunerea de căsătorie de un termen nesigur. Dar acum era fapt consumat şi era bine că ea acceptase. Nu mai vorbiră despre asta, în schimb el îi propuse, cu atât mai entuziast şi bucuros, câteva nume pentru copil. Căzură de acord să-i zică Alexandre, de va fi băiat, iar de va fi fată, Eugénie. „Voi da deci — declară avântat Pierre — primului meu vas care pleacă spre America numele de *Alexandre*, iar al doilea vas îl voi numi *Eugénie*, ca să fim asiguraţi pentru orice eventualitate.”

La palatul Étioles, proprietatea lui *monsieur* Lenormant, se serba a şaizeci şi una lui aniversare. Serbările lui *monsieur* Lenormant erau vestite, oricine era bucuros să fie invitat.

Frumosul parc englezesc al palatului se potrivea pentru festivităţi. Vremea era splendidă, o uşoară adiere făcea să nu se simtă căldura. Cele mai multe doamne veniseră în rochii multicolore, cu pălării mari, în culori deschise. Se ridicaseră corturi, pe gazon se aşternuseră feţe de mese, în jurul cărora oaspeţii întinşi mâncau, beau, jucau jocuri naive. Pentru cei care preferau jocuri mai pasionante decât baba-oarba şi crochet, se pregătiseră mese de joc, atât în aer liber cât şi înăuntru. Pe timpul zăpuşelii oaspeţii se puteau întinde la umbra copacilor, pe terasă şi în palat.

Acum, că se mai răcorise, tot parcul, cât era de mare, se umplu de oameni. Oaspeţii îşi arătau unul altuia numeroasele doamne şi domni de la Curte. Venise ducele d’Ayen, contele şi contesa de Noailles, tânărul duce de la Rochefoucauld, venise şi *madame* de Maurepas, soţia primului-ministru. Désirée Mesnard stârnea mult interes. Repetiţiile pentru *George Dandin* îi lăsau puţin timp dar *monsieur* Lenormant, poate tocmai din pricina lui Angélique, o invitase într-un mod neobişnuit de stăruitor. Venise deci; luminoasă, graţioasă, roşcată, foarte

sigură de sine, niţeluş cam obraznică, păşea prin iarbă înconjurată de numeroşi domni.

Madame Maurepas era, ca de obicei, împreună cu cea mai intimă prietenă a ei, prinţesa Montbarey. Şedeau amândouă pe terasă, beau limonadă de la gheaţă şi făceau observaţii spirituale şi răutăcioase despre ceilalţi musafiri. Arătând din ochi spre Désirée, *madame* de Maurepas spuse cam aşa: „Ce subţirică-i omida asta, drăguţa de ea, şi din ce frunză grasă înfulecă”!

Printre invitaţi erau mulţi foarte tineri, de-a dreptul copii. Lui *monsieur* Lenormant îi plăcea să se înconjoare cu tineret. Şi principesa Montbarey îşi adusese fiica de paisprezece ani, Véronique, o fată serioasă. „Sunt vremuri proaste pentru copiii noştri, se plânse *madame* Montbarey. Pe noi, pe vremea noastră, ne-au pregătit mai bine pentru viaţă, călugăriţele noastre ne-au învăţat să ne bucurăm de ea. Dar acum? Uită-te, dragă, la fata mea, Véronique. În ce hal mi-au acrit-o! De când ni s-a luat religia, copiii noştri devin plicticoşi şi morali. Şi ce băiat e acela cu care stă de vorbă? Nu arată şi el al dracului de acru?”

Băiatul cu care stătea de vorbă Véronique era Félicien Lépine, nepotul lui *monsieur* Pierre de Beaumarchais. Tânărul acesta cu faţa dură, colţuroasă şi cu ochi mari, gânditori, îşi plimba cu stângăcie haina lungă, cafenie, prin mulţimea multicoloră şi zgomotoasă. Capul cam osos al fetei de lângă el se ridica mare deasupra umerilor ei decoltaţi, colţuroşi, iar talia răsărea înduioşător de îngustă din imensa fustă albă înflorată. Gânditori, mai maturi decât ar fi fost firesc la anii lor, cei doi copii se plimbau de parcă erau singuri prin mulţimea zgomotoasă şi veselă. Când îi fusese prezentat, Véronique îl privise cercetătoare şi totuşi amabilă pe Félicien, iar el, care, speriat de zădărelile camarazilor, era de obicei timid, avu imediat încredere în ea. Acum încerca, stânjenit, cu fraze stângace, să-i vorbească despre trăirile lui interioare. Era tonul potrivit faţă de Véronique. Fata, care îl privea cu ochi mari, emoţionaţi, îi mărturisi că şi ea se simte adesea izolată şi străină între colegele ei.

Se aşezară la intrarea unei grote artificiale. Şedeau în jilţuri de stâncă puţin confortabile şi, în clipocitul unei fântâni arteziene, Félicien îi mărturisi fetei, mândru şi stingherit, că el citea câteodată cărţi interzise. Citise chiar două cărţi ale mult hulitului filozof Jean-Jacques Rousseau, care era urmărit de autorităţi. O lămuri pe Véronique că el, Félicien, devenise alt om de când cunoscuse aceste scrieri. De atunci existenţa oamenilor din jur îi pare artificială, frivolă, încâlcită şi păcătoasă. Trăim, robi a tot felul de prejudecăţi absurde, foarte departe de starea naturală ce ne-a fost hărăzită de Fiinţa Supremă care ne-a creat. Adevăraţii fii ai naturii, aşa-zişii sălbatici, duc o viaţă mult mai bună decât a noastră. Oare nu este şi ea de aceeaşi părere? o întrebă pe Véronique, ridicându-şi stânjenit, atent şi melancolic, mânecile lungi ale hainei.

Véronique răspunse că auzise şi ea de Jean-Jacques Rousseau, dar că Félicien era primul care-i dăduse o imagine clară a ideilor lui. Aceste idei îi mergeau drept la inimă. Nici ei nu-i prea plăceau serbările, şi ei îi era dor de singurătate şi natură.

Apoi Félicien povesti despre unchiul său, *monsieur* de Beaumarchais care, deşi trăieşte adânc în mijlocul zgomotoasei lumi civilizate, are înţelegere şi pentru altele, este accesibil tuturor ideilor mari. Adăugă misterios că *monsieur* de Beaumarchais este probabil chiar părtaş la ridicarea acelei împărăţii a libertăţii, a raţiunii şi naturii, care se clădea în Lumea Nouă. Totuşi, el, Félicien, nu-şi poate învinge timiditatea şi să discute cu *monsieur* de Beaumarchais despre ceea ce îl frământa mai mult. Şi, încheie el, stângaci şi fericit, ea e singura cu care poate vorbi despre asta.

Paul Theveneau se apropie de ei. Era roşu la faţă şi agitat. Cu lăcomia bolnavului care nu mai are decât puţin de trăit, îi era totdeauna dor de oameni, de prietenie, de dragoste, de senzaţii şi se simţea înviorat de prezenţa atâtor femei frumoase, tinere, elegante. Simplitatea severă, niţel mândră a lui Véronique, îi plăcu mult. Îi salută pe amândoi, se aşeză lângă ei, încercă să înnoade o conversaţie. Dar, cum îi

răspundeau monosilabic, înţelese că deranjează şi renunţând amărât, plecă.

Era necăjit de nedibăcia sa. Se lăsa eclipsat de un băieţaş, de Félicien. În locul lui, *monsieur* de Beaumarchais s-ar fi purtat cu totul altfel. Desigur că l-ar fi dat la o parte pe Félicien, amabil şi fără efort, şi ar fi făcut ca această mică Montbarey să nu mai aibă ochi decât pentru el. Totdeauna îl admirase pe Pierre pentru facilitatea cu care-şi crea prietenii şi câştiga femeile.

El, Paul, nu se putea plânge de fapt că nu ar fi avut noroc la femei. Dar când o femeie pe care o curta nu-i dădea atenţie, devenea deodată timid, lipsit de curaj şi-l cuprindea o adâncă deprimare. Poate că această timiditate îi venea din conştiinţa fizicului său deplorabil. Şi aceasta deşi ştia că faţa sa era pasionată, inteligentă şi chiar destul de atrăgătoare pentru a face o femeie să uite de jalnicul său trup.

Văzu o fată înaltă, şezând singură pe o bancă. Avea ochi mari, umbriţi de gene lungi, sprâncene involte, avântate, o bărbie plină, puternică, bustul şi umerii ei bruni, de o strălucire mată se ridicau dintr-o rochie de culoarea nalbei, scumpă şi de o mare simplitate. Paul se mai întâlnise deseori cu Thérèse, dar niciodată nu o văzuse aşa: parcă o vedea pentru prima oară.

Pierre îi păru un răsfăţat al norocului. Viaţa îi fusese un curent neîntrerupt de evenimente extraordinare şi acest curent devenea tot mai larg, vuia tot mai tare. El în schimb, Paul, nu mai avea decât puţin de trăit — şi ce-i dăduse lui viaţa? Pierre probabil că nici nu băga de seamă cât era de fericit; lua ceea ce i se oferea, ca şi cum i s-ar fi cuvenit.

Thérèse îi zâmbi lui Paul. Omul acesta, vizibil îndrăgostit, zelos şi naiv ca un băieţandru, îi plăcea; ştia de boala lui, îl compătimea. Pierre lăuda adesea capacitatea lui Paul şi Thérèse simţea devotamentul lui Paul faţă de Pierre.

Îi făcu loc pe bancă, îndemnându-l să se aşeze lângă ea. Vorbiră de marea acţiune întreprinsă de Pierre, el îi descrise proporţiile acestei noi afaceri, tentaţiile şi pericolele ei. Thérèse nu era foarte interesată de detaliile comerciale, dar o

încălzea gândul că Pierre nu-i vorbise decât de importanţa politică a acestei întreprinderi şi-i ascunsese ceea ce risca el personal.

Se miră că Pierre nu venise încă. Şi Paul era nedumerit. Toţi îi simţeau lipsa, el era sufletul vestitelor serbări pe care le dădea *monsieur* Lenormant.

În sfârşit sosi. Îl îmbrăţişă pe Charlot şi se scuză de întârziere. Tocmai când voia să se urce în trăsură, venise curierul cu poşta de peste ocean, şi el nu putuse rezista ispitei s-o citească imediat. Şi nu avusese de ce să-i pară rău, continuă el, totodată radios şi misterios. Îi parvenise din America o ştire de cea mai mare importanţă şi îl ruga pe *monsieur* Lenormant să-i acorde permisiunea să-i comunice această ştire, lui şi oaspeţilor săi.

Se urcă pe un mic tăpşan, sub un arţar bătrân, în timp ce oaspeţii se adunau, curioşi. Iată-l, înconjurat de domnii şi doamnele de la Paris şi Versailles, eleganţi şi nerăbdători, şi pe când se făcea tot mai linişte, el anunţă:

„Domnilor şi doamnelor! Tocmai a sosit un document pe care Congresul Coloniilor Unite din America, sau mai bine zis Congresul Statelor Unite ale Americii, l-a adoptat şi l-a proclamat în unanimitate, la începutul lunii iulie. Am în mâinile mele textul în limba engleză al acestei declaraţii. Permiteţi-mi să vi-l traduc. Traducerea va fi, bineînţeles, superficială, nu va avea vigoarea textului original, calm şi totodată înaripat.” Şi el citi, traducând documentul: „Dacă desfăşurarea evenimentelor umane obligă un popor să desfacă legăturile politice care l-au legat de alt popor, pentru a ocupa între, puternicii lumii locul distinct şi egal care-i revine, la care-i dau dreptul legile naturii, atunci respectul cuvenit faţă de opinia omenirii cere ca acest popor să expună motivele care îl îndeamnă la o astfel de despărţire.

Suntem de părere că adevărurile ce urmează nu au nevoie de nici o altă demonstraţie: anume că toţi oamenii sunt creaţi egali, că sunt înzestraţi de creatorul lor cu anumite drepturi inalienabile, cum sunt viaţa, libertatea şi tendinţa spre fericire. Suntem convinşi că guvernele sunt instaurate între

oameni numai pentru a apăra aceste drepturi şi că drepturile şi puterile acestor guverne depind de asentimentul celor guvernaţi. Aceasta înseamnă că, oricând un sistem de guvernare periclitează sau distruge aceste ţeluri, este dreptul poporului de a schimba sau de a desfiinţa acest sistem de guvernare şi de a instaura un nou regim, care să se întemeieze pe astfel de principii, să aibă astfel de formă şi competinţe, încât să tindă spre propăşirea, securitatea şi fericirea poporului."

Citind, Pierre se entuziasma din nou de aceste fraze. Nu ţinea să traducă documentul cât de corect posibil, îl preocupa mult mai mult să transmită auditorilor săi emoţia pe care i-o produsese lui. Reuşi. Entuziasmat el însuşi, îi înflăcără şi pe ceilalţi. Stătea pe micul tăpşan, sub coroana largă, rămuroasă a bătrânului arţar şi mulţimea de feţe animate priveau în sus, spre el. Se apropiase unul din câinii lui Lenormant, un dog mare, cu pete albe şi negre; Pierre ţinea manuscrisul într-o mână, iar cu cealaltă mângâia capul câinelui. Mândria îl făcea să stea mai drept, faţa îi era radioasă, câinele se oprise prietenos lângă el. Câteodată vocea i se voala de emoţie, nu se străduia să vorbească frumos; când traducerea nu-i reuşea pe dată, nu se sfia să întrerupă frazele şi să le reia de la început. Tocmai prin aceasta, ceea ce spunea părea spontan, ca şi cum s-ar fi produs atunci.

„Prudenţa şi înţelepciunea — citi el — cer ca guverne care au durat multă vreme să nu fie schimbate din motive neînsemnate, trecătoare. De altfel, toată experienţa a dovedit că oamenii sunt mai curând dispuşi să suporte relele, câtă vreme sunt suportabile, decât să le curme prin desfiinţarea formelor de care aceste rele sunt legate. Însă, când un lung şir de abuzuri şi samavolnicii tinde mereu spre aceeaşi ţintă, aceea de a impune unui popor un despotism absolut, atunci este dreptul şi datoria acestui popor să răstoarne un astfel de guvern şi să creeze noi garanţii pentru securitatea sa viitoare. De acest fel a fost răbdarea plină de suferinţe a acestor colonii. Şi de acest fel este astăzi necesitatea care le obligă să schimbe fostul lor sistem de guvernare."

Ceea ce citea Pierre nu era nou pentru ascultătorii lui, Erau idei pe care le cunoşteau din cărţile lui Montesquieu, Helvétius, Voltaire şi Rousseau. Dar în timp ce până atunci aceste idei apăruseră doar ca jocuri ale spiritului, ale inteligenţei, acum deveneau deodată fapte, realitate politică; deoarece nu mai răsunau din paginile cărţilor sau din gurile filozofilor, ci erau proclamate ca principii conducătoare de bărbaţi ce se pregăteau să clădească un stat nou.

Domnea o linişte adâncă. Chiar şi lacheii, obişnuiţi şi instruiţi să servească fără încetare, se opriseră în loc; stăteau la marginea pajiştii cu tăvile în mâini, ţepeni, cu capetele aplecate, să audă mai bine. Se lăsase o asemenea tăcere în parcul plin de oameni, încât se auzea ciripitul păsărilor şi zvonul vântului. Toţi priveau încordaţi la Pierre, cei mai mulţi cu admiraţie, unii plini de necaz, ca şi cum el însuşi ar fi fost autorul declaraţiei. Mulţi ştiau că are legături de afaceri cu insurgenţii, mulţi zâmbiseră aflând despre afacerile acestui excesiv de agitat om de afaceri. Acum nici unul nu mai zâmbea. Acum toţi simţeau, toţi ştiau că acest Pierre Caron de Beaumarchais îndeplinea o misiune de importanţă mondială, că el reprezenta participarea Franţei la acţiunea uriaşă pe care o porniseră cei de dincolo, de peste mare.

Şi Pierre citea: „Istoria actualului rege al Marii Britanii este istoria unor mereu repetate nedreptăţi şi samavolnicii, cronica unor fapte care au toate ca singur scop promovarea unei tiranii absolute asupra statelor noastre. Pentru a dovedi aceasta, supunem lumii neprevenite următoarele fapte: El a refuzat asentimentul său unor legi foarte utile şi foarte necesare binelui public, a suspendat prin guvernatorii săi legi urgente, până se va obţine asentimentul său, şi şi-a neglijat cu totul datoria de a se ocupa cu proiectele de legi ce i-au fost supuse. A convocat corpuri legislative în localităţi unde nu mai ţinuseră şedinţe niciodată până atunci, localităţi nepotrivite, incomode, foarte depărtate de locul de depozitare a documentelor publice, cu singurul scop de a şicana aceste corpuri legislative şi de a le stânjeni.”

Cu ochii lui mari, căprui şi strălucitori, Paul Theveneau îl

privea fix pe stăpânul şi prietenul său. Paul stătea într-o atitudine dizgraţioasă, lipsită de vlagă, jalnică, cu umerii căzuţi, dar capul frumos, entuziast, şi-l întindea lacom să soarbă parcă ce citea Pierre: actul de acuzare formulat de Congresul Statelor Unite împotriva regelui Angliei. Paul uitase de femeile din jur, uitase de boală, în el răsuna cu putere ce se proclama aici, detronarea regelui nedemn, libertatea, America, marele război, arme pentru America, marea misiune; prietenul său era alesul şi el însuşi era chemat.

Contesa Maurepas, soţia preşedintelui de Consiliu, asculta acum, tăcută şi încordată. Când Pierre începuse să vorbească, îi şoptise o glumă răutăcioasă prietenei sale, principesei Montbarey. Dar atunci păţi un lucru care nu i se mai întâmplase niciodată. Tânărul duce de la Rochefoucauld îi şoptise aspru: „Vă rog, nu deranjaţi, *madame*”, şi, mai mult mirată decât jignită, ea se oprise în mijlocul frazei.

Pentru Thérèse, cineva aşternuse o pătură pe un mic tăpşan de gazon. De acolo privea, cu faţa ei mare, expresivă, în sus, la prietenul şi iubitul ei. Asculta foarte atentă cuvintele care ieşeau din gura lui, le sorbea, vedea faţa lui îmbujorată de o nobilă emoţie, îl iubea foarte tare. El îi ascunsese riscurile comerciale legate de acţiunea întreprinsă. Cauza pentru care lupta el era nobila cauza a libertăţii cetăţeneşti. Ce proclama el acum şi felul în care proclama îi aminteau de acele cuvinte care o atrăseseră spre el, de acele fraze din pamfletele de pe vremea procesului lui infamant, când luptase nu numai pentru sine, ci pentru dreptul şi dreptatea tuturor, când fusese în fruntea cauzei burgheziei întregii lumi împotriva aristocraţiei, împotriva privilegiaţilor.

Şi Pierre citea: „Regele Angliei a dizolvat în mai multe rânduri Camera Reprezentanţilor pentru că se opunea cu vigoare şi bărbăţie atacurilor sale împotriva drepturilor poporului. A creat o mulţime de funcţii noi şi a trimis încoace haite de funcţionari care să şicaneze poporul nostru şi să ne mănânce averea. A întreţinut printre noi în timp de pace armate permanente, fără permisiunea corpurilor noastre administrative.”

Cu faţa masivă şi expresivă încremenită ca o mască, actorul Préville de la *Théâtre Français* asculta şi el. Cuvintele proclamaţiei îl emoţionau, era însă totodată înciudat pe acest Caron de Beaumarchais care îţi fura totdeauna partea cea mai bună a unui efect binemeritat. Nu numai că i se atribuia acestui Beaumarchais partea hotărâtoare în succesul *Bărbierului din Sevilla*, pe care în definitiv el îl compusese numai, în timp ce lor, artiştilor, şi în primul rând lui, Figaro-Préville, i se datora succesul piesei, dar acum îi mai şterpelea şi un lucru relativ însemnat, ca succesul la serbarea de astăzi. Pregăteşti săptămâni în şir mica farsă care trebuie jucată după cină, studiezi zeci de ani în şir tehnica dicţiunii şi a recitării, şi apoi vine un diletant, se aşază sub un copac, scarpină în cap un câine, citeşte fără prea multă artă, fără pregătire, bâlbâindu-se, o hârtie oarecare, şi succesul tău s-a dus.

Fericit, radios, tata Caron îşi privea fiul. Bătrânul sta drept, ţeapăn, mândru de haina sa burgheză. Predicatorul pe care-l auzise când asistase, pentru ultima dată, la o slujbă hughenotă, îi apăruse ca cel mai înalt simbol al unei mânii mari, drepte, răzbunătoare. Acum asista însă la manifestarea unei revolte şi mai puternice. Amintirea predicatorului se pierdea în faţa imaginii bărbatului care, stând acolo, sub copac, îl acuza pe tiranul englez, făcea să sune clopotul libertăţii.

Şi Pierre citea în continuare despre fărădelegile regelui Angliei: „Ne-a supus unei jurisdicţii străine de constituţia noastră şi nerecunoscută de legile noastre. A încartiruit la noi o mulţime de trupe înarmate. A împiedicat comerţul nostru cu restul lumii. Ne-a pus impozite fără consimţământul nostru. Ne-a dus peste mare pentru a ne judeca pentru crime presupuse. A dizolvat corpurile noastre legiuitoare şi şi-a arogat singur dreptul şi puterea de a edicta legi pentru noi, după bunul său plac. A renunţat singur la guvernarea lui aici, scoţându-ne de sub protecţia sa şi ducând război împotriva noastră.”

Între cei care se uitau ţintă la Pierre, în timp ce dădea citire mesajului libertăţii americane, era şi un domn corpolent, cu

înfăţişare burgheză, îmbrăcat cam ciudat, cu o vestă mare, înflorată, de atlaz, ce-i cuprindea burta proeminentă. Era Mr. Silas Deane, reprezentantul Coloniilor Americane Unite. Îl privea atent pe vorbitor. Vedea emoţia mulţimii, înţelegea că e vorba de America dar, necunoscând limba franceză, nu pricepea nici un cuvânt. Dintre sutele de oameni prezenţi, numai el nu pricepuse că acum nu mai era reprezentantul Coloniilor Unite, ci reprezentantul Statelor Unite.

Departe, în fund, stătea doctorul Dubourg. Înadins nu trecuse mai în faţă. Parcă mare lucru avea să spună fanfaronul şi panglicarul de Pierre Caron?! Când se dovedi însă că avea de spus lucruri foarte importante, îi fu un moment ciudă că nu-i fusese dat lui, ci lui *monsieur* Caron, să comunice ştirea cea mare acestei alese societăţi. Desigur, *monsieur* Caron îşi putea permite un curier special de la Le Havre, pe când lui ştirea avea să-i parvină, probabil, a doua zi. După aceea însă, doctorul Dubourg nu se mai gândi la duşmănia lui faţă de Pierre Caron, ci numai la conţinutul mesajului, se lăsă răpit de cuvintele nobile pe care le auzea şi cu ochii minţii îl vedea pe marele său prieten, pe doctorul Benjamin Franklin. Aşadar, Franklin îndrăznise. Aşadar, izbutise. Şi în sinea lui, doctorul Dubourg retraducea cuvintele colorate, avântate ale lui Pierre Beaumarchais, în limba ponderată şi egală a onoratului său amic.

Şi Pierre citea: „Regele Angliei a devastat mările noastre, ne-a prădat ţărmurile, ne-a ars oraşele, a ucis mulţi dintre noi. Chiar acum transportă de peste mare oşti nenumărate de mercenari străini, pentru a duce până la capăt opera de moarte, jaf şi tiranie, pe care a început-o cu o cruzime şi viclenie care abia dacă-şi găsesc pereche în vremurile cele mai barbare. I-a înarmat împotriva noastră pe indienii sălbatici care nu ştiu ce-i cruţarea, pentru care războiul este un măcel fără consideraţie de vârstă sau sex. În tot timpul cât ne-a asuprit, am solicitat în modul cel mai respectuos retragerea măsurilor samavolnice. La repetatele noastre solicitări ne-a răspuns doar cu noi jigniri. Un suveran pe care toate trăsăturile sale de caracter îl desemnează ca tiran nu este

potrivit să domnească asupra unui popor liber. De aceea suntem nevoiţi să ne resemnăm la despărţirea noastră şi să-i privim pe fraţii noştri britanici la fel cum privim restul omenirii, ca duşmani în război, ca prieteni în pace."

Désirée şedea pe un taburet, cu corpul înclinat, cu obrazul sprijinit în mână, cu sprâncenele încruntate, cu faţa drăguţă şi obraznică încremenită într-un efort de gândire. Asculta lectura ca pe o scenă grandioasă a unei piese senzaţional de noi. Era ciudat că aceste fraze sobre, foarte demne, care aveau desigur să mai fie auzite multă vreme şi de multe ori, le auzea pentru prima dată din gura superficialului, elegantului, spiritualului Pierre. Vedea că Pierre nu folosea nici un artificiu, că nu poza, că era cu totul prins de ceea ce citea. Uitase fără îndoială că măreţul manifest avea ceva de-a face şi cu întreprinderea lui. Trase cu ochiul spre Charlot. Faţa lui era morocănoasă, cam inexpresivă, cum sunt adesea feţele oamenilor care ascultă muzică. Nu se putea citi nimic pe ea, deşi era foarte posibil ca Charlot să facă în sinea lui legături între proclamarea drepturilor omului, Pierre şi întreprinderea lui.

Cei doi copii, Félicien şi Véronique, erau complet năuciţi, dar peste măsură de entuziasmaţi. Presimţiseră ei de mult că trebuie să fie pe lume aşa ceva, că puritatea, libertatea, adevărul, idealul trebuie să existe, dar fusese doar o bănuială, doar un sentiment. Acum însă bănuiala era confirmată, devenea certitudine. Acum trăiau libertatea, adevărul, idealul. Sorbeau, cu feţe extaziate, cuvintele bunei-vestiri. Se apucaseră fără să-şi dea seama de mână, ochii le erau aţintiţi la gura bărbatului care pronunţa entuziasmantele cuvinte.

Acesta însă, stând drept, triumfător, striga mulţimii tăcute ultimele fraze ale declaraţiei: „Noi, reprezentanţii Statelor Unite ale Americii, întruniţi în Congres ordinar, invocându-l pe cel mai înalt judecător al lumii ca garant al onestităţii intenţiilor noastre, declarăm prin aceasta şi proclamăm în mod solemn, din însărcinarea şi în numele bravului popor al acestor colonii: Coloniile Unite sunt şi trebuie să fie de drept state libere şi independente. Ele sunt dezlegate de orice apartenenţă de Coroana britanică. Orice relaţii politice între

ele şi statul Marii Britanii sunt şi trebuie să fie definitiv abrogate. Şi pentru ducerea la îndeplinire a acestei proclamaţii, cu deplină încredere în ajutorul providenţei divine, punem cu toţii chezăşie viaţa, averea şi cinstea noastră."

După ce Pierre termină, mai domni aproape un minut linişte deplină. După aceea însă, domnii şi doamnele de la Paris şi Versailles, eleganţi, festivi, preţioşi, ceremonioşi, aplaudară, se repeziră spre Pierre, îl înconjurară, îl îmbrăţişară spunându-i vorbe fără şir. Domnea un entuziasm nebun, parcă n-ar fi fost vorba de evenimente petrecute cu săptămâni în urmă şi la multe mii de mile depărtare, ci ca şi cum această declaraţie i-ar fi privit direct, ar fi fost opera lor, iar cel care o citise ar fi redactat-o în numele lor.

Unii simţiră totuşi curând că un asemenea entuziasm nu e foarte la locul lui şi nu trebuie să dureze prea mult. *Madame* de Maurepas, de exemplu, spuse către prietena ei Montbarey:

„Cine mai ştie să garnisească afacerile sale cu aşa sos de entuziasm ca Toutou al nostru?!" Ea obişnuia să-l numească Toutou pe Pierre.

Nici gazda, sărbătoritul, *monsieur* Lenormant, nu împărtăşea entuziasmul general. E drept că, după ce Pierre terminase de citit, de pe faţa lui Lenormant pierise expresia de absenţă, morocănoasă, iar când era întrebat dacă nu găseşte admirabilă declaraţia insurgenţilor, încuviinţa politicos din cap; în sinea lui însă, nu era de fel de acord cu tonul proclamaţiei. Era progresist, simpatiza cu cauza insurgenţilor şi se bucura de orice înfrângere a Angliei, dar era un adept convins al monarhiei franceze autoritare, socotea că despotismul luminat este cea mai bună formă de guvernământ şi se temea că o victorie prea categorică a insurgenţilor ar putea aţâţa şi în regatul Franţei spiritul de rebeliune şi anarhie. Desigur că ceea ce se întâmplase la Philadelphia merita să fie salutat. Dar lui *monsieur* Lenormant nu-i plăcea patosul, el socotea mai just să păstreze patetismul pentru dezbaterile sale interioare, iar în faţa lumii să înfrunte nedreptatea cu ironie. Bravii oameni din vest vor fi având calităţilor lor, dar gust n-aveau, asta era

sigur, iar Pierre ar fi avut ceva mai bun de făcut decât să citească pe un ton atât de retoric patetica lor declaraţie. *Monsieur* Lenormant era niţel indispus de faptul că această scenă patetică imprimase o notă nepotrivită sărbătoririi aniversării lui.

Se îndreptă către Pierre, care mai stătea în acelaşi loc, înconjurat de lume. Câinele mare, prietenos, nu-l părăsise, se lipea de el; Pierre îl scărpina din când în când în cap. Se pricepea la câini, îi iubea; căţeaua lui, Caprice, purta o zgardă cu inscripţia: „Mă cheamă Caprice, Pierre de Beaumarchais îmi aparţine, locuim în rue Condé". Acum *monsieur* Lenormant se apropie de el. Buzele-i cărnoase schiţau acel început de zâmbet. Zise: „E viguroasă declaraţia pe care ne-ai citit-o, dragă prietene. Acum insurgenţii şi-au pus, deci, într-adevăr în joc totul, viaţa şi averea. Pentru asta se cere curaj, se cere bărbăţie." Îi strânse lui Pierre mâna — să fi fost felicitare? să fi fost condoleanţe? — şi se îndepărtă.

Cei de faţă zâmbiră politicos şi fără să priceapă nimic. Pierre era încurcat. Dar alungă repede indispoziţia care-l încerca. Îl înţelegea pe Charlot; deoarece, el era azi sărbătoritul, îl necăjea că Pierre îl scosese din centrul atenţiei generale. Pierre îşi puse în gând să-l împace.

Ocazia se ivi când, după o cină bogată urmată de foc de artificii, se trecu în marea sală de teatru.

În ciuda manierelor sale rafinate şi alese, lui *monsieur* Lenormant îi plăcea să se joace pe scena lui particulară nu numai foarte pretenţioasele tragedii moderne ci şi farse, denumite „parade", de cel mai grosolan naturalism. Se vorbea foarte pe şleau, în aceste farse, de digestie şi de sex, se puteau auzi cele mai grosolane măscări, culmea a ceea ce era numit pe atunci naturalismul lui Aristophan. După viaţa lor suprarafinată de societate şi complicatul ceremonial de fiecare zi, domnii şi doamnele de la Curtea din Versailles şi din saloanele Parisului savurau această hrană vulgară. „Trebuie să te pricepi — se exprimase odată preşedintele de Consiliu Maurepas — să fii când zeu, când porc, dar totdeauna cu graţie."

Pierre scria uşor asemenea scene, era, când voia, un maestru al genului vulgar. Pentru seara aceasta pregătise trei mici farse; cel mai mare succes se aştepta să-l aibă ultima. În această ultimă farsă era vorba de lupta a două doamne din hale, *mesdames* Séraphine şi Héloïse, două pescărese care vor să fie despăgubite pentru marfa ce li s-a prăpădit când a fost răsturnată căruţa cu butoiul lor. Cele două se ceartă între ele, se ceartă cu trecătorii, se ceartă cu poliţiştii, se ceartă cu judecătorul, dispun de un stoc inepuizabil de expresii savuroase, plastice, foarte drastice şi nu se zgârcesc să le întrebuinţeze. Totul se termină cu un dans şi cu un imn de laudă la adresa lui *monsieur* Lenormant, singurul care dă ascultare şi despăgubiri celor două doamne Séraphine şi Héloïse.

Rolul doamnei Séraphine urma să fie interpretat de *monsieur* Préville, care-l juca la *Théâtre Français* pe Figaro, iar cel al doamnei Héloïse de *monsieur* Monvel, care-l juca pe Don Basilio la *Théâtre Français*. Pierre însă băuse un pic, era animat de succesul marii sale comunicări şi, cum îi plăceau contrastele, îi veni o idee. Se hotărî să joace chiar el pe *madame* Héloïse. Nu ar fi fost numai o glumă grozavă, dar şi un omagiu adus lui Charlot, ca să-l împace.

Nici *monsieur* Préville, nici *monsieur* Monvel nu erau foarte încântaţi de această idee, Dar ei ştiau că nu se pot opune atotputernicului autor al *Bărbierului*. Se resemnară făcând mutre acre, iar Pierre îmbrăcă fusta şi saboţii lui *madame* Héloïse. Îşi potrivi în grabă nişte sâni enormi; coaforul îl fardă repede, cu o grosolănie artistică. Se auzi bătând bastonul regizoral şi cei doi artişti apărură pe scenă.

Dacă Pierre voia să nu-i jignească pe veci, de moarte, pe cei doi domni de la *Théâtre Français*, trebuia să reuşească ca reprezentaţia improvizată să fie mai bună decât cea pregătită anterior. Îşi dădu toată silinţa. Curând, artistul Préville văzu că are în Pierre un partener cel puţin egal cu artistul Monvel. După primele câteva fraze se încălziseră amândoi, dând dovadă de o vervă tot mai îndrăcită. Certăreţe, văicărindu-se şi înjurând în cel mai savuros argot{12}, *mesdames* Séraphine şi

Héloïse îşi duseră până la capăt pătăraniile.

Publicul, de cum recunoscu pe favoriţii săi, Beaumarchais şi Préville, se bucură de surpriză şi gustă din plin grosolanul joc de travesti. Râdeau, râdeau cu hohote. Cu taliile lor de viespe, cu feţele înroşite sub fard, doamnele se îndoiau de râs, se sufocau aproape, aplaudau frenetic. Şi *monsieur* Lenormant era radios, îl îmbrăţişă pe Pierre şi-i iertă supărarea pricinuită.

Asupra copiilor, Félicien şi Véronique, mica farsă avu un efect teribil. Priveau cu ochi înspăimântaţi la bărbatul care se zbătea pe scenă, spunea vulgarităţi, dansa obscen, ţipa dezmăţat şi vocifera. Oare să fie acelaşi bărbat care, cu puţine ore înainte, ridicase inimile lor spre cele mai înalte culmi? Oh, de-ar fi plecat înainte de a vedea una ca asta! Se ruşinau de ruşinea lui, le era ruşine de ei înşişi. Oare omul să fie astfel făcut încât să se prăbuşească întotdeauna atât de jalnic din azur în noroi?

Pierre, înconjurat, sărbătorit, îi zări pe cei doi tineri în fundul sălii. Văzu atitudinea lor, le văzu feţele, bănui ce simţeau şi o uşoară indispoziţie îl înfioră. Se supără. El, când era de vârsta lui Félicien, avusese deja de-a face cu fete; băiatul ăsta, la cincisprezece ani, era tot copil şi în plus un moralist îngâmfat. În timp ce Pierre continua conversaţia zâmbind, îşi zicea în gând: „Ce generaţie acră, fătarnică, se ridică acum! Sunt lipsiţi de toleranţă, lipsiţi de înţelegere pentru ce-i omenesc.”

Mr. Silas Deane continuă să circule, gras, demn şi zelos prin Paris şi să reprezinte Statele Unite. Pierre îl folosi cu dibăcie pentru afacerile lui. Mr. Deane trata cu armatorii, cu feluriţii furnizori, bucuros că-i poate fi de folos.

Pierre îl puse în contact cu câteva persoane importante, prieteni declaraţi ai cauzei americane, între alţii cu contele de Broglie, mareşal al Franţei, om de o străveche nobleţe şi cu o avere uriaşă. Mareşalul, în vârstă de cincizeci şi opt de ani, care-şi crease prin faptele sale de arme o reputaţie mondială, făcu o puternică impresie asupra omului de afaceri din Connecticut. Contele Broglie era dispus, dacă cumva

americanii l-ar ruga, să plece acolo şi să preia conducerea supremă a armatei şi a guvernului. El trimisese în America pe omul care-i salvase viaţa în bătălia de la Rossbach, pe prietenul şi omul său de încredere, colonelul de Kalb, pentru a lua contact cu insurgenţii. Acest *monsieur* de Kalb, ostaş bun şi om deştept, adusese mult material interesant. Desigur că trebui să raporteze şi că americanii mai ezitau deocamdată să primească oferta mareşalului. Această comunicare nu diminuă însă zelul contelui de Broglie pentru cauza insurgenţilor.

Silas Deane fusese însărcinat să angajeze pentru armata americană câţiva ofiţeri capabili, îndeosebi artilerişti şi pionieri. El povesti despre aceasta mareşalului, iar prietenul acestuia, colonelul de Kalb, se arătă dispus să accepte un asemenea angajament; *monsieur* de Kalb nu era aristocrat din naştere — până şi particula nobiliară „de" din numele său era îndoielnică — aşa că nu mai putea spera la avansare în armata franceză, chiar şi numirea sa în gradul de colonel se aranjase cu greu şi numai datorită influenţei mareşalului. Mr. Silas Deane era mândru şi bucuros să angajeze, din însărcinarea Congresului, pe încercatul militar ca general-maior în armata americană. Noul general îi prezentă alţi domni dispuşi să fie angajaţi pentru armata americană, majoritatea ofiţeri mai tineri, şi Silas Deane, fericit de atâta entuziasm şi bunăvoinţă, îi angajă pe toţi, acordând fiecăruia un grad în plus faţă de cel avut în armata franceză.

Dar când delegatul american trebui să-i arvunească şi să le plătească echiparea şi călătoria, se iviră dificultăţi. Congresul îi dăduse lui Mr. Deane doar o sumă mică, asigurându-l că va mai primi bani din vânzarea capturilor pe care căpitanii americani aveau să le aducă în porturile franţuzeşti. Dar capturile nu soseau. Fondurile lui Mr. Deane erau pe terminate şi el nu putea face faţă plăţilor scadente către armatori, furnizori, ofiţeri. Scria o scrisoare după alta către Congres, insistă să se pună la dispoziţie bani şi mărfuri pentru achitarea furniturilor făcute de *monsieur* de Beaumarchais, insista să i se trimită şi lui bani. De la Congres nu venea nici un răspuns, iar ştirile ce soseau erau fără însemnătate.

Silas Deane era patriot, devotat cauzei libertăţii. Pentru a servi această cauză, îşi părăsise afacerile înfloritoare din Connecticut şi era mândru de a fi reprezentantul Statelor Unite. Era înţelegător şi ştia cum merg lucrurile. Ştia că Congresul trebuia să facă rost de bani pentru nevoile imediate, cele mai urgente, ştia că nu sunt bani, că războiul nu merge bine. Oricât îl încurca asta, înţelegea că cererile reprezentantului aflat departe, la Paris, erau neglijate.

Mr. Deane nu ştia însă că Congresul fusese confirmat şi întărit în atitudinea sa negativă de acel Mr. Arthur Lee, pe care Pierre îl cunoscuse la Londra. Jignit de faptul că *monsieur* de Beaumarchais nu-i aranjase audienţa promisă la Versailles, Mr. Arthur Lee se mâniase de-a binelea că Congresul nu-l alesese pe el ca delegat plenipotenţiar la Paris. Bănuitor de felul lui, socotea, după câte auzise de la Beaumarchais la Londra, că firma *Hortalez* ar fi o creaţie fictivă, o faţadă. Mr. Lee nu se sfii să comunice această părere influenţilor săi fraţi de la Philadelphia, precum şi Congresului. Ceea ce livra firma *Hortalez*, scria el, ar fi un cadou al regelui Franţei către Statele Unite; dacă Beaumarchais şi Deane prezintă lucrurile altfel, înseamnă că vor să scoată profituri nepermise din această afacere. Congresul citi aceste scrisori, Congresul n-avea bani. Congresul se socoti îndreptăţit să dea crezare rapoartelor reprezentantului său de la Londra, Arthur Lee, şi să rămână surd la argumentările tot mai insistente ale reprezentantului său de la Paris, Silas Deane.

Când fondurile acestuia se epuizaseră, încât nu-şi mai putea acoperi nici măcar cheltuielile zilnice la *Hôtel d'Hambourg*, nu-i rămase decât să se adreseze serviabilului *monsieur* de Beaumarchais. Gras, jenat, asudând în vesta lui înflorată, îi povesti dificultăţile prin care trece. Pierre fu uluit. Dacă domnii din Philadelphia nu-i pun la dispoziţie reprezentantului lor nici măcar cele câteva sute de dolari de care are nevoie ca să-şi ducă viaţa, ce-o să fie când vor trebui să plătească milioanele pe care le datorau firmei *Hortalez*? În gând, Pierre văzu începutul de zâmbet al lui Charlot, auzi cuvintele sale amabile, onctuoase: „Acum insurgenţii şi-au

pus, deci, într-adevăr în joc totul, viaţa şi averea". Dar trăsăturile lui Pierre nu trădau nimic din această îngrijorare.

Dimpotrivă, el declară zâmbind şi generos că firma *Hortalez* este bucuroasă să-i avanseze lui Mr. Deane sumele dorite.

Faţa rotundă a lui Mr. Deane strălucea. Ce noroc că aici la Paris exista un om ca acest *monsieur* de Beaumarchais, care scotea din pământ arme pentru americani, care vorbea englezeşte, care aştepta cu răbdare plata mărfurilor pe care le livra Congresului! Şi care, pe lângă toate, îţi mai dădea bani când erai personal la strâmtoare.

Mr. Deane era salvat pentru două-trei săptămâni. Dar după aceea?

Următoarea poştă din America îi aduse o mângâiere. Ce-i drept, Congresul nu trimitea bani, trimitea însă ştirea că mai fusese numit un reprezentant pentru Paris, doctorul Benjamin Franklin. Dacă acest bărbat foarte vestit va prelua conducerea treburilor de aici, atunci el, Silas Deane, nu mai avea să se teamă de nimic. Desigur că vor mai trece luni de zile înainte ca doctorul Franklin să sosească la Paris, dar era liniştitor să ştii că necazurile aveau să se termine.

Cu tot temperamentul, vanitatea şi superficialitatea sa, Pierre era foarte muncitor şi un organizator strălucit. Depozitele firmei *Hortalez* se umpleau de arme, uniforme, mărfuri de tot felul; pe şantierele din Le Havre, Cherbourg, Brest, Nantes, Bordeaux, Marseille, se construiau vase pentru transportarea acestor mărfuri, se tocmeau căpitani şi marinari care să ducă vasele peste mare.

Firma *Hortalez* avea agenţi în toate porturile franceze mai importante. Printre ei se numărau, pentru a nu pomeni decât pe cei mai de seamă, în porturile din Nord domnii Emmery, Vaillant şi d'Ostalis, în cele din Sud domnii Chassefierre şi Peyroux. Unii dintre ei erau capabili şi devotaţi, alţii şmecheri şi nu prezentau încredere. Sosise timpul să se ocupe şi de asta.

Dar activitatea firmei *Hortalez* în porturile franceze era atent urmărită de serviciul secret englez, iar secretarul de stat Gérard insista mereu pe lângă Pierre să procedeze în cel mai

mare secret. În special porturile din Nord erau pline de spioni. Pierre îl trimise deci în Nord pe Paul Theveneau, iar el însuşi plecă incognito în Sud, sub numele de *monsieur* Durand, într-o „călătorie de studii şi plăcere", în care-l însoţea prietenul său Philippe Gudin.

Pierre călătorea cu plăcere, avea ochiul şi inima deschise pentru tot ce era nou, se bucura de oraşe noi, de oameni noi. Şi bunul Gudin, amabil, înclinat spre reflecţie, căruia îi plăcea viaţa, era un însoţitor ideal. Cu totul devotat amicului său, nu era jignit că Pierre nu-l iniţia deloc în afacerile lui încurcate şi câteodată dubioase; bravul Philippe era totdeauna pe aproape când Pierre avea nevoie de el şi sta deoparte ori de câte ori l-ar fi putut deranja. Pe lângă acestea, Philippe Gudin era şi un comesean plăcut, a cărui poftă de mâncare şi de băutură îl antrena şi pe celălalt; avea haz şi lua parte la toate năzbâtiile lui; şi mai dispunea Philippe Gudin de un bagaj extraordinar de cunoştinţe, totdeauna utile, pe care şi le desfăşura cu plăcere, la cerere.

Aşa străbătură amândoi, în lung şi în lat, provinciile sudice ale Franţei. Era toamnă târzie şi pe meleagurile acelea bogate se revărsa belşugul. Petrecură de minune în primitoarele hanuri, se bucurară de peisaje, de vin, de femei.

Se bucurară de parfumul istoriei. Philippe Gudin era un pătimaş cercetător al trecutului, se simţea la largul lui între ziduri vechi, ruinele reluau pentru el înfăţişarea lor din veacuri şi se repopulau cu de mult răposaţii lor locuitori.

Receptiv faţă de astfel de amintiri, lui Pierre îi făcea plăcere să împodobească povestirile prietenului cu umorul şi fantezia lui, ceea ce provoca la Philippe refrenul cunoscut: „Ce jale, Pierre, că n-ai studii! Ce om de ştiinţă ai fi ajuns! Ce geniu a pierdut în tine tragedia clasică franceză!" „Ah, lasă-mă în pace — răspundea atunci uşuratic Pierre — sunt bucuros să fiu aşa cum sunt." El socotea însă că avea stofă să devină un poet tragic de talia lui Corneille sau Racine, în alte împrejurări chiar asta s-ar fi întâmplat, aşa însă, nu va ajunge, în cel mai bun caz, decât la gloria unui Moliere. Totuşi, în fond, era recunoscător soartei că-i hărăzise cariera de mare

om de afaceri. I se părea că simte cum privilegiul spiritului începe să pălească, la fel ca privilegiul naşterii, în faţa noului privilegiu, al banului. Iară el, Pierre, le poseda acum pe toate trei, cele trei mari privilegii. Cu spirit fusese înzestrat, banii şi nobleţea şi le cucerise.

Câteodată se despărţea, din pricina afacerilor sale, câteva ore sau chiar zile întregi de Gudin. Acesta se dedica atunci studiului său, scria, citea şi emitea consideraţii despre faptul că el însuşi cutreiera, ca o umbră, ruine şi morminte, invocând morţii pentru învăţătura generaţiilor viitoare, în timp ce marele său amic, preocupat de binele contemporanilor, vizita rade şi şantiere navale, dând de lucru la mii de mâini vrednice şi conducând în mod creator, organizatoric, mii de minţi. Şi îl compara pe Pierre cu un wiking, cu un rege al mărilor, ieşit în larg să cucerească noi imperii pentru neamul său.

Câteodată, când se aflau în societate şi Pierre antrena, cu verva şi spiritul lui, tovarăşi de chef necunoscuţi, Philippe Gudin nu-şi mai putea stăpâni entuziasmul: da să se înţeleagă că *monsieur* Durand ar fi de fapt vestitul *monsieur* de Beaumarchais. Pierre, întrebat, nega cu vioiciune, dar în aşa fel încât fiecare trebuia să-şi dea seama că într-adevăr el era Beaumarchais.

În chipul acesta, Pierre se încurcă în frumosul oraş Bordeaux într-o daraveră care întâi îi făcu multă plăcere, mai târziu însă tot felul de neplăceri. La Bordeaux, pe şantierele domnilor Testard şi Gaschet;, se reconstruia în întregime pentru Pierre un vas mare şi vechi. Pierre circula mereu prin birourile firmei Testard şi Gaschet, dar numai *monsieur* Gaschet personal avea voie să ştie cine este. La Bordeaux însă se clădise un teatru nou şi mare, care urma să fie inaugurat cu *Bărbierul din Sevilla*. Piesa intrase în repetiţie. Pierre trecea zilnic de mai multe ori în faţa teatrului, tentaţia era mare să urce pe scenă şi să spună actorilor care întruchipau eroii lui şi repetau frazele lui: „Iată-mă, eu sunt Beaumarchais”. Dar rezistă tentaţiei şi îi ceru insistent bravului, vorbăreţului Gudin, să-i păstreze anonimatul; acesta dădu din cap zelos şi conspirativ: „Ai încredere în mine”.

Când însă, seara la restaurant, cineva de la o masă vecină declară că fizionomia domnului îi pare cunoscută, Gudin nu se putu opri să nu rânjească vizibil, dându-l de gol. A doua zi se aflase că vestitul *monsieur* de Beaumarchais ar fi venit în oraş ca să elibereze America şi să asiste la reprezentarea piesei lui. În ziua următoare, o delegaţie de artişti sosi la domnul Durand şi-l rugă să-i ajute cu sfatul la repetiţiile *Bărbierului*. *Monsieur* Durand întrebă amabil şi politicos cum ar putea un *monsieur* Durand oarecare să dea sfaturi unor actori încercaţi şi cu experienţă. Artiştii zâmbiră la rândul lor şi răspunseră că dacă *monsieur* Durand ţine să rămână *monsieur* Durand, ei vor fi primii care să respecte această dorinţă: dar la repetiţii îl roagă să participe. *Monsieur* Durand participă, fu foarte animat, dădu indicaţii utile, urmate cu deferentă de actori. Reprezentaţia avu un succes triumfal, actorii arătară spre *monsieur* Durand care şedea într-o lojă, publicul îl ovaţionă pe *monsieur* Durand, iar Pierre ridică zâmbind mâna, făcând semne de negaţie, şi strigă: „Dar, dragii mei, eu sunt *monsieur* Durand”.

Bine dispus de aceste întâmplări, se întoarse la Paris. Aici, însă, îi fu îndată dat să simtă drojdia amară rămasă pe fundul cupei.

Într-adevăr, când se anunţă la contele Vergennes, nu-l primi ministrul, ci *monsieur* de Gérard. Pierre nu trata bucuros cu *monsieur* de Gérard. Acesta era corect, dar cu totul lipsit de amabilitatea filozofică şi zâmbitoare a contelui de Vergennes. De data aceasta Gérard fu deosebit de rece.

„Desigur că aţi aflat, *monsieur* — se repezi el, după primele vorbe de salut, la Pierre — că lordul Stormont a venit în mai multe rânduri personal la Ministerul de Externe pentru a atrage atenţia, pe bază de documente, asupra activităţii suspecte, sau mai bine zis care a încetat de a mai fi suspectă, a firmei *Hortalez şi Compania*. V-am atras atenţia încă de la început, *monsieur*, că vom avea din pricina dumneavoastră dificultăţi cu Anglia şi vă rugasem insistent să vă abţineţi de la orice imprudenţe. În loc de aceasta, la Bordeaux, unde au loc lucrări suspecte de refacere a două vase, un oarecare *monsieur*

Durand a participat la o reprezentaţie a *Bărbierului din Sevilia* şi toată lumea a ştiut cine era acest *monsieur* Durand. Dar ce-ţi închipui dumneata, *monsieur*, când îţi permiţi asemenea năzbâtii? Nici nu ţi-a dat prin gând că guvernul regelui va fi acela care va avea de suportat consecinţe de pe urma acestei atitudini?”

Muşcându-şi buza de ciudă, Pierre răspunse că dacă englezii au devenit atenţi la activitatea firmei *Hortalez*, asta s-ar datora altora, unor persoane iresponsabile, unor vorbăreţi lipsiţi de răspundere, şi îl numi pe onestul, bine-intenţionatul, guralivul fanfaron Barbeu Dubourg.

Dar secretarul de stat respinse drastic această scuză. „Vă rog, *monsieur*, nu ne luaţi drept mai proşti decât suntem. Avem informaţii atât despre dumneavoastră cât şi despre doctorul Dubourg şi suntem sătui de imprudenţele dumneavoastră. Trebuie să vă hotărâţi, dacă vreţi să vă mai consideraţi pe viitor însărcinatul acestui minister şi să vă purtaţi corespunzător, sau dacă vreţi să vă consideraţi un simplu particular ce-şi poate permite toate fanteziile.” Pierre plecă, plin de ciudă neputincioasă.

Avea dificultăţi, nu numai la Paris, ci şi în Nord. Paul raportase că trei vase erau acolo gata de plecare, dar că englezii încercau să împiedice cu toate mijloacele ieşirea lor în larg, interveneau zilnic cu noi proteste la Ministerul Marinei, iar autorităţile franceze, deşi prevenitoare, trebuiau să simuleze anchete severe. În aceste condiţii, Paul nu îndrăznea să lase afacerile în grija domnilor Emmery şi Vaillant, ci voia să rămână în Nord până la plecarea vaselor.

Tare ar fi vrut Pierre să plece el acolo! Cu inventivitatea şi prezenţa sa de spirit, se încumeta s-o scoată la capăt, la faţa locului, cu intrigile englezilor şi să dea la timpul potrivit, cu sau fără permisiunea formală a autorităţilor portuare, ordinul de ieşire din port. Şi apoi, ardea de dorinţa să vadă cu ochii lui cum primele sale vase ies în larg. Dar se gândi înciudat la *monsieur* Gérard; era, din păcate, exclus să plece personal la Brest.

De altfel, Paul era tare de treabă că rămânea atâta vreme în

Nord. Pierre ştia foarte bine cât de mult iubea Paul Parisul; patima lui pentru minunatul oraş era întărită de presimţirea că anii îi sunt număraţi, aşa că voia să trăiască din plin. Pe lângă toate se apropia iarna şi şederea pe malul Atlanticului nu-i putea prii.

Pierre îi povesti Thérèsei despre cele trei vase încărcate cu mărfuri ce stăteau să iasă din porturile Brest şi Le Havre. Unul se numea *Alexandre*, celălalt *Eugénie*, iar al treilea, *Victoire*. Dacă erai superstiţios, puteai face tot felul de reflecţii despre ce ar putea să însemne dacă unul sau altul din cele trei vase va ieşi primul din port. Thérèse întrebă dacă şederea îndelungată pe litoralul nordic n-ar putea dăuna sănătăţii lui Paul. „Şi eu sunt îngrijorat — răspunse Pierre — şi i-am făcut aluzii în acest sens. Dar el vrea cu orice preţ să rămână acolo şi scrie că treaba nu mai poate dura mult."

Într-adevăr, o săptămână mai târziu Paul trimise ştirea că se întoarce peste câteva zile. *Victoire* plecase în larg şi dacă între timp nu se vor ivi piedici neprevăzute, în clipa când Pierre va citi scrisoarea, şi celelalte două vase, *Alexandre* şi *Eugénie*, îşi vor fi început călătoria.

Pierre şedea la masa lui mare de lucru, zâmbind, cu scrisoarea în faţă. Privea dus pe gânduri spre pata goală de pe perete, rezervată pentru portretul lui Duverny, care-i fusese furat prin proces. Dar nu vedea pata. Vedea numai vase, vasele sale care transportau arme peste mare, spre America, armele luptei pentru libertate.

CAPITOLUL II

FRANKLIN

Bătrânul stătea pe puntea vasului, bine încotoşmănat în blană, căci era un început de decembrie foarte rece. Capul, mare şi greu, îi era şi el bine ferit de frig: purta o căciulă de sub care părul alb, lung şi rar, cădea până pe gulerul hainei.

Sufla un vânt puternic chiar şi acolo, în liniştitul golf Quiberon, vasul juca pe valuri. Bătrânul care examina coasta prin ochelarii lui mari, cu rama de fier, strânse fără să vrea, cu putere, balustrada în mâini.

Traversarea oceanului spre Europa nu fusese o călătorie lungă, durase numai cinci săptămâni, dar nici plăcută nu fusese. Nu că l-ar fi stânjenit vântul puternic care bătuse fără încetare, căci bătrânul Benjamin Franklin nu suferea niciodată de rău de mare; dar încă de la plecare se simţise obosit şi sleit în urma lungilor şedinţe ale Congresului şi a lipsei de mişcare, iar hrana nepriincioasă de pe vas îl slăbise şi mai mult. Carnea proaspătă de pasăre fiind prea tare pentru dinţii lui, trebuise să se hrănească mai ales cu carne conservată şi pesmet marinăresc, drept care şi contractase o formă uşoară de scorbut; îl chinuise o eczemă, mai ales pe capul din ce în ce mai pleşuv.

Şi mai chinuitoare însă fusese permanenta conştiinţă a pericolului. Faţă de cei dai nepoţi ai lui, faţă de William, care avea şaptesprezece ani, şi de Benjamin, care avea şase, se arătase calm ca totdeauna. Măsurase zi de zi temperatura aerului şi a apei, îşi continuase studiile despre Golfstrom, lucrase metodic cu cei doi nepoţi la perfecţionarea cunoştinţelor sale şi ale lor în ale francezei. Dar de după acest calm simulat, pândea mereu gândul neplăcut: „Să sperăm că nu ne surprinde nici un vas englezesc de război”. Căci, în acest caz, viaţa lui atârna de un fir de păr.

Eh! totul se terminase cu bine, chiar foarte bine; vasul lui, *Reprisal*, putuse chiar captura, spre sfârşitul călătoriei, două

mici vase comerciale inamice, primul cu o încărcătură de cherestea şi vin, celălalt cu o încărcătură de seminţe de in şi alcool, iar acum, în preajma coastei, pericolul trecuse.

Iată-l rezemat de balustradă, cu o senzaţie de slăbiciune în picioare, îndeosebi în genunchi, iar în faţa lui se întindea Franţa, ţara pe care voia s-o câştige pentru America, pentru cauza americană.

Căpitanul, Lambert Wickes, un bărbat vesel şi zgomotos, se apropie. „Cum vă merge astăzi, doctore?" strigă el, ca să se facă auzit în ciuda vântului. „Mulţumesc — răspunse Franklin — foarte bine, ca totdeauna." — „Mă tem — strigă căpitanul — că nu izbutim nici astăzi." Îşi propuseseră să intre în estuarul Loirei şi să urce până la Nantes. Franklin examina coasta care se întindea în faţa lui. „Cum se cheamă localitatea asta?" — „Auray", răspunse căpitanul. „În cazul acesta, debarcăm aici, dacă e posibil", hotărî Franklin. „Desigur, răspunse căpitanul Wickes. Fac pregătirile necesare. Cu vântul ăsta o să dureze câteva ore." Şi se depărtă.

Franklin rămase pe covertă. Îi făcea bine să privească freamătul mării, să simtă bătaia puternică a vântului. Peste puţine ceasuri va fi pe uscat, va fi în ţara unde va petrece următorii săi ani, probabil ultimii; căci era un om bătrân, numai puţine săptămâni îi lipseau până a împlini şaptezeci şi unu de ani.

Totuşi nu se simţea bătrân. Îl întinerea faptul că întreprindea acum ceva cu totul nou, se avânta în necunoscut, că avea de făcut faţă unei situaţii care cerea un om întreg. Om de stat şi cercetător de renume mondial, era în fond astăzi în aceeaşi situaţie ca atunci când, fugind din ucenicie, la şaptesprezece ani împliniţi, sosise la Londra fără mijloace, redus la propriile lui posibilităţi şi la puţinul cât învăţase. La fel de golaş cum sosise atunci în Anglia, intra azi în Franţa. Nevasta îi murise, singurul său fiu, trecut de partea englezilor, în tabăra inamicului, era cu drept cuvânt proscris în Statele Unite ca trădător. El, bătrânul, îşi pusese la dispoziţia Congresului, cu titlu de împrumut, toţi banii; era un plasament prost pentru scurtul timp pe care-l mai avea de

trăit. Aşa că singurul lucru ce-i rămăsese, lucrul cel mai bun, era misiunea care-l aştepta, grea, încurcată, aproape de nerezolvat. Era misiunea necesară, binecuvântată, de a cuceri Franţa pentru cauza americanilor.

Înainte, când se sfătuise cu căpitanul Wickes dacă să debarce acolo sau nu, chipul lui apărea, de sub căciula de blană, ca al unui bătrân şiret care privea tăios, ba chiar neîncrezător, prin ochelarii cu rama de fier şi zâmbea viclean, abia destinzându-şi gura mare. Acum când, rămas singur, îşi scoase ochelarii şi căciula de blană şi se întoarse cu faţa către vânt, deşi nu se schimbase aproape deloc, chipul lui părea al unui alt bărbat. Ochii mari, gânditori, îi erau vioi şi tineri. Fruntea lată şi mare, de pe care vântul sufla firele rare de păr, era voluntară. Faţa înroşită, cu cute adânci de-a curmezişul frunţii şi de-a lungul nasului, cu bărbia mare, masivă, exprima tărie, experienţă, hotărâre, dorinţă de luptă.

Privea ţara viitorului său, simţea aproape material uriaşa sarcină pe care o avea de rezolvat şi mergea în întâmpinarea ei, pregătit, ba mai mult, dornic s-o înfrunte.

Urcară pe covertă şi cei doi băieţi, William Temple Franklin, de şaptesprezece ani, şi Benjamin Bache Franklin, de şase ani. Veneau spre el râzând, ţinându-se unul de altul, aruncaţi ba într-o parte, ba într-alta de mişcările vasului. Era o plăcere să-i priveşti. Cel mic, Benjamin Bache, fiul fiicei sale, era un copil vioi, cu faţa ca piersica. Iar celălalt, William, băiatul de şaptesprezece ani, nu era oare fermecător cu câtă îndrăzneală şi gingăşie adulmeca vântul cu nasul lui mare şi drept? Şi câtă curăţenie, veselie şi bucurie de viaţă exprima gura lui roşie, de deasupra bărbiei niţel cam masive! Bărbia masivă o avea de la el, de la bunic. Pentru rest moştenise, din păcate, cam multe din calităţile tatălui; faptul că ştrengarul era frumuşel şi simpatic nu trebuia să-l înşele în această privinţă.

Amândoi băieţii erau foarte însufleţiţi. Aflaseră de la marinari că nu erau perspective să ajungă în curând la Nantes şi-l zoreau cu întrebările dacă nu vor coborî aici la mal cu bărcile. Se bucurară mult când doctorul le răspunse afirmativ

şi le spuse să se apuce imediat de împachetat. „Ai avut grijă să mi se pregătească baia?” îl întrebă el pe William. Acesta răspunse stânjenit că uitase. Uita multe; în schimb, avea un şir de alte calităţi, care-l făceau foarte simpatic. Şi acum îşi manifestă atât de zgomotos părerea de rău, încât bunicul uită pe dată de supărare.

Era un chin să faci baie pe vasul care se clătina în voia valurilor. Doctorul renunţase la multe bagaje, dar nu şi la cada pe care o construise cu grijă în vederea scopurilor sale speciale; dădea mare importanţă băilor îndelungate şi fierbinţi. Cada era construită dintr-un lemn de soi foarte tare şi avea speteaza mare, arcuită în chip de scoică, astfel încât se şedea comod în ea. Se închidea cu capac, ca să nu iasă afară decât umerii, gâtul şi capul celui dinăuntru. Astfel apa nu dădea pe dinafară, iar cei cu care bătrânul voia să stea de vorbă în timpul băilor sale prelungite puteau să se aşeze pe capac.

Astăzi rămase singur cu gândurile sale. Nepoţii erau ocupaţi cu împachetatul. Şedea în cadă şi, în timp ce mădularele obosite i se bucurau de apa fierbinte, îşi scărpina încet, şi prudent cojile din cap, lăsându-şi gândurile să vagabondeze.

„Nu, prea conştiincios nu e William, băiatul. De cum îi trece prin minte altceva mai plăcut, uită de sarcinile care i s-au dat. Tatălui său, lui William, trădătorul, nu i se poate reproşa aşa ceva. Acela, oricât ar fi de ahtiat după plăceri, nu uită niciodată de carieră. E arătos William-tatăl, nu are acea încetineală, acea greutate proprie lui, bătrânului Benjamin, este mult mai elegant, are ceva seducător. William cel tânăr nu voise să-şi părăsească tatăl şi să plece cu el, cu bunicul, în Franţa. Atunci el, bătrânul Franklin, devenise energic. Nu încăpea nici o ezitare. Băiatul trebuia să-l urmeze peste mări, la Paris. Era necesar să crească într-o atmosferă sănătoasă, departe de neisprăvitul de taică-său, care se lăsase sedus de momelile şi banii guvernului de la Londra şi care făcea acum, pe bună dreptate, puşcărie la Litchfield. Dar trebuia să fie foarte atent cu William junior. Nu era interesat şi lipsit de scrupule ca tatăl său, dar avea o nestăvilită sete de viaţă. Şi

ştia bine că i se trec cu vederea multe, dacă nu chiar toate, pentru că era atât de drăguţ, ştrengarul! Da, ei, Franklinii, erau setoşi de viaţă. El nu-l zămislise în patul conjugal pe William, acesta nu-l făcuse pe William al lui în patul conjugal şi nici William junior nu făcea impresia că va avea în Franţa numai copii legitimi. Da, moşteniseră setea lui de viaţă. Multe calităţi de ale lui le moşteniseră fiul şi nepotul, dar cu toată asemănarea atât de mare, erau ciudat de deosebiţi unul de altul. Ajunge o nimica toată ca să schimbe pe de-a-ntregul firea omului."

Doctorul sună, ceru să i se mai toarne apă fierbinte.

Nici de capul părinţilor micului Benjamin nu era mare lucru. Mamă-sa, Sally, o femeie drăguţă, bine intenţionată la care el, doctorul, ţinea mult, avea bun simţ, dar atâta tot. Iar bărbatul ei, Richard Bache, era un om de ispravă, atât şi nimic mai mult. Desigur, părinţilor nu le-a convenit că l-a luat pe micul Benjamin. Dar nu încăpea îndoială că în Franţa, sub supravegherea lui, copilul avea să fie mai bine educat decât la Philadelphia de *Mr*. şi *Mrs*. Bache. Pe lângă asta, îl despăgubise pe ginerele său, lăsându-l locţiitorul lui la Ministerul Poştelor. Acolo nu putea strica mare lucru, era un loc potrivit pentru bravul Richard. Duşmanii săi, ai bătrânului Benjamin, aveau să facă oricum gălăgie şi pentru măsurile pe care Richard le va socoti-necesare, şi pentru cele pe care nu le va socoti necesare. Treaba lor! El, martor îi e dumnezeu, a făcut destule sacrificii pentru America, pentru cauza americană; să-i fie îngăduit să le dea şi alor săi o mână de ajutor.

La Philadelphia, mulţi erau bucuroşi dacă puteau mârâi împotriva lui. Şi când a venit cu propunerea de a se numi trimişi extraordinari pentru Franţa, i-au opus mereu alte obiecţii. Vechea, apăsătoarea duşmănie din timpul războiului franco-indian nu încetase. Ca şi înainte, mulţi îi socoteau pe francezi duşmani ereditari, închinători la idoli, sclavi ai unei monarhii absolute, indivizi fluşturatici în care nu te poţi încrede. Fusese greu să-i convingă pe colegii din Philadelphia. În cele din urmă înţeleseseră că, în războiul contra regelui

Angliei, Franţa era aliatul firesc şi că, fără ajutorul Franţei, nu vor putea învinge. Dar nu-l trimiseseră cu multe speranţe peste ocean. Alianţa cu Franţa era aproape imposibil de realizat. Acum, la noroc, mai încercase el multe lucruri imposibile şi până la urmă tot îi reuşiseră. Se destinse în baie, dar rămase cu gura încleştată, aşa încât buzele îi păreau şi mai subţiri. Şi de data aceasta va izbuti.

Nici bani nu-i dăduseră. Congresul n-avea bani, îi va fi greu să-şi asigure o existenţă cât de cât decentă. Cu trei mii de dolari, trebuia să instaleze reprezentanţa Statelor Unite şi s-o facă să funcţioneze. Pe „*Reprisal*" se afla şi o încărcătură de indigo; o putea vinde şi dispune de bani. Nu era prea bogat înzestrat reprezentantul Lumii Noi. Trebuia să trăiască de azi pe mâine.

Şi el era un om care ştia să preţuiască banul şi nu-şi neglija interesele. Nici ezitări în alegerea mijloacelor nu avea, când era vorba să-şi umple sacul. Dar existau limite şi le cunoştea. Astfel, de pildă, englezii îi oferiseră bani, slujbe şi titluri mari ca să intervină pentru o înţelegere. La amintirea aceasta se întunecă. Existau oameni la Philadelphia care ar fi luat foarte serios în consideraţie astfel de propuneri. Fiul său, William, de pildă, o şi făcuse. El, însă, cunoştea limitele şi decât să pledeze în favoarea unei asemenea „înţelegeri", mai bine îşi punea ştreangul de gât.

Cei din Philadelphia nu aveau să-i fie prea recunoscători pentru strădaniile de la Paris. Nicăieri în lume bătrânul Benjamin Franklin nu era privit cu ochi atât de critici ca la Philadelphia. Nu-l urau numai numeroşii conservatori, loialiştii, alde Shippen, Stansbury, Kearsley şi cum le mai zicea, dar şi printre republicani, ba chiar şi în sânul Congresului avea adversari, pe „aristocraţi", cărora nu le era deloc pe plac, aşa că până şi hotărârea de a-l trimite pe el ca ministru la Paris se luase numai după multe târguieli. Zâmbi, şi zâmbetul lui exprima în acelaşi timp înţelepciune şi ciudă, blândeţe şi amărăciune. La Philadelphia erau unii care nu-l socoteau suficient de reprezentativ pentru Paris. Deşi, în afară de generalul Washington, era singurul american cunoscut în

lumea întreagă, pentru ei rămăsese feciorul săpunarului, nu-i putuse face să uite că într-o vreme n-a avut bani şi că era numai *doctor honoris causa*, că nu avea studii universitare.

Nu, din Philadelphia aveau să-i vină puţine laude şi puţine sfaturi bune, în schimb avea să primească nenumărate cereri insistente de a scoate mai mult de la guvernul francez şi nenumărate reproşuri amare că n-a scos destul. Dar n-are să se supere. A îmbătrânit, a devenit mai înţelept, cunoaşte oamenii.

La Londra i se reproşa că a împiedicat împăcarea coloniilor cu regele numai din orgoliu jignit, numai ca să se răzbune pentru întâmplările ruşinoase din consiliul secret de coroană.

Cu toată seninătatea lui, când se gândea la acele întâmplări, bătrânului i se urca sângele la cap. Bine, nu fusese foarte corect că el, funcţionar al regelui, publicase scrisorile guvernatorului regal, care dovedeau limpede intenţia de a înăspri lucrurile şi reaua voinţă a guvernului. Dar situaţia era de aşa natură încât publicarea scrisorilor fusese un mijloc licit şi oricare din domnii care participau la acea şedinţă le-ar fi publicat dacă ar fi fost în locul lui, în privinţa aceasta nu putea fi nici o îndoială. Cu toate acestea, acum, când îi puteau reproşa o incorectitudine formală, îl tratau ca pe cel din urmă ticălos. Un ceas întreg trebuise să înghită ocările neruşinate ale procurorului regal. Cum îşi mai zâmbiseră primul ministru şi toţi lorzii aceia, cum mai dăduseră din cap şi şoptiseră şi se holbaseră la el, ca şi cum ar fi fost un monstru de viclenie criminală şi de grosolănie! Era îmbrăcat în haina lui bună, grea, din catifea albastră de Manchester; pe atunci haina mai era nouă şi, fiind aşezat lângă sobă, asudase şi mai rău. Dar nu le arătase cum îl sugruma mânia; faţa i-a rămas nemişcată, n-a răspuns nici un cuvânt. Tăcerea era însă răspunsul cel mai înţelept la toate răstălmăcirile şi insultele prosteşti şi obraznice ale procurorului regal, în mijlocul acelor lorzi ostili. Cum mai tunase şi fulgerase omul acela, cum mai bătuse în masă! Ce oroare! Prin multe încercări grele trecuse în viaţa lui, dar asta le întrecuse pe toate. Avea şaizeci şi opt de ani pe atunci, era un savant cu renume mondial, omul de încredere

al ţării sale, şi a trebuit să se lase ocărât ca un şcolar care i-a furat lui tată-său bani din sertar.

„Mânia este o nebunie temporară”, îşi repetase atunci fraza pe care o scrisese de atâtea ori, şi rămăsese cu faţa neclintită. În sinea lui fierbea însă de mânie şi îşi aminteşte bine că, pe când şedea nemişcat lângă sobă şi asculta asudând insultele procurorului regal, s-a produs o schimbare în el şi a înţeles un adevăr profund: cu lorzii regelui Angliei nu era posibilă şi nici nu avea să fie posibilă vreodată o înţelegere. De şaptesprezece ani de zile frecventa casele acestor mari seniori, se ducea la ei când poftea, şi în conversaţii amabile îi arătaseră cât de mult apreciau ştiinţa lui, spiritul lui cercetător, filozofia lui; atunci însă şedeau şi ascultau rânjind cum îl calomnia şi-l înjura ca pe maidan derbedeul de procuror. Atunci ieşise la iveală adevărul. Era vădită bucuria lor că-l puteau batjocori. Îl batjocoreau pentru că nu era de-ai lor, că nu era nobil, ci un simplu burghez din clasa de mijloc, feciorul unui săpunar care îndrăznise să ia partea altor oameni mărunţi şi să vorbească în apărarea lor.

Ceasul acela i se întipărise adânc în minte, ca ars cu fierul. Şi dacă mânia de atunci se risipise, nu se risipise şi învăţătura primită.

Şi nu se risipise nici amărăciunea pricinuită de cele ce urmaseră acelei şedinţe, amărăciune legată de atitudinea fiului său, William. Îi relatase lui William cu toată obiectivitatea cele întâmplate şi îl sfătuise să demisioneze din funcţia pe care o avea. „Acum ştii cum am fost tratat — îi scrisese el — te las să reflectezi asupra acestui fapt şi să tragi concluziile cuvenite.” Băiatul reflectase şi trăsese concluziile. Declarase prietenilor săi din Anglia că nu împărtăşeşte de fel părerile politice ale tatălui său. Acum putea să reflecteze în voie asupra acestui lucru în închisoarea de la Litchfield.

Apa din cadă se răcea. Să sune şi să ceară să i se toarne a doua oară apă fierbinte? Nu mai făcea. Trebuia să se pregătească în curând de debarcare. Va mai rămâne două minute în cadă.

Nu are rost să te amărăşti. Viaţa trebuie luată aşa cum este,

stupidă, grandioasă, deşteaptă, rea, trăsnită şi foarte, foarte agreabilă. Slăbiciunile oamenilor trebuie să le iei ca pe nişte date reale ale existenţei, trebuie să ţii seama de ele în calculele tale şi să le foloseşti pentru cauza cea bună.

Aşa a făcut până acum, aşa va face şi de acum încolo. Nu şi-a pierdut niciodată curajul, nici în situaţiile cele mai grele. Crede în ţara lui, crede în raţiune, crede în progres. Ştie ce calităţi şi ce lipsuri are şi crede că şi astăzi încă mai poate contribui la acest progres. E bătrân, cu toată înfăţişarea sa robustă, cam şubred, stânjenit de gută şi de o eczemă supărătoare, pricopsit cu un fiu dubios, un carierist reacţionar. Dar cu toate acestea se mai simte destul de puternic să plece în Franţa şi s-o cucerească pentru America lui.

Încet, prudent, moşneagul ieşi din cadă, gemând încetişor, nu fără un sentiment de plăcere. Mare şi greoi, cu părul rar lipit de craniul voluminos, sta aplecat asupra vasului cu jăratic înconjurat de un grilaj de metal şi se şterse grijuliu, în timp ce apa curgea de pe el.

Apoi, gol de tot, deschise lada în care păstra documentele importante, scrisoarea sa de acreditare, instrucţiunile Congresului, alte hârtii secrete. Scoase din ladă un document: „Propuneri pentru o pace între Anglia şi Statele Unite, pe care foarte onorabilul domn Benjamin Franklin este însărcinat să le supună guvernului majestăţii sale regelui Angliei”, şi urma stipularea condiţiilor. Franklin ceruse să i se dea un astfel de document pentru cazul în care el sau vasul lui ar fi încăput pe mâna englezilor. Voia să aibă la el un document care să-i dea calitatea sacră de sol al păcii şi să-l ferească astfel, poate, de ştreang. Acum, lângă coasta Franţei, nu mai avea nevoie de acest document; dimpotrivă, în Franţa putea doar să-l stânjenească. Luă documentul, îl rupse bucăţele, îl aruncă pe jăratic şi privi cum arde.

Barca în care se aflau Benjamin Franklin, William Temple Franklin şi Benjamin Franklin Bache juca pe crestele înspumate ale valurilor cenuşii-verzui şi ajunse cu greu la mal. Ţărani bretoni, miraţi şi bănuitori, îi întâmpinară pe călători.

Li se făcu cu greu rost de o şaretă amărâtă. Mârţoagele bătrâne porniră într-un trap şchiopătat, vasul *Reprisal* trase o salvă de adio şi Franklin intră în ţara misiunii şi speranţei sale.

La Nantes locui în casa negustorului Gruet, care avea relaţii comerciale cu Congresul. Franklin era epuizat, tânjea după câteva zile de odihnă. Dar nu apucă să se odihnească. Congresul nu publicase numirea reprezentantului său în Franţa, iar el nu pomenise nimic despre misiunea politică ce-i fusese încredinţată. Dar Franklin era un cercetător cu renume mondial şi mulţi veniră să-i prezinte omagiile lor.

Fu asaltat cu întrebări din care văzu cât de puţin cunoşteau ţara sa cei care puneau întrebările. Asculta cu calm şi amabilitate, răspundea pe scurt, scuzându-şi laconismul cu deficienţa cunoştinţelor sale de limbă franceză.

Gazda lui, negustorul Gruet, era vorbăreţ şi socotea de datoria sa să-şi informeze oaspetele despre ce se întâmplase în Franţa. Străinul află cu mirare că interesele americane sunt reprezentate la Paris şi Versailles nu cum bănuise el, de amicul şi traducătorul său, Dubourg, ci de un oarecare Rodrigue Hortalez, de fapt Caron de Beaumarchais.

Bineînţeles, auzise despre Beaumarchais. Îi trecuseră prin mâini şi pamfletele pe care acesta le scrisese cu prilejul unui proces. Le găsise însă prea strălucitoare, prea pripite, prea superficiale, prea retorice şi lipsite de înţelepciune. Franklin îl socotea pe *monsieur* de Beaumarchais un gazetar dornic de senzaţional şi nu-i plăcea că tocmai el era privit în Franţa ca cel mai important şi mai activ reprezentant al cauzei americane.

Negustorii bogatului oraş Nantes n-au lăsat să le scape ocazia de a da un mare bal în cinstea lui Franklin. Doctorul avea cu el o haină de gală, preţiosul costum de catifea albastră de Manchester, pe care-l purtase şi la Londra la şedinţa aceea de pomină, dar haina zăcea, bine ambalată, în fundul unui cufăr închis cu şapte lacăte şi Franklin nu voia s-o scoată de acolo înainte de a sosi la Paris. Hotărî să îmbrace o modestă haină burgheză, simplă, cafenie.

Haina cafenie le păru locuitorilor din Nantes îmbrăcămintea potrivită pentru un înţelept modest din Vestul atât de apropiat de natură. Apariţia lui Franklin însemnă un mare succes. Comportarea lui liniştită, politicoasă, reţinută, contrasta vădit cu zarva, scepticismul, superficialitatea, cu galanteria scânteietoare obişnuite la recepţiile locale, după exemplul saloanelor pariziene. În special femeile erau entuziasmate de amabilitatea solemnă, de modă veche, a vestitului om. Întregul oraş nu vorbea decât de el. Unde se arăta era ovaţionat, iar căciula şi ochelarii lui cu rama de fier deveniseră adevărate simboluri.

Între mulţii vizitatori care îi prezentară doctorului omagiile lor, în timpul şederii sale la Nantes, apăru şi un tânăr, un băieţandru aproape, foarte slab, cu umerii căzuţi, cu ochi mari căprui de o neobişnuită strălucire, cu faţa frumoasă şi rotundă, un oarecare Paul Theveneau.

Paul rămăsese pe litoral pentru a putea prezenta omagiile sale lui Franklin, îndată ce va sosi. Acum era în faţa lui şi-l privea radios, vizibil emoţionat de sentimentul de a fi în imediata apropiere a omului venerat. Franklin, mişcat de atâta entuziasm naiv, îi zâmbea prietenos. Când însă tânărul îi declară că venise să-l salute în calitate de reprezentant al firmei *Hortalez* şi al şefului ei, *monsieur* de Beaumarchais, zâmbetul şi amabilitatea lui Franklin dispărură şi Paul constată, uluit, că faţa cărnoasă şi masivă a interlocutorului său nu mai era de fel faţa unui înţelept prietenos. Bătrânul îl privea cu ochi mari, severi, sprâncenele parcă i se ridicaseră şi mai sus, gura mare îi era încleştată, brazdele de pe fruntea înaltă i se adânciseră; deasupra umerilor puternici i se înălţa capul masiv, bătrân, ameninţător. „Şi-au şi plecat, sunt pe mare transporturile acestea ale lui *monsieur* de Beaumarchais?” întrebă Franklin; vocea înceată suna politicos, abia dacă se simţeau repulsia, bănuiala.

Paul, care vorbise până atunci nu fără greutate englezeşte, trecu la franceză. Deoarece se simţea în defensivă, lăudă cu îndoită căldură realizările admiratului său prieten Pierre. Cele trei vase, *Victoire*, *Alexandre*, *Eugénie*, au pornit în larg, declară

el, ducând spre America patruzeci şi opt tunuri, şase mii două sute puşti, două mii cinci sute obuze şi mari cantităţi de echipament şi de uniforme. Afară de aceasta, în depozitele lui *monsieur* de Beaumarchais îşi mai aşteptau rândul să fie transportate arme şi echipament pentru treizeci de mii de oameni — şi enumeră din memorie diferite cantităţi.

Franklin asculta, fără să clipească. Ceea ce anunţa tânărul acesta reprezenta un ajutor de o considerabilă importanţă pentru Congres şi armată. Dar nu se putea dezbăra de repulsia pe care i-o stârnise numele lui Beaumarchais şi nici de supărarea că amicul său, bravul, respectabilul Dubourg părea exclus din această acţiune. „Pot să consider că guvernul francez îl sprijină din răsputeri pe *monsieur* de Beaumarchais?" — „Da şi nu, domnule doctor — răspunse Paul — desigur că Versailles-ul este interesat să se trimită material de război în America, dar în aceeaşi măsură se străduie să nu dea nici un prilej de reclamaţie ambasadorului englez. Să vă spun eu ce a fost, domnule doctor, continuă el cu căldură. Aceste arme pentru ţara dumneavoastră le-a procurat singur *monsieur* de Beaumarchais, prietenul meu, luând asupră-şi mari riscuri şi făcând uz de toate mijloacele talentului său, din proprie iniţiativă şi învingând greutăţi uriaşe." Franklin privea cu ochii săi mari, bulbucaţi şi calmi, la agitatul Paul. „Este foarte îmbucurător — spuse el pe un ton ponderat — că au fost expediate arme pentru soldaţii noştri. Avem nevoie de ele. Nu suntem mulţi şi cu timpul o să devină greu să ducem singuri lupta pentru cauza omenirii. Vă mulţumesc pentru comunicarea dumneavoastră, *monsieur*", încheie el. Şi el vorbea acum franţuzeşte, o franţuzească lentă, sacadată, seacă.

Paul îşi dădu seama că era concediat. Nu ştia ce să facă. Legase mari speranţe de această întrevedere şi acum Franklin îl trata ca pe un furnizor necinstit. Nu înţelegea cum se putea ca acest om, care îşi riscase pentru cauza sa slujba, averea, viaţa, să fie atât de rece, atât de distant şi bănuitor; dar Paul se strădui să nu tragă concluzii pripite. Se retrase modest şi hotărî să încerce să obţină o a doua întrevedere.

Ocazia se oferi când *monsieur* Gruet organiză, trei zile mai târziu, o cină pentru un restrâns cerc de prieteni.

Paul constată cu mirare şi bucurie că de data aceasta doctorul îşi schimbase purtarea. Dacă, cu prilejul primei întâlniri, fusese uluit de rezerva şi rigiditatea lui, acum înţelese de ce toată lumea era cucerită de el. Şi se lăsă bucuros fermecat de graţia solemnă a lui Franklin. Era ciudat cum micile glume şi anecdotele bătrâneşti, pe care doctorul le presăra în conversaţia lui, cum tot ce spunea, chiar dacă altminteri nu avea importanţă, părea să fie marcat de personalitatea lui, într-un fel deosebit.

În seara aceea se vorbi mult de chestiuni religioase. Concepţiile ateiste ale societăţii pariziene influenţaseră pe oaspeţii adunaţi acolo, la Nantes. Se făcu haz pe socoteala superstiţiilor, se glumi răutăcios cu privire la înrudirea dintre aceste concepţii şi cele ale bisericii catolice şi se povestiră anecdote deocheate despre clerici.

Franklin asculta, amabil şi rezervat. Lumea aştepta să-şi spună şi el părerea, dar el tăcea. În cele din urmă, cineva îl întrebă de-a dreptul ce gândeşte despre clerici. „N-aş vrea să generalizez, răspunse în franţuzeasca sa domoală. Există printre clerici oameni serioşi, care se străduiesc să pună de acord credinţa lor cu cuceririle ştiinţei. Există şi alţii cărora le face plăcere să tune şi să fulgere împotriva ştiinţei.” Şi sfătos, povesti câte i se întâmplaseră lui când îşi instalase paratrăsnetul. Aşa, de pildă, un preot declarase că o astfel de activitate ar însemna să-l pună pe dumnezeu la încercare; iar controlul asupra artileriei cereşti ar depăşi puterile muritorilor. Altul spusese într-o predică că fulgerul este unul din mijloacele de a pedepsi omenirea pentru crimele ei şi de a o preveni să nu mai făptuiască altele; încercarea de a împiedica efectul integral al fulgerului ar însemna deci o intervenţie neîngăduită în drepturile divinităţii şi ar fi un păcat.

Dar ateii nu se dădură bătuţi. Era vizibil că voiau să scoată de la Franklin o declaraţie neechivocă, pe care s-o poată valorifica. „Ni s-a spus, doctore Franklin — zise unul — că

într-un tratat «despre libertate şi necesitate, bucurie şi chin» aţi fi pus la îndoială viaţa de apoi a sufletului şi că aţi fi contestat distincţia pe care o face teologia între om şi animal.” — „Să fi făcut eu una ca asta? se întrebă amabil Franklin. Da, da, am scris multe în tinereţea mea pe care mai bine nu le-aş fi scris, şi acum sunt bucuros că aceste opuscule n-au avut succes şi deci nici răspândire.” Şi-şi goli paharul de vin, un vin bun de Bourgogne, pe care gazda îl turnase oaspetelui său, priceput, de altminteri, şi la vinuri.

Paul crezu că aceşti comeseni lipsiţi de tact vor fi băgat în cele din urmă de seamă că doctorul era de părere că fiecare trebuie să rezolve pentru sine acest gen de întrebări. Dar ateii nu se lăsară intimidaţi şi purtătorul lor de cuvânt întrebă obraznic, de-a dreptul: „N-aţi vrea să ne lămuriţi, doctore Franklin, ce gândiţi acum despre aceste lucruri?” Bătrânul îl privi calm în ochi şi tăcu atât de mult, încât ceilalţi începură să se simtă jenaţi. Apoi, însă, deschise gura şi spuse amabil:

„Astăzi nu mai gândesc ca atunci, asta e sigur. Acum, dimpotrivă, mă întreb câteodată: de ce oare trebuie pur şi simplu negată posibilitatea existenţei unei Fiinţe Supreme şi imortalitatea sufletului?” Ateul îşi muşcă buzele. „Totuşi, stimate doctore Franklin — insistă el — sunteţi de-ai noştri. N-aţi contribuit niciodată la consolidarea prejudecăţilor, nici un cuvânt de-al dumneavoastră n-a putut fi interpretat în sensul acesta.” — „Mă tem, *monsieur* — răspunse zâmbind Franklin — că vă voi decepţiona. Adevărul e că am avut totdeauna grijă să nu stânjenesc pe alţii în bucuria ce le-o fac sentimentele religioase, chiar dacă opiniile lor îmi păreau greu de suportat, sau de-a dreptul absurde. Am mers destul de departe cu această străduinţă a mea.” Spuse însă asta pe un ton amabil şi fără nici o asprime, astfel încât nici măcar ateii nu se supărară.

Totuşi, ei vrură să aibă ultimul cuvânt. „Ne-aţi putea lămuri — întrebă purtătorul lor de cuvânt — de ce nu aţi mărturisit niciodată în mod public credinţa dumneavoastră într-o Fiinţă Supremă?” Franklin răspunse cu un zâmbet uşor: „Nu-mi pot închipui că o Fiinţă Supremă ar pune vreun preţ pe o astfel de

mărturisire publică. Cel puţin, n-am băgat niciodată de seamă să fi făcut vreo deosebire între credincioşi şi necredincioşi, înfierând, de exemplu, pe necredincioşi cu semne deosebite ale nemulţumirii sale."

Paul se amestecă în conversaţie. Întrebă respectuos: „Aţi vrea să ne spuneţi, doctore Franklin, dacă credinţa dumneavoastră în dumnezeu influenţează cumva, şi în ce măsură, activitatea dumneavoastră practică?" — „Eu cred — răspunse Franklin — că nu pot cinsti mai bine fiinţa supremă decât purtându-mă omeneşte cu celelalte fiinţe pe care le-a creat."

La rândul lui, ateul, care tot nu voia să se dea bătut, insistă: „Dar, cel puţin, divinitatea lui Isus din Nazaret o puneţi la îndoială? Sau nici măcar atât?" întrebă el provocator, când văzu că Franklin întoarce gânditor faţa lui mare către el. „Această problemă n-am studiat-o şi socot că este inutil să-mi mai bat acum capul cu ea. Vezi, tinere domn, eu sunt bătrân şi desigur că voi avea, într-un timp previzibil, prilejul să aflu fără prea mare strădanie adevărul."

Aşadar Franklin, pe cât îl ajuta franţuzeasca lui, le răspundea ateilor indiscreţi pe ocolite şi cam ironic. Paul se bucură. Ce spusese bătrânul însemna totul şi nu însemna nimic şi Paul admira înalta înţelepciune şi umorul cu care ocolise întrebările inoportune.

A doua zi, Franklin plecă la Paris. Paul ar fi vrut tare mult să călătorească împreună cu dânsul. Deşi timid, era uneori obraznic, iar când îşi propunea ceva, putea fi foarte insistent. Altcuiva i-ar fi oferit să-l însoţească, dar se simţea stânjenit numai la gândul de a face asemenea propuneri lui Franklin.

Veni totuşi să asiste la plecarea lui.

Jos, în curte, sta gata de drum rădvanul mare, pântecos, de călătorie al lui *monsieur* Gruet; se făceau ultimele pregătiri. Franklin mai era sus în odaie, cu câteva persoane în jurul lui. I se aduse blana, căciula, mănuşile uriaşe, bastonul încrustat din lemn de măr.

În timp ce cineva îl ajuta să-şi îmbrace blana, doctorul îi vorbi lui Paul, în felul lui amabil şi calm: „Îţi mulţumesc,

prietene — zise el — pentru importantele informaţii pe care mi le-ai adus." Paul roşi de mândrie că bătrânul îl numise prieten. Franklin, acum gata de drum, era masiv în blănurile sale, sub căciulă i se vedea faţa mare, cu bărbia grea, proeminentă şi sprâncenele groase. Paul arăta firav şi foarte mic pe lângă uriaşul moşneag. „Am să am mult de furcă la Paris", zise bătrânul, răsuflând din greu în blănurile sale şi gemând încetişor, atât de încet încât doar Paul putu să-l audă. Stăteau acum la fereastră; jos în curte, pe zăpadă, hamali puternici încărcau ultimele bagaje pe trăsură. Erau lăzi încinse cu benzi de fier, în care Franklin îşi ducea actele şi cărţile mai importante. Unul din bărbaţi apucase lada, al doilea îl ajuta, dar lada nu se urnea. Un al treilea se apropie. Dar primul îi făcu semn că nu-i nevoie. „Lasă — se auzi prin fereastra închisă vocea lui gâfâitoare — lasă, c-o să meargă, *ça ira*" — şi ridicând lada, o trânti în rădvan.

„*Ça ira, mon ami, ça ira*"[13], zise bătrânul cu vocea lui liniştită şi prietenoasă către Paul, şi un uşor zâmbet îi juca în jurul gurii, în timp ce cobora anevoie, sprijinindu-se de Paul, spre rădvanul lângă care îl aşteptau nepoţii.

Ultima haltă se făcu la Versailles. Ar fi putut continua drumul spre Paris, dar Franklin se simţea prea obosit. Trase la hanul *De la Belle Image*.

Încă înainte de cină, sosi un musafir din Paris. Un domn înalt, gras, impozant, cu burta strânsă într-o vestă de atlas, brodată cu multe flori, Silas Deane. Animat, bucuros, cu faţa radioasă, nu mai voia să dea drumul mâinii lui Franklin. Se apucă să povestească precipitat, nu ştia cu ce să înceapă, cu ce să termine. Tratativele complicate cu contele Vergennes, serviciul de spionaj şi continuele reclamaţii ale ambasadorului englez, vasele, care erau de fiecare dată reţinute în port, ofiţerii pe care-i recrutase şi nu-i putuse plăti, nici transporta, Congresul care trimitea scrisori laconice, dar nici un ban. Ce uşurare pentru el că, în sfârşit, a venit Franklin să ia asupra lui o răspundere atât de mare. Omul ăsta vorbăreţ îşi goli tot sacul cu necazuri. Înaintea tăcutului Franklin. Apoi, fără

tranziţie, chicotind, povesti cum că ambasadorul englez, când aflase de apropiata sosire a lui Franklin, insistase ca Vergennes să-i interzică şederea la Paris. Vergennes şi consimţise, dar, după sfatul inventivului *monsieur* de Beaumarchais, curierul cu ordinul prin care se interzicea venirea domnului Franklin la Paris fusese trimis la Le Havre, unde n-avea cum să-l găsească. Iar acum, de vreme ce sosise, desigur că nu avea să-l mai expulzeze nimeni. Ei, dacă n-ar fi fost *monsieur* de Beaumarchais al nostru!

În timp ce Mr. Deane îl punea astfel la curent pe celebrul său coleg, sosi un mic curier negru; tare împopoţonat, cu o scrisoare pentru Franklin. *Monsieur* Caron de Beaumarchais îi comunica, în fraze lustruite, marelui bărbat din Vest, că s-ar socoti fericit dacă i-ar fi îngăduit să-i prezinte în ziua aceea încă omagiile sale. Franklin privi cu neplăcere biletul frumos scris şi uşor parfumat. Trimise politicos vorbă că se simte prea obosit ca să-l primească pe *monsieur* de Beaumarchais.

Călătoria şi vorbăria lui Mr. Deane îl sleiseră într-adevăr şi fu bucuros când vizitatorul îşi luă rămas bun. Atunci sosi însă un nou oaspe, pe care nu voi să-l refuze, doctorul Barbeu Dubourg.

Doctorul Dubourg îl îmbrăţişă pe Franklin, îl bătu pe umăr; cei doi bătrâni masivi umpleau aproape cu totul cămăruţa hanului *De la Belle Image*. Dubourg îl asigură în repetate rânduri pe Franklin că arată tânăr şi bine, iar Franklin îi spuse acelaşi lucru lui Dubourg. În sinea lor însă amândoi erau amărâţi văzând cât de mult îmbătrânise celălalt şi Franklin îşi zicea cu melancolie: „Uite cum mai mint, nici zece epitafuri de pe pietrele de mormânt n-ar minţi mai bine”.

Dubourg avea multe de povestit, căci îl apăsau multe pe inimă; povesti încâlcit, dar cu haz, despre prieteni comuni, despre Academie, despre lucrările noi asupra principiilor fiziocraţilor, despre concedierea ministrului de finanţe Turgot, despre propriile sale traduceri din operele lui Franklin, despre trista stare a finanţelor statului, despre noul director al finanţelor, Necker, despre Vergennes, despre intrigile de la Curte. Vorbea englezeşte, şi chiar destul de bine, dar de

emoţie o tot dădea pe franţuzeşte.

Repetă de nenumărate ori ce binecuvântare este că în sfârşit a sosit Franklin. Nimic de zis, Silas Deane era sârguincios şi patriot, dar oricum, n-avea prestanţa necesară să reprezinte America revoluţionară. Aşa nici nu e de mirare că un autor de comedii, dornic de senzaţional, ca *monsieur* de Beaumarchais, a putut juca faţă de Curte şi de întregul oraş rolul de unic avocat al Americii, ca şi cum toată activitatea europeană pentru cele treisprezece state s-ar concentra în casa lui.

Şi Franklin avusese un sentiment neplăcut când, cu puţin înainte, Silas Deane îi raportase cu entuziasm despre afacerile lui *monsieur* de Beaumarchais şi înţelegea foarte bine mânia amicului său Dubourg care se simţea dat la o parte. Dar se gândi şi la entuziasmul cu care tânărul Paul Theveneau îşi lăudase şeful. „Mi s-a spus că acest Beaumarchais a şi expediat peste mare transporturi importante, vreo şase mii de puşti, nu ţin minte exact cifrele.” „Da, desigur — recunoscu Dubourg — dar când ai sprijinul Arsenalului regelui şi al fondurilor secrete ale Ministerului de Externe, nu e nici o scofală.” — „Vin toţi banii de la guvern?” se interesă Franklin. „Ceva au dat, bineînţeles, şi alţii, recunoscu indispus doctorul Dubourg. Dar, de ori unde i-ar avea — se aprinse el — este rău că Parisul îl socoate tocmai pe acest om reprezentantul Americii. Un om atât de neserios — şi repetă pe franţuzeşte — neserios până-n măduva oaselor! Ei — se consolă el — dar s-a terminat acum. Dacă a venit doctorul Franklin, bineînţeles că rolul lui Beaumarchais ăsta s-a terminat”, şi-l bătu pe Franklin pe umeri.

Mai târziu, la cină, vorbiră de chestii literare şi editoriale. *Monsieur* Rouault, editorul, voia să scoată populara cărticică a lui Franklin, *Calea spre belşug*, într-o ediţie mare, în traducerea lui Dubourg, sub titlul: *La Science du Bonhomme Richard*. Doctorul Dubourg credea că traducerea i-a reuşit deosebit de bine, tonul sfătos i se potrivea. Şi în timp ce mâncau mult şi cu poftă, doctorul Dubourg îi citea lui Franklin pe franţuzeşte din povestirile şi zicalele lui.

A doua zi, însoţit de Mr. Deane şi Dubourg, Franklin îşi continuă călătoria spre Paris. Acolo se instală la *Hôtel d'Hambourg*, unde locuise până atunci Mr. Deane. Erau foarte înghesuiţi; William, care trebuia să despacheteze şi să pună în ordine actele, nu se putea, descurca din pricina, lipsei de spaţiu. Curând toate zăceau într-o dezordine cumplită la care băiatul, neajutorat, privea cu un zâmbet drăguţ, inocent.

Zvonurile îl precedaseră pe Franklin de la Nantes la Paris. Abia se răspândise ştirea sosirii lui, că se şi înfiinţară admiratorii ca să-şi prezinte omagiile. Printre primii, Pierre de Beaumarchais. Franklin nu-l primi singur, ci împreună cu alţi doi vizitatori. Fu foarte politicos cu el, avu cuvinte de laudă pentru ce făcuse pentru America, păstră însă un ton nepersonal şi trecu cu amabilitate peste sugestia lui Pierre, care spusese că speră să aibă curând prilejul unei discuţii mai temeinice cu doctorul. Pierre era uluit. Dar, cu obişnuita sa superficialitate, se consolă repede. Nu-i povestise oare şi Paul că Franklin l-a tratat la început foarte rece, dar că apoi şi-a schimbat atitudinea? Pierre nu se îndoia că în curând îl va câştiga pe american de partea sa.

Acesta primea între timp alţi vizitatori. Erau mulţi, de parcă n-aveau să se mai termine. Se înclinau în faţa lui, îi strângeau mâna, îl îmbrăţişau, îi vorbeau cu însufleţire pe franţuzeşte. El şedea în jilţ, masiv, amabil, venerabil, părul alb şi rar îi cădea pe umeri, câteodată figura lui mare se strâmba într-un zâmbet politicos, asculta mult, vorbea puţin.

În faţa hotelului *d'Hambourg* o mare mulţime aştepta să-l vadă pe reprezentantul Americii, al filozofiei şi al libertăţii. El se arătă, şi era aşa cum îl descrisese zvonul. Purta ochelarii cu rama de fier şi celebra căciulă. Lumea era entuziasmată. De fapt ar fi vrut să iasă la plimbare cu trăsura care sta pregătită. Parcurse însă drumul pe jos, deşi îl stânjenea alunecuşul şi frigul, sprijinit cu graţie de tânărul şi drăguţul William. Peste tot, marele bărbat fu salutat cu respect şi emoţie. Răspundea zâmbind voios, şăgalnic. Dacă putea face atât de uşor un serviciu ţării sale, apoi va purta, de dragul parizienilor, căciula până-n mai.

În zilele următoare ziarele, saloanele, cafenelele, răsunară de numele lui Franklin. Lord Stormont fu indignat şi se duse în audienţă la Vergennes. Ministrul Poliţiei se gândi să edicteze o pedeapsă pentru pomenirea în public a numelui lui Franklin, dar cum contele Vergennes se temea de ridicolul unei asemenea măsuri, renunţă la ea.

Entuziasmul crescu. Ce om, acest inventator al paratrăsnetului, întemeietorul independenţei Americii, autorul unor opere strălucite de filozofie şi de fizică! Unde mai există altul care să îmbine atâtea calităţi cu atâta modestie? Aşa şi numai aşa, patriarhal, cu blană şi ochelari, putea arăta adevăratul înţelept, filozoful naturii, *Bonhomme Richard*, care îmbina în mod organic cele mai nobile învăţăminte ale antichităţii cu ştiinţa modernă. Parizienii răspândiră, cu rapiditatea care-i caracterizează, faima lui Franquelin al lor. *Monsieur* Leonard, coaforul reginei, cel mai mare artist capilar al lumii, inventă o nouă coafură pentru doamne, un edificiu înalt şi cârlionţat care imita căciula lui Franklin, şi denumi această pieptănătură „*coafure à la Franquelin*”. Portretul lui Franklin apăru deasupra şemineurilor saloanelor pariziene, pe pereţii cafenelelor, pe tabacherele de prizat, pe batiste. Se vindea la toate colţurile de stradă, ilustratorii aveau de lucru.

Doctorul Dubourg îi aduse prietenului său un astfel de portret cumpărat pe stradă. Cei doi bărbaţi îl priviră zâmbind. Franklin, era reprezentat cu căciula, cu ochelarii cu rama de fier, cu bastonul din lemn de măr, fiecare trăsătură a figurii lui masive trădând caracterul omului cumsecade, al unui *bonhomme*. Portretul era înconjurat de un vers scris în latineşte, care-l prezenta: „A smuls cerului fulgerul, tiranului sceptrul”. Portretul lui Franklin era aproape întotdeauna înconjurat de acest vers sonor, în stil antic, care fusese compus de baronul Turgot, fostul ministru de Finanţe, unul din conducătorii fiziocraţilor, prieten cu Franklin.

„Versul e bun”, zise Franklin, pe când mai privea portretul. „Da — răspunse Dubourg — dacă cineva vă poartă admiraţie şi prietenie, apoi acela este Turgot.” — „Ce jale că l-au răsturnat! Dar mă temusem din capul locului că nu va fi destul

de mlădios pentru Versailles. Un om de stat nu trebuie să-şi piardă niciodată răbdarea, trebuie să se resemneze să facă ocoluri." — „În orice caz — bombăni Dubourg, veşnic nemulţumit — în chestia americană Turgot a arătat destulă răbdare. N-a dat nici un ban pentru America, atât timp cât a fost ministru de finanţe. I-am putut toca mult şi bine, îmi răspundea mereu acelaşi lucru: cauza americanilor corespunde progresului, deci va învinge şi fără banii noştri. Iar noi avem nevoie de banii noştri pentru propriile noastre reforme." — „Şi, oare, n-avea dreptate din punctul său de vedere?" întrebă Franklin. Doctorul Dubourg îl privi cu reproş.

Obiectivitatea lui Franklin îi mira întotdeauna pe prietenii lui. Doctorul Dubourg şi numeroşii intelectuali parizieni care simpatizau cu America puteau, la rigoare, înţelege că, desigur Curtea rămânea rece faţă de zelul lor democratic, dar nu trebuia oare şi Versailles-ul să vadă că războiul american le oferea şansa uriaşă de a plăti englezilor înfrângerea şi tratatul de pace de la 1763? Pe aceşti intelectuali îi scotea din sărite tactica de tergiversare a timizilor miniştri francezi. Să recunoască în sfârşit, dracu să-i ia, Statele Unite şi să încheie cu ele un tratat comercial!

Franklin, în schimb, găsea atitudinea guvernului francez foarte raţională, ba o găsea singura posibilă. Situaţia finanţelor franceze era îngrijorătoare. Un război, fie şi victorios, trebuia să ducă la prăbuşire. Din aceste motive, chiar şi un partizan atât de înfocat al ideilor americane ca Turgot se ferise din răsputeri să provoace, prin ajutorul acordat Americii, un război cu Anglia. Apoi, Franţa nu putea purta război decât în înţelegere cu aliaţii ei, Spania şi Austria. Austria absolutistă, însă, nu era interesată în victoria Americii republicane, iar Spania era îngrijorată că propriile ei colonii s-ar putea lăsa antrenate la răscoală de o asemenea victorie.

Având vederea de ansamblu a acestei situaţii, Franklin nu împărtăşea nerăbdarea indignată a lui Dubourg şi a altora ca el, ci se resemna să aştepte, ca să nu-i pună prin gesturi demonstrative în situaţii penibile pe miniştri.

Dacă guvernul francez trebuia să fie prudent, nu se putea pretinde acelaşi lucru de la popor. Nimeni nu-l putea opri pe Franklin să facă propagandă printre parizieni pentru sprijinirea cauzei sale. Învăţase de tânăr, ca tipograf, ca editor, ca scriitor, ca om de stat, să cucerească opinia publică, să fie un inginer al sufletelor. Asta era meseria lui, asta-i era menirea. Dacă la Curte nu putea fi recunoscut ca ambasador al Americii, atunci va fi ambasadorul Americii pe lângă poporul francez. Nu era puţin lucru, şi-i făcea plăcere.

Din păcate, însă, Franklin nu era singurul reprezentant al Statelor Unite la Paris. Când îl numise, Congresul le atribuise aceleaşi drepturi şi îndatoriri şi lui Silas Deane şi Arthur Lee, domnului aceluia ranchiunos şi intrigant de la Londra.

Cu Silas Deane, Franklin nu se înţelegea rău. Desigur Deane, deşi binevoitor şi patriot, era un om mediocru, nepotrivit pentru politica înaltă; el nu vedea în revoluţia americană decât o vastă întreprindere comercială. Dar, cel puţin, era utilizabil în chestiuni comerciale. Se limita la ce pricepea şi recunoştea sincer şi respectuos superioritatea lui Franklin.

Arthur Lee, în schimb, venise la Paris cu intenţia de a critica şi sabota tot ce făcea şi spunea Franklin. El nu ajuta, ci stânjenea doar.

Arthur Lee, se trăgea dintr-o familie de vază din Virginia. Fusese un fel de copil minune şi publicase, încă înainte de a împlini douăzeci de ani, scânteietoare broşuri politice. Întreaga familie Lee era progresistă, radicală, şi fratele lui Arthur, Richard Henry Lee, fusese acela care formulase şi supusese Congresului propunerea de a proclama independenţa coloniilor; Arthur Lee însuşi, acum în vârstă de treizeci şi şapte de ani, lucrase ani de zile în Europa pentru cauza americană.

Fusese o mare satisfacţie pentru el să fie trimis la Paris de Congres. Dar, spre dezamăgirea şi amărăciunea lui, îşi dădu curând seama că acolo dispărea în umbra doctorului Franklin.

Nu era prima dată că drumul său se încrucişa cu cel al lui Benjamin Franklin. La Londra activaseră împreună sau mai

exact, în acelaşi timp, ca agenţi ai coloniei Massachusetts. Încă de pe atunci, tânărului şi fanaticului Arthur Lee, amator de cuvinte sonore şi gesturi spectaculoase, i se păruse greu de suportat să fie înhămat alături de bătrânul, ponderatul *doctor honoris causa* — nici nu-i zicea vreodată altfel — şi aşteptase cu nerăbdare ca acesta să-i cedeze, până la urmă, locul. Şi când colo, se vedea acum, la Paris, în anii în care se hotăra soarta patriei lui, din nou stânjenit şi pus în umbră de flegmaticul şi peste măsură de supraapreciatul moşneag.

Uscăţiv, cu privirea posomorâtă, Arthur Lee circula bănuitor şi arţăgos prin încăperile tixite ale hotelului *d'Hambourg*, dând sfaturi, dezaprobând. Nu uitase cum îl jignise Beaumarchais, îl ţinea de escroc şi i se părea că găseşte mereu noi dovezi pentru bănuiala lui, că ar sustrage banii pe care Versailles-ul îi destinase americanilor. Îi atrăsese atenţia lui Silas Deane să se ferească de Beaumarchais şi, când Deane luase apărarea acestuia, bănuiala pe care o avusese contra lui Deane deveni certitudine. Îi atrase atenţia lui Franklin să se ferească de Beaumarchais şi de Deane, iar când Franklin declară că nu şi-a făcut încă o părere despre Beaumarchais, Lee fu convins că şi doctorul *honoris causa* e în combinaţie cu Deane şi cu Beaumarchais.

Ura lui Arthur Lee împotriva lui Franklin devenea tot mai crâncenă. Parcă ce era de capul lui? Făcuse câteva invenţii care poate că erau utile, asupra acestui punct el, Arthur Lee, nu-şi putuse forma o părere. Dar ceea ce pricepea era că bătrânul ducea o politică deosebit de indolentă, lipsită de energie; parcă era de aşteptat altceva din partea unui om care toată viaţa lui a fost dubios şi în plus mai avea şi un fiu *tory*{14}? Era un făţarnic, asta era Benjamin Franklin. Ce truc ieftin, să poarte mereu haina cafenie şi căciula şi să joace, perfid şi neruşinat, în faţa franţujilor naivi, rolul filozofului modest. Doar Arthur Lee văzuse cu proprii săi ochi cum se purtase bătrânul viclean în saloanele domnilor mari din Londra şi Philadelphia la fel de elegant ca şi ceilalţi, şi nici viaţa pe care o ducea acolo, cu masă îmbelşugată, vinuri vechi, femei tinere şi trăsură şi slugi, nu prea era o viaţă de

Diogene.

Aşadar, cei doi colegi mai mult îl stânjeneau decât îi erau de vreun ajutor lui Franklin.

Acest lucru se vădi din plin când cei trei emisari ai Statelor Unite fură primiţi de ministrul de Externe Charles, conte de Vergennes.

Franklin se îndoise că vor fi primiţi la Versailles şi răsuflă uşurat când un secretar politicos de la Ministerul de Externe se prezentă la *Hôtel d'Hambourg* cu ştirea că contele Vergennes se va simţi onorat să-i vadă pe cei trei domni americani. Oricum, adăugă imediat secretarul, contele Vergennes nu ştie şi nici nu vrea să ştie că domnii ar veni din însărcinarea Congresului din Philadelphia; el îi va primi exclusiv ca particulari.

Arthur Lee spumega. Asta e o insultă nemaipomenită şi după asemenea insultă trebuia, bineînţeles, refuzată invitaţia ministrului. Ceilalţi doi avură multă bătaie de cap să-l convingă pe Lee să se astâmpere. Franklin însă ştia că Vergennes reuşise numai cu mari dificultăţi să-l facă pe îndărătnicul rege să accepte ajutorarea secretă a Americii şi socotea că primirea celor trei emisari este un semn al bunăvoinţei şi curajului său.

Îl privea pe ministru cu ochi mari, cercetători şi prietenoşi. Ministrul era aşa cum şi-l închipuise, tacticos, amabil, abil, politicos, adesea puţin ironic şi totdeauna prudent; calităţi pe care Franklin le aprecia.

Volubil şi vizibil sincer, contele Vergennes îşi exprima bucuria să-l întâlnească pe marele filozof, a cărui operă o cunoştea foarte bine. Acestea nu erau complimente goale. Contele Vergennes citise operele lui Franklin fără să trebuiască să aştepte traducerile doctorului Dubourg, căci citea curent englezeşte.

Cu toată buna lui creştere, ministrul se adresă îndeosebi lui Franklin. Silas Deane găsea acest lucru firesc; sta, gras şi tăcut, pe scaunul lui şi se bucura de efectul pe care-l făcea marele său coleg. Arthur Lee însă era înfuriat că părea să nici nu existe pentru contele Vergennes. Încerca din când în când să

intervină în conversaţie cu câte o frază spirituală, ministrul asculta cu politeţe şi se adresa imediat din nou lui Franklin.

Vergennes puse o întrebare în legătură cu anumite atribuţii ale Congresului, adăugă însă, încă înainte ca Franklin să fi apucat să-i răspundă, că pune această întrebare, bineînţeles, numai ca un particular care se interesează de probleme de filozofie a statului. În calitatea sa de ministru al prea-credinciosului rege creştin, nu poate lua cunoştinţă de existenţa celor treisprezece state unite; pentru el acestea sunt, ca şi până acum, colonii ale regelui Angliei, aflate într-un regretabil conflict cu suveranul lor. „Dacă, însă, — continuă el — ministrul Vergennes regretă profund atitudinea coloniilor, *monsieur* de Vergennes, în schimb, are deplină înţelegere pentru poziţia luată de Congres. *Monsieur* de Vergennes a socotit din capul locului că o rezolvare amiabilă a conflictului nu va fi posibilă. Cunosc guvernul englez, cunosc egoismul lui implacabil. Mă cuprinde mânia când mă gândesc la pacea ruşinoasă pe care englezii ne-au impus-o în şaizeci şi trei. Orice francez strânge pumnii când se vorbeşte de Dunkerque şi de comisarul englez, care, spre ruşinea Franţei, este instalat acolo.” Era ciudat cum conţinutul violent al acestor cuvinte contrasta cu atitudinea ministrului care vorbea încet, pe un ton de conversaţie, jucându-se cu pana lui de gâscă.

În timp ce-l auzea astfel vorbind pe contele de Vergennes, Franklin se gândi că, fără victoriile repurtate de americani, Anglia n-ar fi fost poate în situaţia de a impune condiţii de pace atât de grele şi de a trimite un comisar la Dunkerque, ale cărui fortificaţii francezii fuseseră obligaţi să le radă de pe faţa pământului. El însuşi, Franklin, furnizase în acel război arme împotriva Franţei, iar generalul Washington, pe care ei îl sărbătoresc acum cu atât entuziasm la Paris, şi-a dobândit în acel război cunoştinţele practice şi faima de care se bucura.

În cursul convorbirii, ministrul mai declară că, dacă-şi poate permite să dea domnilor un sfat, le recomandă să se abţină deocamdată de la manifestaţii mai importante. La Paris există şi aşa o mulţime de oameni dispuşi să intervină cu cuvinte arzătoare în favoarea Statelor Unite. După

convingerea lui, simpla prezenţă a unui bărbat ca Franklin va avea un efect mai puternic decât cuvintele cele mai răsunătoare.

Arthur Lee turba în sinea lui. „Ce se obrăzniceşte broscarul ăsta gras, gândea el. În loc să ne ofere recunoaşterea şi alianţa la care avem dreptul, vrea să scape de noi, dându-ne sfaturi perfide. Să nu ne vadă, să nu ne audă nimeni. I-ar conveni!”

Franklin însă, care şedea masiv şi amabil în jilţul lui, spuse, spre mirarea şi mânia lui Arthur Lee, în franţuzeasca sa lentă: „Desigur că nu există nimeni care să poată aprecia mai bine situaţia noastră în această ţară decât dumneavoastră, domnule conte. Aceasta ne face să preţuim cu atât mai mult sfaturile dumneavoastră.”

Vergennes zâmbi. „Cred — răspunse el — că nu vă va fi neplăcut dacă din întrevederea noastră o să vă alegeţi cu mai mult decât cu simple sfaturi. N-ar fi rău ca după terminarea convorbirii noastre să staţi de vorbă cu *monsieur* de Gérard.”

Îşi luară rămas bun. Vergennes spuse că ţine foarte mult să aibă mai dese convorbiri cu doctorul Franklin. Ar propune, însă, ca asemenea convorbiri să nu aibă loc la Versailles, oficial, ci la Paris şi în particular. Dacă guvernul, contrar dorinţelor lordului Stormont, nu s-a opus prezenţei lui *monsieur* Franklin la Paris, a adoptat această atitudine deoarece, după cum i s-a comunicat lui, ministrului, doctorul Franklin se află la Paris pentru un schimb de idei cu colegii săi, în calitatea sa de membru al Academiei şi pentru a face pe nepoţii săi să profite de binefacerile educaţiei franceze.

Arthur Lee îndreptă faţa sa uscăţivă spre Franklin, privindu-l încordat cu ochii lui mari, întunecaţi şi arzători. Va mai înghiţi bătrânul şi această jignire grosolană, fără să riposteze? Va ajunge atât de departe cu josnicul lui oportunism? Privea încordat la faţa masivă, cărnoasă, a lui Franklin. Faţa aceasta nu vădea nici un fel de indignare, dimpotrivă, mai curând un fel de amabilitate amuzată. „Vă înţeleg foarte bine, domnule conte, răspunse bătrânul. Doar e mult mai agreabil de stat de vorbă în faţa focului, într-o locuinţă particulară, decât într-o sală de recepţie oficială.” Aici, însă, Arthur Lee nu se mai putu

stăpâni. „Găsesc că este regretabil — spuse el cu vocea sa ascuţită şi neplăcută — ca reprezentanţii celor treisprezece state unite americane să n-aibă voie să vină la ministrul de Externe al regelui Franţei decât pe scara de serviciu."

„Dar, *monsieur*, *monsieur*..." zise contele Vergennes, căutând să-şi amintească numele zelosului tânăr pe care vizibil îl uitase. Însă Franklin interveni mediator: „*Monsieur* Lee, tânărul şi onoratul meu coleg, se vede că n-a înţeles tocmai bine franţuzeasca dumneavoastră, domnule conte. El ştie tot atât de bine ca şi mime că într-o conversaţie serioasă importă conţinutul şi nu scaunele pe care şed cei care o poartă."

Se despărţiră. Cei trei domni din America trecură în camera lui *monsieur* Gérard. Acolo se vorbi de cifre şi fapte. Se arătă că secretarul de stat avea instrucţiuni să pună la dispoziţia domnilor emisari un împrumut de două milioane, deocamdată fără termen şi fără dobândă.

„Splendid", zise Silas Deane. „Un bacşiş ruşinos", zise Arthur Lee. Benjamin Franklin nu zise nimic.

Încă de copil, Franklin învăţase din întâmplări plăcute şi amare cât de mult sunt determinate acţiunile individului şi ale colectivităţii de factorul economic. „Unui om fără bani — obişnuia el să spună — îi e greu să rămână cinstit; sacul gol nu stă în picioare." Îi era limpede că revoluţia americană avea în primul rând cauze de ordin economic. Pentru el însuşi, acum, de când trăia într-o oarecare bunăstare, economicul nu era decât mijloc, nu devenea niciodată scop. Dacă se sporea mobilitatea proprietăţii, i se crea burgheziei posibilitatea unei mai rapide acumulări de bani şi i se dădea astfel pe mână o armă eficace cu care să poată smulge nobilimii feudale privilegiile ce stăteau în calea progresului omenirii. Economicul îl interesa numai ca armă, pentru rest îl împingea la periferia gândirii şi politicii sale.

Din păcate însă, în acele zile, la Paris, cea mai mare parte a timpului său era înghiţită de chestiuni ce priveau economicul. Cei trei împuterniciţi ştiau că nu puteau conta pe bani din partea Congresului. Trebuiau să întreţină o reprezentanţă

arătoasă. Trebuiau să trimită mărfuri în America şi trebuiau să facă rost în Franţa de toţi banii necesari. Pentru aceasta existau două căi. Una, să cerşească fără încetare de la guvernul francez, cealaltă, să emită patente de corsari pentru armatori care, în schimbul unei participări la beneficiu, luau asupra lor riscul să înarmeze vase-corsari sub drapel american.

Vasele şi mărfurile capturate nu erau însă uşor de valorificat. De pildă, căpitanul Lambert Wickes, zgomotosul lup de mare al lui Franklin, reuşise, în afară de primele două prăzi, să mai captureze alte două şi, mândru, voia acum să-şi vândă capturile cu cea mai mare publicitate. Aici se amestecară însă autorităţile franceze; Franţa se angajase prin acorduri solemne faţă de englezi să nu permită accesul în porturile sale nici unui vas străin, navigând sub steagul unei puteri în război cu Anglia, necum să-i permită să-şi desfacă capturile în porturile franceze. Lupul de mare nu mai pricepea nimic. El făcea acte de eroism şi, în loc să-l sărbătorească, birocraţii francezi îi cereau să se ascundă şi să-şi vândă prada pe sub mână, ca un hoţ. Înjura cumplit. Plecă la Paris şi făcu să răsune strâmtele încăperi ale hotelului *d'Hambourg* de grosolănii marinăreşti, sudalme şi blesteme.

Franklin încercă să-l îmbuneze. Îl lămuri că n-au încotro, guvernul francez e legat prin tratate cu Anglia şi ar însemna o încălcare a neutralităţii să-i permită lui Wickes să atace, plecând din porturile ei, paşnice vase comerciale engleze. Lupul de mare nici nu vru să audă de astfel de vorbării birocratice. Îi ceru lui Franklin să-i pună la punct pe domnii de la Versailles.

Franklin interveni, dar nu prea insistent, pe lângă autorităţile franceze; în principiu, îi părea absurd să indispună Versailles-ul cu asemenea mărunţişuri. Dar colegii lui îl contraziseră. Lupul de mare urilase şi se văicărise şi faţă de ei. Voiau ca Franklin să vorbească mai energic cu ministrul. Arthur Lee întrebă batjocoritor ce rămâne din prietenia lui *monsieur* de Vergennes, dacă nu e în stare nici măcar să găsească mijloace de a-l apăra împotriva Angliei pe eroicul căpitan.

Nici chiar amicul şi admiratorul lui, doctorul Dubourg, nu-i împărtăşea punctul de vedere. Dimpotrivă, el însuşi era tentat să participe la o afacere de corsari. Bani şi vase se puteau obţine uşor pentru aşa ceva; chiar şi prudentul *monsieur* Lenormant nu era ostil ideii de a investi capital într-o asemenea afacere. Iar când Franklin ironiză blajin romantismul pirateresc al amicului său, acesta fu jignit. De ce să dispreţuieşti un mijloc atât de eficace de a procura bani pentru libertate şi pentru America?

Şi ofiţerii recrutaţi de Silas Deane pentru serviciul în armata americană! îi pricinuiau lui Franklin tot felul de necazuri. Guvernul din Versailles le interzicea ieşirea din ţară sub cuvânt că asta ar fi însemnat încălcarea neutralităţii. Temându-se ca nu cumva inundarea armatei americane cu ofiţeri superiori francezi să-i indispună pe militarii americani, Franklin ar fi profitat bucuros de ocazie să scape de acele contracte. Silas Deane însă, mândru că-i cucerise pentru cauza americană pe domnii aceştia cu nume şi titluri răsunătoare, îi bătea doctorului capul să facă tot ce poate pentru a le obţine permisiunea de a ieşi din ţară.

Astfel de treburi umpleau ziua lui Franklin. El însă era convins că toată această activitate mai mult strica decât ajuta.

Fără îndoială că Vergennes era binevoitor şi va şti singur când va fi momentul potrivit să obţină de la colegii lui din guvern şi de la rege recunoaşterea Statelor Unite şi încheierea alianţei. N-avea nici un rost să-l împingă şi să-l zorească într-una. Prietenia franco-americană era o plantă gingaşă care nu suporta atingerea unor mâini stângace şi prea zeloase.

Că acţiona prin simpla sa prezenţă, aşa cum îi prezisese Vergennes, de aceasta Franklin îşi putu da seama după diferite semne. Ducele de Choiseul, preşedintele Consiliului de Miniştri sub regele cel bătrân, căzut în dizgraţie sub cel tânăr, îşi arătă bunăvoinţa faţă de Franklin, rugând să-i fie îngăduit să-şi prezinte omagiile, apoi îl invită la el. Chiar şi ducele Louis-Philippe de Chartres, văr de-al doilea al regelui, care menţinea vie vechea ceartă de familie împotriva Curţii, încerca să-l atragă pe Franklin în cercul său şi în cel al

frumoasei şi talentatei sale prietene, scriitoarea *madame* de Genlis. Doctorul fu politicos, dar rezervat; socotea că nu este deloc potrivit să intre în relaţii cu opoziţia. Arthur Lee, dimpotrivă, voia să arate regelui şi guvernului că ei sunt o putere; i se părea foarte indicat să se alieze în chip demonstrativ cu opoziţia şi să ameninţe cu gesturi violente pe rege şi miniştrii lui. Franklin avea mult de furcă să împiedice, cu blajina lui viclenie, asemenea gafe.

Şi cadrul în care se desfăşura puţin îmbucurătoarea sa activitate era neplăcut. Încăperile pe care le ocupa delegaţia americană erau foarte strâmte şi dacă registratura tânărului William era totdeauna în dezordine, el putea invoca, cu oarecare dreptate, strâmtimea locului. Franklin fusese de la început de părere că *Hôtel d'Hambourg* nu era potrivit pentru el. Pe măsură ce treceau săptămânile, se convingea că ar face mai bine să nu locuiască chiar la Paris, ci undeva prin împrejurimi. Şi acolo, vor şti să-l găsească numeroşi vizitatori inoportuni, dar nu chiar oricare.

Când Franklin îi povesti doctorului Dubourg de necazurile şi reflecţiile sale, acesta găsi o soluţie. Prietenul său, Ray de Chaumont, un adept înfocat al cauzei americane, avea un conac încăpător la Passy, în preajma Parisului, numit *Hôtel Valentinois*. *Monsieur* de Chaumont, povesti doctorul Dubourg, se simte singur şi părăsit pe acest domeniu uriaş. Una din aripile casei, aflată în mijlocul unui parc superb, era ca şi despărţită de clădirea principală. *Monsieur* de Chaumont s-ar socoti fericit dacă Franklin ar accepta să locuiască acolo.

Franklin vizită Passy. Aripa despre care fusese vorba se dovedi a fi o casă de ţară încăpătoare, bine construită, bine instalată, aşezată în mijlocul marii grădini în aşa fel, încât îţi dădea senzaţia că locuieşti chiar în grădină. Această grădină îl cuceri pe Franklin chiar din prima clipă. Era o grădină franţuzească geometric ordonată, care se transforma pe nesimţite într-un parc natural, englezesc. Terasele ajungeau până jos, la Sena, de pretutindeni se vedea Parisul care se întindea măreţ, departe, pe celălalt mal. Alei şi o rampă de acces pentru trăsuri duceau la poarta casei; dar Franklin,

chinuit de gută, hotărî imediat s-o ia pe jos pe scările teraselor ori de câte ori va reuşi să-şi înfrângă comoditatea.

În timpul vizitării, se îndrăgosti tot mai mult de casă şi de grădină. Aşa şi-o dorise. Aici locuia în oraş — căci Passy se afla în preajma Parisului — şi totodată la ţară. Aici avea loc pentru cărţile sale şi pentru toate nimicurile la care ţinea, aici putea să-şi aranjeze un atelier în care să-şi satisfacă pasiunea pentru mecanică, aici nu depindea decât de el să se izoleze de-alde Silas Deane, Arthur Lee şi alţi inoportuni.

Cu oarecare ezitare, îl întrebă pe *monsieur* de Chaumont de chirie. Acesta îi răspunse că va fi o cinste pentru el să pună la dispoziţia marelui bărbat în mod gratuit casa, pe care oricum nu o folosea.

Franklin ezită un moment. *Monsieur* de Chaumont era interesat în furniturile pentru America şi conta desigur pe contraservicii. Apoi, însă, şezând în micul foişor, privind peisajul surâzător şi paşnic, gândindu-se la zgomotul şi înghesuiala din *Hôtel d'Hambourg*, primi propunerea. Las' să raporteze Arthur Lee ce o vrea prietenilor lui din America.

De dimineaţă, când se trezi, Franklin îşi aminti că era ziua lui de naştere. La Philadelphia, familia făcea mult caz de ziua aceasta. Se coceau cozonaci, primea daruri, avea loc o mare masă de familie, nepoţii spuneau poezii. Doctorul se întreba dacă William îşi va aminti de aniversarea lui.

Stătea întins în patul lat, izolat de perdelele alcovului. Lăsase fereastra întredeschisă, cu tot frigul de ianuarie — ţinea la aer curat. Scoase un picior din pat şi avu sentimentul că frigul îi priieşte.

Şaptezeci şi unu de ani. Ar fi timpul să înceapă a se îngriji oleacă. Se întâmpla încă mult prea des să-i fie mai dragă plăcerea decât sănătatea. Ar fi trebuit să umble mai mult pe jos, să nu îngăduie să i se umple prea des paharul. Aici, în Franţa, viaţa era plină de ispite. Vădit că, în ciuda vârstei lui, femeile îl mai plăceau. Poate că se va mai însura o dată. Franklinii sunt un neam vânjos.

Probabil că William nu-şi amintise de aniversarea lui. Se

gândea la plăcerile lui, băiatul, n-avea timp pentru alte gânduri. Bun băiat, drăguţ, vioi. Poate că până la urmă tot avea să-şi descopere vreun talent.

Nu-l mai răbda patul. Se sculă, greoi, gemând încetişor. Obişnuia să se scoale mult înaintea celorlalţi şi să mai citească sau să mai lucreze un ceas înainte de micul dejun.

În halat, trecu alături, unde-şi ţinea cărţile. Era cald în odaie, dar plin de fum, francezii nu se pricepeau la încălzit. Franklin îşi făcu de lucru cu focul. Apoi lepădă halatul şi rămase gol, cum îi plăcea să stea dimineaţa.

Cărţile mult prea înghesuite în odaia aceea strâmtă, stăteau pe două rânduri, nu puteau fi cuprinse cu privirea. La Passy avea să fie altfel. Vor mai trece şase-şapte săptămâni până la mutarea lui. Mai iute nu putea fi aranjată casa de acolo. Îi mai aştepta o iarnă obositoare la Paris.

Împinse jilţul spre rafturile din care avea nevoie să scoată cărţi. Era un jilţ încăpător, construit să-i fie la-ndemână, îl adusese cu el de la Philadelphia; putea fi folosit şi ca scară de bibliotecă. Îşi scoase cărţi, le îngrămădi în jurul lui, începu să citească. Azi nu se va grăbi de fel; poate că aşa, el şi colegii lui vor întârzia cu un sfert de oră la *monsieur* de Gérard. Dar măcar atât să-şi permită omul la a şaptezeci şi una aniversare.

La ora opt se servi micul dejun, ca întotdeauna. William îl salută zgomotos şi cu voioşie, glumind de faptul că astăzi nu el, ci bunicul întârziase la micul dejun. În sinea lui, Franklin îşi mărturisi că intenţionase, probabil, prin întârzierea lui, să-i atragă băiatului atenţia asupra aniversării; îl întrista că, cu toate acestea, William nu se gândise la ea.

Ca să se despăgubească, ceru să i se facă clătite din făină de hrişcă, din care mânca de obicei numai duminica — făina o adusese cu el din America. Mânca pe îndelete, savurând, şi vedea cu ochii minţii Philadelphia lui, Christchurch, Academia, piaţa şi Sfatul, biserica germană, casa guvernului, casa breslei lemnarilor, marele şantier naval, Sassafras Street, Chestnut Street, Mulberry Street.

După micul dejun se apucă de lucru. Dictă. În timpul acesta umbla prin odaie, ţinea să umble zilnic cel puţin trei mile,

dacă nu în aer liber, cel puţin în odaie. Să parcurgă deci de şase sute de ori camera.

Corespondenţa pe care o avea de rezolvat era numeroasă, variată şi în general puţin îmbucurătoare. Un oarecare cavaler de Neuville cerşea câţiva galbeni care să-l salveze de la moarte prin inaniţie. Doctorul Ingenhousz, medicul Mariei Theresia, cerea prietenului său Franklin relaţii despre anumite experienţe ştiinţifice. O *madame* Herissant îl ruga pe doctorul Franklin să stabilească unde se află fiul ei, deoarece avea motive să bănuiască că ar fi plecat în America. Mr. Arthur Lee declara, caligrafic şi meticulos că, dat fiind că Franklin nu reacţionează la protestele sale verbale, el consemnează prin prezenta în scris, pentru ca plângerea sa să fie pusă la dosar, că este continuu ignorat şi jignit de domnii de la Ministerul de Externe; dacă Franklin nu avea să intervină în cele din urmă, el, Arthur Lee îşi păstrează dreptul să ia personal măsurile potrivite. O semnătură neciteaţă explica ostil cât de greşite şi neştiinţifice erau anumite teorii ale lui Franklin asupra fulgerului. Un Mr. Russel din Boston, care se împotmolise din motive încurcate la Marsilia, cerea sfatul şi ajutorul marelui său concetăţean. Un abate Lecombe pierduse bani la cărţi şi-l implora pe Franklin să-l ajute; el, la rândul lui, se va ruga pentru victoria americanilor. Paisprezece marinari de pe *Reprisal* se plângeau de tratamentul insuportabil la care erau supuşi de lupul de mare Wickes, acesta la rândul lui blestema cu o ortografie defectuoasă, dar în cuvinte savuroase, nesupunerea celor paisprezece marinari. Un *monsieur* Philippe Gueffier anunţa că a terminat o epopee împotriva englezilor, care îi impresionase adânc pe prietenii săi şi cerea o subvenţie pentru a o publica.

Cu astfel de scrisori trebuia, aşadar, să se ocupe doctorul la cea de a şaptezeci şi una a sa aniversare. După acestea toate găsi totuşi, printre scrisori, şi o surpriză pentru el, un cadou. Venise poştă şi din Anglia. În ciuda serviciului secret englez, prieteni de pe insulă găsiseră căi şi mijloace să-i transmită mesaje.

Iată o scrisoare de la Georgiana Shipley, fiica unui bun

amic, a episcopului Jonathan Shipley. Georgiana trebuie să aibe acum optsprezece, cel mult nouăsprezece ani. Tatăl ei, scria fata, socoate că din pricina războiului este foarte imprudent ca ea să intre în corespondenţă cu Socratele ei, dar ea nu poate lăsa să treacă aniversarea lui fără să-i spună cu câtă duioşie se gândeşte la el. Evenimentele n-au schimbat nici sentimentele ei, nici cele ale familiei. „Nu-mi pot stăpâni invidia faţă de nepotul dumitale — încheie ea — care poate să-ţi arate continuu dragostea şi atenţia lui.” Franklin reciti de mai multe ori scrisoarea cu scrisul ei copilăresc.

Apoi veneau rapoartele oamenilor de încredere de la Londra. Ei scriau că guvernul englez este foarte îngrijorat de sosirea lui Franklin la Paris. Regele ordonase, în mod expres, să fie supravegheat fiecare pas pe care „vicleanul individ din Philadelphia” îl face la Paris. Lord Rokkingham însă, de care se ştie că dezaprobase din capul locului politica guvernului englez faţă de colonii, spunea tuturor cât de mult au sporit şansele americanilor în urma activităţii lui Franklin la Paris. Cel ce făcea comunicarea ar fi auzit cu propriile lui urechi cum lordul s-ar fi exprimat, într-o societate mai mare, cam în termenii următori: scenele dezgustătoare de atunci, din şedinţa consiliului secret de coroană, nu l-au împiedicat pe Franklin să treacă oceanul. El şi-a asumat riscul să fie făcut prizonier şi târât încă o dată în faţa unui tribunal asemănător. Dacă domnii care au participat la acea odioasă înscenare judiciară şi-l închipuie acum pe Franklin la Versailles, trebuie să aibă acelaşi sentiment ca Macbeth în faţa stafiei lui Banquo. Doi dintre domnii aceia ar fi fost de faţă când lord Rokkingham s-a exprimat în felul acesta, dar ar fi tăcut.

Franklin mai era absorbit de lectura scrisorilor sale, când Silas Deane şi Arthur Lee veniră să-l ia la o conferinţă cu *monsieur* de Gérard. Arthur Lee sublinie, pornit pe ceartă, că e foarte târziu. „Scuzaţi, vă rog, zise politicos doctorul. Am avut de lucru, a trebuit să depun la dosar ceea ce aţi vrut să fie depus la dosar.” Se ridică. „Dar acum suntem gata, caii mei şi cu mine.” Arthur Lee îl privi, neplăcut surprins. Franklin purta obişnuita haină cafenie şi nu arăta să aibă de gând să se

schimbe. „Sunteţi de părere că ar trebui să mă schimb?” întrebă el cu un uşor zâmbet în colţul gurii. „Ca să fiu sincer, da, răspunse Arthur Lee. Dar — adăugă el cu amărăciune — după cum vă cunosc, tot n-o s-o faceţi.” — „Ai ghicit”, zise Franklin şi se porniră la drum.

Plicticosul *monsieur* de Beaumarchais întreba tot a doua zi la Franklin, când va avea ocazia să discute cu veneratul bărbat asupra chestiunilor americane. Silas Deane declarase în mai multe rânduri că ajutorul lui *monsieur* de Beaumarchais, care a adus cauzei americane servicii mai mari decât oricine altul, va fi indispensabil şi pe viitor, şi-şi exprimase mirarea că Franklin amâna atât de mult această întrevedere. Avea din păcate dreptate. Franklin trebuia să-şi înfrâneze antipatia faţă de acest *monsieur*, nu se mai putea împotrivi să-l primească. Îi trimise deci vorbă că-l aşteaptă a doua zi la unsprezece şi jumătate.

În dimineaţa acelei zile, de vreme, Franklin şedea, ca de atâtea ori, gol în camera sa de lucru, citind şi scriind. Dar nici cărţile, nici hârtiile sale nu-i făceau plăcere. În dimineaţa aceea podagra îl chinuia mai mult decât de obicei şi i se părea că şi eczema îl supăra mai mult. Înfuriat, hotărî să nu mai facă cine ştie ce toaletă complicată pentru acest *monsieur*, ci pur şi simplu să-l primească în halat.

Cât despre Pierre, în aşteptarea convorbirii cu Franklin, fusese toată dimineaţa încordat, plin de speranţe şi de griji, în toată Europa nu mai exista nimeni care să fi adus cauzei americane servicii atât de importante ca el. Trei vase ale firmei *Hortalez* trecuseră oceanul, probabil că încărcătura lor se şi afla în mâinile americanilor. Se acumulau alte rezerve uriaşe, noi vase erau în construcţie, noi contracte fuseseră semnate, în curând flota pe care firma *Hortalez* o construise şi o cumpărase pentru livrările americane nu va mai fi întrecută decât de escadrele regelui şi ale Companiei Indiilor. Era de neînţeles de ce doctorul Franklin nu numai că nu-i arăta bunăvoinţă, dar, dimpotrivă, îl şi evita. Că el însuşi, felul lui, atitudinea lui, activitatea lui, scrierile lui, ar putea fi de vină,

aşa ceva nu-şi putea închipui. Probabil că activitatea lui îi fusese prezentată acestui străin într-o lumină falsă, sau poate că anumite vorbe de ale lui i-au fost răstălmăcite. Mai văzuse de-astea. Era foarte sigur că, de cum va avea-ocazia să stea de vorbă faţă în faţă cu americanul, îi va risipi pe loc repulsia.

Îşi făcu fastuos apariţia la *Hôtel d'Hambourg*, în trăsura sa de gală, îmbrăcat, cu multă grijă. Fu uluit de cadrul simplu în care trăia acest american şi de aspectul delăsat al casei, care îi aminti de locuinţele unora dintre prietenii săi literaţi. Se miră mai ales de halatul lui Franklin; nu ştiu dacă să interpreteze această ţinută neglijentă ca un semn de desconsiderare sau de intimitate.

Iată-i şezând faţă în faţă. Bărbatul greoi, cu faţa sbârcită, de moşneag, cu bărbia puternică şi ochi mari, reci, cercetători, deşi în ţinută neglijentă, avea un aer impunător, de superioritate. Pierre însă, cu toată eleganţa sa rafinată, cu tot felul lui de a se purta, sigur, degajat şi totuşi foarte controlat, arăta ca un solicitator. Franklin, poate pentru a diminua importanţa întrevederii, îl oprise alături de el şi pe nepotul său, pe tânărul William. Acesta cerceta cu atenţie splendida îmbrăcăminte a musafirului, întru totul fidelă ultimului cuvânt al modei, şi se vedea bine că se străduieşte să reţină fiecare detaliu, ceea ce îl despăgubi întrucâtva pe Pierre de răceala cu care îl primise bătrânul.

În franţuzeasca lui rapidă, sonoră, Pierre începu să laude meritele lui Franklin. Folosind multe comparaţii, el elogie forţa şi viclenia cu care marele bărbat lipsise tronul tiranilor englezi de sprijinitorii săi. Doctorul asculta fără să clipească, iar Pierre se întreba dacă o fi înţelegând franţuzeasca lui aleasă.

După scurt timp însă, Franklin răspunse încet, căutând cuvintele: „Când se examinează un eveniment de o atât de mare importanţă istorică cum este lupta Statelor Unite ale Americii pentru independenţa lor, nu e îngăduit să se supra-aprecieze meritele indivizilor." O clipă Pierre se întrebă dacă acest răspuns sentenţios nu e dat cumva cu gândul la activitatea sa, a lui Pierre, dacă nu cumva bătrânul vrea să-i

dea să înţeleagă că el, Pierre, supraapreciază propria sa importanţă. Dar alungă pe dată acest gând şi răspunse respectuos că o atitudine atât de filozofică se potriveşte de minune cu imaginea pe care şi-o face lumea despre remarcabilul savant. Conversaţia se ducea pe franţuzeşte şi franţuzeasca chinuită, plină de greşeli a lui Franklin, contrasta în mod ciudat cu limba spirituală şi spumoasă pe care o vorbea Pierre; totuşi, puţinele cuvinte pe care le spuse bătrânul sunau mai semnificativ decât multele cuvinte sprintene şi originale ale tânărului.

Înainte de începerea convorbirii, doctorul chibzuise ce avea să-i spună acestui domn, care va trebui să mai aştepte mult şi bine până să primească vreo leţcaie pentru furniturile lui. Doctorul Franklin îşi cunoştea oamenii; îl cunoştea pe Mr. Arthur Lee, şi cunoştea Congresul. Era deci dispus să-i spună domnului acesta câteva vorbe frumoase; nu costau bani şi el vedea ce însetat era celălalt de laude. Dar ciudata aversiune pe care o resimţise încă de când auzise prima dată numele lui Beaumarchais creştea acum când îl vedea pe Pierre şezând în faţa lui, îmbrăcat cu prea multă eleganţă, excesiv de parfumat, vizibil plin de sentimentul propriei sale importanţe. Doctorul nu-şi putu învinge antipatia şi se mulţumi să declare pe un ton sec: „Este îmbucurător, *monsieur*, că şi de partea aceasta a oceanului atâţia bărbaţi bravi sprijină cauza noastră. Este o plăcere pentru mine să fac din nou cunoştinţa unuia din aceşti bărbaţi.”

Lui Pierre nu-i fu pe plac că bătrânul îl trata drept unul dintre mulţi. Răspunse oarecum tăios: „Străduinţele mele de a procura armatei americane echipamentul şi armele, fără de care nu se poate duce nici o luptă, au fost pentru mine o deosebită cinste. Îmi pot permite să spun că faţă de măreaţa cauză, chiar şi pericolele pe care le implică activitatea mea mi-au părut doar ca ceaţa în faţa soarelui.

„Pericole? întrebă doctorul ezitând, nu ştia dacă înţelesese bine cuvântul franţuzesc. Vreţi să spuneţi riscul?” întrebă el apoi ceva mai interesat ca înainte. „Puteţi spune şi riscul — concedă Pierre politicos, vorbind acum şi el englezeşte — nu

pot cântări exact nuanţele cuvântului. Dar cred că cei mai mulţi dintre compatrioţii dumneavoastră şi ai mei vor califica drept pericol serios faptul de a avea un adversar cunoscut în general ca pornit pe încăierare, răzbunător şi lipsit de scrupule." „Un duel, *monsieur* de Beaumarchais? întrebă excitat tânărul William. V-aţi bătut în duel pentru cauza noastră?" „În mai multe rânduri. Ultima dată cu marchizul de Saint-Brisson, un bădăran închipuit, care s-a obrăznicit când am lăudat libertatea americană faţă de multiplele neajunsuri provocate de îngâmfarea aristocraţiei noastre."

Îl necăjea pe doctor că acest burghez şi scriitor, Pierre Caron, se molipsise aşa de prosteşte de năravurile aristocraţiei. „Şi l-aţi convins — întrebă el cu o blajină politeţe — l-aţi convins pe marchizul de Saint-Brisson? L-a putut convinge floreta dumneavoastră de justeţea principiilor noastre? Crede acum marchizul în cauza noastră?" Şi, de vreme ce Pierre, niţeluş mirat, tăcea, doctorul continuă: „Oamenii de vârsta mea, *monsieur*, nu mai cred în eficacitatea duelurilor", apoi începu tacticos să spună una din acele povestioare care îi plăceau. „Odată, într-o cafenea, un *monsieur* i-a cerut altui *monsieur* de la masa de alături să se dea mai încolo. «Dar de ce, *monsieur*?» — «Pentru că puţiţi, *monsieur*.» — «Asta este o ofensă, *monsieur*, şi pentru asta trebuie să-mi daţi satisfacţie cu spada.» — «Dacă insistaţi, *monsieur*, atunci vă voi da satisfacţie cu spada. Dar nu văd la ce bun. Căci dacă mă ucideţi, *monsieur*, voi puţi şi eu, iar dacă vă ucid eu pe dumneavoastră, veţi puţi şi mai rău, dacă din capul locului se poate închipui aşa ceva»."

Pierre găsi nepotrivit felul cum bătrânul încerca să-l dăscălească cu această poveste naivă şi răsuflată. În Franţa, declară el dezaprobator, lupta împotriva privilegiilor unei nobilimi îngâmfate trebuie dusă, se vede treaba, în alt chip decât la Philadelphia. Şi apoi, brusc, fără nici o tranziţie, povesti cât de greu este să procuri şi să transporţi arme pentru America. Vorbi deschis de riscul uriaş pe care-l constituie această afacere pentru cel care o întreprinde şi se plânse de laconismul Congresului, care ori nu răspunde la scrisori, ori

încearcă să scape de el şi de Silas Deane cu răspunsuri în doi peri.

Franklin aminti că contractele lui *monsieur* de Beaumarchais fuseseră încheiate înainte de sosirea lui în Franţa. El crede că n-ar putea fi agreabil pentru Versailles dacă s-ar vorbi şi s-ar coresponda mult despre aceste contracte. Personal, ar socoti potrivit ca *monsieur* să trateze mai departe aceste chestiuni, ca şi până acum, cu Mr. Deane, un excelent om de afaceri şi emerit patriot. Cu aceasta încheie capitolul în discuţie, închise semnificativ gura şi-l privi pe Pierre drept în ochi, politicos şi inexpresiv.

Pierre înţelese. Vădit lucru, Franklin socotea că, din consideraţie faţă de Vergennes, se impune cea mai mare prudenţă, iar aceasta, şi nu dezaprobarea persoanei sale, ar explica ţinuta rezervată a bătrânului. Asta era liniştitor. Pierre nu mai vorbi deci de afaceri, ci conversa în continuare despre libertate, ca la început. Chiar dacă, îşi dădu el părerea, formele luptei sunt deosebite în America şi în Franţa; în fond este aceeaşi luptă. „Oricât de deosebite ar fi domeniile pe care mi-am dus activitatea — zise el — cred, domnule doctor, că în fiecare m-am dovedit un bun soldat al libertăţii. Sper că mai târziu, chiar şi o acţiune fără aparentă legătură cu toate acestea, cum ar fi, de pildă, comedia mea *Bărbierul de Sevilla*, va fi considerată ca o bătălie victorioasă în această luptă."

Franklin îl privea pe vorbăreţ cu aceeaşi expresie politicoasă, cercetătoare. „Din păcate, nu cunosc comedia dumneavoastră", răspunse el.

Pierre icni uluit. Încă nu întâlnise un om care să nu cunoască această comedie, cea mai celebră comedie a epocii. Zâmbi niţel încurcat şi spuse că va fi o cinste pentru el să pună la dispoziţia lui Franklin bilete pentru proxima reprezentare a piesei la *Théâtre Français*. Fără ajutorul lui ar fi greu să obţină vreun bilet, deoarece pentru bilete la *Bărbierul* se face coadă de cu noapte. Franklin mulţumi cu politeţe, spunând că se teme că sănătatea nu-i va îngădui în aceste luni de iarnă să plece seara de acasă, afară doar de necesităţi imperioase. Tânărul William, în schimb, declară entuziasmat

că dacă *monsieur* de Beaumarchais i-ar procura lui biletul, i-ar fi deosebit de recunoscător.

Conversaţia mai continuă un timp pe teme indiferente. După aceea doctorul se ridică, vizibil ca să pună capăt audienţei, şi declară formal că America ştie să aprecieze serviciile aduse de prietenii francezi ai libertăţii. Vorbele acestea amabile sunau însă foarte rece, iar Beaumarchais, deşi nu o arăta, nu plecă prea mulţumit.

Pe urmă îi păru rău lui Franklin că se purtase aşa. Omul era antipatic, desigur, dar dacă era nevoie de el! Ar fi trebuit să se stăpânească şi să răspundă cu complimente la complimentele pe care i le făcuse *monsieur* de Beaumarchais.

Acum, dacă greşise, voia cel puţină să tragă un folos din greşeala sa. Îi explică sincer nepotului său William că ar fi trebuit să se lipsească de plăcerea de a-i arăta lui *monsieur* de Beaumarchais ce credea despre el. Trebuie să fii politicos în orice situaţie, politeţea înţeleaptă rentează, — şi povesti nepotului povestea cu grapa.

„Doi argaţi au fost trimişi să aducă o grapă grea. Unul din ei, un şmecher care voia să scape de povară, zise: «Ce şi-a închipuit stăpânul nostru când ne-a trimis numai pe noi să cărăm grapa asta? Nu-i cu putinţă s-o care doar doi oameni.» — «Fleacuri, zise celălalt — foarte mândru de puterea lui. Cum să nu fie cu putinţă?! Eu o pot căra şi singur. Ajută-mi s-o ridic şi ai să vezi!» Şmecherul, însă, după ce-l ajută pe celălalt să ia grapa în cârcă, continuă: «Extraordinar ce putere ai, parcă ai fi Samson. Altul ca tine nu se mai află în America. Dar acum ajunge, lasă să car şi eu la ea.» Pe celălalt însă, lauda aceasta îl înălţa mai mult decât îl apăsa povara. «Lasă, lasă — zise el — o duc eu singur, o duc singur până acasă.» Şi aşa făcu.”

„Sper — încheie Franklin — că *monsieur* de Beaumarchais o să ne care şi de acu’ în colo grapa. Dacă o s-o facă, nu va fi meritul meu. Ar fi trebuit să mint, se căi el. Ar fi trebuit să spun domnului că fără furniturile sale şi fără vorbele lui frumoase ar fi trebuit să ne predăm de mult. Ar fi trebuit să fiu politicos. Fii tu mai înţelept, băiete, şi nu te lua după

bunicul tău.”

Zilele de iarnă Franklin şi le petrecu rezolvând tot felul de chestiuni plicticoase. Silas Deane îi trimitea furnizori şi armatori care-şi ofereau serviciile şi insista să ţină o legătură mai strânsă cu Beaumarchais. Doctorul Dubourg îi trimitea furnizori şi armatori care-i ofereau serviciile şi insista să nu mai apeleze la serviciile lui Beaumarchais. Amândoi îi trimiteau oameni care voiau recomandaţii pentru America.

Arthur Lee se lega de orice cuvânt pe care îl spunea sau îl scria. Franklin îl asculta pe doctorul Dubourg, pe Silas Deane şi pe Arthur Lee, răspundea cu vorbe politicoase care nu-l angajau cu nimic şi lăsa lucrurile să meargă în voia lor.

Contele Vergennes îi sugerase ca, pentru marele public, să urmărească scopuri ştiinţifice, nu politice, şi asta îi făcea plăcere. Vizita numeroasele biblioteci, cea regală, cea de la *Sainte Géneviève*, biblioteca Mazarin, fiind primit peste tot cu cea mai mare cinste.

Apoi se duse la Academie. Era membru al acestei instituţii închise, ceea ce toţi savanţii lumii considerau că este cea mai mare cinste. Numai şapte membri ai Academiei erau străini, printre care un singur american, Franklin.

Franklin mai fusese şi în trecut la Academie, cu prilejul unei vizite la Paris. Acum, după ce-şi tradusese filozofia în fapte, prezenţa sa stârni şi mai mult interes. Fu introdus de doctorii Leroy şi Le Veillard. Treizeci şi unu din cei patruzeci de membri erau prezenţi; toţi cerură să-i fie prezentaţi şi-l salutară, plini de emoţie şi respect.

Apoi se trecu la ordinea de zi. Întâi, d’Alembert{15} ţinu o prelegere despre dezvoltarea moravurilor, pomenindu-l în mai multe rânduri la loc de cinste pe. Franklin. Acesta însă nu înţelegea încă bine franţuzeşte şi reuşea numai cu greu să urmărească detaliile prelegerii. Oricum, de această dată nu păţi ca rândul trecut când fusese la Paris. Atunci nu se străduise să urmărească prelegerile, se luase după ceilalţi, râsese când se râdea, aplaudase când se aplauda şi astfel i se întâmplase ca, la un moment dat, când oratorul îl lăuda, să

aplaude la fel de puternic şi de convins ca şi ceilalţi. De altfel, prelegerile nici nu-l prea interesau. Sedaine vorbea despre *Fenelon*, La Harpe recita din epopeea sa *Pharsalia*, Marmontel vorbea despre migraţiunile celţilor. Franklin îi asculta pe toţi cu atenţie şi demnitate, deşi nu-i era de fel uşor să ţină continuu ochii mari deschişi şi câteodată simţea nevoia imperioasă să se scarpine. Strădania lui fu recompensată de faptul că fiecare, dintre vorbitori se străduia să pună persoana şi opera lui Franklin în legătură cu tema prelegerii, ceea ce impunea numeroase şi neaşteptate digresiuni, de care Franklin se bucura, măgulit. Apoi, la sfârşitul şedinţei, vicepreşedintele, *monsieur* Turgot, marele economist, propuse ca prezenţa lui Franklin să fie consemnată în procesul-verbal al şedinţei, ceea ce fu aprobat de adunare.

Toate aceste treburi ale lui Franklin, în majoritatea lor dezagreabile, se desfăşurau în iarna pariziană rece şi umedă, iar îngustimea şi lipsa de confort, de la *Hôtel d'Hambourg* continua să-i facă viaţa amară. Se simţea epuizat, dorea să se mute la Passy, pe care îl şi numea Passy-ul „său". Dar instalarea şi amenajarea hotelului *Valentinois* părea că nu aveau să se termine niciodată.

Măcar ştirile care veneau de peste ocean erau îmbucurătoare. Generalul Washington luase ofensiva, trecuse fluviul Delaware şi înfrânsese prin surprindere, la Trenton, puternice trupe inamice. Câteva zile mai târziu îl bătea pe generalul englez Mawhood la Princetown şi-l obliga să se retragă la New York.

Franklin, propagandist dibaci, ştiu să valorifice din plin aceste ştiri bune. Toate ziarele publicară articole, inspirate de el, care sărbătoreau victoria americanilor, făcând cu prilejul acesta previziuni îndrăzneţe.

Entuziasmul era general şi doctorul simţi în curând consecinţele îmbucurătoare ale victoriei. Arthur Lee, care se simţea stânjenit în fel şi chip de Franklin, socoti că, după această victorie, a sosit momentul să plece în Spania, să acţioneze acolo, independent de alţii, pentru cauza Statelor Unite. Franklin se grăbi să-i procure colegului său

documentele şi recomandările necesare; apoi îi strânse cu putere mâna, îi ură călătorie bună, o activitate îndelungată şi plină de succese la Madrid şi răsuflă uşurat, privind în urma trăsurii ce se îndepărta.

Ştirea despre victorie îmbunătăţise şi relaţiile dintre Franklin şi contele de Maurepas, preşedintele Consiliului de Miniştri. *Madame* de Maurepas nu uitase că Franklin îi vizitase, pe ea şi pe soţul ei, cu zece ani în urmă, când fusese pentru prima dată la Paris. În vremea aceea, Maurepas nu era încă atotputernicul om de stat, ci trăia în palatul său de la Pontchartrain, trimis acolo de regele cel bătrân într-un exil confortabil, din pricina unei epigrame răutăcioase împotriva doamnei de Pompadour. Franklin îl vizitase totuşi în exilul său pe contele în dizgraţie, simţindu-se legat de el prin ideile sale liberale.

Maurepas nu făcea nici un secret din stima şi prietenia ce i-o purta lui Franklin. Dar politica pe care o ducea în chestiunea americană era şi rămânea nedecisă.

Aceasta pentru motive binecuvântate. Cauza primă a numirii sale fusese o neînţelegere. Tatăl lui Louis al şaisprezecelea, *dauphin*-ul bigot, văzuse în preşedintele de Consiliu liber-cugetător Choiseul un duşman, tânărul Louis, abia ajuns la putere, îl concedie pe Choiseul şi-l înlocui cu cel mai înverşunat adversar al lui, cu Maurepas. Tânărul Louis era bigot ca şi tatăl său, convins de legătura nemijlocită a regalităţii cu dumnezeu şi cu Biserica. Bătrânul Maurepas însă, era, în sinea lui, la fel de liber cugetător ca şi Choiseul, tolerant în chestiuni religioase şi accesibil ideilor liberale.

Dar Maurepas avea şaptezeci şi şase de ani şi, cu vârsta, devenise tot mai cinic. Acum nu mai avea decât o singură ambiţie: de a rămâne până la moarte prim-ministru. De aceea ţinea cu grijă seama de fondul bigot al tânărului său monarh; pe de altă parte însă, căuta să-şi păstreze reputaţia de bărbat progresist şi, ori de câte ori se putea, ţinea seama şi de părerea saloanelor progresiste din Paris. În chestiunea americană era foarte greu de împăcat ambele puncte de vedere, deoarece părerile parizienilor şi ale regelui erau în

contradicţie.

Părerea lui Maurepas însuşi în chestiunea americană era schimbătoare. De-ar fi fost particular, s-ar fi declarat, cu o bunăvoinţă niţeluş ironică, adept al cauzei insurgenţilor. Construirea unei societăţi întemeiate pe principiile raţiunii şi ale religiei naturale constituia o încercare deosebit de interesantă, mai ales dacă experienţa se făcea peste ocean, astfel încât o imitaţie a ei dincoace nu era de temut, în cel mai rău caz, decât mulţi ani după propria-i moarte. Atitudinea omului de stat Maurepas nu era la fel de univocă. Bineînţeles, orice acţiune care slăbea Anglia trebuia sprijinită, pe de altă parte victoria unor rebeli, oricare ar fi fost ei, nu putea fi pe placul monarhiei absolute franceze. Versailles-ul nu-şi terminase încă pregătirile de înarmare. Ţelul Versailles-ului trebuia să fie întreţinerea conflictului dintre America şi Anglia până când se va simţi destul de puternic să reia vechea luptă cu Anglia. Aşadar, în războiul dintre Anglia şi coloniile americane, Versailles-ul era contra Angliei, dar nu de partea rebelilor. În acest sens îl sfătuia bătrânul ministru pe tânărul rege. Recomanda să le dea ajutor rebelilor, dar numai în limite foarte restrânse; înţelegea prea bine profunda aversiune pe care o resimţea Louis faţă de insurgenţi şi îngrijorarea lui că o victorie a rebelilor în Apus ar putea aţâţa spiritul rebeliunii în propria-i ţară.

Maurepas avusese, în consecinţă, grijă să rămână neutru faţă de rebeli. Într-o dimineaţă însă, cam pe neaşteptate, contesa îi propuse să organizeze o recepţie în cinstea lui Franklin. Maurepas reflectă un moment. Era o îndrăzneală să primeşti în casa preşedintelui de Consiliu pe emisarul american, pe care Versailles-ul nici nu-l recunoscuse oficial. Pe de altă parte, doctorul Franklin trăia la Paris ca particular, era un om de ştiinţă de renume mondial şi o veche şi bună cunoştinţă, faţă de care se cădea să fii politicos. De vreme ce preşedintele Consiliului de miniştri Maurepas nu-l putea primi pe american din motive de înaltă politică, era de bănuit că opinia publică va aprecia mult dacă particularul Maurepas va repara această omisiune, mai cu seamă acum, după succesele

militare ale insurgenţilor.

În fond deci, propunerea făcută de *madame* de Maurepas îi veni foarte la îndemână ministrului. Şedeau amândoi la micul dejun, în palatul de la Versailles, în una din încăperile mici, dar foarte confortabile, pe care tânărul rege le pusese la dispoziţia mentorului său, în apropierea propriilor sale apartamente. Ministrul, altminteri foarte protocolar, îi ceruse contesei permisiunea de a apare în halat; în această zi friguroasă de iarnă, bătrânul sfrijit pusese valetul să-l înfofolească în numeroase şaluri şi basmale. Cu ochi surprinzători de iuţi şi de vii se uită la contesă. Cu peste douăzeci şi cinci de ani mai tânără decât el, bine făcută, cu ochii ei negri în continuă mişcare, cu faţa ovală, mai era foarte atrăgătoare. „O recepţie pentru Franklin al nostru, spuse el, ciocănind cu linguriţa oul. O idee simpatică... nu lipsită de riscuri, dar simpatică... Cum vezi dumneata detaliile?”

„Iată cum, răspunse *madame* de Maurepas: Invitaţiile vor fi lansate de mine, nu de dumneata: «*De la part de madame de Maurepas*»{16}. Doctorul Franklin este un vechi prieten al meu; o mică recepţie este minimul ce pot face pentru el. Bineînţeles că îmi voi invita musafirii în rue de Grenelle.” În rue de Grenelle se afla locuinţa de la Paris a familiei Maurepas, marele, învechitul şi puţin folositul *Hôtel Phélypeau*. „Bună idee, repetă bătrânul ministru. *Hôtel Phélypeau* este desigur un cadru deosebit de antipatic pentru o serbare şi se încălzeşte foarte prost. Dar, în definitiv, Franklin este reprezentantul unui popor primitiv şi n-o să facă reumatism pentru atâta lucru şi poate — suspină el — vor fi scutiţi şi alţii de aşa ceva.” — „Dacă te înţeleg bine, Jean-Frédèric, o să-ţi faci şi dumneata apariţia?” întrebă ea.

Maurepas depuse cu grijă linguriţa pe farfurioară, îi luă mâna şi i-o sărută. „Va fi o plăcere pentru mine, *madame*, să-l salut pe prietenul nostru Franklin.”

Aşa fu hotărâtă recepţia în cinstea lui Franklin. *Madame* de Maurepas alcătui cu grijă lista invitaţiilor; figurau pe listă toţi membrii marii nobilimi care treceau drept liberali. Saloanele

de la Versailles şi Paris găsiră deosebit de savuroasă ideea contesei de a-l invita pe reprezentantul libertăţii republicane în haină cafenie în mijlocul celei mai trufaşe aristocraţii.

Doctorul îşi dădu seama de la început de caracterul acestei recepţii; ştia că trebuie să fie prezentat ca un urs dresat. Dar mai ştia că asta nu se făcea cu intenţie neprietenoasă. Parisul mai era sub impresia succeselor de la Trenton şi Princetown, iar fierul trebuia bătut cât mai era cald. Ar fi preferat să apară în haine la modă, ca toată lumea, dar ar fi fost prea nepoliticos să-i decepţioneze pe toţi cei care se aşteptau să-l vadă sosind în haina sa cafenie de quaker.

Madame Maurepas invitase în cinstea sa lume aleasă. Niciodată în cursul precedentelor luni, doctorul nu văzuse în jurul său atâţia purtători de vechi nume ilustre. Venise tânărul duce de la Rochefoucauld, care luase de la început cu ardoare partea americanilor. Veniseră contesele Polignac şi principesa Rohan de la curtea reginei şi cu ele marchizul de Vaudreuil; Marie Antoinette era foarte rezervată faţă de rebelii americani, dar unii dintre domnii şi doamnele din cercul prietenilor ei apropiaţi nu se sfiau să împărtăşească entuziasmul la modă pentru cauza insurgenţilor. Veniseră mai mulţi membri ai familiei Noailles; o fată din această familie era căsătorită cu un marchiz de La Fayette, un domn foarte tânăr, care trata cu Silas Deane angajarea sa în armata americană. Venise mareşalul de Broglie, care nu-i purta supărare lui Franklin că americanii tot mai ezitau să-l cheme ca să-l facă guvernator al noii republici.

Când Franklin apăru, însoţit de nepotul său, William Temple, toată lumea îl felicită pentru victoriile generalului Washington. El mulţumi cu demnitate şi declară că entuziasmul cu care Parisul a reacţionat la ştirea victoriilor americane va constitui o preţioasă încurajare pentru Congres şi armată.

Lumea care îl înconjurase pe Franklin cu câtva timp în urmă, la recepţia dată în cinstea lui la Nantes, fusese burgheză şi serioasă, cea de aici, din salonul contesei Maurepas, era înalta aristocraţie suprarafinată. La Nantes coafurile

doamnelor erau de cinci-şapte ori mai înalte decât capul doamnei respective; aici, după cum băgă curând de seamă tânărul William, interesat în astfel de lucruri, nu erau decât o dată şi jumătate mai înalte decât capul. Dar purtătoarele acestor coafuri formau în jurul lui Franklin un cerc la fel de entuziast şi de interesat ca cel al doamnelor din. Nantes şi îi puneau deopotrivă răbdarea la încercare cu întrebările lor. Aristocratele de la *Hôtel Phélypeau* erau la fel de entuziasmate de amabilitatea de modă veche, ceremonioasă, a doctorului. „Nu este încântător — spuneau ele — filozoful nostru din vestul sălbatic? Ajunge să-l priveşti şi-ţi evocă singurătatea pădurilor seculare.”

Un domn mai în vârstă i se adresă lui Franklin. Îmbrăcat foarte îngrijit, dar cam demodat, avea o faţă cărnoasă şi o gură plină, voluptoasă, cu colţurile lăsate în jos, exprimând neîncredere; ochii înfundaţi, cam somnoroşi, priveau în ochii căprui şi proeminenţi ai lui Franklin. *Monsieur* Lenormant îi fusese prezentat mai de mult şi doctorul îşi dăduse imediat seama că faţă de acest domn se recomandă prudenţă.

Monsieur Lenormant lipsea rareori de la recepţiile date la *Hôtel Phélypeau*. Făcea parte din intimii casei. Nu că preşedintele de Consiliu ar fi avut relaţii de afaceri cu el; contele Maurepas, deşi interesat în chestiuni băneşti, nu-şi folosea slujba ca să obţină avantaje materiale, întreg Parisul mirându-se de naivitatea acestui om, altminteri atât de deştept. La Charlot ţinea pentru că-i plăcea; aveau aceleaşi înclinaţii, gusturi, sete de plăceri şi erau deopotrivă amatori atât de teatru suprarafinat, cât şi de teatru foarte grosolan.

Charlot se mirase aflând ca rebelul american fusese invitat la *Hôtel Phélypeau*. Desigur, moda cerea să-ţi arăţi simpatia faţă de insurgenţi şi făcea să-l cunoşti pe bărbatul care a aţâţat incendiul din Vest. Dar Jean-Frédèric de Maurepas nu era doar un particular oarecare şi chiar la el, la *Hôtel Phélypeau*, rămânea primul ministru al regelui foarte creştin şi în această calitate ar fi trebuit să se abţină să participe din simplu snobism la semănarea dubiosului vânt de vest. Desigur, Jean-Frédèric era bătrân şi socotea, bineînţeles, că abia urmaşii lui

vor culege furtuna.

În orice caz, *monsieur* Lenormant voi să profite de ocazie, să-l descoase niţel pe reprezentantul american. Întrebă cu prefăcută naivitate cum vede acum, după victorie, o persoană atât de competentă ca doctorul Franklin, situaţia militară a insurgenţilor. Lenormant se aştepta ca Franklin să explodeze, cum ar fi făcut nouă diplomaţi din zece, într-un optimism zgomotos. Franklin, însă, îl privi lung şi declară vag că de aici urmările bătăliilor nu pot fi toate deduse; dar faţă de extraordinarele talente militare ale onorabilului său amic, generalul Washington, nimeni nu poate fi îngrijorat în ce priveşte rezultatul final al războiului.

În sinea sa, Charlot îşi mărturisi că o astfel de rezervă este foarte înţeleaptă. Răzvrătiţii trimiseseră peste mare omul potrivit, o vulpe şireată, un apostol prefăcut, care voia şi putea să tragă pe sfoară atât Curtea cât şi lumea afacerilor din Paris. Era îmbrăcat niţel cam caraghios reprezentantul rebelilor. El, Charlot, nu s-ar fi dat în spectacol nici pentru un regat, ca acest moşneag neruşinat, cu ochelarii cu rama de fier şi cu părul rar, neascuns de perucă. Dar incontestabil că tot cabotinajul ăsta era eficace. Iar savantului-şarlatan părea să nici nu-i pese că se prostitua în aşa hal. Avea un temperament fericit, demn de invidiat. Un om de afaceri trebuie să fie prudent ca un bătrân atât de echilibrat.

În sfârşit, sosi şi Maurepas care întârziase intenţionat; voia să arate că nu ia foarte în serios această recepţie. Îl îmbrăţişă pe Franklin; francezul uscăţiv, mijlociu de stat, îmbrăcat cu grijă, dichisit, şi americanul masiv şi voluminos se bătură reciproc pe umeri. Apoi Maurepas povesti cui voia să-l asculte ce plăcere este să n-ai obligaţii de gazdă, el fiind aici doar un invitat al soţiei sale. Ascultă imnurile de laudă pe care ceilalţi le ridicau în cinstea lui Franklin şi le spuse: „Da, este Seneca şi Brutus{17} întruniţi într-o singură persoană; să sperăm că va avea mai mult noroc decât acei doi politicieni”. Către doamne, însă, spuse: „Îl iubesc şi eu pe bravul nostru Franklin dar într-adevăr, *madame* la *marquise*, dacă continuaţi să fiţi atât de entuziasmată, o să devin gelos”.

Mai târziu declară că ar vrea să stea de vorbă o clipă numai cu prietenul său Franklin. Însoţit de secretarul lui, *monsieur* Sallé, îl duse pe doctor în apartamentele sale particulare. Ministrul considera de fapt ca locuinţa sa încăperile care-i fuseseră puse la dispoziţie la palatul de la Versailles, de aceea în vechiul palat de la Paris, plin de unghere întunecoase şi degradat în timpul lungului său exil, nu amenajase cu grijă decât încăperile în care primea şi dormea.

„Doar trebuie să vă arăt — zise el — încăperea mea preferată din această casă", şi-l duse pe Franklin într-un cabinet nu prea mare, cu mobile graţioase, ai cărui pereţi erau acoperiţi cu perdele grele de mătase. „Vă rog luaţi loc", îl invită el pe Franklin, apoi, zâmbind, trase perdelele la o parte.

Pe pereţi se aflau tablouri pictate cu gingăşie, care reprezentau femei goale sau aproape goale, tablouri de maeştri contemporani. Iat-o pe Venus ieşind din unde cu braţele ridicate, goală, şi fiecare parizian ştia cine era această Venus; iat-o pe una din prietenele bătrânului rege, *miss* O'Murphy, goală pe pat, cu spatele către spectator. „Când noi, tânărul rege şi cu mine — povesti contele Maurepas musafirului său — am intrat prima dată în micul apartament, închis până atunci, al bătrânului rege, am dat de aceste tablouri. Tânărul rege nu e un amator de artă foarte pasionat, dintre toate desenele şi ilustraţiile îi plac cel mai mult hărţile geografice; i-a fost teamă că prezenţa acestor tablouri l-ar putea stânjeni în muncă. M-a rugat să dau ordin să le scoată de acolo. De aceea le-am adăpostit, deocamdată, aici la mine, cu titlu de împrumut, şi nu le arăt decât acelor prieteni pe care-i ştiu cunoscători." Ochii bătrânului amator de artă, Maurepas, stăruiau cu o tandreţe emoţionată pe preţioasele pânze.

Bătrânul Franklin era om de ştiinţă, pentru artă nu avea prea multă înţelegere. Teoriile acusticii îl interesau mai mult decât disputa dacă muzica lui Piccini e mai bună decât a lui Gluck, iar teoria newtoniană a spectrului era mai importantă pentru el decât legile picturii aplicate de Tizian sau de Rembrandt. Îi făcea plăcere să privească şi, desigur, să şi

sărute o femeie sănătoasă, frumuşică şi, preferabil, plinuţă; viciul subtil, sensualitatea suprarafinată a acestor tablouri îl depăşeau. Dar vedea ce mândru şi îndrăgostit priveşte Maurepas tablourile şi zise cu politeţe: „Extraordinar. Ce lumină, ce bine e redată carnaţia. Mă simt onorat că mă socotiţi demn de a-mi arăta comorile dumneavoastră.” Primul ministru constată cu regret cât de lipsit de înţelegere pentru artă este bărbatul din Philadelphia, dar îşi ascunse decepţia.

Trecu jovial la chestiunea pe care voia s-o discute cu Franklin. „Nu-mi prea place să iau un ton oficial şi, mai cu seamă aici, în aceste încăperi, lepăd orice caracter oficial. Aici nu sunt decât om.” Şi continuă pe un ton confidenţial: „Îmi, dai voie să te întreb, dragă doctore, aşa ca particular, cum te împaci cu prietenul şi colegul meu Vergennes?” — „Excelent, răspunse fără ezitare Franklin. Contele Vergennes este foarte sincer faţă de mine şi ştiu să apreciez acest lucru.” — „Este o mare bucurie pentru mine că găsim la dumneata înţelegere. Vergennes şi cu mine suntem întru totul de acord în ce priveşte politica noastră în chestiunea americană.”

Ochii mari, bulbucaţi ai lui Franklin priveau îngânduraţi şi absenţi tablourile obscene, pe Venus, pe *miss* O’Murphy. Dacă Maurepas îl dusese să-i arate aceste tablouri, o făcuse fără îndoială numai pentru a crea prilejul unei discuţii politice confidenţiale. El, Franklin, nu trebuia să se limiteze la o politeţe fără conţinut, trebuia să atace. „Sincer vorbind — se plânse el — aşteptarea inactivă la care mă condamnă Versailles-ul nu e deloc uşoară. Reprezentantului unui popor care, provocat fiind, luptă pentru existenţa sa, îi este foarte greu să rămână pasiv. În patrie rezerva mea va fi fără îndoială răstălmăcită, lăsând deoparte faptul că colegii mei nu sunt câtuşi de puţin de acord cu o astfel de politică.” Maurepas zâmbi. „Da, da, noi bătrânii avem adesea greutăţi cu cei mai tineri. E nevoie de decenii până înveţi că politica trebuie făcută cu mintea, nu cu inima”, şi cu un mic oftat trase din nou perdelele de mătase peste tablouri.

Franklin fu bucuros că nu mai trebuia să privească imaginile stânjenitoare şi tulburătoare, care de altfel îi păreau

că nici nu sunt cu totul corecte din punct de vedere anatomic. Tăcu, aşteptând să vadă ce va mai spune Maurepas. Acesta, după o scurtă pauză, întrebă de-a dreptul:

„Găsiţi că sacrificiul pe care-l faceţi prin atitudinea dumneavoastră rezervată nu este suficient plătit cu cele două milioane pe care vi le dăm?" Franklin, care era într-adevăr de această părere, răspunse: „Situaţia e aceea pe care v-am arătat-o. Politica de tergiversare a guvernului ne pune într-o poziţie cam ridicolă aici." — „Un doctor Franklin — răspunse cu politeţe Maurepas — nu devine niciodată ridicol. Încă niciodată Parisul nu s-a înclinat atât de adânc în faţa unui înţelept străin, ca în faţa dumitale." — „Suntem recunoscători — răspunse Franklin — pentru dragostea şi entuziasmul cu care cauza noastră este întâmpinată de parizieni, dar sperasem că vădita noastră comunitate de interese va duce la relaţii mai intime şi între Versailles şi reprezentanţii celor treisprezece state."

Buzele uscate ale lui Maurepas se strâmbară a zâmbet. Bărbatul din Vest era cunoscut pentru lipsa lui de rafinament; dar când voia, putea fi şi altfel şi nu se cădea ca nivelul unei convorbiri cu el, cu Maurepas, să fie scoborât prin astfel de banalităţi. Îl privi clipind pe americanul cu care stătea de vorbă. Acesta şedea în fotoliul lui, masiv, plin de sinceritate calculată, de viclenie ţărănească, reprezentant al unei cauze care se putea să fie de folos lumii sau ba, dar care în orice caz periclita monarhia franceză. Maurepas trebuia să arate acestui fals om de treabă că-i ghiceşte gândurile şi-i pricepe politica.

„Îmbătrânesc — zise el — şi socot că a sosit timpul să-mi fixez experienţele în scris spre folosul tuturor. Îmi scriu memoriile. Adică — se corectă el, arătându-şi secretarul — bunul, credinciosul şi tăcutul Sallé scrie memoriile mele. Sallé se străduieşte să exprime adevăratele mele păreri. Faţă de bătrânul meu prieten Franklin nu am secrete, spune, dragă Sallé, ce scriem noi în memoriile noastre despre relaţiile dintre Versailles şi coloniile răsculate?"

Franklin auzise ceva despre aceste memorii. La şaptezeci şi şase de ani, Maurepas nu-şi ascundea intenţia de a lăsa

memorii veridice, care să fie publicate imediat după moartea lui. Dacă voia să intimideze pe vreun prieten sau duşman, îl ameninţa pe un ton şăgalnic: „Ai grijă, scumpule, ai putea să faci figură proastă în memoriile mele”, şi observa cu plăcere râsul cam galben al celui vizat.

Franklin se întrebase de la început, pentru ce îşi luase ministrul secretarul cu el. Acum îl examina prin ochelarii săi cu rama de fier pe omul acesta, care până atunci asistase la conversaţie incolor, tăcut, ca şi cum nici n-ar fi fost de faţă. Amândoi, ministrul care făcea din alt om o umbră a lui şi omul care se lăsa astfel despersonalizat, constituiau un exemplu educativ a ce poate face din oameni despotismul. *Monsieur* Sallé începu să vorbească şi, după cum bănuise Franklin, glasul lui era stins şi rece. „Suntem bătrâni — zise această voce pe tonul unui scrib care dă citire unor acte — şi am văzut multe. Am văzut oameni întorcându-se şi schimbându-se cu o repeziciune atât de neruşinată, încât n-am fi crezut în realitatea unor astfel de schimbări şi oscilări, dacă nu le-am fi trăit noi înşine, dacă noi înşine nu ne-am fi schimbat şi n-am fi oscilat câteodată. De pildă, nu de mult, coloniştii englezi din America au dus împotriva noastră un război sângeros. Au invadat în mod barbar teritorii pe care noi le colonizasem. Şi încă mai de curând, când Anglia a fost silită să recunoască unei părţi a Canadei dreptul de a fi franceză, aceşti colonişti anglo-americani au insultat cumplit regimul francez, obiceiurile franceze, biserica catolică. Şi acum, aceiaşi colonişti anglo-americani vin la noi şi întreabă zâmbind naiv: «Oare nu suntem prieteni? Oare n-avem aceleaşi interese?»”

Bătrânul Benjamin Franklin zâmbi cu toată gura şi zise: „Oare nu suntem prieteni? Oare nu avem aceleaşi interese?” şi accentuă uşor cuvintele „suntem” şi „avem”. Apoi continuă amabil: „Dar nu pot primi fără rezerve lauda că noi am fi fost primii care ne-am dat seama de aceasta. Dacă nu mă înşeală memoria, încă înainte de a ne fi pus în legătură cu Parisul, a venit la noi un trimis al contelui Vergennes, un anume *monsieur* Achard de Bonvouloir, şi ne-a declarat că putem conta pe orice sprijin din partea Franţei, dacă ne despărţim de

Anglia.”

„Avea ceva în scris, *monsieur* de Bonvouloir ăsta al dumitale?” întrebă ministrul. Şi deoarece Franklin tăcea, continuă didactic şi prietenos: „Vedeţi, deci, că nici nu există. Şi n-o să reapară decât dacă avem nevoie de el. Avem nevoie de el?” îl întrebă pe secretar.

Glasul lui *monsieur* Sallé se auzi incolor: „Regatul francez şi coloniile engleze ale Americii au două interese comune: să slăbească Anglia şi să facă între ele comerţ. Dincolo de aceasta, nu vedem decât contradicţii. Monarhia absolută franceză nu este interesată să ofere supuşilor ei spectacolul unei rebeliuni victorioase.”

Acum, în sfârşit, înţelese Franklin în ce scop voise bătrânul diplomat să-i vorbească fără martori. Voia să-l lămurească, în felul său complicat, că el şi cu Vergennes îl sprijineau dintr-o bunăvoinţă cu totul personală, voia să-i arate că dânsul, Franklin, este un om care n-are nimic de oferit şi cere foarte mult. Dar nici aşa de simplă nu era situaţia. Dacă Franţa lăsa lucrurile să meargă astfel încât America să fie nevoită să se supună Angliei, atunci nu mai era decât o chestiune de timp ca Anglia şi America să invadeze împreună posesiunile franceze din Indiile Apusene, bogatele insule producătoare de zahăr. Nu era un argument puternic, dar bine prezentat putea servi.

Maurepas, însă, socotea că-i arătase destul celuilalt că nu se lasă prostit. Încă înainte ca Franklin să-i poată răspunde, contele spuse: „Dar v-am răpit prea mult musafirilor contesei”, şi trecură din nou în sala în care avea loc recepţia.

Acolo, cât timp lipsise Franklin, atenţia generală se îndreptase asupra tânărului chipeş pe care-l adusese bătrânul cu el, nepotul lui. Acesta băgase iute de seamă că în prezenţa bunicului îl prinde cel mai bine să joace rolul nepotului tandru, grijuliu şi respectuos. De cum scăpa însă de bătrân, William devenea activ. Era îmbrăcat cu grijă după ultima modă, învăţase să facă complimente doamnelor şi băgase de seamă că franţuzeasca lui defectuoasă dădea acestor complimente un farmec deosebit. Petrecea de minune.

Mai sosise între timp şi un alt domn care-i interesa pe musafirii doamnei de Maurepas: *monsieur* de Beaumarchais. Era de mirare să-l găseşti pe el, om de reputaţie dubioasă şi cu titluri de nobleţe cumpărate, în mijlocul acestei societăţi alese. Dar contesa îşi zisese că numele lui Toutou al ei este atât de legat de cauza americană, încât l-ar fi jignit grav dacă l-ar fi exclus de la recepţia de azi.

Invitaţia îl măgulise pe Pierre. Cu toate acestea, ezitase să vină. Nu era o greşeală, faţă de politicoasa lipsă de atenţie care i-o arăta Franklin, să dea acum impresia că ar alerga el după bătrân? Pe lângă toate, Pierre se putea cu greu libera în acea seară. Nu numai că-l năpădeau treburile, dar avea nevoie de timp şi pentru ai lui. Se îngrijea mult prea puţin de Thérèse, mama viitorului său copil. Şi starea bătrânului său tată îl îngrijora; ce-i drept, papa Caron continua să se arate vioi şi vesel, dar vioiciunea aceasta îl costa eforturi, se vedea cum decade.

Totuşi, până la urmă, Pierre se hotărâse să vină; sarcina de a înfrânge rezistenţa lui Franklin îl atrăgea tocmai pentru că era atât de grea. Era meşter în arta de a cuceri oamenii, ar fi fost ridicol să renunţe atât de repede la lupta pentru cucerirea lui Franklin.

De altfel, nici Pierre nu venise singur, era în societatea tânărului său nepot, Félicien Lépine. Când aflase că Franklin va fi la recepţie, băiatul, de obicei foarte timid, îşi învinsese timiditatea şi, spre mirarea unchiului său, îl rugase să obţină şi pentru el o invitaţie la această recepţie. Era dornic să-l vadă de aproape pe omul admirat.

Poate mai sperase că o să fie acolo şi prinţesa Montbarey cu fiica ei Véronique. Socotise bine. Şi, deoarece deocamdată Franklin nu era vizibil, se apropie timid de fată. Véronique îl salută cu seriozitate şi rămaseră laolaltă. Îl aşteptau pe Franklin, iar faptul că-l aşteptau împreună le făcea bucurie.

Şi Pierre aştepta. Era încrezător, se simţea în formă şi un cerc larg în jurul lui asculta ce vorbea. Povestea despre victoriile de la Trenton şi Princetown şi emitea judecăţi competente asupra situaţiei militare. Vorbea cu căldură.

Între cei care-l ascultau era; şi Charlot. Secreta rivalitate, care dintre ei doi va avea dreptate în chestiunea americană, disputa surdă, subterană, dintre ei se înteţise şi da relaţiilor lor de afaceri şi particulare un iz deosebit. Victoriile militare ale americanilor sporeau şansele comerciale ale lui Pierre, iar faptul că Charlot se afla acum între auditorii lui dădea şi mai multă vervă şi strălucire cuvintelor sale. Charlot ascultă un timp tăcut şi politicos, cum era felul lui, dar simţise uşoara provocare din cuvintele lui Pierre. „Optimismul dumitale este îmbucurător, dragă Pierrot — zise el în cele din urmă. Am avut adineaori prilejul să vorbesc cu doctorul Franklin. El nu este chiar aşa de optimist."

Pe buzele lui Charlot juca iar acel zâmbet insidios şi Pierre simţi un fior rece. Dar acesta trecu repede. Pierre vorbi cu îndoită convingere, auditoriul îl asculta cu atenţie. Véronique şi Félicien erau din nou vrăjiţi de farmecul lui. Ştiau că acest bărbat nu aşteptase nici sosirea lui Franklin şi nici moda saloanelor pentru a deveni un apărător al cauzei americane, îi sorbeau cu evlavie cuvintele şi începeau să se întrebe dacă nu cumva nu-l nedreptăţiseră în acea seară de la Étioles.

Între timp, Franklin şi Maurepas se întorseseră.

Doctorul nu se aşteptase să-l vadă aici pe *monsieur* de Beaumarchais. Prietenul său Dubourg, de pildă. Cu greu ar fi fost primit la această recepţie exclusivă a înaltei aristocraţii. Se stăpâni însă şi-l salută pe Pierre deosebit de călduros. Acesta fu mirat şi se bucură că bătrânul capricios regreta acum vizibil atitudinea de neînţeles de la trecuta lor întâlnire. Îl felicită pentru victoriile de la Trenton şi Princetown cu o astfel de căldură, de parcă ar fi fost victoriile personale ale lui Franklin. Se porni o convorbire, ceilalţi se adunară în jurul lor. Pierre era foarte satisfăcut că constituia împreună cu Franklin centrul atenţiei generale.

Din nou, tocmai pentru a-l învăţa minte pe Charlot, începu să discute şansele militare ale, americanilor. El studiase această chestiune, referise asupra ei pe larg în memoriile adresate-regelui şi miniştrilor. Americanii, explică el, sunt de neînvins datorită întinderii spaţiului lor. Trupele bine instruite

ale englezilor pot, ce-i drept, cuceri oraşele; detaşamentele lui Washington, în schimb, pot să se retragă tot mai mult în nemărginitele întinderi, în codrii inaccesibili şi neumblaţi, pentru a duce de acolo, prin atacuri continue, un război de uzură împotriva generalilor englezi.

Franklin asculta politicos şi atent, după cum îi era obiceiul. Îşi propusese să privească cu răbdare şi înţelegere pe acest *monsieur*, îi aprecia talentul retoric, verva, facilitatea, eleganţa cu care trecea de la o temă la alta. De altfel, afirmaţiile şi argumentele lui nu erau cu totul inexacte. Erau, bineînţeles, colorate cu acel romantism cu care — n-ai ce-i face — erau privite aici problemele americane, dar era într-adevăr posibil să se ivească în cele din urmă necesitatea unei retrageri tragice în imensele întinderi lipsite de aşezări omeneşti. Dar, deşi doctorul îşi spunea toate acestea, îi venea greu să suporte ca un *monsieur* parfumat şi dichisit să vorbească cu uşurinţă în franţuzeasca lui agilă despre asemenea eventualităţi grave la care nu se putea gândi fără strângere de inimă. Cu toate că-şi propusese să fie răbdător, vechea sa enervare se ivi din nou.

„Ar fi trist, *monsieur* — zise el — dacă am ajunge să fim siliţi să adoptăm o astfel de strategie. Ar fi o metodă prea costisitoare. O mare parte a populaţiei noastre locuieşte în oraşe. Sunt oraşe ca Boston, Baltimore, New York, Philadelphia, acesta din urmă este, după Londra, cel mai mare oraş de limbă engleză. Imaginaţi-vă cum v-aţi simţi dacă ar trebui să părăsiţi Parisul şi să trăiţi în păduri.”

Pierre era decepţionat, necăjit. Îşi exprimase sentimentele, dar socotea că şi raţiunea îi confirma spusele. Şi iată, Franklin îl ruşinase faţă de Charlot. Nu putea privi la Charlot; îi venea greu să-şi ascundă supărarea.

În acel moment, Franklin îl privi drept în faţă cu un surâs prietenos şi zise:

„De altfel, aveţi dreptate, *monsieur*. Anglia are de trei ori mai mulţi oameni decât noi, are armate instruite, o flotă mare şi mulţi mercenari, dar nu are nici o şansă, nici din punct de vedere politic, nici din punct de vedere militar. Anglia va trebui să recunoască independenţa noastră, va trebui să

admită că la sfârşitul acestui conflict vom fii mai puternici decât la începutul lui.” Şi povesti una din istorioarele lui: „Un vultur zări o dată un iepure de casă. Se repezi jos la el, îl apucă şi se ridică cu el în tărie. Dar iepurele de casă se nimerise a fi o pisică şi i se prinsese cu ghiarele de piept. Vulturul îi dădu drumul pisicii, vrând s-o lase să cadă. Dar pisica se temu de prăbuşirea în gol, se prinse mai tare cu ghiarele de vultur şi zise: «Dacă vrei să scapi de mine, vulture, fă bine şi du-mă la loc, acolo de unde m-ai luat».”

Fabula era cam prozaică pentru lumea aceea care copilărise şi crescuse cu fabulele şi poveştile frivole ale lui La Fontaine. Dar o înţelegeau, zâmbeau aprobator, pe gânduri. Simţeau că cuvintele simple, bătrâneşti, pe care le auziseră erau sprijinite de o convingere puternică şi că, numai să fi vrut, bătrânul ar fi putut să se exprime şi într-un fel mai spiritual, mai corespunzător felului lor de a fi.

Pierre ar fi trebuit de fapt să fie mulţumit că Franklin îi dăduse totuşi dreptate. Zâmbi aprobator, ba începu chiar să aplaude. Dar, pe când continua să converseze pe un ton spiritual şi superior cu vecinul său, îl cuprinse deodată un sentiment al neputinţei. Îl durea mai ales că acest bătrân îl depăşea atât de mult încât el, Pierre, nici nu exista în faţa lui.

O clipă avu senzaţia unei căderi, a unei prăbuşiri, ca niciodată până acum. Toată viaţa lui fusese convins că nu contează ce eşti, ci ce pari a fi. *Pas être, paraître*{18}. Pe această convingere îşi clădise existenţa sa sufletească şi cea materială. Nu gândurile unui om contau, ci ceea ce exprima. Nu banii pe care-i avea contau, ci ceea ce risipea în prezenţa altora. Nu idealurile pe care le purta în piept contau, ci acelea pe care le afirma în faţa lumii. Acesta fusese crezul lui Pierre. Şi iată că stătea în faţa lui un bărbat care nu făcea nici un efort ca să pară, nu era spiritual, vorbea puţin, iar ceea ce vorbea era prozaic în conţinut şi îmbrăcat într-o franţuzească nedibace. Şi totuşi acest bărbat, numai prin felul său de a fi, simplu, prietenos, inspirând respect, obţinea efecte mai trainice decât reuşea să obţină el prin cele mai scânteietoare artificii ale spiritului. La ce bun se străduise oare el, Pierre, să joace o

viaţă întreagă rolul său obositor, rolul omului care zâmbeşte superior în cele mai penibile situaţii şi care reacţionează cu o glumă la orice pericol?

Dar disperarea acestui moment de luciditate nu dură decât o clipă, aproape că nici nu se cristaliză în cuvinte, iar faţa lui Pierre rămase neschimbată, politicoasă şi zâmbitoare, în timp ce-l cuprinsese sentimentul propriei sale goliciuni interioare. Probabil că nu auzise, cu tot aerul său atent, tot ce-i spunea tânărul cavaler du Buysson cu care stătea de vorbă, dar sesizase principalul, anume că acest ofiţer făcea parte dintr-un grup de tineri aristocraţi care voiau să treacă oceanul pentru a participa în mod activ la războiul american de eliberare. Pierre izgoni cu totul sentimentul de spaimă pe care i-l dase la un moment dat prezenţa lui Franklin, îl felicită volubil pe cavaler şi declară cu patos că-l va ajuta cu plăcere să treacă oceanul.

Franklin şedea în fotoliul lui, masiv, prietenos, calm, tânărul William se sprijinea cu graţie de speteaza fotoliului; Pierre, cavalerul du Buysson şi alţi musafiri stăteau în picioare sau şedeau prin preajma lui. Cavalerul du Buysson vorbise destul de tare ca Franklin să-l audă, probabil de altfel că vorbele lui se adresau mai curând lui Franklin decât lui Beaumarchais. „Şi eu — zise acum doctorul — găsesc intenţia dumneavoastră foarte lăudabilă, cavalere, totuşi înainte de a lua o hotărâre definitivă, vă rog să ţineţi seama şi de părerea unui om bătrân, care cunoaşte bine situaţia de acolo. *Monsieur* de Beaumarchais a avut dreptate înainte, când a explicat că acest război se duce altfel decât războaiele europene. Mi s-a povestit că înaintea unei bătălii din ultima campanie, comandantul armatei dumneavoastră s-a adresat comandantului englez: «Trageţi dumneavoastră primii, domnule». Despre asemenea politeţuri nu poate fi vorba în războiul nostru. Războiul nostru nu este o succesiune de strălucite şi pitoreşti bătălii eroice ci, dimpotrivă, este, şi desigur va fi şi de acum încolo, o succesiune fără sfârşit de marşuri epuizante şi lipsite de eroism, de dificultăţi şi neplăceri mărunte, odioase, care-l macină pe om. Reflectaţi la

aceasta, cavalere, înainte de a trece oceanul. Bătălia în care voiţi să vă angajaţi este grea, amară, searbădă şi de lungă durată."

În jur, lumea tăcuse. Bătrânul vorbise fără să ridice glasul, dar cuvintele lui fuseseră atât de impresionante, încât parcă dispăruse şi sala împodobită şi asistenţa strălucitoare; în locul lor toţi vedeau pustiirea, părăsirea, murdăria, foamea, boala, moartea mizerabilă. Bătrânul îşi dădu seama că mersese prea departe. Se îndreptă niţel din umeri, dădu capul pe spate, de-i atinseră haina şuviţele subţirele de păr, apoi spuse cu un glas ceva mai tare: „Şi, totuşi, o să meargă, o să meargă. *Ça ira*."

Félicien şi Véronique, cu mult mai tineri decât ceilalţi oaspeţi, erau numai ochi şi urechi. Văzuseră portrete de ale lui Franklin şi cunoşteau dictonul: „A smuls cerului fulgerul şi tiranului sceptrul". Era întru totul ca în portrete şi totuşi cu desăvârşire altfel; prezenţa lui materială, vie, te entuziasma şi te strivea. Teama le strânsese inima în timp ce el vorbea de monotonia jalnică şi periculoasă a războiului şi de moartea searbădă, neeroică, şi răsuflară uşuraţi când tot el alungă starea de spirit pesimistă. Făcuseră rost de tot ce se putea citi despre America, îi cercetaseră pe toţi care le puteau povesti ceva de pe acolo. Dar acum America se întruchipase pentru prima oară înaintea lor. Acum simţeau prima dată: această lume nouă, liberă, există. Ea se ridică, forţele vechi luptă toate, unite, împotriva ei, dar ea nu va mai putea fi înfrântă. Şi încrederea calmă, care se vedea pe faţa mare a bătrânului, trecu asupra celor doi tineri.

CAPITOLUL III

LOUIS ŞI TOINETTE

Cortegiul trecea solemn voios şi multicolor, prin galeria oglinzilor. În frunte ofiţerii gărzii, apoi Louis şi Toinette, apoi domnii şi doamnele de serviciu; roiul multicolor înainta printre două rânduri de curteni prosternaţi, iar oglinzile însuteau strălucirea spectacolului. Nu era simplu să participi la cortegiu. Parchetul era alunecos, trebuia să te mişti cu grijă, fără să ridici picioarele; pe lângă acestea, domnii erau stânjeniţi de săbiile lor, doamnele de rochiile peste măsură de înfoiate. Dar celor care făceau parte din acest cortegiu nu le venea greu, erau învăţaţi şi totul avea un aer facil, festiv, regal, numai regele înainta clătinându-se, greoi şi nedibaci. Tânărul Louis parcursese acest drum de nenumărate ori, la slujba religioasă şi înapoi, totuşi deplasarea aceasta solemnă îi mai făcea, vădit lucru, dificultăţi. Pe faţa lui grasă, lipsită de virilitate, stăruia un zâmbet stânjenit, iar picioarele butucănoase şi le mişca atât de stângaci, încât curtenii înşiraţi pe marginea cortegiului se temeau ca regele să nu cadă răsturnându-i şi pe cei din jur.

Alături de el, Toinette, părea cu atât mai uşoară şi mai graţioasă. Mulţi dintre spectatori vor fi vorbit adesea cu ironie şi răutate despre fiinţa aceasta îngâmfată, superficială, destrăbălată, despre străina venită din Viena ei spre nenorocirea dulcei Franţe. Dar când îşi făcea apariţia, ironia şi răutatea amuţeau, toţi nu mai erau decât ochi, urmărind figura suavă, feciorelnică, a acestei femei zvelte, înalte, strălucitoare de tinereţe şi totodată foarte demnă. De o mare nobleţe a liniei, gâtul, umerii, braţele, bustul, răsăreau orbitor de albe din dantelele rochiei. Era înaltă şi totuşi gingaşă; în faţa ei prelungă, ovală, ochii foarte albaştri scânteiau de sub sprâncenele blond închis, puternic arcuite, deasupra frunţii foarte înalte strălucea adunată podoaba splendidului ei păr blond-cenuşiu; nasul uşor coroiat şi buza inferioară mai

cărnoasă, răsfrântă puţin, nu stricau ansamblul, dimpotrivă, fereau faţa ei de o armonie plicticoasă. Aşa trecea Toinette, păşind cu mişcări minunat de line — nici nu păşea măcar, plutea — înaltă ca un lujer, copilăresc de amabilă şi totuşi foarte mândră, în totul fiica Mariei Theresia, sora împăratului Josef, soţia regelui Franţei.

Înclina zâmbind capul, când spre o parte, când spre alta, trecea graţioasă şi mândră prin mulţimea curtenilor, ea, regina frumoasă, radioasă, tânără.

Dar gândurile care se frământau sub fruntea ei senină nu erau de fel plăcute. Dormise puţin. Participase la o serată a principesei Rohan, jucase, jucase mult şi pierduse mult. Desigur că contele Mercy şi abatele Vermond, consilierii cu care mama ei o fericise, au şi aflat. O să-i facă reproşuri, probabil că vor raporta şi mamei ei, la Viena. Apoi, după pierderea asta, desigur că va sta prost cu banii şi o să trebuie să-i ceară din nou lui Louis.

A fost multă lume la principesa Rohan, prea multă, şi unii care nici nu aveau ce căuta acolo, în această privinţă contele Mercy şi abatele chiar aveau dreptate. Erau multe ciurucuri printre cei cu care şezuse şi jucase la o masă. Marchizii de Dreneux şi de la Vaupalière care ţinuseră cu schimbul banca, probabil că-şi atribuiseră singuri titlurile, iar Mr. Smith din Manchester era un parvenit de pe urma afacerilor cu India, un personaj foarte dubios; are dreptate, fără îndoială, ducele de Fronsac când afirmă că la aceşti domni dibăcia ţine adesea locul norocului.

Ar fi trebuit să termine la miezul nopţii. Asta şi voise, se şi sculase de la masa de joc. Dar pe urmă tot se lăsase convinsă de principele Charles, cumnatul ei, să se aşeze la loc şi să-şi recupereze pierderea. Abia atunci, după miezul nopţii, pierduse mult de tot. Dar fusese foarte pasionant; de e să fie sinceră de tot, a fost minunat şi dacă cel mai frumos lucru de pe lume este să câştigi sume foarte mari la joc, apoi să pierzi sume foarte mari este aproape tot atât de frumos.

Dar nu mai trebuie să continue aşa, n-ar fi cuminte, are acum douăzeci şi unu de ani, nu mai poate fi atât de

nechibzuită. Şi-a şi propus foarte serios să nu joace astă-seară. Va apărea în cercul prietenilor, că şi-ar râde de ea dacă nu s-ar duce, dar oricât se va strădui cumnatul Charles s-o convingă să-şi ia revanşa, oricât o va ironiza, ea va rămâne tare, nici o putere de pe lume n-are s-o poată aduce la masa de joc.

Ajuns în faţa apartamentelor reginei, cortegiul se destrămă. Toinette se lăsă dezbrăcată. Apoi, singură, foarte tânără, răsuflă adânc uşurată, se întinse, căscă zgomotos.

Avea acum trei ore până când va trebui să se lase din nou îmbrăcată pentru cină. În acest răstimp era programată o consfătuire cu arhitectul Mique, cu care voia să discute temeinic noul aranjament al grădinilor din *Trianon*-ul ei. Se mai anunţase şi abatele Vermond; acesta venea desigur din însărcinarea mamei ei să-i facă morală. Abia de-i mai rămânea un ceas pentru odihnă. Nu, nu-l va primi pe abate, nici pe arhitect. O să doarmă, o să doarmă trei ore întregi, pentru a fi proaspătă seara, ca să poată rezista tentaţiei mesei de joc.

Era în dormitorul vast şi somptuos în care, după perdele grele şi preţioase, se vedea, imens, patul de gală. Şedea dezbrăcată, o femeie la douăzeci şi unu de ani, foarte sănătoasă, cu inima uşoară, cu un cap foarte frumos, de asemenea uşor, plină de dor de viaţă şi acum, foarte obosită. Privea cu aversiune la imensul pat de gală. Se gândea la ceremoniile care se desfăşurau dimineaţa şi seara în jurul acestui pat, când se scula şi când se culca, la doamnele aflate în serviciul ei, care îi ofereau pe rând, după o etichetă riguroasă, cămaşa, ciorapii, ligheanul de spălat, fiecare altceva, şi pentru fiecare trebuia să aibă o privire amabilă şi o vorbă amabilă, în timp ce o sută de ochi îi urmăreau fiecare mişcare.

În papuci, călcând în vârful degetelor, Toinette părăsi, cu un zâmbet şăgalnic, somptuosul ei dormitor. Alergă printr-unul din gangurile întunecate şi întortocheate de lângă dormitor, trecu în fugă prin altul, se descurca bine prin labirintul uriaşei clădiri, alergă în una din numeroasele camere de serviciu; era o cameră nefolosită, acolo urma să

doarmă o doamnă din serviciul ei, dacă Toinette va fi cumva însărcinată. Puţini doar ştiau de existenţa acestei camere, n-o putea bănui pe ea acolo. Toinette intră în fugă, trânti uşa, trase zăvorul. Scoase cămaşa, se culcă, complet goală, pe patul strâmt, care nu avea nimic somptuos. Se întinse, căscă cumplit, se întoarse pe partea cealaltă, strânse genunchii lângă trup. O cuprinse un somn adânc, minunat, fără vise, în timp ce în anticamera dormitorului ei o aşteptau arhitectul şi abatele.

Când Toinette apăru în apartamentele principesei Rohan, fu salutată ca întotdeauna de schelălăitul căţeilor şi de strigătele papagalului. Principesa nu se despărţea niciodată de căţeii ei, Chéri, Aimée şi Joujou şi suporta cu plăcere croncănitul papagalului ei, pe nume Monsieur. *Les amants arrivent*, sosesc amanţii, obişnuia să strige papagalul, asta era tot ce învăţase; era teribil de bătrân, se spunea că apucase vremea regentului şi că, în acele timpuri, fusese crescut într-un vestit local rău famat al înaltei nobilimi, unde învăţase singurele cuvinte pe care le ştia.

Era târziu, musafirii erau toţi adunaţi la masa de joc, partida de faraon era în toi. Jocul nu se întrerupse. În cercul prietenilor ei, în clica mov, Toinette interzisese orice fel de ceremonie.

Principesa Rohan şi Gabrielle Polignac, cele mai apropiate prietene ale Toinettei, îi ieşiră înainte. Gabrielle, cu vocea ei blândă, caldă, obosită spuse: „Iată-te, Toinette". Principesa Rohan însă îi făcu volubil reproşuri că nu venise mai curând; nici nu ştie ce a pierdut. Ochii ei spălăciţi aveau o expresie şi mai isterică decât de obicei. Povesti că a avut din nou o vedenie. Anunţat de urletele jalnice şi lătratul căţelului ei, Aimée, i se arătase unul din marii ei morţi. De data aceasta fusese cardinalul Richelieu şi ea vorbise cu el. Toţi sezisaseră prezenţa răposatului cardinal, pentru cei mai puţin sensibili purtarea celor trei câini ai ei, teama cu care îl ocoliseră pe mort, cum se ghemuiseră şi-şi strânseseră coada, fusese un semn sigur. Şi papagalul amuţise, cu penele zbârlite. Ceru mărturia oaspeţilor ei. „Cardinalul părea să fie într-adevăr

printre noi, nu-i aşa, domnii mei?" întrebă ea. Era agreabil şi lugubru, strigă de la masa de joc, cu glasul lui puternic, contele Jules Polignac, soţul Gabriellei. Iar marchizul de Vaudreuil confirmă: „E cert că principesa a vorbit cu cardinalul... Dar — continuă el, ascunzându-şi ironia sub o îngândurare bine jucată — eminenţa moartă nu era nici pe departe atât de interesantă ca cea vie."

Ca şi restul clicii mov, Toinette zâmbea cu indulgenţă de ciudăţeniile principesei Rohan, de menajeria şi de viziunile ei. Totuşi, toată această aristocraţie pretins liber-cugetătoare se simţea în mod ciudat atrasă de viziunile principesei, se ocupa de ele, discuta spusele morţilor, iar în toate ironiile lor era un sâmbure de credinţă.

Principesa Rohan avea o faţă frumoasă, cam slabă, frământată, cu ochi mari şi pierduţi; în cuvintele şi gesturile ei era ceva arzător, fanatic. Soţul, pe care-l iubea cu patimă, o neglija în mod grosolan, iar ea se refugiase pe lângă morţi. Bogată şi înconjurată de câinii şi pisicile ei, dădea mari recepţii. Era în stare să spună lucruri uluitor de deştepte, îşi risipea banii şi timpul pentru prieteni, chiar şi societatea răutăcioasă de la Versailles şi Paris accepta ciudăţeniile ei cu o ironie binevoitoare.

Principele Charles o salută pe Toinette: „Ai făcut bine, cumnată, că mi-ai urmat sfatul. Hai să-i dăm drumul, să ne luăm revanşa." Principele Charles, cel mai tânăr frate al regelui, abia împlinise douăzeci de ani. În timp ce fraţii mai mari, Louis şi principele Xavier, erau excesiv de graşi, Charles, zvelt şi frumuşel, era un adevărat ştrengar, vesel, gata de orice poznă, participant binevenit la toate distracţiile lui Toinette, ba câteodată şi organizatorul lor.

Toinette aruncă o privire spre masa de joc, auzi clinchetul aurului, zgomotul surd al cărţilor aruncate pe masă, dar se stăpâni. „Nu, astăzi nu joc. Am venit numai să privesc. Am avut o zi grea, slujba, recepţia ambasadorului... Dar tot am venit", şi privi radioasă în jurul ei.

Nu putu însă suporta mult seducţia mesei de joc. O luă pe după umăr pe prietena ei Gabrielle şi merse cu ea în micul

cabinet alăturat.

Marchizul de Vaudreuil, cel mai de seamă dintre domnii clicii mov, şedea la oarecare distanţă de ceilalţi, pe o canapea, cu Diane de Polignac, sora contelui Jules, cumnata Gabriellei. Vaudreuil se gândi un moment să arunce o glumă amical-ironică celor două doamne care treceau încet, graţios înlănţuite, prin marele salon; dar ar fi fost o lipsă de gust. Renunţă deci şi se mulţumi să le urmărească lacom din ochi, cu un mic zâmbet în colţul gurii. În timp ce-şi continua cu vervă conversaţia cu Diane Polignac, compară din nou, cu ochi de cunoscător, pe Toinette cu Gabrielle. Toinette era tânără, vioaie, veselă. Pe faţă i se oglindeau — ca la copii — toate frământările; Vaudreuil constata, atras şi totodată aproape înfuriat, ca şi în alte rânduri, ce efect ciudat făceau pe faţa aceasta copilăroasă trăsăturile caracteristic habsburgice, buza de jos grea, nasul vulturesc. Gabrielle avea fruntea la fel de înaltă ca Toinette, dar ochii ei, foarte depărtaţi, păreau mult mai albaştri sub sprâncenele negre; nasul cârn îi dădea un farmec deosebit, faţa tinerei femei de douăzeci şi opt de ani, cu ochii totdeauna parcă voalaţi de somn, strălucea albă sub cununa părului foarte negru. Nenumăraţii admiratori ai Gabriellei vorbeau de „divina puritate” a acestei feţe şi Vaudreuil zâmbea, gândind la câte ascundea înfăţişarea ei angelică.

Toinette se aşează cu Gabrielle în cabinetul mic. Perdeaua care despărţea cabinetul de sala principală era dată deoparte, aşa încât ce se petrecea în cabinet putea fi văzut de afară. Toinette îşi păstră deci o figură calmă, zâmbind amabil. Dar gura zâmbitoare pronunţa cuvinte de nestăpânită amărăciune. Bine, dacă i se cerea, reuşea să aibă destulă înţelepciune să se abţină de la joc. Dar nu era ruşinos, ca ea, regina, să n-aibă nici un fel de libertate? Stânjenită la fiecare pas de o etichetă idioată, nu-i era îngăduit să facă ce-i place nici măcar în puţinele ei ore libere; nu dobândea decât reproşuri în schimbul tuturor eforturilor, al tuturor privaţiunilor pe care şi le impunea. Într-adevăr, orice pescăreasă din hale o ducea mai bine decât regina Franţei.

Gabrielle Polignac mângâia cu duioşie braţul frumos şi mâna lungă, frumoasă, foarte albă, a Toinettei.

„Ai vrea să schimbi cu o pescăreasă?” întrebă ea cu vocea-i leneşă, gravă.

Toinette râse tinereşte, copilăreşte. „Ce idei îţi mai vin, Gabrielle!”

De unde şedeau, îl vedeau pe Vaudreuil. Tot mai stătea de vorbă cu Diane Polignac. Cumnata Gabriellei avea o faţă slabă, smeadă, cu nas ascuţit, era mai curând urâtă, dar cu mult cea mai deşteaptă, nu numai în neamul Polignac, ci în toată clica mov. „Oare de ce s-o fi ocupând atât de ea?” întrebă Toinette. Gabrielle nu-i răspunse, ochii ei mari treceau încet de la Vaudreuil la Diane. Toinette ştia, toată lumea ştia că Vaudreuil era amantul Gabriellei, dar aproape niciodată cele două femei nu vorbeau de asta. Astăzi, pe neaşteptate, Toinette întrebă: „Şi tu nu eşti niciodată geloasă, Gabrielle?” Gabrielle, mereu cu ochii la Vaudreuil şi Diane, mângâia încet şi mai apăsat braţul Toinettei. „Nu ţin la nimeni decât la tine, Toinette.”

„Dar, într-adevăr, de ce vorbeşte numai cu Diane?” mai întrebă o dată Toinette. După o scurtă tăcere, Gabrielle răspunse: „Cred că are necazuri. Faţă de noi se ascunde, e prea mândru; cu Diane poate vorbi de ele, pentru că ea nu e frumoasă.”

Toinette ştia care erau necazurile la care făcea aluzie Gabrielle. François Vaudreuil era bogat, dar banii i se topeau între degete. Diane Polignac sugerase ca Toinette să reînvie o veche funcţie de curte, funcţia de „intendent al spectacolelor şi distracţiilor reginei”. Toinette avea nevoie de un astfel de intendent, iar marchizul de Vaudreuil era indicat ca nimeni altul pentru asemenea slujbă, care de altfel reprezenta şi o leafă importantă.

Antoinette rămase pe gânduri. Numirea lui Vaudreuil ar încărca bugetul ei cu alte şaizeci de mii de livre anual. Louis şi ministrul de Finanţe Necker vor face mutre acre; şi consilierii ei austriaci, ambasadorul Mercy şi abatele Vermond, îi vor face noi reproşuri, cât de nespus de costisitoare este prietenia

ei cu Gabrielle. Ciudăţenia era că Gabrielle nu-i cerea niciodată nimic pentru sine; ea nu avea nevoi. Când Toinette o descoperise, şi fusese imediat cucerită de extraordinara gingăşie a acestei feţe blânde, Gabrielle era săracă, atât de săracă încât cea mai mare parte a anului şi-o petrecea în jalnicul, mizerul ei conac dintr-un fund de provincie şi nu putea să-şi permită să vină decât de două-trei ori pe an la Versailles, să se arate la Curte. Dar Gabriellei nu-i păsa de această sărăcie şi Toinettei i-a trebuit multă străduinţă şi şiretenie că s-o convingă să primească banii care să-i permită să trăiască cu ai ei la Versailles. Nu-i vorbă, era o familie numeroasă şi flămândă familia de Polignac şi, pe cât de modestă era Gabrielle în ceea ce o privea pe dânsa, nu putea refuza când soţul ei, contele Jules, şi sora lui, Diane, insistau ca ea să vorbească prietenei despre nevoile familiei. Atunci mergea în cele din urmă la Toinette, cu faţa blândă, indolentă, niţel îmbujorată, cu ochii somnoroşi tulburători, mai mari şi mai feciorelnici decât de obicei, şi dădea a înţelege că ai ei sunt iarăşi la strâmtoare. Pentru Toinette era însă de nesuportat ideea că undeva, în preajma Gabriellei, s-ar putea ivi necazuri băneşti, şi era pentru ea un sentiment deosebit, o plăcere extraordinară să-şi poată consola prietena, ajutându-i rudele. Deunăzi Mercy făcuse socoteala că în felul ăsta revărsase asupra neamului Polignac rente de peste o jumătate de milion de livre anual. Asta era uşurinţă şi risipă. Dar putea ea răbda ca cifre searbăde să-i tulbure singura fericire a vieţii ei, prietenia cu Gabrielle?

„Ai dreptate, trebuie să facem ceva pentru prietenul nostru François, dar nu va accepta dacă îl voi ruga să devină intendentul meu. E teribil de orgolios.” — „Dacă oricine altul i-ar propune aşa ceva, ar refuza cu dispreţ. Numai dumneata poţi vorbi cu el, Toinette.”

Între timp, Vaudreuil se despărţise de Diane şi străbătea acum sala de-a curmezişul, venind spre cabinet. Nimeni altul n-ar fi îndrăznit să tulbure conversaţia intimă a reginei cu prietena ei, dar el o făcu cu o dezinvoltură neglijentă. Se aşeză lângă doamne şi spuse că o admiră pe Toinette că se poate

abţine atât de mult şi de consecvent de la joc.

În fond, el, François Vaudreuil, era cel care conducea clica mov. În saloanele de la Versailles şi de la Paris, principele Charles trecea drept sufletul acestui cerc; Vaudreuil însă îl îndruma pe principe. O făcea cu înţelepciune, principele nici nu băga de seamă şi nimeni altul, el rămânea în umbră. Dar, cu sau fără voia lui, Vaudreuil atrăgea atenţia asupra sa. Faţa masivă, puternică a acestui bărbat de treizeci de ani, cu gura voluptoasă şi obraznică, cu ochii căprui, întunecaţi, sub sprâncenele negre şi foarte stufoase, fruntea îndrăzneaţă, frumos boltită, dădeau o puternică impresie de virilitate. Vaudreuil era interesat de chestiuni culturale, se împrietenise cu aproape toţi scriitorii de seamă din Paris; la reprezentaţiile de amatori ale înaltei aristocraţii, el era artistul cel mai bun şi cel mai căutat. Nenumărate zvonuri erau legate de numele lui. Până departe de Paris se spunea că, dintre bărbaţii Franţei, cel mai mult aprind închipuirea femeilor artistul Lekain, scriitorul Beaumarchais şi marchizul de Vaudreuil.

„Ai dreptate, François — zise Toinette — este de mirare că nu joc. Distracţiile noastre sunt atât de monotone, încât nu-ţi rămâne altceva decât jocul. Serbările şi reprezentaţiile mele îmi par şi mai puţin reuşite decât cele pe care le-am văzut de copilă la Schönbrunn. Buna *madame* de Campan nu prea are idei, şi *madame* de Lamballe nici atât. Tocmai vorbeam despre aceasta cu Gabrielle. Vreau să creez din nou funcţia de intendent...” Încheie ea curajos, pe un ton indiferent.

Vaudreuil şedea lângă ele, indolent, elegant, dar sprâncenele sale stufoase parcă se încruntaseră. Privea pe rând la cele două doamne şi era de mirare câtă brutalitate se arăta deodată pe faţa lui. Ochii căprui se întunecaseră înspăimântător, sprâncenele stufoase ameninţau violent; Vaudreuil era temut din pricina neaşteptatelor şi violentelor sale explozii de mânie.

Gabrielle se sculă grăbită: „Cred că ar trebui să mă mai duc dincolo, pe la ceilalţi”, şi se depărtă.

„Într-adevăr, François — zise Toinette, când rămaseră singuri — am nevoie de un intendent, asta o s-o recunoşti. Şi

nu există altul decât dumneata pentru această funcţie.”

Cine ar fi aruncat din sala principală o privire în micul cabinet, l-ar fi zărit pe Vaudreuil şezând într-o poziţie impecabilă în faţa reginei, cufundat într-o conversaţie respectuos-galantă. Toinette însă vedea ce furtuni de patimi răscoleau faţa marchizului, deşi el se străduia să zâmbească. Îl cunoştea bine pe François. Relaţiile lor erau complicate şi pasionante. Louis era bărbat numai cu numele; un defect fizic îl împiedicase să consume căsătoria. Defectul ar fi putut fi înlăturat printr-o operaţie simplă, un fel de circumcizie; dar tânărul Louis, greoi şi inhibat, refuza să se supună acestei operaţii: Toinette era măritată de şase ani cu el. Sub privirile interesate ale întregei Europe, cu ceremonii solemne, împărăteasa Maria Theresia şi bătrânul rege Louis i-l aduseseră pe *Dauphin* la pat, dar asta fusese totul. În aceşti şase ani nu se mai întâmplase nimic. Poporul francez, plin de un profund respect faţă de regele uns de dumnezeu, dădea vina pe Toinette, care rămăsese datoare ţării cu un moştenitor al tronului. Doamnele din hală, pescăresele, cântau versuri grosolane, porcoase, de batjocură, literaţii răspândeau epigrame elegante şi obscene. La Curte însă, şi îndeosebi în cercul clicii mov, lumea era lămurită. Galanteriile domnilor deveneau mai insistente, mai semnificative, iar răsfăţatul Vaudreuil îşi propusese ţinta ambiţioasă să se culce cu regina Franţei, cu fiica cezarilor. Toinette, netrezită încă, accepta cu plăcere omagiile bărbaţilor, flirta cu zel şi complimentele pricepute şi obraznice ale lui Vaudreuil îi stârneau curiozitatea faţă de un bărbat care se deosebea atât de mult şi de favorabil de Louis. Tolera mâinile sale mângâioase, tandreţea sa rafinată, îi permitea multe, dar nu se culca cu el. La rugăminţile şi pretenţiile lui, când blânde, când violente, dădea un singur răspuns: e ferm hotărâtă să nască regelui Franţei un *dauphin* legitim, nu se expune pericolului să aibă un copil de la altul.

Între prietenii lui Vaudreuil, nu era unul care să fi refuzat să devină intendentul reginei. Pentru el propunerea asta venea ca o lovitură. Ochii lui frumoşi, întunecaţi, periculoşi, o

măsurau de sus până jos pe Toinette. Ea vedea ce efort îl costă să-şi păstreze zâmbetul politicos şi trebui să-şi aducă aminte cum într-un rând, fiind supărat, i-a sărutat mâna în public, strângându-i-o totodată atât de brutal la încheietură, încât rămăsese mai multe zile cu o dungă roşie-vânătă.

„Dumneata vrei să scapi de mine cu o rentă? întrebă în surdină, cu vocea lui profundă şi modulată. Cu o pomană? Asta-i blestematul dumitale orgoliu habsburgic. Dar aşa nu-mi scapi. Nu vreau postul dumitale de intendent, Toinette, eu vreau cu totul altceva." Ce spunea el suna amar, batjocoritor, ameninţător, suna excitant. „Fii rezonabil, François — îl rugă ea. Care-i folosul dacă într-o zi nenorociţii tăi de creditori te vor obliga să te declari în încetare de plăţi? Singurul rezultat va fi că dumneata nu vei mai fi primit la Versailles şi eu nu te voi mai putea vedea." „Atunci o să trebuie să mă vizitezi la Gennevilliers, tot o să-mi laşe vreo moşioară." — „Dar asta-i nebunie! se supără Toinette. Îţi spun că sunt ferm hotărâtă să numesc un intendent. Dacă nu accepţi dumneata slujba, o va accepta Besenval, sau d'Adhémar, sau mai ştiu eu cine. Şi sunt toţi nişte cârpaci." — „Ascultă, Toinette, îţi regizez cu plăcere o reprezentaţie sau dacă vrei o serbare. Dar renunţă la ideea cu slujba." — „Eşti îngrozitor de închipuit, François. Dumneata, marchizul de Vaudreuil, nu accepţi nici un dar de la regina Franţei, regina, în schimb, să accepte ceva de la dumneata. Te rog continuă ea insistent şi, fără să ţină seama de cei care ar putea-o vedea de afară, se aşeză ceva mai aproape de el — acceptă slujba, ajută-mă."

În chestiile băneşti, Vaudreuil era de o grandioasă nepăsare. Totdeauna avea bani de undeva, un François Vaudreuil fără bani nici nu era de închipuit. Într-adevăr, nu ţinea să aibă slujba pe care Toinette voia să i-o impună. Dar era tare frumoasă cum se străduia să-l convingă, o dorea. „Bine, Toinette. O să mă mai gândesc. Poate devin intendentul spectacolelor şi distracţiilor dumitale. Dar îţi spun de pe acum: dacă preiau slujba, trebuie să-mi dai mână liberă. Dacă voi propune pe unul din literaţii mei, Chamfort ori Marmontel, ori Beaumarchais, să nu-mi spui: «Nu pot să-i

pretind lui Louis să accepte aşa ceva». Îţi atrag atenţia, când voi fi intendentul dumitale, spectacolele şi serbările vor arăta altfel decât acuma. Şi grăsunul o să mârâie.” — „Nu-ţi permit — zise Toinette — să-l numeşti pe rege «grăsunul»”, dar zâmbea.

O conduse înapoi în sala principală. *Les amants arrivent*, cârâi papagalul Monsieur. Dar nimeni nu-i dădu atenţie, lumea era obişnuită cu cârâitul lui.

Principele Charles strigă de la masa de joc: „Ţi-ai arătat destul statornicia, cumnată. Nu mai fi atât de înfiorător de virtuoasă.” Şi, deoarece ea şovăia, continuă să insiste: „Tot trebuie să mă duc după bani la Louis cel sever. Dacă ai ghinăˢ¹⁹, o să-i cer bani şi pentru tine.” De la masa de joc se auzeau clinchetul dulce şi discret al aurului şi glasurile în surdină ale jucătorilor. Toinette se apropie încet. Pe dată, principele Charles şi Jules Polignac săriră să-i facă loc. Toinette tot mai şovăia, dar lupta ce se dădea în ea i se oglindea pe faţă. „Luaţi locul meu, *madame* — o îndemnă contele Jules — mi-a adus noroc.” — „Eu mizez acum pentru dumneata — strigă principele Charles — pentru început douăzeci de ludovici.” — „Ia mai încetează cu glumele dumitale, Charles”, răspunse Toinette. Dar se apropie şi mai mult de masă, aşteptând încordată rezultatul. Charles câştigă, erau acum o sută de ludovici. „Sunt banii dumitale, cumnată”, zise el uşuratic. „Nu, nu”, răspunse Toinette. Apoi, ezitând, spuse: „Dar poţi să-mi împrumuţi cincizeci de ludovici. Eu nu am luat nimic cu mine, ca să nu cad în ispită.” Se aşeză la masă şi începu să joace.

După ce jucară o bucată de timp, principesa Rohan strigă deodată: „Câinii, uitaţi-vă la câini!” De fapt, cu câinii nu părea să se întâmple nimic deosebit. Schelălăiau niţel, dar asta o făceau des. Principesa Rohan, în schimb, avea privirea fixă, toată faţa crispată, pierdută. „Nu vedeţi nimic?” întrebă, ea cu o voce strangulată, ca de frica morţii. „Zece de pică”, zise Toinette. „Dar mai lăsaţi odată jocul vostru!” strigă Diane, iar Gabrielle o întrebă încet şi amabil: „Cine-i de data asta?” „Dar n-o vedeţi? şopti cu violenţă principesa Rohan. Nu vedeţi că

este Adrienne?”

Adrienne fusese o mare artistă a epocii ce abia trecuse, cea mai mare artistă a vremii ei. Deşi blândă şi liniştită, avusese o existenţă agitată, fiind în cele din urmă ucisă de o rivală din aristocraţie, iar arhiepiscopul de Paris nu îngăduise să i se facă moartei o înmormântare onorabilă. Nenumărate pamflete apăruseră în vremea aceea, dintre care unul deosebit de vestit, care răscolise toată Franţa şi Europa, scris de Voltaire.

Era limpede că despre această Adrienne vorbea principesa şi deşi cei mai mulţi dintre cei care se aflau în sală luau cele sfinte în râs şi nu credeau în dumnezeu, crezură totuşi puţin în prezenţa răposatei Adrienne. Îi trecu un fior. Ducele de Fronsac întrebă în şoaptă: „Şi ce spune răposata?” Iar o doamnă, niţel cam speriată, întrebă: „E foarte îndârjită împotriva noastră?” — „Nu este nici îndârjită — îi informă principesa Rohan — nici răzbunătoare, este mai curând tristă.” — „Dar ce spune?” insistă Gabrielle. „E tristă pentru noi, răspunse principesa Rohan. Spune că ce a început prost n-o să se termine bine.”

Se făcu o scurtă tăcere. Apoi se auzi glasul principelui Charles: „Cred, doamnelor şi domnilor, că acum putem continua jocul”. „Zece de pică”, zise Toinette, şi jocul continuă.

În ziua următoare, la *lever*{20}, Toinette concedie şi mai iute ca de obicei pe doamnele de serviciu. Ele se depărtară respectuos, cu mutre acre şi şoapte indignate. Patruzeci şi două de doamne o ajutaseră pe Toinette la *lever*, alte o sută şi unsprezece îi prezentaseră omagiile lor; pentru ele toate, deşi făceau parte din floarea aristocraţiei, Toinette nu acordase decât exact nouăsprezece minute. Pentru croitoreasă şi nimeni nu se îndoia ca Toinette se pregătea acum de o conferinţă cu croitoreasa — pentru croitoreasă o să aibă din nou disponibil două-trei ore. Şi Rose Bertin nici nu avea acces oficial la apartamentele regale şi trebuise să se sucească în fel şi chip ceremonialul ca să i se poată permite accesul în una din „camerele du serviciu”.

Când doamnele se gândeau la aceste „camere de serviciu” se îndârjeau şi mai rău. Cine ştie câte astfel de „camere de serviciu” îşi aranjase Toinette în labirintul uriaş şi incontrolabil al palatului de la Versailles şi cine ştie ce se întâmpla în aceste „camere de serviciu”? Circula o poveste cu colonelul gărzii elveţiene, bătrânul, bravul Besenval, care făcea doar şi el parte din clica mov şi nu era chiar uşă de biserică. Fusese vorba de împiedicarea unui duel între doi tineri domni focoşi din clica mov, şi Toinette îl invitase pe colonel la ea. Fusese condus printr-un coridor pe o scară în sus, prin alt coridor pe o scară în jos şi în tot Parisul nu se putea găsi o cameră atât de izolată şi de ascunsă cum era „camera de serviciu” în care Toinette îl primise în cele din urmă.

Toinette plecase într-adevăr răsuflând uşurată de la *lever* şi trecuse într-una din „camerele de serviciu”. Acum stătea de vorbă cu Gabrielle şi cu croitoreasa Bertin. Era într-o dispoziţie strălucită. În noaptea aceea câştigase la joc. Când pierdea, era din vitregia sorţii, când câştiga era meritul ei personal şi o confirmare din partea destinului. De aceea era azi mai vioaie şi mai bine dispusă decât de obicei. Constată cu plăcere în oglindă că lipsa de somn nu dăunase frumuseţii ei. Fu foarte binevoitoare cu Rose Bertin.

Rose Bertin arătă celor două doamne toate comorile pe care le adusese. Un val de dantele, pălării, panglici, pene, mănuşi, evantaiuri, stofe, zorzoane şi bijuterii de tot felul se revărsă în mica încăpere şi fu multiplicat de zeci de ori de numeroasele oglinzi. Toinette şi Gabrielle, animate şi vesele, răscoleau prin costisitoarele nimicuri, iar Bertin, mică, grăsuţă, cu o faţă deşteaptă, rotundă şi cârnă, de ţărăncuţă, care contrasta amuzant cu gustul ei monden şi suprarafinat, le sfătuia cu pricepere. Petrecură două ore plăcute.

În anticameră aşteptau între timp abatele Vermond şi arhitectul Mique. De fapt, Antoinette trebuia să-l primească întâi pe abate. Dar convorbirea cu arhitectul o atrăgea mai curând şi nu voia să-şi strice buna dispoziţie prin convorbirea, cu siguranţă dezagreabilă, pe care trebuia s-o aibă cu trimisul

mamei ei.

Arhitectul Mique intră şi de îndată se adânciră în planuri şi devize.

Toinette pusese toată inima în reconstrucţia palatului ei *Petit Trianon* şi a grădinilor sale. Din clipa când văzuse pentru prima dată clădirea aceasta de o graţie severă, hotărâse — avea atunci cincisprezece ani — ca acest palat alb, simplu, minunat, să-i aparţină ei. Pretutindeni în altă parte ea trebuie să se supună etichetei; această casă va trebui să se supună voinţei ei. Aici, în *Petit Trianon*, voia să nu mai fie regina Franţei, ci Toinette, o femeie tânără care trăieşte cum îi place.

De aceea, imediat după ce Louis devenise rege, îi ceruse să-i dăruiască acest palat şi începuse să-l reconstruiască şi să-l instaleze pe gustul ei. Prin tot felul ei de a fi, era întru totul de acord cu tendinţa nouă, care respingea fastul generaţiei trecute şi prefera linia simplă, imitată după antichitate. Era o simplitate elegantă, rafinată şi era costisitor de a da soliditate lucrurilor aparent fragile. Toinette însă ţinea foarte mult să reconstruiască *Trianon*-ul ei după aceste principii iar arhitecţii, pictorii, grădinarii băgară îndată de seamă că au de-a face cu o femeie care ştia foarte bine ce voia. Toinette avea idei, controla totul, nu accepta nici o abatere de la planurile pe care şi le făcuse, îşi impunea părerile faţă de artişti, iar majoritatea sfaturilor ei erau bune.

Casa propriu-zisă era gata. Venise acum rândul grădinilor. Toinette detesta fastul rigid al parcurilor trase cu compasul, ce înconjurau palatul de la Versailles; aici voia natură, o grădină engleză model. Într-un spaţiu foarte restrâns, grădina trebuia să cuprindă tot ce cuprindea „natura”, un râu, insule, păduri, copaci, flori, o vale, un deal şi, bineînţeles, un cătun cu ţărani adevăraţi şi vite adevărate, cu o moară, un grajd de vaci şi o piaţă pentru serbările satului.

Acum Toinette se cufundă în amănuntele planului. „Păcat se întrerupse ea brusc — că nu este încă gata modelul pe care mi l-aţi promis.” *Monsieur* Mique se scuză că nu e vina lui, dar că banii pentru model încă n-au fost aprobaţi. Toate lucrările pregătitoare ar putea fi mult mai avansate dacă nu s-ar ivi

mereu noi dificultăţi cu aprobarea fondurilor.

Toinette se indignă, puse imediat să fie chemat *monsieur* d'Angivillers, intendentul construcţiilor regale. În timp ce-l aşteptau, continuă, amabilă şi interesată, convorbirea cu arhitectul. Dar, de cum sosi intendentul, deveni pe loc suverana mâniată. I-ar fi deosebit de recunoscătoare, declară ea cu o amabilitate ironică, dacă ar vrea s-o lămurească pentru care motiv nu sunt executate ordinele ei. În faţa politeţii ei reci, intendentul păli. „Mi-am permis în mai multe rânduri să atrag atenţia, cu tot respectul şi devotamentul, că bugetul meu este epuizat. Am dispoziţii severe să nu plătesc noi sume decât cu aprobarea expresă a domnului ministru de Finanţe. *Monsieur* Necker n-a dat deocamdată această aprobare." — „În chestia asta hotărăşte numai *monsieur* Necker — se interesă Toinette sau poate şi regele?" Şi apoi se răsti la intendent, fără să ridice glasul, dar pe un ton care nu admitea contrazicere: „Pregătiţi imediat sumele cerute". *Monsieur* d'Angivillers se înclină şi plecă. „Vedeţi, *monsieur* — zise Toinette şi zâmbi bucuroasă — totul e foarte simplu. Trebuie doar vorbit limpede, franţuzeşte."

Acum, însă, nu mai avea încotro, acum trebuia să înghită şi convorbirea cu abatele Vermond. Îl concedie cu regret pe arhitect şi porunci să fie introdus abatele.

Vermond era necăjit că Toinette nu-l primise de fel ieri şi că astăzi îl lăsase să aştepte atât de mult şi, deşi îşi da silinţă, nu reuşea să-şi ascundă supărarea. Abatele Vermond provenea dintr-o familie modestă; printr-o întâmplare norocoasă, superiorii lui îl recomandaseră tocmai pe el împărătesei Maria Theresia ca educator al fiicei sale. La Viena, Vermond dobândise nu numai aprecierea bătrânei împărătese, dar şi încrederea, amestecată ce-i drept cu aversiune, a tinerei sale eleve. Rămăsese şi la Versailles consilierul Toinettei, iar mama ei ţinea ca regina să nu întreprindă nimic de seamă fără să se fi sfătuit în prealabil cu abatele.

Funcţia acestuia nu era uşoară. Toinette nesocotea glumind dojenile lui prudente. „Vine ea vremea — cam aşa răspundea ea — când o să mă fac înţeleaptă, domnule abate, dar până

atunci lasă-mi distracţiile mele.” În fond, trebuia să se mulţumească să corecteze franceza ei defectuoasă şi să raporteze fidel la Viena, împărătesei, de toate isprăvile pe care le făcea acest copil drag şi, din păcate, atât de uşuratic.

Dar funcţia lui îi aducea şi oarecare satisfacţii. Ştiuse să răspândească cu modestie şi abilitate zvonul că de fapt Toinette ar fi adevărata regentă a Franţei şi că el o conduce pe Toinette. Mulţi îl credeau, în jurul lui se adunase o micuţă curte şi adesea se bucura constatând că el, feciorul negustorului Vermond din Sens, vedea la *lever*-ul lui o mulţime de demnitari care-i supuneau respectuos tot felul de doleanţe.

Bineînţeles că poziţia abatelui Vermond avea şi părţile ei slabe. Tânărul rege Louis, altminteri atât de binevoitor, nu-l putuse suferi din clipa când îl văzuse. Abatele fusese recomandat Curţii de la Viena de preşedintele de Consiliu Choiseul, făcea parte din partidul acestui politician şi, fără să vorbească vreodată de aceasta, Louis nu se putea dezbăra de bănuiala că tatăl său, *dauphin*-ul, fusese înlăturat de oamenii lui Choiseul. *Dauphin*-ul murise în împrejurări ciudate, se vorbea că fusese otrăvit şi Louis socotea ca foarte posibil ca abatele Vermond să fi participat la complot. În orice caz, abia ajuns la putere, îl concediase pe Choiseul şi-l înlocuise cu Maurepas, iar abatelui Toinettei îi arăta cu orice prilej antipatia lui. Nu-i vorbea niciodată şi dacă abatele n-ar fi avut în Maria Theresia un protector puternic, desigur că Louis l-ar fi îndepărtat de mult.

Abatele, foarte urât, cu o gură imensă, cu dinţi galbeni, neregulaţi, venise astăzi cu geanta cu acte. Toinette o vedea cu neplăcere; de obicei nu ieşeau de acolo lucruri plăcute. Deocamdată Vermond nu deschisese geanta, ci făcea conversaţie. Se aplecă asupra planurilor *Trianon*-ului care mai rămăseseră pe masă, se arătă interesat, lăudă inventivitatea Toinettei şi gustul ei.

Ea ştia însă că e ranchiunos, totdeauna jignit şi că desigur nu-i iertase că-l lăsase să aştepte. Într-adevăr, curând o întrebă îngrijorat dacă nu cumva aceste noi lucrări nu sunt foarte

costisitoare, iar când Toinette îi răspunse doar cu o ridicare din umeri mândră şi uşuratică, el îi atrase atenţia asupra faptului că la Paris se vorbeşte foarte mult despre risipa ei. Ea îi răspunse nevinovată: „Scumpe abate, arată-mi pe cineva pe socoteala căruia nu se vorbeşte”, şi-i zâmbi provocator; poate că se gândea la clevetirile despre otrăvirea socrului ei, răposat întru Domnul, *dauphin*-ul.

Dar astăzi Vermond, simţindu-se tare, căci avea într-adevăr în geantă un document de natură să dea greutate cuvintelor sale, îndrăzni să facă un pas mai departe. Dacă n-ar fi decât regina Franţei, îi arătă el, ar avea într-adevăr dreptul să dispreţuiască bârfelile. Dumnezeu însă i-a impus sarcina grea şi binecuvântată de a fi legătura dintre cele două mari case domnitoare catolice ale lumii, dintre Habsburg şi Bourbon. Chiar şi la cele mai nevinovate acţiuni ale ei trebuie să ia în consideraţie consecinţele pe care acestea le pot avea asupra politicii preasfintei maiestăţi, mama ei, împărăteasa. Parisul vorbeşte tot mai ostil de „străină”, teancul pamfletelor ce apar împotriva „austriacei” creşte fără încetare. Cu o mirare încântător jucată, Toinette arătă că nu se gândise chiar niciodată la faptul că, mutând din loc câţiva copaci la *Trianon*, ar putea stârni Parisul şi jena politica habsburgică. Dar, iată, ea nu se pricepe la politică. Şi întrebă dacă cumva abatele o sfătuieşte să renunţe acum definitiv la *Petit Trianon*.

De fapt, Vermond ar fi vrut să fie sever, dar nu îndrăznea, în două rânduri, cu prilejuri asemănătoare, ameninţase cu demisia. A doua oară, puţin a lipsit să-l lase să plece. Şi a fost penibil cât a trebuit să se sucească şi să se învârtească până a aranjat lucrurile. Nu avea o viaţă uşoară, dumnezeu îl pusese la grea încercare. Blestematul ăsta de rege tânăr nu se pricepea să-i aprecieze meritele şi căuta doar un pretext să-l dea afară. Iar regina, tânără, drăguţă, pe care i-ar fi făcut atâta plăcere s-o ducă pe drumul cel drept, era din nefericire roaba nesocotinţei şi viciată de mediul ei cinic. Când era vorba de plăcerile ei, putea fi deosebit de încăpăţânată, ceea ce se întâmpla şi acum. Nu-i rămânea decât să bată în retragere. Din gura lui imensă şi rea, cu dinţii neregulaţi,

ieşiră cuvinte împăciuitoare. Declară că nu voise să-i dea decât sfaturi generale, în spiritul indicaţiilor mamei ei; de altfel îi doreşte din toată inima ca micul ei palat să-i reuşească atât de frumos cum şi-l visa.

Apoi scoase într-adevăr, nu fără o bucurie răutăcioasă, din temuta geantă, un document. „Am onoarea — declară el foarte oficial — să vă predau iarăşi o scrisoare a maiestăţii sale, mama dumneavoastră", şi îi predă plicul sigilat.

Toinette se temea de asemenea scrisori. Ştia că mama ei o înconjurase cu un serviciu de spionaj şi că orice făcea se raporta pe cea mai scurtă cale împărătesei. Viena îi cunoştea escapadele, toaletele, coafurile, balurile, flirturile, pierderile la joc, tot ce o amuza, şi o năpădea cu o ploaie continuă de sfaturi şi reproşuri amabile sau severe.

Toinette îi purta un adânc respect mamei sale; printre toţi oamenii în viaţă, Maria Theresia îi părea nu numai cea mai mare în rang, dar şi cea mai de seamă. Ce-i scria era înţelept, just şi venea din inimă. Toinette se temea de mama ei, o preţuia, o iubea. De multe ori se simţea părăsită la Versailles, vândută şi trădată, înconjurată de ostilitatea străinilor şi a etichetei. Era convinsă că singurul om în care putea să aibă încredere absolută era mamă-sa. Luă, plină de sentimente contradictorii, scrisoarea din mâna lui Vermond, rupse sigiliul şi, înainte de a o citi, parcurse cu privirea scrisoarea. Prima parte era de mâna secretarului, în a doua însă recunoscu scrisul mamei ei. Această scrisoare avea să-i comunice desigur ceva de seamă.

Citi. Întâi încet. Apoi nu se putu stăpâni şi parcurse sfârşitul scrisorii. Fu surprinsă. Citi încă o dată conştiincios toată scrisoarea. Lăsă foaia din mână, privi pierdută înaintea ei, cu faţa tulburată, dusă pe gânduri.

Conţinutul scrisorii o speria şi o bucura totodată. Anunţa, sosirea fratelui ei, Josef, împăratul roman. Josef, suveranul talentat, omul cu idei înaintate, deocamdată coregent al Mariei Theresia, dar a cărui înscăunare o aştepta cu speranţă şi cu teamă toată Europa. Josef, de a cărui frumuseţe bărbătească şi inteligenţă povestise de nenumărate ori

prietenilor ei. Josef, veşnicul dascăl, care o certa şi o ironiza încă de pe când era copilă, pentru prostia ei şi care îi trimitea acum, la câteva luni odată, scrisori nemulţumite, pline de reproşuri sarcastice, Josef, Sepp, la care Toinette privea plină de dragoste, respect, sentiment de vinovăţie şi ciudă.

În orice caz, venirea strălucitului ei frate va consolida poziţia ei la Versailles. Când se va vorbi după aceea la Paris de Habsburgi, se vor gândi mai mult la Josef, intelectualul cu idei avansate, de o modestie burgheză, decât la Toinette, femeia risipitoare şi ahtiată după plăceri. Pe de altă parte, o să aibă explicaţii penibile cu el. În scrisorile lui o tratează ca pe o fetiţă care nu şi-a învăţat lecţiile; de fapt, are adesea dreptate, este nesuferit de deştept şi în fond se gândeşte doar la interesele ei. E extraordinar şi insuportabil şi ea ştie dinainte că felul lui tăios şi batjocoritor o va irita cumplit.

Ridică ochii spre abate, care o observă cu un rânjet amabil. „Cunoaşteţi conţinutul scrisorii, domnule abate?" — „Da, *madame*." — „Oare regele cunoaşte ştirea?" continuă ea să întrebe. „Cred că încă nu, răspunse abatele. Cred că va fi înştiinţat abia mai târziu. Slăvitul dumneavoastră frate, *madame*, vine incognito. Socot că nu vine în misiune oficială." Şi abatele rânji şi mai amabil.

Pe Toinette o trecură deodată fiorii. Dacă Josef nu venea în misiune oficială, ce rost putea să aibă vizita lui la Versailles? E clar că unul singur. E clar că o privea în modul cel mai direct. Sigur că era aşa. Josef îl va convinge pe Louis să accepte în sfârşit să i se facă acea mică operaţie, în urma căreia: va putea să-şi îndeplinească îndatoririle conjugale în interesul caselor de Habsburg şi Bourbon. Asta nu era o misiune oficială, asta era o misiune particulară, era cea mai importantă, cea mai sfântă misiune din câte există.

Josef reuşea de obicei în ce-şi propunea; chiar mamei, celui mai puternic om din lume, Josef ştiuse să-i impună anumite lucruri. Desigur că Josef va reuşi să-l convingă pe Louis, şovăielnic şi nesigur cum era, să accepte să fie înlăturată piedica. Şi apoi, apoi ea va naşte ţării moştenitorul pe care i-l pretindea. Atunci va fi făcut tot ce pot cere de la ea

Habsburgii, Bourbonii şi dumnezeu. Atunci va fi cu adevărat regina. Atunci va fi liberă şi va putea trăi după voia ei..

Un val de imagini ameţitoare o năpădi pe Toinette. Se reculese. „Vă mulţumesc, domnule abate, spuse ea foarte demnă. Veţi înţelege, desigur, că după primirea unei astfel de ştiri doresc să rămân singură.” Iar abatele se retrase, foarte respectuos, stăpânindu-şi rânjetul.

Louis şedea în faţa unei mese mici, în biblioteca sa. Era locul lui preferat din tot palatul. Şezând aici, vedea pe fereastră, clipind din ochii lui miopi, curţile şi intrările de acces — fereastra permitea vederea în mai multe direcţii — şi se străduia să recunoască pe cei ce veneau şi plecau.

Astăzi însă nu-i stătea capul la astfel de joc. Şedea la măsuţă, cu faţa tânără, grasă, rezemată în mâini, cufundat în gânduri. Era îmbrăcat în verde, voise să meargă la vânătoare. Îi plăcea să meargă la vânătoare, călăria şi vânătoarea erau dintre puţinele ocupaţii care-i făceau plăcere; de altfel şi medicii îl îndemnau să meargă cât de des la vânătoare, deoarece fără mişcare, excesiva îngrăşare i-ar periclita sănătatea. Tocmai azi ar fi avut nevoie de mişcare. Mâncase prea mult, ceea ce i se întâmpla destul de des; când era preocupat, înfuleca fără măsură.

Totuşi, renunţase la vânătoare. *Monsieur* Sallé, secretarul primului ministru, rugase să i se acorde acestuia o audienţă imediată. Şi dacă bătrânul Maurepas, mentorul lui, dorea să-l vadă, deşi era foarte răcit, negreşit că era vorba de ceva important, iar el, Louis, trebuia să renunţe la ce-i făcea plăcere şi să stea să-l asculte.

Maurepas o să vrea desigur ceva neplăcut. Toată lumea vrea de la el numai lucruri neplăcute. Hotărârile pe care i se cere să le ia sunt aproape întotdeauna hotărâri împotriva cărora instinctul său se revoltă. Dar este atât de supărător să fii totdeauna în defensivă, să spui veşnic nu. Şi ceilalţi au totdeauna argumente la îndemână. Sunt argumente greşite, dar nu le poţi combate fără trudă. Până la urmă preferă să cedeze şi semnează.

Tânărul greoi şi stângaci se sculă şi începu să umble de colo până colo prin încăpătoarea bibliotecă. Louis citea cu plăcere, îndeosebi scrieri geografice, istorice, politice. Încăperea fusese reconstruită pe gustul lui şi o umpluse cu obiecte care-i plăceau: globuri, hărţi, ceasuri, opere de artă de tot felul. Mai ales porţelanuri; la Sevres, în fabrica lui de porţelanuri, pusese să i se facă statuete ale marilor scriitori răposaţi, a lui La Fontaine, Boileau, Racine, La Bruyere. Mai umpluse biblioteca cu tot felul de bronzuri şi obiecte de fier forjat. La astea se pricepea; făcea personal lucrări în metal şi îşi instalase un atelier în podul palatului.

Se opri în faţa şemineului. Mângâie grilajul artistic, era ciudat cu câtă delicateţe puteau atinge mâinile sale grase şi butucănoase fierul lucrat. Ochii alunecau, fără să vadă, peste marmura şemineului. Cât ar fi preferat el să se ocupe de cărţile sale, decât de lucrurile pe care i le va spune mentorul lui! Obositoare sarcină, dezagreabilă şi fără sfârşit, sarcina asta de a domni! De ce nu i-a fost dat să se nască şi el, de pildă, simplu nobil de ţară! Ce bine ar fi să poată merge când vrea la vânătoare, să poată sta să scrie, să citească, să traducă niţel din engleză, să se ocupe de geografie şi istorie. Să cerceteze ziarele, în special cele interzise, englezeşti. În loc de asta, trebuie să domnească, să ia hotărâri, să se apere de hulpavi şi vanitoşi, trebuie să acţioneze totdeauna după înţelepciunea măruntă împotriva celei adevărate, împotriva convingerii sale intime şi a instinctului său.

Meditaţia i-a fost întreruptă de sosirea principelui Charles. Relaţiile cu fratele său aveau un dublu caracter. Bun din fire, Louis se simţea, după moartea tatălui său, şeful familiei şi obligat să fie un sprijin fraţilor săi. Amândoi, însă, îi îngreuiau mult această sarcină. Încă din copilărie îşi băteau joc de nedibăcia fratelui mai mare, principele Xavier pe ascuns, iar foarte nerespectuosul Charles deschis şi de faţă cu lumea.

„Îl aştept pe Maurepas, zise acuma Louis, văzându-l pe Charles. N-am mult timp. Spune, te rog, pe scurt ce ai de spus. Ce doreşti?” — „Bani”, zise Charles.

Pe lângă apanajul său, principele Charles scosese de la

Louis, în cei numai trei ani de când acesta domnea, un palat cu o moşie mare, aducătoare de venituri şi îl mai făcuse să-i plătească în câteva rânduri importante datorii, ultima dată cu abia patru luni în urmă. Avuseseră explicaţii furtunoase, Charles îi recomandase lui Louis să-şi zică de acum încolo nu *roi de France et de Navare*, ci *roi de France et l'avare*{21}. În cele din urmă, Louis plătise sumele cerute, dar Charles trebuise să-i promită solemn că pe viitor va fi mai chibzuit.

Încruntat şi nenorocit, Louis îşi privi fratele. „Doar mi-ai promis...", dar nu încheie fraza, în glasul lui răsuna amărăciune, compătimire, mânia în faţa unei situaţii fără ieşire. „Se vede treaba că am minţit, răspunse cu simplitate principele Charles. Asta este o chestiune pentru care o să mă judece dumnezeu din ceruri. Ci, dă-mi o dată banii, continuă el. Parcă ce-ţi rămâne de făcut? Dă drumu' la gologani. Nu face pe Louis cel sever, că nu te prinde."

Când avea treisprezece ani, Louis declarase odată că ambiţia lui va fi să intre în istorie ca Louis cel sever, iar Charles avea o deosebită plăcere să-i amintească asta.

Louis se înfurie. „N-o să-ţi dau banii, declară el cu o voce piţigăiată. O să-ţi numesc un consiliu de tutelă din miniştrii mei." — „Excelentă idee, rânji batjocoritor Charles. Tot Parisul o să întrebe atunci, când o să numeşti un consiliu de tutelă şi pentru Toinette."

Louis era convins că Charles era cel care o împingea pe Toinette la poznele şi petrecerile ei, precum îşi la datoriile contractate cu uşurinţă. Cât va trăi nu va uita Louis pariul obraznic făcut de Charles anul trecut. Atunci, cu prilejul unor lucrări de reconstrucţie de la *Trianon*, Charles pariase cu Toinette pe o sută de mii de livre că în termen de şapte săptămâni va dărâma şi reconstrui din nou micul său palat *Bagatelle*. Şi într-adevăr, în termenul fixat, palatul a fost dărâmat şi reconstruit din temelii. Nouă sute de oameni munciseră zi şi noapte şi, când fu lipsă de materiale de construcţie, Charles porunci regimentului său de gărzi elveţiene să oprească toate căruţele cu materiale de construcţie ce circulau prin Paris şi împrejurimi şi să le ducă

la *Bagatelle*. Stârnise indignare în toată ţara. Principele Charles se lăudase că a câştigat o sută de mii de livre, pe care nu va trebui să i le ceară fratelui său iar el, Louis, trebui să-i dea lui Toinette o sută de mii de livre pentru Charles. Şi acelaşi Charles îndrăznea acum să ceară ca el, Louis, să acopere noi cheltuieli nebuneşti, şi îşi mai şi bătea joc de el.

„Îţi interzic — se indignă el — s-o numeşti pe regină Toinette." „Bine — se supuse Charles, zâmbind obraznic — atunci tot Parisul o să întrebe când vei numi un consiliu de tutelă pentru regină. Sau poate o să spună: pentru «austriacă»", adăugă el răutăcios.

Pe Louis îl obosise cearta aceasta fără rost. „De câţi bani ai nevoie?" întrebă el. „De cinci sute optzeci şi şapte de mii şi câteva sute, dar mă mulţumesc cu cinci sute de mii." Louis răspunse amărât şi moale: „Ţi-l trimit pe de Laborde să se înţeleagă cu creditorii tăi." De Laborde era intendentul său. „Te caracterizează această neîncredere meschină." „Şi după ce îmi va fi raportat situaţia, mă voi consulta cu Necker ce-i de făcut." — „Dar nu te consulta prea mult, te rog frumos", zise Charles. Amândoi ştiau că Louis va acorda suma.

Louis, rămas singur, suspină, fornăi, se simţea nenorocit. Îşi descheie haina şi-şi dete niţel drumul la pantaloni, să se simtă mai la largul său. Arăta totdeauna neglijent, adesea murdar, oricât se străduiau cameristul şi frizerul.

Ziua asta era stricată, nenorocită. Şi acum îl mai aştepta audienţa lui Maurepas. Probabil ca va fi din nou vorba de America. Nu-i dau pace cu blestemaţii ăia de rebeli. N-ar fi trebuit să-l lase pe doctorul Franklin să vină la Paris. Existau şi aşa destui progresişti şi atei în oraş; nu mai era nevoie să importe alţii de peste ocean. Şi el, Louis, să le mai dea şi banii răsculaţilor. Nu era just, sigur că nu era just. Dar dacă spunea asta miniştrilor săi, ei îl năpădeau cu argumente, cu argumente.

Trase oftând aer pe nările groase ale nasului său coroiat şi-l dete afară cu zgomot. Toţi voiau bani de la el. Charles, Toinette, americanii. Şedea indispus, aşteptând, un munte de carne tânără, la imensul său birou.

În sfârşit, sosi Maurepas. Louis îi ieşi înainte, grăbit, politicos, surprinzător de repede, cu mersul lui legănat. Cu toate că tare răcit, bătrânul *monsieur* era foarte dichisit. Contesa îl sfătuise cu insistenţă să se menajeze, să-l roage pe Louis să vină la el, sau măcar să facă scurtul drum până la Louis în halat. Dar preşedintele de consiliu nu înţelegea să nu respecte ceremonialul. Când era vorba de convorbiri oficiale, ţinea să vină el la monarh în haine de ceremonie, cum o cerea uzul Curţii.

Şedeau amândoi la masa mare, statuetele de porţelan ale scriitorilor stăteau printre hârtii şi cele necesare scrisului. Tânărul Louis, îmbrăcat neglijent, cu o ţinută proastă, arăta, din pricina obezităţii, mult mai în vârstă, nu de douăzeci şi doi de ani cât avea; Maurepas, dichisit, slab, mult prea juvenil faţă de vârsta lui de şaptezeci şi şase de ani, se străduia să se ţină drept. Avea un dosar cu acte. Louis, cu ochii săi căprui, depărtaţi, căta miop la dosar.

Maurepas îşi începu expunerea arătând că a primit o scrisoare de la colegul său austriac, în care Kaunitz face o prezentare amănunţită şi foarte limpede a punctului de vedere habsburgic în toate chestiunile pendinte. Dacă n-ar fi însă decât atâta, atunci el, Maurepas, nu l-ar fi deranjat pe rege. Bătrânul îşi corectă graţios ţinuta şi zâmbi către Louis, ca şi cum i-ar fi anunţat o surpriză plăcută. „Încep cu sfârşitul, sire. Slăvitul dumneavoastră cumnat, împăratul roman, este în drum spre Versailles.” Ochii regelui, care în timpul convorbirilor treceau de obicei de la un obiect la altul, se opriră brusc asupra lui Maurepas. Rămăsese cu gura întredeschisă tâmp, de surprindere. După fruntea sa obtuză se depănau gânduri, încet, dar nu fără logică. Ştia el că Maurepas o să-i spună lucruri neplăcute. Dacă vine Josef, atunci el, Louis, va trebui să discute cu dânsul o grămadă de chestiuni dezagreabile. În primul rând, treaba aceea scârboasă cu succesiunea bavareză. Principele elector de Bavaria era bătrân, problema va deveni în curând actuală; ce-i drept, Maria Theresia declarase că nu ridică nici un fel de pretenţie, în schimb declaraţiile cumnatului Josef erau cu atât mai

ameninţătoare. Consilierii săi insistaseră de luni de zile pe lângă Louis să-l lămurească fără echivoc pe Josef că, în această afacere, Austria nu poate conta cu nici un chip pe sprijinul Franţei. Dacă Josef vine acum, el, Louis, va fi obligat să i-o spună în faţă. Miniştrii săi, Maurepas şi Vergennes, vor vrea ca el să meargă şi mai departe, să-l dojenească pe Josef pentru vorbele lui imprudente. El, mai tânăr, şi vorbind greu, să-i spună de la obraz vorbe aspre şi energice cumnatului său, mult mai în vârstă, vestit pentru felul lui vioi, scânteietor, bătăios şi sarcastic de a se exprima. Umerii aduşi ai regelui se încovoiară şi mai mult.

Maurepas continua să-l privească amabil, ca şi cum i-ar fi făcut cine ştie ce comunicare agreabilă. Louis simţea cum îi zvâcnesc obrajii graşi, mâinile îşi făceau nervos de lucru cu mânecile, se descheie la haină, dar tăcea şi aştepta, nu se auzea decât tic-tacul ceasornicelor. Maurepas ghici ce se petrecea în el. Îşi drese ceremonios glasul, îşi scoase batista să-şi sufle nasul, vai, cât îl stânjenea răceala. „Cred, sire, că această vizită va fi o adevărată bucurie, netulburată de discuţii politice. Împăratul ne vizitează incognito, călătoreşte sub numele de conte Falkenstein şi a rugat să ne abţinem de la orice ceremonial. Este deci exclusiv o chestiune de familie. Presupun că de data aceasta maiestatea-sa romană călătoreşte chiar cu permisiunea şi binecuvântarea luminatei sale mame. Cumnatul Josef îl vizitează pe cumnatul Louis şi vine să dea bună ziua surorii sale Toinette.”

Louis nu-l mai privea pe Maurepas. Mângâia mecanic figurinele de porţelan de pe birou. Apoi, rămase dus pe gânduri, cu capul lăsat pe braţe. Lucrând greoi, dar bine, mintea lui încerca să ghicească motivul pentru care cumnatul venea incognito. Louis nu voia însă să creadă în concluzia care i se impunea, încerca să i se sustragă. În cele din urmă, îl întrebă cu un efort pe bătrân: „— De ce vine Josef? Ce vrea?” şi deoarece ministrul nu răspunse decât zâmbind uşor, Louis strigă deodată, neaşteptat de strident: „Ce vrea?”

Maurepas nu se sperie de această bruscă izbucnire. Îl cunoştea pe Louis şi putea să-şi închipuie ce se petrecea în el.

Tânărul acesta timid, stânjenit, nu discutase cu nimeni decât cu el şi cu doctorul despre dificultăţile care stăteau în calea consumării căsătoriei sale. Nu era lipsă de curaj la Louis când refuza operaţia, ci un amestec de sentimente religioase sau, cum le numea liber-cugetătorul Maurepas în sinea lui, de superstiţii, cu o pudoare copilărească. Şi aceste chestiuni să le discute acum cu brutalul, raţionalistul Josef! Cinicului bătrân îi era aproape milă de elevul său. În cuvinte prudente, politicoase, îl lămuri pe Louis că Josef întreprinde după toate probabilităţile această călătorie pentru a-şi convinge cumnatul să se supună acelei mici operaţii de care vorbise doctorul Lassone. Probabil că Maria Theresia aşteaptă de la această operaţie urmări binecuvântate pentru Franţa şi Austria.

„Dar ştiu toţi...?" întrebă amărât Louis. Arăta foarte nenorocit cum şedea acolo, ghemuit pe scaun. În el se învălmăşeau, întunecate, mulţimea de idei şi de sentimente pe care incapacitatea sa fizică i le stârnise toată vremea.

Louis fusese căsătorit când avea cincisprezece ani, de bunicul său, bătrânul Louis al cincisprezecelea, pentru ca să se creeze prin căsătoria aceasta o alianţă între Franţa şi Austria, un „pact de familie". Căsătoria aceasta se făcuse după sfatul miniştrilor care fuseseră duşmanii tatălui său, *dauphin*-ul. Louis iubise şi respectase pe tatăl său mort de timpuriu, şi de vreme ce căsnicia fusese pusă la cale de bărbaţii care l-au urât pe tatăl său, şi probabil l-au şi ucis, era din capul locului neîncrezător şi ostil faţă de tot ce privea această căsnicie.

Fiind foarte credincios, convins de existenţa unei providenţe divine, îl apăsa teama că această căsnicie, pusă la cale de adversarii tatălui său, ar putea să nu aibă binecuvântarea cerească. Poate că tocmai de aceea dumnezeu l-a creat cu această incapacitate. Dacă era aşa, oare avea el, Louis, dreptul să intervină? Oare nu constituia operaţia o încercare de a corecta acţiunea providenţei?

Pe de altă parte, căsătoria fiind încheiată, nu mai era vorba de el singur. Oare nu comitea o nedreptate faţă de Toinette, sustrăgându-se cuţitului chirurgului? Se simţea foarte intimidat faţă de ea. Fusese smulsă din patria ei, adusă aici

din depărtări pentru a fi fecundată de el, pentru a naşte un *dauphin* din sângele Habsburgilor şi Bourbonilor. El nu-i putea da ceea ce i se cuvenea, şi dacă Josef lua mânios apărarea surorii sale, dacă acuza casa de Bourbon de a fi înşelat casa de Habsburg, toate acestea nu erau decât juste, iar el, Louis, nu avea ce replica.

Iarăşi, însă, trebuie să fi avut un sens că dumnezeu, care-l miluise şi-l unsese, îl înzestrase cu un astfel de trup. Se ciocneau felurite datorii şi, deoarece lua greu hotărâri, lăsa lucrurile să-şi urmeze cursul. A persista era mai bine decât a schimba, a nu face nimic mai bine decât a face ceva.

Posomorât şi lipsit de energie, frământat de aceste sentimente şi raţionamente, şedea în faţa mesei masive, îşi aranja mecanic mânecile, tăcea. În cele din urmă, Maurepas întrebă dacă-i permite să facă o prea supusă propunere. Louis, nerăbdător, zise: „Da, vorbeşte, mentorul meu.” — „S-ar putea, poate, găsi — îşi dădu părerea Maurepas — un mijloc pentru a spori prestigiul Versailles-ului cu prilejul acestei călătorii a lui Josef.” Şi deoarece Louis ridică ochii interesat, Maurepas continuă, cu zâmbetul lui discret şi viclean, că ar fi bine ca Louis să se înţeleagă cu doctorul Lassone şi să se supună operaţiei încă înainte de sosirea contelui Falkenstein. Atunci nu-i mai rămâne maiestăţii romane decât să-l felicite, să se întoarcă la Viena şi să raporteze împărătesei mame că deplasarea n-ar fi fost necesară.

Louis recunoscu că sfatul este excelent. Dar un rege, declară el roşind, nu trebuie să asculte întotdeauna de raţiunea sa, ci trebuie să ţină seama de anumite sentimente mai adânci din sinea lui. Ministrul ştia că astea nu erau vorbe goale, ci exprimau convingerea lui intimă. Louis se credea unsul Domnului şi socotea că pornirile şi emoţiile lui sunt semne cereşti, cărora nu este iertat să te opui. Când voia, Louis era accesibil unor sfaturi rezonabile; când se referea însă la faptul că e unsul Domnului, nu era indicat să mai insişti. Abia de curând, Maurepas îi dăduse prilej tânărului său monarh să facă întristat constatarea că el, primul-ministru, n-ar fi foarte credincios. Socoti mai înţelept să fie azi mai moderat.

De altfel, se şi simţea epuizat. Se gândi la sfatul contesei să nu se surmeneze şi ar fi preferat să se retragă. Din păcate, nu era posibil. Căci mai era ceva. De cum primise ştirea plănuitei călătorii a lui Josef, Maurepas îşi făcuse socoteala ce urmări ar putea să aibă această vizită pentru el. Toinette nu-l iubea, Mercy şi Vermond afirmau mereu că el n-ar fi amicul unei legături prea strânse cu Austria, clica mov se străduia să-l răstoarne. Dacă acum Josef şi-ar atinge scopul, dacă după efectuarea operaţiei legătura între Louis şi Toinette devenea mai strânsă, dacă mai venea şi un copil, şansele lui Mercy şi Vermond creşteau, iar el era ameninţat. E adevărat că Louis se străduia să ferească politica sa de mâinile frumoase şi albe ale Toinettei; dar era slab de înger, iar Maurepas, hotărât să moară în slujbă, nu voia să se expună nici unui risc. Îşi propusese deci să întreprindă un atac împotriva Toinettei în aceeaşi audienţă în care-i anunţa regelui vizita lui Josef.

Ministrul îşi învinse aşadar slăbiciunea, îşi şterse delicat faţa cu preţioasa lui batistă, tuşi, îşi drese glasul, se redresă; şedea în fotoliu, slab, ţeapăn, elegant; de cealaltă parte a mesei Louis sta în fotoliu ghemuit, moale şi ţărănos.

De vreme ce are astăzi cinstea, declară el, să fie primit de rege la raport, şi-ar permite să atingă o a doua chestiune. *Monsieur* d'Angivillers i-a remis ministrului de Finanţe o nouă cerere de fonduri pentru reconstruirea *Trianon*-ului. Regele a dispus, în înţelegere cu regina, ca serviciile Curţii să nu depăşească în nici un caz bugetele ce le-au fost desemnate. În consecinţă, *monsieur* Necker n-ar vrea să deschidă creditul fără un ordin expres al regelui.

Louis fornăia indispus pe nas. El însuşi era econom. Ştia că risipa Toinettei face multora sânge rău, la Paris, şi acum aproape că nu era săptămână în care să nu fie silit să-i poruncească politicosului, zelosului şi dezaprobatorului Necker, pe care nu-l putea suferi, să deschidă reginei credite extraordinare. Pe de altă parte, înţelegea că Toinette avea multe scuze dacă risipea banii cu nemiluita, înţelegea că goana nebună după plăceri nu era la ea decât o compensaţie pentru plăcerile şi drepturile patului conjugal pe care, spre

ruşinea sa, nu i le putea oferi. Având sentimentul propriei sale vinovăţii, îi arăta o extremă indulgenţă şi, în timp ce pentru el economisea franc cu franc, îi făcea aproape plăcere când putea s-o despăgubească pe Toinette cu bani pentru ceea ce era nevoit să-i refuze.

„Cât e de data asta?" — „Trei sute de mii de livre", răspunse Maurepas.

„Trei sute de mii de livre", zise Louis către sine. Luă o pană de gâscă şi scrise caligrafic pe una din numeroasele coli de hârtie care se aflau pe birou: 300.000. Apoi făcu tot felul de arabescuri în jur şi mai scrise: 60.000 x 5; 50.000 x 6, 25.000 x 12. Se gândea la ieşirile obraznice pe care fratele lui, Charles, le avusese împotriva Toinettei, se întreba dacă Charles va fi ştiut de această nouă cerere. E sigur că ştiuse; intimitatea fratelui său cu Toinette îl amăra pe Louis. „Trei sute de mii de livre", repetă el. Din nou trei sute de mii de livre pentru *Trianon*. Era un scandal şi va da loc la multă vorbărie.

Maurepas, bucurându-se de efectul cuvintelor sale, înfipse mai adânc ghimpele. Dacă i-ar fi îngăduit să dea un sfat, spuse el pe un ton foarte prudent şi politicos, ar sugera ca Louis să aprobe suma pentru *Trianon*, dar să o roage pe regină să-şi restrângă cumva cheltuielile. „Trei sute de mii de livre", mormăi Louis pentru sine, de douăsprezece ori douăzeci şi cinci de mii. „Trei sute şaptesprezece mii şase sute treizeci şi patru livre, sire, dacă cumva vreţi să cunoaşteţi cifra exactă. În sine suma nu este excesiv de mare. Dar standardul de viaţă, îndeosebi la ţară, scade şi este lesne de înţeles că unii compară cheltuielile clicii mov cu cheltuielile pe care nu le port face ei. Literaţi obraznici numesc tot ce face regina, chiar şi în problemele ei particulare, politică austriacă. Ne străduim tocmai să împiedicăm apariţia unui pamflet care scrie că numai uriaşele cheltuieli ale reginei împiedică, guvernul să dispună de sumele necesare ajutorării Americii. Fapt este că, în ciuda artificiilor lui Necker, situaţia financiară rămâne încordată. Colegul meu Vergennes, sire, nu îndrăzneşte să vă ceară aprobarea pentru celelalte două milioane pe care

americanii ne-au rugat să li le dăm.”

Louis fu bucuros că Maurepas adusese vorba de americani, ca să-şi poată descărca mânia. „Americanii voştri! zise furios, ridicând vocea, şi bărbia lui grasă tremură. Totdeauna americanii voştri. Totdeauna rebelii voştri. Şi cine să dea banii pentru rebeliunea lor? Eu.”

Preşedintele de Consiliu discutase în multe rânduri chestiunea americană cu Louis, se simţea la capătul puterilor, nu era dispus să înceapă o discuţie inutilă. Se limită deci să rezume principiile politicii americane, principii pe care Louis le acceptase, la insistenţele sale. „Sper, sire — zise el pe un ton ceva mai apăsat decât de obicei — că am înţeles bine părerea dumneavoastră în chestiunea americană. Dumneavoastră, sire, şi consilierii dumneavoastră, aţi căzut de acord că este în interesul nostru să menţinem cât de mult timp deschis conflictul dintre Anglia şi coloniile sale americane, pentru a slăbi atât pe rebeli, cât şi, îndeosebi, Anglia. Aţi prescris miniştrilor dumneavoastră o politică corespunzătoare. Aţi dat dispoziţii consilierilor dumneavoastră, sire, în sensul de a sprijini pe rebeli cu subvenţii modeste, care să le ajute să-şi tragă zilele, până ce vom fi noi înşine în stare să reluăm vechea dispută cu Anglia.”

Louis trebui să recunoască că aceasta era exact. Maurepas şi Vergennes îl pisaseră atâta cu motivările lor, cu „argumentele lor plauzibile”, încât până la urmă consimţise. Dar în sinea lui ştia că toate astea sunt sofisticării, că el avea dreptate, că aversiunea regală împotriva rebelilor era justificată şi această acţiune de ajutorare a americanilor nu se va termina bine. Dar ce putea face? Şedea, amărât, lăsând pleoapele în jos, aşa încât ochii aproape că dispăreau în cărnurile feţei. „Şi câţi bani vreţi iar pentru americanii voştri?” întrebă el înciudat. „Vergennes propune două milioane, răspunse fără să-şi piardă răbdarea, Maurepas. Vrea să ia suma din fondurile lui secrete.” — „Un milion, zise Louis supărat. Un milion, nu două, mai mult de un milion nu le dau rebelilor. Ar fi să-mi calc pe conştiinţă.” — „Bine, atunci un milion”, încheie împăciuitor Maurepas. „Şi să dea banii în trei rate! porunci

ţâfnos Louis. Prea e obraznic Franklin al vostru, nu e niciodată mulţumit, totdeauna mai cere câte ceva.” — „Cum, porunciţi, sire”, răspunse ministrul. Îşi adună actele. „Şi acum permiteţi-mi, vă rog, să mă retrag. Şi veţi binevoi, sire — mai întrebă el, ca să fie sigur — să vorbiţi cu regina pentru limitarea pe viitor a cheltuielilor?” „Da”, răspunse Louis îmbufnat.

Vedea ce efort îl costă pe Maurepas să se ţină drept. „Ar trebui să vă mulţumesc, mentorul meu — spuse el plin de remuşcare — dar nici dumneavoastră nu-mi faceţi viaţa uşoară.” — „Ştiu, ştiu, îl consolă bătrânul. Dar acum aţi scăpat de mine, sire, şi vă doresc o vânătoare plăcută.” Îşi luă rămas bun, crispat, juvenil şi foarte ceremonios.

În anticameră se prăbuşi aproape. Secretarul Sallé şi cameristul îl luară în primire, îl cărară până dincolo în apartamentul lui. *Madame* de Maurepas sosi în grabă, făcând reproşuri blânde şi îngrijorate bătrânului, care nu mai putea de tuse şi sufocaţii. Fu băgat în pat, i se puseră sticle cu apă caldă la picioare, i se dădu supă caldă.

Şi Louis se simţea ostenit de convorbirea avută. Îi pierise cheful de vânătoare. Sta din nou ghemuit în colţul lui de lângă fereastră şi privea afară la aleile de acces ale palatului, dar nu vedea nimic. „Trei sute de mii pentru austriacă” socoti el, „un milion pentru răsculat, cinci sute de mii pentru golan”, şi medita laborios la grelele sarcini pe care i le impunea soarta.

În dimineaţa următoare, imediat după ce se trezi, îşi aminti că îl aştepta o sarcină deosebit de grea şi de neplăcută. Gândurile i se descâlceau încet; deodată ştiu că e vorba de convorbirea cu Toinette, de acele observaţii pe care făgăduise mentorului său că i le va face.

Mai rămase un timp culcat, moţăind, fornăind pe nas. Apoi trase de sfoara legată de braţul lacheului, astfel încât acesta să poată fi chemat oricând. Lacheul sosi în grabă şi Louis trecu greoi din patul în care dormise în patul de gală, în care se trezea ceremonios pentru *lever*. Se lăsă îmbrăcat în prezenţa a o sută de membri ai înaltei aristocraţii. Schimbă cu ei automat obişnuitele cuvinte goale. Dejună copios, cu gândul aiurea,

preocupat de convorbirea pe care trebuia s-o aibă.

Pentru dimineaţa aceasta era prevăzută audienţa ministrului de Război Saint-Germain. Louis ţinea la Saint-Germain şi era convins că reformele propuse de acesta erau merituoase. Dar în ultima vreme îl îndemnau din toate părţile să-l dea afară pe bătrân. Louis, însă, tot mai avea remuşcări când îşi amintea cum, la vremea sa, îl concediase în mod ruşinos pe extraordinarul său ministru de Finanţe Turgot, la insistenţele Toinettei şi ale clicii mov, şi era hotărât să-l păstreze pe Saint-Germain. În sinea lui însă nu era sigur de tot că va reuşi. Agreabilă nu va fi în nici un caz convorbirea cu Saint-Germain. Moşneagul o să vină cu tot felul de văicăreli şi reclamaţii, o să-l privească cu ochii lui de câine credincios şi o să se aştepte ca el, Louis, să-i promită ajutor împotriva adversarilor săi. Nu, azi nu avea nevoie de aşa ceva. Nu voia să fie obosit pentru complicata convorbire care-l aştepta cu Toinette. Nu-l va primi pe Saint-Germain. Dar îl va despăgubi şi va vizita în sfârşit *Hôtel des invalides*. Asta era o veche dorinţă a ministrului; era mândru de felul cum renovase clădirea şi cum făcuse ordine acolo. Da, va vizita *Hôtel des invalides* şi o va ruga pe Toinette să vină cu el.

Satisfăcut de soluţie, hotărî să-şi petreacă timpul astfel câştigat în biblioteca sa. Îi plăcea să-şi îmbâcsească excelenta memorie cu fapte şi detalii. Cărţile îl linişteau şi-i făceau bine.

Cei doi bibliotecari, domnii de Campan şi de Sept-Chénes, îl salutară; erau oameni liniştiţi, şterşi, la îndemână când era nevoie de ei, absenţi când nu trebuiau să deranjeze.

Louis ceru întâi să i se dea ultimele gazete. Câteva din ele publicau o anecdotă despre istoricul Edward Gibbon, care îl interesă mult pe Louis. Acest Mr. Gibbon publicase cu un an în urmă prima parte a unei mari opere istorice: *Decăderea şi prăbuşirea imperiului roman*. Louis studiase cu plăcere opera şi începuse s-o traducă în franţuzeşte. Actualmente, Mr. Gibbon se afla la Paris şi, după cum povesteau gazetele franţuzeşti, se întâmplase ca el şi Benjamin Franklin să se nimerească la aceeaşi oră în binecunoscuta cârciumă *La Caterina cea năzuroasă*. Franklin pusese să întrebe la masa lui Gibbon, dacă

acesta nu vrea să vină la masa lui. Gibbon însă, după cum scria în ziare, ar fi răspuns că nu vrea să se aşeze la aceeaşi masă cu un instigator împotriva regelui său. La care Franklin i-ar fi trimis vorbă lui Mr. Gibbon că dacă va mai voi să scrie o nouă operă despre căderea şi prăbuşirea unui mare imperiu, el, Franklin, i-ar putea pune la dispoziţie un bogat material. Louis găsea cam nesărată această replică a lui *monsieur* Franklin; era ridicol să crezi că Anglia s-ar putea prăbuşi în urma răscoalei coloniilor sale.

Indispus, lăsă gazetele deoparte. „Jurnale englezeşti v-au venit?" Obişnuia să parcurgă regulat presa englezească interzisă. Sept-Chénes le aduse în grabă. „Nu cumva te-ai uitat prin ele, Sept-Chénes?" întrebă Louis, şăgalnic şi-l ameninţă pe bibliotecar cu degetul, râzând zgomotos. Avea un râs grosolan, răsunător, „de căruţaş" cum se spunea în clica mov. *Monsieur* de Sept-Chénes făcu cu politeţe haz de această glumă răsuflată.

Louis se cufundă în citirea ziarelor engleze. Erau pline de ştiri despre conflictul cu coloniile americane. Şi în ele se scria mult de doctorul Franklin. Ziarele îşi exprimau mirarea că conducătorul rebelilor a găsit azil la Paris. Louis suspină: aveau dreptate. Citi cu plăcere calificativele răuvoitoare cu care unii dintre jurnaliştii englezi îl gratificau pe bătrânul rebel. Îl numeau „cameleon de şaptezeci de ani, utopist lacom de câştig, şarlatan". Louis se bătu zgomotos pe pulpe, îi chemă pe cei doi bibliotecari, le arătă pasajul, îl citi cu glas tare pe englezeşte. Nu pronunţa foarte corect cuvântul „cameleon"; *monsieur* de Sept-Chénes îl corectă respectuos; Louis, zelos la învăţătură, repetă de mai multe ori pronunţarea corectă.

Ceru să i se aducă unele cărţi, îi plăcea să-şi facă de lucru concomitent cu mai multe volume. În jurul lui se îngrămădeau lucrări istorice engleze, studiul lui Horace Walpole: *Pot istoricii acorda credit relatărilor cunoscute despre viaţa şi domnia lui Richard al treilea*?, relatările lui James Anderson despre procesul Mariei Stuart, voluminoasele tomuri din *Istoria Angliei* de David Hume.

Cei doi bibliotecari băgaseră de seamă că deşi Louis cerea

de fiecare dată toate cele şase volume ale operei lui Hume, nu citea decât unul singur. Vădit, regele ţinea să nu se bage de seamă că-l interesează tocmai acel volum. Volumul însă, faţă de care manifesta un asemenea interes, era cel care conţinea istoria lui Carol întâi.

Cam de un an de zile era Louis atât de interesat de opera istorică a lui David Hume, pentru a fi mai precis, de la concedierea ministrului de Finanţe Turgot, din luna mai a anului trecut. Interesul manifestat de Louis era legat de o scrisoare pe care acest Turgot i-o scrisese în ajunul dizgraţiei şi concedierii sale. Neruşinatul îl prevenise că el, Louis, este înconjurat de consilieri dubioşi, că la vârsta de douăzeci şi doi de ani nici nu poate avea experienţă, nici nu poate cunoaşte oamenii, că este în pericol, că stă la marginea unei prăpăstii. „Nu uitaţi, sire — scria în scrisoare — că ceea ce l-a adus pe Carol întâi la eşafod a fost slăbiciunea. Lumea vă socoate slab, sire.” Louis nu arătase nimănui scrisoarea, o sigilase şi o închisese în sipetul în care păstra documentele sale cele mai secrete. Dar încă în aceeaşi zi pusese să i se dea opera lui Hume şi de atunci citea cu neschimbată mânie şi mirare cum criminalii englezi s-au răsculat împotriva regelui lor, i-au făcut proces, l-au executat. Se bucura de cuvintele calme, ştiinţifice şi totuşi atât de calde cu care marele învăţat Hume îl aprecia pe martirul Carol. Şi astăzi Louis studia cu zel detaliile şi încărca paginile cu o mulţime de noi însemnări, semne de întrebare, semne de exclamaţii.

Nu, nu. Oricâte argumente valabile i-ar aduce Vergennes şi Maurepas, nu e just ca regele Franţei să-l sprijine pe cameleonul de şaptezeci de ani şi pe rebelii săi, aşa ceva nu se poate termina cu bine.

Louis închise cărţile, se întinse de îi trosniră încheieturile, îşi desfăcu haina. Simţea că iarăşi mâncase prea mult. Ce jale, azi era a doua zi în care nu putuse ieşi la vânătoare. Dar mişcare trebuia totuşi să facă. Mai avea un sfert de ceas până să meargă la Toinette. Urcă la mansardă în atelierul său mecanic.

Se nimerise bine că-l găsi aici nu numai pe bravul,

zdravănul François Gamain, ci şi pe *monsieur* Laudry, care supraveghea complicatele lucrări de mecanică fină de la Versailles. Louis, nemulţumit cu încuietoarea sipetului său cu documente, lucrase, împreună cu Gamain, la o nouă broasca secretă. Dar nu ieşise exact cum şi-o închipuise el, Gamain nu era suficient de inventiv. Excelentul meşter Laudry, însă, descoperi imediat unde era greşeala. Louis fu entuziasmat, toţi trei se apucară pe loc de lucru şi o scoaseră la capăt: broasca fu terminată.

Dar sfertul de ceas trecuse de mult, se făcuse aproape prea târziu. Grăbit, Louis băgă voluminoasa broască în buzunarul hainei, îşi şterse la repezeală mâinile unsuroase de ulei şi porni spre Toinette.

Străbătea sălile cu paşi târşiţi şi şovăitori prin săli şi coridoare; broasca grea din buzunarul hainei îi bătea pulpele. Prin coridoare circulau lachei, gărzi, curteni în uniforme strălucitoare. Toţi se opreau respectuoşi când trecea Louis şi se înclinau adânc. Pe feţele unora, nu e vorbă, se putea de-a dreptul citi dispreţul ce-l aveau pentru regele lor, lipsit de prestanţă regală. Louis ştia precis că atunci când trec prin sala tronului, aceşti domni fac cu mai multă convingere reverenţa adâncă în faţa tronului gol, decât îl salută pe regele viu. Şi din nou se întrebă amărât de ce oare providenţa divina i-a dat un trup atât de nedemn de sacra lui misiune.

Aşa naviga greoi pe parchetul sălilor şi coridoarelor, străbătu legănându-se încăperea cu fereastra rotundă, *L'oeil de boeuf*, şi ajunse în apartamentele reginei. Aici, lângă marele tablou ce-l înfăţişa pe Jupiter împreună cu Justiţia şi cu Pacea, un băieţaş de vreo opt ani ţâşni deodată dintr-un coridor lateral. Era îmbrăcat cu grijă şi mişcările lui iuţi, ştrengăreşti, erau în contradicţie cu îmbrăcămintea demnă şi somptuoasă. Louis ştia cine era băieţaşul; era Pierre, fiul ajutorului de grădinar Machard pe care, dintr-un capriciu, Toinette îl adoptase cu un an în urmă. Zărindu-l pe rege, băiatul se opri din alergat, se lipi de perete ca să-l lase să treacă şi se înclină adânc, cum fusese învăţat. Louis trecu pe lângă el zâmbindu-i prietenos; broasca din buzunar continua să-i bată şezutul şi

pulpa.

Deodată Louis auzi în urma sa un hohot de râs; vădit că micul Pierre nu se mai putuse stăpâni.

Louis era un tânăr de treabă, care se purta în general ca orice muritor de rând. Dar era totodată strănepotul lui Louis al paisprezecelea, nepotul lui Louis al cincisprezecelea, rege al Franţei şi al Navarei. Îşi amintea că preafericitul său bunic ştia păşi atât de regeşte încât, văzându-l, îi trecea oricui pofta de a mai şuşoti despre destrăbălările lui, şi se gândea cum simpla apariţie a Toinettei era atât, de regală încât făcea să amuţească batjocura chiar şi a celor mai obraznici, făcea să se uite pentru moment de patima ei pentru joc, de petrecerile şi balurile ei de la operă, de clica mov. Şi deodată îl apucă o furie năprasnică. Se întoarse, îl prinse pe micul Pierre în mâinile sale zdravene, îl scutură pe băieţaşul alb ca varul şi strigă cu o voce stridentă, piţigăiată: „Gardă”! Lacheii şi soldaţii din gărzile elveţiene sosiră în goană. În faţa lui Jupiter, a Justiţiei şi a Păcii, Louis le predă pe micul Pierre şi porunci să fie ţinut la arest până la noi ordine.

Apoi, mult mai calm şi mai hotărât, intră la Toinette.

Când, două ore mai târziu, o părăsi pe Toinette, avea aerul unui om care a scăpat de o povară grea. Pe faţa lui grasă se citea o deosebită satisfacţie.

Ajuns în încăperile sale, se apucă pe dată să pună noua încuietoare la sipetul de documente. Scosul broaştei vechi şi înlocuirea ei cu cea nouă era o muncă destul de complicată. Dar până la urmă noua broască secretă fu bine fixată la capacul frumosului sipet. Louis o descuie, o încuie la loc, se şterse de sudoare, bucurându-se de opera mâinilor sale.

Descuie din nou, ridică iar capacul sipetului. Privi cu duioşie lucrurile ce se aflau înăuntru, în general obiecte foarte personale, însemnări zilnice, scrisori, amintiri de tot felul. Acum toate acestea erau în siguranţă. Răscoli prin sipet, cu un zâmbet niţel cam tont pe faţă, cu plăcerea colecţionarului. Dădu de scrisoarea sigilată a fostului ministru de Finanţe, Turgot. Răscolind, o împinse fără să vrea sub alte documente,

tot mai adânc, până ce ajunse pe fundul sipetului. Răscoli mai departe.

Iată cărţulia asta. El o scrisese când avea treisprezece ani şi tot el o tipărise; încă de copil îi făcea plăcere să scrie şi să facă munci manuale. Iar cărţulia purta titlul *Despre o monarhie moderată. Maxime morale şi politice. Întemeiate pe Telemaque, alcătuite de dauphin-ul Louis Auguste*. Răsfoi îngândurat cartea; el nu-şi făcuse niciodată viaţa uşoară. Citi: „Suveranul nu este nici el decât un om. Ca atare, are comun cu ceilalţi oameni îndatoririle creştine. Dar, deoarece mâna creatorului l-a înălţat deasupra celorlalţi oameni, are datoria să fie un model de virtute şi de religiozitate, un exemplu de credinţă şi de zel". Ochii lui bulbucaţi erau aţintiţi asupra paginilor, dar fără să le mai vadă. Îşi amintea cum el, băiat de treisprezece ani, alergase mândru la bunicul lui şi-i arătase cartea. Fusese o decepţie. Bătrânul, preafericitul Louis al cincisprezecelea — probabil tocmai venea de la Dubarry — citise în carte un minut sau două. Apoi îl bătuse prietenos pe obraji pe nepotul sârguincios şi spusese: „Toate bune, *monsieur le dauphin*, toate bune, dar prea mult zel strică. Aruncaţi cărţulia asta pe foc."

Clătinând capu-i greoi la amintirea naivităţii sale de pe vremuri, bucurându-se că nu l-a ascultat pe bunic, Louis puse cărţulia la loc. Răscoli mai departe. Scoase o scrisoare a soacrei sale, Maria Theresia. Ea îi scrisese cu şapte ani în urmă, atunci când o trimisese pe Toinette la Versailles, Cu seriozitate, încet, Louis parcurse cu ochii lui miopi scrisoarea: „Soţia dumitale, scumpul meu *dauphin*, şi-a luat tocmai rămas bun de la mine. A fost bucuria mea şi sper că va fi fericirea dumitale. În acest scop am crescut-o, căci de multă vreme îmi dădeam seama că va fi consoarta dumitale. I-am inspirat dragoste pentru îndatoririle ei faţă de dumneata, o înclinaţie tandră precum şi capacitatea de a cunoaşte şi folosi mijloacele necesare pentru a vă place. Fiica mea vă va iubi, sunt sigură de asta, pentru că o cunosc. Rămâi cu bine, scumpul meu *dauphin*; fii fericit, fă-o fericită. Mi-e faţa scăldată în lacrimi. A dumitale iubitoare mamă, Maria Theresia."

Louis ţinea scrisoarea în mână. Era o scrisoare frumoasă. Pe

atunci nu ştiuse ce să răspundă; nu era de fel simplu pentru un băiat de cincisprezece ani. În cele din urmă alcătuise, împreună cu educatorul, un răspuns banal, pe nemţeşte, cu câteva greşeli, ca să sune mai autentic. De altfel, nici maiestatea austriacă nu scria bine franţuzeşte. Louis murmură: În scrisoarea asta scurtă erau patru greşeli de gramatică şi nouă de ortografie.

„Fii fericit, fă-o fericită." Luminăţia-sa, mama soacră, vorbea uşor, acolo la Viena. Şi acum mi-l mai trimite pe Josef. „Fă-o fericită."

E o scrisoare frumoasă. Împărăteasa nu este numai înţeleaptă, are şi inimă. „Fiica mea vă va iubi, sunt sigură de asta, pentru că o cunosc."

Toinette a fost foarte drăguţă cu el, acum, în timpul convorbirii. Deşi nici unul dintre ei nu pomenise de scopul pe care l-ar fi putut urmări Josef cu vizita lui, convorbirea fusese altfel decât altădată. Simţise o legătură sufletească în tonul discuţiei, ca niciodată până atunci.

De altminteri, planurile făcute după inspiraţia Toinettei pentru *Trianon*, sunt într-adevăr grozave. Gust are, are şi idei. Şi e tare frumoasă. Că-i place lui, încă nu înseamnă, mare lucru, el nu se pricepe la frumuseţea femeilor. Dar Walpole acela, autorul excelentei cărţi despre Richard al treilea, a spus de ea că e cea mai frumoasă femeie din Europa şi el, ca scriitor de seamă, doar trebuie să se priceapă. Numai de n-ar fi atât de ironică şi de pornită pe râs; se teme totdeauna niţel de râsul ei.

Oricum, cele trei sute de mii de livre pentru *Trianon* nu sunt bani aruncaţi. Mai exact, trei sute şaptezeci de mii şase sute treizeci şi patru de livre. Pe memoria lui poate conta. A rotunjit la patru sute de mii, nu cu inimă uşoară, dar lucrările începute trebuie terminate în acelaşi spirit, aici are ea dreptate, ar fi risipă să facă lucrurile pe jumătate. În schimb, Toinette i-a promis că la anul nu va mai depăşi bugetul prevăzut pentru *Trianon*. Aşa are măcar un argument pentru Necker când va trebui să-i dea ordinul de plată.

În chestiunea cu Saint-Germain, desigur, a avut mai puţin

succes. Toinette a refuzat net şi categoric să participe la vizita propusă la *Hôtel des invalides*. Mai mult decât atât: insistase din nou ca el să-l concedieze pe bătrân. Nu-l suferea şi pace. Louis putea fi bucuros că scăpase deocamdată cu promisiunea că nu se va duce nici el în vizită la *Hôtel des invalides*.

Altfel, Toinette s-a arătat cu adevărat înţeleaptă, înţelegătoare şi docilă. Şi-a propus în mod serios să nu-şi mai depăşească bugetul. Într-un punct, ce-i drept, n-a fost chip de vorbit cu ea. Vrea să aibă propriul ei intendent pentru spectacole şi distracţii. După ce consimţise ca *Trianon*-ul să fie exclusiv al ei, Toinette dădea dovadă de oarecare consecvenţă când voia să aibă pentru acolo propriul ei intendent. Oricât îi era de neplăcut să dea dispoziţia respectivă ministrului de Finanţe, în acest punct a trebuit să-i cedeze lui Toinette.

„I-am inspirat dragoste pentru îndatoririle ei faţă de dumneata... Rămâi cu bine, scumpul meu *dauphin*, fii fericit, fă-o fericită.” Cu un gest neaşteptat de gingaş, mâna lui grea netezeşte mângâios scrisoarea; o împătureşte din nou şi o pune cu atenţie la loc în sipet.

Scoate de acolo însemnările sale zilnice. Se aşează cu ele la masă. Se gândeşte ce merită să fie reţinut în scris din evenimentele zilei de, azi. În cele din urmă, scrie: „Amânat primirea ministrului de Război din pricina unor discuţii personale complicate. Convorbirea cu Toinette s-a desfăşurat satisfăcător. Am făcut o broască secretă. Foarte bună. N-am fost la vânătoare.” Pune însemnările la loc în sipet. Broasca funcţiona bine, privi sipetul zâmbind satisfăcut.

Deodată zâmbetul i se stinse, îşi amintise ceva, sună enervat, îl chemă pe ofiţerul de serviciu al gărzii. „A fost reţinut un băiat, pe nume Pierre Machard, protejat al reginei. Trebuie eliberat imediat, şi dă-i de doi franci dulciuri. Nu, de cinci franci”, se corectă el.

CAPITOLUL IV

JOSEF

Câteva săptămâni mai târziu, împăratul Josef era în drum spre Paris.

Josef al doilea era numai după titlu suveranul Imperiului roman de naţiune germană. Mama sa îl făcuse coregent, dar în realitate domnea ea, bătrâna împărătească, plină de vitalitate şi foarte categorică în păreri. Fiul şi coregentul ei socotea că aceste păreri erau adesea prejudecăţi. Profund religioasă, Maria Theresia se simţea bine numai în sânul bisericii. Josef, receptiv pentru toate curentele timpului Său, era plin de neîncredere faţă de biserică, pe care o vedea cum cultivă şi protejează cele mai întunecate superstiţii; se arăta foarte interesat de noua ierarhizare a valorilor la care proceda acel secol luminat.

Nu avea viaţa uşoară tânărul împărat, care nici nu mai era atât de tânăr — împlinise treizeci şi şase de ani. Ardea de dorinţa să-şi traducă concepţiile în fapte şi să schimbe lumea. El anunţa aceasta lumii, iar lumea asculta interesată, îndeosebi tineretul. Era bucuria şi speranţa tineretului din întreg Imperiul roman de naţiune germană. Dar putere avea numai cu numele. El, coregentul, putea doar vorbi; acţiunea, domnia, trebuia să le lase pe seama mamei sale. De aceea, cu trecerea anilor, devenea tot mai acru.

Neputând deocamdată schimba lumea, folosea inactivitatea lui forţată ca s-o cunoască mai temeinic. Călătorea. Călătorea mai mult decât oricare alt suveran. Îi făcea plăcere să călătorească incognito, convins fiind că aceasta este cea mai bună modalitate de a obţine o imagine nedeformată a stărilor din ţară. Ţinea mult să nu fie tratat ca suveran, locuia în hoteluri de rând şi lua cu el la drum patul soldăţesc pe care-l folosise în campaniile sale. Dar, vanitos fiind, dorea ca aceste străduinţe ale sale de a se informa asupra situaţiei reale să fie cunoscute. Zâmbea satisfăcut când lumea îl recunoştea pe

împărat în cel care călătorea sub numele de contele Falkenstein şi îi plăcea când ziarele scriau despre aceste călătorii.

Se luaseră măsuri complicate pentru a păstra incognito-ul împăratului în călătoria sa spre Paris şi în timpul vizitei sale acolo. Se atrăsese atenţia suveranilor ale căror ţări urma să le străbată contele Falkenstein, că acesta nu doreşte nici un fel de ceremonial şi vrea să fie tratat ca un turist de rând. Dar unii dintre suverani nu puteau suporta asemenea gând. Ducele de Wurttemberg, de pildă, nu putuse accepta să-l lase pe împăratul roman să doarmă într-un hotel de rând. Poliţia sa scoase toate firmele hanurilor şi hotelurilor. Locuitorii oraşului Stuttgart primiră porunca să nu ştie unde e vreun han, aşadar contelui Falkenstein nu-i rămase decât să accepte găzduirea la palatul ducal.

În schimb, îi fu dat împăratului să-şi facă intrarea în Paris într-o simplă trăsură de piaţă. Trase la modestul *Hôtel de Tréville*, unde se instală patul de campanie. *Monsieur* Grandjean, proprietarul hotelului, nu-l tratã mai servil decât pe alţi turişti. În timp ce Josef făcu apoi prima recunoaştere temeinică a oraşului, *monsieur* Grandjean arăta, cu adânc respect şi contra unui important bacşiş, cui voia să-l vadă, patul de campanie al împăratului roman, care trăieşte la fel de simplu ca soldaţii săi.

A doua zi, Josef sosi la Versailles. Toinette îl aştepta, cum se cuvenea, înconjurată de curtea sa. Dar nu-şi putea stăpâni nerăbdarea şi alerga mereu la fereastră, iar când Josef urcă scările, ea îi alergă în întâmpinare, îl îmbrăţişă şi-l sărută în faţa gărzii care prezenta armele.

Cei doi fraţi semănau, Josef avea, ca şi Toinette, o faţă deschisă, expresivă, o frunte înaltă, ochii vii albaştri, o gură mică cu buza de jos mai groasă, un nas niţel coroiat. Era zvelt şi înalt, cu mişcări frumoase şi stăpânite. Totuşi, când îl privi mai atent, Toinette fu decepţionată. Şi-l amintea aşa cum îl văzuse cu şapte ani în urmă la Schönbrunn, ca pe fratele mai mare a cărui seriozitate şi ton de dascăl îi inspirase întotdeauna teamă, pe care îl admira pentru ştiinţa şi

strălucirea lui; se lăudase de sute de ori faţă de prieteni, aici la Versailles, cu fratele ei, care numai prin apariţia lui cucerea toată lumea. Şi acum venise un domn îmbrăcat modest, neînsemnat, cu o înfăţişare aproape bătrânicioasă datorită începutului său de chelie, într-un cuvânt, o decepţie în toate privinţele.

Cu toate acestea, prima întâlnire a fraţilor fu plăcută. Josef îşi propusese să nu-şi intimideze de la început sora cu mustrări. Se abţinu de la diverse observaţii pedagogice pe care ar fi vrut să i le facă; o lăudă pe Toinette ce bine arată, povesti despre ceilalţi fraţi şi mai ales despre mamă-sa. Vorbeau franţuzeşte, dar reveneau mereu la limba germană. Lui Toinette îi lipsea adesea cuvântul potrivit pe nemţeşte. Josef trebuia s-o ajute. Surâzând, dar fără reproş, îi spuse că acum nu vorbeşte corect nici nemţeşte, nici franţuzeşte. El era mândru că vorbeşte curgător germana, franceza, italiana şi că poate conversa în propria lor limbă cu supuşii mai tuturor neamurilor aflate sub stăpânirea lui.

O ţinea pe Toinette de mână. Spuse: „Ei, Toni, nu-i aşa că-i plăcut să fim iar împreună?” Sunetul vocii, blânda strălucire a ochilor săi o încălziră.

Şi faţă de cumnatul Louis, Josef îşi stăpâni dorinţa de a ţine prelegeri cu scop educativ. Louis se strădui să-şi învingă timiditatea şi toate se petrecură mai bine decât se aşteptaseră amândoi. Louis îi arătă cumnatului cărţile sale şi câteva din lucrările de lăcătuşerie pe care le făcuse, încercă să vorbească niţel nemţeşte, râse cu umor de greşelile pe care le făcea şi corectă la rândul său de câteva ori franţuzeasca cumnatului. Acesta, cam indispus, insistă că pronunţia sa ar fi cea corectă. Meticulosul Louis nu cedă, apelă la autoritatea bibliotecarului său, Sept-Chénes, şi voi chiar să ceară o consultaţie Academiei. Josef nu putu decât să aprecieze interesul filologic al cumnatului său, înţelegerea lui clară, pozitivă. Ambasadorul Mercy făcuse în mai multe rânduri, respectuos, dar foarte limpede, aluzie la faptul că regele foarte creştin ar fi cam mărginit.

Josef folosi săptămâna următoare ca să viziteze Versailles şi

Paris. În fond, firea franţuzească îi repugna; dar era conştiincios şi nu voia să reprobe Franţa fără s-o fi studiat amănunţit. Alerga foarte ocupat, pe jos şi cu trăsura, prin Paris, interesându-se deopotrivă de chestiunile mari şi de mărunţişuri. „Nu vă pierdeţi în bagatele”, îl sfătuise bătrânul Friedrich, regele Prusiei, admiratul său adversar. Cuvintele acestea i se întipăriseră adânc în minte, atât sensul lor, cât şi tonul dur, sacadat, de comandă, cu care fuseseră spuse, dar nu-şi putea stăpâni nevoia de activitate. Tocmai mărunţişurile îl atrăgeau. Turistul imperial îşi vârî habsburgicul nas în toate colţurile oraşului Paris. Vizită spitaluri, gustă supa cantinelor pentru săraci, asistă la dezbaterile tribunalelor, vizită tot felul de fabrici, intră în conversaţie cu numeroşi negustori ambulanţi, îşi notă expresii din argoul volubil al pescăreselor, vizită meşteşugari în atelierele lor, se interesă de procedeele pe care le întrebuinţau. Totul incognito şi fiind recunoscut peste tot. Ziarele scriau articole entuziaste despre discretele studii ale contelui Falkenstein, purtarea lui democratică făcea senzaţie, ajunse la mare modă şi mulţi agăţară lângă portretul înţeleptului cetăţean Franklin, portretul simpaticului şi popularului împărat Josef.

Josef se strădui înainte de toate să se întâlnească cu intelectualii de vază ai Franţei. Faţă de aceşti savanţi, scriitori, filozofi, lua o atitudine de intelectual, de coleg şi regreta că ocupaţiile sale de suveran îi lasă atât de puţin timp pentru activitatea ştiinţifică. Vizită bibliotecile, asistă şi la o şedinţă a Academiei şi avu o lungă convorbire cu vicepreşedintele ei, ministrul dizgraţiat, Turgot. Se întâlni în mai multe rânduri cu academicienii Condorcet şi Leroy, iar grasul Mr. Gibbon, marele istoric, care refuzase să cineze la aceeaşi masă cu rebelul Franklin, se adresa mereu contelui Falkenstein cu „maiestate”, deşi acesta îl rugase să-i zică *monsieur*. Josef vizită cu un deosebit zel saloanele doamnelor intelectuale. Se arătă chiar şi în salonul doamnei Necker, deşi ministrul de Finanţe Necker era eretic, burghez şi elveţian. Clica mov înregistră cu schime{22} ironice ştirea despre aceste vizite ale împăratului la „cabana elveţiană”.

Josef cercetă foarte amănunţit Versailles-ul, atât imensul palat cât şi instituţiile Curţii. Scotocea prin coridoarele şi ungherele uriaşului labirint; nu-i scăpa nimic, nici „camerele de serviciu” ale Toinettei, nici atelierul de fierărie al lui Louis. Sosea neanunţat în anticamerele miniştrilor Maurepas şi Vergennes şi aştepta acolo ca un petiţionar de rând. Asista la procesiunea solemnă în care Louis mergea la slujba religioasă şi la masa pe care regele o lua în prezenţa unui numeros public de aristocraţi.

Asistă de asemenea, ascuns în mulţimea curtenilor, la *lever* şi la *coucher*, fără ca Louis să bănuiască prezenţa lui. Dând din cap dezaprobator, împăratul roman asistă incognito cum Louis se lăsa, fără ruşine, dezbrăcat şi îmbrăcat de cămaşă şi pantaloni, în prezenţa a foarte mulţi oameni, gras, greoi, vizibil plictisit şi solemn; partea dreaptă şi partea stângă a regelui erau de fiecare dată deservite de alţi nobili.

Josef observă odată, la un *coucher*, cum Louis parcurse de câteva ori, cu pantalonii lăsaţi în vine, cercul curtenilor, cum se opri în faţa unui camerier, tânărul conte Gramont, cum se apropie atât de mult de el, încât Gramont se dete înapoi până la perete şi cum Louis continuă să se apropie de el, până ce atinse cu burta lui grasă pe zveltul camerier apoi, izbucnind într-un hohot de râs, îi întoarse spatele cameristului speriat.

Louis trebuia, seară de seară, să se dea în spectacol cu dezbrăcatul său, timp de cel puţin douăzeci de minute. Când, în cele din urmă, îi părea că ajunge, făcea un semn pajilor care-i scoteau cizmele şi le trânteau cu zgomot de podea. Aceasta făcea parte din ritual, era semnul că roiul de aristocraţi trebuia să se retragă; abia atunci Louis se putea culca. Josef îşi zicea cu mândrie că uzanţele simple de la Curtea sa constituiau un mare progres în comparaţie cu acest ceremonial nerod.

De altfel, Josef se străduia să aprecieze la justa valoare tot ce era bun la Paris şi la Versailles. Avea înţelegere pentru măreţia palatului şi a parcurilor de la Versailles, aprecia mândrele, impunătoarele clădiri ale oraşului Paris şi frumuseţea podurilor şi pieţelor sale. Dar vedea cu o privire şi

mai pătrunzătoare păienjenişurile în colţurile somptuoaselor încăperi de la Versailles, ramele sparte ale unor tablouri, mobilele nereparate, vedea negustori ambulanţi care-şi ofereau marfa cu strigăte asurzitoare pe marile, nobilele scări şi rampe. Mai mult încă îi reţineau atenţia murdăria, zgomotul şi dezordinea oraşului Paris. Dezordinea şi murdăria oraşului şi a palatului îi făcură mai mare impresie decât strălucirea şi măreţia. Dezaprobă satisfăcut ceea ce vedea şi constată cu plăcere că propria sa experienţă confirma părerea ce şi-o făcuse despre Franţa după rapoartele pe care le primea.

Întrebat dacă Paris şi Versailles îi plac, se străduia să fie diplomat şi făcea aprecieri politicoase. Câteodată, însă, nu-şi putea stăpâni înclinarea spre ironie şi-i scăpau cuvinte muşcătoare, cu un iz de superioritate. Dezaproba organizarea învechită a armatei, dezordinea din circulaţia pariziană sau descompunerea ascunsă pe care i se părea că o descoperă peste tot. Asemenea ieşiri erau bineînţeles imediat colportate.

Fiecare pas al său era controlat, atât de agenţii poliţiei pariziene cât şi de spionii ambasadorului austriac Mercy şi ai abatelui Vermond. Maria Theresia la Schönbrunn, Louis la Versailles, căpătau continuu rapoarte amănunţite asupra neobositelor străduinţe ale contelui Falkenstein de a-şi spori cunoştinţele despre lume şi oameni şi de a le împărtăşi altora.

Josef avea înclinaţii literare; îi plăcea să-şi fixeze impresiile în fraze bine formulate. Se ştia de acord în toate cu fratele său Leopold, mare duce de Toscana. „În acest oraş, Paris — scria el — totul se face numai de dragul aparenţelor, clădirile sunt măreţe şi impunătoare, dar să nu le priveşti mai de aproape, sunt pe dinafară arătoase, pe dinăuntru păduchioase. Totul este falsă măreţie. În acest Babilon nu se cunosc nici legile naturii, nici cele ale unei ordini sociale raţionale. Peste toate se aşterne o spoială de politeţe şi de ceremonial.” Scrisoarea era lungă; Josef îi comunica fratelui, în cuvinte necruţătoare, toate impresiile imposibil de formulat în convorbirile cu francezii pe care-i cunoscuse.

Înmână scrisoarea ambasadorului său, Mercy, ca acesta s-o trimită prin curier special fratelui, în capitala sa, Ferrara.

Scrisoarea căzu în mâinile serviciului secret francez; *monsieur* Lenoir, şeful poliţiei pariziene, o copie înainte de a-i da drumul mai departe la Ferrara şi o comunică regelui.

Louis zăbovi multă vreme cu citirea scrisorii, reflectând la părerile aspre, exagerat de nedrepte ale cumnatului său. Iată urmările frecventelor vizite pe care le face Josef filozofilor răzvrătiţi, nelegiuiţi; chiar şi cu Turgot acela a stat mult de vorbă, cu Turgot a cărui obrăznicie s-ar putea numi aproape rebeliune. Dacă Josef privea de sus, plin de milă şi dispreţ, la toată agitaţia scârboasă şi slugarnică din jurul pântecosului său cumnat, acesta la rândul său îl compătimea în sinea lui pe împăratul roman, care intrase în rândurile hulitorilor şi-şi periclita astfel fericirea de apoi.

Împăratul Josef avea patima să dreagă lumea. Se credea născut pentru a pune la punct tot ce nu era în ordine, lumea în întregul ei, ca şi felul de viaţă al surorii sale şi capacitatea de a procrea a cumnatului. Încă cu ani în urmă, când contele Mercy începuse să trimită rapoarte la Viena despre purtarea cam uşuratică a Toinettei, Josef declarase: „Plec eu acolo şi fac ordine”, iar când devotatul şi conştiinciosul ambasador raportă, plin de respectuoasă îngrijorare, despre deficienţa fizică a tânărului rege, Josef declară pe loc: „Las’ că plec eu acolo, aranjez eu şi asta, aveţi încredere în mine, mamă”.

De vreme ce vorbise cu atâta siguranţă, trebuia neapărat să izbutească. Nu putea lăsa nimic la voia întâmplării. Trebuia, înainte de toate, până a începe marea convorbire între bărbaţi despre operaţie, să cerceteze amănunţit firea cumnatului său. Până acum nu reuşise încă să se dumirească ce-i cu Louis. Acesta făcea câteodată observaţii de o surprinzătoare agerime, apoi era din nou de o stupiditate care atingea cretinismul. Ca să-i încerce capacităţile, Josef îl atrase, deci, într-o largă discuţie politică.

Întâi totul decurse în armonie, căci Josef începu cu expunerea ideilor sale despre conflictul anglo-american. Declară foarte hotărât că socoate greşit să se arate fie şi cea mai mică simpatie Americii. În sinea sa, Louis îşi zicea că cumnatul are motive serioase să ia asemenea atitudine. Ca

Habsburg avea nevoie de Anglia pentru o alianţă împotriva forţei crescânde a Rusiei, ca Habsburg nu putea deci sub nici un motiv indispune Anglia. Dar, oricare ar fi fost motivele cumnatului, Louis îi împărtăşea în totul părerea. Cu fraze avântate, Josef îşi afirma convingerea că adevărata libertate nu e posibilă decât într-o monarhie luminată, ironizând convins şi cu cuvinte alese pe amatorii de libertate din Philadelphia, a căror activitate dubioasă nu putea duce decât la anarhie. Louis asculta încântat, capul său gras se înclina din când în când aprobator, scotea vagi sunete în semn că e de acord şi îşi nota în sinea lui unele formulări reuşite de ale lui Josef pentru a le servi, când s-ar ivi prilejul, lui Maurepas şi Vergennes.

După aceea însă, Josef începu să vorbească despre succesiunea la tronul Bavariei. Expuse volubil şi cu căldură posibilităţile ce le deschidea Habsburgilor apropiatul deces al principelui elector al Bavariei. Nu era oare sfânta datorie a casei de Habsburg să folosească prilejul şi să se asigure, prin ocuparea unor regiuni importante din punct de vedere strategic, împotriva ameninţării crescânde din partea Prusiei? Louis fu apucat de o furie surdă. Oare cumnatul ignora cu totul îndreptăţitele pretenţii ale casei de Zweibrücken? Oare acest suveran foarte moral, luminat, filozof, zvârlea pur şi simplu orice morală la gunoi? Maurepas şi Vergennes aveau dreptate: Habsburgii urmăreau planuri de război absolut nebune şi nici un pact de familie nu putea justifica aruncarea Franţei într-o astfel de aventură. Dintr-o dată cumnatul acesta, care făcea atâta caz de raţiune şi morală, se dovedea romantic, aventurier, un cuceritor lipsit de scrupule, dornic să făurească prin victorii militare dominaţia mondială a casei de Habsburg. Până aici! El, Louis, regele foarte creştin, nu se băga la aşa ceva. Nu pentru asta era el unsul Domnului.

Asudând, tot mai uluit, asculta cuvintele îngâmfate, nelegiuite ale cumnatului. Nu trebuia oare să-i răspundă? Dar cum putea el, mai tânăr şi lipsit de experienţă, să-i predice morală impunătorului împărat roman? Acesta o să-i închidă desigur gura cu nenumărate argumente. Nu. Trebuia să

procedeze aşa cum îşi propusese, să se sustragă, să refuze discuţia.

Tăcea şi asculta. Luă o foaie de hârtie şi începu să mâzgălească. Apoi, când Josef termină, îi întinse foaia cu mâzgălitura lui şi-i zise: „Priviţi, sire, linia aceasta este graniţa dintre dumneavoastră şi Bavaria, nu-i aşa că am memorat-o bine?" Josef nu ştiu dacă tânărul gras care-l privea zâmbind cu naivă mândrie e tâmpit sau zeflemist. Privi foaia, o puse la loc pe masă şi spuse pe un ton stăpânit: „Ce ziceţi, sire? Împărtăşiţi punctul nostru de vedere? Putem conta pe sprijinul dumneavoastră când ne vom susţine pretenţiile?" — „Staţi să văd — răspunse îngândurat Louis — dacă reuşesc să enumăr din memorie toate localităţile cu peste două mii de locuitori care sunt supuse principelui elector al Bavariei", şi începu să le recite.

Josef renunţă să mai discute serios cu acest om, vorbi de lucruri indiferente şi plecă curând.

În felul său metodic, Josef reflectă la consecinţele ce rezultau pentru el din această convorbire. Faptul că cumnatul putuse doar să se sustragă şi nu apucase să-l refuze direct, îl umplea de speranţe. Pe de altă parte, îşi dădea seama că va fi nevoie de multă elasticitate şi energie pentru a învinge această rezistenţă molâie, tenace şi surdă.

Îi scrise Mariei Theresia: „Ginerele dumitale, Louis, scumpă mamă, este prost crescut şi foarte neplăcut la vedere. Dar are o fire cinstită. Cu memoria lui surprinzătoare a înmagazinat multe cunoştinţe. Astfel, de pildă, poate enumera din memorie, în ordinea alfabetică, toate localităţile din Bavaria cu peste două mii de locuitori. Nu-mi dau, fireşte, seama ce avantaj direct sau indirect ar putea trage un suveran din asemenea exhibiţii. Pentru rest, Louis al nostru suferă de o îngrijorătoare incapacitate de a lua hotărâri. Este slab faţă de cei care ştiu să-l intimideze. Cred, scumpă mamă, că scopul călătoriei mele va fi atins."

Şi această scrisoare ajunse în mâinile şefului poliţiei pariziene. *Monsieur* Lenoir nu o comunică direct regelui, ci preferă să predea copia preşedintelui Consiliului de Miniştri.

Bătrânul Maurepas citi textul şi dădu gânditor din cap. Apoi arătă scrisoarea secretarului Sallé şi întrebă: „Ce zici, dragă Sallé?” Secretarul răspunse cu vocea lui inexpresivă: „Pentru un împărat roman, se pricepe destul de bine la oameni”.

Maurepas hotărî să păstreze deocamdată documentul şi să-l folosească doar când s-ar ivi prilejul.

În casa şi grădina liniştită de la Passy, doctorul Benjamin Franklin află multe despre felul de a fi şi activitatea „progresistului” împărat roman. Prietenii săi care îl întâlniseră — şi nu erau puţini — lăudau simplitatea monarhului, răspunsurile lui prompte, obiective, tăioase şi totodată amabile. Aceşti academicieni şi poeţi se simţeau măguliţi că împăratul discuta cu ei de parcă ar fi fost egali şi găseau că este un simptom îmbucurător că până şi un împărat socoate potrivit să se declare intelectual şi progresist.

Franklin ar fi fost foarte bucuros să aibă şi el prilejul de a se întreţine cu Josef. Spera să-l poată convinge că problema americană este în fond o chestiune pur anglo-saxonă şi că celor treisprezece state nici nu le trece prin gând să îndemne popoarele europene la rebeliune. Socotea că ar fi în stare să risipească teama Mariei Theresia şi a fiului ei că exemplul Americii ar putea îndemna şi ţări europene la rebeliune.

De aceea îi fu foarte la îndemână când unul dintre amicii săi, academicianul Condorcet, îl anunţă că a vorbit despre el cu Josef şi că împăratului nu i-ar fi neplăcut să-l cunoască.

Abatele Niccoli, reprezentantul Marelui Ducat de Toscana, în care domnea fratele lui Josef, Leopold, luă asupra sa să aranjeze o întâlnire neformală. Puse să se întrebe la contele Falkenstein şi la doctorul Franklin dacă n-ar fi dispuşi să ia o ceaşcă de ciocolată la dânsul. Prin Condorcet comunică fiecăruia dintre cei doi domni pe cine va mai întâlni la el.

Când Josef primi invitaţia avu, pentru o fracţiune de secundă, sentimentul că ar fi făcut poate mai bine să nu exprime dorinţa de a-l întâlni pe Franklin. Înainte de a părăsi Viena, mama lui îl rugase, dacă tot trebuie să plece în acest oraş al perdiţiei, la Paris, să evite cel puţin să se întâlnească

cu anumiţi indivizi cu reputaţie proastă. Josef nu-şi mai amintea exact de toţi pe câţi îi înşirase maică-sa. Desigur că Voltaire şi Rousseau fuseseră printre ei, dar parcă-şi amintea, nesigur, că l-ar fi pomenit şi pe Franklin. Oricum ar fi, împăratul roman nu putea, totuşi, admite ca mămica să-i prescrie cu cine are voie să vorbească şi cu cine nu. Rebel sau nu, Benjamin Franklin era unul dintre cei mai de seamă oameni de ştiinţă ai epocii, un filozof cu renume, conversaţia lui trecea drept deosebit de interesantă. Ce putea fi rău ca Josef să profite de ocazie pentru a avea o convorbire cu un asemenea om? Îl bucura pur şi simplu gândul că va demonstra politicos şi obiectiv acestui şef de răsculaţi că masa nu are încă, prin natura ei, capacitatea de a aprecia ce este bine pentru ea şi că, deci, despotismul luminat constituie cea mai raţională formă de guvernământ.

Josef mai avusese în câteva rânduri întrevederi care stârniseră mirarea lumii, de pildă întrevederea cu marele duşman al casei sale, cu Friedrich al Prusiei. Că el, împăratul roman, voia să stea de vorbă de la om la om cu conducătorul rebelilor americani, îi păru o acţiune şi mai originală şi mai îndrăzneaţă decât întâlnirile sale de până acum şi, mândru de concepţia sa democratică, vorbi cu toată lumea despre această intenţie a sa.

În ziua fixată, Franklin sosi, conform înţelegerii, dimineaţa la nouă, însoţit de nepotul său William Temple, la abatele Niccoli. Câteva minute mai târziu veni şi Condorcet. Băură ciocolată, stătură de vorbă. Franklin mai luă o ceaşcă de ciocolată precum şi câteva din delicioasele brioşe îndulcite. Aşteptau şi stăteau de vorbă. Se făcu ora zece, se făcu unsprezece. Abatele puse să se servească vin de porto. Franklin bău şi din deliciosul vin. Nu puteau şti ce-l împiedicase pe Josef să respecte ora fixată. Franklin hotărî să mai aştepte un ceas. Se făcu amiază. Nu se cădea să zăbovească mai mult. Plecară deci; Franklin se întoarse cu trăsura la Passy.

Tânărul William era foarte supărat şi mare parte a drumului îi înjură pe catolici şi pe aristocraţi. Se bucurase

mult de această întâlnire, prea i-ar fi plăcut să le poată spune aşa, în treacăt, prietenelor lui: „Împăratul Josef îmi spunea, zilele trecute...” Cât despre Franklin, păstra faţă de eşecul întrevederii o atitudine filozofică. Probabil că nu ar fi fost rău pentru cauza americană să fi putut vorbi cu Josef. Dacă nu s-a putut, va aştepta altă ocazie.

În anturajul lui Josef, însă, se întâmplaseră următoarele: contele Mercy primise încă mai de mult de la împărăteasa Maria Theresia, care vedea în bătrânul diplomat pe unul dintre cei mai devotaţi prieteni ai ei, o scrisoare confidenţială, plină de temeri legate de călătoria dificilului ei fiu în Babilonul de pe Sena. Prevăzătoarea împărătească anexase scrisorii ei o listă de elemente dubioase, de democraţi şi filozofi, de derbedei, de golani, pe care ea voia ca împăratul roman să-i ocolească în orice caz. În fruntea listei se aflau numele lui Voltaire şi Franklin.

Mercy fu deci foarte speriat când află de planul nechibzuit al tânărului său monarh de a se întâlni cu rebelul. Îi scrisese Mariei Theresia şi o sfătuise să-l roage ea însăşi pe fiul ei să renunţe la intenţia sa. Un curier rapid al lui Mercy galopă spre Viena, un alt curier rapid se întoarse în goană şi, în dimineaţa zilei în care trebuia să aibă loc întrevederea cu Franklin, Josef primi scrisoarea mamei sale. Era scrisă în germană, de mâna ei, era o scrisoare bună, emoţionantă. Vădea înţelegere pentru curiozitatea lui de a cunoaşte ticăloşi de teapa nelegiuitului Voltaire şi a rebelului Franklin, dar îl ruga să se gândească la răspunderea pe care o poartă înaintea istoriei şi câteva cuvinte ale scrisorii, care nu era prea lungă, erau pătate de lacrimi.

Ochii lui Josef parcurseră încet scrisul copilăresc, literele aşternute cu trudă. Se învăţase să nu scape din vedere detaliile, nici stilul unei scrisori, nici gramatica, nici ortografia ei. Dar de data aceasta nu reuşea. Gândurile şi sentimentele sale stăruiau asupra conţinutului scrisorii, asupra cuvintelor acestora germane, severe, materne, inspirate de sentimentul datoriei.

Continua tutelă îl îndârji pe împăratul roman. Hotărâse să se întâlnească cu acest doctor Franklin. Ştia el de ce. Nu era

oare datoria unui suveran să cunoască orice fel de oameni şi să examineze concepţiile lor, aşa cum le formulează ei? Îngrijorările mamei nu erau întemeiate. Îşi însuşea el oare părerile tuturor oamenilor pe care îi întâlnea? Dar abstracţie făcând de argumente şi contraargumente, oare nu ştia acum toată lumea că el voia să-l întâlnească pe Franklin şi n-ar fi fost nedemn de un suveran şi dăunător pentru reputaţia sa să revină asupra hotărârii luate?

Josef mai parcurse o dată scrisoarea. Lăsase la Viena o grămadă de probleme nerezolvate: veşnica problemă a protestanţilor din Boemia, reforma şcolară, succesiunea la tronul Bavariei, problema ruso-turcă. Dacă voia să obţină, măcar în una din aceste chestiuni, o concesie din partea mamei sale, trebuia să se ferească s-o indispună. Ce era mai important, reforma şcolară austriacă sau întâlnirea sa cu bătrânul doctor? Oftă. Prin această scrisoare a Mariei Theresia, din dorinţa particulară a contelui Falkenstein de a-l vedea pe Franklin, se iscase o chestiune de stat a monarhiei habsburgice.

Cam morocănos, îi ceru sfatul contelui Mercy. Spuse că trebuie să recunoască, spre regretul lui, că bătrâna împărătească s-ar teme de o eventuală interpretare greşită a convorbirii dintre el şi Franklin. El s-a hotărât deci, în principiu, să sacrifice curiozitatea sa ştiinţifică, particulară, scrupulelor politice ale mamei sale. Pe de altă parte, voia să evite să pară nepoliticos faţă de doctorul Franklin. Oare el, Mercy, nu-i poate da vreun sfat? Mercy răsuflă uşurat şi-i putu da un sfat. El socotea că dacă, în urma unui impediment uşor de creat, maiestatea-sa n-ar putea respecta ora exactă a micului dejun la abatele Niccoli, nimeni nu i-ar putea-o lua în nume de rău. Să nu revoce deci întrevederea, dar să-l lase pe abatele Niccoli să aştepte un pic. Două ore, trei, patru. Excelenţii agenţi ai lui Mercy îl vor înştiinţa pe Josef la timp de momentul când va putea face abatelui Niccoli vizita fixată, fără a o indispune pe bătrâna împărătească de la Viena.

Aşa se făcu că Josef, când sosi la abatele Niccoli, la orele douăsprezece şi douăzeci de minute, nu-l mai găsi acolo, spre

marele său regret, pe doctorul Franklin.

Principesa Rohan primea în după-masa aceea la ceai, obicei care începuse să se introducă în saloane, după moda engleză. Trebuiau să vină cei mai de seamă membri ai clicii mov; Josef acceptase şi el invitaţia.

Josef avusese însă, în mai multe rânduri, faţă de Toinette, ieşiri foarte dispreţuitoare împotriva prietenilor ei. „Frumoasă menajerie ţi-ai adunat tu aici", spusese el într-un rând. Indolenţa Gabriellei o socotise nesimţire, iar pe „*tous ces messieurs*"{23} îi făcuse „*Schlawiner*"; sub „*Schlawiner*" se înţelegea la Viena un individ dubios, cu două feţe, uşuratic, cu înclinaţie spre escrocherie. Chiar şi doamnelor, Josef le spusese de la obraz tot felul de lucruri răutăcioase şi usturătoare.

Pentru a evita asemenea ieşiri din partea fratelui ei, sau măcar pentru a le atenua, Toinette sosi foarte devreme la principesa Rohan, unde nu găsi decât pe François Vaudreuil şi pe Diane de Polignac.

În ultimele săptămâni, avuseseră loc discuţii aprinse între François şi Toinette. Prezenţa lui Josef la Paris îl făcea iritabil şi nervos pe Vaudreuil, altminteri atât de calm. El vedea în Franţa nu numai cea mai puternică ţară de pe lume, dar şi ţara cu cea mai înaltă civilizaţie, şi îl supăra atitudinea acestui Habsburg care, recunoscând condescendent una sau alta, lăsa totuşi să se vadă limpede că ţara, oraşul, Curtea îi repugnau, ca destrăbălate şi superficiale. Însuşirile celor doi fraţi se amestecau în imaginaţia lui François. Josef avea aceeaşi îngâmfare naivă care-l înfuria atât de des, când o simţea la Toinette. Fără ca Toinette să-i fi vorbit vreodată de aceasta, cunoştea pricina mândriei ei. Ea fusese crescută în concepţia suveranului prin graţia lui dumnezeu, pentru ea o ţară se întruchipa în regele ei şi dispreţul amestecat cu milă pe care i-l provoca nătângul şi impotentul Louis, ea îl trecea şi asupra ţării. Dispreţuia Franţa, a cărei regină era, ea, nepoata cezarilor, a împăraţilor romani. Această mândrie, înnăscută, enormă, îl irita pe trufaşul, răsfăţatul, nestăpânitul Vaudreuil,

acum când o vedea şi la Josef. Mai des decât înainte, se gândea cu mânie şi voluptate la clipa când o va trânti pe Toinette în patul lui şi o va umili.

Scopul vizitei lui Josef contribuia de asemenea să-l tulbure pe François. Îl îndârjea că regele Franţei avea nevoie de ajutorul Habsburgului ca să-şi dezvirgineze soţia.

De aceea, ori de câte ori era singur cu ea, acest bărbat violent o jignea pe Toinette cum nici el şi nici nimeni altul nu mai îndrăznise până atunci s-o jignească. Acum amândoi nu căutau decât să lovească unul într-altul.

Azi, în aşteptarea lui Josef, era faţă de ea de o ceremonioasă politeţe, care o supăra mai mult decât orice zeflemea. „Ce ai, Vaudreuil — întrebă ea — de ce te porţi azi ca un ambasador la prima audienţă?" — „Am pus la inimă observaţia contelui Falkenstein. Maiestatea-sa romană ne reproşează că politeţea noastră ar fi doar o spoială sub care nu există decât barbarie şi dezordine. Mă strădui să îngroş stratul de spoială."

Între timp, majoritatea oaspeţilor sosiseră. „Să sperăm — zise Vaudreuil — că contele Falkenstein nu ne va lăsa şi pe noi să aşteptăm tot atât de mult ca pe abatele Niccoli." Iar Diane de Polignac întrebă: „Dar ce motiv ar avea contele Falkenstein să ne lase pe *noi* să aşteptăm?"

Toinette deveni atentă. Când aflase că întrevederea aceea pusă la cale între fratele ei şi rebelul Franklin tot nu avusese loc până în cele din urmă, nu dăduse faptului vreo importanţă. Acum băgă de seamă, după zâmbetele prietenilor ei, că întârzierea lui Josef era socotită intenţionată, că atitudinea lui era calificată laşitate. Tot acum constată, cu oarecare surprindere, că Gabrielle şi Diane purtau în înaltele lor coafuri statuiete reprezentând pe Franklin. De fapt, deoarece Louis şi Toinette manifestaseră faţă de şeful rebelilor o neutralitate ostilă, societatea de la Curte se arăta, de asemenea, în ciuda modei, reţinută faţă de doctorul Franklin. Dar amândouă doamnele Polignac revendicaseră întotdeauna pentru ele privilegiul de a manifesta orice părere politică ar pofti, îndeosebi Gabrielle nu pierdea nici un prilej să-şi

sublinieze, pe un ton neglijent şi ca de la sine înţeles, independenţa. Aşadar, n-ar fi fost deosebit de bătător la ochi ca doamnele Polignac să-şi manifeste simpatia pentru Franklin; de altfel, era uzul să se poarte în coafură tot felul de embleme legate de evenimente actuale. Dar faptul că amândouă doamnele şi-l puseseră tocmai astăzi pe Franklin în păr, şi că pe lângă toate François mai făcuse aluzia aceea, îi creară lui Toinette o stare neplăcută de tensiune. Nici n-ar fi mirat-o ca domnii şi doamnele din clica mov să fi căutat vreun prilej să-i plătească lui Josef brutalele lui ieşiri teutonice cu care îi jignise. Se temea ca fratele ei să nu se fi făcut de râs în povestea cu americanul şi se întreba încordată ce vor fi având de gând prietenii ei.

Pe contele Jules, care nu era foarte abil, evident că nu-l iniţiaseră în complotul lor „Nu găsiţi, *madame* — se adresă el pe un ton cam stângaci lui Toinette — că cucoanele mele se cam întrec cu liberalismul?” — Arătă statuietele pe care le aveau în coafură şi apoi li se adresă lor: „Cu entuziasmul vostru o să mai faceţi ca Franklin să ne aprindă Versailles-ul în cap.”

De obicei, contele Jules se mulţumea să şadă la masa de joc sau să-şi plimbe printre cucoane faţa frumoasă, brutală şi lipsită de expresie; părerile sale politice nu prea erau luate în serios. „Bravul nostru Jules!” fu singurul răspuns cu care-l învrednici Diane şi pe faţa ei, inteligentă şi urâtă, se arătă un zâmbet compătimitor. Gabrielle, însă, zise tărăgănat dar ferm: „Despre America nu ştiu mare lucru, dar pe doctorul Franklin îl găsesc delicios. L-am întâlnit de două ori, o dată la *madame* de Maurepas, altă dată la *madame* de Genlis şi, drept să spun, m-a încântat. Când îţi face un compliment, simţi că eşti cineva. Cauza americanilor nu poate fi cu totul lipsită de moralitate.”

Tulburarea Toinettei creştea. Până acum nu găsise încă timp să reflecteze asupra conflictului american. Mercy şi Vermond îi sugeraseră să evite manifestări care ar putea constitui un gest de simpatie faţă de rebeli. Respectase această indicaţie şi nu-i venise greu. Poate că tot ar fi trebuit să se

ocupe mai mult de americanul acela? Să fie chiar aşa la modă? Constata cu mirare şi niţel cam îngrijorată cu câtă căldură îi luau partea prietenii ei.

Cârâitul papagalului: „*Les amants arrivent*” îi întrerupse şirul gândurilor, iar uşierul anunţă „Contele Falkenstein”. Sosise Josef.

Se servea ceai în ceşti moderne, subţiri, şi lumea îşi dădea părerea asupra acestei băuturi neobişnuite. Se discută pe larg ciudata preferinţă pe care o aveau englezii pentru ceai, apoi veni vorba de taxe vamale, de monopoluri şi cineva îşi exprimă mirarea că această băutură apoasă şi inofensivă provocase, la vremea sa, rebeliunea coloniilor, americane.

Principele Charles, simulând că n-ar fi la curent, îl întrebă pe Josef ce impresie i-a făcut, până la urmă, celebrul apostol al libertăţii, cu blana şi ochelarii lui. Josef răspunse, prefăcându-se amuzat, că impetuosul bătrân nu avusese răbdare să-l aştepte. În jur, lumea se mira; doctorul era cunoscut pentru ponderea şi calmul său. „Veţi mai face o a doua încercare, sire, să vă întâlniţi cu el?” întrebă nevinovată Gabrielle de Polignac. „În primul rând, *madame*, vă rog să nu-mi ziceţi sire, iar în al doilea rând, n-am de gând s-o fac, răspunse Josef şi continuă cu un râs sarcastic: La urma urmei, *mister* Franklin nu poate pretinde că alerg eu după el.” Suna ca o încheiere a discuţiei.

Dar Gabrielle, liniştită şi blândă, insista: „Se pare, conte Falkenstein, că nu împărtăşiţi admiraţia noastră pentru acest bătrân înţelept.” — „V-aţi aşteptat la altceva, *madame*? întoarse Josef sec întrebarea. În definitiv, sunt de meserie regalist.”

„Vă pare într-adevăr impetuozitate, conte Falkenstein — se amestecă acum, foarte politicos, în conversaţie, marchizul de Vaudreuil — faptul că doctorul Franklin a plecat după oarecare aşteptare? El ţine la demnitatea sa; reprezintă o ţară căreia îi repugnă artificioasele noastre ceremonii, dar care ţine totuşi la demnitatea ei.”

Josef ridică sprâncenele şi-l privi lung pe Vaudreuil. Să vrea omul ăsta să-i dea o lecţie? Vaudreuil, la rândul său, îl privi

pe Josef calm, cu o naivitate bine jucată. „Am aflat — zise Josef dur, agresiv şi autoritar — că parizienii îl răsfaţă peste măsură pe doctorul Franklin. Dar, fie că are sau nu demnitate personală, ideile pe care le reprezintă sunt absurde şi nedemne. De aceea consider regretabil — şi ochii săi albaştri se pironiră cu o severitate profesorală pe pieptănăturile doamnelor Polignac — dacă exaltarea lipsită de judecată pentru acest om molipseşte cercul reginei. Cu tot liberalismul, eu nu l-aş lăsa pe acest Benjamin Franklin să intre în Viena mea şi n-aş admite cu nici un chip ca membri ai Curţii mele, lipsiţi de judecată, să-i înalţe osanale."

Josef îi mai repezise în câteva rânduri pe nobilii membri ai clicii mov, dar niciodată încă atât de dur ca astăzi. Se lăsă o tăcere apăsătoare, pe care o întrerupse stăpâna casei, principesa Rohan. „Când a răsărit Franklin ăsta aici, m-am străduit să leg o convorbire cu spiritul lui Oliver Cromwell. Dar n-a apărut."

Nimeni nu o băgă în seamă. Toinette, dezagreabil surprinsă de violenţa lui Josef, roşise uşor, Gabrielle zâmbea ironic, simulând lipsă de interes, Diane mângâia unul din câinii principesei Rohan, principele Charles luase un aer satisfăcut de sine şi se străduia, inutil, să găsească o replică obraznică. Toţi aşteptau încordaţi să vadă dacă Vaudreuil va accepta asprele cuvinte ale maiestăţii-sale romane, sau dacă va avea obrăznicia să răspundă.

Avu obrăznicia. Îi convenea că Habsburgul îi vorbise de sus şi iritat; asta îşi urmărise. Faţa dârză, bărbătească a lui Vaudreuil, exprima o mare superioritate când se apucă să-l înveţe minte pe împăratul austriac. „Vedeţi, conte Falkenstein, dumneavoastră la Viena duceţi o viaţă simplă, conflictele dumneavoastră sunt simple şi lesne de priceput. Noi, în schimb, aici la Versailles, în cursul lungii noastre civilizaţii în continuă rafinare, am ajuns suprarafinaţi şi atât de artificializaţi, încât ne este dor de tot ce este natură. În acest bătrân şi venerabil bărbat, Benjamin Franklin, vedem încorporate acele principii naturale la care se gândesc filozofii noştri. De Jean-Jacques Rousseau al nostru probabil că aţi

auzit şi dumneavoastră. Că bărbatul acesta bătrân şi simplu întruchipează toate aceste principii naturale, aceasta ne emoţionează, ne mişcă, ne face să aplaudăm.”

Se opri o clipă aşteptând răspunsul. Josef însă nu răspunse nimic. Toinette, jenată, se băgă prosteşte în vorbă. „Natura — strigă ea cu falsă vioiciune — în *Trianon*-ul meu o să vă aranjez atâta natură, că o să vă piară cheful de Franklin al vostru. Şi râse.

Dar, în afară de ea, nu râse nimeni.

Toţi priveau nestrămutat la Josef şi Vaudreuil. Şi deoarece Josef continua să tacă, Vaudreuil urmă: „S-ar putea să aveţi dreptate, conte Falkenstein. Poate că loveşte în interesele noastre evidente, în interesele regelui şi în interesele noastre, dacă-i arătăm lui Franklin o înţelegere atât de nelimitată şi ne străduim din răsputeri să-i ajutăm lui şi rebelilor săi. Dar poate să fie totuşi în atitudinea aceasta a noastră o înţelepciune mai profundă decât dacă am înjura şi am bate. Deoarece nu ne putem opune spiritului vremii, îl sprijinim. Tăiem craca pe care şedem, pentru că ştim: Îi este dat să cadă.”

Marchizul de Vaudreuil spusese cuvintele acestea nu pe tonul didactic pe care l-ar fi folosit maiestatea-sa romană, ci uşor, cu o graţie obraznică, i le spusese lui Josef în faţă, iar cei din clica mov se bucurau că reuşise să exprime atât de elegant ceea ce simţeau cu toţii. Totodată însă li se tăia suflarea de atâta aroganţă. Ce va răspunde Josef? Ce putea răspunde?

În sinea lui, Josef era plin de o mânie oarbă. El, împăratul roman, maiestatea apostolică, a propagat şi a realizat, într-o nobilă autolimitare, idei progresiste şi mulţi lăudau ceea ce spusese şi făcuse, socotindu-le cele mai mari îndrăzneli din istoria omenirii. Şi acu’ se iveşte un amărât, un curtean nenorocit, o creatură jalnică a surorii sale, proasta de ea, şi-l dăscăleşte şi-i explică lui ce semnificaţie are că el, măruntul, superficialul măscărici francez, se declară de partea lui Franklin şi, cu curajul adevărului, îşi taie craca de sub picioare. Iar ceilalţi cască gura şi ascultă, şi-l poartă, îndărătnici, pe Franklin în păr, iar el stă caraghios în faţa lor,

el, împăratul roman, care n-a îndrăznit să-l privească în ochi pe rebel. Dar asta a meritat-o. Ar fi trebuit să se ducă atunci la abatele Niccoli. Nu trebuia să se sustragă, nu trebuia să fie laş. Într-o convorbire de o importanţă istorică, el, monarhul luminat, ar fi trebuit să se explice cu anarhistul din Vestul sălbatic şi să arate de ce parte se află adevărata răspundere şi virtute.

Dar nu mai putea sta aşa, fără să scoată o vorbă. Îşi stăpâni cu greu mânia şi spuse demn: „Aceasta este o concepţie, domnule marchiz, pe care n-aş admite-o la Curtea mea." — „Nici nu m-am îndoit, sire, de aceasta", răspunse Vaudreuil zâmbind amabil, iar o astfel de amabilitate îi făcu pe Josef să-şi piardă stăpânirea de sine. „Dacă dumneavoastră, *monsieur* — spuse el pe un ton tăios — vreţi să opuneţi cu aceste cuvinte «adevăratul» dumneavoastră liberalism liberalismului meu «fals», înseamnă că dumneavoastră nu m-aţi înţeles niciodată. Liberalism nu înseamnă a fi moale şi a te lăsa dus de soartă. Liberalism înseamnă a fi activ, a acţiona. Un spirit cu adevărat liber îşi propune ca ţel nu rebeliunea şi anarhia, ci ordinea şi autoritatea, întemeiate pe raţiune." — „Pe scurt: despotism luminat", completă cu un calm amuzat Diane, iar împăratul răspunse tăios: „Da, *madame*, despotism luminat".

Vaudreuil, însă, continuă cu aceeaşi amabilitate cuceritoare: „Dumneavoastră nu vă daţi seama, sire, dar cu despotismul dumneavoastră luminat tăiaţi la fel ca şi noi craca de care am vorbit. Şi dumneavoastră renunţaţi la drepturi, faceţi concesii spiritului vremii. Numai că dumneavoastră o faceţi cu o seriozitate înverşunată, în timp ce noi facem haz de necaz." Josef izbucni furios: „Sunteţi cinici, neserioşi, superficiali. N-aveţi nici sentimentul demnităţii, nici conştiinţa datoriei" şi, deoarece ridicase glasul, câinii se neliniştiră, începând să latre, iar papagalul se porni să cârâie. Josef, însă, acoperind aceste zgomote cu vocea lui, încheie: „Sunteţi un răzvrătit mai periculos, *monsieur*, decât Franklin".

Toinette era convinsă că dumnezeu îi face pe suverani şi că asta este spre fericirea lumii. Dacă entuziasmul pentru, Franklin mai putea fi considerat un capriciu monden

inofensiv, cam aşa ca relaţiile principesei Rohan cu spiritele, un, capriciu care mâine se poate schimba în contrariul său, apoi ceea ce sporovăise acum François era lipsit de orice sens, era curată nebunie. Mai curând se prăbuşeşte lumea decât să se prăbuşească monarhia. Cu toate acestea fu foarte satisfăcută că cineva îndrăznea să-l contrazică pe atotştiutorul ei frate mai mare şi asista cu o plăcere aproape senzuală, savura din plin, felul cum Josef, deşi avea cu siguranţă dreptate, se războia neputincios cu elegantul şi îndrăzneţul ei François. Acum, în sfârşit, o văzuse şi pe asta: Josef, veşnicul dascăl, fusese la rândul lui dăscălit.

Oricum, ajungea, şi se întreba dacă n-ar trebui să intervină, să spună vreo glumă care să domolească spiritele.

Dar, până să spună ceva, i-o luă înainte principesa Rohan. „Ci mai încetaţi odată, domnilor, doar nu suntem aici în clubul de dezbateri al doamnei Necker. Aici se bea ceai şi se discută lucruri serioase."

Râzând, cei de faţă renunţară la dezbatere.

Toinette îl invitase pe Josef la o masă intimă. Nu mai fuseseră poftiţi decât cei mai apropiaţi membri ai familiei, amândoi fraţii regelui cu soţiile lor.

Era o societate foarte tinerească. Louis avea douăzeci şi trei de ani. Fratele său Xavier, conte de Provence, douăzeci şi doi, fratele Charles, conte d'Artois, douăzeci. Între femei, Toinette, care avea douăzeci şi unu de ani, era cea mai vârstnică. Josef, cu cei treizeci şi şase de ani ai lui, se simţea bătrân în acest cerc.

Având un pronunţat simţ al răspunderii, Louis ţinea să păstreze o foarte strânsă viaţă familială. Le atribuise fraţilor săi cele mai frumoase apartamente din Versailles şi erau toţi trei mult împreună. Dar această viaţă comună era bogată în discordanţe, deoarece relaţiile dintre Louis şi Xavier nu erau mai puţin echivoce decât cele dintre Louis şi Charles. E drept că Xavier nu irosea sume atât de mari ca Charles şi nici nu stârnea dezaprobarea publică. Dar, încă băieţaş fiind, suportase greu gândul că prostul de Louis era menit să fie rege

şi nu el, Xavier, care învăţa uşor şi ştia să se poarte cu demnitatea unui suveran. Apoi se vădise, spre marea lui satisfacţie, că Louis nu era în stare să facă copii. Louis devenind rege, Xavier devenise moştenitor prezumptiv al tronului, i se acordase titlul de *Monsieur* şi era tratat de atunci cu toate onorurile cuvenite unui principe moştenitor. Dar avea de aşteptat probabil mult de tot şi îşi alunga urâtul scriind epigrame răutăcioase la adresa regelui. Faptul că ştia toate acestea, nu-l împiedica totuşi pe Louis să întreţină relaţii frăţeşti cu Xavier. Ba mai mult, faţă de alţii îl apăra pe Xavier cu toată autoritatea sa regală. Odată, când fuseseră puse în circulaţie versuri deosebit de perfide împotriva „feciorelnicei regine", şeful poliţiei, Lenoir, adusese dovezi concludente că autorul lor ar fi principele Xavier. Dar Louis răspunse sec: „Vă înşelaţi, *monsieur*." Între ei, fraţii îşi spuneau adesea lucruri care sunau a glume, însă erau pline de venin; câteodată se întâmpla să nu ştie nici ei dacă convorbirea lor era ceartă sau discuţie prietenească. Într-un rând, când principele Xavier îl juca pe Tartuffe la o reprezentaţie de amatori, Louis îl asigurase foarte serios: „Minunat, Xavier, rolul acesta ţi se potriveşte mai bine decât oricare altul".

Principele Charles, mai puţin perfid decât Xavier, îşi bătea deschis joc de Louis. Tată a doi copii, îl trata cu un vădit dispreţ pe fratele său mai mare, impotent. Cu Toinette avea relaţii amicale, ca între oameni tineri şi nimic mai mult; dar, ca să-l supere pe Louis, se purta în aşa fel ca toată lumea din Paris să creadă că el înlocuieşte pe neisprăvitul său frate în patul drăguţei cumnate.

Acum, de la venirea lui Josef, relaţiile dintre fraţi se încordaseră. Charles făcea glume cinice, iar principele Xavier, căruia i se înecau toate corăbiile, turba şi scria versuri veninoase.

Acestea erau relaţiile dintre cei trei tineri care luau parte, împreună cu Josef, la masa de familie.

Se vorbi de peregrinările lui Josef prin Paris. „Ştii dumneata, Louis — îl întrebă Josef pe cumnat — că posezi cea mai frumoasă clădire din Europa?" — „Şi asta ar fi?..." Îi

întoarse Louis întrebarea. „*Hôtel des invalides*”, răspunse Josef. „Da — confirmă Louis politicos — mi-au mai spus şi alţii că ar fi o clădire frumoasă.” — „Cum — izbucni Josef îngrozit — n-ai fost niciodată s-o vezi?” „Nu ţi-am propus dumitale deunăzi, Toinette — zise Louis blajin — să-i facem odată pe plac lui Saint-Germain şi să vizităm clădirea asta a lui? Tare se mândreşte cu ea.”

Toinette se supără. Iar era scoasă ea vinovată că nu se făcuse ce trebuia. Şi iar era vorba de Saint-Germain. Prietenii ei îi băteau de mult capul să i se facă odată vânt bătrânului imbecil. Jignise pe mai mulţi dintre ei. Îşi aduse aminte ce haz fusese atunci când l-au răsturnat pe ministrul Turgot. Nu, nu va mai răbda să-i fie mereu vârât sub nas Saint-Germain. Şi pe când îmbuca, stând de vorbă, din friptura ei, luă hotărârea fermă şi înverşunată să-l alunge pe Saint-Germain.

Josef povesti despre călătoriile sale de explorare prin Paris şi Versailles. Nu-i fusese lene, cercetase palatul din pod până-n pivniţă. „*Du hast du ja einen mächtigen Kasten, Toni*”[{24}], zise el către Toinette pe nemţeşte. „Da — răspunse Toinette — şi grozav de inconfortabil.” Louis întrebă: „Ce înseamnă «*Kasten*»?“ — „*Kasten* — răspunse Josef — înseamnă *Versailles*. Dar ce am vrut să spun, cumnate, e că dumneata ai în *Versailles*-ul ăsta o grămadă de obiecte splendide, care nu sunt suficient puse în valoare. Am găsit în magazii şi cămări tablouri minunate, prăfuite, întoarse la perete. Ar fi bine să se ocupe cineva să le trieze şi să facă ordine.” — „Da — răspunse Louis, nu foarte interesat — s-au adunat multe din vremea lui Louis cel Mare. De altminteri, şi destul de multe imorale. I-am mai dat odată dispoziţie lui Maurepas să fie luate de aici.”

Principele Charles interveni în felul său obraznic: „Niciodată nu s-a prea interesat Louis al nostru de tablouri”. Şi, mai vioi, adresându-se celorlalţi doi fraţi: „Vă amintiţi cum a trebuit noi, când eram copii, să descriem tabloul cu lacul şi lebedele? Louis l-a descris minunat; numai că, din păcate, nu a băgat de seamă că era lacul pe lângă care treceam o dată la două zile.” Louis râse blajin. „Nu e chiar aşa”, zise el, continuând să mănânce. Mânca foarte mult, îi plăcea, îşi

umplea din nou farfuria. Ceilalţi terminaseră, valeţii aşteptau să strângă. Toţi priveau la Louis cum mânca, de unul singur, în tihnă, preocupat exclusiv de mâncare şi cu totul lipsit de maniere. „Louis!” interveni în cele din urmă Toinette. „Da, draga mea, ce este?” răspunse Louis, apoi privi în jurul său, permise să i se ia farfuria şi-şi şterse mâinile. Se lăsă pe spate în jilţ. „Vă mai amintiţi — întrebă el, şi în voce i se distingea un amestec curios de ciudă şi satisfacţie — cum o dată, în timpul orei de geografie a ducelui de Vauguyon, ducele a căzut pe parchet? Ne asculta tocmai despre fluviile Peninsulei Iberice, numai eu ştiam, voi amândoi nu învăţaserăţi. Apoi am fost pedepsiţi toţi trei, pentru că el a căzut.” Louis făcu o scurtă pauză. „Tu i-ai pus piedică, Charles”, încheie el. „Dar de unde — replică Charles, zâmbind ştrengăreşte — imbecilul de bătrân a alunecat.” — „Tu i-ai pus piedică — repetă Louis — dar noi nu te-am dat de gol.”

Şi deodată se treziră în Louis sute de amintiri din copilărie. Pe vremea aceea era şi mai neajutorat decât azi. Foarte des ştia exact ce trebuia spus sau făcut, dar timiditatea îl oprea să vorbească sau să acţioneze. Xavier şi Charles însă, care învăţau mai prost, erau iuţi şi vioi; ei erau socotiţi dotaţi, el nedotat. Şi toată lumea îşi râdea de el, în frunte cu Xavier şi Charles. Într-un rând — pe vremea aceea mai purta titlul de duce de Berry — erau câteşitrei în vizită la mătuşa Adelaide. Xavier şi Charles făceau tot felul de nebunii, iar el stătea timid într-un colţ. Mătuşa îl îndemnase la un moment dat: „Nu sta aşa de lemn. Mişcă-te, Berry, spune ceva, Berry... Fă măcar zgomot!” Iar în vocea ei auzise atâta milă şi dispreţ, încât n-o va uita niciodată. Şi mai târziu, când tatăl său murise de moartea aceea subită, rea, misterioasă, a venit cotitura. Când trecea prin coridoare, santinelele prezentau armele şi strigau: „Trăiască *dauphin*-ul”. El însă se întorcea tâmp, ca şi cum salutul lor s-ar fi adresat altuia, şi doar ştia că i se adresa lui. Sentimentul dulce şi amar că tatăl său murise, tatăl temut şi iubit, şi că astăzi el era stăpânul şi cel chemat, îi strivise aproape inima. De atunci, de când era la putere, amândoi fraţii lui, cel gras şi cel zvelt, îl urau şi mai mult. Xavier măcar

se mulţumea să facă versuri clandestine, dar obraznicul, libidinosul, risipitorul Charles, care venea din două în două săptămâni să-i stoarcă bani, umbla şi povestea peste tot că el, Charles, îi pune coarne.

„Îţi spun, Charles — stărui el, rău, aproape ameninţător — că tu i-ai pus piedică lui Vauguyon.” — „Termină odată!” se amestecă Xavier, şi Charles spuse autoritar: „Lasă prostiile astea.” Dar Louis insistă: „Doar spun adevărul. Ce, tăgăduieşte?” şi, pe neaşteptate, sări la Charles, apucându-l de braţ.

Charles se apără râzând, dar mânios. Însă mâinile butucănoase ale lui Louis erau puternice. Charles nu reuşea să scape. „Ci lasă-l în pace!” zise Xavier. Louis strânse şi mai tare! „*Messieurs, messieurs*”, interveni Josef. Nevestele celor doi principi începură şi ele să ţipe.

Louis îi dete drumul fratelui său.

„Putere am”, zise el, mai mult către sine decât către ceilalţi, cu un zâmbet prostesc, jenat. Apoi se aşeză şi continuă să mănânce.

Pentru a-şi dovedi sieşi, precum şi parizienilor, că nu prejudecăţile îl făcuseră să evite întâlnirea cu Franklin, Josef căuta să se întâlnească acum îndeosebi cu personalităţi care nu erau bine văzute la Curtea de la *Versailles*. Petrecea ore îndelungate cu Turgot, fostul ministru de Finanţe căzut în dizgraţie, şi-şi făcea şi mai des ca înainte apariţia în salonul doamnei Necker, în „cabana elveţiană”. Ba trăsura îl duse şi la Luviciennes, pentru a vizita femeia pe care, dintre toate femeile, Toinette o detesta cel mai mult, pe contesa Dubarry, „curva”, „lepădătura”. Cât mai trăise regele cel bătrân, Dubarry obţinuse de la el s-o silească pe Toinette, prin intermediul Mariei Theresia, să-i adreseze cuvântul. Toinette nu-i iertase asta niciodată şi, imediat după înscăunarea soţului ei, obţinuse ca femeia aceea, de douăzeci şi opt de ani, de o strălucitoare frumuseţe, să fie exilată în sihăstria de la Luviciennes. Acolo se duse acum Josef s-o vadă. Iubita regelui bătrân îi arătă vestitul ei parc, frumoasele sere şi alei, luară

masa împreună şi, întors la Paris, Josef lăudă tuturor graţia fostei favorite persecutate de sora lui.

Josef mai vizită şi altă personalitate care nu era populară la Versailles şi a cărei purtare era mult discutată la Paris, pe scriitoarea *madame* de Genlis. Era doamnă de onoare a ducesei de Châtres, iubita ducelui de Châtres, educatoarea şi mama copiilor acestei perechi şi autoarea unor cărţi progresiste pentru copii.

În salonul doamnei de Genlis, lucrurile se petrecură fără multe forme. Trei seri pe săptămână prietenii ei se adunau acolo, fără să mai aştepte vreo altă invitaţie. Josef, care se voia tratat ca toţi ceilalţi, sosi neanunţat şi-l găsi acolo pe scriitorul Caron de Beaumarchais.

Pierre, însă, îşi râsese în repetate rânduri de Josef. „Împăratul roman — obişnuia el să spună — are o viaţă uşoară: el nu este decât gura monarhiei, iar pumnul monarhiei e împărăteasa cea bătrână. Ea domneşte despotic, iar tânărul domn o acompaniază cu muzica liberală."

Nu era de aşteptat de la Pierre să aibă o poziţie cu totul obişnuită faţă de Habsburgi. Cu ani în urmă, când Toinette mai era *dauphine*, Pierre alergase la Viena să-i spună împărătesei Maria Theresia un pamflet îndreptat împotriva fiicei ei. Pierre povestise cu foc la curtea vieneză cum nu reuşise decât cu mari dificultăţi şi cu preţul unor primejdioase aventuri să-i smulgă autorului acest pamflet. Îl citi împărătesei şi se oferi să-l reducă pe calomniator la tăcere; bineînţeles că escrocul cere bani. Atunci însă, se amestecă, geloasă, poliţia vieneză. Ea ar fi stabilit că periculoasele aventuri erau simulate, că rănile din lupta pentru manuscris, *monsieur* Caron şi le făcuse singur cu briciul şi nici nu era de mirare că citise cu atâta patos pamfletul, căci el îl compusese. Împărăteasa dădu ordin ca Pierre să fie arestat. După aceea, însă, se răzgândi şi preferă să-l trateze cu blândeţe. Îi puse la dispoziţie o sumă importantă de bani şi-i trimise şi un inel preţios. Pe acesta îl mai purta şi azi, spunând câteodată în treacăt: „O amintire de la împărăteasa Maria Theresia".

Totuşi, de câte ori era vorba de Habsburgi, îşi amintea de

jignirea suferită la Viena. Întâmplarea făcuse ca până atunci să nu se întâlnească niciodată cu împăratul Josef. Dar îşi imaginase adesea cum îl va umili cu fraze fulgerătoare pe afectatul Habsburg. Şi acum Josef sosise, iar Pierre pândea ocazia mult aşteptată.

Josef îşi amintea vag de isprăvile de la Viena ale lui *monsieur* de Beaumarchais şi ezita să vorbească cu acest domn dubios. Dar citise pamfletele sale şi văzuse abia deunăzi comedia *Bărbierul din Sevilia* la *Théâtre Français*. Ambele, fără voia lui, îi plăcuseră. Pe lângă aceasta, mai aflase că *monsieur* de Beaumarchais trece drept unul din corifeii amicilor din Franţa ai insurgenţilor americani şi nu voia să se expună a doua oară bănuielilor că n-ar îndrăzni să intre în vorbă cu aceşti domni.

Îi adresă lui *monsieur* de Beaumarchais câteva cuvinte amabile despre *Bărbierul*. Asta îi dădu şi mai multă îndrăzneală încrezutului şi îndrăzneţului Pierre. Toată îngâmfarea sa burgheză se trezi în faţa capului încoronat; vorbi cu Josef ca de la egal la egal. Ca un intelectual a cărui creaţie a şi fost recunoscută cu un intelectual care trebuie abia să arate ce poate. Cu obrăznicie amabilă aminti ajutorul pe care un destin binevoitor îi permisese, să-l dea cândva împărătesei bătrâne. Vorbi amănunţit de acel pamflet; excelenta lui memorie îi permise să-i citeze împăratului câteva pasaje şi observă obiectiv că, în ce priveşte forma, autorul dovedise mult umor. Îi dădu a înţelege lui Josef într-un mod elegant, dar sfidător, că el, Pierre, o păcălise atunci pe imperiala sa mamă.

Josef ascultă fără să-şi piardă cumpătul. De la proiectul ratat de întâlnire cu Franklin şi de la convorbirea cu Vaudreuil devenise prudent. Cu obiectivitatea pe care o avea câteodată, recunoscu că există un grăunte de adevăr în pamfletul din care îi cita acest *monsieur* de Beaumarchais; şi el observase la sora sa câteva din însuşirile pentru care pamfletul o lua în râs.

Pierre, încurajat de rezerva lui Josef, savurând situaţia, merse mai departe. El explică că asta este o slăbiciune a scumpilor săi parizieni, că de dragul unei glume sunt în stare

să spună pe contul cuiva, chiar fără dovezi suficiente, cele mai grave lucruri. Are şi el experienţă proprie în materie. Iar o doamnă care stă, ca regina, în centrul interesului mondial, devine în mod inevitabil ţinta unor glume răutăcioase. Glumele acestea, desigur, pot fi felurite, unele grosolane şi proaste, altele subtile şi cu atât mai perfide. Cel mai nevinovat lucru poate deveni un argument veninos. Astfel, de exemplu, pieptănătura aceea foarte înaltă, pe care regina, marea creatoare a modei, a introdus-o peste tot în Europa şi pe care, lucru măgulitor pentru el, a numit-o, după o expresie pe care a folosit-o în unul din pamfletele sale, *Quès-a co*. Această pieptănătură, afirmă calomniatorii, aranjează, ce-i drept, foarte bine fruntea înaltă şi faţa prelungă a reginei, dar dezavantajează faţa rotundă, mai mult clasică a doamnelor pariziene. Numai din gelozie, spun ei, din antipatie faţă de tot ce e franţuzesc, numai pentru a sluţi pariziencele a introdus austriaca pieptănătura asta. Şi Pierre se arătă dezolat de bârfeala răuvoitoare a lumii.

Josef se necăji de obrăznicia acestui om. Ar fi trebuit să evite convorbirea, făcea multe greşeli în ultima vreme. Întâi o greşise cu Franklin şi acum din nou cu acest Beaumarchais. Avea o mână nefericită în chestiunea americană. Se simţea neajutat, se simţea orb şi împins din urmă de o mână nevăzută pe un drum periculos. Era cinstit, bine intenţionat, voia să facă ce era just, util, mare, se simţea chemat pentru asta şi nu se putea descurca în chestiunile simple, curente.

Şi deodată, foarte simplu, dădu grai faţă de acest Beaumarchais sentimentelor ce-l însufleţeau. „Vedeţi, *monsieur* — zise el — este uşor să ai conştiinţă când trebuie numai să vorbeşti sau să scrii despre ea. Cel care trebuie însă să acţioneze se vede totdeauna în necesitate de a face nedreptate unuia, când vrea să facă altuia dreptate.” Asta nu suna a frază spirituală, ci venea dinăuntrul omului. Pierre îşi dădu seama şi nu ştia ce să răspundă.

Acum însă, după încă o săptămână, Josef era suficient de pregătit pentru a-l atrage pe cumnatul său într-o convorbire

hotărâtoare şi a-i smulge consimţământul pentru operaţie.

Şedeau în biblioteca lui Louis, în jurul lor cărţi, globuri, busturi de porţelan ale marilor scriitori. Contele Falkenstein, îmbrăcat corect, după moda burgheză, sta foarte drept; Louis, în schimb, şedea gheboşat, era, ca de obicei, dezordonat, cam murdar, lucrase tocmai lăcătuşerie cu Gamin, iar Josef îl luase prin surprindere şi manevrase în aşa fel încât să-l oblige la această convorbire.

Când socotea că este potrivit, Josef ştia să fie deosebit de cordial. Astăzi socotea că este foarte potrivit. Vorbea ca un frate mai mare. Se interesase amănunţit la specialistul vienez, doctor Ingenhousz, şi la medicul Toinettei, doctor Lassone. Explică cu precizie ştiinţifică cumnatului că operaţia este lipsită de primejdie şi succesul ei asigurat.

Louis asculta cu plăcere oamenii care vorbeau despre lucruri pe care le cunoşteau bine; competenţa ştiinţifică a lui Josef îi impunea. Din clipa în care auzise de intenţia lui Josef să vină la Versailles, îi fusese limpede că nu putea continua să se eschiveze, că va trebui să cedeze insistenţelor lui. Pe de altă parte, în sinea lui simţea nevoia să lase lucrurile aşa cum erau; *quieta non movere*, cele ce nu se mişcă nu trebuie urnite, acest adagiu exprima cea mai adâncă convingere a lui. Era greoi şi posomorât, profund amărât, închis. Nu-l privea pe celălalt, se răsucea neajutorat pe scaun, îşi făcea de lucru cu mânecile.

Când Josef termină, Louis tăcu multă vreme. Josef nu-l grăbi. În cele din urmă, Louis îşi făcu curaj, începu să vorbească, invocă acele argumente vechi pe care i le mai opusese şi lui Maurepas. Faţă de Maurepas însă, oricâtă încredere avea în el, se jena şi se simţea stânjenit când era vorba de discutarea chestiunilor celor mai intime, mai delicate. Josef însă, suveran prin graţia lui dumnezeu ca şi el, trebuia să înţeleagă aceste sentimente gingaşe şi sfinte, cu el putea vorbi. Exprimându-se încet, greoi, Louis se elibera şi ceea ce invoca devenea treptat, dintr-un simplu pretext, revelaţia sentimentelor sale celor mai intime.

Trupul unui rege este sfinţit. Dacă dumnezeu îl crease pe el, Louis, aşa cum se află, cu această deficienţă, atunci desigur că

a fost cu intenţie. Şi oare nu păcătuia cel care intervenea cu cuţitul împotriva voinţei Domnului? Poate că dumnezeu îl sortise celibatului, aşa cum le cerea abstinenţă preoţilor lui.

Josef îşi dădu bine seamă ce cinstit şi din inimă vorbea celălalt. Argumente care aveau rădăcini atât de adânci erau greu de răsturnat. Dar Josef venise pregătit. Vicleanul Mercy îl descususe pe Maurepas şi, prin Mercy, Josef aflase de reticenţele cumnatului său. Era pregătit să-i risipească îndoielile.

Lui Josef, spirit luminat, realist, îi repugnau absurdităţile teologice ale cumnatului său. Împăratul detesta tot ce era popesc şi, dacă altcineva i-ar fi invocat vreodată asemenea scrupule superstiţioase, Josef l-ar fi întâmpinat cu batjocură. Dar era hotărât să se poarte diplomatic. Luase consultaţii teologice de la abatele Vermond. Era hotărât să răstoarne idioatele reticenţe iezuitice ale cumnatului cu contraargumente la fel de iezuitice şi de idioate. Şi dacă înainte Josef făcuse dovadă de cunoştinţe surprinzătoare în domeniul medicinei, se arătă acum cel puţin la fel de bine pregătit în ale teologiei.

Tăierea împrejur, îi explică el cumnatului, n-ar putea în nici un caz, după cum a fost informat, să fie socotită ca un act contrariu voinţei Domnului. Nu numai că dumnezeu a impus-o poporului său ales, dar însuşi fiul Domnului a fost tăiat împrejur, cum scrie în evanghelia lui Luca, capitolul II, 21 şi prepuţul său se mai află şi astăzi în păstrarea unei mănăstiri italieneşti. El, Josef, adăugă furios, socoate bineînţeles această relicvă ca un fals, ca o şarlatanie popească, şi va veni ea vremea când va interzice expunerea ei. Dar se domoli pe dată şi zise pe un ton prietenos: „Fă-ţi operaţia, Louis. Numai astfel poţi şi dumneata să ajungi să respecţi porunca biblică: «Creşteţi şi vă înmulţiţi!» Desigur — continuă el şăgalnic — dacă dumneata ţi-ai face operaţia aceasta de dragul voluptăţii, dacă i-ai semăna răposatului dumitale bunic, în asemenea caz poate că îndoielile dumitale ar fi justificate. Dar aşa, cum eşti făcut, sire, cumpătat, calm, neaducând nicidecum a tăuraş, poţi conta cu siguranţă că şi după operaţie vei putea rezista cu

succes ispitelor voluptăţii.” Josef zâmbea.

Louis nu zâmbea de fel. Îşi închipuia cum va trebui să apară în faţa Toinettei, după reuşita operaţiei. Cum s-o facă să înţeleagă? Şi, în general, cum să se poarte? Numai la gândurile acestea simţea cum îl paraliza timiditatea. Şedea gheboşat, fornăind şi tăcea posac.

Josef se sculă şi, vrând-nevrând, trebui şi Louis să se ridice. După ce învinsese îndoielile teologice ale cumnatului, Josef se pregătea să invoce argumentul său principal, politic. De data asta era sigur că politica sa îi va merge drept la inimă, căci băgase de seamă că Louis era stăpânit de sentimente amestecate faţă de fraţii săi. Îl apucă deci pe greoiul său cumnat de umăr şi, cărându-l cu oarecare greutate după el, parcurse biblioteca în lung şi în lat şi îi vorbi de urmările pe care ar putea să le aibă decesul lui fără moştenitori. Coroana ar reveni în acest caz principelui Xavier. El, Josef, nu poate ascunde că acest principe nu i-a prea plăcut şi parcă ar avea impresia că nici cumnatului său nu i-ar fi agreabil gândul de a-l şti pe tron. El, Josef, e convins că paietul de familie, relaţiile politice şi de rudenie dintre suveranii Franţei, Austriei şi Spaniei stau nu numai la temelia acestor ţări, ci a întregii lumi. Se poate ca Louis să nu fie chiar atât de entuziasmat de alianţă ca el, dar fără această alianţă nici nu se mai poate închipui politica celor trei ţări. Cu înscăunarea principelui Xavier însă, pactul de familie s-ar descompune, alianţa celor trei mari puteri catolice ar fi periclitată, consecinţele ar fi incalculabile. Este deci obligat, de dragul păcii în lume, să se dea pe mâna doctorului Lassone şi să se supună micii intervenţii. „Învingeţi reticenţele, spuse cu căldură Josef şi-i întinse mâna. Permite-mi să comunic mamei mele, mamei noastre, că Toinette a găsit în sfârşit fericirea pe care eram îndreptăţiţi s-o aşteptăm pentru ea.”

Louis, pus astfel înaintea răspunderilor sale, în faţa mâinii întinse a împăratului, nu mai putea evita hotărârea. „Bine”, spuse el fără elan şi puse moale mâna sa butucănoasă, cam murdară, în mâna îngustă şi puternică a lui Josef. „Aşadar — rezumă Josef pe loc convorbirea avută — am promisiunea

dumitale fermă, neechivocă, de a face operaţia în cursul următoarelor patrusprezece zile”, şi continuă să ţină mâna cumnatului în mâna sa.

„Da, *monsieur*”, zise cu sfială Louis. Retrase mâna, „Dar — adăugă el repede — să nu precipităm nimic. O s-o fac, să zicem, până în şase săptămâni.”

Josef era bine intenţionat, se străduia într-adevăr să facă bine aproapelui şi să fie un suveran model pentru popoarele sale. Dar viaţa îl învăţase că majoritatea celor pe care voia să-i fericească erau stupizi şi răuvoitori, bolnavi ce loveau mâna care le întindea leacul. Nu-i de mirare că devenise încrezut şi acru. Ajunsese să se simtă cel mai bine când putea să facă pe dascălul aspru şi intolerant.

Îi fusese foarte greu să joace atâta vreme faţă de Louis rolul fratelui mare, bun şi înţelegător. În schimb, o să-şi verse năduful pe Toinette. O s-o frece, ca să-i fie limpede că de fapt nici nu merită toată bătaia de cap pe care şi-a impus-o de dragul ei.

Înainte de a-i comunica surorii rezultatul îmbucurător al convorbirii sale cu Louis, îi reproşă deci, cu vorbe aspre, toate câte-i displăceau în felul ei de viaţă. Şi nu erau puţine. Obiceiul ei neruşinat de a participa mascată la baluri publice şi de a se lăsa antrenată în convorbiri nepotrivite, adesea frivole, cu oameni cu totul străini. Toaletele ei care provocau ironia şi critica întregei Europe. Risipa ei care împingea pe miniştri la disperare. Patima ei pentru jocul de cărţi, care stârnea indignarea întregei Franţe. „Mi-e teamă de ora când va trebui să-i raportez mamei noastre.”

Toinette cunoştea felul lui aspru de a fi. Dar nu-şi putuse închipui că va fi atât de aspru cu ea. Se indignă. „Acum faci pe grozavul, zise, şi faţa ei frumoasă arăta şi mai mândră şi mai mânioasă decât a lui. Sigur, mă ocărăşti. Iei atitudinea marelui, vestitului monarh, care-şi ceartă surioara pentru că-l face de ruşine cu uşurinţa ei. Dar poate că nici dumneata nu eşti atât de fără cusur cum îţi închipui. Am mai aflat şi eu câte ceva. Dumneata ironizezi instituţiile noastre. Faci glume pe

socoteala armatei şi flotei noastre. Crezi oare că asta sporeşte popularitatea Habsburgilor în Franţa? Crezi cumva că i-ar fi foarte plăcut mamei noastre să afle de expresiile inadmisibile la care te-a împins nestăpânita dumitale manie de a critica totul? Eu provoc ironia şi critica? Dar dumneata? Cine a dat recent un jalnic exemplu de şovăială şi nehotărâre, dumneata sau eu?" Şi, văzându-l pe Josef cum ridică uluit ochii la ea, încheie triumfătoare: „Cine a anunţat întâi lăudăros întregii lumi că vrea să-l întâlnească pe american şi după aceea i-a pierit piuitul şi a rămas cuminte acasă?"

Nimeni, nici Josef însuşi, n-ar fi putut spune ce era mai mare, mirarea sau mânia sa. Venise şi-i smulsese neputinciosului de Louis promisiunea să se culce cu ea şi să-i facă odată *dauphin*-ul de care şi ea şi Austria aveau aşa mare nevoie. Şi, drept mulţumire, ea se răzvrătea împotriva lui! Împotriva lui, a împăratului apostolic, împotriva fratelui mai mare! Şi cine purta vina acestei atitudini nemaipomenite? Mediul ei, prietenii, în primul rând peştele ăla obraznic, Vaudreuil. Că Toinette avea dreptate, că şi acest Vaudreuil avea dreptate într-un anumit sens, îl întărâtă şi mai mult. Îi dădea mâna să vorbească, lui *monsieur* Vaudreuil. El îşi putea permite să-i tămâieze pe insurgenţii americani şi să-şi înfigă idolul în coafura curvelor sale. Nimeni nu se sinchisea de asta. Dar dacă el, împăratul roman, l-ar bate pe umăr pe răzvrătit, apoi aceasta ar schimba faţa lumii. El purta răspunderi mari. El n-avea voie să uite, de dragul unui obiectiv foarte îndepărtat, obiectivele sale imediate, reforma şcolară, protestanţii din Boemia.

„Eşti o gâscă, spuse el simplu şi cu dispreţ. Vorbeşti de lucruri de care habar n-ai. Repeţi pur şi simplu ce te învaţă dubioşii tăi prieteni. Prietenii ăia în care ai toată încrederea. Dar unde ţi-s ochii? Oare nu vezi ce bandă cinică şi iresponsabilă este clica ta mov? N-ai băgat de seamă că vor numai să te exploateze? Că eşti doar osul pe care se bat câinii ăia? Un os cu încă destul de multă carne şi grăsime", spuse el batjocoritor şi începu să-i enumere cu o răutăcioasă exactitate toate sinecurile cu care ghiftuise familia Polignac, prietenii şi

rudele lor. Pe contele Jules îl făcuse prim-mareşal al Curţii ei, obţinuse să i se dea ministerul Poştelor şi Administraţiei Vămilor, trecuse pe numele lui moşia Fenestranges cu un venit de şaizeci de mii de livre anual şi în plus i se mai vărsaseră patru sute de mii de livre de la tezaur pentru acoperirea datoriilor celor mai presante. Tatăl contelui Jules fusese numit ambasador în Elveţia. Ducele de Guiche, văr cu Polignac, primise inspectoratul gărzii palatului, alt văr primise funcţia de mareşal al Curţii principelui Charles, al treilea văr, o funcţie de prim-distribuitor al pomenilor la propria ei Curte. Şi lista nu se mai sfârşea. Peste o jumătate de milion de livre însuma acum renta anuală pe care familia Polignac o primea de la casieriile regale, fără să facă pentru asta nimic altceva decât să-i ţină de urât lui Toinette. Şi asta încă nu era totul. Acum Toinette mai storsese de la bietul Louis încă o rentă anuală, încă şaizeci de mii de livre pentru fantele ăla dichisit, care-i băgase în cap toate prostiile în legătură cu doctorul Franklin, încă şaizeci de mii de livre pentru Vaudreuil al ei.

Când Josef pomeni de Vaudreuil, Toinette se îndârji. „Asta este! strigă ea. Acum ştiu de ce mă insulţi atât de grosolan. Nu-i poţi ierta că ai stat ca un caraghios în faţa lui. Măcar de ai fi avut curajul să te fi dus la americanul ăla! Dacă ai fi făcut-o, nu trebuia acum să te grozăveşti faţă de mine şi să vii cu calomnii ordinare împotriva unor bărbaţi care au cu siguranţă mai multă bunăcuviinţă decât toţi linguşitorii şi lingăii din jurul tău. François Vaudreuil este omul cel mai deştept, cel mai spiritual din Paris. Literaţii şi filozofii pe care i-ai vizitat se dau în vânt după el. Sunt mândră că acest bărbat mi-e prieten. Când va fi intendentul meu, o să am un teatru în adevăratul sens al cuvântului. Dar, din păcate, lucrurile nu s-au aranjat încă. El n-a acceptat decât cu jumătate gură. Nici nu-i pasă de banii pe care Louis mi i-a oferit pentru el. Îmi baţi mereu capul să cultiv literatura şi artele frumoase şi, când o fac, vii şi le răstălmăceşti pe toate şi mă copleşeşti cu suspiciuni josnice. Mi-e scârbă! Eşti cu totul altfel decât te ţineam minte.”

Josef era uluit de această izbucnire. Cel mai grav era că

sporovăielile ei porneau probabil din convingere. „Nu neg — recunoscu el — că *monsieur* Vaudreuil e inteligent, dar inteligenţa asta este numai spoiala unui individ desfrânat, gol de conţinut, lipsit de orice crez. Tu, care pariezi cu atâta plăcere, vrei să pariem că până la urmă va consimţi să pună mâna pe cele şaizeci de mii de livre? Dar tu eşti oarbă, pentru tine nu mai există leac! Când vorbeşte omul cu tine, parcă vorbeşte la pereţi. Dar nu e vorba numai de Vaudreuil. Toţi din jurul tău nu sunt decât nişte lichele. Salonul prietenei tale Rohan nu e altceva decât un tripou şi un bordel. Nu te-am socotit niciodată prea deşteaptă, mama şi cu mine, dar măcar atâta trebuie să pricepi, că o arhiducesă de Austria, regină a Franţei, nu poate să se dea în spectacol ca o fetişcană din mahalalele Vienei, care a câştigat lozul cel mare.”

„Lozul cel mare! zise Toinette ironică. Lozul cel mare!” repetă ea cu amărăciune. Şi deodată toată mândria ei se prăbuşi şi o podidiră lacrimile pe care le reţinea de mult. „De ce m-aţi trimis încoace? se jeli ea. Ce sunt aici? Ce caut aici? Toţi mă urăsc. Tot ce fac e greşit. De ce mi-aţi dat bărbatul acesta? Bărbatul acesta de lemn — explică ea plină de mânie şi dispreţ. M-am bucurat că vii — recunoscu ea — acum o să fie în sfârşit cineva aici, credeam eu, cu care să pot vorbi. Am crezut că o să mă ajuţi. Şi ai venit şi mă calci şi tu în picioare.”

Josef îşi iubea în felul lui sora. Înţelegea purtarea ei şi cauzele acestei purtări. Venise acolo în vârstă de cincisprezece ani, linguşită, duşmănită, răsfăţată, pândită cu răutate, cumplit decepţionată de Louis. Era de înţeles să caute o ieşire, o compensaţie şi să se arunce fără judecată în distracţii prosteşti.

O luă de mână. „Toni — zise el neobişnuit de cald — n-am venit aici să te insult, ci să te ajut. Cred că te-am şi ajutat.”

Ea înălţă capul, o uşoară roşeaţă îi cuprinse faţa frumoasă, prelungă şi albă. „Ai vorbit cu Louis?” — „Da, totul se aranjează, poţi să ai încredere. Până în cel mult şase săptămâni”, adăugă el zâmbind.

Faţa ei se aprinse şi mai mult. I se schimbă culoarea

ochilor, respira agitat, cu gura întredeschisă. Sentimente contradictorii o cuprinseseră, se învălmăşeau în ea. Acu', în sfârşit, Louis va veni în patul ei. Îşi aminti cum odată, la un *lever*, rămăsese cu bustul gol, aşteptând să i se dea cămaşa; în dormitor îi intrau rând pe rând doamne de rang din ce în ce mai mare, cămaşa trebuia să treacă pe rând şi ceremonios dintr-o mână nobilă în alta şi mai nobilă, iar ea trebuia s-o aştepte ruşinată şi cuprinsă de frig. Un sentiment asemănător o cuprindea acum, când se gândea cum va veni Louis în patul ei. Îi era ruşine. Şi totuşi se simţea mândră. Dacă ţi-a fost sortit să fii regina Franţei, trebuia să le înduri odată şi pe astea. Şi mai mult încă decât ruşine şi mândrie simţea o curiozitate, o excitare, o nevoie de a pufni în râs ca o fetiţă. În următoarea fracţiune de secundă, numeroşi alţi bărbaţi luaseră în închipuirea ei locul lui Louis. Domni din clica mov, străini care îi vorbiseră la baluri şi o apucaseră de braţ, care-şi plecaseră faţa foarte aproape de a ei. Îşi închipui aceşti bărbaţi, şi-o închipui şi pe Gabrielle, apoi din nou pe Louis care va veni în patul ei, şi toate imaginile astea se învolburau în mintea ei. Din confuzia aceasta, însă, crescu, acoperind-o cu lumina ei, o bucurie uriaşă, o aşteptare intensă. Când toate vor fi trecut, când va avea un copil, atunci bârfeala obraznică din jurul ei, odioasa trăncăneală şi clevetire vor amuţi, atunci pescăresele o să-şi ţină gura obraznică, scribii n-o să mai scrie pamflete, atunci va fi cu adevărat regină. Să fii regină şi să poţi face ce te taie capul! Să fii regină şi să poţi petrece! În sfârşit, se deschidea viaţa în faţa ei, în curând va trăi viaţa adevărată! Va fi al ei tot ce se află pe lume! Va fi tânără şi regină, şi frumoasă, şi o femeie pe care o vor iubi nenumăraţi bărbaţi, şi va putea alege pe cine să iubească.

Încet de tot se apropie de Josef, cu faţa serioasă, emoţionată. „De ce nu mi-ai spus asta imediat? întrebă ea şi-i puse mâinile pe umeri. De ce ne-am spus vorbe atât de rele?“ Îl îmbrăţişă, îl sărută. „Sepp", zise către el, aşa îi zicea când era copilă, apoi repetă foarte fericită: „Sepp, când mi-a fost mai greu, mi-ai venit totdeauna în ajutor".

Josef o bătu pe umeri şi-i zise, jumătate serios, jumătate în

glumă: „Da, Toni, acum tot restul depinde de tine.” — „Acum, dacă vrei, poţi să mă mai şi ocăreşti niţel, dacă-ţi face plăcere”, zise ea.

Lui îi părea aproape rău că trebuie să-i tulbure fericirea şi că mai avea de discutat cu ea lucruri serioase. Dar trebuia să folosească dispoziţia ei favorabilă, pentru a o face să înţeleagă care îi era în definitiv rostul. Regele se dovedise moale şi influenţabil, dar totodată viclean. Adevărat, nu refuza niciodată de-a dreptul, dar evita, opunea o rezistenţă molâie, tenace şi surdă, a cărei înfrângere cerea energie şi bătaie de cap. El, Josef, n-a avut timpul să stoarcă de la Louis anumite concesii politice de care casa de Habsburg avea nevoie. Acum trebuia s-o facă Toinette. Pe viitor va avea de rezolvat un şir întreg de asemenea chestiuni. Va trebui să-şi dedice o mare parte a vieţii acestor chestiuni. În definitiv, de aceea şi fusese trimisă aici. Iar dacă el, Josef, şi-a bătut capul o lună de zile ca grăsanul să-i poată face un moştenitor, atunci să facă şi ea bine să renunţe la câteva din amuzamentele ei prosteşti şi să găsească timp să adapteze politica lui Louis al ei politicii Habsburgilor.

Se aşeză ţeapăn în scaun, cum îi era obiceiul când îşi lua avânt pentru o expunere mai lungă. „Ascultă Toinette — zise el, şi acum vorbea din nou franţuzeşte — trebuie să mai discut ceva foarte serios cu dumneata. Într-adevăr acum, că vei deveni realmente regina Franţei, stă pe umerii dumitale o răspundere şi mai mare; enormă. Dumneata eşti zălogul şi nodul alianţei dintre casa de Habsburg şi casa de Bourbon şi pe funcţionarea acestei alianţe se întemeiază bunul mers al Europei. Regele este înconjurat de sfetnici care nu văd cu ochi buni Austria. Este sarcina dumitale, *madame*, să anihilezi aceste influenţe.”

Aproape jignită, Toinette răspunse: „Dar dumneata nu trebuie să-mi explici asta atât de amănunţit. Parcă până acum am procedat altfel?” — „Recunosc — spuse Josef pe un ton profesoral, dar prietenos — că dumneata ai urmat, pe cât ai putut, sfaturile pe care ţi le-au comunicat Mercy şi Vermond în numele nostru. Dar asta nu ajunge. Trebuie să-ţi dai şi

dumneata silinţa să afli despre ce este vorba, trebuie să încerci să înţelegi ce este în joc. Trebuie să citeşti, trebuie să stai de vorbă cu bărbaţi serioşi, chiar dacă nu sunt atât de plăcuţi la vedere ca prietenii dumitale. Trebuie să te străduieşti să înţelegi sfaturile pe care ţi le trimitem prin Mercy şi prin abate. Poate că regele şi miniştrii săi or să-ţi răspundă din când în când că ceea ce cerem noi la Viena ar fi în interesul nostru, dar nu în interesul Franţei. În anumite cazuri chiar aşa va fi. Dar dumneata n-ai voie să recunoşti asta cu nici un chip şi trebuie să ai la îndemână argumente pentru a respinge argumentele lor. Dumneata trebuie să fii întotdeauna conştientă, Toinette, că bunul mers al lumii depinde în primul rând de casa de Habsburg şi abia în al doilea rând de casa de Bourbon." — „Da, bineînţeles", răspunse Toinette. Arăta ca o şcolăriţă atentă, cuminte, dar asculta numai cu jumătate ureche. O mai stăpâneau încă imaginile ciudate, odioase şi atrăgătoare, pe care le întrezărise înainte.

„Tare aş vrea să te văd, Toinette, că nu aplici mecanic ceea ce ţi se spune, ci din convingere lăuntrică şi cu patimă." — „Dar, parcă n-o fac? se supără Toinette. Eu am mai curând caracteristicile familiei de Habsburg decât dumneata. Priveşte-mi buza, priveşte-mi nasul." — „Încetează cu copilăriile", răspunse Josef, care-şi pierduse răbdarea.

Apoi începu prelegerea, pentru care se aşezase atât de ţeapăn în scaun. Încercă să-i explice dificultăţile problemei ruso-turce şi şansele ce se iveau pentru Austria după moartea apropiată a principelui elector bavarez. Toinette asculta cuminte. Dar Josef vedea că ce spunea el îi era, în fond, indiferent, încercă să-i stârnească interesul. Nu era politica un joc mai pasionant decât stos-ul în jurul meselor principesei Rohan? Nu voia ea să profite de ocazie şi să participe la acest joc? „Dar desigur, răspunse ea cu elan. De altfel, am totdeauna grijă ca în toate posturile importante să fie numiţi numai prieteni de-ai mei." Josef o privi, îşi dădu seama că e convinsă de ceea ce spune, înţelese că nu mai e nici o speranţă şi renunţă.

Dar Toinette nu-l lăsă să plece. Dacă-i vorbise el atâta

despre problemele lui, despre Bavaria şi Rusia, voia să-i povestească şi ea de ale ei, despre *Trianon*. Lui, singurului om cu care putea vorbi cu totul nestânjenită. Îi prezentă modelul care fusese în sfârşit terminat; arăta deosebit de frumos. Îi explică cu căldură cum vor fi toate. Nu se va planta nici o tufă, nu se va bate nici un cui fără voia ei. Josef văzu că ştie exact ce voia, că totul era unitar, pe măsura ei şi de cel mai bun gust. Îşi stăpâni un oftat, dându-şi seama cu cât talent şi entuziasm putea să se devoteze ea unei cauze. Păcat că nu-i stăpânea inima nici Austria, nici Franţa, ci numai *Trianon*-ul.

Ea îi povestea între timp cu entuziasm că acolo, la *Trianon*, era adevăratul ei regat, în care voia să domnească fără nici un fel de constrângeri şi etichetă. La *Trianon* ea va da tonul; valeţii nu vor purta livreaua regelui, ci livreaua ei, roşu şi argint, pe invitaţii va fi scris: „Din partea reginei" şi când va da reprezentaţii pe scena ei de la *Trianon*, nu va invita decât oameni care-i vor fi simpatici.

Era drăguţă cum sporovăia despre planurile ei, superficială, totodată copil şi femeie. Îi plăcea lui Josef, şi *Trianon*-ul ei îi plăcea, dar se gândea şi la noile dificultăţi pe care i le va face acest *Trianon*. Cei care nu vor fi primiţi acolo vor bârfi, Toinette îşi va face noi duşmani. Iar bietul Louis, cu *monsieur* Necker al său, vor trebui să-şi bată mult capul cum să plătească costisitoarea simplitate a *Trianon*-ului.

În seara aceleaşi zile, îi scria fratelui său Leopold, la Ferrara: „Sora noastră Toni este deosebit de drăguţă şi de atrăgătoare, dar nu se gândeşte la nimic în afară de distracţiile ei. S-a lăsat contaminată de patima risipei care domneşte la această Curte coruptă. Nu-l iubeşte de fel pe bietul Louis şi n-are nici o idee de îndatoririle unei soţii, nici de cele ale unei regine. Prietenii ei, o bandă de secături şi de curve împopoţonate, lacomi de bani şi titluri, îi aţâţă patima plăcerilor de care e stăpânită.

Am făcut ce am putut s-o aduc pe drumul cel drept, dar mă tem că nu mi-a reuşit, căci căpşorul ei frumos e gol şi dacă lucrurile vor continua în felul acesta, prevăd că sora noastră va fi cumplit de brutal trezită din visurile ei."

Două zile mai târziu, Josef plecă, spre marea uşurare a cumnatului său, spre regretul şi totodată bucuria Toinettei. Ultima seară Josef o petrecuse cu Louis şi Toinette la Versailles.

Şedeau la masă. Louis era foarte stânjenit, mânca mult şi pentru a contribui cumva la buna dispoziţie — „fă zgomot, Berry!" — încerca să vorbească nemţeşte şi râdea în hohote de greşelile sale. Imediat după cină se retrase; roşind, bâlbâindu-se, îi mulţumi lui Josef pentru sfaturile sale. Acesta îi răspunse pe un ton uşor: „Să sperăm că totul o să meargă bine."

Apoi Josef mai rămase un timp singur cu Toinette. Fraţii, care altminteri vorbeau cu uşurinţă, erau tăcuţi, şi în acest ultim ceas pe care-l aveau de petrecut împreună nu schimbară decât câteva cuvinte pe nemţeşte. Camera Toinettei, de o costisitoare modestie, era prietenoasă şi veselă la lumina lumânărilor, dar Josef şi Toinette erau amărâţi.

Josef mângâie neaşteptat de blând mâna surorii sale şi, în contradicţie cu optimismul violent pe care-l arăta de obicei, zise: „N-avem o viaţă uşoară, Toni. Nici tu, nici eu. Dar o scoatem noi la capăt." O îmbrăţişă puternic, din inimă, o sărută pe frunte, pe obraji. Ea plânse. Apoi el se despărţi pe un ton forţat jovial: „*Servus*, Toni." — Plecă. Simţindu-se din nou singură de tot, Toinette fu cumplit de nenorocită.

În acest ceas al despărţirii, Josef nu plasase nici una din maximele sale, nici una din glumele sale muşcătoare, îşi stăpânise înclinaţiile pedagogice. În dimineaţa următoare, însă, ambasadorul, contele Mercy, avea cinstea să predea Toinettei un caiet din partea împăratului roman. Pe copertă, Josef scrisese titlul: „*Vade-mecum pentru sora mea, principesa de Lorena, mare ducesă de Austria, regină a Franţei*". Documentul conţinea reguli de purtare şi începea cu indicaţia ca Toinette să consulte cât de des posibil acest caiet.

Toinette fu mişcată de truda pe care şi-o impusese Josef de dragul ei. Îşi aminti ce apropiaţi se simţiseră în ajun şi începu pe dată să citească. Dar caietul era foarte gros. Frunzări primele pagini, apoi ultimele, se întoarse din nou la început,

se sili să citească atent. Dar, fără voia ei, prin minte îi treceau în acelaşi timp gânduri despre anumite pălării şi şaluri de care îi vorbise *madame* Bertin. Se gândi şi la viitoarele curse de cai, spunându-şi că de data asta, desigur, nu va juca pe calul pe care va paria principele Charles. Apoi se gândi la marea slujbă solemnă la care va fi nevoită să ia parte a doua zi. Se mai gândi şi la faptul că, după ce se va fi operat Louis, o să-l poată privi altfel pe elegantul şi obraznicul Vaudreuil.

Ochii ei continuau să parcurgă rândurile îngrijit scrise ale caietului. Dar nu mai pătrundea sensul cuvintelor. Se uită la urmă, să vadă cât mai are de citit. Încă treizeci şi două de pagini! Pagini mari. Căscă. Mai citi o pagină. Apoi închise cu zgomot caietul şi-l încuie în sertarul ei.

PARTEA A DOUA

ALIANŢA

CAPITOLUL I

LUNGA AŞTEPTARE

Franklin şedea obosit în grădina casei sale din Passy, pe banca de sub fagul bătrân. Era pe la începutul primăverii. Prin frunzişul tânăr străbătea multă lumină. Franklin se bucura de soare, care arunca pete luminoase pe craniul său dezgolit şi pe mâinile sale bătrâne.

Îi plăcea cum se integrau casa şi parcul în prietenosul peisaj. Tot vechiul *Hôtel Valentinois*, mare şi comod, şi îndeosebi aripa pe care o locuia el, era cuprins de verdeaţă; oamenii spuneau că Franklin locuieşte în grădină, îl numeau „bătrânul din grădină”, *le vieux dans le jaidin*.

Îndoindu-se de mijloc, îşi scoase ochelarii cu rama de fier şi se scarpină pe chelie; o ducea mai bine cu eczema. În general, sănătatea i se îmbunătăţise de când se putea odihni, după obositoarele zile de la Paris. Odihnă, legată poate de prea multă hrană. Stabilise exact cu *monsieur* Jacques Finck, noul bucătar pe care-l angajase, ce să pregătească pentru fiecare masă şi meniurile erau copioase, greu de suportat de un om cu sănătatea lui. Şi cu punga lui. Dar, oricum, cu cele unsprezece mii şi câteva sute de livre pe care i le plătea Congresul, tot nu putea face faţă la toate.

Doctorul şedea pe bancă, figura lui mare era destinsă; privea satisfăcut frumosul parc care cobora în terase spre Sena, fluviul şi silueta cenuşiu-argintie a Parisului de pe malul celălalt. Îşi propusese să urce şi să coboare cel puţin de două ori pe zi treptele terasei. Ieri şi alaltăieri îşi acordase însă câte o scutire. N-ar fi trebuit să se lenevească.

Iată-l pe *monsieur* de Chaumont care trece, salutând politicos şi încetinind pasul; aşteaptă ca Franklin să-i vorbească. *Monsieur* de Chaumont arăta cu orice prilej câtă plăcere îi făcea să-l găzduiască, se purta deosebit de amabil şi Franklin se simţea obligat faţă de el. Totuşi, nevoind să-şi întrerupă plăcuta singurătate, răspunse cu o înclinare a

capului şi-l lăsă să treacă mai departe.

Gusta liniştea de aci, o linişte minunată, binefăcătoare. Numai puţini îndrăzneau să-i tulbure izolarea de la Passy şi cel mai periculos din cei care l-ar fi putut deranja, Arthur Lee, mai era încă în Spania.

Din păcate însă, nici celălalt coleg al său, Silas Deane, nu voia să înţeleagă că alianţa poate fi obţinută numai pe ocolite, nu printr-un salt direct, şi că o activitate prea zeloasă mai mult strica decât ajuta. El, Franklin, se pregătise pentru o lungă aşteptare. Acum îşi pusese la punct, în chioşcul din grădină, o presă tipografică primitivă, dar bună, şi-i făcea plăcere să culeagă singur, cu mâinile lui mari, bătrâne, broşuri şi alte tipărituri mărunte. Wiliam îi ajuta, se arăta dibaci la asta; da, tipăritul le plăcea Franklinilor. Chiar şi micului Benjamin Bache.

O nimerise bine aci, la Passy. Şi vecinii erau oameni agreabili, cu care se putea trăi în înţelegere. Cu doctorul Leroy, membru al Academiei, şi cu doctorul Cabanis avea o mulţime de interese comune. Abatele Morellet şi abatele de la Roche erau culţi şi spirituali, iar cu *monsieur* Dussault, primarul din Passy, se puteau face mici plimbări plăcute, în cursul cărora aflai o mulţime de lucruri interesante.

De fapt, acum tot ar trebui să facă mişcare, să urce şi să coboare terasele, măcar o dată. Dar era atât de cald şi bine sub fag şi cine ştie dacă va avea mâine parte de acelaşi soare luminos. Pentru a compensa această delăsare, luă hotărârea fermă să înoate în Sena, îndată ce apa nu va mai fi aşa de rece. Era un excelent înotător. Zâmbi, închipuindu-şi cum va povesti în treacăt doamnelor Helvétius şi Brillon că traversase înot Sena încolo şi-ncoace.

Fusese niţeluş făţarnic faţă de sine însuşi înainte când, enumerând în gând printre vecinii agreabili pe cei doi abaţi şi pe doctorul Cabanis, o trecuse cu vederea pe *madame* Helvétius, în casa căreia locuiau aceşti domni. Probabil că nu s-ar simţi nici pe jumătate atât de bine în grădina sa, dacă n-ar locui în preajmă *madame* Helvétius şi *madame* Brillon. A ştiut întotdeauna să se bucure de societatea femeilor, dar abia

acum, când intrase în al optulea deceniu, se părea că le aflase întregul farmec. Trecuse mult timp până să ajungă înţelept şi, tocmai de când era înţelept, nu-şi mai putea închipui un bărbat de seamă fără un puternic erotism.

Nu, încă nu era bătrân şi lipsit de interes pentru viaţă, îl mai bucura multilateralitatea vieţii, ştiinţa, femeile, succesul, natura, înotul, libertatea, virtutea, îl bucurau felurimea oamenilor, calităţile şi slăbiciunile lor, îl bucurau singurătatea şi societatea oamenilor.

Tânărul William se apropia pe cărare; Franklin îi ceruse să vină la această oră, să-l ia la lucru. Era frumos băiatul, aşa cum păşea zvelt şi tinereşte printre copacii abia înfrunziţi.

Se întoarseră în casă şi se apucară de lucru. La rezolvarea corespondenţei dădură, ca de obicei, peste o mulţime de chestiuni neplăcute.

Cea mai gravă reieşea dintr-o scrisoare trimisă de *monsieur* de Vergennes. Se referea, bineînţeles, la cazul căpitanului Conyngham. Căpitanul Conyngham era de teapa lui Lambert Wickes, „lupul de mare”, dar, de cu totul alt format. Conyngham capturase pur şi simplu vasul poştal de la Harwich, cu toată preţioasa sa încărcătură. Lovitura aceasta îndrăzneaţă sau, cum spuneau englezii, obraznică, iritase cumplit guvernul de la Londra. Regele George se ocupase personal de acest caz, Vergennes n-avusese încotro şi se obligase să despăgubească Anglia şi să pedepsească pe vinovat. Conyngham fusese arestat, dar eliberat curând, în urma intervenţiilor lui Franklin. Acum, îndrăzneţul căpitan comanda un nou vas cu paisprezece tunuri de şase pfunzi şi douăzeci şi două de guri de foc mai mici. Autorităţile franceze nu voiau însă să-l lase în larg, deşi le dăduse asigurări solemne că e vorba numai de o călătorie comercială, iar Franklin făcuse noi demersuri la Versailles.

Şi, acum, iacă, venise răspunsul. O scrisoare a lui Vergennes către delegaţii americani, plină de indignare şi reproşuri serioase. Ministrul enumera încă o dată toate cazurile în care vase americane de corsari îşi aduseseră capturile în porturi franceze, punând prin aceasta guvernul de

la Versailles în conflict cu Londra. Regele este ferm hotărât, mai sublinia încă o dată ministrul, să respecte cu credinţă şi stricteţe obligaţiile pe care i le impuneau tratatele cu Anglia. „Sunteţi oameni de stat prea serioşi, domnilor — scria Vergennes — şi prea înţelepţi pentru a nu vă da seama că purtarea căpitanilor dumneavoastră periclitează demnitatea regelui şi că a tolera asemenea purtare ar însemna din partea noastră o încălcare a neutralităţii. Vreau să sper, domnilor, că dumneavoastră veţi dezaproba cei dinţii atitudinea căpitanilor dumneavoastră, căci această atitudine contravine în mod absolut datoriilor bunei-cuviinţe şi a recunoştinţei faţă de o naţiune care acordă ospitalitate vaselor dumneavoastră. Căpitanul Conyngham al dumneavoastră va obţine permisiunea să iasă din porturile noastre numai cu condiţia de a se îndrepta spre America pe drumul cel mai scurt şi de a evita orice acte de agresiune împotriva vaselor englezeşti, în urma cărora ar fi silit să se refugieze în porturile noastre. Trebuie să vă rog, domnilor, să-mi daţi garanţii suficiente în acest sens. Vă atrag atenţia că scriu această scrisoare din dispoziţia categorică a regelui şi vă recomand insistent să comunicaţi poziţia luată de guvernul maiestăţii sale nu numai căpitanului Conyngham, ci tuturor marinarilor pe care ar putea să-i privească, pentru ca alte vase ale dumneavoastră să nu ne mai facă nouă şi dumneavoastră neplăceri asemănătoare.”

Franklin oftă; să fi fost în locul lui Vergennes, ar fi scris probabil cam la fel. Apoi se apucă să răspundă scrisorii. Cu expresii frumoase, severe, regretă cele întâmplate şi asigură că va da căpitanului Conyngham dispoziţiile corespunzătoare; va scrie şi la Philadelphia în sensul dorit de guvern şi e convins că Congresul va da de îndată ordinele necesare.

În sinea lui, Franklin ştia că atât căpitanul cât şi cei care-l finanţau, alde William Hodge şi bancherii Grand şi Morel & Fils, nu se vor sinchisi de fel de ordinele lui, că Conyngham îşi va continua pirateria, că bancherii îşi vor încasa zâmbind profiturile, că englezii vor depune noi proteste, că la Philadelphia se va zâmbi doar de isprăvile vaselor de corsari şi

că el, Franklin, va plăti oalele sparte.

Îi dădu dispoziţie lui William să nu expedieze încă scrisoarea. Era o scrisoare importantă, voia s-o arate întâi lui Silas Deane şi să facă colegului reproşuri serioase, deşi era convins de inutilitatea lor.

Scotoci prin restul corespondenţei. Iar erau multe scrisori care cereau recomandaţii pentru Philadelphia. Se poate ca unul din motivele care-i îndemnau pe aceşti oameni să plece să fi fost entuziasmul pentru cauza libertăţii. Dar desigur că, printre ei, nu puţini erau pur şi simplu aventurieri, răufăcători. Un şir întreg de cereri de recomandare se referea la persoane de care nu auzise niciodată. Franklin răspunse individual la o scrisoare, la a doua, la a treia. După aceea i se urî. „Îţi dictez acum un text pe care-l vom folosi pe viitor în toate cazurile asemănătoare." Şi dictă: „Aducătorul prezentei scrisori pleacă în America şi-mi cere să-i dau o recomandare. Eu însă abia ştiu cum îl cheamă. Aşadar, dacă vreţi să aflaţi cine este şi ce merite are, trebuie să-l întrebaţi chiar pe el, fiindcă va fi cu siguranţă mult mai informat decât mine. În orice caz, vă rog să-i arătaţi bunăvoinţa la care are dreptul orice străin despre care nu se ştie nimic rău. Făceţi-i, vă rog, toate serviciile de care-l veţi găsi demn, după ce-l veţi cunoaşte mai de aproape."

După redactarea acestei scrisori, Franklin socoti că lichidase suficiente sarcini neplăcute pe ziua aceea. De altfel, se anunţase şi Silas Deane. Îi dădu drumul tânărului William şi se apucă de o ocupaţie mai plăcută, de punerea în ordine a diverselor hârtii pe care le adusese din America, manuscrise, proiecte, notiţe de tot felul, scrisori de la oameni politici, de la oameni de ştiinţă, de la prieteni şi prietene, pe care nu găsise timp să le pună în ordine, cărora nu găsise timp să le răspundă din pricina plecării sale grăbite de la Philadelphia. Nu permitea nimănui să se atingă de aceste hârtii care conţineau şi câteva lucruri intime, nici lui William.

Câte se adunaseră şi ce deosebite erau! Iată o scrisoare de-a lui mai veche, pe care n-o expediase. Îşi amintea exact ceasul când o scrisese, îndată după ce aflase de bătălia de la Bunker

Hill. Atunci îşi vărsase mânia împotriva prietenului şi editorului său William Strahan.

Ochii mari ai doctorului alunecau peste rândurile scrise în grabă, dar foarte citeţ. Iată ce cuprindea scrisoarea: „Domnule Strahan, sunteţi membru al Parlamentului, aparţineţi acelei majorităţi care a hotărât distrugerea ţării mele. Aţi început să incendiaţi oraşele noastre şi să măcelăriţi cetăţenii noştri. Priviţi-vă mâinile, sunt pătate de sângele rudelor dumneavoastră. Noi doi am fost multă vreme prieteni. Acum sunteţi duşmanul meu şi eu al dumneavoastră.

B. Franklin”

Pe când citea, ochii bătrânului se aprinseseră de mânia încercată atunci când scrisese scrisoarea. Dar raţiunea era mai puternică decât amărăciunea. Aprecie arabescurile elegante ale semnăturii. Băgă de seamă că scrisese întâi: „Mâinile vă sunt pătate de sângele rudelor” — şi că adăugase abia după aceea — „dumneavoastră”. Schimbarea era bună, „de sângele rudelor dumneavoastră”, suna fireşte mai bine. Era o scrisoare excelentă, care exprima perfect mânia lui rece şi dispreţul faţă de omul care nu putea să prevadă urmările faptelor sale.

El, Franklin, putea să prevadă urmările faptelor sale. Era mulţumit de sine însuşi, mulţumit că nu expediase atunci scrisoarea. William Strahan era un prieten bun. William Strahan ţinea şi acum legătura cu el, în ciuda războiului. Era avantajos să ai prieteni la Londra. Era bine că atunci, la Philadelphia, nu se lăsase împins de mânie şi de satisfacţie că-i reuşise aşa de bine scrisoarea, ca s-o şi expedieze. Era bine că scrisoarea se afla aci, la Passy. Un început de zâmbet îi jucă pe faţă şi Franklin puse scrisoarea în mapa care cuprindea diferite manuscrise, sub rubrica: „Personale”.

Alegea scrisorile la care trebuia să mai răspundă, le punea deoparte pe acelea pe care le considera rezolvate. Sosirea lui Silas Deane îl întrerupse din activitate.

Domnul acesta gras, impozant şi vesel, devenise ceva mai puţin vesel între timp: atitudinea ciudată a Congresului, care ignora în mod sistematic cererile sale de plată şi ale lui Beaumarchais, îl îngrijora. Pe faţa sa cărnoasă apăruseră mici

sbârcituri şi vesta înflorată de atlas, altădată gata să plesnească, începuse şi ea să facă cute pe burtă. Dar rămăsese întreprinzător ca totdeauna şi începu pe dată să povestească entuziasmat cum tot Parisul se bucură de eroicele fapte de arme ale căpitanului Conyngham şi de serviciul extraordinar pe care l-a adus cauzei americane capturarea vasului de poştă englez.

În loc de răspuns, Franklin îi întinse scrisoarea lui Vergennes. Silas Deane citi; citea încet, tot mai avea dificultăţi cu limba franceză. Când pricepu în cele din urmă, refuză să ia în serios scrisoarea. Asemenea avertismente, îşi dădu el cu părerea, erau doar formalităţi diplomatice; capturarea vasului de poştă englez îl bucurase desigur pe Vergennes tot atât ca şi pe el, Silas Deane. Franklin ridică din umeri. Îi arătă lui Deane proiectul de răspuns. Deane ar fi preferat să i se dea ministrului un răspuns mai puţin grav, dar deoarece era blajin din fire şi plin de profundă stimă pentru doctor, se declară mulţumit. Căpitanul va primi bineînţeles autorizaţia de a părăsi portul, mai spuse el.

Franklin răspunse că şi el era convins de aceasta, dar îşi exprimă temerea că Conyngham va mai pricinui multe neajunsuri emisarilor americani. Asta s-ar putea, răspunse Silas Deane; dar gloria faptelor de vitejie ale căpitanului şi efectul lor asupra întregii Europe îi vor despăgubi din plin pentru asemenea neajunsuri. Primele de asigurare engleze creşteau de pe o zi pe alta. Iar comercianţii englezi abia dacă mai îndrăzneau să folosească vase engleze pentru exporturile lor.

Răbdător, Franklin încercă să-i explice încă o dată că aceste mici câştiguri nu compensau marele neajuns politic pe care-l provoca pirateria nestăvilită. Nu era vorba de capturile de douăzeci-treizeci de mii de livre, ci de tratatul comercial şi de alianţa cu Versailles. Dar Deane răspunse aproape ofensat că sume de douăzeci-treizeci de mii de livre, pe care le-ar obţine săptămânal, sau măcar la două săptămâni o dată, nu sunt deloc de dispreţuit în actuala situaţie financiară a Congresului. „Iubite, stimate doctor — începu el să se roage cu

volubilitatea insistentă a omului de afaceri — gândiţi-vă, vă rog, cât de uriaşe sunt nevoile Congresului. Gândiţi-vă, vă rog, numai la lista ce ne-au trimis-o acum trei săptămâni."

Franklin nu se gândea cu plăcere la lista aceea. Era lungă, era nesfârşită. Un popor de agricultori avea desigur mare nevoie de produse industriale şi Congresul voia să obţină din Franţa nu numai tunuri, puşti şi uniforme, ci şi foarfeci de tuns oile, broaşte, sule de cizmărie, ace de cusut, medicamente de toate felurile, opium, aloe, pompe, de clismă, ţesale şi pânză de cort, note muzicale şi tobe mari. Toate în cantităţi uriaşe. Dar tocmai de aceea doctorul era convins că nu se putea face nimic doar cu expediente. Într-o situaţie atât de teribil de grea, trebuiau să lupte pentru a obţine totul, recunoaşterea, acordul comercial, alianţa.

Se strădui, cu o mulţime de argumente logice, să-i explice asta şi colegului său. Dar Deane răspunse cu viclenie amicală: „Daţi-mi voie, stimate doctore, să-l combat pe Franklin cu Franklin. N-aţi scris dumneavoastră în *Sărmanul Richard*: «Un ou azi e mai bun decât o găină mâine»?"

Franklin renunţă să-l mai convingă. Vorbi de alte neplăceri inutile pe care i le pricinuia Silas Deane. Aşa, de pildă, domni care vin şi cer, referindu-se la Deane, slujbe şi posturi la Philadelphia. „Nu vom provoca — spuse el — decât neplăceri Congresului şi decepţii solicitanţilor, dacă-i vom trimite pe oamenii aceştia în America."

Silas Deane îşi examina gânditor frumoasa vestă. Nu împărtăşea părerea marelui său prieten şi coleg. Declară, modest, dar ferm, că i se pare greşit să fie respinşi ofiţerii francezi Care, arzând de entuziasm pentru libertate, sunt gata să renunţe la poziţia lor din armată şi din patrie. Astfel de adeziuni active stârnesc entuziasmul pentru America în toată lumea. — „Oare, plecarea lui La Fayette — încheie el — nu ne-a permis să facem un pas uriaş înainte?"

Cu acest La Fayette lucrurile se întâmplaseră după cum urmează. Obţinând o numire de la Silas Deane, tânărul marchiz Joseph-Paul-Gilbert de La Fayette vorbise peste tot de intenţia lui de a intra în armata generalului Washington.

Englezii care, încă de la începutul conflictului american, declaraseră că orice activitate a ofiţerilor francezi în favoarea rebelilor ar însemna o încălcare a neutralităţii guvernului de la Versailles, îi atrăseseră atunci atenţia lui Vergennes asupra intenţiilor lui *monsieur* de La Fayette şi îi ceruseră ministrului să ia măsurile necesare. Şi influentul socru al tânărului marchiz, ducele d'Ayen, cu toată simpatia pe care o purta americanilor, dezaprobase energic intenţiile aventuroase ale ginerelui. Împreună cu Vergennes, obţinuse un ordin regal care îi interzicea categoric tânărului să plece din ţară. Dificultăţile stimulaseră însă zelul lui La Fayette, care declarase sus şi tare, cu îndărătnicia vârstei, că-şi va realiza intenţiile. Toate aceste pregătiri făcuseră ca înrolarea lui La Fayette în armata lui Washington să devină o chestiune de prestigiu pentru Franklin şi colegii lui, iar saloanele din Paris şi Versailles aşteptaseră cu încordare să vadă dacă acţiunea tânărului ofiţer va reuşi. Reuşise; cu ajutorul lui Beaumarchais, La Fayette echipase pe cont propriu un vas şi părăsise pe ascuns Europa, plecând dintr-un port spaniol.

Parizienii salutaseră cu entuziasm plecarea lui, iar Silas Deane avea dreptate când declara utilă acţiunea lui La Fayette. Şi Franklin se bucurase de reuşita ei. Din păcate însă, această bucurie nu rămăsese netulburată. Nu numai că trebui să se străduiască să tempereze supărarea ducelui d'Ayen, care-i bănuia pe emisarii americani că l-ar fi sprijinit pe necugetatul său ginere; se mai constatase între timp că marchizul luase cu el o mulţime de ofiţeri francezi, din aceia pe care-i angajase Silas Deane, şi Franklin se gândea cu îngrijorare la mutrele pe care le vor face ostaşii americani când vor trebui să treacă în subordinea acestor *messieurs*, în mare parte foarte tineri şi foarte îngâmfaţi. Nu-şi bătu însă mult capul să-i arate lui Silas Deane părţile negative ale acţiunii La Fayette, ci se mulţumi să-l roage pe colegul său să nu mai facă nici un fel de noi numiri de ofiţeri, ceea ce Silas Deane, niţel mirat şi jignit, îi şi promise în cele din urmă.

În schimb, avea şi el să-l roage ceva pe Franklin. Ori de câte ori trebuiau să întreprindă o acţiune, fie că era vorba de

procurarea nenumăratelor lucruri pe care le cerea Congresul, fie că era vorba de plecarea din Franţa a lui La Fayette, întotdeauna, în chestiunile mari ca şi în cele mărunte depindeau de ajutorul inventivului *monsieur* de Beaumarchais. În definitiv, el era singurul care expediase până atunci cantităţi mai însemnate de arme în America, iar fără ajutorul lui, La Fayette n-ar fi reuşit niciodată să plece. Silas Deane avea însă impresia că Franklin nu-l tratează pe omul acesta extraordinar de serviabil cu toată amabilitatea pe care o merita. *Monsieur* de Beaumarchais are multă stimă faţă de Franklin şi-l doare că i se dă atât de rar prilejul să-l pună la curent cu activitatea sa.

Silas Deane avea dreptate: în sinea lui, Franklin o recunoştea. Nu declarase chiar el nepotului său William că nu l-a tratat destul de cordial şi de politicos pe acest *monsieur* Caron? Nu povestise oare nepotului, şi în fond nu-şi povestise sie însuşi povestea cu grapa? Oricât de antipatic îi era omul acesta, trebuia să se resemneze să-l vadă mai des. „Câtă vreme locuinţa aceasta nu e încă pusă la punct, primesc numai prietenii intimi, pe dumneata şi pe alţi câţiva. Dar mai târziu, îmi va face plăcere să stau din nou de vorbă cu inventivul dumitale *monsieur* de Beaumarchais, un om de afaceri, un *débrouillard*, da, e dat dracului. Eu nu subapreciez serviciile lui. Spune-i asta, te rog, cu toată căldura pe care ţi-o permite franţuzeasca dumitale."

Rămase un moment pe gânduri. „Nu se împlineşte, la începutul lunii iulie, un an de când Congresul a adoptat *Declaraţia de Independenţă*? Cred că cu prilejul acesta voi invita pe prietenii noştri la o mică serbare, la care, bineînţeles, nu va lipsi nici descurcăreţul dumitale amic." Silas Deane găsi că e cam mult până la începutul lui iulie; dar era bucuros şi de această promisiune, îi mulţumi foarte călduros doctorului şi-şi luă rămas bun.

Mai târziu, în timpul zilei, spre bucuria lui Franklin, se înfăţişă doctorul Dubourg. În ultimele luni, Franklin se legase tot mai mult de domnul acesta demn, vorbăreţ, cult,

important şi prietenos. Franklin îl punea să-i mai cizeleze scrisorile şi alte scrieri scurte în limba franceză, asculta nenumăratele lui anecdote şi bârfeli, câteodată foarte interesante, şi-l utiliza pentru tot felul de servicii. Îi era de asemenea recunoscător că-i atrăsese atenţia asupra „grădinii" de la Passy. Apoi, pe americanul echilibrat îl amuza prietenul francez atât de vioi care se înfierbânta când vorbea, care îşi ieşea din fire în focul discuţiei şi se arăta nespus, de mirat când cineva îi lua în nume de rău lipsa de măsură.

Doctorul Dubourg povesti mândru că până în două săptămâni editorul Rouault va scoate a patra ediţie din cărticica lui Franklin *Bonhomme Richard*. El, Dubourg, avusese de curând o lungă discuţie cu baronul Grimm de la *Encyclopédie* asupra traducerii pe care o făcuse, o discuţie, trebuie să mărturisească, foarte vie. Într-adevăr, proaspătul baron îi obiectase că în traducere revenea mereu expresia „spune sărmanul Richard". Şi doar expresia aceasta nu era folosită decât de optzeci şi patru de ori în optsprezece pagini. De aceea i-a şi dat a înţelege neruşinatului critic că nu poate fi sarcina traducătorului să-l corecteze pe autor. O operă de importanţa celei a lui Franklin trebuie tradusă cu smerenie, veneraţie şi fidelitate, calităţi, se vede treaba, foarte străine domnului baron Grimm.

Franklin rămase pe gânduri. „Chibzuind bine — zise el după aceea — trebuie să-i dai dreptate baronului Grimm. Probabil că prin continua ei repetare, expresia „spune sărmanul Richard" e mai obositoare într-o limbă agilă şi spirituală ca cea franceză, decât în limba engleză."

Doctorul Dubourg îşi privi uluit prietenul. „Doar n-o să mă părăseşti în această luptă? se indignă el. Doar n-o să-i dai dreptate acestui baron făcut şi nu născut." — „Poate — gândi cu glas tare Franklin — n-ar fi rău să ştergem în câteva locuri cuvintele «spune sărmanul Richard»." Un zâmbet viclean lumină faţa lui Dubourg. „Asta înseamnă că am asentimentul dumitale, scumpe amice, se bucură el. Într-adevăr, pentru a nu da baronului Grimm prilej de răutăcioase critici tipărite, am şters în noua ediţie de douăzeci şi şase de ori această

expresie, aşa că nu mai apare acum decât de cincizeci şi opt de ori. Eu nu sunt dintre aceia care se cramponează de idei preconcepute şi am supus în general, noua ediţie a traducerii mele, unei prelucrări temeinice, care a adus, după cât îmi pare, o serioasă îmbunătăţire a textului." Luă apoi manuscrisul şi-i citi lui Franklin îmbunătăţirile făcute. Acesta, de fapt, nu găsea diferenţe importante între cele două versiuni, ba nici nu le băga de seamă. Dubourg însă se străduia, prinzând şi plescăind zgomotos, să-i demonstreze cât a câştigat opera prin ultima cizelare, ceea ce Franklin şi recunoscu până la urmă, de dragul stăruitorului său amic.

După aceea, Franklin emise felurite păreri asupra dificultăţilor şi pericolelor pe care le poate întâmpina câteodată un traducător pasionat. Povesti de câtă sudoare şi de cât sânge a fost nevoie pentru alcătuirea admirabilei traduceri engleze a Bibliei. Aminti de traducătorul William Tyndale, care găsise multe formulări frumoase şi populare, de pildă minunata formulare a psalmului al douăzecişitreilea, dar care a fost în cele din urmă ars pe rug, pentru că voise să pună vulgara raţiune logică în locul autorităţii care nu este întotdeauna logică. „Da — încheie el pe gânduri — destinul traducătorului este câteodată plin de riscuri."

Dubourg cătă nesigur la el şi schimbă vorba. Şi, poate că cuvântul „riscuri" îi sugerase noua temă, vorbi despre căpitanul Conyngham şi isprăvile lui vitejeşti. La amintirea vicleniilor şi isprăvilor corsarului, vădi o şi mai mare, mai juvenilă plăcere decât Silas Deane. Povesti în felul său naiv-conspirativ despre manevrele viclene pe care le întreprind căpitanii corsari pentru a face capturi sub ochii autorităţilor engleze şi ale celor franceze, sezisate de englezi, şi pentru a vinde după aceea bunurile capturate. Într-un rând, vasul corsarilor, care primise ordin să părăsească în douăzeci şi patru de ore portul francez de refugiu, nu l-a părăsit cu toată părerea de rău, pentru că, dragă doamne, după avizul experţilor, o spărtură în vas nu putea fi în nici un caz reparată în acest răstimp, în alt caz, în urma unor semnale primite, cumpărătorii francezi ieşeau în larg şi preluau acolo marfa

capturată de piraţi. Altă dată vasele îşi schimbau peste noapte numele şi aspectul, *Clarendon* şi *Hanover Planter* deveneau *Hancock* şi *Boston*. Şi cu toată severitatea pe care o manifesta de ochii lumii guvernul de la Versailles, se putea conta pe oarecare complicitate din partea lui. Când Stormont i-a dovedit lui Vergennes — Dubourg o ştia dintr-o sursă foarte sigură — că francezi şi americani au colaborat la plasarea mărfurilor capturate, Vergennes ar fi ridicat ochii către cer şi s-ar fi plâns de rapacitatea anumitor negustori particulari.

De altfel, continuă Dubourg, are şi o rugăminte către marele său amic. Din păcate, căpitanul James Little intrase cu vasul său corsar într-un port spaniol, pe care-l luase drept un port francez, şi acum se afla internat de autorităţile spaniole. El, Dubourg, este interesat în această chestiune pentru că-l finanţase cu ceva bani pe căpitanul Little. Ar fi vrut ca Franklin să intervină la Madrid.

Franklin îl privi lung pe Dubourg care, niţel jenat, îşi făcea de lucru cu bastonul. La Madrid, spuse Franklin gânditor, se află acum Arthur Lee; el, Franklin, n-ar putea interveni acolo fără să provoace grave complicaţii. Dar, după câte ştia, exista la Paris un om care avea multe legături cu Madridul, *débrouillard*-ul nostru, amicul nostru Beaumarchais. Dubourg fornăi indispus. Ar vrea mult să dea o mână de ajutor căpitanului Little, spuse el în cele din urmă, dar să se umilească în aşa hal... Nici nu mai termină fraza.

Apoi, înviorat, povesti cu aprindere că ar fi auzit în ajun la Ministerul Marinei că era vorba să se scoată din serviciu un vas de război, *L'Orfraye* (Vulturul de mare), un vas mare, frumos, cu o chilă de cincizeci de metri lungime şi cu cincizeci şi două de tunuri. Intenţiona să constituie acum un consorţiu care să cumpere acest vas, să asigure repararea lui şi să-l trimită în expediţii de corsar. Operaţia cerea investiţii importante; poate că Franklin ar putea să-l intereseze pe proprietarul său, *monsieur* de Chaumont, pentru această afacere. Bineînţeles că şi el, Dubourg, ar putea să-i vorbească, dar dacă propunerea ar veni de la Franklin, dacă, aşa zicând, însuşi geniul libertăţii ar da aripi acestei întreprinderi, desigur

că ar fi altceva. „*Corabie, corabia mea, valuri noi te vor purta spre larg*”, îl cită el în latineşte pe Horaţiu.

Franklin regretă în sinea lui setea de aventuri a prietenului său. Dacă-l mai ţinea bine minte pe Horaţiu, răspunse el, apoi în această odă despre corabie se vorbea mult de grijile legate de călătoriile pe mare. Şi în nici un caz n-ar fi un semn de recunoştinţă din partea lui dacă, după ce i-a răpit serviabilului *monsieur* de Chaumont frumoasa sa casă, ar încerca acum să-l potcovească cu un vas de război dezafectat.

Dubourg se simţi niţel jignit. Totuşi, când Franklin îl invită să rămână la cină, nu se lăsă mult rugat. Bucătarul, *monsieur* Finck pregătise ca totdeauna o masă bună şi îmbelşugată, iar Franklin mâncă cu plăcere. Constată însă cu regret că doctorul Dubourg nu mai mânca cu atâta poftă ca altă dată. Din nou trebui să constate că prietenul său îmbătrânea văzând cu ochii. Nu fără o mică spaimă constată că avea o faţă hipocratică{25}; scumpul, bietul său amic Dubourg era însemnat, n-avea s-o mai ducă mult.

Franklin însuşi voia să mai trăiască foarte multă vreme. Dar ştia că totul se putea termina de la o zi la alta şi se gândea adesea la moarte. Nu era sentimental. Văzuse murind mulţi oameni, prieteni şi duşmani. Deoarece era scriitor până-n măduva oaselor, se simţise îndemnat să fixeze în cuvinte părerea lui despre prieteni şi duşmani; scrisese multe epitafuri. Cu timpul îşi făcuse obiceiul să compună epitafuri pentru prietenii lui, pentru duşmanii lui, pentru morţi, pentru vii, pentru sine însuşi. Aşa şi acuma, pe când mânca cu poftă, căuta în gând cuvinte de laudă, potrivite pentru epitaful amicului său Dubourg.

Acesta îi întrerupse şirul gândurilor, spunând pe neaşteptate, îngrijorat şi cu importanţă: „De fapt, dumneata te ţii îmbucurător de bine, stimate amic, totuşi nu pot vedea fără teamă ce mult mănânci. Un bărbat de vârsta noastră n-ar trebui să fie ceva mai prudent? Vinul Pommard, pe care *monsieur* Finck al dumitale ni-l aduce, este excelent, totuşi, deşi aceasta este de-a dreptul o crimă, îţi propun: toarnă apă în vinul dumitale.”

Franklin gândi: „Ciudat cum medicul acesta n-a băgat de seamă că are *facies hippocratica*” şi, deoarece Dubourg pusese mâna pe carafă să-i toarne apă, spuse, acoperindu-şi paharul cu mâna: „Biblia, bătrâne, n-o citezi la fel de bine ca pe clasicii dumitale. Apostolul Pavel n-a sfătuit să torni apă în vin, ci vin în apă.”

Ziua următoare, era într-o marţi, Franklin plecă, însoţit de nepotul său William, să-şi petreacă seara, ca în fiecare marţi, la *madame* Helvétius. Era un drum scurt, doar de vreo două mile, şi Franklin îşi propusese să-l străbată pe jos, de dragul exerciţiului fizic. Dar, când intră în frumoasa proprietate a doamnei Helvétius, fu bucuros că se hotărâse totuşi, în cele din urmă, să vină cu trăsura. Era plăcut să sosească odihnit, cu respiraţia egală şi netranspirat.

Parcul se întindea multicolor şi vesel în faţa casei. Aceasta era, ca întotdeauna, plină de zgomot. Câini, pisici, canari, fetele zglobii ale doamnei Helvétius, cei doi prelaţi care locuiau acolo ca şi medicul ei, doctorul Cabanis, contribuiau fiecare la veselia zgomotoasă a casei. Sosiseră şi câţiva prieteni, ca la orice prânz sau cină în casa doamnei Helvétius, care avea nenumăraţi prieteni oameni de stat, scriitori, artişti.

Madame Helvétius îl salută zgomotos pe doctor. Aşa îl salutase şi în ziua când îi călcase prima dată pragul. Voise s-o atragă şi mai mult pe această doamnă influentă şi progresistă de partea cauzei ţării sale şi fusese bucuros când fostul ministru de Finanţe Turgot îl introdusese în casa ei. *Madame* Helvétius se arătase foarte bucuroasă de venirea lui şi-i întinsese imediat cu căldură mâna ei frumoasă, plinuţă. „Sărutaţi-mi mâna — strigase ea — şi pe îndelete, fără grabă!“ Foarte curând legaseră apoi o strânsă prietenie.

Şi acum a trebuit să se aşeze imediat lângă ea, atât de aproape cât îi permitea rochia înfoiată. Amicală şi severă, ea îl întrebă dacă nu cumva şi-a călcat din nou făgăduiala şi a venit cu trăsura în loc să vină pe jos. În timp ce-i mărturisea că şi de astă dată a fost indulgent cu sine însuşi, Franklin o privea cu plăcere.

Era o doamnă cam grasă, care umplea scaunul, trecută bine de cincizeci de ani, albă şi roz, neîngrijit fardată, cu părul de un blond spălăcit, neglijent vopsit. Ştia că unele femei socoteau că arată ca ruinele Palmirei{26}. El însă era înclinat s-o vadă strălucitoare şi mult admirată, ca în trecut. Căldura şi impulsivitatea ei, inteligenţa ei vie, îl atrăgeau puternic, ca de altfel pe mulţi alţi bărbaţi, şi socotea cu totul normal ca şi astăzi încă, la aproape şaizeci de ani, să se poarte ca o femeie răsfăţată, de o cuceritoare frumuseţe.

În timp ce sporovăiau bine dispuşi despre tot felul de fleacuri, îi privea de pe perete portretul lui Claude-Adrien Helvétius, care murise cu şase ani în urmă şi pe care Franklin îl cunoscuse şi ajunsese să-l preţuiască în precedenta sa şedere la Paris. Cu acest domn foarte bogat, care nu era mai puţin apreciat ca filozof decât ca arendaş de impozite, strălucitor de frumoasa Marie-Felicité trăise peste treizeci de ani de căsnicie îmbelşugată, veselă şi fericită. Acum, portrete de ale răposatului se aflau pe toţi pereţii, iar pe cămin era o reproducere a pietrei sale funerare, o femeie jelind peste o urnă. Iubitul ei Claude-Adrien îi lăsase cu limbă de moarte povaţa să se bucure mai departe de viaţă din toate puterile trupului şi sufletului ei şi, împlinindu-i această dorinţă, larma voioasă pe care o făcea ea şi frumoasele ei fete înconjura portretele mortului şi piatra sa funerară.

După masă, în timp ce doctorul Cabanis juca şah cu abatele Morellet şi abatele de la Roche chibiţa, iar William flirta cu domnişoarele, Franklin rămase singur cu *madame* Helvétius care-l întrebă fără ocolişuri: „Ai văzut-o între timp pe *madame* Brillon?” *Madame* Brillon era o doamnă din vecini, frumoasă, gingaşă şi tânără, soţia unui consilier în etate din Ministerul de Finanţe. „Desigur, răspunse fără ezitare Franklin şi explică în franţuzeasca lui lentă: am rugat-o pe *madame* Brillon să ne vedem cât de des. Ea îşi dă silinţa să îmbunătăţească cunoştinţele mele de limbă franceză.” — „Franţuzeasca dumitale este destul de bună, dragă prietene — declară energic *madame* Helvétius — şi metodele pedagogice ale noii dumitale profesoare de franceză nu-mi plac de fel. Mi s-a

povestit că ţi s-a aşezat pe genunchi, de faţă cu toată lumea.” — „Şi găseşti că n-ar fi potrivit? întrebă nevinovat Franklin. Oare nu ţi-au povestit, cei care te ţin la curent, că *madame* Brillon, care era foarte ataşată de tatăl ei, a hotărât să mă adopte în locul acestui tată decedat?” — „Puşlama bătrână! zise simplu şi convins *madame* Helvétius. Recunosc, continuă ea, că *madame* Brillon e drăguţă. Dar n-o găseşti şi dumneata prea slabă?” — „Creatorul — spuse Franklin — a dat frumuseţii cele mai diferite chipuri; m-aş socoti nerecunoscător dacă m-aş specializa.” — „Nu-mi plac femeile, declară scurt *madame* Helvétius. Prea bârfesc cu neruşinare. Unele trăncănesc că aş avea o gură slobodă şi maniere de spălătoreasă.” — „Dacă spălătoresele Parisului — răspunse Franklin cu franţuzeasca sa laborioasă — au manierele dumitale, *madame*, atunci au maniere de regină.”

Mai târziu, aşezându-se şi mai aproape de el, *madame* Helvétius îl întrebă: „Răspunde-mi sincer, scrisoarea dumitale către abatele Morellet ai scris-o anume ca să mi-o arate mie?“

Din însărcinarea doamnei Helvétius, abatele îi scrisese lui Franklin că o întâlnire dinainte stabilită nu putea avea loc, iar Franklin îi răspunsese pe larg cât de tare regretă că nu o va întâlni pe *madame* Helvétius şi de ce anume. „Noi toţi — scrisese el — oameni de stat, filozofi, poeţi, savanţi, suntem atraşi de Nôtre Dame d’Auteuil — aşa era numită *madame* Helvétius de prietenii ei — precum paiele de chihlimbar, pentru că în plăcuta ei societate găsim bunăvoinţă, atenţie prietenească, dorinţa de a fi agreabili şi de a socoti şi pe ceilalţi agreabili, plăcerea de a fi împreună, pe care incontestabil nu o avem atunci când ne întrunim fără *madame*.” — „Abatele v-a arătat scrisoarea?” întrebă Franklin, simulând stânjeneală. „Bineînţeles — zise ea şi, râzând zgomotos, continuă — îţi doresc doar, bătrâne domn viclean, să ai acelaşi succes, cu încercările dumitale de corupţie, pe lângă miniştri, ca pe lângă mine.”

Asemenea convorbiri aveau adesea loc, *madame* Helvétius, zgomotoasă, vioaie, îmbrăţişându-l şi sărutându-l, el tăcut, cu gesturi puţine, curtenitor, atent şi solemn. Atât complimentele

ei zgomotoase cât şi cele şoptite de el conţineau o mică exagerare ironică, dar nici unul din ei nu se îndoia că sub cuvintele lor îşi croieşte drum un sentiment adevărat. Franklin se simţea atras de înţelepciunea ei, sigură de sine, de dorinţa ei veşnic trează de a cunoaşte oameni şi lucruri, de vitalitatea ei tinerească, de naturaleţea ei, de nepăsarea ei faţă de gura lumii, chiar şi de felul vulgar şi în acelaşi timp suveran cu care călca regulile gramaticii şi ale ortografiei. Ea, la rândul ei, care nu-şi putea închipui o viaţă fără bărbaţi şi fără omagii, găsea o deosebită satisfacţie la gândul că acest om însemnat, a cărui superioritate fusese recunoscută chiar şi de răposatul Helvétius şi de prietenul ei Turgot, o admira atât de făţiş, cel puţin tot atât ca pe tânăra şi sfrijita *madame* Brillon; iar acum două săptămâni, când el renunţase o dată la felul lui formal de a fi şi i se adresase spunându-i, cu vocea lui plăcută şi mângâietoare, în loc de *madame*, Marie-Felicité, fusese adânc tulburată.

Între timp sosiseră şi Dubourg cu Turgot.

Jacques-Robert Turgot, baron de l'Aulne, un domn înalt, de aproape şaizeci de ani, arăta mai bătrân decât anii lui. Faţa frumoasă, cu buze arcuite şi nasul drept, era brăzdată de cute dure şi adânci până la colţurile gurii. Turgot şi *madame* Helvétius erau prieteni din tinereţe. El voise s-o ia de soţie încă pe vremea când se mai numea *mademoiselle* de Ligniville, dar deoarece amândoi erau săraci lipiţi, ea îl refuzase, ascultând de glasul raţiunii. Când se căsători mai târziu cu bogatul, talentatul, stimatul şi totdeauna bine dispusul Helvétius, Turgot o dezaprobase zgomotos, îi rămăsese însă prieten şi continuă s-o vadă aproape zilnic timp de treizeci de ani. După moartea lui Helvétius, amândoi fiind bogaţi, liberi şi cu vază, Turgot repetase cererea în căsătorie. Din nou fără succes. Dar nici acest al doilea refuz nu-l împiedica să vină des s-o vadă.

Turgot, cinstit până-n măduva oaselor, devotat cu patimă cauzei raţiunii, se bucura în cele mai largi cercuri de dragoste şi respect. Şi doctorul Dubourg ţinea mult la el şi-i purta mare stimă. Dar nu se putea împiedica să-l dojenească în felul lui

naiv, zgomotos şi amical, că pe timpul ministeriatului său ar fi trebuit să facă sau să nu facă cutare lucru. Şi astăzi repetă veşnicul său reproş că Turgot ar fi trebuit să dea atunci vreo patru-cinci milioane pentru răsculaţi. La început stăpânit, Turgot îi explică, pentru a zecea sau a douăsprezecea oară, că şi-ar fi periclitat reformele şi ar fi dat adversarilor săi prilej de justificate atacuri, dacă ar fi cheltuit un singur ban pentru altceva decât pentru aceste reforme. Dubourg nu se mulţumi cu atât, ci continuă să-l provoace. Turgot, iritabil, replică dur. *Madame* Helvétius se străduia degeaba să-i împace. În cele din urmă, Turgot declară că ministeriatul său trebuie privit ca un întreg, lucru pe care Dubourg nu vrea deloc să-l priceapă şi, indignat de încăpăţânarea acestuia, arătă că Dubourg uita întotdeauna întregul de dragul detaliilor; s-ar putea ca o asemenea metodă să fie de folos în filologie, dar în ştiinţele politice nu face doi bani. Dubourg cită dintr-un filozof latin că o sumă se compune din părţile ei componente. Dubourg ridicase vocea, nici Turgot, încălzit, nu şi-o mai stăpânea pe a lui, câinii începuseră şi ei să latre, se stârnise o adevărată larmă.

În cele din urmă, Turgot îi ceru lui Franklin să-i declare că a înţeles, ba chiar că a aprobat felul său de a proceda. „Aprobat? răspunse Franklin. Asta e niţel cam mult. Dar că am înţeles atitudinea dumitale, asta sunt nevoit s-o recunosc.”

Apoi — aşteptase această ocazie — Franklin declară că încă de multă vreme voise să atragă atenţia dragilor şi combativilor săi prieteni asupra unei prea puţin cunoscute poveşti din Biblie şi-l rugă pe abatele de la Roche: „Povesteşte dumneata, dragă abate, celor doi domni, povestea despre toleranţă, din cartea întâia a lui Moise.” După oarecare reflecţie, abatele spuse că nu ştie la care poveste se referă Franklin; nici abatele Morellet nu-şi putea da seama la ce face Franklin aluzie. Doctorul dădu mirat din cap, spunând că e ciudat cât de puţin cunoscută este această poveste, deşi era una din cele mai înţelepte dintre numeroasele povestiri pline de învăţăminte pe care le cuprinde Biblia, pe lângă atâtea altele confuze şi absurde. Cunoscând intoleranţa iubiţilor săi

prieteni şi prevăzând că vechea lor ceartă va învia şi de astă dată, venise cu biblia lui şi rugă să i se permită să le citească pasajul respectiv.

Scoase din buzunarul hainei o mică biblie. „Este capitolul treizeci şi unu din cartea întâia a lui Moise, explică el”, şi începu să povestească cum la Avraam a venit din deşert un străin, gârbovit de ani, rezemat în toiagul lui. „Dară Avraam şedea înaintea cortului şi se sculă şi se duse întru întâmpinarea străinului şi grăi către el: «Rogu-te, intră şi-ţi spală picioarele şi rămâi peste noapte. Iară mâine în zori ai să te trezeşti şi ai să porneşti mai departe». Dară Omul zise: «Nu, am să mă rog Domnului meu acolo, sub pomul acela». Avraam însă nu se dădu bătut şi omul făcu cale întoarsă şi intră în cort şi Avraam aduse pită şi se porniră s-o mănânce. Iar Avraam, văzând că omul nu rostea nici un cuvânt de mulţumire şi binecuvântare către Domnul, îi spuse: «De ce nu cinsteşti pe Dumnezeu cel Atotputernic, Făcătorul cerului şi al pământului?» Iar omul răspunse cu cuvintele: «Nu vreau să-l cinstesc pe Dumnezeul tău şi nici să-i spun pe nume, căci mi-am făurit un Dumnezeu care se află tot timpul în casa mea şi se îngrijeşte de toate nevoile mele». Şi Avraam se aprinse de mânie împotriva omului, se ridică şi se năpusti asupra lui, îl lovi şi-l goni în deşert. Atunci Dumnezeu se înfăţişă lui Avraam şi spuse: «Avraame, unde-ţi este oaspetele?» Iar Avraam răspunse cu cuvintele: «O, Doamne, el n-a vrut să te cinstească şi să rostească numele tău. Şi l-am izgonit dinaintea ochilor mei, în deşert». Şi Dumnezeu spuse: «Eu l-am răbdat optzeci şi nouă de ani şi l-am hrănit şi l-am îmbrăcat, cu toate că şi-a întors faţa de la mine, iar tu, tu însuţi, un păcătos, n-ai putut să-l rabzi nici o singură noapte?»”

Franklin închise cartea. „Nu e rea povestea aceasta”, zise doctorul Cabanis. „Ciudat — spuse dus pe gânduri abatele Morellet — nu-mi pot aminti de acest capitol.” Nici abatele de la Roche nu şi-l putea aminti. Franklin le dădu Biblia lui engleză, cei doi prelaţi se aplecară asupra ei şi putură descifra limpede titlul tipărit cu litere demodate: *Genesa*, capitolul 31.

„Spune drept — îl întrebă *madame* Helvétius pe Franklin,

când fură din nou singuri — cine a scris acest capitol, dumnezeu sau dumneata?" — „Amândoi", răspunse Franklin.

Restul serii, Turgot se înţelese bine cu Dubourg, iar Franklin simţi că-i poartă multă simpatie. Desigur că ar fi fost de folos cauzei americane dacă, la vremea sa, Turgot le-ar fi dat bani, dar Franklin îl stima pe Turgot tocmai fiindcă nu făcea niciodată compromisuri. Bineînţeles că în felul acesta nu se putea face politică practică, dar se formulau idealuri limpezi, de neclintit, pentru viitor şi pentru cărţile de citire.

Ca scriitor ce era, Franklin încercă să formuleze într-o singură frază ceea ce credea despre Turgot şi în timp ce flirta însufleţit cu *madame* Helvétius, găsi următoarea formulare: „Jacques-Robert Turgot n-a fost un om de stat al veacului al optsprezecelea, ci primul al celui de al nouăsprezecelea".

Pierre şedea, neobişnuit de îngândurat, în faţa minunatului său birou. Nu era omul să se lase copleşit de grijile zilei de mâine; trăia pentru ziua de azi şi pentru veşnicie, nu pentru ziua de mâine. Dar nu-şi ascundea că în zilele următoare va avea serioase dificultăţi. Când îi ceruse azi secretarului Maigron amărâta sumă de opt mii de livre din casa firmei *Hortalez*, acesta abia le adunase şi când, în cele din urmă, îi dăduse banii, faţa cenuşie a omului său de încredere îi păru şi mai cenuşie. Şi ce va fi în zilele următoare? Peste trei zile era scadentă poliţa lui Testard şi Gaschet. În şaptesprezece trebuia să-i restituie primul sfert de milion lui *monsieur* Lenormant şi dacă voia să încheie contractul pentru vasul de război, pentru *Orfraye*, trebuia să facă rost imediat de cel puţin o sută de mii de livre bani gheaţă.

Ar putea obţine vasul *Orfraye* pe o nimica toată. Să renunţe la vas numai pentru că acum nu are la îndemână această sumă ridicolă? Doar nu e nebun. Din prima clipă când aflase că *Orfraye* va fi dezafectat, fusese hotărât să-l cumpere. Se îndrăgostise de minunatul vas. O navă cu trei punţi, cincizeci şi două de tunuri, şi cincizeci de metri lungime. Şi ce linie minunată are! Îi cântă inima când se gândeşte cum va zbura uriaşa pasăre cu cioc coroiat în fruntea vaselor sale de

transport.

Dar trebuie să aibă banii în următoarele câteva zile, mâine trebuie să-i aibă, cel puţin o sută de mii de livre, altfel pierde vasul. Ceilalţi concurenţi nu se lasă nici ei mai prejos, asta i-a comunicat din sursă sigură omul lui de încredere din Ministerul Marinei. Dubourg e concurentul. Dar o să se păcălească acest măgar savant şi încrezut, care n-are alt argument în favoarea sa decât că este prietenul marelui Franklin. El, Pierre, ştie precis ce are de făcut ca să prindă acest *Vultur de mare*, el ştie cine trebuie uns.

E ridicol că el, şeful firmei *Hortalez*, trebuie să-şi spargă capul de unde să facă rost de bani, de o biată sumă de o sută sau două sute de mii de livre. Dar parcă putea prevedea cineva că luptătorii pentru libertate din America vor fi aşa răi de plată? Numai Charlot, eternul pesimist, cobise aşa ceva şi era o ruşine, era caraghios că deocamdată dreptatea era de partea lui.

Când te gândeşti că americanii primiseră cu ovaţii şi cu mare cinste primele sale trei vase la intrarea în portul New Hampshire. Dar la înapoiere vasele n-au adus nici bani, nici poliţe, ci doar câteva baloturi de tutun, care nu acopereau nici opt la sută din contul firmei *Hortalez*. Încărcătura cu care se întorsese al, doilea transport nu mai acoperea decât patru la sută. Silas Deane, care făcea tot ce-i sta în putinţă, se sucea, se învârtea şi declara jenat că numai şi numai rapoartele calomnioase, răuvoitoare ale lui Arthur Lee, după care furniturile ar fi un cadou camuflat al guvernului francez, sunt vinovate de tărăgăneala congresului. „Americanii ăştia, americanii ăştia!” murmura Pierre, scărpinând-o în cap pe căţeaua Caprice.

Dar când se văita astfel, se gândea de fapt numai la un singur american, şi acesta nu era Arthur Lee, ale cărui atacuri ar fi rămas desigur fără efect, dacă celălalt şi-ar fi dat osteneală să deschidă măcar gura. Dar celălalt nu-şi dădea osteneala. Celălalt păstra o atitudine de indiferenţă jignitoare, de neînţeles. Celălalt declara că contractele ar fi fost încheiate mult înainte de venirea sa, că ar fi fost încheiate de Silas

Deane şi că deci să se adreseze acestuia. Silas Deane însă, cu toată bunăvoinţa lui, era neputincios dacă celălalt nu-l sprijinea.

Oricât de deschis discuta Pierre, în general, problemele lui cu cei ce-i erau apropiaţi, despre relaţiile sale nesatisfăcătoare cu Franklin nu vorbea cu nimeni, nici măcar cu Paul. Acum însă, înainte de a cumpăra *Vulturul de mare*, va trebui desigur să discute deschis toată situaţia comercială cu Paul şi atunci nu va avea încotro, va trebui să vorbească şi de povestea asta idioată cu Franklin.

Când Pierre îi vorbi de intenţia sa de a cumpăra *Vulturul de mare*, Paul spuse: „Dumneata, joci un joc riscat." — „Să las *Vulturul de mare* altora — îi replică Pierre — ca Chaumont, Dubourg şi cum le-o mai fi zicând?" Paul îi înţelese intenţia fără să fie nevoie ca Pierre să mai insiste. Nu era vorba doar de vas. Deocamdată, firma *Hortalez* era de neînlocuit, Pierre era singurul care dispunea de destul de multe vase şi arme pentru a-i feri pe americani de o capitulare. Dacă însă cei ce se aflau permanent în jurul lui Franklin ar fi şi ei în stare să trimită suficiente vase şi arme americanilor, atunci l-ar strivi curând pe Pierre, iar casa *Hortalez* n-ar mai exista decât cu numele.

„Maigron este extraordinar — zise Paul — nimeni altul n-ar fi reuşit, ca el, să plătească toate poliţele scadente, dar mă întreb cum va plăti poliţa lui Testard şi Gaschet şi sfertul de milion al lui Lenormant." — „Ne putem bizui pe Silas Deane", răspunse Pierre. „Da... pe Silas Deane, zise Paul." Nu mai spuse apoi nimic, dar Pierre înţelese că Paul îşi dă seama de situaţie.

De când Paul se despărţise la Nantes de Franklin, nu-l mai zărise decât de două ori în societate. Deşi nu era sfios de felul lui, nu îndrăznise să se apropie de el; felul ciudat şi jignitor în care doctorul se purtase cu prietenul şi şeful lui îl durea şi-l intimida. Faptul că prietenul său, altminteri atât de vorbăreţ, îşi închidea în sine amărăciunea, îi dovedea lui Paul cât de adânc trebuie să-l fi lovit răceala lui Franklin. Acum, când Pierre, chiar şi în discuţia pe care o aveau, vorbea pe ocolite

de chestiunea aceasta penibilă, cauza primă a tuturor neplăcerilor, Paul hotărî să meargă la Franklin de-a dreptul, fără să-i mai spună ceva lui Pierre, şi să-l întrebe pe doctor de ce nu vrea să colaboreze cu Pierre.

Pierre, dinspre partea sa, aştepta ca Paul să înceapă să vorbească despre încăpăţânarea lui Franklin. Îl supăra că n-o făcea. În cele din urmă exclamă nerăbdător, mânios aproape: „Odată tot o să sosească banii americani!“ — „Dar cu greu înainte de scadenţa ultimei rate pentru *Orfraye*”, răspunse Paul. „Dumneata, dragă prietene, vezi lucrurile foarte în negru astăzi”, zise Pierre. „Eu în locul dumitale — insistă Paul — n-aş conta pe încasările americane în calculele pentru cumpărarea *Vulturului de mare*.” — „Nu-mi pot închipui — spuse încruntat Pierre — că s-ar putea ca nici următoarele cinci transporturi să nu se întoarcă cu bani.” — „Speranţa este un prost sfetnic”, zise Paul. „Eşti înţelept pentru anii dumitale, îi răspunse Pierre. Dictonul acesta ar putea să fie una din înţelepciunile de almanah al amicului din Passy, în traducerea lui Dubourg.” — „Dumneata nu poţi cumpăra *Vulturul de mare* — încheie scurt Paul — dacă *monsieur* Lenormant nu-ţi acordă un credit nou sau dacă nu ţi-l prelungeşte pe cel vechi.

În fond, Pierre ştiuse din prima clipă că, dacă vrea să cumpere vasul de război, va trebui să-l roage pe Lenormant pentru o păsuire, dar nu voia să accepte această idee. Acum, când Paul formulase neplăcutul adevăr în cuvinte puţine şi limpezi, Pierre îşi aminti de avertismentul lui Désirée. Paul, văzând cât îi este de penibil prietenului să-l roage ceva pe Lenormant, se oferi el: „Să vorbesc eu cu *monsieur* Lenormant?” Pierre fu o clipă tentat să primească propunerea. Răspunse totuşi: „Nu, nu, dragă prietene, vorbesc eu cu Charlot.”

Când Pierre se anunţă la el, *monsieur* Lenormant îl invită pentru a doua zi la masă. Era o masă aleasă, cu puţini invitaţi, domni şi doamne din aristocraţie. Pierre era singurul care nu era de viţă nobilă. Se arătă foarte bine dispus şi se ţinu de tot felul de şotii. Cei de faţă n-aveau ochi şi urechi decât pentru el. Şi Pierre auzi foarte limpede cum ducele de Montmorency

îi spuse gazdei: „Pe Beaumarchais al dumitale aş sta să-l ascult şi până dimineaţa”. *Monsieur* Lenormant părea să fie foarte mulţumit de succesul micii sale sindrofii..

Când se ridicară de la masă, Pierre îl reţinu. „Un moment, bătrâne — spuse el — ca în treacăt, mai ţinând paharul de coniac în mână. Cred că în curând ajunge la scadenţă una din poliţele noastre din împrumutul american, presupun că pe dumneata nu te jenează să ne prelungeşti poliţa cu câteva luni.”

Monsieur Lenormant îl privi prietenos pe Pierre, ochii lui erau, ca de obicei, învăluiţi. Aşteptase de mult această rugăminte; probabil că nu-i acordase lui Pierre împrumutul decât pentru că dorise o asemenea convorbire. Acum lucrurile se întâmplau exact aşa cum i le prorocise. Afacerea cu americanii se dovedise a fi o combinaţie în care nu se putea lansa decât un om cu mult suflu, iar omul acesta era el, Charlot, şi nicidecum Pierre. Şi iată că acum Pierre venea la el, Pierrot, foarte talentat om, care merită toată dragostea, dar căruia nu i-a fost dat să sufere şi, deci, nici să ştie cu adevărat ce e viaţa. Lucrurile îi merseseră totdeauna din plin, toate i se supuneau, găsea firesc ca oamenii să caute care mai de care să-i intre în voie. Uite cazul lui Désirée. El, Charlot, se străduia să-i fie pe plac, suferea din pricina ei şi tot ce obţinea era să se culce cu ea; în fapt însă aparţinea celuilalt, prietenului său, lui Pierrot, pe acesta îl iubea, iar el nici nu-şi prea dădea seama de asta. Şi acum Pierrot venise să-l roage să-i împrumute în continuare sfertul de milion, probabil fără perspectivă de restituire. Vorbea fără a da importanţă chestiunii, nici nu se îndoia că el, Charlot, îi va face acest serviciu. Nu-l invidia pe Pierre că se descurca atât de uşor cu viaţa şi cu oamenii, dar nu putea decât să-i facă bine dacă se frământa şi el niţel.

Charlot nu ştiuse toată vremea dacă, atunci când va veni momentul, va da curs rugăminţii lui Pierre sau ba; n-o ştiuse nici măcar în momentul când Pierre formula rugămintea să-i prelungească creditul. Abia acum, în decursul celor trei secunde cât privise faţa simpatică, tinerească, mulţumită de

sine a lui Pierrot, se lămurise. Buzele i se strâmbară a zâmbet, zâmbetul acela abia mijit, sardonic, care-l enerva aşa de rău pe Pierre, şi răspunse calm, cu vocea lui onctuoasă: „Ai făcut astăzi o mulţime de glume excelente. Dar gluma aceasta e cea mai bună.” Înclină uşor capul şi se duse după musafirii săi.

Pierre rămăsese singur în sufrageria fastuoasă, mobilată cu gust, simţea mirosul mucurilor de lumânare şi al resturilor de vin de pe fundurile paharelor; lacheii începeau să strângă de la masă. Luă distrat un fruct zaharisit dintr-o cupă şi-l ronţăi, dus pe gânduri, mecanic.

Fusese sigur că Charlot îi va acorda prelungirea. Nu pricepea ce i se întâmplase. Nu pricepea de ce îi făcea Charlot una ca asta. El, Pierre, nu ştia să se bucure de necazul altuia. E adevărat că Charlot era un mare senior şi ăstora li se întâmplă să aibă accese de aroganţă obraznică, infantilă. Şi poate că era şi gelos.

Lacheii care strângeau masa priveau lung, miraţi, pe domnul acesta foarte elegant care, vădit zdruncinat, dus pe gânduri, ronţăia un fruct zaharisit. Dar nu râdeau. Caron de Beaumarchais, autorul *Bărbierului*, era iubit de cei mărunţi. Ei nu luau în nume de rău fastul lui, îi erau recunoscători că le ţinea parte împotriva privilegiaţilor, şi îndeosebi lacheii, chelnerii, bărbierii vedeau în creatorul lui Figaro pe poetul şi patronul lor.

Îşi adună gândurile şi plecă acasă. Şedea drept în trăsură, elegant, răspundea la saluturi. Dar cu gândul era în altă parte. Charlot voia să-l strângă de gât. Charlot voia să-i arate lui Désirée şi lumii că el, Pierre Beaumarchais, e un lăudăros şi, un ratat. Îi va dovedi că s-a înşelat. Acum abia va cumpăra *Vulturul de mare* şi-i va arunca lui Charlot la picioare păcătosul lui sfert de milion.

O să le arate el, acestor blestemaţi de aristocraţi orgolioşi. Şi lui Vergennes; căci şi el era făcut din acelaşi aluat. De când venise Franklin, nici nu-l mai lua în seamă. Desigur că contele ăsta îşi închipuia că-l poate arunca acum, ca pe o mănuşă veche. Nu era de fel de aruncat. Oare credeau cu adevărat domnii aceştia că tărtăcuţă de Chaumont şi măgarul de

Dubourg o să le poată aranja toate afacerile? În chestia prostului acela de căpitan Little, care ajunsese în Spania pentru că nu ştia să deosebească coasta spaniolă de cea franceză, Dubourg fusese nevoit să vină fuga la el. Dacă nici măcar pe ăla nu-l putuseră scoate din încurcătură, cum îşi închipuiau că o să poată face rost de arme şi vase pentru America? Şi în asemenea oameni se încredea Vergennes. Întâi îl împingea pe el în această întreprindere periculoasă şi apoi îl părăsea de dragul unor Chaumont şi Dubourg. Credea că-l poate călca în picioare, pentru că nu era nici aristocrat, nici prieten al marelui Franklin. Dar o să-i dovedească contelui de Vergennes că şi-a greşit socoteala.

Înverşunat, Pierre se duse la Ministerul de Externe. Nu la sediul din Paris al ministerului, Quai des Théatins, ci la Versailles, unde sosi în caleaşca lui de gală, cu lachei în livrea, cu pajul său negru, şi ceru să vorbească cu contele Vergennes. Îl primi însă numai *monsieur* de Gérard, declarându-i politicos şi corect că ministrul este foarte ocupat. Totodată întrebă dacă *monsieur* de Beaumarchais nu-i poate face lui comunicările pe care vrea să le facă. „Nu, răspunse apăsat Pierre, asta nu se poate. Nu e numai o chestie de viaţă sau de moarte pentru el, sunt în joc şi interese vitale ale coroanei.” După câteva târguieli fu, în cele din urmă, primit.

Dacă Pierre crezuse cumva că ministrul se simte vinovat faţă de el, se înşelase. Contele Vergennes era un sceptic zâmbitor. Credea că *monsieur* Caron se ocupă de chestiunea americană şi de dragul acestei, cauze nobile, dar desigur că, înainte de toate, o face de dragul câştigului. Deoarece guvernului îi convenea această activitate a domnului Caron, i se acordase o subvenţie importantă. Din capul locului însă se socotise că *monsieur* Caron va trebui să ia şi asupra sa un oarecare risc, în schimbul uriaşelor şanse de câştig ale afacerii. Dacă americanii întârziau cu plăţile, *monsieur* Caron n-avea decât să iasă cu forţe proprii din această încurcătură temporară. Contele Vergennes aprecia meritele lui *monsieur* Caron, ţinea la omul acesta deştept şi spiritual, dar nu uita nici defectele sale: vanitatea şi lăudăroşenia lui pricinuiseră

destule neplăceri guvernului. Noroc că acum afacerile americane fuseseră preluate de doctorul Franklin. *Monsieur* Caron era un individ fluşturatic, dar agreabil, doctorul Franklin, dimpotrivă, era un om de stat şi un savant de seamă, de un calm imperturbabil.

Când intră Pierre, Vergennes îl privi cu ochii lui rotunzi şi inteligenţi, aşteptând politicos ce avea să-i spună. Pierre nu voi să înceapă direct cu chestiuni băneşti şi vorbi întâi despre lupta pentru reabilitarea sa. Binecunoscuta neglijenţă birocratică, spuse el, amână fără sfârşit reluarea procesului; ar fi foarte recunoscător ministrului dacă acesta ar pune o vorbă să se accelereze lucrurile. Vergennes răspunse că, prin scrisoarea sa către procurorul general, crede că a dat suficient ajutor domnului de Beaumarchais dar, dacă-l va întâlni pe colegul său de la Justiţie, o să-i amintească de scrisoare. Pierre distinse în cuvintele ministrului acea uşoară jenă pe care o resimţea şi el ori de câte ori se descotorosea de un solicitator nepoftit.

Cu atât mai mult se înverşună să-l scoată pe Vergennes din calmul şi superioritatea sa. Dacă contele îşi permitea faţă de el acest gest, apoi atunci măcar să plătească. O să scoată el banii de care avea nevoie de la omul ăsta, care l-a primit atât de îngâmfat şi de distant.

Începu să vorbească de dificultăţile sale financiare, de faptul de neînţeles că Congresul întârzie să-i răspundă la scrisori şi să-i achite conturile. Descrise în termeni dramatici, cum reuşise în cel mai scurt timp să strângă, cu dificultăţi imense, mari cantităţi de materiale militare şi cum, înfruntând primejdii pe care domnul ministru le cunoaşte, le trimisese peste ocean, răsculaţilor şi cum nu primise din partea Congresului nimic, în afară de o foarte laconică confirmare. El, Pierre, a ajuns acum la capătul puterilor. În furniturile făcute la cererea guvernului, el investise tot, avere, onoare, talent şi acum, se vedea lipsit de rodul eforturilor sale nobile, supraomeneşti.

Ministrul se juca cu pana lui de gâscă şi-l privi pe Pierre cu o compătimire neputincioasă. „De ce nu vă adresaţi direct

americanilor? răspunse el, în cele din urmă. Acum doar au reprezentanţii lor aici." Felul acesta de a termina cu un solicitator, dându-i un sfat lipsit de convingere, îi era cunoscut lui Pierre, i se întâmplase şi lui să vorbească astfel. Dar: niciodată faţă de un om căruia să-i fie atât de îndatorat cum îi era Vergennes lui. Nu era un asemenea sfat curată batjocură? Franklin îi spune: „Ţineţi-vă de Deane". Deane spune: „Duceţi-vă la Franklin". Şi acum Vergennes îi spune: „Mergeţi la americani".

Ministrul continua să se joace cu pana de gâscă şi această mişcare inofensivă îl enerva pe Pierre mai mult încă decât cuvintele lui. Ezitase toată vremea dacă să folosească mijlocul său cel mai eficace; nu era un mijloc distins. Dar ei, aristocraţii, prin mârşăvia lor, îl sileau să-l folosească. Şi apoi, ce importanţă avea dacă nu era un mijloc distins?! Dragă doamne, el doar nu e aristocrat.

Declară că, în interesul patriei, nu investise în firma *Hortalez şi compania* numai banii lui; dimpotrivă, pentru ai putea asigura uriaşele furnituri, contractase şi credite foarte importante. O parte din aceste credite ajunseseră acum la scadenţă. Nu mai ştia ce să facă, era în pragul ruinei, ameninţat de faliment şi de scandal şi cu greu se va putea salva fără anumite indiscreţii involuntare şi senzaţionale.

Ministrul ridică capul; o clipă o scânteie rea se aprinse în ochii lui rotunzi. Dar pe dată privirea lor fu din nou indiferentă, continuă să se joace cu pana de gâscă şi zise: „Veţi fi salvat, *monsieur*." Aceste cuvinte fură însă spuse pe un ton pe care Pierre poate să-l mai fi auzit cândva, dar pe care sigur că nu-l folosise niciodată. Tonul, acesta era de o politeţe perfectă, dar plină de dispreţ, care aducea a scârbă, era un orgoliu cumplit care ridica un zid între cel care vorbea şi celălalt, sila de a fi atins de celălalt. „Veţi fi salvat, *monsieur*, spuse deci Vergennes pe acest ton politicos şi plin de dispreţ. Cât cereţi?"

Pierre se simţi de parcă omul acesta l-ar fi lovit peste obraz cu mâna lui îngrijită. Înghiţi în sec. Venise cu intenţia să ceară trei sute cincizeci de mii de lire, două sute cincizeci de mii

pentru Lenormant şi o sută de mii pentru *Vulturul de mare* şi se aştepta ca ministrul să reducă din sumă. „Cinci sute de mii de livre”, zise el acum, convins că se va încinge o târguială crâncenă între el şi ministru. Dar nu se întâmplă aşa. Dimpotrivă, ministrul spuse pe acelaşi ton inimitabil de orgolios, care părea să ridice un zid de netrecut: „Bine.” Nu spusese nici măcar „Bine, *monsieur*”, ci spusese simplu, politicos şi scârbit: „Bine” şi după o clipă: „Mai e ceva?”

Nu, nu mai era nimic. „Mulţumesc, domnule conte”, zise Pierre; ar fi vrut să folosească un ton rece de afaceri, dar nu putu împiedica cuvintele lui să sune umil şi să se audă cât de uşurat se simţea. Îndată după aceea înjură, în sinea lui, cumplit de murdar. Vai cât îl detesta pe ministru şi cât îl invidia pentru tonul lui!

Plecă. Făcu cale întoarsă cu caleaşca sa cu lachei în livrea, cu pajul negru şi cu promisiunea că va primi jumătate de milion. Şi era cuprins de o mânie fără margini.

Obţinuse ce voise. Ba mai mult decât atât. Probabil că şi procedura judiciară, în chestiunea sa, va fi accelerată şi era sigur că-i va putea plăti lui Lenormant şi-i mai rămâneau şi bani să pună mâna pe *Vulturul de mare*. Dar succesele dobândite nu-i făceau plăcere. „Suntem foarte prost dispuşi astăzi, draga mea”, spuse el către căţeaua Caprice.

Cuvântul franţuzesc *bagatelle* însemna şi mai înseamnă şi azi felurite lucruri. Înseamnă fleac, lucru mărunt, neînsemnat şi mai înseamnă şi lucru secundar. Giumbuşlucurile cu care saltimbancii îşi deschid reprezentaţiile şi pe care le fac în pauze se numesc *les bagatelles de la porte*{27} şi *Ce sont les bagatelles de la porte* înseamnă: Asta încă nu-i nimic, ce urmează e şi mai frumos. Apoi *bagatelles* mai înseamnă: manie, amatorism şi, mai ales, flecăreală, dragoste, flirt. *Ne songer qu’à la bagatelle* înseamnă a se gândi numai la ale dragostei.

Erau două expresii franţuzeşti pe care doctorul Franklin le folosea cu deosebită plăcere. Una era: „*Ça ira*!”, cealaltă: „*Vive la bagatelle*!”

În acest început de vară a anului şaptezeci şi şapte, când şedea la Passy şi nu putea face nimic altceva decât să aştepte, îşi petrecea timpul cu bagatele. Erau bagatele cu rost, unele care strângeau legăturile lui cu prietenii şi prietenele sale, altele care erau de folos, marii sale cauze.

De la victoriile de la Trenton şi Princetown, nu se mai auzise decât prea puţin despre situaţia militară, iar Franklin avea motive să bănuiască că situaţia nu era din cele mai bune. Englezii transportaseră multe trupe proaspete peste ocean, corăbii întregi cu germani din Hessen, vânduţi de principele lor ca mercenari. Asta îi dăduse lui Franklin ideea uneia din bagatelele sale.

Şedea dimineaţa devreme, gol, la masa de scris, înconjurat de cărţile sale şi scria. Lucra la o scrisoare, la o scrisoare în limba franceză, din partea unui expeditor imaginar către un adresant, de asemenea imaginar.

Reciti ce scrisese până acum. „Contele de Schaumberg către baronul Hohendorf, comandantul trupelor din Hessen, în America. Roma, 18 februarie 1777.” Da, era bine, Schaumberg{28} era un nume potrivit pentru unul din acei suverani mărunţi germani. Data era de asemenea bine aleasă. Ştirea bătăliei de la Trenton nici nu i-ar fi putut parveni acestui conte Schaumberg înainte de mijlocul lunii februarie şi era de crezut că domnul acesta, care-şi vindea supuşii, cheltuia banii luaţi pe vânzarea lor nu în aspra iarnă germană, ci sub blândul cer italian.

Franklin continuă să citească: „Dragă baroane, la întoarcerea mea de la Neapole, am primit aici, la Roma, scrisoarea dumitale din 27 decembrie al anului trecut. Am aflat cu mare satisfacţie de curajul pe care l-au dovedit trupele noastre la Trenton şi nici nu-ţi poţi închipui cât de bucuros am fost când am mai aflat că din cei una mie nouă sute cincizeci de hesani care au luat parte la bătălie au scăpat numai trei sute patruzeci şi cinci. Au fost deci ucişi exact una mie şase sute şi cinci oameni şi te rog cât se poate de insistent să trimiţi ministrului meu la Londra o listă exactă a morţilor. Această măsură este cu atât mai necesară cu cât raportul oficial către

guvernul englez indică un număr de numai una mie patru sute cincizeci şi cinci. Asta ar reprezenta patru sute optzeci şi trei de mii patru sute cincizeci de guldeni în loc de şase sute cincizeci şi patru mii cinci sute, cât mi s-ar cuveni de fapt conform convenţiei. Vei înţelege, dragă baroane, ce lovitură ar aduce această eroare veniturilor mele şi nu mă îndoiesc că-ţi vei da toată silinţa să dovedeşti primului ministru englez că lista sa e greşită şi că a noastră corespunde realităţii."

Citind, Franklin zâmbi cu înţeles, bucuros şi mânios totodată, şi gura lui mare se lungi parcă şi mai mult. „Guvernul de la Londra — scrise el mai departe — invocă faptul că vreo sută de oameni ar fi doar răniţi şi deci nu pot fi trecuţi pe lista morţilor, nici nu pot fi luaţi în socoteală la plată. Contez însă pe faptul că ai urmat instrucţiunile pe care ţi le-am dat înainte de plecarea dumitale de la Kassel şi că nu te-ai lăsat mânat de un fals umanitarism, ca să menţii în viaţă nişte nenorociţi ale căror zile nu pot fi prelungite decât tăindu-li-se un braţ sau un picior. Aşa ceva i-ar condamna la o vegetare lamentabilă şi sunt convins că aceşti oameni ar prefera mai curând să moară decât să trăiască într-o stare în care să nu poată fi apţi pentru serviciu. Asta nu înseamnă, dragă baroane, că dumneata trebuie să-i omori; trebuie să fim umani. Dar poţi să le dai a înţelege medicilor, cu suficientă insistenţă, că un soldat invalid este o ruşine pentru toată breasla soldăţească şi că dacă un războinic nu mai e bun de luptă, cel mai cuminte lucru e să-l laşi să moară.

Îţi trimit recruţi proaspeţi. Nu fi prea econom cu ei. Gândeşte-te că gloria este bunul suprem pe lumea aceasta. Gloria este adevărata bogăţie şi nimic nu-l înjoseşte în aşa măsură pe soldat ca lăcomia de bani. Războinicul n-are voie să se gândească decât la onoare şi glorie, iar gloria n-o poate dobândi decât în mijlocul primejdiilor. O bătălie câştigată fără mari vărsări de sânge este o victorie fără glorie, în timp ce înşişi învinşii se pot acoperi de glorie, dacă pier cu armele în mâini. Aminteşte-ţi de cei trei sute de spartani care au apărat Termopile. Nici unul nu s-a întors. Aş fi mândru să pot spune acelaşi lucru despre bravii mei hesani."

Bătrânul continuă să scrie pe acest ton. Întocmi repede scrisoarea, frazele se năşteau una dintr-alta, logice şi veninoase, şi când nu găsea imediat cuvântul potrivit în franceză, scria în loc cuvântul englezesc.

Văzu că ce scrisese era bun şi zâmbi bucuros şi cu răutate. Muncitor conştiincios şi în lucrurile mărunte, transcrise totul din nou, de astă dată într-o franţuzească mai îngrijită. Apoi încuie manuscrisul şi se duse să se îmbăieze. Rămase multă vreme în apa caldă, puse să i se toarne de două ori apă fierbinte, se scărpină şi se simţea bine.

După masă trecu pe la el abatele Morellet. Franklin îi arătă, cu rugămintea să fie discret, scrisoarea despre „hesani" şi-l rugă să-i mai corecteze puţin franceza. Se apucară de lucru; era o plăcere ce bine prinsese abatele tonul acestei şotii şi Franklin fu foarte mulţumit de versiunea definitivă a scrisorii. Cu mâna lui, fără ajutorul nepoţilor, culese în taină lucrarea şi o tipări în câteva exemplare la mica presă pe care o instalase în magazia din grădină.

După ce tipări *Scrisoarea contelui Schaumberg*, îi păru că pamfletul a ieşit totuşi prea veninos. Scrisoarea trebuia astfel concepută încât cititorul neprevenit să se întrebe, măcar un moment, dacă e autentică sau nu. Se temea acum că pentru un asemenea scop devenise prea răutăcioasă.

Când veni doctorul Dubourg seara, vru să discute chestiunea cu el. Îi dădu unul din exemplare, el îşi luă altul. Adulmecă cu plăcere mirosul hârtiei şi al cernelei proaspete de tipografie şi, pe când parcurgea din nou mica sa operă, urmărea expresia feţei amicului său.

Doctorul Dubourg citea încet, atent, buzele sale frumos arcuite formau cuvintele pe care le citea în gând, pe toată faţa lui cărnoasă se vădea efortul de a înţelege. „Ei — întrebă Franklin când îl văzu că terminase — ce zici dumneata de asta?" Bătrânul Dubourg clătină de mai multe ori din capul său mare şi greu. „Am ştiut doar — răspunse el — toată lumea a ştiut că aceşti suverani germani sunt nişte ticăloşi, dar aşa de ticăloşi nu mi-i închipuiam!"

Franklin, auzindu-l, se bucură de propria sa dibăcie literară.

Dar îi păru rău de prietenul său Dubourg. Altă dată nu s-ar fi lăsat păcălit atât de uşor. Îmbătrânise, îmbătrânise mult bietul Dubourg.

Dubourg îi adusese şi el ceva lui Franklin, o carte mică, frumos prezentată, o reeditare abia apărută a fabulelor lui La Fontaine; îl auzise de mai multe ori pe Franklin lăudându-l pe La Fontaine. Franklin se bucură sincer de darul primit; lăudă frumuseţea tiparului, lăudă graţioasa înţelepciune a autorului.

Dubourg spuse că Franklin, care are multe puncte comune cu La Fontaine, nu va putea, din păcate, aprecia toate meritele fabulistului îndeosebi fineţea anumitor nuanţe ale limbii scapă fără îndoială unui străin, chiar dacă are un simţ al limbii atât de dezvoltat ca Franklin. „Ce mlădiere — se extazia el — ce eleganţă", şi începu să citească versurile cu glas tare.

Citi una din fabule, bucurându-se de ascuţimea, eleganţa şi uşurinţa versului. Mai citi una. Dete de fabula a noua a cărţii a şaptea, fabula despre muscă şi chervan. Grasul Dubourg citea, gâfâind, entuziasmat, urmărind cu mâna cărnoasă cadenţa versurilor demodate şi pline de miez, pe care gura sa proeminentă le pronunţa cu graţie.

În fabulă se povesteşte cum şase cai voinici trag din răsputeri un chervan pe creasta nisipoasă şi abruptă a unui deal încins de soare. Călătorii au coborât cu toţii şi, cine poate, pune umărul. Dar în jurul cailor o muscă se roteşte bâzâind, se aşază când pe unul, când pe altul de-i pişcă, se mută de pe oişte pe nasul vizitiului şi-ndată ce chervanul se mai urneşte oleacă, întreaga glorie o pune pe seama ei. Se tânguie că numai ea munceşte şi nimeni alt nu-i ajută pe cai să se urnească. Şi aşa, cucoana muscă zboară neastâmpărată şi bâzâie într-una făcând mii de prostii. Chervanul, în fine, ajunge cu chiu cu vai pe culme şi musca strigă îndată: „Uf! bogdaproste! Am scos-o la capăt!"

În timp ce doctorul Dubourg citea, expresiv şi cu plăcere, micuţa fabulă, un zâmbet tot mai larg se întipărea pe chipul lui Franklin. Dubourg lăsă în jos mâna în care ţinea cartea şi recită pe dinafară morala cu care La Fontaine încheia fabula: „*Ainsi ceitaines gens, faisant les empressés/S'introduisent dans les*

affaires./Ils font partout les necessaires,/Et, partout importuns, devraient être chassés”.{29}

Oricât de lent era spiritul de observaţie al lui Dubourg şi oricât era de prins de fabula pe care o citea, băgă totuşi de seamă că încântarea lui Franklin nu se datora numai fabulei şi felului său de a recita, ci că mai trebuie să fie ceva dincolo de fabulă, care să-l înveselească în aşa măsură pe prietenul său. Încet, se lumină şi el la faţă şi izbucni: „Cum de nu m-am gândit încă la asta! într-adevăr, La Fontaine l-a presimţit pe domnul ăsta care îşi dă atâta importanţă, pe *monsieur* Caron al nostru”. Şi cei doi bătrâni se bucurară copios.

În ziua următoare, se ivi un musafir neaşteptat, Paul Theveneau.

Franklin obişnuia să nu-i primească pe cei ce veneau neanunţaţi. Pe Paul Theveneau îl primi imediat. Nu numai că ţinea la tânărul acesta cinstit, serviabil, entuziasmat de cauza americană, dar era totodată bucuros să-şi poată răscumpăra măcar în parte atitudinea nepăsătoare faţă de *monsieur* Caron, prin amabilitatea faţă de un funcţionar al firmei *Hortalez*.

Îi păru că băiatul mai slăbise încă de când îl văzuse ultima dată; făcea o impresie jalnică în haina care devenise şi mai largă pe el, ochii străluceau parcă şi mai mari pe faţa lui de o roşeaţă nesănătoasă. Cât despre Paul, era vizibil emoţionat de prezenţa lui Franklin şi nu vorbea decât cu greu.

Din nou, ca şi în alte dăţi, doctorul fu plăcut surprins cât de clar şi de sănătos judeca Paul. Acest *monsieur* Theveneau înţelesese mult mai limpede decât domnii Arthur Lee şi Silas Deane că Statele Unite nu puteau dobândi victoria finală fără sprijinul deplin al Versailles-ului şi al armatei franceze. Deşi se ocupa mai ales de furnituri, tânărul văzuse limpede că marele obiectiv politic nu putea fi atins, nici libertatea nu putea fi consolidată, prin furniturile unor firme răzleţe, ci doar prin alianţa cu Franţa.

Doctorul se simţea emoţionat că stă de vorbă cu un tânăr curajos care lupta cu mintea sa ageră şi din tot sufletul pentru cauza Americii şi totuşi avea şi mai puţine perspective decât

el, moşneagul, să-şi vadă marele vis împlinit.

Cu tot felul lui deschis şi prietenos, Benjamin Franklin obişnuia să-şi păstreze pentru el gândurile şi sentimentele mai intime. Nu se îndoia de sfârşitul victorios al marei lupte, dar îl îngrijora gândul că dobândirea victoriei ar putea costa mulţi ani şi multe vieţi. Lumii îi arăta numai încrederea sa, lumea nu vedea decât un domn corpolent, bătrân şi înţelept, foarte sigur de izbânda cauzei sale. Lumea nu vedea îngrijorarea şi amărăciunea ce se ascundeau sub acest calm senin; Franklin nu vorbea aproape niciodată de îndoielile sale, nici nu arăta cât de mult îl sleia mizeria veşnicei aşteptări.

Cu acest tânăr soldat al libertăţii ale cărui zile erau numărate, putea sta de vorbă. Îi vorbi ca un frate mai mare despre necazuri comune. Vorbi de superioritatea militară a trupelor engleze, de luptele politice intestine din Statele Unite, de numeroşi americani care, fie din lăcomie de bani, fie din prostie, erau de partea englezilor, de lipsa de bani a Congresului. Vorbi de calea lungă şi grea pe care o mai aveau de parcurs luptătorii pentru libertate. Vorbi cu groază despre război. Vorbi pe îndelete şi cu resemnare de străduinţele sale de a-l evita. Vorbi cu amărăciune de încăpăţânarea celor de la Londra, care prelungeau la nesfârşit această monstruoasă vărsare de sânge.

Paul sorbea cu lăcomie cuvintele lui Franklin. Era emoţionat de faptul că marele bărbat îi vorbea atât de deschis.

Dar cum mai putea el, oare, după aceste destăinuiri cutremurătoare, să aducă vorba de problemele financiare ale firmei *Hortalez*? Nu erau ele ridicole faţă de uriaşele sarcini pe care le avea de dus în spate acest venerabil bătrân? N-ar fi fost o nemaipomenită neruşinare să-l mai încarce cu necazurile sale personale? Cu toate acestea, ca prieten devotat ce era, Paul încerca să aducă vorba despre dificultăţile prin care trecea Pierre. Dar nu izbutea să lege cuvintele.

Cântărind în minte toate acestea, nu mai asculta atent la ce vorbea Franklin. Îşi adună gândurile, alungă preocupările legate de necazurile personale şi asculta din nou cu mai multă atenţie. Şi-l auzi pe Franklin spunând: „Cât de deosebit se văd

lucrurile de pe o coastă a oceanului şi de pe cealaltă."

Aceste cuvinte i se înfipseră adânc în minte. Şi deodată îi veni o idee. Ideea. El personal trebuia să plece în America.

Asta era. Altfel nu puteau fi înlăturate dificultăţile firmei *Hortalez*. Fără să fi trebuit să-i pună vreo întrebare, Franklin îi dăduse sfat şi îndrumare. El, Paul, trebuia să treacă personal oceanul, pentru a combate la faţa locului, la Philadelphia, acuzaţiile neroade ale acestui *mister* Arthur Lee. Pesemne că bărbaţii aceia din America vedeau lucrurile altfel decât erau văzute aici. Pentru a-i lămuri, trebuia să vină cineva care cunoştea lucrurile şi-i era devotat lui Pierre. Asta era misiunea lui. Şi cum putea folosi mai bine zilele care-i rămăseseră, decât văzând cu proprii săi ochi ce se petrece dincolo, decât asistând la grelele lupte ale construirii lumii noi, ale unei orânduiri noi şi raţionale?

Luând repede hotărâri se şi angaja imediat. Răspunse că speră să ia şi el în curând parte la acţiunile mari şi grele de care vorbeşte Franklin. Va pleca în America pentru afacerile firmei *Hortalez*. Nu vorbi de această călătorie ca de un proiect vag; dimpotrivă, declară răspicat că va însoţi următorul transport expediat de firma *Hortalez* în America.

Ochii mari ai lui Franklin îl cântăreau cercetători pe firavul tânăr. Va putea el, oare, face faţă dificultăţilor călătoriei şi ale îndeplinirii dificilei sarcini pe care şi-o lua, într-o ţară care era în fond — Franklin o ştia — ostilă francezilor? Băiatul nu se gândise la asta, băiatul nu va rezista acestor eforturi. Franklin îl sfătui cu prudenţă să renunţe.

Paul băgă de seamă că atitudinea bătrânului era dictată de grija pentru viaţa lui. Dar se cramponă de ideea care-i venise. Nu putea folosi timpul de care mai dispunea în chip mai nobil şi mai frumos, decât luptând pentru libertate şi pentru prietenul său. Nu voia să moară fără să fi văzut cu ochii libertatea pe care o dorise toată viaţa. Răspunse modest, dar ferm, că totul e hotărât, că va pleca.

Franklin renunţă să-l mai convingă, vorbi de altele. Îi veni o idee. „Citeşte şi dumneata, *monsieur*", spuse el, şi-i dădu mica tipăritură *Scrisoarea contelui de Schaumberg*. Paul citi şi

aşa cum urmărise în ajun fizionomia doctorului Dubourg, Franklin urmărea acum faţa lui Paul Theveneau.

De la a doua frază începu să-i joace în jurul gurii un zâmbet rău, crâncen, triumfal. „Aşa — gândi Franklin — trebuie să fi arătat şi eu pe când scriam scrisoarea."

„Grandios! strigă Paul când termină de citit. I-aţi prins minunat, domnule doctor." „Cine-ţi spune că eu am scris asta?" zâmbi Franklin. „Nimeni altul în afară de dumneavoastră nu putea scrie aşa ceva, răspunse Paul entuziasmat. Numai cineva care-şi iubeşte patria, ca dumneavoastră, şi-i urăşte, Şi-i dispreţuieşte pe indivizii aceştia ca dumneavoastră, poate scrie aşa." — „Îmi pare bine că bagatela mea îţi place." — „Bagatelă! se indignă Paul şi strigă entuziasmat. Această scrisoare scoate din luptă la fel de mulţi hesani ca bătălia de la Trenton. Datorită acestei scrisori, nici nu vor mai fi trimişi hesani în America." „Dumneata supraapreciezi, din păcate, efectele literaturii", spuse Franklin.

Unui necunoscător ar fi putut să-i pară că *lever*-ul domnului de Beaumarchais era şi acum la fel de grandios şi de fastuos ca în zilele întemeierii firmei *Hortalez*. La fel de mulţi prieteni şi solicitanţi simţeau nevoia să-i comunice încă de dimineaţă cât îl iubeau şi îl stimau, artişti şi cântăreţi îşi arătau priceperea în arta lor şi-i cereau protecţie, negustori veneau să-i ofere mărfurile cele mai alese. Secretarul Maigron, care trebuia la acel ceas să-i raporteze şefului său, abia putea spune două fraze fără să fie întrerupt de vreun nepoftit. Pierre însă băga de seamă că *lever*-ul nu mai avea impunătoarea strălucire de acum câteva săptămâni. Nu mai veneau nici baronul de Trois-Tours, nici *monsieur* Régnier de la Tribunalul Suprem, nici cavalerul Clonard de la *Compagnie des Indes*. Din nou îl făceau să simtă că este „pătat".

Pierre ştia, bineînţeles, că aceasta era în legătură cu situaţia financiară a firmei *Hortalez* şi nu avea decât mândrie şi dispreţ faţă de asemenea atitudini. Dar valetul său, Emile, care-şi iubea stăpânul şi ştia mai bine ca oricare altul să-i citească gândurile pe faţă şi în gesturi, Emile băgă de seamă că pe

monsieur îl roade un necaz ascuns, şi-l servea şi mai atent, prevenind cu şi mai multă delicateţe orice dorinţă pe care i-o bănuia.

Cu o promptitudine insultătoare, sosiră banii pe care-i promisese câinele acela îngâmfat de Vergennes. Pe Pierre nu-l mai încercă aceeaşi bucurie fierbinte ca la prima plată, totuşi fu mulţumit că el, descurcăreţul, reuşise şi de astă dată s-o scoată la capăt.

Deşi mai erau două zile până la scadenţă, îi trimise pe loc lui Charlot păcătosul lui de sfert de milion. „A fost mirat Charlot al nostru?" întrebă el, dornic de răzbunare, pe un ton triumfător, când Maigron îi aduse chitanţa. „Dacă cumva a fost, n-a arătat-o", răspunse sec secretarul.

Apoi Pierre vizită anumite birouri, unse anumiţi binevoitori şi dobândi certitudinea că mândrul *Vultur de mare* va zbura în fruntea transporturilor sale şi nu în fruntea transporturilor unui Chaumont sau Dubourg.

După aceea răsuflă uşurat. Acum abia se putea bucura în voie de mânia sa împotriva seniorilor care-l dispreţuiseră iarăşi când avuseseră impresia că soarta-i este din nou potrivnică. Împotriva unor Charlot, Vergennes, Trois-Tours, Régnier, şi Clonard.

Pierre, în floarea vieţii, se simţea mai vioi decât oricând, se bucura de tot ce-i ieşea în cale, se entuziasma de forţa şi de norocul său. Sentimentele oamenilor ce-l înconjurau, admiraţia, dragostea şi prietenia lor, invidia, mânia şi ura lor, cumplita încâlceală a afacerilor sale, măreţia cauzei pe care o slujea, importanţa câştigului pe care-l aştepta totuşi la capătul tuturor pătăraniilor, tot acest vârtej îl făcea să trăiască într-o continuă stare de surescitare.

La patruzeci şi cinci de ani nu mai era Figaro din *Bărbierul*. Desigur, banii şi intriga continuau să-i placă ca şi înainte, de dragul banilor şi al intrigii, dar era pătruns în şi mai mare măsură decât înainte de propria sa importanţă. Încetase de a mai fi un simplu bufon, şi când era lovit şi i se mai şi cerea să joace, ştia, ce-i drept, să râdă de soartă, de el însuşi şi de grotescul situaţiei, dar râdea cu o veselie şi mai crâncenă de

trufia neroadă, criminală a celor ce-l loveau.

Acum, că scăpase de grijile apăsătoare ale zilei de mâine, sentimentele care-l stăpâneau se cereau exprimate. Crezând că se păcălise în afacerea americană, domnii Lenormant şi Vergennes nu numai că nu-i dăduseră o mână de ajutor, dar îşi mai şi râseseră de el. Bine, domnii mei, poate că în cele din urmă tot eu am să fiu cel tras pe sfoară în afacerile americane. Dar dacă asta este prilej de râs, apoi atitudinea voastră este un prilej şi mai bun. Iar dacă, distanţi şi răi, aveţi neruşinarea să zâmbiţi de sus pe socoteala mea, apoi am să vă arăt eu că ştiu să-mi râd de voi de mult mai sus încă, mai bine şi mai muşcător.

De multă vreme îi umbla prin cap planul unei comedii, o continuare la *Bărbierul* său. Acum proiectul prindea chip şi formă. Beaumarchais alerga încoace şi încolo prin camera sa de lucru, mare şi somptuoasă, dădea ocol biroului şi căţeaua lui, Caprice, îl urmărea cu ochii umezi. Vorbea singur, fluiera, fredona, se oprea în faţa locului gol de pe perete, locul portretului care lipsea. Îl vedea pe Figaro, a mai îmbătrânit de atunci, are mai multă experienţă, strălucirea lui e mai puţin superficială, umorul său mai amar. Pe acest Figaro, nou şi vechi totodată, trebuia să-l prindă. Şi Pierre se aşeză să scrie şi îl prinse pe hârtie pe acest Figaro, vechi şi nou totodată.

Scrise discursul lui Figaro către marii seniori în slujba cărora se afla, pentru care făcea codoşlâcuri şi o sută de alte treburi dubioase şi cărora simţea că le este de o sută de ori superior. Scrise povestea lui Figaro, tot vârtejul propriei sale vieţi, al vieţii sale de viclenie şi strălucire, blestemată şi binecuvântată, hărţuită în fel şi chip, bătăliile lui triste şi glumeţe cu justiţia şi cenzura, totul în fraze vesele, scânteietoare, săltăreţe, elegante, niţeluş veninoase.

„Mi s-a spus — scria el — că acum ar exista libertatea presei la Madrid, că aş putea scrie orice vreau, cu condiţia să supun ce am scris aprobării a doi sau trei cenzori şi să nu fie vorba de guvern, sau de religie, sau de politică, sau de morală, sau de funcţionari superiori, sau de mari seniori.” Scria: „Prietenii mi-au făcut rost de un post la minister, era nevoie

de un om cu idei. Din păcate aveam idei. Peste o săptămână m-au înlocuit cu un maestru de balet." Scria: „Pentru că sunteţi un mare senior, domnule conte, vă închipuiţi că sunteţi un geniu. Nobleţea, bogăţia, titlurile, slujbele vi se urcă la cap. Mă rog, ce aţi făcut dumneavoastră în schimbul acestor avantaje? V-aţi dat osteneală să vă naşteţi. Dar eu, eu, care provin din mulţimea fără nume, eu, dracu' să mă ia, numai ca să-mi târăsc existenţa, a trebuit să cheltuiesc mai multă viclenie şi ştiinţă decât s-a folosit timp de o sută de ani pentru a guverna Spania, cu coloniile ei cu tot."

Scrise tot discursul dintr-o suflare. Busturile lui Aristofan, Moliere, Voltaire şi propriul său bust îl priveau pe când scria, îl privea căţeaua sa Caprice, îl privea locul gol destinat portretului lui Duverny, îl privea propriul, său portret în haine spaniole.

Reciti ce scrisese. Da, era bine, nimerise la ţintă. Furat de gânduri, o mângâia pe Caprice. Zâmbi fericit, entuziasmat de opera lui. Trebuia s-o arate imediat cuiva.

Cu foaia pe care abia se uscase cerneala, alergă la tatăl său în cameră. Bătrânul era culcat în pat, foarte tras şi sfrijit, dar ochii îi străluceau vii în faţa slabă de sub scufie şi, văzându-l pe Pierre, zâmbetul îi dezgoli dinţii albi şi puternici.

„Am scris ceva, tată — spuse Pierre — ce-o să-ţi placă. Scriu continuarea la *Bărbierul*, şi o să fie şi mai bună încă. Acum ascultă şi apoi spune şi dumneata: nu e grozav?"

Începu să citească. Bătrânul îi sorbea nesăţios cuvintele. Frazele obraznice, batjocoritoare şi ah! atât de adevărate, îl pasionau. Îşi aminti de trecutul său, de vremurile când fusese un burghez mândru, hughenot, se aşeză mai bine în pat, fără voie mâna lui stafidită dădu scufia pe ceafă ca să audă mai bine. „Eu, care provin din mulţimea fără nume, eu, numai ca să-mi târăsc existenţa, a trebuit să cheltuiesc mai multă viclenie şi ştiinţă decât s-a folosit timp de o sută de ani pentru a guverna Spania, cu coloniile ei cu tot." Bătrânul sorbea cuvintele lui Pierre, unul câte unul, îl încânta felul cum ştiuse fiul său să dea glas propriilor sale sentimente. O bucurie furioasă, turbată creştea în el, o veselie puternică, sălbatică,

grosolană, batjocoritoare, îi trecu din pântec în inimă, îi cuprinse trupul sfrijit până-n vârful degetelor, ajunse la gură şi izbucni într-un râs zgomotos, hohotitor, care-l sălta şi-l trântea la loc în perne şi nu mai contenea. Pierre îl privea radios pe bătrân. Se porni şi el să râdă, cu hohote; râsul celor doi umplea încăperea cu un vuiet de furtună. Nu se mai domolea.

Se termină totuşi pe neaşteptate. Întâi râsul bătrânului se transformă într-un horcăit, în gemete. Apoi amuţi cu totul şi bătrânul, prăvălit în perne, nu se mai mişcă.

Pierre scăpă din mână foaia pe care scrisese cuvintele lui Figaro. Îl privi pe tatăl său. Un picior slab şi păros ieşea, ţeapăn, de sub plapumă, scufia, dată mult pe spate, descoperea creştetul pleşuv.

Îl privi încremenit. Apoi se apropie şovăind şi se plecă spre bătrân. Acesta nu mai mişca, nu mai răsufla.

Pierre era uluit, nu-i venea a crede. Dar până la urmă se convinse: râsul lui Figaro îl dăduse gata pe tata Caron.

În aceeaşi săptămână, Thérèse îi născu lui Pierre un copil, ce-i drept, nu un Alexandre, ci o Eugénie.

Thérèse se simţea bine şi de a doua zi el insistă să se căsătorească, să nu mai trăiască despărţiţi, să se mute la un loc. Vorbea cu foc.

Ea îl cerceta cu ochii limpezi, cenuşii. În timpul durerilor vădise o gingăşie pe care nimeni n-ar fi bănuit-o la bărbatul acesta pătimaş. Acum, Pierre privea cu o mândrie şi o emoţie mereu nouă puiul de om pe care ea îl născuse. Thérèse ştia că o iubeşte, ştia că este legat de ea, că voia într-adevăr să trăiască la un loc cu ea-şi cu micuţa Eugénie, că nu spunea vorbe goale. Dar îşi amintea şi de clipa în care el amânase căsătoria, nu era jignită, ba da, era niţel jignită şi nu voia în nici un caz să-i dea ocazie să-şi spună mai târziu că s-a cam grăbit.

Îi răspunse că vrea să aştepte până la reabilitarea lui, aşa cum propusese el. De altfel, împreună cu mica ei Eugénie se va simţi şi mai bine acolo, afară, la Meudon, mai puţin singură decât înainte. Puţin cam înciudat, Pierre continuă un timp cu

insistenţele, dar în faţa hotărârii ei, cedă.

Nu se putea spune despre Pierre că era superstiţios. Dimpotrivă. Dar sfârşitul ciudat al tatălui său şi coincidenţa acestei morţi cu naşterea copilului îl tulburaseră. Deşi era atât de vorbăreţ de felul lui, se ferise să povestească prietenilor cum murise tata Caron. Nici monologul lui Figaro nu-l arătase nimănui, deşi, altminteri, era un autor atât de vanitos. Moartea tatălui îi pricinuise o adevărată durere, naşterea copilului o adevărată fericire. Era aproape bucuros că diversele treburi legate de înmormântarea bătrânului şi grijile pe care le avea cu Thérèse îl împiedicau să se dedea la visări metafizice.

Lăsă treburile firmei *Hortalez* în voia lor. Nici cu Paul nu discuta decât generalităţi, declarându-i că acum nu e dispus să se ocupe de mărunţişuri.

Lui Paul îi convenea. Nu-i povestise nimic prietenului despre vizita la Franklin şi nici despre hotărârea de a pleca în America. Încă nu se dumirise ce se întâmplase la Passy. Era ciudat că un om cu vederi aşa de largi, cu atâta experienţă şi înţelepciune ca Franklin, nu vrea cu nici un chip să ierte slăbiciunile lui Pierre, dar asta era realitatea, toată fiinţa lui Franklin se crispa când era vorba de Pierre. Faptul trebuia acceptat ca atare, orice încercare de mediaţie ar fi fost fără rost. Paul însuşi îl privea acum cu ochi mai critici pe Pierre, dar nu-l admira mai puţin. Îl încântase vioiciunea şi mobilitatea sa, receptivitatea sa pentru ideile mari, felul său zgomotos şi lăudăros, faptul că-i plăceau fastul şi femeile. Paul ştia să preţuiască deopotrivă prietenia expansivă, zgomotoasă a lui Pierre şi atitudinea reţinută, amical-şăgalnică, a lui Franklin.

Între timp se pregătise un nou transport pentru America şi se aştepta doar o ştire de la Philadelphia spre a-i da drumul. Dacă Paul voia să plece cu acest transport, precum îl anunţase atât de mândru pe doctor, trebuia să-şi facă pregătirile necesare. Înainte de toate, trebuia să vorbească cu Pierre.

Îl consultă pe medicul care-l îngrijea de ani de zile, pe doctorul Lafargue. Acesta îl certase aspru, la întoarcerea din

porturile nordice, pentru nechibzuinţa sa; acum voia să-l trimită pentru toată vara într-o localitate din Alpi. Paul vorbi cu el despre faptul că afacerile îi impuneau o călătorie peste ocean. Doctorul Lafargue declară categoric că, faţă de starea lui Paul, nici nu poate fi vorba de o asemenea călătorie. Paul zâmbi stânjenit, niţeluş cam stupid, şi-l rugă pe medic să nu vorbească despre starea sa cu prietenii lui, îndeosebi cu Pierre.

Cutreiera străzile zgomotoase ale Parisului, sorbind cu ochii aprinşi de febră rochiile primăvăratice, luminoase, ale femeilor, auzea strigătele negustorilor ambulanţi, înjurăturile surugiilor, vedea bogăţia multicoloră a alimentelor din îmbelşugatele hale, vedea şi auzea strălucirea şi zgomotul şi belşugul celui mai mare, mai luminos oraş al lumii, al oraşului său de baştină, Parisul. Erau clipe când nu pricepea de fel cum de putuse declara că pleacă în America. Să părăsească toate acestea, Parisul lui, el, atât de tânăr, care se bucurase atât de puţin de viaţă, care mai voia atâtea de la viaţă, care avea pricepere şi gust să se bucure de ea ca puţini alţii, cum de-i putuse da aşa ceva prin gând? Dacă pleca în America, nu avea să se mai întoarcă, doctorul Lafargue, cu toate menajamentele, i-o spusese destul de lămurit.

Îi făcu o vizită Thérèsei. Se uită la copilul ei, Eugénie. Vorbiră de Pierre. Privirii sale, mai agere acum, nu-i scăpă că şi Thérèse îl priveşte pe Pierre cu ochi critic. Dar cunoaşterea slăbiciunilor lui n-o împiedica să-l iubească fără rezerve. Îl duru că ea, care-l înţelegea atât de bine pe Pierre, nici nu bănuia măcar propriile lui sentimente, nici nu bănuia ce voia el să facă — nu ce voia, ce trebuia să facă el pentru Pierre.

Între timp, sosise din America, pe cale ocolită, prin Olanda, o ştire foarte ciudată. O scrisoare laconică a băncii *Grand* din Amsterdam făcea cunoscut că această bancă a primit o dispoziţie din partea Congresului să plătească firmei *Hortalez* patru mii treizeci şi şase de livre şi şapte *sous* pentru batiste, nasturi şi aţă pe care această firmă le-a livrat Congresului. Era o curată batjocură. Casa *Hortalez* livrase Congresului tunuri, obuziere, muniţii, corturi şi uniforme, Congresul îi datora

peste două milioane; îi plăteau patru mii de livre, şi asta încă prin banca concurenţilor.

Acum, după insulta acestei scrisori, avu de îndată loc convorbirea pe care, printr-un acord tacit, Pierre şi Paul o amânaseră atâta timp. Contrar obiceiului său, Pierre nu începu cu lungi lamentări şi blesteme, ci îl consultă, concret şi mânios, pe amicul şi ajutorul său: „Ce-i de făcut? Dumneata ce propui?"

Scrisoarea băncii *Grand* şi întrebarea lui Pierre fură ultimul imbold de care Paul mai avea nevoie. Dacă nu vorbea acum de intenţia lui de a pleca personal în America pentru a pune acolo lucrurile la punct, atunci nu va mai vorbi niciodată de asta, nu va mai trece niciodată oceanul şi va rămâne pentru totdeauna, pe veci, în ochii lui Franklin, un lăudăros, un om de nimic.

„Vreau să-ţi spun ceva, Pierre. Există un singur mijloc de a scoate banii dumitale de la americani. Trebuie, să plece cineva la Philadelphia şi să vorbească de la obraz la obraz cu domnii aceia. E necesar ca cineva să combată la faţa locului, cu argumente valabile, minciunile lui Arthur Lee. Trebuie ca cineva să preia acolo încărcătura vaselor noastre şi s-o ţină în păstrare, sub cheie, până ce ni se vor da în schimb alte mărfuri sau bani.

„Şi cine să facă asta?"

„Eu", răspunse Paul.

Pierre înţelesese din prima clipă încotro bate Paul. Şi el, Pierre, avusese de câteva ori intenţia să treacă oceanul. Ideea de a-şi apăra prin viu grai cauza înaintea Congresului îl ispitea. Dar cu toate că era din tot sufletul alături de concepţia şi de marea acţiune a americanilor, după experienţa cu Franklin, oamenii aceştia îi inspirau teamă. Se simţise cât se poate de sigur în faţa primului-ministru al regelui Angliei şi în faţa împărătesei Maria Theresia: faţă de oamenii Lumii Noi se simţea stânjenit. Îi era teamă că, dacă ar trece oceanul, mai mult ar dăuna cauzei sale decât i-ar folosi.

Avusese şi el ideea de a trimite în locul său un reprezentant capabil. Însă Paul ar fi fost singurul potrivit, şi să-şi trimită

prietenul bolnav peste ocean, la o moarte sigură, fusese un gând pe care Pierre îl respinsese încă înainte de a-l fi gândit până la capăt. Acum Paul însuşi îi făcea această propunere şi Pierre se simţea mişcat că prietenul se oferea să facă acest sacrificiu pentru el. Fără a sta pe gânduri, plin de un frumos elan, declară că niciodată nu va permite ca Paul să plece în America, avea prea mare nevoie de el în Franţa. Paul răspunse încăpăţânat că hotărârea lui era nestrămutată şi că avea să plece cu următorul transport, cu *Amélie*. De altfel, comunicase şi altora hotărârea sa.

„Ai şi vorbit cu alţii?" întrebă Pierre mirat. „Da — răspunse Paul — voiam să fiu angajat. Voiam să mă forţez pe mine şi pe dumneata." — „Dar cu cine ai vorbit?" întrebă Pierre şi socotea că celălalt va răspunde: „Cu Maigron — sau — cu Gudin". Paul răspunse: „Cu doctorul Franklin."

Pierre icni. Pe tânărul acesta, americanul îl primea, îl încuraja într-atât, încât Paul îi cerea sfatul până şi în lucrurile cele mai intime. „Trebuie să înţelegi, Pierre — spunea între timp Paul — că acum nici nu pot da înapoi, trebuie să plec în America. N-aş vrea să mă fac de râs faţă de Franklin."

Această frază simplă îl amărî şi mai mult pe Pierre. El, Pierre, era ridicol în ochii lui Franklin, din motive pe care nu le putea descoperi, şi tânărul acesta prefera să meargă la o moarte sigură decât să se facă ridicol faţă de Franklin. „Niciodată n-am să te las să pleci în America — strigă Pierre cu înverşunare — niciodată!" — „Am să plec, declară la fel de îndârjit Paul. Cum vrei să-ţi plăteşti *Vulturul de mare*, cum vrei să-ţi păstrezi firma dacă nu pleacă nimeni într-acolo să încaseze banii?" — „Lasă asta în seama mea", răspunse grosolan Pierre. Vorbea însă atât de grosolan pentru că ar fi fost minunat să aibă un reprezentant ca Paul la Philadelphia şi pentru că era imposibil. Niciodată, chiar dacă s-ar prăbuşi casa *Hortalez*, n-ar permite ca Paul să meargă la o moarte sigură.

Îi explică în cuvinte tari cât de mult avea nevoie de el în Franţa. Paul asculta cu faţa împietrită.

Amélie ridică ancora, marfa plecă fără Paul.

Din Aix en Provence i se comunică lui Pierre că fusese fixat termenul apelului său, pentru care se luptase atât de aprig ani de-a rândul. Vergennes se ţinuse totuşi de cuvânt. O bucurie furtunoasă îl cuprinse pe Pierre.

În timpul procesului, prezenţa sa era necesară la Aix. Pe de altă parte, afacerile încâlcite ale firmei *Hortalez* impuneau aproape zilnic hotărâri noi, ce trebuiau luate la Paris, iar renovarea *Vulturului de mare*, a cărui cumpărare se perfectase între timp, impunea numeroase călătorii la Bordeaux; firma Testard şi Gaschet care executa renovarea se lăsa greu, pretindea avansuri mari şi, pentru ca frumosul vas să intre cât mai curând în acţiune, se cerea ca un reprezentant de încredere al firmei *Hortalez*, capabil şi energic, să rămână permanent în contact cu docurile. Se hotărî ca în lipsa lui Pierre, Maigran să conducă afacerile din Paris, iar Paul să plece la Bordeaux. „Acum vezi şi dumneata ce bine-i că ai rămas în Franţa", îi spuse Pierre.

Apoi Pierre plecă la Aix; şi în această călătorie îl luă cu el pe bunul Philippe Gudin, minunatul tovarăş de drum. Lăsa afacerile lui încurcate; la o milă de Paris le şi uitase, era cât se poate de bine dispus.

Procesul lui Pierre era simplu în sine, dar fusese încâlcit în mod intenţionat. Provenea din două procese diferite. Primul se referea la moştenirea prietenului şi binefăcătorului său Duverny. Pierre prezentase un document, un fel de ultimă decontare dintre el şi Duverny. Autenticitatea acestui document fusese contestată de nepotul şi moştenitorul lui Duverny, contele de la Blache. Tribunalul dăduse câştig de cauză contelui. Nu se declarase de-a dreptul că documentul ar fi falsificat, totuşi fusese considerat nevalabil şi, astfel, nu numai că i se răpise lui Pierre cea mai mare parte din avere, dar, totodată, fusese declarat, în mod indirect, falsificator.

În timpul instruirii procesului, Pierre dăduse, după cum era obiceiul, mită. Îi făcuse cadouri soţiei judecătorului care avea de întocmit referatul asupra cazului lui, ca să-i mijlocească o vizită la soţul ei; şi trebuise să facă asta din închisoare, unde

se afla în urma bătăii neghioabe ce o avusese cu ducele de Chaulnes, gelos pe Désirée. Dar toate strădaniile, mituirile, vizitele, îi ajutaseră tot atât de puţin ca şi dreptatea, care era de partea lui.

După darea sentinţei, când nu mai avea nimic de pierdut, Pierre apelase la opinia publică. În pamflete scânteietoare, arătase câtă trudă şi muncă trebuie să cheltuiască un cetăţean francez când luptă pentru dreptul său şi cum nu-l poate obţine. În aceste pamflete Pierre nu acuza pe nimeni, ci îşi povestea doar procesul, dar atât de elocvent, de spiritual, cu un haz atât de nimicitor, încât corupţia justiţiei franceze sărea fiecăruia în ochi. Pamfletele stârniseră întreaga ţară, întreaga Europă şi duseseră în cele din urmă la o reformă a justiţiei franceze. În schimb, autorului lor îi pricinuiră doar alte necazuri. Curtea Supremă din Paris intrase în acţiune, îi intentase un proces de ultraj faţă de justiţie şi-i aplicase un „blam", îl „înfierase" şi-i ridicase drepturile civice.

Era clar că fusese înfierat pe nedrept, că era un act de răzbunare plin de patimă al judecătorilor care se simţiseră vizaţi de pamfletele lui. Totuşi, judecătorii putuseră să se refere la faptul că autorul condamnat al pamfletelor mai fusese înfierat ca falsificator printr-o sentinţă legală şi că, deci, era un om căruia cu greu i se putea da crezare. De aceea, Pierre lupta în primul rând pentru anularea primei sentinţe şi, în procesul care se deschidea acum la Aix, voia să dovedească cu mărturii şi concluzii noi că documentul pe care îl prezentase pe timpuri, acel ultim testament al lui Duverny, acea ultimă decontare, era autentic. Dacă documentul era recunoscut ca autentic, putea fi sigur că va obţine şi anularea „blamului", a „înfierării".

Abia ajuns la Aix, Pierre făcu vizitele de rigoare la preşedintele şi la alţi membri ai Curţii de Apel. Nu, de data aceasta nobilii săi prieteni nu-l uitaseră. Judecătorii din Aix, nu încăpea îndoială, primiseră indicaţii de la Versailles şi erau hotărâţi să-l ajute să învingă.

Fiind sigur de judecători, Pierre invită la Aix pe toţi cei dragi, Thérèse, Julie, Paul, ca să asiste la victorie. Thérèse însă

refuză; nu voia să călătorească fără micuţa Eugénie şi nu îndrăznea să expună copilul la oboselile unei călătorii lungi pe zăduf. Paul scrise şi el că nu putea lăsa nesupravegheate afacerile din Bordeaux. Numai Julie îşi anunţase pe curând sosirea.

Chiar dacă prietenii cei mai apropiaţi ai lui Pierre nu veneau, interesul ţării faţă de proces mai era şi acum la fel de viu. Din toate ungherele Franţei soseau jurişti să urmărească de aproape procesul şi toate ziarele scriau despre el.

Pierre socotise că procesul va dura două sau trei săptămâni. Dar tocmai pentru că soluţia era dinainte hotărâtă, pentru a-şi dovedi obiectivitatea, judecătorii simţeau nevoia să mai sucească o dată chestiunea pe toate feţele. Se ţineau şedinţe după şedinţe, lunile treceau şi, în tot timpul acesta, cei doi adversari se combăteau în faţa curţii cu declaraţii scrise, iar în public cu pamflete..

Monsieur de la Blache adusese cu sine o liotă de avocaţi şi experţi financiari, Pierre era singur cu prietenul Gudin şi un avocat. Într-unul din pamfletele sale scria: „Pe când adversarul meu mă loveşte pe la spate cu o armată întreagă de mercenari venali, eu mă asemăn scitului sălbatic care iese la luptă în câmp deschis, bizuindu-se doar pe propriile sale forţe. Dacă săgeata mea, zvârlită cu putere, vâjâie prin văzduh şi loveşte adversarul, atunci se ştie cine a tras. Căci, asemenea scitului, scriu numele arcaşului pe vârful săgeţii. El se numeşte Caron de Beaumarchais.” Şi mai departe: „Sunt un om paşnic. Pornesc la luptă numai atunci când sunt atacat. Sunt o tobă care răsună numai atunci când cineva o loveşte, dar atunci cu toată puterea.”

Se făcu un nou schimb de declaraţii scrise, se mai ţinură şedinţe, se audiară martori noi, deliberările fură tărăgănate. Şase ani aşteptase Pierre? În comparaţie cu aceşti şase ani, timpul pe care-l avea de aşteptat era scurt. Lui i se părea fără sfârşit.

Oraşul Aix, centrul Franţei juridice, era învăluit în praful jurisprudenţei. Străvechea aşezare îşi întindea întunecată ruinele palatelor şi băilor romane: cetatea conţilor de

Provence decăzuse, mănăstirea cea mare în care îşi ţinea şedinţele Tribunalul era dărăpănată. Mediul înconjurător, posomorât, melancolic, îi făcea lui Pierre şi mai grea aşteptarea. Ori de câte ori avea una sau două zile libere, pleca cu Gudin în împrejurimi. Trăsura îi ducea printre munţii şi dealurile luminoasei Provence, prin păduri şi desişuri de măslini şi stejari, prin vii nesfârşite. Admirau apeductele uriaşe pe care romanii le clădiseră la Nîmes şi giganticul palat al papei de la Avignon, care semăna mai curând a fortăreaţă.

Între timp, sosise Julie. În schimb, Paul scrise din nou că nu se putea gândi să plece din Bordeaux. Trebuia să se lupte cu juriştii birocraţi ai firmei Gaschet, care mergeau acum atât de departe, încât îi puneau la îndoială împuternicirea. De aceea era nevoit să-l roage pe Pierre să semneze procura generală alăturată, care desigur avea să-l acopere în toate situaţiile.

Paul era înregistrat ca prim-procurist al firmei *Hortalez*, fapt cunoscut de firma Gaschet; Pierre clătină mirat din cap, că acum, deodată, era nevoie de asemenea formalităţi birocratice. Gândi o clipă că plecarea din Bordeaux a vaselor sale *Le Flammand* şi *L'Heureux* era prevăzută pentru zilele următoare. Poate că docurile Gaschet se împotriveau plecării pentru a stoarce plăţi ce nu li se cuveneau. Îşi puse întrebarea dacă n-ar trebui, în loc să trimită procura, să-l roage încă o dată insistent pe Paul să vină la el. Atunci le-ar putea discuta pe toate, de altfel i-ar fi plăcut să-l aibă pe prieten alături la citirea sentinţei. Dar Paul era atât de îngrozitor de conştiincios, încât n-ar fi plecat din Bordeaux. Pierre semnă împuternicirea şi i-o trimise.

Uită de chestia asta. Căci acum sosise momentul. În sfârşit, după cincizeci şi nouă de şedinţe, judecătorii fixaseră termenul când ambii adversari aveau să-şi spună ultimul cuvânt.

Contele de la Blache vorbi cinci ore încheiate, Pierre o oră mai mult. Apoi judecătorii se retraseră pentru o ultimă deliberare, pentru darea sentinţei. Această deliberare ţinu restul zilei şi toată ziua următoare.

Venise multă lume pentru a asista la citirea sentinţei.

Mănăstirea dărăpănată, în care se întrunea curtea, era plină de curioşi. Tot oraşul aştepta cu încordare verdictul.

Contele de la Blache se arăta sigur de sine. Închiriase pentru timpul şederii sale la Aix unul din vechile palate. În seara zilei în care curtea delibera asupra sentinţei, se ospăta cu avocaţii şi cu restul consilierilor săi; toate ferestrele măreţei clădiri erau luminate. Pierre îşi petrecu seara modest, cu Gudin şi Julie, la locuinţa avocatului său dintr-o stradă dosnică.

Se făcuse târziu noaptea când, în sfârşit, se anunţă sentinţa.

Din sala tribunalului răsună până în străzile întortocheate ale oraşului Aix: „Beaumarchais a învins!" Luminile din palatul lui de la Blache se stinseră. Dar străduţa dosnică şi strâmtă în care locuia Pierre era luminată de făclii. „Beaumarchais a învins!" chiuiau purtătorii de torţe.

Pierre câştigase multe victorii în viaţă, dar nici una nu-l bucurase ca aceasta. Abia acum, cuprinsă într-o singură clipă, simţea toată nedreptatea ce i se făcuse. Era nevinovat, toţi o ştiau, pamfletele sale îi convinseseră. Cu toate acestea, i se dăduse voie adversarului său, marelui aristocrat, să-l urmărească cu fel de fel de vicleşuguri, să-l învinuiască de toate porcăriile şi infamiile imaginabile, de înşelăciune, falsuri, otrăvire şi nimeni nu intervenise pentru el. Prietenii de neam, care ar fi putut să-i dea o mână de ajutor, se mulţumiseră să-i spună cât de sclipitoare, erau scrierile lui prin care se apăra şi-l bătuseră amuzaţi pe umăr. Dar ruşinea, defăimarea, o lăsaseră să apese asupra lui; căci, născut burghez, n-o putea simţi prea mult. Dar o simţise în toţi anii aceştia, îl apăsase, îl usturase. Acum se scuturase de „înfierare", acum spulberase „blamul". Luptase pentru dreptate nu numai pentru el, ci pentru toţi acei de jos care se născuseră fără privilegii.

Fusese o luptă norocoasă, o victorie prielnică, alta mai prielnică nici că se putea câştiga.

Toate acestea le simţea în timp ce-i răsuna în urechi: „Beaumarchais a învins!" Nici nu se aşteptase la altceva. În toţi anii aceştia fusese convins că aşa va fi. Dar acum, când

izbânda lui se înfăptuia cu adevărat, n-o putea duce. Prisosul de fericire îi strivea pieptul; se prăbuşi leşinat.

Îl frecară cu esenţe, îl aduseră din nou la viaţă, bău un pahar de vin. Din nou sosiră grupuri de muzicanţi în faţa casei, cu flaute, viori, tamburine. Din nou torţe. O delegaţie a meşteşugarilor îl felicită în versuri provençale improvizate. Gudin se ghemuise fericit pe un scaun şi-şi privea admirativ prietenul. Julie era mai nebună decât toţi.

„A fost o călătorie frumoasă", spuse Pierre, când trăsura se opri în faţa casei sale din rue de Condé.

Şi mai multă strălucire se revărsă asupra lui Pierre când, în urma procesului din Aix, avu loc dezbaterea în faţa înaltei Curţi din Paris care trebuia să hotărască dacă acel „blam" nu trebuia acum anulat.

Prietenii lui Pierre de la Versailles îi dăduseră a înţelege că guvernul ar dori ca, de data aceasta, să tacă. Drept care se mărginise să declare într-un pamflet că „îşi va înghiţi limba şi va lăsa faptele să grăiască". Aşa şi făcu. Se prezentă în sala arhiplină, îmbrăcat simplu, doar cu briliantul Mariei Theresia la deget, se aşeză modest pe locul său şi nu scoase o vorbă.

Totul se desfăşură repede, mult prea repede pentru Pierre. Procurorul general ceru, în trei fraze, să se anuleze vechea sentinţă. După o dezbatere de cinci minute, curtea anunţă hotărârea: Pierre Caron de Beaumarchais trebuia repus în aceleaşi drepturi ca înainte de vechea sentinţă, „blamul" era anulat, el era absolvit de orice „înfierare", trebuia să-şi reprimească vechile funcţiuni şi titluri. Urale asurzitoare izbucniră în timp ce Pierre se înclina în faţa judecătorilor săi. Admiratorii îl purtară pe umeri până la trăsură. „Martirul Beaumarchais" se bucură de un triumf cum nu avusese până atunci nici măcar în teatru.

A doua zi, la *lever*-ul lui erau din nou prezenţi toţi dispăruţii. Baronul de Trois-Tours, *monsieur* Régnier de la Curtea Supremă, cavalerul Clonard de la *Compagnie des Indes*.

După o săptămână, i se comunică textul integral al sentinţei tribunalului din Aix. Era şi mai favorabil decât se aşteptase. Ce-i drept, preciza că-pamfletul lui despre scitul cu săgeată şi

cu toba răsunătoare trebuia distrus, pentru că aducea insulte neîntemeiate adversarului. În schimb, îi, acorda toate sumele pe care le ceruse, precum şi dobânzi foarte mari. În afară de aceasta, i se acordau treizeci de mii de livre despăgubiri pentru pierderile pe care le suferise în urma proastei administrări a moştenirii rămase de la răposatul Duverny. Toate laolaltă făcură să se reverse pe neaşteptate o sumă importantă în casa sa, care era goală.

Apoi i se aduse şi portretul care, de asemenea, îi fusese redat de tribunal. Portretul lui Duverny de mâna pictorului Duplessis. Se bătură cuie în perete şi spaţiul gol dispăru. Tabloul era simbolul a ceea ce putea realiza optimismul său îndărătnic, energic, şi Pierre şedea în faţa lui, fericit.

În tot vârtejul, strălucirea şi îmbătarea acestor zile, Pierre nici nu băgase de seamă că de mai multă vreme nu sosise nici o veste de la Paul. Îi păruse rău că Paul nu asistase nici la dezbaterile din Paris. Ciudat era că ultimele rapoarte din Bordeaux nu erau semnate de Paul, ci de *monsieur* Peyroux, agentul permanent al firmei *Hortalez*. Acum sosi o adresă urgentă din partea lui *monsieur* Peyroux, pe care Paul ar fi putut-o rezolva fără nici o greutate la faţa locului. Neliniştit, Pierre ceru să i se comunice cât mai repede ce se întâmplase cu Paul. Uimit, *monsieur* Peyroux răspunse, cu acelaşi curier, că *monsieur* Theveneau plecase doar cu ultimul transport, în America.

O presimţire, de care nu voise să ţină seamă, îl făcuse pe Pierre să ştie aceasta încă de când nu mai sosise nici o veste de la Paul. Acum se frământa, certându-se şi dezvinovăţindu-se. Cu ce explicaţii viclene îi ceruse Paul procura generală! Totuşi, n-ar fi trebuit să se lase prostit. Şi nici nu s-ar fi lăsat dus de nas, dacă n-ar fi fost atât de preocupat de proces, iar Paul contase pe asta. Oare nu era el, Pierre, nevinovat dacă Paul, prefăcutul de Paul, folosise asemenea mijloace? Nu făcuse el tot ce putuse spre a-l împiedica pe prieten să plece? Nu-i interzisese cu cuvinte aspre plecarea?

Oare Paul nu acceptase? Adevărul adevărat era că nu voise ca Paul să traverseze oceanul. Acum era furios pe sine însuşi,

pe Paul şi mai ales pe reaua-voinţă a americanilor.

Imediat după triumful din sala tribunalului, se dusese la Thérèse şi-i spusese strălucind de fericire că acum, când fusese reabilitat; nimic nu mai stătea în calea căsătoriei lor; spunea asta de parcă ea ar fi fost aceea care amânase căsătoria. Se înţeleseseră să mai aştepte întoarcerea lui Paul de la Bordeaux; nu voiau ca el să lipsească de la nuntă. Acum, neliniştit, emoţionat, trebuia să-i povestească lui Thérèse despre fapta pe cât de nobilă, pe atât de ciudată a prietenului.

Ea păli, roşi, ochii mari, limpezi şi cenuşii, i se întunecară, sprâncenele ei îndrăzneţe părură şi mai arcuite. „N-ar fi trebuit să permiţi nici în ruptul capului una ca asta, Pierre — spuse ea, apoi adăugă, după un timp — a fost o ticăloşie.” Vorbise mai liniştit decât se aşteptase el, dar încheiase mai aspru.

În cursul vieţii sale multicolore, felurite insulte se revărsaseră valuri-valuri asupra lui Pierre; drepte sau nedrepte, se scurseseră de pe el, ieşise de fiecare dată din vâltoare. Ceea ce-i azvârlea acum în obraz această femeie, de care se simţea mai legat decât de toţi ceilalţi oameni, era cel puţin foarte exagerat. Sub presiunea procesului din Aix nu acordase poate destulă atenţie unei scrisori oarecum ciudate a lui Paul; asta era totul. Şi acum, Thérèse se purta de parcă el l-ar fi trimis pe băiat direct la moarte. Dădu să răspundă cu aprindere. Dar văzu faţa ei mare exprimând numai mânie şi dispreţ; nu mai scoase nici un cuvânt. Înainte să-şi poată reveni, ea părăsise camera.

Pierre şedea închircit în faţa mesei, pe care se mai aflau resturi de mâncare. Se simţi deodată îngrozitor de singur, ca lovit în moalele capului. Înfrângerea i se părea cu mult mai mare ca victoriile de la Aix şi Paris, căci era neaşteptată şi venea de la Thérèse. El, descurcăreţul, şedea acum pierdut, neştiind ce să facă. Dădu pe gât un pahar de vin. Se ridică şi se duse după ea.

O găsi în dormitor. Se aşeză lângă ea, dar nu scoase o vorbă despre nenorocita întâmplare, ştia că orice dezvinovăţire era fără rost. În schimb îi vorbi, prudent, de viitoarea căsătorie,

de lucruri mărunte, practice. Thérèse scutură din cap. El o luă cu multă blândeţe de mână, ea îşi trase mâna înapoi.

Tăcu o clipă. Apoi, în ciuda a tot ce se întâmplase, deşi ştia că era o greşeală, începu să arate cu câtă tărie îi interzisese lui Paul călătoria. Atunci ea îşi întoarse faţa de la el şi spuse, nu tare, dar în aşa fel încât nici o împotrivire nu mai era posibilă: „Te rog, pleacă".

Plecă, mai lovit ca niciodată în viaţă.

Arthur Lee, care se întorsese de la Madrid fără nici un rezultat, judeca cu vorbe amare şi ironice viaţa domoală, comodă, pe care „doctorul *honoris causa*" o ducea la Passy.

În realitate, toată primăvara şi începutul verii Franklin dusese o viaţă senină, înconjurat de mulţi prieteni, fără să se prea sinchisească de afaceri, convins că orice încercare de a grăbi tratativele cu Versailles-ul în ce priveşte recunoaşterea, convenţia comercială şi alianţa, n-ar putea decât să strice. Nu era nimic de făcut, trebuia să aştepte.

Din Philadelphia soseau puţine ştiri; era vădit că englezii reuşeau să intercepteze mai multe vase decât soseau nevătămate pe ţărmurile europene. Fără îndoială că, situaţia nu era dintre cele mai bune. La un moment dat, Philadelphia fusese chiar evacuată şi Congresul îşi ţinuse şedinţele la Baltimore. Între timp, bineînţeles, Congresul se întorsese la Philadelphia, înaintarea duşmană fusese, se vede, oprită, dar situaţia continua să pară ameninţătoare. Dacă Arthur Lee credea că din cauza aceasta trebuia să se insiste la Versailles cu îndoită îndârjire, desigur că se înşela. Tocmai pentru că nu se mai puteau înfăţişa cu victorii ca cele de la Trenton şi Princetown, trebuiau să aştepte până ce situaţia militară avea să se îmbunătăţească.

Franklin nu era războinic. Purta în el sila adâncă a omului înţelept, uman, împotriva unei acţiuni atât de inutile, cu totul absurde, atavice, ca războiul. În tot îndelungatul conflict cu Londra, făcuse nenumărate sforţări pentru a evita războiul şi, dacă nu reuşise, desigur că nu el era vinovat. Printre multele jocuri prosteşti ale oamenilor, războiul i se părea cel mai

nebunesc şi cel mai costisitor; socotea o ruşine şi o batjocură că situaţia îl forţa acum să dorească un al doilea Trenton sau Princetown, cu toată moartea şi suferinţa de care asemenea victorii sunt legate.

Domnii din Congres nu păreau să-şi dea seama că, aşa cum stăteau lucrurile acum, alianţa era de nerealizat. Se exprimau în scris aşa cum se exprima în vorbe Arthur Lee. La sfârşitul scrisorilor lor se găsea totdeauna îndemnul insistent ca trimişii să grăbească cu orice preţ încheierea convenţiei comerciale şi a alianţei, ele fiind aşteptate ca ploaia pe timp de secetă.

Maurepas avusese într-adevăr dreptate atunci când glumise în felul său cinic pe socoteala grabei obraznice cu care lucrurile erau date uitării la Philadelphia. Anumiţi membri ai Congresului, care acum insistau deosebit de aprig pentru încheierea unei înţelegeri cu francezii, ţinuseră încă acum foarte scurtă vreme cuvântări tunătoare despre duşmănia tradiţională împotriva francezilor, păgânii, idolatrii, sclavii tiranilor. Acum astea toate erau date uitării la Philadelphia. Dar nu şi la Versailles.

El însuşi, Franklin, nu uitase câtuşi de puţin acel război pe care americanii îl numeau franco-indian, iar europenii războiul de şapte ani. Ca bun cunoscător de oameni ce era, înţelegea că dincolo, la Philadelphia, victoria şi pacea erau în primul rând considerate ca rezultatul-succeselor militare anglo-americane. Dar totodată înţelegea că la Paris se credea că numai o întâmplare deosebit de nenorocită răpise Franţei o victorie sigură. Dacă atunci, aşa se spunea la Paris, dacă atunci când Frédèric al Prusiei pierduse aproape totul n-ar fi murit împărăteasa Rusiei şi nu s-ar fi urcat pe tron fiul ei cel zgârcit, Prusia ar fi fost înfrântă şi Franţa ar fi dictat pacea pe continent, iar cele două puteri catolice n-ar fi renunţat niciodată la posesiunile lor din America.

De multe ori Franklin se gândea la ciudăţenia ultimelor rezultate ale acelei victorii engleze din 1763 şi cum această victorie se întorcea acum împotriva Angliei însăşi. Dacă victoria n-ar fi fost cucerită, coloniile catolice ale Franţei şi Spaniei s-ar mai întinde şi acum ca un brâu înăbuşitor în jurul

Americii engleze, iar această ar fi avut nevoie şi pe mai departe de scutul militar al patriei mume pentru a se apăra împotriva Franţei şi a Spaniei. Într-o astfel de situaţie, n-ar fi putut niciodată să se gândească să-şi proclame independenţa.

Doctorul cugeta amuzat şi totodată posomorât. Dacă desfăşurarea evenimentelor era privită de la o înălţime mare, aşa cum o putea face el la începutul celui de al optulea deceniu al vieţii sale, atunci se vedea că oamenii totuşi progresau, deveneau mai deştepţi sau, măcar, mai puţin proşti. Istoria păşea pe căi ocolite, foarte stranii, care nu totdeauna se putea vedea încotro duc. Dar un scop părea să existe şi părea să fie un scop înţelept. Trebuia doar răbdare.

Franklin şedea meditând la masa sa de scris şi înţeleapta sa acceptare a încetinelii progresului istoric nu făcea să-i fie mai puţin silă de corespondenţa neplăcută pe care o lăsase iar să se acumuleze în mod neîngăduit. Privi suspinând teancul de hârtii. Apoi îl împinse cu hotărâre la o parte. Va da din nou prilej lui Mr. Arthur Lee să-l dezaprobe şi va amâna o ultimă dată rezolvarea unei corespondenţe împovărătoare. Mai întâi avea să-şi facă plăcerea de a scrie o epistolă doamnei Brillon.

Doamna Brillon era plecată într-o călătorie în Sud. Doctorul se gândea cu plăcere la ea. Acum, când se pregătea să-i scrie, o vedea limpede înaintea ochilor şezând pe genunchii lui, lipindu-se uşor de el, cu faţa ei frumoasă atât de aproape de a sa. Avea o înfăţişare meridională, palid-smeadă, cu părul negru, ochii mari, duioşi, contrastând ciudat cu puful de deasupra buzei arcuite, îmbietor, cald, dulce, albia simţit. Franklin n-ar fi putut spune pe cine preferă, pe *madame* Helvétius sau pe *madame* Brillon, amândouă îl numeau uneori, cu aceeaşi duioşie, bătrân ştrengar. Îşi împărţea timpul în mod egal între ele, amândurora le vorbea cu aceeaşi gravitate galant-frivolă şi n-ar fi vrut să se lipsească de nici una din ele. — „Trec de multe ori prin faţa casei dumneavoastră, scumpa mea *madame* Brillon — scria el — şi mi se pare pustie. Înainte mi se întâmpla adesea ca, în apropierea casei dumneavoastră, să încalc porunca: «*Să nu râvneşti la femeia aproapelui tău*». Acum n-o fac. Dar trebuie să recunosc că întotdeauna porunca

aceasta mi s-a părut tare apăsătoare, contrarie naturii omeneşti şi-mi pare rău că există. Dacă cumva în timpul călătoriei dumneavoastră îl întâlniţi pe sfântul părinte, ce-ar fi să-i cereţi să renunţe la ea?" Mai scrise un timp în stilul acesta, se lăsă antrenat; scria cu plăcere asemenea scrisori.

Dar după aceea nu mai avu nici măcar faţă de sine însuşi vreun pretext, trebuia să se apuce de corespondenţa oficială. Deodată începu să-l doară din nou piciorul, care până atunci îl lăsase în pace. Îşi scoase pantoful şi ciorapul, îşi fricţionă puţin, gemând uşor, locurile atinse de gută.

Păcat că William nu-i prea era de folos. Abia dacă-i putea încredinţa câte una din scrisorile mai importante. Tânărul înţelegea de fapt uşor, dar nu lua destul de în serios treburile, avea altele în cap. Era un tânăr fermecător, tinereţea lui veselă, luminoasă, plăcea tuturor şi tocmai aceasta era ispita şi primejdia. Era risipitor, cartofor, avea încurcături cu femei. Apoi, când venea la el pentru bani, o făcea într-un fel atât de fermecător, încât nu se îndura să-l refuze. Abia dacă putea să-l dojenească puţin mai serios; căci dacă maximele şi povestioarele sale aveau vreo influenţă asupra altora, apoi asupra acestui domnişor elegant, împăcat cu sine şi cu lumea, nu aveau.

Păcat că pentru treburile lui nu se bucura de ajutorul cuiva de felul lui *monsieur* Theveneau. Acela se jertfea pentru fluşturaticul lui şef, pleca pentru el în America; el, Franklin, nu avea nici un singur ajutor serios.

Dar nici chiar atât de nesiguri nu erau oamenii lui, după cum afirma Arthur Lee. Acesta, de când se întorsese din Spania, avea un nou *spleen*{30}: vedea în oricine un spion. Pe toţi cei care veneau, la Passy îi privea cu neîncredere, fie că era Bancroft, pe care el, Franklin, îl folosea uneori pentru lucrări grele de secretariat, fie că era tânărul preot John Vardill. Şi Silas Deane se plângea că Arthur Lee îi considera pe cei doi secretari ai săi, Joseph Hynson şi Jacobus van Zandt, agenţi de poliţie, când de fapt el, Silas Deane, nu-l socotea mai puţin suspect pe secretarul de încredere al lui Arthur Lee, un anume Mr. Thornton. Ba, între cei doi domni se iscase o ceartă

serioasă şi Franklin îşi amintea înveselit cum trebuise să mijlocească împăcarea celor doi colegi.

Nu ştia că amândoi aveau dreptate. Ajutorii şi secretarii pe care îi acuzaseră de spionaj erau într-adevăr cu toţii în slujba fie a serviciului secret englez, fie a celui francez.

Înviorat de imaginea celor doi colegi ai săi care se bănuiau reciproc, Franklin căută din teancul de scrisori una care-i fusese adusă în ajun într-un chip misterios de un necunoscut. În scrisoarea aceasta, un enigmatic baron Weissenstein făcea promisiuni ademenitoare conducătorilor americani pentru cazul că ar susţine încheierea unei păci de compromis cu Anglia. Se promiteau sume mari de bani, funcţii şi titluri, în special lui Franklin şi generalului Washington. Franklin presupunea că propunerile erau serioase şi fuseseră făcute cu ştirea regelui George i se păru că recunoaşte chiar şi stilul pedant al regelui. Spera că regele însuşi va citi răspunsul şi începu să-l întocmească atât de tăios şi de batjocoritor, încât maiestatea-sa, citindu-l, să se învineţească de supărare.

Apoi citi încă o dată îndrumările conspirative, cum să trimită răspunsul misteriosului baron. Lunea următoare, spuneau instrucţiunile, un bărbat avea să apară în pronaosul bisericii Nôtre-Dame; pentru a fi cunoscut, va purta un trandafir la butonieră. Trimisul nu era informat; i se spusese că este vorba de o legătură de dragoste. I se putea înmâna răspunsul cu toată încrederea.

Franklin însărcină cu transmiterea plicului pe un băiat pe care-l bănuia că se află în serviciul poliţiei franceze. Nu strica să afle *monsieur* de Vergennes că emisarii americani nu refuzau din capul locului tratativele cu intermediari secreţi englezi. Poate că aceasta i-ar face pe domnii de la Versailles să se mai grăbească puţin.

Deci, în ziua stabilită, la ora stabilită, trimisul lui Franklin apăru în pronaosul bisericii Nôtre-Dame. Apărură şi agenţii secreţi englezi şi francezi. Şi fiecare avea ceva de făcut, şi fiecare avea ceva de raportat, şi fiecare se credea mai presus de ceilalţi.

Parizienii continuau să-l admire pe Franklin. Înţeleptul şi omul de stat care aştepta filozofic în grădina sa de ţară, la marginea oraşului şi a evenimentelor, devenise pentru ei un simbol. Dar, din cauza situaţiei militare neprielnice a americanilor, el se temea că această încântare nu va mai dura mult; entuziasmul pentru o cauză care pierde partida se topeşte repede. I se şi părea că nu mai are o expresie chiar atât de plăcută pe portretele care i se făceau într-una. Acum, de pe aceste tablouri îl privea adesea un ţăran şiret, dur, calculat, lipsit de măreţie şi bunătate.

Aşa fiind, îi păru bine când proprietarul său, *monsieur* de Chaumont, îi ceru voie să comande un portret al lui la pictorul Duplessis. *Monsieur* Duplessis, cel mai preţuit şi cel mai bine plătit portretist al Franţei, obişnuia să dea modelelor sale o înfăţişare impresionantă, măreaţă.

Monsieur Duplessis era un om stângaci, cam la cincizeci şi cinci de ani. În dialectul său provençal, pe care Franklin îl înţelegea cu greu, îi explică cu sfială că lucrează încet şi greoi şi că avea nevoie de multe şedinţe. Lucru neplăcut pentru doctorul Franklin, care nu răbda să şadă multă vreme nemişcat, dar un portret de mâna lui Duplessis merita atâta osteneală.

Curios din fire, Franklin vru să vadă încă de la prima şedinţă cum progresa lucrarea, lui Duplessis însă nu-i plăcea să i se privească tablourile înainte de a fi terminate.

De altfel, Duplessis era vizibil impresionat de Franklin şi el, care şi aşa scotea cu greu o vorbă, se arăta foarte tăcut. Când însă Franklin îi dădu să înţeleagă că-i este simpatic, se arătă ceva mai deschis. Povesti de încercările lui de a îmbunătăţi anumite vopsele, în primul rând roşul şi ultramarinul. În afară de aceasta, descoperise o metodă nouă de a fabrica manechinele de care era nevoie în atelierele de pictură, le făcea din cauciuc. Deoarece doctorul era vizibil interesat de această invenţie şi punea întrebări inteligente, pictorul îi povesti şi despre celelalte griji ale sale.

Nu era lucru simplu să-i pictezi pe mai-marii acestei lumi. Dura mult până când se hotărau pentru o şedinţă, apoi

schimbau ora, de cinci ori, de zece ori, şi adesea nu veneau nici atunci, câteodată chiar fără să mai anunţe. Ce mai agitaţie fusese când o pictase pe regină — pe atunci mai era *dauphine* — pentru doamna mamă, maiestatea austriacă. În cele din urmă, Toinette îi acordase două şedinţe şi jumătate. Totuşi cunoscătorii găseau că portretul reuşise. Dar maiestatea din Viena era nemulţumită, declarase că portretul nu era destul de asemănător, prezentarea prea puţin avantajoasă şi în general, după părerea ei, adevărata Toinette era mai frumoasă decât cea pictată. Duplessis suspină, zâmbi. Apoi, pe jumătate amuzat, pe jumătate îndârjit, povesti despre experienţele sale cu regele. Îl pictase de trei ori. *Monsieur* d'Angivillers ceruse ca portretele să fie foarte maiestoase, urmând să fie dăruite altor capete încoronate. Pe vremuri, când maiestatea-sa încă nu pusese atâta grăsime pe ea, fusese mai uşor să dea portretului o înfăţişare regească; coroana, sceptrul, mantia de hermelină şi decoraţiile îşi făceau efectul. Dar să-l facă pe rege să pozeze fusese, aproape întotdeauna, imposibil. Duplessis trebuise să plece după el la încoronare şi, cu şase zile înainte de deschiderea salonului, Louis nu-i acordase încă cele două şedinţe promise. Mai târziu trebuise să facă un portret al lui Louis deosebit de „grandios"; era darul pe care *Compagnie des Indes* îl trimitea radjah-ului din Carnatic. Regele trebuia prezentat fără coroană, dar cu toate celelalte insigne ale puterii, şi încă foarte repede, pentru că vasul stătea să plece spre India. Autorităţile însă, care aveau în păstrare insignele puterii, acţionau încet şi puneau piedici birocratice. În cele din urmă pictorul, de obicei atât de liniştit, povestea, încă şi acum plin de furie, cum *monsieur* d'Angivillers îi dăduse ordin să picteze capul lui Louis al şaisprezecelea pe tabloul lui Louis al cincisprezecelea pe care îl pictase Van Loo; desigur că radjah-ul nu se pricepea destul ca să observe trucul.

Franklin răspunse la povestirile pictorului cu câteva din povestioarele lui sfătoase. Dar şedinţele nu erau puţine la număr, amândoi doreau ca lucrarea să reuşească; frazele deveniră mai lente, mai rare, şi treptat nu mai avură ce să-şi spună. Atunci Franklin atrase la şedinţe pe unul sau pe altul

dintre prietenii lui, pentru a sta de vorbă cu el, sau pentru a-l pune să citească. Duplessis era bucuros de fiecare mijloc care putea, să-l împiedice pe american să-şi piardă răbdarea.

Într-o zi, veni pe neanunţate Maurepas. Aflase, spunea el, că doctorul Franklin se supune acestei cazne şi socotise de datoria lui să-şi distreze vechiul prieten.

Franklin şedea pe estradă, comod, dar plin de demnitate, cu haina largă şi cutată; părul cădea peste gulerul de blană al hainei. Era conştient că arăta bine. Maurepas şedea elegant în faţa lui, mai jos decât el. Era tare dichisit; bătrânul de şaptezeci şi şase de ani, îmbrăcat după ultima modă, mirosind a felurite parfumuri, contrasta izbitor cu bătrânul de şaptezeci şi unu de ani, simplu şi demn.

Doctorul spuse tacticos că în ultima vreme îi ajunsese de multe ori la urechi că ar fi viclean şi prefăcut; după părerea lui însă, ar avea şi alte calităţi, care speră că vor apărea în pictura onoratului Duplessis, de pildă răbdarea. Maurepas zâmbi. „Dumneata viclean şi prefăcut, dragul meu doctor? — spuse el şi continuă pe englezeşte pentru ca Duplessis să nu-l înţeleagă — nu, cu adevărat nu sunteţi viclean şi prefăcut, sunt nevoit s-o spun cu tot respectul pe care-l datorez înţelepciunii dumneavoastră. De pildă, manevra dumneavoastră cu acel baron Weissenstein, cu aşa ceva nu ne puteţi prinde pe noi, cei din Paris.” Franklin zâmbi în sinea lui. Va să zică de aceasta venise Maurepas. Doctorul se întreba de mult ce se spune la Versailles despre corespondenţa lui cu enigmaticul baron.

„Şi oricât de mult v-aţi strădui — continuă ministrul — noi tot nu vom crede că aţi fi un vulpoi şi un Machiavelli. M-am întrebat chiar dacă face măcar să citesc scrisoarea dumneavoastră către acest Weissenstein. Ştiam dinainte că nu veţi încheia pacea decât pe baza recunoaşterii independenţei dumneavoastră.”

Franklin se bucură. Ministrul vorbea întocmai cum şi-o dorise şi cum era de aşteptat.

„Continuaţi-vă deci liniştit tratativele cu englezul dumneavoastră, zise Maurepas. Şi dacă pe viitor vreţi să

înaintaţi neobservat mesajele dumneavoastră, atunci permiteţi poliţiei noastre să vă recomande căi şi mijloace mai puţin diletante. De pildă, omul de încredere al lui Weissenstein ăsta ar putea să se aşeze în chip de cerşetor pe Pont-Neuf şi o dată cu un bănuţ, lăsaţi să cadă în pălăria lui şi mesajul dumneavoastră."

„Vă deranjez dacă zâmbesc, *monsieur* Duplessis?" întrebă Franklin. „Câtuşi de puţin, stimate doctore", răspunse prevenitor pictorul, şi Franklin zâmbi cu toată gura. „Trebuie să recunoaşteţi — spuse el apoi către Maurepas — că politica dumneavoastră ne sileşte de-a dreptul să ducem tratative cu Londra. Prea mult ne lăsaţi să bâţâim." „Un Franklin nu bâţâie, spuse amabil Maurepas. Aşteptarea nu vă strică; se aude că ştiţi să vă petreceţi timpul în mod plăcut şi onorabil. Şi, desigur, înţelegeţi că situaţia dumneavoastră militară nu permite prietenilor ce-i aveţi la Versailles să grăbească încheierea alianţei." Franklin ţinea capul aplecat spre dreapta, după indicaţiile lui Duplessis, dar nu se putu împiedica să nu ia o înfăţişare mai serioasă, mai întunecată decât şi-o dorea pictorul. „Dar n-am venit — continuă Maurepas, încă înainte ca doctorul să-i poată răspunde — să vă amărăsc şedinţele. Daţi-mi voie să vă asigur: În fond, situaţia dumneavoastră aci este prea puţin influenţată de veştile proaste din America. Noi nu ne vom grăbi să încheiem o alianţă cu dumneavoastră, dar nici nu ne putem permite să vă părăsim. Un lucru este sigur — încheie el politicos — neatinsă de soarta schimbătoare a războiului rămâne cartea cea mai tare a Americii: popularitatea dumneavoastră, doctore Franklin."

„Ar fi regretabil — răspunse Franklin de pe estradă, cu vocea sa joasă, dar totuşi răsunătoare — dacă o cauză atât de mare ca făurirea republicii americane ar depinde de popularitatea unui singur om." „Suntem amândoi destul de vârstnici, stimabile — răspunse Maurepas — pentru a şti ce rol imens joacă în istoria lumii o întâmplare fericită ca aceea că înfăţişarea unui om place unui popor. Sau poate credeţi că istoria cunoaşte alte legi mai adânci decât cele ale unor asemenea întâmplări? Eu nu cred. Cu cât trăiesc mai mult —

puteţi să ascultaţi, dragul meu Duplessis, se întrerupse el, vorbind acum franţuzeşte — afirmaţiile mele nu pot decât să vă fie de folos, cu cât trăiesc mai mult, cu atât îmi dau mai bine seama: istoria lumii nu are un sens. Se rostogoleşte şi tălăzuieşte în toate direcţiile, iar noi ne zbatem şi suntem târâţi de val." Încăperea prietenoasă părea că devine pustie, că se închirceşte în timp ce răsunau cuvintele acestea; ele păreau cu atât mai mohorâte cu cât erau rostite pe un ton de conversaţie, nespus de prietenos, de natural. Chiar *monsieur* Duplessis se opri din lucru şi privi neliniştit la zâmbitorul, amabilul Maurepas.

Franklin, care şedea pe estradă, nu se mişcă. „Eu cred — spuse el — că noi încercăm să dăm un sens istoriei." Nu suna deloc ca o punere la punct, suna modest; dar totodată suna atât de sigur, de convins, încât cuvintele celuilalt şi toată întunecimea lor se risipi.

Maurepas replică politicos: „Dumneavoastră încercaţi, *monsieur*."

Se ridică, îşi drese glasul şi, foarte sprinten pentru vârsta lui, se apropie de tablou înainte ca Duplessis să-l poată împiedica. Se dădu puţin înapoi, veni mai aproape, se dădu iar înapoi, privi. Se învioră. Compară de câteva ori omul de pe estradă cu cel de pe pânză.

„Dar e splendid, dragul meu Duplessis! izbucni el. E chiar mai bun decât portretul pe care l-ai făcut lui Gluck. Acum se vede abia — se adresă el lui Franklin — ce fel de om sunteţi. Sau cel puţin eu o înţeleg abia acum. Ce frunte lată, puternică — se extazie el, de parcă Franklin nici n-ar fi fost de faţă — se vede perfect cum după ea clocotesc gândurile. Şi cutele acestea, sunt adânci şi puternice, dar nici una nu vădeşte efort sau sudoare. Şi ce calm în privire! O să ne mai daţi mult de lucru, dragul meu doctor. Abia acum îmi dau seama cât de mult."

Şi se adânci din nou în contemplarea tabloului.

„Ce păcat — spuse el ca pentru sine — că nu l-am adus cu mine pe Sallé şi că viitorimea nu va avea parte de prima mea impresie." Dar măcar pictorului îi ţinu o cuvântare. „Omul pe

care l-ai înfăţişat pe această pânză nu cunoaşte greutăţi. Pentru el toate sunt uşoare. Pentru el, chiar în declinul anilor săi, făurirea unei republici nu este o muncă, ci un joc. Totul pentru el este joc — ştiinţa, oamenii, afacerile. *Par mon âme, s'il en fút en moi* — cită el versul său favorit — pe sufletul meu, dacă cumva îl am, nici nu ştii, dragul meu Duplessis, ce capodoperă ai creat."

„Scuzaţi-mă, doctore Franklin, dacă m-am aprins — se adresă acestuia — dar noi, francezii, când suntem încântaţi de ceva, spunem deschis tot ce avem pe inimă, repede şi fără reticenţe. Ştiţi ce sunteţi dumneavoastră, stimate doctore Franklin — se entuziasmă el mai departe — aşa cum staţi aci, şi aşa cum arătaţi în acest portret? Sunteţi un bărbat. *Voilà un homme*, spuse el. *Behold the man*, încercă să traducă în englezeşte. Dar hotărî: Asta nu se poate spune decât pe latineşte: *Ecce vir."*

Franklin se ridică, se întinse. „Acum pot să mă mişc puţin încoace şi încolo? îl întrebă el pe pictor care, ameţit de cuvintele de laudă ale ministrului, era stânjenit şi roşise ca para focului. Franklin coborî de pe estradă, se plimbă prin odaie, se scărpină. „Domnul conte trece drept cel mai bun cunoscător din ţara aceasta, spuse el către pictor. Se vede că aţi realizat într-adevăr o capodoperă." Îmi permiteţi s-o privesc?

De pe pânză îl privea un Benjamin Franklin pe care-l cunoştea şi care totuşi i se părea străin. Pungile de sub ochi erau la locul lor, bărbia dublă, de asemenea, şi cutele. Fruntea era mare, falca puternică şi energică, ochii severi, cercetători, profund cinstiţi, gura mare, închisă, neînvăţată să se plângă sau să cedeze. Era un om bătrân şi totuşi un bătrân, apropiat şi totuşi necunoscut.

Duplessis îl privea pe Franklin cu puţină teamă. Acesta luase, fără voie, expresia aspră, cercetătoare, a portretului. „Aţi făcut un lucru bun, *monsieur* Duplessis, spuse el în sfârşit." Şi pictorul se simţi mai mândru de aceste cuvinte, decât de lauda exagerată a ministrului.

„Trebuie să pictezi şi pentru mine un portret al lui Franklin

al nostru", spuse Maurepas. „Nu mai pozez o dată", spuse repede Franklin. „Nu e nevoie, îl linişti Duplessis; dacă repet portretul cu mici schimbări, a doua sau a treia versiune iese şi mai bine." „Aşadar ne-am înţeles" spuse, Maurepas. „Dar vă rog să nu mă agăţaţi între doamnele dumneavoastră goale", îi atrase atenţia Franklin. Ministrul se gândi. „Unde o să vă agăţ — spuse el — rămâne o problemă. Cred că pentru moment ar fi mai bine să nu cădeţi sub ochii majestăţilor lor prea creştine. Cred că deocamdată cel mai bine este să vă agăţ la Paris, la *Hôtel Phélypeau*, nu la Versailles. Dar, când va sosi momentul, vă duc la Versailles, înrămat cu aur din cel mai fin. Tânărul meu monarh are prea puţină înţelegere pentru frumuseţea feminină, dar îi place demnitatea şi măreţia. *Un homme* — repetă el — *ecce vir*", şi se bucura de semnificaţia cuvântului pe care-l găsise pentru bătrânul din tablou.

Pierre nu putea uita cuvintele Thérèsei: „Asta a fost o ticăloşie", nici faţa ei mare înfuriată, dispreţuitoare.

Plecă la ea, la Meudon. Jupâneasa făcu o reverenţă şi spuse: „*Madame* nu primeşte". Îi scrise dar nu primi nici un răspuns.

N-o înţelegea, şi totuşi în adâncurile sufletului o înţelegea şi o iubea pentru că era aşa. Se cercetă încă o dată pe sine însuşi şi ajunse la concluzia că nu avea nici un pic de vină.

Nu-l învinuia nici pe prietenul său Paul. Unul singur era vinovat: Franklin. Toanele sale răuvoitoare, senile, îi risipiseră nu numai câştigul binemeritat al muncii lui, dar şi iubita şi prietenul.

Crezuse multă vreme că fusese calomniat în ochii doctorului, că vreo neînţelegere era cauza purtării ciudate a lui Franklin. Acum nu se mai lăsa iluzionat. Trebuia să recunoască faţă de sine însuşi: nu era pe placul bătrânului; spre deosebire de Paul, nu se bucura de simpatia lui. Era un lucru de neînţeles, nu i se mai întâmplase niciodată aşa ceva. Nu se putea obişnui cu un asemenea gând. Dar cu toată limbuţia sa, nu se hotărî să vorbească şi cu alţii despre asta; ar fi fost prea înjositor.

Aceasta era situaţia când primi din nou veşti proaste din

America. Un al treilea transport al firmei *Hortalez* se întorsese, de astă dată cu totul fără mărfuri şi fără bani. Congresul găsise un nou pretext să scape de plată. Pe baza argumentului lui Arthur Lee că asigurarea nu fusese încheiată de Pierre cu o terţă persoană ci cu sine însuşi, refuza să accepte introducerea în cont a sumelor de asigurare. Congresul declara că atât timp cât nu se ajungea la o înţelegere în această chestiune, nu se puteau face plăţile.

Pierre era furios. În comerţul maritim francez era obiceiul ca marile firme să-şi asigure singure transporturile, adică să pună la socoteală cote mari de acoperire a riscului. Pe de altă parte, nu se pretindea plata transporturilor care nu ajungeau la destinaţie şi Pierre nu pusese în socoteala Congresului livrările capturate de englezi. Franklin cunoştea toate astea; ar fi fost de datoria lui să pună la punct minciunile josnice ale lui Arthur Lee. Dimpotrivă însă, tăcerea perfidă a capriciosului moşneag încuraja pe cei din Philadelphia în atitudinea lor faţă de firma *Hortalez*.

Toată furia lui Pierre se revărsa asupra bătrânului de la Passy. Nu-şi mai putea stăpâni mânia, îl copleşea. Îşi dădu drumul mai întâi în faţa lui Julie. Iată, izbucni el, un păianjen uriaş, trândav, şade într-o grădină şi-i suge pe toţi, suge toată gloria. Şi cine este victima? Cine plăteşte? El, Pierre cel bun, idealistul veşnic păcălit. Pierre avea obiceiul să încheie astfel de izbucniri năpraznice de mânie cu o vorbă de duh, cu un „Ei şi!" nepăsător. De data aceasta, spre mirarea lui Julie, stărui în supărarea sa. Se vede că doctorul Franklin îi căşunase mult rău. Julie se alătură blestemelor fratelui ei, îl admiră îndelung, declară furtunos că e convinsă că va învinge şi această nouă nenorocire, că-l va învăţa el minte pe moşneagul cel rău.

Faţă de Gudin, Pierre fu mai prudent. Ştia că bunul său prieten nu scăpa nici una din afirmaţiile lui, ba chiar şi le nota. Pe lângă *Istoria Franţei,* Gudin mai lucra în secret şi la o *Istorie a lui Pierre Beaumarchais*. Faţă de el deci, Pierre nu-şi manifestă furia, ci numai o resemnare demnă şi ironică. Ridică cu amărăciune dar şi cu tâlc din umăr când vorbea despre

apărătorii libertăţii care, de dragul măreţei lor cauze, uitau să-şi plătească datoriile şi duceau astfel la sapă de lemn pe cel mai bun sprijinitor al lor. Gudin se cutremură. Îşi dădea seama că în dosul renunţării mândre a prietenului său se ascundea o adâncă nemulţumire, o „sfântă indignare". Cită pe *Hercules furiosul* al lui Euripide: „Urăsc pe toţi cei a căror recunoştinţă se stinge"; mai cită şi din alţi autori latini şi greci, asemuindu-l pe Franklin cu acel Marcellinus al lui Plutarh, căruia îi este dat să audă de la Pompei: „Nu ţi-e ruşine să mă ataci în felul acesta? Erai mut şi ţi-am dat glas; erai flămând şi ţi-am dat atât de mult să mănânci, încât acum poţi să şi scuipi." Iar pe prietenul său, care suferea pentru libertate, îl asemui, plin de întristare şi mânie, cu acele jertfe zidite de vii la temeliile noilor temple.

Erudiţia lui Gudin îl mângâia tot atât de puţin pe Pierre, ca blestemele lui Julie împotriva americanului. Ah, cum îi mai lipsea prietena sa Thérèse! Ah, cum îi mai lipsea prietenul său Paul!

În una din zilele următoare, Maigron îi comunică la *lever*, cu chipul său veşnic cenuşiu, că disponibilităţile firmei *Hortalez* se compuneau pentru moment din trei sute şaptezeci de franci şi doi *sous*. Timp de o fracţiune de secundă, faţa lui Pierre se schimonosi de furie, dezorientare şi uimire. Dar îşi păstrase capacitatea ca, după scurte izbucniri de mânie, să facă haz de necaz. Aşa era viaţa lui, măreaţă şi caraghioasă. În timp ce întreţinea birouri şi antrepozite în toate porturile Spaniei şi Franţei, în timp ce dădea de lucru la mii de mâini, în timp ce procurase şi transportase nouăzeci la sută din necesarul armatei americane, în timp ce paisprezece vase ale sale străbăteau oceanul şi alte nouă se pregăteau să pornească în larg, nu avea de unde plăti simbria valetului. Accepta şi asta, nu se răzvrătea împotriva soartei.

Dar se săturase de afaceri, cel puţin pentru un timp. Avea să le lase baltă, pur şi simplu, să nici nu-i pese de ele. Esenţialul se înfăptuise pentru America şi pentru libertate. America n-avea decât să se descurce câteva zile şi fără el. O ajutase să se salte în şa, acum putea călări singură.

Cu îndrăzneala necugetată de care dădea dovadă în asemenea situaţii, spuse lui Maigron: „Aveţi o ocazie minunată să vă arătaţi util. Eu, personal, nu mă voi putea ocupa de afaceri în perioada care vine. Am o lucrare literară urgentă.”

Într-adevăr, nu se mai duse la *Hôtel de Hollande* şi nici nu ceru să i se aducă la cunoştinţă ce se petrecea acolo. În schimb, se apucă din nou de planul comediei sale. Scoase la iveală manuscrisul acela, monologul lui Figaro, pe care îl citise pe vremuri, în focul primului entuziasm, tatălui său şi pe care dintr-un fel de timiditate nu-l mai arătase de atunci nimănui. Se simţi din nou cuprins de acea bucurie cu care îl scrisese atunci şi, în jurul monologului, compuse comedia pe care o purta în minte, continuarea *Bărbierului*. Povestea omului care iese dibaci şi cu zâmbetul pe buze din toate încurcăturile, a marelui *débrouillard*, povestea lui Figaro, povestea omului care se ridică împotriva tuturor prostiilor şi prejudecăţilor lumii şi le combate în felul său.

Puse pe hârtie mânia ce-i ţâşnea din suflet împotriva lumii care netezea într-atât calea proştilor cu privilegii şi ridica atâtea piedici în calea celor deştepţi, dar lipsiţi de ele. Simţea limpede că aci cuvintele mari nu erau la locul lor, îşi spuse părerea în faţă contemporanilor, în felul său. Mânia ce-i clocotea în sânge se transformă în cuplete, şansonete ironice, uşoare, populare. Lucrase totdeauna fără greutate, dar niciodată atât de uşor ca acum. Frazele îi veneau de la sine, găsea replici fără să le fi căutat. Era reînvierea vremii lui de glorie, a timpului petrecut în Spania. Bucuria lui uşuratică de viaţă, ironia sa mânioasă se aşterneau pe hârtie uşor, plăcut, cântau, trăiau.

Citi piesa surorii sale, Julie. Mai trebuia mult ca să fie gata, dar esenţialul exista. De pe acum se putea vedea: era reuşită, impertinentă şi adevărată, amuzantă şi plină de tâlc. Julie se arată foarte interesată şi admiră opera fără rezerve.

Cu aceeaşi admiraţie şi cu mai multă înţelegere o ascultă Philippe Gudin. Aprecie ironia şi strălucirea ei cu priceperea criticului experimentat, îşi asemui prietenul cu Aristofan şi

Menandru, cu Plautus şi Terenţiu, afirmă cu convingere că Pierre dezvoltase mult comedia franceză de la Moliere încoace şi demonstră cum anume.

Bucuria pe care o resimţea Pierre de pe urma laudei serioase a prietenului său Gudin era întunecată de dorul Thérèsei. Tânjea din tot sufletul să vadă cuvintele sale oglindindu-se pe faţa ei mare. Thérèse însă nu voia să-l vadă şi nu voia să-l audă.

Munca cea plăcută luase sfârşit şi nu avusese satisfacţia la care se aşteptase.

Dar iată că primi o comunicare neaşteptată. De la Passy, de la *Hôtel Valentinois*, sosise o invitaţie tipărită, ceremonioasă, prin care *monsieur* de Beaumarchais era invitat să ia parte la o mică festivitate pe care *monsieur* Benjamin Franklin intenţiona s-o dea pentru un cerc restrâns de prieteni la 4 iulie, cu ocazia aniversării declaraţiei de independenţă a celor treisprezece state unite.

Pierre se simţi cuprins de un mare val de fericire. Cum se aranjau acum iar toate. Mai întâi reuşise această piesă minunată, *Nunta lui Figaro*, *O zi de pomină*, şi acum ajunsese şi bătrânul de la Passy la concluzia că nu se putea concepe o Americă fără ajutorul lui Beaumarchais. Pierre citi şi reciti invitaţia, supărarea sa împotriva lui Franklin se topise.

Începu treptat să-şi pună întrebări. Ce însemna o astfel de invitaţie? Era oare mai mult decât o simplă formalitate? Nu cumva trebuia să se mulţumească cu atât în schimbul vaselor, armelor, milioanelor pe care le furnizase Americii? Poate că invitaţia nu era decât o vicleană încercare a bătrânului să-l împace, să-l îmblânzească. Ţinea nehotărât invitaţia în mână.

Acum avea nevoie de un sfat. Dar nu erau decât doi cei de la care ar fi dorit un sfat. Unul dintre ei se afla în America.

Trebuia s-o vadă pe Thérèse. Ea nu putea refuza să-l ajute într-o chestiune atât de importantă pentru el.

I se destăinui lui Gudin. Îi spuse că o mică neînţelegere se iscase între el şi Thérèse. Gudin trebuia să plece la Meudon şi sa-i dea de înţeles lui Thérèse că Pierre avea nevoie de părerea ei într-o chestiune importantă. Gudin zâmbi şiret. Pierre se

pricepea să zăpăcească femeile, afurisitul. „Să-i spui, poate — continuă Pierre — că este vorba de relaţiile mele cu Franklin, sau spune-i ce doreşti. De altfel, moşneagul m-a invitat să viu la el, în grădina lui din Passy. Se pare că au ajuns la concluzia că fără bătrânul Pierre n-o pot scoate la capăt.” — „Şi ai să te duci, desigur! se indignă Gudin. Dumneata, în generozitatea dumitale nesăbuită, uiţi şi ierţi totul.” Pierre zâmbi doar. „Pleacă, dragul meu, la Meudon — îl rugă el — şi să nu mi te întorci fără rezultat. Mă bizui pe dibăcia dumitale.” Măgulit şi fericit, Gudin o porni la drum.

Ceea ce Thérèse numise, în sinea ei, trădarea lui Pierre faţă de Paul, nu i se mai păru atât de neaşteptată când se gândi în linişte la ea. Îl cunoştea pe Pierre până-n străfundurile lui, cu ce avea bun şi ce avea rău în el. Nu regretă nici o clipă asprimea cu care-l respinsese şi nici refuzul de a-i primi vizitele sau scrisorile. Dar ştia că nu va putea menţine multă vreme această atitudine. Cu toate slăbiciunile sale, Pierre merita să fie iubit, iar ea nu voia să renunţe la el, la sensul vieţii ei.

Aceasta era starea de spirit în care o găsi Gudin. Ea şi Gudin erau prieteni buni; omul acesta cinstit, vorbăreţ, binevoitor, savant, îi era simpatic şi ea ştia ce mult ţine la Pierre. Convins că este foarte abil, Gudin începu să spună că Pierre făcuse unele aluzii la o mică neînţelegere dintre el şi Thérèse, iar el, Gudin, care era prietenul amândurora, plecase imediat la drum fără ştirea lui Pierre. O astfel de neînţelegere nu trebuia să dureze. Thérèse ghici de la primele cuvinte că omul acesta, scăldat de sudoare, minţea. Povestea cu lux de amănunte că Pierre se afla într-o situaţie grea şi avea nevoie de sfaturile prietenei sale. Plină de neîncredere, Thérèse întrebă în ce constau greutăţile lui Pierre. Era vorba, răspunse Gudin, de relaţiile dintre Pierre şi Franklin. Acestea nu erau dintre cele mai bune. Dar Pierre şi Franklin erau reprezentanţii progresului pe continent şi te cuprindea mai mare jalea că între ei nu domnea o încredere prietenească.

Şi în trecut i se păruse Thérèsei că Pierre suferea din cauza indiferenţei cu care îl trata Franklin. Acum, când Gudin îi

confirmă faptul, îi veni în gând că răceala lui Franklin ar fi un fel de pedeapsă pentru purtarea ticăloasă a lui Pierre faţă de Paul. Dar îşi zise de îndată că asta era o prostie; Paul plecase în America tocmai pentru că Franklin îl părăsise pe Pierre la nevoie şi nu s-ar fi putut ca Fiinţa Supremă să-l pedepsească pentru o faptă înainte de săvârşirea ei. Totuşi, nu se putu descotorosi de impresia că exista o legătură între trădarea lui Pierre faţă de Paul şi atitudinea de rezervă a lui Franklin.

Faptul că Pierre o ruga acum, prin Gudin, să-i dea sfaturi, i se părea un prilej nimerit să revină asupra atitudinii ei. Declară că era gata să-l primească. Strălucind de fericire, Gudin îşi anunţă prietenul că misiunea, atât de abil îndeplinită, reuşise.

Când Pierre se află în faţa Thérèsei, se purtă pe cât putu mai simplu. Nu aminti prin nimic cearta cu privire la Paul. Vorbi în mod concret de diferitele lui încercări de a stabili o colaborare cât de cât normală cu Franklin, despre felul rece, jignitor în care îl trata Franklin, despre refuzul încăpăţânat al bătrânului de a-i susţine pretenţiile în faţa Congresului. Apoi vorbi de invitaţia la Passy şi de îndoielile lui asupra sensului ei; dacă era o propunere de pace sau o manevră ca să-l dezorienteze şi să-l împiedice să treacă la acţiuni energice. Thérèse răspunse că invitaţia nu era decât un gest de politeţe şi nimic mai mult. Nu-şi putea închipui că în dosul ei s-ar ascunde planuri perfide. De asemenea, nu credea ca Franklin să nutrească sentimente de ură împotriva lui Pierre. „Probabil că nici măcar nu se ocupă atât de mult de tine, cum îţi închipui tu, spuse ea. Poate că nu i-ai făcut o impresie atât de puternică ca altora, asta e tot.”

Pierre nu se avântă mai departe în discuţie. O întrebă dacă să accepte sau nu invitaţia. Ea răspunse că, în locul lui, s-ar duce negreşit. A lipsi, i se părea nepoliticos, un fel copilăros de a se certa pe faţă cu Franklin, Pierre, însă, nu era omul să ducă război împotriva lui Franklin.

O înghiţi şi pe asta. Îşi dădea seama că sfatul ei era înţelept. De altfel, se şi simţea atras să meargă la americani, să strălucească în faţa lor. Răspunse sec că ea avea dreptate şi că-

i va urma sfatul.

După atâtea discuţii obiective, nu se mai putu stăpâni. Izbucni în plângeri aprige împotriva lui Franklin. Desigur că el, Pierre, nu pornise marea acţiune de dragul câştigului şi al recunoştinţei, ci de dragul cauzei. Dar era o ruşine că doctorul îl părăsea într-un mod atât de perfid, din pură invidie. Thérèse îl privi cu ochi mari, Pierre se simţi stânjenit, tăcu.

După un timp, vorbi despre altele. Povesti despre munca lui, despre Figaro şi convingerea lui că reuşise să facă ceva bun. Întrebă dacă voia să-i citească lucrarea, cât mai era caldă.

Thérèse îşi propusese ca la început să se limiteze la o singură întrevedere cu Pierre; nu trebuia să-i facă viaţa prea uşoară acestui om fluşturatic, lipsit de conştiinţă. Dar ceea ce o cucerise pe Thérèse pe vremuri, încă înainte de a fi schimbat o vorbă cu Pierre, fusese opera sa literară, pamfletele în care îşi ducea minunata luptă pentru dreptate şi se simţea fericită că Pierre îşi regăsise vechiul climat, activitatea sa de scriitor. Ori de câte ori îi citise din operele sale, o impresionase, o făcuse să se simtă înălţată. Pierea atunci tot ce era mărunt în el; nu rămânea decât focul, geniul. Când citea, parcă îşi crea opera din nou, vedeai şi simţeai cum lucrurile se nasc din el. Thérèse ardea de nerăbdare să cunoască comedia pe care o scria Pierre, Făcu o sforţare ca să răspundă liniştit şi rezervat. „Bine, vino la sfârşitul săptămânii.”

Apoi, la sfârşitul săptămânii, când el veni cu manuscrisul, se simţi cuprinsă de bucurie, dar se strădui să n-o arate. În timp ce el citea, o reţinu pe micuţa Eugénie în cameră şi o lăsă să gungurească printre fraze. Pe Pierre nu-l deranja; citi şi interpretă cele scrise cu o însufleţire atât de fierbinte, încât curând desluşi pe faţa ei mare şi frumoasă că fiecare vorbă trezea reacţia dorită. Thérèse râdea din suflet, fericită, copilul gungurea, Pierre râdea fericit de glumele şi maximele sale; le aprecia el însuşi, le apreciau amândoi. Era înţelepciunea poporului, erau glumele parizienilor, nu erau vorbe goale, erau glume care mergeau la ţintă, adevăruri tăioase.

Când termină, Thérèse îi întinse mâna şi spuse fără

şovăială: „Într-adevăr, Pierre, ai făcut o treabă bună”. El gândi mândru: „Ia să încerce bătrânul Franklin să mă imite cu povestioarele lui simpliste!“ Dar n-o spuse. În loc de asta, folosind cu îndrăzneală momentul, exclamă: „Acum nu mai există amânări, acum ne căsătorim”.

Thérèse acceptă şi Pierre era mândru că rezistenţa acestei femei rezervate, dificile, fusese înfrântă de comedia sa, de opera sa literară.

Ea refuză însă cu toată hotărârea să se mute sub acelaşi acoperiş cu Julie.

Pierre găsi o soluţie.

Când se ducea în cartierul mărginaş Saint-Antoine, care nu se găsea departe de locuinţa sa, trecea pe lângă un teren înconjurat de un zid, care-i trezea de fiecare dată interesul. Locul se găsea de fapt la marginea adevăratului Paris, acolo unde strada Saint-Antoine se revărsa în piaţa Bastiliei. Era o grădină mare, părăginită, şi în mijlocul ei se afla o casă veche care abia se zărea din stradă, singuratică, pe jumătate dărâmată, ascunsă pe după pomi şi zidul înalt. Pierre vizitase proprietatea de două ori. Casa şi grădina erau altfel decât toate celelalte din Paris. O privire de ansamblu de la etajul de sus al vechii clădiri dădea impresia unei insule în mijlocul oraşului clocotitor. Într-o parte se găseau case vechi înconjurate de grădini, una din ele fusese a lui Ninon de Lenclos{31}, alta aparţinea cunoscutului vrăjitor Cagliostro{32}; de cealaltă parte se afla piaţa mare şi la marginea ei, întunecată şi puternică, Bastilia.

Pierre se interesase printr-un mijlocitor de preţul casei. Proprietarul, ştiind prea bine că terenul avea valoare numai în ochii unui amator, ceruse o sumă fantastică, treizeci sau patruzeci de mii de livre peste valoarea reală, aşa încât chiar şi uşuraticul Pierre renunţase speriat. Acum, în ajunul căsătoriei, se hotărî să obţină casa şi s-o transforme pentru nevoile sale. Nu voia să se lipsească de un lux pe care şi-l permiteau mulţi seniori, întreţinerea a două case. Într-una din ele avea să locuiască cu Julie, iar în cealaltă cu Thérèse şi fiica ei.

Cumpără proprietatea din rue Saint-Antoine şi dădu arhitectului le Moyne sarcina să schiţeze planul unei case care să fie şi mai mândră, şi mai arătoasă decât cea din rue de Condé.

Strălucind de bucurie, îi povesti Thérèsei despre târgul încheiat. „Desigur — adăugă el — n-o să aşteptăm cu nunta până o să fie casa gata. Asta poate să mai dureze ani de zile. Nunta o facem săptămâna viitoare, dacă vrei.”

Şi aşa se şi făcu.

CAPITOLUL II

ÎNTÂLNIREA

Invitaţii care se adunară la 4 iulie, în răcoarea înserării, în pavilionul lui Franklin, erau în număr aproape egal americani şi francezi. Silas Deane ceruse voie să aducă doi dintre lupii săi de mare, căpitani ai unor corăbii de corsari, domnii Johnson şi Smythe, oameni încercaţi, care să distreze societatea cu povestirea aventurilor lor. Arthur Lee îşi făcu apariţia însoţit de domnul Reeds din Londra, un domn încruntat, care voia să-şi manifeste deschis respectul faţă de drepturile omului şi dispreţul faţă de regimul din Saint-James; în sinea lui, Franklin îl socotea spion, tocmai din pricina atitudinii ostentative de rebel, dar nu găsea nimic de obiectat împotriva prezenţei sale. El însuşi, Franklin, avea alături de el nu numai pe tânărul William Temple, ci îl adusese de la internat şi pe micul Benjamin Bache. Doctorul, temându-se să nu-şi răsfeţe prea mult nepotul, luase hotărârea să-l trimită la Geneva, într-un institut considerat deosebit de progresist. Înainte însă, voia să-l aibă cât mai mult lângă el. Astfel, băiatul în vârstă de şapte ani se plimba astăzi cu ochi strălucitori printre numeroşi adulţi, intrând nestânjenit în vorbă cu fiecare. Bătrânul doctor se bucura că băiatul avea de pe acum o pronunţie franceză mai bună decât a sa şi privea cu îngăduinţă cum se lăcomea la dulciuri şi mai şi bea câte o înghiţitură. El, bătrânul, se simţea foarte bine printre musafirii care se înghesuiau în pavilionul său, înfierbântaţi, zgomotoşi şi veseli, conversând în franceză şi engleză, fără să se prea înţeleagă şi ridicând adesea vocea în străduinţa lor de a se face înţeleşi.

Era o societate aleasă dar de fel protocolară. Pe lângă domnii de Chaumont şi Dubourg, editorul Rouault, academicianul Leroy, mai erau prezenţi baronul Turgot, tânărul duce de la Rochefoucauld şi marchizul de Condorcet, şi el un domn foarte tânăr, pe care Franklin îl preţuia mult ca

filozof, fără a mai vorbi de *monsieur* de Beaumarchais.

Madame Helvétius acceptase să preia rolul de gazdă. Dar pusese condiţia să nu mai fie invitate alte femei. „Nu-mi plac femeile”, spusese ea. Franklin presupunea că pusese această condiţie gândindu-se îndeosebi la *madame* Brillon; *madame* Helvétius pretindea a fi auzit că *madame* Brillon o poreclise „o furtună veşnică”. Doctorul socotise înţelept să-i respecte dorinţa, aşa că ea trona acum, albă şi trandafirie, zgomotoasă, mulţumită şi neglijent fardată, singura femeie în această adunare.

„Nu fi aşa de acru, Jacques-Robert, spuse ea vechiului ei prieten Turgot. Când ai mai putea renunţa la mutra asta de înmormântare, dacă nu astăzi?”

Dar *monsieur* Turgot rămase tăcut. Era convins că în desfăşurarea evenimentelor mondiale, binele şi utilul vor birui şi deci era sigur de triumful final al cauzei rebelilor de peste ocean. Dar simţise prea dureros pe propria-i piele cât de lungi sunt ocolurile pe care le face istoria, câtă amărăciune şi decepţii aduce cu sine lupta pentru progres. Dacă omul de stat, căruia îi este dat să aleagă, nimereşte momentul potrivit, asta n-o hotărăşte numai raţiunea, ci şi norocul lui. Când îi este dat să întârzie sau să grăbească un conflict năprasnic, de neocolit, el depinde în egală măsură de Fortuna{33} ca şi de Minerva{34}. Poate că el, Turgot, să fi fost într-adevăr prea avântat, poate că ar fi putut fi mai de folos cauzei drepte dacă n-ar fi încercat să-şi realizeze reformele într-un timp atât de scurt. Îl invidia pe Franklin pentru liniştea lui, pentru admirabila lui capacitate de a aştepta.

Căpitanul Johnson, pe care doctorul Dubourg îl îndemna să bea şi să povestească, descria felul în care capturase nişte războaie de ţesut de pe un vas comercial englez. Abia le putuse încărca pe vasul lui şi nici gând ca francezii, care voiau să le cumpere, să le poată prelua în larg. Până la urmă reuşise, după multe aventuri, să-şi conducă vasul, împreună cu marfa capturată, într-un port francez. „N-am să spun cum se numeşte, începe cu Le H.”, făcu el pe spiritualul. Aci reuşise să descarce şi să vândă războaiele sub ochii funcţionarilor

francezi şi ai spionilor englezi. „Nu este oare un gând înălţător — încheie el — că americanii, prin lupta lor de eliberare, au înzestrat pe francezi, în dauna englezilor, cu războaie de ţesut şi articole de îmbrăcăminte ieftine?” Un zâmbet lumina faţa sa bronzată.

Mr. Smythe, celălalt căpitan, capturase doi cai de curse. Nu fusese greu să-i transporte pe uscat, dar cumpărătorii se codeau, caii erau prea uşor de recunoscut. Deocamdată erau machiaţi şi primiseră bineînţeles şi alte nume; pe unul îl chema *Libertate*, iar pe celălalt *Independenţa*. La viitoarele curse aveau să alerge pentru prinţul Charles.

Silas Deane râdea cu atâta poftă, încât burta i se cutremura sub vesta înflorată de atlas. Doctorul Dubourg, care considera tot ce era legat de piraterie ca o chestiune personală, se bucura şi el; Silas Deane nu i se mai păru atât de antipatic ca de obicei.

Între timp, Beaumarchais îl lămurea cu lux de amănunte pe tânărul William asupra pericolelor propriei sale activităţi. Acesta se străduia să asculte atent, dar era mult mai atent la gesturile elegante decât la cuvintele sclipitorului domn. Se gândea cât de mult regretase bunicul lui că nu-l primise pe *monsieur* de Beaumarchais cu respectul cuvenit; el, William, încerca acum să repare această greşeală.

Celor doi li se alăturară alţii, printre aceştia Benjamin Bache. Copilul rămase cu ochii căscaţi la haina strălucitoare a lui Pierre, la briliantele lui, la gura lui neastâmpărată. Pierre se adresă lui Benjamin, îl întrebă despre şcoală. Avea talentul să se împrietenească repede cu copiii şi, spre distracţia celor din jur, bărbatul de patruzeci şi cinci de ani şi băiatul de şapte se înţeleseră de minune.

Apoi însufleţit de interesul ce-l stârnise, Pierre se apropie de ceilalţi. Observă că cei mai mulţi, chiar dintre cei care nu vorbeau decât engleza, înţelegeau franţuzeşte. Revenea mereu la limba sa maternă şi curând se purtă de parcă s-ar fi găsit într-un salon francez. Povesti bârfe răutăcioase, lansă aforisme despre femei şi despre literatură. Poate că ceilalţi nu înţelegeau totul, poate că multe din cele la care făcea aluzie le

erau necunoscute, dar Pietre nu încetă să strălucească. Socotea că dacă le va revărsa la picioare o sută de perle, tot vor putea să recunoască cinci sau şase din ele, şi nu se simţi de fel stânjenit când cei doi lupi de mare, care între timp băuseră din belşug, izbucniră într-un râs de care nu se putea şti în ce măsură se datora glumelor lui şi în ce măsură lui însuşi.

Pierre fusese neliniştit la venire, nu ştia ce impresie va produce asupra acestor americani. Dar, fiindu-le pe plac, îşi pierdu neîncrederea şi se socoti în stare să îndeplinească misiunea pe care şi-o stabilise: să-i arate doctorului Franklin nedreptatea ce i se făcea. Se apropie de el.

Franklin hotărâse să ţină cont de povestea cu grapa şi să îşi ascundă antipatia faţă de *monsieur* Caron. Îi ieşi liniştit şi prietenos în întâmpinare, fără acea politeţe dispreţuitoare care îl jignise atât de adânc pe Pierre. Acestuia îi căzu o piatră de pe inimă când văzu că de data aceasta Franklin nu se închidea în sine faţă de el; ascultă cu deosebită luare-aminte când bătrânul spuse una din povestioarele sale simpliste, râse cu poftă şi îl privi strălucind de fericire. După aceea se avântă în consideraţii despre diferenţa dintre umor şi spirit, făcând discret aluzie la Franklin. Cită ca exemple pe Socrate şi Aristofan — cunoştinţele acestea le datora savantului Gudin — şi se simţi fericit când Franklin, care la început nu prea înţelesese, ceru să i se repete cele spuse şi încuviinţă zâmbind.

Apoi doctorul deveni grav şi-l întrebă plin de interes pe Pierre de tânărul său colaborator, *monsieur* Theveneau care, după cât auzise, se îmbarcase pentru America. Pierre răspunse că nu avea încă ştiri despre transportul cu care plecase Paul şi deocamdată nici n-ar fi putut încă să le aibă. Amândoi tăcură pentru o clipă, privind în gol.

Monsieur de la Rochefoucauld tradusese cu grijă *Declaraţia Independenţei* şi editorul Rouault o tipărise cu ocazia acestui 4 iulie, însoţită de o introducere amănunţită şi frumoasă. La Rochefoucauld îi înmână acum un exemplar lui Franklin. În timp ce ochii tânărului senior care făcuse traducerea îl sorbeau lacomi şi plini de admiraţie, doctorul frunzări

cărticica îngrijit prezentată. Lăudă traducerea cu cuvinte calde; în sinea lui, găsea că frazele înaripate sunau cam sec în franceză. Apoi se întoarse către Pierre, spunând că auzise ce impresie adâncă făcuse pe vremuri când dăduse citire *Declaraţiei Independenţei* în parcul Palatului Étioles. Pierre se îmbujoră de fericire, lucru ce i se întâmpla rar, şi se simţi dispus să-i ierte lui Franklin tot răul pe care i-l făcuse. Răspunse că socotea ca o favoare a destinului şi ca un bun ce nu-i mai poate fi niciodată răpit, faptul că fusese pe atunci primul, în această parte a lumii, care luase cunoştinţă de evenimentul cel mai de seamă al istoriei contemporane şi că se bucurase de privilegiul de a prezenta celor mai buni fii ai ţării sale textul nobilului document.

Doctorul Dubourg se gândea cu necaz la întâmplarea aceea de la Étioles. Îl rodea faptul că Franklin îl onora astfel pe afaceristul de Caron; nu-i ierta acestuia nici că-şi însuşise, prin uneltiri şi vicleşuguri, nava de război *Orfraye*, în timp ce el, Dubourg, era nevoit să ducă lupta pentru cauza cea dreaptă cu corăbii de corsari slab înarmate. Îşi aduse însă aminte cu câtă poftă râsese Franklin despre fabula cu musca şi chervanul şi nu i-o mai luă în nume de rău prietenului că se distra ospătând musca şi cu ceva zahar.

Marchizul de Condorcet spuse: „Ce simţăminte trebuie să vă încerce, o, prea ilustre bărbat, recitind această lucrare a dumneavoastră care a schimbat faţa lumii!” Franklin răspunse cu răbdare: „Îmi pare rău că aci s-a răspândit impresia că declaraţia ar fi fost redactată de mine. Nu este a mea, şi am mai spus asta de câteva ori. Vă rog, *messieurs*, credeţi-mă şi luaţi cunoştinţă de aceasta: propunerea pentru *Declaraţia de Independenţă* a fost prezentată Congresului de Mr. Richard Henry Lee, fratele lui Mr. Arthur Lee al nostru, şi redactarea declaraţiei aparţine unui tânăr coleg al meu, Mr. Thomas Jefferson. Eu am adus doar modificări neînsemnate textului.”

Faţa uscăţivă a lui Arthur Lee se întunecă. Modestia orgolioasă a lui Franklin îl înfuria. Pierre spuse însă cu avânt: „O modificare făcută de dumneavoastră nu este niciodată neînsemnată. Şi mai departe: Indiferent cine a făcut

propunerea, eliberarea Americii rămâne opera dumneavoastră. Cinste lui Mr. Jefferson al dumneavoastră, dar pentru că aţi colaborat la *Declaraţie*, este *Declaraţia* dumneavoastră. Stilul lui Benjamin Franklin nu se dezminte, el se simte şi în traducerea franceză."

Franklin renunţă. Niciodată nu va reuşi să-i lămurească pe aceşti parizieni că, într-adevăr, Thomas Jefferson fusese autorul *Declaraţiei*, precum nici nu va reuşi vreodată să-i facă să-l numească pe tânărul deputat „Jefferson" şi nu „Jeffersonne".

Cugetă cât de diferit ar fi sunat *Declaraţia* dacă el ar fi fost autorul ei. Şi concepţiile lui politice se bazau pe ideile lui John Locke{35}, Montesquieu{36}, Vattel, şi în această chestiune era întru totul de acord cu Jefferson, om cult şi oricând gata să se înflăcăreze pentru tot ce era drept. Totuşi el, Franklin, ar fi redat partea generală precum şi acuzaţiile concrete aduse regelui pe un ton mai calm, mai logic. Pe de altă parte, desigur că documente destinate lumii întregi nu trebuie să fie prea seci. Atunci fusese nevoie de elan, de retorică înaltă, Declaraţia era bună, mai bine adaptată situaţiei decât orice ar fi putut aşterne el însuşi pe hârtie, şi era un noroc pentru cauza americană că la momentul potrivit se găsise omul potrivit care să întocmească Declaraţia.

Îşi aminti, cu un zâmbet lăuntric, dezbaterile furtunoase ce avuseseră loc la Congres cu ocazia formulării *Declaraţiei*. Fusese o vară îngrozitor de caldă vara de acum un an, la Philadelphia; după-amiezile erau nesuferit de calde în sala casei municipale şi pe deasupra îi mai şi înţepau, mai ales la picioare, muştele grajdurilor de cai învecinate. Chiar şi acum zâmbea înveselit când îşi amintea cum suferiseră de căldură eleganţii domni Hancock şi Adams, deosebit de greu îmbrăcaţi şi coafaţi, mai ales Samuel Adams, acela înalt şi slab.

El, Franklin, şezuse lângă Jefferson, un prost orator, care n-avea vocea destul de sonoră şi trebuise să lase apărarea textului său pe seama colegului Adams, a celuilalt Adams, John Adams, cel mărunt. Având o fire înflăcărată, mărunţelul îşi făcuse din plin datoria; sărise de repetate ori în apărarea

textului şi zvârlise jigniri fără să-i pese, cu zarvă mare, în toate direcţiile.

Dar se mai găsiseră şi alţii care voiau să-şi spună cuvântul îşi nu totdeauna cu pricepere. Dacă n-ar fi fost atât de cald, dezbaterile ar mai fi durat fără îndoială două-trei zile şi n-ar mai fi rămas nimic din textul original.

Tânărul Jefferson suferise de pe urma obiecţiunilor, nu totdeauna inteligente, aduse formulărilor sale. Expresia chinuită pe care o avea acest om, înalt, uscăţiv, roşcovan, în timp ce i se ciopârţea textul într-un fel atât de crud şi lipsit de înţelegere, nu i se va şterge niciodată din minte. Pricepea prea bine ce simţea talentatul tânăr când i se smulgeau una câte una perlele din coroană. Bietul autor îşi ascunsese furia şi păstrase o înfăţişare liniştită, aşa cum se cuvenea, dar se frământa pe locul lui, strângea pumnii, transpira ca un salahor, deşi era atât de uscăţiv.

El, Franklin, încercase, aşa după cum îi era obiceiul, să-l consoleze pe sărmanul om cu o povestioară. Era o întâmplare interesantă, plină de învăţăminte, şi nu se putu reţine să n-o povestească în această societate franţuzească.

De altfel, la consfătuire, o serie întreagă de membri ai Congresului au propus modificări şi autorul, Mr. Jefferson, de care tocmai am vorbit, nu s-a prea bucurat de ele. Şedeam lângă el şi încercam să-l liniştesc. „Mi-am făcut o lege — îl consolam eu — să nu redactez declaraţii care să fie discutate de vreo adunare. Am învăţat asta de la un pălărier pe care îl cunosc. El voia să-şi facă o firmă potrivită pentru prăvălie. Şi-a ticluit-o astfel: «John Thompson, pălărier, confecţionează şi vinde pălării contra cost», şi deasupra era pictată o pălărie. Arătă textul prietenilor. Primul găsi inutil cuvântul «pălărier» pentru că era cuprins în expresia «confecţionează pălării». Mr. Thompson tăie cuvântul. Al doilea găsi că se poate şterge şi cuvântul «confecţionează». Clientului îi este indiferent cine confecţionează pălăriile; dacă sunt bune o să le cumpere. Mr. Thompson şterse cuvântul. Al treilea fu de părere că nu era nevoie de cuvintele «contra cost», căci la noi nu se vinde niciodată într-alt fel. Mr. Thompson şterse cuvântul şi acum

textul suna: «John Thompson vinde pălării» — «Vinde?!» întrebă următorul. «Doar nu-şi închipuie nimeni că ai să le dăruieşti». Şterse deci şi cuvântul «vinde». Iar apoi şterse şi «pălării» căci era o pălărie pictată pe firmă. Deci nu rămase nimic decât numele «John Thompson» şi deasupra desenul pălăriei."

„Ar fi păcat — spuse marchizul de Condorcet, după ce se râse pe-ndelete — de fiecare cuvânt ce s-ar şterge din *Declaraţie*. Aşa cum se află, este un manifest înălţător, formularea simplă şi măreaţă a drepturilor omului, atât de sfinte şi atât de desconsiderate."

Franklin spuse: „Este o cinste pentru mine să pot accentua în cercul acesta, cât de mult datorăm filozofilor ţării dumneavoastră pentru rolul pe care l-au avut în formarea concepţiei noastre despre lume. Această *Declaraţie* nici n-ar fi putut fi concepută fără operele lui Montesquieu, Rousseau, Voltaire."

Arthur Lee scrâşni încet din dinţi. Va să zică şi această ocazie o folosea neruşinatul moşneag pentru a-i măguli pe francezi, care nu aduseseră în sprijinul marii cauze decât vorbe goale.

Marchizul de Condorcet luă din nou cuvântul. „Este adevărat — zise el — că drepturile omului se găseau înscrise încă mai demult în cărţile filozofilor şi desigur şi în inimile bărbaţilor cinstiţi. Dar la ce bun? Acum sunt formulate aici, în *Declaraţia* aceasta, în cuvinte pe care le înţeleg şi cei neştiutori şi slabi, şi au dus la fapte pe care filozofia nu le-a putut provoca." Vorbea simplu, dar cu mult entuziasm şi privea la Franklin. Toţi priveau la Franklin, iar Arthur Lee se simţea cuprins de mânie că doctorul *honoris causa* culegea glorie nu numai de pe urma cărţilor lui Locke, Hobbes şi David Hume, ci şi de pe urma faptelor lui Richard Lee şi ale lui George Washington.

Dar Franklin ridică uşor braţul şi spuse: „Încă nu terminasem, *monsieur* de Condorcet. Încă nu numisem pe un alt mare fiu al ţării dumneavoastră, fără de care revoluţia noastră nu ar fi fost posibilă: Claude-Adrien Helvétius.

Filozofia lui nu a rămas fără efect, asta nu vă e îngăduit să spuneţi, domnule. Cartea *De l'esprit* îşi găseşte răsunetul în *Declaraţia* colegului meu Jefferson. Noi, în America, traducem în fapte ideile răposatului meu prieten Helvétius." Toţi o înconjurară pe *madame* Helvétius care zise fericită, fără pic de sfială: „Asta aţi spus-o bine, doctore Franklin, aşa este", şi-i întinse mâna să i-o sărute.

Franklin continua: „Răposatul Helvétius, mai mult decât orice alt filozof, nu numai că şi-a creat şi şi-a scris propria sa filozofie, dar a şi trăit-o. El a dat pe faţă secretul nostru al tuturor, că de fapt cu toţii tindem spre fericire şi şi-a orânduit întreaga viaţă după acest principiu. Dintre toţi oamenii pe care-i cunosc, el a fost cel mai fericit, a cucerit cea mai frumoasă şi cea mai deşteaptă dintre femei şi a făcut să crească înţelepciunea şi fericirea semenilor săi." — „Da — răspunse *madame* Helvétius — păcat că nu a apucat ziua de azi. Pe amândoi aş fi dorit să vă am aci, pe el şi pe dumneavoastră."

Turgot găsea toate astea niţeluş cam exagerate şi lipsite de gust. Nu apreciase niciodată prea mult operele lui Helvétius. Regretase că, prin arderea cărţilor lui, omul acesta neînsemnat fusese ridicat la rangul de martir. Împărtăşea părerea lui Voltaire că operele lui erau pline de platitudini şi că ce era original în ele era greşit sau problematic. Spuse pe un ton cam dur şi didactic că nădăjduia ca acţiunea americană să îndemne întreaga lume civilizată să gândească şi să-i urmeze exemplul. „Ar merita să se aleagă praf şi scrum din lume, dacă exemplul american n-ar influenţa-o", spuse cu foc Condorcet.

Monsieur Finck anunţă că masa era servită. *Madame* Helvétius pregătise un ospăţ ales; erau lucruri scumpe şi *madame* Helvétius se tocmise aprig cu *monsieur* Finck pentru fiecare ban. Ulterior, *monsieur* Finck se plânsese lui Franklin. Declarase apăsat că el este un om cinstit. Franklin mai adăugă, atunci când i-o povesti lui *madame* Helvétius: „*Monsieur* Finck spune asta mereu, dar mă tem că se înşală."

Un lucru era sigur, bucatele fuseseră rânduite cu dragoste şi gust, iar oaspeţii se pricepură să le cinstească; se mâncă, se

bău şi se discută cu aprindere.

Se vorbi mult despre marchizul de La Fayette. Nu veniseră încă ştiri de la el. Se spera că va serba această zi la Philadelphia, apoi se bău în cinstea lui.

Monsieur de la Rochefoucauld, un bun prieten al lui La Fayette, povesti despre mărinimia lui şi despre uşurinţa de care dădea dovadă în chestiunile băneşti. Pierre povesti că el mijlocise cumpărarea vasului care-l purtase pe La Fayette spre America. Obţinuse să nu se ceară marchizului un preţ prea ridicat. De la Rochefoucauld spuse că nădăjduia ca risipitorul său prieten să găsească şi dincolo oameni care să-l apere de cămătari. Era din cale-afară de nechibzuit, iar cămătari se găsesc pretutindeni.

Către sfârşitul mesei, se ţinură toasturi pentru America, pentru libertate. Mr. Reed, prietenul englez al lui Arthur Lee, strigă fanatic, cu faţa întunecată, schimonosită de emoţie:

„Trăiască libertatea şi independenţa Americii, până ce soarele se va răci şi pământul se va scufunda din nou în haos!“

Franklin, uimit de atâta exaltare, îl privi cu neîncredere.

„Hotărârea luată de cei de la Philadelphia acum un an — spuse Condorcet — este o minunată exemplificare a cuvintelor poetului grec: «Nimic pe lume nu este mai puternic decât omul.» De cât curaj a fost nevoie pentru a declara independenţa! Am auzit că mulţi dintre bărbaţii aceştia sunt oameni cu stare, că ar fi fost mai potrivit pentru interesele lor personale să trăiască în pace cu metropola. Dar ei şi-au pus în joc averea, chiar şi viaţa, de dragul sufletelor lor, de dragul libertăţii. Şi când te gândeşti că această declaraţie a fost votată în unanimitate, că nimeni nu s-a abţinut!”

Franklin şedea nemişcat, cu o expresie prietenească şi gânditoare. Ceea ce spusese tânărul său prieten era adevărat şi titlul documentului: *Declaraţia unanimă a celor treisprezece state unite* nu era o minciună. Dar câte greutăţi n-au trebuit învinse şi câtă iscusinţă fusese necesară pentru crearea acestei unanimităţi. Delegatul Caesar Rodney fusese adus cu curierul de la o depărtare de aproape o sută de mile, prin vânt şi furtună, pentru a se asigura votul provinciei Delaware,

delegaţii New Yorkului se abţinuseră de la vot, proprii săi colegi Dikinson şi Robert Morris, conservatori, rămăseseră discret acasă. În cele trei zile cât se moşmonise la proiectul lui Jefferson, jucaseră un rol nu numai măreţia şi demnitatea spiritului omenesc, ci şi căldura, transpiraţia, muştele, critica ieftină, multă meschinărie. Totuşi, rămânea un fapt demn de admiraţie şi dătător de speranţă că, în cele din urmă, se găsiseră atâţia bărbaţi gata să semneze, măreţul şi periculosul document. „Pe când se semna — povesti el — am spus colegilor mei: «Acum, domnilor, soarta ne este pecetluită. Ori rămânem strânşi uniţi, ori ni se va strânge fiecăruia ştreangul de gât.»”

Închinară încă o dată cu mult zgomot, avânt şi încredere în viitorul Americii. *Madame* Helvétius îl îmbrăţişă pe Franklin. „Prin dumneavoastră sărut toate cele paisprezece state!” exclamă ea, strângându-l în braţe şi sărutându-l pe amândoi obrajii. „Treisprezece — corectă el moale — treisprezece, draga mea.”

Plecară înainte ca buna dispoziţie să se fi risipit.

Americanii rămaseră însă cu toţii şi după plecarea celorlalţi invitaţi, de parcă s-ar fi vorbit.

Tânărul Condorcet spusese mai înainte că La Fayette avea desigur să serbeze ziua de astăzi la Philadelphia. La auzul acestor cuvinte, toţi americanii se simţiseră cu gândul la Philadelphia, dar nu erau prea siguri că Congresul se mai găsea acum acolo. Şi chiar dacă oraşul nu fusese evacuat a doua oară, chiar dacă aniversarea *Declaraţiei* fusese sărbătorită cu dangăt de clopot, paradă şi focuri de artificii, desigur că locuitorii se lămuriseră între timp că libertatea nu era încă asigurată, că va mai cere multă sudoare şi sânge.

Printr-o înţelegere tacită, americanii nu-şi destăinuiseră grijile faţă de francezi. Dar simţiseră cu toţii nevoia de a mai rămâne împreună, între ei, fără străini, nestingheriţi de sunetele unui grai străin.

Acum şedeau obosiţi de serbare, de mâncare şi băutură, ciudat de stânjeniţi, de parcă s-ar fi ruşinat de propria lor emoţie. Chiar şi cei doi lupi de mare amuţiseră şi probabil că

şi isprăvile lor li se păreau mai puţin istorice.

Erau cu toţii conştienţi, chiar fără să vorbească despre asta, că luptătorii treceau prin vremuri grele şi că altele şi mai grele îi aşteptau. Erau bucuroşi că nu trebuiau să petreacă această seară fiecare de unul singur, simţeau nevoia să fie împreună, era bine că puteau sta laolaltă. Fumară, băură şi spuseră lucruri mărunte, neînsemnate, şi nici măcar Arthur Lee nu simţi ostilitate împotriva celorlalţi.

Fu o uşurare când Franklin exprimă ceea ce simţeau cu toţii. O spuse în felul lui, ocolit, şi doar cu două cuvinte, care pe deasupra mai erau şi franţuzeşti. „*Ça ira*!” exclamă el.

Numai cei direct interesaţi ştiau, şi trebuiau să ştie, de hotărârea lui Louis de a-şi face operaţia recomandată de Josef. Totuşi, întreg Versailles-ul era la curent cu ceea ce se pregătea, iar la Viena, Madrid şi Londra se aştepta cu încordare ziua stabilită.

Prinţul Xavier nu voia să recunoască faţă de sine însuşi faptul că era ameninţat să piardă moştenirea tronului; declara că niciodată Louis nu va avea curajul să se opereze. Era atât de sigur, încât parie pe douăzeci de mii de livre că operaţia nu va avea loc nici peste un an. Prinţul Charles acceptă pariul. Socotea că dacă Louis avea într-adevăr să se culce cu Toinette, lui îi va rămâne măcar consolarea celor douăzeci de mii de livre.

În aşteptare, Toinette îşi ducea mai departe viaţa ei obişnuită. Dansa, juca cărţi, dădea serbări, participa la serbări, alerga şi mai sălbatic ca înainte, de la Versailles la Paris, de la Paris la Versailles, în goană după distracţii. Dacă intimii ei, Gabrielle, Vaudreuil, îndrăzneau să facă vreo aluzie la planurile lui Louis, le tăia mânioasă vorba.

Şi apoi sosi noaptea, noaptea de după o miercure fierbinte de august, o noapte menită să fie trecută cu literă mare în cronica Versailles-ului. În noaptea aceea, către ceasul al unsprezecelea, Louis, rege al Franţei, părăsi camera sa de culcare şi se îndreptă spre camera Mariei-Antonia de Austria.

Străbătu, îmbrăcat în halat, coridoarele uriaşului castel pe

care îl clădise strămoşul său, coridoarele celei mai mari clădiri din lume. Sub halat purta o cămaşă scumpă de noapte, iar picioarele-i dolofane erau vârâte în nişte papuci comozi. În faţa lui păşea ţeapăn, indiferent şi solemn, aşa cum învăţase să se poarte în cei patruzeci de ani de serviciu, un lacheu bătrân de tot, în livrea roşie-alb-albastră, purtând în faţa regelui un candelabru cu şase lumânări. Astfel străbătu regele coridoarele Versailles-ului, emoţionat, transpirat, străduindu-se să treacă neobservat şi totodată neînchipuit de bătător la ochi. Coridoarele erau pline de lachei, gărzi elveţiene şi demnitari care foiau în toate direcţiile. Louis, stânjenit de privirile lor, hotărî să poruncească clădirea unui coridor care să lege direct şi secret camera sa de cea a lui Toinette. Pentru a-şi abate atenţia de la ceea ce avea să urmeze, se gândi la detaliile tehnice ale unui astfel de coridor; lucruri de acestea îl interesau totdeauna. Culoarul trebuia să treacă pe sub pământ, cel mai bine pe sub *Salle de l'oeil de boeuf*. Cu chipul absent, judecând problema în toate amănuntele, trecea prin faţa gărzilor care dădeau onorul, a curtenilor şi a lacheilor care înlemneau în poziţii de drepţi, târându-şi trupul greoi spre apartamentul lui Toinette.

Când apăru, doamnele din anticameră făcură plecăciuni adânci. Roşind de stânjeneală şi mândrie, Louis spuse: „Bună seara, doamnelor". Se scotoci prin buzunarele halatului, dădu lacheului un ludovic de aur şi-i spuse bătrânului: „Ia, fiule". Să bată la uşa camerei de dormit a lui Toinette ar fi fost necuviincios; luă pieptenul, zgârie cu el în uşă, dispăru în dormitor.

Cinci minute mai târziu, zvonul străbătu palatul: „Grăsunul s-a culcat cu ea". Şoaptele se răspândiră mai departe, prin culoare, prin încăperi, dincolo de poartă. După zece minute o ştia trimisul Austriei, contele Mercy, după cincisprezece minute spaniolul Aranda, iar după alte zece minute lordul Stormont, împuternicitul maiestăţii-sale britanice. Secretarii fură treziţi în miez de noapte. Mercy, Aranda, Stormont, toţi începură să dicteze. Caii curierilor fură înşeuaţi, scrisorile recitite în pripă, sigilate. Apoi curierii porniră în goană spre

răsărit, sud, apus, schimbând caii la fiecare popas.

A doua zi scriseră şi cei interesaţi. Louis îi scrise lui Josef în germană ca să-i arate adânca sa recunoştinţă. „Dumneavoastră, sire, vă datorez fericirea mea”. Toinette scrise împărătesei: „Ziua aceasta, scumpă mamă, este cea mai fericită zi din viaţa mea. Acum s-a împlinit căsnicia mea şi încercarea n-a dat greş. Nu sunt încă gravidă, dar sper să fiu din clipă în clipă”, şi făcu o pată.

De obicei, lui Toinette nu-i plăcea să rămână singură cu gândurile ei. De data aceasta însă rămase singură, chiar şi după ce încheie anevoioasa scrisoare către împărăteasa mamă, şi nu lăsă pe nimeni să intre. Şedea tolănită, copleşită de gânduri şi simţăminte nelămurite, judecând cele întâmplate. Lucrurile se petrecuseră în bezna nopţii, la adăpostul perdelelor grele care-i înconjurau patul, din afară pătrundea slab lumina lămpii; de altfel, Toinette ţinuse aproape tot timpul ochii închişi. Senzaţii puternice îi înecaseră gândurile, dar atunci când gândise, îi trecuse prin minte ce bine ar fi fost dacă în locul lui Louis s-ar fi aflat un altul. Făcuse multe experienţe, pe cea din urmă însă nu; acum găsea că era de fapt mai puţin decât se aşteptase şi rămase dezamăgită. Totuşi, nu avea nimic împotriva celor întâmplate şi era plină de mulţumire. Acum îşi îndeplinise misiunea, era într-adevăr regină, propria sa stăpână, complet, liberă. Acum aveau să înceteze glumele grosolane despre „regina fecioară”, femeile din hale nu-şi vor mai osteni cloanţele murdare. Şi ce vor spune prietenii ei, Gabrielle, François? Se temea puţin, dar totodată îi aştepta cu o uşoară curiozitate.

Peste tot, în palatul Versailles, lumea se întreba cu răutate cine va fi vinovatul dacă cumva Toinette ar rămâne grea, Louis sau unul din numeroşii amorezi din „camerele de serviciu”? Deosebit de răuvoitoare erau glumele ce se făceau în apartamentele prinţului Xavier, deşi prinţul era convins că mult temutul eveniment avusese loc în mod legitim; ba, plătise chiar prinţului Charles, câştigătorul pariului, cele douăzeci de mii de livre.

Tânărul rege, năuc de fericire, arăta fiecăruia cât de

împăcat era cu sine însuşi şi cu lumea. Făcea şi mai multe glume fără perdea ca înainte. Îşi înghiontea şi mai des cavalerii în burtă sau îi lovea cu putere peste umăr. Odată, observând cum un lacheu se aplecă până jos pentru a ridica ceva, nu se putu împiedica să nu-i tragă, în hohotele generale de râs, o palmă răsunătoare peste fund, dându-i după aceea pe dată un ludovic de aur.

Faţă de Toinette arăta o recunoştinţă plină de supunere, îşi procură în ascuns o situaţie a conturilor ei, se sperie, dar plăti datoriile fără să crâcnească. După unele şovăieli, mai mări încă o dată bugetul *Trianon*-ului. Toinette accepta cu indiferenţă dovezile neajutorate ale dragostei şi admiraţiei lui şi se purta blajin cu el, cum te porţi cu un câine mare şi bleg. Ascundea cât de mult o supăra slăbiciunea lui, purtarea lui neregească, lipsa lui de siguranţă de sine.

Până acum, Louis fusese indiferent faţă de prietenii Toinettei, dacă nu chiar ostil. Acum deveni indulgent, înţelegător. Îşi făcea apariţia în apartamentele prinţesei Rohan, râdea de ţipetele papagalului Monsieur. Îl hrănea şi îl lăsa să-l muşte de deget, apoi se interesa amabil de scumpii morţi ai prinţesei. Stânjenea îngrozitor toată lumea şi se bucurau cu toţii când pleca.

Altă dată o necăji binevoitor pe Diane Polignac. Declară cu vocea lui grosolană, ameninţând-o ştrengăreşte cu degetul, că ar fi auzit că este în amor cu bătrânul rebel din Passy. Ea răspunse rece. El însă comandă manufacturii sale de la Sevres o oală de noapte, de preţ, cu portretul lui Franklin şi i-l trimise Dianei în dar de ziua naşterii.

Nici marchizul Vaudreuil nu se putu feri de amabilităţile obositoare ale regelui. Louis îl prinse de haină şi, holbându-i-se în obraz cu ochii săi miopi, îi vorbi pe larg şi cu bunăvoinţa despre propunerea lui Toinette de a-l numi intendentul distracţiilor ei. Pentru moment, stăteau cam prost cu fondurile pentru întreţinerea casei regale, îi spusese el blajin, dar pentru că în ultimele săptămâni avea motive să fie bine dispus, îi acordase Toinettei acest post. Vaudreuil răspunse, cu o politeţe de gheaţă, că era fericit că Louis aprobase alegerea

maiestăţii-sale regina. Nu ştia însă dacă el era omul potrivit pentru cinstea ce i se hărăzea şi din cauza aceasta o rugase pe regină să-i acorde un scurt timp de gândire. Louis îl prinse amical de un nasture al hainei. „Nu aşa, dragă marchize, nu face mofturi. Dă-i drumul. O să meargă. Fiecare trebuie să aibă încredere în faptele sale."

Toată clica mov trăia săptămâni apăsătoare. Numai contele Jules Polignac rămase nepăsător şi obrazul lui frumos, dar puţin brutal, exprima aceeaşi obişnuită mulţumire de sine. Ceilalţi, afişând o indiferenţă ironică, erau, în fond, îngrijoraţi. După ce Louis se culcase cu Toinette, nu era oare de temut că cei doi se vor apropia şi sufleteşte mai mult unul de altul? Şi, în acest caz, clica îşi va putea oare menţine influenţa?

Cei mai deştepţi dintre membrii clicii, Diane Polignac şi Vaudreuil, se sfătuiră. Vaudreuil, nerăbdător, voia să ajungă de îndată la o încercare a puterii şi s-o împingă pe Toinette la o acţiune politică de natură să provoace nemulţumirea lui Louis. Dacă dânsa se împotrivea, membrii clicii aveau să pună capăt prieteniei cu ea. Diane era împotriva măsurilor violente. Părerea ei era că trebuia să i se dea de înţeles, pe nesimţite, prin observaţii ocazionale, că tocmai acum nu trebuia să se poarte doar ca soţia regelui, ci şi ca regină. Vaudreuil recunoscu înciudat că aceasta era calea cea mai înţeleaptă.

În consecinţă, domnii şi doamnele din clica mov se purtară mai rezervat faţă de Toinette; se purtară astfel încât ea să simtă că ridicase o barieră între ea şi prietenii ei.

Autoritarului, răsfăţatului Vaudreuil, îi venea greu să manifeste doar puţină înstrăinare faţă de Toinette, în loc să-şi dea în vileag toată mânia şi dispreţul. Dar se stăpâni şi nu-şi schimbă purtarea. În schimb, îşi revărsă mânia asupra Gabriellei. Faţă de ea era atât de posomorât şi dispreţuitor încât Gabrielle, totdeauna senină, izbucni până la urmă în plâns; totuşi, îl înţelegea bine pe François al ei şi ştia că purtarea lui morocănoasă i se datora Toinettei şi nu ei. O iubea pe Toinette în felul lui. Se simţea jignit că prostănacul de Louis se bucura de ceea ce i se cuvenea lui. Pe lângă asta,

se frământa mai mult decât ceilalţi la gândul că s-ar putea ca grupul lor să-şi piardă influenţa. Orgoliul lui Vaudreuil avea continuu nevoie de noi satisfacţii; dacă clica şi-ar pierde influenţa asupra Toinettei, şi prin urmare asupra întregii Franţe, el, regele neîncoronat al clicii, ar fi rănit până în adâncul sufletului.

Planul Dianei Polignac începu să dea roade. Toinette simţea schimbarea de atitudine a intimilor ei şi-şi pierdu cumpătul. Nu voia să renunţe la prieteni, la scumpa ei clică mov. Încercă să provoace o explicaţie cu Gabrielle, cu Vaudreuil. Amândoi se feriră. Toinettei îi fu tot mai dor de intimitatea din trecut.

Din felul în care se lipea Toinette de ea, din felul cum o îmbrăţişa, Gabrielle îşi dădu seama că prietenia ei rămăsese aceeaşi. Gabrielle era mai puţin interesată în avantajele exterioare ale acestei prietenii, era legată de Toinette cu trup şi suflet. Ea fu prima care lepădă masca incomodă şi se purtă cu Toinette ca şi înainte.

Vaudreuil însă nu. Cu toată nerăbdarea sa, se stăpâni şi când în sfârşit catadicsi să stea de vorbă, îngreuiă pe cât putu situaţia Toinettei.

Discuţia avu loc într-una din „camerele de serviciu". Camera aceasta, care cunoscuse multe scene furtunoase de acceptare şi refuz, i se păru Toinettei locul potrivit.

Desigur că-şi atinsese scopul mult visat, începu el, căci asta i se putea vedea pe faţă. Toată fiinţa ei strălucea de o neruşinată fericire mic-burgheză. Toinette nu se supără; mânia lui îi dovedea doar cât de mult ţinea la ea. „Acum am scăpat, în sfârşit — răspunse ea — de piedica neroadă care mă oprea să fiu cu adevărat regină. Înţeleg întristarea dumitale, François, dar, ca un prieten credincios, ar trebui totuşi să te bucuri împreună cu mine."

„Judecaţi situaţia cu mult sânge rece, *madame*, răspunse sarcastic Vaudreuil. Vă rog să priviţi cu aceeaşi obiectivitate şi situaţia mea. Veţi ajunge la aceeaşi părere ca şi mine că nu mai am ce căuta aici. Acum, chiar dumneavoastră aţi spus-o adineauri, sunteţi într-adevăr regină şi deci vă aflaţi mult deasupra marchizului de Vaudreuil. Acesta priveşte cu

profund respect la norul din înalturi şi se îndepărtează. Am onoarea *madame*, să vă cer încuviinţarea. Mă retrag pe proprietatea mea de la Gennevilliers."

Toinette se aşteptase să-i facă o scenă, poate chiar să treacă la violenţe şi s-o apuce din nou de mână, ca atunci; ba, în adâncul sufletului, îi şi era dor de asta. Dar vorbele lui reci şi ironice, fermitatea hotărârii lui, o umplură de panică. Ceea ce spunea nu erau vorbe goale, voia într-adevăr să plece. Voia s-o părăsească. Îşi aduse aminte de curtea uneori brutală, furtunoasă ce i-o făcuse chiar în camera aceasta, îşi aminti de siguranţa orgolioasă cu care îl înjosise pe fratele ei mai mare, Josef, făcând din el o figură ridicolă. Nu trebuia să plece, îl iubea, nu voia să se lipsească de el, nu trebuia să plece.

„Dar e o nebunie François — spuse ea tulburată — asta n-o crezi nici dumneata, doar nu ne poţi părăsi. N-o s-o permitem. Suntem doar una, noi, dumneata, eu şi clica mov." — „Vă înşelaţi, *madame*, răspunse politicos Vaudreuil. Mi-e dor de liniştea propice cugetării, de societatea propriei mele persoane. Câte le-am trăit aici la Curte în ultimul timp, nu-mi sunt pe plac. Să nu vă faceţi iluzii, *madame*. Apariţia mea în această cameră nu este o scenă dintr-un joc galant, ci o vizită de adio. Îmi permite regina să-i mai sărut o dată mâna?"

„Dar isprăveşte odată cu glumele dumitale răutăcioase, îl rugă Toinette, de data aceasta cu adevărat speriată. Este prima dată, după nu ştiu cât timp, când putem din nou sta singuri de vorbă şi dumneata mă chinuieşti." — „Dumneavoastră m-aţi chinuit mult mai rău, îi răspunse Vaudreuil. De altfel, Gennevilliers nu este departe. Mă voi ocupa acolo de literatură, voi face teatru. Poate că odată, când voi pune să se joace o piesă deosebit de virtuoasă, voi avea cinstea să primesc vizita dumneavoastră, *madame*, şi a regelui."

Lui Toinette îi dădură lacrimile: „François, fii mai cu socoteală — spuse ea din nou — nu te lăsa mânat de toanele dumitale sălbatice, răutăcioase. Cele întâmplate sunt doar şi în interesul dumitale. Ţi-am spus-o de atâtea ori: din clipa în care nasc *dauphin*-ul, sunt liberă. Am să mă ţin de cuvânt." Vaudreuil o măsură de sus până jos. „*Madame* — spuse el —

simţămintele unui bărbat nu sunt nişte scrumbii marinate. Nici un bărbat nu poate spune dinainte dacă pasiunea lui va dura până ce se îndeplinesc anumite condiţii. Pasiunile nu pot fi legate de condiţii", încheie el şi, oricât de încet ar fi vorbit, vocea sa pătimaşă răsună atât de violent, încât umplu toată camera, părea gata să-i năruie zidurile, iar chipul îi era întunecat de sălbăticia pe care Toinette o cunoştea.

Se dădu speriată înapoi, dar era o spaimă dulce. Aşa îl dorea, aşa îl simţea mult mai aproape de ea. Se aşeză şi izbucni în plâns. „Acum mai şi boceşte", spuse el dispreţuitor. „Credeam — răspunse ea smiorcăindu-se — că am aranjat lucrurile atât de bine pentru mine şi dumneata. Mă simţeam atât de liberă şi fericită şi acum ai stricat totul."

Fără a se sinchisi de ea, Vaudreuil străbătu de câteva ori camera. Apoi se opri la oarecare distanţă de ea şi o privi. „Când s-a întâmplat — întrebă el — v-aţi gândit la mine, spuneţi-mi?" Ea nu răspunse, îl privi de jos timidă, cu un zâmbet umil, abia mijit. Vaudreuil izbucni furios: „Asta mai lipsea! Vă interzic s-o mai faceţi pe viitor! Datoria mea de supus nu merge până acolo. Nu este rolul meu să vă excit simţurile când doriţi să aveţi un *dauphin*."

Acum însă nu-i mai era frică de el. De când văzuse expresia sălbatică a feţei lui, nu mai credea că va pleca. „Nu te mai gândi totdeauna numai la tine, îl rugă ea. Gândeşte-te şi la mine sau mai bine la noi doi. Am aşteptat amândoi atât. Eu am aşteptat atât. Mult a fost, puţin a rămas. Mai rabdă această ultimă perioadă." Se ridică de pe scaun, se apropie, se lipi de el. Îl rugă: „François, rămâi aici, François. Trebuie să fii mai atent cu mine decât până acum. Primeşte postul de intendent. Trebuie să-l primeşti, François." Se gândi cu dulce amărăciune ce greu îi fusese să obţină de la Louis postul, cele şaizeci de mii de livre, iar acum François se lăsa atât de mult rugat.

„Îmi ceri mult, Toinette", spuse el şi ea răsuflă uşurată că-i spunea din nou Toinette. „Îmi dau seama, replică ea blând. Dar ai spus că mă iubeşti. Primeşte postul, François", insistă ea.

„Nu spun nu, dar nici da", răspunse el şi, cuprinzând-o, o

sărută supărat şi, îngăduitor.

Pierre şedea la masa lui de scris, avea în faţă portretul lui Duverny câştigat în lupte grele şi macheta în miniatură a galerei *Orfraye*, pe care o obţinuse cu atâta vicleşug, curaj şi umilinţe. Acum, de când cu serbarea de 4 iulie, era convins că-l câştigase şi pe Franklin de partea sa. Cum de se îndoise că doi oameni ca el şi doctorul nu vor ajunge, în cele din urmă, la o înţelegere?! O scărpină pe căţeaua Caprice şi-i povesti: „Stăpânul tău a fost un măgar, Caprice; chiar şi omul cel mai deştept este câteodată un măgar."

Pe când îl ajuta să se dezbrace, valetul Emile îi spuse: „Un timp, *monsieur* n-a arătat prea bine", şi Pierre recunoscu: „Se poate. Eram puţin surmenat. Apoi întrebă cu mândrie: Dar acum sunt din nou cel vechi, nu-i aşa?" Şi Emile răspunse satisfăcut: „Da, *monsieur* arată iar ca de treizeci de ani", şi-i întinse stăpânului gol cămaşa de noapte.

Planurile sale pentru casa din rue Saint-Antoine deveneau tot mai măreţe şi când arhitectul Le Moyne amintea cât de scump va reveni realizarea unor asemenea proiecte, îi respingea obiecţiile cu o mişcare a mâinii.

Între timp, situaţia firmei *Hortalez* nu se îmbunătăţise câtuşi de puţin. De la Paul nu sosise încă nici o veste. Două vase ale firmei se înapoiaseră, după o călătorie anevoioasă, cu o încărcătură caraghios de mică de mărfuri americane. Dar lui Pierre nici nu-i păsa. Era convins că într-un viitor nu prea îndepărtat va obţine plata şi-l jena prea puţin că circulau din nou zvonuri răuvoitoare despre mijloacele sale financiare. Chiar şi atunci când i se aduse un articol josnic, scris de jurnalistul Metra, despre situaţia casei *Hortalez*, ridică doar din umeri.

Apoi însă i se năzări că anumite amănunte la care făcea aluzie articolul nu puteau avea la bază decât informaţii date de prietenii şi asociaţii de afaceri cei mai apropiaţi şi căzu pe gânduri, cugetă cine se putea ascunde în dosul articolului, ghici realitatea, o ştiuse dinainte. Charlot era înfuriat că el avusese posibilitatea să-i arunce la picioare nenorocitul acela

de sfert de milion încă înainte de termen. Charlot era înfuriat din cauza bunelor relaţii dintre el şi Franklin, Charlot era înfuriat pentru că Désirée...

Pierre se pocni peste frunte. Nu o văzuse pe Désirée de câteva săptămâni. În vâltoarea afacerilor, uitase pur şi simplu de prietena sa cea mai bună, cea mai deşteaptă. Nu putu pricepe cum de nu-i citise încă pe *Figaro*. Toate gândurile despre Lenormant se risipiră, nu mai rămăsese decât dorinţa de a o vedea pe Désirée, de a-i vorbi despre piesa sa. Era un rol pentru ea în piesă, jupâneasa Suzanne, un rol bun, împlinit. Suzanne încă nu exista, dar el ştia că va fi, că va reuşi.

Se duse la Désirée.

Aceasta îl primi de parcă s-ar fi despărţit ieri. Stătea în faţa lui, blond-roşcată, foarte zveltă, nu prea înaltă, cu faţa ei drăguţă, neregulată, inteligentă, cu nasul puţin cârn şi nu-şi ascundea bucuria pricinuită de venirea lui.

Pierre îi povesti despre serbarea de la doctorul Franklin şi că acum era sigur că treburile firmei *Hortalez* nu aveau numai o însemnătate politică, ci vor fi şi rentabile. Ea îl ascultă cu atenţie, nu prea convinsă, cu o cută verticală deasupra nasului.

Îl crezu însă pe cuvânt când îi povesti despre piesă. Nu exista, după părerea lui, un al doilea om care să se priceapă atât de bine ca ea în teatru. Vorbi simplu, explică planul iniţial, rolurile, tehnica, îi arătă avantajele şi dezavantajele anumitor părţi din acţiune, ale trăsăturilor caracteristice ale personajelor.

Apoi citi. Faţă de ea, ajungea doar să schiţeze intenţia. Désirée îl întrerupea des, punea întrebări, îi atrăgea atenţia asupra vreunei contradicţii, vreunei slăbiciuni. Abia acum, în prezenţa lui Désirée şi în discuţia cu ea, îşi dădea seama cum trebuia să arate subreta Suzanne: deşteaptă, impertinentă, glumeaţă, exact perechea lui Figaro. Ea înţelese de îndată spre ce tindea, completă, îl ajută. Îşi aruncau unul altuia idei, fraze, replici.

Lucrară mult timp astfel. Se înţelegeau cu jumătăţi de

cuvinte, se priveau cu ochi râzători, încântaţi unul de născocirile celuilalt.

Când ea spuse, în sfârşit: „Ei acum ajunge”, nu stătu mult să-i mulţumească, ci întinse braţele, ea i se aruncă la piept, râseră, fură fericiţi.

După aceea, abia pe urmă îi trecu prin minte că în contele de Almaviva îl reprezentase nu numai pe ministrul Vergennes şi pe alţii din bunii lui cunoscuţi de la Versailles, ci în primul rând pe scumpul său prieten Charles Lenormant d’Étioles.

Spuse deodată: „I-am dat înapoi banii lui Charlot înainte de termen.” Désirée răspunse, după o tăcere scurtă: „N-a fost prea înţelept din partea ta”, şi rămase o clipă încruntată.

Prietenia ei cu Charlot devenise şi mai complexă. Legătura aceasta era importantă pentru ea nu numai pentru că o ajuta în carieră, ci şi pentru că în felul ei era legată de Charlot; ţinea la acest om dificil care o făcea să sufere, atât cât putea ea în general suferi. Dacă ar fi fost prost, brutal, lipsit de conţinut ca atâţia din prietenii ei din înalta aristocraţie, s-ar fi culcat cu el fără să se sinchisească. Aşa însă o atrăgea şi-i repugna totodată înţelepciunea şi duşmănia faţă de oameni a acestui posomorât om de viaţă. Fără îndoială o iubea, dar în loc să se bucure de asta, făcea mici observaţii cinice şi melancolice, iar când o îmbrăţişa, suspina că din nou căzuse pradă slăbiciunii cărnii. Uneori Désirée trebuia să se stăpânească să nu-i azvârle în faţă, cu cuvinte murdare, tot dispreţul ei pentru firea lui aristocrată, complicată, descompusă. Dar ştia că puterea ei asupra lui avea limite şi că bărbatul care nu o iertase pe o Pompadour plină de remuşcări, nu i-ar ierta nici ei depăşirea acestor limite.

Faptul că necugetatul de Pierre rănise mândria susceptibilă a lui Charlot, o neliniştea. Dar îl înţelegea pe Pierre. Nu jucase ea rolul Angélique-ei?

Nu mai vorbiră despre Charlot, ci reveniră la piesa lui Pierre, la vârtejul măreţ şi pestriţ de dragoste, bani şi intrigă. Când ea vorbi în cuvinte pricepute despre calităţile intrigii, Pierre îşi aminti din nou de tatăl lui. Spuse zâmbind, că numai cine a fost ceasornicar putea îmbina atât de bine toate rotiţele.

Ea, cu simţul ei practic, începu să se gândească dacă, unde şi cum putea fi reprezentată piesa. Ajunsese repede la o concluzie: „Te felicit, Pierre, spuse ea. Ai scris piesa cea mai frumoasă şi cea mai impertinentă din lume. Ce păcat că nu va putea fi niciodată jucată!”

Pierre ştia şi singur că va fi greu să obţină reprezentarea piesei. Dar acum, când Désirée o spunea direct, nu voia s-o recunoască: „Mi s-a mai spus de o mie de ori: imposibil! şi, până la urmă, cei care strigau au rămas cu buzele umflate.”

Désirée şedea cocoţată pe masă, mică, obraznică, foarte nostimă, pe chip i se citea şmecheria şi el înţelese prea bine ce se petrecea în capul ei. Îl socotea un lăudăros pentru că el, măruntul Pierre, se făcea că-şi va reprezenta piesa în ciuda Versailles-ului.

În clipa aceasta, în faţa expresiei neîncrezătoare a lui Désirée, Pierre hotărî: „Figaro îşi va declama monologul pe scenă. Am să impun reprezentarea lui *Figaro*. Am să lupt pentru asta, aşa cum am luptat pentru reabilitare, pentru proiectul american, pentru *Orfraye*, pentru cucerirea bătrânului din Passy; *Figaro* o să fie jucat”.

Hotărârea sa era atât de puternică, încât nici nu o exprimă în cuvinte. Tot ce spuse, fu: „Vom trăi şi vom vedea”.

Începu însă de îndată să-şi facă planuri cum să înfrângă rezistenţa aristocraţiei. Exista o singură cale. Trebuia să-i silească să devină partizani înfocaţi ai piesei. „Ai să vezi — spuse el triumfător — tocmai aristocraţii noştri vor fi aceia care mă vor ajuta să-l joc pe *Figaro*. Oare, nu se găsesc printre ei oameni atât de trufaşi şi afectaţi, încât să guste din punct de vedere estetic fiecare batjocură? Li se pare că se află atât de sus, încât batjocura venită de jos se risipeşte ca o spumă înainte de a-i atinge.”

„Aforismul e nostim, răspunse Désirée. Dar se poate clădi pe aşa ceva o campanie serioasă?” — „Se poate”, răspunse Pierre atât de sigur, încât Désirée aproape îi crezu.

Rămase o clipă pe gânduri. Apoi întrebă: „La cine te-ai gândit?” El se gândi, căută, tăcu. „La Vaudreuil?” interveni ea. Ceva în tonul ei îl făcu să ciulească urechile. Se încurcase

cumva într-o aventură cu Vaudreuil? Avea însă dreptate.

Vaudreuil era omul potrivit pentru planurile sale. Vaudreuil era destul de cinic şi de rafinat ca să se intereseze de o piesă tocmai pentru că-l ataca, dacă piesa era spirituală şi cu haz.

„Îţi mulţumesc, Désirée, pentru toate", spuse Pierre. „Îmi placi, răspunse ea. Dumneata şi piesa dumitale aveţi idealuri atrăgătoare: bani, comedie, intrigă, libertate." — „Nu uita dragostea, Désirée", răspunse Pierre.

După discuţia avută cu Toinette în „camera de serviciu", François Vaudreuil rămase zile întregi, chiar săptămâni, de o veselie agresivă. Obţinuse ceea ce voise: legătura sa cu Toinette devenise mai strânsă, influenţa clicii mov mai puternică.

Găsi cu cale să apară rareori la Versailles, şi-şi petrecea timpul mai mult la Paris, în societatea filozofilor şi a scriitorilor pe care îi proteja. Iubea literatura. El însuşi scria. Dar avea obiceiul să distrugă de îndată ceea ce scria. Căuta doar plăcerea de a scrie, a avea efect i se părea vulgar. Voia să fie singurul care să se bucure de propriul său spirit. Poate că se şi temea puţin ca alţii să nu preţuiască operele sale mai prejos decât se cuvenea.

Lumea, ştiindu-l la Paris, se înghesuia la *lever*-ul lui. Odată, la o asemenea ocazie, se înfăţişă şi Pierre de Beaumarchais.

Vaudreuil se bucură când îl văzu. După părerea sa, spiritul lui Pierre semăna cu al său. Dar, ca băiatul ceasornicarului să nu îşi ia nasul la purtare, trebuiau păstrate distanţele. Astăzi, Vaudreuil avea chef să-i arate lui Pierre că prietenia ce i-o purta era favoare, un dar ce putea fi retras în orice clipă. Nu-i adresă cuvântul, ci se mulţumi doar să-i facă cu mâna un semn alene şi vorbi cu alţii despre lucruri neinteresante, despre un cal de curse pe care-l cumpărase de la fratele regelui Angliei. În sfârşit, dând din coate, Pierre izbuti să-şi facă loc în preajma lui. Spuse că ar dori să-i prezinte o propunere cu privire la participare într-o afacere al cărei profit ar permite achiziţionarea întregului grajd de curse al prinţului englez. Vaudreuil răspunse dispreţuitor: „Nu sunt

negustor”, şi-şi continuă discuţia despre cal, fără a-i mai da atenţie lui Pierre.

Pierre înghiţi umilirea. Ştia că Désirée avea dreptate. Printre cei mari, tot Vaudreuil era acela care avea mai multă înţelegere pentru opera lui, pentru proza sa, pentru replicile şi spiritul lui săltăreţ. Planul de a-l înhăma pe cel mai autentic reprezentant al înaltei aristocraţii din Versailles la carul revoluţionarei sale piese putea izbuti numai dacă accepta această umilinţă. Se făcu deci că nu bagă de seamă intenţia jignitoare şi veni din nou în dimineaţa următoare.

În timpul nopţii, i se năzărise marchizului o glumă pe care o găsea deosebit de bună şi se înfrânase într-atât, încât n-o spusese nimănui. Era deci bine dispus şi mulţumit. Când Pierre îi povesti că scrisese cea mai mare parte dintr-o comedie nouă şi că ar fi pentru el cea mai mare cinste să i-o poată citi lui primul şi să-i fie îngăduit să-i ceară sfatul, Vaudreuil acceptă propunerea cu plăcere. Îşi aminti cât de mult îi plăcuseră în trecut asemenea lecturi ale acestui bufon al său. Îi plăceau trufandalele şi acum, în calitate de intendent al Toinettei, avea un dublu interes să cunoască primul noua piesă a popularului autor. Permise deci lui Pierre să trimită imediat după manuscris, îl reţinu la masa de prânz şi după masă, întins alene pe canapea, în halat, porunci: „Acum e bine, *monsieur*, poţi începe.”

Plăcerea de a-i spune de la obraz acestui aristocrat mândru, încrezut, adevărurile cele mai neruşinate pe care le va auzi vreodată, îl înflăcăra pe Pierre. Era un excelent interpret şi acum se simţea în deplinătatea puterii sale; i se părea că, citind, crea opera. Vocea lui, în stare să redea orice nuanţă, unduia, se încorda, reda mânia, dispreţul, amărăciunea, dragostea; el nu citea, ci îşi juca personajele. Comedia devenea mai clară, mai colorată decât ar fi putut deveni pe scenă.

Desigur, Vaudreuil însuşi îşi bătuse uneori joc de propria lui clasă. Dar putea răbda una ca asta de la acest individ, de la băiatul ceasornicarului? N-ar trebui să-i smulgă din mână manuscrisul şi să-i astupe cu el gura obraznică? Dar, înainte

de a-şi da seama ce se petrece cu el, fu cotropit de puterea torentului. Încă nu întâlnise niciodată o asemenea învolburare a spiritului şi a cuvintelor, trebuia să privească, să asculte, să simtă, n-avea ce-i face, prea era obraznică piesa şi prea amuzantă.

Pierre era conştient că în clipele când citea se hotăra soarta operei sale. Totul depindea de felul în care bărbatul din faţa sa, bărbatul acesta în halat, va primi comedia. Dacă Vaudreuil o voia într-adevăr, Parisul avea să-l vadă pe Figaro. Dacă nu, lui Pierre nu-i rămânea altceva de făcut decât să pună piesa la păstrare, în nădejdea posterităţii.

Citind, Pierre vedea lângă manuscris, ceva mai jos, faţa mare a bărbatului de pe sofa, o faţă inteligentă, trufaşă, de cunoscător, mai mult trufaşă decât inteligentă. Treptat, faţa îşi pierdu din trufie. Vaudreuil avea pricepere şi gust pentru piese de teatru bune. Curând şovăielile i se risipiră şi se hotărî să se bucure de piesă fără reticenţe. Se aşeză pe sofa, sări în picioare, alergă prin cameră. Râse. Interpretă şi el rolurile. „Bis! Bis!" strigă el, aplaudând ca la teatru. Din ce în ce mai des ceru să-i repete câte o frază, îl ruga pe Pierre să reia un pasaj, dădea singur replicile. Cei doi jucau o nemaipomenită scenă de carnaval, râdeau ca nebunii, nici unul nu mai ştia care este bufonul celuilalt.

„Ai nimerit-o grozav, Pierrot, spuse Vaudreuil cu răsuflarea încă tăiată de atâta râs. Asta te dă gata, o să dea gata Parisul, Curtea. Este cea mai bună piesă pe care a scris-o un francez, de la Moliere încoace." — „Şi credeţi că va fi jucată?" întrebă Pierre.

„Grăsunul nu mă poate suferi — cugetă Vaudreuil — nu se pricepe deloc la teatru şi nu gustă umorul. O să fie treabă grea. Dar tocmai de aceea." — „Las' pe mine, Pierre. Ai încredere în mine."

Philippe Gudin purta un adânc respect oamenilor de seamă, recitea cu multă plăcere operele lui Plutarh şi suferise mult că oameni ca Franklin şi Pierre, care luptau pentru aceeaşi cauză, nu erau prieteni. Când Pierre îi povestise despre serbarea de la

Passy şi despre împăcarea lui cu Franklin, i se luase o piatră de pe inimă.

În taverna *La Catrina cea mofturoasă*, întâlni la o masă de filozofi şi scriitori pe doctorul Dubourg. Dubourg era unul din puţinii oameni care nu erau pe placul bunului Gudin. Nu numai că nu luase parte la o serată la care Gudin citise din lucrarea sa *Istoria Franţei*, dar îşi atribuia şi merite ce nu-i aparţineau lui, ci lui Pierre Beaumarchais. Dacă Franklin rămăsese atâta timp rece faţă de Pierre, sigur că de vină erau şi insinuările lui Dubourg.

Gudin se bucură de prilejul ce i se ivea să-i arate colegului Dubourg că vorbele sale perfide rămăseseră în cele din urmă fără efect. Povesti cu vorbe umflate cât de entuziasmat descrisese Pierre serbarea de la Passy. Fusese, fără îndoială, o privelişte înălţătoare pentru Dubourg să-i vadă pe cei doi mari soldaţi ai libertăţii, Franklin şi Pierre, atât de uniţi.

Dubourg îşi aminti cu necaz că, într-adevăr, în seara aceea Franklin fusese de o amabilitate nemeritată faţă de *monsieur* Caron. Dubourg prevăzuse de îndată că domnul acesta şi prietenii săi vor interpreta greşit amabilitatea lui Franklin. Şi acum, iată. Pe viitor aveau să fie şi mai sâcâiţi de zumzăitul şi bâzâitul acestei muşte, a acestei *Mouche au coche*.

Cunoştea câteva zicători usturătoare cu care ar fi putut pune la punct pe prostănacul de Gudin. Hotărî însă să nu se lase antrenat în discuţii necugetate, n-ar fi fost pe placul lui Franklin. „Da — răspunse el sec — îmi amintesc că la acea mică serbare l-am zărit şi pe *monsieur* Beaumarchais. Prezenţa sa, ca şi a altora, a contribuit să scoată în relief măreţia lui Franklin şi a cauzei sale.”

Gudin îşi spusese că observaţiile acre ale acestui încurcă-lume nu dovedeau decât invidia ce o purta lui Pierre pentru prietenia lui strânsă cu Franklin. Şedea comod la masa solidă a tavernei înţesate de lume şi zgomot, îşi descheie pe sub vestă pantalonii, luă o înghiţitură din celebrul vin de Anjou ce se vindea la taverna *La Catrina cea mofturoasă* şi spuse că, într-adevăr, cei doi oameni se întregeau unul pe altul, liniştitul, înţeleptul Franklin şi inventivul, veşnic activul Beaumarchais.

Franklin susţinea cauza Americii prin observaţiile sale filozofice, Beaumarchais prin fapte îndrăzneţe. Franklin era un Solon{37} sau, şi mai bine, un Arhimede{38} al secolului, în timp ce posteritatea va recunoaşte în Beaumarchais pe Brutus-ul timpurilor noastre. Desigur că *monsieur* de Beaumarchais poseda, în afară de ardoarea democratică a lui Brutus, şi ironia limpede, ucigătoare a lui Aristofan{39}. Domnul cel greoi îşi formula părerea în cuvinte ceremonioase, calm şi totodată combativ, cum se cuvine să fie un cărturar.

Doctorul Dubourg se săturase însă de această vorbărie goală şi sforăitoare, îşi pierdu răbdarea. Ochii stinşi i se înviorară în obrazul ofilit. Îşi drese glasul, trase, aer pe nas, luă şi el o înghiţitură de vin şi spuse sentenţios: „Se întâmplă uneori ca un istoric să interpreteze just întâmplări ale trecutului, în timp ce faţă de întâmplările actualităţii să dea greş în mod cu totul neaşteptat. Se pare că aşa stau lucrurile şi cu dumneavoastră, domnule doctor Gudin. Sunt ultimul care ar dori să micşoreze meritele lui *monsieur* de Beaumarchais. Nu numai că scrie farse reuşite, pline de intenţii bune, ci a încheiat şi afaceri riscante cu cei de dincolo de ocean, iar cele treisprezece state unite pot trage unele foloase din ambele activităţi. Dar oricâtă cinste i-ar face asta lui *monsieur* de Beaumarchais, nu mi se pare deloc potrivit ca, atunci când se apreciază evenimentele din America, numele lui să fie pomenit alături de cel al lui Franklin, om de stat şi filozof. Când se fac asemenea exagerări, este de înţeles să se găsească oameni care la pomenirea numelui lui Beaumarchais să se simtă ispitiţi să-şi amintească de fabula lui La Fontaine cu musca şi chervanul.”

Gudin crezu că din cauza zgomotului din tavernă nu înţelesese bine. Dar Dubourg privea la el cu ochii săi mici şi răi, buzele sale răsfrânte plescăiau triumfătoare. Gudin simţi că i se urcă sângele la cap. Respiră greu, îşi descheie şi mai mult vesta şi pantalonii: „Se găsesc asemenea oameni, *monsieur*? întrebă el. Se găsesc oameni care îndrăznesc să-l compare pe poetul şi omul de stat Pierre Beaumarchais cu musca aceea?” — „La o întrebare directă — zise Dubourg —

se cuvine un răspuns direct: Da, *monsieur*.”

Cei doi domni corpolenţi şedeau faţă în faţă, răsuflând anevoie, fiecare apărându-şi prietenul admirat. Ceilalţi comeseni ciuliseră urechile, dar din cauza zgomotului nu înţelegeau ce se petrece. „Vreţi cumva să spuneţi, domnule doctor Dubourg — continuă înverşunat, dar cu vocea scăzută, Gudin — că şi cei din Passy îşi amintesc de fabulă când se vorbeşte de Beaumarchais?” Dubourg şovăi o clipă, chiar două, apoi îşi aminti de *Vulturul de mare* pe care-l pierduse, îşi aminti de scrisoarea aceea în care *monsieur* Caron îşi bătuse joc de el şi răspunse: „Da, *monsieur*. Desigur, *monsieur*.”

Spinarea lui Gudin se încovoie şi mai mult. Nu-i venea să creadă vorbele lui Dubourg, dar îl privi: erau adevărate. Gudin se mândrea că cunoaşte sufletul omenesc, citise numeroase pasaje tari în operele lui Seneca, Cicero, Marc Aureliu, în caracterele lui Theofrast despre nerecunoştinţa, invidie, gelozie şi ponegrirea adevăratei virtuţi. Când Pierre îi povestise prima dată de atitudinea ciudată a lui Franklin, el însuşi amintise despre larga răspândire a acestui viciu respingător. Dar felul în care vedea acum, în faţa sa, expresia duşmănos triumfătoare a lui Dubourg, cum îi era dat să audă cu propriile sale urechi că într-adevăr Franklin îi făcuse o asemenea nedreptate lui Pierre al său, îl cutremură până în adâncul sufletului. Doctorul Franklin, onorat pe ambele ţărmuri ale oceanului ca întruchiparea cinstei şi a sincerităţii, filozoful virtuţii şi al înţelepciunii era în stare pe faţă să-şi laude marele rival şi pe la spate să-l ponegrească cu comparaţii veninoase! Gudin şedea în mijlocul voioşiei zgomotoase a tavernei, cu faţa blândă şi grasă răvăşită, cu umerii căzuţi. Bău, dar vinul uşor acidulat nu-i mai plăcea, şi spuse: „Dacă filozoful din grădina de la Passy, dacă acest Socrate al Apusului a permis într-adevăr ca scriitorul şi luptătorul pentru libertate Beaumarchais să fie într-atât de ponegrit, atunci trebuie să spun, cu toată admiraţia ce i-o port, că s-a purtat prea puţin socratic.”

Dubourg regretă pe dată că-l jignise într-atât pe celălalt. „Îmi pare rău — spuse el — dacă aţi rămas cu impresia că

prietenul dumneavoastră nu este onorat aşa cum se cuvine. Dar m-aţi întrebat, şi pentru că aţi insistat, a trebuit să răspund. Nu ştiu să mint. *Amicus Plato, magis amica veritas*{40}

Era o victorie absolută pentru doctorul Dubourg.

Dar nu se bucură de ea. Zilele următoare fu tot timpul urmărit de imaginea lui Gudin înfrânt. Dubourg era un om de ştiinţă preocupat de obiectivitate şi nu putea nega: în câte i le afirmase despre Franklin şi Beaumarchais mărginitul dar bine-intenţionatul istoric Gudin, se găsea un sâmbure de adevăr. Marele său prieten făurise bazele independenţei Americii dar, de când se afla la Passy, manifesta o letargie de neînţeles, nu se ocupa nici măcar de vasele corsarilor. Nu era de mirare că o asemenea activitate fusese greşit interpretată. Probabil că şi alţii, în afară de *monsieur* Gudin, făceau o comparaţie defavorabilă între activitatea febrilă a lui Beaumarchais şi indolenţa filozofică a doctorului Franklin.

Când doctorul Dubourg se apuca de o problemă, o gândea până la capăt. Singur, având în faţă o sticlă de Corton şi un volum din Montaigne, şedea şi medita asupra discuţiei din taverna *La Catrina cea mofturoasă*. Faptul că acest Gudin limitat, cu mintea înecată în grăsime, îndrăznise să micşoreze importanţa lui Franklin, avea şi o latură bună. Astfel ieşise, la iveală o împrejurare pe care el, medicul Dubourg, o observase, dar de care nu voise să ţină seama: anume că eficacitatea lui Franklin începuse să scadă din cauza vârstei.

Trebuia întreprins ceva. El, Dubourg, deşi numai puţin mai tânăr decât Franklin, rămăsese din fericire în deplina posesie a energiei sale. Avea, aşadar, datoria să-l îmboldească pe marele său prieten; aceasta era misiunea lui istorică. Franklin avea un renume nemaipomenit, popularitate; el, Dubourg, modest, din umbră, trebuia să-şi determine prietenul să-şi folosească popularitatea pentru o acţiune importantă.

Căută în gând o asemenea acţiune, vreun plan măreţ pe care să-l poată înfăţişa lui Franklin. Îi trecură prin minte ba una, ba alta, dar erau toate proiecte slabe, nu ceea ce trebuia. Bea şi citea, cugeta, şi iar bea, şi iar citea. Apoi merse la culcare fără să fi găsit ceva esenţial.

A doua zi se trezi şi iată, găsise ceva într-adevăr esenţial. În timpul somnului Fiinţa Supremă îl ajutase să găsească planul cel mare. Ce noroc. Acum, înainte de a coborî în mormânt, putea să aducă lui Franklin şi libertăţii un serviciu care să nu fie uitat.

Dădu ordin să se înhame caii şi plecă la Passy.

La vremea asta, Franklin şedea în camera sa de lucru, aplecat asupra unei scrisori adresate prietenului său, doctorul Ingerhousz, din Viena. Îi descria pe larg întâlnirea pe care o avusese cu chimistul Lavoisier. Broşura lui Lavoisier despre oxidări deschidea perspective noi, iar ceea ce îi mai comunicase tânărul savant în completare merita toată atenţia. Franklin avea o pasiune deosebită pentru formularea scrisă, clară a problemelor ştiinţifice. El însuşi avea disciplina muncii, era obişnuit să se concentreze. Acum însă gândurile îi fugeau, puse pana jos şi se lăsă purtat de gânduri care nu aveau nici o legătură cu interacţiunea anumitor părţi ale aerului cu anumite substanţe metalice.

Starea sănătăţii lui Franklin nu mai fusese de multă vreme atât de bună. Vremea era minunată, înota în Sena şi-şi făcea exerciţiile fizice urcând şi coborând treptele teraselor. Iar serile pe care le petrecea cu *madame* Helvétius şi cu *madame* Brillon erau desigur plăcute. Totuşi, îi lipsea liniştea obişnuită.

Sosise poşta din America şi putea, în sfârşit, să-şi facă o imagine clară asupra situaţiei. Era o imagine foarte neplăcută. Comunicările oficiale ale Congresului vădeau îngrijorare, iar scrisorile confidenţiale ale prietenilor săi erau mult mai sumbre încă. Armata lui Washington ducea lipsă de oameni. Diferitele state nu furnizau nici oameni, nici materiale şi nici bani în cantităţile la care se angajaseră. În schimb, multe mii de cetăţeni se apucaseră de piraterie pe cont propriu sau se angajau pe vase de piraţi. Greutăţile administrative şi economice se adunau. Banii pe care îi emitea Congresul nu mai erau acceptaţi la plăţi decât cu valoarea redusă sau chiar deloc. Certurile dintre diferitele state nu conteneau, încrederea în victoria finală scădea, totul se prăbuşea.

Prietenii scriau că, dacă Franklin nu va reuşi să obţină în curând încheierea alianţei, ajutorul va sosi prea târziu.

În curier se găsea şi o scrisoare a fiicei sale, Sally. Când Congresul se refugiase la Baltimore, o pornise şi ea la drum cu soţul ei, Richard Bache, evacuând şi biblioteca tatălui ei. O dată cu Congresul se întorsese şi ea şi adusese înapoi, la Philadelphia, în casa de pe Market-Street, cărţile, tablourile, precum şi restul lucrurilor la care ţinea tatăl ei. Acum, scria ea, oraşul se află din nou în pericol. Alde Shippen, Kearsley, Stansbury, toţi aceşti *tory* ridicau din nou capul, o mulţime de republicani îşi vindeau casele mult sub valoare, unii se pregăteau iar de fugă sau chiar fugiseră. De data aceasta însă, nu avea să se lase cuprinsă de panică. De data aceasta rămânea pe loc, păstra şi lucrurile tatălui în casă, avea încredere că totul va merge bine.

Franklin o văzu limpede înaintea ochilor pe fiica sa Sally, blondă, zdravănă, cum trebăluia cu mâinile ei mari, puternice, dibace. Fiica sa avea aceeaşi înţelegere sănătoasă a oamenilor ca şi el şi amândoi, şi ea şi soţul ei Richard Bache, erau curajoşi, aveau curajul oamenilor lipsiţi de fantezie. Tocmai de aceea, hotărârea lor de a rămâne pe loc nu dovedea nimic în ce privea securitatea Philadelphiei.

Sally scria că mulţi dintre prietenii lui îşi risipeau avutul şi se pregăteau de fugă. Tristeţea îi cuprinse sufletul. Vedea în închipuire scumpul său oraş. Era cel mai mare oraş din America, dar nu era mare, Parisul era cel puţin de douăzeci de ori mai mare. Oraşul său Philadelphia avea o înfăţişare rustică, cu puţine străzi pietruite, iar spaţiile verzi, grădinile erau mai numeroase decât clădirile. Era însă un oraş frumos, colorat, perfect sănătos, majoritatea populaţiei era cu stare, mulţumită, şi asta se vedea. Aci, în Paris, cei ce umblau în mătase şi brocart erau mai numeroşi, dar nu trebuia să-i priveşti cu prea multă atenţie, căci majoritatea purtau haine de căpătat, haine pe care le lepădase aristocraţia. Asemenea sărăcie sulemenită nu întâlneai la Philadelphia. Aveau şi mai puţine trăsuri; cine era leneş, ca el, folosea un scaun cu purtători. În schimb era mai puţină murdărie şi mizerie la

Philadelphia, şi nici strâmtoarea, duhoarea şi aglomeraţia sărăciei pe care fusese silit să le vadă în anumite cartiere ale Parisului nu le puteai întâlni acasă. Acolo şi cel sărac trăia printre grădini, ca el la Passy. Le venea greu prietenilor săi să-şi părăsească frumosul oraş. Lui însuşi îi venea greu să-şi închipuie că acum, pe când şedea aci, ofiţeri englezi ar putea să se plimbe făloşi pe Market-Street şi poate că în cafeneaua lui James, în City-Tavern şi în localul hotelului *La regina indiană*, se lăfăiau soldaţii englezi cu mundire roşii şi prostănaci din Hessen. Necazul îi cuprinse inima bătrână şi nici gândul la sacii cu făină de hrişcă şi mălai pe care i-i trimisese Sally pentru prepararea felului de mâncare ce-i plăcea cel mai mult nu putu să-i aline supărarea.

Desigur că şi Arthur Lee şi Silas Deane au primit rapoartele lor personale. Fără îndoială că vor sosi chiar astăzi, grăbiţi, indignaţi, îngrijoraţi, aferaţi. Vor face propuneri absurde, vor cere să se întreprindă ceva. Era de înţeles că-şi pierdeau răbdarea, chiar şi lui îi venea greu să şadă aici fără nici o treabă. Dar nu era nimic de făcut. Se învârteau într-un cerc vicios. Deoarece războiul mergea atât de prost, era neapărat nevoie de alianţa franceză, iar Versailles-ul nu putea fi convins să încheie o alianţă atâta timp cât războiul mergea atât de prost.

Franklin îşi închipuise că a devenit mai înţelept, cu vârsta, şi că se obişnuise cu încetineala progresului istoric. Dar răbdarea nu-i pătrunsese sufletul până-n adâncuri, lunga aşteptare era un chin. Viaţa i se scurgea, iar cauza căreia îi închinase restul vieţii sale nu progresa. I se părea că seamănă cu sfântul Gheorghe din icoană care călăreşte, călăreşte şi nu se urneşte din loc. Desigur, era convins de victoria finală. Neatârnarea Americii era asigurată de mersul istoriei şi îi fusese îngăduit să-şi dea şi el contribuţia. Zărise ţara făgăduinţei, dar se temea că va trebui să moară fără să-i fi călcat piciorul pe acel tărâm.

Acestea erau gândurile şi necazurile lui Franklin, când doctorul Dubourg intră înfierbântat, gata să-şi expună ideea.

Spuse că până-n prezent, cel mai bun capital de care

dispuneau fusese cu totul neglijat. „Ce fel de capital?” se interesă Franklin. „Popularitatea dumneavoastră!” răspunse triumfător Dubourg şi arătă insistent cu bastonul spre Franklin. Fără să-i pese de zâmbetul sceptic al acestuia, continuă să explice că alianţa cu Statele Unite nu se realizase încă, precum ştia toată lumea, din cauza opoziţiei regelui. Până acum se preocupaseră numai de miniştri. Aceştia însă, cu toată bunăvoinţa lor, nu puteau învinge rezistenţa regelui. Asta n-o putea face decât o singură persoană, austriaca, Marie Antoinette. Franklin trebuia să încerce s-o câştige pentru cauza Americii, să încerce cel puţin s-o întâlnească.

Franklin îl privi lung şi întrebător pe doctorul Dubourg, apoi răspunse prietenos: „Bătrâne dragă, ocupă-te de corăbiile tale de corsari”.

Dubourg însă, fără a se simţi jignit, explică cât de bine era întocmit planul său. Cu toată admiraţia ce o purta prietenului, îi era superior într-o privinţă: trăise toată viaţa la Paris şi înţelegea mai bine decât Franklin mentalitatea de la Versailles. Ştia cât de adorată este moda la Curte şi îndeosebi de către clica mov, care era cercul austriacei. „Sunteţi la modă, doctore Franklin, afirmă el cu emfază. Încercaţi să vă întâlniţi cu regina. O să vedeţi, merită”, încheie el victorios.

„Iată într-adevăr pe romanticul meu Dubourg, replică Franklin agale. Poate vă amintiţi că nu s-a putut înfăptui nici măcar o întâlnire cu Josef, împăratul cel liberal.” — „Toinette este femeie — se aprinse Dubourg — ea nu crede în politică, ci în modă.” — „A vedea pe regină! Uşor de spus! Franklin clătină din cap. Chiar dacă delegaţia americană este simpatizată la Paris, la Curte lumea strâmbă din nas. Dacă vreau să văd pe *monsieur* de Vergennes, sau numai pe *monsieur* de Gérard, trebuie să mă strecor pe scara din dos.” Faţa bătrânească a lui Dubourg, cu pielea zbârcită, surâdea viclean. „Ce-ar fi dacă aţi face reginei o vizită pe scara din dos? întrebă el, După câte ştiu, Louis şi-a înfăptuit căsătoria abia recent, Marie Antoinette a devenit femeie de puţină vreme. În această fază — lămuri el ca un adevărat cunoscător, cu ademeniri în glas — femeile sunt emotive şi gata să facă cele

mai năstruşnice năzbâtii. La Curtea din Versailles multe se pot întâmpla. Ascultaţi-mi sfatul măcar o dată, îl rugă el. Credeţi-mă, lucrul cel mai deştept este să apucaţi vaca de coarne."

Intrigi mărunte, încâlcite, ca cele propuse acum de Dubourg, îi erau cu totul străine lui Franklin. Credea într-o raţiune superioară, imanentă a istoriei. I se părea caraghios să încerce să rezolve o situaţie istorică prin astfel de manevre copilăroase, ticluite de fantezia bogată a unui Dubourg, căzut, din cauza vârstei, în mintea copiilor. Pe de altă parte, ştia din cercetările făcute în domeniul ştiinţelor naturii, că uneori un fapt mărunt, întâmplător, ducea la descoperiri revoluţionare. „Proiectul" lui Dubourg era fără doar şi poate o născocire searbădă, nerealizabilă, şi chiar realizată nu ducea la nimic. Dar Franklin era obişnuit întâi să încerce şi apoi să respingă. Ce putea strica încercarea de a se întâlni cu Habsburga? În nici un caz n-ar putea s-o câştige „pentru cauza americană", aşa cum îşi închipuia naivul său prieten. Dar un şir întreg de personalităţi influente, care simpatizau cu America, nu-şi manifestau simpatia numai din cauza poziţiei duşmănos-neutre a perechii regale. Dacă s-ar întâlni cu regina şi ar sta de vorbă cu ea, poate că acest simplu fapt ar ajunge pentru ca oamenii aceia să prindă mai mult curaj. Oare nu-i făcuse Maurepas aluzii că nu preţuieşte îndeajuns valoarea practică a popularităţii sale? De ce să nu-şi exploateze posibilităţile? Ceilalţi, Lee şi Silas Deane, îl îmboldeau să facă ceva. Dacă ar încerca s-o întâlnească pe austriacă, le-ar dovedi buna sa voinţă şi măcar ar scăpa câtva timp de gura lor. De altfel, situaţia Statelor Unite era din păcate de aşa natură, încât nu se putea renunţa dinainte la nici un proiect, oricât de aventuros ar fi fost. Trebuiau să se agaţe de orice, chiar şi de coada dracului.

„Dragă prietene, având în vedere că-ţi pui atâtea speranţe în asta, am să mă gândesc la propunerea dumitale. În orice caz, îţi mulţumesc", spuse Franklin. Faţa lui Dubourg care, după cum observă Franklin cu părere de rău, devenea din ce în ce mai hipocratică, strălucea toată de bucurie.

Într-adevăr, Franklin vorbi despre ideea lui Dubourg, în

prezenţa acestuia, domnilor Lee şi Silas Deane.

Arthur Lee se opuse de îndată, cu înflăcărare. Emisarul unui popor liber, spuse el sever, nu trebuia să se înjosească într-atât, încât să linguşească o despotă. Silas Deane însă era încântat. După părerea lui, era de neînţeles că nu se încercase mai de mult să se câştige pe calea aceasta o influenţă asupra Versailles-ului şi, cu toate că de obicei nu putea să-l sufere pe doctorul Dubourg, duşmanul şi calomniatorul lui Beaumarchais, declară că ideea lui era un fel de ou al lui Columb.

Arthur Lee spuse dispreţuitor că, din fericire, nedemnul proiect cădea de la sine, După experienţa cu faraonul de la Viena, nu vedea nici o posibilitate de a se realiza o întrevedere cu despota de la Paris. Dubourg interveni spunând că o regină care vine în contact, incognito, cu oameni de tot felul, trebuie să fie accesibilă şi unui Franklin. Silas Deane spuse însă cu un zâmbet şiret: „Dacă cineva este în stare să pună la cale o asemenea întâlnire, atunci e numai acela care de atâtea ori ne-a ajutat la nevoie: prietenul nostru Beaumarchais”.

Dubourg fornăi supărat pe nas. Nu-şi închipuise astfel lucrurile El, Dubourg, arătase calea pe care să fie scos chervanul din mocirlă şi acum se ivea din nou musca. „Totdeauna Beaumarchais al dumitale!” zise el nemulţumit.

„Dar nu există altul”, răspunse Silas Deane, ridicând din nimeri. Arthur Lee spuse: „Ei, acum vedeţi, domnii mei, unde se ajunge, când asemenea fapte înjositoare sunt măcar luate în considerare? Pentru a o linguşi pe despotă, aveţi nevoie de ajutorul afaceristului.” Franklin spuse însă împăciuitor: „Cine vrea să strunjească un nasture bun din os, nu trebuie să se teamă de puţină duhoare”.

Îl luă pe Silas Deane de o parte şi-i ceru să intre în legătură cu Beaumarchais. „Dar nu cumva să-i dai de bănuit că propunerea vine de la mine. Ar fi neplăcut dacă, după întâlnirea nereuşită cu Josef, nu s-ar alege nimic nici din treaba asta şi discreţia nu prea este o calitate cu care să se laude *monsieur* de Beaumarchais. Ar trebui să fie un serviciu

pe care să ţi-i facă dumitale. Prezintă proiectul ca o idee a dumitale", îl rugă el. „Dar nu vreau să mă împopoţonez cu penele doctorului Dubourg", răspunse Silas Deane şovăind. „Doctorul Dubourg are modestia cărturarului, îl linişti Franklin; iau totul asupra mea." — „Bine, acceptă Silas Deane. Îmi pare bine — nu se putu el împiedica să adauge — că şi dumneavoastră aţi ajuns să-l preţuiţi pe *débrouillard*-ul nostru."

Când Silas Deane îi vorbi a doua zi lui Pierre, acesta ghici de îndată cine îl trimisese.

„Spune, stimabile — întrebă el confidenţial şi direct — vii din însărcinarea marelui nostru prieten de la Passy?" Silas Deane roşi tot, îşi şterse sudoarea şi-l asigură: „Nicidecum, ideea este a mea". „Atunci ai avut o idee îndrăzneaţă", îl lăudă Pierre. „Îţi mulţumesc", răspunse Silas Deane măgulit.

Pierre simţea o adâncă satisfacţie. Acum se confirma în chip strălucit ceea ce serbarea din 4 iulie lăsase să se întrevadă. Franklin înţelesese că independenţa Americii nu putea fi realizată fără sprijinul lui Pierre Beaumarchais.

Sarcina îl ispitea. Regina Franţei trebuia atrasă, împotriva voinţei sale, la o întrevedere cu conducătorul rebelilor. Aci era nevoie de o intrigă cum urzise el multe în comediile sale. Calea o şi întrezărea. Şi de data aceasta, ca şi în multe alte dăţi asemănătoare, alergă cu proiectul pe jumătate copt la prietena sa Désirée.

Cei doi copii vicleni şi neînfricaţi ai străzilor Parisului cugetau împreună cum să-i tragă pe sfoară pe îngâmfaţii lor protectori de la Versailles. Era clar că drumul cel mai drept trecea prin Vaudreuil. Désirée ţinea la prietenul ei François, era generos şi desigur că, orice conflict ar avea cu *Théâtre Français*, i-ar ţine parte cu tărie. Dar uneori o făcea să simtă, toată aroganţa sa, şi ei găseau că are haz să-l folosească drept unealtă inconştientă într-o intrigă mare, îndreptată împotriva clasei sale.

Erau amândoi convinşi că Vaudreuil, ca favorit oficial al reginei, putea, dacă voia într-adevăr, s-o facă pe aceasta să

accepte întâlnirea cu Franklin. Désirée socotea momentul, deosebit de potrivit ca ideea lor să fie pe placul marchizului. Acesta părea dispus să accepte intendenţa ce i se oferea şi mai căuta doar ceva senzaţional prin care să poată arăta Curţii şi oraşului că rămâne totuşi vechiul Vaudreuil, independent, care nu se pleacă în faţa gusturilor şi politicii lui Louis.

Încurajat deci de Désirée, Pierre se duse la marchiz şi-i povesti că, de când lucra la *Figaro*, era din nou stăpânit de pasiunea teatrului, nimic altceva nu-l mai interesa; şi judeca tot ce i se ivea în cale din punct de vedere al scenei. Chiar şi despre bătrânul Franklin încercase să compună o piesă. Bărbatul cu haină de blană, cafenie, cu ochelarii cu rame de oţel, era o figură potrivită pentru o comedie, un tată onorabil, nobil, înţelept, emoţionant şi puţin caraghios. Îi era însă al dracului de greu să brodeze în jurul lui intriga unei piese. El, care de obicei se pricepea la asemenea lucruri, nu găsea o posibilitate verosimilă să pună faţă în faţă eroul şi adversarii săi, în aşa fel încât să-şi dea replici spirituale şi bătăioase. De o parte se afla bătrânul din Philadelphia, de cealaltă parte Versailles, Curtea şi chiar dacă se aflau doar la câteva mile unii de alţii, totuşi distanţa dintre ei era atât de mare, de parcă s-ar fi aflat de o parte şi de alta a oceanului. Nu puteau fi cuprinşi în cadrul aceloraşi scene. Era păcat, căci astfel bătrânul Franklin rămânea o figură de monolog în jurul căreia nu se mai putea construi nici o comedie.

Şedeau la masă. Vaudreuil mânca alene şi asculta cu indiferenţă. Dar Pierre, bun cunoscător al simţămintelor omeneşti, observă că această indiferenţă era jucată. Nu-l interesa că marchizul nu lua parte la discuţie. Ştia că omul reacţiona aşa cum şi-o dorise.

Era atât de sigur de succes, încât ajuns, acasă, dădu frâu liber imaginaţiei sale. Îl vedea în închipuire pe Franklin venind în casa din rue de Condé, în frumoasa sa cameră de lucru şi mulţumindu-i pe un ton grav, cu un pic de ironie, căci altfel nici n-ar fi putut bătrânul. Şi apoi se expedia de la Passy o scrisoare către Congres, în care erau preaslăvite meritele firmei *Hortalez* şi în care se cerea achitarea imediată a

drepturilor de mult scadente ale firmei. Scrisoarea era compusă de el, de Pierre, dar era semnată de Benjamin Franklin. Iar din America sosea flota casei *Hortalez & C-ie*, vas după vas, şi fiecare aducea poliţe, şi fiecare aducea mărfuri, un belşug nespus, răsplata binemeritată a idealismului şi a vicleniei sale.

Vaudreuil, de asemenea, era foarte mulţumit. Fiul ceasornicarului, bufonul său, îi dăduse fără să ştie ideea pe care o căuta de atâta vreme. Să provoace o ciocnire între Versailles şi american era ceva nostim, era senzaţia de care avea nevoie. Pentru un *monsieur* Caron, aşa ceva era desigur irealizabil. Chiar dacă încerca doar să-şi închipuie una ca asta, era îngrădit de pretutindeni. Dar el, Vaudreuil, avea aripi cu care să treacă peste oprelişti. Să-l facă pe conducătorul rebelilor să se întâlnească cu o personalitate influentă de la Curte? Nimic mai uşor. Trebuia doar să ai îndrăzneala şi fantezia unui adevărat aristocrat, ca să pui la cale întâlnirea nu cu vreo *personalitate* oarecare, ci cu *Personalitatea*, cu figura principală.

Obraznic, vesel şi bine dispus, Vaudreuil îşi făuri un plan. Avea să fie o comedie aristofanică, demnă de un Vaudreuil, o glumă care îl va supăra pe grăsun şi va da de bârfit Curţii săptămâni de-a rândul.

Un lucru era clar, întâlnirea trebuia să aibă loc în cadrul unei serbări, la proprietatea lui din Gennevilliers, la un fel de bal mascat, aşa încât Toinette să poată apare incognito şi să stea de vorbă cu rebelul. Nu mai trebuia decât să găsească pretextul nimerit ca să-l invite pe bătrân. Trebuia să fie un spectacol, o piesă care să aibă vreo legătură oarecare cu revolta quakerilor.

Enumera în gând piesele de teatru pe care le cunoştea. Căută, găsi, se răzgândi, găsi alta.

Exista un dramaturg mai vârstnic, respectat, Antoine-Marin Lemierre. Scria piese nobile în versuri, puţin cam plictisitoare, dar minunate prin tiradele lor îndreptate împotriva preoţilor neînţelegători şi a domnitorilor despotici. De obicei, acţiunea se desfăşura în epoci şi ţinuturi îndepărtate, în antica Persie,

Indie, şi după unele şovăieli, cenzura le lăsase să treacă. Acum însă Lemierre scrisese un *Wilhelm Tell*, iar cenzorul declarase că nu putea admite pe scenă răscoale decât dacă se desfăşoară cu cel puţin o mie de ani înainte şi la o distanţă de cel puţin două mii de mile. Interdicţia stârnise vâlvă, autorul apelase la rege. Louis confirmase hotărârea cenzorului. Prezentarea acestei piese la castelul său, în faţa unui cerc restrâns, ales, nu de către artişti profesionişti, ci de amatori aristocraţi, i se păru lui Vaudreuil un lucru îndrăzneţ şi picant, ironic şi revoluţionar, şi totodată un bun pretext pentru a-l invita atât pe american, cât şi pe Toinette.

Îşi puse prietenii la curent cu planul, pe prinţul Charles, pe Polignac şi Rohan. Le explică în cel fel îşi închipuia lucrurile, nu ca o manifestare politică, ci ca un eveniment estetico-monden. Nu trebuiau luaţi în serios — asta se înţelegea de la sine — nici bunul Lemierre cu neînfricaţii lui elveţieni, nici onorabilul patriarh din ţara quakerilor. Rebelii puteau fi bătuţi pe umăr, înţeleşi, întâmpinaţi cu un zâmbet. Astfel tratată chestiunea, delicat, uşor, devenea o farsă demnă de clica lor.

Ceilalţi se înflăcărară pentru proiect şi în curând fură la fel de entuziasmaţi ca şi Vaudreuil. Hotărâră să transforme serbarea într-un bal mascat la care reprezentarea lui *Wilhelm Tell* nu avea să fie decât una din numeroasele atracţii, la fel ca şi baletul sau jocul de artificii. Pregătirile fură ţinute secrete, pentru ca efectul surprizei să fie şi mai picant. La început, prinţul Charles voise să-l joace atât pe Tell care împuşcă, cât şi pe guvernatorul habsburgic care este împuşcat, în cele din urmă, i se dădu rolul lui Tell; cel al întunecatului austriac fu dat frumosului, brutalului conte Jules, căruia i se potrivea foarte bine. Gabrielle Polignac se bucura că va arăta bine în rolul unei elveţiene simple, plină de nobleţe, dornică de libertate, şi începu de îndată să se sfătuiască cu *mademoiselle* Bertin. Singurul rol amuzant din piesă, fiul lui Tell, de pe capul căruia se doboară mărul, Vaudreuil îl dădu actriţei profesioniste Désirée Mesnard.

Diane Polignac îşi luă sarcina să-i stârnească lui Toinette

curiozitatea, ca să fie mai siguri că va primi invitaţia. Îi povesti confidenţial că Vaudreuil voia să prezinte la Gennevilliers mult discutatul *Wilhelm Tell* şi se întreba dacă s-o invite pe Toinette. Aceasta înţelese că François voia să dovedească ce intendent original intenţiona să fie. Ea însăşi avea chef să-l necăjească puţin pe bunul Louis şi se simţea jignită că-i puneau curajul la îndoială.

La prima ocazie când rămase singură cu Vaudreuil, îl întrebă în glumă: „Ce zici, François? Am să fiu invitată la balul dumitale mascat?" — „Prezenţa dumneavoastră, *madame* — răspunse Vaudreuil politicos — ar fi o cinste pe care nu îndrăznesc s-o pretind. N-aş voi să vă îndemn la lucruri necugetate." — „Nu-mi amintesc — răspunse Toinette — să-ţi fi dat prilejul să te îndoieşti de curajul meu." — „Am să prezint o piesă — spuse brusc Vaudreuil — care l-a înfuriat grozav pe grăsun. *Wilhelm Tell*. Luând în considerare natura relaţiilor pe care le aveţi acum cu regele, nu ştiu dacă prezenţa dumneavoastră ar fi recomandabilă." — „Îţi sunt recunoscătoare — spuse Toinette — că te îngrijeşti deodată cu atâta atenţie delicată de relaţiile mele cu regele. Nu văd nici un motiv pentru care să nu asist la *Wilhelm Tell*-ul dumitale. Elveţia mă interesează. Îţi este desigur cunoscut că în sătucul meu de la *Trianon* instalez o fermă elveţiană. Eroul naţional al elveţienilor mă interesează îndeaproape." — „Autorul piesei va asista la spectacol", spuse Vaudreuil. „Ei şi?" răspunse Toinette. „O să fie de faţă şi alţi musafiri interesanţi — continuă Vaudreuil — de pildă doctorul Franklin".

Sprâncenele arcuite ale lui Toinette se înălţară şi mai mult, o roşeaţă uşoară îi năpădi faţa albă.

„Vedeţi — zâmbi Vaudreuil — acum sunteţi într-adevăr sora împăratului Josef."

Toinette se simţea nespus! de încurcată. Lucrurile păreau mult mai periculoase decât îşi închipuise. Ea, Maria-Antonia de Habsburg, regina Franţei şi a Navarrei, să-l întâlnească pe bătrânul tipograf şi rebel: nu, oricât de curajos ar dispreţui orice fel de protocol, asta nu se putea. Nu numai că ar pricinui neplăceri lui Louis, dar şi Josef i-ar face reproşuri

binemeritate, prin gura lui Mercy şi a abatelui; chiar dacă Josef jucase faţă de François un rol ingrat, avea perfectă dreptate în tot ce gândea şi spunea despre rebel.

Dar, pe de altă parte, nu se gândise însuşi Josef să-l întâlnească pe Franklin? Şi nu-i era asta mai curând permis ei, ca femeie, decât lui? Şi apoi era vorba doar de un bal mascat! Dacă conversa cu americanul, era asta mai rău decât ce făcea atât de des, când intra în vorbă cu necunoscuţii la balul Operei?

Vaudreuil stătea în spatele ei. Se aplecă peste speteaza scaunului şi o privi de sus. Ochii săi căprui, cu sprâncenele dese, negre ca pana corbului, toată faţa lui bărbătească, batjocoritoare, exprimau mai limpede decât cuvintele ceea ce gândea: spunea vorbe mari, dar dădea înapoi de îndată ce o ameninţau neplăceri din partea soţului sau a fratelui.

Nu, nu voia să pară lipsită de curaj. Dintr-o dată se trezi în ea toată nemulţumirea împotriva lui Josef, care o certase şi o umilise de atâtea ori, împotriva veşnicului dascăl care voia să-i rânduiască viaţa cu caietul lui de precepte didactice.

Fără să-şi schimbe poziţia, Vaudreuil deschise gura cărnoasă şi obraznică şi spuse încet, foarte prietenos, cu vocea lui adâncă: „Înţelegeţi, Toinette, că aş dori să vă feresc de o astfel de încercare? Dacă voi fi întrebat despre dumneavoastră la serbare, voi putea răspunde conform adevărului: «Doamna n-a fost invitată».” Acum Toinette era într-adevăr jignită. „Eşti foarte obraznic, François — răspunse ea — ai foarte puţină încredere în mine. Mă jigneşti.”

Atât aşteptase Vaudreuil. „Cum doriţi, *madame*.” Trecu în faţa ei, se aplecă adânc şi spuse cu voce respectuoasă şi ochii batjocoritori: „Vă rog, *madame*, să-mi faceţi cinstea să participaţi la mica mea serbare de la Gennevilliers”.

Toinette îşi muşcă buzele, răsuflă adânc. Vaudreuil se dăduse înapoi, stătea rezemat de cămin şi o privea drept în faţă, politicos, impertinent, amabil, arogant.

Era clar că trebuia să spună nu. Nu-i era îngăduit să-i creeze greutăţi lui Louis şi sie-însăşi şi poate chiar să dăuneze Franţei şi Habsburgilor, numai pentru a-i face acum în ciudă

lui François. Pentru François era simplu, era doar un supus. Ea era regina, avea răspunderi. Trebuia să spună nu. Va spune nu.

Vaudreuil o privea neîncetat, faţa lui plină ironică energică, o sfida: „Sora împăratului Josef".

„Am să vin", spuse ea.

„Dragul meu Pierre — se destăinui Vaudreuil, două zile mai târziu, prietenului şi bufonului său — voi fi în curând în stare să-ţi prezint o piesă care nu e mai prejos de *Figaro* al dumitale. O să-i zică: *O zi nesăbuită* sau *Wilhelm Tell şi regina*." Pierre se simţi cuprins de un val de mulţumire, dar îl privi pe Vaudreuil cu ochii mari şi răspunse: „Nu înţeleg, o, Mecena!"{41}

Vaudreuil îi povesti cu o indiferenţă bine jucată cum găsise soluţia pe care Pierre o căuta. Se va putea vedea cum el, Vaudreuil, va cuprinde în acelaşi cadru pe bătrânul erou al lui Pierre şi pe atotputernica şi graţioasa sa protagonistă. „Transmite-i doar — îi ceru el lui Pierre — prietenului dumitale de afaceri din Passy unele indicaţii de prudenţă, ca să se încadreze cum se cuvine în piesă. Atrage-i atenţia bătrânului că este de dorit să nu recunoască pe înalta doamnă pe care o va întâlni la serbare. Lămureşte pe domnul din Apus că este vorba de o serată mondenă, distractivă, şi nu de o întrunire politică. Dumneata însuţi, dragul meu — încheie el binevoitor — eşti de altfel invitat să asişti la reprezentaţie."

Pierre îşi exprimă admiraţia şi recunoştinţa în cuvinte alese şi-şi oferi îndatoritor serviciile. Purta în suflet o bucurie mare, crâncenă. Dacă domnul marchiz avea chef să joace, apoi, fără îndoială, „prietenul de afaceri" din Apus îi va cânta un cântec discret, dar totuşi răsunător.

Deşi ştia că nimic din cele puse la cale nu trebuiau să se afle, Pierre povesti în mare taină lui Thérèse, Julie, Gudin despre evenimentul în perspectivă şi despre marele serviciu pe care reuşise să-l facă lui Franklin.

Julie nu mai putu de bucurie, Thérèse rămase indiferentă, Philippe în sinea lui turba de furie. Americanii îl exploatau în mod josnic pe nobilul, încrezătorul său prieten, pentru ca apoi

să-şi râdă de el pe la spate. Pierre le furniza arme pentru câmpul de luptă şi pentru cabinetele miniştrilor, el îi ajuta să-şi tragă carul, şi drept răsplată ei îl numeau „musca chervanului”. Dar, dacă ar vorbi, ar pricinui numai rele lui Pierre şi lumii întregi. Se stăpâni, tăcu.

Cu atât mai mult amplifică evenimentele la masa sa de scris. Asemenea lui Procop din Cezarea care-şi scrisese în taină opera, istorică, acea *Historia Arcana* ce trebuia să înfăţişeze lumii chipul adevărat, respingător, al prea lăudatului Justinian, aşa scria el, Philippe Gudin, adevărata istorie a celor treisprezece state şi a doctorului Benjamin Franklin. Zugrăvi în culori tari, vii, pe prietenul său Pierre şi măreţele sale fapte; cu atât mai neagră apărea nerecunoştinţa Americii şi a egoistului patriarh de la Passy. Gudin alese citate din toţi clasicii pentru a da glas indignării sale faţă de o asemenea ingratitudine. Cită din Sofocle: „Cât de repede se risipeşte gratitudinea omului şi se preface în ingratitudine”; cită pe Seneca şi pe Cicero. Şi cu toate că Pierre nu ştia nimic despre vorbele de ocară răspândite pe seama lui, îl lăudă că se poartă ca Alexandru cel Mare al lui Plutarh: „Regească faptă este să laşi oamenii pe care i-ai miluit să te vorbească de rău”.

Astfel de maxime şi cugetări aşternu istoricul Philippe Gudin, ca să-şi uşureze inima, în studiul său despre faptele lui Beaumarchais şi nemerniciile lui Franklin.

În timp ce Franklin şedea în baie, intră în cameră William. I se citea pe faţă emoţia şi mulţumirea: „Ia te uită, bunicule — spuse el — ce a sosit.” Se aşeză lângă el, pe capacul de lemn al cadei, şi-i arătă o invitaţie frumos tipărită.

În timp ce Franklin îşi ştergea cu grijă mâinile ca să nu păteze nimic, tânărul povesti mai departe: „A adus-o un lacheu în livrea verde ca migdalul. Crezi, bunicule, că am să pot merge şi eu?”

Era o invitaţie din partea marchizului de Vaudreuil pentru un bal mascat la moşia lui din Gennevilliers. Aveau să aibă loc focuri de artificii, balet şi prezentarea unei piese de teatru. Deviza serii era: O seară în munţii Elveţiei.

Franklin era convins că invitaţia era în legătură cu aventurosul proiect al bunului său Dubourg. Încă în aceeaşi dimineaţă se ivi şi Silas Deane şi vorbi cu faţa zâmbitoare, vicleană, despre înalta personalitate pe care prea onoratul său coleg avea s-o întâlnească, dar era rugat să n-o recunoască, la serbarea marchizului de Vaudreuil. Vorbi despre eroica răscoală a simplului popor elveţian condus de Washington-ul lor, pe care îl chemase Wilhelm Tell, şi vorbi emoţionat despre prietenul său, *monsieur* de Beaumarchais, marele *débrouillard*. Franklin încuviinţă din cap, se scărpină şi spuse gânditor: „Da, iar a trecut cămila prin urechile acului”.

Îl vizită pe doctorul Dubourg, care era acum nevoit să stea mult în casă, şi-l puse la curent. Emoţionat, Dubourg se bucură că-i mai fusese dat să aducă un asemenea serviciu lui Franklin şi Americii. Alergă singur în pivniţă şi scoase la iveală o sticlă prăfuită de Corton 1761. Nu mai poseda din această nobilă recoltă decât două sticle şi, cu toate că nu avea voie să bea, goli împreună cu Franklin sticla aceasta şi apoi şi ultima.

În sinea lui, doctorul zâmbea mişcat de emoţia prietenului. El însuşi aştepta evenimentele cu o uşoară încordare. Trăise în permanent contact cu mai marii acestei lumi, fusese primit de regele Angliei şi luase parte la o masă oficială a lui Ludovic al cincisprezecelea, la Versailles. Glumise de multe ori în felul său, delicat-ironic, pe seama ceremonialului de la Curte. Totuşi acum, când trebuia să se întâlnească cu o Habsburgă, simţea o uşoară nelinişte. Avea un singur fel de a se purta cu femeile şi nu era sigur dacă galanteria sa ceremonioasă, uşor ironică, se potrivea pentru o regină.

Oricum, trecuse prin multe situaţii ciudate şi cunoscuse mulţi oameni; învăţase să se adapteze şi să ia totdeauna de la oameni şi din evenimente ce era mai bun. Avusese de-a face cu topitori de seu şi cu diplomaţi, cu tipografi, savanţi şi negustori de sclavi, cu scriitori, generali, ţărani, indieni şi o scosese la capăt cu toţii. Nu era omul care să se lase înşelat de aparenţe, de haină şi desigur că va găsi calea potrivită şi cu regina aceasta.

De multe ori se distrase mutând în minte cadrul evenimentelor şi îmbrăcămintea oamenilor dintr-o epocă în alta. Făcu şi acum lucrul acesta. Luă Biblia, deschise la cartea lui Iov şi citi: 6.„Dar într-o zi, fiii lui Dumnezeu veniră şi stătură în faţa Domnului, şi Satana veni şi el printre ei. 7.Ci Domnul grăi către Satana: «De unde vii?» Iar Satana răspunse Domnului şi zise: «Am cutreierat pământul». 8.Atunci Domnul grăi către Satana: «Ai luat tu seama, la robul meu Iov? Că nimeni nu este ca el, pe pământ, bărbat fără prihană şi drept, temându-se de Dumnezeu şi ferindu-se de ce e rău!» Satana răspunse Domnului şi zise: «Oare aşa degeaba teme-se Iov de Dumnezeu? 10.Oare n-ai tras tu gard în jurul lui şi în jurul casei lui şi în jurul averii lui? Lucrul mâinilor lui l-ai binecuvântat şi turmele lui au năpădit pământul. 11.Dar ia întinde mâna şi atinge-te de toate câte le are, să vezi dacă n-o să-ţi stea împotrivă!»”

Şi Franklin tălmăci versurile în felul lui: „6.Deoarece în ceruri era *lever*, întreaga nobilime veni la Curte să i se înfăţişeze Domnului. Printre curteni veni şi Satana, ca fiind de-ai casei. 7.Dumnezeu spuse către Satana: «Nu te-am văzut în ultimul timp. Unde ai fost?» Iar Satana răspunse: «Am fost la castelul meu şi la alte câteva conace să-mi vizitez prietenii!» 8.Şi Dumnezeu spuse: «Să auzim ce părere ai despre contele Iov? Găsesc că este cel mai bun prieten al meu, un om profund cumsecade, plin de respect pentru mine şi care ocoleşte tot ce m-ar putea supăra!» 9.Iar Satana răspunse: «Credeţi într-adevăr, maiestate, că această bună purtare se bizuie pe simpatie şi dragoste personală? 10.Nu l-aţi miluit cu tot felul de favoruri, până ce a adunat o avere uriaşă? 11.Puneţi-l la încercare. N-aveţi decât să-i retrageţi protecţia dumneavoastră şi să-i luaţi veniturile şi funcţiile. Atunci veţi vedea de îndată, cum se va alătura opoziţiei».”

Franklin compară versiunea sa cu cea curentă, veche. Se simţea liniştit, va şti să găsească tonul potrivit şi pentru această regină.

În ziua hotărâtă, o zi de vară caldă, dar nu apăsătoare,

plecă la Gennevilliers însoţit de William, nepotul său. William, îmbrăcat într-un costum de ciobănaş *à la mode*, arăta frumos şi era plin de bucurie neastâmpărată. Franklin purta haina sa cafenie, rămăsese filozoful din Apus, quakerul pe care ţara aceasta dorea să-l vadă în el.

Vaudreuil înzestrase palatul său din Paris şi căsuţa din Versailles cu mobilier nou, elegant, dar păstrase reşedinţa familiei aşa cum o moştenise. Parcul de la Gennevilliers păstrase stilul ceremonios, măsurat, pe care i-l dăduse străbunicul lui Vaudreuil pe timpul lui Ludovic al paisprezecelea. Musafirii lui Vaudreuil se plimbau pe aleile însorite şi pline de praf ale parcului, printre tufişuri perfect egale şi pomi tunşi neplăcut de exact.

De îndată ce gazda îl zări pe Franklin, îi ieşi în întâmpinare şi-i mulţumi pentru venire, cu o politeţă călduroasă. Apariţia doctorului pricinui aceeaşi senzaţie ca pretutindeni. Totuşi, Franklin cunoştea aici mai puţină lume decât la Paris şi se simţea mai puţin la largul lui. Se plimba grav şi înstrăinat printre elveţieni şi elveţience, ciobani şi ciobăniţe, domni în domino şi doamne cu măşti; se simţea stingherit.

Se aşeză puţin obosit pe o bancă la umbră şi i-ar fi plăcut să se scarpine. *Monsieur* Lenormant, costumat într-un domino, se grăbi spre el şi-i dădu lămuriri despre unul sau altul dintre musafiri. De altfel, *monsieur* Lenormant nu avea chef de vorbă şi desigur nici nu era bine dispus. Nu-i plăcuse din capul locului că Désirée primise un rol în drama revoluţionară a lui *monsieur* Lemierre; iar acum, când apăruse şi americanul la Gennevilliers, bănuia că ar putea fi la mijloc vreuna din sumbrele intrigi ale lui Pierre.

Astfel şedeau pe banca lor, Franklin şi Lenormant, tăcuţi şi gânditori, în umbra prin care pătrundeau pe alocuri razele soarelui. Trecu prin faţa lor o doamnă a cărei faţă frumoasă, puţin prea slabă, chinuită, cu ochi mari neliniştiţi, contrasta ciudat cu costumul de munteancă din Elveţia pe care-l purta. Era însoţită de doi cavaleri şi de o altă doamnă, iar în jurul grupului se învârteau doi căţei, lătrând fără încetare. *Monsieur* Lenormant se ridică şi salută în felul său grav, respectuos.

Franklin salută de asemenea, căci doamna i se părea cunoscută. Ea răspunse la salutul lui, apăsat şi chiar ostentativ. „Principesa Rohan”, îl lămuri *monsieur* Lenormant, după ce grupul trecu. Doamna mai merse câţiva paşi. Apoi se opri deodată, se întoarse, cu faţa împietrită într-o expresie inspirată şi totodată înspăimântată şi, în timp ce ceilalţi amuţiră, şopti cu o voce stranie, grăbită: „Îl vedeţi? Îl vedeţi?” — „Cine este?” o întrebară ceilalţi. „Contele de Frontenac, răspunse ea. Nu spune nimic, dar este trist şi ne priveşte cu ochi plini de mustrare. Poate că am făcut ceva ce nu trebuia.” Vaudreuil veni spre ei. O linişti pe prinţesă şi o conduse mai departe.

Franklin mai observase de două-trei ori asemenea accese, nu fără un oarecare interes ştiinţific, dar şi cu antipatia pe care o simţea pentru tot ce era întunecat, înnegurat, haotic, îşi aduse aminte că această prinţesă îi vorbise cu înflăcărare de cauza americană — nu cumva în salonul lui *madame* de Genlis? Dacă îşi închipuia acum că contele de Frontenac, omul care făurise Canada, Franţa nouă, era mâniat pe ea şi societatea ei, nu dovedea aceasta că entuziasmul prinţesei şi al curtenilor din jurul ei era simulat şi că în adâncul sufletului se temeau de America engleză? Nu, ura franceză împotriva Americii de limbă engleză nu murise, iar el, Franklin, avea o sarcină grea.

Majordomul lui Vaudreuil şi alte slugi ale casei poftiră oaspeţii în sala de teatru. Începu spectacolul.

Drama lui Lemierre i se păru lui Franklin o poveste plină de intenţii bune, patetică, străină de realitate. Ţăranii elveţieni de pe scenă, bărbaţii în costume ţipător de bogate, cântau libertatea în versuri sumbre şi înflăcărate şi se dedau la acuzaţii cumplite împotriva tiranilor. Lui Franklin, acuzaţiile acestea i se părură prea puţin întemeiate; cu argumente atât de abstracte nu s-ar fi putut ademeni în America nici un câine de după sobă şi, cu atât mai puţin, un ţăran de la coarnele plugului sau un meseriaş de la uneltele lui. Şi, în timp ce ţăranii de pe scenă continuau să filozofeze şi să blesteme, doctorul hotărî să recitească lista birurilor şi taxelor pe care

adevăraţii elveţieni trebuiseră să le plătească în vremurile acelea împăratului şi guvernatorului său. Căci asta-i cauza cauzelor, domnule autor de piese, gândi el. O variaţie plăcută în ropotul monoton al versurilor tragice o prilejui *mademoiselle* Désirée Mesnard, pe care Franklin o mai văzuse cu plăcere la *Théâtre Français*. În rolul fiului lui Tell, era nu numai plăcută la vedere, ci îşi recita şi versurile naiv şi vioi, subliniind totodată faptul că acest băiat era o femeie. Se desprindea din plictiseala didactică a piesei ca ceva viu, fermecător şi când, spre sfârşit, proclamă în alexandrini meşteşugiţi, cu aluzie directă la Franklin, că exemplul federaţilor va dezlănţui desigur, şi în alte părţi furtuni împotriva tiranilor, obţinu aplauze entuziaste, la care era cât pe-aci să se lase antrenat şi Franklin.

După reprezentaţie, actorii, îmbrăcaţi încă în costumele lor, se amestecară printre oaspeţi. În jurul lui Franklin se formă un grup mai mare, i se puseră, ca de obicei, câteva întrebări inteligente şi multe altele prosteşti. Trebui să dea un autograf ici pe un evantai, colo pe un carnet de bal, erau cu toţii entuziasmaţi şi lipsiţi de înţelegere.

Curând apăru în cercul lui Franklin şi fiul lui Tell. Franklin îi făcu lui Désirée, în franceza lui greoaie, complimente galante şi ceremonioase. Lenormant spuse cu o înfăţişare posacă ce mult îl îngrijorase violenţa şi nepriceperea cu care prinţul Charles mânuise arcul şi săgeata şi că se bucura că totul s-a sfârşit cu bine. Désirée răspunse că era fericită că nu-l dezamăgise pe doctor apoi, cu un zâmbet ştrengăresc, adăugă că speră ca şi restul serii să-i împlinească aşteptările. Franklin rămase uimit că şi ea făcea parte din complot. Lenormant găsi în cuvintele ei pline de tâlc o confirmare a bănuielilor lui că era vorba de o cabală a lui Pierre şi se posomorî şi mai mult.

Acum şi Pierre se alătură grupului. Lăudă piesa cu cuvinte alese, dar numai pentru a încheia cu înflăcărare: „Dar când Franklin este de faţă, chiar şi o piesă bună ca cea a colegului Lemierre păleşte în faţa realităţii. Căci poate oare o piesă de teatru să concureze cu măreţul spectacol pe care America îl oferă lumii?” Franklin, cu o amărăciune prietenească în glas,

răspunse scurt: „Din păcate, spectatorii nu plătesc”.

Pierre însă reluă fraza şi zise: „Asta într-adevăr, aşa este”. Franklin acceptă gluma cu un zâmbet plin de înţelegere.

Între timp, se instalaseră mesele de joc. Printre jucătorii unei mese, doctorul zări o doamnă în costum albastru de păstoriţă şi cu mască albastră. Înţelese pe dată: era regina. Deşi partea de sus a feţii era acoperită de mască, nasul semeţ, buza de jos cărnoasă, mică, uşor răsfrântă, nu puteau fi confundate.

Jocul de la masa doamnei se desfăşura zgomotos, atitudinile erau neforţate, cei doi căţei ai prinţesei Rohan lătrau printre picioarele musafirilor, Franklin observă că doamna cu masca albastră nu era câtuşi de puţin tratată cu vreo atenţie deosebită; dimpotrivă, cei din jurul ei se străduiau vădit să n-o recunoască.

Se ridică şi se apropie de masa de joc, însoţit de William. I se oferi politicos un scaun, el preferă să rămână în picioare. Pe când se apropiase de masă, doamna cu mască albastră ridicase fugar ochii, apoi trăncăni şi jucă mai departe, la fel de liniştită ca şi înainte. Franklin văzu cu plăcere ce piele fragedă şi albă avea, ce braţe şi mâini frumoase.

I se explică jocul: „Hai, bătrâne domn, strigă cu vocea unui precupeţ tânărul şi impertinentul prinţ Charles care şedea la masă, îmbrăcat încă în costumul lui Wilhelm Tell platoşa o rezemase lângă el. Încercaţi-vă norocul, strigă el. Jucaţi.” Franklin observă că doamna cu masca îl priveşte. Ceru bani de la William şi miză, îndatoritor, o piesă mare de argint, un *écu*. „Permiteţi-mi, domnule doctor — spuse Diane Polignac — să măresc miza dumneavoastră; dacă iese un câştig, vă rog, folosiţi-l pentru marea dumneavoastră cauză”, şi adăugă la *écu*-ul lui, cinci ludovici de aur. *Écu*-ul şi cei cinci ludovici fură pierduţi. Franklin îi spuse lui William: „*Écu*-ul îl trecem în socoteala Congresului”.

Părăsi masa de joc şi se întoarse la scaunul său comod. Lumea vorbea despre mărul ce servise drept ţintă şi se făceau observaţii glumeţe despre rolul pe care îl jucaseră merele în istorie; mărul Evei, mărul imperial al împăraţilor romani,

mărul lui Newton, merele otrăvite ale familiei Borgia.

Aceasta îi aminti lui Franklin una din istorioarele lui şi o povesti. Un prieten al său, un misionar englez, se dusese la indienii Susquehanna, le ţinuse predici şi povestise câteva din întâmplările Bibliei, printre altele povestea lui Adam, care a mâncat mărul şi astfel a pierdut paradisul pentru el şi pentru urmaşii săi. Indienii se gândiră mult. Apoi căpetenia lor se ridică şi-i spuse misionarului: „Îţi suntem nespus de îndatoraţi, frate, că nu te-ai temut să treci apa cea mare ca să vesteşti cele ce, ai aflat de la mamele tale. Sunt lucruri drepte şi bune. Este într-adevăr rău să mănânci mere. Este mai bine să se facă cidru din ele."

În timp ce povestea pe îndelete, privea la doamna cu masca albastră. În faţa ei stătea acum Vaudreuil, iar lângă ea, Gabrielle Polignac, într-un costum de ţărancă elveţiană. Doamna cu masca albastră vorbea şi juca; totuşi, lui Franklin i se păru că gândurile nu-i stăteau nici la joc, nici la conversaţie.

Observaţia era justă, Toinette era nervoasă. Dăduse dovadă de un curaj pe care François i-l negase într-un fel atât de provocător. Venise, asistase la piesa interzisă, respira acelaşi aer cu rebelul din Apus. Dar François se afla în faţa ei, juca fără să fie atent şi o privea neîncetat, impertinent, nicidecum umilit, hotărât să nu recunoască vitejia. Fără să fie nevoie ca el să-i mai spună ceva, înţelese că ceea ce făcuse nu era îndeajuns. Era clar că François se aştepta la mai mult, se aştepta ca ea să i se adreseze rebelului. Dacă n-ar face-o, François şi-ar râde a doua zi de ea la fel de crunt ca şi înainte, iar vizita aceasta la Gennevilliers, la care se hotărâse atât de greu, devenea inutilă.

Atinse uşor braţul Gabriellei: „Nu-mi place jocul astăzi — spuse ea — nu câştig şi nici nu pierd nimic. Să mergem la doctorul acesta al tău, aş vrea să-l văd mai de aproape." O spuse uşor, Toinette era mulţumită de sine. Gabrielle zâmbi în felul ei, fu de acord. Cele două doamne se ridicară fără grabă, se îndreptară încet spre Franklin.

Se aduseră scaune, grupul din jurul lui Franklin se mărise

mult. Pierre monopolizase din nou cuvântul. Prinţul Charles, cu tot talentul său evident, nu fusese — după părerea sa — destul de convingător în rolul de ţăran revoluţionar, în timp ce contele de Polignac fusese extraordinar de convingător în rolul său de tiran sângeros. „Dacă *Wilhelm Tell*-ul nostru nu a fost întru totul verosimil — spuse *monsieur* Lenormant — asta se datorează poetului care nu l-a înzestrat cu argumente convingătoare. Auzim mereu de tiranie şi asuprire. Şi totuşi, se pare că Tell şi cu colegii săi o duc destul de bine; în orice caz, au timp îndeajuns ca să ţină întruniri politice şi să pună la cale asasinate şi răscoale." Pierre, în loc să răspundă, se întoarse către Franklin: „Vă rog, doctore Franklin, să nu vă închipuiţi că prietenul meu Charlot este negustoros şi cusurgiu cum vrea să pară. Limba lui este ascuţită şi-i place s-o folosească, dar inima sa este alături de orice cauză măreaţă."

Cei din jur se străduiau să se poarte de parcă i-ar fi interesat doar Franklin şi Beaumarchais, de parcă nici n-ar fi băgat-o în seamă pe doamna în albastru. Dar Toinette ştia că aşteptau cu toţii să vadă dacă ea va sta de vorbă cu Franklin şi ce-i va spune. Era obişnuită să simtă toate privirile îndreptate asupra ei, învăţase să fie sigură de sine. Dar astăzi era intimidată cum nu mai fusese decât odată în viaţă, când trebuise să i se adreseze lui Dubarry. Atunci, când trebuise să i se adreseze „curvei", se descurcase destul de bine. „Ce multă lume este astăzi la Versailles, nu-i aşa, *madame*?" se exprimase ea, iar Dubarry răspunsese: „Da, *madame*". Acum, când trebuia să vorbească rebelului, cel mai bun lucru era să spună, de asemenea, ceva cât se poate de neînsemnat, convenţional. Franklin îi veni în ajutor prin aceea că nici n-o privea. Astfel, când încetă un moment conversaţia, ea spuse pe un ton şăgalnic: „Vă pare rău, doctore Franklin, de *écu*-ul pe care l-aţi pierdut?" Se râse. Franklin întoarse spre ea faţa sa mare şi o privi binevoitor. „Un om bătrân ar trebui să se mulţumească doar cu păcatele vechi, să nu-şi caute altele noi. Dar, privind la jocul dumneavoastră, frumoasă, doamnă, m-am lăsat ispitit. Era plăcut şi atrăgător să priveşti ce se petrece în dumneavoastră în timpul jocului."

Stângăcia Toinettei se risipise. Simţea privirea cercetătoare, de cunoscător, niţel lacomă, a lui Franklin. Îşi aduse măgulită aminte de baluri mascate, de dansurile la care simţise trupurile unor bărbaţi străini atât de aproape de al ei. Simţi deodată, foarte puternic: „Domnul rebel care mă priveşte astfel nu este periculos, cu ăsta pot face ce vreau”.

„Dar ce se petrece în mine?” întrebă ea.

Prin deschizăturile măştii, Franklin simţi privirea ei cochetă îndreptată asupra sa. Va să zică alesese tactica potrivită: şi regina aceasta era o femeie, ca multe alte sute de femei pe care le întâlnise în Franţa. Era puţin prostuţă, ceea ce spunea erau nimicuri, dar le rostea cu graţie. În orice caz, va continua să joace şi faţă de această regină rolul domnului în vârstă care face curte unei femei frumoase, pe jumătate părinteşte, pe jumătate frivol, plin de respect şi uşor ironic.

„Nu e semn rău — continuă el — dacă o femeie îşi permite câteodată să joace puţin. Cine este îngăduitor faţă de sine, este desigur tolerant şi faţă de alţii.”

„Mă socotiţi tolerantă?” întrebă Toinette.

Franklin o privi cercetător, prietenos. „Este tot atât de greu să cunoşti oamenii după înfăţişare ca şi pepenii — spuse el — mai ales când nu vezi decât jumătate de faţă. Femeile sunt de obicei mai tolerante decât bărbaţii, pentru că sunt mai aproape de natură. În privinţa aceasta, seamănă cu aşa-zişii sălbatici. Trebuie să vă mai povestesc încă o întâmplare a misionarului meu suedez, se adresă el tacticos întregii societăţi. Acesta ţinu indienilor predici multe şi temeinice, după felul misionarilor. Vorbi despre adevărurile creştineşti şi despre întâmplările din Biblie. Indienii îl ascultară cu atenţie, prieteneşte şi cu răbdare. Apoi, ca oameni bine crescuţi, îi povestiră în semn de mulţumire câteva din legendele lor. Povestirile lor nu durau atât cât ale lui, dar nici scurte nu erau. În cele din urmă, prietenul meu îşi pierdu răbdarea. «Dar încetaţi odată — se aprinse el — ce vă spun eu sunt adevăruri sfinte, ce pălăvrăgiţi voi nu sunt decât basme şi născociri.» Indienii fură jigniţi. «Dragă frate — răspunseră ei — se pare că onorata ta mamă nu şi-a dat destulă osteneală să

te crească şi nu te-a învăţat îndeajuns regulile politeţii şi ale răbdării. Ai văzut că noi am dat crezare poveştilor tale; de ce nu le crezi şi tu pe ale noastre?»”

„Minunat, spuse prinţul Charles, şi deoarece căutase în zadar până atunci o ocazie de a fi spiritual, adăugă: Şi de partea cui era adevărul, doctore Franklin, de partea prietenului dumneavoastră, misionarul, sau a indienilor?” — „Deţineau fiecare temeinice jumătăţi de adevăruri”, răspunse Franklin.

Toinette simţi că se adresa ei. Era măgulită de felul cum se purta rebelul cu ea, dar nu era pe deplin mulţumită. El lăsa într-adevăr să se vadă că o socotea o femeie frumoasă, care putea place; dar o şi lua puţin peste picior, lucru pe care ea nu-l putea răbda. Nu permitea să fie tratată ca o fetiţă. Îi va arăta ea că se putea măsura cu el. „Dar dumneavoastră, doctore Franklin — întrebă ea ştrengăreşte şi cu un aer de superioritate — consideraţi adevărul dumneavoastră deplin valabil?”

Bătrânul o privi bătrâneşte, blând; era mulţumit cu ceea ce obţinuse. Dar poate că reuşea să obţină şi mai mult din această întrevedere. Poate că reuşea s-o facă pe această femeie, atât de dornică să-şi arate înţelepciunea pe care n-o avea, să facă afirmaţii folositoare cauzei cele drepte. Era însă atât de drăguţă, încât îi părea aproape rău să-i pricinuiască neajunsuri. „Era un timp — răspunse el împăciuitor — când socoteam convingerile mele ca singurele valabile. Dar cu cât îmbătrânesc, cu atât îmi schimb părerea şi acum sunt foarte departe de punctul de vedere al acelei doamne care mi se plângea odată: «Nu ştiu cum se face, dar n-am întâlnit încă niciodată pe nimeni care să aibă totdeauna dreptate, în afara de mine însămi».”

Cei din jur ascultau încordaţi. Vaudreuil şi Diane Polignac, Pierre şi Désirée socoteau fiecare că el era acela care prilejuise acest joc interesant şi plin de emoţii. Vaudreuil urmărea cu o plăcere de cunoscător fiecare meandru al frivolei conversaţii dintre bătrânul rebel prietenos şi tânăra, războinica regină. Gabrielle Polignac simţea cu nelinişte că Toinette nu putea

ţine piept acestui bărbat bătrân, mare, prietenos şi greoi; „blând ca porumbeii, înţelept ca şerpii”, îi trecu prin minte. În schimb Dianei, care se ştia urâtă, nu-i displăcea felul cum frumoasa şi încrezuta regină, căreia toţi îi făceau viaţa uşoară, îşi crea singură dificultăţi. Şi prinţul Charles era încântat; n-avea nimic împotrivă ca Toinette să-i pricinuiască încurcături lui Louis.

Pierre urmărea cu interesul unui cunoscător cât de sigur o îndruma Franklin pe Toinette către ceea ce voia el. Cum se juca binevoitor cu ea, asemenea unui câine bernhardin care se joacă cu un copil şi cum totuşi jocul acesta nu era chiar atât de inofensiv şi cum ea nici nu bănuia nimic, ci credea că ea îl mână pe el. Pierre simţea o satisfacţie adâncă. El era acela care înscenase totul şi care trăgea sforile, fără ca ei s-o ştie măcar.

Şi mai aprigă era bucuria cu care urmărea Désirée desfăşurarea jocului, născocit de ea şi de scumpul ei prieten Pierre. Pentru că actori nu erau numai Franklin şi regina, pentru că Toinette întruchipa întreaga societate înfumurată, nobilă a privilegiaţilor, iar Franklin pe toţi ceilalţi, pe cei de jos, pe neprivilegiaţi. Ea şi cu Pierre se strecuraseră în cercurile nobilimii pentru a duce o viaţă care să merite trăită. Pentru a-şi păstra locurile, trebuiau să facă mereu noi sforţări, să rabde mereu noi umilinţe. Şi totuşi, îi dispreţuiau pe aceşti seniori a căror favoare se străduiau s-o câştige. Ce proşti şi orbi erau domnii ăştia mari, în trufia lor. Se adunaseră aci, ademeniţi de Pierre şi de ea, zâmbind în lăcomia lor de senzaţii noi şi se întreceau care de care să-l înarmeze pe duşmanul ce apoi îi va strivi. Tânără, obraznică, frumoasă şi neastâmpărată şedea, în costumul ei de băiat, la marginea semicercului ce se alcătuise în jurul Toinettei şi al lui Franklin. Aprecia spiritul şi eleganţa frazelor bătrânului doctor şi se bucura că această regină mândră, nepregătită pentru viaţă, juca un rol atât de prostănac.

Toinette însăşi avea sentimentul că deocamdată Franklin obţinuse un avantaj asupra ei. Căuta un răspuns îndrăzneţ, uimitor, cu care să-l învingă. „Deoarece consideraţi

adevărurile dumneavoastră doar jumătăţi de adevăruri — întrebă ea zâmbind provocător — vă consideraţi şi pe dumneavoastră doar pe jumătate rebel?" Amabil, mirat, binevoitor, înveselit, Franklin se întoarse spre ea şi spuse: „Un rebel? Eu? Arăt eu ca un rebel? Cine v-a spus una ca asta? Şi fără tranziţie continuă: Ce minunat vă stă coafura. Subliniază limpezimea frunţii dumneavoastră. Vă rog, lămuriţi pe un străin neştiutor: cum se numeşte această pieptănătură?"

Toţi răsuflară uşuraţi că bătrânul înăbuşise focul, că nu-l lăsase să se întindă şi se bucurau de tactul lui. Încă înainte ca Toinette să poată răspunde, interveni Gabrielle. „Coafura aceasta se cheamă *Coiffure Quès-a-co*", doctore Franklin. Toinette purta într-adevăr acea pieptănătură pe care i-o reproşaseră pamfletiştii. Iar Désirée explică: „*Quès-a-co* înseamnă: Ce e asta, ce să fie? şi este o expresie cu care *monsieur* de Beaumarchais şi-a râs într-unul din pamfletele sale de dialectul provensal al unui adversar nepriceput." — „Mulţumesc, *mademoiselle*, răspunse Franklin şi cu o plecăciune către Pierre adăugă: Văd că literatura se află la loc de cinste în Franţa."

Dar Toinette gândi: „Aşa de ieftin nu scapă el de mine" şi, amenin ţându-l ţ trengăreşte, întrebă cu voce dulce, şoptită: „Dar puţin tot v-aţi răsculat împotriva regelui dumneavoastră. Sau să fi fost greşit informată?" Franklin răspunse uşor şi foarte politicos: „Cred că nu sunteţi prea bine informată, *madame Quès-a-co*. Foarte multă lume socoate că regele Angliei s-a răsculat împotriva noastră şi nu noi împotriva lui."

Acum treaba se încurca serios. Vaudreuil se pregătea să intervină. Dar înainte de a o putea face, Gabrielle interveni: „Aţi spus lucruri atât de drăguţe despre coafura lui *madame Quès-a-co*, doctore Franklin. Vă rog, spuneţi-ne şi nouă, celorlalte, ce gândiţi despre costumele şi pălăriile noastre."

Dar nici asta nu ajută la nimic. Toinette, orbită, nu mai voia să ştie de nimic. Nu se mai gândea nici un moment că era regina şi că bătrânul era rebelul. Nu mai era decât o femeie frumoasă care observase că celălalt îi admira boiul{42}, faţa, mâinile, dar nu îndeajuns inteligenţa. „Sunteţi un om înţelept,

doctore Franklin — spuse ea tot atât de încet — şi puteţi desigur combate orice teză doriţi, adevărată sau mincinoasă, mai bine decât o femeie neînvăţată. Dar în adâncul sufletului nu recunoaşteţi că, la urma urmei, regele Angliei are dreptul divin de a da ordine coloniilor sale?" Văzură cu toţii că vorbea dintr-o convingere adâncă.

Franklin nu căutase o asemenea întorsătură a discuţiei. Nu voise s-o determine pe doamna cu masca albastră să facă declaraţii care s-o compromită. Ar fi fost nerecunoscător din partea lui şi, poate, nici foarte inteligent. Poate că n-ar fi reuşit decât să întărâte pe doamna şi pe soţul ei împotriva cauzei Americii. Ocolind încă o dată răspunsul, zise: „*Madame*, socotiţi într-adevăr că un om care arată ca mine este un rebel?"

Dar Toinette: „Mâţa blândă zgârie rău! De ce vă feriţi de răspuns?"

Amândoi, doctorul şi doamna cu masca, vorbeau uşor, pe ton de conversaţie. Totuşi, în jurul lor se făcuse o tăcere adâncă. Tânărul prinţ Charles râse prosteşte şi spuse: „Acum chiar sunt curios", şi se aplecă înainte, iar arbaleta lui căzu cu zgomot la pământ.

„*Madame* — răspunse Franklin în liniştea ce se lăsă după ce se stinse zgomotul făcut de arbaletă — într-o seară atât de plăcută, în faţa unei femei atât de frumoase, n-aş vrea să devin didactic şi politic. Dar pentru că pretindeţi un răspuns, da-ţi-mi voie să vă spun: noi, americanii, nu suntem principial împotriva monarhiei. Există, desigur, exagerări ale principiului, cu care nu suntem de acord. De pildă, un profesor german a scris prinţului său: «Dacă dumnezeu n-ar exista, prea înalta voastră luminăţie ar trebui să-i ţie locul.» Vedeţi, *madame*, noi, cei de pe cealaltă parte a oceanului, considerăm asta exagerat. Noi socotim că între rege şi popor există un fel de contract. Am învăţat asta de la filozofii dumneavoastră, *madame*. Noi considerăm că regele Angliei a rupt acest contract cu noi. Putem arăta că ne-a jefuit mările, ne-a pustiit coastele, ne-a ars oraşele şi pe mulţi dintre noi i-a omorât. Fapte, după părerea noastră, potrivnice contractului."

În timp ce vorbea, faţa lui puternică, bătrânească, radia o convingere atotputernică şi cuvintele acelei „declaraţii” îi ţâşneau de pe buze uşor şi fără amărăciune. Şi tocmai de aceea răsunau în toată măreţia lor.

Contele Jules Polignac, impozant, îmbrăcat încă în costumul guvernatorului Gessler ucis în piesă, spuse cu vocea sa puternică, nepăsătoare, în mijlocul tăcerii care se lăsase: „Dacă asta se cheamă filozofie, atunci filozofia este curată răzvrătire.” — „Din partea răposatului guvernator Gessler nici nu ne puteam aştepta la o altă părere”, replică Pierre politicos.

În timp ce Franklin vorbea, Toinette nu-i văzuse decât faţa, ochii mari cu sprâncenele arcuite, fruntea neasemuit de mare. Ascultase mai curând sunetul vorbelor decât înţelesul lor, fusese mai atentă la felul ceremonios, grav şi totuşi fermecător în care le articulase. Avea înţelegere pentru tot ce era frumos şi de aceea şi pentru puterea neobişnuită, unică, îmbinată cu graţie, a doctorului. „Nu este chiar atât de simplu, dragul meu Jules, spuse ea. Desigur că ce ne-a povestit doctorul Franklin nu este lipsit de pericol şi de fapt nici n-ar trebui să-l ascultăm. Dar dacă îl priveşti şi ţii seamă câtă muzică este în frazele lui, atunci, oricum, e greu să-ţi închipui că un astfel de om este un rebel până-n adâncul sufletului.”

Prinţul Charles şi bătrânul Lenormant o priveau miraţi. Era ciudat să auzi astfel de cuvinte rostite de regina Franţei, fiica Mariei Theresia.

Franklin avea o expresie prietenească şi nu-şi ascundea marea sa mulţumire. Sforţările pe care le făcuse, stângace şi pline de zel, felul cum cugeta acuma la cele ce spusese, o făceau pe Toinette într-adevăr frumoasă şi simpatică. „Este o cinste pentru mine, *madame* — spuse el — că nu mă credeţi în stare de ceva rău şi că aveţi înţelegere pentru muzicalitatea frazelor noastre americane.”

Noaptea, pe drumul de întoarcere, se gândi la cele realizate. Regina spusese că *Declaraţia pentru independenţă* are muzicalitate şi că stimează pe conducătorii americani. Asta nu era puţin. Mulţi şovăielnici îşi vor manifesta acum simpatia pentru cauza americană. Un lucru era sigur: sfântul Gheorghe

ieşise din ramă, calul şi călăreţul începuseră să se mişte.

Îşi privi nepotul care se rezemase în perne şi adormise. Şi el petrecuse o seară plăcută. Franklin se gândi la liniştitul Passy, la a doua zi, când nu va fi obligat să vadă pe nimeni, la ziua următoare, când va lua masa de seară cu *madame* Brillon. Se lăsă pe spate, închise şi el ochii, aţipi.

CAPITOLUL III

O BĂTĂLIE CÂŞTIGATĂ

Louis cerceta desenele modelelor pe care manufactura de porţelanuri de la Sevres trebuia să le producă pentru sezonul de iarnă. Se afla în bibliotecă, în faţa lui şedeau directorul artistic al manufacturii, *monsieur* Pourrat şi intendentul economic, *monsieur* de Laborde. Louis se interesa îndeaproape de manufactura sa, se bucura că aducea beneficii. Produsele de la Sevres, din an în an mai numeroase şi mai artistice, erau cumpărate cu plăcere, mai ales ca daruri de Anul Nou. Louis organiza, de obicei în zilele de crăciun, o mare expoziţie de porţelanuri, în propriile sale apartamente de la Versailles şi o încheia cu o licitaţie. Anul trecut expoziţia produsese două sute şaizeci de mii de livre. „Două sute şaizeci şi una de mii cinci sute treizeci şi patru de livre", constată el cu satisfacţie, mândru de cifră ca şi de buna sa memorie; nu era prima dată când pomenea cifra în faţa acestor domni. „Anul acesta — continuă el — rezultatul va fi cu siguranţă şi mai bun. Banii n-o să ne strice, domnii mei, încheie el cu un zâmbet larg."

Privi cu plăcere grupurile graţioase create de *monsieur* Pourrat; erau scene de vânătoare, o păstoriţă, un pădurar, un literat care citea altuia ceva. Louis propuse să se producă mai multe în genul acesta, de pildă un om adâncit într-o carte mare, sau poate un fierar făurind o potcoavă, pe scurt, scene din viaţă: cu asemenea lucruri nu se putea să nu aibă succes.

Discuţiile aprinse fură întrerupte de *monsieur* de Campan. Bibliotecarul comunică în şoaptă regelui că contele de Maurepas se afla în anticameră şi cerea o întrevedere imediată. Louis se posomorî. Când avea şi el odată parte de o oră plăcută, îl deranjau. Suspinând, le spuse domnilor să plece.

Ca de obicei, Maurepas era în ţinută de gală. Aflase dimineaţa devreme de pozna nemaipomenit de prostească a Toinettei. Întâi se gândise să aştepte până ce *monsieur* Lenoir,

şeful poliţiei, îl va informa pe rege. Apoi însă socotise mai inteligent să nu lase nimic pe seama întâmplării, ci să folosească personal şi de îndată ocazia cea mare ca să pornească la atac împotriva austriacei. Cu toată oboseala şi durerile deosebite pe care i le pricinuia în dimineaţa aceasta guta, se înfăţişă regelui cu o expresie nu tristă, dar totuşi gravă.

„Sunt chiar atât de importante comunicările pe care aveţi a mi le face?" întrebă Louis nemulţumit. „Din păcate da, sire", răspunse Maurepas. Apoi însă mai acordă o mică amânare regelui şi vorbi despre lucruri neînsemnate. Nici Louis nu întrebă nimic, ci povesti pe larg despre Sevres şi că expoziţia din decembrie promitea să fie deosebit de variată şi de bogată. Arătă mentorului său schiţele lui *monsieur* Pourrat, şi Maurepas se prefăcu a fi interesat.

Apoi însă, regretând că este nevoit să mai scurteze încă din scurtul timp de recreare de care dispunea monarhul său copleşit de griji, Maurepas începu să vorbească despre scopul vizitei sale şi raportă despre întrevederea reginei cu conducătorul rebelilor. Nu ascunse deloc circumstanţele atenuante, dar le folosi pentru a scoate şi mai mult în evidenţă, cu tot respectul, neasemuita nebunie a lui *madame*. Desigur, nu regina vorbise cu doctorul Franklin, ci o doamnă cu mască albastră; din păcate, doamna asistase mai întâi la reprezentaţia unei piese interzise, aşa încât răuvoitorii puteau interpreta întreaga întâmplare ca ceva intenţionat. Desigur că şi afirmaţiile făcute de doamnă erau inofensive; totuşi, puteau fi interpretate politic şi fără îndoială că aşa vor fi interpretate.

Louis nu se strădui să-şi ascundă enervarea. De mai multe ori în timp ce vorbea ministrul, fornăi zgomotos pe nas. Toată faţa buhăită i se schimonosea de parcă ar fi vrut să plângă şi, după ce Maurepas termină, şezu multă vreme tăcut şi copleşit. Apoi, pe neaşteptate, izbucni cu o voce ascuţită, sugrumată: „V-am spus-o de la început, dumitale şi lui Vergennes, că acest vulpoi bătrân nu trebuia lăsat să intre în Franţa. Acum, iacă. Acum cel mai periculos dintre duşmanii noştri se află în ţară. M-aţi sfătuit prost. Toţi îmi dau sfaturi proaste. Dar spune

ceva!” se răsti el la bătrânul care şedea demn în faţa lui.

Maurepas răspunse cu un calm accentuat. „Sire, motivele care au determinat, la timpul lor, primirea doctorului Franklin şi pe care contele Vergennes şi cu mine am avut cinstea să vi le expunem, sunt la fel de valabile astăzi ca şi atunci. A refuza intrarea în ţară a marelui savant, membrului Academiei noastre, ar fi însemnat o luare de poziţie în conflictul dintre Anglia şi America. Ar fi fost considerat la Philadelphia ca un gest duşmănos. Ar fi provocat sânge rău la Paris şi în întreaga lume. De altfel, doctorul Franklin urmează strict indicaţiile noastre. Trăieşte liniştit şi patriarhal la Passy şi se fereşte cu grijă să nu ne pricinuiască greutăţi. Nu el poartă vina pentru neplăcuta întâmplare de aseară.”

Louis cugeta îmbufnat. În cele din urmă, rosti: „Chiar dacă e un savant, un înţelept, oricum vrei, dar rămâne un rebel şi am comis un păcat că m-am încurcat cu el”. Sufletul îi era plin de închipuiri vagi, triste. Acum rebelul îi ispitea şi soţia. Era un mare păcat că Toinette intrase în vorbă cu nelegiuitul şi acum sigur că nu va mai fi binecuvântată şi nu va rămâne gravidă.

Între timp, Maurepas spuse: „Cu toată respectabilitatea lui, este un ticălos, asta o recunosc. Şi, deoarece îi plăcuse formula, o repetă: Da, este un ticălos respectabil. Dar aveţi încredere, sire, continuă el. Sunt mai puţin respectabil, dar pot să-i ţin piept.”

Louis şedea ghemuit în fotoliu, mai copleşit decât se aşteptase Maurepas. Începu să-l consoleze. Explică în ce fel intenţiona să facă faţă încercărilor de a se folosi întâmplarea din punct de vedere politic. Cită afirmaţiile Toinettei — uşuraticele cuvinte sunau ciudat de sec în gura lui de moşneag — şi începu să le analizeze. E adevărat că *madame* declarase că doctorul Franklin nu este un rebel, dar din fericire limitase în mod inteligent afirmaţia la faptul că n-ar fi un rebel în adâncul sufletului. Deci *madame* nu se pronunţase asupra faptelor doctorului Franklin, ci numai asupra sufletului său. Era o apreciere evident şi intenţionat nesemnificativă, căci în sufletul omului nu poate pătrunde nimeni, nici politicienii,

nici jurnaliştii, numai dumnezeu. După aceea, *madame* găsise că principiile de bază ale americanilor au muzicalitate. Asta la început dă de gândit; dar dacă se analizează mai atent cuvintele rostite, atunci devin inofensive. Ele se refereau desigur numai la forma în care erau exprimate principiile şi deci afirmaţia lui *madame* constituia o apreciere estetică şi nu una politică.

Louis asculta distrat expunerea mentorului său. Putea el acum să sucească şi să răsucească cuvintele Toinettei oricât voia, ca să-l consoleze. De când le auzise pentru prima dată, ştia: erau cuvinte nesocotite. În sinea lui, îşi căina soarta. Oare el să fi fost singurul la Versailles care avea ochi să vadă? Oare nu erau toţi ceilalţi nişte neruşinaţi şi nişte orbi? Nu-şi dădeau seama încotro aveau să ducă vorbele şi faptele lor nesocotite? Trăiau de pe urma monarhiei, monarhia era pentru ei pământul pe care stăteau, aerul care-l respirau, şi ei făceau totul s-o distrugă.

Era copleşit, guşa mică îi tremura şi, deodată, cu o voce stridentă, spuse: „Apele revoluţiei cresc şi o să şteargă mirul de pe capul celui uns”.

Maurepas se cutremură. „Dar, sire — spuse el — sire, la ce vă gândiţi? Nimic n-o să fie şters. Totul e foarte simplu. O să vă duceţi la *madame*. Veţi avea bunătatea să-i cereţi ca pe viitor să se intereseze mai întâi cine ia parte la adunările pe care le onorează cu prezenţa ei. Asta-i tot.” Vorbea cu o limpezime şi o hotărâre neobişnuită.

Louis răspunse cu o ironie spăşită: „Asta-i tot. Nu e atât de simplu cum îţi închipui dumneata.”

Ştia că convorbirea pe care i-o pretindea bătrânul era necesară. De când înţelesese sensul raportului lui Maurepas, ştia că-i va cere o asemenea convorbire. De la început, convorbirea aceasta îi stătuse în faţă, grea ca un munte, complicată.

Maurepas îl încurajă: „Reproşurile dumneavoastră nu vor fi singurele, sire. Desigur că şi de la Viena i se va arăta lui *madame*, cu toată tăria, că ceea ce a făcut contravine intereselor familiale. Şi ce o să-i fie dat să audă din partea

Vienei va fi mult mai aspru decât orice i-aţi putea spune dumneavoastră. De la Viena o să-i vină un frecuş formidabil.” Imaginea îl înviora şi, pentru că astăzi era obosit şi bolnav şi nu atât de stăpân pe sine ca de obicei, îi scăpă un: „Pe sufletul meu, dacă-l am”.

Se sperie. Dar se părea că Louis nu auzise nimic. Luase în mână desenele lui *monsieur* Pourrat, le frunzărea mecanic, fără să le privească, unul după altul, apoi le aşeză la loc şi nu ridică privirea la exclamaţia nelegiuită a mentorului său.

Maurepas se linişti. Socotea că arătase, destul de limpede lui Louis uşurinţa criminală a austriacei. Ceru voie să se retragă. Plecă. Îşi tratată guta.

Dar Louis auzise foarte bine exclamaţia supărătoare ai mentorului său. Ştia de mult că nu stă bine cu religia. Ar trebui să-l îndepărteze. Dar nu cunoştea pe altul mai bun. Rămăsese cu ochii trişti, pierduţi în gol.

Apoi, din nou îl cuprinse o furie nebună împotriva Toinettei. Se ridică în picioare. Voia s-o tragă la răspundere acum, imediat, câtă vreme mai dura furia lui cea mare.

Dar încă înainte de a ajunge la uşă, şi-o închipui pe Toinette stând în faţa sa, aşa cum avea să-l asculte, furioasă, fără să înţeleagă de fapt ce voia de la ea. Un lucru era sigur ea nu va ceda. Avea o voinţă dârză, acea încăpăţânare habsburgică pe care n-o putea suferi, dar pe care o admira.

N-avea sens să se ducă imediat la ea, nepregătit. Trebuia mai întâi să chibzuiască bine ce argumente ar putea avea efect asupra ei şi în ce ordine trebuia să le prezinte. Era mai bine să lase discuţia pe mâine. Astăzi va merge la vânătoare, aşa cum îşi propusese, iar mai târziu va citi puţin şi va chibzui.

Tot atât de insistent cum ceruse Maurepas audienţă la Louis, cerură şi contele Mercy şi abatele Vermond o audienţă imediată la Toinette. Se întâmpla rareori ca cei doi reprezentanţi ai habsburgilor să se înfăţişeze împreună la Toinette. Ea ştia desigur pentru ce veneau, îi aştepta, era pregătită pentru această discuţie.

În primele clipe după întâlnirea cu Franklin simţise o

uşoară nelinişte. Dar laudele clicii mov, care-i preamărea cu entuziasm curajul, i-o risipiseră repede. Simţea acum nu numai că avusese dreptate ci, mai mult decât atât, că săvârşise o faptă mare.

Cei doi domni sosiră cu feţe posomorâte. Nu-i venea greu abatelui, cu dinţii săi mari, galbeni şi neregulaţi, să pară încruntat. Dar alta era situaţia cu veşnic amabilul Mercy; pe Toinette o amuză să vadă cât trebuia să se străduiască acesta ca să-şi păstreze aerul încruntat.

De altfel, în ciuda expresiei sale grave, Mercy vorbi mai întâi despre lucruri plăcute. În ultimul timp, Toinette se ocupa cu mult zel de reconstruirea *Trianon*-ului şi-i spusese lui Mercy ce mult i-ar place să aibă în dormitor câteva tablouri de la *Schönbrunn*{43}, de care-şi amintea, tablouri reprezentând scene din copilăria ei. Mercy înţelesese aluzia şi scrisese la Viena. Acum putea să-i predea o scrisoare din partea Mariei Theresia şi totodată s-o anunţe că anumite tablouri, sau mai precis două tablouri aveau să sosească în cel mai scurt timp. Toinette se bucură sincer, mulţumi din tot sufletul.

Apoi diplomatul începu însă să vorbească despre serbarea de la Gennevilliers. Se petrecuse acolo, spuse el, un fapt neplăcut, despre care circulau multe zvonuri, probabil exagerate. Faţa Toinettei căpătă de îndată o expresie distantă, neobişnuit de arogantă. Dar încă înainte de a putea spune ceva, abatele deschise gura lui uriaşă, urâtă şi spuse: „Într-adevăr, *madame*, nici nu ştim cum să raportăm acest eveniment de necrezut majestăţii-sale de la Viena”. Indignată de o asemenea mustrare lipsită de menajamente, Toinette îl privi furioasă. Dar Mercy interveni repede: „Vă rugăm, *madame*, aveţi extrema bunăvoinţă de a ne spune părerea dumneavoastră despre cazul petrecut”.

Toinette se enervă. Pantofiorul care se zărea de sub fusta largă începu să bată tactul în aer, obicei pe care şi-l însuşise în ultima vreme. „Cazul petrecut? răspunse ea. Care caz? Mă întreb, *messieurs*, despre ce vorbiţi. Vă referiţi la mica serbare ce a avut loc la intendentul meu, Vaudreuil?” Şi cum nici unul nu răspundea, iar faţa abatelui devenea şi mai severă, mai

întunecată, spuse mai departe tot cu o voce dulce, puţin batjocoritoare: „Vorbiţi, domnii mei, despre faptul că fiind incognito, cu o mască albastră, am făcut puţină conversaţie cu doctorul Franklin? Mă îndoiesc că el ştie astăzi cu cine a vorbit. Ieri, sigur că n-a ştiut.” Şi deoarece domnii continuau să se privească în tăcere, continuă: „După câte ştiu, *messieurs*, însuşi fratele meu, împăratul roman, a avut de gând să se întâlnească cu doctorul. Fără mască, *messieurs*. Stabilise o întâlnire cu el, dar din păcate a întârziat, că nici el nu poate fi întotdeauna punctual. Aşa încât trebuie să-mi fie permis să stau de vorbă cu acest domn bătrân şi simpatic la un bal mascat. De altfel, am scos-o foarte uşor la capăt cu el. Dacă n-aş fi ştiut cine este, nu mi-aş fi închipuit niciodată că în acest sfătos povestitor de anecdote zace un rebel. Nici nu este de crezut. Nici dumneavoastră n-aţi fi crezut-o — spuse ea către Mercy — şi nici dumneavoastră”, se adresă apoi ea ceva mai aspru încruntatului abate.

Mercy găsea că astăzi Toinette arăta deosebit de drăguţă şi de atrăgătoare şi gândea că, în fond, nu există decât un singur mijloc de a o aduce pe femeia aceasta, pe cât de frumoasă pe atât de proastă, pe calea cea dreaptă: trebuia să i se găsească un amant inteligent, care la rândul lui să se lase condus. Abatele în schimb gândea, cu supărare şi tristeţe, că toată silinţa şi stăpânirea de sine de care dăduse dovadă ani de-a rândul fuseseră inutile. Nu realizase nimic. El va fi învinuit că această femeie făcea greutăţi casei de Habsburg, din cauza vanităţii şi a uşurinţei ei, în loc să-i aducă avantaje. Apoi socoti că lipsa ei de judecată şi de ruşine îi dădeau un temei serios să-i spună, cel puţin, câteva cuvinte tari. Fără a ţine seamă de prostiile afirmate de ea, îi aminti sever: „Mi-aţi promis, *madame*, că veţi fi rezonabilă, cu condiţia să nu mă amestec în distracţiile dumneavoastră. Trebuie să recunoaşteţi că am privit la amuzamentele dumneavoastră cu întristare, dar fără a vă face reproşuri, şi au fost destule asemenea amuzamente, prea destule”, şuieră el furios, printre dinţii săi inegali.

Cei doi domni se înţeleseseră că, dacă cumva abatele ar

deveni prea violent, să intervină Mercy. Ceea ce şi făcu. Spuse repede şi împăciuitor: „Abatele n-are de gând să vă facă reproşuri, *madame*. El se gândeşte doar, ca şi mine, la grijile şi nemulţumirea pe care le va stârni la Schönbrunn comunicarea acestui incident”. Şi cum ea şedea mai departe indiferentă, cu o expresie arogantă, o lămuri: „Tocmai pentru că împăratul a evitat o întâlnire cu rebelul, cuvintele dumneavoastră binevoitoare faţă de principiile lui Franklin vor fi considerate ca o schimbare a politicii Habsburgilor şi Burbonilor.” — „Cuvintele binevoitoare pentru principiile sale? Eu? se revoltă Toinette. Cine îndrăzneşte să afirme aşa ceva?” — „Toată lumea”, spuse grosolan abatele. „Şi dumneavoastră o credeţi? se înfurie Toinette. Credeţi într-adevăr că am trădat casa de Habsburg în favoarea răsculaţilor?” — „Binevoiţi, *madame*, să reveniţi la subiect, o puse la punct abatele. Aţi făcut afirmaţii pe care rebelii le pot interpreta în spiritul lor. Asta este ceea ce ne întristează pe noi, pe conte şi pe mine.” Mercy completă: „Ştim că bătrâna maiestate, doamna mamă, are multe griji. Ne vine greu s-o necăjim, şi mai mult, dar asta se va întâmpla, oricât de îndulcit ar fi raportul pe care-l vom trimite la Viena. Vă rugăm, *madame*, cu tot respectul, să luaţi aceasta în considerare.”

Faţa Toinettei devenise gânditoare; se păru o clipă că ar voi să plângă. „Ştiu, *messieurs*, că sunteţi devotaţi casei de Habsburg.” Dar se regăsi îndată. „Nu-mi pot închipui — spuse ea — ca vorbele mele să poată avea urmări proaste. Şi atât timp cât nu-mi puteţi arăta asemenea urmări, daţi-mi voie să mă simt nevinovată, cu totul nevinovată.”

Domnii nu mai ştiură ce să spună şi plecară. Mercy nici nu se aşteptase la altceva, dar abatele era dezamăgit.

Rămasă singură, Toinette privi un timp în gol. Se gândea la reproşurile grosolane pe care i le va face Josef şi, era nemulţumită.

Apoi luă scrisoarea mamei sale şi o deschise. Maria Theresia scria: „Mercy mi-a raportat despre dorinţa ta de a avea tablouri din copilărie, ca să-ţi poţi aminti anii petrecuţi la Schönbrunn, şi mi-a comunicat ce mărime să aibă, unde vor

fi atârnate şi la ce fel de lumină. Mă bucur mult, draga mea, să-ţi pot face o plăcere şi voi avea grijă să nu dureze şapte ani, aşa cum mă laşi tu să tânjesc şi acum după portretul tău. Nu sunt răzbunătoare şi de îndată ce voi avea în faţă scumpa ta imagine, voi uita cei şapte ani de aşteptare."

O tristeţe nelămurită o cuprindea pe Toinette când se gândea la bătrâna ei mamă. Duplessis fusese însărcinat pe vremuri s-o picteze pentru Maria Theresia şi toţi afirmau că portretul era bun şi veridic dar, după ce nu-i plăcuse mamei, nu mai avusese chef să pozeze încă o dată. Avea atât de puţin timp, aşa că neglijase chestiunea asta, cu toate aluziile lui Mercy. Dar dacă mama ţinea la tablou, va mai poza o dată. În orice caz, era mişcător faptul că mama îi trimitea de îndată tablourile. Copil fiind, stătuse de multe ori în faţa acestor tablouri care o înfăţişau la vârsta de 10 ani, dansând şi jucându-se cu surorile ei. Mai târziu, când crescuse, făcea mereu comparaţii atente între sine şi Maria Antonia cea din tablouri. Era curioasă să ştie ce tablouri o fi ales mama şi nerăbdătoare să vadă dacă şi acum o vor impresiona la fel de mult ca atunci. Gândurile acestea o preocupară şi le risipiră pe cele neplăcute.

Povesti intimilor despre reproşurile austriecilor. Vaudreuil, Polignac, râseră. Desigur, reprezentanţii lui Josef erau furioşi că Toinette discutase cu omul cu care Josef nu avusese curajul să se întâlnească.

Toinette zâmbi. Îşi închipuia cum va veni în curând şi Louis şi ce răspunsuri potrivite, ascuţite îi va da.

Totuşi se gândi că ar fi mai bine să schimbe puţin programul zilei de 23 august, căci de ziua aceasta, ziua de naştere a lui Louis, trebuia să aibă loc, printre alte festivităţi, inaugurarea noului teatru al *Trianon*-ului — şi anume cu reprezentarea piesei *Bărbierul din Sevilla* a lui *monsieur* de Beaumarchais. Faptul că Louis, care nu iubea nici autorul, nici piesa, s-ar putea supăra puţin, ar fi dat numai ceva mai mult haz serbării. Dar acum, după întâlnirea cu Franklin, Toinette începuse să şovăie. Întrebă: „Rămâne stabilit că, pe ziua de douăzeci şi trei, se joacă *Bărbierul*?"

Pusese întrebarea în glumă, nu ca o problemă. Dar Vaudreuil se încruntă peste măsură. Propusese *Bărbierul* din motive bine întemeiate. Nu numai că nu voia ca activitatea sa de intendent, pe care trebuia s-o preia în mod oficial la 23 august, să înceapă cu ceva banal, dar socotea că dacă *Bărbierul* va fi reprezentat în faţa regelui la o asemenea ocazie, va fi mult mai uşor de realizat montarea lui *Figaro*. Răspunse deci aspru că actorii ştiau de reprezentarea *Bărbierului* şi, dacă se răzgândeau acum deodată, se făceau de râs, atât Toinette cât şi el. Toinette dădu grabnic înapoi.

Vaudreuil însă nu se mulţumi cu atât. Tocmai acum, afirmă el, era important ca Toinette să nu cedeze nici un pas. Dimpotrivă, trebuia să treacă la atac. Dacă n-o făcea, atunci atitudinea ei curajoasă faţă de doctorul Franklin devenea doar o glumă, un gest gratuit. În schimb, dacă mai adaugă repede la prima ei faptă curajoasă o a doua, atunci întâlnirea cu Franklin capătă semnificaţia unui început conştient de politică independentă.

Asta îi surâse Toinettei. Prinsese gust de politică. Josef avea dreptate: jocul politic era mai palpitant decât orice joc de cărţi. Acceptă cu entuziasm şi-l asigură că de acum înainte va duce o politică consecventă.

„Politică consecventă? Noi? rânji batjocoritor şi grosolan Jules Polignac. Ceilalţi fac politică, vulpoii, adversarii, Maurepas, Vergennes, Necker. Ăştia se mişcă. Ăştia ne taie nouă posibilităţile. Dar noi?" Şi cum ceilalţi se priveau între ei zâmbind de această izbucnire neaşteptată, continuă: „Cât am tunat şi am fulgerat împotriva lui Saint-Germain! Dar noi am vorbit şi el a acţionat. Acum ceilalţi primesc uniformele, prostimea, derbedeii, broscării. Ăştia devin colonei, generali şi noi stăm aci goi, despuiaţi şi fără soldă."

Erau cu toţii uimiţi; Jules Polignac nu se mai exprimase de mult în fraze atât de legate.

„Ce timpuri bune erau — îşi aminti visătoare Gabrielle — când l-am izgonit-pe Turgot."

Toinette rămăsese pe gânduri, impresionată. Numele lui Saint-Germain fusese pomenit în momentul potrivit. Se

gândea la tot răul pe care-l făcuse omul acesta prietenilor ei. Îşi aduse aminte de hotărârea pe care o luase atunci, la masa de familie dată în cinstea lui Josef, de a-l face inofensiv pe acest bătrân respingător, răzvrătit.

Un zâmbet drăgălaş, răutăcios şi hotărât îi flutură pe gura mică şi cu buza de jos răsfrântă. Găsise un câmp potrivit de activitate. Să poftească acum Louis şi să se plângă că a spus câteva cuvinte prietenoase simpaticului doctor Franklin. Îi va dovedi că nu era decât primul pas pe un drum lung.

În dimineaţa următoare, Toinette examina în mica sală de recepţie" modelul definitiv al noului *Trianon*. Trebuiseră să scoată o parte din mobila sălii pentru a face loc machetei.

În jurul Toinettei se aflau domnii care răspundeau de reconstruirea palatului şi refacerea grădinii. Erau arhitecţii Mique şi Antoine Richard. Era pictorul Hubert Robert, care dădea anumitor părţi din clădirile *Trianon*-ului, cu ajutorul unor mici deteriorări artificiale, aspectul de natural, de lucru folosit. Erau artiştii grădinari Bonnefoy du Plan şi Morel. Şi bineînţeles că era prezent marchizul de Caraman, un diletant care sădise pe proprietatea sa din rue Saint-Dominique cea mai frumoasă grădină a Parisului. Acea grădină care-i sugerase lui Toinette ideea parcului de la *Trianon*.

Toinette stătea în faţa machetei, era a optsprezecea, dar acum ajunsese definitivă. Fusese executată cu o nemaiîntâlnită grijă şi dibăcie. Lacul şi pârâul erau executate din oglinzi, câmpiile şi pomii din muşchi vopsit, iar clădirile din lemn şi ghips. Îţi puteai face o idee exactă de fiecare amănunt.

Cu numeroase planuri, desene, schiţe în culori în jurul ei, Toinette cerceta cu înfrigurare macheta. Acum realizase ceea ce voia; totul era aşa cum visase, simplitatea cea mai perfectă şi cea mai desăvârşită artă. Faţa ei frumoasă, albă, strălucea de o bucurie copilăroasă. De multe ori îşi blestemaseră domnii slujba, de multe, de nenumărate ori; când Toinette tot nu era mulţumită şi cerea să se schimbe ba una, ba alta sau totul, fuseseră adesea pe punctul de a renunţa la posturile lor bine plătite. Acum însă, în faţa machetei definitive, îşi dădeau

seama: strădania şi necazurile lor nu fuseseră zadarnice. Toinette avusese o imagine clară, precisă a ceea ce voia, lucrarea era bună. „Aţi făcut ceva minunat, *messieurs*, spuse Toinette. *Trianon*-ul nostru va fi mândria Franţei. Vă mulţumesc. Vă felicit pe dumneavoastră şi pe mine.” Îi privi pe rând, pe toţi, radioasă, fericită.

„Şi pot conta că totul va fi gata în douăzeci şi trei?” spuse ea în treacăt. Domnii se priviră între ei, o priviră pe Toinette, îl priviră pe arhitectul Mique, şeful lucrării. „La douăzeci şi trei — spuse în sfârşit arhitectul — casa va putea fi locuită şi musafirii dumneavoastră se vor putea plimba prin parc, *madame*. Dar *Trianon*-ul nu va fi încă aşa cum am dori să vi-l prezentăm dumneavoastră şi musafirilor dumneavoastră.” Toinette ridică din sprâncene. „Dar mi-aţi promis”, se indignă ea. „*Madame* — răspunse arhitectul — dumneavoastră sunteţi pentru noi nu numai regina Franţei, ci şi colega noastră mult iubită şi admirată. Ceea ce este omeneşte posibil s-a făcut şi se va face. Dar terminarea *Trianon*-ului nu este numai o problemă a muncii şi priceperii noastre ci, din păcate, şi o chestiune de bani.”

Arhitectul peisagist Morel întregi: „Am socotit cu multă zgârcenie, *madame*, şi a fost greu să-l convingem pe *monsieur* d’Angivillers să aprobe sumele necesare. Mai mult n-o să ne acorde în nici un caz.”

Louis achitase noile şi destul de serioasele datorii ale Toinettei, fără să se lase rugat; ea se îndoia însă dacă, după incidentul cu Franklin, se va mai purta la fel şi pe viitor. Dar era mândră de *Trianon*-ul ei, se bucura că va putea arăta alor ei ce realizase şi un prilej mai bun decât acest 23 august nici că se putea. Spuse fără şovăire şi foarte arogant: „Am hotărât să serbez ziua de naştere a regelui la *Trianon*. Nu am de gând să ne stric, mie şi regelui, serbarea pentru ca intendentul clădirilor regale să poată economisi câteva livre. Am să vorbesc cu *monsieur* d’Angivillers. Dar am pierdut destul timp cu fleacurile — se întrerupse — să ne întoarcem la treabă”, şi vorbi fiecărui dintre domni despre detaliile care-l priveau, cu pricepere şi amabilitate.

Deodată uşa se deschise. Louis îşi făcu apariţia cu faţa tânără, buhăită, îndârjită şi mânioasă.

Reuşise să se înfurie şi în această a doua zi. În timp ce trecea prin coridorul subteran ce ducea la apartamentele ei, îşi mai enumerase o dată toate motivele care-l îndreptăţeau să fie furios. Nu ar fi fost îndreptăţit să spere că, după ce începuse să-şi îndeplinească îndatoririle conjugale, Toinette avea să fie mai puţin copilăroasă, mai conştientă de îndatoririle ei? N-ar fi trebuit ea, după ce îi iertase atâtea extravaganţe, să evite cel puţin gafe ca aceasta din urmă care era aproape o crimă? Venise mânios, pe doamna care voise să-l anunţe o împinsese supărat la o parte şi dăduse de-a dreptul peste conferinţa Toinettei, hotărât s-o ia pe vinovată prin surprindere.

Prezenţa lui stârni surprindere. Într-adevăr, Toinette nu-l aşteptase tocmai acum. Gândurile îi erau toate concentrate asupra *Trianon*-ului şi a serbării aniversării lui. Totuşi: „Cu atât mai bine" îşi zise ea şi gândul că Louis picase într-un moment atât de nepotrivit, chiar în timpul discutării unei serbări ce avea să fie dată în cinstea lui, îi dădu şi mai multă superioritate.

Îi spuse zâmbind şi puţin mirată că se bucură oricând să-l vadă. Dar îl ruga să-i arate dacă ceea ce avea să-i comunice era urgent. Tocmai acum era ocupată; o ocupaţie care-i va pricinui, după cum spera o surpriză plăcută.

Domnii îl salutaseră pe Louis cu o plecăciune adâncă; acum se retrăseseră plini de respect până la pereţii sălii şi zâmbeau în sinea lor. Louis răspunse, rigid şi sumbru: „Sigur, *madame*. Socot că ce am a spune este important."

Toinette privi în jur, privi spre Louis, privi macheta şi iar spre Louis. Spuse: „Pregătirile, sire, pentru surpriza pe care aceşti domni şi cu mine o punem la cale pentru dumneavoastră, necesită tot timpul nostru şi o atenţie încordată. Dacă comunicarea dumneavoastră nu este foarte importantă..." — sublinie pe „foarte", nu termină fraza şi-l privi amabil, drept în ochi. El, ţeapăn, spuse morocănos: „Este foarte importantă, *madame*". Toinette ridică din umeri, domnii începură să se retragă. „Vă rog, *messieurs* — spuse Toinette şi

ridică uşor mâna — nu plecaţi, aşteptaţi, sper că nu va dura mult.”

Domnii făcură o plecăciune, ieşiră.

Louis o privi cu ochii lui căprui, îndepărtaţi, respiră adânc şi spuse: „Aşadar, asta este”.

„Ce anume? Ce «asta este»”, întrebă Toinette zvâcnind din picior. „Ce aţi făcut...” reuşi el să articuleze în cele din urmă, furios. „Cum, ce am făcut? repetă ea ironic, maimuţărindu-l. Am avut o discuţie cu un mare savant, am schimbat câteva vorbe cu el despre lucruri inofensive, cum am făcut-o cu atâţia alţii.” Louis, iritat de atâta încăpăţânare fătarnică, se înfurie din nou. „Respectaţi adevărul! ţipă el strident. Să nu credeţi că mă puteţi înşela. Am informaţii exacte. Aţi vorbit cu el despre politică. Aţi aprobat politica lui.” — „Nu vă enervaţi — răspunse cu aroganţă Toinette — ceea ce vi s-a comunicat este o prostie. Am vorbit cu doctorul Franklin despre muzică. I-am spus că vorbele lui au muzicalitate. Şi chiar aşa era.”

Louis se simţi dezarmat în faţa unei asemenea lipse de logică. Simţea cum furia i se topeşte. Se aşeză; o masă informă de carne ghemuită pe scaunul aurit, delicat. „N-o să înţelegeţi niciodată, *madame*, că nu mai sunteţi un copil? Nu vă puteţi permite orice capricii, sunteţi...” — „Ştiu — ironiză Toinette — sunt regina.” Aproape că-i era milă de bărbatul acesta care se ghemuise amărât pe scaun, socotind că ea i-a făcut un rău. Se apropie de el, îi puse mâna pe umăr şi spuse prieteneşte: „Fiţi rezonabil, Louis. Veniţi să vă uitaţi la *Trianon*-ul meu”, şi-l conduse spre machetă.

Privea acum macheta şi, cum el avea înclinaţie pentru, tehnică, nu se putu împiedica să nu se intereseze de arta şi grija cu care fusese întocmită delicata, complicata jucărie. „Nu-i aşa că este minunată?” întrebă Toinette. „Desigur, *madame* — răspunse Louis — este neobişnuit de frumoasă”, şi cu degetele sale groase, însă pricepute, pipăi diferitele detalii.

Dar nu voia s-o lase să schimbe vorba. „Cel puţin promiteţi-mi — reveni el la discuţie — că pe viitor vă veţi feri de asemenea fapte necugetate.” Ea ridică semnificativ din umeri, se îndepărtă de el, se aşeză pe canapea, îmbufnată, zvâcnind

uşor din picior. „Dar înţelegeţi, *madame* — căută Louis s-o lămurească — oamenii aceştia sunt duşmanii de moarte ai monarhiei. Un savant inofensiv, spuneţi dumneavoastră. Cuvintele lui au muzicalitate, ziceţi. Cu atât mai rău." Se înfuriase din nou. „Omul acesta — strigă el cu voce piţigăiată — nu este aci decât un linge-blide. Ni s-a vârât pe sub piele, nu există parazit mai ticălos. Este duşmanul nostru cel mai periculos, al dumitale şi al meu. Nu regele Angliei: ci el, el. Cu vărul nostru din Saint-James ne putem înţelege, dar cu rebelul ăsta niciodată."

Toinette îl măsura de sus până jos, cum se zbătea într-un acces de furie neputincioasă. Mila ei pierise, nu mai simţea decât dispreţ. Scrisoarea pe care o scrisese mamei, vestind-o că acum era într-adevăr regină şi va naşte un moştenitor care să unească pentru totdeauna pe Habsburgi cu Burbonii fusese o lăudăroşenie pripită: nici acum, după operaţie, Louis nu era în stare să-i facă *dauphin*-ul la care ea avea dreptul. Într-adevăr, era timpul să se apuce de politică.

„Găsesc poziţia dumneavoastră în problema americană principial greşită", îl lămuri ea. Făcu apel la tot ceea ce îşi amintea din discuţiile clicii mov. „Desigur că, deocamdată, rămânem neutri — spuse ea pe un ton savant — nici n-avem încotro. Evident că n-o să ne manifestăm deschis simpatia pentru rebeli. Dar, la urma urmei, principalul nostru interes rămâne tot să slăbim Anglia. Mă revoltă neîncetat faptul că englezii se mai află încă la Dunkerque. N-aveţi sânge în vine, sire? Nu pot să adorm când îmi aduc aminte de asta. Ar trebui să ascultaţi mai mult de mine."

Louis rămase uluit. Să răspundă la atâta lipsă de logică, era greu. „Ştiţi măcar unde se află Dunkerque?" întrebă el. Şi înainte ca ea să poată răspunde, continuă: „Până acum nu era obiceiul ca regina Franţei să se amestece în treburile de stat." Era indignat, se apăra cu convingere. „Credeţi-mă — spuse el — eu ştiu ce fac. Judec lucrurile sub toate aspectele, mă sfătuiesc cu miniştrii mei, cu cărţile mele, cu mine însumi şi cu dumnezeu."

Toinette nu se lăsă amăgită. „Chiar dacă politica noastră

oficială trebuie să rămână neutră — continuă ea să-l dăscălească — ar trebui să le dovedim americanilor cel puţin bunăvoinţă omenească, aşa cum am făcut-o eu."

Louis încercă şi mai departe să-i explice politica sa. Nici el, nici regele George nu voiau război. Dar popoarele erau aţâţate de provocatori lipsiţi de conştiinţă. Erau în joc probleme de prestigiu şi, dacă nu se acţiona cu prudenţă, se putea isca peste noapte un conflict din care să nu se mai poată găsi ieşire. Anglia — îi explică el — nu are nevoie de război, are destul de furcă azi cu coloniile răsculate. Dar nici nouă nu ne trebuie. Finanţele noastre n-o permit. Înarmarea noastră neterminată n-o permite.

Din explicaţiile lui răbdătoare, logice, ea prinsese cuvântul care-i convenea. „Dacă nu suntem pregătiţi — interveni ea — a cui este vina? Cine este vinovat dacă nu ministrul dumneavoastră de Război? De atâta timp îmi lăudaţi reformele acestui măgar bătrân şi încăpăţânat. Reformele lui au pricinuit cele mai mari neajunsuri prietenilor mei. Eu însămi m-am îmbolnăvit de supărare şi acum veniţi dumneavoastră, sire, şi-mi spuneţi: «Nu suntem pregătiţi». Cu toate reformele pentru care a pretins atâtea sacrificii de la ţară şi de la noi, nici măcar n-a reuşit să ne aducă în situaţia de a putea privi cu calm eventualitatea unui război. Nu credeţi, sire, că de aci trebuie trasă o singură concluzie? Omul trebuie îndepărtat, izgonit."

Louis se îndreptase din spate pe scaunul lui mic. Obrazul puhav era încordat şi atât de încruntat, încât ea înţelese că prea se întrecuse cu măsura. Adăugă în pripă:

„Cel puţin aşa cred, dar poate că nu m-am ocupat destul de amănunţit de această problemă."

Louis spuse tot cu furie reţinută, îndârjită: „A pregăti armata pentru un război cu Anglia nu este un joc de copii, *madame*. Este cu totul altceva decât a clădi castelul *Bagatelle* sau chiar *Trianon*." Văzu cu bucurie că o impresionase. „Pe armata americanilor nu se poate pune multă bază, continuă el. Este o miliţie nedisciplinată şi, în afară de asta, prost echipată. Dacă intrăm în război cu Anglia, va trebui de fapt să ducem

singuri războiul. Şi va fi un război care se va desfăşura numai în parte aici în Europa, va trebui dus în ţări îndepărtate. Englezii au în America armate şi depozite şi au o flotă gata să transporte corpuri mari de armată. Noi — şi aceasta să vă fie clar, *madame* — noi trebuie să transportăm totul, soldaţii şi materialele de război, peste un ocean periculos, controlat de un duşman puternic. Să mă las antrenat în mod uşuratic într-un astfel de război? Asta n-am s-o fac, *madame*. Niciodată. Şi nu permit nimănui, nici dumneavoastră, să mă împingeţi pe acest drum."

Nevoită să amâne până la o ocazie mai prielnică planul ei de a-l izgoni pe Saint-Germain, Toinette hotărî să-i smulgă lui Louis o altă concesie. „Mă trataţi ca pe un copil mic — se bosumflă ea — pe care-l poţi face să creadă orice. Dar sunt mai bine informată decât credeţi. Nu este adevărat că armata americanilor nu reprezintă nimic. Rebelii sunt curajoşi şi au obţinut victorii. Am uitat numele bătăliilor, dar o ştiu precis." — „Da, într-o oarecare măsură — recunoscu obiectiv Louis — la Trenton şi la Princetown. Dar astea n-au fost bătălii — preciză el — au fost ciocniri, încăierări. De altfel, aceste evenimente s-au petrecut acum câtva timp şi am primit informaţii sigure că, de atunci, armata generalului Washington n-o duce bine. Dacă n-am trimite în ascuns ajutor americanilor; s-ar prăbuşi peste noapte."

Acum Toinette îl adusese pe Louis unde voia. Acum avea să obţină de la el o concesie, o concesie mare, acum va putea să se laude în faţa prietenilor cu o victorie mult mai mare decât ar fi fost îndepărtarea lui Saint-Germain. Apropiindu-se precaut de ţel, întrebă: „Deci refuzaţi să profitaţi de slăbiciunea Angliei, mai ales pentru că situaţia militară a rebelilor este atât de proastă?" „Da — recunoscu Louis cu şovăială — acesta este unul din motivele de bază."

Acum Toinette se pregăti pentru marea ei lovitură. „Am să vă propun ceva, Louis. Promit să manifest faţă de coloniile răzvrătite tot atâta neutralitate ca dumneavoastră şi Josef împreună. În schimb, promiteţi-mi: dacă situaţia se schimbă, dacă americanii obţin un succes militar, veţi încheia tratatul

de alianţă cu ei, veţi porni împotriva Angliei?”

Louis transpira, se simţea stânjenit. „Trebuie să mă gândesc, răspunse el. M-aţi luat prea repede.” Dar Toinette victorioasă, înfuriată, nu cedă. „Abia acum aţi spus — îi dădu ea ghes — că nu puteţi da oficial ajutor americanilor mai ales din cauza proastei lor situaţii militare. Şi acum din nou nu vreţi să recunoaşteţi.” — „Dar nu-i vorba de asta — spuse Louis nefericit — de ce nu vreţi să înţelegeţi, Toinette?” — „Înţeleg atât, că nu sunteţi om de cuvânt”, răspunse Toinette. „Dacă americanii — preciză Louis şovăind — obţin un succes militar, vreau să spun: un adevărat succes militar, atunci multe s-ar schimba.” — „Înseamnă aceasta — interveni Toinette — că aţi încheia o alianţă?” — „Ei, da... — bolborosi Louis — dacă o să fie aşa...” — „Deci e stabilit, sire, întări Toinette. Şi acum, după ce am lămurit chestiunile politice, să ne uităm în linişte la machetă.”

Douăzeci şi trei august se nimeri a fi o zi caldă şi musafirii, puţini la număr, care serbau la *Trianon* ziua de naştere a lui Louis, oftară când Toinette îi pofti să facă o plimbare prin parc.

Curând însă uitară de oboseala plimbării pe aleile însorite, atât de frumos era parcul. Nimic nu amintea aci de splendoarea rigidă a grădinii de la Versailles, care le părea tot mai demodată; aci era reprodusă, cu gust şi simplitate artistică, acea natură pe care domnii şi doamnele învăţaseră s-o iubească din citirea lui Rousseau. Acum o admirau entuziasmaţi.

Într-o rochie simplă, albă, de olandă, Toinette îşi conducea musafirii. Cu mersul ei minunat de uşor, alerga, plutea pe alei, neîntrecutul ei păr blond cenuşiu se revărsa de sub pălăria florentină, de pai, umerii, braţele răsăreau orbitor de albe şi nobile din dantela delicată. Însoţită de grupul arhitecţilor şi artiştilor, îşi prezenta, plină de încântare, opera. Cu o bucurie copilărească, sinceră, atrăgea atenţia musafirilor asupra a ceea ce i se părea mai frumos şi cerea specialiştilor să explice importanţa fiecărui amănunt. Parcul cuprindea opt sute de

soiuri de pomi şi tufişuri, adunate din toate colţurile lumii. Se aflau aci fagi din Germania, chiparoşi din Creta, zadă din Armenia, lauri din Pirinei şi din China, taxodium din Louisiania, robinia din Virginia, care nu mai fuseseră niciodată plantaţi în Franţa. Două sute treizeci şi nouă de pomi şi tufişuri felurite, lămuri botanistul Morel, furnizase numai America de Nord. Toinette mângâia cu degetele ei lungi, delicate, cedrul de Liban şi atrase cu mândrie atenţia prinţului Charles cu cât erau mai frumoase tuberozele ei decât ale lui de la *Bagatelle*.

Doamnele şi domnii ironici, sarcastici, se molipsiră de bucuria strălucitoare, naivă a Toinettei. Neobrăzatul prinţ Charles îşi uită obrăznicia, burduhănosului, înăcritului prinţ Xavier îi pieri răutatea, iar lui Vaudreuil aroganţa autoritară. Cel mai adânc satisfăcut era Louis. Acest *Trianon* reuşise de minune. Ce reprezentau celelalte grădini celebre, parcul lui Horace Walpole, cel al prinţului de Ligne, al ducelui de Orleans în comparaţie cu capodopera creată aici de frumoasa lui soţie? Se bucura că, după cât se vedea, şi ceilalţi gândeau la fel. În definitiv, era puţin şi succesul lui; căci cine plătea?

Toinette era deosebit de mândră de noua ei orangerie. Socoti cu mândrie câţi bani va câştiga de pe urma ei. Numai din vânzarea florilor de portocal se vor realiza trei sute până la patru sute de livre, în anii buni până la o mie. Louis rămase pe gânduri. „Adevărat, Toinette?” întrebă el cu neîncredere. „Desigur, răspunse Toinette. Aşa-i prevăzut în proiect. Nu-i aşa *monsieur*?” se adresă ea lui Angivillers. Acesta spuse respectuos: „Nu chiar, *madame*; se sfătui în şoaptă cu un funcţionar şi declară: contăm pe un venit de cincisprezece livre, care în anii buni se va ridica poate la patruzeci.” — „Tot e ceva”, comentă Louis binevoitor şi hotărî să realizeze cel puţin trei sute cincizeci de mii la expoziţia şi licitaţia porţelanurilor sale de Sevres.

Multă admiraţie stârni cursul atât de natural al pârâului întortocheat şi drăgălaş. Apa fusese adusă de la mari depărtări cu ajutorul unor ţevi lungi. Pârâul şopotea dulce şi se revărsa în lacul artificial în mijlocul căruia se înălţa o insulă

artificială; lebede îşi ridicau gâturile şi le înfundau în apă. Pe malul celălalt se zărea un munte, stânci artificiale şi muşchi artificial. „Totul arată — recunoscu prinţul Xavier — de parcă s-ar afla aci de pe timpul lui Faraon al patrulea." Iar Louis adăugă: „Într-adevăr, mă simt aci în mijlocul naturii, cum mă simt doar la vânătoare".

Era uimitor câte se putuseră aduna într-un spaţiu atât de mic, poduri, temple, pavilioane, grote, ca să nu mai vorbim de ruinele romane pe care le ridicase cu mult gust pictorul Hubert Robert. „Pe viitor o să vi se spună Robert-Ruină", îl lăudă Vaudreuil şi pictorul Robert se înclină măgulit.

Ajunseră la pavilionul chinezesc. Şi aci totul fusese reînnoit din temelii. Mişcat de un mecanism nevăzut, un carusel începu să se învârtească. Sculptorul Bocciardi desenase figurile, dragoni şi păuni. Toinette se avântă spre unul din monştrii de lemn şi, drăgălaşă, se aşeză ştrengăreşte pe dragon. Ceilalţi o imitară şi începură cu toţii să călărească în sunetele unei muzici subţiri, argintii. Însuşi Louis se instală mulţumit şi transpirat pe un păun, care se rupse sub el. Louis râse cu poftă, bine dispus.

Vaudreuil stătea în picioare lângă Toinette, într-o poziţie îndrăzneaţă, periculoasă, ţinându-se cu un picior şi cu o mână de frânghie. Era obişnuit cu toate felurile de sport; la *jeu de paume*, un fel de tenis, nu-l întrecea nimeni din Paris. Continuând să se învârte în felul acesta periculos cu dragonul Toinettei, o îndemnă în şoaptă: „Azi e ziua potrivită. Totul e atât de reuşit. Sunteţi mai frumoasă şi mai atrăgătoare ca oricând, Toinette. El e bine dispus. Azi trebuie să-l convingeţi." — „Ce anume?" întrebă Toinette, cu un zâmbet fericit pe buze. „Să-l îndepărteze, în sfârşit, pe bătrânul Saint-Germain", răspunse încet, dar violent, Vaudreuil.

Mai erau multe de văzut, prea multe, lumea obosise. Dar una trebuia să le-o mai arate Toinette, înainte de a se întoarce în casă: „satul", minunatul, drăgălaşul, autenticul ei sat. Când şi-l închipuise, avusese în faţă imaginea peisajului pastoral în care se refugiase regina Golcondei, eroina din *Aline*, romanul cavalerului de Boufflers. Şi când cititul prinţ Xavier recunoscu:

„Doamne sfinte, dar ăsta este peisajul din *Aline*”, Toinette roşi de bucurie.

Fiecare din cele opt case avea o grădiniţă, o grădină de zarzavaturi şi o livadă. Se mai vedeau hambare, bănci de lemn, arii, o ogradă pentru găini, o moară, o casă pentru poliţaiul satului. Mai era o piaţă mică, ţarcuri de oi şi grajduri de vaci.

Vacile fură prezentate, vaci deosebit de curate şi îngrijite. Trăiau într-un grajd strălucitor de curăţenie, podeaua era din plăci de marmură albă, dar pereţii aveau unele crăpături naturale, realizate după desenele pictorului Hubert Robert. Toinette se apucă să-şi mulgă vaca preferată, vaca Brunette; căldarea era din cel mai fin porţelan, fabricată la Sevres, după schiţele maestrului Pourrat. Toţi priveau ce repede şi dibaci alergau degetele ei pe ugerul vacii. „Delicios, ce delicios”, spuse prinţul Charles şi învăţatul prinţ Xavier cită un vers din *Eglogele* lui Virgil. Louis avu o idee fericită. Propuse să se liciteze laptele. Ofertele fură mari şi, în sfârşit, Louis achiziţionă el însuşi laptele pentru douăzeci şi cinci de ludovici de aur; râse. „Trăiască regina!” strigă el, se înclină greoi în faţa Toinettei, bău.

Între timp *monsieur* d’Angivillers povestea celor interesaţi despre cheltuielile pricinuite de „sat”. Nu atât de clădiri, cât de locuitorii lor. *Madame*, cu cunoscuta ei bunătate, voise să instaleze în satul ei oameni săraci, de la ţară. Dar era greu să găseşti ţărani corespunzători. Dacă găseau pe unul a cărui înfăţişare să placă pictorului Robert, atunci arhitectul Mique găsea că nu avea mâini potrivite şi ţăranul trebuia despăgubit şi trimis înapoi; la următorii ţărani se găseau alte defecte şi când, în sfârşit, artiştii se declarau mulţumiţi, nu era *madame* de acord.

Toinette îşi prezentă ţăranii. Era deosebit de mândră de ţăranul Valy, din casa a treia, primarul, iar Vercy, poliţaiul satului, nu părea oare absolut veritabil? Mai încolo avu mult succes învăţătorul Lepain, care fusese adus în sat pentru că semăna uimitor cu *Învăţătorul din sat* al lui Greuze, o pictură care stârnise multă vâlvă la Salon. Interes trezi şi micul

protejat al Toinettei, Pierre Machard. Fusese despuiat de hainele sale bogate de Curte şi vârât în haine ţărăneşti; se vedea că nu-i venea uşor să se obişnuiască cu haina lungă, grea şi saboţii butucănoşi. Toinette povesti că pe scumpul ei micuţ îl recomandase în mod deosebit învăţătorului. Acum avea să fie educat după ultima modă, aproape de natură, după principiile descrise în Emile al lui Rousseau. Louis îl ridică în braţe, din care cauză băiatul îşi pierdu unul din saboţi şi era foarte nenorocit. Louis îi dădu câteva dulciuri.

„Dar unde este bunul nostru Ulrich Schätzli?" întrebă Toinette şi toţi ciuliră urechea. Povestea acestui Ulrich Schätzli trezise interesul întregii ţări. Ulrich Schätzli din Uznach făcuse parte din garda elveţiană, fusese un soldat destoinic şi respectase disciplina. Dar elveţienii ţin mai mult decât alţii la patria lor — *Enciclopedia* definea pur şi simplu *patriotismul* ca boală naţională elveţiană — şi într-o seară, când era învoit, după ce se îmbătase grozav în taverna *La Catrina cea mofturoasă*, Ulrich Schätzli, din garda naţională, se proţăpise în piaţa Louis le Grand şi cântase, spre hazul trecătorilor, câteva din cântecele patriei sale, iar la sfârşit chiar şi cântecul cel trist: *La Strassbourg pe parapet*. Dar gărzilor elveţiene ale maiestăţii-sale prea-creştine le era interzis cu străşnicie să cânte cântecele patriei lor şi mai ales acest ultim cântec, care la Paris se numea: *Ranz des vaches*{44}. Motivul era ca nu cumva aceste cântece să stârnească dorul de casă al elveţienilor şi să nu-i îndemne la dezertare; ba, după o lege veche, încă neabrogată, faptul de a cânta *Ranz des vaches* era pedepsit cu moartea.

Desigur că Louis nu se gândise să-l trimită pe elveţianul Ulrich Schätzli la execuţie. Dar nici ce să facă cu el nu ştiuse, cu atât mai mult cu cât ministrul său de Război, Saint-Germain, pretindea cu tărie ca încălcările disciplinei să fie sever sancţionate. Aşa fiind, Louis, dezorientat, aproape că se bucurase când Toinette îi ceruse să i-l predea pentru satul ei. Ulrich Schätzli fu dat afară din garda regală cu ruşine şi ocară şi fu primit cu cinste la *Trianon*, ca „elveţian".

Astăzi, de ziua regelui său, se ruşinase să se arate în public.

Nici un argument al primarului nu-l înduplecase. Acum însă fu adus fără milă. Veni copleşit de ruşinea că încălcase atât de grav disciplina. Purta un costum elveţian, o haină de postav lungă, cenuşie, un pantalon foarte scurt; pictorul Hubert Robert schiţase costumul după descrierile din romanele alpine ale marelui autor de romane Claris de Florian. Astfel înţolit, foarte înalt, Ulrich Schätzli stătea în poziţie de drepţi, nemişcat în faţa doamnelor şi domnilor şi ei îl priveau. Prinţul Charles îl examina, dându-i ocol jur împrejur. Louis îl privi clipind des din ochii săi miopi, ridică privirea spre faţa sa împietrită, ca de lemn, şi spuse: „Va să zică... aşadar... problema asta a fost rezolvată”. Puse accentul pe „asta”. Multă vreme după plecarea oaspeţilor, elveţianul Ulrich Schätzli rămase în poziţia de drepţi.

Musafirii Toinettei începură să viziteze interiorul casei. Cei mai buni pictori şi sculptori ai Franţei îşi uniseră puterile ca să împodobească vestibulul, scara, anticamera, sufrageria, micul şi marele salon, biblioteca minusculă şi spaţioasa cameră de toaletă, budoarul şi dormitorul.

Interes stârni în primul rând dormitorul. Nu mobila aleasă, îmbrăcată în mătase albastră, nu căminul cu un ceas minunat, nu tablourile de Pater şi Watteau atraseră atenţia musafirilor, ci cele trei tablouri trimise Toinettei de la Schönbrunn. Căci nu sosiseră numai tablourile promise de Maria Theresia fiicei sale; nici Josef nu se lăsase mai prejos şi-i trimisese şi el un tablou Toinettei.

Cele două tablouri dăruite de Maria Theresia erau mai frumoase decât ţinuse minte Toinette. Erau de pictorul Wertmüler şi o reprezentau pe ea când era încă foarte tânără. Împlinise atunci zece ani şi micuţele arhiducese jucaseră o operă şi un balet în cinstea căsătoriei fratelui Josef. Pe una din pânze, Toinette dansa cu fraţii ei, Ferdinand şi Maximilian. Avea un aer nespus de copilăros, cu laibăraşul roşu şi fusta albă de satin înflorat. Mult mai aparte şi atrăgătoare era pe cealaltă pictură; dansa serios şi atent, cu unul din fraţii ei şi cu o soră, un balet mitologic în mijlocul unui peisaj delicat, pe jumătate clasic, pe jumătate englezesc. Toinette însăşi se

plăcea foarte mult în tabloul acesta, sever şi totuşi gingaş, şi era evident că şi ceilalţi o plăceau.

Dar cel mai remarcabil era tabloul al treilea. Reprezenta pe unchiul Karl, pe unchiul Maximilian şi pe bătrânul arhiduce Josef Maria, toţi în veşminte de călugări, săpându-şi mormintele. Toinette nu-şi amintea să fi văzut vreodată acest tablou la Viena. Desigur că fratele Josef îl trimisese într-un acces de umor sumbru şi în timp ce celelalte două tablouri îi fuseseră înmânate de Mercy, pe acesta i-l predase abatele Vermond. La început, Toinette se supărase pe gluma macabră, apoi însă râsese şi chiar Vaudreuil se amuzase pe seama ciudatului tablou. Se hotărâse, în cele din urmă, să-l pună şi pe acesta în dormitorul ei, împotriva sfatului pictorilor care găseau că lucrarea nu era destul de artistică. Acum musafirii ei, eleganţi şi veseli, îl priveau puţin neliniştiţi, interesaţi, amuzaţi.

Cina, servită devreme, se desfăşură cu mult antren. Masa cobora şi se ridica, încărcată cu mâncăruri, restul serviciului era completat de servitori muţi. Se descurcară fără lachei. Toinette lămuri că voise să facă economii şi de aceea păstrase acest aranjament al răposatului bunic, preafericitul Ludovic al cincisprezecelea. De altfel, tot din motive de economie, folosise cât mai multe piese din vechiul mobilier; chiar şi patul ei mai fusese folosit de o predecesoare. Povesti în şoaptă Gabriellei că fusese patul „curvei”, al lui Dubarry. Când şoapta asta trecu din gură în gură, *monsieur* d’Angivillers nu se putu stăpâni să nu şoptească, la rândul său, că patul acesta, păstrat din motive de economie, era desigur patul cel mai scump din ţară, numai coloanele noi, pe care le comandase *madame*, costau două mii de livre. De altfel nu era patul „curvei”, ci al răposatului bunic Louis, ceea ce desigur nu excludea posibilitatea ca *madame* Dubarry să fi dormit uneori în el.

Louis mânca grăbit cu o poftă grozavă, îndemnându-i mereu şi pe ceilalţi să se servească. „Aci nu suntem nobili, domnilor şi doamnelor — spunea el — aci suntem pur şi simplu oameni, da, ţărani, aşa că hai să mâncăm.”

Vaudreuil avu o idee. Folosind buna dispoziţie a lui Louis,

propuse să se dea drumul muzicanţilor de la Operă, care cântau în timpul mesei, şi să-l cheme pe elveţian, pe Ulrich Schätzli. „Ca intendent al lui *madame* — spuse el — sunt dator să dau sărbătoririi aniversării maiestăţii-sale un caracter deosebit.” Louis, mai întâi uluit de atâta îndrăzneală, acceptă apoi calm. „Fie şi aşa”, spuse el.

Fu adus elveţianul. „Omule, acum nu mai eşti în serviciul gărzii, spuse Vaudreuil. Ce ar fi dacă ne-ai cânta celebrul tău cântec?” Ulrich Schätzli stătea ţeapăn, în poziţie de drepţi, şi nu pricepea.

„Ce spune domnul? întrebă el. Ce ordonaţi?” — „Eu ordon să cânţi acel *Ranz des vaches*, celebrul tău dans al vacilor.” — „Dar este interzis”, răspunse Ulrich Schätzli. „Prostii, dragul meu”, spuse Vaudreuil. Scoase o monedă. „Uită-te la capul acesta — şi, arătând spre Louis — vezi-l pe acela. Acesta este omul care interzice şi permite. Întreabă-l pe el!” Elveţianul transpira şi continua să stea în poziţie de drepţi. „Nu este interzis, sire, domnule general?” îl întrebă el pe Louis. „A fost interzis, dar nu mai este”, răspunse Louis în felul său concret. Era şi el dornic să audă celebrul cântec şi mai voia să vadă dacă înţelege textul german. „Hai, cântă odată, fiule”, spuse el lunganului.

Ulrich Schätzli stătea în faţa lor cu haina de postav cenuşiu, cu trese roşii şi cu pantalonul foarte scurt. Stătea în poziţia strict regulamentară, cu picioarele crăcănate, ţeapăn, deşirat, foarte drept, cu braţul care ţinea pălăria întins ca o bucată de lemn. Era însă vizibil emoţionat, răsufla zgomotos, toată faţa sa aspră era frământată. Deodată spuse scurt şi foarte tare: „La ordin, sire, domnule general”.

Apoi începu să cânte ţărăneşte, cu o voce necultivată, puternică şi cu sunete guturale: „La Strassburg pe parapet/A început năcazul meu,/Din munţi cornul răsună,/Spre patrie vreau să înot,/Căci altfel nu mai pot.” Şi cântă tot cântecul acela simplu şi trist, cum l-au prins pe când trecea fluviul înot, cum l-au judecat în faţa regimentului şi l-au condamnat la moarte. „Voi fraţilor, toţi fraţii mei,/— cânta el — Azi mă veţi vedea ultima dată;/Ciobănaşul poartă vina,/Cornul m-a ispitit

la rău,/Asta v-o spun eu./Voi fraţilor trei,/Un lucru doar vă rog: să mă-mpuşcaţi pe loc./Milă de mine să n-aveţi,/Ţintiţi bine, sângele să mi se scurgă tot./Ăst lucru doar vă cer./O sfânt părinte,/Primeşte sufletul meu/În ceruri sus la tine,/ Acolo în veci să stea/Şi pe mine nu mă uita."

Ulrich Schätzli reuşi să-şi păstreze poziţia militară în timpul cântecului, dar lacrimile îi curgeau pe obraji. Louis era, de asemenea, foarte mişcat. Nu înţelesese chiar totul, dar destul de mult şi acum îl puse pe elveţian să-i repete câte ceva şi-l întrebă ce înseamnă. Apoi povesti subiectul celorlalţi. „Eu am spus totdeauna — declară mulţumită şi cu subînţeles Toinette — că republicanii aceştia nici nu sunt atât de răi; sunt oameni melancolici, cu înclinaţie pentru muzică." Apoi îl întrebă pe Ulrich Schätzli: „Dar acum îţi merge bine, dragul meu? Nu te simţi ca acasă, în satul meu? Nu este tocmai ca în Elveţia?"

Ulrich Schätzli nu pricepu şi privi încurcat în jur. „Ordonaţi", spuse el apoi repede. Louis îi oferi plin de bunăvoinţă un pahar de vin. „Bea, fiule — spuse el — şi întremează-te. Te-ai descurcat bine", şi-i dădu un ludovic de aur.

Actorii de la *Théâtre Français* care trebuiau să joace *Bărbierul* luau masa în acelaşi timp. Fusese o masă pregătită cu grijă, *monsieur* d'Angivillers le comunicase, din însărcinarea Toinettei, că regina întocmise personal meniul, lista de bucate fusese tipărită pe un carton deosebit de frumos; dar, deoarece era foarte puţin loc în palat şi nu se cădea ca actorii să mănânce la aceeaşi masă cu invitaţii regelui, luară masa împreună cu lacheii.

Asta nu era jignitor şi nici nu putea supăra pe nimeni. Nu fuseseră invitaţi decât aristocraţii de viţă veche, din acei care puteau dovedi că nu numărau nici un om de rând între strămoşii lor, până hăt în secolul al paisprezecelea şi care se ţineau, aşa după cum era obiceiul, strict izolaţi de oamenii de rând, Cu toate acestea şi deşi nu spuseseră nimic, domnii şi doamnele de la *Théâtre Français* socotiră jignitor faptul că fuseseră puşi laolaltă cu lacheii.

Altminteri lacheii aceştia erau băieţi deştepţi, obraznici şi şmecheri. Când stăpânii lor nu ştiau cum să se descurce, se adresau lor; ei, lacheii, se bucurau de toată încrederea stăpânilor şi le mijloceau multe afaceri secrete, politice, financiare, amoroase. Cunoşteau exact politica cea înaltă şi cea măruntă, problemele de finanţe, ei înşişi făceau speculaţii, dădeau bani cu împrumut stăpânilor lor şi aveau venituri frumoase. Se strigau între ei pe numele stăpânilor, Vaudreuil, Provence şi Artois. Nu-i prostea nimeni, aveau vioiciunea parizianului, mintea ascuţită. Era desigur mai amuzant să stai la masă cu ei, decât cu musafirii Toinettei. Totuşi, o dată cu mâncărurile scumpe, actorii înghiţiră şi un strop de venin.

La masa actorilor şi a lacheilor şedea şi Pierre Beaumarchais. Îi era recunoscător lui Vaudreuil că pusese să se joace *Bărbierul*; această reprezentaţie era un prim pas spre reprezentarea lui *Figaro*. Totodată, socotea şi el că era jignitor să ia masa cu lacheii şi era supărat pe Vaudreuil.

Deoarece nu mai era nici un pericol să se întâlnească cu nobilii de viţă, d'Angivillers pofti doamnele şi domnii să viziteze palatul şi grădina, înainte de a se pregăti de spectacol. Astfel actorii se plimbară acum şi ei prin parc, ascultară murmurul pârâului, vâsliră pe lac, călăriră pe animalele de basm ale caruselului chinezesc. Şi lor le plăcu „natura" şi mai cu seamă Désirée înţelegea ce voise şi ce realizase Toinette. Dar asta nu-i împiedica să facă glume răutăcioase, iar Pierre scorni o expresie despre care ştia că se va răspândi în tot regatul: porecli *Trianon*-ul *Petit Schönbrunn*, micul *Schönbrunn*.

Dar şi el şi actorii trebuiră să recunoască că niciodată nu jucaseră într-un teatru mai frumos ca cel de la *Trianon*. Clădirea era micuţă, în stilul unui templu cu coloane ionice, toată în alb şi aur, lojile şi scaunele erau tapisate cu catifea albastră, coloanele cu cap de leu susţineau balconul; totul făcut cu dragoste şi gust. Scena era şi ea înzestrată cu toate maşinăriile şi instalaţiile pe care actorii şi le-ar fi putut dori.

În timpul spectacolului, ei simţiră lipsa aplauzelor furtunoase care, la *Théâtre Français*, le întrerupeau de obicei jocul la anumite pasaje. E adevărat că râsul zgomotos al lui

Louis înlocuia hohotele de râs ale unei săli întregi; dar nu avea o minte ageră şi uneori râdea cu întârziere, sau nu râdea deloc. De altfel, acum, văzând piesa jucată, n-o găsea chiar atât de păcătoasă ca atunci când o citise. Îi spuse asta şi lui Pierre. „Bine, *monsieur*. M-am amuzat, am râs, după cum aţi auzit desigur. Continuaţi tot aşa, *monsieur*.” — „Aşa voi face, sire”, răspunse Pierre şi se înclină adânc. După aceea, el şi actorii trebuiră să se retragă.

Toinette şi musafirii ei dansară în piaţa satului. Ţăranii fuseseră chemaţi şi, dacă în timpul mesei distinşii muzicanţi ai regelui fuseseră îndepărtaţi ca să facă loc elveţianului şi acelui *Ranz des vaches* al său, în schimb avură acum prilejul să cânte jocuri ţărăneşti. Toinette dansa cu primarul Valy, Gabrielle cu poliţaiul Vercy, Louis însuşi dansă, năduşit şi râzând, cu fiica poliţaiului, o fată zdravănă şi lipsită de graţie, ce chicotea ruşinoasă.

Fusese vorba ca Toinette să petreacă această primă noapte în *Trianon*-ul ei, singură, iar Louis să se întoarcă împreună cu ceilalţi la Versailles. Dar cântecul elveţianului şi dansul cu ţăranca îl stârniseră şi, când ceilalţi plecară, el rămase. Bâlbâi stânjenit ceva greu de înţeles, dar Toinette îl pricepu de îndată. I-ar fi plăcut să rămână singură prima noapte în *Trianon*-ul ei, dar nu voia să scape momentul prielnic să obţină căderea lui Saint-Germain.

Îl rugă deci pe Louis să aştepte şi trecu în dormitor.

El se bălăbăni prin camerele elegante, delicate, horcăind, transpirat, greoi. După timpul cuvenit, zgârie la uşa dormitorului. „Intraţi!” strigă ea înăbuşit.

În lumina lumânărilor, dormitorul albastru părea şi mai frumos şi atrăgător decât la lumina zilei; larg şi de o simplitate costisitoare, îi aştepta patul în care dormise răposatul Louis al cincisprezecelea şi uneori şi *madame* Dubarry. Pe pereţi atârnau tablourile; ţeapănă şi foarte gingaşă, Toni cea mică dansa cu surorile ei în mijlocul peisajului clasic.

„Să nu stingem lumânările?” propuse Toinette. „Să le stingem? şovăi Louis. Ei bine, ei fie...” cedă el şi începu să le

sufle pe rând şi să le cureţe mucurile cu degetele. „Mai lăsaţi-le, spuse Toinette”, căci dura prea mult. Câteva lumânări rămaseră aprinse şi aruncau lumini jucăuşe asupra nobilelor rude care în straie de împrumut se distrau săpându-şi singure groapa. Louis începu să se dezbrace tacticos şi se culcă încă înainte de a se fi dezbrăcat cu totul. Toinette trase perdelele patului.

După aceea, în patul închis cu perdele, Toinette îi povesti că acum, după terminarea *Trianon*-ului, va avea nevoie de un buget mult mai redus. Nu uitase, spunea ea, că el îi plătise de câteva ori datoriile fără a-i face reproşuri. Ştia să preţuiască asta şi-i mulţumea. Dar de acum înainte nu va mai fi nevoie de aşa ceva. O dată cu terminarea *Trianon*-ului, toate dorinţele ei erau împlinite. De acum înainte nu va mai juca nici cărţi şi, în general, se va feri de cheltuieli inutile. Puse capul pe pieptul lui şi se lipi de el. El mormăi ceva prietenos şi privi mulţumit cum jucau umbrele slabe ale lumânărilor pe perdelele patului.

Ea tăcu un timp. Apoi prinse din nou să vorbească. „De vreme ce mă arăt atât de înţelegătoare în această privinţă sper, sire, că şi dumneavoastră îmi veţi îndeplini o dorinţă.” El fornăi neliniştit, bombăni ceva nelămurit. Acum ea pretinse de-a dreptul: „Alungaţi-l, în sfârşit, pe omul acela dăunător, pe imbecilul de Saint-Germain. Cine a fost vinovat de ultima noastră ceartă? El şi numai el. El este totdeauna pricina neînţelegerilor noastre.”

Louis se răsuci nemulţumit. Mereu se întâmpla aşa, ea strica totdeauna sfârşitul. Totdeauna cerea ceva după aceea. Îi trecu vag prin cap că în patul acesta dormise Dubarry şi că ceea ce făcea Toinette şi cum o făcea nu era regesc. Mormăi, rosti cuvinte neînţelese. Se gândea la multe, la reforma armatei, la disciplină, la ministrul de Finanţe Turgot şi că mâine va reciti în Plutarh pasajul despre Antoniu şi Cleopatra.

„De ce nu răspundeţi? întrebă Toinette. E chiar atât de grav când cer şi eu odată ceva?” El mocnea mai departe pe tăcute. Întunericul adânc al alcovului îl apăsa, dădu perdelele la o parte. Dormitorul avea o înfăţişare paşnică, fermecătoare. „A

fost deosebit de drăguţ din partea mamei dumneavoastră — spuse el — că v-a trimis aceste tablouri. E încântător cum dansaţi acolo. Mă bucur că avem aici aceste amintiri atât de frumoase." „Singur aţi recunoscut — spuse Toinette — că Saint-Germain nu este la înălţimea sarcinilor sale. N-a putut realiza reformele de dragul cărora m-a jignit pe mine şi întreaga nobilime." — „Nu găsiţi că şi eu ar trebui să mulţumesc mamei?" Toinette se ridicase pe jumătate; blondă, albă, drăgălaşă, îl obligă să-şi îndrepte privirea asupra ei. „Vă rog nu vă eschivaţi, sire, spuse ea. Daţi-mi un răspuns clar. O să-l îndepărtaţi pe Saint-Germain?"

„Ei bine, poate..." mormăi Louis. „Vă rog, spuneţi un da răspicat, sire", insistă Toinette. „Ei da", spuse Louis morocănos.

Se sculă, se îmbrăcă, neglijent, furat de gânduri, uită câte ceva din complicata sa îmbrăcăminte. Apoi părăsi casa.

Grădina era învăluită într-o linişte desăvârşită, luna răsărise, pârâul şi fântâna şopoteau. Întorcându-se încet spre Versailles, Louis respira cu plăcere aerul nopţii. Îi părea bine că era singur. „La Strassburg pe parapet a început năcazul meu", fredona el prin parcul liniştit şi: „Cornul m-a ispitit la rău". Apoi se gândi la Saint-Germain, ce drept se ţinea totdeauna domnul cel mărunţel, se gândi la faţa pământie, aspră, adânc brăzdată a bătrânului şi, în timp ce mai fredona de câteva ori „Cornul m-a ispitit la rău", se gândi câţi oameni necinstiţi se aflau la Curtea sa şi că Saint-Germain era unul din puţinii cinstiţi.

Astfel ajunse la Versailles. Bătu în poartă, dar elveţianul de serviciu se uită prin ferestruică şi, văzând curteanul îmbrăcat neglijent, spuse brutal: „Nu-i voie, vezi-ţi de drum". Louis îşi aminti că dăduse el însuşi ordin să nu se permită nimănui intrarea după miezul nopţii şi începu să hohotească cu râsul său de căruţaş. Atunci soldatul recunoscu pe rege şi se sperie. „Eşti un bun soldat, fiule", spuse Louis.

În dormitor constată cu plăcere că mai avea destul timp până la *lever*-ul oficial. Se culcă, dar nu în patul de gală, ci pe culcuşul lui simplu şi comod. Se întinse mulţumit, se culcă pe

partea stângă, se răsuci pe dreapta, adormi.

Visă. Avea o sculă nouă, bună şi practică, dar era prea grea, luă cleştele cel vechi, dar nici cu ăsta nu ieşi la socoteală, lacătul era gata, dar nu funcţiona, îl cercetase împreună cu *monsieur* Laudry şi Gamain, dar nu funcţiona, şi când voi să vâre cheia în el, nu se potrivea, nimic nu funcţiona. Socoteala se afla în faţa lui, era mult prea ridicată, cifrele se încurcară. Era un bun calculator, dar n-o putea scoate la capăt cu socoteala, îi chemă pe d'Angivillers şi pe de Laborde, totalul era de fiecare dată altul. Transpira, nu se potrivea nici o socoteală şi lacătul nu funcţiona.

Când bătrânul camerist îl trezi şi-i aminti respectuos: „Sire, e timpul să vă culcaţi în pat", se bucură că putea să-şi părăsească aşternutul fără pretenţii, în care de obicei se simţea aşa de bine şi să se culce în patul de gală, pe care-l ura.

După *lever*, pe care-l ţinu într-o dispoziţie deosebit de proastă, trecu alături, în apartamentele mentorului său. Deoarece luase asupra sa problema privitoare la Saint-Germain, cel mai bun lucru era s-o rezolve imediat.

De îndată ce Maurapas îl zări, înţelese pentru ce venea. Toinette nu-l invitase la serbarea de la *Trianon* şi deci bănuise de îndată că voia să obţină cu această ocazie anumite promisiuni şi avantaje de la Louis. Clica nu-şi ascunsese niciodată intenţia de a-l doborî pe Saint-Germain. După felul amărât în care îşi făcuse Louis intrarea, lui Maurepas îi fu clar că Toinette îşi atinsese scopul.

El nu vedea cu ochi buni îndepărtarea vechiului său prieten, Saint-Germain. Dacă întreaga nobilime de la Curte nu i-ar fi pus tot mereu beţe în roate acestui om capabil, ţara ar fi avut acum o armată corespunzătoare şi s-ar fi putut lua cu totul altă poziţie faţă de Anglia. Dar Maurepas simţise cu luni în urmă că nu-l va putea menţine pe Saint-Germain. Nu numai austriaca şi clica mov voiau să scape de el, ci în primul rând propria lui soţie. Într-adevăr, contesa Maurepas promisese scumpei prietene şi verişoare Montbarey că-i va da soţului ei Ministerul de Război. Maurepas nu-l socotea potrivit pe

prinţul Montbarey, dar promisese soţiei sale că, după retragerea lui Saint-Germain, va atribui postul protejatului ei. Toinette era o duşmancă făţişă a lui Montbarey şi Maurepas se bucura că, cel puţin, avea să i-l vâre pe acesta pe gât în locul lui Saint-Germain.

Maurepas nu se simţea prea bine în dimineaţa asta şi era mulţumit că Louis nu-l poftise la el, ci venise personal. Aşa nu era nevoit să se îmbrace protocolar, putea rămâne în halat şi în papuci.

Louis găsi că acum, când trebuia să spună cuvintele hotărâtoare, sarcina era mai grea decât îşi închipuise. Îl chinuia amintirea îndepărtării lui Turgot şi a situaţiei neplăcute create de izgonirea omului acela, într-adevăr neruşinat, dar profund cinstit, curajos şi extrem de capabil. Şi Saint-Germain era profund cinstit şi capabil, iar Louis îi făcuse promisiuni solemne.

Louis vorbi de altele, se informă de sănătatea mentorului său, regretă naiv că nu fusese la *Trianon*, povesti despre *Ranz des vaches* şi de dansul său cu ţăranca. Apoi, în sfârşit, povesti şovăind că avusese o noapte proastă şi că, în timpul insomniei, îi trecuseră prin cap numeroasele plângeri ce se ridicaseră împotriva lui Saint-Germain. Ştia prea bine că majoritatea învinuirilor nu aveau o bază concretă. Dar omul care are ghinionul de a-şi face duşmani ori încotro se duce nu este totuşi potrivit pentru un asemenea post şi, cu buna sa memorie, enumeră tot ceea ce i se reproşa ministrului de Război. Decretul care deschidea burghezilor calea spre posturile de ofiţeri superiori, ordinele „teutonice” ale bătrânului, în primul rând introducerea pedepsei cu bătaia, povestea cu invalizii şi afacerea cu iezuiţii. Era o listă lungă.

Bătrân şi cinic, Maurepas se distra cu felul în care Louis încerca să se justifice faţă de el şi faţă de sine însuşi. Toate ordinele pe care Louis i le reproşa acum ministrului său de Război le aprobase la timpul lor în mod expres şi-i promisese de repetate ori ca-l va menţine în ciuda tuturor. Dar, răutăcios şi batjocoritor, Maurepas se bucură mai ales că Louis pomeni de povestea cu invalizii şi de afacerea cu iezuiţii.

Chestiunea cu invalizii se întâmplase aşa: *Hôtel des invalides* fusese destinat să fie un cămin al veteranilor, mai ales al acelora răniţi în războaiele Franţei. Dar, treptat, destinaţia aceasta fusese nesocotită şi se primiseră şi indivizi ca lachei şi bucătari; dacă vreun mare senior avea un grad în armată, se şi simţea îndreptăţit să-şi căpătuiască slugile la *Hôtel des invalides*. Aşa se întâmplă că în frumoasa clădire se aciuiră vlăjgani zdraveni, la vreo patruzeci de ani, care se îngrăşau acolo, jucau cărţi, popice şi se fandoseau făcând pe eroii. Scrupulosul Saint-Germain voise să pună capăt acestui abuz. Verificase „invalizii" şi izgonise din plăcutul lor cămin vreo mie de indivizi. Dar în felul acesta îşi ridicase în cap pe marii seniori, patronii acestor invalizi. Transformaseră izgonirea invalizilor într-un spectacol public, cu mare montare. Mai multe căruţe cu invalizi se opriseră în *Place de Victoire*, invalizii se aruncaseră cu lacrimi în ochi la picioarele statuii lui Louis cel Mare şi imploraseră pe răposatul lor „tată" să-i apere de măsurile barbare ale lui Saint-Germain. Louis ştia precis care era povestea cu invalizii şi se exprimase pe atunci cu cuvinte foarte tari despre neruşinarea marilor aristocraţi care puseseră asta la cale.

Şi chestiunea cu iezuiţii o cunoştea prea bine. Saint-Germain, care nu glumea cu religia, voise să înlocuiască pe nepricepuţii popi de ţară, care erau de obicei angajaţi preoţi militari, prin alţii mai pregătiţi, şi în scopul acesta crease o şcoală superioară pentru clerul militar. De data aceasta îl atacaseră liber-cugetătorii, filozofii şi domnii de la *Encyciopédie*. Insinuaseră, ba afirmaseră şi în gura mare, că Saint-Germain ar intenţiona să dea armata pe mâna iezuiţilor. Maurepas era omul care să guste tot hazul faptului că evlaviosul Louis venea acum să i se plângă lui, liber-cugetătorului, împotriva evlaviosului Saint-Germain.

Ascultă cu un aer foarte interesat. Apoi începu să-l apere pe prietenul său Saint-Germain. Ştiindu-l sacrificat, îl apăra însă cu două înţelesuri. Acum, când puteau oricând să fie târâţi într-un război cu Anglia datorită conflictului american, îndepărtarea unui organizator şi soldat atât de bun ca Saint-

Germain nu era o măsură prea indicată, spuse el. Pe de altă parte, felul lui rigid, de neîmpăcat, ridicase toată lumea împotriva lui. Sărmanul, dovedise un talent neobişnuit în a coaliza toate grupurile care de altfel se duşmăneau între ele: prinţii de sânge regal, Curtea, mica nobilime, soldaţii de rând, doamnele din saloane, filozofii se ridicaseră ca un singur om împotriva lui. El însuşi, Maurepas, trebuia să recunoască deschis că era de-a dreptul penibil pentru ceilalţi miniştri să lucreze cu Saint-Germain. Înţelegea foarte bine că Louis obosise în cele din urmă să tot ia apărarea unui om de care regina avea atât a se plânge. Totuşi, în faţa pericolului foarte real de război, hotărârea de a renunţa la serviciile unui organizator atât de capabil nu era simplă.

Louis tăcu, bombăni. În sinea lui răsuna: „Cornul m-a ispitit la rău". Spuse: „Este un slujitor credincios şi are multe merite". — „Fără îndoială, răspunse Maurepas. Pe de altă parte, sire, cel puţin n-o să fie prea greu să găsiţi un urmaş. Secretarul de stat Montbarey este bine pregătit."

Louis înălţă capul. Cunoştea dedesubturile. Ştia că în spatele propunerii lui Maurepas se afla *madame* de Maurepas şi se bucură puţin că şi descurcăreţul Maurepas era deci silit să facă concesii soţiei sale. În nici un caz, continuă Maurepas, postul acesta de răspundere nu putea fi lăsat neocupat măcar o zi pe aşa timpuri nesigure. Treburile trebuiau imediat predate altuia; cel mai potrivit părea să fie Montbarey. Deşi nu-l putea suferi pe Montbarey, Louis găsi că soluţia nu e proastă. Dacă acţiona repede, împiedica pe Toinette şi clica mov să prezinte un candidat de-al lor. Spuse deci: „Ei, da".

Maurepas preciză: „Va să zică, sire, veţi comunica lui *monsieur* Saint-Germain eliberarea din funcţie şi veţi numi încă astăzi pe urmaşul lui?" — „N-ai putea să i-o comunici dumneata, scumpul meu prieten?" întrebă Louis. Maurepas răspunse: „Cred că la îndepărtarea lui Saint-Germain, coroana ar trebui să fie prezentă". — „Crezi într-adevăr că eu însumi trebuie...?" întrebă Louis nefericit. „Dacă ordonaţi, am să fiu de faţă, sire", îl ajută Maurepas. „Îţi mulţumesc, mentore", îngână Louis. „Îl convoc deci pe Saint-Germain, spuse

Maurepas. Ora trei ar fi potrivită?" — „Să zicem ora patru", hotărî Louis. „Ordinele dumneavoastră vor fi executate — răspunse Maurepas — şi documentul pentru numirea lui Montbarey vi-l prezint la semnat înainte de sosirea lui Saint-Germain."

După plecarea lui Louis, Maurepas se apucă să şlefuiască poanta unei epigrame care-l preocupase în tot timpul celei de a doua părţi a discuţiei. Bătrânul domn găsea mare plăcere în compunerea şi şlefuirea unor epigrame. Exilul lui de pe vremuri se datorase unei epigrame, epigrama contra doamnei de Pompadour. Un exil de un sfert de veac, dar fusese o epigramă bună şi el îşi afirmase sieşi şi faţă de prietenii săi că meritase un exil de un sfert de veac. Acum devenise mai prudent, era ferm hotărât să moară în funcţie şi se ferea să-şi pericliteze a doua oară poziţia printr-o epigramă, oricât de reuşită.

Epigrama pe care o compunea acum era bună. Se referea la acea parte a corpului lui Louis de a cărei funcţionare se îngrijise Josef, atunci când venise de la Viena. Era o epigramă ascuţită, care nimerea la ţintă, pereche potrivită versurilor despre Pompadour. Epigrama era atât de răutăcioasă, încât nu avea să îndrăznească s-o arate nici secretarului său, nici soţiei şi nici s-o treacă în memoriile sale. Ce păcat. Dar cel puţin îi făcea lui însuşi plăcere s-o compună. Scrise cu mâna tremurătoare, ţinu foaia departe de ochii săi prezbiţi, citi, zâmbi, râse, şterse, corectă, chicoti, corectă din nou. Mai schimbă câte ceva, chicoti, şlefui atât la epigramă încât uită aproape să ordone întocmirea documentului pentru numirea lui Montbarey.

Către ora patru, Louis şedea în bibliotecă. Ceruse într-adevăr să i se aducă Plutarh şi citea biografia lui Marc-Antoniu; dar nu-i stătea capul la lectură.

Gândul la bătrânul Saint-Germain, care avea în curând să-l privească cu ochii lui de câine credincios, nu-i dădea pace. Pe vremuri, bătrânul nu voise să preia postul. Spusese tuturor, chiar şi lui, câtă rezistenţă vor provoca reformele sale, dar el, Louis, fusese hotărât să realizeze aceste reforme şi-i făcuse în

repetate rânduri promisiuni că-l va menţine în ciuda oricărei împotriviri. „Sunt alături de dumneata — îl asigurase el de repetate ori — să nu te temi de nimic, te apăr de oricine.”

De ce tocmai lui îi venea totdeauna atât de greu să-şi îndeplinească îndatoririle? Dacă voia ca Toinette să-şi păstreze bunăvoinţă faţă de el, dacă voia să-i facă un *dauphin*, trebuia să plătească asta cu alte noi concesii neplăcute — acum, de pildă, trebuia să izgonească pe bunul, bătrânul, curajosul Saint-Germain. Erau corelaţii ciudate, dar aşa era.

Încercă să se concentreze asupra lui Plutarh, asupra poveştii lui Antoniu şi Cleopatra. Nu reuşi. În loc să-l poată urmări pe Plutarh, îi răsărea în minte scrisoarea pe care i-o scrisese ministrul Turgot, înainte de concedierea sa. Pusese scrisoarea la loc sigur şi n-o mai citise de mult. Totuşi, o vedea limpede în faţa ochilor, fiecare bară de pe t, şi fiecare punct de pe i, şi fiecare virgulă. „Sunteţi considerat un om slab, sire.” Prostii. Era, desigur, neplăcut că trebuia să-l îndepărteze pe Saint-Germain şi să-şi calce cuvântul. Dar nu stă regele mai presus de legile oamenilor de rând? Problemele lui sunt de un fel deosebit, mai grele. La urma urmei, este mai important ca Franţa să aibă un *dauphin*, decât să fie mulţumit un oarecare *monsieur* Saint-Germain, şi Louis avea senzaţia nelămurită că, dacă Toinette va fi supărată pe el, dacă nu se va simţi mulţumită, nu va rămâne grea.

Renunţă definitiv la lectură, lăsă cartea deoparte, deschisă, aşa cum era şi se ridică. Se plimbă greoi de colo-colo, fornăi, se aşeză la fereastră, privi spre zări, dincolo de curţile şi aleile de intrare, să vadă dacă nu putea cumva să-l zărească pe Saint-Germain.

Dar înainte de Saint-Germain sosi Maurepas. Era în costum de gală, uscăţiv, ţeapăn, elegant. Scoase ceremonios un document din mapă. Era numirea pe baza căreia Alexandre-Maria-Leonor de Saint-Maurice, conte de Montbarey, prinţ al sfântului imperiu roman, general-locotenent, comandant al gărzii elveţiene a lui *Monsieur*{45}, secretar de stat în Ministerul de Război, devenea ministru de Război plin şi membru al consiliului de coroană al maiestăţii-sale prea

creştine. Louis citi edictul cu ochii săi miopi, îl împinse de o parte, spuse: „Ei, bine, ei da”.

Maurepas aminti blând: „Ar fi mai uşor pentru coroană dacă aţi semna acum”. Coroana suspină, şovăi, Maurepas îi întinse pana, coroana, cu pana în mână, îl privi, Maurepas dădu încurajator din cap, coroana mai suspină o dată, clătină din cap, semnă.

Veni Saint-Germain. Domnul acesta destul de scund era astăzi în formă cum nu mai fusese de multă vreme şi plin de speranţe; nădăjduia că Louis va discuta cu el cele două memorii pe care i le prezentase săptămâna precedentă.

Louis ezita. Saint-Germain vorbi mai întâi de o chestiune mai puţin importantă. Rugă pe maiestatea-sa să-i dea un sfat în chestiunea colonelului Esterhazy. Colonelul nu era soldat prost, dar nu ştia să se supună. Fusese până acum nevoit de două ori să ordone să fie pedepsit, dar de ambele dăţi maiestatea-sa regina intervenise în favoarea lui şi obţinuse anularea pedepsei. De data aceasta, însă, colonelul săvârşise ceva ce nu putea în nici un caz rămâne nepedepsit. Afirmase în public că el, Saint-Germain, voia să predea armata iezuiţilor. Cum ar putea el menţine disciplina, dacă ofiţerii înşişi îi subminau autoritatea cu asemenea minciuni? Îl ruga deci pe rege să-i promită că-l va sprijini dacă, aşa cum era de temut, maiestatea-sa regina va interveni din nou în favoarea colonelului.

Louis nu-l privea pe bătrân. Mai mult, ochii îi fugeau pe paginile lui Plutarh, rămas, deschis în faţa lui. „Antoniu se întoarse — citi el — în oraş şi strigă că Cleopatra îl trădase celor cu care ducea războiul de dragul ei.” Citea însă mecanic, nu reţinea nimic din ce citea, se gândea doar cum ar putea să se înfurie împotriva omului ce stătea în faţa lui.

„Şi cu aşa ceva veniţi la mine, domnule conte? spuse el încet, cu o voce neobişnuit de tărăgănată. Cu asemenea fleacuri îmi irosiţi timpul?” Reuşi să se înfurie. „Ce să mă fac eu cu un ministru de Război care nici măcar pe proprii săi ofiţeri nu-i în stare să-i pună la punct? Să admitem că Anglia ne va ataca din nou. Cum veţi putea s-o scoateţi la capăt cu

armata engleză, dacă nu sunteţi în stare s-o scoateţi la capăt cu colonelul Esterhazy al dumneavoastră?" Acum ajunsese la punctul dorit. Îşi îndreptă ochii miopi asupra bătrânului, guşa îi tremura, vorbea tare, piţigăiat.

Faţa aspră, pământie, a lui Saint-Germain, îşi pierduse toată tăria. „Nu înţeleg, sire, spuse el cu obrajii tremurători. Mi-aţi dat atâtea dovezi de încredere. Mi-aţi spus..." Nu repetă ce-i spusese Louis. „Dacă sunteţi nemulţumit de mine..." Nici această propoziţie n-o duse până la capăt.

Louis apucă una din micile figurine de porţelan de pe masa sa, o apucă în neştire, neobişnuit de sălbatic, de parcă ar fi vrut s-o strivească sau s-o distrugă şi o puse apoi din nou la loc, neaşteptat de blând. „Desigur că nu sunt mulţumit, spuse el foarte liniştit, tot fără să-l privească pe bătrân. Din toate părţile vin plângeri. S-ar putea să fie plângeri neîndreptăţite, dar eu pretind domnilor mei să se înţeleagă între ei. Dumneavoastră nu vă înţelegeţi cu nimeni, *monsieur*; nici cu nobilimea, nici cu soldaţii, cu nimeni. Regina este cât se poate de nemulţumită. Cum să procedez cu un om care şi-a făcut duşmani din toţi?" Ridică din umeri şi repetă: „Sigur că nu sunt mulţumit".

Saint-Germain răspunse şi el ciudat de încet, răguşit: „Înseamnă că mă concediaţi, sire?" Louis continuă să se uite în altă parte. Aştepta ca Saint-Germain să vorbească mai departe, spera că o să mai spună ceva care să-i dea posibilitatea să facă legătura. Dar Saint-Germain nu mai spuse nimic şi, prin tăcerea lui, îl sili pe Louis să-şi întoarcă spre el capul bolovănos. Şi Louis văzu ce se temuse să vadă, obrazul tremurător al ministrului, ochii lui căprui de câine şi înţelese ce se petrecea după fruntea acestui om.

Între timp, bătrânul se gândea cum visase o viaţă întreagă să introducă anumite reforme, decalogul său, şi cum publicase aceste *Zece porunci ale instrucţiei militare* şi cum, la sfârşitul vieţii sale, fusese îndemnat, de Louis să-şi realizeze teoriile. Şi cum, oricât îl fericea această posibilitate, nu voise să accepte postul, căci, fiind soldat şi nu curtean, se temuse că n-o va putea scoate la capăt cu intrigile Versailles-ului. Îşi amintea

cum tânărul rege, foarte entuziast, îi promisese tot ajutorul. Şi cum el, Saint-Germain, se străduise să îndeplinească dorinţele neruşinate şi prosteşti ale blestematei austriace. Şi cum Louis îşi reînnoise de nenumărate ori promisiunile. Iar acum, iată, Louis, acest om tânăr, regele francezilor, îl privea cu ochi piezişi şi nu avea nici măcar curajul să spună acel *da* la care se hotărâse, acel: da, *monsieur*, sunteţi concediat.

Louis simţea tot ce se petrecea în sufletul bătrânului şi era cuprins de o milă aproape de neîndurat faţă de el, şi de o nemulţumire tot atât de mare faţă de sine însuşi. Nu era în stare să-şi smulgă din gură acel da, dar nici un nu. Şi era supărat pe Maurepas care nu-l ajuta.

Se mânia însă pe nedrept. Pe Maurepas se putea bizui, îi veni în ajutor. Se întoarse către colegul său Saint-Germain şi spuse uşor amabil: „Mă tem, bătrâne, că ai înţeles prea bine cuvintele maiestăţii-sale. Nu-i aşa, sire?”

Iar Louis, morocănos, spuse: „Ei bine, ei da, atunci... Dacă toţi o vor, ce să facem?”

Saint-Germain se înclină adânc şi spuse: „Permiteţi-mi să mă retrag, sire”, şi se retrase de-a-ndărătelea spre uşă, aşa cum cerea eticheta. Louis sta cu capul în jos. Când înălţă ochii, Saint-Germain nu mai era.

Maurepas spuse: „Permiteţi-mi şi mie să mă retrag, sire”. Dar Louis îl rugă repede şi cu teamă:

„Nu, nu mă lăsa singur”. Apoi tăcu multă vreme, cufundat în sinea lui.

Dacă n-ar fi fost silit să aibă această convorbire cu Saint-Germain, ar fi fost acum în pădurea de la Fontainebleau, la vânătoare. Îi plăcea să vâneze. Fiarele erau gonite spre el şi el trăgea, iar seara îşi nota în jurnalul său câte doborâse, adesea cifre impozante. Dar oricâte animale ar fi omorât, tot îl atrăgea să privească cum se încorda de fugă fiara rănită şi cum se prăbuşea apoi. În acelaşi timp, îi era milă de animale. Era o legătură stranie ce se stabilea între el şi fiara urmărită, el se simţea şi vânător şi vânat.

Când îşi reveni din visare, Maurepas se afla în faţa lui, scofâlcit, ţeapăn, respectuos, cu un zâmbet abia mijit pe

buzele subţiri. „Tot aici mai eşti?” întrebă Louis mirat.

Dar când Maurepas, simţindu-se atins, voi să plece, îl reţinu. „Nu, iartă-mă”, şi-l apucă de haină. Îşi apropie faţa mult de cea a primului-ministru. Întrebă: „Nu-i aşa că a fost groaznic cum a plecat bătrânul? Cred că avea lacrimi în ochi. Un ministru atât de bun şi un soldat atât de viteaz. Noi i-am făcut o nedreptate, mentore. N-ar fi trebuit să-i spunem cuvinte atât de aspre.”

Cu tot cinismul său, Maurepas era indignat că elevul şi regele său dădea acum vina pe el. Păstră însă un aer politicos, amabil, ba chiar consolator, hotărât să moară în postul lui.

Louis, între timp, continuă cu înfrigurare: „Trebuie s-o reparăm. Desigur că îşi va păstra locuinţa de la Arsenal. Şi îi menţinem întreg salariul sub formă de pensie. O să-i dăm şi o indemnizaţie.” — „Admir generozitatea dumneavoastră, sire — răspunse Maurepas — am să discut totul cu *monsieur* Necker.”

Louis se şi consolase pe jumătate. Spuse repede: „Neapărat, dragul meu. Nu vreau să fim zgârciţi cu Saint-Germain al meu. Să-i spui asta lui *monsieur* Necker al dumitale, acestui zgârie-brânză elveţian. Iar eu am să-i scriu personal lui Saint-Germain — hotărî el — ca să-i mulţumesc pentru marile servicii pe care mi le-a adus mie şi Franţei.”

Lui Franklin i-ar fi plăcut să rezolve cea mai mare parte a corespondenţei sosite ieri din America, înainte de venirea, lui Arthur Lee şi a lui Silas Deane. Dar fluşturaticul William. Întârzia din nou mult peste ora stabilită.

În schimb, când sosi, avu cu ce să-şi scuze întârzierea. Adusese de la Paris vestea unui eveniment important despre care voise să afle cât mai mult. Într-adevăr, locotenentul Dubois şi maiorul de Mauroy, doi din ofiţerii care plecaseră, împreună cu La Fayette în America pe baza angajării făcute de Silas Deane, se întorseseră la Paris. Domnii fuseseră foarte rău primiţi de Congres şi în cele din urmă trimişi înapoi ca ocară şi ruşine. Se pare că însuşi marchizului de La Fayette i se făcuse o primire mai mult decât rece la Philadelphia. Acum,

cei doi ofiţeri se plimbau prin Paris şi înjurau pe îndelete nerecunoştinţa americanilor, lipsa lor de maniere, zgârcenia şi îngâmfarea lor. William aflase chestiunea aceasta mai întâi de la tânărul duce de la Rochefoucauld, apoi de la Condorcet. Tot oraşul vuia.

Franklin ascultă fără să se clintească. Dar era înciudat, mai mult decât atât, amărât. Congresul nu-i uşura munca. Bănuise el că ofiţerii nu aveau să fie bineveniţi la Philadelphia, dar nu se aşteptase să fie atât de rău primiţi. La urma urmei, aveau angajamente valabil semnate de reprezentantul Congresului.

El însuşi lucrase bine şi cu spor aci şi obţinuse în ultima vreme unele rezultate. Întâlnirea cu Toinette părea să fie promiţătoare. Şi tocmai acum trebuiau cei de dincolo să-şi dea pe faţă vechea duşmănie faţă de Franţa şi să jignească într-un fel atât de nedibaci Curtea şi oraşul, din simplă necugetare şi proastă dispoziţie.

William mai adusese şi alte ştiri. Auzise că Maurepas şi Vergennes vor asista la deschiderea Salonului. Toată lumea vorbea de portretul lui Franklin, opera lui Duplessis, care urma să fie expus, şi de felul cum avea să lase în umbră celelalte lucrări, unele dintre ele foarte reuşite, chiar şi numai datorită subiectului său.

Franklin se bucura să poată vedea tabloul şi să simtă cum parizienii îl compară pe el cu portretul. S-ar putea să fi fost vanitate, dar nu era vanitatea una din calităţile cele mai plăcute pe care Fiinţa Supremă le hărăzise omului? Şi cu siguranţă că succesul portretului nu putea să aducă decât foloase cauzei Americii.

Îl privi cu drag pe William. Era puţin uşuratic tânărul, desigur, dar era şi îndemânatic şi prindea repede esenţialul. De pildă, putea foarte bine aprecia importanţa boacănei pe care o făcuse iar Congresul.

În timp ce Franklin îi aştepta pe ceilalţi doi, hotărî să pună în aplicare intenţia lui de a-l angaja pe William. Când tânărul va avea un serviciu şi un onorar, va căpăta şi mai mult simţ de răspundere. Încă astăzi va discuta chestiunea cu cei doi colegi. Arthur Lee n-are decât să se opună şi să trăncănească despre

nepotism, Franklin socotea că făcuse destul pentru ţara sa ca să aibă dreptul să se îngrijească şi de ai săi. Corvezile vieţii sociale ale Parisului le luase asupra sa, era bătrân şi desigur că va muri aci, în ţară străină, fără să se mai întoarcă acasă. Voia să aibă alături de sine pe cineva care să-i poată închide ochii şi nu voia ca acest cineva să-şi petreacă timpul în trândăvie, fără un rost al său.

Sosi Silas Deane. Omul acesta corpolent nu mai arăta aşa de bine ca înainte, obrajii îi erau mai puţin umflaţi, nasul mai ascuţit. Veninosul Arthur Lee îi făcea neîndoios viaţa amară impozantului domn. Arthur Lee fusese între timp în misiune diplomatică la Berlin şi avusese acelaşi insucces ca şi la Madrid; asta îl făcuse şi mai acru, dorinţa sa de a se evidenţia devenise mai bolnăvicioasă. Suspecta tot ce se făcea şi, mai ales, era pornit împotriva lui Silas Deane.

Abia sosi Arthur Lee, că Silas Deane şi începu să vorbească despre primirea făcută de către Congres ofiţerilor francezi. Locotenentul Dubois şi maiorul Mauroy îl vizitaseră şi i se plânseseră. Din păcate, povestea lor era concretă şi precisă. La Fayette şi cei cincisprezece însoţitori ai săi, ofiţerii, sosiseră la Philadelphia după călătoria lor periculoasă şi după multe greutăţi, şi se înfăţişaseră Congresului. După toate pericolele şi greutăţile, se aşteptaseră la o primire caldă. Fură întâmpinaţi de *Mr*. Moose, probabil Robert Morris, comentă Silas Deane. *Mr*. Moose le luă hârtiile să le cerceteze şi îi rugă să vină ziua următoare la poarta clădirii Congresului şi să-l aştepte. Acolo, îi predase, in ziua următoare, unui alt membru al Congresului, un domn care vorbea franceza şi al cărui nume începea cu L; trebuie să fi fost James Lowell, îşi dădu Silas Deane părerea. Şi acesta discută cu ei la intrare, în stradă. Este adevărat, le spuse domnul, că Mr. Deane fusese împuternicit să le trimită ofiţeri de geniu. Trimisese chiar câţiva care pretindeau a fi genişti şi în realitate nu erau, la fel câţiva ofiţeri de artilerie, care nu fuseseră probabil încă niciodată în armată. Se pare, declarase domnul cu L, că ofiţerii francezi vin cu plăcere nepoftiţi în America şi, astea fiind zise, îi lăsă în stradă. Ofiţerii se priviseră între ei, aşa cum stăteau în faţa

clădirii roşii de cărămidă a Congresului, în bătaia soarelui. La Fayette, când păşise pe coasta Americii, sărutase pământul şi jurase că va învinge sau va pieri pentru cauza americană. Dar, în stradă, în faţa intrării Congresului, nici el nu ştiuse să spună altceva decât: „A naibii treabă!”.

Astea toate le povesti Silas Deane colegilor săi. Era enervat. El întocmise angajamentele ofiţerilor. Considera cele întâmplate ca o ofensă personală.

Franklin şedea cu faţa împietrită şi se scărpina; pe buzele subţiri ale lui Arthur Lee flutura un mic zâmbet. Deoarece amândoi tăceau, Silas Deane nu se putu opri să nu adauge cu amărăciune şi reproş în glas: „Nu s-ar putea spune că francezii ne-au poftit să venim aci. Dar, după câte ştiu, nu a declarat încă nimeni doctorului nostru că a venit nepoftit. Dimpotrivă, tot Parisul vorbeşte de cinstea care i se pregăteşte la deschiderea Salonului.” — „Da — spuse Arthur Lee — aci ne oferă cuvinte dulci şi pânză.”

Franklin încercă să scuze atitudinea Congresului. După cum se vede, ceilalţi francezi rămăseseră totuşi la Philadelphia. Acum, recomandarea pe care o trimisese el pentru tânărul marchiz trebuie să fi sosit de mult şi cu siguranţă că, între timp, generalul Washington reparase stângăciile domnilor Morris şi Lowell.

„Congresul ne-a dezavuat pe toţi, se înfurie Silas Deane. Nu a recunoscut contractul de angajare pe care noi l-am întocmit în numele lui.” — „Pe care dumneavoastră l-aţi întocmit”, îl corectă Arthur Lee. „Şi eu aveam împuternicirea să trimit ofiţeri de artilerie”, spuse Franklin.

Arthur Lee stătea rezemat de cămin, cu braţele încrucişate ţeapăn, cu bărbia înfiptă în piept, astfel încât fruntea îi ieşea în afară. Spuse, încruntat şi provocator, că din poziţia Congresului trebuia trasă învăţătura că nu se realiza nimic prin trimiterea câtorva puşti sau a câtorva franţuzi fluşturatici cu nume răsunătoare. Trebuiau să lupte cu mult mai multă energie pentru realizarea adevăratului scop, alianţa. Trebuiau să vorbească mult mai tare cu miniştrii, să-i ameninţe. Nu se mai putea acţiona ca până atunci. Silas Deane spuse: „Dacă nu

mă înşel, onorate Mr. Lee, aţi folosit metodele dumneavoastră la Berlin şi la Madrid. N-am constatat să fi obţinut cu ele succese prea mari. Aci însă s-a realizat câte ceva tocmai în ultima vreme. Gândiţi-vă la întâlnirea doctorului cu regina, gândiţi-vă la portretul lui de la Salon." „Să nu ne pierdem în generalităţi, domnii mei, interveni Franklin. Să ne gândim mai bine ce am putea face pentru ca astfel de greşeli să nu se mai repete la Philadelphia. Propun să trimitem o scrisoare comună comitetului extern al Congresului. Să le explicăm domnilor că aci, în Franţa, se consideră că un nu trebuie să fie cel puţin îndulcit." „Eu sunt american — spuse Arthur Lee — şi nu gândesc să-mi reneg ţara."

Franklin suspină şi renunţă la scrisoare. Puse în discuţie problema prusacului acela, a domnului von Steuben.

Situaţia cu baronul von Steuben era următoarea. Fusese adjutantul regelui Prusiei, Friedrich, şi se evidenţiase în războiul de şapte ani. Cum în Europa domnea acum pacea, iar el tânjea după activitate, îşi oferise serviciile americanilor.

Talentul său organizatoric fusese mult lăudat de prieteni de încredere ai lui Franklin, omul însuşi îi făcuse o impresie bună. Se înfăţişa fără pretenţii şi salariul pe care-l pretindea era modest. Un astfel de om i-ar fi fost de folos lui Washington ca să introducă în armată disciplina care îi lipsea.

Franklin voise să-l angajeze pe domnul von Steuben, dar acum proasta primire ce li se făcuse ofiţerilor francezi îl pusese pe gânduri. Silas Deane susţinu în continuare angajarea domnului von Steuben. În schimb, Arthur Lee declară colţos că ar fi timpul să se ia aminte ca ofiţerii americani de valoare să nu mai fie jigniţi prin înrolarea unor grade superioare din străinătate. „Înainte, Mr. Lee, vă împotriveaţi numai angajării francezilor, îi reproşă înfuriat Silas Deane. De când aţi fost la Berlin, vă ridicaţi şi împotriva angajării nemţilor. Dacă o să mai călătoriţi mult, o să încercaţi să împiedicaţi angajarea tuturor celor ce n-au crescut în imediata vecinătate a familiei Lee." — „Recunosc deschis, domnule — răspunse arţăgos Arthur Lee — că aş prefera să văd aci membri ai familiei Lee, în locul anumitor alte persoane." — „Eu n-aş dori să citesc,

domnule — răspunse Silas Deane — ceea ce raportaţi dumneavoastră la Philadelphia despre mine.” „Îmi închipui eu că vă temeţi de asemenea rapoarte”, replică Arthur Lee. „Vă rog, încetaţi, domnilor, interveni Franklin. Prea v-aţi aprins. Ar trebui să vă odihniţi. Dacă aţi asculta de un om bătrân, aţi consulta un medic.” — „Nu văd nimic bolnăvicios în aceea că mă opun principial înrolării ofiţerilor străini”, mârâi Arthur Lee.

Franklin reveni la cazul Steuben. După cele întâmplate, nu i se putea promite generalului nici o soldă, fie cât de modestă, spuse el. I se putea cel mult da un titlu de împroprietărire pentru circa două mii de acri, valabil după victorie. „Mă tem că asta nu-l va încânta prea tare pe general”, observă Silas Deane. „Dacă domnul nu este mânat decât de profit — îşi manifestă Arthur Lee dispreţul — atunci putem într-adevăr renunţa la el.”

Silas Deane adăugă că dacă nu se ajunge în scurtă vreme la o înţelegere cu generalul, atunci acesta avea să se întoarcă în Germania. „Mi-ar părea rău să-l pierdem”, spuse Franklin. Silas Deane propuse să se adreseze lui *monsieur* Beaumarchais ca să-i ceară sfatul. Franklin suspină în gând: dacă nu voiau, să renunţe la von Steuben, altceva nu le rămânea de făcut.

Fiind rezolvată şi chestiunea asta, Franklin reveni asupra proiectului său de a-l angaja pe William Temple ca secretar. Povara treburilor se mărea neîncetat, declară el, arătând spre masa de scris încărcată cu hârtii. Dacă trebuia într-adevăr angajat cineva, protestă Arthur Lee, atunci să fie angajat un funcţionar experimentat, calificat, nu un domnişor de şaptesprezece ani. Dar la asta Franklin avea ce răspunde. Ori de câte ori angajaseră până acum secretari pricepuţi, colegul Lee pusese la îndoială cinstea lor politică. Despre William nu va putea afirma desigur nici Mr. Lee că ar fi spion. Arthur Lee înghiţi în sec. Apoi spuse cu duşmănie că situaţia lor financiară nu permitea introducerea de posturi noi în statul de plată. „Mă gândisem la un salariu de o sută douăzeci de livre, lămuri Franklin. Aş pune în socoteala Congresului optzeci, iar patruzeci aş suporta eu, din buzunarul meu.” — „Găsesc

angajarea tânărului Mr. Franklin o idee excelentă — zise Silas Deane — şi desigur că nici nu poate fi vorba ca doctorul să dea ceva din fondurile proprii.” — „Deci s-a făcut”, încheie Franklin. „Vă rog să se consemneze că angajarea s-a făcut împotriva voinţei mele”, spuse Arthur Lee.

Franklin reveni la primirea ce i se făcuse lui La Fayette şi ofiţerilor săi la Philadelphia. „Sunteţi un om cu un orizont larg — se adresă el prietenos lui Arthur Lee — şi puteţi aprecia urmările pe care le au evenimentele politice. Ştiţi că atitudinea domnilor Morris şi Lowell prejudiciază cauza noastră aci. Nu vreţi să daţi mai multă greutate argumentelor adresate de noi Congresului prin participarea şi semnătura dumneavoastră?” — „Ceea ce au făcut cei din Philadelphia este lipsit de răspundere, se indignă Silas Deane. Şi aceşti ofiţeri trebuiau să sosească tocmai acum, când se pregătea sărbătorirea doctorului nostru la Salon. Acum fiecare francez va vedea, în spatele imaginii măreţe a lui Franklin, pe tânărul La Fayette şi pe ofiţerii săi cum stau în soare în faţa porţii ferecate a Congresului.”

Faţa lui Arthur Lee era ca împietrită. Peste tot se auzea: „Franklin, Franklin”, şi niciodată „America”, doctorul *honoris causa* îşi folosea poziţia numai pentru a-şi mări propria lui celebritate măruntă. Şi mâine, poimâine va merge la Louvre, la Salon şi se va instala în faţa portretului său idealizat şi va culege gloria care se cuvenea lui Richard Henry Lee, şi generalului Washington, şi miilor de luptători care au murit pentru libertate.

Înţeleptul Franklin intuia ce se petrece în omul acesta cătrănit. Îi zâmbi prieteneşte. Aşa va zâmbi, gândi Arthur Lee, când va sta în faţa propriului său portret. Dar Franklin spuse: „După umilirea pe care au suferit-o tinerii noştri prieteni francezi la Philadelphia, nu mi se pare potrivit să întărâtăm pe parizieni prin contrastul existent. E mai înţelept să lipsesc de la deschiderea Salonului.” Silas Deane holbă prosteşte ochii săi mici. „Vreţi într-adevăr să renunţaţi la această cinste?” întrebă el. „Cei de la Versailles ne-au recomandat să nu ne afişăm”, spuse Franklin.

Arthur Lee răsuflă zgomotos. „Dacă veţi scrie Congresului — spuse el în cele din urmă încruntat — sunt gata să semnez şi eu.” — „Ştiam că un Arthur Lee îşi va călca pe inimă, când este în joc cauza noastră”, spuse Franklin şi Arthur Lee, crispat, puse mâna sa în mâna întinsă a bătrânului.

Şi de astă dată, după îndepărtarea lui Saint-Germain, contele Mercy şi abatele Vermond se înfăţişară împreună la Toinette. Domnii ştiau precis că ea provocase îndepărtarea ministrului. Se prefăcură însă a nu şti nimic şi se mărginiră doar să-şi arate regretul că nu putuseră împiedica destituirea talentatului Saint-Germain, atât de mult preţuit la Viena, precum nu putuseră împiedica nici numirea lui Montbarey, un incapabil, cunoscut pentru lăcomia sa de bani. Toinette le răspunse doar cu o arogantă ridicare din umeri. Dar nici bucuria ei de pe urma plecării lui Saint-Germain nu fusese de lungă durată, li era neplăcut să se gândească că pe viitor, când va dori vreun post de ofiţer pentru prietenii ei, va trebui să intre în concurenţă cu *mademoiselle* de Violaine de la Operă, prin care Montbarey îşi trafica posturile. În cele din urmă fu limpede pentru ea că victoria obţinută în clipele acelea, în alcovul de la *Trianon*, era foarte îndoielnică.

Contele Mercy şi abatele trecură apoi la o altă chestiune delicată. Arătară respectuos că, din nefericire, se adeveriseră, tristele lor prevestiri referitoare la urmările pe care avea să le aibă conversaţia cu rebelul asupra popularităţii maiestăţii sale în rândurile parizienilor. Anumiţi prieteni ai lui *madame* au presupus poate că popularitatea reginei va creşte de pe urma bunăvoinţei pe care o arătase americanului. Din păcate; se întâmplase tocmai contrariul. În tavernele şi cafenelele Parisului se afirma că risipa, făcută de Toinette secătuise visteria statului în aşa măsură, încât acum nu se puteau alătura americanilor într-un război împotriva duşmanului ereditar al Franţei. Politica greşită, şovăielnică a Franţei era determinată de cheltuielile nemăsurate ale Toinettei. Şi când faţa ei deveni din ce în ce mai neîncrezătoare, mai distantă, contele Mercy scoase la iveală un pamflet, unul din multele

apărute în ultimele săptămâni. Ţinea broşura cu vârful degetelor şi citi din ea. Erau citate sume fantastice care fuseseră prădate din visteria statului, pentru a fi risipite pe *Trianon*, pe acel Petit Schönbrunn, iar influenţa dăunătoare a austriacei asupra soartei scumpei Franţe era descrisă în culori întunecate.

Toinette respinse batjocoritoare şi aceste afirmaţii. Dar ştia că nu erau fără temei. Curajul de care dăduse dovadă prin întâlnirea cu rebelul fusese uitat sau prea puţin apreciat; ea însăşi îşi dădea acum seama, când trecea pe străzile Parisului, că poporul, care înainte o salutase cu urale, păstra o tăcere ostilă.

Dar preocuparea pentru un nou proiect izgoni gândurile neplăcute.

I se păruse că în minunatul ei teatru de la *Trianon*, comedia lui *monsieur* de Beaumarchais avusese de zece ori mai mult haz şi delicateţă decât la *Théâtre Français*. De mai multe ori în timpul spectacolului îi venise chef să joace ea însăşi în locul lui *mademoiselle* Mesnard sau a lui *mademoiselle* Dumesnils şi i se păruse că ar fi putut rosti o replică sau alta mai nostim, mai spiritual, mai drăgălaş decât aceste actriţe vestite. Spectacolele de amatori erau la modă printre domnii şi doamnele de vază. Oare n-ar fi păcat dacă nu şi-ar face şi ea apariţia pe scena ei, scena cea mai frumoasă din toată ţara?

Vaudreuil se interesă mult de planul ei. Era el însuşi un actor talentat şi un regizor pasionat; numai la organizarea unui spectacol de amatori îi putea face pe ceilalţi să simtă superioritatea sa în chestiuni de cultură şi gust şi să dea frâu liber înclinaţiei sale spre despotism. Îi declară Toinettei că, în calitate de intendent, nu-i va permite să apară pe scenă decât atunci când va depăşi pe oricare altă actriţă, tocmai pentru că avea talent. Franceza ei mai avea o, urmă de pronunţare străină, în special felul ei de a pronunţa pe r mai lăsa de dorit; asta era plăcut în conversaţie, dar nu pe scenă. Trebuia să înveţe, să înveţe serios, Toinette acceptă cu entuziasm. Hotărâră că va lua lecţii de dramaturgie cu domnii Michu şi Caillot de la *Théâtre Français*.

De altfel, Toinette se menţinea la hotărârea ei de a da ţării un *dauphin* legitim şi-l lăsa pe Vaudreuil să aştepte. O dată cu nerăbdarea lui creştea şi dorinţa de a o domina. Vaudreuil încerca deci continuu să o împingă la conflicte cu Louis.

Într-o zi, o întrebă plin de reproş de ce nu vizita de fapt Salonul în anul acela. „I-am promis lui Louis — recunoscu ea deschis — să mă arăt cât mai rezervată faţă de rebel.” — „Cunosc pe cineva — răspunse Vaudreuil — care s-a plâns amarnic, că o regină a Franţei are mai puţină libertate decât o vânzătoare de peşte din hală. Nu văd de ce n-aţi avea voie să vă duceţi să vizitaţi Salonul.” — „Se va socoti că e o nouă provocare”, insistă Toinette. Vaudreuil zâmbi obraznic, nu răspunse.

Peste câteva zile, Toinette vizită Salonul. Artiştii care expuseseră erau aproape toţi de faţă; aşteptau câte un cuvânt de încurajare din gura reginei.

Toinette se opri fără prea mult interes în faţa nobilelor busturi ale lui Voltaire, Moliere şi Rousseau, create de Houdon. Examină gingaşele peisaje ale pictorului ei Hubert Robort şi ruinele lui. Se interesă de învălmăşeala pestriţă din *O piaţă asiatică* a lui Leprince şi de tabloul mare, furtunos al pictorului Vincent, care-l înfăţişa pe preşedintele Mole în mijlocul mulţimii răsculate. Apoi se opri multă vreme în faţa tabloului uriaş pe care pictorul Robin îl executase la comanda oraşului Paris. Reprezenta pe tânărul Louis făcându-şi intrarea în oraşul Paris pentru a-i recunoaşte privilegiile. Louis era foarte idealizat — dacă nu i s-ar fi spus cine este, nu l-ar fi recunoscut — şi era înconjurat de câteva virtuţi: dreptatea, caritatea, armonia şi adevărul; toate virtuţile foarte decent îmbrăcate.

Ajunseseră acum în sala în care erau atârnate portretele pictorului Duplessis. Toinette zări de îndată portretul americanului, dar se stăpâni, nu privi într-acolo şi se lăsă mai întâi condusă spre celelalte portrete. Duplessis era de faţă, se îmbrăcase, în mod ridicol, în haine de gală. Faţa sa blajină, de ţăran, contrasta sfioasă cu haina bogată. La plecăciunea lui, ea mulţumi condescendent.

Privi mai întâi portretul doctorului Lassone, medicul ei, omul care-i făcuse operaţia lui Louis. Doctorul Lassone obişnuia să-şi dea instrucţiunile cu hotărâre, nu admitea nici o contrazicere. Cu toate că Toinettei şi clicii mov îi plăcea să se amuze pe seama înfumurării lui, a intrigilor lui amoroase, a lăcomiei lui de arginţi, se simţea totdeauna cuprinsă de o teamă de-a dreptul superstiţioasă în faţa ochilor reci, sfredelitori ai marelui medic şi a mâinilor sale experimentate, dibace. Duplessis îi lăsase doctorului obrajii uşor buhăiţi, dar gura era aspră, privirea tăioasă şi tiranică, iar mâna dreaptă mare şi osoasă, care se odihnea pe cărţi cu degetul cel mic întins, era ameninţătoare. Acest doctor Lassone, care o privea aci, de pe pânză, îi inspira mai multă teamă decât adevăratul Lassone, a cărui examinare o aştepta cu nerăbdare şi frică.

Se smulse din loc, merse spre tabloul următor, portretul ducesei de Penthievre. Să fi fost cu adevărat ducesa de Penthievre? Toinette o văzuse destul de des, niciodată nu i se păruse drăguţă. În portret părea foarte atrăgătoare. Şi totuşi, Duplessis nici măcar n-o flatase prea mult. Evident, era avantajos să pozezi astfel, şezând în iarbă, cu picioarele goale în sandale. Nu trebuia să uite acest lucru. „Drăguţ, foarte drăguţ, încântător”, îi spuse ea lui Duplessis.

În sfârşit, ajunse în faţa portretului doctorului Franklin. Sala era arhiplină, curioşii se îmbulzeau până afară, în curte, dar când ea se opri în faţa tabloului, se făcu o linişte desăvârşită.

Cel ce o privea din ramă era omul pe care-l văzuse şi totuşi un altul. Gura mare, autoritară, era închisă şi nu părea deloc făcută să rostească vorbe galante. De sub fruntea puternică, ochii priveau cu o căutătură severă, cercetătoare, foarte dreaptă. Te priveau? Priveau dincolo de tine? Te străpungeau cu privirea? Toinette se minună că se avântase în luptă cu un asemenea om, ba se şi temu un pic; dar totodată se simţea din nou atrasă şi era mândră că se întâlnise cu el.

Pictorul Duplessis stătea în spatele ei, într-o parte, străduindu-se să ghicească impresia pe care lucrarea sa o producea asupra reginei. Văzu deodată, pentru prima dată,

faţa ei aşa cum era, frumoasă, lipsită de inteligenţă, dar nu de expresie, foarte vie, foarte arogantă, foarte regească. Dacă va mai avea vreodată ocazia s-o picteze, va fi o lucrare bună. Dar pe mai marii lumii nu-i puteai niciodată convinge să acorde cele câteva şedinţe necesare. Cu americanul fusese o muncă plăcută şi portretul era reuşit. Cel ce se afla aci era într-adevăr un om mare şi, oricât de măreţ îl făcuse, nu exagerase. Lucrase mult la ochi şi era mulţumit. Aşa privea Franklin cel în carne şi oase, aşa se uita la cei din jur, privind dincolo de ei.

Toinette tot mai stătea tăcută în faţa tabloului, i se părea că de o veşnicie; trecuseră două minute. Era linişte, o linişte apăsătoare şi ea înţelese că trebuia din nou să spună ceva, dar cu grija ca nici cea mai rea intenţie să nu poată răstălmăci spusele ei. „Minunat, articulă ea în cele din urmă în mijlocul tăcerii depline, întorcându-se cu o mişcare graţioasă către pictorul Duplessis. Într-adevăr, un portret minunat, demn de Duplessis al nostru”, şi se bucură că nu spusese „demn de Franklin al nostru”.

Se îndepărtă de tablou. „Ce mai este de văzut, *messieurs*?“ se adresă ea artiştilor care o conduceau şi se opriră cu toţii în faţa frumosului portret al bătrânului, celebrului botanist Charles Linne, pe care-l pictase anul trecut Alexandre Roslin în călătoria lui prin Suedia. „Ştiţi, domnilor — declară Toinette — că mă interesez de tot ce are legătură cu botanica.”

Seara se duse la Operă, unde se reprezenta *Iphigénie* de Gluck. Făcu scurtul drum pe jos şi fu salutată cu strigăte de simpatie pe tot parcursul. Ultimele dăţi când se arătase la teatru, publicul se ridicase tăcut în picioare; în seara aceasta fu îndelung ovaţionată. Iar când, în actul al doilea, se începu aria: „Lăudaţi şi preamăriţi pe regina voastră”. Achille ieşi la rampă şi cântă aria întors către loja ei. Publicul se sculă în picioare şi bisă aria şi a doua şi a treia dată.

Toinettei i se întâmplase de multe ori în scurta ei viaţă să mulţumească unei mulţimi ce o ovaţiona. Dar niciodată n-o făcuse cu atâta bucurie ca în seara aceasta. O uşoară roşeaţă îi

acoperi faţa prelungă, ovală, în timp ce înclina capul cu minunatul ei păr blond cenuşiu coafat în sus, îl înclină de trei ori spre stânga, spre dreapta, spre mijloc, aşa cum prevedea ceremonialul. Era fericită ca un copil. Acum să-mi mai spună abatele că parizienii nu mă iubesc, gândi ea. Melodia nobilă, simplă a lui Gluck îi răsuna în urechi şi regreta că nu purta în coafură un portret al lui Benjamin Franklin.

Când Louis află că Toinette se dusese să vadă tabloul lui Franklin, îl năpădi o furie cumplită. Nu-i promisese ea că se va abţine de la orice manifestare de simpatie în favoarea Americii? Iar faptul că parizienii o ovaţionaseră după aceea, nu dovedea decât că vizita la Salon era în general considerată ca un semn de bunăvoinţă faţă de rebel, ca o solidarizare cu răscoala. Ovaţia ce i se făcuse Toinettei la Operă se datora spiritului răscoalei şi era exasperant că el, Louis, trebuia să asiste neputincios la toate astea.

Căci nu putea face alta nimic decât să tacă şi să se necăjească, asta o ştia bine. Dacă s-ar duce şi i-ar reproşa că a cochetat cu răsculaţii, ea nu l-ar întâmpina decât cu o ironie lipsită de înţelegere. Căci ce făcuse ea? Se dusese să vadă tablourile pictorului curţii, Duplessis. N-ar fi trebuit s-o facă? Vedea în gând privirea ei batjocoritoare, nevinovată. Oare nu dorise el, Louis, ca ea să se lase pictată de Duplessis? Nu-l pictase şi pe el însuşi?

Veni prinţul Xavier. Vorbi despre Salon: „Este şi un tablou al dumneavoastră acolo — spuse el — spanacul acela uriaş al lui Robin. Mi s-a spus că v-a idealizat foarte mult, dragul meu Louis; aşa se şi cuvine pentru un rege. Ar fi fost amuzant să mergem împreună să vedem spanacul. Dar nu se poate, mai ales că şi rebelul este expus acolo. Există desigur oameni care nu au asemenea scrupule. O chestiune de gust.”

Louis turbă în sinea lui, dar nu răspunse nimic.

După câteva zile i se aduse o gravură care reprezenta portretul lui Franklin de Duplessis. Louis cercetă cu duşmănie trăsăturile omului. Desigur, Duplessis lăsase deoparte tot ce era josnic în expresia rebelului. Şi pe acest Duplessis îl numise

el „Pictorul regelui”. Era un pictor bun, o dovedise cu portretul său. Păcat că arta şi virtutea se înfăţişau atât de rar.

Louis citi inscripţia ce fusese adăugată portretului gravat. Erau versuri. „Iată faima şi puterea Lumii Noi. Valurile oceanului-amuţesc la vocea lui. Conduce tunetul şi-l domoleşte după plac. Cel ce smulge armele din mâna zeilor, de regi are a se teme?” Louis citi versurile de două ori. Până aici au ajuns. Îndrăzneau să publice aşa ceva în capitala sa. Era mai mult decât les-maiestate, era o insultă adusă Domnului, o blasfemie. „Conduce tunetul şi-l domoleşte după plac”. Un sunet furibund, neplăcut, răzbi din gâtlejul lui Louis. Sună, porunci să i se înfăţişeze urgent, imediat, şeful poliţiei.

Când apăru *monsieur* Lenoir, Louis îi vârî gravura sub nas. „Aţi văzut asta?” întrebă el. „Este portretul lui Franklin făcut de *monsieur* Duplessis, răspunse şeful poliţiei. Critica e favorabilă, elogioasă. Gravura se vinde ca stridiile proaspete.” — „Aţi citit versurile? întrebă apoi Louis şi deodată strigă: Citiţi!” — „Versuri proaste”, spuse *monsieur* Lenoir. „Şi dumneavoastră permiteţi să se vândă aşa ceva? ţipă Louis. Aşa ceva se vinde ca stridiile proaspete, la toate colţurile Parisului. Unde vă sunt ochii, *monsieur*? Versuri proaste. Asta este les-maiestate, blasfemie. «Conduce tunetul şi-l domoleşte după plac». Aţi înnebunit cu toţii?” *Monsieur* Lenoir era palid. Dar se stăpâni şi spuse liniştit: „După cum văd, gravura a fost tipărită la *monsieur* Rouault. Am să-i, dau imediat dispoziţie să scoată versurile.” — „Să se dea la topit blasfemia — ţipă Louis — individul să fie închis!” — „Rog pe maiestatea voastră să judece cu calm”, replică şeful poliţiei. „Am judecat, îl întrerupse Louis. Voi ar fi trebuit să judecaţi înainte. «Conduce tunetul şi-l domoleşte după plac.» Plecaţi! ţipă el. Executaţi ordinele mele.”

Monsieur Lenoir plecă, dar trecu mai întâi pe la Maurepas şi Vergennes. Apoi comunică editorului Rouault că avea ordin să-l aresteze şi, abia după ce *monsieur* Rouault se afla în siguranţă, îi trimise agenţii.

Între timp, Maurepas îi explică lui Louis că acum, după ce portretul lui Franklin trezise un interes atât de viu, arestarea

editorului ar fi considerată ca un gest duşmănos nu numai la adresa Americii, ci şi a populaţiei Parisului. După oarecare şovăială, Louis retrase bombănind ordinul de arestare. „Dar versurile ticăloase să dispară, să fie distruse”, adăugă el furios şi hotărât.

Ca urmare, gravura cu portretul lui Franklin se vându fără versuri, dar cu mult spaţiu în josul foii, iar parizienii îşi scriau de mână versurile cu pricina.

Louis nu-i spuse Toinettei nici o vorbă despre vizita făcută la Salon, nici de evenimentele ce au urmat acestei vizite. Toinette se bucura de cele întâmplate şi se bucura de tăcerea lui Louis.

Dar bucuria nu putea îndulci dezamăgirea care o rodea în adâncul sufletului. Era neliniştită, mânată de gânduri amare, umilitoare. Trecuseră săptămânile, trecuseră luni de zile şi nimic nu se schimbase. Louis nu era în stare să-i facă *dauphin*-ul. Din toate scrisorile mamei, din reproşurile ei pentru întâlnirea cu Franklin, pentru cheltuielile nebuneşti de la *Trianon*, Toinette simţea durerea şi îngrijorarea bătrânei în faţa speranţelor înşelate.

Pentru a uita amărăciunea asta permanentă şi umilitoare, se apucă cu îndârjire de studiile ei actoriceşti. Lucra fără încetare la îmbunătăţirea lui r şi nu se temu să-şi strice celebrul umblet plutitor, învăţând să păşească la fel cu doamnele de la *Théâtre Français*. Domnii Michu şi Caillot constatară cu uimire că lucra de parcă ar fi vrut să devină actriţă de meserie; o sâcâiau respectuos şi cu plăcere, iar Toinette îi ruga: „Continuaţi, continuaţi, domnilor”.

Dar nici asta nu-i ajuta prea mult. Certurile cu Vaudreuil se înmulţeau. El o întrebă batjocoritor cât mai avea de gând să aştepte ceva de la grăsun. Ea îi ordonă furioasă să plece şi două zile nu-l primi; dar în sinea ei îşi mărturisi că felul cum îl purta cu vorba pe François era prostesc şi caraghios.

Acesta, poate doar ca s-o facă geloasă pe Toinette, se legă mai strâns de Gabrielle. Toinette îi înţelese jocul, dar degeaba, situaţia aceasta o făcu tot mai nervoasă. Deoarece vorbele şi reproşurile amare nu aveau efect asupra lui Vaudreuil, începu

s-o chinuiască pe molatica, blânda Gabrielle.

În vremea aceasta, Jules Polignac promisese unei mătuşe care-şi pierduse averea, o baroană d'Andlau, s-o ajute. Îi ceru lui Gabrielle, în felul său autoritar, să obţină de la Toinette o rentă pentru baroană. „Un fleac — adăugă el — să zicem şase mii de livre." Gabrielle acceptă fără să discute şi, la prima întrevedere cu Toinette, îi expuse cererea alene, printre altele, sigură de succes.

Toinette dormise prost şi, când Gabrielle veni cu cererea ei, îşi aminti că la Paris se făcea o legătură între cheltuielile sale şi politica şovăielnică a Versailles-ului în problema americană. Văzu, de asemenea, în închipuire pe fratele ei, Josef, cum îi înşira, amar şi răutăcios, toată lista de sinecuri pe care le acordase familiei Polignac. „Nu-mi amintesc de mătuşa voastră Andlau, spuse ea. Şi cât ar fi?" — „Cinci sute de livre pe lună", răspunse Gabrielle, în gura ei suma părea ridicol de mică. „Cred — răspunse Toinette gânditoare — că n-am să-i dau renta." — „E vorba de cinci sute de livre, spuse Gabrielle mirată şi adăugă puţin dezorientată: Dacă nu mă înşel, Jules i-a şi promis banii". Apoi, pentru că Toinette tăcea, încheie ridicând leneş din umeri: „Bine, atunci mătuşa Andlau va trebui să mai aştepte, până când Jules sau eu vom câştiga la joc".

Toinette era nemulţumită că refuzul ei n-o enerva mai rău pe Gabrielle. „De altfel — declară ea — am să comunic cât de curând că la serile mele de joc nu se admit mize mai mari de zece ludovici. Am promis-o regelui." — „Atunci când ai să ai chef să joci mai mare — spuse senină şi inconştientă Gabrielle — ai să vii la mine." — „Nu ştiu, răspunse tărăgănat şi răutăcios Toinette. De când m-am mutat la *Trianon* nu mă mai interesează musafirii ăia ai tăi, marchizul de Dreneux şi Mr. Smith din Manchester." Gabrielle clatină din cap. „Când am rugat pe oamenii ăştia să ţină banca — replică ea, mai curând mirată decât jignită — ţi-au fost foarte pe plac. Ai noştri erau toţi secătuiţi." Toinette răspunse deodată, cu o furie rece: „Doar n-ai să-i spui reginei Franţei, *madame*, că ea te-a îndemnat să inviţi asemenea indivizi." — „Dar ce aveţi,

Toinette?, întrebă uluită Gabrielle. Ce s-a întâmplat?” — „Toţi mă supără — izbucni Toinette — toţi mă jignesc. Pentru că sunt bună cu fiecare, cred că pot să mă calce în picioare.” — „Dar cine te calcă în picioare, Toinette?” încercă Gabrielle s-o liniştească. Asta făcu însă ca întreaga furie neputincioasă a Toinettei să izbucnească. „Toţi vreţi să mă exploataţi, se înfierbântă ea. N-ai cerut chiar acum şase mii de livre pentru mătuşa ta?”

Gabrielle înţelegea că Toinette se răzbună, pentru că ironiile şi accesele ei de furie rămâneau fără efect asupra lui Vaudreuil. Era bună, răbdătoare şi ţinea mult la Toinette. Dar tocmai ei nu-i prea păsa de avantajele materiale pe care le avea de pe urma prieteniei cu Toinette şi nedreptatea acesteia o jignea. „Înţeleg nervozitatea ta, spuse ea. Dar nu permit nimănui, nici chiar ţie, să-mi dicteze cine are dreptul să intre în casa mea.” Toinette nu răspunse, faţa ei avea o expresie de aroganţă glacială. Se despărţiră fără să se împace.

Două ore dură mulţumirea Toinettei că, în sfârşit, îi spusese Gabriellei adevărul în faţă. Dar apoi îi păru rău. Chiar în dimineaţă următoare îi simţi lipsa şi, când prietena nu se înfăţişă nici în următoarea zi, ci lipsi de la îndatoririle ei de Curte pe un motiv cât se poate de neînsemnat, ar fi dorit să se ducă la ea şi să-i ceară iertare. Dar era prea mândră ca să facă aşa ceva.

O trase de limbă pe Diane şi află că Gabrielle va lua parte la o mare serată de joc la prinţesa Rohan. Era o umilire pentru Toinette dacă, după toate câte i le spusese Gabriellei, se ducea la serată. Se duse totuşi.

La prinţesa Rohan era, ca de obicei, multă lume, un aer greu, câini, un papagal, monezi zornăind pe mesele de joc, exclamaţiile înăbuşite ale jucătorilor. Gabrielle era la joc. Când o văzu pe Toinette venind, zâmbi veselă, fără mândrie, împăciuitor. Toinette se aşeză lângă ea. Trăncăniră despre rochii, bârfiră, de parcă nici nu se certaseră vreodată.

Toinette începu să joace, mizând o sumă nu prea mare. „Dacă câştig — spuse ea în treacăt — am să acord pensia mătuşei Andlau. Şi chiar dacă pierd.” — „Mulţumesc,

Toinette”, zise Gabrielle.

Jucară mai departe. Toinette mări miza, pierdu.

Deodată uşile se dădură în lături. „Regele”, strigă lacheul de la intrare. Louis intră fornăind.

În ultimele săptămâni, Louis n-o văzuse aproape deloc pe Toinette, afară de unele ocazii oficiale. Gravura cu portretul lui Franklin, versurile, interdicţia lor şi incidentele ce au urmat îi întăriseră nemulţumirea faţă de regină. Dar, conştient de neputinţa sa, tăcuse. Tăcuse chiar şi atunci când auzise că Toinette, în ciuda promisiunii ei, reîncepuse goana sălbatică, costisitoare după distracţii. Luase o singură măsură. La timpul său, după noaptea de la *Trianon*, restabilise, în bună înţelegere cu Toinette, vechiul ordin conform căruia în interiorul palatului de la Versailles nu se admiteau mize mai mari de un ludovic de aur. Acum, după ce Toinette se dovedise din nou nesigură şi nesupusă, ordonase şefului poliţiei să-l informeze prin agenţii săi secreţi de îndată ce se desfăşura în palat o partidă care să contravină ordinului său.

Află că o astfel de partidă avea loc şi încă în prezenţa reginei, tocmai pe când citea un volum din *Istoria generală a călătoriilor interesante* a abatelui Prevost; din însărcinarea lui, *monsieur* de Laharpe de la Academie întocmise o nouă ediţie a acestei culegeri foarte ample şi Louis se interesa îndeaproape de desfăşurarea lucrării. Prin urmare, se adâncise în volumul al optsprezecelea al *Călătoriilor interesante*, în care se vorbea de Kamciatka şi Groenlanda, când i se aduse vestea despre seara de joc la prinţesa Rohan. Lângă el se afla o tavă de argint cu o bucată de friptură de iepure rece şi o sosieră scumpă cu jeleu de coacăze. Citea cu ochii săi miopi, înmuia între timp mecanic carnea în jeleu, muşca, rupea, înghiţea, citea.

Pe agentul de poliţie care îi raporta în poziţie de drepţi, îl ascultă privind fix la gura lui; mai ţinea halca de carne în mână. „Bine”, spuse el. Şi apoi, pe când celălalt se mai retrăgea de-a-ndăratelea spre uşă, aruncă bucata de carne înapoi în tavă şi închise brusc cartea.

Fu cuprins de o mulţumire sălbatică. Se ridică şi fără a

spune cuiva ceva, fără însoţitori, porni spre apartamentele prinţesei Rohan. Pe drum îşi şterse de câteva ori mâinile de pulpanele hainei şi, cu toate că drumul era lung, mânia nu i se topi.

Chiar şi acum, în faţa mesei de joc a Toinettei, se simţea cuprins de o furie binevenită. Domnii săriseră în picioare şi se aplecaseră adânc. Louis nici nu-i lua în seamă. Văzu doar ce se afla pe masă, cărţi de joc, grămezi de bani, hârtii scrise, pahare şi cupe cu băuturi, farfurii mici cu dulciuri.

„Bună seara, sire", spuse Toinette. „Bună seara, *madame*, răspunse Louis cu o voce ascuţită, iritată. Voiam să petrec o oră de discuţii liniştite cu dumneavoastră şi cu doamnele dumneavoastră." Respiră greu, nu putu încheia fraza. „O idee bună, sire", replică politicoasă prinţesa Rohan. Dar Louis, cu vocea sugrumată, ţipă. „Şi iată ce mi-a fost dat să văd." — „Dar ce aţi văzut, sire?" întrebă Toinette; sub masă, nevăzut de nimeni, piciorul ei zvâcnea, Louis se apropie tare de masă, înşfăcă cu mâna sa groasă o grămăjoară de monezi de aur şi i le împinse prinţesei Rohan sub nas. „Ce este asta, *madame*? întrebă el şi, deoarece Rohan tăcea, ţipă: „Sunt astea livre? Sunt astea mărunţiş? Ăştia sunt ludovici, *madame*! Nu un ludovic de aur, ci zece, unsprezece, treisprezece ludovici de aur." Aruncă aurul înapoi pe masă. „Pe masa asta este bugetul unei provincii." — „Exageraţi, sire, replică cu respect, dar şi cu hotărâre, Diane Polignac. Cu un buget atât de sărăcăcios n-ar scoate-o la capăt nici cea mai sărmană dintre provinciile dumneavoastră." „Tăceţi, *madame*, ţipă Louis cu vocea piţigăiată. Nu este momentul să faceţi glume. Ceea ce se află aci pe masă — ordonă el — aparţine săracilor din Paris." Şi fără a se adresa cuiva în special, porunci: „Să mi se întocmească o listă cine a fost prezent aci şi o a doua listă cu suma găsită. Vreau sumele exacte, cu înşiruirea diferitelor feluri de monezi. Lista să se găsească mâine dimineaţă la ora opt pe masa mea. Bună seara, *madame*. Bună seara, domnilor şi doamnelor." Şi se retrase cu paşi greoi, fornăind mulţumit.

În dimineaţa următoare, Toinette veni să-l viziteze în bibliotecă. El crezu că voia să se scuze şi era gata să se arate

mărinimos.

„A fost drăguţ, sire — spuse ea — că v-aţi dat din nou osteneala să mă vizitaţi în cercul meu. Dar m-a jignit violenţa cu care ne-aţi amintit, mie şi doamnelor mele, despre datoria caritătţii. Cred că în privinţa aceasta rareori mi-am neglijat datoria. Vă amintesc de sărmanii ţărani cărora le dau casă şi masă în satul meu de la *Trianon*. Nu era nevoie de morala dumneavoastră — ca să spunem lucrurilor pe nume — de-a dreptul grosolană."

Louis se uită la cartea pe care o citise, tot volumul al optsprezecelea din *Călătoriile interesante*. Era deschis la pagina optzeci şi nouă. „Dialectul locuitorilor din insulele Kurile" şi, una lângă alta, pe două rânduri, stăteau cuvintele franceze şi kurile:

Oreilles{46}	*Ksai*
Nez	*Etou*
Levres	*Tchaatoi*
Bouche	*Tchai*
Parties naturelles de l'homme	*Tchi*
Idem de femme	*Tchit*

Privea mecanic la cuvinte, era dezorientat de atâta nevinovăţie, sau să fie neobrăzare?

„Nu ştiu — bâlbâi el — ei bine..." — „Dar aţi fi trebuit să ştiţi, sire, spuse Toinette. Toată seara a trebuit să-mi consolez doamnele." — „Nu daţi Curţii şi nici oraşului un exemplu bun — îşi reveni Louis — când într-o singură seară pierdeţi suma care ar ajunge..." — „Bugetul unei provincii — îşi bătu joc Toinette — asta aţi spus-o ieri, sire. Fiţi drept, Louis, îl rugă ea. Trebuie să recunoaşteţi că în ultimul timp am făcut economii. Duc o viaţă simplă, rustică, în *Trianon*-ul meu. Nu port decât rochii de olandă alsaciană. Am auzit că fabricanţii de mătase de la Lyon se plâng că exemplul pe care-l dau dăunează vânzării stofelor lor. Am făcut ce am putut, ca să vă fiu pe plac. Am fost chiar la Salon, deşi nu mă interesez prea

mult de tablouri; dar de dragul dumneavoastră n-am vrut să jignesc artiştii. Am observat de asemenea că parizienii apreciază purtarea mea. Vi s-a povestit ce călduros şi original am fost salutată la Operă?”

Louis privea tăcut la vocabularul său kuril: renunţase să mai asculte vorbăria ei. „Fiindcă veni vorba de pictori şi picturi — continuă ea — trebuie în sfârşit să pictez tavanul teatrului meu. Lagrenée a şi făcut o schiţă. Apolon şi câteva graţii, ceva foarte simplu. Dar pictorii pretind acum preţuri considerabile. Încă n-am dat comanda. Ştiu, v-am promis să fac economii. Dacă doriţi, va să zică, o să rămână teatrul neîmpodobit.”

Când plecă, Louis îi acordase încă o sută de mii de livre pentru *Trianon*.

Cei doi ofiţeri trimişi înapoi din America, maiorul de Mauroy şi locotenentul Dubois, se duseseră de îndată la Pierre ca să-l informeze despre experienţa proastă pe care o făcuseră. El se supără. Îl necăjea nu numai faptul că domnii aceştia, de a căror trimitere se simţea şi el răspunzător, fuseseră atât de prost primiţi la Philadelphia, dar felul în care fuseseră primiţi îi întări teama că firma *Hortalez* va trebui să învingă încă multe greutăţi până să obţină achitarea drepturilor sale.

Două ore mai târziu, sosi poşta din America în care se găseau comunicări precise, concrete despre primirea făcută lui La Fayette şi ofiţerilor săi, căci curierul adusese în sfârşit mult dorita scrisoare de la Paul.

Pierre citi scrisoarea detaliată a lui Paul, în camera de lucru, cu uşile închise, singur cu căţeaua Caprice.

„Deşi o reflectare mai adâncă asupra lucrurilor ar fi trebuit să mă ferească de asta — scria Paul — totuşi la Paris îmi închipuisem Congresul Statelor Unite aşa cum înfăţişau scriitorii antici Senatul roman în timpurile sale de glorie: o adunare de regi. Realitatea din Philadelphia nu corespunde deloc cu aşa ceva. Ca să v-o spun deschis, mult stimate prieten, Congresul continental al Statelor Unite nu se poate compara, ca demnitate exterioară şi interioară, nici măcar cu

sesiunea vreunei adunări provinciale franceze. Cei de aci se ceartă veşnic în mod ruşinos pentru drepturi şi datorii mărunte, cele treisprezece state se ciorovăiesc între ele, reprezentanţii acestora au totdeauna în vedere numai interesele statului lor şi mai sunt pe deasupra fracţionaţi şi între ei, în conservatori şi progresişti. Traficul şi corupţia înfloresc ca pe timpul despotismului, dar într-o formă mai greoaie. Partizanii regelui Angliei sunt mult mai puternici ca număr şi influenţă decât se presupune la Paris, iar prejudecăţi adânc înrădăcinate transformă chiar pe americanii progresişti în duşmani fanatici ai francezilor."

În legătură cu aceasta Paul relata pe larg primirea ruşinoasă făcută lui La Fayette şi ofiţerilor săi. Mai adăugă că, după cum se auzea, generalul Washington primise între timp o scrisoare de recomandare pentru La Fayette din partea lui Franklin şi se străduia să repare atitudinea necuviincioasă a Congresului.

Apoi Paul analiza pe larg perspectivele firmei *Hortalez* de a obţine plăţi din partea Congresului. Mr. Arthur Lee declarase în câteva rânduri şi cu toată hotărârea că „împrumutul" fusese acordat de rege nu lui Pierre, ci Congresului. Mr. Lee adusese printre altele ca dovadă faptul că *monsieur* de Gérard amintise ocazional delegaţilor americani că primiseră până în prezent patru milioane. Dar, deoarece în fapt nu primiseră decât trei milioane, cel de al patrulea reprezenta desigur tocmai milionul pe care-l primise Pierre. Paul încerca prin toate mijloacele să demonstreze cât de false şi absurde erau afirmaţiile lui Mr. Lee. Dar domnii din Congres nici nu voiau să audă, neînţelegerea lor era intenţionată şi sistematică.

Paul scria mai departe că se străduia să obţină cel puţin drepturile indiscutabile. Dar şi în privinţa aceasta, domnii foloseau tot felul de manevre, care cu greu puteau fi considerate cinstite. Printre pretextele lor, cusute cu aţă albă, cel mai transparent era acela că, atât timp cât nu era lămurită exactitatea fiecărui post în parte, simţul lor de răspundere nu le permitea să plătească nimic. Astfel de tertipuri erau desigur nedemne de un popor mare, iubitor de libertate, dar ele deveneau explicabile în lumina uriaşelor greutăţi financiare pe

care le întâmpina Congresul. Pentru a nu periclita întreaga cauză, se sustrăgeau de la plata obligaţiilor pe care le aveau faţă de indivizi izolaţi.

Pierre citi pasajul acesta de două ori. Simţea un respect plin de ciudă pentru obiectivitatea tânărului său prieten. „Explicaţiile — gândi el cu amărăciune — tertipurile americanilor sunt de înţeles. Adevărat. Dar eu sunt cel strivit."

Pentru a fi drept şi a da o imagine obiectivă a situaţiei, încheia Paul, trebuia spus că, alături de unii cămătari mărginiţi, se aflau în Congres şi oameni cu vederi largi şi cu mult simţ al dreptăţii. Obţinuse de altfel ca, o dată cu scrisoarea lui, să fie expediat şi un transport de tutun şi indigo, în valoare de douăzeci şi şapte de mii două sute cincizeci de livre, ca un fel de plată simbolică şi spera că, până în cele din urmă, va reuşi să obţină, recunoaşterea tuturor creanţelor firmei *Hortalez*. Şi că, în general, încrederea sa în victoria nobilei cauze nu fusese câtuşi de puţin clătinată de noile încercări prin care trecuse şi care îi puseseră la grea încercare răbdarea şi rezistenţa nervoasă.

Pierre îşi îngropă faţa în mâini şi o clipă rămase descurajat. „Frumos ne-am mai lăsat traşi pe sfoară — îi zise el căţelei Caprice — rău ne-am mai păcălit." Apoi îl cuprinse furia. „Va să zică ăsta era rezultatul; tutun şi indigo în valoare de douăzeci şi şapte de mii două sute cincizeci de livre. Pentru asta plecase Paul peste ocean, îşi pusese în joc viaţa. Ticăloşi oameni fără de cuvânt, nişte nenorociţi, aşa arătau eroii libertăţii când îi priveai mai de aproape. Pentru astfel de oameni îşi sacrificase el, Pierre, banii, nervii, viaţa. Pentru astfel de oameni străbătuse oceanul tânărul, entuziastul La Fayette. Pentru nişte escroci. Dacă un singur post nu corespunde întocmai, nu plătim absolut nimic. Şi un post greşit găsim noi în orice caz. Ptiu, drace!"

Faţa tinerească, plină a lui Pierre, cu fruntea netedă, niţel teşită şi cu gura cărnoasă, frumos desenată, se strâmbă cu dezgust. Nu-i era ruşine de credulitatea sa, îi era ruşine pentru oamenii în numele cărora lucra.

Apoi mai reciti o dată foarte atent scrisoarea lui Paul.

Supărarea i se topise, acum alegea din scrisoare ceea ce îi putea da nădejdi. Se gândi că între timp la Paris se schimbaseră multe şi că acum el şi cu Franklin erau prieteni. Se gândi ce să-i răspundă: lui Paul. O să-i povestească tot ce realizase aci, cum aranjase întâlnirea lui Franklin cu persoana sus-pusă, şi-i va da instrucţiuni să se întoarcă cât mai degrabă. Pierre era un pasionat scriitor de epistole, gândul la scrisoarea pe care avea s-o scrie îl însufleţea.

Nu, micimea unora dintre membrii Congresului nu va reuşi să-l scârbească de marea cauză a revoluţiei americane.

Curând avu chiar ocazia s-o dovedească: atunci când Silas Deane îi vorbi despre chestiunea cu generalul Steuben. Acesta se înapoiase, aşa cum hotărâse, în Germania, iar America pierduse ocazia de a-şi asigura sprijinul valorosului soldat şi organizator.

Definitiv? Nu. Oare nu exista şi el, Pierre de Beaumarchais? Îi adresă de îndată baronului o scrisoare înfocată, implorându-l să se întoarcă la Paris. Toate mijloacele sale, ale lui Beaumarchais, îi stăteau generalului la dispoziţie, şi un vas pentru transportul lui se afla gata de plecare la Marsilia. Trebuia, oare, într-adevăr America şi măreaţa cauză a libertăţii să fie silite să renunţe la serviciile unui om eminent, numai datorită unei întâmplări prosteşti, datorită faptului că în timpul şederii sale la Paris nu-l întâlnise pe el, Pierre? Nu. Pierre de Beaumarchais nu putea admite o astfel de întâmplare.

Scrisoarea fu atât de convingătoare, încât Steuben se întoarse într-adevăr la Paris.

Şi, în curs de douăzeci şi patru de ore, Pierre obţinu ca generalul să se declare gata să servească în armata lui Washington, chiar şi fără vreun contract. Pierre se îngriji de echiparea şi transportul lui. Îl trimise la Marsilia cu propria sa caleaşcă de călătorie şi, pe lângă o sumă serioasă. Îi înmână două scrisori, una către Paul, alta către Congres. Pierre nu se dădu în lături de la nici o osteneală pentru ca, tocmai după nefericita întâmplare cu La Fayette, să-i asigure domnului von Steuben o primire onorabilă la Philadelphia. „Te rog, fă tot

posibilul — îi scria el lui Paul — pentru acest valoros general, pe care sunt mândru să-l numesc prietenul meu. Dacă va avea nevoie de bani, dă-i din belşug. Sunt bani bine plasaţi. Dacă vor rămâne pierduţi, nu-mi pasă, numai să văd acest om mare pus la locul de cinste ce i se cuvine în lupta de eliberare a Americii. Nu-mi pot dori un beneficiu mai frumos de pe urma banilor mei, decât înseşi faptele sale. Ajută-i dragul meu Paul." În scrisoarea către Congres însă, Pierre se exprimă didactic: „Arta de a dobândi victoria în războaie este o îmbinare de curaj, prudenţă, cunoştinţe teoretice şi experienţă practică. Pe toate acestea le posedă marele soldat pe care am cinstea să vi-l trimit. A fost tovarăş de arme al lui Friedrich de Prusia, douăzeci şi doi de ani i-a stat alături în posturi de răspundere. Desigur că şi dumneavoastră veţi considera potrivit ca un astfel de om să-l ajute pe *monsieur* Washington."

Înarmat deci cu aceste două scrisori, domnul von Steuben navigă spre America. Pentru a câştiga de partea cauzei americane serviciile acestui ofiţer, Pierre cheltuise douăsprezece mii de livre, aproape jumătate din tot ceea ce putuse Paul să-i trimită din America.

Faptul că în urma scrisorii lui Paul, Pierre pierduse orice speranţă întemeiată de a mai obţine într-un viitor apropiat vreo plată din partea Congresului, nu-l împiedica să investească tot mai mulţi bani în casa pe care o clădea. Arhitectul Le Moyne îi atrase în repetate rânduri atenţia lui Pierre că, datorită cerinţelor sale din ce în ce mai exagerate, nu va putea respecta devizul iniţial. Pierre răspundea cu emfază: „Atunci vom fi nevoiţi să-l depăşim". Şi se bucura când *monsieur* Le Moyne declara, mândru şi îngrijorat, că de ani de zile nici un particular din Paris nu se încumetase să ridice o construcţie atât de pretenţioasă.

Thérèse, pentru care Pierre clădea casa, manifesta jignitor de puţin interes pentru lucrare. Avea o singură dorinţă: camerele în care urma să locuiască ea şi micuţa Eugénie să fie cât mai simple posibil, ca cele din Meudon. După puţină tocmeală, Pierre acceptă.

În schimb, Julie lua parte din tot sufletul la construirea şi

mobilarea casei. Deşi era ofensată că Pierre se hotărâse să petreacă în viitor o parte din viaţă fără ea, se amesteca plină de înfrigurare în tot ce făcea arhitectul şi când Pierre îi dădu să înţeleagă că voia ca unele lucruri din rue de Condé, la care ţinea, mobilă şi tablouri, să fie aduse în casa cea nouă, se indignă grozav. Ceea ce voia să ia în primul rând era masa de scris din camera sa de lucru, apoi cele câteva mobile modeste din cabinetul alăturat, lada şi canapeaua cea lată, martore ale atâtor bucurii şi, în sfârşit, portretele lui Duverny şi Désirée, precum şi macheta corăbiei *l'Orfraye*. Lipsa acestor lucruri nici nu s-ar fi observat în casa cea veche şi mare, dar Julie ţipă ca din gură de şarpe pentru fiecare din ele; se zbârli chiar şi pentru scoaterea portretului lui Désirée, care îi fusese totdeauna nesuferit. Îi reproşa lui Pierre că nu are simţul familiei; dacă tata Caron ar vedea cum o părăsea la bătrâneţe, s-ar răsuci în groapă. Până la urmă, fastuosul birou al meşterului Pluvinet rămase în vechea locuinţă, pentru casa cea nouă Pierre comandă altul, şi mai costisitor, la meşterul Lalonde, cu desene de Salembier. De asemenea îi lăsă Juliei şi macheta *Vulturului de mare*. Dar celelalte lucruri le transportă, cu toate ţipetele ei, în casa nouă.

Julie se tocmi foarte aprig şi când fu vorba să se hotărască cine din personalul de serviciu al lui Pierre avea să rămână în casa veche şi cine să se mute în cea nouă. Nu găsi deloc firesc că Pierre voia să-l ia pe valetul Emile în casa cea nouă. „Împărţirea asta îmi rupe inima!“ exclama ea.

Cu şi mai multă violenţă duse lupta pentru nepotul Félicien. Se întâmplase tocmai ca Félicien Lépine să depăşească vârsta pentru *Collège Montaigu*; deşi nu era cel mai vârstnic dintre elevi, băiatul acesta de şaisprezece ani părea cel mai matur dintre ei şi nu mai putea fi lăsat la College, unde de altfel nu se simţea deloc bine. Pierre socotea ca pe un lucru de la sine înţeles ca băiatul să vină la el, deşi, ce-i drept, nu se prea înţelegeau. Dar unde, la el? În rue de Condé sau în rue Saint-Antoine? Aci se amestecă Thérèse, voia să-l aibă pe tânăr în casă, şi Pierre hotărî după voia ei. Juliei îi cumpără în schimb de la bijutierii Boehmer şi Bassenge o brăţară care i se păruse

prea scumpă prinţesei Rohan.

La Paris se vorbea mult despre costisitorul palat, pe care şi-l clădea nesigurul *monsieur* de Beaumarchais. Se spunea că firma *Hortalez* se cutremura şi se clătina ca o barcă pe furtună şi mulţi afirmau că ceea ce se meşterea în spatele uriaşului gard de scânduri din rue Saint-Antoine era mai curând un decor de teatru decât o adevărată casă de piatră. Jurnalistul Metra menţionă în „*Ştirile confidenţiale*" că circulau multe zvonuri nimicitoare despre fastul noului palat clădit de *Bărbierul din Sevilla*, printre altele că pe vârful casei s-ar pregăti un cuib de aur pentru barza tradiţională. Lui Pierre nici că-i păsa; când casa va fi gata, o să vadă domnii cu ochii lor.

Primii care văzură palatul fură prietenii valetului Emile. Devotatul flăcău îndurase multe înţepături de la colegi şi-l întrebă pe stăpân dacă nu i-ar îngădui să arate casa unuia sau altuia dintre cunoscuţii săi. Pierre, conştient de influenţa pe care o avea la Curte şi în oraş părerea valeţilor, acceptă fără discuţie. Emile se urcă de îndată cu trei dintre prietenii săi, valetul ducelui de Richelieu, al marchizului de Vaudreuil şi al prinţului Montbarey, în caleaşca stăpânului său şi porni spre rue Saint-Antoine.

Poarta tăiată în gardul de scânduri se deschise dinăuntru şi străbătură măreaţa alee, largă şi cotită, traversând parcul. Pierre mai cumpărase câteva parcele învecinate şi clădise terase, văi şi deluşoare artificiale, care dădeau o perspectivă mai largă.

Coborâră din trăsură şi Emile îşi conduse prietenii, mândru şi modest, prin toată proprietatea. „Astea sunt cascadele noastre — explică el — şi asta puntea chinezească. Întâi am vrut să clădim un pod elveţian aşa cum e la voi, Richelieu, dar după aia ni s-a părut că nu-i destul de modern. Arhitectul nostru spune că acum sunt din nou moderne numai lucrurile chinezeşti, ca acum cincisprezece ani." Peste tot se întrezăreau lucirile albe ale statuilor şi busturilor, unele ale zeilor antici, altele ale rudelor şi prietenilor lui Beaumarchais. Vâsliră pe micul lac, se aşezară sub umbrarele delicate, destinate

îndrăgostiţilor; de altfel şi ele erau împodobite cu busturile tatălui şi ale surorilor lui Beaumarchais. Al lui Montbarey se avânta în consideraţii despre cât de bine se va distra Emile în umbrarele acestea, sub privirile familiei stăpânului său.

Dar podoaba cea mai de seamă a parcului era un templu mic aşezat pe o movilă. Urcară treptele ce duceau spre el. „Acesta este templul închinat lui Voltaire", explică Emile. În interior se înălţa marmorean, inteligent şi cumplit de urât, bustul filozofului. Pe cupolă strălucea, mare şi auriu, globul pământesc, iar prin polul lui trecea o enormă pană de scris. „Foarte drăguţ, Beaumarchais, — recunoscu al lui Vaudreuil — foarte semnificativ, aici aţi avut într-adevăr o idee bună." Emile lămuri că simbolul avea un sens mult mai larg încă: astăzi, însă, când nu era nici un pic de vânt, din păcate nu se putea vedea, dar pana, emblema lui Voltaire şi a lui Beaumarchais, se mişca în bătaia vântului şi punea globul în mişcare. „Grozav!" mărturisi al lui Richelieu. Citiră inscripţia: „A smuls vălul înşelăciunii de pe ochii lumii". — „Asta a scris-o al tău?" se informă al lui Vaudreuil. „Nu — îl lămuri Emile — asta a scris-o celălalt."

De la templu, ca şi din toate celelalte puncte care aveau perspectivă, se zărea, de cealaltă parte a pieţii, Bastilia, puternică şi sumbră. „Asta îmi place mai puţin", spuse al lui Montbarey. „Nu înţelegeţi", îl dăscăli Emile. „Tocmai asta este simbolic. Tocmai de aceea ne-am mutat aci. Am socotit că priveliştea asta şi casa asta reprezintă o metaforă." „Aha", îngână al lui Vaudreuil.

Trecură apoi, printr-un grilaj aurit, spre curtea principală, care se întindea în semicerc la picioarele faţadei rotunjite a casei. Faţada era împodobită cu coloane şi arcade. În mijlocul curţii se înălţa, pe un soclu impozant, un gladiator în poziţie de luptă, cu o faţă puternică, neobişnuită. „Seamănă grozav cu al dumitale" îşi dădu cu părerea al lui Montbarey, iar Emile rânji plin de înţeles.

Arătă prietenilor casa, bucătăriile de la subsol, pivniţele enorme, misteriosul laborator gastronomic, unde proprietarul intenţiona să bucătărisească şi să prepare băuturile cu prieteni

pricepuţi. Apoi, trecând prin sala mare, Emile îşi conduse prietenii sus, pe scara îndrăzneţ şi elegant arcuită, şi le arătă cele cincisprezece camere, sufrageria, sala de biliard, mai ales, salonul cel mare, rotund, cu o cupolă uriaşă. Era împodobit cu picturi de Hubert Robert şi Vernet, iar şemineul era susţinut de cariatide din marmură de Carrara. „Numai pe astea am dat patruzeci de mii de livre", comunică Emile.

„A nu admira nimic" era un principiu respectat de valeţi şi de stăpânii lor. Dar strălucirea şi bogăţia casei îi impresionă totuşi şi ei îi duseră vestea.

Când Pierre se trezi prima dată în noua locuinţă, erau prezenţi la *lever* cei pe care şi-i dorise, baronul de Trois-Tours, cavalerul de Clonard, *monsieur* Régnier de la Tribunalul Suprem, toţi. Prietenii de afaceri şi creditorii lui Pierre declarară că nu se lasă păcăliţi, casa era clădită pe credit, cu banii lor. Totuşi clădirea le impunea, aşa încărcată şi aurită cum arăta, şi erau gata să-i împrumute şi alţi bani. Se făcură glume răutăcioase despre fastul acesta nemăsurat, barbar, dar îl invidiau pe bărbatul isteţ care, falit de la naştere, reuşea totuşi să-şi clădească astfel de casă.

Cu faţa nemişcată, secretarul Maigron străbătea, tăcut şi rece, somptuoasele încăperi. În felul său discret, prudent, îl prevenise pe Pierre, mai mult prin atitudinea sa decât prin cuvinte, să nu se încarce cu o nouă povară şi privea cu duşmănie toate fleacurile acestea inutile. Ştia până la ultimul gologan cât costase fiecare obiect şi se gândea nemulţumit că, cu banii cheltuiţi, de pildă, pentru statuia Ariadnei, s-ar fi putut plăti zahărul livrat de firma Roche. Dar calculatul *monsieur* Maigron se simţea cu atât mai strâns legat de firma *Hortalez* şi de şeful ei, cu cât situaţia lor devenea mai şubredă.

Blestema capriciile lui Pierre, care dădeau peste cap laborioasele sale socoteli, dar fără aceste veşnice emoţii nu i-ar fi plăcut să trăiască. Anumiţi oameni de afaceri îi dăduseră a înţelege că o firmă foarte respectabilă şi solvabilă caută un om cu talente ca ale lui, şi *monsieur* Maigron avea motive să creadă că în dosul ofertei se afla *monsieur* Lenormant. Ar fi fost ispititor să ocupe un post influent în întreprinderile uriaşe

ale lui *monsieur* Lenormant, dar nici nu se gândea la una ca asta câtă vreme era colaboratorul de încredere al lui *monsieur* Beaumarchais.

Monsieur Lenormant însuşi fu printre primii care-l vizitară pe Pierre în noua sa casă. Ochii mici, înfundaţi ai corpolentului domn priveau melancolic la luxul supraîncărcat. Era uimitor felul în care individul ăsta, Pierre, ştia să se bucure de bogăţia lui, luată cu împrumut, fără să se lase ros de griji şi remuşcări neplăcute; cel mai mult i-ar fi plăcut lui Pierrot să poarte toată casa la deget, alături de briliantul său exagerat de mare. Sigur că, printre comorile adunate de Pierre, erau şi unele într-adevăr de invidiat, şi *monsieur* Lenormant i le invidia. De pildă, şemineul cu cariatidele s-ar fi potrivit bine în sala de muzică a palatului său din Paris, iar portretul lui Désirée, de Quentin de Latour, în camera sa de toaletă de la Étioles. Cu vocea lui surdă, vibrantă, îl felicită pe Pierre că, după cum se vede, afacerile sale merg mai bine decât îşi închipuise el vreodată că ar putea merge. Dar o clipă, în timp ce privea Bastilia, îi flutură pe buze zâmbetul acela vag, fatal.

Femeia pentru care fusese pregătită toată splendoarea aceasta, Thérèse, nu părea prea impresionată. Propriile ei camere, simple, aşa cum şi le dorise, erau ca o insulă în mijlocul unui torent lucitor. Ea însăşi crea o notă discordantă când lua masa cu Pierre şi prietenii lui. Dar Pierre observa cu bucurie că toţi admirau tocmai această simplitate şi frumuseţea ei calmă.

Când vizită cu Pierre casa terminată, Julie izbucni mai întâi în glume amare. Apoi, entuziasmată de fastul şi bogăţia clădirii, se aruncă de gâtul fratelui ei şi exclamă, râzând şi plângând totodată: „Pierrot, eşti cel mai mare, cel mai bun. Sigur că a trebuit să construieşti o casă atât de splendidă. O meriţi. Şi cu siguranţă că Thérèse se potriveşte mai bine ca mine în casa asta!” Deveni nemăsurat de generoasă, voi cu orice chip să-i dăruiască Thérèsei brăţara pe care o primise de la Pierre: „Dacă ar mai fi apucat tata casa aceasta!” se tângui ea de câteva ori, cu admiraţie.

Pierre umbla radios prin casă şi simţea nevoia imperioasă să împărtăşească şi altora din bucuria lui. Rugă pe soră-sa, frumoasa, vesela Tonton, să-şi comande o rochie nouă la *mademoiselle* Bertin. Şi credinciosului său Philippe Gudin îi dărui nu numai o masă de scris, din lemn preţios din insule, cu o scobitură largă pentru burta sa, ci şi un minunat capot chinezesc. În afară de aceasta, îi trimise un maldăr întreg de ample lucrări ştiinţifice, între altele şi numeroasele volume ale *Istoriei generale a călătoriilor interesante* de Prévost-Laharpe. Mişcat de atâta devotament prietenesc, înfăşurat în capot, aproape înconjurat de masa de lucru, Gudin lucră cu zel îndoit la *Istoria lui Pierre Beaumarchais*. Pe măsură ce creştea lucrarea, şi titlul ei devenea din ce în ce mai amplu. Acum se numea *Însemnări fidele despre viaţa şi părerile scriitorului şi omului politic Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais*.

Pierre sperase în sinea lui că Maurepas şi Vergennes vor veni şi ei să viziteze casa din rue Saint-Antoine. Nu veniră. Veni însă contesa Maurepas, împreună cu soţii Montbarey, iar Véronique îi însoţea. Ceruse s-o ia şi pe ea, lucru ce se întâmpla rar. *Madame* Maurepas privi cu oarecare bunăvoinţă şi multă ironie toate minunăţiile ce i se arătară şi fu jignită că Toutou al ei nu pusese şi bustul ei în parc. Iar ministrul de Război Montbarey se gândi în sinea lui, la vederea fastului desfăşurat, că trebuie s-o pună pe prietena sa, *mademoiselle* de Violaine, să-i ceară pe viitor lui Pierre comisioane mai mari.

Contrar obiceiului său, şi Félicien îşi făcu apariţia cu ocazia vizitei contesei Maurepas. Îşi învinse timiditatea şi ceru voie s-o conducă pe Véronique să viziteze parcul. Tinerii se aşezară pe treptele templului închinat lui Voltaire. Se avântară în consideraţii asupra faptului că Voltaire era cel mai inteligent dintre oameni, dar Jean-Jacques Rousseau era mult mai mare încă, deoarece îmbina înţelepciunea cu o profundă sensibilitate. Se întrebară când va fi smuls vălul înşelăciunii de pe ochii lumii. Visară la epoca libertăţii şi a înţelepciunii care începuse o dată cu eliberarea Americii. Ce fericit era Félicien că va mai apuca înflorirea acestei epoci, ce fericit că o va apuca împreună cu Véronique. Şedeau, visau, tăceau şi se

ţineau de mână, până când lacheii anunţară că prinţesa se pregătea de plecare.

Désirée fu dintre ultimii prieteni ai lui Pierre care veniră să admire noua lui realizare. Voise să viziteze casa împreună cu colegii ei. Pierre renunţase la ideea lui iniţială de a da o serbare pentru întreg Parisul cu ocazia mutării în noua casă. Îndemnat de Gudin, găsise ceva mai demn. Voise să inaugureze casa citind actorilor de la *Théâtre Français* pe *Figaro*.

Veniră deci cu toţii, aceşti artişti, cei mai mândri artişti ai lumii, ca să asculte noua piesă a autorului lor preferat. Mai întâi făcură o plimbare prin întreaga locuinţă. Părerile erau foarte împărţite, unii se lăsaseră impresionaţi de fast, dar majoritatea aveau gust şi pricepere şi nu se jenară să-şi spună părerea.

Seara ameninţa să devină glacială şi Pierre se gândea să renunţe la lectură. Dar apoi hotărî: „Dacă-i pe aşa, abia le citesc piesa!" La început nu găsi tonul potrivit, dar apoi îşi luă avânt şi actorii uşor influenţabili, care înainte zâmbiseră dispreţuitor, se lăsară cu plăcere antrenaţi de arta lui. Fu un succes. Domnii şi doamnele de la *Théâtre Français* nu-şi mai găseau locul, săreau în picioare, i se uitau peste umăr în manuscris, exclamau: „Încă o dată, Pierre, încă o dată fraza asta!" Erau emoţionaţi — fu o seară de pomină.

Erau însă cu toţii de acord că va fi imposibil ca această comedie să fie jucată. „O să fie", declară liniştit Pierre. „N-o să fie jucată", spuse actorul Préville. „Mai curând citeşte arhiepiscopul memoriile lui Casanova din amvonul de la Nôtre-Dame." „*Nunta lui Figaro* o să fie jucată, *monsieur* — replică Pierre — şi dumneavoastră veţi interpreta pe Figaro. Cum sunt de sigur că Versailles-ul va recunoaşte independenţa Americii, aşa sunt de sigur şi că va fi jucată *Nunta lui Figaro*. Asta v-o spun eu, Pierre de Beaumarchais." „Bravo!" strigă convins credinciosul Gudin.

„Pariem, *monsieur*?" propuse, cu uşurinţa inimitabilă pentru care era vestit, actorul Préville. „Cu plăcere, *monsieur* — răspunse Pierre — pe ce?" Actorul se gândi. „Să zicem pe un

bust de Houdon", spuse el. Era însă ştiut că sculptorul Jean-Antoine Houdon nu primea comenzi sub douăzeci şi cinci de mii de livre. Actorul continuă. „Uite ce propun: Dacă se va juca *Figaro*, atunci îi comand lui Houdon bustul dumneavoastră. Dar dacă piesa nu se joacă, atunci comandaţi dumneavoastră bustul meu." — „S-a făcut", replică Pierre. Şi, întorcându-se către ceilalţi: „Doamnelor şi domnilor, aţi auzit că Préville s-a angajat să-mi comande bustul. Dăruiesc bustul pentru a fi plasat în vestibulul *Teatrului Francez*." „Bravo!" strigă entuziasmat Philippe Gudin.

Apoi se mâncă şi se bău. Pierre se ocupase două săptămâni de organizarea şi prepararea acestei mese. Se prelungi până târziu în noapte şi printre multele vinuri îşi spuseră multe adevăruri.

Apoi, către dimineaţă, când obosiră, Pierre dădu la o parte perdelele uriaşelor ferestre. În faţa lor se desprindea, încet şi ameninţătoare, din pâclă, Bastilia. Mai întâi fură uimiţi şi făcură câteva glume stângace. Apoi chiar şi actorii amuţiră; din încăperea stăpânită de mirosul acru al resturilor de vin, de lumina pâlpâitoare a lumânărilor gata să se stingă, priveau spre clădirea cenuşie, întunecată, ale cărei contururi deveneau tot mai limpezi în lumina zorilor.

„Asta ajută la scris", le spuse Pierre.

Doctorul Franklin plecă la Paris, la *Hôtel d'Hambourg*, pentru a se duce împreună cu colegii săi, Silas Deane şi Arthur Lee, la Ministerul de Externe, *Hôtel Lautrec* pe Quai des Théatins, la *monsieur* Vergennes. Congresul însărcinase delegaţii de la Paris să ceară guvernului francez un nou împrumut, cât se poate de mare, şi momentul părea potrivit. Ultimele ştiri din America erau mai curând mulţumitoare. Generalul Washington trecuse triumfător cu armata prin Philadelphia, soldaţii fuseseră împodobiţi cu flori, iar populaţia îi primise cu urale. La defilare luaseră parte şi ofiţerii francezi, mai ales La Fayette, aşa încât problema cu francezii părea lămurită şi totul avea un aspect mai favorabil.

Dar, din păcate, lucrurile se schimbaseră în cele două zile

care trecuseră de când fusese fixată întrevederea cu Vergennes şi, îndreptându-se spre oraş în caleaşca sa comodă, Franklin se gândea cu îngrijorare la comunicările sosite alaltăieri din Amsterdam şi ieri de la Londra. Se vestea că generalul Washington suferise o înfrângere în apropiere de Philadelphia, circulau zvonuri că Philadelphia căzuse. Pe deasupra, generalul englez Burgoyne pătrunsese din Canada până adânc în teritoriul Statelor Unite şi ameninţa să izoleze Noua Anglie de celelalte colonii.

Când Franklin sosi la *Hôtel d'Hambourg*, văzu imediat, după feţele celorlalţi; că zvonurile proaste căpătaseră noi confirmări. Aşa şi era. *Monsieur* de Gérard comunicase tocmai domnilor că contele Vergennes socotea mai potrivit să amâne întrevederea. Sosiseră noi ştiri din America şi ministrul voia mai întâi să examineze voluminosul curier. Dacă ştirile ar fi fost bune, Vergennes n-ar fi propus amânarea întrevederii.

Şedeau întristaţi laolaltă. Era îndoielnic dacă, în asemenea condiţiuni, audienţa mai avea vreun rost. Franklin era de părere să amâne pe un timp întrevederea. Arthur Lee găsea că tocmai acum trebuia cerut un împrumut. Silas Deane propuse să se întâlnească cu ministrul dar, în loc de cinci milioane, cum proiectaseră, să ceară numai trei. Arthur Lee se opuse cu violenţă. Dacă vor face acum pe modeştii, ar da impresia că socoteau pierdută cauza americană. Dimpotrivă, acum trebuiau să se arate de două ori mai mândri şi să nu ceară trei sau cinci milioane, ci toate cele paisprezece pe care Congresul dorea să le obţină, fie sub formă de împrumut, fie în dar, de la regele Franţei. Silas Deane răspunse iritat că dacă se înfăţişau înaintea unui om realist ca Vergennes cu asemenea utopii, se vor face de râs. Arthur Lee replică, la fel de aprig, că dacă cereau domnilor din Versailles asemenea mărunţişuri, ca trei sau cinci milioane, aceştia îi vor considera cerşetori şi vor deveni obraznici. La urma urmei, nu domnii Franklin, Deane şi Lee duceau tratative cu contele Vergennes, ci o mare putere, America, cu o altă mare putere, Franţa. „Astea sunt vorbe goale, se aprinse Silas Deane. Dacă cerem acum trei milioane, o să primim poate un milion. Dacă cerem cele paisprezece ale

dumitale, nu primim nimic şi ne facem şi de râs.” — „Ar fi trebuit să mă gândesc de la început — replică Arthur Lee cu amărăciune — că este suficient să propun eu ceva ca să fie sigur respins.” Se înfuria pe măsură ce vorbea. „Am să mă îmbolnăvesc din pricina felului în care sunt tratat aci. Se trimit rapoarte la Congres, fără ca eu să le văd. Sunt îndemnat să confirm deconturi pe care nu am posibilitatea să le verific. Nu se intervine când sunt prost tratat la Versailles. Dar, de data aceasta, nu mă las. Insist să cerem toate cele paisprezece milioane.” — „Consider asta ca lipsit de perspective, domnule coleg, spuse Franklin foarte liniştit. Dar, dacă insistaţi, am să merg cu dumneavoastră la Vergennes.”

Audienţa se desfăşură în mod neplăcut, aşa cum se temuse Franklin. Amabilul, plăcutul ministru nu era deloc amabil astăzi, era supărat şi agresiv. „Nu este nevoie să-mi prezentaţi cererea dumneavoastră domnilor, spuse el. O cunosc dinainte, cunosc toate amănuntele. Şi anume de la reprezentantul Angliei.” Şi deoarece delegaţii se arătară uimiţi, continuă, pe un ton mai aspru decât îl auziseră vreodată de la el: „Trebuie să vă spun deschis, domnilor, că sunt mirat de neglijenţa dumneavoastră. V-am atras atenţia în repetate rânduri să nu permiteţi oricui să se amestece în treburile dumneavoastră. Dar continuaţi, se pare, să rezolvaţi atât de neatent treburile care în interesul dumneavoastră şi al nostru ar cere să fie secrete, încât oricine le poate cunoaşte cu de-amănuntul. Maiestatea-sa este profund indignată. Trebuie s-o spun deschis, domnilor: nu înţeleg cum de ne puteţi pune mereu, atât pe noi cât şi pe dumneavoastră, în situaţii atât de penibile. Secretele dumneavoastră le daţi direct pe mâna englezilor. Despre planul cu vasul *Robert Morris* de la Rotterdam am şi auzit, tot de la englezi.” Franklin privi mirat, spre ministru, apoi spre colegii săi. „Despre ce plan este vorba?” întrebă el. „Ei poftim, se indignă Vergennes şi se întoarse către Deane şi Lee. Englezii află mai repede despre intenţiile dumneavoastră decât doctorul Franklin. Domnii — explică el doctorului cu un dispreţ în care se amesteca şi milă — vor să dăruiască regelui Franţei goeleta americană *Robert*

Morris, pentru ca vasul să poată ieşi nevătămat sub un alt nume din Rotterdam.” — „Nu-i o idee rea”, recunoscu Franklin. „Dar aşa ceva nu se trâmbiţează dinainte pe străzi”, replică Vergennes indignat.

„Recunoaştem, domnule ministru, că am fost neglijenţi — spuse Arthur Lee încruntat — recunoaştem că suntem vinovaţi. Dar gândiţi-vă, pe de altă parte: noi suntem oameni cinstiţi, nu suntem obişnuiţi să conspirăm şi să ne purtăm ca hoţii, aşa cum se consideră aci că ar trebui să facem.” Franklin interveni repede: „Vă asigurăm, excelenţă, că pe viitor ne vom strădui să fim prudenţi”. — „V-am fi foarte recunoscători”, zise ministrul tăios.

Franklin începu, să vorbească despre scopul vizitei. „Deoarece aveţi cunoştinţă de cererile noastre, excelenţă, începu el cu un mic zâmbet — nu mai este nevoie să le explicăm pe larg.” Totuşi, Arthur Lee începuse să argumenteze: „Congresul are nevoie de ajutorul Franţei, acum mai mult ca oricând. Situaţia nu este de aşa natură încât să nu putem rezista fără sprijin străin. Dar, în războiul nostru cu Anglia, nu se va găsi un moment în care să avem mai mare nevoie de ajutor. Dacă obţinem ajutorul acum, salvăm zeci de mii de vieţi, ferim oraşele noastre de foc şi distrugere, economisim ţării multe milioane de pfunzi.” Deoarece îi promisese ajutorul său, Franklin interveni şi spuse în felul lui concret: „Un tun pe care ni-l trimite Franţa acum, valorează cât cinci trimise peste un an”.

Vergennes se juca cu pana sa. „M-aş bucura, domnilor — răspunse el — să vă pot ajuta în mod generos, cu toată situaţia încordată a vistieriei noastre. Acum însă, prin nesocotinţa dumneavoastră, l-aţi nemulţumit la culme pe rege. Nici nu mă pot gândi să-i solicit bani pentru dumneavoastră. Ajutaţi-mă, domnilor, prin rezerva şi prudenţa dumneavoastră, să-l împăcăm pe rege. Poate că astfel vă vom putea acorda, după un timp, nu cele paisprezece milioane, ci un milion. Condiţia rămâne însă să păstraţi cea mai deplină discreţie.”

Pe drumul de întoarcere, Arthur Lee izbucni în tirade violente împotriva francezilor, a mâncătorilor de broaşte.

„Situaţia încordată a vistieriei! se indignă el. Dar de unde provine această situaţie încordată a vistieriei? Despota, despota dumneavoastră, doctore Franklin, de la care aţi sperat atât, iroseşte banii noştri pe toalete, palate şi distracţii deşănţate, şi apoi nu mai sunt bani pentru America şi libertate.” — „V-am prevenit, Mr. Lee — declară Silas Deane — că este o nebunie ca, într-o asemenea situaţie, să ceri atâţia bani.” — „Nu puteam să prevăd — replică veninos Arthur Lee — că spionii dumneavoastră vor vinde de îndată planul meu Angliei.” „Spionii mei? se încinse Silas Deane. Cine a discutat fiecare punct în legătură cu cele paisprezece milioane cu bancherul Grand? Dumneavoastră sau eu? Dumneavoastră purtaţi vina, aci nu există nici o îndoială. Iarăşi aţi pricinuit Americii nespus de mult rău cu nefericitul dumneavoastră zel.” — „În *monsieur* Grand se poate avea încredere, răspunse încruntat Arthur Lee. Dar nu se poate avea încredere în *monsieur* Caron al dumneavoastră, în acest palavragiu şi gură spartă.” — „Încetaţi, domnilor, îi rugă Franklin. După veştile proaste de la Londra, Vergennes nu ne-ar fi dat bani, chiar dacă n-ar fi aflat nici cât negru sub unghie de cerinţele noastre. Era doar un pretext.” Şi-şi încheiară scurta călătorie într-o tăcere îmbufnată.

În ziua următoare, o dată cu poşta venită din America, Franklin primi şi ştirile oficiale despre cele petrecute. Armata Congresului fusese înfrântă pe malurile fluviului Brandywine. Philadelphia căzuse, Congresul se refugiase la Yorktown. Deşi Franklin era pregătit, vestea îl lovi greu.

Oraşul său fusese ocupat de inamic. Va să zică, în locuinţa lui frumoasă de pe Market Street şedeau acum englezii. Ce păcat că Sally adusese înapoi cărţile şi tablourile care se aflaseră în siguranţă. Acum, un ticălos de ofiţer englez în haine stacojii se lăfăia printre cărţile şi mobila sa, iar numeroasele invenţii ingenioase prin care mărise confortul casei erau la cheremul acestor oameni. Se gândi apoi şi la portretul său, pictat de Benjamin Wilson, poate că nu era o operă de mare valoare, dar ţinea la el şi suferea că acum un ofiţer englez îl privea rânjind.

Franklin se simţea obosit şi foarte singur. Dacă cel puţin l-ar fi avut alături pe Dubourg. Dar acesta se stingea încet, nu mai putea veni, — bunul, credinciosul amic nu mai putea ieşi din casă.

Franklin simţea o dorinţă puternică să-l vadă. Dădu ordin să se înhame caii la caleaşcă şi plecă la Paris.

Dubourg zăcea în pat, cu scufia pe cap, proptit de multe perne. Când intră Franklin, ochii mici, prietenoşi, se luminară în obrazul supt. „Săptămâna viitoare am să pot din nou veni la Passy", afirmă el. Franklin, îndatoritor, îi spuse ce mult îi ducea lipsa, nu numai ca prieten, dar şi în muncă. „Ei da, ei da — răspunse Dubourg — doar nu sunt un trântor, chiar dacă trebuie să stau puţin în pat. Respect preceptul vrednicului Richard: «De vreme ce nu eşti sigur de clipa prezentă, nu nesocoti ora». Ce părere aveţi de ideea mea de a dărui pe *Robert Morris* regelui?" — „De la dumneata vine ideea? întrebă Franklin. Ar fi trebuit să-mi închipui." — „Da, se bucură Dubourg. Dar dumitale nu ţi-am spus nimic, dragă doctore. Eşti un om mare, dar micile şmecherii nu-ţi plac. N-a fost deloc uşor să-mi realizez proiectul. A trebuit s-o iau tare pe ocolite; doar ştii că n-am chiar cele mai bune relaţii cu domnii Lee şi Deane." Acum Franklin ştiu cum de planul lor fusese atât de repede trădat englezilor.

Vorbi despre propriile sale necazuri, despre situaţia grea a ţării, despre pierderea casei sale şi cât de mult ţinuse la cărţi şi la celelalte numeroase obiecte personale. Erau dureri pe care Dubourg le înţelegea şi luă atât de mult parte la ele, încât, în cele din urmă, Franklin trebui să-l consoleze. „Oricum, înfrângerea nu poate periclita în mod serios poziţia noastră aci, la Versailles; mulţumită ideii dumitale, o avem doar ca prietenă pe regină." — „Da, faptul că ideea aceea mi-a venit la momentul oportun îmi este o mane consolare pe patul de suferinţă."

Franklin îi povesti şi despre spionajul ce se făcea în jurul lor.

„Ştiţi cine este vinovat de toate astea? se indignă Dubourg, ridicând acuzator o mână mare, palidă, ofilită. Tot el, tot acel

Beaumarchais.” — „S-ar putea”, zise Franklin.

Lui Dubourg îi era milă de marele, încrezătorul său prieten Franklin, iar lui Franklin îi era milă de bunul, curajosul, înflăcăratul Dubourg.

În timp ce, de partea aceasta a oceanului, toţi cei care puseseră la inimă cauza Americii erau îngrijoraţi în urma căderii Philadelphiei şi a înfrângerilor de la Germantown şi de pe Brandywine, soldaţii americani obţinuseră de mult o victorie care ştergea înfrângerea şi apleca balanţa în mod decisiv în favoarea Statelor Unite. Victoria aceasta se datora în parte generalului Gates şi în mai mare măsură încă generalului Benedict Arnold, dar cel mai mult contribuiseră la ea, cu incapacitatea lor, cei cinci conducători englezi: regele George, ministrul de Război lord Germain şi generalii Howe, Clinton şi Burgoyne.

Planul campaniei engleze din America pentru anul 1777, născocit de regele George, fusese terminat la 13 decembrie 1776, mai precis, conform însemnărilor sale, după-amiază la orele cinci şi trei minute. Generalul Burgoyne urma să-şi croiască drum din Canada spre sud, iar generalul Howe să pornească de la New York îşi să-i iasă înainte; cele două armate trebuiau să se unească şi să izoleze astfel Noua Anglie de restul coloniilor. Dar ministrul de Război lord Germain, voind să plece la vânătoare, pusese deoparte instrucţiunile pentru generalul Howe şi apoi uitase să le expedieze. Drept care, generalul Howe nu se îndreptă către generalul Burgoyne, iar acesta, după ce avansase cu armata sa mult spre sud, în urma unor marşuri şi bătălii nespus de grele, se văzu singur în faţa grosului forţelor americane.

John Burgoyne, militar pasionat, dramaturg şi cartofor, mare amator de femei frumoase, se evidenţiase prin meritele sale militare în Portugalia, răpise fiica lordului Derby şi se căsătorise cu ea, scrisese o comedie care se bucurase de succes: *Fata de la Oldwoilh Oaks*, pierduse şi câştigase averi la masa de joc. Acum năvălise din Canada cu partea cea mai închegată a trupelor engleze şi germane, o armată perfect

instruită, care mai era sprijinită şi de un mare număr de marinari canadieni, un însemnat contingent de genişti şi de importante grupe auxiliare de indieni. Ocupase Ticonderoga şi fortul Edward şi înaintase, prin regiuni extrem de anevoioase, mult spre sud, unde se aştepta să întâlnească a doua armată engleză.

În locul ei, întâlni o armată americană mult mai puternică şi se văzu într-o situaţie periculoasă. Pierduse legătura cu Canada, cererile de ajutor adresate generalilor Howe şi Clinton rămăseseră fără răspuns, mai avea provizii pe cel mult paisprezece zile.

Încercă o străpungere, dar fu respins cu pierderi grele de armata generalului Arnold. Se întări pe înălţimile de la Saratoga şi ţinu un consiliu de război. Înfăţişă ofiţerilor săi în cuvinte alese situaţia fără ieşire în care se aflau şi-i întrebă dacă cunoşteau vreun caz în istoria războaielor în care o armată pusă într-o situaţie asemănătoare să nu fi capitulat. În momentul acesta, o ghiulea de tun trecu şuierând deasupra consiliului, iar generalul Burgoyne îşi diviză întrebarea în două subîntrebări. Primo, dacă le mai rămăsese altceva de făcut decât să capituleze. Nu, spuseseră domnii. Secundo, dacă o asemenea capitulare era compatibilă cu legile onoarei militare. Domnii spuseră: Da.

În consecinţă, Burgoyne scrise generalului american Gates următoarele: „După ce generalul Burgoyne s-a măsurat cu dumneavoastră în două bătălii, a rămas câteva zile pe actualele sale poziţii, hotărât să nu se dea în lături nici de la o a treia ciocnire. El este conştient că dumneavoastră aveţi forţe mai mari şi că trupele dumneavoastră au posibilitatea să-i zădărnicească aprovizionarea şi să transforme retragerea sa într-un măcel sângeros pentru ambele părţi. În situaţia aceasta, se simte îndemnat de consideraţii umanitare să propună salvarea vieţilor unor oameni curajoşi, în caz că i se vor oferi condiţii onorabile; el socoate această propunere justificată de principiile sacre ale moralei şi ale istoriei. Dacă generalul-maior Gates are înţelegere pentru ideile generalului-locotenent Burgoyne, atunci este rugat să comunice condiţiile

sale.”

Solul englez, maior Kingston, se întâlni cu căpitanul american Wilkinson într-un punct dinainte stabilit. Cei doi domni călăriră spre cartierul generalului Gates; pe drum discutară despre priveliştile din Hudson, care în toamna aceea frumoasă erau deosebit de fermecătoare.

Gates citi scrisoarea adversarului său şi-şi formulă condiţiile în şapte paragrafe, dintre care două i se părură cavalerescului general Burgoyne cu totul necavalereşti. Primul paragraf necavaleresc suna: „Armata generalului Burgoyne a fost decimată de repetate înfrângeri, dezertări şi boli, muniţiile sale sunt pe sfârşite, proviziile şi bagajele ei au fost capturate sau distruse, retragerea i-a fost tăiată. În asemenea condiţii, nu se poate accepta predarea soldaţilor generalului Burgoyne decât ca prizonieri de război.” La aceasta, Burgoyne observă: „Atâta timp cât mai are armele în mână, oricât de slăbită ar fi armata general-locotenentului Burgoyne, nu va recunoaşte niciodată că retragerea i-a fost tăiată”. Celălalt paragraf necavaleresc suna: „Trupele excelenţei sale generalul Burgoyne sunt obligate a preda armele înainte de a-şi părăsi tabăra”. Burgoyne comentă: „Articolul acesta este cu totul inacceptabil. Mai bine decât să capituleze predând armele, armata generalului Burgoyne se va năpusti asupra duşmanului, hotărâtă să lupte fără cruţare.”

Capitularea — Burgoyne insistă să i se spună „convenţie” — cuprinse până în cele din urmă treisprezece articole, toate foarte onorabile. Fu semnată. La 17 octombrie, orele zece dimineaţa, trupele engleze îşi părăsiră întăriturile, cu armele, conform convenţiei, în sunetul tolbelor şi trâmbiţelor. Burgoyne, într-o uniformă somptuoasă, cu pălăria împodobită de pene şi Gates, într-o haină albastră simplă, se întâlniră la intrarea în tabăra lui Gates. Căpitanul Wilkinson, adjutantul lui Gates, făcu prezentările. Burgoyne salută cu frumoasa lui pălărie şi spuse: „Hazardul m-a făcut să devin prizonierul dumneavoastră”. Gates răspunse: „Sunt oricând gata să confirm că vina nu este a excelenţei voastre”.

În aceeaşi zi, Gates scrise soţiei sale: „Vocea faimei îţi va fi

adus la cunoştinţă, încă înainte de a primi scrisoarea asta, ce norocos am fost. General-maiorul Phillips, care mi-a scris anul trecut o scrisoare obraznică, este acum prizonierul meu, de asemenea lord Petersham, maiorul Acland şi soţia sa, fiica lordului Ilchester. Dacă vechea Anglie nu se cuminţeşte după o astfel de lecţie, atunci curva asta bătrână şi idioată este sortită pieirii." Iar în post-scriptum îşi exprima speranţa că Doamna Gates şi-a găsit acum volănaşe pentru şorţ.

Faţă de prizonierul său Burgoyne, se purta mărinimos. Cu toate dificultăţile, comandantul învingător organiză pentru învins şi statul său major o masă. Li se servi şuncă, o gâscă, friptură de vacă şi berbec, totul însoţit de rom şi cidru. Pahare, fireşte, nu erau decât două, unul pentru generalul învingător şi altul pentru generalul învins. Gates bău în sănătatea maiestăţii-sale britanice, iar cavalerul Burgoyne în cea a generalului Washington. După aceea, conform obiceiului, se ţinu un toast necuviincios care fu aprobat zgomotos de toţi cei prezenţi.

Şi în rest, Gates se purtă cu multă consideraţie faţă de armata engleză capturată. Nici unui soldat american nu-i fu îngăduit să asiste la predarea armelor de către trupele engleze.

Ulterior, generalul Burgoyne şi statul său major fură încartiruiţi în frumoasa locuinţă a generalului Schuyler din Albany. Doamna Schuyler le dădu cea mai bună cameră şi le servi o cină excelentă, pe care o prezidă cu multă graţie. Din nefericire, generalul Burgoyne trebuise să incendieze cu luni în urmă conacul generalului Schuyler. De aceea, faţă de o astfel de generozitate, i se umplură ochii de lacrimi şi zise suspinând adânc: „Într-adevăr, doamnă, vă străduiţi prea mult pentru un om care v-a pustiit ţara şi v-a ars casa." În dimineaţa următoare, fiul de şapte ani al generalului Schuyler alergă prin camera sa, emoţionat de prezenţa neobişnuiţilor musafiri, băgă capul pe uşă în camera cea mare, în care dormea generalul Burgoyne şi domnii săi, râse, se bucură şi strigă cu o mândrie copilăroasă: „Sunteţi toţi prizonierii mei". Ceea ce îl făcu pe generalul Burgoyne să plângă şi mai mult decât în ajun.

Toţi anglofilii erau trişti. Cea mai bună armată engleză încetase să mai existe, o pradă de război nemaipomenită căzuse în mâinile americanilor. În toate cele treisprezece state, populaţia era convinsă, şi pe drept cuvânt, că de acum încolo nimic nu mai putea sta în calea victoriei marii cauze.

Dar, timp de şapte săptămâni, nimic din toate astea nu se află de cealaltă parte a oceanului. Ultimele ştiri sosite erau că generalul Washington suferise o grea înfrângere la Germantown şi pe Brandywine şi că Philadelphia căzuse. Aşadar, principalele două oraşe ale Americii, New York şi Philadelphia, se aflau în mâinile englezilor şi o iarnă deznădăjduită învăluise ţara. Americanii de la Paris şi prietenii lor erau deprimaţi şi plini de griji.

Şi Pierre primise un raport precis şi amănunţit despre înfrângerea de la Brandywine şi evacuarea Philadelphiei, şi anume de la Paul. O mare parte din vină, scria Paul, se atribuia rivalităţii dintre generalul american Sullivan şi generalul francez de Borre. În ceasul cel mai greu, fiecare dintre ei pretinsese comanda aripei drepte şi, în timp ce ei se certau, fuseseră surprinşi de duşmani. Chiar dacă bătrânul de Borre jucase un rol ingrat, în schimb, alţi francezi se evidenţiaseră în luptele, de la Brandywine. Vestit pentru vitejia sa ajunsese baronul Saint-Ouary, care fusese grav rănit şi abia scăpase cu viaţă. De asemenea, căpitanul Louis de Fleury — o rudă a lui Pierre — dăduse dovadă de atâta curaj, încât Congresul, cunoscut pentru lipsa lui de generozitate, hotărâse să-i dea un alt cal în schimbul celui omorât în luptă. În mod deosebit se distinsese marchizul de La Fayette. Înfruntând toate pericolele, făcuse, împreună cu adjutantul său Gimat, tot posibilul pentru a stăvili fuga trupelor cuprinse de panică ale generalului Sullivan. Deşi rănit, La Fayette nu putuse fi îndepărtat de pe câmpul de luptă până când generalul Washington nu-i dăduse un ordin sever să se prezinte la punctul sanitar. Generalul spusese medicilor: „Îngrijiţi-l ca pe propriul meu fiu”.

În general, scria Paul în continuare, acum americanii se străduiau pretutindeni să îndrepte proasta primire ce li se

făcuse ofiţerilor francezi. El fusese pe cale de a obţine plăţi mai serioase pentru firma *Hortalez*. Din păcate, înfrângerea dădea din nou un pretext Congresului să le amâne. Acum era în joc existenţa Statelor Unite, declarau ei, şi un fleac ca drepturile firmei *Hortalez* putea să mai aştepte. Cu toate astea, încrederea lui Paul în victoria finală a cauzei americane, ca şi în rezolvarea favorabilă a drepturilor datorate firmei *Hortalez*, era de neclintit.

După cele comunicate de Paul, înfrângerea nu părea atât de gravă precum fusese de aşteptat după comunicatul de la Londra. Totuşi, raportul îi dădu de gândit lui Pierre. El şi cu Maigron vor trebui să mai născocească încă multe vicleşuguri ca să evite în următoarele luni falimentul casei *Hortalez*.

Dacă nu obţinea bani, Pierre voia cel puţin să se bucure de o despăgubire morală, voia să-şi manifeste simpatia şi să culeagă simpatie. Scrisoarea lui Paul îi oferea un bun pretext pentru a-l vizita pe doctorul Franklin, ca să poată face o comparaţie între veştile primite de el şi cele ale emisarilor. Plecă la Passy.

Înfrângerea americanilor răcise entuziasmul parizienilor şi mai mult încă entuziasmul celor de la Versailles. Peste noapte, eroii libertăţii deveniseră din nou nişte rebeli. Cine îşi manifestase încă ieri în mod zgomotos simpatia, se ţinea acum într-o rezervă plină de teamă. În asemenea condiţii, doctorul fu bucuros de vizita lui Pierre.

Ca şi când s-ar fi înţeles, cei doi nu-şi comunicară decât ştirile bune, liniştitoare din corespondenţa lor. Pierre descrise cum se evidenţiaseră francezii pe Brandywine. Franklin, la rândul său, povesti, cu o mulţumire uşor ironică, că la Philadelphia mai avuseseră timp să aresteze anumiţi partizani ai englezilor şi să-i transporte la Yorktown: în felul acesta dispuneau de ostatici care puteau fi daţi în schimbul propriilor prizonieri, căzuţi în mâinile englezilor.

Pierre se aşteptase să-l găsească pe Franklin deprimat, dornic de consolare. Franklin avea, după cum se ştia, o casă, şi alte proprietăţi imobile la Philadelphia, căderea oraşului trebuie să-i fi pricinuit pagube personale, desigur nu atât de

grele ca ale lui, dar el, Pierre, în locul doctorului, tot ar fi amintit de ele. Liniştea doctorului îl impresionă şi trezi în el gânduri înalte. „De obicei — spuse el — oamenii stau în faţa evenimentelor istorice ca nişte copii care văd pentru prima dată un ceas. Se zgâiesc fascinaţi la mişcările secundarului, dar nu sezisează mişcările minutarului sau ale acului care arată orele. Noi însă, doctore Franklin, dumneavoastră şi cu mine, suntem altfel. Faptul că un eveniment ne loveşte personal nu ne poate determina să-l considerăm rupt de legăturile sale. Noi ne dăm cu un pas înapoi; luăm distanţa necesară şi privim scena în ansamblul ei. Noi ştim că o astfel de înfrângere izolată, ca cea de pe fluviul Brandouin, nu hotărăşte soarta războiului."

Franklin găsi destul de reuşită comparaţia cu secundarul, îl amuza şi pronunţarea numelui fluviului. Răspunse că se bucura că Pierre îi împărtăşea încrederea. Dacă Franţa, care investise în America mulţi bani, spirit şi suflet, va învesti şi mai mult în viitor, va acţiona nu numai generos, ci şi inteligent; căci ea îşi va recupera nu numai capitalul, dar va încasa şi procente bune.

Pierre înţelese din cuvintele acestea că, pe viitor, Franklin îl va sprijini în rezolvarea cererilor sale. „Da, — răspunse el cu entuziasm, — Franţa şi America trebuie să meargă mână în mână." Franţa era spiritul libertăţii, iar America pumnul ei.

Comparaţia aceasta îi plăcu mai puţin lui Franklin. Dar nu voia să nemulţumească un om pe care se putea bizui în această situaţie grea şi, când Pierre îşi luă rămas bun, îl pofti la masă pentru duminică la prânz.

Duminica aceea, în 4 decembrie, era ceţoasă şi foarte rece. Camerele lui Franklin de la Passy, însă, erau calde şi plăcute.

Invitase numai prieteni adevăraţi ai Americii. Nu erau mulţi francezi, dar oameni de valoare şi cu renume, Turgot, academicianul Leroy, *monsieur* de Chaumont, Condorcet, de la Rochefoucauld, abatele Morellet. Pierre era mândru că Franklin îl invitase într-o asemenea societate. Nici prezenţa lui Arthur Lee nu putu să-i întunece prea mult bucuria.

Da, până şi Arthur Lee venise. Omul acesta iritabil, mânios,

era ros de griji şi nu putea răbda să şadă singur la *Hôtel d'Hambourg*, înconjurat de francezi, cărora înfrângerea ţării sale şi a libertăţii le era doar prilej de bucurie. Ştia că la Passy va găsi oameni ce e drept uşuratici şi accesibili ispitelor, dar care totuşi puneau la inimă înfrângerea.

Aşteptările sale nu fură înşelate. Franklin simţea că cei de faţă sperau să audă de la el cuvinte de îmbărbătare şi le expuse felul cum vedea situaţia. Cine a asistat la începuturile acestei revoluţii, explică el, nu poate înţelege cum de a fost omeneşte posibil să fie învinse greutăţile nemaipomenite care le-au avut de întâmpinat. Totul fusese creat din nimic: legi, guverne pentru fiecare dintre statele federate, o armată, o flotă, arsenale. Şi între timp nu avuseseră de furcă numai cu puternica armată engleză, care se afla în inima ţării, ci şi cu nenumăraţii adversari declaraţi sau nedeclaraţi din interior, cu neutrii şi fricoşii, cu prietenii îndoielnici. A fost o minune că revoluţia nu s-a înecat atunci în haos şi anarhie. Dar dacă armata americană improvizată a rezistat în asemenea condiţii şi a ieşit victorioasă din prima iarnă, nu exista nici o îndoială că acum Statele Unite, organizate şi puternice, vor fi în stare să suporte o înfrângere izolată, fără urmări prea grave.

Franklin nu ţinu o cuvântare, ci povesti lucruri trăite; dintre toţi cei de faţă, el era singurul care luase parte la începuturile revoluţiei. Tonul şi cuvintele lui erau simple şi le împărtăşi celorlalţi convingerea lui că ceea ce mai rămăsese de făcut era neînsemnat în comparaţie cu cele realizate. Chiar şi Arthur Lee era emoţionat.

Nu se mai vorbi de America, se mâncă şi se bău, se vorbi de mâncăruri şi băuturi, despre literatura şi teatrul francez, Pierre povesti tot felul de anecdote vesele şi răutăcioase, iar Franklin câte una din povestioarele sale. Totuşi, atmosfera veselă, nepăsătoare, nu dură mult. Vechile griji îşi făcură din nou loc, nimeni nu le pomenea, dar tot mai des se lăsa tăcerea şi lucrurile nespuse răsunau mai puternic decât cele spuse. Curând, oaspeţii resimţiră reuniunea lor ca o corvoadă şi lumea se pregăti să plece mai devreme decât de obicei.

Atunci intră pe poartă un musafir întârziat, într-o trăsură

de piaţă. S-ar fi spus că *monsieur* Finck, bucătarul, se certa cu cel întârziat. Acesta urcă grăbit scările, *monsieur* Finck abia mai avu timp să anunţe: „*Monsieur* Austin” şi în cameră intră un necunoscut, îmbrăcat încă în haine de călătorie.

Privirea lui cercetă pe cei de faţă. Se adresă lui Franklin şi spuse: „Numele meu este John Loring Austin, vin de la Nantes, sau mai exact de la Boston, am traversat oceanul cu brigantina *Perch*, aduc veşti de la Congres.” Repezit, cum nu-i era obiceiul, Franklin întrebă: „E adevărat, domnule, că Philadelphia a căzut?” — „Da, răspunse Mr. Austin. Dar aduc veşti mai însemnate, adăugă el grăbit şi anunţă: Generalul Burgoyne a capitulat.” Şi, în neîncrederea pricinuită, spuse precipitat „Saratoga”, şi apoi: „Generalul Gates şi generalul Arnold.” Mai zise: „Din partea englezilor au căzut generalul Fraser şi locotenent-colonelul german Breymann. În afară de generalul Burgoyne au mai fost luaţi prizonieri generalii Hamilton şi Phillips, precum şi generalul Riedesel din Braunschweig. Mai sunt prizonieri lord Petersham, Earl de Balcarras şi vreo şase membri ai Parlamentului. Şi cinci mii opt sute de ofiţeri şi soldaţi englezi, şi două mii patru sute de hesani. Au fost luate ca pradă două sute patruzeci de tunuri şi cinci mii de muschete, o cantitate uriaşă de materiale de război şi muniţie.”

Îi sorbeau cu toţii vorbele, şi americanii care înţelegeau, şi francezii care nu înţelegeau. Arthur Lee se apropie de el, îl apucă de braţ şi spuse răguşit: „Ce spui? Cine eşti dumneata? Ai spus: cinci mii opt sute de prizonieri? Generalul Burgoyne a fost luat prizonier, spui?”

Dar Franklin interveni: „Linişte, vă rog. Mai povestiţi o dată, Mr. Austin, dar încet. Nu aveţi nimic în scris?” Mr. Austin, care tot timpul se adresase numai lui Franklin, spuse: „Aici e împuternicirea mea, doctore Franklin. Şi aci o scrisoare din partea Congresului. Dar e foarte scurtă, nu voiau să întârzie plecarea brigantinei, vremea era bună. Dar pot să vă relatez mult verbal, am vorbit personal cu căpitanul Wilkinson, care a adus comunicatul generalului Gates la Congres.”

Franklin citi scrisoarea Congresului. Acum pricepură toţi, printre francezi primul pricepuse Pierre. Jubila. Povestea fiecăruia în parte. „Am învins! Saratoga, ce nume frumos! Armele mele, armele noastre au învins. Ce noroc că nici o situaţie, oricât de vitregă, nu m-a putut împiedica să expediez vasele şi armele. Acum armele astea au învins, armele noastre, armele libertăţii, Saratoga!” Se bucura de cuvântul acesta străin, sonor, îl pronunţa accentuând ultima silabă.

Silas Deane şi tânărul William, fericiţi şi emoţionaţi, îl descoseau pe Mr. Austin şi se constată că într-adevăr mai ştia o mulţime de amănunte, o mulţime de amănunte plăcute.

Doctorul Franklin nu se aşezase, stătea în picioare, mare şi calm. Cu o mână se sprijinea de speteaza scaunului, în cealaltă ţinea scrisoarea cu comunicarea laconică a Congresului şi o citea prin ochelarii cu rama de fier. Apoi o lăsă în jos, se clătină uşor, dar nu se aşeză. Între timp, ceilalţi îl înconjuraseră pe Mr. Austin şi-l asaltau toţi deodată cu întrebări, iar tânărul William le traducea francezilor: domnea o gălăgie şi o tulburare plăcută. Dar Mr. Austin, cu tot zgomotul şi întrebările celorlalţi, se adresa numai lui Franklin.

Acesta asculta numai cu o ureche. Se gândea că iar muriseră mii de oameni, americani, englezi, germani; muriseră fără rost, din încăpăţânarea regelui George şi a câtorva lorzi. Imaginea cu răniţii şi cu muribunzii pieri însă în fanfare: Victorie, victorie! Vorbise cu multă convingere, mai înainte, când dovedise că America trebuie să învingă, dar încrederea izvorâtă din raţiune acoperea doar grijile şi îndoielile sufletului său. Acum toate acestei îndoieli se risipiseră şi bătrânul, care ura din toată inima războiul şi luptele, nu mai gândea decât: victorie, victorie, triumf, victorie! Şi inima lui ar fi tresărit de bucurie dacă ar fi murit şi mai mulţi germani, mai mulţi englezi. Mai departe, se gândi la discuţia galantă, plină de subînţelesuri, pe care o avusese cu o anumită doamnă cu mască albastră şi că, după cum îi povestise *monsieur* Gérard, acea doamnă obţinuse, după discuţie, o promisiune de la soţul ei. Când *monsieur* de Gérard îi povestise confidenţial despre această promisiune, existase

un mare semn de întrebare, fusese o promisiune vagă, neconcretă, tocmai fiindcă era legată de o condiţie. Acum, deodată, această condiţie se realizase şi bătălia de la Saratoga era deci mai mult decât o victorie pe câmpul de luptă. Bătălia aceasta asigura alianţa şi victoria finală. America şi libertatea se transformaseră dintr-o idee în realitate. O realitate măreaţă, imensă; faţa bătrânească, destinsă a lui Franklin strălucea de o bucurie mândră, izvorâtă din adânc.

Arthur Lee stătea puţin mai la o parte de ceilalţi, lângă şemineu, cu braţele încrucişate, ţeapăn, cu bărbia lăsată în piept. Nu spunea nimic, nu întreba nimic. Dar trebuia să se ţină atât de ţeapăn, pentru a nu începe să ţopăie şi să se zbenguie într-un fel tineresc şi cu totul nedemn. Raportul lui Mr. Austin îi luase o povară neînchipuită de pe suflet. Se simţea tânăr, uşor şi fericit, cum nu mai fusese niciodată în viaţă. Îl privi pe Franklin. În străfundurile sufletului său zăcea o uşoară supărare că doctorul *honoris causa* nu-l băga deloc în seamă, i-o lua şi lui Mr. Austin în nume de rău că, deşi trimis desigur pentru toţi trei reprezentanţii, se adresa numai lui Franklin. Dar gândurile astea se topiră repede în bucuria cea mare. Privi faţa calmă, strălucitoare a lui Franklin şi nu simţi nici invidie, nici gelozie. „Franklin ăsta — gândi el — a scos-o acum la capăt, Franklin ăsta a scos-o la capăt pentru noi toţi.”

Franklin se aşează din nou în scaunul cel mare şi comod în care prezidase prânzul; pe masă se mai aflau deserturi şi cafea. „Azi este o zi bună, dragi prieteni, spuse el pe englezeşte şi apoi în franceză. O zi bună, nu-i aşa, dragi prieteni?” şi îşi strânseră cu toţii mâinile, se îmbrăţişară şi spuseră multe nimicuri vesele. Acum, când cauza cea dreaptă se părea că va învinge totuşi, Jacques-Robert Turgot se apropie de Franklin şi-l îmbrăţişă, stângaci şi timid, cu lacrimi în ochi.

Apoi Franklin se întoarse spre curier. „Şi acum, luaţi loc, Mr. Austin — spuse el — beţi ceva şi odihniţi-vă. De la Boston direct la Passy este o cale lungă şi nu prea plăcută iarna.” Şi îl trimise pe *monsieur* Finck în pivniţă să aducă şampania cea mai bună; se turnă în pahare şi Franklin ciocni cu fiecare.

Unul însă, Pierre, nu mai era de faţă. Plecase cât putuse mai repede înapoi spre Paris. „A şi început să lucreze *débrouillard*-ul nostru”, spuse Silas Deane. Arthur Lee însă gândi: „O să încerce să folosească ştirea pentru speculaţiile sale”.

Domnii francezi se gândiră că cei trei emisari vor voi, desigur, să se apuce imediat de treabă, să folosească vestea, şi-şi luară rămas bun. Dar Franklin îl reţinu pe tânărul marchiz de Condorcet, la care ţinea deosebit de mult. „Aşteptaţi încă puţin, dragă prietene. Aş vrea să vă dau un mesaj pentru Paris”, spuse el. Şi, înainte de a se apuca de treabă cu colegii săi, se aşeză şi scrise cu propria sa mână prietenului Dubourg, anunţându-i fericita veste, sigilă şi-l rugă pe Condorcet să predea mesajul de-îndată.

CAPITOLUL IV

SEMNAT ŞI PARAFAT

În dimineaţa de după duminica aceea, adică pe ziua de 5 decembrie, Louis şedea în biblioteca sa şi se simţea bine dispus. Ieşise în zori cu trăsura la vânătoare, iar la întoarcere nici nu se ostenise să-şi schimbe hainele şi lucra acum la traducerea unui capitol din *Istoria Angliei* a lui Hume. Traducea conştiincios, cuvânt cu cuvânt, frază cu frază, compara, se mai gândea o dată, corecta, recitea şi se simţea mulţumit. Mâncase din belşug după vânătoare şi în timp ce şedea şi scria, maţele îi chiorăiau plăcut.

De mult nu mai fusese atât de bine dispus. Vânătoarea îi făcuse plăcere, gândul la marea expoziţie care avea să se deschidă peste câteva zile aci, la palat, cu obiecte de artă din manufactura sa de porţelan, îi făcea plăcere; traducerea cărţii lui Hume îi făcea de asemenea plăcere. Păcat doar că nu se putea ocupa prea mult de ea, îl aştepta pe Vergennes în audienţă.

Acesta nu veni singur. Era însoţit de Maurepas şi, cu toate că amândoi luaseră o înfăţişare veselă, buna dispoziţie a lui Louis se topi de îndată ce-i văzu. Ştia că venirea lor în doi nu prevestea nimic bun.

„Ce veşti îmi aduceţi, *messieurs*?” întrebă el. „Victorie, sire, victorie”, anunţă Maurepas cu un gest larg şi Vergennes repetă: „Victorie, victorie”. Măreţ, neînchipuit de patetic, răsuna cuvântul acesta din gura bătrână, uscată a cinicului Maurepas şi din cea rotundă, cărnoasă a omului de lume, Vergennes. Povestiră despre Saratoga, despre miile de prizonieri şi despre nobilii seniori englezi care se predaseră. Vorbeau pe întrecute, când unul când altul. „Victoria a fost câştigată cu arme franceze, completară ei. Le-a furnizat Beaumarchais acela pe care vi l-am recomandat, sire, banii pe care i-am învestit în individul acesta şi-au scos dobânda. Aici sunt rapoartele agentului nostru din America, *chevalier*

d'Annemouis, şi aci raportul amănunţit al trimisului dumneavoastră la Londra, marchizul de Noailles. Vedeţi, sire, în Anglia ştirea a căzut ca un trăznet. Domnii din Londra nu pot pricepe cum de a putut armata lor şi viteazul lor general Burgoyne să capituleze atât de ruşinos. Cei de la Saint-James sunt ca loviţi în cap."

Şi Louis era ca lovit în cap. Victoria aceasta îi provoca o tulburare adâncă şi digestia, atât de plăcută mai înainte, începu să-l supere. Desigur, duşmanul ereditar suferise o înfrângere simţitoare, asta era bine. Dar din prima clipă se gândi la urmările neplăcute pe care victoria avea să le aducă după sine. Acum nu va mai putea scăpa de alianţa aceea nesuferită. Şi se hotărî de îndată, cu viclenie şi răutate, să facă tot posibilul ca să împiedice încheierea tratatului cu rebelii sau cel puţin s-o amâne cât de mult va putea.

Spuse că ar fi posibil ca veştile să fie exagerate, aşa cum se întâmplă adesea. Rebelii se pricepeau la propagandă. Nu-şi putea închipui că adunătura aceea de răsculaţi să fie în stare să obţină o victorie adevărată împotriva unei armate engleze instruite. „De necrezut, *messieurs*, de necrezut", spuse el. Sună să vină bibliotecarii, *monsieur* Campan şi *monsieur* de Sept-Chénes, le ceru să-i aducă lucrări geografice, hărţi ale coloniilor engleze din America, puse el însuşi mâna, cără atlasele. Şi pe când miniştrii continuau să-i citească din rapoarte, căută pe hartă denumirile Saratoga, Bemis Height — dacă şi astea mai erau nume — şi bineînţeles, nici nu se aflau măcar pe hărţi. Probabil că era vorba de nişte ciocniri mărunte, pe care rebelii încercau să le transforme în evenimente istorice pentru a şterge amintirea înfrângerilor de la Germantown şi a căderii Philadelphiei.

„Depeşele, sire — răspunse Vergennes — dovedesc mai presus de orice îndoială că nu este vorba de zvonuri, ci de un fapt indiscutabil, capitularea comandantului de oşti englez cu toată armata sa." Vorbi apoi despre necesitatea încheierii cât mai grabnice a pactului cu americanii. Enumeră încă o dată motivele care erau în favoarea alianţei, motive puternice şi numeroase dintre care fiecare în parte ar fi fost de ajuns.

Acum sosise momentul realizării visului care-l obseda pe Louis de când preluase domnia, visul instaurării unei epoci de dreptate, libertate şi de demnitate omenească sub protectorat francez. Acum era momentul restabilirii prestigiului francez, care suferise atât de mult de pe urma păcii din şaizeci şi trei, interveni Maurepas. Şi finanţele Franţei ar putea fi restabilite datorită alianţei. Desigur că se vor putea cuceri pieţe noi şi, dacă aveau puţin noroc, puteau spera chiar să recucerească Canada. Luă din nou cuvântul Vergennes. Dacă se neglija însă asemenea ocazie, dacă pactul nu avea să se încheie în viitorul cel mai apropiat, exista pericolul ca, istovite de război, coloniile să încheie pacea cu metropola şi atunci s-ar fi putut chiar întâmpla ca Franţa să piardă şi Indiile Occidentale franceze.

Domnii îşi treceau argumentele unul altuia. Iarăşi veneau cu argumente. Louis se aşteptase la asta. Argumente bune, greu de combătut, dar intuiţia lui, vocea lui interioară, vocea Domnului ce sălăşluia în el, îi şoptea: „Nu-i asculta, Louis, nu-i asculta, rege al Franţei".

Şedea apatic, morocănos. Apoi deodată izbucni: „Nu v-aţi ţinut de cuvânt, domnilor, m-aţi tras pe sfoară. Mi-aţi promis că veţi sprijini pe americani astfel încât să poată rezista, dar nu să obţină o victorie. Acum am păţit-o. Rebelii pun mâna pe un general englez şi pe întreaga sa armată. Unde o să ajungem? Ce o să gândească poporul meu?" „Poporul dumneavoastră, sire, — răspunse neaşteptat de îndrăzneţ Vergennes — se bucură că Anglia a suferit o asemenea înfrângere nemaipomenită." Bătrânul Maurepas dădea aprobator din cap, iar Vergennes continuă: „Poporul dumneavoastră, sire, n-ar înţelege dacă s-ar mai tergiversa acum încheierea pactului".

În sinea sa, Louis trebui să recunoască că aveau dreptate. Toţi vor gândi ca domnii aceştia. Ca Toinette.

Toinette. O să vină îndată, probabil chiar în dimineaţa aceasta, să-i amintească de promisiunea lui. „Dacă rebelii vor avea un succes militar" îi făgăduise el. Un succes militar era o noţiune largă. Ciocnirea de la Saratoga nu era o victorie, nu

era îngăduit să fie o victorie, în orice caz, trebuiau să aştepte veşti mai precise.

Se aplecă din nou asupra hărţii. „Toţi se bucură — gândi el — chiar şi mentorul meu. Sunt nebuni, orbi ca noaptea, nu înţeleg despre ce este vorba!" Constată, definitiv şi plin de ciudă, că nu există nici un Saratoga pe hartă. „Dumneavoastră sunteţi vinovaţi de nenorocirea asta, *messieurs*, îi certă el. Revoluţia este o boală morală molipsitoare. N-ar fi trebuit să primim pe leprosul acesta, pe Franklin, în ţară. Eu am avut îndoieli, am şovăit, dar dumneavoastră m-aţi convins. Cu toate că ar fi trebuit să fiţi mult mai conştienţi decât mine de pericol, *messieurs*, sunteţi doar mai în vârstă."

Miniştrii nu se înfricoşară de mânia regală. Louis aprobase politica lor americană, fapt consemnat în protocoale. „Trebuie să acţionăm, sire", insistă Vergennes. „Nu-mi veţi forţa mâna, *messieurs*, se apără Louis. Vorbiţi de parcă situaţia Franţei şi a lumii s-ar fi schimbat peste noapte." „S-a schimbat", răspunse Maurepas.

Louis se aprinse: „Oare, nu mai există motivele care pledau înainte împotriva alianţei? Este armata mea mai bine înzestrată astăzi decât ieri? Este vistieria mea mai puţin goală?" — „Armata dumneavoastră, sire — replică Vergennes — nu este astăzi mai tare ca ieri, dar cea a Angliei este mai slabă şi creditul Angliei este mai mic." — „Nu mă lansez în aventuri — rezista Louis — în halul acesta nu pornesc la război." — „Nici un om de stat conştient — încuviinţă Maurepas — nu va recomanda măsuri care să ducă la izbucnirea unor ostilităţi imediate." — „Ceea ce propunem noi, sire, — completă Vergennes — sunt următoarele: Îi trimitem lui Franklin felicitări pentru victorie şi-i sugerăm reluarea discuţiilor asupra pactului de amiciţie propus de el în trecut. De aci până la încheierea pactului şi izbucnirea războiului or să mai treacă săptămâni întregi şi vom avea timpul să ne înarmăm cât putem."

Dar din tot ce propusese ministrul, Louis reţinuse un singur cuvânt. „Să-i sugerăm?" îi întoarse el vorba, înfuriat: „Eu să-i *sugerez* rebelului?" Veni până aproape de tot de Vergennes şi-l

privi drept în faţă, clipind furios din ochii săi bulbucaţi. „Vreţi într-adevăr să propuneţi regelui dumneavoastră — ţipă el cu glas piţigăiat — să alerge după doctorul Franklin al dumneavoastră? Nici nu mă gândesc.” Vergennes roşi şi tăcu. Tăcu şi Maurepas, iar Louis regretă îndată că-şi jignise credincioşii săi sfetnici. „Felicitări, fie, reluă el. Dar nimic mai mult. Orice alt pas ar ştirbi demnitatea noastră.”

Domnii se priviră şi se înţeleseră pe tăcute din ochi. Socoteau cu cale să se mulţumească şi cu ce obţinuseră. I se putea doar da, în mod confidenţial, doctorului Franklin să înţeleagă că acum sosise momentul potrivit să reînnoiască propunerile din trecut. Doctorul era un om cu care se putea sta de vorbă. Domnii cerură voie să se retragă, plecară.

Încă nu-i trecuse regelui supărarea după cearta cu miniştrii, că şi sosi Toinette.

Strălucea de bucurie. Victoria aceasta era o confirmare cerească. Dovedea cât de deşteaptă fusese atunci, când printr-o convorbire prietenească cu conducătorul rebelilor, îl câştigase de partea Franţei. Acum se dovedea că bătrânul acela era un aliat de seamă, cu ajutorul căruia vor putea să-l distrugă pe duşmanul ereditar. Intuiţia ei, vocea ei interioară, habsburgică, o sfătuise bine.

„Vă felicit, sire, exclamă ea. Nu este acesta evenimentul cel mai fericit de la urcarea noastră pe tron?” — „Sigur că este un fapt îmbucurător — spuse Louis fără convingere — că englezii au fost umiliţi. Dar nu trebuie să uităm că o astfel de victorie va stârni spiritele răsculate şi în ţara mea. Peste tot, în toată Europa, nemulţumiţii o să ridice capul. Dacă într-adevăr este o victorie, continuă el gata de ceartă. Căci asta nu este încă deloc sigur, *madame*.”

Toinette înţelese imediat ce însemnau cuvintele acestea. Louis nu voia să admită că se îndepliniseră condiţiile pentru promisiunea sa. „În orice caz — spuse ea — cred că este momentul să vă amintesc, sire, o anumită promisiune.” — „N-am obiceiul să-mi calc cuvântul. Dar este de datoria mea să cercetez dacă condiţiile sunt îndeplinite.” Vorbea cu mai multă hotărâre decât se aşteptase ea; trebui să se declare

mulţumită.

Dar, abia rămas singur, Louis se prăbuşi. Ştia că putea să mai tărăgăneze, dar scăpare nu avea. *Principiis obsta,* ar fi trebuit să reziste de la început. Dar se lăsase ademenit pe calea cea rea, un pas şi încă unul, iar acum era vinovat din cap până-n picioare şi graţia divină îl părăsise. La Reims, cu prilejul ungerii sale ca rege, atinsese cu mâna trei sute de bolnavi şi mai mult de jumătate din ei se însănătoşiseră. Acum, desigur că nu s-ar mai bucura de asemenea har. Umbra lui Franklin se lăsase peste ţara lui şi peste el însuşi şi întuneca totul.

Şi nu avea pe nimeni căruia să-şi deschidă sufletul întru totul. Numai pe mentorul său. Era un om inteligent şi bine intenţionat. Dar, din păcate, nu avea suflet! „Pe sufletul meu, dacă cumva îl am!" Louis se cutremura când se gândea la asta. Dar, dacă era să fie sincer, el însuşi purta grosul vinii, împotriva conştiinţei sale, se lăsase mereu împins spre rele. Îi mai făcuse şi Toinettei promisiunea aceea absurdă, păcătoasă. Şi nici măcar nu i-o putea lua în nume de rău că i-o ceruse. Atât se pricepea ea. Era oarbă. Toţi erau orbi şi trăgeau de el, de el care vedea, şi erau atât de mulţi, şi erau mai puternici decât el, şi-l trăgeau spre prăpastie.

Începuse de mult să compileze tot ce găsea la marii scriitori ca apologie a ordinii şi autorităţii. Dar nu avea nevoie să facă apel la înţelepciunea unor înaintaşi ca să-şi dea seama cât de anormală era legătura pe care voiau să i-o impună. Americanii înşişi îşi afirmaseră doar deschis principiile, cu toată puterea şi obrăznicia celui rău. În Declaraţia lor de independenţă se ridicaseră împotriva unui singur rege, împotriva vărului său din Anglia; dar intenţia lor era alta, voiau să izgonească orice autoritate divină de pe pământ. Şi se găsise unul care s-o spună şi-l primiseră cu toţii în urale, îi studiaseră veninoasa carte cu mai mult respect decât cercetau cuvântul Domnului. Louis îl sună pe *monsieur* de Sept-Chénes şi-i ordonă să-i caute cartea lui Thomas Paine, intitulată *Common Sense*[47], care era păstrată în dulapul cu otrăvuri.

Cu faţa întunecată, frunzări în silă cartea de căpătâi a

poporului cu care trebuia să se alieze. „Puterea regească — citi el — a fost cea mai dibace născocire a diavolului pentru încurajarea slujirii idolilor. Noi am întărit şi mai mult relele monarhiei, prin aceea că am făcut-o ereditară, iar dacă prin monarhie ne înjosim numai pe noi înşine, prin ereditatea ei păcătuim faţă de urmaşii noştri. Căci, de câte ori nu dăruieşte natura omenirii în locul leului un măgar? Ce altceva are regele de făcut decât să ducă războaie şi să distribuie funcţii? Şi pentru asta primeşte anual opt sute de mii de livre sterline şi mai e şi divinizat pe deasupra. Nu valorează un om cinstit mai mult pentru societate decât toţi ticăloşii încoronaţi laolaltă?“ Nu, nu i se putea cere regelui preacreştin să încheie o alianţă pe viaţă şi pe moarte cu un popor care-şi însuşise asemenea principii. Sublinie frazele. Sună pe *monsieur* de Sept-Chénes. „Puneţi cartea la loc — spuse el posomorât — şi încuiaţi-o bine. Cartea asta este o esenţă a răului.” Controlă personal dacă dulapul era bine încuiat.

Lacătul rezistă, îl fabricase el însuşi. Se opri în faţa dulapului, tare îngrijorat. Pe Paine îl putea încuia; dar când se vor întoarce soldaţii săi din America, nu vor aduce oare cu ei ticăloasa carte şi nu vor răspândi principiile ei otrăvite?

Îi veni o idee; i-o sugerase cartea aceea răufăcătoare, diabolică. Se va alia, nu cu rebelii, ci cu vărul său din Anglia, împotriva rebelilor. Îi vor distruge împreună şi apoi Anglia îi va da drept răsplată Canada. Va crea o alianţă sfântă; el şi cu ceilalţi doi domnitori încă neinfectaţi de ideile moderne, George şi Maria Theresia, vor încheia o alianţă pe care să n-o poată înfrânge nici o revoluţie. Coloniile engleze din America vor fi silite să se întoarnă pe calea cea dreaptă. Dacă se vor uni, lucrul nu va fi greu. Şi ar fi un exemplu plin de învăţăminte pentru răsculaţii de mai târziu.

Se îndreptă de spate. Se vedea pe sine însuşi aşa cum îl pictase Duplessis. Planul său era măreţ, demn de regele Franţei, demn de strămunii săi.

Dar era el, Louis, bărbatul care să-l poată duce la îndeplinire? Era el, în sufletul său, aşa cum îl pictase Duplessis? Se temu că pictorul l-a idealizat. Se temu că

sufletul lui era cu totul altfel. Şi poate că şi străbunii săi erau cu totul altfel decât îi vedea în tablouri, poate că şi ei fuseseră idealizaţi de pictorii lor.

Prostii. Ludovic cel Mare îndrăznise să fie aşa cum era înfăţişat în tablouri. Avusese curajul să anuleze edictul de la Nantes şi să izgonească pe eretici. În schimb el, Louis cel de astăzi, la îndemnul lui Turgot, eliminase din jurământul încoronarii angajamentul de a-i distruge pe eretici prin foc şi sabie.

Fusese slab chiar de la început. Nu avea energia necesară să încheie alianţa celor trei împotriva rebelilor. Îşi închipui ce s-ar întâmpla dacă i-ar povesti lui Maurepas de măreţul proiect. Îl văzu pe bătrân rânjind şi-l auzi spunând amabil şi împăciuitor: „Astea sunt visuri nobile, sire, visuri de Alexandru cel Mare".

Tot în lunea aceea se întruniră şi delegaţii americani şi se sfătuiră ce s-ar putea face pentru a obţine la Versailles avantaje de pe urma victoriei de la Saratoga.

Arthur Lee propuse să i se declare răspicat lui Vergennes că acum erau în situaţia să obţină din partea Angliei satisfacerea tuturor revendicărilor şi că, dacă Versailles-ul nu încheia de îndată alianţa, va rămâne cu buzele umflate. Franklin nu fu de acord. Nu voia să folosească astfel de ameninţări decât în cazuri extreme. După părerea lui, era mai inteligent să-i lase pe miniştrii francezi să vină singuri cu propuneri decât să-i încolţească. Cu cât se vor arăta mai puţin grăbiţi, cu atât vor obţine condiţii mai bune.

Lee îl contrazise. Pierduseră multe din indolenţă, nu trebuia să le scape şi această mare ocazie.

Franklin nu răspunse nimic, îl privi pe Silas Deane care tăcuse până atunci; omul acela voinic, impozant, arăta prost, cenuşiu, prăbuşit. Vasul care-l adusese în Franţa pe tânărul Austin şi vestea cea bună adusese pentru el o ştire proastă. Era demis, rechemat în America. După toate intrigile lui Arthur Lee, ar fi trebuit să se aştepte la această lovitură, totuşi era profund tulburat. Fusese primul american care reprezentase în

Europa interesele ţării sale, le reprezentase bine, realizase o legătură fericită cu *monsieur* de Beaumarchais şi asigurase astfel Americii o aprovizionare neîncetată cu arme şi materiale de război. În loc de mulţumire, sosise o scrisoare răuvoitoare prin care era rechemat şi care nici nu se ostenise măcar să mascheze neîncrederea şi nemulţumirea Congresului.

Acum deci, la invitaţia mută a lui Franklin, luă cuvântul şi-şi spuse părerea în problema discutată: dacă miniştrii ar trebui îmboldiţi sau ar trebui să se mai aştepte. Dar, pe când de obicei avea un profund respect pentru părerile lui Franklin şi nu-l contrazicea aproape niciodată, acum îi cântă în strună lui Arthur Lee. Şi el era de părere să se dea ghes cabinetului din Versailles, atrăgându-i-se atenţia asupra faptului că Congresul va analiza acum cu toată seriozitatea condiţiile de pace atât de favorabile ale Angliei. Silas Deane se grăbea. Nu voia să se întoarcă în America fără să-şi vadă semnătura şi sigiliul pe convenţia mult dorită. Nu se putea înfrâna, nu putea să mai aştepte. Nu avea timp.

Franklin aflase din poşta ce o primise de rechemarea lui Silas Deane. Îi părea rău de el şi-i înţelegea graba şi insistenţa. Dar îi era clar că deocamdată ameninţările mascate nu-şi aveau rostul. Delegaţii comunicaseră oficial ştirea despre victorie primului ministru şi contelui Vergennes. Franklin îi rugă pe colegii săi să aştepte cel puţin până vor primi răspunsul celor doi. Lee şi Deane acceptară în cele din urmă, numai pe jumătate convinşi.

Calmul lui Franklin izvora din adâncurile sufletului său. Abia mai putea pricepe cum în trecut, înainte de sosirea ştirii despre victorie, se lăsase molipsit de neliniştea celorlalţi. După plecarea lui Lee şi a lui Deane, rămase în fotoliul său comod, cu ochii pe jumătate închişi, cu faţa destinsă, obosit şi mulţumit, fără gânduri, gata să aştepte săptămâni întregi, chiar luni de zile.

William întrebă dacă se vor apuca de treabă; sosise multă poştă care se cerea rezolvată, Dar doctorul clătină din cap. „Astăzi nu, băiete”, spuse el şi William se retrase.

Rămas singur, Franklin se bucură de propria sa lenevie.

Scotoci prin teancul de scrisori, dădu deoparte tot ce era legat de muncă şi le alese numai pe acelea care-i făceau plăcere. *Vive la bagatelle*, gândi el.

I se trimiseseră, de pildă, numeroasele apeluri pe care generalul Burgoyne, actualmente prizonier, le lansase încă de la începutul campaniei. Franklin studie cu multă satisfacţie un lung manifest adresat populaţiei Americii. Generalul oferea acelora ce voiau să se întoarcă la regele lor îndurare şi ajutor, iar pe cei care aveau să-şi continue rezistenţa nebunească, lipsită de perspectivă, îi ameninţa cu distrugerea. Avea să trimită împotriva lor pe indienii săi, care se numărau cu miile, şi avea să se simtă îndreptăţit în faţa oamenilor şi a Domnului să prăvale toată mânia statului asupra unor nelegiuiţi încăpăţânaţi care singuri s-au pus în afara umanităţii. Mai găsi printre scrisori şi un apel al lui Burgoyne adresat indienilor. În acesta, generalul declara: „În conformitate cu obiceiurile voastre, care consideră asemenea trofee ca un lucru de cinste, vi se permite să scalpaţi{48} pe inamicii căzuţi". Iar în răspunsul căpeteniilor triburilor indiene se spunea: „Noi iubim pe tatăl nostru de pe malul celălalt al apei celei mari şi această dragoste şi credinţă a noastră ne-a ascuţit securile de luptă".

În liniştea de la Passy, Franklin citea atent compoziţiile literare ale generalului Burgoyne şi ale indienilor. Apoi se aşeză şi el şi scrise. Zâmbea amar şi scria. Redacta un reportaj de ziar.

În reportaj spunea cum un căpitan, Gerrish, din miliţia americană, capturase o pradă bogată cu prilejul unui atac împotriva unui detaşament englez. Printre lucrurile capturate, se găseau şi opt lăzi mari, cuprinzând scalpuri de americani. Scalpurile se aflau pe drum spre guvernatorul Canadei engleze, pentru ca acesta să le trimită mai departe la Londra. Scrisoarea ofiţerului englez care însoţea transportul era redată de Franklin, cuvânt cu cuvânt. El scrise:

„La cererea căpeteniilor indienilor Senneka, vă trimit, excelenţă, opt lăzi cu scalpuri bine afumate, uscate, montate pe cercuri şi însemnate cu culorile victoriei. Lista şi lămuririle

sunt anexate. Lada nr. 1 cuprinde 43 de scalpuri ale unor soldaţi ai Congresului, ucişi în diferite ciocniri. Sunt montate pe cercuri negre, interiorul este vopsit în roşu cu o pată neagră, ca semn că au fost ucişi de gloanţe. De asemenea, 62 de scalpuri de ţărani ucişi în casele lor, cercuri roşii, interiorul vopsit în cafeniu şi cu un topor pictat cu un cerc negru în jur, dovedind că au fost surprinşi noaptea. Lada nr. 4 cuprinde scalpuri de ţărani, printre care 18 marcate cu o mică flacără galbenă, ca să arate că au fost arşi de vii ca prizonieri, în total se găseau numai 67 de scalpuri cărunte, cei mai mulţi dintre ţărani fuseseră, după culoarea părului, oameni mai tineri, ceea ce dă şi mai multă valoare faptelor de arme. Lada nr. 5 cuprinde 88 scalpuri de femei, păr lung, cerc albastru, pielea fond galben marcate cu cuţit sau topor negru pentru a arăta că au fost ucise cu instrumentul respectiv. Lada nr. 7 cuprinde 211 scalpuri de fete, cercuri mici, galbene, fond alb, topor, măciucă, cuţit de scalp.

O dată cu lăzile, căpeteniile trimit excelenţei sale următoarea solie: «Tată, îţi trimitem aceste multe scalpuri ca să vezi că suntem prieteni adevăraţi şi te rugăm să le trimiţi peste apa cea mare, la marele rege, să le vadă, să se bucure şi să se convingă că darurile lui n-au încăput pe mâini nerecunoscătoare».”

Franklin reciti articolul, găsi că era bun şi-l tipări cu mâna lui, ca fiind extras din *Boston Independent Chionicle*. Apoi trimise articolul la ziarul *Alfaires de l’Angletene et de l’Amerique*, la *Courier de l’Europe*, la *Gazette de Leyde*, la *Gazette Française d’Amsterdam* şi la *Courrier du Bas-Rhin*.

De altfel, presupunerea lui că Versailles-ul se va prezenta şi neîmboldit se dovedi justă. Chiar la două zile după ce se aflase de victorie, *monsieur* Gérard se prezentă la Passy, transmiţând în mod solemn felicitările conţilor Maurepas şi Vergennes pentru marea victorie. Apoi declară că prin asta îşi încheie misiunea oficială. Mai adăugă că după părerea sa personală, n-ar fi o idee rea dacă delegaţii şi-ar reînnoi acum propunerile în vederea pactului. Astfel de propuneri ar fi întâmpinate în prezent cu toată bunăvoinţa.

Franklin mulţumi lui *monsieur* Gérard pentru sfat şi întocmi de îndată materialul cerut. Aminti că Statele Unite mai propuseseră o dată un pact de prietenie regelui Franţei, că ei, delegaţii, erau împuterniciţii Congresului şi s-ar bucura dacă Curtea de la Versailles ar duce cu ei tratative privitoare la un asemenea pact.

Când ceilalţi delegaţi sosiră în după-amiaza aceea la Passy, Franklin le comunică zâmbind că acum venise Versailles la Passy şi nu Passy la Versailles. Apoi le arătă conceptul scrisorii sale. Arthur Lee strâmbă din nas, găsea textul prea servil. Franklin promise să refacă scrisoarea conform dorinţelor lui. Arthur Lee insistă să vadă scrisoarea în ultima ei formă şi ceru să nu fie expediată fără semnătura sa şi a lui Silas Deane. Din cauza aceasta, scrisoarea mai întârzie două zile.

După care însă, William Temple o putu duce la Versailles.

Pierre fusese primul dintre musafirii lui Franklin de la Passy care se întorsese la Paris, după ce aflase vestea despre victoria americană. Porunci birjarului să se grăbească. Fusese primul care anunţase francezilor independenţa Americii şi acum voia să fie primul care să trâmbiţeze victoria cea mare de la Saratoga. În afară de aceasta, era conştient că evenimentul va avea consecinţe asupra burselor din Paris, Londra şi Amsterdam şi cu cât exploata mai repede informaţia despre victorie în scopuri comerciale, cu atât mai mare avea să-i fie câştigul. Îl îndemna pe birjar să mâne din ce în ce mai repede.

În anul acela, iarna sosise de timpuriu, era seară şi unele părţi ale străzii se acoperiseră de polei. Vizitiul se scuză că trebuie să mâne cu grijă. „La dracu' cu grija ta, ţipă Pierre. Eu am de făurit istorie, n-am timp să am grijă." Birjarul, speriat, strânse din dinţi şi dădu bici cailor. Curând trăsura se răsturnă şi Pierre fu zvârlit cât colo. Căzuse rău, nu-şi putea mişca braţul, faţa îi era plină de sânge. Următoarea trăsură care trecu pe acolo îl duse acasă.

Îl aşezară în pat. Thérèse trimise după doctori. Se dovedi că-şi fracturase braţul şi mai suferise şi alte contuziuni lipsite de primejdie, dar dureroase. Îl bandajară. Încă pe când îl

îngrijeau doctorii, ceru vehement să vină Maigron, Gudin. Ars de febră, nemişcat din cauza bandajelor, dădea indicaţii, dicta scrisori. Uneori faţa i se strâmba într-un zâmbet fericit, dar apoi gemea de durere din cauza rănilor şi contuziunilor.

Contelui Vergennes îi scrise de pe patul de suferinţă, aducându-i la cunoştinţă că a îndeplinit nobila sarcină pe care i-o încredinţase guvernul majestăţii-sale în aşa fel, încât americanii obţinuseră acum o victorie care va rămâne pentru totdeauna alături de marile victorii din istoria lumii. „Copiii şi nepoţii noştri — încheie el — vor ţine minte numele de Saratoga."

Julie veni emoţionată din rue de Condé şi se văicări că bolnavul nu trebuie să se surmeneze. Dar Pierre o repezi: „Taci, draga mea, azi este o zi istorică; pentru aşa ceva m-aş scula şi din groapă", şi dictă mai departe.

Thérèse se îngrijea de bolnav în felul ei tăcut, cu pricepere. Era fericită că Pierre al ei contribuise la obţinerea victoriei. Dar lui Julie i se păru că îngrijirea Thérèsei nu era destul de atentă şi se mută în rue de Saint-Antoine, să poată fi zi şi noapte la căpătâiul fratelui ei. Thérèse nu se împotrivi.

Pierre era un bolnav dificil. Se certa cu medicii pentru că nu voiau să-i dea voie să meargă până-n rue Vieille du Temple, să vadă cu ochii cum îi merg afacerile. Nici nu-l putură împiedica să primească vizite.

Printre primii sosi *monsieur* Lenormant. Pierre fu mărinimos şi nu aminti decât în treacăt că teama lui Charlot că americanii nu vor putea rezista fusese deci neîntemeiată. O clipă, cunoscutul zâmbet fatal flutură pe buzele lui Charlot; se mai întâmplase, aminti el, ca tocmai învingătorii, siguri de puterea lor, să se dovedească răi platnici.

Pierre râse doar. Totuşi, în mijlocul fericirii sale încolţea o grijă ascunsă. Se străduise din răsputeri să realizeze alianţa, dar acum, când se va realiza, *monsieur* Vergennes nu va mai avea nevoie de agenţi secreţi, arsenalele regelui vor putea livra arme Americii în văzul tuturor, iar amatorii de posturi, cei dornici să preia furnituri de război, se vor îmbulzi cu sutele şi vor face concurenţă firmei *Hortalez*.

Deocamdată însă avea în faţă zile senine, iar teama uşoară pe care i-o trezise observaţia răuvoitoare a lui Charlot se topi repede în aprecierea generală de care se bucura.

Căci veniră cu toţii să-l compătimească pentru accident şi să-l felicite; parcă el personal ar fi obţinut capitularea generalului Burgoyne. Era o cinste, îşi dădu cu părerea *madame* de Maurepas, că Toutou al ei, deşi la o distanţă de trei mii de mile, se alesese cu răni în urma bătăliei victorioase.

Şi timidul Félicien veni în camera unchiului şi-l privi cu admiraţie pe omul căruia îi fusese dat să aducă un asemenea serviciu libertăţii. Admiraţia tânărului îl bucură pe Pierre.

Apoi sosi chiar un vizitator pe care Pierre nu-l aştepta: François Vaudreuil. Da, îngâmfatul domn binevoia să-l viziteze pe băiatul ceasornicarului. În fraze elegante îşi exprimă părerea de rău în legătură cu accidentul şi, cu toată ironia uşoară cu care vorbea despre victoria americanilor, lui Pierre i se păru că simte în cuvintele lui o admiraţie sinceră pentru acţiunea sa. Evident, vizita lui Vaudreuil era mai mult decât o politeţe. Rămase mult, se avântă într-o discuţie lungă despre situaţia politică şi Pierre se bucură de atenţia cu care marele senior asculta părerile lui.

Într-adevăr, victoria de la Saratoga îi dăduse un mare imbold lui Vaudreuil. Nu numai că socotea victoria americanilor ca un triumf personal — nu intervenise el în favoarea lui Franklin şi nu aranjase el întâlnirea cu Toinette? Saratoga îi era binevenită şi din alte motive. Jocul cu Toinette se prelungea prea mult, începuse să nu-i mai placă, monotonia aurită a Versailles-ului îl plictisea, tânjea după senzaţii noi. Victoria de la Saratoga li amintise că neamul Vaudreuil-ilor era de totdeauna un neam de soldaţi; se evidenţiaseră în războaiele maritime ale regatului, bunicul său îşi câştigase faima în calitate de guvernator al Canadei, un alt Vaudreuil, un unchi al lui François, era considerat ca unul din eroii armatei franceze. Acum, în urma victoriei de la Saratoga, François Vaudreuil se simţea chemat să continue tradiţia familiei şi să ocupe un post de conducere în războiul împotriva Angliei.

În primul rând, grăsunul trebuia împins atât de departe, încât războiul să devină o realitate. Louis era tâmp, încăpăţânat şi hotărât să nu treacă la acţiune; dar Vaudreuil era şi mai hotărât să-l oblige prin Toinette să acţioneze.

Vaudreuil asculta cu plăcere argumentele înflăcărate şi bine cumpănite cu care Pierre susţinea că încheierea alianţei era o necesitate politică de prima urgenţă. Şi le memora cu atenţie şi le servi mai departe Toinettei. Nu o părăsi nici o clipă în zilele acestea şi o stârni neîncetat să-i pretindă lui Louis îndeplinirea promisiunii sale.

Toinette, întărâtată de el, se lăsa tot mai mult antrenată în problema americană. Ba se alie cu Maurepas şi Vergennes, iar când miniştrii, după primirea scrisorii în care delegaţii americani îşi reînnoiau propunerile de încheiere a pactului, îi cerură lui Louis, şovăielnicului Louis, o audienţă, ea îşi impuse prezenţa.

Miniştrii îi arătară regelui că obiecţia sa căzuse acum, nu mai era vorba să facă el primul pas, de vreme ce Franklin ceruse reluarea tratativelor; dacă îi lăsau pe americani să aştepte, exista riscul serios ca ei să se înţeleagă cu englezii. Vergennes raportă că avea informaţii sigure, şi arătă spre un teanc de documente, că Anglia îl asalta pe Franklin cu propuneri de pace. Louis privi îngrijorat la documente, dar nu le citi. Toinette declară energic: „Dacă mai tărăgănăm mult, sire, înseamnă să-i împingem pe americani în braţele englezilor.”

Dar Louis găsise o nouă obiecţie. „*Madame* — şi dumneavoastră domnilor — răspunse el demn — uitaţi că nu suntem liberi să acţionăm cum vrem. Înainte de a întreprinde ceva care ar putea provoca războiul, trebuie să avem aprobarea aliaţilor noştri. Să încalc tratatul cu Spania? întrebă el supărat. Nu mă las antrenat în aventuri. Nu închei nici un pact cu rebelii până nu am negru pe alb, lămurită, categorica aprobare a vărului meu din Madrid. Eu nu-mi calc cuvântul. Asta n-o să obţineţi niciodată, *messieurs*, şi nici dumneavoastră, *madame*.”

Toinette zvâcni din picior, deschise gura gata să răspundă, dar se răzgândi. Maurepas spuse că nimeni nu concepea ca un pact atât de important să fie semnat fără aprobarea Spaniei. Ceru voie regelui să trimită de îndată un curier la Madrid. „Ei, da", mormăi Louis.

Dar Toinette insista: „Nu-l putem, în nici un caz lăsa pe doctorul Franklin să aştepte până vine răspunsul de la Madrid." — „Mi-am dat cuvântul Spaniei, răspunse Louis încruntat. Doctorul Franklin al dumneavoastră va trebui să aibă răbdare." — „Dacă mi-ar fi îngăduit să propun ceva, sire? — interveni abil Vergennes. N-am putea vorbi deschis cu americanii? Nu le-am putea spune adevărul, că guvernul s-a hotărât să semneze tratatul de alianţă cu condiţia ca Spania să nu ridice vreo obiecţie?" Şi cum Louis se ghemuise îmbufnat şi nehotărât, Toinette spuse tare: „Aşa trebuie să se procedeze, chiar aşa". Maurepas întări cele spuse: „Nu văd altă cale de a împiedica America să încheie pace cu Anglia".

Louis tăcea greoi şi morocănos. „Vă mulţumesc *messieurs*, spuse el pe neaşteptate. Părerile dumneavoastră îmi sunt clare acum". Nu le mai rămăsese nimic de făcut domnilor, decât să se retragă fără nici o rezolvare. O priviră pe Toinette, cerându-i ajutor. „Să nu ne despărţim astfel, sire, spuse ea pe dată cu înţeles. Daţi-le ordin domnilor să comunice americanilor răspunsul pe care-l datorăm. Vă rog, pronunţaţi-vă, sire", spuse ea amabilă, dar cu hotărâre.

„Ei da, ei bine", spuse Louis.

Dar abia reuşiseră să-i smulgă această aprobare, că adăugă grăbit şi supărat. „Dar să-i lămuriţi bine că această comunicare a noastră trebuie să rămână strict secretă faţă de englezi. În caz că se va afla ceva din vina rebelilor, întrerup tratativele şi declar la Londra că totul este o minciună sfruntată. Luaţi la cunoştinţă, *messieurs*, şi comunicaţi-o rebelilor. În cazul acesta întrerup discuţiile, nu mă mai consider angajat". Reuşise să se înfurie cumplit. „Aşa — strigă el cu vocea piţigăiată — şi de acum înainte nu mă mai ocup de problema aceasta sub nici un motiv, până nu primim un răspuns din Spania. Interzic oricui — dar nu o privea pe

Toinette — să mai pomenească măcar de americani în prezenţa mea. Vreau să fiu lăsat în pace. Vreau să-mi organizez în linişte expoziţia de porţelanuri".

Miniştrii se îndepărtară în grabă şi mulţumiţi. Toinette rămase. „Îmi pare rău, Louis — spuse ea, nu fără ironie — că aţi trebuit să vă obosiţi atât vocea." — „Voi nu ştiţi ce faceţi, răspunse el obosit. Domnii ăştia n-o ştiu, iar tu nici atât." Deoarece ea ridică doar din umeri expresiv şi batjocoritor, el o întrebă: „V-aţi lămurit cel puţin, *madame*, care va fi prima consecinţă pentru mine şi pentru dumneavoastră, când pactul va intra în vigoare?" Ea nu-şi dădea seama unde voia să ajungă. „Prima consecinţă va fi — continuă el răzbunător — că noi, dumneavoastră şi cu mine, va trebui să ne restrângem. Pactul înseamnă război, Război înseamnă biruri mai mari. Iar dacă cerem poporului biruri mai mari, noi trebuie să dăm primii exemplu. De aceea, spre regretul meu, va trebui să vă rog să reduceţi din bugetul dumneavoastră."

Toinette era uimită. Îşi închipuise că acum, când intervenise atât de energic pentru America, fiecare trebuia să vadă dragostea ei pentru cauza poporului şi că şi-ar putea permite deci o creştere a cheltuielilor. Dar îşi dădu seama că, în momentul acela, un asemenea raţionament nu se potrivea şi răspunse, cu o hotărâre demnă de admiraţie, că era, bineînţeles, gata să facă bucuroasă orice sacrificiu în interesul Franţei şi pentru slăbirea inamicului.

Louis spuse că, în definitiv, încă nu se hotărâse nimic. Vor mai trece săptămâni până să sosească răspunsul din Spania. Atunci când îi făcuse promisiunea aceea, continuă el, nu se gândise în ce situaţie proastă va ajunge. Căci, acum se obligase prin cuvântul dat nu numai faţă de ea, ci şi faţă de regele Spaniei. Discutase problema pe toate laturile cu confesorul său. Un cuvânt dat unui întreg regat cântăreşte mai greu decât cel dat unei singure persoane. Iar dacă Spania nu răspunde cu un „da" necondiţionat, clar, atunci se afla într-un grav conflict de datorie şi va trebui să se lămurească cu sine însuşi şi cu dumnezeu pe ce cale s-o apuce.

Acum Toinette înţelese şi mai bine ce joc palpitant, era

politica înaltă, că un da putea să nu însemne chiar da şi hotărârea ei de a-l obliga pe acest bărbat tâmp şi rău să recunoască Statele Unite şi să declare război. Angliei se întări şi mai mult.

Încă în aceeaşi zi, Vergennes îl invită pe Franklin la o conferinţă. Deoarece însă nu voia să dea nici un motiv şovăielnicului Louis să-şi retragă consimţământul, discuţiile avură loc în cea mai mare taină. Vergennes pofti pe emisari nu în birourile sale de la Versailles sau de la Paris, ci îi rugă să vină într-un anumit loc la Versailles, la o anumită oră. De acolo fură luaţi de un trimis al lui *monsieur* Gérard cu o trăsură de piaţă şi duşi cam la o milă de Versailles, într-o casă în care-i aşteptau contele Vergennes şi *monsieur* Gérard.

Ministrul se opri mai întâi asupra unui şir de amănunte. Sublinie că Franţa nu se gândeşte la un război de cuceriri; tânărul său rege nu doreşte ca americanii să cucerească Canada nici pentru ei, nici pentru Franţa, nici nu doreşte să-şi mărească posesiunile din Indiile Occidentale. Recunoştea Statele Unite şi intra în război doar din motive pur idealiste.

Franklin se chinui să-şi ticluiască răspunsul la aceste fraze pompoase. Dacă Congresul n-ar fi fost convins de umanitarismul regelui, nu i-ar fi trimis pe ei, emisarii săi, la Paris.

Vergennes se înclină. Apoi comunică oficial delegaţilor că consiliul de coroană s-a hotărât să recunoască Statele Unite ale Americii şi să înceapă tratativele cu ele. Dar regele era nevoit, din consideraţie pentru pactul cu Spania, să amâne semnarea tratatului până va primi răspuns din Madrid că Spania nu avea nimic de obiectat împotriva unui asemenea pact.

Se făcu o clipă linişte deplină. Apoi Franklin spuse calm: „Vă mulţumim, domnule conte, pentru această plăcută comunicare". Şi toţi se înclinară.

„Dar trebuie încă o dată să vă atrag atenţia, *messieurs*, — spuse Vergennes — că atât timp cât nu s-a înţeles cu Spania, Franţa nu este în situaţia de-a face vreun pas hotărâtor. De

aceea vă rog insistent să consideraţi alianţa ca fiind încă în stadiu embrionar şi să păstraţi o discreţie totală.” — „Asta o promitem”, spuse Franklin.

După ce delegaţii rămaseră singuri, Arthur Lee se arătă nemulţumit că francezii îmbinau într-un mod atât de nedemn consimţământul lor principial cu condiţia păstrării secretului. „Suntem mereu trataţi aci ca nişte hoţi şi conspiratori”, se plânse el. Dar ceilalţi doi nu-şi stricară bucuria din cauza observaţiilor lui acre.

Comunicarea contelui Vergennes avusese loc într-o sâmbătă, în ziua de 17 decembrie, adică nici măcar la două săptămâni după ce se primise vestea despre victorie.

Franklin voia, pe cât îi era posibil, să angajeze conducerea de la Versailles. Scrise lui Maurepas că luase cu bucurie la cunoştinţă hotărârea maiestăţii-sale de a recunoaşte independenţa Statelor Unite şi de a încheia cu ele un tratat de alianţă pentru timp de pace şi război. Îl ruga pe prim-ministru să-i mulţumească regelui, din partea delegaţiei, pentru bunăvoinţa sa.

Citind scrisoarea lui Franklin, Maurepas clătină din cap. Fără îndoială, scrisoarea îşi împlinea scopul, angaja într-o oarecare măsură pe rege şi guvernul. Dar ce rece, ce sec, ce lucid era redactată! Oamenii ăştia din vest nu aveau maniere, nu ştiau ce înseamnă politeţea şi graţia. Şi când te gândeşti că scrisoarea aceasta a conducătorului rebelilor, adresată maiestăţii-sale preacreştine, ar fi putut deveni un document istoric, un model şi totodată un exemplu.

Rămase pe gânduri, închipuindu-şi cum ar fi întocmit-o el în locul americanului. Ba chiar se aşeză şi compuse scrisoarea, aşa cum ar fi trebuit să fie. „Extraordinara înţelepciune cu care maiestatea-voastră ştie să îmbine interesele ţării sale cu principiile de înaltă umanitate asigură persoanei maiestăţii-voastre nu numai un loc în casa fiecărui american, ci şi în inimile locuitorilor emisferei occidentale. Făcând abstracţie de marile succese materiale pe care desigur că providenţa nu le va refuza alianţei dintre cele două ţări mai progresiste din lume, chiar numai veşnica iubire a tuturor partizanilor

libertăţii este o răsplată, cum alta mai nobilă nici nu şi-o poate dori vreun monarh. Deşi dumneavoastră, o, mare rege, sunteţi despărţit de locuitorii emisferei noastre prin multe mii de mile, totuşi le sunteţi mai apropiat decât oricine. Înţeleptul Solomon s-a înşelat: nu totul este deşertăciune. Dragostea şi recunoştinţa Americii pentru maiestatea-voastră nu sunt vorbe deşarte." Aşa ar fi trebuit să scrie bătrânul de la Passy. Şi când colo, ce a scris? „Vă rog, domnule prim-ministru, să transmiteţi regelui mulţumirile delegaţilor pentru bunăvoinţa sa." Un barbar.

Maurepas nu reuşea să scape de uimirea pe care i-o pricinuise simplitatea necioplită a bătrânului. Vergennes, tot temându-se ca nu cumva şovăielile prelungite ale regelui să nu-l facă pe Franklin să accepte ofertele Angliei, propuse colegului său să se întâlnească cu Franklin şi să-l poarte politicos cu vorba. Maurepas acceptă cu bucurie.

Întrevederea fu organizată cu acelaşi ceremonial complicat şi conspirativ ca şi întâlnirea americanilor cu Vergennes.

Ministrul era însoţit de secretarul său Sallé. Mai întâi îl felicită pe Franklin pentru succesul ce repurtase; căci dacă alianţa se va realiza, şi aşa se va întâmpla, va fi exclusiv meritul lui, al doctorului Franklin. „Popularitatea dumneavoastră ne-a dat posibilitatea să-l convingem pe rege de necesitatea alianţei, explică el. Fără lovitura dumneavoastră de maestru de a cuceri inima iubitei noastre regine, n-am fi reuşit niciodată să încheiem pactul acesta." — „Mulţumesc", spuse Franklin.

„Ceea ce admir în primul rând la dumneavoastră — continuă neobositul orator — este forma subtilă pe care aţi dat-o orgoliului dumneavoastră. Ce am scris noi despre asta în memoriile mele, dragul meu Sallé?" se adresă el secretarului. „Doctorul Franklin — cită acesta rece şi incolor — nu este orgolios în înţelesul obişnuit al cuvântului. Noi, Maurepas, de pildă, n-am fi reuşit să ne abţinem de a vedea sărbătoritul tablou de la Salon. Vanitatea lui Franklin este de un fel superior. El are ambiţia, să-i zicem sportivă, de a duce la bun sfârşit cele mai grele experienţe. Acum, în ultimul timp, de

pildă, pe cea mai grea dintre toate, aceea de a întemeia în secolul nostru o republică trainică."

Franklin răspunse cu răbdare: „Dumneavoastră numiţi asta ambiţie sportivă, alţii îi zic convingere". — „Numiţi-o cum doriţi — răspunse împăciuitor Maurepas — tot va rămâne un tur de forţă deosebit de îndrăzneţ, foarte personal şi scânteietor. Doar n-aţi lucrat cu o mică Elveţie sau cu o mică Olandă. A face o republică dintr-un întreg continent, asta e ceva. Toată stima", şi schiţă aplauze cu mâinile sale zbârcite.

„Sigur că republica dumneavoastră nu va rezista, continuă el, vorbind pe un ton didactic, ca despre un lucru de la sine înţeles. Un stat fără rege este ca un pantalon fără curea, cade la pământ. Noi doi n-o s-o mai apucăm, dar sunt convins că n-o să dureze mult şi America dumneavoastră va duce dorul oalelor cu carne ale Egiptului şi va implora fie pe faraonul dumneavoastră, fie pe al nostru, s-o primească sub aripa ocrotitoare a uneia din animalele sale heraldice." — „Aţi face mai bine să nu vorbiţi despre aşa ceva, domnule conte." Franklin adoptă tonul glumeţ al ministrului. „Faraonul nostru nu-şi doreşte acum nimic mai mult decât să poată încheia pace cu noi." — „Ştiu — spuse Maurepas zâmbind — acum e dispus să facă compromisuri. Poate că n-ar fi rău să încheiaţi pacea cu el şi nu cu noi. Poate că nici noi n-am face rău să ne înţelegem cu regele George. E într-o situaţie proastă şi poate fi uşor forţat la concesii. N-ar fi imposibil — continuă el visător — să ne restituie Canada."

„Dacă ţineţi atât de mult la Canada, domnule prim-ministru — răspunse politicos Franklin — de ce n-aţi încheiat alianţa cu noi mai de mult, anul trecut, când aveam atâta nevoie de ajutorul dumneavoastră? Poate că atunci am fi acceptat să discutăm chiar şi despre Canada." — „Poate că atunci aţi fi acceptat discuţia, rânji Maurepas. Dar Canada nu ne-aţi fi dat-o niciodată. Nu ne-aţi fi răbdat niciodată la graniţele dumneavoastră. Oare, ce povestea în public un anume doctor Franklin despre noi francezii?" se adresă el lui Sallé. Secretarul cită: „Cred că acestei naţiuni perfide nu i-ar fi deloc neplăcut să se amestece în treburile noastre şi să aţâţe focul

dintre Anglia şi coloniile sale". — „Ia te uită — spuse Franklin pe gânduri — aşa ceva să fi spus eu? E mult de atunci?" — „Nu prea mult", răspunse Maurepas, iar secretarul preciză: „Domnul doctor Franklin s-a exprimat astfel la 14 august 1767, adică acum zece ani şi trei luni". — „Între timp am cunoscut mai bine Franţa mea, spuse foarte liniştit Franklin. Spun *Franţa* mea, căci numele meu dovedeşte că sunt de origine franceză. Între timp am învăţat să fiu mândru de această origine. De altfel, nu ţin prea mult să-mi formulez părerile mele totdeauna în acelaşi fel. Când eram tânăr, am făcut printre altele negoţ cu sclavi; mai târziu am fost primul pe continentul meu care a tipărit cărţi împotriva sclaviei." Maurepas recunoscu politicos: „Cine nu moare de tânăr, este câteodată nevoit să se contrazică".

„Aţi spus Canada, reveni Franklin la subiect. Contele Vergennes mă asigurase că maiestatea-sa respinge orice gând de cuceriri". — „Regele are multe virtuţi, constată Maurepas. Dar dacă cerul ar hotărî ca teritoriul Canadei să ne cadă din nou în braţe, cred că Vergennes şi cu mine am reuşi să-l convingem pe rege să-l accepte."

Franklin, cu un zâmbet abia mijit, întrebă curios: „Spuneţi-mi, excelenţă, mai aveţi speranţă să cuceriţi Canada?" — „Dragul meu doctor — răspunse Maurepas — omul cât trăieşte speră, speră şi pentru după moarte. Sunteţi liber-cugetător, eu de asemenea. Totuşi, probabil că nu ne vom împotrivi, şi dumneavoastră tot aşa de puţin ca şi mine, ca pe mormintele noastre să se pună câte o cruce, simbolul speranţei în viaţa de apoi. Atunci de ce să nu-mi fac speranţe în legătură cu Canada?"

Şi doctorului Franklin îi plăceau uneori afirmaţiile cinice. Dar credea în providenţă, credea că omenirea înainta pe un drum care avea un sens, o ţintă. De ministrul acesta francez, atât de bătrân, şi gol, şi lipsit de convingeri — un mormânt sulemenit — i se făcea silă. Cu vocea sa înceată răspunse: „Sunt convins, domnule prim-ministru, că alianţa cu noi va corespunde intereselor Franţei chiar şi fără Canada. Cu timpul, America va deveni un asociat mai serios decât Anglia,

căci este mai harnică, mai simplă, mai econoamă, mai capabilă.” Maurepas găsi că şi frazele acestea sunt banale şi nu constituie un răspuns demn la cele spuse de el. Totuşi, vorbele lui Franklin îl impresionară. Căci Franklin care le rostea era cel din tablou, cel cu ochii severi, cercetători, cu gura dârză, bărbia puternică, era „un bărbat”.

Dar încă de pe când vorbea, Franklin îşi dădu seama că gravitatea sa nu era potrivită faţă de Maurepas şi-şi încheie spusele cu o glumă: „Aş dori să zac un veac într-un butoi de Madeira, apoi să mă scol din morţi şi să văd ce s-a întâmplat cu ţările noastre”. — „N-aş vrea deloc aşa ceva, spuse Maurepas categoric. Nu ţin deloc să ştiu ce se va întâmpla după mine. După noi potopul, a spus o doamnă căreia i-am compus o epigramă foarte reuşită şi care m-a costat scump. Formularea asta drăguţă, bineînţeles, nu-i a ei, am întâlnit-o şi la Cicero, de asemenea la Seneca, şi amândoi au luat-o de la un autor grec. Dar oricum, în latină, greacă sau franceză, este justă.” Şi cită în latină: „După moartea mea, pământul poate să fie şi mistuit de flăcări”.

„Cu un om realist ca dumneavoastră — răspunse Franklin — se pot duce tratative şi mă bucur că avem de-a face cu dumneavoastră. Dar dacă nu credeţi deloc că activitatea oamenilor de stat este utilă, de ce nu vă retrageţi? De ce nu vă mulţumiţi să urmăriţi evenimentele judecându-le şi comentându-le?” — „Ce vreţi, dragă prietene! răspunse Maurepas. Noi, bătrânii, trebuie să murim în ham. Cum ieşim din muncă şi nu mai avem ce face, ne curăţăm.”

După plecarea lui Maurepas, Franklin rămase cuprins de întristare. Gândul că el şi celălalt bătrân şezuseră laolaltă, vorbind pe ocolite despre extinderea ticălosului război pe care amândoi se străduiau s-o provoace, îl sâcâia şi-l chinuia. Ura din toată inima nebunia războiului. Scrisese de curând o fabulă în care un înger tânăr, plin de distincţie, era trimis pentru prima oară pe pământ, având drept călăuză un duh vârstnic, rutinat. Ajunşi pe câmpul de luptă de la Quebec, în mijlocul măcelului, al gemetelor, al şiroaielor de sânge şi al mizeriei umane, îngerul cel distins spuse călăuzei sale: „Ce ai

făcut, neghiobule? Trebuia să mă duci pe pământ, printre oameni şi, uite, m-ai dus în iad.” — „Nicidecum, *monsieur*, răspunse călăuza. Acesta e pământul şi aceştia sunt oamenii. Dracii nu se poartă atât de sălbatic între ei.” Şi cu toate că ştia şi simţea toate astea, şezuse laolaltă cu celălalt, doi bătrâni în pragul morţii, punând la cale extinderea războiului. El, Franklin, n-o făcea cu atâta lipsă de răspundere ca celălalt, pentru el politica nu era un joc. Dar vorba celuilalt: „Dacă nu facem nimic, ne curăţăm”, îi pătrunsese în suflet şi-l rodea.

În anul acela iarna era foarte grea. Drumurile îngheţate împiedicau circulaţia; carnea, pâinea şi laptele se scumpiseră şi se împuţinaseră la Paris, de asemenea lemnele. Frigul şi foametea cuprinseseră cartierele mizere. Regele şi câţiva mari seniori dăduseră voie să se culeagă uscături din pădurile lor. Se luau lemne şi fără învoire. Străzile lunecoase erau pline de omenire care-şi căra lemnele cu cărucioare, cu roabe sau în spinare.

Pentru Curte şi înalta societate, iarna era prilej de noi distracţii. Patinau pe lacurile şi râurile îngheţate, săniile fură scoase din şoproane şi se organizau excursii vesele.

Toinette, mânată de neliniştea ei, se bucura din toată inima de plimbările cu sania. Îi plăcea să gonească lunecând fără zgomot prin frigul aspru, voios. Toată clica mov participa la excursii. Se întreceau care mai de care în frumuseţea săniei, a podoabelor cailor. Toinette însăşi cerea sănii din ce în ce mai împodobite. Trecea în goană, într-o strălucire aurie, interiorul săniei era pictat de Boucher, bancheta era capitonată cu piele roşie, pături bogat brodate se legănau pe spinările cailor, pene de struţ le împodobeau creştetele.

Locuitorii Parisului, care strângeau îngheţaţi şi flămânzi uscături sub controlul bănuitor al pădurarilor, priveau cu ochi plini de teamă şi ură în urma alaiului strălucitor. Aşa risipea austriaca averea Franţei. Pierise popularitatea câştigată prin simpatia ce-o arătase faţă de Franklin. Apărură din nou pamflete. Plimbările cu sania sunt un viciu al societăţii habsburgice degenerate, afirmau ele, şi de dragul *Trianon*-ului ei, al acestui mic Schönbrunn, austriaca lăsa să piară o

întreagă Americă.

Mizeria şi nemulţumirea, întemeiată şi neîntemeiată, crescură. Cei flămânzi se răsculau, cereau pâine, jefuiau brutăriile. Se făcu apel la poliţie, la trupe, pentru a izgoni cu forţa pe demonstranţi.

Un oarecare *chevalier* d'Avelan, un tânăr locotenent, primise ordin să risipească mulţimea demonstranţilor, la nevoie cu armele. Îşi aşeză oamenii în front, ieşi în prima linie şi fluturându-şi într-o mână pălăria şi în cealaltă ordinul, strigă: „*Messieurs et mesdames*, am ordin să trag în *canaille*[49]. Rog oamenii de bine să se retragă." Lumea râse, precupeţele, pescăresele din hală îi strigară tânărului locotenent vorbe de dragoste, mulţimea se retrase.

Toinettei, precupeţele nu-i mai strigau vorbe de dragoste. Când se arătă iarăşi în Paris, îi opriră trăsura şi se folosiră de vechiul lor privilegiu de a putea spune reginei Franţei părerea lor. Cu vorbe grosolane îi cerură Toinettei să-şi facă în sfârşit datoria şi să fete un fecior, aşa cum se cădea unei femei cinstite şi mai ales unei regine.

Toinette încercă să facă faţă situaţiei şi răspunse cu câteva glume trase de păr. În sinea ei clocotea de mânie. Înţelegea că lumea aştepta un *dauphin* de la ea. Dar ura pe care i-o purtau femeile în afară de aceasta, ura cu care o încolţeau privirile mulţimii, care izbucnea din pamflete, n-o mai înţelegea. Ce voiau de la ea? Oare nu vorbise, de dragul poporului, cu americanul? Oare nu de dragul poporului se dusese să viziteze Salonul? Oare nu cumpărase toate păpuşile din prăvăliile Parisului pentru a le dărui copiilor oamenilor sărmani?

Poporul îi era străin; în fond dispreţuia, fără să-şi dea seama, cele douăzeci şi cinci de milioane de oameni a căror regină era. Dar avea nevoie de ovaţiile, de dragostea lor. Când îşi făcuse intrarea solemnă în Paris, în bubuitul loviturilor de tun, printre flori, steaguri, arcuri de triumf, era încă copilă şi sute de mii de locuitori umpluseră străzile salutând-o cu urale. Nu va uita niciodată cum stătuse atunci pe balconul de la Tuilleries, emoţionată de entuziasmul mulţimii. „Câtă fericire hărăzeşte poziţia noastră — scrisese atunci mamei sale — căci

ne dă posibilitatea să câştigăm atât de uşor prietenie şi dragoste. Ce lucru preţios. Am simţit-o, am înţeles-o şi n-am s-o uit niciodată."

Acum, se pare, pierduse iarăşi dragostea supuşilor săi. Dorea din toată inima să simtă din nou emoţia aceea minunată ce o înflăcărase în trecut, când îl privise în ochi pe Franklin sau când fusese ovaţionată de mulţime la Operă. Doamnele din hală sunt nişte proaste, toţi parizienii sunt nerozi, dar te simţi părăsit când nu te ovaţionează. O să-l oblige pe grăsun să-şi ţină promisiunea. O să-i impună alianţa şi războiul şi atunci parizienii ăştia bădărani se vor uita din nou altfel la ea şi vor fi încântaţi.

Tot mai trebuia să aştepte. Precupeţele aveau dreptate, era caraghios grăsunul, o făcea de râs. Şi faţă de Vaudreuil. Îl amânase de atâtea ori pe François, supărarea lui era de înţeles. Hotărî să pună capăt aşteptării. Dacă până-n două luni nu rămânea însărcinată, perioada de aşteptare şi suferinţă a lui François va lua sfârşit.

Louis porunci să i se raporteze zilnic despre situaţia alimentelor şi a lemnelor de la Paris. Îl copleşiseră gândurile. Vremurile lui Louis al şaisprezecelea nu vor fi pomenite ca vremuri bune în analele Franţei. Istoricii secolului următor îl vor înfăţişa ca pe un domnitor lipsit de pricepere şi de har. Nenorocirile se ţineau lanţ. Începuseră încă din ziua nunţii sale, când în piaţa Louis Quinze se iscase panică şi pieriseră atâţia oameni, striviţi şi înăbuşiţi. La începutul domniei sale fuseseră ani de zile nelinişti din cauza lipsei de pâine şi acum foametea se înstăpânise din nou în Franţa cea bogată. Necazurile sale durau cu săptămânile şi cu lunile, liniştea şi mulţumirea, în schimb, le găsea doar în puţinele ceasuri în care putea să şadă printre cărţile lui, să vâneze prin pădurile lui sau să-şi facă de lucru în fierărie.

Se străduia să-i ajute pe nevoiaşi. Trimitea bani, lemne. Când văzu cum se chinuiau oamenii cărând lemne cu coşurile şi legăturile lor neîncăpătoare, cum alunecau, şchiopătau şi se târau, le puse la dispoziţie săniile sale. Era o privelişte ciudată să vezi cum cerşetorii şi zdrenţăroşii erau duşi cu lemne cu tot

spre locuinţele lor mizerabile, cocoţaţi în săniile regelui mânate de vizitii în livrea. Dar când locuitorii Parisului îşi râdeau de el, o făceau cu bunăvoinţă şi spuneau: „Bunul nostru grăsun”, iar ura era îndreptată tot împotriva austriacei.

Louis citea pamfletele împotriva Toinettei, ştia cât de detestată era şi se întrista. El era de vină; din cauza lui trebuia ea să mai aştepte *dauphin*-ul. Cu toată bunăvoinţa, el cădea totdeauna în păcat; rămăsese dator ţării un *dauphin* şi legase cauza monarhiei de cea a rebelilor.

Dar, în mijlocul tuturor necazurilor, avu şi o mare mângâiere. Începuse expoziţia de porţelanuri.

Mama lui Louis, prinţesa de Saxa, adusese la Versailles o mulţime de produse ale manufacturii de porţelan din Meissen. Louis admirase încă de copil gingaşele lucruşoare şi se ambiţiona ca Sevres al său să întreacă Meissen-ul. Încă de la începutul domniei sale, organizase totdeauna către sfârşitul anului, în apartamentele proprii, o expoziţie, de porţelanuri de Sevres pe care le vindea în scop de binefacere.

Paisprezece zile apartamentele regelui erau întoarse pe dos. Toate încăperile particulare erau folosite pentru expoziţie. Ceremoniile, micul dejun şi masa oficială, *le coucher* şi *le lever* se desfăşurau în alte săli; numai biblioteca şi fierăria rămâneau neatinse de învălmăşeala generală.

Regele însuşi avea obiceiul să cumpere mult şi aştepta ca şi ceilalţi membri ai familiei regale, precum şi curtenii, să contribuie la expoziţie.

Privea fericit cum se despachetau obiectele delicate, cu atâta grijă ambalate. Cu o gingăşie şi delicateţe neaşteptată lua porţelanurile în mâinile sale grase, le pipăia, le mângâia; formele porţelanului, desenul, culorile frumoase, acel bleu-regal închis, galbenul strălucitor, trandafiriul cald îi făceau o plăcere deosebită. Pentru fiecare grup, pentru fiecare figurină căuta locul cel mai potrivit, se oprea la fiece piesă socotind preţul ce s-ar putea cere.

Apoi, când veneau cumpărătorii, pândea printre perdele şi trăgea cu urechea la cele ce se spuneau. Era nefericit când una sau alta dintre piese nu plăcea. Dar câteodată se bucura de

piesele rămase, căci astfel avea mărfuri pentru marea licitaţie cu care se încheia expoziţia.

Printre cei ce veniră şi cumpărară se afla şi *monsieur* de Beaumarchais. Era frumos îmbrăcat, potrivit cu împrejurarea. Louis nu se putu împiedica să nu observe că acest *monsieur* de Beaumarchais obraznic, răzvrătit, pe care nu-l putea suferi, trecea atât de graţios printre figurinele de porţelan, de parcă el însuşi ar fi fost una dintre ele.

Cumpără multe, numele Beaumarchais era în capul listei. Louis se necăji puţin, dar pe de altă parte se bucură de cele patru mii două sute şi cincizeci de livre.

În altă zi, se plimbă printre figurine *monsieur* Lenormant d'Étioles, trist şi priceput. Iubea porţelanurile. Jeanne a lui, la Pompadour, fusese nebună după ele. La Bellevue îşi aranjase o seră cu flori de porţelan, pentru care cheltuise un milion. I-ar fi făcut plăcere să vadă cât progresase tehnica porţelanului. N-apucase să îmbătrânească Jeanne a lui. Deşi, cu moartea ei, îi căzuse o povară de pe umeri, căci pieriseră o mulţime de posibilităţi de conflicte din viaţa lui, tot îi păruse rău după ea, desigur mai rău decât acelui Louis care i-o luase. Nici măcar la înmormântare nu luase parte bătrânul libidinos, ticălosul acela de rege. Privise convoiul doar de la fereastră; probabil foarte bucuros că scăpase; căci oricât avea nevoie de ea, personalitatea ei puternică îl apăsase.

Şi deodată Charlot îşi dădu seama că odaia în care se plimba printre porţelanurile expuse era dormitorul răposatei maiestăţi, al ticălosului Louis al cincisprezecelea. Da, aici, în camera asta pierise de vărsatul pe care-l luase de la o fetişcană cu care se culcase. Canalia, regele preacreştin putrezise de viu, îngrozitor de umflat, plin de bube, răspândind o duhoare infectă prin tot palatul. În ciuda mirosului, ultima lui iubită, Dubarry, rămăsese neclintită alături de el, trebuiseră s-o scoată cu forţa. Dacă el, Charlot, ar muri în felul acesta, sigur că nici una din femeile cărora le şoptise cuvinte galante şi cu care gustase plăcerile trupului n-ar rămâne alături de el, şi desigur că nici Désirée. Acestea erau gândurile ce-i treceau prin cap pe când privea figurinele de porţelan; căuta ceva, un

dar pentru Désirée. În sfârşit, alese un ceas purtat de un zeu chinezesc; era fără îndoială un zeu al fericirii şi al bogăţiei, un bărbat gol, nespus de gras, sătul şi trist, o înţeleaptă întruchipare a fericirii.

În cele din urmă sosi şi ziua licitaţiei.

La această festivitate fuseseră invitaţi numai membrii familiei regale şi prietenii lor cei mai apropiaţi.

Mai intri se mâncă din belşug. Bucătăria Versailles-ului era cea mai vestită din lume şi pentru seara aceea bucătarii lui Louis executară la cererea sa adevărate capodopere. Chiar şi *madame* Joséphine, soţia prinţului Xavier, era impresionată. *Madame* Joséphine era urâtă, vulgară şi se înfăţişa rareori la Curte. Dar pentru că ştia foarte bine să gătească şi anumite feluri italieneşti se găseau numai la masa ei, iar cei doi fraţi, Louis şi Xavier, erau amândoi foarte lacomi, mâncau uneori la ea, ca să se ospăteze din mâncărurile acelea. Astăzi Louis era bine dispus şi-şi asigură cumnata că dineului îi lipsea farmecul deplin pe care bucătarul său nu reuşea să-l dea *pasticciei*{50}. *Madame* Joséphine râse greoi şi măgulită. „Reţetele nu vi le dau, sire — spuse ea — nici măcar pentru un regat.”

Prinţul Xavier se încruntă, se aprinse de supărare. Toată lumea ştia că speră să moştenească tronul pe care l-ar fi ocupat cu mult mai multă pricepere decât fratele său Louis. Acum, când operaţia, după cât se pare, nu dăduse rezultate, speranţele sale erau cât se poate de îndreptăţite. Tocmai de aceea vorbele gâştei ăsteia, ale nevestii sale, erau şi mai nepotrivite. Soarta îi hărăzise Franţa şi fără ca ea să dăruiască tâmpita ei de reţetă. „Nu-i nevoie de secretul *pasticciei* dumneavoastră, *madame*, spuse el mulţumit. Bucătăria lui Louis este perfectă. În privinţa asta ne este egal, nimeni nu poate s-o nege”, şi accentuă pe „asta”. Dar Louis nu-şi strică buna dispoziţie din cauza împunsăturilor lui. „Taci, mănâncă şi bucură-te de viaţă”, zise el binevoitor.

Curând după masă începu licitaţia. Mai întâi conduse licitaţia *monsieur* d’Angivillers. Onorabilul curtean se străduia să-i fie pe plac lui Louis şi să însoţească ofertele cu tot felul de glume. Nu prea reuşi, dar atmosfera rămase veselă, toţi îl

ajutau cu bunăvoinţă. Louis însuşi făcea glume grosolane şi era recunoscător pentru fiecare observaţie glumeaţă.

Pentru că îi plăcuseră îndeosebi câteva observaţii de ale lui Vaudreuil, îl rugă să preia în continuare licitaţia.

François Vaudreuil visa cu tot mai multă nerăbdare la războiul ce se apropia. Se visa în fruntea unei escadre, a unei armate care să invadeze Anglia prin Harwich sau Portsmouth şi găsea absurd şi jignitor faptul că momentul acţiunii şi punerea în aplicare a planurilor sale depindea de hotărârile acestui Louis, gras, greoi, infantil, flegmatic şi vulgar. Dar Vaudreuil era inteligent şi ştia ce voia; dacă grăsunul se nimerise să fie rege, căută să-i fie pe plac. Era un actor talentat şi reuşi să se prefacă, în timp ce prezenta porţelanurile, într-un precupeţ de iarmaroc, rămânând totodată marele senior ce era. Mai ales doamnele ştiură să preţuiască aceasta: Gabrielle, Diane, Toinette.

Se distrară din plin la licitaţie şi se purtară ca nişte tineri copilăroşi ce erau. Louis avea douăzeci şi patru de ani, Xavier douăzeci şi trei, prinţul Charles douăzeci şi unu, iar soţiile lor erau şi mai tinere. Îşi dădură drumul şi se întreceau, care mai de care, în glume prosteşti. Louis comandase grupe de porţelan umoristice; umorul lor vulgar, erotic sau scatologic, ieşea cu atât mai în evidenţă cu cât contrasta mai mult cu materialul gingaş şi delicat din care erau executate. Grupele acestea Louis le expusese după o perdea, iar doamnele dispăreau neîncetat pe după ea şi se întorceau chicotind excitate. Se râdea de toate şi de nimic.

O singură dată se ivi o notă discordantă. Aceasta se întâmplă când se puse în licitaţie un grup cu care prinţul Xavier voise să-i facă o surpriză lui Louis. Era însă un grup neobişnuit: pe un animal ciudat, un fel de unicorn, călărea Pantalone{51}. Louis privi bănuitor grupul; ce intenţie avea fratele său? Pantalone, soţul înşelat şi unicornul erau vreo aluzie, vreo neruşinare? „Există oare animale ca ăsta pe care l-aţi comandat, Xavier?” întrebă el. Xavier se înfurie de îndată. Prostul de Louis nici nu părea să observe că el însuşi era Pantalone, soţul înşelat. Şi un asemenea bărbat trebuia să

hotărască asupra recunoaşterii Statelor Unite şi a războiului cu Anglia. El, Xavier, avusese inspiraţia unui animal care, deşi imaginar, putea fi închipuit şi crezut; desigur nu trebuia privit cu prea multă pedanterie. Dar acum, când Louis se îndoia de veracitatea şi realitatea unicornului, răspunse mândru că discutase cu Buffon, marele naturalist, şi primise de la el, ca şi de la alte somităţi, asigurarea că existenţa animalului era posibilă, ba chiar probabilă. Louis rânji batjocoritor. „Asta-i invenţia ta — spuse el — şi ai născocit-o chiar acum, în clipa asta." Faptul că era adevărat îl înfurie şi mai mult pe prinţul Xavier şi negă cu înverşunare. Fraţii stăteau faţă în faţă gata de harţă, asemenea unor sugari uriaşi, foarte asemănători cu chipurile lor buhăite, care erau un amestec straniu de trăsături burbonice puternice şi trăsături copilăroase, nevârstnice.

Prinţul Charles se bucură de ceartă şi-i aţâţa. Xavier ţipa cu vocea piţigăiată, la fel şi Louis. Până când Xavier, cu faţa mare schimonosită de furie, apucă unicornul şi pe Pantalone şi-i trânti pe pământ făcându-i ţăndări. „Dacă darurile mele nu vă convin, sire, — spuse el alb la faţă, politicos şi provocator — nu-mi rămâne decât să mă supun." Se făcu o tăcere grea. „Sărmanul Pantalone", spuse Vaudreuil şi trecu abil peste incident. Începu să liciteze un grup care purta titlul: *Buen retiro*{52} şi înfăţişa un flăcău dormind cu capul în poala unei păstoriţe.

Licitaţia dură şi se desfăşură cu mult succes. După încheierea ei, Louis îi ordonă lui *monsieur* d'Angivillers să facă socoteala încasărilor. „Trebuie să fie un rezultat grozav", spuse el fericit şi pentru că calcularea sumei finale se prelungea, încercară să socotească în gând. „Licitaţia trebuie să fi produs vreo 140.000 de livre", declară el.

Se realizaseră 138.226 de livre. „Ce am spus eu?" se bucură el. „La calculul mintal te pricepi", recunoscu prinţul Xavier. „Expoziţia împreună cu licitaţia a produs 382.749 de livre — constată Louis — cu 121.215 livre mai mult ca anul trecut." — „382.700, spuse prinţul Xavier. Dacă-i pe aşa, putem porni fără grijă la război."

Pierre avusese dreptate. Victoria de la Saratoga mărise mult prestigiul său personal, dar nu şi pe cel al firmei *Hortalez*. Ce-i drept, câştigurile imediate pe care le încasa acum, după Saratoga, din speculaţii, îl ajutau să facă faţă nevoilor celor mai urgente, dar era vădit că oamenii de afaceri socoteau şi ei că, o dată cu intrarea Franţei în război, principala funcţie a firmei *Hortalez* lua sfârşit; nu mai era nevoie de un agent secret pentru a livra furnituri Americii. Victoria dobândită cu ajutorul armelor furnizate de firma *Hortalez* avu deci ca urmare cererea creditorilor firmei de a li se achita cât mai grabnic drepturile. Într-o zi, Maigron se înfăţişă la Pierre, care tot nu putea încă să iasă, şi-i declară din nou, în felul său rece, că nu mai ştia cum să achite poliţele scadente în săptămâna următoare.

Pierre râse amuzat şi furios. Faţă de Désirée — căci nimeni nu-l înţelegea mai bine decât ea — se plânse de aspectul tragicomic al situaţiei sale. Furnizase americanilor arme care să le permită să-şi smulgă statele din tirania metropolei. Şi cum îl răsplătiseră? Acum, la 20 decembrie, Congresul îi datora peste şase milioane de livre şi el obţinuse în cursul unui an şi jumătate mărfuri în valoare de abia o sută cincizeci de mii de livre. Acum, când cauza americană învinsese, datorită în bună parte şi intervenţiei sale, grijile mărunte pricinuite de lipsa de bani lichizi îl dureau mai tare.

„Vechea poveste”, spuse Désirée. Îl mângâia prieteneşte pe mână, plină de înţelegere, dar fără să pară prea impresionată. Era totuşi impresionată, revoltată. Revoltată mai ales împotriva unuia, împotriva prietenului lui Pierre, Charlot.

Stătea culcată pe o canapea din budoarul ei, cu genunchii aduşi până sub bărbie şi se legăna pe spate. O cută adâncă verticală i se întipărise între sprâncene, ochii îi priveau saşiu, gânditori, spre vârful nasului, faţa neregulată, ştrengărească, părea neobişnuit de serioasă. Înaintea ei, pe o consolă, ticăia ceasul pe care i-l trimisese Lenormant. Zeul cel gras şi gol care-l ducea în spate o privea sătul şi trist şi, după cum i se părea ei, batjocoritor.

Mademoiselle Désirée Mesnard era una din marile actriţe de

la *Théâtre Français*, ceea ce nu puteai deveni fără ca viaţa să te fi înţelepţit prin multe şi felurite întâmplări. Désirée era realistă, veselă şi inteligentă. Nu se mira că America răsplătea faptele lui Pierre cu nerecunoştinţa; ar fi fost de mirare dacă i-ar fi mulţumit. Dar era nespus de mâniată pe acel zeu al bogăţiei, pe acel mamon{53} chinezesc, pe prietenul ei Charlot.

Plecă la Étioles. În trăsură cugetă. Pentru un om ca Charlot, care putea aştepta multă vreme, nu era nici un risc să-i acorde un credit lui Pierre pe o durată de ani de zile. Dacă n-o făcea, era pur şi simplu o josnicie, pricinuită fără îndoială de gelozie. Ea, una, se săturase de toanele sucite, mizantropice ale lui Charlot. O să-i dea să înţeleagă că aştepta de la el ajutor pentru Pierre. Dacă Charlot nu-l va ajuta pe Pierre, ea va rupe cu el.

Îi pomeni în treacăt că Pierre se afla la strâmtoare şi avea nevoie de un ajutor prietenesc. „Când n-a avut nevoie?" replică Lenormant. Désirée descrise în câteva fraze cum Pierre, un al doilea Tantalus{54}, murea de sete în mijlocul bogăţiilor. „Pierre moare de sete?" întrebă Charlot. „Da — răspunse Désirée — înconjurat de bogăţii." Actriţă experimentată, accentuase ultimele cuvinte abia simţit, dar în aşa fel încât Lenormant trebuia să înţeleagă; vorbele ei erau un ultimatum.

Lenormant, om de afaceri clarvăzător, se aşteptase ca firma *Hortalez* să întâmpine greutăţi tocmai din cauza victoriei americane. Făcuse tot ce-i stătuse în putinţă ca să le accentueze şi mai mult. Dacă lui Pierre i se refuzau de pretutindeni creditele, aceasta se datora în mare măsură lui *monsieur* Lenormant.

Acum, când Désirée îi destăinui că se ajunsese atât de departe încât Pierrot se afla din nou în pragul falimentului, se gândi cum să poată îndeplini dorinţa lui Désirée de a fi generos, să facă o afacere uriaşă şi să-l strivească pentru totdeauna pe Pierrot.

Se duse la Pierre, care încă nu putea ieşi din casă, şi-i expuse părerea lui despre situaţia firmei *Hortalez*. Firma avea obligaţii mari pe termen scurt. Sumele de bani datorate de

americani nu puteau fi obţinute, în cazul cel mai bun, decât după încheierea războiului care era abia pe cale de a izbucni. Acum, când era de aşteptat ca orice investiţie să aducă beneficii mari şi rapide, firma *Hortalez* nu putea obţine credite. Deci falimentul nu era decât o chestiune de timp.

Pierre întrebă ce ar face Charlot în locul lui.

Lenormant răspunse fără grabă şi cu voce scăzută că se gândise la o soluţie cu ajutorul căreia Pierre neapărat va ieşi la socoteală, iar el, dacă va avea puţin noroc, nu va pierde prea mult. Creanţele firmei nu aveau valoare decât pentru cine putea să aştepte, avea influenţă şi era gata să-şi asume riscurile. Astfel de oameni dacă se găseau în toată Franţa cinci-şase, iar faţă de perspectivele de câştig atât de ispititoare ale viitorului război, cu greu îşi va alege un astfel de om tocmai firma *Hortalez* pentru investiţiile sale. „Şi iată-mă pe mine — continuă Charlot cu vocea lui mieroasă, abia şoptită — care mă simt dator faţă de talentele şi idealurile prietenului meu Pierrot să-i fac următoarea propunere: preiau firma *Hortalez* aşa cum se află, cu creanţe şi datorii, şi-i plătesc lui *monsieur* Pierre Caron de Beaumarchais un milion de livre, bani lichizi."

Pierre tăcea, aproape ameţit de această ofertă.

Lenormant continuă după o scurtă pauză: „Nu-i nevoie să spun unui om cu inteligenţa dumitale ce afaceri se pot face cu un milion în ajunul izbucnirii unui nou război. Un milion de livre în acest decembrie '77 valorează cât trei milioane în aprilie '78. Dar în ochii mei prietenia dumitale preţuieşte mai mult decât milionul acesta, respectiv milioanele acestea. În schimb, ca dovadă a prieteniei dumitale, aş dori să primesc câteva obiecte ce-ţi aparţin, de pildă gladiatorul din curte, şemineul acesta şi, dacă ai să vrei să fii mărinimos, ai să-mi cedezi şi portretul prietenei noastre Désirée."

Pierre pălise de atâta impertinenţă şi generozitate. Ceea ce afirmase Charlot despre situaţia firmei *Hortalez* era crud, dar adevărat. Şi să fii scăpat de datorii şi să ai la dispoziţie un milion de livre în timpurile acestea, când o livră, cu condiţia s-o ai, se transformă cât ai clipi în cinci, era o mare ispită.

Lenormant se ridică brusc în picioare şi căţeaua Caprice sări la el mârâind, ceea ce se întâmpla rareori. Pierre spuse: „*Couche, Caprice*”.

„Gândeşte-te la propunerea mea, Pierrot, spuse prietenos Lenormant şi-l privi liniştit cu ochii săi împăienjeniţi. Ştii doar că nimeni n-o să-ţi ofere acest preţ. Îţi mai atrag atenţia că dacă dumneata nu accepţi acum, să nu mi-o iei în nume de rău dacă peste două sau peste patru săptămâni ai să vii la mine şi ai să-mi oferi firma *Hortalez* pentru o sută de mii de livre, sau pentru cincizeci de mii, sau chiar pentru o măslină, şi eu n-am să ţi-o iau nici pentru atât. Gesturi prieteneşti cu asemenea consecinţe nu se fac în fiecare zi.” Pierre gândea: Vrea gladiatorul şi portretul lui Désirée, şi vedea în gând căminul despuiat de marmura de Carrara. O furie turbată îl cuprinse, ardea să-l dea afară pe Charlot cu o frază grosolană, dispreţuitoare. Dar totodată, în sinea lui cugetă: „A scăpa de toate datoriile face mult mai mult de un milion şi pe deasupra îmi mai dă un milion bani gheaţă”. Nu, când atâtea erau în joc, nici măcar Beaumarchais nu-şi putea permite un acces de furie sau vreun răspuns tăios, oricât de spiritual ar fi fost.

Răspunse cu faţa liniştită, dar puţin palidă: „Propunerea dumneavoastră este atât de neaşteptată, încât vă rog să-mi permiteţi să fac ce am învăţat de la dumneavoastră: să las să treacă o noapte”. — „Chiar aşa să faci, dragul meu”, spuse Lenormant şi plecă.

Rămas singur, Pierre căzu pe gânduri. „O problemă — o lămuri el pe căţeaua Caprice — o dilemă.” Dacă acceptă, o să fie un triumf pentru Charlot. Pretinsese chiar trofee concrete, gladiatorul, portretul lui Désirée. Pe de altă parte el, Pierre, atinsese scopul ideal, recunoaşterea Statelor Unite, cucerirea independenţei lor. Îşi îndeplinise misiunea, meritele sale pe plan istoric erau bine stabilite, putea să renunţe la firma *Hortalez*. Contemporanii se arătaseră doar nerecunoscători faţă de el şi apoi, dintr-un milion de livre bani lichizi se puteau uşor face cinci în vremurile acelea. „O problemă, Caprice — spuse el — o mare ispită”, şi se simţi deodată grozav de obosit. Ce frumos ar fi să se limiteze la un comerţ,

solid de lemne, la politică, la câteva afaceri sigure cu furnituri de război şi la literatură. Ar putea de asemenea să călătorească puţin cu bunul său Philippe. Ce bine se simţise când mai avea timp să admire natura, de pildă în vremea călătoriilor sale de afaceri în Touraine. Ce vesel şi fericit fusese când cutreierase codrii, pe vremea deplasărilor la Chinon unde supraveghea tăierile din pădurile sale. Într-adevăr, avea tot dreptul să lase America să se descurce singură şi el să trăiască după placul inimii.

În schimb Désirée, când Pierre îi împărtăşi propunerea lui Lenormant, nu văzu în ea decât batjocură, răutate şi dispreţ. Nu aşa îşi închipuise ajutorul lui Charlot. Faţă de furia ei, Pierre uită cât de serios luase el în consideraţie propunerea, şi se lăsă cuprins de mânie.

Désirée plecă cu sania la Étioles. Era o mare actriţă, risipa, făcea parte din meseria ei, sania ei se putea măsura cu a Toinettei. Astfel se îndreptă spre Étioles, plină de revoltă, în clinchetul auriu al clopoţeilor.

Erau cu toţii cinici, nu încăpea îndoială. Dar dispreţul de oameni al lui Lenormant, ura lui era mai mult decât putea răbda. Lucrul cel mai josnic era că-şi îmbina răzbunarea şi gelozia cu interesele şi căuta să stoarcă profituri din ele. Nu, mai bine să se prăbuşească Pierre cu măreţie, decât să-şi vândă realizările într-un fel atât de ruşinos lui Charlot; Pierrot contribuise mai mult ca oricare altul pe continentul acesta la victoria Statelor Unite; Saratoga era de neînchipuit fără Pierre. Iar faptul că Charlot voia să-i răpească nu numai beneficiul material, ci şi cel ideal al bărbăţiei şi al străduinţei sale, era prea de tot. Dacă Charlot ar pune mâna pe firma *Hortalez*, ar reuşi să se contopească într-atât cu ea, încât în cele din urmă i s-ar atribui lui trimiterea armelor, şi Saratoga, şi tot meritul istoric.

Sania luneca mai departe, clopoţeii zornăiau, podoabele de pe capetele cailor se legănau, Désirée şedea înfăşurată în blană, micuţă, delicată, hotărâtă şi supărată. Trăise cu Charlot, îi răbdase toanele ciudate, contradictorii, răutăcioase. Era capabil, periculos, interesant, îi plăcuse de multe ori. Era

o prostie s-o rupă cu el. Totuşi o va face. Nu-i putea trece cu vederea faptul că voia să-l jefuiască şi să-l ruineze pe Pierre, din ură şi capriciu, pentru că era gelos pe el.

Trecu pe sub portalul cu inscripţia *Vanitos, vanitatum vanitos*. Ajunse în faţa lui Charlot. El îi scoase blana. „V-aţi purtat faţă de prietenul dumneavoastră Pierre ca un ticălos, *monsieur*”, spuse ea. Lenormant păli, dar zâmbi. „Nu ştiu câtuşi de puţin la ce vă referiţi, dragă prietenă. Am propus prietenului nostru Pierre să-l scap de faliment şi să-i dăruiesc un milion.” — „Ştiţi prea bine ce vreau să spun”, spuse Désirée, cu vocea ei modulată, hotărâtă. Ochii rotunzi, trişti, căzuţi în fundul capului ai lui Lenormant se, împăienjeniră şi mai mult. „Văd că sunt rău înţeles — şi adăugă abia şoptit: Mi s-a mai întâmplat asta, de mai multe ori, în clipele hotărâtoare.”

Cuvintele şi felul în care le rostea Charlot o impresionară, o mişcară pe Désirée. Dar tocmai pentru că simţea că era sincer, că amintirea lui Jeanne nu-l slăbea şi că ei i se datora felul lui de a fi contradictoriu, spuse: „Dacă ţineţi la mine — şi cred într-adevăr că nu vă displac — aveţi într-adevăr motive să comparaţi situaţia prezentă cu o anumită altă situaţie. Căci acum mă vedeţi pentru ultima oară.”

Monsieur Lenormant nu se îndoia că Désirée vorbea serios. Iat-o, obraznică, tânără, sigură de sine, îl avea la cheremul ei şi o ştia. Era stăpânit de furie şi dorinţă de răzbunare, ardea să strivească această şerpoaică mică, frumoasă, neruşinată. Totodată îl rodea durerea cea veche, amintirea clipei aceleia cumplite, sfâşietoare, când aflase că Jeanne îl părăsise şi se mutase la Versailles. Această Désirée încă nu-l părăsise, se mai afla alături de el, dar îl ameninţa că-l va părăsi şi o va face. Jeanne plecase cel puţin la Versailles, la rege, la un rege ticălos, care însă era măreţ, arătos şi gata să-i dea ceea ce-şi dorea, putere, strălucire, bogăţie. Pe când Désirée se ducea la Pierrot, înfumuratul, caraghiosul Pierrot care se încumeta să înceapă lucruri ce depăşeau cu mult puterile sale, la acel coate-goale, acel lăudăros. Se biruise pe sine, o împărţise cu pârlitul de Pierrot care acum nu se mai îndura să-i lase nici

ceea ce avusese, iar Désirée pleca acum cu totul şi pentru totdeauna la acel coate-goale. Aşa ceva nu trebuia să se întâmple. Când Jeanne voise să se întoarcă la el, o respinsese din mândrie. Nu voia să facă a doua oară greşeala cea mare, neasemuită, de a jertfi din mândrie ceea ce era mai de preţ în viaţa lui. Ce era mândria? O nălucă, un gunoi. Această Désirée nu era Jeanne, dar şi ea era ceva minunat de vioi, de luminos. Un vers îi răsună în gând, un vers latinesc: *Ver vide. Ut tota floret, ut olet, ut nitida nitet*. Ea e primăvara. Cum înfloreşte toată, cât parfum răspândeşte, ce luminos luceşte.

„Rămâi la mine, Désirée", o rugă răguşit. Ea întrebă concret: „Vreţi să-l ajutaţi?" Charlot nu şovăi nici o clipă. „Nu, niciodată", izbucni el. Iar apoi, fără ca măcar să fi trecut două secunde, spuse: „Dar vreau să mă însor cu dumneata".

S-ar fi aşteptat mai curând ca el să se năpustească asupra ei, s-o lovească cu primul obiect tare pe care va pune mâna. „Vreau să mă însor cu dumneata", îi propunea el cu vorbele cele mai simple. Însemna triumful, însemna să se instaleze în palatul Étioles, ca *madame* Lenormant d'Étioles, să aibă curtea ei, să-i angajeze pe colegi să joace pe propria sa scenă, spre desfătarea ei şi a musafirilor, să fie egală în drepturi cu François Vaudreuil. Charlot nu era un om tânăr, n-ar trebui să trăiască multă vreme alături de el. Mai ales că, după ce se va însura cu ea, se va mistui în plăceri, furie şi desperare. Ceea ce se înfăţişa înaintea ochilor ei era o ţară a făgăduinţei.

Voi să spună: „Am să mă gândesc". Dar se văzu pe sine însăşi, abia cu câteva ore în urmă, cum socotise normal ca prietenul ei Pierre să renunţe la bogăţie şi linişte, pentru că ar fi trebuit să le plătească cu o mare umilinţă. Domnia ei la palatul Étioles ar trebui s-o plătească cu o mică trădare faţă de Pierre.

Dar Étioles însemna gloria şi ce importa pe lângă asta o mică trădare? Era gata să spună: „Am să mă gândesc" şi în faţa ei apăru chipul tineresc, şiret, naiv, inteligent al prietenului ei Pierre, şi spuse: „Nu, Charlot! Mulţumesc, Charlot!" şi plecă.

Când Pierre se plânse lui Silas Deane de decepţia suferită şi greutăţile pe care i le pricinuia indiferenţa răuvoitoare a Congresului, acesta îi mărturisi pentru prima oară deschis şi plin de durere că nu-l putea ajuta, că era neputincios în faţa intrigilor lui Arthur Lee. Se înfierbântă vorbind de nerecunoştinţa Congresului, de pe urma căreia avea şi el de suferit. Îşi deschise inima faţă de Pierre. Dorea din tot sufletul să-şi treacă numele în josul pactului pentru a cărui încheiere depusese atâta strădanie şi pasiune. Acum se temea ca de pe o zi pe alta să nu sosească un nou emisar al Congresului care să-l înlocuiască şi să piardă şi cinstea aceasta.

Atât de amarnic se plânse sărmanul, încât până-n cele din urmă Pierre trebui să-l consoleze. Spuse că amândoi atinseseră punctul culminant, o presimţea cu toată claritatea. Ziua cea mare a semnării pactului nu era departe. Era sigur că documentul istoric va purta semnătura lui Silas Deane. Şi atunci îi va fi uşor acestuia să demaşte în faţa Congresului învinuirile nemernicului său adversar, să le înfăţişeze în adevărata lor lumină, drept nişte calomnii veninoase. Păcat numai că şi Arthur Lee va semna probabil tratatul de alianţă şi astfel va pângări nobilul document.

Pierre se opri brusc în mijlocul avântatei sale expuneri. Îi venise o idee. Dacă nu putea obţine bani de la Congres, zise el, avea cel puţin dreptul să fie de faţă în momentul solemn al semnării, contribuise doar şi el într-o oarecare măsură la realizarea acestei alianţe. „Cetăţeanul Beaumarchais — încheie el cu avânt — doreşte să fie martor când cetăţeanul Franklin va semna pactul dintre Franţa şi America.”

Silas Deane, uşurat de consolările lui Pierre, răspunse că ceea ce îşi dorea Pierre era întru totul justificat şi posibil şi promise să vorbească la timpul oportun cu Franklin de sugestia lui Beaumarchais.

De altfel, se părea că afacerile lui Pierre se îndreptau. Chiar în ziua următoare convorbirii cu Deane, primi din America veşti neaşteptat de bune. Paul scria că perspectivele firmei de a obţine plăţi se îmbunătăţiseră mult după victoria de la Saratoga. Va putea să-i trimită chiar cu primul vas mărfuri în

valoare de 180.000 până la 200.000 livre. Dar, înainte de toate, obţinuse recunoaşterea completă din partea Congresului a meritelor lui Beaumarchais şi prin asta, în principiu, şi a conturilor sale; ştirea îi va fi confirmată printr-o adresă oficială care îi va fi expediată probabil tot cu acelaşi vas.

În ziua următoare, primi într-adevăr o scrisoare semnată de John Jay, preşedintele Congresului. Se spunea în scrisoare: „Mult stimate domn, Congresul Statelor Unite ale Americii recunoaşte serviciile excepţionale pe care i le-aţi adus, vă mulţumeşte şi vă exprimă înalta sa consideraţie. Congresul regretă neajunsurile şi neplăcerile pe care le-aţi îndurat fiindcă, aţi sprijinit Statele Unite. Condiţii neprielnice au împiedicat până acum Congresul să-şi îndeplinească obligaţiile faţă de dumneavoastră, dar acum va lua măsurile cele mai grabnice pentru a-şi achita datoriile. Sentimentele nobile şi concepţiile generoase care singure pot determina o atitudine ca a dumneavoastră vă fac multă cinste. Prin talentele dumneavoastră deosebite aţi cucerit admiraţia acestei republici în formare şi recunoştinţa Lumii Noi.”

Inima lui Pierre zvâcni cu putere. Îl cuprinse un puternic sentiment de triumf că nu se lăsase strivit de Charlot.

Apoi, deoarece nu avea nici un ban în casă, se porni să valorifice scrisoarea preşedintelui John Jay în favoarea finanţelor sale.

Se duse la Vergennes pentru a-i cere pe baza scrisorii un ultim biet milion.

Vergennes îl primi amabil. În discuţiile cu ajutorul cărora încercase să-l convingă pe Louis să încheie alianţa, folosise argumente provenite din memorandumurile lui Pierre asupra chestiunii americane şi-i era recunoscător acestui om inventiv şi talentat. Prin urmare, când Pierre ceru din nou un împrumut, ministrul răspunse că, desigur, nu-şi va părăsi vechiul prieten la nevoie. Pierre îi întinse scrisoarea lui John Jay ca să-i dovedească că foarte curând nu va mai fi nevoie să ceară bani din casa regelui. Vergennes citea şi Pierre contempla mândru şi încordat faţa lui amabilă, puţin ironică.

Dar observă cu uimire şi spaimă cum faţa lui Vergennes se

întuneca pe măsură ce citea. Nu rămăsese nimic din amabilitatea şi ironia dinainte, ci doar un refuz glacial, distant.

Uluit, Pierre înţelese ce greşeală de neiertat făcuse. Desigur, Vergennes se aşteptase ca el, ministrul, să primească o asemenea scrisoare de la Congres şi nu agentul său, omul său de paie, unealta lui. Cum putuse el, Pierre, cunoscător al firii omeneşti, să săvârşească o asemenea dobitocie, să arate omului de care depindea că Lumea Nouă îl considera pe el ca cel mai de seamă sprijin în Europa şi nu pe ministrul de Externe al regelui preacreştin.

Vergennes îi înapoie scrisoarea. „Da, desigur, vă felicit, *monsieur*, spuse el. În cazul acesta nu mai este nevoie să facem eforturi să vă ajutăm", iar cuvintele lui, atitudinea lui vădeau acea politeţe arogantă pe care Pierre o ura şi o admira atât de mult la aristocraţi.

Căută în toate ungherele minţii sale cum să repare greşeala. În cele din urmă spuse că are o mare rugăminte pe care de mult voise s-o înfăţişeze ministrului, să i se permită să boteze următorul vas ce avea să iasă din docuri cu numele de „Contele Vergennes", Ministrul răspunse: „Cred că lumea cu care aveţi de-a face ar şti mai bine să preţuiască gestul dumneavoastră, dacă aţi boteza vasul cu numele dumneavoastră sau cu al vreunui tovarăş de afaceri de al dumneavoastră."

Nu-i rămăsese altceva de făcut lui Pierre, decât să plece. Când se ridică în picioare, mai aminti o dată de scopul vizitei sale. După cum îl înţelesese pe conte, spuse el, se putea bizui pe sprijin din partea guvernului maiestăţii-sale pentru perioada de trecere, până la sosirea plăţilor făgăduite de Congres. „La cât v-aţi gândit?" întrebă Vergennes rece.

Pierre intenţionase să ceară unul sau două milioane. „Patru sute de mii de livre", spuse el. „Glumiţi, *monsieur*, răspunse Vergennes. Am să spun să vi se verse o sută de mii de livre. Dar socot că pe viitor nu vă veţi mai adresa fondurilor secrete ale maiestăţii-sale."

Cu frumoasa, elogioasa scrisoare a lui John Jay în buzunar,

cu furie clocotitoare împotriva marilor seniori în inimă, Pierre făcu cale întoarsă.

La jumătatea drumului se răzgândi îşi porni spre Passy.

Franklin, când citi scrisoarea, încuviinţă cu capul său cel mare: „Ei, ia te uită — spuse el — asta trebuie să fi fost o mare bucurie pentru dumneavoastră". În sinea lui gândea că dacă Congresul îl trata cu asemenea cuvinte frumoase, însemna că socotea aceasta ca un fel de plată. Perspectivele lui *monsieur* Caron de a primi bani lichizi în următoarele luni îi părură îndoielnice.

Pierre aduse vorba despre necazurile sale. Livrarea armelor pentru Saratoga aproape îl ruinase şi, până la venirea sumelor pomenite în scrisoarea Congresului, avea nevoie de credit. N-ar putea Franklin să-i avanseze o sumă în contul mărfurilor şi a ordinelor de plată promise de Congres? Îşi descrise necazurile mai mult în glumă. Presupunea că în felul acesta va putea cel mai bine să-l influenţeze pe bătrânul umorist şi povestitor de anecdote. Încheie cu un gest de cerşetor bine jucat: *Date obolum Belisarrio*.{55}

Franklin îşi spuse că *monsieur* Caron nu greşea cu totul când cita „Făceţi-vă pomană cu Belizariu", deoarece sărăcise într-o oarecare măsură ca şi Belizariu, datorită serviciilor pe care le adusese statului. Dar teatrul pe care-l juca acest om îmbrăcat bine, aproape excentric, care-şi cerea banii într-un fel atât de nedemn, îi inspiră silă. S-ar fi putut justifica în faţa Congresului dacă i-ar fi avansat lui Pierre o sumă nu prea mare, dar oare nu se zbătea el însuşi permanent în greutăţi? Şi la urma urmei, nu era sarcina lui să-l ajute să-şi încaseze banii.

„Înţeleg situaţia dumneavoastră, stimate prietene, spuse el. Dar vedeţi, noi, emisarii Statelor Unite, nu suntem bancheri. Am încălca instrucţiunile noastre dacă am lua asupra noastră asemenea funcţii. Şi, după plăcuta scrisoare a Congresului, aveţi şi fără asta speranţe întemeiate că în curând veţi fi răsplătit pentru toată strădania dumneavoastră." Franklin vorbea prieteneşte şi cu simpatie, dar vorbele lui nu permiteau continuarea discuţiei. Pierre îşi luă rămas bun.

Şedea în casa sa uriaşă, în minunata sa cameră de lucru, cu scrisoarea de laude în faţă. „Vorbe, vorbe, Caprice”, spuse el căţelei şi încuie scrisoarea în sipet, laolaltă cu manuscrisele, chitanţele, documentele, scrisorile de dragoste.

Răspunsul Curţii de la Madrid sosi mai repede şi mai precis decât şi-ar fi dorit Louis. Carlos trimitea vorbă că deocamdată Spania nu va lua parte la o alianţă cu coloniile engleze din America, dar un pact între Franţa şi americani nu numai că nu-i displăcea, ci îi era chiar binevenit.

Acum principala obiecţie a lui Louis se năruise şi Toinette îi ceru insistent să-şi ţină în sfârşit făgăduiala. Trebui din nou să convoace o conferinţă şi să dea voie Toinettei să fie de faţă.

Maurepas declară că exista marea primejdie ca americanii, dacă erau prea mult amânaţi, să accepte totuşi propunerile engleze. „Ar trebui să cerem imediat doctorului Franklin asigurarea că va refuza orice propunere a Angliei, care ar prevedea reunirea coloniilor cu metropola”, propuse Vergennes. „De ce ne-ar da *monsieur* Franklin o asemenea asigurare?” întrebă Toinette, dând dispreţuitoare din umeri. „S-ar găsi o cale”, adăugă Maurepas. Şi Vergennes întregi: „Dacă ne-ar fi îngăduit să comunicăm americanilor că regele se angajează să încheie alianţa, sigur că şi doctorul Franklin ar fi dispus să ne dea asigurările cuvenite”.

Vorbise adresându-se Toinettei. Aceasta îl privi pe Louis. Tăcură cu toţii. „Se poate avea încredere în cuvântul unui rebel?” întrebă în sfârşit Louis nemulţumit. „Nu preţuieşte cât un cuvânt regesc — spuse Maurepas — dar doctorul Franklin este considerat de lumea întreagă ca un om de cuvânt.” — „De fapt, nu există altă cale”, repetă Vergennes. „Aţi auzit, sire, spuse Toinette, apoi îl îndemnă: Vă rog, pronunţaţi-vă!”

Louis se frământa pe scaun, trase zgomotos aer în piept. Mormăi: „Ei bine, ei da!” Ceilalţi răsuflară uşuraţi.

Dar el, observând aceasta, adăugă în grabă: „Dar nu mă angajez cu nici un termen, auziţi, *messieurs*. Este o promisiune generală, neconcretizată, şi să fiţi prudenţi în tratativele cu rebelii. Nu trebuie forţat nimic. Să nu uitaţi asta, *messieurs*.

Fiecare paragraf trebuie cântărit cu grijă.” — „Aveţi încredere în noi, sire, îl linişti Maurepas. Miniştrii dumneavoastră nu sunt oameni pripiţi.”

Dar, chiar în aceeaşi zi, Maurepas şi Vergennes se porniră pe treabă.

Monsieur Gérard se întâlni din nou conspirativ, pe după uşi zăvorâte, cu cei trei emisari. Amintindu-şi de insistenţa răuvoitoare cu care Louis le poruncise ca tratativele să rămână secrete, Gérard ceru domnilor să-şi dea cuvântul de onoare că vor păstra tăcerea cea mai adâncă asupra celor ce avea să le comunice. Arthur Lee răspunse că în America nu era obiceiul ca cineva să-şi dea cuvântul de onoare, cuvântul singur era suficient. Dar doctorul Franklin spuse: „Dacă doriţi, vă dau cuvântul meu de onoare”.

Apoi *monsieur* Gérard declară că avea să le pună trei întrebări. Prima: Cum trebuie să procedeze Curtea de la Versailles pentru a dovedi emisarilor sincerul său respect faţă de cauza americană şi a-i împiedica să dea ascultare propunerilor Marii Britanii? A doua: Ce ar trebui să se facă pentru a convinge Congresul şi poporul Statelor Unite de acest respect şi a-l împiedica să primească propunerile Marii Britanii? A treia: Ce ajutor practic aşteaptă Statele Unite de la guvernul francez?

Franklin zâmbi amabil şi se pregăti să răspundă. Dar Arthur Lee declară, pripit şi sever, că răspunsul la nişte întrebări atât de importante cere timp de gândire. *Monsieur* Gérard răspunse că de fapt domnii avuseseră un an de zile timp să judece problemele. „Totuşi, trebuie să cerem în orice caz încă o oră”, declară neînduplecat Arthur Lee. *Monsieur* Gérard declară că-şi va permite să vină să ia răspunsul peste o oră şi plecă.

Doctorul Franklin se aşeză şi începu să scrie răspunsurile la cele trei întrebări; între timp, Silas Deane şi Arthur Lee ajunseră la un schimb violent de cuvinte. Franklin îi rugă: „Vă rog mai încet, domnilor”, şi scrise mai departe.

Monsieur Gérard se înapoie şi Franklin îi citi răspunsurile. La prima: Delegaţii propuseseră mai de mult un pact de prietenie şi de schimburi comerciale. Încheierea grabnică a

unui asemenea pact ar pune capăt nesiguranţei delegaţilor, le-ar da destulă încredere în prietenia Franţei şi le-ar permite să respingă orice propuneri de pace ale Angliei, care n-ar avea la bază recunoaşterea libertăţii şi a independenţei totale a Americii. La a doua: Un împrumut mai important ar fi în ochii Congresului şi ai poporului o dovadă destul de grăitoare a prieteniei Curţii de la Versailles. La a treia: Trimiterea imediată a opt vase de război ar da Statelor Unite posibilitatea să-şi apere coastele şi comerţul şi să nu dea ascultare propunerilor de pace ale Angliei.

Mr. Lee mai voia să adauge câte ceva. Dar Franklin se întoarse cu faţa spre el şi-i făcu semn cu mâna, politicos, dar în aşa fel încât Lee amuţi.

Monsieur Gérard se declară mulţumit cu răspunsurile. Apoi, fără pauză, continuă: „Am onoarea, domnilor, să vă comunic că guvernul meu este dispus să încheie cu dumneavoastră pactul dorit". Se ridică în picioare, dar şi cele ce urmau le rosti uşor, de parcă ar fi vorbit despre vreme. „Sunt împuternicit, *messieurs*, să vă dau cuvântul maiestăţii-sale că vom încheia tratatele, cel de amiciţie şi cel comercial, precum şi pactul ofensiv şi defensiv care să garanteze neatârnarea dumneavoastră, cu condiţia ca şi dumneavoastră să vă obligaţi să nu încheiaţi o pace separată cu Anglia şi să nu renunţaţi singuri la independenţa dumneavoastră."

Franklin reuşi să-şi stăpânească emoţia. Ceilalţi doi însă săriseră în picioare. Arthur Lee voi din nou să vorbească, dar şi de data aceasta Franklin îl potoli cu o singură mişcare a capului.

Apoi, fără grabă, Franklin se ridică în picioare şi spuse liniştit, cu vocea domoală: „*Monsieur*, vă dăm această asigurare".

„Vă mulţumesc, doctore Franklin, spuse *monsieur* Gérard. Nu-mi mai rămâne decât să vă felicit pe dumneavoastră şi pe colegii dumneavoastră că această chestiune s-a terminat cu bine. Sper că legătura dintre ţările noastre va fi trainică şi folositoare pentru ambele părţi." Se înclină adânc în faţa lui Franklin, mai puţin adânc în faţa celorlalţi doi şi plecă.

Abia acum Franklin răsuflă uşurat şi fericit. Strânse neobişnuit de cald mâna lui Silas Deane şi apoi, cu puţină şovăială, şi pe a lui Arthur Lee. Acesta voi să vorbească. Dar Franklin spuse părinteşte: „Tăceţi”, de parcă ar fi vorbit cu un copil necuviincios.

Toate acestea se petrecură la 8 ianuarie, la treizeci şi cinci de zile după sosirea ştirii despre Saratoga.

Acum, când ajunseseră atât de departe, Silas Deane îşi aminti de *monsieur* Beaumarchais şi de dorinţa lui de a fi de faţă la semnarea pactului. Până astăzi se temuse să-l informeze pe Franklin despre aceasta. Dar acum, când ziua încheierii tratatului se apropiase atât de mult, trebuia să amintească de dorinţa lui *monsieur* de Beaumarchais.

Franklin se întunecă la faţă. Una din condiţiile principale ale pactului, spuse el, era păstrarea secretului. Dacă s-ar admite prezenţa lui *monsieur* Caron, s-ar putea tot atât de bine anunţa încheierea alianţei prin crainici. Intimidat, Silas Deane nu mai îndrăzni să insiste asupra cererii lui Pierre.

Dar pretenţia neobrăzată a lui Pierre îi dădu o idee doctorului. Dacă printre prietenii săi francezi se găsea vreunul care într-adevăr să-şi fi adus aportul la făurirea tratatului, acela era prietenul său Dubourg. El fusese cel care iniţiase întâlnirea cu regina. Dacă ar fi vorba să invite vreun francez la semnarea documentului, atunci numai pe Dubourg l-ar invita.

Franklin obţinu o aprobare în doi peri de la Gérard şi se duse la Dubourg. Nu-şi văzuse prietenul de o săptămână. Îl găsi în pat, aşezat printre perne multe, tras la faţă, răsuflând din greu, transpirat, cu boneta pe cap. Era îngrijit de un servitor bătrân şi de un infirmier. Se vedea bine că venirea lui Franklin îi făcea o bucurie nespusă, îl aştepta de mult. Nerăbdător, cu mâna lui ofilită făcu semn slujitorilor să-l lase singur cu prietenul.

Văzându-l astfel culcat, Franklin îşi dădu de îndată seama că nu se înşelase când i se păruse a vedea la el trăsături hipocratice. Acum oricine putea observa că Dubourg nu mai avea mult de trăit.

„Totul merge de minune, dragul meu, îl informă el. Excelenta dumitale idee a dat roade. Nu degeaba m-am întâlnit cu regina. Acum e mai mult ca sigur că tratatul va fi semnat.” Dubourg, foarte bucuros, răsuflă şi mai zgomotos, apoi bolborosi un citat latin, un vers de Horaţiu: *Hoc erat in votis*, aşa mi-am dorit-o.

Dar Franklin îi pregătise o surpriză. Textul oficial al convenţiei franco-americane trebuia să fie, ca şi toate documentele de stat, redactat în limba franceză. Emisarii cercetaseră atent fiecare cuvânt şi fiecare nuanţă a lui, doctorul Franklin, în ce-l privea, ceruse oamenilor săi de încredere, lui *madame* Brillon şi abatelui Morellet, sensul exact al anumitor expresii. Dar ştia ce traducător pasionat era prietenul său Dubourg şi de aceea scoase la iveală proiectul tratatului, declarând că se vedea din nou silit să-i ceară un serviciu şi anume sfatul său competent asupra redactării diferitelor paragrafe din proiectul de tratat.

Dubourg reacţionă aşa cum şi-o dorise Franklin: prinse viaţă. Franklin începu să citească. Dubourg încercă, desigur fără rezultat, să şadă şi mai drept, horcăi mai puţin şi ascultă cu încordare. La un moment dat făcu un violent semn cu mâna ca să-l întrerupă pe Franklin şi rosti cu greu. *De quelque nature qu’ils puissent etre, et quelque nom qu’ils puissent avoir*, oricare ar fi natura lor şi oricare ar fi numele lor, iar Franklin notă fraza sârguincios şi cu bunăvoinţă, deşi o socotea de prisos. *Les etats du roi*, statele regelui, îl întrerupse din nou Dubourg şi mai nerăbdător, iar Franklin înţelese că voia să treacă cuvintele acestea în locul celor *les dits Etats*, statele menţionate, pe care nu le găsea destul de clare. Mai făcu câteva propuneri de felul acesta şi Franklin le însemnă pe toate, mulţumi pentru toate şi gândi în sinea lui despre toate că erau neesenţiale şi că nu va ţine cont de nici una din ele.

Apoi îşi făcu cu glas tare reproşuri că-şi obosise atât de mult prietenul bolnav. Dar cum Dubourg avea impresia că se întrema văzând cu ochii, spera şi el că sforţarea făcută nu avea să-i strice. În orice caz, Dubourg trebuia să se îngrijească; ziua semnării tratatului era aproape şi Dubourg trebuia

neapărat să fie de faţă la realizarea alianţei pe care el o plănuise.

Franklin se aşteptase ca ştirea aceasta să provoace ori moartea subită de fericire, ori o îmbunătăţire simţitoare a stării lui Dubourg. Cea de a doua ipoteză se adeveri. Dubourg încetă să mai horcăie, reuşi să se proptească mai drept în perne, îşi dădu cu mâna tremurândă scufia pe ceafă. „Vorbiţi serios? întrebă el. Eu, bătrân botanist, să fiu de faţă când dumneavoastră şi regele Franţei...?" — „Probabil că el n-o să vină în persoană — observă Franklin — dar prezenţa lui nu mi se pare atât de importantă ca a dumitale." Dubourg apucă mâna lui Franklin, o strânse, o strânse cu toată puterea, dar strânsoarea era slabă.

Câteva zile mai târziu, când Franklin veni la dejun, găsi masa pusă ca de sărbătoare. Era a şaptezeci şi doua sa aniversare. William era totuşi un băiat bun şi plin de atenţii faţă de bunic. Îi pregătise şi câteva cadouri, daruri mărunte, pline de atenţie, hârtie de scrisori, pene, creioane, aşa cum îi plăceau lui Franklin şi cum se găseau cu greu în Franţa.

De altfel şi în acest an William ar fi uitat de aniversare dacă nu i-ar fi adus aminte Silas Deane. Admiraţia lui Silas Deane pentru cel mai mare dintre compatrioţii săi crescuse şi mai mult de când Franklin obţinuse promisiunea Curţii din Versailles că tratatul va fi încheiat. În afară de aceasta, avea nevoie de sprijinul lui Franklin din cauza situaţiei pe care i-o creaseră intrigile lui Arthur Lee faţă de Congres. Îi părea bine că înainte de a se întoarce în America mai avea o dată prilejul să-şi dovedească admiraţia faţă de doctor amintind tuturor, cu un zel plin de bune intenţii, aniversarea marelui om.

Când, după dejun, se serviră gogoşi din făină de hrişcă, pe care Franklin le mânca cu plăcere şi fără de măsură — Silas Deane se prezentă în persoană, demn şi glumeţ, declarând că în anul acesta, după ce marele lor coleg obţinuse un succes diplomatic atât de extraordinar, emisarii ţineau neapărat să-i înmâneze un dar. Câţiva oameni voinici aduseră două lăzi mari, le desfăcură şi scoaseră la iveală volume impunătoare

legate în piele maron: cinci, zece, douăzeci de volume, din ce în „ce mai multe; era *l'Encyclopédie*, acel *Dictionnaire raisonné des Sciences, des arts et des métiers*{56}, toate cele douăzeci şi opt de volume, plus cele trei volume suplimentare şi cele trei volume de gravuri.

Faţa lată a lui Franklin se lumină. „Asta este într-adevăr o surpriză şi o bucurie, spuse el şi strânse mâna lui Silas Deane. De mult îmi doresc l'*Encyclopédie*, dar nici în vis n-aş fi îndrăznit să mi-o cumpăr." L'*Encyclopédie* era o operă foarte scumpă; deşi tolerată, oficial era interzisă, şi pentru cumpărarea ei pe sub mână trebuia să se plătească o mie două sute până la două mii de livre.

După ce plecă lumea, Franklin cercetă cu ochi duioşi volumele grele, masive. Le mângâia gânditor, aproape drăgăstos. Unii dintre prietenii săi posedau marea operă, o consultase de multe ori, era obişnuit cu ea. Oameni care-i erau apropiaţi se numărau printre colaboratorii ei, Helvétius, Turgot, Marmontel, Raynal, Necker, apoi alţii pe care-i cunoştea numai după numele lor răsunătoare, Voltaire, Rousseau, Buffon. Spiritul Franţei, al Europei, mai tot ceea ce fusese gândit şi creat de când exista o istorie a gândirii se găsea cuprins între aceste scoarţe de culoare închisă. Redactorii acestei importante opere, d'Alembert şi Diderot, învinseseră greutăţi neînchipuite. Oricine îşi amintea cum, la timpul său, avocatul general al Parlamentului Parisului îi declarase atei, rebeli şi corupători ai tineretului pe toţi cei ce participaseră, ca autori sau colaboratori, la această operă şi-i ameninţase cu pedepsele cele mai aspre, cum d'Alembert dăduse atunci prudent înapoi şi cum Diderot lucrase mai departe cu încăpăţânare, obţinând în cele din urmă ca opera să fie tolerată pe tăcute de guvern, să fie tipărită şi răspândită.

Franklin îşi aminti zâmbind uşor de întâlnirea cu Diderot pe care o avusese cu câţiva ani în urmă. Îi făcuse o vizită. Marele scriitor, căsătorit cu o femeie gălăgioasă şi vulgară, trăia într-o dezordine de nedescris. Îl primise cu căldură şi-l reţinuse ore întregi, povestindu-i cu pasiune despre munca lui. Din când în când, femeia îşi vâra capul pe uşă, strigându-i să

termine odată şi să vină la masă. Dar mai întâi să facă bine să-şi expedieze musafirul. Ţipetele zgripţuroaicei nu-l împiedicaseră pe Diderot să-i citească manuscrisul la care tocmai lucra, un studiu despre filozofia lui Seneca. Citise şi povestise timp de aproape patru ore, Franklin aproape că nici nu vorbise şi când femeia, furioasă şi ameninţătoare, îl mai chemă o dată la masă, Diderot îşi luă rămas bun cu cuvintele: „Mi-a făcut plăcere, doctore Franklin, să cunosc părerile dumneavoastră".

Încă de pe atunci îşi dăduse seama, şi mai târziu pricepuse mai bine, că Diderot era posedat de munca lui. Dar nici nu se putea închipui o muncă mai utilă şi mai pasionantă. În tot timpul activităţii sale pentru l'*Encyclopédie*, Diderot fusese cu un picior în Bastilia, îşi pusese în joc liniştea, siguranţa, viaţa. Îşi apărase opera împotriva bisericii, a autorităţilor, a Sorbonnei, împotriva atacului unit al tuturor obscurantiştilor şi iartă, în faţa lui Franklin se afla acum l'*Encyclopédie*, terminată, gândire materializată, cartea de căpătâi a epocii, biblia ei, suma cunoştinţelor ei. O fortăreaţă a tuturor ideilor revoluţionare, progresiste, un arsenal uriaş din care raţiunea putea oricând extrage arme noi împotriva superstiţiei şi prejudecăţilor. Volumele acestea erau tunuri cu care raţiunea trăgea asupra puternicei cetăţi a prostiei privilegiate, a ideilor moarte şi a instituţiilor depăşite ale trecutului. Avusese dreptate acel procuror general care, în faţa Parlamentului din Paris, denunţase pe colaboratorii operei ca pe nişte conspiratori porniţi să întroneze materialismul, să distrugă religia şi să dezlănţuie pretutindeni în lume spiritul independenţei. Independenţa Americii n-ar fi putut fi cucerită fără armele ideologice care se găseau strânse şi bine orânduite în această *Encyclopédie*.

Ochii lui Franklin lunecau mecanic peste paginile frumos tipărite. Nu se gândea la ce citea; era emoţionat de atotputernicia raţiunii. Scriitorul Benjamin Franklin era mândru de nemaipomenita realizare scriitoricească aflată în faţa lui şi care intervenise activ în istoria globului pământesc şi intervenea zi de zi tot mai mult. Benjamin Franklin era un

om cu sânge rece; dar acum sufletul lui cânta: raţiunea, raţiunea, raţiunea. Ceea ce avea în faţă era un monument al raţiunii, mai trainic decât bronzul.

Ochii călăuzeau spre creier cuvinte franţuzeşti, dar gândurile sale erau engleze. Se gândi, oarecum înveselit, că principiile de bază ale marii opere erau englezeşti. Că ştiinţa însemna putere spuseseră pentru prima dată compatrioţii săi, englezii, englezul Francis Bacon. Ideea utilităţii ştiinţei se născuse şi crescuse sub cerul Angliei.

Dar ceea ce făcuseră francezii din ideile engleze era de admirat. Logica ascuţită, consecventă, emanciparea faţă de autorităţile trecutului, combativitatea strălucitoare a gândirii lor, astea le aparţineau în întregime francezilor. „Un Voltaire n-o să creăm noi aşa curând — gândi el — va trebui să ne mulţumim cu un Franklin. În schimb suntem primii care nu numai că am gândit aceste idei, ci le-am şi pus în practică. Noi ştim să aşteptăm şi să alegem momentul potrivit!”

Se simţea înrudit cu toţi cei ce creaseră opera aceasta, indiferent dacă erau englezi sau francezi, teoreticieni sau oameni de acţiune. Răspândiţi prin toate naţiunile, ei formau republica savanţilor şi el era mândru şi umil totodată, un cetăţean al acestei republici.

Raţiunea, raţiunea, raţiunea.

Se mai simţea îndatorat faţă de oamenii aceştia pentru bucuria dumnezeiască ce i-o pricinuiau metodele lor spăşite, viclene. Căci multă răbdare şi viclenie folosiseră Diderot şi ai săi ca să adoarmă pe cenzori într-atât, încât să închidă totuşi un ochi, ca să lase să apară l’*Encyclopédie*, în ciuda atacurilor turbate ale clerului şi a interdicţiei procurorului. Concesii, bineînţeles, au trebuit să facă. Franklin răsfoi articolele în care desigur că cenzorii căutaseră cu cea mai mare atenţie lucruri nepermise. Articole ca „Creştinism”, „Suflet”, „Libertate de voinţă” erau toate prezentate în aşa fel, încât nici cel mai ortodox teolog nu se putea supăra. În schimb, în alte locuri, sub titluri nevinovate, erau demonstrate, cu argumente invincibile, adevăruri nepermise. Cine ar fi căutat argumente ştiinţifice împotriva imaculatei concepţii la cuvântul „Juno”?

Iar la cuvântul „glugă” argumente împotriva călugărilor şi a mănăstirilor? Şi cine ar fi căutat argumente împotriva religiilor revelate la cuvântul „vultur”?

Undeva, în numeroasele volume, trebuiau desigur să se găsească instrucţiuni despre felul cum se puteau trage cele mai mari foloase din lectura lor. Franklin căută în bogata sa memorie. Desigur că modul de întrebuinţare nu se găsea nici în cuvântul introductiv al lui Diderot şi nici în prefaţa lui d’Alembert. Deodată îi veni în minte, îl putea găsi la cuvântul *Encyclopédie*.

Franklin căută cuvântul. „Desigur că în toate articolele principale trebuie respectate cu grijă prejudecăţile politice şi religioase. În schimb, se pot face referiri la alte articole care ies mai puţin în evidenţă şi în ele se pot aduce argumente hotărâtoare ale raţiunii împotriva prejudecăţilor. Astfel se iveşte posibilitatea de a nărui clădirea de lut şi a risipi praful şi vechiturile. Metoda aceasta de a lumina oamenii asupra rătăcirilor lor nu stârneşte supărare şi îşi face totodată în mod inevitabil efectul asupra celor înţelegători, influenţând şi pe ceilalţi în ascuns şi pe nesimţite. Dacă această metodă este folosită cu dibăcie şi cu socoteală, ea dă unei enciclopedii puterea să transforme modul de gândire al epocii.”

Franklin era cu totul de acord cu această strategie. Raţiunea trebuia să pătrundă încet în minţile unora şi, de la aceştia, să se răspândească treptat mai departe. A încerca distragerea superstiţiilor religioase ale maselor de pe o zi pe alta era stupid; se puteau cel mult zdruncina temeliile societăţii. El însuşi folosise aceleaşi argumente ca şi *monsieur* Diderot când încercase să-l împiedice pe neînfricatul acela care voia să mături de pe faţa pământului orice credinţă religioasă cu cartea sa agresivă despre raţiune.

Franklin zâmbi. Ce vicleni erau francezii, Voltaire şi Diderot. Dar el, bătrânul Benjamin, era mai viclean. Nu fusese lucru uşor să încheie alianţa. Regele nevârstnic şi mărginit observase de la început că pentru monarhia lui era periculos să încheie un pact cu oamenii care-şi clădiseră statul pe principiile *Enciclopediei*. De-alde Maurepas şi Vergennes nu

vedeau decât avantajele pe care alianţa le-ar putea aduce pentru ziua de azi şi în anul în curs; cu toată abilitatea lor nici nu bănuiau în ce afacere periculoasă se angajaseră. Şi bătrânul doctor simţea o adâncă mulţumire sufletească că-i păcălise, că reuşise cu atâta răbdare şi vicleşug să-l facă pe tânărul rege să încheie alianţa. Acum ieşea la lumină tot ceea ce stătuse ascuns între filele acestor volume periculoase. Acum se transformau în viaţă, în politică şi istorie.

Raţiunea, raţiunea, raţiunea.

Îşi luă volumele cu planşe. Contemplă cu pricepere şi plăcere cele nouăsprezece gravuri în cupru, care reprezentau uneltele şi operaţiile artei tipografice. Arta lui. Periculoasă artă. Ilustraţiile erau bune. Totul era reprezentat clar şi conştiincios.

Apoi aşeză volumele enciclopediei printre celelalte cărţi ale sale. Alese locul încet şi cu atenţie, cât mai la îndemână. Ca să facă loc, scoase alte cărţi, le mută, se căţără, coborî, se aplecă, făcu ordine. Astfel, *l'Encyclopédie* îi prilejui şi un bun exerciţiu fizic.

Apoi se aşeză puţin obosit, cu ochii închişi, în fotoliul lui comod. Uneori clipea spre volumele de-abia aşezate în rafturi. Era o aniversare plăcută. Alianţa era asigurată şi aproape încheiată, în rafturile sale de cărţi se înşirau frumoase, demne şi utile, volumele din *l'Encyclopédie* şi pe el îl aştepta o masă de aniversare la scumpa lui prietenă Marie-Félicité Helvétius.

Ştiind că era o speranţă nesăbuită, Louis spera totuşi, în adâncul inimii, că în ultima clipă se va întâmpla vreun eveniment care să-l salveze de la semnarea nesuferitei alianţe. De aceea încerca să amâne pe cât putea încheierea oficială a alianţei şi se încăpăţâna să caute nod în papură. Găsea în proiectele tratatului mereu alte formulări la care avea ceva de obiectat şi rea-voinţa sa îl făcea să vadă în dosul unor cuvinte nevinovate intenţii periculoase ale celeilalte părţi semnatare.

Fără ca s-o ştie, manevrele sale de amânare erau sprijinite de unul din delegaţii americani. Căci dacă Louis era cârtitor şi bănuitor, Arthur Lee în schimb era şi mai pedant şi

neîncrezător. Amândoi despicau în patru fiecare cuvânt din tratat.

Se introduseseră în tratat o serie de precizări care determinau ajutoarele pe care guvernul francez trebuia să le acorde americanilor, atât timp cât aveau să ducă singuri războiul. Deoarece însă, de îndată ce Anglia avea să afle de ratificare, ostilităţile aveau să izbucnească neîntârziat, clauzele acestea erau, în fond, inutile. Dar ele dădeau, atât lui Louis cât şi lui Arthur Lee, prilejul să-şi exercite subtilitatea.

Arthur Lee sosea zilnic cu trăsura la Passy. O dată la două zile se supăra că Franklin nu-l primea imediat. Într-un rând, găsi o copie a tratatului lăsată la voia întâmplării, într-o cameră în care un vizitator francez îl aştepta pe Franklin. Se plânse indignat de nemaipomenita lipsă de grijă a tânărului secretar William Temple. Franklin rămase o clipă dezorientat, apoi îşi apără nepotul. Dar după aceea, când rămase singur cu William, îi vorbi pe şleau, îi spuse că este lipsit de conştiinţă, un pierde-vară şi că merită să fie dat afară în mod ruşinos. William încercă să se apere în felul lui obişnuit, amabil. Dar Franklin spuse: „Taci” şi-l privi atât de aspru, încât William păli şi se opri în mijlocul frazei.

Cicălelile răuvoitoare fără de sfârşit ale lui Arthur Lee îl exasperau pe Silas Deane. Dorea din tot sufletul măcar să-şi treacă numele pe tratatul de alianţă şi era din ce în ce mai chinuit de teama, aproape bolnăvicioasă, că înlocuitorul lui va sosi înainte de semnarea tratatului şi documentul va purta iscălitura noului venit. Asculta cu furie cum uscatul şi înăcritul Arthur Lee aducea mereu alte obiecţii lipsite de sens.

Şi Franklin ar fi dorit ca tratatul să fie încheiat cât mai curând. Răsunetul victoriei de la Saratoga începuse să scadă, încheierea grabnică a tratatului era o necesitate politică. În America se aştepta cu încordare şi nesaţ ca mijloacele militare şi economice ale marii naţiuni franceze să fie puse la dispoziţia americanilor. Franklin îi vorbea politicos lui Arthur Lee şi-l ruga să nu facă atâtea *punctilios*{57}. Folosea însă cuvântul arhaic „*punctilio*” pentru că i se părea mai blând, mai politicos. Dar tocmai asta îl îndârjea şi mai mult pe Arthur

Lee. „Cine face *punctilios*? replică el. Tratatul ar fi de mult gata dacă dumneavoastră n-aţi contrazice din principiu orice cuvânt pe care-l rostesc.”

Odată însă îşi pierdu şi liniştitul Franklin răbdarea. Introdusese o clauză prin care Franţa renunţa în mod clar la întreg continentul american, precum şi la toate insulele din sfera continentului pe care aliaţii le-ar cuceri eventual în cursul luptelor cu Marea Britanie. Erau pomenite insulele New-Foundland, Cape Breton, Saint John, Anticosti şi Bermudele, excepţie făceau insulele Indiilor Occidentale. În ziua următoare, Arthur Lee găsise că formularea nu era destul de clară şi ceruse să se întocmească o listă exactă a tuturor insulelor în cauză. Şi pe asta o acceptase *monsieur* Gérard fără discuţii, dar întrebase, cu o umbră de supărare în glas, dacă în sfârşit articolul IX era considerat definitiv, iar Franklin se grăbise să răspundă „Da”. În ziua următoare însă, Arthur Lee declară că redactarea articolului IX tot nu era satisfăcătoare. Se folosea cuvântul „a cuceri” ceea ce era incompatibil cu demnitatea şi virtuţile Statelor Unite. Nu era vorba de cuceriri, insulele ce urmau a fi ocupate trebuiau mai curând considerate, încă de pe acum, ca viitoare părţi componente ale Statelor Unite. Propuse în consecinţă o formulare nouă, foarte complicată a articolului IX.

Silas Deane izbucni mânios: „Asta e prea mult”. Acum îi veni în ajutor şi doctorul. Se ridică în picioare, uriaş şi vânjos, în faţa pipernicitului Arthur Lee şi spuse: „Ce-ţi închipui, tinere? Alaltăieri *monsieur* Gérard ne-a făcut o concesie importantă, pe care guvernul său nu era deloc nevoit s-o facă în urma discuţiilor preliminare. Ieri am cerut lărgirea acestei concesii şi ne-a fost acordată, iar noi ne-am declarat satisfăcuţi în cuvinte neîndoielnice. Iar astăzi vii cu noi *punctilios*. Vrei să ne faci de râs în faţa Franţei cu nehotărârea şi pedanteria dumitale?” — „Am ştiut dinainte — răspunse Arthur Lee — că dumneavoastră o să vă uniţi din nou amândoi împotriva mea. *Punctilios*! Şi dacă o să ne pierdem insulele din cauza lipsei dumneavoastră de grijă? Ceilalţi doi tăceau încruntaţi. Bine, mă supun, spuse în sfârşit Arthur Lee.

Dar răspunderea cade toată asupra dumneavoastră.” „Să cadă”, spuse Franklin.

Între timp, Vergennes ţinuse cont, cu multă stăpânire de sine, de toate obiecţiile lui Louis şi, după ce îi prezentă proiectul tratatului pentru a şaptea oară, din nou cu numeroase schimbări, spera ca Louis să fie mulţumit cu toate mărunţişurile. Dar, când îi prezentă tratatul în această ultimă redactare, Louis declară senin: „Aşa, acum am să mă apuc să cercetez trei zile totul în linişte”. Iar când ministrul, îngrozit, se prezentă peste trei zile, Louis mai însemnase cu multă grijă alte douăzeci şi trei de puncte a căror modificare o dorea.

Toinette, îmboldită de Maurepas şi Vergennes, asaltată de Vaudreuil, îl încolţi. Ceru cu tărie să nu mai amâne semnarea tratatelor, să se ţină în sfârşit de cuvânt. Louis o privi, iar faţa sa tânără, grasă, oglindi supărare, viclenie şi tristeţe. „Pactul în care mă avânt, *madame* — spuse el — este un pact cu diavolul. V-am promis şi mă ţin de cuvânt. Dar un asemenea legământ nu e un fleac, vreau ca fiecare amănunt să fie bine socotit din punct de vedere politic, juridic şi moral.” „Vă gândiţi de săptămâni de zile, sire, se înfierbântă Toinette. Căutaţi scuze. Faceţi caz din fiecare nimic. Veniţi mereu cu noi fleacuri, mărunţişuri, nimicuri”, îi azvârli ea în faţă toate cuvintele franceze pe care le cunoştea ca să-i reproşeze meschinăria.

El se simţi ofensat. „Dumneavoastră nu înţelegeţi, *madame*, îi replică pe cât putu de sever, şi se strădui să arate măreţ ca în tabloul lui Duplessis. Acest doctor Franklin al dumneavoastră este un avocat şi sforar de mâna întâi. El încearcă să mă tragă pe sfoară prin toate mijloacele. Dacă n-ar fi vorba decât de mine, aş fi cedat de mult, sătul de chiţibuşăriile lui. Dar e în joc poporul meu. Americanii au uitat să menţioneze una din insulele mele din Indiile de vest, deşi se află pe toate hărţile. În schimb, au trecut printre insulele pe care vor să le ia regelui Angliei una pe care n-o pot găsi pe nici o hartă. Consideraţi asta un nimic? Spuneţi, consideraţi asta un nimic? Pot să semnez aşa ceva? În afară de asta, în tratatul de alianţă se pomeneşte de două ori de întreg

cursul fluviului *Miss*issippi. Cursul lui trebuie să formeze hotarul dintre rebeli şi Spania. Şi izvorul acestui *Miss*issippi nici n-a fost descoperit. Dacă aş lăsa să treacă aşa ceva, poate că dintr-o trăsătură uşuratică de condei aş răpi vărului nostru de la Madrid teritorii care sunt la fel de mari ca întreaga Austrie. Mărunţişuri, fleacuri. Dumneavoastră nu ştiţi ce vorbiţi, *madame*. Nu, aşa ceva nu semnez. Nu pot. În faţa conştiinţei mele şi a lui dumnezeu, nu pot să răspund pentru una ca asta." Îi tremura guşa.

Sosi o veste care răsturnă din temelii situaţia politică. Murise prinţul elector de Bavaria. Problema urmaşului său frământa Europa.

Trimisul austriac, contele Mercy, se prezentă la Vergennes. Împăratul Josef poseda drepturi asupra celei mai mari părţi a Bavariei. Dar ele fuseseră obţinute într-un mod îndoielnic, existau numai pe hârtie şi oricine ştia că regele Friedrich al Prusiei nu va sta cu mâinile în sân dacă Habsburgii vor pune mâna pe Bavaria. În discuţiile avute în trecut cu Vergennes, Mercy accentuase că suveranul său conta pe sprijinul Franţei pentru valorificarea drepturilor sale. Până acum el se referise însă numai la legăturile de familie dintre Schönbrunn şi Versailles şi la tratatul de alianţă. Acum, când chestia devenea serioasă, realistul Josef oferea regelui Louis, prin Mercy, compensaţii foarte concrete în schimbul ajutorului său: Ţările de Jos, care aparţineau Austriei.

Alipirea provinciilor flamande, udate cu sânge francez, era un vechi vis al regilor Franţei şi Vergennes trebui să recunoască, în sinea lui, că oferta Habsburgilor era dibace şi mărinimoasă. Dar Josef cerea în schimb un aport uriaş: riscul unui război cât se poate de nepopular împotriva Prusiei. Drept care Vergennes se hotărî încă de la început să refuze oferta lui Josef. De vreme ce nu se putea duce un război pe două fronturi, acceptarea ofertei lui Josef însemna menţinerea neintervenţiei Angliei prin concesii mari şi renunţarea la tot ce clădiseră cu atâta trudă. Însemna să renunţe la slăbirea Angliei şi la sprijinirea Americii, însemna să accepte realipirea

coloniilor americanilor la metropolă şi să se afle faţă-n faţă cu o Mare Britanie întărită. Vergennes nu se gândea să-şi asume răspunderea pentru astfel de jertfe şi pericole şi nu se lăsă ispitit de o nouă ofertă a lui Mercy.

Dar ce avea să facă Louis? Până acum sprijinise din toată inima politica austriacă dusă de miniştrii săi. Dar, oare, acum nu se va zăpăci? Va putea rezista ispitei flamande şi îndemnurilor Toinettei, care va încerca să-l înduplece zi şi noapte, mai ales noaptea?

Maurepas împărtăşea îndoielile colegului său Vergennes. Amândoi miniştrii se temeau însă mai presus de toate ca Louis să nu folosească chestiunea bavareză drept pretext pentru a amâna semnarea pactului american într-un viitor cât mai îndepărtat. Va încerca să se eschiveze de la o hotărâre clară în chestiunea intervenţiei habsburgice şi va declara că atât timp cât nu a ajuns la o decizie în privinţa asta, nu putea încheia alianţa cu americanii. Domnii trebuiau deci să obţină de la Louis un „nu" rapid şi hotărât în chestiunea austriacă; astfel era silit să spună „da" la pactul american.

Maurepas era în general optimist. Ştia să-l ghicească pe Louis. Pactul cu rebelii era un păcat, dar sprijinirea lui Josef cel fără dumnezeu, într-un război ticălos dus împotriva lui Friedrich, tot păcat era. Iar Friedrich şedea departe, în palatul de la Potsdam, şi-i lăsa în pace, Anglia însă se afla periculos de aproape, îi ameninţa în India sau în insule şi comisarul ei se lăfăia obraznic la Dunkerque, Dacă e să fie păcat, atunci mai bine un război împotriva Angliei decât împotriva Prusiei. Şi, în afară de asta, Maurepas mai pregătise pentru Louis, după cum îl încredinţa zâmbind misterios pe colegul său, un mic mijloc de presiune pe al cărui efect se putea bizui.

Miniştrii îl găsiră pe Louis prost dispus. El începu de îndată să vorbească de obligaţiile ce-i reveneau de pe urma tratatului cu Habsburgii şi era clar că nu voia să spună un „nu" desluşit lui Josef, ci să amâne răspunsul.

Vergennes argumentă că nu era cazul de coaliţie prevăzut, deoarece nu era vorba de un război de apărare. Dacă Josef voia să-şi impună cu forţa drepturile sale foarte artificiale

asupra Bavariei, atunci era vorba de un război de cucerire, de un război criminal. Maurepas explică de asemenea că un război împotriva Prusiei era condamnabil nu numai din punct de vedere moral, ci şi din cel al utilităţii. Cu Flandra sau fără Flandra, riscul era prea mare şi pe deasupra un astfel de război ar fi extrem de nepopular.

Louis răspunse că, în linii generale, le dădea dreptate domnilor şi că nimic nu-i era mai străin decât să se lase atras într-un război împotriva Prusiei. Pe de altă parte, nu voia să-i spună cumnatului său Josef care, după cum se vedea, dorea din toată inima să cucerească Bavaria, un „nu" grosolan şi nefrăţesc. În sfârşit, mai trebuia ţinut cont de angajamentele pactului habsburgic şi-i era silă să se tocmească cu Josef dacă era sau nu un război de apărare. Deci trebuia să ridice obiecţii contelui Mercy, obiecţii şi iar obiecţii, amânând mereu hotărârea.

Cei doi miniştri nu găsiră asta recomandabil. Declarară că dacă nu i se refuză lui Josef de la început şi cu toată hotărârea orice sprijin, acest prinţ atât de energic va ocupa de îndată Bavaria, războiul va bate la uşă iar Josef va afirma, cu bună dreptate, că tocmai promisiunile în doi peri ale Franţei l-au determinat să pătrundă în Bavaria. „Sire, spuneţi un *nu* răspicat, îl rugă Vergennes. Permiteţi-ne să respingem politicos şi hotărât propunerile lui Mercy."

Louis răsuflă zgomotos şi dădu din colţ în colţ. Maurepas îi făcu colegului său un semn cu ochiul şi recurse la acea mică presiune. Declară că politica şovăielnică pe care voia s-o adopte Louis era tocmai ceea ce aştepta ilustrul său cumnat. Cel ce şovăie poate fi atras. El, Maurepas, avea motiv să creadă că toată politica lui Josef izvora din convingerea că Louis nu era decât o unealtă în mâna lui. Iar când acesta ridică ochii, încruntându-se mirat, ministrul scoase din mapă copia unei scrisori şi i-o înmână cu un zâmbet pe jumătate biruitor, pe jumătate îndurerat că lumea este atât de rea.

Era copia acelei scrisori în care împăratul Josef împărtăşise pe vremuri mamei sale impresiile despre firea lui Louis şi care fusese capturată de poliţia pariziană. Da, fusese o idee bună că

Maurepas nu folosise scrisoarea atunci pe loc, ci o păstrase pentru o ocazie mai prielnică. Astfel Louis află abia acum, în clipa potrivită, ce credea despre el cumnatul său Josef.

„Louis este rău crescut şi cât se poate de nearătos — citi el. Nu-mi pot da seama ce foloase îi aduce ştiinţa moartă pe care a acumulat-o. Suferă de o serioasă incapacitate de a lua hotărâri şi este slab faţă de cei ce ştiu să-l intimideze."

Louis citi de câteva ori, zâmbi amar şi dureros, totuşi se strădui să rămână obiectiv.

„Poate că cumnatul meu Josef are dreptate — zise el — nu sunt prea deştept. Dar ştiu foarte bine că nu trebuie să mă las antrenat în războiul lui de cuceriri. Şi dacă sunt incapabil să iau hotărâri, va vedea că de data asta nici el şi nici vreun altul, pe care l-ar pune la cale, nu va putea să mă intimideze. Fiţi pe pace, domnilor."

Vergennes întrebă repede dacă putea deci respinge propunerile lui Mercy. Louis şovăi o clipă, răsuflă zgomotos, răspunse: „Ei da, ei bine".

Între timp austriecii nu stătuseră cu mâinile în sân. Contele Mercy şi abatele Vermont se prezentară împreună la Toinette. În deceniile, ba chiar în secolele viitoare, nu se va mai ivi o ocazie atât de prielnică de a întări puterea ţărilor catolice. Acum sunase ceasul cel mult aşteptat, când căsătoria Toinettei cu un Bourbon trebuia să dea roade. Acum Toinette trebuie să intervină în mod hotărâtor în istoria Europei, spre mai marea cinste a Domnului, a Habsburgilor şi a Bourbonilor. Şi îi vorbiră despre oferta generoasă a lui Josef de a-i ceda lui Louis provinciile flamande.

În timp ce domnii căutau s-o convingă, Toinette îşi aminti de convorbirea aceea ultimă, dulce-amară, cu fratele său, când acesta îi vorbise de îndatoririle ce-i reveneau prin naştere. Atunci nu-l înţelesese prea bine; între timp crescuse şi prinsese gust pentru jocul ameţitor al înaltei politici. Acum o să-i arate trufaşului domn frate cine este ea. A izbutit cu America şi acum o să-i dea lui Josef Bavaria.

Ceru celor doi domni să-i expună toate argumentele potrivite ca să-l convingă pe Louis şi porni entuziasmată la

treabă.

Îi expuse lui Louis că Friedrich al Prusiei va împiedica Austria să facă uz de dreptul său legal de a-şi rotunji posesiunile dacă Franţa nu va interveni. Friedrich se va afirma ca dictator al întregii Germanii. De şaptesprezece ani era, prin despotismul şi firea lui autoritară, nenorocirea Europei. A-l ţine în frâu era sarcina lui Louis tot atât ca şi a lui Josef.

Louis se enervă chiar din prima clipă în care Toinette începu să vorbească. În chestiunea americană reuşise să-l ia prin surprindere, dar în chestiunea austriacă era bine pregătit, „n-o să-i mai meargă".

Răspunse scurt că Friedrich va opune o rezistenţă şi mai mare dacă Franţa va sprijini pretenţiile lui Josef. „Dimpotrivă, sire — se înflăcără Toinette — singurul mijloc de a-l speria pe Friedrich şi de a împiedica războiul este să vă declaraţi acum de partea fratelui meu. Dar dacă o să staţi cu mâinile în sân, o să ne atace pe noi pe la spate." — „Pe noi, spuse Louis amar. Pe noi, pe noi, repetă el. Vorbiţi despre despotismul lui Friedrich, *madame*, de caracterul său autoritar. Pe noi, pe noi. Dar cum stau lucrurile cu voi, vienezii? Întâi familia dumneavoastră a atacat Polonia şi acum fratele dumneavoastră vrea să violeze Bavaria. Am ştiut întotdeauna, *madame*, şi v-o spun deschis: fratele nostru Josef are lăcomia unui despot şi a unui cuceritor. Dar niciodată nu mi-aş fi închipuit că planurile sale de cotropire ar putea găsi o apărătoare în regina Franţei." Îl cuprinse mânia. „Tăceţi, *madame* — strigă el deodată — să nu mă contraziceţi. De data asta n-o să mă faceţi să cedez. De data ăsta nu", ţipă el cu glas piţigăiat, de mai multe ori, furios, desperat. Toinettei nu-i rămase altceva de făcut decât să plece fără nici un rezultat.

În acea primă consfătuire asupra sprijinirii pretenţiilor austriace, Maurepas şi Vergennes nu amintiră dinadins nimic de alianţa americană. Acum, după ce Louis respinsese propunerile lui Josef, domnii sperau că tocmai prin aluzii la complicaţiile austriaco-bavareze vor reuşi să-l facă pe rege să semneze pactul american.

Se înfăţişară din nou împreună în audienţă. Vergennes expuse: faptul că Louis amâna mereu semnarea pactului american avea să-l facă pe doctor să-şi închipuie că Louis se gândea serios la o intervenţie în favoarea Habsburgilor şi că dorea deci să renunţe la conflictul armat cu Anglia. Dar o astfel de presupunere îl va forţa de-a dreptul pe Franklin să încheie pace cu Anglia, atâta timp cât i se mai ofereau condiţii favorabile.

Louis nu-i privi şi nu răspunse nimic. Mângâia mecanic statuietele de porţelan ale marilor scriitori ce se aflau pe birou, între el şi miniştrii săi.

Luă cuvântul Maurepas. Respingerea propunerilor habsburgice, spuse el, iar vocea lui răsună mai insistentă ca de obicei, era doar hotărâtă. Louis n-ar trebui să mai prelungească şovăielile sale periculoase, ci să semneze pactul cu americanii.

Ceea ce îi înfăţişau acum domnii săi, o gândise Louis singur de mult. Dar, acum când trebuia în sfârşit să spună un „da” hotărâtor la pactul cu rebelii, inima şi limba îi erau ca împietrite. Se ridică în picioare, miniştrii, respectuoşi, se ridicară de îndată şi ei. „Şedeţi, domnilor”, îi îndemnă Louis. El însă umbla de colo-colo. Se opri în sfârşit în faţa şemineului, mângâie cu o mişcare uimitor de gingaşă a mâinii sale grase şi butucănoase, grilajul artistic al şemineului. „Mai aveţi ceva de spus, domnilor?” îi întrebă el pe cei ce şedeau în spatele lui.

Cei doi miniştri înşirau pentru a suta oară motivele care făceau necesară semnarea grabnică a convenţiei. Îi lăsă să vorbească şi ascultă numai cu jumătate de ureche. Apoi se întoarse la masă, se aşeză, îşi drese glasul. Acum voia să vorbească, să-şi exprime în cuvinte gândurile, temerile şi ezitările. Dacă aventura americană se sfârşea prost — şi era convins că până la urmă avea să iasă prost — cel puţin voia să poată spune, faţă de dumnezeu şi faţă de sine însuşi, că vorbise şi prevenise din timp.

Începu să vorbească, mai întâi şovăielnic, apoi din ce în ce mai curgător. Ca un bun gospodar, aminti mai întâi de

cheltuielile uriaşe pe care avea să le pricinuiască un război cu Anglia. Îl însărcinase pe *monsieur* Necker să-i prezinte un calcul al acestor cheltuieli şi-l avea aci, era vorba de aproape un miliard. „Un miliard”, spuse el cu greu. Se ridică din nou în picioare şi le făcu aproape violent semn domnilor să şadă. Se apropie de glob; vorbele i se rostogoleau încet de pe buzele groase. „Închipuiţi-vă, domnilor: un miliard. Ce torent de aur. Am încercat să calculez ce lungime ar avea o linie formată din bănuţii unui miliard. Ar înconjura ecuatorul de douăsprezece ori şi jumătate. Imaginaţi-vă una ca asta, domnilor. Şi toţi banii aceştia să-i storc din ţara mea, pentru rebeli. Închipuiţi-vă câtă foame şi mizerie înseamnă asta pentru supuşii mei, pentru fiii mei. Şi dacă o să mârâie, dacă o să mă blesteme, ce le pot răspunde? Un miliard pentru doctorul Franklin”.

Domnii trecură împăciuitori peste aceste cuvinte prevestitoare de rău. Spuseră că *monsieur* Necker era un domn exagerat de prudent, ceea ce se şi potrivea la slujba lui. Dar suma era probabil exagerată, durata războiului fără doar şi poate supraapreciată şi, apoi, totul va fi plătit de Anglia. Franţa nu numai că nu va ieşi economiceşte slăbită din acest război, dar chiar va înflori de pe urma veniturilor noilor pieţe pe care şi le va crea.

Louis nu se lăsa antrenat. Reveni spre masă, se aşează greoi pe scaun şi, făcând o sforţare, începu să vorbească despre temerile sale interioare. Fără să-i privească, înroşindu-se, vorbi despre teama sa permanentă, ascunsă, ca legătura cu rebelii să nu provoace rebeliune şi în Franţa. Când ofiţerii şi soldaţii vor fi luptat pentru aşa-zisa libertate, ar putea să se întoarcă cu inimile otrăvite şi să răspândească fermentul răscoalei şi în Franţa. Îi venea greu să dea glas unor gânduri atât de lipsite de curaj. Se simţea de parcă s-ar fi despuiat în faţa acestor domni, ziua în amiaza mare.

După ce termină, domnii tăcură jenaţi. În cele din urmă, luă cuvântul Vergennes şi lămuri, cu belşug de argumente juridice, că recunoaşterea Statelor Unite nu însemna deloc recunoaşterea principiilor expuse în *Declaraţia de Independenţă*. Maurepas merse atât de departe, încât să asigure

cu cuvinte meşteşugite că războiul cu Anglia nu numai că nu va aţâţa spiritul revoluţionar din Franţa, ci că un asemenea război popular era mijlocul cel mai bun de a sustrage poporul de la idei subversive.

Louis şedea posomorât. Se spusese tot ce se putea spune în favoarea alianţei, se spusese, se repetase, se rumegase, erau argumente valabile. Dar el ştia că nu erau bune, că această cârdăşie era blestemată şi se străduise acum să le spună în faţă domnilor miniştri, de ce. Dar domnii nu voiau să asculte, trăgeau de el şi-l târau, „aşa cum e târât viţelul la tăiere", îi veni în minte, îl târau şi trăgeau de el, iar el trebuia să cedeze. Totodată ştia că n-avea voie să cedeze, că încă de la început n-ar fi trebuit să-l lase pe acest Franklin să-i intre în ţară. Dumnezeu îi trimitea semne şi pedepse pentru că era atât de slab. Din cauza slăbiciunii sale, care era păcat, Toinette nu rămânea gravidă şi probabil că din cauza păcatului său era sortit să fie ultimul Bourbon. Dar dacă se oţărea acum şi spunea „nu", apărea de partea cealaltă habsburgul şi-l atrăgea în războiul lui criminal. Josef scria, Toinette vorbea şi-l atrăgeau în război. Şi pentru că nu există nici o ieşire, şi pentru că era osândit să pună el însuşi umărul la prăbuşirea Bourbonilor, pentru că domnii aceştia şedeau aci în faţa sa şi aşteptau cu lăcomie un „da", va ceda acum şi va aproba pactul cu rebelii, cu toate că el ştie mai bine ce consecinţe va avea. Deocamdată mai şovăia şi nu reuşea să scoată un „da" din piept. Şedea încruntat şi se lăsă o tăcere lungă, apăsătoare.

„Este aproape o lună, sire — spuse rugător şi încurajator Maurepas — de când aţi dat doctorului Franklin cuvântul dumneavoastră că o să semnaţi convenţia."

„Cred că prea ne pripim, răspunse Louis. Dar pentru că dumneavoastră amândoi, şi regina, şi Parisul meu, pretindeţi asemenea grabă, renunţ la modificarea celor cincisprezece puncte care încă nu sunt aşa cum ar trebui." — „Pot aşadar, sire, să comunic delegaţilor americani — preciză Vergennes — că convenţiile vor fi semnate în forma în care se găsesc acum?"

„Ei da, ei bine", spuse Louis.

Dar adăugă pe dată: „Însă, înainte de a le semna, vreau să văd documentele originale. Mai cu seamă — hotărî el — să nu semnaţi dumneavoastră, conte Vergennes, ci *monsieur* Gérard. Nu vreau să dăm prea mare importanţă chestiunii. Şi băgaţi-le în cap domnilor americani: Nu trebuie să se afle nimic despre alianţă, nici o vorbă până ce convenţiile nu vor fi ratificate şi trimise înapoi de aşa-zisul Congres al rebelilor.”

„La ordinul dumneavoastră, sire”, spuse Vergennes.

Chiar în aceeaşi zi, *monsieur* Gérard comunică emisarilor, în numele maiestăţii sale, că tratatele puteau fi semnate în forma lor prezentă. Predase textul lui *monsieur* Paillasson, caligraful maiestăţii-sale, pentru ca să transcrie ambele documente în câte două exemplare. Contele Vergennes avea să le prezinte o ultimă dată regelui şi apoi — spera că poimâine — se putea trece la semnarea lor. „Minunat”, spuse Franklin, iar Silas Deane suspină uşurat.

Interveni însă de îndată Arthur Lee. Era desigur o neînţelegere, declară el încruntat. Nu-şi amintea ca delegaţii să fi aprobat ultima formă. El, cel puţin, nu-şi dăduse consimţământul. *Monsieur* Gérard răspunse, neplăcut surprins, că după cum înţelesese de la doctorul Franklin, domnii se declaraseră de acord cu ultima formă de redactare. În cazul acesta, probabil că doctorul Franklin pricepuse greşit, replică Arthur Lee. Silas Deane era indignat. „Asta este regretabil”, observă *monsieur* Gérard şi nu-şi ascunse nemulţumirea. Nu fusese lucru uşor să facă pe maiestatea-sa să accepte tratatele în forma prezentă. Se temea că dacă vor prezenta regelui în ultima clipă noi propuneri de modificare, asta însemna periclitarea întregului pact. „Nu e vina mea”, spuse Arthur Lee, în mijlocul unei tăceri apăsătoare. „Vă rog să vă formulaţi noile dumneavoastră dorinţe şi obiecţii, domnule coleg”, spuse sec doctorul Franklin.

Pe când cei trei ascultau consternaţi, Arthur Lee expuse într-o lungă cuvântare că studiase mai îndeaproape articolele XII şi XIII din tratatul comercial şi constatase că nu corespundeau principiilor de bază ale reciprocităţii absolute,

pe baza cărora trebuiau, conform înţelegerii iniţiale, să fie încheiate tratatele. Articolele obligau Statele Unite să nu perceapă taxe de export pe produsele ce plecau din porturile lor spre Indiile Occidentale. În schimb, Franţa se obliga doar să nu pretindă taxa de export la melasă, adică la produsul acela dulce, vâscos, care apare în procesul de producţie al zahărului. „Atunci cum rămâne cu reciprocitatea?" întrebă Arthur Lee. „Noi înşine am propus această formulare a ambelor articole, declară Franklin. N-aş vedea vreun alt produs de export pe care Indiile Occidentale l-ar putea livra Americii. „Asta poate acum — răspunse Arthur Lee — dar nimeni nu poate garanta că aşa va rămâne în vecii-vecilor. Şi eu cred că tratatul trebuie să dureze."

Gérard cel calm, de o atât de diplomatică politeţe, se înfurie. „Vă mai atrag încă o dată atenţia, *monsieur*, că propunerile de modificări pe care le faceţi abia în ultima clipă periclitează tratatul. Nu e deloc exclus ca maiestatea-sa să se plictisească de întreaga chestiune, dacă cereţi acum deodată alte completări la clauza cu melasa, şi vă spun cinstit că şi conţii Vergennes şi Maurepas s-au săturat până-n gât de toată această tocmeală." Arthur Lee stătea în picioare cu braţele încrucişate, cu bărbia în piept, cu fruntea repezită înainte. „Nu e vorba de adăugiri noi la clauza cu melasa — spuse el — este vorba de principiul reciprocităţii, de suveranitatea Statelor Unite." „Scuzaţi, *monsieur* — replică Gérard — cred că regele Franţei a făcut destul prin aceea că s-a declarat gata să apere suveranitatea Statelor Unite cu flota şi armata sa. Pot să vă asigur că regele n-a avut intenţia să pună în discuţie suveranitatea Americii prin clauza privitoare la reciprocitate în exportul de melasă."

Franklin, cu o extraordinară stăpânire de sine, spuse: „Este vina mea, *monsieur* Gérard. Ar fi trebuit să-i dau ocazie lui *monsieur* Lee să-şi expună obiecţia mai întâi faţă de noi. Cred că astfel n-ar fi expus-o acum." — „Vă înşelaţi, doctor Franklin, protestă Mr. Lee. Dar oricum ar fi — continuă el — niciodată nu voi semna tratatele în forma aceasta. Aşa cum este redactată acum clauza melasei — şi vorbesc în numele

Congresului Statelor Unite — este inacceptabilă.”

Monsieur Gérard îl privi pe Franklin plin de compătimire şi de respect. În nici un caz nu voia să lase să se prăbuşească pactul pentru care se cheltuise atâta îngăduinţă, răbdare şi vicleşug, din cauza lipsei de înţelegere a istericului cu care un Congres, după câte se vedea nu prea priceput în ale guvernării, îl asociase pe venerabilul doctor Franklin. „Am găsit o soluţie, anunţă el. Vă temeţi — se adresă el lui Arthur Lee — ca nu cumva Congresul să se formalizeze de clauza cu melasa?” — „Desigur, *monsieur*”, răspunse agresiv *Mr*. Lee. „V-ar fi de ajuns — întrebă *monsieur* Gérard — dacă v-aş comunica în numele contelui Vergennes, printr-o scrisoare anexă, că pentru cazul când Congresul n-ar ratifica clauza cu melasa, celelalte clauze vor rămâne totuşi în vigoare?” — „Aţi fi dispuşi — întrebă Arthur Lee — să încheiaţi un tratat separat în privinţa melasei?” — „Am fi”, răspunse *monsieur* Gérard. „Vă luaţi răspunderea?” întrebă insistent Arthur Lee. „Îmi iau răspunderea”, replică Gérard. „Şi veţi declara în scrisoare că ea face parte integrantă din tratate?” — „Am s-o declar”, afirmă Gérard. „Oare am înţeles bine, *monsieur*? — rezumă Arthur Lee — chiar dacă Congresul va refuza, precum mă tem, să renunţe la taxele de export pentru toate produsele noastre în schimbul abrogării din partea dumneavoastră a taxei de export la melasă, restul clauzelor din tratatul comercial vor rămâne neatinse, fără a mai vorbi de tratatul de alianţă ofensiv-defensiv, care va rămâne valabil aşa cum este, cu toată respingerea articolelor XII şi XIII, respectiv a clauzei melasei din tratatul comercial? Asta aţi vrut să spuneţi.” — „Întocmai, *monsieur* — răspunse Gérard şi adăugă cu o uşoară nerăbdare — aprobat, acceptat, de acord.” — „Asta îmi ajunge”, afirmă Arthur Lee şi lăsă în jos braţele. „Va să zică a fost lichidat şi acest *punctilio*”, încheie Franklin.

Monsieur Gérard le mai promise o dată că-i va înştiinţa imediat ce documentele vor fi gata de semnare şi-i rugă să fie pregătiţi pentru poimâine. Apoi îşi luă rămas bun.

„Vedeţi, domnilor — spuse Arthur Lee după ce rămaseră singuri — chiar şi greutăţile cele mai mari pot fi învinse cu

puţină răbdare şi rezistenţă.”

Două zile mai târziu, la 5 februarie, Franklin scoase la lumină haina sa grea albastră din catifea de Manchester, pe care o purtase pe vremuri, cu mulţi ani în urmă, în faţa consiliului secret de coroană, când procurorul coroanei, Wedderborn, îl ocărâse atât de nemilos şi nici unul din cei treizeci şi cinci de domni din consiliul de coroană nu-i luaseră apărarea.

Îmbrăcat cu haina aceasta porni spre Paris, însoţit de William. Se opri mai întâi la Dubourg. Îl trimisese ieri pe William să se intereseze dacă bolnavul putea să se scoale şi să se deplaseze la minister. Doctorul îşi manifestase îngrijorarea, dar Dubourg declarase autoritar că nu-şi schimbă intenţiile. Îl găsise într-adevăr înconjurat de medic, infirmier şi valet, îngrozitor de prăpădit, dar cu trupul şubred îmbrăcat în haina de gală.

Aspectul solemn al lui Franklin în haina lui albastră îl emoţionă, puse întrebări şi Franklin răspunse: „Oricine trebuie să se străduiască — povesti el în felul său domol — să aleagă haina potrivită pentru ocazia şi locul potrivit. Asta am învăţat-o de la Carol cel Mare. Când s-a dus la Roma, la încoronare, s-a transformat dintr-un simplu franc într-un patrician roman.” Apoi povesti istoria hainei sale albastre şi, mângâind drăgăstos catifeaua bogat brodată, spuse: „Vezi, prietene dragă, îi datoram hainei o compensaţie”. Dubourg zâmbi, dădu din cap cu convingere şi avu un acces de tuse care-l slăbi mult.

Doctorul preveni încă o dată pe Dubourg să nu iasă pe o zi de iarnă atât de urâtă. Dar Dubourg dădu supărat din mână şi se pregăti să plece.

Sosi însă, cu sufletul la gură; un curier din partea lui *monsieur* Gérard. Fusese până la Passy, apoi venise în goană de acolo încoace. *Monsieur* Gérard comunica lui Franklin că semnarea trebuia amânată pentru a doua zi, din motive pe care doctorul le va găsi în scrisoarea alăturată. Îl dezbrăcară pe decepţionatul Dubourg şi-l puseră în pat. Franklin promise să vină să-l ia în ziua următoare. Dar le era tuturor clar că,

după sforţările făcute, îi va fi imposibil să se scoale în ziuă următoare şi să-l însoţească pe Franklin.

Cauza pentru care trebuia să se amâne semnarea era următoarea: *monsieur* Paillasson întocmise cele două documente în câte două exemplare. Folosise preţiosul pergament pe care se scriau de obicei documentele de stat şi le întocmise cu toată grija pentru care era atât de preţuit. Când însă Louis reciti atent documentele, găsi că în tratatul comercial şi de prietenie, la pagina 3, rândul 17, un punct era astfel făcut încât putea fi luat drept o virgulă. Louis ceru ca pagina să fie scrisă din nou şi apoi să i se prezinte încă o dată documentele. În felul acesta mai câştiga o zi şi spera că în cursul acestei zile se va întâmpla ceva care să împiedice totuşi semnarea definitivă.

Nu se întâmplă nimic. Din contra, *monsieur* Paillason îşi scrise încă o dată pagina cu răbdare, în aşa fel încât chiar şi ochiul cel mai critic să fie obligat să considere punctul de la rândul 17 ca punct şi nimic altceva. *Monsieur* Vergennes se prezentă din nou, plin de răbdare, în faţa lui Louis cu ambele documente şi cu împuternicirile ce trebuiau semnate. Acesta suspină şi spuse: „Ei da, ei bine", şi semnă. Vergennes înmână de îndată toate documentele lui *monsieur* Gérard, împreună cu o împuternicire din partea lui, şi deci şi a regelui, de a semna şi parafa tratatele de stat 1778/32 şi 1778/33.

La 6 februarie, exact la ora cinci după masă, cei trei emisari însoţiţi de William Temple se întruniră la *Hôtel Lautrec*, în camera de lucru a lui *monsieur* Gérard. Doctorul Franklin purta tot haina sa albastră; doctorul Dubourg însă nu-l mai putuse însoţi.

Tratatele erau pregătite pe masă, lângă ele se afla sigiliul regelui. La o altă masă mai mică aştepta secretarul lui *monsieur* Gérard. „Da, doctore Franklin — spuse *monsieur* Gérard, şi părea foarte bine dispus — a sosit momentul. Dacă sunteţi de acord, trecem imediat la semnare."

Dar Arthur Lee îl reţinu cu o mişcare energică a mâinii. Îl privi pe Franklin şi, cum acesta tăcea, spuse: „Cred că ar trebui mai întâi să facem un schimb de împuterniciri şi

legitimaţii de acreditare”. — „Avem acreditările?” întrebă cu jumătate glas Franklin şi William începu să le caute. *Monsieur* Gérard, foarte rece, spuse secretarului: „Pecheur, arătaţi domnilor împuternicirea mea”. Arthur Lee o citi cu atenţie. Apoi îi întinse numirea sa. „Mulţumesc”, spuse *monsieur* Gérard fără s-o privească. Dar Arthur Lee declară cu severitate: „Îmi permit, domnule secretar de stat, să vă atrag atenţia că posed două împuterniciri. Mă aflu aci atât în calitate de trimis plenipotenţiar al Congresului pe lângă Curtea din Versailles, cât şi în calitate de trimis plenipotenţiar pe lângă Curtea din Madrid. Consideraţi mai just, *monsieur*, să-mi pun semnătura alături de clauza secretă privitoare la eventualitatea intrării în pact a Spaniei, după ce voi fi semnat tratatele în întregul lor, sau să mă mulţumesc să semnez tratatele şi să adaug la semnătura de pe tratatul de prietenie caracterul dublu al funcţiei mele?” „Adăugaţi caracterul dublu al funcţiei”, îl sfătui prietenos Franklin. „Da, faceţi aşa”, opinie Gérard. „Deci am rezolvat şi asta, spuse Arthur Lee. Acum se pune însă întrebarea, cum traduc cel mai bine în franceză titlul meu «Consilier juridic cu drepturi depline». Cred că un simplu «*Conseiller des droits*» ar fi cel mai apropiat de sensul englez.” — „Permiteţi-mi, *monsieur*, să vă încredinţez că maiestatea sa preacreştină nu va contesta tratatul, indiferent cum l-aţi semna”, răspunse Gérard. „Mulţumesc, zise Arthur Lee. Atunci n-ar mai rămâne decât un ultim preliminariu de îndeplinit. Vă rog să prezentaţi acea scrisoare care, conform înţelegerii noastre, completează ca parte integrantă tratatele, vreau să spun scrisoare cu privire la reciprocitatea valabilă în toate cazurile în reglementarea taxelor vamale la exportul de melasă şi a celorlalte.” — „Pecheur, vă rog prezentaţi scrisoarea”, spuse *monsieur* Gérard.

În timp ce Arthur Lee studia scrisoarea, *monsieur* Gérard spuse către ceilalţi doi domni: „Am datoria să vă cer încă o dată cu insistenţă din partea contelui Vergennes să nu se afle nimic despre încheierea pactului, înainte de a fi ratificat de Congres. Prin aceasta amânăm războiul cu câteva săptămâni,

care ne sunt absolut necesare pentru completarea înarmării noastre. Trebuie să repet că asigurarea tăcerii dumneavoastră a fost şi este condiţia preliminară a tratatului. Contele Vergennes nu cere nimic în scris. El se mulţumeşte cu cuvântul dumneavoastră, doctore Franklin." Franklin plecă uşor capul. Arthur Lee nu spuse nimic, ci se retrase lângă cămin, încrucişându-şi braţele.

„Dacă sunteţi dispuşi, *messieurs* — spuse *monsieur* Gérard — putem semna." Documentele se aflau pe o masă nu prea mare. *Monsieur* Gérard se aşeză pe un scaun de partea mai îngustă a mesei, doctorul Franklin stătea de cealaltă parte, cu ambele mâini sprijinite de masă, Arthur Lee lângă cămin, iar Silas Deane alături de el. William Temple stătea modest lângă secretarul Pecheur. Acesta încălzi ceara de parafat şi o picură pe primul document. *Monsieur* Gérard puse sigiliul şi semnă primul exemplar.

Franklin privi la pendula din perete. Era ora 5 şi 22 de minute. Stătea de partea îngustă a mesei, cu mâinile mari roşii uşor rezemate de ea, părul rar cădea pe haina albastră costisitoare şi privea mâna lui *monsieur* Gérard, o mână albă, îngrijită, cum sigila şi semna de patru ori. Îi creştea inima de bucurie. Aceasta, tocmai clipa aceasta o aşteptase atât de mult, 6 februarie, ora 5 şi 22 de minute. Afară era lapoviţă, în casă ardea un foc bun, lumânările răspândeau o lumină plăcută, secretarul Pecheur încălzea ceara de sigilat, iar *monsieur* Gérard semna şi sigila. De dragul acestei clipe pornise el, Franklin, într-o călătorie atât de anevoioasă peste ocean, de dragul acestei clipe jucase timp de paisprezece luni de zile comedia filozofului rustic din Vestul sălbatic, cu blană şi haină cafenie, răspunsese cu răbdare la mii de întrebări neghioabe, avusese la Gennevillers o convorbire vicleană şi nesăbuită cu femeia aceea frumoasă şi nesăbuită, cu mască albastră. Şi acum, în sfârşit, omul acesta semna, apoi va semna şi el, iar după aceea multe vase franceze vor porni în larg, cu multe tunuri şi mulţi oameni, mulţi francezi vor muri pentru ca Anglia să recunoască independenţa Americii. Regele, în numele căruia acest domn elegant semna tratatele,

nu era prea deştept, dar înţelesese că era periculos să semneze un pact cu tânăra republică, duşmana oricărei autorităţi despotice. Tânărul Louis, grăsunul, se apărase cu mâinile şi picioarele să nu semneze convenţia, nu voise să recunoască independenţa celor treisprezece state, locuitorii lor erau în ochii lui nişte rebeli; spusese nu şi iar nu. Era un rege absolut, rege al Franţei, nu răspundea faţă de nici un parlament, putea face ce voia. Dar, după cum se vedea, totuşi nu putea face ce voia, ci trebuia să facă ceea ce nu voia. Ceea ce era denumit în mod curent istorie mondială era mai puternic decât el şi-l dirija. Istoria avea deci o raţiune care obliga oamenii, de voie sau de nevoie, să se mişte într-o anumită direcţie. Bătrânul doctor privea cum mâna lui *monsieur* Gérard semna şi sigila, semna şi sigila, şi se simţea grozav de fericit şi totuşi ştia, în mijlocul fericirii sale, că era o nebunie dacă cineva îşi închipuia că făureşte singur istorie, şi mai ştia că rolul fiecăruia este supus legilor mersului înainte al omenirii. Că la urma urmei un om mare era silit să facă acelaşi lucru ca şi unul mic, doar poate mai repede sau mai încet, şi cel ce o făcea fără voie realiza tot atât cât cel ce o făcea de voia lui.

Monsieur Gérard era pe sfârşite cu îndeletnicirea lui. Spuse politicos: „Vă rog, doctore Franklin”, şi-i indică fotoliul de pe partea mai largă a mesei. Dar Franklin se aşează pe scaunul mic pe care şezuse *monsieur* Gérard. *Monsieur* Pecheur încălzi ceara de sigilat şi se pregătea s-o picure pe document. Dar atunci se înghesui plin de zel William Temple. Voia să ajute la semnare, doar pentru ce altceva venise? Iar Franklin sigilă şi iscăli. Scrise cu grijă B. Franklin şi de la B trecu artistic la F, îşi scrise numele cu multe înfloriturişi sigilă cu inelul; era un sigiliu delicat cu spice, doi lei, două păsări şi un animal legendar. De cealaltă parte a mesei privea *monsieur* Gérard; domnii Deane şi Arthur Lee stăteau, lângă cămin privind, şi ei.

Apoi semnă Silas Deane. Se apropie de masă fericit şi grăbit şi se aşeză pe scaun. Tânărul Temple îl ajută îndatoritor, încălzi ceara, îi întinse pana. Silas Deane spuse de mai multe ori din toată inima: „Mulţumesc” şi-şi aşternu numele: gros şi citeţ lângă sigiliu. Apoi privi îndrăgostit şi fericit documentul

şi semnătura sa. Înghiţise multe amărăciuni în ultimul timp, dar simţea că bucuria clipei acesteia îl răsplătea din plin. Omul cel rău de acolo, care-i urmărea atât de încruntat mişcările, care îl hăituise ca zece draci şi-l calomniase cu o pană otrăvită, nu-l putuse totuşi împiedica să se afle acum aici în calitate de participant la convenţia cu maiestatea-sa preacreştină şi să-şi pună semnătura şi sigiliul pe tratatul cel mai de seamă al ţării sale şi al secolului. Semnă şi sigilă; acum era scris negru pe alb şi fiecare putea, citi: Silas Deane.

Apoi se apropie cu paşi măsuraţi de masă Arthur Lee. Cu faţa aspră, hotărâtă, se aşeză ţeapăn, crispat. William Temple vru să-i ajute, dar Lee spuse sever: „Mulţumesc, domnule Franklin, pot s-o fac şi singur". Trecu destul de mult timp până puse pe cele patru documente sigiliul, numele său, titlul, dubla sa calitate. Proceda cu grijă, francezii erau parteneri nesiguri, nu avea nici cea mai mică încredere în ei şi cel puţin el voia să fi făcut totul ca să le taie posibilitatea de a încălca tratatul. Ceilalţi, colegii săi, în loc să urmărească, actul semnării, aşa cum ar fi fost de datoria lor, trăncăneau cu francezii şi singurul care părea să se intereseze de gesturile sale era puşlamaua îngâmfată de William. Nu numai că nu-l priveau, dar îl mai şi deranjau în timpul semnăturii cu convorbirea lor frivolă, dusă cu jumătate de glas.

Trase fără să vrea cu urechea. „Aţi parcurs un drum lung, doctore Franklin — spuse *monsieur* Gérard — un drum greu, dumneavoastră şi americanii dumneavoastră, iar eu mă bucur că v-aţi atins scopul şi că documentul acesta a fost semnat şi parafat." Dar Franklin răspunse: „Nu eu am dus la realizarea acestui document, *monsieur*, ci victoria de la Saratoga". Arthur Lee, în timp ce scria *Conseille des droits*, îşi muşca buzele plin de dispreţ pentru atâta falsă modestie. Între timp, *monsieur* Gérard declară: „Nu, nu, doctore Franklin, fără atitudinea dumneavoastră inteligentă de espectativă şi fără extraordinara dibăcie tactică cu care aţi dus conversaţia cu regina, n-am fi reuşit niciodată să-l convingem pe regele nostru să-şi dea consimţământul". Arthur Lee apăsă mai tare şi mai aprig linia lui T. Francezii aceştia confundau totdeauna America cu

Franklin. De parcă acest bătrân desfrânat ar fi reprezentat tânăra, virtuoasa republică. Dacă era vorba ca vreun american să reprezinte întreaga ţară, care altul era mai nimerit decât Richard Henry, fratele său, Richard Henry Lee, care prezentase proiectul pentru declaraţia de independenţă? Iată cum îngâmfarea doctorului *honoris causa* şi judecata strâmbă a francezului îi înveninau chiar şi clipa aceasta când semna, în numele ţării sale, minunatul tratat.

Terminară. Priviră cu toţii în tăcere cum *monsieur* Pecheur aplică ceremonios şi atent pe documente sigiliul cel mare al regelui.

Gérard puse în mâna lui Franklin cele două copii destinate Congresului. Franklin le trecu mai departe lui William Temple, fără a le acorda atenţie. Arthur Lee ar fi preferat să preia el însuşi paza acestor documente atât de preţioase, dar trebui să le lase pe mâna fluşturaticului tânăr. „Scrisoarea", aminti el cu vocea răguşită. Deoarece ceilalţi îl priveau fără să înţeleagă, lămuri: „Scrisoarea despre articolele XII şi XIII". Probabil că fără observaţia lui s-ar fi uitat de importanta scrisoare.

Apoi îşi luară rămas bun de la *monsieur* Gérard.

Pe culoarele hotelului *Lautrec* circulau multe persoane, totuşi, de îndată ce părăsiră camera lui *monsieur* Gérard, Silas Deane, fără a ţine seama de atenţia pe care o stârnea, apucă mâna lui Franklin şi o scutură îndelung: „O zi mare, o zi istorică, spuse el, şi vă mulţumesc, doctore Franklin, toată America vă este nespus de recunoscătoare." Era vizibil emoţionat, avea lacrimi în ochi. Arthur Lee, scârbit de sentimentalismul deplasat al individului, nu putu suporta să mai rămână cu ceilalţi doi. Refuzând să se urce în trăsura lui Franklin, plecă pe jos.

Franklin îl duse mai întâi pe Silas Deane acasă, apoi nu plecă la Passy, ci la doctorul Dubourg. Ceru lui William să-i dea tratatele şi-l lăsă să aştepte.

Dubourg se schimbase îngrozitor de pe o zi pe alta. Se părea că sforţările şi emoţiile epuizaseră ultimele sale puteri. Abia mai putea vorbi, trebui să facă o sforţare ca să-şi întoarcă

capul, cu privirea stinsă, către prietenul său.

Franklin se apropie încet de pat. „Am reuşit, bătrâne”, spuse el şi-i întinse documentele. Dubourg întinse o mână ca de ceară, păroasă, dar nu putu ţine documentele, îi căzură pe cuvertură. Franklin luă tratatul de prietenie şi i-l ţinu dinaintea ochilor. Dubourg întinse mâna, nu mai putea citi, dar pipăi sigiliul cel mare al regelui.

Franklin trebui să vorbească aproape numai el. Îl lăudă pe prieten; această alianţă binecuvântată era, în cea mai mare măsură, opera lui. Vorbi cât se poate de clar, cu vocea scăzută, aproape de urechea lui Dubourg şi pentru ca acesta să înţeleagă mai bine, vorbi în franceză. „Vorbeşte englezeşte”, ordonă însă cu greutate Dubourg.

Atunci Franklin, dându-şi seama că vizita lui măcina şi ultimele puteri ale lui Dubourg, luă tratatele să le strângă, să plece şi să-şi lase prietenul să se stingă în linişte. Dar Dubourg îl reţinu cu gesturi nerăbdătoare. Mai pipăi o dată tratatele şi spuse cu un efort teribil: *Quod felix fastumque sit*, — care să aducă noroc şi fericire.

Tot nu-l lăsă pe Franklin să plece. Se părea că mai avea ceva să-i spună. *Eulogium Linnaei*, bolborosi el. Franklin înţelese. Dubourg, a cărui ocupaţie preferată fusese totdeauna botanica, îi povestise că lucra la un studiu despre Linne, cel mai mare botanist al epocii, care murise de curând. „Să iau lucrarea cu mine? S-o traduc?” întrebă Franklin. Dubourg schiţă parcă un da din cap. „Am s-o fac cu plăcere”, spuse Franklin. Prietenul tradusese cu entuziasm multe din lucrările lui şi Franklin se bucura să poată să se revanşeze. „De îndată ce o să-ţi fie mai bine — spuse el — îmi dai lucrarea. Atunci o discutăm cuvânt cu cuvânt şi o traducem.” Era convins că n-o să mai apuce, dar îşi promise să publice în orice caz studiul în limba engleză.

Totuşi doctorul Dubourg, în sinea lui, ştia că-l vedea pentru ultima oară pe Franklin şi voia să fie sigur. Îl reţinu din nou şi acesta trebui, împreună cu servitorul şi cu infirmierul, să se apuce să caute manuscrisul. Dubourg se linişti abia când văzu *Eulogium*-ul în mâna prietenului său.

Franklin frunzări manuscrisul. „E scris foarte citeţ, îl asigură el şi promise: Am să tipăresc eu însumi acest *Eulogium* în engleză şi franceză.” Faţa galbenă, scofâlcită, pe care Franklin ştia că n-avea s-o mai vadă, se lumină.

Franklin se înapoie la Passy cu ambele tratate şi necrologul lui Linné în buzunarul hainei sale albastre brodate.

PARTEA A TREIA

PREŢUL

CAPITOLUL I

VOLTAIRE

În aceeaşi zi în care s-a semnat tratatul, un domn foarte bătrân, scund, neînchipuit de urât, părăsi localitatea Ferney, aşezată la hotarul cu Elveţia, şi porni într-o lungă călătorie în jurul rădvanului de modă veche, spaţios, se adunaseră slugile. Bătrânul se urcă cu greu în trăsură, sprijinit şi din dreapta şi din stânga. Cei din jur păreau tulburaţi. Prin geamul trăsurii, domnul îi îndemnă să nu se piardă cu firea. Se purtau de parcă şi-ar fi luat pentru totdeauna rămas bun de la el. Călătoria nu avea să dureze mult, în nici un caz mai mult de şase săptămâni; îşi lăsase lucrările nestrânse pe masă, întrerupte la jumătatea cuvântului, pentru că foarte curând avea să se apuce din nou de ele. Apoi trăsura porni.

Dar fu oprită încă în piaţa satului. Aproape toată populaţia se adunase în pripă să-şi ia rămas bun de la călător. Când bătrânul se instalase la Ferney şi clădise palatul, localitatea nu era decât un cătun mic şi murdar. Apoi, la îndemnul bătrânului, se refugiaseră acolo tot mai mulţi cetăţeni ai oraşului învecinat, Geneva, sătui de severitatea puritană şi de persecuţiile pastorilor calvinişti; bătrânul le dăduse adăpost şi posibilitatea de a munci; crease o industrie înfloritoare de ceasuri, dantele şi alte diferite textile, iar Ferney ajunsese un sat mare, înfloritor, unul din cele mai înstărite din Franţa.

Bătrânul — pe care-l chema François Arouet, dar era cunoscut în lumea întreagă sub numele de Voltaire — pleca la Paris. *Théâtre Français* pregătea reprezentarea ultimei sale piese, tragedia *Irène* şi el voia să conducă repetiţiile.

Nu-şi mai văzuse de mult oraşul natal, de douăzeci şi şapte de ani. Nu i se interzisese formal să vină la Paris; dar răposatul rege, Louis al cincisprezecelea, declarase că nu dorea să-l mai vadă în capitala sa. Acum însă domnea un rege nou, Louis al şaisprezecelea, iar Toinette şi toată clica mov îl admirau pe bătrân.

Totuşi, şovăise mult înainte de a porni la drum. Credinciosul său prieten şi secretar, Wagnière, care îl însoţea acum, se străduise să-l reţină. La optzeci şi trei de ani trăia şi lucra minunat la Ferney: ce să caute la Paris? Orice şi-ar fi putut dori din Paris, i se aducea oricum la Ferney. Ori pe cine ar fi dorit să vadă, venea la el. I se comunicau toate întâmplările de la Paris, verbal şi în scris, laolaltă cu toate dedesubturile lor secrete. De la Ferney el urmărea mai bine evenimentele franceze şi mondiale decât miniştrii regelui de la Versailles. Ce rost avea să schimbe viaţa tihnită de pe proprietatea lui cu cea agitată, istovitoare de la Paris?

Voltaire recunoscu că prietenul avea dreptate. Şi medicii se temeau. Dar *madame* Denis, nepoata sa, îl convinsese că îi era totuşi dor de Paris, că de mult îşi dorea să mai monteze odată el însuşi una din piesele sale pe o scenă mare şi că n-ar trebui să scape această minunată ocazie. Soţul fiicei adoptive a lui Voltaire, marchizul de Villette, care locuia şi el la Ferney, îi împuia urechile cu argumente asemănătoare. Voltaire se lăsase convins. Dar nu trecea cu vederea nici argumentele lui Wagnière. Astfel şovăia neîncetat, când se hotăra, în tăcerea nopţii, să nu facă prostii şi să rămână în frumosul său Ferney, când îşi spunea, dimineaţa, că nu trebuie să lase tragedia *Irène*, la care ţinea atât de mult, pe seama unor actori care voiau să se pună mai mult ei în evidenţă decât piesa.

Credinciosului său Wagnière, bătrânul îi spuse că pleca la Paris în primul rând ca să obţină o împăcare cu Versailles-ul şi astfel să contribuie la răspândirea operelor sale. Îi vorbi, în cuvinte înduioşătoare, de dorul lui nestins pentru Paris. Petrecuse mai bine de un sfert de veac în singurătate. Fusese o singurătate vie, recunoştea asta, dar totuşi singurătate şi, înainte de a muri, voia să mai simtă o dată în jurul său forfota şi zgomotul oraşului natal. Cunoştea Parisul, avea memorie şi fantezie şi ştia că Parisul închipuirii sale era mai frumos, mai colorat, mai viu decât cel adevărat. Totuşi, simţea o irezistibilă atracţie să vadă, să audă, să miroasă, să simtă în jurul lui Parisul cel adevărat.

Wagnière însă îşi cunoştea stăpânul, măreţia şi slăbiciunile

lui şi ştia că motivul real al acestei călătorii nebuneşti nu era dorul lui Voltaire, ci vanitatea lui.

Bătrânul dispreţuia vanitatea. Era sătul de glorie. Ferney era centrul spiritual al lumii; din reşedinţa sa de la ţară, Voltaire domnea asupra republicii spiritelor mai absolut ca oricare din regii absoluţi. Oricine avea în Europa pretenţii la valoare spirituală îl vizita, îi scria, îi cerea sfaturi şi păreri. La fel procedau şi două mari capete încoronate, Friedrich de Prusia şi Katerina a Rusiei; amândoi îl considerau pe Voltaire ca o mare putere, egală în drepturi cu ei. Bătrânul îşi râdea de această glorie, de toată această tămâiere. Ştia, şi lumea i-o repeta neîncetat, că îşi ridicase un monument mai trainic decât bronzul, că de multă vreme valoarea operei sale nu mai depindea de aprobarea sau dezaprobarea contemporanilor, că ea nu se mai supunea decât judecăţii urmaşilor, a istoriei. Totuşi, omul acesta atât de bătrân simţea nevoia să culeagă laurii zilei. Voia să-şi simtă gloria, s-o soarbă, voia să fie învăluit de larma succesului său. Îi era dor de admiraţia oraşului care îl izgonise. Voia să mai audă o dată confirmarea răspicată, răsunătoare a operei sale, în oraşul în care văzuse lumina zilei.

De aceea pleca deci vestitul moşneag, în ciuda sfatului prietenilor săi celor mai credincioşi, a doctorilor şi a propriei sale înţelepciuni, de aceea părăsea viaţa plăcută, tihnită de pe proprietatea sa, străbătând în timpul iernii Franţa spre zgomotosul, obositorul Paris.

Avea multe titluri şi demnităţi, se numea conte de Tournay, *seigneur* de Ferney, şambelan al regelui, dar mai întâi de toate se numea Voltaire. În călătoria asta nu folosea însă nici unul din numele sale, voia ca pe drum şi în timpul primelor zile la Paris să rămână incognito.

Nu se gândise că îi era chipul tot atât de cunoscut ca şi cel al regelui de pe monezi. Oriunde apărea era primit cu onoruri. Căpitanii de poştă, de obicei atât de înfumuraţi, se străduiau să-i procure neîntârziat cei mai buni cai. Dacă trebuia să se oprească undeva, vestea prezenţei sale străbătea localitatea ca vântul şi oamenii se adunau ca să-l zărească măcar o clipă. Nu

putea lua nicăieri cea mai mică gustare, fără ca sala să nu se umple de lume. La Dijon, la *Hôtel Croix d'or*, unde petrecu o după-masă şi o noapte, îl izbi stângăcia cu care fu servit; se dovedi că cei care îl slujeau erau tineri fii ai burghezilor înstăriţi, care făcuseră pe chelnerii ca să-l poată vedea de aproape.

În apropiere de Paris, la Moret, fu întâmpinat de marchizul de Villette. Acest tânăr domn, care trecuse ani de-a rândul drept unul din cei mai desfrânaţi cheflii ai Parisului, venise la timpul său la Ferney să-şi exprime, aşa cum o cerea moda, admiraţia faţă de cel mai mare scriitor al epocii. Înainte de această vizită, se exprimase de câteva ori faţă de prietenii săi că Voltaire se avusese foarte bine cu mama lui şi că, dacă se simţea atât de atras de bătrân, poate că era din motive foarte naturale. Voltaire îl primise bine şi tânărul marchiz rămăsese la Ferney; de altfel, avea motive să nu se arate un timp la Paris. Fusese pălmuit acolo, în public, de o dansatoare.

Pe atunci se afla printre locuitorii castelului din Ferney o domnişoară, Reine de Varicourt, o fată drăguţă şi foarte blândă. Voltaire o salvase de mănăstire, o numea doar „frumoasa şi buna" şi se purta cu ea de parcă i-ar fi fost fiică. Lui Voltaire i se păru că reuşise să convertească definitiv pe tânărul om de lume la viaţa spirituală, era vădit că fetei îi plăcea marchizul. Pe Voltaire îl amuza să pună la cale măritişuri şi îi căsători. Astfel, omul care era poate tatăl marchizului devenise oficial un fel de socru al lui.

Tânărul domn făcuse tot ce-i sta în putinţă ca să-l convingă pe Voltaire să vină la Paris; Ferney începuse să i se pară monoton. Plecase înainte la Paris cu „frumoasa şi buna" şi cu nepoata lui Voltaire, *madame* Denis, îşi aranjase măreţ casa pentru primirea bătrânului iar acum îi ieşise în întâmpinare, dornic să etaleze în faţa prietenilor legătura sa cu omul cel mai de seamă al epocii.

La bariera oraşului, Voltaire fu întrebat dacă avea asupra lui materiale interzise. Rânji şi răspunse: „Cel mult pe mine însumi". Slujbaşul îl privi, apoi exclamă: „Doamne, dar ăsta e domnul Voltaire". Lumea se strânse cât ai clipi. Marchizul de

Villette se simţea un om important şi se bucura.

Casa marchizului se afla într-un cartier elegant, în colţul dintre Quai des Théatins şi rue de Beaune. Voltaire fu întâmpinat cu un potop de cuvinte de burduhănoasa *madame* Denis. „Frumoasa şi buna" îl duse în camerele lui. Erau întunecoase şi nu atât de plăcute ca cele de la Ferney, iar casa era demodată.

Cu ajutorul valetului, Voltaire se dezbrăcă, se înfăşură în halatul său obişnuit, îşi puse papucii şi mult iubita scufie de noapte. Îi făgăduise „frumoasei şi bunei" că se va odihni puţin. Nu reuşi. Îi veniseră idei noi de îmbunătăţire a piesei *Irène*. Începu să dicteze lui Wagnière.

Nu dictă mult. Cu toate că se înţeleseseră ca primele două zile Voltaire să fie lăsat să se odihnească, Villette povestise, în mare taină, la câteva zeci de prieteni, cine va sosi la el vinerea aceea, în 10 februarie. Musafirii se iviră de îndată. Printre primii sosi ducele de Richelieu, un foarte bătrân om de lume, care cu şaizeci şi opt de ani în urmă îl introdusese pe Voltaire în lumea plăcerilor Parisului. Cei doi nu se văzuseră de mult. Găsiră că nu se schimbaseră, că arătau întocmai ca acum treizeci de ani.

Soseau neîncetat musafiri, un val de vechi cunoscuţi. Asta îşi dorise Voltaire, lume şi iar lume. Primea în halat, papuci şi scufie. Avea o memorie uimitoare, îşi amintea de fiecare în parte, chiar dacă nu-l văzuse de zeci de ani şi pentru fiecare avea o vorbă bună, spirituală, personală.

Printre vizitatori se afla şi *monsieur* de Beaumarchais.

Vestea sosirii lui Voltaire îl emoţionase. Cât era el, Pierre, de lipsit de respect, pentru omul acesta bătrân nutrea stimă şi admiraţie. Voltaire trăise cei optzeci şi trei de ani aşa cum îşi dorea el să-şi trăiască viaţa. Toate zilele lui fuseseră pline de pasiune, literatură înaltă, intrigi mărunte, glorie, succese, teatru, bani, lupte şi izbânzi pentru libertate şi raţiune. Acum trăia ca un senior înconjurat de supuşii săi, o împărătească şi un mare rege îl tratau de la egal la egal, numele lui răsuna peste mări şi ţări. Succesele sale în lupta împotriva nedreptăţii şi a prostiei privilegiate intraseră în istorie. Moşneagul acesta

putea să-şi spună: dacă acum, când se pregătea s-o părăsească, lumea se făcuse puţin mai inteligentă şi mai dreaptă decât pe vremea când îi păşise pragul, aceasta era în mare parte meritul lui.

Înălţător lucru era că, de ani de zile, omul acesta îl preţuia şi îl considera pe Pierre ca egal în valoare cu sine însuşi. Voltaire pusese în scenă *Bărbierul* la teatrul său particular de la Ferney şi scrisese în memoriile sale lucruri extrem de măgulitoare despre Pierre.

Şi de data aceasta, bătrânul îl cinsti mai mult ca pe alţii. Se apropie de el, străbătând mulţimea de musafiri care îi făcea respectuos loc, şi îl salută cu „Scumpul meu prieten şi coleg", iar apoi îl îmbrăţişă. Pierre îl conduse atent şi respectuos înapoi la locul lui. „Ştii, dragul meu — îi povesti Voltaire — că fără dumneata n-aş fi scris *Irène*? Succesul *Bărbierului* dumitale m-a îndemnat să mai încerc o dată bătrâna mea mână. Desigur că lucrarea dumitale excepţională mi-a pricinuit şi puţină supărare. Ai să găseşti în piesa mea un preot cu numele Léonce. Omul acesta se numea la început Basile. Dar de când a apărut pe scenă Basile al dumitale, numele stârneşte asociaţii care nu se potrivesc cu caracterul întunecat al bătrânului meu preot. Numele de Basile îţi aparţine, dragă prietene, pentru veacurile ce urmează." Pierre, de obicei atât de priceput la vorbă, nu ştia ce să răspundă. Prezenţa bătrânului îl intimida. Era un bătrân neînchipuit de slab, într-un halat mult prea larg, cu faţa urâtă, încadrată grotesc de scufie, dar cu ochi inteligenţi, binevoitori şi nemaipomenit de vii, o grămăjoară de oase şi piele tăbăcită în care sălăşluia cel mai viguros spirit al vremii.

Sosi o delegaţie a Academiei să-l salute pe Voltaire. Veniră membrii Teatrului Francez. Şi chiar actorii, domni şi doamne trecuţi prin multe, erau emoţionaţi că îl vedeau în mijlocul lor pe poetul care devenise aproape o legendă pentru ei. Piesa pe care trebuiau să o joace acum, bătrânul o începuse la optzeci şi doi de ani, iar când munca îl obosise, o pusese deoparte şi începuse o piesă nouă, *Agathokles*, apoi reluase tragedia *Irène*, şi o terminase. Era însufleţită de aceeaşi ură nestăvilită

împotriva prejudecăţilor ca şi piesele sale mai timpurii. Când studiară piesa cu de-amănuntul, actorii înţeleseră: vigoarea bătrânului nu slăbise. Omul gârbovit, fără dinţi, era acum, ca şi cu zeci de ani în urmă, un izvor de energie, o flacără măreaţă, nemiloasă, îndreptată împotriva răului.

Voltaire discută aprins cu ei, ascultă părerea lor despre tragedie, acceptă unele propuneri, respinse altele. Stabili că se vor face repetiţiile la el acasă, pentru că nu avea destulă putere să meargă la teatru. În primul rând, voia să le citească a doua zi întreaga piesă. Chiar şi acum le recită pasaje izolate şi, cu toate că era în halat şi scufă, versurile produceau o impresie adâncă, aşa cum ieşeau din gura lui ştirbă.

Sosiră alţi musafiri. Spuseră că toată rue de Beaune şi Quai de Théatins erau înţesate de curioşi. Iar cei ce se adunaseră afară nu erau numai literaţi sau amatori de teatru ci, în majoritatea lor, oameni din ateliere, magazine, cafenele şi taverne, era populaţia Parisului. Lumea nu spunea: vrem să vedem pe omul care a scris *Henriada* sau *Candide*, *Mérope* şi *Zaïre*; spunea: vrem să vedem pe omul care a luptat pentru familia nevinovată a lui Calas{58} şi pentru Sirven{59} şi ai lui, pentru *madame* de Bombelles, pentru bietul Martin cu toţi ai săi, pentru Montbailli, condamnat pe nedrept, pentru soţia şi copilul lui care încă nu se născuse, pe omul care s-a împotrivit pângăririi cadavrului artistei Adrienne Lecouvreur şi care a anulat birurile ticăloase pe pământurile lui şi în satul lui şi i-a făcut pe toţi cei ce locuiesc şi muncesc la Ferney mai deştepţi, mai bogaţi şi mai fericiţi.

Pierre nu se putea desprinde de acolo, îl impresiona scena: Voltaire înconjurat de curtea lui. Contrar obiceiului său, era modest, nu se amesteca în discuţia dintre Voltaire şi actori, cu toate că ar fi putut să-şi dea părerea, şi nici în conversaţia musafirilor. Stătea tăcut şi respectuos la marginea cercului care-l înconjura pe Voltaire, privea şi asculta. Ceea ce exprima micuţul templu din grădina sa, în mod simbolic, era strict adevărat: pana îi procurase acestui moşneag atâta faimă şi putere cum niciodată coroana nu hărăzise vreunui rege. Pierre se simţea fericit că soarta şi înrudirea spirituală îl legase de el.

În ziua următoare, Voltaire primi trei sute de persoane şi o zi după aceea alte patru sute. Veniră Necker şi *madame* Dubarry, Condorcet şi Turgot. Veni cavalerul von Gluck, marele compozitor. Era un om foarte mândru, dar îşi amânase plecarea la Viena ca să aibă cinstea şi fericirea să-l vadă pe Voltaire. Câteva ceasuri mai târziu veni marele adversar şi rival al lui Gluck, Piccini. Veniră marchizul de Vaudreuil, Gabrielle Polignac şi Diane Polignac. Veniră poeţii şi scriitorii Parisului, „întreg Parnasul, de la străfundurile până la culmile sale", cum se exprimă unul din domni. Veni sculptorul Pigalle; avea ordin din partea lui *monsieur* d'Angivillers să cioplească dintr-un porfir deosebit de preţios statuia celui mai mare soldat al secolului, mareşalul de Saxa, şi a celui mai mare gânditor şi poet, *monsieur* de Voltaire.

Veni şi doctorul Franklin.

Veni plin de curiozitate şi admiraţie. De zeci de ani era în corespondenţă cu Voltaire, care îl preţuise totdeauna pe el şi cauza lui. În *Dicţionarul filozofic*, Voltaire îl lăudase sus şi tare pentru că învinsese fulgerul, descoperise legile lui, contribuind astfel în mare măsură la lupta împotriva superstiţiilor legate din cele mai străvechi timpuri de fulgere şi furtuni. Dar, mai presus de toate, Voltaire contribuise mai mult ca oricare la răspândirea ideilor pe baza cărora fusese clădită eliberarea Americii. De aceea Franklin, pe care-l însoţea William, sosi la marele său coleg într-o stare de spirit aproape solemnă.

În camera lui Voltaire se găseau vreo douăzeci de persoane. Voltaire se odihnea pe pat, avea puţină febră şi ochii căzuţi în fundul capului îi străluceau, şi mai viu ca de obicei, deasupra nasului mare, ascuţit, pe faţa lui descarnată. Voi să se ridice, dar Franklin, care se apropiase imediat de pat, nu-l lăsă şi-l reţinu cu un gest blând, dar energic.

Voltaire spuse că îi părea bine că-l poate felicita personal pe Franklin pentru victoriile obţinute de trupele sale. Vorbea englezeşte. Franklin răspunse că oricine se ocupa de literatură în America vedea în Voltaire pe tatăl republicii americane. „Dacă aş fi la fel de tânăr ca dumneata, prea stimate domn, răspunse Voltaire, aş traversa oceanul ca să vizitez fericita

dumitale ţară." Cită din memorie versuri din *Oda pentru libertate* a lui Thomson care fusese la modă cu patruzeci de ani în urmă şi de care Franklin abia îşi mai aducea aminte. Nepoata lui Voltaire se plânse în numele celorlalţi vizitatori că discuţia se purta în englezeşte şi că nimeni nu-l înţelegea. „Vă rog să mă scuzaţi, spuse Voltaire, m-am lăsat furat de plăcerea copilărească de a vorbi aceeaşi limbă ca doctorul Franklin."

William Temple se retrăsese, dintr-o lăudabilă modestie, printre ceilalţi. Franklin îl chemă şi-l prezentă lui Voltaire. Băiatul se înclină adânc. Voltaire îl privi lung, cu ochii săi sfredelitori. Apoi spuse în franceză: „Eşti fericit, dragă tinere, căci ţi-a fost dat să trăieşti într-o ţară mare, în vremuri fericite. Apleacă-te mai mult", îl rugă el şi, punându-i mâna bătrânească pe creştet, spuse în engleză: „Dumnezeu şi libertate". Apoi o repetă şi în franceză. Toţi erau emoţionaţi.

O oră mai târziu, Voltaire îl primi pe trimisul Angliei, lord Stormont.

Lumea venea fără încetare, iar Voltaire vorbea, conducea repetiţiile piesei, lucra cu înfrigurare la îmbunătăţirea ei, citea scrisori, dicta răspunsuri lungi, făurea planuri.

Credinciosul Wagnière se simţea din zi în zi mai prost în mijlocul acestei agitaţii. Îl chinuia nu numai teama pentru sănătatea stăpânului, care se topea văzând cu ochii, îl apăsa parcă şi mai mult o altă grijă. Wagnière era un partizan pasionat şi sever al raţiunii, un partizan incoruptibil. Voltaire însă avea prea puţină înţelegere pentru demnitate. Unul din principiile sale era că nu este nevoie să devii martir, deoarece adevărul poate fi propovăduit şi cu mijloace îndoielnice. Îşi renega fără nici un fel de scrupule operele, ba chiar le ataca în mod neruşinat, ori de câte ori recunoaşterea lor ar fi putut să-i pricinuiască neplăceri. Acum Wagnière se temea că la Paris stăpânul lui s-ar putea lăsa ademenit să-şi renege nu numai anumite lucrări izolate, ci întreaga operă şi toate principiile.

Oricât de nepăsător se pretindea Voltaire şi oricât de eliberat de prejudecăţi, ideea că trupul lui ar putea fi zvârlit în groapa de gunoi, ca fiind al unui eretic, aşa cum se întâmplase pe vremuri cu rămăşiţele pământeşti ale actriţei Adrienne

Lecouvreur, îl chinuia. La Ferney s-ar fi găsit mijloace pentru a împiedica una ca asta. Dar dacă avea să se stingă la Paris, în starea de necredinţă în care se afla, Biserica i-ar fi refuzat o înmormântare normală şi Wagnière nu se îndoia că Voltaire era hotărât să facă sacrificii mari, chiar să-şi renege toate principiile, doar ca să-şi apere trupul de pângărire.

Temerile i se întăriră când sutanele începură să roiască în jurul marelui eretic, mânate de ambiţia de a-l converti. Veni, ceremonios şi demn, canonicul de la Saint-Sulpice, *monsieur* de Tersac. Îl prelucra pe Voltaire cu blândeţe, dar fără încetare, nepotul lui, abatele Mignot. Veni, recomandat de cineva, un abate Gaultier. Voltaire discută cu el îndelung şi cu din ce în ce mai multă plăcere. Apoi spuse către Wagnière: „Ăsta este un om cumsecade, prietenos şi simplu, ăsta o să-mi uşureze spovedania şi retractarea când îmi va sosi ceasul. Pe ăsta să-l ţinem minte."

„*Ecrasez l'infâme*, striviţi ticăloşia", fusese în ultimele decenii parola lui Voltaire şi prin „*infâme*", „ticăloşie", înţelegea fanatismul prejudecăţilor, intoleranţa, Biserica. În lupta împotriva prejudecăţilor pe care stăpânul lui o purtase cu atâta patimă, uitare de sine şi măreţie, Wagnière vedea meritul său cel mai de preţ. Din cauza aceasta suferea când auzea cuvintele pe care le rostea acum bătrânul apostol al adevărului, fie chiar şi în glumă, şi se temea ca intenţia să nu fie serioasă, ca Voltaire să nu se lase antrenat în ultimele sale zile să nege concepţiile de bază ale unei vieţi întregi.

Îl imploră pe Voltaire să scrie o declaraţie care să încânte cu vorbe alese Biserica, dar care totodată să nu trădeze principiile filozofiei. Dacă nu făcea asta la timp, atunci desigur că în ceasul de apoi, când poate nu va mai fi în deplina posesie a minunatei sale minţi, Biserica îl va ataca, folosindu-se de slăbiciunea lui şi îl va îndupleca să dea declaraţii care să depăşească mult intenţiile sale. Voltaire rânji: „Pot să-ţi dau declaraţia pe loc, dragul meu". Se aşeză şi, cu scrisul lui ordonat, citeţ, aşternu: „Mor cu credinţa în Dumnezeu, iubindu-mi prietenii, fără ură împotriva duşmanilor, cu scârbă faţă de superstiţii". Wagnière împături

cu bucurie declaraţia.

Câteva zile mai târziu, două săptămâni după sosirea sa la Paris, Voltaire fu într-adevăr năpădit, în timp ce dicta, de un violent acces de tuse şi scuipă sânge. „Acum i-a venit timpul bunului nostru abate Gaultier”, gemu, horcăi, rânji el şi sângele îi ţâşni şiroaie pe nas şi pe gură. Curând sosi şi abatele. Wagnière trebui să-i arate declaraţia şi Voltaire îl întrebă dacă era suficientă pentru a-i asigura o înmormântare onorabilă. Privea cu teamă faţa abatelui, să vadă dacă acesta era destul de prost. „Din păcate nu, spuse abatele. Trebuie să ne încheiem micile noastre socoteli ceva mai temeinic.”

La cererea lui Gaultier, Voltaire se spovedi. Apoi, în prezenţa nepotului său, abatele Mignot, a încă unui preot şi a secretarului Wagnière, întocmi o declaraţie precum că se spovedise abatelui Gaultier şi că murea în sânul Bisericii catolice în care se născuse.

Abatele Gaultier reciti hârtia. „Cred că ajunge”, observă Voltaire cu şiretenie şi teamă. Dar abatele clătină din cap şi spuse: „Din păcate nu, stimate domn”. „Dar ce să mai scriu? întrebă Voltaire. Blând, dar energic, abatele porunci: „Scrieţi: «Dacă am supărat vreodată Biserica, o rog pe ea şi pe Dumnezeu să mă ierte»”. Wagnière scrâşni din dinţi. „Chiar aşa trebuie?” întrebă Voltaire. „Scrieţi fără teamă, dragă maestre, îl îndemnă preotul. Un mic document ca acesta nu doare pe nimeni.”

Voltaire scrise. Wagnière privea mâna slabă care scria — îi venea greu lui Voltaire să scrie asemenea cuvinte. „Şi acum, domnilor, se adresă abatele celorlalţi, confirmaţi prin semnătura dumneavoastră că *monsieur* Voltaire a semnat această declaraţie cu mâna lui, din proprie voinţă şi în deplina posesie a facultăţilor sale mintale.” Cei doi preoţi semnară, credinciosul Wagnière refuză încruntat.

Când Voltaire rămase singur cu credinciosul secretar, încercă să se dezvinovăţească. „Trebuie să înţelegi, explică el, este neplăcut să-ţi închipui că ai să fii zvârlit în groapa cu gunoi. Sigur, ştiu că este o prejudecată de care însă nu m-am dezbărat şi din pricina ei popii mă au într-o oarecare măsură

la mână. Dar până în cele din urmă tot eu am să-mi râd de ei, respectiv hoitul meu. Afacerea pe care o fac cu Biserica este destul de bună. Am scris cincizeci de mii de pagini şi, pentru fiecare din ele în parte, popii m-ar arunca la groapa de gunoi, iar cu trei rânduleţe îi oblig să mă înmormânteze cum se cuvine." Dar cum socoteala asta nu-l impresiona pe Wagnière, Voltaire continuă: „Când ai să fii tot atât de bătrân ca şi mine, dragul meu, ai să înţelegi că Henric cel Mare avea dreptate şi că Parisul merită o liturghie"{60}. Totuşi Wagnière rămase întristat.

Între timp, abatele Gaultier se duse în grabă cu preţiosul său document la superiorul său, canonicul de la Saint-Sulpice. Acesta, invidios că nu el, ci micul abate reuşise să-l convertească pe eretic, găsi declaraţia prea generală şi prea apoasă ca să poată fi acceptată ca retractare a atâtor erezii făţişe şi ofense grave. O asemenea declaraţie nu era suficientă pentru a-i înlesni lui Voltaire reprimirea în sânul Bisericii. Abatele, înfuriat şi îndârjit, fugi înapoi la casa bolnavului să-i stoarcă o declaraţie mai amplă.

Acesta însă se simţea mai bine şi nu-l primi. Iar când neobositul abate se prezentă din nou în ziua următoare, Voltaire se simţea şi mai bine, iar abatele trebui să plece tot cu mâna goală. În ziua a treia, bolnavul se simţi chiar atât de bine, încât trimise vorbă celui ce se ruga să fie primit că avea să fie ocupat toată luna şi n-avea timp de el.

Voltaire se restabili uimitor de repede. În curând, începu din nou să primească tot mai multă lume, scria, dicta, repeta cu actorii ca şi înainte, lucra până la epuizare.

Apoi, peste câteva zile, se ridică din pat şi porni să întoarcă vizitele ce i se făcuseră.

Îmbrăcat după moda veche, cu dichis, cu trupul şubred înfăşurat în stofe şi blănuri, se lăsă purtat pe o litieră prin oraşul său, Paris. Era o zi friguroasă, însorită. Totuşi puse să se dea la o parte perdelele litierei; voia să vadă străzile, oamenii, Parisul. Pretutindeni era recunoscut, lumea se oprea, îl saluta până la pământ, îl aclama. Când intra în vreo casă, pâlcuri dese de curioşi se adunau şi aşteptau să se arate din

nou. Vestea se răspândi ca un fulger; Voltaire putea fi văzut, lumea se aduna în stradă ca la marile ceremonii ale Curţii.

Când se întoarse, ambele poduri ale senei, Quai de Théatins şi rue de Beaune erau atât de ticsite de lume, că nu era chip să treacă. Poliţiştii trebuiră să-i croiască drum litierei, mai cu rugăminţi, mai cu forţa. Astfel fu purtat Voltaire spre casă, printre ziduri de admiratori, iar obrajii îi erau îmbujoraţi de frig şi bucurie.

Toinette, care de la întâlnirea ei cu Franklin se credea menită să protejeze tot ce era progresist, ar fi pus la cale cu plăcere o întâlnire senzaţională cu Voltaire. Toată clica mov împărtăşea entuziasmul la modă pentru marele scriitor, iar acesta se străduia de ani de zile să stabilească relaţii amicale cu Toinette. Scrisese o mică piesă pentru ea şi în operele lui îi spusese, sub formă de aluzii transparente, lucruri măgulitoare. Toinette nu rămăsese indiferentă la atenţia ce i-o acorda. Dar îşi dădea seama că întreaga Europă ar considera primirea oficială a lui Voltaire la Versailles ca o demonstraţie politică.

Diane Polignac cea deşteaptă găsi o soluţie. „Nu s-ar putea, propuse ea, să i se pună la dispoziţie lui Voltaire loja şambelanului de serviciu? Deoarece loja se afla lângă cea a Toinettei, s-ar putea astfel aranja fără greutate o convorbire degajată, simplă."

În schimb, Louis se înfurie când Toinette îi vorbi de acest proiect. „*Madame*, vă interzic, ţipă el, auziţi, vă interzic să intraţi cumva în legătură cu marele eretic. O convorbire cu el ar fi o pângărire." Toinette răspunse: „*Monsieur* de Voltaire este cel mai mare scriitor al ţării dumneavoastră, sire, şi probabil al lumii." „Şi fără îndoială, cuvintele lui au muzicalitate, ironiză Louis. Dar vă interzic să ascultaţi această muzică."

După ce se linişti puţin, îşi expuse motivele. „Fratele nostru Josef este, desigur, un liber-cugetător. Dar chiar şi el s-a ferit de a intra în legătură cu acest gunoi sclipitor." Plin de o mulţumire răutăcioasă, povesti ceea ce Toinette cunoştea de mult: „Bătrânul a crezut că împăratul îl va vizita când va trece

prin Ferney. Şi-a împodobit de sărbătoare satul şi castelul şi a ridicat arcuri de triumf. Dar s-a înşelat. Josef al nostru a dat ascultare sfatului înţelept al augustei doamne, regina mamă, şi a trecut mândru pe lângă eretic şi tot dichisul lui. Iar acum vreţi să staţi de vorbă cu ateul la teatru, în văzul întregii lumi? Niciodată. Vă interzic. Niciodată."

În aceeaşi zi, Maurepas îl întrebă: „Aveţi cunoştinţă, sire, că *monsieur* de Voltaire se află în capitala dumneavoastră?" „Credeam, răspunse rece Louis, că domnul e surghiunit." — „N-a fost chiar un surghiun, zise Maurepas. Fusese o dorinţă a răposatului rege, care, fără îndoială, a pierit o dată cu răposatul." — „Dorinţa aceasta o am şi eu", răspunse sec Louis. „Dar nici dumneavoastră, sire — observă ministrul — nu veţi socoti potrivit ca bătrânul domn să fie îndepărtat cu forţa din oraşul său natal." — „Asta, din păcate, nu e posibil", recunoscu Louis întristat. „Mă întrebam chiar, continuă Maurepas, dacă n-ar fi potrivit să i se acorde omului care, în orice caz, este scriitorul cel mai respectat din Europa şi este şi foarte în vârstă, o mică cinstire şi în patria sa." — „Nu, răspunse brusc Louis. Este de datoria mea să apăr credinţa şi morala. De fapt, ar trebui să izgonesc cu ruşine din capitala mea pe acest babalâc necredincios. Mi se pare că dacă nu iau în seamă prezenţa lui, am dovedit destulă bunăvoinţă şi respect pentru literatură."

Furia lui Louis era mai mare decât o arătau cuvintele sale. După plecarea lui Maurepas, contemplă cărţile şi broşurile lui Voltaire pe care le ţinea în dulapul cu otrăvuri. Erau multe. Erau tipărite la Amsterdam şi Leyden, la Hamburg şi la Londra, dar pătrundeau în Franţa. Graniţele nu fereau ţara de ele mai mult decât o fereau de vânt. Era un avertisment, o pedeapsă a Domnului, că autorul acestor scrieri sosise la Paris îndată după încheierea tratatului cu rebelii. Acum amândoi moşnegii cei răi, Franklin şi Voltaire, îi stăteau pe cap. Obraznici şi fără ruşine, se cuibăriseră în mijlocul oraşului său, Baal şi Beelzebub, şi însăşi soţia sa şi miniştrii săi îi cinsteau.

Prezenţa lui Voltaire îl făcu pe Louis şi mai puţin maleabil

în chestiunea americană. Franklin îi sfătuise pe domnii francezi: „Purtaţi-vă cu duşmanii dumneavoastră aşa cum s-au purtat şi ei cu dumneavoastră în anul cincizeci şi cinci. Daţi ordin ca vasele lor să fie atacate fără vreo comunicare diplomatică. Trimiteţi o flotă peste ocean şi izolaţi flota amiralului Howe care s-a aventurat în estuarul fluviului Delaware. Apoi o să mai aveţi timp destul să declaraţi război." Chiar şi mulţi dintre generalii şi miniştrii francezi socoteau că, odată tratatul semnat, adversarul trebuia luat prin surprindere şi atacat. Vaudreuil cel nerăbdător, toţi membrii clicii mov îndemnau la acţiune. Dar când Vergennes îi vorbi regelui de propunerea lui Franklin, Louis protestă indignat: „Să mă ferească dumnezeu de o asemenea perfidie". Tot mai spera să poată evita războiul. Se crampona cu încăpăţânare de ficţiunea că tratatul nu era valabil atât timp cât nu sosise încă ratificarea lui de către Congres şi insista să se menţină relaţii amicale, cu Anglia.

Cu timpul însă, duplicitatea poziţiei sale începu să-l apese. I se părea necinstit ca el, om de cuvânt, să stea prieteneşte de vorbă cu trimisul englez, după ce semnase tratate împotriva ţării lui. Se hotărî să comunice oficial regelui Angliei că Franţa a recunoscut independenţa Statelor Unite şi însărcină pe Vergennes să motiveze măsura luată printr-o notă oficială.

Vergennes îşi aminti că, pe la sfârşitul lui octombrie, Beaumarchais prezentase un memoriu la care anexase conceptul unei declaraţii pe care el, Beaumarchais, ar face-o dacă ar fi regele Franţei. Vergennes puse să se caute memoriul şi găsi comunicarea redactată de Beaumarchais foarte potrivită. Era plină de elan şi totodată concretă. Ministrul nu se dădu în lături să folosească în declaraţia pe care o prezentă regelui o mare parte din frazele lui Pierre. Louis citi, suspină, semnă. Documentul fu expediat la Londra şi contele de Noailles, trimisul francez la Curtea de la Saint-James, înmână prim-ministrului britanic nota lui *monsieur* de Beaumarchais.

Ca urmare, Londra îşi rechemă reprezentantul. Versailles-ul procedă la fel. Acestea se petrecură la 13 martie.

În aceeaşi zi, Vergennes comunică doctorului Franklin că,

de acum înainte, Curtea de la Versailles îi considera pe trimişii Congresului ca reprezentanţii plenipotenţiari ai celor treisprezece State Unite ale Americii şi cerea să i se acorde onoarea să-i prezinte în această calitate maiestăţii-sale preacreştine.

Invitaţia îi bucură pe delegaţi, dar le pricinui griji noi. Îmbrăcămintea cu care trebuiau să se prezinte la Curte era fastuoasă, complicată, şi nu aveau decât o săptămână la dispoziţie pentru confecţionarea ei. Pe de altă parte, Franklin voia să apară în haina sa cafenie, la care lumea se aştepta desigur şi cu ocazia aceasta. Totuşi se lăsă înduplecat să-şi comande o perucă. Dar toate perucile pe care i le încercară se dovediră prea mici. „Nu peruca este prea mică, *monsieur*, strigă în cele din urmă frizerul exasperat. Capul dumneavoastră este prea mare." Tot Parisul râse încântat: „Are capul prea mare."

Iar Franklin nu se mai sinchisi de indicaţiile şambelanilor şi maeştrilor de ceremonii, ci hotărî să se îmbrace simplu, demn şi fără zorzoane de Curte. Poate că era o impertinenţă, dar poate că tocmai o astfel de simplitate avea să impresioneze.

Prin urmare, la 20 martie, Benjamin Franklin, săpunar, tipograf, librar, profesor de înot, telal, editor, fizician, comerciant, *doctor honoris causa*, inventator, desenator de bancnote, scriitor, filozof, delegatul Statelor Unite ale Americii, se duse la Louis de Bourbon, regele Franţei.

Străzile de acces şi imensa curte exterioară a Versailles-ului erau pline de curioşi. Erau dornici să ştie dacă Franklin va îndrăzni să se prezinte cu hainele sale obişnuite; ar fi fost dezamăgiţi dacă n-ar fi făcut-o. Dar când se ivi într-adevăr, fără perucă şi fără sabie, cu haina cafenie şi pantalonii cafenii, purtând pe nas ochelarii cu ramă de oţel, cu părul îngrijit pieptănat „*à la quaker*", rămaseră totuşi fascinaţi de atâta îndrăzneală şi demnitate. Era prima dată când cineva mergea la Curte în haine simple de burghez; desigur şi prima dată când un reprezentant al rebelilor era primit de un rege preacreştin.

Vergennes se puse în fruntea convoiului. Urcă scara mare

de onoare împreună cu delegaţii. Tobele răsunară, santinelele prezentară armele, uşile către camerele regelui se deschiseră şi colonelul celor o sută de gărzi elveţiene anunţă: „Domnii reprezentanţi ai celor treisprezece State Unite ale Americii”. Curteni, episcopi, diplomaţi, înalţi magistraţi umpleau anticamera interioară. Făcură loc lui Franklin şi însoţitorilor săi şi se înclinară. Chiar şi doamnele se ridicară de pe locurile lor şi făcură reverenţe adânci în timp ce Franklin trecea.

Delegaţii fură conduşi în dormitorul regelui. Louis, căruia audienţa aceasta îi era nesuferită, şedea la masa de toaletă cu un capot aruncat peste cămaşa deschisă, intenţionat neglijent. Frizerul se ocupa de el. Erau prezenţi cei şase domni ai serviciului intern, unul îi întindea ceremonios pantalonul, un altul ciorapii.

Vergennes prezentă regelui delegaţii. Louis le aruncă o privire fugară. Va să zică ăsta mare, solid, era conducătorul rebelilor. Franklin ăsta afurisit nu lăsa să se vadă cât de diabolic era, dar ce obraznică şi răzvrătit-burgheză era îmbrăcămintea lui! Cât de nestânjenit se ţinea, de parcă ar fi fost ceva firesc pentru el, de parcă i s-ar fi cuvenit să asiste la toaleta regelui preacreştin.

Louis fornăi puţin pe nas, apoi spuse fără să-i privească pe reprezentanţi: „Ei da, ei bine. Va să zică aşa, *messieurs*, transmiteţi Congresului urările mele de bine. Nu sunt nemulţumit de felul în care v-aţi purtat până acum în ţara mea.” Vorbea nelămurit; fără să ridice vocea şi totuşi înţeleseră cu toţii vorbele lui, căci se făcuse o linişte deplină în sală, nimeni nu mişca, unul din şambelani înţepenise cu pantalonii în mână, celălalt împietrise ţinând ciorapii.

Franklin îl privi liniştit pe domnul tânăr şi gras care era regele Franţei şi şedea într-o poziţie dizgraţioasă. Doctorul era un bun observator. Constată ce ciudat se contraziceau pe faţa acestui rege diferitele sale trăsături; tânărul domn cu nasul mare arăta ca un adevărat Bourbon, aşa cum erau înfăţişaţi pe monezi, şi totodată ca un prunc nevârstnic. Grăsimea lui era anormală, bolnăvicioasă; probabil că circulaţia sângelui sau vreo altă funcţie internă erau deranjate. Louis al

şaisprezecelea părea greoi, nedibaci, dar nu prost. Evident, nu era mare orator şi ceea ce spunea nu suna prea amical; dar în general rostise cuvinte obişnuite în astfel de ocazii. Franklin se mulţumi cu atât. Se înclină şi spuse: „Vă mulţumesc, sire, în numele ţării mele. Contaţi pe recunoştinţa Congresului şi pe respectarea cu credinţă a obligaţiilor pe care şi le-a luat.” — „Bine, *messieurs*”, răspunse Louis şi cu aceasta audienţa luă sfârşit.

Vergennes oferi delegaţilor o mare masă oficială. Toată nobilimea Franţei luă parte; acum, când Franklin fusese primit de rege, se grăbeau cu toţii să-l cunoască. La masă avu ca parteneră pe bătrâna şi respectata marchiză de Crequy. Aceasta studie cu uimire amănuntele îmbrăcăminţii lui. Totul pe el era cafeniu, haină, vestă, pantaloni, chiar şi mâinile, şi purta o cravată de pânză. Dar mai straniu era felul lui de a mânca: mânca sparanghelul cu mâna, iar pepenele cu cuţitul, îşi sparse nişte ouă într-un pahar, adăugă unt, sare, piper şi muştar, apoi mâncă totul cu linguriţa. Deoarece era un filozof celebru, ea îl întrebă dacă crede într-un dumnezeu personificat şi în nemurirea sufletului. În timp ce ducea la gură ciudata mâncare, Franklin confirmă cu tărie. Mai târziu, marchiza povesti că acest quaker avea maniere de sălbatic, dar concepţii sănătoase despre lume.

Louis îşi petrecu seara la *Trianon*, cu Toinette. Îşi îndeplinise promisiunea până la capăt. Acceptase chiar umilinţa de a adresa personal cuvântul rebelului în prezenţa întregii Curţi. Acum voia măcar să primească mulţumirile de la cea care iniţiase aceste necazuri şi să petreacă o noapte plăcută.

„Am auzit cu regret, sire — spuse Toinette — că l-aţi primit deosebit de rău pe doctorul Franklin.” — „Nici măcar nu şi-a pus perucă, bătrânul dumneavoastră bădăran, răspunse Louis. S-a prezentat fără ruşine, cu scăfârlia lui mare despuiată. Cum aş fi putut să mai şi zâmbesc?” — „Am să fiu cu atât mai amabilă cu el mâine, n-aveţi grijă”, declară Toinette. „Nu pot să vă împiedic, replică Louis morocănos. Tot Versailles-ul mi-e nesuferit de când se plimbă rebelul acolo ca la el acasă.” —

„Da — spuse dulce şi triumfător Toinette — acum am împrospătat puţin aerul.”

Dar Louis nu era arţăgos şi nu venise să se certe cu Toinette. Mâncă şi bău cu poftă, frumoasa sa nevastă îi plăcea, rămase peste noapte la *Trianon*, aşa cum îşi propusese şi se distră sub privirile rudelor austriace care îşi săpau groapa costumate în călugări.

Între timp, se iviseră noi divergenţe între delegaţii americani. Arthur Lee considerase de la început ca o greşeală gravă că Franklin, dispreţuind ceremonialul de Curte, se prezentase în faţa regelui cu ţeasta despuiată. Părerea lui o întări atitudinea distantă a lui Louis, care nu fusese decât răspunsul la desconsiderarea lui Franklin. Totuşi, Arthur Lee considera jignitor faptul că Louis îi expediase atât de grosolan pe delegaţii americani şi refuză a doua zi să mai meargă la Versailles, să se prezinte reginei, după cum era uzul.

Franklin luă în locul lui Arthur Lee pe nepotul său William şi se înfiinţară toţi trei la Versailles — el, William şi Silas Deane.

Toinette îl primi amical, puţin cochet, regina şi totodată doamna cu masca albastră, clipind din ochi ca unui complice. Lui Franklin îi plăcu agitaţia plină de splendoare, ceremonioasă şi feminină, legată de *lever*-ul reginei şi îl amuză faptul că asista acum în calitate oficială la toaleta acestei frumoase doamne cu care dusese o conversaţie cu rezultate atât de plăcute.

Conversaţia fu reluată acum. Cu o inocenţă bine jucată, ea îl întrebă ce impresie îi făcuse soţul ei, regele: „Este un monarh mărinimos, care promite mult”, spuse Franklin cu convingere. Toinette, la rândul ei, îl asigură: „V-a lăudat mult, *monsieur*, el vă preţuieşte şi vă iubeşte în mod deosebit”, şi-l privi drept în ochi. Apoi îi puse câteva întrebări dinainte pregătite despre experienţele sale electrice şi-l ascultă cu faţa atentă şi cu gândul aiurea.

Seara, după cină, trebui să asiste la jocul ei de cărţi. Ea îi ceru să stea în spatele scaunului ei şi câştigă. „Îmi aduceţi noroc, ambasadorul meu electric, spuse ea. Dar jucaţi şi

dumneavoastră.” Franklin se supuse şi câştigă şaptesprezece ludovici. Apoi însă Toinette începu să joace tare, îl uită, iar el folosi momentul ca să se retragă mulţumit, împreună cu Silas Deane, William şi cei şaptesprezece ludovici.

Pentru Silas Deane, ceasurile acestea petrecute la Versailles erau ultimele momente plăcute. Succesorul său, John Adams, om politic cunoscut, membru activ al Congresului, sosise în Franţa, iar lui Silas Deane nu-i rămânea decât să se înapoieze în America. Pleca cu inima grea. Îl durea nu numai faptul că era tratat cu atâta desconsiderare şi nerecunoştinţă, dar aci rămâneau prietenii săi cei mai buni, oameni care ştiau prea bine ce servicii adusese el ţării sale, iar dincolo îl aşteptau numai oameni porniţi împotriva lui, plini de prejudecăţi şi de neîncredere.

Lui Franklin îi părea rău că Silas Deane pleca. Avusese de multe ori de furcă cu el, dar omul cu vesta de atlas înflorat era bine intenţionat, patriot şi se lăsa, în cele din urmă, convins de argumente. Franklin îi promise să-l sprijine din toate puterile pe lângă Congres şi-l asigură că se va gândi de multe ori la el, fie chiar şi numai datorită iubitei *Enciclopedii*. Silas Deane zâmbi trist, spuse în câteva rânduri adio şi abia se hotăra să plece.

Deane nu avea de gând să-şi ia rămas bun de la Arthur Lee, dar, spre mirarea sa, Arthur Lee veni el. Veni supărat foc. Curtea de la Versailles numise ca ambasador pe lângă Congresul american pe *monsieur* Gérard şi se ceruse avizul lui Franklin şi al lui Silas Deane dacă această numire avea să fie agreată, dar nu şi al lui. Bănuia că în dosul acestei ofense se ascundeau manevrele perfide ale celor doi colegi.

Chiar dacă nu putea dovedi bănuiala aceasta, avea în schimb alte motive serioase de nemulţumire: printre actele pe care i le predase Deane lipseau documente de mare însemnătate. Cu un aer încruntat şi acuzator, întrebă ce se întâmplase. Silas Deane îi răspunse că erau acte pe care voia să le prezinte Congresului pentru apărarea sa; căci avea motive să presupună că anumite persoane îl calomniaseră la Philadelphia.

„De altfel — continuă Arthur Lee fără să ţină cont de răspunsul lui Silas Deane — chiar şi în hârtiile pe care aţi binevoit să le predaţi se pot descoperi de la prima vedere puncte neclare. De pildă, printre cheltuielile delegaţilor figurează o mie patru sute şaptezeci de livre pentru cumpărarea unei *Encyclopédie des arts et des métiers*, dăruită doctorului Franklin. Vă rog să mă lămuriţi.” — „Cu plăcere, răspunse politicos Silas Deane. Noi, dumneata şi cu mine, am dăruit această mare operă doctorului Franklin de ziua lui.” — „V-aţi permis — spuse Arthur Lee cu vocea lui inegală — să faceţi un cadou atât de costisitor în numele meu, fără să mă întrebaţi? Într-o vreme când în America trebuie să dai aproape un dolar de-al Congresului pe un penny de bronz, dumneavoastră dăruiţi, în contul ţării, doctorului Franklin cărţi în valoare de o mie patru sute şaptezeci de livre?” — „Nu v-am întrebat — răspunse Silas Deane — cu un calm agresiv, pentru că tot aţi fi spus nu. Mă simt acoperit faţă de Congres deoarece *Enciclopedia* a fost cumpărată din hotărârea majorităţii.” — „Cum aşa?” întrebă Arthur Lee nedumerit. „De fapt nu l-am întrebat nici pe doctorul Franklin — îl lămuri Silas Deane — dar cu aceeaşi siguranţă cu care ştiu că aţi fi fost împotrivă, îndrăznesc să afirm că el ar fi spus da. — „Cu asemenea sofisticării franceze — declară violent Arthur Lee — aţi făcut ani de zile America de râs.” — „Cu asemenea sofisticării franceze — răspunse Silas Deane — doctorul Franklin a salvat America de la pieire.” Arthur Lee încrucişă braţele, împungând aerul cu fruntea. „O să vi se arate dincolo, domnule — îl ameninţă el — ce gândeşte America despre dumneavoastră.”

Dar *monsieur* de Beaumarchais îl încurajă pe Silas Deane, când acesta îşi luă rămas bun de la el: „Să-ţi spui deschis părerea în faţa Congresului, în numele dumitale şi al meu. Să le spui domnilor de la obraz ce meschin şi nerecunoscător se poartă. Să nu te temi de nimic, onorate Mr. Deane. Franţa nu părăseşte pe nimeni la nevoie, dacă a promis că ajută. Bizuiete pe rege şi pe casa *Hortalez et Compagnie*.”

Arthur Lee, prea puţin satisfăcut de convorbirea avută cu Deane, trimise lui Franklin o scrisoare lungă şi foarte amară. Enumeră toate neregulile pe care credea că le descoperise. Scria că se plânsese de mai multe ori, dar că Franklin obişnuia să nici nu răspundă măcar la scrisorile sale. „Dacă aş fi cel mai înrăit duşman al Americii, n-aţi putea să mă trataţi altfel, scrise el. Am dreptul să cunosc motivele atitudinii dumneavoastră. Dacă aveţi să-mi reproşaţi ceva, apoi spuneţi-o deschis, să mă pot apăra. Dacă nu, de ce nu vă respectaţi obligaţiile faţă de ţară şi faţă de mine? Numiţi aceasta ordine, bună cuviinţă, colaborare, dreptate?”

La rândul lui, Franklin îi scrise: „Este adevărat că n-am răspuns la unele din scrisorile dumneavoastră. Nu răspund cu plăcere scrisorilor scrise la mânie. Sunt un om bătrân, nu mai am mult de trăit, am mult de lucru şi n-am timp de certuri. Am tăcut la permanentele dumneavoastră dojeni şi la continua pisălogeală, pentru că nu voiam să primejduiesc demnitatea şi succesul misiunii noastre. Iubesc pacea, am respect pentru calităţile dumneavoastră şi milă pentru mintea dumneavoastră bolnavă, care se zbuciumă mereu de gelozie din pricina bănuielilor şi a impresiei că alţii vă vor răul şi vă desconsideră. Dacă n-o să faceţi curând ceva ca să scăpaţi de boala asta psihică, o să ajungeţi cu siguranţă la nebunie. Cunosc simptomele bolii dumneavoastră din cazuri asemănătoare. Dumnezeu să vă ferească de o soartă atât de îngrozitoare şi, în numele lui, vă rog să mă lăsaţi în pace.”

Franklin reciti cele scrise, se scărpină, eczema îl supăra mai mult în ultima vreme. Găsea că scrisoarea lui era răspunsul potrivit, dar n-o expedie.

Arthur Lee însă nu încetă cu plângerile şi reproşurile. Mai primi sprijin şi de la alţi doi trimişi ai Congresului care sosiseră între timp la Paris, fratele său, William Lee şi Mr. Ralph Izard.

Ralph Izard era un bărbat la treizeci şi cinci de ani” bogat şi răsfăţat. Studiase în Anglia şi se împrietenise acolo cu oameni de stat şi scriitori de seamă. Pe atunci, tânărul domn din colonii trebuise să fie prezentat şi regelui Angliei, dar pentru

că ceremonialul prevedea îngenuncherea iar principiile lui îi interziceau să plece genunchiul în faţa vreunui muritor, refuzase să se înfăţişeze la Curte. Mai târziu, când izbucnise conflictul cu coloniile, se înapoiase în America şi se alăturase cu înflăcărare cauzei răsculaţilor. Acum fusese numit de Congres ambasador pe lângă Curtea din Toscana. Cum însă această Curte nu recunoştea încă Statele Unite, Congresul hotărâse că va rămâne deocamdată la Paris să-i ajute pe Franklin şi pe Lee.

Celălalt ambasador proaspăt sosit, William, fratele lui Arthur, era un demn reprezentant al familiei Lee, deşirat, talentat, neîncrezător, certăreţ. Pe el, Congresul îl numise la Berlin. Dar nici Curtea aceea nu recunoştea Congresul, ca şi cea din Toscana, şi deci William Lee primise şi el ordinul să-l sprijine cu vorba şi fapta pe Franklin.

Noii veniţi se solidarizară de îndată cu Arthur Lee. Toţi trei erau tineri şi plini de temperament. Felul blând a lui Franklin li se părea lenevie, slăbiciune, ramolisment. Acum, după încheierea tratatului, socoteau că trebuia să se ceară guvernului francez din ce în ce mai mult, bani, trupe, vase. Împotrivirea lui Franklin li se părea o uşurinţă criminală.

Tocmai în mijlocul primelor lor ciocniri neplăcute cu Franklin, sosi omul pe care Congresul îl alesese ca urmaş al lui Silas Deane, John Adams.

Franklin şi Adams lucraseră ani de zile împreună, redactaseră împreună prima formă a *Declaraţiei de Independenţă*. Îşi recunoşteau reciproc calităţile, dar nu se iubeau. John Adams avea patruzeci şi cinci de ani, era de meserie avocat şi obişnuia să-şi spună părerea în cuvinte răsunătoare, cu multe comparaţii din Biblie sau antichitate. Anii războiului împotriva francezilor şi a indienilor marcaseră adolescenţa lui, era un patriot înflăcărat. Declarase de atunci că dacă americanii ar reuşi să izgonească de pe continent pe galii certăreţi, ar întrece până într-un secol toate popoarele, ca număr, şi ar eclipsa vechiul continent. Europa i se părea decadentă şi visa, încă din tinereţe, un puternic imperiu american clădit pe virtute.

John Adams avea la activul său succese politice răsunătoare; *Declaraţia pentru independenţă* fusese adoptată în mare parte şi datorită lui. Congresul aprecia mult pe omul acesta neobosit, activ, şi când ştirea mult dorită a alianţei cu Franţa întârzia şi nu se realiza, fu numit delegat în locul lui Silas Deane, ca să grăbească încheierea pactului.

Acum însă, Mr. Adams găsise pactul semnat şi deci nu prea mai avea ce căuta în Europa. Dar dorinţa lui arzătoare de activitate nu-i dădea pace. Începu să studieze documentele delegaţiei.

Mr. Adams era un domn scund, corpolent, plin de temperament, cu capul chel şi lat, a cărui lăţime era şi mai mult scoasă în evidenţă de smocurile stufoase de păr din părţi. Capul acesta se clătină de multe ori în semn de dezaprobare când studie actele delegaţiei. Se apucă să facă ordine în haosul acela de nedescris. Când îl văzu pe Franklin zâmbind blând şi puţin amuzant, îi explică: „Puteţi să numiţi metodele mele birocraţie; romanii îi spuneau disciplină. Un lucru e sigur: fără o asemenea *birocraţie* nu se poate realiza nimic măreţ. Cum să clădim un stat mare, care să le întreacă pe celelalte, dacă nu suntem în stare să facem ordine în căsuţa noastră de la Passy?”

Mr. Adams locuia la Passy, în casa lui Franklin, care era considerată sediul delegaţiei americane. Putea deci să observe îndeaproape felul de viaţă a lui Franklin. Cei doi domni se purtau foarte politicos unul cu altul dar, în sinea lui, John Adams condamna tot mai mult purtarea doctorului. Cu toate că avea şaptezeci şi doi de ani şi era bolnav de gută, omul acesta mânca prea mult şi nu se dădea în lături nici de la băutură. Deşi aveau toate motivele să facă economii, întreţineau o trăsură luxoasă, un mare număr de slujitori şi locuiau într-o casă bogat mobilată. Cu toată vârsta înaintată dădea târcoale femeilor ca un franţuz sau un italian. Într-un cuvânt, era un epicurian.

Mr. Adams locuia de puţine zile la Passy când prietena lui Franklin, *madame* Helvétius, sosi pe neaşteptate în vizită. Intră în cameră de parcă ar fi fost la ea acasă. Nu mai era decât

ruina unei femei frumoase. Neglijent îmbrăcată şi coafată, legase în jurul pălăriuţei de paie o basma murdară, pe umeri purta un şal negru care îi cădea mereu pe jos. Îl sărută pe Franklin pe obraz şi pe frunte în prezenţa lui Mr. Adams. În timpul mesei se aşeză între cei doi, îşi puse de câteva ori braţele pe spetezele scaunelor lor şi îl îmbrăţişă în repetate rânduri pe doctor. *Mr*. Adams descrise toate acestea într-o scrisoare lungă adresată soţiei sale adorate, *Mrs*. Abigail Adams, cu care trăia într-o unită şi castă căsnicie.

Mr. Adams se ferea să-l atace pe doctor cu cuvinte aspre, aşa cum o făceau domnii cei tineri. El intervenea şi domolea ciocnirile. Dar când era vorba de chestiuni mai serioase, tăcerea lui întărea opoziţia familiei Lee şi a lui Izard.

Tot astfel s-au petrecut lucrurile în discuţia cu privire la William Temple.

Odată cu orânduirea metodică a documentelor, se dovedi că scrisoarea aceea despre melasă, pe care *monsieur* Gérard trebuise s-o scrie la cererea lui Arthur Lee ca parte integrantă, lămuritoare a tratatului de comerţ şi prietenie, fusese pierdută sau rătăcită. Nimeni nu se îndoia că Congresul va ratifica pactul, sau poate îl şi ratificase, în forma existentă şi deci documentul pierdut prezenta numai un interes academic, istoric. Totuşi — şi lucrul acesta îl expuseră acum cu tărie domnii Arthur şi William Lee, precum şi Ralph Izard în faţa doctorului Franklin — totuşi un om care pierdea un astfel de document nu corespundea în postul de secretar al legaţiei. Din capul locului, un tânăr de şaptesprezece ani nu era omul potrivit pentru o asemenea slujbă. Şi nu se dovedise el şi în trecut delăsător şi neglijent? Nu lăsase el, de pildă, proiectul tratatului de alianţă la îndemâna unor ochi francezi indiscreţi?

„Şi trebuia neapărat numit secretar de legaţie Mr. William Temple Franklin? încheie Ralph Izard. Pronunţă accentuat pronumele tânărului şi fiecare înţelese ce voia să spună, în ultima vreme, ziarele engleze făcuseră mult zgomot în jurul guvernatorului William Franklin, tatăl tânărului Franklin, care, cu toate sâcâielile îndurate din partea răsculaţilor, rămăsese credincios regelui său, şi îşi bătuseră joc de marele

rebel Franklin, pentru că nu reuşise să convingă de dreptatea cauzei sale nici măcar pe propriu-i fiu.

Până atunci Franklin ascultase cu calm reproşurile tinerilor săi colegi. Dar când se aduse acest ultim argument, se înfurie.

„Trebuia să-l las pe băiat în anturajul tatălui?" întrebă el. Nu era un contraargument, dar în vorbele lui răsuna atâta durere şi mânie, încât ceilalţi tăcură.

Şi acum, în sfârşit, interveni John Adams: „Aţi mers prea departe, Mr. Izard", îl mustră el şi Ralph Izard se scuză de îndată: „Îmi pare rău dacă l-am jignit cumva pe doctorul Franklin".

Incidentul se încheie prin aceea că de acum înainte Franklin plăti leafa lui William Temple din buzunarul propriu şi angajă un alt secretar propus de domnii ceilalţi: un francez, un anume *monsieur* de la Motte. Acesta părea un om conştiincios, devotat cauzei Americii, dar Franklin se simţea mereu supravegheat de el.

De la încheierea alianţei, la Paris se auzea numai: „Franklin, Franklin", iar meritele lui Pierre fură date uitării. Asta rodea inima credinciosului Philippe Gudin. Se înfăşură în halatul dăruit de Pierre, se aşeză în scobitura preţiosului său birou şi începu să scrie. Redacta un eseu, un memoriu: *Schiţă provizorie a vieţii unui mare contemporan*. Fără a pomeni vreun nume, prezentă într-aşa fel meritele politice, comerciale şi literare pe care prietenul său le pusese în slujba Americii şi a libertăţii, încât orice iniţiat trebuia să-şi dea seama despre cine şi despre ce era vorba. Meritele „bătrânului din grădină" erau recunoscute, dar se făcea aluzie, în cuvinte ocolite, şi la anumite laturi periculoase ale acelui bătrân. Mai târziu, meritele „bătrânului din grădină" erau comparate cu cele ale marelui contemporan despre care era vorba în memoriu şi „contemporanul" apărea într-o lumină mai favorabilă decât „bătrânul". Va veni ziua, încheia mica lucrare, când istoria universală va distribui lumina şi umbra în mod mai echitabil.

Philippe Gudin reciti ceea ce compusese şi se simţi mulţumit. Silit de împrejurări, rămăsese obscur, ca Heraclit

sau Lucreţiu, şi nici nu-i fusese dat să aibă talentul demascator al acestor doi mari predecesori. Găsea totuşi că lucrarea se putea compara măcar cu pamfletele unui Rollin{61}.

Se gândi că Pierre n-ar vedea cu ochi buni publicarea *Schiţei provizorii*, căci Pierre era bun la suflet şi probabil că ar dori să-l scutească pe „bătrânul din grădină" de o demascare. Astfel Gudin îşi tipări broşura fără ştirea prietenului său, pe contul şi răspunderea sa proprie, şi o trimise celor pe care i-ar fi putut interesa, inclusiv „bătrânului din grădină".

După aceea, mândru şi fericit, duse broşura celui în a cărui cinste o scrisese.

Pierre frunzări, citi. Îl ungea la inimă că în sfârşit cineva vorbea despre meritele sale şi le lăuda, chiar dacă oarecum pe ocolite, cu multă greacă şi latină, dar cu prea puţin avânt; în orice caz, destul de limpede pentru cei iniţiaţi. Îl bucurară şi aluziile la supraaprecierea bătrânului din grădină. „N-aş fi crezut — spuse el şi-l ameninţă cu degetul — că ai să faci fără ştirea mea lucruri atât de periculoase." Gudin zâmbi şi răspunse: „Cineva tot trebuia s-o spună până la urmă. Şi cum nici unul din Plutarhii noştri nu şi-au făcut datoria, a trebuit să se apuce de treabă un muritor de rând."

Pierre era mişcat; dar îşi zise că chiar şi o descriere camuflată a activităţii casei *Hortalez* putea avea urmări neplăcute şi propuse ca deocamdată compoziţia să fie pusă deoparte, într-un sertar. Dar: „Am luat măsuri, răspunse Gudin, ca modestia dumitale să nu-ţi joace din nou festa. Cei interesaţi au şi primit lucrarea", şi chipul lui binevoitor strălucea de mândrie şi încântare faţă de viclenia şi experienţa de viaţă de care dăduse dovadă. Pierre îi strânse mâna, ridică din umeri, se declară mulţumit.

Curând după aceea, sosi la Lorient unul din vasele lui Pierre, *Gloire de France*. Aducea din America o încărcătură de orez şi indigo, adresată domnilor Franklin, Silas Deane şi Arthur Lee. Încărcătura era fără nici o îndoială destinată firmei *Hortalez*, era transportul de mult anunţat de Paul. Fusese adresat delegaţilor americani numai pentru ca la un eventual atac pirateresc din partea englezilor să nu fie din nou

compromisă firma *Hortalez*; *Gloire de France* pornise în larg înainte ca alianţa franco-americană să fie cunoscută de cealaltă parte a oceanului.

Arthur Lee însă găsi ceva suspect în asta şi ceru ca, atât timp cât nu se primeau lămuriri, încărcătura să fie pusă la dispoziţia adresantului, adică a delegaţilor, şi nu a altcuiva. Situaţia se complică. Dar căpitanul vasului refuză să predea încărcătura emisarilor americani. Aceştia se sfătuiră. Arthur Lee ceru cu cuvinte aprinse colegilor săi să nu mai rabde ca acest dubios *monsieur* Beaumarchais să-i ducă de nas. Probabil că şi în trecut încărcături trimise de Congres pe adresa delegaţiei cu vasele lui Beaumarchais fuseseră deturnate de Mr. Deane în folosul casei *Hortalez*. De data aceasta, documentele de însoţire ajunseseră din fericire în mâini bune. Propuse să se impună căpitanului care, după cum se vedea, era complice cu Beaumarchais, pe bază de hotărâre judecătorească, să predea marfa.

Dacă chestiunea s-ar fi discutat cu o săptămână mai devreme, Franklin s-ar fi opus unei astfel de măsuri. Dar în zilele acestea i se trimisese o broşură: *Schiţă provizorie a vieţii unui mare contemporan*. Un oarecare măgar savant făcea, cu ajutorul a numeroase citate, un şir de observaţii răuvoitoare la adresa „bătrânului din grădină” şi scria, în fraze greoaie, că principalul merit în victoria de la Saratoga şi în încheierea alianţei revenea binecunoscutului *monsieur* Caron. De obicei, Franklin nu prea lua în serios fiţuici calomnioase. Dar autorul acesta cunoştea uimitor de multe amănunte, cunoştea date pe care le putuse obţine doar de la *monsieur* Caron sau de la prietenii săi intimi. Va să zică publicarea broşurii fusese un gest duşmănos din partea lui *monsieur* Caron împotriva celorlalţi. Compuse, împreună cu Lee, o adresă către Tribunalul maritim din Lorient, cerându-i să someze pe căpitanul de pe *Gloire de France* să livreze încărcătura destinatarilor în drept, domnilor Franklin şi Lee.

Pierre se făcu alb ca varul de uimire şi supărare. Obţinuse ca bătrânul acesta să fie recunoscut ca reprezentant al Statelor Unite şi primul lui gest oficial era să-l despoaie de bunurile

sale. Niciodată josnicia nu se înfăţişase în toată goliciunea ei ca acum. În comparaţie cu acest *Bonhomme Richard*, *Tartuffe* era un fleac.

De ce făcuse bătrânul una ca asta? Pentru ce? Bine, americanii nu aveau bani. Dar nici atât de lipsiţi nu erau, încât să trebuie să fure această încărcătură, bunul lui. Franklin nu putea fi mânat decât de o ură personală.

Broşura era de vină, nefericita, plictisitoarea operă a lui Philippe. Când era vorba să i se facă lui un rău, toţi îşi dădeau mâna, prieteni şi duşmani. Furia şi decepţia şi le descărcă asupra lui Philippe Gudin.

Se aflau în fastuoasa lui cameră de lucru şi în timp ce-l copleşea pe Philippe cu reproşuri, Pierre alerga de colo-colo ca un leu în cuşcă. Philippe ascultă mai întâi cu răbdare. Apoi începu şi el să alerge în sus şi în jos, cu paşi greoi, cu răsuflarea zgomotoasă. „Astâmpără-te măcar când îţi vorbesc", ţipă Pierre la el. Gudin se opri. „Sunt gata să stau locului, să întind capul, să înfrunt cu pieptul toate lăncile, ca elveţianul acela. Dar mă nedreptăţiţi. Nu era nevoie de modesta mea operă pentru ca Franquelin acesta să vă fie un duşman neîmpăcat. Totdeauna v-a fost. În *Schiţa provizorie* am folosit pentru el un vers din *Antigona*, versul acela despre *omul cu gura păcătoasă*, prin care Sofocle face aluzie la tiranul Creon{62}. Dar bătrânul din grădină este mai josnic decât Creon, vă rog să mă credeţi, vă spun, el este un Thersyt{63} înnăscut. Dintre toţi calomniatorii şi bârfitorii, el este cel mai ticălos. El a... dar nu, nu vreau să stârnesc mai mult încă furia dumneavoastră. N-aveţi decât să credeţi că bietele mele cuvinte sunt cauza dorinţei de răzbunare a acelui moşneag răufăcător. N-aveţi decât să credeţi".

„Ce voiai să spui?" ţipă Pierre la el. Gudin tăcu, jignit, încăpăţânat.

„Dar ce, a mai făcut sau ce a mai spus Franklin ăsta împotriva mea până acum?" se enervă Pierre. „Liniştiţi-vă, îl rugă Gudin. Nu-mi cereţi să repet cuvintele acelea ticăloase." „Ce a spus?" insistă Pierre cu vocea sugrumată. „V-a comparat cu musca din fabula lui La Fontaine, cu insecta acea mică,

sâcâitoare şi încrezută", se destăinui Gudin aproape în şoaptă. „Cu musca? întrebă Pierre. Cu musca din fabula cu chervanul?" — „Aţi ghicit", răspunse Gudin.

Pierre simţi nevoia să se aşeze, i se tăiaseră picioarele şi se simţea ameţit. Jertfise ani de viaţă şi toată averea pentru America, trimisese arme pentru Saratoga, pusese la cale întâlnirea bătrânului cu regina, pusese la cale alianţa. Iar el îl răsplătea cu o glumă ieftină, de derbedeu. Musca şi chervanul! Scutură din cap, încet, cutremurându-se.

Gudin nu-l văzuse niciodată pe prietenul său în aşa hal; i se frângea inima. Rămase locului, pierdut, fără să scoată o vorbă, privindu-l neîncetat pe Pierre. Acesta spuse după un timp, cu o voce straniu de liniştită: „Nu înţeleg, tot nu înţeleg. Ce i-am făcut? Doar am trimis într-adevăr arme în valoare de zece milioane în America şi n-am primit nimic în schimb." Continuă să dea din cap.

Când îi povesti Thérèsei despre cele întâmplate, ea se posomorî. Avea un simţ ascuţit al dreptăţii şi o jignea faptul că meritele lui Pierre în slujba Americii şi a dreptăţii erau atât de amarnic nesocotite şi că tocmai Franklin cel mare şi venerabil lovea astfel în el şi în realizările lui.

Fără să-i spună nimic lui Pierre, plecă la Passy.

Încă în ziua următoare, Franklin regretase măsurile luate. Nu exista îndoială că hotărârea tribunalului va fi în favoarea francezului şi împotriva ambasadei. Se purtase ca un Arthur Lee şi se lăsase mânat de considerente ieftine, în loc să dea ascultare raţiunii. Îi veni aşadar la îndemână să se poată dezvinovăţi faţă de *madame* Beaumarchais.

După o scurtă introducere, Thérèse spuse că nu se amestecase încă niciodată în afacerile soţului ei, dar aci era vorba de altceva decât de afaceri. Îi părea rău că reprezentanţii unei ţări căreia *monsieur* de Beaumarchais îi dăduse atâtea dovezi de prietenie se purtaseră atât de neprieteneşte cu el. Mulţi francezi se vor mira şi întrista că nu s-a încercat să se ajungă la o înţelegere prietenească, înainte de a face apel la un tribunal.

Franklin o privea cu ochii săi bulbucaţi, liniştiţi, de om bătrân. Îşi închipuise soţia acestui *monsieur* Caron cu totul altfel, nicidecum atât de simplă şi simpatică. Ar fi dorit ca ea să semene mai mult cu imaginea pe care şi-o făurise. În sinea lui îi dădea dreptate. De multe ori se necăjise din cauza felului stângaci, preconceput în care compatrioţii săi îi tratau pe străini şi acum acţionase el însuşi din pornire şi nu din raţiune.

Răspunse că situaţia în cauză ar fi putut fi evitată dacă *monsieur* Deane, care dusese tratativele cu *monsieur* de Beaumarchais, n-ar fi trebuit să se întoarcă în America. Situaţia era încurcată, înlocuitorul lui *monsieur* Deane nu putuse încă studia documentele şi în America era obiceiul ca în situaţii neclare să se facă apel la tribunal. Nicidecum nu fusese intenţia delegaţilor, şi nici a sa, să manifeste duşmănie sau măcar ostilitate faţă de *monsieur* de Beaumarchais. Nu subaprecia nicidecum serviciile pe care *monsieur* le adusese Statelor Unite şi, după câte ştia, chiar şi Congresul recunoscuse într-o scrisoare măgulitoare serviciile aduse. Dar afacerile sunt afaceri, cifrele şi literele n-au suflet şi nici politeţe. De altfel, avea impresia că în problema de faţă lui *monsieur* i se va da câştig de cauză şi nimeni nu se va bucura mai mult ca el. Tot timpul o măsură pe Thérèse cu o curiozitate binevoitoare şi-i vorbi politicos, cu respect. Dar îşi dădea seama că, în ciuda intenţiei sale, explicaţia dată suna prea rece.

Întorcându-se acasă, Thérèse era sigură că mărfurile lui Pierre vor fi în curând deblocate, poate chiar înainte de sentinţa tribunalului; dar tot atât de sigură era că antipatia lui Franklin faţă de Pierre nu putea fi învinsă.

La rândul lui, Franklin rămase o bucată de vreme pe gânduri. Era ciudat că acest fluşturatic *monsieur* Caron, de care îi era silă, avea capacitatea să atragă oameni atât de simpatici ca femeia aceasta sau tânărul care plecase de dragul lui în America.

Îşi freca şi-şi masa piciorul bolnav de gută. Discuţia cu *madame* Beaumarchais îi stricase ziua. Cu toate că avea atâţia

prieteni cu care purta discuţii inteligente şi spirituale, cu toate că *madame* Helvétius şi alte femei îl înconjurau cu dragoste, cu toate că-l avea alături pe uşuraticul şi arătosul William, pe care îl iubea, se simţea uneori foarte singur şi Franţa devenea pentru el o ţară străină.

Îi lipsea mult bătrânul său Dubourg. Luă în mână *Eulogium Linnaei* pe care i-o lăsase prietenul. Era o lucrare bună, Dubourg fusese un adevărat om de ştiinţă, care iubea ştiinţa în mod dezinteresat. De aceea Franklin se străduise să traducă bine lucrarea. Trecu alături, în tipografie, şi se apucă să culeagă textul.

După plimbarea sa triumfală prin Paris, Voltaire răcise iar şi era din nou imobilizat în pat. Asta nu-l împiedica să continuie repetiţiile pentru *Irène*. Repetiţiile îl dezamăgeau. În anii cât lipsise din Paris, idealizase scena Parisului şi acum găsea că cei mai mulţi actori erau băţoşi şi nu reuşea să scoată din ei ceea ce îşi închipuise. Lucra cu un zel deosebit şi-i îmboldea, când cu lauda, când cu batjocura. Proptit între perini, ştirb, pasionat la culme, le recita de nenumărate ori versurile sale, dar când ei le repetau, sunau adesea nobil, dar fără viaţă.

După un timp, sănătatea sa şubrezită nu mai rezistă la repetiţii. Trebui să-i lase pe actori să se descurce singuri. Şi nici nu putea fi vorba să asiste la premieră.

Chiar şi fără prezenţa lui, spectacolul constitui un eveniment. Toată Curtea era prezentă, cu excepţia regelui. Publicul era hotărât să se lase entuziasmat. O dată cu el şi Toinette, înconjurată de clica mov.

Unele versuri o impresionară într-adevăr pe Toinette. Când Zoe deplângea soarta vitregă a împărătesei sale, nu i se potriveau chiar ei versurile? „Te-ai născut să fii sclavă./Sunt oare strălucirea şi splendoarea ta/altceva decât o veşnică suferinţă şi constrângere?/Adevărat, eşti stăpână, dar numai cu numele,/iar povara periculoasă a rangului tău/te ţine într-o veşnică robie./Cuvântul poporului, obiceiurile şi tradiţiile lui,/te leagă mai tare decât ar putea s-o facă un tiran.” Auzind

aceste versuri, Toinette răsuflă mai greu, simţi mai tare prezenţa lui Vaudreuil care stătea în spatele ei. Voltaire era un mare poet, rostea de pe scenă sentimentele ei cele mai ascunse.

I se făcea o mare nedreptate poetului. Nu avea el, cel mai mult defăimat, înţelegere chiar şi pentru demnitatea şi măreţia Bisericii şi a clerului? Trebuia să-şi fixeze în amintire versurile pe care le rostea acum călugărul Leonce: „Religia ţine în frâu chiar şi pe domnitori şi-i îngenunche. Iar rasa mea, pe care prinţul o dispreţuieşte, învinge purpura lui." „Ţineţi minte versurile astea, doamnelor, porunci ea. Notaţi-vă aceste versuri. Trebuie să le repet regelui."

Sigur că, imediat după aceea veneau versuri care ar fi putut trezi mânia dreptcredincioşilor. Alexis, noul împărat pe care-l ameninţa călugărul, dădea replici înfiorătoare. El se mânia. „Am să distrug templul tău, unde aţi îndrăznit să mă insultaţi. O să se aleagă praf şi pulbere din altarul care neîncetat concurează cu tronul. Altarul tău nu este altceva decât un instrument al poftelor nesăţioase, distrugătoare, hrănite cu aurul poporului, scăldat în sângele lui, clădit din jaf şi prădăciune!" Şi tot publicul izbucni în aplauze frenetice.

În mijlocul mulţimii se afla Pierre. Şedea modest la parter. Nu venise ca să fie văzut, ci ca să vadă. Sensibil la orice spectacol măreţ, se lăsă furat tot atât de mult de cele ce se petreceau în sală, ca şi de cele de pe scenă. Imaginea Toinettei şi a întregii Curţi, care admirau geniul lui Voltaire, se îmbina cu imaginea conflictului tragic din *Irène*. Uită toate obiecţiile critice privitoare la acţiunea piesei, la personajele ei, la interpreţi. Nu mai simţea decât versurile melodioase şi aplauzele răsunătoare care le întrerupeau mereu. Puhoiul de prejudecăţi care se abate asupra Irènei, lupta lui Alexis împotriva tiraniei şi a setei de putere a preoţilor, vuietul ovaţiilor spectatorilor, fericirea în faţa rolului jucat de literatură, tot zgomotul, toată strălucirea îl ameţeau pe Pierre.

Şi ameţeala aceasta îl făcu să ia o hotărâre în privinţa unui gând care-i trecuse în ultimele zile prin minte. Cel mai mare editor al Franţei, anume *monsieur* Pancoucke, îşi propusese de

multă vreme să publice operele complete ale lui Voltaire. Era o acţiune costisitoare şi riscantă, iar în timpul prezenţei lui Voltaire la Paris devenise clar că, dată fiind ostilitatea încăpăţânată a regelui, difuzarea unei asemenea ediţii avea să fie încă mulţi ani aproape imposibilă. De aceea, *monsieur* Pancoucke renunţase definitiv la acest proiect. Pierre se gândi că dacă nici un editor nu avea curajul să publice *Opera omnia* a celui mai mare scriitor francez, trebuia să se găsească un altul care să aibă curajul acesta, iar acum, ameţit de strălucirea spectacolului cu *Irène*, înţelese şi hotărî: el era cel chemat; se cuvenea ca el, şi nimeni altul să înfăţişeze lumii, ca un monument naţional, lungul şir de volume care să cuprindă minunatele opere ale lui Voltaire.

Între timp, Voltaire zăcea în pat, transpirând şi tuşind, încercă să facă pe indiferentul, dar era emoţionat ca un tânăr autor la premiera primei sale piese. Un curier după altul soseau de la teatru şi anunţau cum erau primite diferitele scene. Voltaire nu-şi mai putea păstra calmul, voia să ştie tot mai mult şi se informa cu sete cum fusese primit cutare sau cutare pasaj. Şi când i se spuse că versurile împotriva îngâmfării preoţilor: „Am să dărâm templul tău", trebuiseră să fie repetate de trei ori, chicoti fericit: „O ştiam, îmi cunosc eu parizienii. *Ecrasez l'infâme*."

După sfârşitul spectacolului, prietenii cei mai apropiaţi, printre care şi Pierre, se grăbiră spre casa bolnavului să-i povestească şi să-l felicite. Nimic nu-i putu opri şi năvăliră în camera lui.

Se vedea că lui Voltaire nu-i era bine. Dar laudele entuziaste le sorbea, rânjind, cu scufia de noapte pe cap. Îl chemă pe Pierre lângă el şi-i spuse: „Eşti cel mai bun cunoscător din ţara asta, dragă prietene, trebuie să-mi spui: cum a fost?" şi-l mângâia pe mână. Pierre povesti şi făcu unele mici obiecţii care dădeau laudei şi mai mare preţ. Bătrânul strălucea de fericire: „Dacă dumneata o spui, atunci sigur că este adevărat".

Pierre nu mai şovăi. Îi ceru entuziasmat voie lui Voltaire să publice *Opera omnia*. „Fiţi convins — îl asigură el — că nu voi

scuti nici truda, nici banii: Voi aduna, pentru munca de redactare, minţile cele mai luminate ale Franţei şi voi pune să se toarne pentru ediţia aceasta litere cum nu s-au mai văzut în ţara noastră."

Ochii vii ai lui Voltaire se aprinseră şi mai tare. Cu braţele sale uscăţive îl cuprinse pe Pierre. „Dragul meu! Acum pot muri liniştit. Ştiu că opera mea se află în mâinile cele mai delicate şi mai puternice."

Pierre simţea cum îi zvâcneşte inima în gât. Departe, în beznă, se stingeau jignirile pe care i le adusese „bătrânul din grădină", se topeau necazurile pe care i le făceau datornicii de rea-credinţă şi răi de plată de peste ocean. Cel mai mare geniu al veacului îl numise fratele şi urmaşul lui, iar tot Parisul fusese de faţă şi auzise.

Cum starea lui Voltaire se înrăutăţea tot mai mult, bătrânul său doctor Tronchin declară că nu mai voia să asiste la această lentă sinucidere. Insistă ca Voltaire să se întoarcă de îndată la Ferney.

Theodore Tronchin se împrietenise cu Voltaire cu zeci de ani în urmă. Dintr-o familie elveţiană foarte veche şi sobră, doctorul ajunsese acum în al şaptezecelea an al vieţii sale. Era un om înalt şi voinic, care-l privise totdeauna pe scriitorul debil, pe veşnicul copilaş, cu dragoste, gingăşie, admiraţie şi dispreţ. Multe din faptele acestui om neînchipuit de răsfăţat de lume şi de soartă îi păreau doctorului Tronchin maimuţăreli aproape nebuneşti, de multe ori izbucniseră conflicte violente între doctor, calvinist şi intransigent, şi frivolul lui pacient. Totuşi, prietenia se menţinuse şi, când marele medic acceptă un post la Paris, Voltaire îl regretă din toată inima. Încă din prima zi a sosirii lui la Paris, Tronchin îl certase cu cuvinte aspre. Îi spusese că era neînchipuit de stupid, o nebunie ca un bătrân atât de debil să se expună oboselii unei şederi la Paris.

Acum îl certa din nou. „În loc să trăiţi din procente, vă cheltuiţi capitalul", declară el furios. Dar credeţi că mai dispuneţi de mult capital? Pentru a suporta o viaţă ca ceea pe

care o duceţi aci, ar trebui să aveţi o sănătate de fier. Plecaţi înapoi la Ferney, cât nu e prea târziu”, porunci el. Scrise personal la Ferney să se trimită imediat la Paris trăsura şi însoţitorii de drum ai lui Voltaire, pentru călătoria de întoarcere.

Credinciosul secretar Wagnière era fericit; se bucura din tot sufletul că-l va avea din nou pe Voltaire la Ferney, ocupat cu o muncă adevărată şi ducând o viaţă aproape raţională. Dar marchizul de Villette căuta să împiedice prin toate mijloacele plecarea. Era fericit la culme că locuinţa lui devenise centrul Parisului; bucuria i se citea atât de limpede pe faţă, încât bătrânul Maurepas se simţi ispitit să compună o epigramă. „Micule Villette, azi eşti celebru tare; ai faima piticului, ce prezintă un om mare”, scrise el.

Dar cel mai mult se împotrivi plecării la Ferney *madame* Denis, nepoata cea grasă. Nu putea suferi viaţa la ţară, iubea clocotul oraşului ei, Parisul. Recunoscu că şederea la casa Villette nu oferea venerabilului unchi destulă linişte şi confort. Dar asta se putea uşor schimba. Nu era greu de găsit o casă mai potrivită. Se apucă de îndată să trateze cumpărarea unei case în rue Richelieu.

Voltaire şovăia. Îi era dor de Ferney. Ştia că Tronchin avea dreptate, Parisul scurta puţinul ce-l mai avea de trăit. Dar erau lucruri pe care nu le putea rezolva decât aici. Abia îl alesese Academia în funcţia de preşedinte; era o ocazie minunată să realizeze un vechi plan la care ţinea mult, reînnoirea *Dicţionarului limbii franceze*. Şi nu trebuia să discute nenumăratele amănunte despre publicarea acelei *Opera omnia* cu minunatul prieten şi colaborator Beaumarchais? Şi nu trebuia să vadă, din miile de persoane care doreau să-i vorbească, cel puţin una sau două sute, cu care avea de discutat lucruri serioase? „Plecaţi — insista Tronchin — sau ăsta vă e sfârşitul.” — „Rămâneţi — îl îndemnau Villette şi *madame* Denis — este ultima dată când veniţi în oraşul dumneavoastră.” — „Nu ne putem lipsi de dumneavoastră”, insistau filozofi, poeţi, politicieni, actori.

Sosi trăsura sa de voiaj, servitorii săi credincioşi, căţeaua

Idamée. Servitorii aveau lacrimi în ochi când îi sărutară mâna, căţeaua nu-şi găsea astâmpăr de fericire. „Se pare că le e dor de mine la Ferney”, spuse Voltaire. Se hotărî să plece.

Dar iată, veni ştirea despre un nou atac îndreptat împotriva lui de conducătorul clericalilor, abatele Beauregard. După ce se ridicase întâi împotriva lui în catedrala Nôtre-Dame, acum marele predicator ceruse şi din amvonul capelei de la Versailles o cruciadă împotriva lui. „Toate operele aşa-zişilor filozofi — declară el în faţa regelui şi a Curţii — n-au decât un scop, să năruie tronul şi biserica. Dar produsele acestea sunt tolerate fără socotinţă şi aduc autorilor lor cinste în loc de pedeapsă. Bufniţa păgânei Minerva s-a cuibărit la Paris şi domneşte fără ruşine, se bucură de tămâierea nelegiuită a adoratorilor săi. Idolul necredinţei este purtat în litieră deschisă pe străzile capitalei regelui preacreştin. Filozofii declară deschis — se îndârji el, făcând aluzie directă la versurile din *Irène* — că vor năruri templele Domnului. Ei ţin în mâinile lor criminale ciocane şi topoare şi aşteaptă doar clipa potrivită să nimicească tronul şi altarul. Au uitat cei în drept, au uitat că şi indulgenţa are o limită? Şi că bunătatea se transformă în slăbiciune când păcatul rămâne nepedepsit?”

Voltaire, auzind despre această predică, îşi schimbă hotărârea. Popii voiau să-l izgonească din Paris? Nu, el nu se dădea înapoi în faţa insultelor lor. Îl cuprinse o mânie cumplită. *Ecrasez l’infâme*. Acum rămânea dinadins, în ciuda rugăminţilor doctorului Tronchin şi a insistenţelor neîncetate ale lui Wagnière. Semnă contractul de cumpărare a casei din rue Richelieu. „Acum bătrânul nebun şi-a semnat condamnarea la moarte”, spuse doctorul Tronchin.

Deoarece la Ferney se adunaseră treburi urgente, care se cereau rezolvate, Voltaire îl trimise înapoi pe credinciosul său secretar. Nu fu o despărţire uşoară.

După plecarea lui Wagnière, nu se mai găsi nimeni care să-l ţină pe bătrân în frâu. Primea neîntrerupt musafiri, se lăsa sărbătorit, făcea vizite.

Acum îndeplini şi rugămintea prietenului său Beaumarchais de a-i face o vizită. Pierre voia să semneze contractul pentru

Opera omnia în casa lui din rue Saint-Antoine.

Vizita lui Voltaire îl emoţiona adânc. Îşi întâmpină musafirul la intrarea în parc. Pregătise o litieră şi, în timp ce bătrânul şedea comod în ea, o însoţi plin de respect, prezentându-i toate. Voltaire observă zâmbind şi impresionat simbolul de pe templul ce-i purta numele. Era vânt şi globul pământesc se învârtea mânat de pană. Pierre era plin de smerenie şi mândrie.

Apoi îi prezentă musafirului pe Thérèse şi pe nepotul său, Félicien.

Félicien tăcea. Îl privea doar pe bătrân cu ochii săi sfredelitori. Voltaire însă nu simţi dorinţa să-l binecuvânteze ca pe nepotul lui Franklin. Era ceva provocător şi critic în toată admiraţia tânărului.

Thérèse, de asemenea, vorbi puţin. Dar faţa şi atitudinea ei arătau adânca admiraţie ce o purta omului care toată viaţa luptase pentru dreptate, mai aprig, mai înflăcărat decât oricare altul, chiar şi decât Pierre al ei. Numele celor pe care îi eliberase sau a căror amintire o reabilitase se înălţau ca nişte monumente de-a lungul drumului lung al vieţii sale. Thérèse se înclină cu admiraţie.

Apoi Beaumarchais îl rugă pe Voltaire să semneze contractul privitor la drepturile şi îndatoririle editorului *Operei omnia* a lui Voltaire. Era un contract scurt, dar care arunca o povară grea pe umerii lui Pierre. Voltaire îşi luă *lorgnon*-ul şi citi atent. „Un contract bun, clar”, spuse el.

O clipă îi trecu lui Pierre prin minte că Maigron socotise că va trebui să investească peste un milion de livre în această afacere. Dar gândi: „Fratele şi urmaşul lui Voltaire” şi: „După ce am făcut atâtea sacrificii pentru America cea nerecunoscătoare şi pentru Franklin al ei, să mă dau în lături şi să nu investesc un biet milion în cea mai mare operă spirituală a secolului?” Puse mâna pe pană şi semnă. Apoi semnă bătrânul şi numele stăteau scrise unul lângă altul: „Beaumarchais — Voltaire”.

Bastilia, în care Voltaire fusese închis de două ori şi care-l ameninţa pe editorul operei sale, îi privea, mare şi cenuşie,

prin fereastra largă.

Nici lipsa lui Wagnière, nici multiplele relaţii sociale nu-l împiedicau pe Voltaire să se ocupe şi de opera sa literară. De îndată ce se putu din nou mişca, ceru să i se dea manuscrisul pe baza căruia fusese pusă în scenă *Irène* şi fu cuprins de o furie sălbatică când văzu modificările ce se făcuseră la ultimele repetiţii. Acum întocmi singur forma finală a tragediei, o transformă, o îmbunătăţi. Începu din nou să repete cu actorii. Şi nu conteni până ce nu obţinu de la ei tot ce puteau da, până nu se făuri o unitate între opera sa şi ei.

La reprezentarea acestei ultime şi definitive forme a *Irènei* asistă personal.

Mic, sfrijit, îmbrăcat bătrâneşte şi cu fast, înfăşurat în samurul pe care i-l trimisese împărăteasa Katerina, porni spre *Théâtre Français* în trăsura lui albastră presărată cu stele. Pe tot parcursul fu întâmpinat cu respect şi urale. Holul de intrare şi coridoarele teatrului erau ticsite de lume. Cu greu i se putu croi un drum până la loja lui. I se sărutau mâinile, drept amintire i se smulgeau fire din blană. Când intră în sfârşit în lojă, tot publicul sări în picioare, ţipă, aplaudă, bătu din picioare, încât toată sala se umplu de un nor gros de praf.

Apoi începu reprezentaţia pentru care venise la Paris. Ea însemna mai mult decât se aşteptase; căci de la predica agresivă a abatelui Beauregard, versurile nimicitoare ale căpeteniei de oşti Alexie, îndreptate împotriva tronului şi altarului, căpătaseră un nou înţeles, mult mai adânc. Erau răspunsurile raţiunii la învinuirile şi insultele pe care i le aduseseră Biserica şi superstiţia. Aşa le interpretară şi ascultătorii. Versurile sonore fură întâmpinate cu înflăcărare, iar la sfârşit tot publicul rămase în sala plină de praf şi aer greu, ovaţionându-l pe reprezentantul raţiunii. Cortina se ridică din nou; pe scenă, în mijlocul sălii imperiale a Bizanţului, stătea pe un soclu bustul lui Voltaire şi artiştii, îmbrăcaţi încă în costumele lor, îl încoronară. Valuri puternice de aplauze se înălţau, se domoleau, se înălţau din nou, nu mai conteneau. Aşa şi visase Voltaire apoteoza; era mai mult decât

visase. Râdea şi plângea de bucurie. Dar totodată resimţea pustietate şi dezamăgire. Asta era tot? Pentru asta venise? Pentru asta îşi scurtase viaţa? I se făcu dor de Ferney, de Wagnière, şi-l durea că nu-i putea dicta câteva versuri mândre şi ironice.

Şi mai puternic se îmbinară în el triumful şi recunoaşterea ironic-resemnată a vanităţii succesului câteva zile mai târziu, când se duse la Louvre ca să preia preşedinţia Academiei.

Şi de data aceasta se adunaseră mai multe mii de oameni să-l ovaţioneze, strigătele lor de bucurie răsunau până dincolo de Sena. Membrii Academiei îi ieşiră în întâmpinare într-o procesiune solemnă, în curtea de onoare, cinstire ce nu se făcuse încă nici unui domnitor. Şi astfel îl conduseră în aulă.

Doctorul Franklin era şi el de faţă. Adusese cu sine pe colegul său John Adams, care şedea printre spectatori. D'Alembert îl lăuda pe Voltaire într-o frumoasă cuvântare. Acesta mulţumi şi se înclină în direcţia lui Franklin, care participa din plin la aplauze.

Se auziră glasuri, cei doi oameni de seamă să apară împreună pe podium. Ceea ce şi făcură. „Să se îmbrăţişeze! li se strigă din toate părţile. Să se îmbrăţişeze şi să se sărute după obiceiul francez!"

Cei doi bătrâni şovăiau. Amândoi ştiau că fiecare glorie este însoţită de teatru, vorbe mari, gesturi puternice, dar Franklin era mare şi corpolent, Voltaire mic şi deosebit de slab, amândoi se temeau de ridicol. Înţelegeau însă amândoi că cerinţa era îndreptăţită. Amândoi aduseseră un aport însemnat la construirea drumului ce ducea spre revoluţia americană. Se supuseră. Se îmbrăţişară, se sărutară pe obrajii brăzdaţi de riduri.

„Ce actori suntem, gândi Voltaire. Dar este o scenă bună, plină de tâlc." Cam la fel gândea şi Franklin. Voltaire nimicise prejudecăţile care se împotriviseră constituirii Statelor Unite, formulase încă de mult principiile din care izvorâse revoluţia americană, şi le formulase atât de pregnant, încât toată lumea fusese impresionată de ele. Prin mintea doctorului trecu în zbor fraza aceea obraznică a lui *monsieur* Caron: „Dacă Franţa

este spiritul libertăţii, America este pumnul ei.” Voltaire şi Franklin stăteau pe podium, toată sala aplauda şi se striga: „Priviţi-i pe cei doi laolaltă, Solon şi Sofocles”.

John Adams privea şi asculta, şi se gândea:

„Popularitatea acestui *doctor honoris causa* este activul cel mai important pe care-l are America în Europa.” Şi mai gândea: „Lumea vrea să fie înşelată. Iată eu mă aflu în sală şi filistinii văd în acest epicurian bătrân reprezentantul virtuţilor arcadiene.”

Pe drumul de întoarcere, Franklin îi spuse: „Dragă Mr. Adams, să nu le iei parizienilor în nume de rău admiraţia lor exagerată, extravagantă. Este un popor educat cu idei monarhiste; de aceea simt nevoia ca tot ce e măreţ să fie întruchipat într-o singură persoană. Ei vor ca întotdeauna să se găsească unul singur care să fi făcut totul, şi nu înţeleg cât de mulţi oameni curajoşi au trebuit să acţioneze laolaltă ca să poată crea ceva ca America noastră.”

O clipă John Adams rămase uimit de modestia aceasta şi se întrebă dacă în locul lui Franklin ar fi făcut asemenea reflecţii.

Către seară, îi povesti lui Abigail a sa, într-o scrisoare amănunţită, despre popularitatea lui Franklin. „Gloria lui — scria el — e mai mare decât cea a lui Leibnitz, Newton, Friedrich sau Voltaire. Nu există nici un lucrător, nici un birjar, nici o spălătoreasă, nu există nici un om în oraş sau la ţară care să nu-i cunoască numele. Este socotit prietenul întregii omeniri şi se aşteaptă de la el întemeierea epocii de aur. Chipul, şi numele lui sunt cunoscute ca şi luna.” Apoi descrise scenă ce se desfăşurase de dimineaţă la Academie. „Nu încape îndoială — scria el — doi actori bătrâni s-au îmbrăţişat, s-au sărutat, s-au strâns în braţe pe marea scenă a filozofiei şi a cinismului.”

În faţa vechii case a lui Pierre din rue Condé, se opri o trăsură. Un tânăr în haine de drum întrebă pe servitor: „*Monsieur* de Beaumarchais este acasă?” Servitorul răspunse dispreţuitor că *monsieur* de Beaumarchais locuia acum în casa din rue Saint-Antoine. „Ah, da — răspunse străinul — cum de

nu mi-am dat seama.” Între timp se ivi curioasă Julie.

„Dumneavoastră sunteţi, *monsieur* Paul!” exclamă ea. O umbră de spaimă trecu peste chipul ei, dar o înlătură pe dată. „O să locuiţi desigur aici”, hotărî ea. Am să trimit imediat după Pierre. Îl conduse pe Paul în casă, îi arătă camera ce-i era destinată, se îngriji de bagajele lui.

Paul arăta înspăimântător. Ochii mari căprui mai străluceau încă plini de vioiciunea de altădată, dar restul corpului era lipsit de vlagă şi zdrobit. Cu toate astea, Paul era uimitor de vioi, vorbea şi povestea fără încetare. Bineînţeles că-l anunţase pe Pierre de sosirea lui, dar probabil că poşta fusese oprită de englezi.

Şi Pierre se sperie când văzu cât de schimbat era prietenul său şi-i veni greu să se stăpânească. Paul povesti că acum, după încheierea alianţei, nu mai avusese ce face dincolo şi crezuse că putea fi mai de folos firmei *Hortalez* aci, la Paris. Asta era absurd şi o ştiau cu toţii. Paul se întorsese pentru că nu voia să moară printre oamenii din apus, ci la Paris.

Poate că tocmai pentru a alunga gândurile acestea vorbea şi povestea Paul atât. Descrise influenţa pe care o avea familia Lee şi partizanii ei în Congres şi în toată ţara. Paul se temea că Silas Deane nu va putea rezista intrigilor lor, chiar şi firma va mai avea de întâmpinat unele greutăţi. În orice caz, mulţi membri ai Congresului se convinseseră de meritele lui Pierre şi cu siguranţă că, până-n cele din urmă, pretenţiile firmei vor fi satisfăcute, dar fireşte că va mai dura un timp. Apoi vorbi pe larg despre situaţia politică şi economică a Statelor Unite.

Pierre asculta. Paul părea că se interesează mai mult de politica Americii decât de interesele casei *Hortalez*. Lui Pierre îi părea rău că Paul nu întreba nimic despre cele ce se petrecuseră între timp la Paris. Inima lui era plină de lucruri pe care voia să i le împărtăşească lui Paul, voia să-i vorbească despre tot ce realizase între timp, despre punerea la cale a întâlnirii lui Franklin cu Toinette, despre terminarea noii sale case şi despre neplăcerile periculoase pe care i le pricinuise meschinăria Congresului şi mai ales josnicia şi nerecunoştinţa invidiosului Franklin. Dar Paul părea preocupat numai de

propriile sale întâmplări şi păreri.

Spre supărarea Juliei, Pierre hotărî ca Paul să se mute, încă în ziua aceea, în casa din rue Saint-Antoine.

După masă, Paul se duse să-l viziteze pe vechiul său medic din Paris, doctorul Lafargue. Acesta fu de părere că starea lui Paul se înrăutăţise din cauza oboselii călătoriei, lucru pe care i-l prevestise doar. Dar acum se afla din fericire în mâini bune şi curând o să-l readucă pe linia de plutire. Doctorul vorbi cu multă autoritate, iar Paul nu crezu nici un cuvânt.

Apoi, şi acesta era scopul întoarcerii lui, porni să colinde singur prin Paris. Întâlni câţiva cunoscuţi, dar nu voia să vorbească cu nimeni şi se ascunse în mulţime; nici nu era nevoie s-o facă, căci cu greu l-ar fi recunoscut cineva. Un timp se opri pe Pont-Neuf şi în Place Louis Quinze, unde era circulaţia cea mai mare, şi se lăsă cu încântare îmbrâncit şi înjurat. Intră într-o cafenea plină de fum, intră în taverna cumătrului Ramponneau. Oamenii beau, râdeau şi cântau cântece noi şi vechi, unele sentimentale şi altele fără perdea. Îi asculta cu zâmbetul pe buze cum tot mai cântau şi fluierau aria cea mare din *Bărbierul*. Răcneau, fumau, unii făcură scandal şi fură daţi în brânci afară. Ceilalţi se prinseră de mijloc şi, legănându-se într-o parte şi alta, cântau în canon: „Frate Jacques, frate Jacques, digu, dingu, dong”.

Apoi cutreieră din nou străzile şi ascultă ţipetele precupeţilor. Grădinăresele strigau: „Creson de apă, nimic mai sănătos, cicoare măruntă, cicoare măruntă sălbatică”. Negustorul de brânzeturi ţipa: „Livaro bun, fermentat, împuţit, camembert fermentat şi bine dres”. Împletitorii de scaune: „Daţi-ne scaunele la reparat, cuconiţă, de ce să vă pomeniţi pe jos?” Florăresele: „Violete parfumate, violete parfumate. Parfumaţi-vă şi dumneavoastră, coniţă frumoasă.” Paul văzu bărbaţii Parisului, totdeauna grăbiţi, şi femeile Parisului, care totdeauna mai au timp să răspundă la ochiade. Auzea, vedea şi simţea toată viaţa şi o mică speranţă nebunească se trezea în el că poate nu minţise doctorul Lafargue, căci era doar de neînţeles ca toate astea să dureze şi mai departe, iar el nu.

Apoi deodată se simţi fără pic de putere, luă o birjă şi porni spre rue Saint-Antoine, la casa lui Pierre.

Între timp, Pierre îi povestise Thérèsei de sosirea lui Paul. Nu-i ascunsese că tânărul arată înspăimântător şi că probabil nu mai avea mult de trăit. „America asta nu i-a priit", spuse el şi cuvintele lui cuprindeau tot ce era de spus: vina lui, remuşcarea, dezvinovăţirea. Spera ca Thérèse să nu reînceapă discuţia în privinţa asta şi ea nu spuse nimic.

După primele cuvinte de bun-venit, Paul trebui să se culce. Apoi, înainte de masă, Pierre îi arătă câte ceva din casă. Dar Paul se simţi în curând prea obosit, nu putea fi vorba de o adevărată vizitare şi nici nu manifesta vreun interes deosebit. Nici măcar marele proiect de editare a operelor lui Voltaire nu păru să-l entuziasmeze. Avea însă un interes fierbinte, binevoitor, pentru tot ce-l lega pe Pierre de marile evenimente istorice. Se irită foarte mult când Piere îi povesti de neînţeleasa duşmănie a lui Franklin. Mai târziu însă, când Pierre îi vorbi mai îndeaproape de greutăţile afacerilor sale, se adânci din nou în sine însuşi. La un moment dat se însufleţi şi declară pe neaşteptate că nu-şi făcea griji pentru prietenul său, era convins că Pierre se va descurca. Fraza aceasta suna ca o concluzie la tot ce spusese Pierre şi se vedea că-i venea greu să se prefacă măcar că este atent. Deodată Pierre înţelese că tânărul acesta îşi încheiase socotelile în foarte multe privinţe, aşa încât problemele erau ca şi moarte pentru el şi el mort pentru ele, şi că printre aceste probleme se numărau, de pildă, şi afacerile firmei *Hortalez*. Pierre simţi ce însemna aceasta şi se sperie.

În ziua următoare, fără să-i spună ceva, Paul plecă la Passy. În timpul călătoriei se simţi foarte slăbit şi gândul că era o nedelicateţe să sosească neanunţat la Franklin îl apăsa într-atât încât se simţea ispitit să facă cale întoarsă.

Totuşi, ajunse la „grădină". *Monsieur* Finck îşi făcu apariţia, îl măsură pe străin şi spuse: „Domnul doctor meditează". Paul era nehotărât. „Atunci mai bine să mă retrag", spuse el. *Monsieur* Finck îl mai privi o dată şi spuse, desigur impresionat de tonul cuvintelor lui: „Am să încerc să vă

anunţ”.

Franklin îl primi în aer liber, sub fag. „Vă deranjez”, spuse Paul. „Aşezaţi-vă lângă mine”, răspunse Franklin cu o expresie liniştită, aproape veselă, tocmai pentru că înfăţişarea lui îl impresiona. Apoi îi spuse lui Finck: „Te rog, adu-ne nişte Madeira”.

Şedeau alături, cel tânăr şi cel vârstnic, iar la picioarele lor, până jos spre Sena se întindea parcul frumos. Priveau apa şi Parisul care se arăta cenuşiu-argintiu pe celălalt mal.

Prin frunzişul fraged al fagului se prelingea un soare dulce. Franklin îşi scosese ochelarii şi se juca cu bastonul lui. Şedeau unul lângă celălalt şi-şi aruncau rareori câte o privire, dar simţeau puternic unul prezenţa celuilalt.

Franklin îl rugă pe Paul să-i vorbească despre impresiile din America. Paul vorbi deschis despre numeroasele decepţii pe care i le pricinuiseră barbaria şi brutalitatea tinerei ţări. Nu numai că *torii* americani erau mai numeroşi decât îşi închipuise, dar se aflau printre ei mulţi care avuseseră ocazia să-şi însuşească o cultură şi maniere mai rafinate. Din cauza aceasta, republicanii aveau de luptat nu numai împotriva englezilor, ci şi împotriva unei puternice alianţe interne între oamenii de cultură şi cei avuţi. Paul vorbea într-o engleză lentă, dar clară şi sigură. Acum se întrerupse. *Mais ça ira*, spuse el cu un mic zâmbet, dar va merge! Iar un locuitor al acestui continent — continuă el — greu şi-ar putea imagina, atât timp cât n-a apucat să vadă, ce înseamnă să trăieşti într-o parte a lumii care nu este împovărată cu tradiţiile multor secole. Această Americă nu numai că nu are cetăţi şi palate vechi, dar chiar şi înainte de revoluţie avea mult mai puţine privilegii şi caste. Desigur că noi o ştiam, dar când am văzut-o cu ochii mei, tot mă uimea în fiece zi. Tonul cu care se adresau cetăţenii dumneavoastră autorităţilor şi soldaţii ofiţerilor era pentru mine o minune cu care greu m-am obişnuit. Şi încă ceva: abia când vii de aci şi treci oceanul, simţi cât de mare şi pustie este America aceasta, cu cele trei milioane de locuitori ai săi. Europa noastră este înţesată de oameni, domnitori, popoare, privilegii. Aci am putut formula

şi fundamenta necesitatea unui stat clădit pe baza principiilor raţiunii. Dar a crea cu adevărat un asemenea stat, asta nu se putea decât în ţara dumneavoastră. Am înţeles ce înseamnă vorbele lui Leibnitz: „Ţara aceasta este o hârtie nescrisă, pe care se poate scrie orice".

Paul vorbea încet, nu găsea totdeauna cuvântul potrivit. Franklin asculta atent; din când în când lua câte o înghiţitură de Madeira, desena cu bastonul pe nisip. Din când în când îl privea pe Paul cu coada ochiului şi constata semnele sfârşitului apropiat. Apoi îşi privea propriile mâini care erau cafenii şi zbârcite şi se gândea la decrepitudinea propriului corp şi că fiecare viaţă este de la început o moarte treptată, că se vorbeşte mult despre îmbătrânire, dar cât de puţine se ştiu. Trebuia odată să-i scrie despre asta prietenului său Ingerhousz; acesta îi spusese multe lucruri inteligente despre încetinirea circulaţiei sângelui la o vârstă înaintată.

Între timp, Paul sfârşise. „Ai văzut bine lucrurile, dragul meu, răspunse Franklin. *Torii* noştri sunt numeroşi şi se află mai ales printre oamenii culţi. Dar şi mai periculoşi sunt acei burghezi călduţi, care nu ne sunt nici prieteni, nici duşmani. Pentru noi, americanii, care n-avem doar de observat, ci şi de luptat, nu există decât o singură cale: să nu ne lăsăm amăgiţi de aspectele multiple ale lucrurilor. Aci, la Paris, este îngăduit să ai înţelegere pentru ramificaţiile mai delicate ale fiecărei probleme; dar cine vrea să se avânte într-o luptă ca a noastră, acela trebuie să tindă spre simplitatea gândirii. Eu nu sunt întotdeauna — zâmbi numai din colţurile gurii sale prelungi — filozoful ţăran pe care şi-l închipuie cei de aci. Dar când vreau să mă lămuresc asupra situaţiei generale a Americii, mă străduiesc să privesc simplu şi în linii mari." Întorsese spre el capul său puternic şi ochii mari, bulbucaţi, priveau calm, aproape sever.

Era o mare satisfacţie pentru Paul că Franklin îi vorbea ca unui intim. Pe neaşteptate, gândi cu glas tare: „De ce aţi lăsat să fie confiscate mărfurile lui *monsieur* de Beaumarchais?"

Se sperie singur de propria sa îndrăzneală, iar Franklin se simţi cuprins de mânie împotriva acestui tânăr care îndrăznea

să-i ceară socoteală. Dar mânia i se domoli încă înainte de a-i apărea pe faţă. Îl încurajase pe celălalt prin propria lui sinceritate şi, dacă cineva avea dreptul să pună această întrebare, atunci era numai acest muribund care-şi scurtase zilele de dragul Americii şi al acelui *monsieur* Caron. Tânărul nu putea înţelege cum un om, care era socotit înţelept, putea acţiona atât de neînţelept. Nici el n-o înţelegea.

„Ceea ce am făcut, recunoscu el, a fost pripit. Am făcut-o dintr-o pornire."

Ceea ce spunea Franklin şi felul în care o spunea încălzea inima lui Paul. Că marele om acţionase dintr-o toană, pe negândite, îl cobora de pe înălţimea sa intangibilă şi făcea din el o fiinţă la fel cu celelalte. Dintr-o statuie pe care o admira, se preschimbase în carne şi oase. Dar totodată înţelegea, dureros de limpede, că nici un drum nu ducea de la Pierre la Franklin. Antipatia acestuia era „negândită", raţiunea n-avea cuvânt. Dar sentimentele şi gândurile lui Paul fură potopite de o mare recunoştinţă. Îi era adânc recunoscător acestui bătrân că-i dăduse voie să-şi arunce privirea în străfundurile sufletului lui şi i se simţea apropiat.

Franklin însuşi rămase cu sentimente îndoite. Era plăcut să şezi în bătaia domoală a soarelui şi să priveşti spre frumosul Paris. Când se gândea că tânărul acesta, *monsieur* Theveneau, nu avea să mai apuce anul viitor, iar el însuşi, cu toată guta şi eczema sa, da, se simţea cuprins de un sentiment ciudat, plămădit din durere şi voluptate.

Izgoni gândurile negre şi reflectă la ciudata sa antipatie faţă de *monsieur* Caron. Ştia precis tot ce făcuse acest *monsieur* Caron pentru Statele Unite şi că n-o făcuse numai de dragul profitului, că era o nedreptate dacă Congresul îi reţinea banii ce i se cuveneau şi că el, Franklin, avea motive deosebite să-i fie recunoscător. Dar argumentele nu foloseau la nimic; acest *monsieur* Caron atât de francez, cu vioiciunea şi vorbăria lui exagerată, îi rămânea antipatic.

Încercă să-şi râdă de sentimentul acesta şi-şi aminti o anecdotă pe care o compusese nu demult. Se întâlneşte *il marchese* de Gorgonzoda cu vicontele de Roquefort. Desigur că

acest Gorgonzola îşi are meritele sale — povestea după aceea *monsieur* de Roquefort — dar nu ştiu de ce răspândeşte un miros atât de ciudat.{64}

Într-una din zilele următoare, Thérèse îl rugă pe Paul să-i povestească pe larg şi sincer despre America. Félicien era de faţă şi amândoi tinerii se înviorară, Paul pentru că putea povesti, iar Félicien pentru că putea asculta.

Întoarcerea lui Paul şi prezenţa lui sub acelaşi acoperiş îl emoţionau pe Félicien. Nici Pierre, nici Thérèse nu-i vorbiseră despre adevăratele scopuri ale călătoriei lui Paul în America, dar pe calea raţionamentelor proprii descoperise că Paul sacrificase conştient o parte din scurta lui viaţă pentru a cunoaşte noul, pentru a cunoaşte America. Dacă cineva era gata să plătească chiar cu moartea o asemenea experienţă, fără îndoială că ea trebuia să fie foarte preţioasă. Félicien umbla ca ameţit pentru că avea ocazia să-l vadă pe Paul, să audă despre el.

Acum, când Paul povestea, Félicien îi sorbea cuvintele şi s-ar fi zis că acest interes înflăcărat îl îmboldea pe Paul. Vorbea cu cuvinte simple, dar puternice. Nu ascunse nimic din dificultăţile întâmpinate. Vorbi despre greutăţile nesfârşite pe care trebuiau să le biruie cei de acolo. Arătă cum numeroasele greşeli iritau şi făceau neîndurători chiar şi pe oamenii paşnici. În afară de aceasta, cei mai mulţi de acolo nu învăţaseră să-şi ascundă pornirile urâte sub maniere frumoase. Egoismul nu se străduia să se mascheze, ci se înfăţişa fără ruşine, în toată goliciunea şi hidoşenia lui. Spuse asta cu multe fraze şi o exemplifică prin multe întâmplări mărunte.

Dar din numeroasele fapte izolate, adesea jalnice, continuă el, se forma în cele din urmă un tot măreţ, fascinant. Oamenii sunt mici, dar vrând-nevrând, sunt mânaţi de cauza cea mare, de voinţa de a acţiona raţional, care era tot ce avea secolul mai bun, de dorinţa de a instaura o ordine de stat înţeleaptă. Şi oricât de jalnic s-ar purta câte unul, poporul, în întregul său, vădea o încredere obstinată, o statornicie liniştită, demnă de admiraţie, în ciuda tuturor loviturilor grele.

„Mă miram întotdeauna — spunea el — când aveam de-a face cu un reprezentant al Congresului, certăreţ, neîncrezător, sau cu un soldat grosolan al generalului Washington, cum de puteau oameni atât de mici să făurească un lucru atât de măreţ, ca această republică a libertăţii şi raţiunii, fără ca ea să se prăbuşească. Dar când am participat la una din adunările lor, am înţeles. În Anglia sau în Franţa, când te afli în mijlocul unei mulţimi, te simţi poate bine, plăcut, dar nimic mai mult. Dar în America, într-o astfel de mulţime, există de obicei un moment în care izbucneşte ceva mare. Să devii în mijlocul masei mai mare decât eşti singur, să te simţi înălţat, părticică a masei şi să nu te ruşinezi că eşti o asemenea părticică, aşa ceva nu se poate astăzi decât în America. Noi, francezii — încheie el — avem oameni mari, avem pe Montesquieu, Helvétius, Turgot, Voltaire şi Jean-Jacques şi desigur şi pe prietenul meu Beaumarchais. Dar toţi eroii, poeţii şi filozofii noştri n-au putut smulge Franţa din starea jalnică în care se află, în timp ce ţăranii şi burghezii aceştia simpli i-au izgonit pe exploatatorii lor englezi.”

Ultima hemoragie îl surprinse pe Paul în grădină, nu departe de templul lui Voltaire. Doctorul Lafargue declară că se va stinge încă în ziua aceea. Deşi Pierre şi familia sa prevăzuseră un astfel de sfârşit, faptul îi lovi ca o noutate îngrozitoare.

Paul rămase, până-n ultimele momente, pe deplin conştient. Pierre, Thérèse şi Félicien se aflau la căpătâiul lui. Pierre trebui să se stăpânească mult, să nu izbucnească în plâns. Paul spuse: „Cel puţin se găsesc acum în America câţiva inşi care ştiu că, fără ajutorul dumneavoastră, Statele Unite n-ar fi putut învinge”. Mai târziu adăugă: „A fost bine că m-am dus în America şi nimeni nu trebuie s-o regrete”.

Apoi spuse: „Doctorul Franklin a regretat că v-a confiscat mărfurile”. Pierre îl privi înlemnit: „Ai fost la Franklin?“ întrebă el. Paul dădu din cap şi umbra unui zâmbet viclean trecu peste faţa lui.

Marele, impunătorul Pierre plânse cu disperare în faţa

cadavrului, niciodată nu ştiuse să se stăpânească. Parcă pierduse o dată cu tânărul acesta partea cea mai bună a eului său. Uită de Thérèse. Niciodată nu va mai găsi un asemenea prieten. Nu era nimeni care, cunoscându-i toate slăbiciunile, să-l fi aprobat cu atâta convingere. Se jelui zgomotos şi fără rezervă şi se învinui cu cuvinte exagerate că nu-l împiedicase să plece în America.

Félicien îl privea pe mort cu ochii neobişnuit de lacomi, de parcă ar fi vrut să-şi întipărească chipul lui pe veci în minte. Aşa cum stătea şi-l privea, părea mult mai vârstnic şi mai matur.

După un timp, ochii înlăcrimaţi ai lui Pierre zăriră pe tânăr şi-şi dădu seama de contrastul dintre propria sa poziţie şi cea a tânărului. Se întrerupse, deodată din plâns. Îl privi pe Félicien aproape cu teamă. Apoi, pe neaşteptate, părăsi camera.

Se spălă, se aşeză la masa lui de scris. Căţeaua Caprice îl privea atentă, înstrăinată, fără să înţeleagă. Pierre se gândea. Îl preocupa faptul că ultima vizită a lui Paul fusese la Franklin. Paul o făcuse de dragul lui; totuşi îl supăra. În el şi în jurul lui era gol, frig, sărăcie cum nu le mai simţise niciodată.

Voia să organizeze o înmormântare măreaţă pentru Paul. Dar Thérèse se împotrivi. Vorbele îi erau domoale, dar pe faţă avea o expresie care-l făcu pe Pierre să renunţe la planul lui. Comunică doar câtorva data înmormântării.

Totuşi, ştirea se răspândise repede. Numeroase trăsuri luară parte la cortegiu, printre ele şi trăsura doctorului Franklin.

Încă de pe timpul când îndura sâcâielile de la *Collège Montaigu*, Félicien făcuse planul să plece în America. Oamenii din Apus luptau în numele tuturor celor lipsiţi de drepturi, împotriva privilegiaţilor, ei îl răzbunau şi pe el pentru umilinţele îndurate la College. Victoria de la Saratoga dădu un imbold nou proiectului său. Din dorinţa lui Pierre începuse să studieze dreptul, dar era ceva sec, nu-l atrăgea. Voia să plece în America, se simţea atras într-acolo, simţea că menirea lui se

afla acolo. În Europa, viaţa era ca o apă stătută; în Lumea Nouă se putea duce o viaţă conform principiilor lui Voltaire şi Jean-Jacques, conform principiilor raţiunii şi naturii.

Moartea lui Paul transformă proiectul lui Félicien într-o hotărâre de neclintit. Socotea de datoria lui să continue acolo ceea ce Paul nu putuse duce mai departe. Ideile Europei trecuseră dincolo de ocean şi prinseseră să ardă acolo. Acum era datoria celor de bună-credinţă să aţâţe focul şi după aceea să-l aducă înapoi, pe vechiul continent.

Atât timp cât planul său fusese o idee vagă, nu vorbise nimănui despre el. Chiar şi după ce se hotărî definitiv, nu-i veni uşor să vorbească. Stătu în cumpănă cui să se destăinuiască, Thérèsei sau lui Véronique. O alese pe Véronique.

Prezenţa lui Véronique îl făcea să simtă toată greutatea sacrificiului său, dar hotărârea nu-i slăbi. Începu să vorbească, mai întâi cu şovăire, apoi din ce în ce mai entuziasmat. Nu spunea: „Aş vrea să fac", ci „Am să fac".

Véronique fu cuprinsă de panică, dar pe faţa ei slabă, cu ochii mari, nu se putea desluşi nimic. Ştia că prietenul ei Félicien o iubea şi că dacă pleca acum în America exista primejdia, era foarte posibil să-l piardă pentru totdeauna, iar gândul acesta îi frângea inima. Înţelegea însă că trebuia să plece. Căci ce fel de virtute era aceea care nu trebuia plătită scump?

Nu demult, într-un spectacol dat de elevele mănăstirii ei, jucase pe Berenice a lui Racine. Titus fusese pus acolo în faţa unei probleme morale asemănătoare cu cea de acum a lui Félicien. Ca şi acesta, trebuia să facă sacrificii pentru binele statului, al omenirii. Şi iubita, femeia care-l iubea, trebuia să sufere. Era convinsă că, dacă ar încerca, ar putea să-l facă pe Félicien să şovăie, să rămână aci. Dar marele poet o învăţase care era datoria ei. Învinse ispita. Îşi spuse că trebuia să se socoată fericită, mai mult ca altele, pentru că Fiinţa Supremă îi hărăzise o jertfă atât de dureroasă.

Era datoare mai mult decât alţii să se jertfească pentru virtute. Înţelesese cu încetul că activitatea de stat a tatălui ei

nu era nici nobilă, nici dreaptă, şi prea puţin făcută să aducă foloase ţării şi omenirii. Acum îi era dat ei să îndrepte lucrurile în locul lui.

Privi cu o atenţie concentrată faţa aspră, colţuroasă, a lui Félicien, ochii lui mari, serioşi. I se păru foarte bărbat şi îl iubea. Şedeau în grădina casei Montbarey, se ţineau de mână şi Véronique spuse: „Da, Félicien, ceea ce vrei să faci dumneata este greu şi măreţ". Continuă, învingându-se pe sine însăşi: „E greu şi pentru mine". Apoi porunci aspru, aproape cu violenţă: „S-o faci".

Când îi vorbi lui Pierre de intenţiile sale, acesta căzu pe gânduri. Concepţia de familie, într-un sens foarte larg, era pentru Pierre firească şi în sensul acesta se socotea capul familiei. Era stăpân absolut peste soră, nepot, nepoată, cumnat, veri, verişoare şi se simţea răspunzător pentru ei, răspunzător şi pentru Félicien. Nu avea legături strânse cu el, tânărul îi fusese întotdeauna puţin cam străin, dar era fiul răposatei sale surori, îl iubea în felul lui şi, în orice caz, răspundea de el.

Că seriosul, conştiinciosul Félicien manifesta deodată o astfel de înclinaţie pentru aventură, îl uimea pe Pierre. Se părea că ideea libertăţii atrăgea într-un chip primejdios pe toţi membrii familiei sale. Asta îl impresiona, îl emoţiona, dar totodată îl întărâta. El însuşi îşi pierduse averea şi anii cei mai buni ai vieţii în lupta pentru libertatea americană. Nepotul lui, Louis de Fleury, fusese rănit la bătălia de pe Brandywine, prietenul său cel mai apropiat, Paul, murise pentru America şi acum nepotul acesta, Félicien, dorea să plece în ţara sacrificiilor fără răsplată.

Nu, asta n-o va permite. Făcuse într-adevăr destul pentru libertate. N-o să-l mai dea şi pe tânărul acesta.

Îi spuse că hotărârea lui era nobilă şi nimeni nu-l înţelegea mai bine ca el, care a luat multe hotărâri îndrăzneţe şi le-a dus până la capăt. Dar planul era pripit şi, pentru vârsta fragedă a lui Félicien, nechibzuit. Félicien putea să-şi amâne hotărârea. Trebuia să studieze mai departe şi peste un an, doi, dacă va mai insista, îl va trimite cu dragă inimă în America. „Atunci n-

o să mai aibă nevoie americanii de voluntari", răspunse Félicien. „Să sperăm", răspunse vesel Pierre. Félicien tăcu şi-şi privi unchiul cu ochii săi neliniştitori, făcu o plecăciune, stângace, spuse: „Mulţumesc pentru discuţie", plecă.

Nu se gândea să renunţe la ideea lui. Era ordonat şi metodic, dar acum se vedea silit din motive morale să pornească la aventură. Piedicile ce i se puneau în calea virtuţii îl îndârjeau şi mai mult. Analiză cu Véronique tot ce era pro şi contra şi ajunseră la concluzia că dorinţa lui era justă, că Izvora din raţiune şi că era datoria lui să-şi părăsească familia şi să plece în taină.

Véronique aduse prima vorba despre o chestiune importantă. „Ai nevoie de bani, Félicien." Félicien se gândise la asta. Găsise un fel de soluţie, dar şi aci se punea întrebarea dacă planul său se potrivea cu cerinţele virtuţii.

În gospodăria risipitoare a lui Pierre Beaumarchais, se găseau totdeauna bani, când erau, pentru membrii familiei. Şi anume se găseau tot felul de bani, uneori chiar ludovici, în spatele unuia din pântecoasele tomuri ale *Enciclopediei*. În luna aceasta, de pildă, banii se aflau în dosul volumului *Nature-Pompéi*. Unchiul Pierre îl îndemnase de mai multe ori pe Félicien să ia, în caz de nevoie, din rezervă. Dar se putea închipui o nevoie mai imperioasă ca aceasta? Dar, pe de altă parte, evident că unchiul, după ce îi interzisese această călătorie, nu considera cazul ca o necesitate imperioasă şi atunci nu era oare un furt dacă Félicien punea mâna pe bani? Véronique îl contrazise. *Monsieur* de Beaumarchais nu încuviinţa plecarea lui Félicien în America, pentru a-l feri de pericole, nu ca să facă economii. După ce *monsieur* de Beaumarchais, precum ştie toată lumea, jertfise milioane pentru America, puţin îi păsa dacă nepotul lua din fondul comun câţiva gologani pentru aceeaşi cauză nobilă. După felurite frământări de conştiinţă, Félicien se hotărî.

Dar în dosul volumului *Nature-Pompéi* se afla doar o biată livră. O lăsă să zacă mai departe acolo.

Nu povesti nimic lui Véronique de eşecul suferit. Totuşi, când în ajunul plecării se întâlniră ultima dată, ea îl întrebă

cum stătea cu banii de drum, iar Félicien, care nu voia să se despartă de ea cu o minciună, îi spuse că nu avea decât patru livre şi câţiva gologani. Dar după părerea lui, asta nu conta prea mult; va merge pe jos până la unul din porturile nordice. Acum, după încheierea alianţei, plecau de acolo multe vase spre apus. Sigur că va găsi o posibilitate să traverseze. Véronique însă, care dădea dovadă de multă prudenţă în toată această acţiune, avea la ea o sumă frumuşică, trei ludovici, şi-l rugă să-i primească. El refuză. Ea nu insistă.

El vorbi din nou de lucrurile măreţe ce-l aşteptau dincolo. Acolo se realizaseră într-o îmbinare ideală visurile lui Jean-Jacques şi preceptele logice ale lui Voltaire, şi-i explică lui Véronique cum înţelegea el asta. Dar ea îl ascultă doar cu o ureche. De când Félicien pomenise de Jean-Jacques, îi stăruiau în minte acele versuri vechi, populare, pe care Jean-Jacques le pusese pe note: „Păsărele voioase, stoluri de îndrăgostiţi, fie-vă milă de mine, nu cântaţi, nu cântaţi. Iubitul, care mă făcea fericită, a plecat în altă ţară. Pentru comorile lumii noi şi-a părăsit iubita, înfruntă moartea. De ce caută peste ocean fericirea pe care o are aici?”

Apoi îşi spuseră adio. El voi să-i sărute mâna, dar ea, sfioasă şi totuşi înflăcărată, îl îmbrăţişă. O strânse stângaci la piept, îi simţea trupul, se sărutară lung, tremurând, ţinându-se strâns.

Pe drum observă că ea, desigur, în timp ce el îi vorbea de Voltaire şi Jean-Jacques, îi strecurase banii în buzunar.

Vaudreuil juca tenis cu prinţul Charles; transformase, lărgise şi modernizase sala de tenis de pe proprietatea sa Gennevilliers.

În ultimul timp juca mult tenis; în general, făcea mult sport în ultimele săptămâni. Când călărea, vâna sau alerga după mingile de tenis, se lecuia cel mai bine de neliniştea ce-l rodea. Războiul ce trebuia să vină era războiul lui, el îl făurise, abia aştepta să înceapă odată, voia să plece, să ia parte la lupte. Louis însă făcea tot ce putea să amâne izbucnirea ostilităţilor.

Aşteptarea toca nervii lui Vaudreuil. Se săturase de Versailles şi de Curte până-n gât. Gândul să se culce cu Toinette îşi pierduse farmecul. *Trianon*-ul şi clica mov i se păreau depăşite. Toată această existenţă preţioasă, rafinată, îl plictisea. Nici nu se mai străduia măcar să-şi ascundă nemulţumirea şi plictiseala, sub o amabilitate arogantă, ca pe vremuri.

Prinţul Charles, care-l imita în toate, prinsese şi el pasiunea tenisului şi se antrena cu sârguinţă. Dar Vaudreuil, puternic şi îndemânatic, îi era mult superior. Atât timp cât avusese nevoie de prinţ, îl lăsase să câştige adesea. În ultima vreme însă îi dovedea, cu o lipsă de politeţe răuvoitoare, cât de nepriceput era.

Désirée urmărea partida de la galerie şi poate că datorită prezenţei ei Vaudreuil se purta astăzi deosebit de arogant cu prinţul.

În ultimul timp, era din ce în ce mai tare prins de Désirée. Avea nevoie de multe femei, femei de toată mâna, căci aşa era felul lui, iar la început o socotise pe Désirée una din cele multe. Dar cu cât se sătura mai mult de Versailles şi de Toinette, cu atât se simţea mai atras de Désirée. Cu ea nu se plictisea. În tot ce făcea sau spunea era un sâmbure sănătos, vulgar, de naturaleţe. Pe deasupra, se mai răspândise şi zvonul că refuzase cererea în căsătorie a lui Lenormant. Nu i-ar fi fost neplăcut marchizului să fie considerat amantul oficial al lui Désirée.

Prinţul se mira că nu reuşea astăzi să plaseze nici o minge. Glumele lui Vaudreuil le trecea cu vederea. Tânărul, chipeşul, răsfăţatul domn nu-şi putea închipui că cineva ar îndrăzni în mod serios să-şi râdă de el. Dar în clipa în care pierdu din nou o minge ce i se părea sigură, văzu pe Vaudreuil zâmbind cu jumătate gură şi fără să vrea îşi aminti o mică întâmplare de pe vremea când abia făcuseră cunoştinţă. Pe atunci obişnuia, ori de câte ori trecea pe lângă bustul din boschet al lui Louis al cincisprezecelea, să-i facă semn cu mâna şi să-i strige: „Bună dimineaţă, bunicule”. După a cincea sau a şasea oară, bustul răspunse: „Ţine-ţi gura, derbedeule”, şi i se păruse

atunci că răposatul bunic vorbea cu vocea lui Vaudreuil. Amintirea această îi reveni acum. Zvârli racheta şi spuse: „Să renunţăm, suntem amândoi în formă proastă astăzi”.

La masă, prinţul Charles vorbi de pregătirile spectacolului de amatori de la *Trianon* şi proasta dispoziţie a lui Vaudreuil se topi. Sosise în sfârşit timpul. Toinette voia să apară cât mai curând pe scena teatrului ei. Spectacolele *Trianon*-ului erau, din tot ce se petrecea la Versailles, singurul lucru la care Vaudreuil mai participa cu interes. Dorea cu încăpăţânare ca aceste reprezentaţii să aibă stil.

Se făceau repetiţii pentru şase piese mici, prevăzute câte două pentru fiecare seară. Vaudreuil încă nu se hotărâse cu care din ele să inaugureze *Teatrul seniorilor*. Alegerea pieselor precum şi distribuţia rolurilor trebuiau să-şi aibă tâlcul lor secret, picant. Se lovea însă de greutăţi şi amândoi domnii nu se fereau să le discute faţă de Désirée.

De pildă, Toinette avusese ideea că trebuia să joace şi *madame* Joséphine, soţia prinţului Xavier; era atât de îngrozitor de greoaie şi lipsită de talent, încât s-ar fi amuzat cu toţii s-o vadă tropăind pe scenă. Dar *madame* Joséphine simţise ceva, nu voia să accepte, iar prinţul Xavier o susţinea, cu toate că el însuşi se considera un actor bun şi-i plăcea să joace.

În schimb Toinette, şi în privinţa aceasta cei doi domni fură de acord, repeta deosebit de bine. Desigur că prinţul Charles fu de părere că, din păcate, asta nu ajungea, că-i lipsea tehnica, iar cei doi actori bătrâni care încercau s-o înveţe rolul nu erau potriviţi. „Dumneata, Désirée, ar trebui să te ocupi puţin de cumnata mea”, îi spuse el în glumă.

Désirée se mulţumi să zâmbească. Dar observaţia făcută în glumă de Charles o interesa. Prin Vaudreuil şi prin ceilalţi prieteni ai ei din clica mov, auzise multe despre pasiunea Toinettei pentru teatrul de amatori şi uneori se gândise să pătrundă pe calea *Trupei seniorilor* în cercurile reginei. Dar înţelesese că pentru asta avea nevoie de intrigi complicate şi că, în primul rând, ideea nu trebuia să pornească de la ea. Acum, când prinţul Charles vorbise despre ideea ei,

perspectiva o ispitea şi mai tare.

Înfruntase multe greutăţi ca să ajungă *sociétaire du Théâtre Français*{65}. Era mică de stat, genul ei contrazicea stilul clasic al ansamblului, pentru mulţi era prea modernă. În ultimul timp, lupta în jurul ei se ascuţise. Actorul Lekain, care-i ţinuse totdeauna partea, murise, iar ducele de Fronsac, intendentul, căruia îi era subordonat *Théâtre Français* şi pe al cărui sprijin contase până atunci, se întorsese deodată împotriva ei. Bănuia ea cui se datora această schimbare. Ea însăşi îşi crease noile neplăceri. *Monsieur* Lenormant era prieten cu ducele de Fronsac; el era cel care-l întărâta.

Dacă reuşea să câştige prietenia reginei, putea să-şi râdă de astfel de atacuri. Charlot, cu ducele de Fronsac cu tot, nu putea ţine piept Toinettei. Cuvintele prinţului Charles fuseseră o glumă, dar numai o jumătate de glumă. Désirée îşi propusese să dea lecţii de artă dramatică reginei şi să ajungă la ţintă chiar în seara aceea.

Ţinea la Vaudreuil. Avea mai mult spirit decât ceilalţi aristocraţi pe care îi cunoştea, ura şi dragostea lui erau mai consistente, toanele lui neînfrânate aveau farmec, se pricepea să fie risipitor cu naturaleţe. Dar şi el, ca şi ceilalţi aristocraţi trăia într-un nor gros de înfumurare şi prejudecată. De pildă, farsa pe care o jucaseră Pierre şi cu ea, atunci cu întâlnirea dintre Franklin şi Toinette, sigur că n-o înţelesese. Nici nu-şi putea măcar închipui că cineva putea să-şi râdă de el, marchizul de Vaudreuil, marele *falconier*{66} al regelui, intendentul reginei. Tocmai pentru asta dorea să simtă superioritatea ei burgheză, dobândită prin forţe proprii, învingând aroganţa lui aristocratică şi să-l folosească ea pe el ca pe o unealtă oarbă.

Un lucru era sigur, dacă l-ar ruga s-o ajute să ajungă la Toinette, ar refuza fără nici o discuţie. Trebuia să obţină ca el să i-o propună. Pentru aşa ceva avea nevoie de căi ocolite.

Din fericire, după plecarea lui Charles, când rămaseră singuri, el începu din nou să vorbească despre *Teatrul seniorilor*. Îi povesti că în prima seară, la care desigur va participa şi Louis, voia să reprezinte piese care să cuprindă

aluzii elegant răuvoitoare la adresa regelui, a căror intenţie să fie clară, fără a putea fi însă dovedită. În scopul acesta, va îmbina *Rămăşagul neprevăzut* a lui Sedaine cu *Rege şi ţăran*. Désirée observă în treacăt că era păcat că alegerea pieselor pentru *Trianon* era atât de limitată; astfel, vrând-nevrând, spectacolele vor căpăta aerul obişnuit, plictisitor, de Curte. Vaudreuil, puţin jignit, răspunse că nu găsea deloc plictisitor, dimpotrivă, chiar picant, ca Louis să fie obligat să rabde să i se facă în public aluzii răutăcioase la pasiunea lui pentru lăcătuşerie şi să i se spună adevăruri supărătoare pentru el, progresiste.

„Sigur — răspunse Désirée — astea sunt glume politice care te fac să zâmbeşti. Dar nu e totuşi prea sărăcăcios? Nu este doar limonadă, în comparaţie cu şampania ce se serveşte în alte părţi?” — „Unde?” întrebă Vaudreuil. „Ei — răspunse Désirée — fostul meu prieten Lenormant, de pildă, serveşte în micuţul său teatru o licoare mult mai tare ca ale dumneavoastră.”

Aluzia la Lenormant îl făcu pe Vaudreuil să-şi încrunte înspăimântător sprâncenele stufoase, negre ca pana corbului. Nici una din înaltele doamne care îi erau prietene n-ar fi îndrăznit să compare vreo acţiune de a lui cu una a vreunui fost iubit. Se gândi să îl pună pe valetul său Baptiste s-o dea pe doamna afară. Dar în aceeaşi clipă îşi zise că Désirée nu era femeia care să facă vreodată cale întoarsă, lucru dovedit şi în cazul cu Lenormant.

De altfel, ceea ce spunea nu era lipsit de un grăunte de adevăr. Interpreţii lui, marii domni şi doamnele lor, aveau o înclinaţie fatală de a cădea în convenţional, el însuşi, ca regizor, nu se simţea sigur de tehnica lui, pe scurt exista pericolul ca scena *Trianon*-ului cu toate aluziile politice, să capete un uşor parfum dulceag de levănţică. Singurul om care-l putea ajuta să risipească acest miros era Désirée. Se stăpâni deci, ridică din umeri şi o rugă, domolindu-şi vocea adâncă, flexibilă: „Fii înţelegătoare, Désirée”, şi fără tranziţie, continuă confidenţial: „Am să îmbin *Rămăşagul neprevăzut* cu *Rege şi ţăran* pentru că vreau să-mi permit şi eu o glumă

personală. Gama posibilităţilor mele nu este mică şi găsesc amuzant să-i spun grăsunului părerea mea ca mare senior în prima piesă şi ca simplu ţăran nespălat în a doua.” Luă poziţia ţăranului Richard care nu-l cunoaşte pe rege.

„Ştiţi, *monsieur* — zise el cu tonul tărăgănat al actorului care-l joacă pe ţăran — am vorbit acuşi despre un rege. Dar eu am văzut ceea ce un rege nu vede niciodată.” — „Anume?” întrebă el cu tonul regelui şi singur îşi dădu răspunsul, apăsat şi şmecher, cu tonul ţăranului: „Oameni.” Mi se pare că asta n-o spun prea rău.

Désirée se gândi o clipă şi spuse: „Pentru un diletant, nu-i rău. Nici Michu, la timpul lui, n-a realizat ceva mult mai bun la noi.”

Vaudreuil înghiţi în sec. Studiase rolul cu Michu care-l lăudase grozav. Dar el însuşi, deşi sigur de efectul frazei, avea sentimentul vag că interpretării îi lipsea ceva. „Ce vi se pare diletant în replica asta?” întrebă el.

Ea încercă să-i explice. „Plasaţi fraza — spuse ea — ca pe vremuri bunul, bătrânul nostru Michu, apăsat, gras, aşa încât chiar şi şobolanii din sală să priceapă. Eu aş lăsa fraza să cadă, iar poanta cam delicată: «Oameni» aş pronunţa-o simplu, nu accentuat”, şi recită fraza.

Vaudreuil constată că, dintr-o dată, totul era aşa cum trebuia. „Sunteţi minunată în rolul ţăranului Richard, Désirée, recunoscu el cinstit. Ascultaţi — continuă el apoi — poate că ideea prietenului nostru Charles nici nu este atât de proastă. Ce-ar fi dacă aţi lucra puţin cu Toinette?”

„Acum am reuşit”, cânta inima lui Désirée, *ça y est*![67]. Spuse însă gânditoare. „Cu dumneavoastră aş putea să lucrez, François. Aveţi talent şi dacă n-aţi fi François Vaudreuil, aţi fi probabil astăzi *sociétaire du Théâtre Français*. Dar cu austriaca?” Îşi strâmbă faţa celebră, neregulată, inteligentă. „Nu e cumva îngrozitor de capricioasă? Şi îngrozitor de arogantă? Şi dacă nu reuşeşte, n-o să mi-o ia mie în nume de rău?” Dar Vaudreuil răspunse nerăbdător: „Aş! Nu fiţi atât de neîncrezătoare.”

Dar Désirée, râzând în sinea ei, continuă să facă mofturi şi

spuse: „Şi *madame* o va juca desigur pe marchiză. Aia tare nu-mi place şi n-am s-o pot ajuta. Rolul e pur şi simplu prea plictisitor, nici măcar o actriţă nu poate scoate ceva din el, cu atât mai puţin o diletantă. Rolul jupânesei este de cinci ori mai mic, dar n-am invidiat-o niciodată pe Mole pentru marchiza ei."

„Dar cine v-a spus — se aprinse Vaudreuil — că Toinette va juca pe marchiză? M-am întrebat de mult dacă să nu-i dau rolul jupânesei. Ar fi mult mai picant."

Era mai mult decât se aşteptase Désirée. Domnul marchiz îşi bătea joc de sine însuşi, fără să-şi dea seama, iar ea, Désirée, distribuia rolurile pentru *Teatrul seniorilor*. Dar nu lăsă să se vadă nici o urmă de satisfacţie.

Vaudreuil insistă. „Trebuie să primeşti, Désirée, o rugă el. Trebuie să lucrezi cu Toinette. Trebuie să-mi faci pe plac. Şi am să-i dau să joace rolul jupânesei."

Ochii lui Désirée priveau gânditori şi saşiu spre vârful nasului, era personificarea însăşi a îndoielii. „Dar trebuie să-i explicaţi Toinettei dumneavoastră — ceru ea — că trebuie să lucreze serios. Şi trebuie să ne daţi timp, ei şi mie. Dacă îmi promiteţi asta, am să încerc, de dragul dumneavoastră."

Relaţiile dintre Toinette şi Vaudreuil erau acum mai puţin amare. Deşi se certau adesea, aveau un scop comun: spectacolele *Trianon*-ului trebuiau să rămână pentru totdeauna în istoria teatrului francez.

Toinette nu era lipsită de talent şi repeta serios. Discuta cu interes, vioi şi nu fără pricepere, cu Vaudreuil şi alţi membri din *Trupa seniorilor*. Lucra zilnic ore întregi cu actorii Michu şi Caillot. Se învăţa treptat să-şi stăpânească „r"-ul rebel, dar îşi dădea seama că doamnele de la *Théâtre Français* şi *Comédie des Italiens* o depăşeau.

Când Vaudreuil îi propuse să lucreze cu Désirée, o uşoară roşeaţă îi acoperi obrajii delicaţi, faţa ei expresivă vădind pe rând timiditate, dorinţă, aroganţă. Ştia, desigur, că Mesnard era una din prietenele lui Vaudreuil şi propunerea lui o revolta. Nu era nici aşa prea uşor s-o aibă tot mereu lângă ea

pe Gabrielle, ştiind că François şi Gabrielle discutau despre ea în pat. Era o impertinenţă să-i propună acum şi intimitatea acestei Mesnard. Pe de altă parte, îşi dădea seama că toată clica mov şi-ar râde de nişte reticenţe atât de mic-burgheze. Dar mai presus de toate, preţuia arta actriţei Mesnard; interpretarea ei îi plăcea mult mai mult decât stilul demodat al domnilor Michu şi Caillot, perspectiva de a studia cu ea o atrăgea.

„Crezi într-adevăr că eu aş putea lucra cu *mademoiselle* Mesnard?" întrebă ea şi, fără să vrea, accentuă uşor pe „eu". Vaudreuil înţelese tot ce zăcea în întrebare: „Eu, fiica Mariei Theresia, regina Franţei, să respir acelaşi aer cu ţiitoarea ta". Se încruntă. „În calitate de intendent, trebuie să vă fac o comunicare, *madame*. Trebuie, în sfârşit, să hotărăsc cine să joace pe marchiză şi cine pe jupâneasă. Rolul interesant este al jupânesei, dar totodată este şi cel mai greu. *Madame* de Polignac este mai puţin pricepută ca dumneavoastră. Dar o *madame* de Polignac care repetă cu *mademoiselle* Mesnard va fi totuşi o interpretă mai bună decât regina, dacă repetă cu *monsieur* Michu. Dumneavoastră trebuie să hotărâţi." Şi deodată izbucni: „N-am să permit ca acest spectacol dificil să fie dat peste cap din cauza unei susceptibilităţi".

Toinette lăsă capul în jos. În ziua următoare, intendentul spectacolelor şi distracţiilor reginei îi comunică lui *mademoiselle* Mesnard că era convocată să se prezinte marţi dimineaţa, la ora zece treizeci, în oranjeria din Versailles.

Comunicarea era aproape nepoliticoasă, mai curând o poruncă decât o rugăminte. Se vedea că Vaudreuil nu mai voia să arate ce mult ţinea la colaborarea ei şi nici ce greu obţinuse ca ea să fie invitată. Nu i-o luă în nume de rău. Ceea ce obţinuse era o victorie deplină. Faptul că regina o chema la ea, îi întărea poziţia la *Théâtre Français* şi o făcea invulnerabilă faţă de atacurile lui Lenormant. Trebuia doar să fie inteligentă şi nu exagerată ca Pierre. Indiferent dacă Toinette avea să fie mândră sau prietenoasă, nu trebuia să se lase mânată de sentimente, trebuia să rămână rece şi calculată.

Marţi dimineaţa, în oranjerie, Désirée avu mult de aşteptat. Când Toinette sosi, în sfârşit, abia se scuză şi fu mai mult condescendentă decât politicoasă.

Toinette studiase cu de-amănuntul comedia lui Sedaine: *Răsăgul neprevăzut*, asistase la spectacolul dat de *Théâtre Français* şi la cel dat de *Comédie des Italiens*, fusese atentă, credea că cunoaşte fiecare frază, fiecare cuvânt, dar acum îşi dădea seama câte îi scăpaseră. Désirée îi explică de ce fraza cutare era spusă simplu, iar alta în schimb se cerea subliniată. Toinette înţelegea repede, era încântată şi admira copilăreşte arta şi tehnica lui Désirée. Désirée mulţumea politicos şi nu ascundea că era obişnuită cu asemenea omagii.

Îi arăta cum rezolvase o dificultate sau alta. Repeta o frază de zece ori, de douăzeci de ori, cu răbdare şi o punea pe Toinette să repete de douăzeci de ori, de cincizeci de ori. Când fraza nu ieşea bine, Toinette râdea supărată: „La urma urmei, suntem diletanţi". — „Maiestatea-sa porunceşte să fie tratată ca diletantă?" întrebă Désirée politicoasă. „Trebuie să reuşesc, am să reuşesc", se încăpăţâna Toinette şi bătea din picior.

Şi în zilele următoare, Désirée rămase profesoara plină de zel, care ocoleşte tot ce este personal. Se întâmpla adesea ca Toinette să o lase timp îndelungat să aştepte şi să o reţină mult peste ora stabilită. Odată, Désirée atrase atenţia că, dacă nu pleca imediat, *madame* Molé va trebui să joace în locul ei în astă-seară. „Ai să fii despăgubită, draga mea", spuse Toinette. „Asta nu se poate, *madame*", răspunse Désirée, amabil şi sec.

Cu toate acestea, Toinette continuă să-i arate actriţei, mişcător de făţiş şi naiv, cât de mult îi admiră arta. Dar Désirée n-o iubea pentru amabilitatea ei şi nici n-o ura pentru aroganţa ei.

Uneori îi făcea plăcere să-i arate reginei ce se cheamă a munci. O lăsa de pildă să repete o frază de vreo zece ori, ca să constate în cele din urmă că textul suna cu totul altfel. Toinette căuta să-şi amintească cuvintele, renunţa şi întreba: „Dar este atât de important dacă scrie «deci» sau «va să zică»?" — „Da — răspundea Désirée cu hotărâre — textul

autorului e sfânt.” — „Al autorului Sedaine?” întreba Toinette. „Bineînţeles, şi al autorului Sedaine”, replica Désirée.

„Cum ai reuşit — întreba Toinette — să-ţi ascuţi într-atât memoria?” Désirée răspunse: „Când eram elevă, trebuia să învăţ zilnic pe dinafară cincizeci de versuri de Corneille, Racine sau Moliere”. — „Timpul dumitale, draga mea — spuse Toinette oftând — nu era atât de încărcat cu ceremonii.” — „Nu, *madame* — răspunse Désirée — eram ucenică în magazinul de dantele al doamnei Meuniex. *Monsieur* Robecque îmi dădea ore pe gratis şi din prietenie. Amândoi nu prea aveam mult timp, eram adesea obosită, el enervat. Uneori devenea foarte dezagreabil, dacă nu-mi ştiam bine cele cincizeci de versuri.” — „Vă pedepsea?” întrebă Toinette. „Atunci — răspunse Désirée — în locul celor cincizeci de versuri, trebuia să învăţ pentru ziua următoare o sută, şi uneori îmi şi ardea câte una zdravănă.” Désirée nu povesti că ucenicia ei pe scenă mai fusese legată şi de alte neplăceri. Faptul că trebuise să se culce cu profesorul ei i se păruse de la sine înţeles; neplăcut era că *madame* Robecque, geloasă, o zgâria şi o trăgea de păr. Şi mama ei, o femeie morală, o bătea când *monsieur* Robecque îşi permitea intimităţi. „În schimb, se pare că memoria dumitale s-a dezvoltat neobişnuit de bine, recunoştea între timp Toinette, apoi: Am să-mi exersez şi eu memoria, hotărî ea. Am să învăţ zilnic douăzeci de versuri de Racine sau Corneille.”

Bunul simţ al lui Désirée îi spusese întotdeauna că o femeie, chiar încoronată, tot femeie rămâne. „Sunt părţi — se spunea adesea în tavernele Franţei — unde regina nu se deosebeşte de slugă.” De când asistase la întâlnirea lui Franklin cu dama cu masca albastră, îi fusese perfect clar că această regină era, cu toată graţia ei naturală, o femeie tare proastă şi stăpânită de o înfumurare care i se părea de-a dreptul idioată. Totuşi, Désirée nu se putuse elibera cu totul de sentimentul de teamă şi respect care, datorită străduinţelor Bisericii, autorităţilor şi şcolii, erau legate de noţiunile „Rege”, „Curte”, „Versailles”. În schimb acum, când urmărea de mai multă vreme şi din imediata apropiere viaţa clicii mov, îşi dădea tot mai bine

seama că la Curte lucrurile se petreceau mult mai simplu, mai copilăreşte, mai omeneşte decât îşi închipuise.

De pildă, cearta dintre regină şi *madame* Joséphine, soţia prinţului Xavier. Toinette tot nu renunţase la toana ei de a o face pe femeia aceasta greoaie, lipsită de talent pe scenă, de râsul întregii familii. Reuşise cu multă şiretenie s-o convingă pe cumnată să viziteze cel puţin micuţul ei teatru, acum când era definitiv terminat. *Madame* Joséphine veni într-adevăr. Toinette tocmai repeta pe scenă, Désirée asista dintr-una din lojile întunecoase. Toinette puse de îndată stăpânire pe cumnată şi, fără să-i atragă atenţia asupra prezenţei actriţei, îi înfăţişă instalaţiile pline de ingeniozitate ale micuţei scene. Apoi o rugă din nou să nu le strice jocul şi să preia şi ea un rol. Dar Joséphine rămase neînduplecată. Declară în franceza ei guturală, împestriţată cu cuvinte italiene, că e gata să ia parte dacă s-ar citi o piesă pe roluri, în jurul unei mese, la Versailles; dar să urce pe scena unui teatru, în faţa publicului, asta nu. „Nu se potriveşte cu demnitatea mea", declară ea supărată şi hotărâtă. „Dar dacă o fac eu, regina — răspunse Toinette cu vioiciune — nu e nevoie să vă faceţi scrupule." Joséphine replică aspru: „Dacă nu sunt regină, sunt totuşi din neam regesc". — „Sigur, răspunse dulce Toinette. Dar şi dumneavoastră veţi recunoaşte că familia imperială a Austriei este egala familiei regale de Savoia. Sau poate că nu, draga mea?"

Désirée se amuza că o pune pe regina Franţei s-o joace pe jupâneasa, dar Toinettei îi făcea şi mai multă plăcere. Era adevărat că în scurtul rol al jupânesei putea fără greutate s-o depăşească pe prietena ei Gabrielle în rolul cel lung al marchizei. Dar mai era şi plăcut că, prin rolul jupânesei, putea dovedi că ştia nu numai să primească adoraţia francezilor, ci că înţelegea şi felul de viaţă al poporului, că se simţea aproape de popor.

Se străduia să joace natural. Trebuia să servească pe scenă, trebuia să calce pantalonii valetului Lafleur. O puse pe camerista ei să-i arate de zece ori cum se calcă, cum se serveşte. Ideea că ea, urmaşa lui Rudolf de Habsburg, regina

Franţei, călca şi servea cu pricepere, că făcea pe jupâneasa, o umplea de bucurie. Îi arătă mândră lui Désirée priceperea ei şi fu decepţionată când aceasta nu se arătă deloc mulţumită. Désirée o lămuri cu răbdare că pe scenă nu importă dacă se calcă cu adevărat, ci dacă se calcă în mod veridic, dacă se crează impresia călcatului. Şi Toinette înţelese.

Vaudreuil urmărea cu nesaţ cum lucra Désirée cu Toinette. Acum se străduia cu şi mai multă ambiţie să obţină nu numai efecte, ci şi veracitate. În prima piesă voia să fie cu adevărat senior, în a doua un ţăran deopotrivă de adevărat. Désirée îl lăuda în mod inteligent, fără vorbe multe.

Plăcerea pe care i-o pricinuia acest *Teatru al seniorilor* creştea cu fiecare repetiţie. Cum mai transpirau, cum se opinteau şi cât de diletanţi erau. Iată-l pe Francois Vaudreuil de pildă! Uita până şi de dorinţa lui arzătoare de a fi amantul reginei, uita de visul lui de a conduce armata franceză în Anglia şi se mulţumea să fie un actor mediocru care asuda din greu. Şi chiar şi în momentele sale cele mai bune, nu reuşea să obţină atât cât cel mai slab actor de la *Théâtre Français* atunci când juca cel mai prost. Cât de orbi erau, această regină, aceşti mari domni şi doamne.

Vaudreuil ghicea câte ceva din cele ce se petreceau în capul lui Désirée. Simţea zâmbetul ei ascuns şi dorea să frângă rezistenţa acestei femei, s-o cucerească cu adevărat, să-i smulgă taina.

Faptul că Désirée se limita la rolul de actriţă şi nu spunea nimic care să nu fie legat de îndatoririle ei, avu asupra Toinettei efectul dorit: îi stârni curiozitatea. *Mademoiselle* Mesnard era ciudat de inabordabilă, nu se putea vorbi cu ea despre nimic în afară de materialul lecţiei, de fapt Toinette şi-o închipuise altfel pe prietena lui Vaudreuil. Gabrielle, când îi vorbi despre asta, îşi dădu cu părerea că fata era probabil atât de rezervată din timiditate faţă de regină. Toinette hotărî să frângă această reţinere. O întrebă pe Désirée despre amănunte din viaţa colegilor ei, despre bârfelile culiselor. Dar şi aci Désirée rămase închisă în sine. Asta o stârni pe Toinette şi căută cu mai multă stăruinţă să-i câştige prietenia.

Contele Mercy raportă la Schönbrunn despre noua pasiune a Toinettei. Bătrâna împărătească nu se necăji prea mult. Răspunse că Toni nu va putea pricinui prea multe nenorociri cu noua ei ocupaţie. Sigur că era mai puţin costisitor dacă juca teatru în loc de cărţi şi dacă distribuia familiei Polignac roluri de teatru în loc de posturi de ministru.

Louis însuşi se interesa de teatru şi nu se opuse noii distracţii a Toinettei. Veni chiar la repetiţii.

Înainte de repetarea anumitor scene, Vaudreuil îl ruga însă să se îndepărteze, deoarece era vorba de surprize pregătite pentru el. Era vorba de scena în care marchizul îşi uită gelozia de dragul lăcătuşeriei, scenă pe care voia să i-o arate abia în seara reprezentaţiei. Şi tot din motive asemănătoare nu voia să-l lase să ştie care erau cântecele introduse. Louis înţelegea că voiau să-şi rezerve unele atracţii pentru seara stabilită şi când îl dădură afară, declară binevoitor: „Bine, mă duc înapoi la treaba mea. Dar am să-ţi pun o condiţie, dragă marchize. Dacă se introduc cântece, trebuie neapărat să apară şi cântecul meu preferat.” Toată curtea ştia că era vorba de *Cântecul caprei*.

Lucrau, se străduiau. Toinette lupta cu „r”-ul ei, Vaudreuil cerea sfaturi lui Pierre pentru unele mici schimbări de text. Cei mai buni compozitori ai ţării compuneau muzica pentru orchestra de cameră care avea să acompanieze cântecele. Pentru lăcătul care juca un rol atât de însemnat în *Rămăşagul neprevăzut*, cerură sfatul priceput al lăcătuşului Gamain, ca Louis să nu le poată găsi nici un cusur.

Apoi se mai ivi o ultimă dificultate. Pe marchizul cel înşelat şi neînşelat îl juca Jules Polignac şi era o anumită picanterie în faptul că se afirma pe scenă că Vaudreuil nu-l încornorase. Jules juca rolul cu plăcere. Dar ceru să i se permită să poarte *Crucea ordinului Louis cel Mare*. Nu era însă permis să se poarte decoraţiile franceze pe scenă. Totuşi, Jules nu voia să renunţe, tocmai ca să nu fie luat drept actor. Degeaba îi spunea Vaudreuil că nici nu exista asemenea risc. Jules Polignac ţinea la *Crucea ordinului Louis cel Mare*. Toinette trebui să pândească momentul favorabil ca să obţină de la Louis un edict anulând

interdicţia pentru cazul acesta special.

În sfârşit, totul era repetat şi pus la punct. Toinette revăzu o ultimă dată rolul cu Désirée. „Am învăţat nesfârşit de multe de la dumneata”, recunoscu Toinette, fericită, şi-i trecu braţul pe după umeri, într-un gest spontan şi sincer, aşa cum nu făcea decât cu prietena ei Gabrielle.

Ceea ce n-o împiedica să treacă cu vederea singura dorinţă formulată de Désirée, dorinţa să fie invitat şi autorul.

Michel Sedaine, autorul celor două piese, n-o dusese uşor. E drept că acum era consacrat mare scriitor; dar trebuise să înfrângă greutăţi cumplite, fusese ucenic zidar şi timpul pentru scris şi-l crease pe furate. Cu greu răzbătuse până la oamenii care puteau obţine reprezentarea pieselor sale. Tocmai de aceea voia Désirée să-i dea posibilitatea să asiste la spectacolul celor două piese, dat de *Trupa seniorilor*. Cunoştea însă aroganţa Toinettei şi ştia că ar fi fost imposibil să-l invite pe Sedaine în seara spectacolului. Dar cel puţin la repetiţia generală a pieselor sale să i se dea voie să asiste, şi Toinette îi acordase aceasta după o scurtă ezitare. Toinette uită însă, iar Désirée nu considera cazul destul de important ca să facă din el o piatră de încercare a influenţei sale. Sedaine nu fu invitat.

Erau în totul douăzeci şi trei de musafiri care se întruniră în graţiosul teatru în seara spectacolului. Contele Mercy ar fi dorit să asiste, ca să-i raporteze înaltei doamne mamă, dar Toinette, nevoind să joace decât în faţa unor spectatori de sânge regal, îi invitase numai pe membrii familiei regale şi nu putea face o excepţie.

Acum, după ce plafonul fusese pictat de Lagrenée{68} şi luminatul fusese îmbunătăţit, micuţa sală arăta şi mai frumoasă decât atunci, la inaugurarea cu *Bărbierul*. Sala albă şi aurie strălucea pompos şi totuşi discret în bătaia nenumăratelor lumânări, lojile şi fotoliile invitau, delicat şi ceremonios, să se şadă comod, iar capetele de lei de pe coloanele ce susţineau balconul aminteau că aceasta era casa reginei.

Musafirii şedeau şi aşteptau cu încordare şi puţină neîncredere în faţa cortinei de catifea albastră, grea,

costisitoare, ţesută cu fir, care despărţea sala de scenă. Orchestra mică, compusă din cei mai buni muzicanţi ai regelui, era gata; spectatorii schimbaseră de mai multe ori locurile, treceau dintr-o lojă într-alta, stăteau de vorbă pe şoptite, aşteptau.

În spatele cortinei, domnea tracul. Prinţul Charles bău serios şi Toinette luă, contrar obiceiului ei, un pahar de şampanie. „Simţi ce mână rece am?" îl întrebă ea de câteva ori pe Vaudreuil. Deodată declară că pustietatea sălii o enerva; în plus, sala nu avea acustică bună dacă nu era plină. „La asta ar fi trebuit să vă gândiţi înainte, *madame*", spuse Vaudreuil, care arăta şi mai atrăgător şi energic ca de obicei, în uniforma lui de colonel, albastră şi roşie. „Doresc ca teatrul să fie umplut, spuse jupâneasa Nanine, cu un ton care nu era deloc de jupânească. Daţi ordin ca personalul palatului şi garda elveţiană să ocupe locurile goale. „Aţi spus, *madame*, că în afară de familie, nu doriţi alt public", replică Vaudreuil supărat. „Gărzile elveţiene şi personalul de serviciu nu sunt public, ci popor", îi spulberă Toinette obiecţia. „Toinette are dreptate", spuse blând marchiza Clainville, în viaţa de toate zilele Gabrielle Polignac, iar Jules Polignac întări indignat: „Public, indivizii ăştia, *ces espèces*!..." Vaudreuil însuşi, temându-se pentru acustică, se supuse şi dădu ordinul cerut.

Între timp puse să se cânte uvertura. Apoi urmă din nou o pauză lungă şi musafirii invitaţi îşi pierdură răbdarea. Louis era bine dispus, i-ar fi plăcut şi lui să joace, făcea acum cel puţin pe spectatorul nerăbdător, bătea din palme, bocănea cu picioarele, ţipa zgomotos: „Începeţi, începeţi!" Ceilalţi participau la gălăgia asta veselă.

Gabrielle ieşi în faţa Cortinei şi-i rugă să mai aibă răbdare câteva minute, trebuia îmbunătăţită acustica sălii.

Dar iată că şi intrară în sală, tropăind, gărzile elveţiene sub conducerea unui ofiţer. Când îl văzură pe rege, luară poziţia de drepţi. „Înainte marş, aşezaţi-vă!" ordonă ofiţerul şi soldaţii, intimidaţi, străduindu-se să nu facă zgomot, se aşezară zornăind, cu dosurile lor voinice pe scaunele delicate. Printre ei se strecurau cameriste şi jupânese.

Apoi se auziră tradiţionalele bătăi, cortina se dădu în lături. Pe scenă se afla, într-un costum de cameristă elegant, stilizat, care lăsa la vedere gleznele şi jumătate din gambe, Marie-Antoinette, regina Franţei, pe braţul gol cu un pantalon ce trebuia călcat. Se adresă cumnatului ei, Charles, valetul Lafleur: „Noi slugile ne plângem întotdeauna", dar nu putu continua, o întrerupse râsul zgomotos al lui Louis: „Splendid, *madame*, strigă el şi bătu din palme. Arătaţi şi vorbiţi ca o adevărată cameristă. Splendid, bravo! şi se întoarse către ceilalţi: Nu găsiţi, domnilor şi doamnelor? Splendid. Încă o dată."

Cortina se lăsă, revoltată. Vaudreuil veni în faţa ei şi spuse mânios, dar stăpânit, politicos: „Domnilor şi doamnelor, începem încă o dată. Vă rog însă insistent să nu întrerupeţi spectacolul." Louis, din loja sa; răspunse bine dispus: „Bine, bine, Vaudreuil, n-a fost cu rea intenţie. Dar *madame* mi-a plăcut deosebit de mult. Acum sigur că n-am să mai întrerup, vă promit."

Cortina se ridică din nou. De data aceasta, spectacolul continuă şi totul merse aşa cum trebuia. În curând spectatorii regali nu mai văzură în Jules şi Gabrielle Polignac, în prinţul Charles, Vaudreuil şi Toinette pe Jules, Gabrielle, Charles, Vaudreuil şi Toinette, ci pe marchizul şi marchiza de Clainville, pe valetul Lafleur, pe colonelul d'Etieulette şi pe camerista Nanine. Nu-i mai interesa decât mica aventură a soţilor Clainville. Louis, în schimb, deşi dorea într-adevăr să se stăpânească, pricinui o nouă perturbare. Când Jules Polignac cercetă şi analiză cu pricepere lacătul uşii, nu se mai putu abţine şi strigă: „Trebuie să mi-l arăţi şi mie după aceea, Jules", şi marchizul de Clainville se transformă deodată iar în Jules Polignac.

Soldaţii, lacheii şi fetele din casă care asistau la reprezentaţie erau atât de surprinşi de neaşteptata invitaţie, încât un timp nu putură privi şi asculta cum se cuvine cele ce se petreceau pe scenă. Erau speriaţi şi trebuiau mai întâi să se liniştească; ce se întâmpla cu ei şi ceea ce se petrecea pe scenă era deopotrivă de straniu. Era ciudat că regina se străduia atât

de mult să facă pe camerista; era cât se poate de necuviincios că regina şi fratele regelui se purtau ca nişte comedianţi şi nişte măscărici. Treptat timiditatea lor se topi şi începură să se amuze de cele văzute. Nu le venea uşor să urmărească dialogul elegant al piesei; dar atât puteau înţelege, că un autor care voia mai curând binele poporului decât al nobilimii îşi râdea de nimicurile prosteşti cu care-şi pierdeau timpul privilegiaţii plictisiţi. Impertinenţa cameristei Nanine şi a cameristului Lafleur le plăcea, era propria lor impertinenţă, şi faptul că impertinenţa aceasta venea din gura reginei şi a prinţului avea şi mai mult haz. Dar tot nu îndrăzneau încă să-şi manifeste mulţumirea, râsul lor răsuna fără curaj, îl înăbuşeau de îndată; cine putea şti dacă domnii cei mari nu-şi schimbau dintr-o dată toana şi nu se supărau cumva de atâta intimitate?

Apoi Vaudreuil se apropie de rampă şi cântă. Da, se hotărâse să cânte cântecul cel îndrăzneţ. Cânta cu vocea sa profundă, melodioasă, cântecul marinarului, cunoscut tuturor şi care acum, când războiul cu Anglia putea izbucni peste noapte, avea un sens politic precis. Cântă despre fregata engleză care este zărită la 31 august de un vas francez, în timp ce navighează spre Breslau. Căpitanul francez îl întreabă de îndată pe locotenentul său: „Locotenente, te simţi în stare să capturezi fregata?" Iar mândrul, îndrăzneţul locotenent, răspunde: „Da, căpitane. Se pregătesc de abordare şi, cu suliţi, muschete, cângi de abordare, îl pun pe englez cu botul pe labe." — „Iar acum", cântă obraznic şi semeţ marchizul de Vaudreuil, mare *falconier* al regelui şi intendent al reginei, ultima strofă: „Iar acum să închinăm un pahar pentru căpitan, unul pentru locotenent, unul pentru toţi îndrăgostiţii şi unul pentru regele Franţei. Şi ne cufurim pe regele Angliei, care ne-a declarat război."

Musafirii din loji rămaseră împietriţi. Nu se aflau în stare de război cu Anglia şi era ciudat că *monsieur* de Vaudreuil cântă acest vechi şi vulgar cântec popular în teatrul reginei. Dar soldaţii, poporul, *ces espèces*, indivizii aceştia, nu se mai stăpâneau, băteau din palme, strigau: „Bravo" şi „Bis".

Vaudreuil privi spre loja în care şedea regele. Era fericit că se hotărâse să cânte acest cântec. Până în ultima clipă nu ştiuse dacă să se hotărască sau nu, avea un aer obraznic şi mulţumit, fusese o glumă îndrăzneaţă, spirituală, grozavă, pe care i-o făcuse acestui Louis al şaisprezecelea, veşnic nehotărât; fusese o idee bună că adusese poporul în sală, vestea despre gluma lui se va răspândi încă astăzi în tot Parisul şi până la urmă el, François Vaudreuil, va fi cel care a declarat război Angliei.

Când obraznicul de Vaudreuil începu cântecul marinarului, Louis simţi că-i piere buna dispoziţie. Încă de pe atunci, când fusese compus, pe vremea ultimului război, fusese o prostie. Căci din păcate capturaseră foarte puţine vase engleze şi nu prea aveau motive de bucurie şi chef, iar compozitorul dovedea o ignoranţă deosebită când punea vasul englez să navigheze spre Breslau. Astăzi cântecul nu era numai o prostie, ci era cât se poate de revoltător. Era grozav de necuviincios din partea acestui Vaudreuil, cum se proţăpise pe scenă şi răcnea cântecul.

Louis se ghemuise şi se foia nemulţumit pe scaunul lui albastru. Dar când şi poporul începu să aclame şi să biseze cântecul, se întristă. Sărmanii nebuni, voiau război. Parcă îi vedea pe oamenii aceia plin de viaţă cum sunt îndesaţi în burta vaselor, cum pier în valuri sau cum putrezesc în pădurile ţării rebele, în localităţi care nici măcar nu se găsesc pe hartă. Iar Vaudreuil mai şi zâmbea batjocoritor către el şi-l privea drept în faţă cu ochii lui obraznici. O clipă simţi nevoia să strige: „Destul. Cortina. Nu permit să se joace mai departe!” Dar îşi spuse că dacă o făcea transforma un incident copilăros într-un scandal şi hotărî: „Dimpotrivă. Nu consider cântecul acesta stupid ca un eveniment politic, suntem între noi, în familie, ascult muzică, nu doresc să i se dea vreo semnificaţie. Deoarece vasele nu pot naviga spre Breslau, nu pot fi nici atacate şi totul nu este decât o prostie plină de haz.” Continuă deci să zâmbească prosteşte, iar Vaudreuil se înclină în faţa celor ce strigau bravo şi mai cântă încă o dată melodia.

Rămăşagul neprevăzut se desfăşură mai departe, incidentul

fu dat uitării. Şi Louis hotărî să-l uite şi-l uită. După ce prima piesă se sfârşi în aplauze însufleţite şi sincere, se duse pe scenă, îşi exprimă în vorbe şi gesturi ample mulţumirea şi-i stânjeni pe toţi, căci doamnele şi domnii trebuiau să se schimbe. Îl împunse în burtă pe Vaudreuil, care trebuia să se schimbe din marchiz în ţăranul Richard: „Nu v-am spus, *monsieur*? Sunteţi născut ca să fiţi intendent. Şi a trebuit să vă rog atât, până când v-aţi înţeles adevărata menire." Vaudreuil mulţumi rece. Era mâniat că grăsunul acceptase calm cântecul. Dar cel puţin în piesa următoare o să-i poată spune părerea drept în faţă, drept în faţa lui grasă şi puhavă.

Dar nici de data aceasta Louis nu îngădui să i se strice plăcerea. Totul îi plăcea în comedia *Rege şi ţăran*, costumele de vânătoare, muzica voioasă a cornului de vânătoare, Toinette, care interpreta cu atâta farmec şi graţie pe ţărancă, fratele său Charles care, în calitate de pădurar prostănac, arestează tot grupul de vânători, pe rege şi toată suita lui. Vaudreuil era pur şi simplu grozav în rolul de ţăran prost. Când rosti celebra sa replică: „Am văzut ceva ce regii nu văd niciodată: oameni", Louis strigă răsunător: „Foarte bine, minunat", iar Vaudreuil fu din nou dezamăgit. În schimb, poporul se bucura, dar de data aceasta oamenii nu îndrăzniră să aplaude, ci îl priviră doar cu simpatie pe bunul lor rege Louis.

Apoi veni principala surpriză pentru Louis. Se cântă într-adevăr melodia ce şi-o dorise, *Cântecul caprei*. Îl cântă prinţul Charles, pădurarul cel prostănac, şi îl cântă cu multă pricepere. „Aveam o capră, o capră de paisprezece ani./Se năpusti la varză, varza lui Jean Bertrand./Capra noastră are minte, minte are capra noastră./Jean Bertrand a prins-o, a prins-o,/a arestat-o cu optzeci de jandarmi./Capra noastră are minte, minte are capra noastră./La judecată se prezintă/Cu grijă coada-şi ridică, se aşază pe bancă./Coada-şi ridică, pe bancă se aşază/şi trage un vânt în nasul preşedintelui./Are minte capra noastră, minte are./Un coş întreg de mici măsline a făcut ea/pentru domnii asesori şi juraţi./Şi cu coarnele a împuns în fund pe domnii preşedinţi/Minte are capra noastră,

minte are.”

Asta cânta pădurarul regal. Dar, pe când cânta, oamenii din popor fură din nou cuprinşi de acea stânjeneală pe care o simţiseră la început. Cântecul despre capra cea bătrână şi mintoasă era un cântec bun, spunea pe şleau lucruri adevărate, dar nu se potrivea pentru teatrul reginei şi era cât se poate de necuviincios să fie cântat de un prinţ de sânge. Şi că o cânta în faţa lor, asta era de-a dreptul de neînchipuit. Şi tocmai aşa ceva se întâmplase. Oamenii şedeau şi ascultau, dar nu le venea, să creadă. Nu le venea să creadă când îl văzură şi-l auziră pe Louis cum se bucură, cum mai întâi fredonă refrenul, iar apoi cântă şi el din răsputeri cu glas tare.

Vaudreuil era foarte mulţumit, mai mult decât atât, entuziasmat. Găsea că în ambele roluri fusese cât se poate de veridic şi că reprezentarea celor două piese fusese foarte reuşită. Dar se prefăcu de parcă puţina sensibilitate a lui Louis l-ar fi lipsit de răsplata lui. Făcu pe supăratul şi spuse mânios către Toinette: „N-ar fi trebuit să-l lăsăm să intre. A fost un scandal cum s-a purtat. A întrerupt reprezentaţia de două ori, a râs tot timpul când nu trebuia, m-am ruşinat în faţa valetului meu Baptiste.”

Toinette nu înţelegea ce voia François. Era bine dispusă, găsise că totul fusese minunat, nu se ivise nici un moment mort, era foarte mulţumită de efectul pe care-l făcuse, musafirii o urmăriseră minunat. Vaudreuil se întrecuse pe sine însuşi, nu se putea să nu fi observat că fiecare din cuvintele lui găsise ecou în public. Până la urmă, faţă de laudele ei vădit sincere, Vaudreuil renunţă la supărarea prefăcută.

Mai târziu, noaptea, observă faţa adânc preocupată a valetului Baptiste, care-i ajuta la dezbrăcat. „Ce ai, Baptiste, ce s-a întâmplat?“ întrebă el. Baptiste îi întinse cămaşa încălzită şi răspunse cu entuziasm şi respect: „Iertaţi-mă, *monsieur*, dar trebuie s-o spun: Domnul a fost grozav.” — „Bine, bine”, îl opri Vaudreuil condescendent. Dar în întuneric, în dosul perdelelor trase ale patului, zâmbi.

Toinette era culcată în pat, doctorul Lassone o consulta. Deşi doctorul, cu toată vârsta lui înaintată, era socotit un

bărbat căruia îi plăceau femeile şi era răsfăţat de ele, Toinette se străduia să-l privească doar ca medic. Totuşi nu reuşea să scape de un sentiment neplăcut. Ochii lui reci şi iscoditori, mâinile lui dibace îi pricinuiau o stânjeneală îmbinată cu indignare, simţea nelămurit cum compara trupul ei despuiat cu cel al altor femei şi totodată aştepta cu o încordare de-a dreptul de nesuportat ce avea să spună. Încă cu câteva zile în urmă o cuprinsese o vagă speranţă, dar nu îndrăznise atunci s-o mărturisească nici măcar doctorului.

Acum doctorul Lassone îi aşează din nou, cu mişcări domoale, cămaşa peste trup şi se dădu înapoi. Nu-l privi şi nu-l întrebă nimic. El însă se aplecă adânc şi spuse: „Felicitările mele cele mai respectuoase, *madame*".

Toinette întoarse brusc capul spre el, îl privi şi, cu vocea sugrumată, întrebă: „Nu e nici o îndoială, doctore?" — „Nici una, *madame*, confirmă el şi repetă: Felicitările mele cele mai respectuoase." Toinette tot nu îndrăznea să creadă. „Pot să scriu la Viena? întrebă ea. S-o spun lui Louis?" Era pentru prima dată când îi spunea regelui „Louis" faţă de el. „Fără nici o îndoială, *madame*", repetă doctorul Lassone puţin mai tare.

După ce plecă, Toinette mai rămase multă vreme singură, culcată, cu ochii închişi, cuprinsă de toropeală şi bucurie. Scăpase de o povară nesfârşită, tot ce era mic, meschin, dispăruse, se simţea uşoară şi înălţată, simţea o mulţumire sufletească fără margini, casa de Habsburg, Franţa, pe amândouă le reprezenta ea, în ea era trecutul şi viitorul acestor ţări.

De felul ei era o fire deschisă, dar acum rămase multă vreme singură. Încă n-o putea spune nimănui, era prea măreţ, prea minunat. În cele din urmă sună şi încă înainte de a se lăsa îmbrăcată, trimise după Mercy.

În timp ce-l aştepta, scrise mamei ei într-un amestec de germană şi franceză. „Ce recunoscătoare vă sunt că m-aţi născut. N-aş fi crezut niciodată că este posibil să am parte de atâta fericire pe pământ. Am vrut să vă scriu încă acum câteva zile şi acum îmi pare rău că n-am făcut-o. Dar mă temeam că durerea dumneavoastră ar fi prea mare de nu s-ar fi adeverit

speranţele mele.”

Sosi Mercy. Se speriase adânc de convocare; niciodată Toinette nu-l chemase atât de urgent. Dimpotrivă, de obicei se ferea de el, probabil că săvârşise ceva îngrozitor. Dar apoi o văzu, avea faţa schimbată, moale, ciudat de destinsă şi parcă gata să izbucnească în plâns. Şi pe când el îi mai săruta mâna, spuse: „Trebuie să ţi-o spun mai întâi dumitale. Îmi eşti cel mai aproape, dumneata eşti Viena. Am să am un copil, Mercy — spuse ea în germană — sunt gravidă, apoi completă în franţuzeşte: Am să am un *dauphin*”, şi-l îmbrăţişă pe bătrânul Mercy, care şi el, cel trecut prin atâtea, îşi stăpânea cu greu lacrimile. Totodată se şi gândea ce curier să trimită la Viena, ca să ajungă cât mai repede. Ea, între timp, continua să vorbească. „Acum trebuie să aveţi foarte multă grijă de mine, îl ruga ea fericită. Acum soarta Franţei atârnă de vreo mişcare greşită a mea. Spune, va trebui să renunţ la călărie, desigur?” Dar el se gândea la măsuri de prevedere de cu totul altă natură, măsuri împotriva perfidului prinţ Xavier, ale cărui speranţe păleau o dată cu sarcina Toinettei.

Apoi, în timp ce curierul se pregătea să gonească spre Viena cu scrisoarea ei îşi cu depeşa lui Mercy, Toinette trecu în apartamentul lui Louis. Nu era acolo, se afla în atelierul lui de fierărie de la mansardă şi dăduse ordin să nu fie deranjat.

Acolo, singur cu Gamain al său, proptindu-se pe picioarele răschirate, muncea din răsputeri, muncă brută. Era prost dispus; complicaţiile bavareze, probabilitatea ameninţătoare ca ostilităţile cu Anglia să izbucnească totuşi în zilele următoare îl mâhneau şi îl amărau pe omul acela blajin, care-şi căuta alinare în activităţi fizice. Stătea în cămaşă, cu pantalonii descheiaţi la brâu, înnegrit de fum şi rotea ciocanul cu un braţ gros, vânjos, lovind fierul. Oh, de ar fi ăsta Franklin. Oh, de ar fi ăsta Josef. Ridica ciocanul şi lovea, chipul lui molatic era încruntat şi voios că putea lovi în ceva.

Toinette auzi încă de departe zgomotul trivial. Fusese o singură dată în locul acela urâcios, cu ani în urmă, când Louis îi arătase pentru prima oară atelierul; de atunci nu mai călcase pe acolo. Clica mov obişnuia să facă glume şi versuri

spirituale despre Vulcan şi Venus şi ea însăşi spusese multe lucruri de felul acesta. Dar acum nu-i treceau prin minte astfel de gânduri. Deschise uşa, o uşă grea, mică, şi în faţă îi apăru camera scundă, înfierbântată, mirosind a muncă şi a lucru practic, cu totul altfel decât mediul în care obişnuia dânsa să-şi ducă activitatea câmpenească. Acolo îl găsi pe Louis murdar, cu faţa, mâinile şi cămaşa înnegrite de fum, transpirat, încruntat, un adevărat muncitor.

El înălţă capul şi o văzu înaintea lui pe Toinette slab luminată de para focului, în mijlocul camerei întunecoase. Dacă ar fi venit în altă clipă, s-ar fi bucurat desigur, deşi aproape totdeauna când îl căuta nechemată avea să-l ceară ceva. Dar în ziua aceea se dăruise cu trup şi suflet muncii lui, bucăţii lui de fier. Gândea încet şi-l cuprinse supărarea şi necazul că era deranjat, cu toate că poruncise să fie lăsat în pace.

„Bună ziua, Louis", spuse Toinette. „Ce s-a întâmplat, *madame*? întrebă el, şi nu se putu stăpâni să nu adauge morocănos: Vedeţi, lucrez." — „Spuneţi omului dumneavoastră să plece", ceru Toinette. „Nu se poate să termin mai întâi lucrul? întrebă el. Mai am nevoie de zece minute." — „Nu, sire — declară Toinette — nu vă mai dau nici un minut", şi Gamain trebui să se retragă.

„Dar ce s-a întâmplat, *madame*?" întrebă Louis îmbufnat. Toinette îl privi strălucind de fericire. „N-am venit singură, Louis", spuse ea. Louis o privi neîncrezător. „Pe cine aţi mai adus?" întrebă el. Toinette izbucni atunci: „Aşa cum mă vedeţi, suntem doi, şi cum el avea o expresie greoaie, prostească, continuă: încă tot n-aţi ghicit?" El rămase pe gânduri apoi întrebă şovăitor: „Sunteţi însărcinată, *madame*?" — „Da, da, da", exulta ea. „Sunteţi într-adevăr însărcinată?" întrebă el încă nedumerit. „Lassone spune că nu este nici o îndoială", declară ea.

Atunci, în sfârşit, crezu şi el. Faţa i se lumină, ochii depărtaţi, căprui, prinseră să-i clipească, obrajii îi tresăreau, gura îi tremura, zvârli cu forţă ciocanul şi se lovi zgomotos cu palmele peste coapse.

„O să avem un copil!“ ţipă el şi vocea i se sugrumă, se mai lovi o dată peste coapse, o bătu pe Toinette pe spate cu mâna murdară de fum şi transpirată. „Un copil — strigă el — dumneata cu mine, un *dauphin*”. Începu să râdă cu râsul lui grosolan, tropăi de colo-colo, o prinse şi o sărută şi spuse în germana lui greoaie: „Toni, Toni”. Se învârti în jurul ei, privi cu neîncredere fusta ei largă, arătă cu degetul gras spre ea şi spuse cu un zâmbet larg: „Louis al şaptesprezecelea”.

Rămaseră multă vreme împreună, fericiţi, iar ea nici nu observă că acum şi pielea şi rochia ei erau la fel de înnegrite. „Dar acum trebuie să ai grijă de dumneata, aminti el grav. Băi zilnice, nu prea calde şi nu prea reci. Şi să nu te culci prea târziu. Nici o emoţie. Nimic despre război, nimic despre bugetul dumitale. Şi mereu cu gândul la copil, la *dauphin*.” — „Bineînţeles, îl asigură ea. Asta nu e nevoie să mi-o spui.”

Apoi îi povesti că se gândise când să fi rămas grea; poate în ziua când el se purtase atât de prost cu doctorul Franklin şi apoi venise plin de remuşcări la ea la *Trianon*. „Nu este oare asta un semn? întrebă ea. Nu este asta o dovadă nemaipomenită că tot ce am făcut a fost bine şi pe placul Domnului? Căci altfel cum de mi-ar fi dăruit atâta fericire?” Louis nu răspunse nimic, ci continuă doar să mângâie spatele ei gol, înnegrindu-l şi mai rău. Iar ea adăugă: „Şi când te gândeşti că bătrânii mei unchi ne-au privit din tablou. Toate astea sunt neobişnuite şi îmbucurătoare şi desigur au însemnătatea lor.” El nu continuă discuţia, ci spuse că voia să scrie de îndată doamnei mame. „Cu mâna mea — adăugă el mândru — şi pe nemţeşte. Şi am să donez zece mii de livre pentru săraci.”

Apoi Toinette anunţă evenimentul intimilor ei. Gabrielle împărtăşea bucuria prietenei sale, dar rămase tăcută; avea nevoie de timp ca să se dumirească ce speranţe şi temeri erau legate de acest eveniment.

După aceea, Toinette vorbi cu Vaudreuil. Îi povesti fericită şi fără jenă că avea să nască *dauphin*-ul aşteptat de Franţa şi de lume. Era atât de plină de însemnătatea celor povestite, încât uitase cu totul de relaţiile ei cu Vaudreuil şi de

făgăduiala ce i-o făcuse. Socotea un lucru de la sine înţeles ca toată lumea, întreaga ţară în sensul strict al cuvântului, să ia parte la bucuria ei.

Vaudreuil reuşi să-i spună liniştit, cu vocea lui adâncă: „Felicitările mele cele mai sincere, *madame*". Dar era cuprins de o mânie rece şi în clipa aceea pieri şi ultimul rest al dorinţei lui. Prostănacul de Louis reuşise totuşi. Iar această Toinette se bucura de sarcina ei ca o mic-burgheză care are destui bănuţi ca să-şi ia o doică la copil. Era într-adevăr timpul să pornească războiul şi să părăsească apoi Curtea. Trebuia s-o facă încă înainte ca Toinette să ajungă atât de groasă şi de respingătoare, încât să-i fie silă şi de ea şi de sine.

Îi povesti lui Désirée despre hotărârea lui şi cât de mult îl plictisea Versailles-ul; agitaţia ce avea să fie acum în jurul sarcinii Toinettei îi făcea viaţa şi mai nesuferită acolo.

Désirée îşi încruntă gânditoare obrazul ştrengăresc. „Atunci, desigur, *madame* va înceta să mai înveţe pe dinafară cele douăzeci de versuri de Racine pe zi", observă ea batjocoritor şi cu milă. Tonul folosit îl făcu pe Vaudreuil să-şi amintească deodată că din cele şase piese ce fuseseră puse în repetiţie pentru *Trianon*, patru încă nu fuseseră jucate şi că, în fiecare din ele, îl aştepta câte un rol foarte atrăgător. „Chiar atât de repede n-o să meargă, spuse el. Cred că vei mai avea destul timp să faci repetiţii cu Toinette."

Neînchipuit de repede sosi răspunsul Mariei Theresia la vestea cea bună. Curierul ei din Viena aduse trei scrisori, una emoţionată şi bucuroasă pentru Toinette, una demnă şi bucuroasă pentru Louis şi una foarte îngrijorată pentru Mercy. Bătrânului, credinciosului ei prieten îi scria: „Trebuie să vă spun că sunt foarte îngrijorată pentru mamă şi copil. Într-o ţară în care libertatea de conştiinţă dă asemenea roade ca în Franţa, oamenii nu se dau înapoi nici de la crimele cele mai negre. Mă tem de intrigile prinţului Xavier şi ale soţiei sale. Dacă n-aş şti, dragă Mercy, că vă aflaţi alături de fiica mea şi că vă îngrijiţi de ea, mi-ar fi şi mai teamă. În felul acesta încerc să uit multele exemple de fapte îngrozitoare ce se găsesc în istoria Franţei şi mă încred în providenţa milostivă a

Domnului. A dumitale binevoitoare, Maria Theresia.”

Nu trecură nici două zile şi împărăteasa îi scrise din nou Toinettei; îi dădea sfaturi de igienă, nu numai pentru timpul sarcinii, ci şi pentru săptămânile de după naştere. Îi scria: „Să urmezi sfaturile doctorului în toate. Pruncii nu trebuie înfăşaţi prea strâns şi nici ţinuţi la căldură prea mare. Dar în primul rând începe de pe acum să-ţi cauţi o doică bună, sănătoasă. Aşa ceva nici n-ai să poţi găsi la Paris, şi chiar la ţară o să fie greu, din cauza moralei franceze corupte.”

Tot Versailles-ul se aştepta ca, în urma sarcinii, influenta politică a Toinettei să crească. Ca urmare, reprezentanţii Habsburgilor, Mercy şi abatele Vermond, erau trataţi cu îndoită atenţie. Abatele Vermond vedea acum la *lever*-ul său şi mai mulţi demnitari ca înainte. Când veni la el marchizul d’Aubespine ca să-l roage să intervină în anumite tratative pe care le ducea cu Toscana, abatele îşi permise să-l primească în baie şi marchizul nici nu păru mirat. Abatele Vermond îşi aduse aminte de tatăl său, micul comerciant din Sens, şi-i păru rău că nu apucase să vadă asta.

Câteva zile mai târziu obţinu o satisfacţie şi mai mare. Bunul Louis, în fericirea lui, renunţă la atitudinea sa distantă faţă de abate. Pentru prima dată după mulţi ani, nu trecu cu privirea peste Vermond când acesta se plecă adânc şi strâmb în calea lui. Făcu o sforţare şi-i adresă cuvântul: „Ce mai faceţi, domnule abate?” îl întrebă el. Abatele răspunse radios: „Mă bucur de fericirea maiestăţii-sale.” — „Mulţumesc, domnule abate”, spuse Louis.

Buna dispoziţie a lui Louis se manifestă şi prin aceea că acceleră redeschiderea dezbaterilor procesului Lally.

Cu afacerea Lally lucrurile stăteau precum urmează. Thomas-Arthur conte Lally, descendentul unei familii irlandeze, se distinsese în mod deosebit ca general al armatei franceze şi, la izbucnirea războiului de şapte ani, i se încredinţase comanda supremă în India franceză. Dar guvernatorul şi amiralul flotei care opera în Orientul îndepărtat precum şi funcţionarii superiori ai Companiei

Indiilor Orientale nu se prea înţelegeau cu ofiţerul acesta foarte încăpăţânat şi grosolan; mai exista şi o veche duşmănie latentă între guvern şi Compania Indiilor Orientale. Acum, în timpul războiului, domnii se aflau sub ordinele generalului Lally, dar îl sprijineau fără multă tragere de inimă. El nu se ferea să îşi spună părerea despre ei şi, în scrisorile către rege, miniştrii şi directorii din Paris ai companiei, îi califica de laşi şi corupţi. De aceea, funcţionarii superiori ai Companiei Indiilor Orientale resimţiră, pe lângă întristare, şi o oarecare satisfacţie când se dovedi că generalul Lally nu făcea faţă geniului adversarului său englez, Clive, şi contribuiră la accelerarea inevitabilei înfrângeri. Trezorierul companiei nu plăti la timp solda trupelor băştinaşe, destul de nesigure, amiralul francez lăsă să se strecoare vase engleze, i se puseră generalului Lally beţe în roate în toate acţiunile sale. În cele din urmă, pierdu Pondichery-ul şi căzu el însuşi în mâna englezilor.

Pierderea posesiunilor indiene stârni indignare furtunoasă la Paris. Lally nu greşise dând cea mai mare parte a vinei pe subalternii săi. Aceştia, la rândul lor, afirmară că Lally s-ar fi lăsat cumpărat de englezi şi că le-ar fi predat, ca un trădător, India franceză. Lally se întoarse de voia lui din Anglia, unde se afla la adăpost, în Franţa şi ceru să fie judecat. Se întruni Tribunalul Suprem; printre membrii săi se aflau duşmani personali ai lui Lally. Domnii de la Compania Indiilor Orientale încercau să dea vina pe el; căci dacă nu era el de vină, erau ei cei vinovaţi. Opinia publică era ostilă guvernului, iar energicul Lally trecea drept omul guvernului şi nu se bucura de simpatie. Totuşi, nu era uşor de ticluit o învinuire care să permită condamnarea la moarte a generalului. Fură nevoiţi să-l ţină aproape doi ani la Bastilia, până înjghebară cele o sută cincizeci şi nouă de puncte de acuzare pentru care era dat în judecată. Procesul fu de-a dreptul ruşinos. Nu i se aprobase generalului nici un apărător. Declaraţiile lui scrise fură trecute cu vederea, se procedă cu o grabă nedemnă, dezbaterile fiind astfel scurtate, încât învinuitul, stors de vlagă, să nu se poată apăra. Şi totuşi, în ajunul sentinţei,

numai doi din cei cinci judecători fură pentru condamnarea la moarte şi cei doi trebuiră să-i prelucreze ore întregi pe ceilalţi trei pentru ca în cele din urmă unul din ei să treacă de partea lor cu cuvintele: „Bine, las' să piară, dar să terminăm odată". Execuţia avu loc într-un fel deosebit de înjositor. Generalul în vârstă de şaizeci şi patru de ani, care fusese de şase ori rănit în războaiele Franţei, nu fu dus la eşafod aşa cum era obiceiul, în trăsura sa proprie, urmat de prieteni, ci într-o căruţă a ecarisajului, cu braţele legate la spate, cu un căluş în gură. Directorii Companiei Indiilor Orientale asistară la execuţie.

Execuţia avusese loc la 6 martie 1766. Voltaire îl cunoştea personal pe Lally şi urmărise procesul cu o încordare şi o indignare crescândă. Consideră sentinţa ca un asasinat juridic. Mulţi erau de aceeaşi părere. „Partea proastă la oamenii cinstiţi este laşitatea lor; ţipă împotriva nedreptăţii, apoi închid gura, seara mănâncă, se culcă şi uită", observă Voltaire. El însă nu uită. Îi scrise unui prieten: „Secolul nostru este socotit ridicol, dar de fapt este îngrozitor". Altuia îi scrise că vedea în vis pe Lally şi alte victime din trecut ale justiţiei franceze. Ştia însă că opinia publică era încă prea pornită împotriva guvernului ca să poată fi cucerită printr-un atac direct. Se mărgini deocamdată să introducă în *Istoria lui Louis al cincisprezecelea* la care lucra, o prezentare mânios-obiectivă a meritelor generalului Lally.

Apoi tânărul fiu al lui Lally îi trimise memorandum-urile generalului, pe care tribunalul le înlăturase, şi un material bogat care dovedea nevinovăţia condamnatului. Voltaire era atunci în vârstă de optzeci de ani şi foarte bolnav. Dar se apucă de îndată de lucru. Trecuse destul timp de la proces, dar Voltaire ştia că şi acum va trebui să facă ocoluri şi nu era o treabă uşoară să scrie o carte în vederea reabilitării generalului; cartea trebuia să fie amuzantă ca să atragă maimuţele din care se compunea parte din naţiune, şi trebuia să fie patetică şi emoţionantă, ca să înmoaie inimile tigrilor care formează o altă parte. Se apucă de lucru, munci zi şi noapte şi creă o carte minunat de atrăgătoare, plină de descrieri pitoreşti ale Indiei şi de observaţii adânci, spirituale

despre istoria, concepţiile, moravurile popoarelor ei. Introduse printre descrieri şi observaţii o expunere plină de indignare reţinută a soartei jalnice şi emoţionante a generalului Lally şi desfăşurarea ruşinosului proces care-l răpuse. Îşi numi lucrarea: *Fragmente din istoria Indiei şi a generalului Lally*.

Când apăru cartea, generalul fusese aproape cu totul uitat. Deodată mii şi zeci de mii de cititori îşi amintiră de el, se interesară de cele ce se întâmplaseră şi se indignară de infamia procesului. Aceeaşi opinie publică, care contribuise atât de mult atunci la condamnarea generalului, cerea acum reabilitarea lui.

Louis însă, care de obicei voia să facă dreptate, tot amâna studierea actelor neplăcute şi complicate ale cazului Lally. Nu citi nici cartea lui Voltaire. Din contra, acum când numele lui Lally era legat de cel al odiosului eretic, simţea o aversiune împotriva defunctului general. Nu admitea să i se spună că sentinţa fusese nedreaptă.

Dar, după sosirea lui Voltaire la Paris, lumea îi citea operele cu un interes şi mai viu. Un număr tot mai mare de persoane se interesau de afacerea Lally. Tot mai multe cereri de reabilitare a mortului soseau la cabinetul ministrului de Justiţie şi pe biroul lui Louis.

Acum, bine dispus de perspectiva unui moştenitor, Louis începu să citească aceste petiţii, să le citească cu inima deschisă. Dădu dispoziţii să se ia din nou în cercetare cazul generalului, iar forul suprem al regatului, „Tribunalul celor şaptezeci şi doi”, deschise dezbaterile.

Voltaire lucra cu îndoită energie, poate ca să scape de remuşcările că nu se întorsese la Ferney. Îl stânjenea de fapt lipsa colaboratorului său credincios, Wagnière; dar strângea din buze, bea şi mai multă cafea ca de obicei, scria şi dicta.

Lucra nu numai la tragedia *Agathokles*, aşteptată de *Théâtre Français* şi căreia tot îi mai lipseau câteva scene, dar îl preocupa îşi un plan nou, mult mai măreţ.

Voltaire şi limba franceză erau una. Ea era unealta cu care lucra, era ogorul din care îşi trăgea seva, era iubita lui,

singura de care nu se sătura niciodată. Propusese Academiei să revizuiască din temelii dicţionarul învechit al limbii franceze. Membrii Academiei acceptaseră cu destulă răceală propunerea lui. Ceea ce li se cerea era o muncă grea, ingrată. Dacă domnii se apucau cu atât de puţin elan de treabă, măreaţa sarcina nu avea în nici un caz să fie dusă la bun sfârşit.

Pentru a le trezi entuziasmul, se apucă să scrie un manifest care să explice rolul important pe care-l juca un dicţionar modern în viaţa naţiunii. Arătă şi metoda după care trebuia organizată modernizarea marii opere. Mai mult decât atât, ca să dea exemple cum să arate fiecare articol în parte, începu redactarea literei „A", cea mai amplă şi cea mai grea. Scria cu pasiune. Manifestul şi articolele sale trebuiau să fie astfel întocmite, încât să-i antreneze şi pe ceilalţi, să trezească şi la cei leneşi şi mărginiţi entuziasmul pentru vigoarea şi fineţea limbii franceze.

În mijlocul tuturor acestor activităţi, tot mai găsi timp să primească şi să facă vizite. Participă la şedinţele Academiei, asistă la piesa sa *Alzire* la *Théâtre Français* şi făcu efortul de a primi ovaţiile publicului.

Făgăduise Academiei să dea citire manifestului închinat dicţionarului la şedinţa din 11 mai. Dar la 11 mai se simţi prea slab ca să iasă din casă, rămase în pat, amână lectura cu o săptămână.

În ziua următoare, la 12 mai, starea lui se înrăutăţi. Servitorul şi îngrijitorul lui, Morand, voi să-l cheme pe doctorul Tronchin; dar bolnavul nu-i dădu voie, simţea oarecare stânjeneală faţă de doctorul care avusese atât de evident dreptate. Între timp, sosi prietenul lui Voltaire, foarte bătrânul duce de Richelieu. Când îl văzu pe Voltaire închircindu-se de durere, îi recomandă să ia un anumit calmant care lui îi folosea de obicei în cazuri asemănătoare. Voltaire, lacom ca întotdeauna, luă o doză foarte mare şi durerile se înteţiră. Căzu într-un fel de delir şi-l strigă pe Wagnière. „Wagnière nu e la Paris, îl lămuri blând *madame* Denis. L-aţi trimis la Ferney." — „Wagnière, Wagnière —

strigă Voltaire — unde eşti?”

Acum trebuiră totuşi să-l cheme pe Tronchin. Acesta dădu bolnavului un antidot la calmantul luat. Voltaire, din nou conştient, spuse trist: „Ai avut dreptate, dragă prietene, ar fi trebuit să mă întorc la Ferney.”

La plecare, Tronchin declară rudelor că Voltaire nu putea fi salvat, că nu-i mai rămăseseră decât câteva săptămâni de viaţă.

La 17 mai, Academia se interesă dacă putea conta pentru ziua următoare pe conferinţa lui Voltaire despre dicţionar. „Amânaţi referatul meu cu o săptămână, pe ziua de douăzeci şi cinci”, dădu Voltaire dispoziţii.

La 25 mai Tronchin anunţă că era imposibil ca Voltaire să reziste mai mult de o săptămână.

La 26 mai sosi ştirea că Tribunalul Suprem declarase nulă, cu unanimitatea celor şaptezeci şi două de voturi, sentinţa împotriva lui Lally. Voltaire se învioră. Dictă o scrisoare către tânărul Lally: „Muribundul prinde din nou viaţă la auzul măreţei veşti. Îl îmbrăţişează cu dragoste pe *monsieur* Lally. El vede că totuşi există dreptate pe pământ şi moare împăcat!” Iar cu propria sa mână tremurătoare scrise pe o coală mare de hârtie: „La 26 mai sentinţa criminală pronunţată împotriva lui Lally a fost anulată de Tribunalul celor şaptezeci şi doi, cu şaptezeci şi două de voturi pentru şi nici unul contra.” Dădu ordin ca hârtia să fie prinsă deasupra patului său, aşa încât s-o aibă mereu înaintea ochilor, atât el cât şi toţi cei ce veneau să-l vadă.

Rudele lui Voltaire se străduiau să-i asigure acea înmormântare demnă, de dragul căreia acceptase atâtea umilinţe. Ascunseră cât de rău îi era, ca să împiedice autorităţile superioare ale Bisericii să dea dispoziţii împotriva îngropării cadavrului.

Între timp, nepotul lui Voltaire, abatele Mignot, stareţ titular al mănăstirii Scellieres, un domn cu multă vază, ducea tratative tainice cu preotul competent, *monsieur* de Tersac, canonicul de la Saint-Sulpice. Îl rugă să acorde muribundului,

care doar făcuse o profesiune de credinţă creştină, împărtăşania. Canonicul răspunse sec că mai declarase odată că nu se putea mulţumi cu aşa-zisa profesiune de credinţă ce-i fusese prezentată. Pe baza ei nu putea acorda muribundului nici ultima cuminecătură, nici, după moarte, o înmormântare creştinească. Abatele Mignot răspunse că *monsieur* de Tersac dovedea o concepţie foarte severă şi îngustă, pe care va trebui s-o apere în faţa cardinalului şi Tribunalului Suprem. „Puteţi fi sigur — spuse el — că mă voi adresa acestor instanţe.” „Faceţi cum credeţi, *monsieur*”, răspunse canonicul.

După această convorbire, abatele Mignot se duse la prietenul şi naiv-vicleanul abate Gaultier, în speranţa că acesta va izbuti el să obţină de la muribund o declaraţie mai cuprinzătoare, mai precisă, care să mulţumească pretenţiile bisericii. Măgulit, abatele promise să facă tot posibilul.

Canonicul, însă, îşi amintise după discuţia cu Mignot de vâlva neplăcută pe care o stârnise, la timpul său, refuzul de a înmormânta pe actriţa Lecouvreur. Se temu că, dacă ar fi să sufle un vânt neprielnic, liber-cugetător, arhiepiscopul l-ar putea dezavua şi regretă curajul de care dăduse dovadă. Pofti deci pe abatele Mignot să treacă iar pe la el.

Acesta îl încunoştinţă că Gaultier avea să încerce să obţină o declaraţie mai amănunţită de la Voltaire. Canonicul tăcu o clipă, apoi declară politicos şi oficial că în urma unor instrucţiuni clare, se vedea obligat să refuze lui *monsieur* Voltaire o înmormântare creştinească în parohia lui, dar că nu va face uz de dreptul său de a reţine cadavrul. Mignot întrebă: „Înseamnă aceasta, că pot să-l înmormântez aşa cum se cuvine în altă parte?” — „Nu e de datoria mea să hotărăsc aceasta”, răspunse canonicul. „Dar îmi daţi permisiunea să scot cadavrul din Paris?” întrebă Mignot. „Da, *monsieur*”, răspunse canonicul. „Aţi avea bunătatea — se asigură Mignot — să mi-o confirmaţi în scris?” „Dacă doriţi”, răspunse, puţin jignit, canonicul, şi scrise.

Se gândi totuşi că abatele Gaultier avusese un oarecare succes la Voltaire şi îl neliniştea gândul că omul acela viclean şi mărginit ar putea totuşi reuşi să obţină de la muribund o

convertire mare, senzaţională; muribunzii spun multe şi norocul e de partea proştilor. Fără scrupule inutile pentru demnitatea lui, canonicul se hotărî, în ciuda declaraţiei sale anterioare, să facă el însuşi o ultimă încercare de a împăca pe marele eretic cu Biserica. Scrise cu litere foarte mari: „Eu, Voltaire, cred în divinitatea lui Christos”. Voia să prezinte foaia muribundului şi să se declare mulţumit dacă acesta semna cu un simplu „V” în prezenţa unor martori. Convocă în mare pripă pe Mignot şi Gaultier şi cele trei feţe bisericeşti porniră spre casa în care Voltaire se lupta cu moartea. „Un simplu V, *messieurs* — afirmă pe drum canonicul celorlalţi doi — o linie în jos şi una în sus: nimeni nu poate spune că Biserica nu este tolerantă.”

Voltaire era de mult dincolo de astfel de griji. Dureri groaznice îi forfecau măruntaiele, îl ardeau, îl sfârtecau. Apoi se scufunda din nou într-o inconştienţă plăcută; dar nu-l ţinea multă vreme. Doctorul Tronchin se întreba dacă să nu-i dea ceva care să-l ameţească. Nu-i dorea prietenului o moarte grea, chinuitoare. Pe de altă parte, socotea că omul care în timpul vieţii primise bucuros toate câte i le scosese în cale viaţa, bune sau rele, n-ar accepta să i se răpească ultimele sale clipe, oricum ar fi ele. Doctorul Tronchin mai spera că acest om, care nu credea în dumnezeu şi-şi bătea joc de toate, va ajunge totuşi în urma durerilor să se căiască pentru viaţa lui nebunească. Dar spre întristarea doctorului, când durerile scădeau, faţa bătrânească, uscată a lui Voltaire nu arăta deloc pocăită şi sfâşiată de suferinţe morale, dimpotrivă, privea cu un fel de plăcere la inscripţia de deasupra patului, care anunţa că obţinuse o dreptate târzie pentru răposatul general. Doctorul fu surprins neplăcut când constată, din şoaptele şi bâlbâielile muribundului, că acesta, în loc să se gândească la păcatele sale, îşi folosea ultimele puteri ca să glumească cinic cu prietenii morţi, să-şi bată joc de duşmani care nu mai erau printre cei vii sau se ocupa de articolul său despre expresia *ad patres*, pentru dicţionar; expresia se folosea pentru cel ce se întoarce la strămoşii lui, adică îşi dădea sufletul.

La sosirea canonicului şi a celor doi abaţi, la căpătâiul

muribundului se aflau doctorul Tronchin, valetul şi îngrijitorul Morand, marchizul şi marchiza Villette şi *madame* Denis. Canonicul se apropie de pat şi spuse: „*Monsieur* de Voltaire, a sunat ceasul. Vă pocăiţi? Credeţi în divinitatea lui Isus Christos?" Muribundul îl privi cu ochii limpezi, dar tăcu. Atunci canonicul se aplecă spre el şi Voltaire ridică un braţ neînchipuit de slab, de uscat. Canonicul începu să zâmbească fericit; credea că ereticul ridica braţul în semn de pocăinţă, ca să-l salute. Cu vocea lui studiată, repetă întrebarea încet, dar foarte clar: „*Monsieur* de Voltaire, credeţi în Isus Christos?" Dar braţul se mişcă în aşa fel, că-şi dădură cu toţii seama că era un refuz. Voltaire căzu înapoi în perne şi îi şopti grosolan: „Lăsaţi-mă să mor în pace".

La plecare, canonicul spuse mânios către marchizul de Villette: „De ce s-a amestecat abatele Mignot? De ce l-aţi ostenit pe prostănacul de Gaultier? Dacă m-aţi fi lăsat pe mine singur, aş fi aranjat totul de minune."

Cei ai casei mai stătură două ore la căpătâiul lui Voltaire. Acesta îl mai strigă de câteva ori pe Wagnière al său. La ora 11 şi 4 minute spuse către valet: „Adio, dragă Morand, eu mor". Muri la ora 11 şi 13 minute.

O dată cu el pieriră, fără să vadă lumina zilei, nenumărate drame şi epopei, eseuri minunate. O dată cu el pieri o minte de o ascuţime strălucitoare, o poftă şi o artă nemăsurată de a ironiza, o vanitate nestăvilită, copilăros-naivă. O dată cu el pieri un caracter peste măsură de egoist şi nesincer în multe lucruri mărunte, dar neînchipuit de combativ şi drept în toate cele mari. O dată cu el pieri o fire plămădită din zgârcenia cea mai meschină şi risipă nemăsurată, o fire neruşinat de hrăpăreaţă şi totodată de o mărinimie şi o generozitate fără seamăn. O dată cu el pieri o cultură imensă şi o capacitate uimitoare de a clădi punţi între diferite domenii ale gândirii. O, dată cu el pieri o sete nestinsă de a răspândi ştiinţa în toată lumea, o ură înflăcărată împotriva intoleranţei, superstiţiei, ignoranţei, nedreptăţii. O dată cu el pieri un spirit a cărui influenţă s-a întins peste mări şi ţări, peste veacuri. Acum, la 30 mai, la ora 11 şi 13 minute, toate acestea pieriră şi nu mai

rămase decât un cadavru mărunţel.

Pe vremea când această făptură măruntă şi închircită mai putea gândi şi scrie, aşternuse pe hârtie: „Am cunoscut un om care era ferm convins că bâzâitul unei albine piere o dată cu moartea ei. El asemuia omul cu un instrument muzical, care nu mai răsună după ce a fost sfărâmat. Afirma că, după cum se pare, omul este făcut ca şi toate celelalte animale şi plante, ca să fie şi apoi să nu mai fie. Mai obişnuia omul acesta când îmbătrâni ca Democrit, să gândească la fel cu el şi să râdă de toate cele."

Acum omul acela nu mai gândea şi nu mai râdea şi nici nu-i mai păsa ce se întâmpla cu el.

Îi duceau însă alţii grija. Canonicul de la Saint-Sulpice considerase de datoria lui să raporteze de îndată arhiepiscopului. Acesta bănui că rudele vor duce rămăşiţele pământeşti ale lui Voltaire la Ferney şi episcopul respectiv primi ordin să interzică, chiar şi la Ferney, o înmormântare creştinească.

Dar abatele Mignot prevăzuse asta şi ticluise un plan care să asigure unchiului său înmormântarea pe care şi-o dorise şi să-l tragă pe sfoară pe arhiepiscop. Moartea lui Voltaire continuă să fie tăinuită. Un medic de încredere şi două ajutoare îmbălsămară cadavrul, îl fardară şi-i dădură o înfăţişare de parcă mai era viu. Noaptea îl aşezară într-un rădvan de călătorie, într-o poziţie comodă. Astfel, asemenea unui adormit, în linişte şi în taină, marele Voltaire părăsi Parisul în care intrase înconjurat cu zgomot şi alai. Alături de el se afla un servitor care-l ţinea, şi abatele Mignot. Porniră de cu noapte în goană spre sud şi străbătură o sută şi zece mile, până la Romilly pe Sena, unde se afla mănăstirea Scellières, al cărui titular era abatele.

Aci abatele Mignot explică stareţului mănăstirii că voise să transporte cadavrul unchiului său, conform dorinţelor acestuia, la Ferney ca să-l înmormânteze acolo. Dar, după cum se pare, cadavrul nu va putea suporta călătoria cea lungă. De aceea cerea permisiunea să-l îngroape pe mort aci în biserică. Stareţul, măgulit, după ce luă cunoştinţă de profesiunea de

credinţă dată în prezenţa abatelui Gaultier, consimţi fără alte explicaţii şi se făcură pregătirile necesare. În cursul după-amiezii, mortul fu depus în biserică şi se cântară slujbe pentru odihna sufletului. Peste noapte fu lăsat în biserică, străjuit de făclii şi vegheat de admiratori. A doua zi, la 2 iunie, Voltaire fu înmormântat cu tot alaiul bisericesc în pământ sfinţit, de faţă fiind numeroase feţe bisericeşti şi oameni de vază, aşa cum şi-o dorise şi şi-o pusese la cale cu viclenie şi naivitate.

Trei ore mai târziu, stareţul de la Scellières primi o scrisoare de la superiorul său, episcopul de Troyes, care îi interzicea să înmormânteze leşul lui Voltaire.

Bineînţeles că, în ciuda străduinţelor familiei răposatului, Louis aflase, încă de a doua zi, despre moartea lui Voltaire. Era întru totul de acord cu refuzul Bisericii de a-l înmormânta pe eretic. Scrierile liber-cugetătorilor şi mai ales cele ale lui Voltaire erau pline de declaraţii făţarnice despre toleranţă. Dar el era plin de ură şi scârbă faţă de această vorbărie dulceagă care înveşmânta păcatul indiferenţei în cuvinte frumoase. Era hotărât să rămână neînduplecat în intoleranţa sa, tronul nu voia să rămână mai prejos de altar.

Declară sever lui Lenoir, şeful poliţiei, că dorea să nu i se aducă nici un fel de cinstire ereticului după moarte. Li se interzise ziarelor să scrie necrologuri, nu li se îngăduia măcar să pomenească despre moartea lui Voltaire. Se interzise Academiei să ţină o şedinţă de doliu, teatrelor să reprezinte piesele lui Voltaire, şcolilor să-i citească operele.

Totuşi, măsurile acestea nu prea avură efect. Parisul nu îngădui să îi se răpească dreptul de a cinsti cel mai de seamă geniu pe care-l dăduse Franţa lumii în secolul acesta, iar încercarea de a-i insulta memoria stârni revoltă. Sute de manifeste se răspândiră, un val de mânie şi dispreţ se revărsă asupra autorităţilor care voiau să-l îngroape sub tăcere pe nemuritorul Voltaire. Niciodată operele sale nu fuseseră citite cu atâta interes ca acum.

La rândul lor, preoţii porniră cu atacuri sălbatice împotriva mortului: „În nebunia sa ticăloasă — scria unul — acest

nelegiuit îşi zicea duşmanul personal al Mântuitorului. Se scufunda în noroi, se tăvălea în noroi, se desfăta în noroi. Fantezia lui nutrea cu focul iadului, Infernul i-a dat puterea să înfăptuiască răul până la ultima clipită."

Dacă celor din Paris nu li se îngădui să-l cinstească pe răposat, cu atât mai mult îl cinsti restul lumii. Cu mare durere îl jeli Katerina a Rusiei. „Acum, când a murit — se văita ea — lumea a rămas fără de înţelepciune şi duh", şi recunoscu: „Tot ceea ce gândesc, i-o datorez lui." Regele Friedrich al Prusiei, preşedintele propriei sale Academii, organiză o comemorare şi ţinu el însuşi o cuvântare în cinstea mortului. O cuvântare plină de dispreţ faţă de preoţii mărginiţi la minte şi la suflet de la Paris, care se răspândi în toată lumea. De asemenea, regele Prusiei porunci ca în toate bisericile catolice din ţara sa să se citească slujbe pentru mort.

Mai repede decât se crezuse, Versailles-ul se văzu silit să ridice interdicţiile împotriva defunctului Voltaire. *Théâtre Français* jucă ultima sa piesă *Agathokles*. Publicul veni în haine de doliu, nu aplaudă şi plecă în tăcere. La fel se petrecură lucrurile la şedinţa comemorativă a Academiei. Mii de oameni îndoliaţi se strânseră în curtea *Louvre*-ului, se înghesuiră pe străzile din jurul clădirii. Stăteau tăcuţi, cu capul dezvelit în ploaie, în timp ce d'Alembert ţinea cuvântarea de doliu.

CAPITOLUL II

INTERZICEREA

Când ştirea despre moartea lui Voltaire se răspândi la Paris, Pierre se afla în discuţie cu Maigron; era vorba de o tranzacţie comercială importantă cu privire la un împrumut, pe care *La Société Industrielle de Chinon* urma să-l acorde firmei *Hortalez*.

Majoritatea acţiunilor firmei *Hortalez* le deţinea Pierre Beaumarchais, iar *Société Industrielle de Chinon* aparţinea în întregime lui Pierre Beaumarchais. *Société Industrielle* poseda mari întinderi de păduri şi gatere rentabile, nu era niciodată înglodată în datorii; era cea mai solidă dintre combinaţiile lui Pierre. Tranzacţia era periculoasă, pentru că ar fi dat creditorilor firmei *Hortalez* drepturi asupra unor valori care până acum fuseseră ferite de ei. Dar Pierre era sătul de veşnicele necazuri, voia să aibă linişte, cel puţin pentru un timp. Maigron atrase atenţia asupra riscului acestei măsuri şi încercă să-i schimbe gândul. Pierre nu voia să audă. Maigron se încăpăţâna.

În mijlocul acestor discuţii, Pierre primi ştirea morţii lui Voltaire. Faptul că cinci zile de-a rândul se prezentase degeaba la hotelul *Vilette*, faptul că nu reuşise să-l vadă pe marele său prieten şi coleg, îl pusese pe gânduri. Totuşi, ştirea aceasta fu o grea lovitură pentru el. Îl lăsă pe Maigron fără răspuns şi fugi acasă.

Acolo află de la Gudin cum cadavrul trebuise să fie scos pe ascuns, ca autorităţile să nu-l batjocorească. O mânie sălbatică îl cuprinse pe Pierre. Voi să alerge imediat la Maurepas, să-i ceară să dea clerului o lecţie pe care s-o ţină minte.

Cadavrul lui Voltaire trebuia readus la Paris şi înmormântat în centrul oraşului, la Pont-Neuf, la picioarele statuei ecvestre a lui Henric cel Mare. Voltaire a scris epopeea acestui rege, cel mai mare scriitor al Franţei şi cel mai mare suveran al Franţei se cuvenea să stea împreună. Pierre îl şi chemă pe valetul său

Emile să-l îmbrace pentru vizita la Maurepas; abia izbuti Gudin să-l reţină.

După această primă izbucnire de energie, Pierre fu cuprins de o dispoziţie patetic-sentimentală. Îşi amintea de ultima sa întâlnire cu moşneagul mărunţel şi totodată uriaş, nu mai putu rămâne în casă, se năpusti afară, în grădină, Gudin îl urmă gâfâind. Plouase, aerul era proaspăt, pământul mirosea puternic şi plăcut. Fără să ţină seama de umezeală, Pierre se aşeză pe treptele templului Voltaire, îngândurat, cu privirea ţintă la Bastilia care se profila grandioasă şi udă de ploaie dincolo de piaţă.

Mult timp Gudin nu îndrăzni să tulbure tăcerea prietenului. Apoi spuse aproape în şoapta: „Înţeleg că această moarte te atinge pe dumneata mai de aproape decât pe noi, căci erai mai legat de răposatul." Pierre ridică ochii. Îşi aminti de clipa sublimă când el şi Voltaire iscăliseră contractul pentru *Opera omnia* având în faţă Bastilia. Era drept ce spunea Philippe; după cum numele lor erau strâns unite pe contractul care se afla în sipetul său, tot aşa el şi Voltaire trebuiau să fie uniţi în veci, pe acelaşi piedestal. Tocmai faptul că autorităţile refuzaseră răposatului o înmormântare cuviincioasă, îl îndemna să-şi încordeze toate forţele pentru a edita *Opera omnia*. „Fii pe pace — zise el încruntat şi hotărât — îi voi ridica lui Voltaire monumentul pe care Curtea şi Biserica i l-au refuzat."

„Dar nu asta am vrut să spun", răspunse Gudin. Şi continuă răguşit: „Autorul operei *Merope* este mort, autorul lui *Figaro* trăieşte. Acum, Pierre, dumneata eşti geniul Franţei."

Cuvintele acestea pline de înţeles, mari şi binefăcătoare, puseră stăpânire pe Pierre. „Da — zise el neobişnuit de încet şi gânditor — acum am îndatoriri noi, mai grele; în privinţa asta ai dreptate, dragă Philippe. După moartea şi batjocorirea lui Voltaire, cei care au puterea şi voinţa trebuie să lupte cu mai mult curaj pentru libertate. Acuma *trebuie* să se joace *Figaro*. Chiar de s-ar fărâma globul pământesc în bucăţi", adăugă el.

Pierre porni pe dată, cu o energie furtunoasă, să editeze *Opera omnia*. Înfiinţă o *Société Littéraire, Typographique et*

Philosophique, care iarăşi nu consta decât din el. Puse să se cumpere din Anglia literele renumitei tipografii a lui John Baskerville, aduse din Olanda nişte turnători de litere deosebit de pricepuţi, înfiinţă în regiunea Rinului noi fabrici de hârtie. Nici nu putea fi vorba măcar să tipărească opera lui Voltaire pe pământ francez. Deci *Société Typographique* luă în arendă de la markgraful de Baden vechiul orăşel părăsit Kehl, aşezat chiar la graniţa franceză, şi se stabili acolo. Pierre găsea nostim să tipărească opera îndârjitului eretic la doi paşi de fortăreaţa franceză Strassbourg.

Atacurile începură imediat şi din toate părţile. Prinţul arhiepiscop de Strassbourg, cardinalul Rohan, unul dintre cei mai cunoscuţi cheflii ai Franţei, îl imploră pe „vărul" său, markgraful, să nu tolereze pe teritoriul său activitatea unui individ atât de suspect ca rău-famatul Beaumarchais; el, principele-arhiepiscop s-ar teme pentru mântuirea sufletului supuşilor săi, dacă operele otrăvitoare ale ereticului mort ar fi tipărite atât de aproape. Cam în acelaşi timp, un membru al Tribunalului Suprem din Paris tipări un pamflet: „Ţipaţi şi urlaţi". Îl înfăţişă pe răposatul Voltaire ca pe anticristul triumfător şi pe Beaumarchais ca pe cel mai de seamă apostol al său care se munceşte să-i ridice un tron.

Editarea operelor complete ale lui Voltaire era şi aşa o întreprindere riscantă, costisitoare şi complicată, dar acum şi celelalte afaceri ale lui Pierre se încurcară şi deveniră tot mai periculoase. Pădurile şi gaterele din moştenirea răposatei sale soţii îl determinaseră să creeze şantiere, pentru finanţarea şantierelor înfiinţase o bancă de scont, această bancă de scont finanţa o societate pentru fabricarea de pompe de incendiu moderne şi alte societăţi asemănătoare. Companiile de vapoare controlate de firma *Hortalez* preluaseră acum, după încheierea alianţei, mari livrări şi transporturi pentru guvern, în special către Indiile de Vest. Afacerile lui Pierre se întindeau departe, în toate direcţiile. Singurul care se mai descurca în ele era *monsieur* Maigron. Posomorât şi rece, îi calculă şefului că întreprinderile sale încheiaseră numai în ultimii trei ani tranzacţii în valoare de 54.044.191 livre.

Pierre îşi zicea că un om prin ale cărui mâini trec asemenea sume nu se cădea să fie meschin şi sărea în ajutor peste tot, cu banii, cu sfatul, cu întreaga sa persoană. Acorda împrumuturi aristocraţilor înglodaţi în datorii şi dădea posibilitatea inventatorilor să-şi exploateze patentele. Dădea sprijin persoanelor pe care le credea urmărite pe nedrept, obţinu pentru comercianţii calvini de la Bordeaux şi la Rochelle permisiunea de a fi primiţi în camerele de comerţ. Intervenea la *Théâtre Français* şi la *Théâtre des Italiens* pentru artiste talentate. Sprijinea pe lângă autorităţile eclesiastice cererea prinţului de Nassau care dorea să se legalizeze căsătoria sa cu o doamnă poloneză divorţată.

Întreprinderea cea mai importantă a lui Pierre, America, nu numai că tot nu-i aducea nici un fel de câştig ci, dimpotrivă, continua să-i aducă pagube. În schimb însă îi aducea onoruri. Un Mr. William Carmichael, fără îndoială un om de stat american cu vază, se interesă printr-o scrisoare amplă de soarta lui Paul Theveneau. Mr. Theveneau, scria el, îl convinsese că pretenţiile casei *Hortalez* sunt pe deplin justificate Şi el va face ce-i va sta în putere ca să obţină achitarea datoriilor. Şi un Mr. Thomas Jefferson — Pierre credea că a mai auzit acest nume, legat într-un fel oarecare de *Declaraţia de Independenţă* — îi arătă în scris regretul său că prin încetineala Congresului şi devalorizarea monedei americane firma *Hortalez* va fi păgubită. Căci *monsieur* de Beaumarchais şi-a câştigat merite deosebite faţă de America; prin străduinţele sale pentru drepturile omului, prin geniul său şi opera sa literară, el şi-a asigurat admiraţia cea mai profundă a Americii.

Pierre se bucură de aceste scrisori. Îl emoţiona că activitatea lui Paul mai dădea roade şi după moartea lui.

Dar îl necăjea că un altul, nepotul său Félicien, refuza să-i dea de ştire. Thérèsei îi scrisese că regretă că a trebuit să plece fără să-şi ia rămas bun de la ea, că trăieşte şi nu-i merge rău. Lui însă, lui Pierre, nu-i scrisese. Cu toate că, după ce Félicien sosise în sfârşit dincolo, el, Pierre, a dat instrucţiuni agentului său american să-l ajute cu bani şi sfaturi şi să-l prezinte la

diferite autorităţi. Dar Félicien n-a luat banii şi a intrat ca voluntar şi simplu soldat în armata lui Washington.

Monsieur Lenormant îl vizita pe Pierre la fel de des ca şi înainte. Îşi alesese ca succesoare a lui Désirée pe o altă actriţă de la *Théâtre Français*, pe tânăra îşi frumoasa Sophie Olivier. Pierre întreţinuse câteva săptămâni o prietenie destul de aprinsă cu această *mademoiselle* Olivier, chiar îşi doctorul Lassone se ostenise mult, dar fără succes, pe lângă ea. Încercările, atât cele nereuşite ale medicului, cât şi cele reuşite ale lui Pierre, îl făcură pe Charlot să se mândrească că acum el era prietenul ei oficial. Se întâmpla ca *mademoiselle* Olivier să lupte pentru roluri care îi aparţineau lui Désirée şi Charlot intervenea cu naivă neruşinare în favoarea lui *mademoiselle* Olivier.

În chestiunile de afaceri, tonul între cei doi prieteni rămase cel vechi, glumeţ, uşor ameninţător, amical cu răbufniri de ostilitate. Lenormant se interesa adesea, şi cu o ironie camaraderească, pe când aştepta Pierre plăţi mai mari din America. Pierre răspundea totdeauna cu aceeaşi siguranţă: „Peste o jumătate de an, cel mult.” — „Lunile dumitale au multe zile”, răspundea atunci Lenormant şi pe obrazul lui apărea acel surâs fatal. Pierre însă zicea: „Şi dumneavoastră a trebuit să recunoaşteţi că nimeni n-a prezis atât de clar şi de precis ca mine desfăşurarea evenimentelor americane. Credeţi într-adevăr că un om care ştie să judece atât de pătrunzător chestiuni politice este complet orb în propriile sale afaceri?“ — „Asta se poate întâmpla”, zâmbea Charlot cu înţeles; cuvintele lui Pierre îi întăreau convingerea că firma *Hortalez* tot îi va cădea odată în mână.

Când Piere povestea prietenei sale Désirée despre astfel de convorbiri cu Lenormant, ea îl asculta liniştită. Bunul ei simţ o făcea să înţeleagă că e bine ca Pierre să încerce să păstreze prietenia cu Charlot, deşi ea rupsese legăturile cu el. Cea fără de minte fusese ea care refuzase, de dragul lui Pierre, propunerea lui Lenormant. În acele minute hotărâtoare fusese conştientă că nu se va mai întâlni a doua oară în viaţă cu o astfel de şansă şi că prin refuzul ei îşi făcea dintr-un prieten de

vază un duşman care nu iartă. Şi totuşi a făcut această imensă prostie, ea, Désirée Mesnard cea deşteaptă, cea trecută prin ciur şi prin dârmon, iar astăzi, astăzi ar face la fel.

Se minuna de sine însăşi. Se obişnuise să tragă o linie de despărţire clară între scenă şi viaţă şi, tocmai pentru că se spunea că nimeni nu se pricepe să spună pe scenă atât de convingător ca ea „*j'aime*”{69} i se părea copilăresc să simtă la fel în viaţă. Toată vremea nu voise să socotească legătura ei cu Pierre decât ca o bună camaraderie, dublată de o întâmplătoare atracţie a simţurilor. Şi acum trebuia să-şi mărturisească descumpănită, ruşinată şi amuzată, că era ceva mai mult.

Pe lângă asta, Pierrot al ei mai era şi caraghios cu dragostea lui prozaică pentru Thérèse şi cu vanitatea lui fără margini. Realizase mari fapte istorice, scrisese piese care puteau fi comparate cu cele ale lui Voltaire. Dar în loc să fie mulţumit ca alţii să-i laude faptele, el însuşi sufla cel mai tare din trompetă, iar lumea găsea că e ridicol şi avea dreptate. Chiar şi bogăţia lui cu care o înconjura pe simpla, burgheza Thérèse, devenea ridicolă. Şi cel mai nostim era că atât casa cât şi tot luxul său nu erau decât un neîncetat faliment ascuns sub o pojghiţă subţire de aur.

Dar ce folos că le vedea pe toate clar. Încă din clipa în care Pierre o părăsea, ducea dorul viitoarei lor întâlniri, când el se va fandosi din nou în faţa ei cu toate slăbiciunile lui.

Doctorul Franklin culegea textul unei *bagatelle* în tipografia sa din Passy. Academia din Bruxelles organizase un concurs cu premii pentru o problemă complicată de geometrie, menţionând că soluţionarea acestei probleme va lărgi limitele cunoştinţelor noastre şi deci nu va fi lipsită de folos. Această observaţie stârnise ironia lui Franklin; cu toate că recunoştea deschis utilitatea ca principiu moral final, considera superficială limitarea cercetărilor în numele unui utilitarism plat. Lucra deci la tipărirea unei scrisori ironice de răspuns, adresată Academiei din Bruxelles.

„După cum este îndeobşte cunoscut — se spunea în acest

opuscul — digerarea hranei noastre produce în intestine o mare cantitate de gaze şi slobozirea acestora este neplăcută, atât pentru cel care le scapă cât şi pentru cei aflaţi în jur, din cauza mirosului urât pe care-l degajă. Ca să evite această neplăcere, oamenii bine crescuţi reţin cu forţa nevoia naturală de a slobozi numitele gaze. Această reţinere nu este numai dureroasă, dar uneori pricinuieşte şi boli. Dacă n-ar fi mirosul urât, persoanele manierate s-ar ruşina probabil tot atât de puţin de slobozirea gazelor în societate ca de a scuipa sau de a-şi sufla nasul. Problema pe care o propun pentru concurs urmează deci să stimuleze descoperirea unui leac care, amestecat în mâncarea noastră, să facă eliminarea naturală a gazelor nu numai nerespingătoare, ci şi agreabilă, de parcă ar fi vorba de parfumuri. Soluţionarea unei asemenea probleme ar fi cu mult mai importantă decât cele mai multe din sistemele filozofice care au adus autorilor lor glorie veşnică. Se găsesc azi în Europa măcar douăzeci de oameni care să fie mai fericiţi de pe urma unei învăţături luate de la Aristotel? Dar «vârtejurile» lui Cartesius aduc ele omului vreo uşurare când simte vârtejuri în maţele sale? În schimb, ce voluptate să poţi slobozi gazele din maţe de şapte ori pe zi, după cum ţi-e voia şi să fii sigur că faci numai bucurie semenilor tăi. Nu este oare mai important pentru sănătatea omenească libertatea de a da drumul gazelor fără remuşcări decât acea libertate de exprimare pentru care poporul englez a fost din totdeauna gata să meargă la luptă şi moarte?”

Vive la bagatelle! gândise Franklin când îşi lăsase scrisorile îngrămădite pe birou şi trecuse în tipografie să culeagă şi să tipărească gluma aceasta amuzantă şi necuviincioasă. Dar gândurile neplăcute nu-i dădură pace. Renunţă la treaba din tipografie şi se întoarse în bibliotecă.

Aci, secretarul de la Motte examina corespondenţa. Erau o mulţime de scrisori franţuzeşti cărora nu li se răspunsese încă şi ieri mai sosise poştă americană. Erau mai ales chestiuni neplăcute, politice şi particulare, atât în corespondenţa franceză cât şi în cea americană.

Mai întâi, o puzderie de chestiuni mărunte, unele triste,

altele comice, toate plicticoase. Un număr de scrisori preamăreau cauza libertăţii americane în versuri rimate şi nerimate. Poeţii se aşteptau la o răsplată în valoare de două până la zece livre, după talentul cheltuit. Ducele de Bourgogne se plângea într-o scrisoare politicoasă, dar destul de energică, de greutăţile ce le întâmpina de pe urma stării latente de război, ca să-şi procure din Anglia anumiţi câini, fără de care vânătoarea nu-i mai făcea plăcere; spera ca Franklin, care avea desigur relaţii tot atât de bune în prezent ca şi în trecut cu personalităţi engleze influente, să-l poată ajuta. Un fizician, pe nume Jean-Paul Marat, trimisese un eseu confuz, dar, după cum se părea, nu lipsit de interes, asupra esenţei focului şi a electricităţii şi-l ruga să-i acorde atenţie şi sprijin. Marinari americani, arestaţi de poliţie la Marsilia pentru tot felul de isprăvi, cereau ca Franklin să depună pentru ei garanţii în bani; apoi, când vor fi liberi, o vor lua din loc. Un filozof olandez trimisese propuneri pentru instituirea unei păci veşnice; un judecător elveţian se oferea să elaboreze, după constituţia celor treisprezece cantoane confederate, o constituţie juridic valabilă pentru cele treisprezece State Unite americane. *Monsieur* de la Guarde, colonel în rezervă, trimisese un proiect după care o mie de husari îmbrăcaţi ca turişti ar putea ocupa un oraş duşman. Francezii sunt prea şovăitori pentru asemenea idei îndrăzneţe, dar un popor tânăr ca cel american ar putea cu siguranţă să le pună în aplicare cu folos. Marchizul de Mortagne, din oraşul cu acelaşi nume din guvernământul Perche, trimisese un butoi cu cidru din teascurile lui şi-şi exprima părerea că America nu va fi în stare să se lipsească mult timp de un rege. Trebuie să existe un for suprem care să ia o hotărâre finală dacă Congresul nu ajunge la o înţelegere. El era dispus să preia funcţia de rege. Descindea în linie dreaptă din William Cuceritorul şi era gata să se mulţumească cu titlul de rege şi cu un apanaj de cincisprezece mii de livre.

Apoi *monsieur* de la Motte îi puse în faţă o cărţulie trimisă de un necunoscut, Mr. Ritchie, din Philadelphia. Era biografia reverendului William Smith, scrisă de fiul acestuia. Acest

reverend Smith fusese un conducător al partidului marilor latifundiari, adversarii lui Franklin. Totdeauna şi pretutindeni se iscaseră neînţelegeri grave între cei doi bărbaţi, iar răposatul doctor Smith se deda cu plăcere la atacuri personale. Aşa, de pildă, susţinuse fără nici un temei că Franklin ar fi furat ideile sale despre electricitate de la un anume Ebenezer Kinnersley. Franklin avusese o atitudine moderată şi obiectivă în aceste certuri. Odată însă răposatul publicase o broşură debordând de umanitarism despre binefacerile caritătii şi ale milosteniei şi Franklin nu se putuse împiedica să nu folosească la adresa acestei broşuri câteva versuri ale poetului Whitehead: „Un spirit, perfid şi invidios se manifestă adesea în faptele sale şi pe când e bunătatea întruchipată pentru toată omenirea, pe aproape-l loveşte cu asprime în obraz."

Acum deci, Franklin răsfoia biografia pe care Smith-junior o scrisese despre reverendul Smith şi văzu: Smith-junior se răzbuna din plin: „Doctorul Benjamin Franklin — scria în cărţulie — a povestit lumii în versuri ceea ce îl caracteriza pe tatăl meu, după părerea sa. Eu vreau să istorisesc în proză ceea ce nu-l caracteriza pe tatăl meu; nu era nici scriitor ieftin de almanahuri, nici spiţer, nici săpunar, nici ateu. Şi nici unul din copiii săi n-a fost nelegitim. Poate că doctorului Franklin i se va ridica un monument şi tatălui meu nu. Dar în schimb copiii tatălui meu nu sunt nevoiţi să audă cum părintele lor este zi de zi hulit şi făcut curvar, ipocrit, om fără frica lui Dumnezeu."

În timp ce Franklin răsfoia biografia reverendului Smith, de la Motte îi citi scrisoarea de însoţire a necunoscutului Mr. Ritchie, care se dovedi a fi şi el preot. Reverendul Ritchie îl făcea atent pe Franklin, cu răutate şi îngrijorare, asupra faptului că afirmaţiile lui Smith-junior nu erau din păcate exagerate ci că, dimpotrivă, în toată America circulau zvonuri neplăcute despre luxul traiului de la Paris al reprezentantului Statelor Unite, în timp ce concetăţenii săi din Valley Forge flămânzeau şi îngheţau de frig. Se spune că doctorul Franklin trăieşte într-un palat luxos, se desfată la masa sa deosebit de

bogată, că îi mişună casa de servitori, iar el se plimbă pe străzi în trăsuri trase de patru cai. De asemenea, că ar fi înconjurat zi şi noapte de femei ale căror moravuri n-ar corespunde vederilor americane despre virtute. El însuşi, autorul scrisorii, ar fi convins de neadevărul acestor poveşti. Dar, în interesul Statelor Unite, al virtuţii şi al libertăţii, ar fi de dorit ca doctorul Franklin să dezmintă aceste zvonuri pe bază de fapte.

Cuvintele preotului sunau şi mai fals şi absurd, aşa cum le citea de la Motte, iute, cu voce indiferentă, cu un uşor accent franţuzesc. Franklin asculta numai pe jumătate. Nu erau prima scrisoare de acest fel. Chiar şi în scrisorile în care adevăraţii săi prieteni îi raportau despre starea de spirit, se spunea că în patrie se ridică tot mai multă ură şi neîncredere împotriva lui. Numărul celor care nu-i iertau că era tatăl lui William, al trădătorului, că era vestit peste hotare, că se adapta moravurilor străinătăţii şi că nu ţinea sfânta duminică creşteau în America.

Secretarul terminase. „Ce răspundem reverendului Ritchie?" întrebă el. „Mă gândesc, dragul meu — zise Franklin — să las asta în seama dumitale. Să-i mulţumim politicos pentru sfatul lui prietenos, dar să nu ne angajăm la nimic."

Sosi tânărul William. Fusese la Paris la sculptorul Houdon. Acesta îl rugase pe Franklin să-i pozeze, pentru că voia să-i facă bustul şi să-l dăruiască americanilor cu prilejul celei de a doua aniversări a *Declaraţiei de independenţă*. Franklin nu se pricepea mult în chestiuni de artă, dar oferta marelui sculptor însemna ceva. Un bust al lui Houdon va fi desigur un bust bun. Şi un bust al lui Houdon avea să facă impresie şi în America.

Tânărul William istorisi că Houdon îl primise cu deosebită amabilitate. Hotărâseră împreună orele şedinţelor; Houdon socotea că nu va avea nevoie de multe şedinţe.

William mai adusese şi câteva cărţi sosite pentru Franklin la librărie, precum şi o gravură ce se pusese în vânzare în ajun. Gravura reprezenta mormântul lui Voltaire. De o parte a mormântului se zărea zbuciumându-se obscurantismul,

reprezentat printr-o femeie voinică, grasă, legată la ochi, pe umeri purta aripi uriaşe de liliac, iar în mâna dreaptă ţinea ridicată o torţă aprinsă. De cealaltă parte a monumentului stătea însă, gata de luptă, inteligenţa celor patru continente ale lumii şi America era reprezentată prin Franklin. Franklin era destul de despuiat, dar îşi purta căciula de blană şi mai avea ceva blănuri pe el. Ţinea în mână ceva care putea fi o nuia sau o ramură de palmier şi o ridica ameninţător împotriva puhavei reprezentante a obscurantismului. Surâzând, oftând, Franklin cerceta braţele şi coapsele vânjoase pe care i le dăruise artistul şi-şi frecă piciorul umflat de gută.

„Trebuie să aşezăm gravura în mapă", îi zise William lui de la Motte. „Care mapă? întrebă Franklin. Ce aţi mai pus la cale?" De la Motte se uită surâzând întrebător, la William. „Da — răspunse acesta — mapa este destul de plină acum, putem să i-o arătăm bunicului."

Franklin se temuse că tinerii nu se vor împăca între ei, dar se înţelegeau de minune. El însuşi îl îndrăgise pe secretarul său francez, deşi fusese la început neîncrezător faţă de ajutorul ce i-l impuseseră colegii săi. *Monsieur* de la Motte, obişnuit probabil cu metode de lucru ca cele ale lui John Adams şi Arthur Lee, nu se ostenise să-şi ascundă uimirea faţă de indolenţa şi dezordinea lui Franklin; în primele săptămâni, de la Motte fusese întruchiparea unui neîncetat şi tăcut reproş: „Hai, bătrâne, nu te lenevi, la lucru!" îşi dăduse însă treptat seama câtă înţelepciune şi superioritate ascundea felul liniştit, puţin neglijent de a fi, al lui Franklin şi câtă dragoste de om, calmă şi surâzătoare. Renunţă la neîncrederea lui şi dovedi doctorului, ori de câte ori avea prilejul, devotamentul ce i-l purta.

Acuma deci, cei doi tineri se întorseseră, mândri, surâzători, convinşi de importanţa lor, cărând o mapă mare.

Această mapă conţinea nenumărate portrete ale lui Franklin, bune şi rele, demne şi nedemne, unul îl înfăţişa ca pe un brav burghez burtos, altul ca pe un erou, celălalt ca pe un om de afaceri şiret, apoi un altul ca pe un chefliu, şi iarăşi altul ca pe un filozof. Dar toate aceste portrete aveau un

singur scop, să-l preamărească.

Iată şi portretul lui Duplessis. Uite-l şi pe acela al lui *madame* Filleul şi acela al lui Charles-Nicolas Cochin, cu căciula de blană, şi cel al lui Greuze, şi cel al lui Jean-Martin Renaud, şi cel al lui Carmontelle, şi cel greoi, rece, rigid, al lui de l'Hôspital, şi cel sclipitor, ciudat, fermecător al lui Fragonard, cu gura strâmbă şi cu legenda: „Socratele american". Cele mai multe din aceste portrete erau însoţite de versuri care le încadrau sau le explicau dedesubt, de obicei versuri mult exagerate. Mai era şi gravura lui Martinet, la care bravul Dubourg contribuise pe vremuri cu versuri peste măsură de elogioase, pentru care Franklin clătina şi astăzi din cap: „A răpit cerului fulgerul, în ţările sălbaticilor a făcut să înflorească artele. În fruntea înţelepţilor, America îl pune pe el. De-ar fi trăit în Elada, ar fi fost acolo socotit printre zei." Da, da, bunul Dubourg cam exagerase.

Tinerii scoteau portretele unul câte unul din mapă ca să i le arate, iar după portrete veni rândul reprezentărilor simbolice şi alegorice. Iată o gravură în lemn: se vedea un glob şi pe el era gravată America. Deasupra globului se înălţa un bust al lui Franklin, peste care plutea măreţ libertatea şi-l încorona. Mai era o gravură pe care era înfăţişat Diogene, având în mâna stângă o lanternă şi cu dreapta arătând spre un portret frumos încadrat al „omului", pe care l-a căutat o viaţă întreagă şi pe care l-a găsit în sfârşit, iar „omul" era Benjamin Franklin.

Prezentându-i portretele, William şi de la Motte zâmbeau puţin stânjeniţi, dar totodată încântaţi de atâta glorie. Se vedea că făcuseră această colecţie copilărească şi mişcătoare pentru că erau indignaţi de nerecunoştinţa prostească a patriei faţă de Franklin. Şi-şi prezentau colecţia tocmai astăzi, deoarece ultimele ştiri sosite din America dovedeau câtă prostie răuvoitoare îi făcea pe numeroşi concetăţeni ai lui Franklin să-l pizmuiască pentru că-şi permitea să fie un om mare. Iar doctorului, uitându-se la portrete, îi creştea inima la gândul că tineretul ţine la el, tineretul Americii şi al Franţei.

„Dar acum ajunge — zise William — bunicul trebuie să se şi odihnească puţin." Ceilalţi delegaţi anunţaseră că vor veni

după masă, să discute corespondenţa sosită din America.

Dar Franklin nu se simţea obosit. Şi, după ce amândoi tinerii îl lăsară singur, în loc să se întindă, scoase dintre hârtii o scrisoare din Viena, o scrisoare a prietenului său Ingenhousz, căruia de o săptămână voia să-i răspundă. Doctorul Ingenhousz îi comunica unele descoperiri şi experienţe noi. Şi sublinia contrastul dintre perspicacitatea ştiinţifică a acestor experienţe şi prostia şi inerţia maselor. Şi mai vorbea de războiul cu Prusia pe care-l socotea, spre marea sa durere, inevitabil.

Când reciti din nou scrisoarea, Franklin îşi aminti de reverendul Ritchie şi de răposatul doctor Smith şi de Arthur Lee, care trăia, şi de fiul său William, trădătorul. Şi se aşeză şi scrise prietenului său Ingenhousz. „Progresele rapide ale ştiinţei mă fac uneori să regret că m-am născut prea devreme. Nici nu ne putem închipui ce putere va mai cuceri omul asupra materiei. Poate că vom reuşi să lipsim materia de greutate şi s-o facem uşoară în scopul unui transport lesnicios. Poate că agricultura va putea să reducă neînchipuit osteneala şi munca de care e astăzi aşa de legată şi să-şi înmulţească produsele. Poate că vom fi în stare să ne ferim de bolile noastre, inclusiv bătrâneţea, sau să le lecuim, cu mijloace sigure şi să prelungim viaţa după dorinţă. Ar fi de dorit să fim în stare să ridicăm tot astfel şi morala şi conştiinţa, pentru ca oamenii să înceteze să se mai poarte ca lupii între ei şi să-i caracterizeze în sfârşit acea însuşire pe care ei astăzi o numesc pe nedrept omenie.”

Şedinţa de după-amiază cu John Adams, cu fraţii Lee şi Ralph Izard, avu loc în „biblioteca brună”, încăperea care-i plăcea cel mai puţin lui Franklin. Aici erau păstrate actele delegaţilor şi acele cărţi la care Franklin nu ţinea deloc. De câteva săptămâni, mai atârna aci şi un tablou pe care pictorul Prunier îl trimisese în dar delegaţiei şi care-l reprezenta pe generalul Washington; acesta se afla pe un câmp de bătaie presărat cu mulţi morţi şi multe tunuri, în faţa unui soare sângeriu. Deşi tabloul nu-i plăcea doctorului, lăsase să fie

atârnat în perete; altfel, ceilalţi ar fi scris la Philadelphia că doctorul Franklin, din gelozie faţă de generalul Washington, lasă să se prăfuiască în magazie darurile omagiale ale pictorilor francezi şi jigneşte atât simţămintele patriotice ale Americii cât şi arta galică.

Delegaţii aveau feţe îngrijorate. Iarna nu se arăta din păcate atât de promiţătoare cum fusese de aşteptat după marea victorie. Raportul oficial al Congresului, deşi nu folosea decât fraze seci şi prudente, era grav, iar comunicările pe care domnii le primiseră în scrisorile lor particulare arătau şi mai clar cât de proastă era situaţia.

În multe părţi ale ţării, lumea se codea să accepte moneda de hârtie emisă de Congres şi de unele state. În piaţă, oamenii ar fi refuzat pur şi simplu moneda Congresului, scrisese *Mrs*. Abigail Adam soţului ei, iar Ralph Izard aflase că tatăl său trebuise să plătească un şiling de argint şi trei dolari de hârtie pentru o pereche de papuci.

Cel mai rău era că, în urma scumpetei, armata se descompunea. Franklin primise un raport amănunţit de la un bun cunoscut al său, de la medicul militar doctor Waldo. Furniturile pentru armată nu ajungeau la destinaţie, nici solda. Încartiruirea de iarnă din Valley Forge era mizerabilă, soldaţii flămânzeau şi îngheţau îngrozitor. Nu dormeau, căci nu aveau paturi, iar pături erau puţine. Nu aveau săpun, dar nici nu aveau ce spăla, umblau în zdrenţe. Numai câţiva aveau ghete. Molimele se întindeau şi nu se găseau medicamente. În Valley Forge nu era decât foamete, frig, boală, moarte, răzvrătire şi dezertare. Iar Congresul nu lua măsuri de îndreptare, Congresul nu făcea nimic.

Arthur Lee sări în apărarea Congresului. „Toată vina — se înflăcără el — e aici, Franţa e de vină. Câteva milioane ne-ar fi de mare folos. Dar naţiunea aceasta, pe cât este de bogată, pe atât e de zgârcită."

Astfel ajunseră la obiectul şedinţei. Căci acesta era miezul tuturor scrisorilor din America: nevoia de bani. Dacă ar avea bani buni, franţuzeşti, vreo douăzeci şi cinci de milioane, ar ieşi din toate greutăţile. Asta însă era desigur o sumă uriaşă şi

Congresul lăsa la aprecierea delegaţilor cât şi când să ceară. Dar era nevoie de bani, un împrumut era necesar. Chiar şi cei mai prozaici membri ai Congresului deveneau lirici când descriau cât de urgent era nevoie de un împrumut. Erau setoşi de el „cum e setos de ploaie câmpul pârjolit", strigau după el, „cum strigă cerbul după apă".

Rapoartele sosite din America dovedeau că cei de acolo nu înţelegeau prea bine, sau nu voiau să înţeleagă scopul şi esenţa pactului francez. E adevărat că răsuflaseră uşuraţi când sosise vestea despre încheierea alianţei şi că o serbaseră, ba ţinuseră şi discursuri. Dar — aceasta reieşea clar din rapoarte — o bună parte din Congres găsea umilitor că trebuiseră să ceară ajutor Franţei. Aceşti domni suprapreţuiau pactul şi în acelaşi timp îl subapreciau. Batjocoreau şi insultau pe aliatul lor şi totodată pretindeau de la el imposibilul.

Franklin considera că nu era nimerit să se ceară tocmai acum un împrumut. Numeroase întâmplări mărunte răciseră simţitor entuziasmul parizienilor faţă de America. Cavalerul de Buysson, care plecase entuziasmat să lupte în America, se înapoiase foarte dezamăgit şi istorisea multe lucruri ridicole şi supărătoare despre Congres, armată şi cetăţeni. Mai mulţi francezi bogaţi oferiseră Universităţii Yale mijloacele necesare înfiinţării unei catedre de limbă franceză şi unei biblioteci. Dar preşedintele universităţii, doctor Stiles, instigat de preoţii puritani influenţi, şovăise să accepte oferta papistaşilor, iar acum francezii erau jigniţi. Mai presus de toate însă, Franklin avea informaţii sigure, regele însuşi era îngrijorat de povara neaşteptat de grea a cheltuielilor de înarmare şi nu prea era dispus să acorde „rebelilor" un împrumut mai însemnat. Dar Franklin mai era convins şi de faptul că colegii săi nu vor ţine seama de asemenea argumente. Erau vădit emoţionaţi de rapoartele americane şi el se temea că sentimentele le vor îneca logica.

Fraţii Lee şi începură să acuze Versailles-ul. Găseau că francezii făcuseră în mod jignitor pe surzii când li se dăduse a înţelege pe ocolite ce ajutor ar însemna tocmai acum un împrumut. Ar fi bine să li se declare pe şleau că Congresul a

dat instrucţiuni să se ceară împrumutul. „În acest mod — zise triumfător Ralph Izard — vom obliga pe îndoielnicul nostru aliat să se pronunţe în sfârşit fără înconjur.” Iar Arthur Lee adăugă supărat: „Franţa are datoria să ne dea împrumutul. Dar nu m-aş mira ca Versailles-ul să se eschiveze. În definitiv, tocmai prin faptul că ne-a recunoscut şi a încheiat un tratat cu noi, Franţa a rupt tratatele sale cu Anglia. O astfel de ţară ne va înşela şi pe noi, fără multe fasoane, dacă va socoti că poate să obţină un profit din asta.”

Franklin lupta să-şi păstreze calmul şi faţă de o logică atât de strâmbă. Ca să-i fie mai uşor, se uita la tabloul care atârna în faţa lui şi căuta, aşa cum se obişnuise din tinereţe, să se lămurească asupra înţelesului lui. Ce fel de soare era cel în faţa căruia stătea Washington? Se ridica sau apunea? Nu prea era clar. Ar trebui să-l întrebe odată pe *monsieur* Prunier, pictorul.

Încercă să combată cu binişorul vorbăria fără noimă a colegilor. „Dar gândiţi-vă, domnilor — îi rugă el — ce fel de parteneri sunt cei ce-au încheiat tratatul. De o parte o ţară de douăzeci şi cinci de milioane de locuitori, care posedă o flotă puternică şi cea mai bună armată din Europa, şi o diplomaţie vestită pentru priceperea ei extraordinară; de cealaltă parte o ţară care nu are încă nici trei milioane de locuitori, pe jumătate ocupată de duşman, fără comerţ şi fără industrie, cu un guvern slab. Nu se poate spune că Vergennes a exploatat situaţia noastră nefavorabilă. Trebuie să admiteţi, domnii mei, că noi am fi semnat şi condiţii mai grele. Găsesc că Franţa ne-a tratat generos, mărinimos.”

Arthur Lee se înflăcără şi spuse că nu putea fi în nici un caz de acord cu una ca asta, că Franţa încheiase tratatul din motive pur egoiste, şi curând discuţia devie spre afirmaţii generale asupra felului de a fi al francezilor şi al politicii lor. Ralph Izard şi fraţii Lee bănuiau că tot ce făcea Franţa nu era în fond decât lăcomie, vorbărie goală, aparenţă şi înşelăciune. Franklin răspunse că era convins că entuziasmul parizienilor pentru cauza Americii este sincer. „Şi acest entuziasm — zise el — a contribuit în bună parte la învingerea anumitor piedici

şi a făcut posibilă încheierea tratatului.” Arthur Lee declară energic: „Fără victoria noastră de la Saratoga, tratatul nu s-ar fi încheiat niciodată.” „Să nu uităm — reaminti Franklin — că victoria de la Saratoga nu ar fi putut fi obţinută dacă n-am fi primit arme franceze.”

John Adams tăcuse până acum, dar Franklin observă că pregătea un discurs mai lung. Acum îşi luă avânt. Desigur că se puteau auzi multe fraze frumoase la Paris despre America şi libertate. Dar vorbăria franceză este cu totul altceva decât marele, înflăcăratul entuziasm, acea *saeva indignati*{70} a americanilor. Ce se aude la Paris nu e în definitiv decât dorinţa de a critica, de a se răscula cu orice preţ. Dar cum ar putea fi altfel? Naţiunea franceză este total depravată.

„Am avut, de pildă, ocazia — explică el — să arunc o privire asupra statisticilor creşterii populaţiei. Cifrele sunt înspăimântătoare, domnii mei. Anul trecut, în anul şaptezeci şi şapte, s-au născut la Paris 19.855 de copii. Şi ştiţi câţi din aceşti copii au fost părăsiţi? 6.918. Mai mult de o treime. Închipuiţi-vă, 6.918 copii părăsiţi. 6.918 copii de pripas într-un singur oraş. Niciodată nu mă veţi face să cred, doctore Franklin, că o ţară în a cărei capitală sunt părăsiţi atâţia copii iubeşte cu adevărat libertatea şi virtutea. Admitem că francezii au pregătit terenul pe care noi am construit, admitem că au distrus anumite prejudecăţi care ne stăteau în cale; dar au distrus şi multe lucruri bune. Ceea ce au făcut ei era distrugere, distrugere şi atâta tot. Acest om care a murit, *monsieur* Voltaire al dumneavoastră, doctore Franklin, ce a făcut el tot timpul vieţii? A distrus şi iar a distrus. Noi însă am construit. El nu ştia decât să nege. Trebuie, domnilor, să afirmăm adevărul cu mândrie. Astăzi există în lume o uriaşă afirmare. Se cheamă: America.”

Domnii mai tineri care ascultaseră cu încântare, erau emoţionaţi şi tăceau.

Franklin se gândi cât de profund trebuia să dispreţuiască un om cu asemenea vederi tot ceea ce îl caracteriza pe el, Franklin, morala şi viaţa sa. În timp ce frazele bine ticluite ieşeau din gura frumoasă a lui. Mr. Adams, Franklin cercetase

atent capul lui lat, împodobit de fiecare parte cu câte un smoc mare de păr şi se întreba dacă va veni vreodată vremea când după forma capului se vor putea trage concluzii hotărâtoare asupra conţinutului acestuia.

Apoi, după ce Adams terminase ce avea de spus, Franklin mai aşteptă puţin. Se uită gânditor la imaginea generalului Washington, cu care se ştia de acord, şi la domnii consilieri şi colegi ai săi, prezenţi în carne şi oase, dar cu care era aşa de greu să se înţeleagă, şi zise:

„Permiteţi-mi, domnilor, să vă povestesc o mică istorioară. Şedea deunăzi un om pe Pont-Neuf şi voia să vândă monezi de aur. Ludovici vechi şi noi, cu două livre bucata, a zecea parte din valoare. Mulţi se opriră, examinară monezile, păreau bune chiar şi la sunet, dar omul nu putu să vândă nici un ludovic, nimeni nu voia să rişte două livre sigure pentru un asemenea ludovic.” — „Şi ce înseamnă asta?” întrebă fără interes Ralph Izard. „Ludovicii erau veritabili, zise Franklin. Era vorba de un rămăşag. Acela care făcuse prinsoarea că oamenii sunt atât de neîncrezători, încât nu acceptă nici măcar aur când le e dat pe preţ de nimic, câştigase.” — „Tot nu înţeleg”, zise Ralph Izard. Însă Arthur Lee întrebă: „Dumneavoastră, doctore Franklin, consideraţi într-adevăr că entuziasmul francezilor pentru libertate este aur curat?” Franklin îşi îndreptă faţa mare, calmă către el. „Da, Mr. Lee — răspunse el — eu cred asta.” — „Consideraţi de asemenea — întrebă provocător William Lee — că un popor cu atâţia copii abandonaţi este sănătos, nu decăzut?” — „Poporul francez — răspunse Franklin — este tot atât de sănătos şi tot atât de decăzut ca oricare altul.” Şi în mijlocul dezaprobării lor mute, indignate, zise mai departe: „Nu este exclus, este chiar probabil ca în anii următori numărul copiilor găsiţi să mai crească. Sunt foarte convins că există un raport direct între mărimea impozitelor şi numărul copiilor găsiţi. Dacă îmi citaţi cifre, vă răspund tot cu cifre. Domnul Necker mi-a declarat că războiul dus de francezi, întrucâtva şi în interesul nostru, va costa, dacă nu se termină până în doi ani, cam vreun miliard. Un miliard. Fără îndoială, numărul copiilor găsiţi va creşte.” — „Este uşor — zise Arthur

Lee, fără să-l privească pe Franklin — să faci observaţii economico-filozofice la Paris, pe când oamenii noştri flămânzesc la Valley Forge." Franklin replică ferm şi calm: „Domnii mei, dumneavoastră îi consideraţi pe francezi egoişti şi părerile lor vorbărie goală. Nu puţini dintre francezi vor socoti, din punctul lor de vedere, că noi, aici la Paris, suntem nişte paraziţi şi exploatăm Franţa. Cerem bani, arme, vapoare, foarte mulţi bani, foarte multe vapoare. Şi ce dăm în schimb?"

„Congresul ne însărcinează — începu Arthur Lee pe un ton sec — să cerem un împrumut de 25 de milioane." — „Până la 25 de milioane", îl corectă Franklin. William Lee zise: „Deoarece războiul costă oricum un miliard, *monsieur* Necker n-ar trebui să se mai uite la un plus de 25 de milioane."

„Eu sunt de părere — zise Franklin — să amânăm cererea. Vă rog să vă amintiţi ce refuz urât am întâmpinat când am cerut cele paisprezece milioane. Opinia publică nu e nici acuma favorabilă cererii noastre. Versailles-ul are de făcut cheltuieli enorme cu înarmarea. Abia acum trei săptămâni s-au pus impozite noi. Nici de data asta nu vom obţine nimic şi doar vom indispune guvernul dacă vom mai cere şi un împrumut despre care oricine ştie că este un dar." — „Deoarece Franţa — răspunse Arthur Lee — se zgârceşte la oameni şi vapoare şi ne pune pe noi să ducem războiul, ar putea cel puţin să ne dea cei câţiva saci de aur, care nu plătesc în nici un fel şiroaiele de sânge pe care trebuie să le vărsăm. Cred că asta ar putea fi spus pe înţelesul domnilor francezi. Sunt de părere să cerem împrumutul acum." — „Şi eu" zise Ralph Izard. „Şi eu", declară William Lee. „Şi dumneavoastră, Mr. Adams?" întrebă Franklin. „Dacă doctorul Franklin pune preţ pe asta — răspunse John Adams — nu am nimic împotrivă să amânăm cererea cu două săptămâni." — „Cu două săptămâni n-am făcut nimic", spuse Franklin. „Ar fi, cred, nimerit — opină scurt Arthur Lee — dacă l-am însărcina pe Mr. Adams cu obţinerea împrumutului." Cei trei domni se priviră fără să scoată o vorbă; pe buzele lui Franklin trecu un zâmbet abia mijit. „Domnii sunt de acord?" întrebă Arthur Lee. Domnii fură de acord.

După această şedinţă, cei doi fraţi Lee, John Adams şi Ralph Izard scriseră scrisori lungi prietenilor lor în America şi fiecare îşi exprima părerea că o colaborare rodnică pe mai departe cu doctorul *honoris causa* era imposibilă. Dezbaterea asupra stării morale a Franţei îi convinsese pe aceşti domni, în mai mare măsură încă decât dezbaterea asupra împrumutului, de imposibilitatea de a colabora cu un bărbat cu concepţii atât de odios diferite de ale lor. Fiecare propunea deci acum, în felul său, ca în locul celor trei emisari să se numească un singur reprezentant plenipotenţiar al Statelor Unite la Curtea din Versailles. John Adams socotea că alegerea va cădea bineînţeles asupra lui; Arthur Lee era sigur că America ştie în sfârşit că numai el ar corespunde acestui post.

Franklin îşi zicea că de acum încolo se vor bate la Philadelphia pentru postul său cum se bat câinii pentru ciolan. Dar el nu interveni. Aştepta, liniştit, gata să accepte orice ar aduce viitorul.

Louis avu un început de vară plăcut. Din cauza sarcinei sale, Toinette uită de politică, iar el îi împărtăşea grija continuă pentru sănătatea ei şi a viitorului *dauphin*. Observa numeroase simptome care nu însemnau nimic şi-l tot întreba pe doctorul Lassone ce ar putea să însemne. Mai coresponda şi cu bătrâna împărătească de la Viena asupra celor ce i-ar fi de folos sau i-ar putea strica Toinettei şi, în afară de medicii din Versailles, trebuia să-şi dea într-una părerea şi doctorul Ingenhousz al Mariei Theresia..

Louis era fericit. Înlăturase, pe cât putuse, frământările politice, citea din cărţile sale de istorie şi geografie, traducea, vizita fabrica sa de porţelanuri, mergea la vânătoare şi se îngrijea de iubita lui soţie.

Începutul de vară îi mai aduse şi o altă bucurie. Filozoful, răzvrătitul Jean-Jacques Rousseau, murise. Louis şedea la masa din biblioteca sa în faţa poeţilor morţi, La Fontaine, Boileau, Racine, La Bruyere, ale căror statuiete le comandase la Sevres. Aceştia erau scriitori după pofta inimii sale; influenţa lor contribuise în trecut şi continua să contribuie şi

în prezent la întărirea sentimentului de respect pentru divinitate şi ordinea stabilită. Ce păcat că nu se mai găseau scriitori mari de felul acestora. Dar cel puţin, din cei trei periculoşi care-i amărau viaţa, dintre răzvrătiţii Voltaire, Rousseau şi Beaumarchais, doi au murit şi s-au dus.

Îndărătul bucuriilor sale se afla, în acest început de vară, se-nţelege, tot grija. Războiul cu care juca, ademenit de miniştrii săi, un joc atât de periculos, putea izbucni de pe o zi pe alta. E adevărat că toţi îi spuneau, şi el însuşi şi-o spunea, că ruperea relaţiilor diplomatice fusese un fel de declaraţie de război; dar recurgea la cele mai întortocheate învârteli şi răsuceli ca să evite totuşi adevărata izbucnire a războiului. Comunică Londrei, prin mijlocirea Spaniei, că recunoaşterea Statelor Unite nu era considerat un act politic, ci numai comercial şi, deşi Curtea din Saint-James tăcea dispreţuitor, ordonă să i se propună un larg pact de neagresiune.

Acum era bucuros că-l numise ministru de Război pe prinţul Montbarey, care îl ajuta în rezistenţa sa pasivă şi neînduplecată. Putea, de asemenea, să se refere la Montbarey când refuza cu încăpăţânare să predea o comandă „zvăpăiatului" de Vaudreuil. În aceste timpuri grele, încredinţa posturile hotărâtoare de comandă numai unor bărbaţi cunoscuţi pentru chibzuinţa lor.

Continuă însă să ia cu stânga ceea ce dădea cu dreapta. În urma insistenţelor miniştrilor săi, admise ca o flotă puternică să pornească spre America şi o armată importantă să se strângă pe coastele Franţei. În schimb, dădu ordin ca trupele sale să nu se lase provocate şi să nu tragă sub nici un motiv primul foc. Se întocmiră planuri pentru o invazie în Anglia. În Normandia şi în Bretagne, ofiţerii visau că vor ocupa Jersey şi Guernsey, că mâine vor cuceri insula Wight şi portul Portsmouth, poimâine vor debarca la Harwich. Dar nici un ordin nu sosea de la Versailles. Regimentul de gardă a lui Louis urma să primească ordinul de marş, marchizul de Biron, comandantul, fu întrebat dacă ar putea avea oamenii săi gata de drum până în două săptămâni. El scoase ceasul.

„Acum e ora unu — zise el — la patru vor porni." Dar nu

porniră la patru şi Louis ştiu să aranjeze lucrurile în aşa fel încât nu porniră nici după două săptămâni.

Apoi nenorocirea izbucni totuşi.

Când Louis primi primul raport vag despre o ciocnire ce avusese loc între vase engleze şi franceze, rămase mult timp într-o toropeală posacă. „Război! răsună în inima lui. Nimic n-a fost de folos. A izbucnit războiul. Sunt în război.” Apoi sosiră rapoarte mai detaliate şi se învioră. El era nevinovat, oamenii săi erau nevinovaţi. Englezii au tras primul foc, au atacat neruşinat, prin surpriză, frumosul său vas *Belle-Poule*, căpitanul său s-a purtat minunat, împăciuitor, dar curajos. *Belle-Poule* a rezistat în faţa unei superiorităţi enorme şi a ajuns onorabil în portul Brest. Dumnezeu a binecuvântat tunurile sale în această primă ciocnire. Spiritul Bourbonilor se trezi în el. „Sunt în război cu Anglia — îşi zise el — şi am obţinut o primă victorie!”

Şi săptămânile următoare se dovediră a fi săptămâni bune. Puterea navelor şi armatelor sale înfricoşau Anglia. Locuitorii din Devonshire şi Cornwall se refugiaseră de pe coastă spre interior. Vărul său George trebui să se încarce cu datorii şi mai mari ca ale sale, iar renta de stat engleză scăzu şi mai repede ca a sa.

Dumnezeu era de partea regelui preacreştin. Dumnezeu, care citea în suflet, ştia că el, Louis, a făcut tot ce-i sta în putinţă spre a zădărnici potopul curentelor rebele, atee.

Dar lumea n-o ştia. Cu furie înăbuşită trebui să constate că era purtat în slăvi ca protector al rebelilor. Găsi pe masa lui o gravură în lemn intitulată: „Regele Franţei recunoaşte libertatea Statelor Unite”. Lucrarea, primitivă ca formă, îl reprezenta tânăr, eroic, îmbrăcat în armură, călcând în picioare lanţuri sfărâmate. Câţiva oameni stângaci, în straie ţărăneşti, ridicau mâinile către el, care le dădea un sul cu inscripţia: „Libertate”. O femeie impunătoare, purtând o bonetă frigiană, venea din spate şi voia să-l încoroneze. În afară de aceasta, se mai vedeau nişte nave pavoazate, un palmier şi câţiva soldaţi care fugeau grăbiţi şi speriaţi, vizibil englezi.

Fruntea îngustă a lui Louis se încreţi, obrajii puhavi începură să-i tremure. Nu voia să fie încoronat de femeia aceea cu bonetă, nu voia să treacă drept protector al prostimii, nu voia ca lumea să-l facă pe el răspunzător de acest război stupid, sinucigaş. Dădu ordin lui Vergennes să-l justifice şi să explice că din capul locului Franţa nu urmărea, prin politica sa americană decât apărarea libertăţii mărilor.

Vergennes şi ajutoarele sale redactară un manifest. Louis fu decepţionat când Vergennes îi expuse proiectul. Totul suna fals, nimic nu era convingător. Se aşeză şi presără supărat marginea lată a documentului, destul de lung, cu observaţii amănunţite. Scrise: „E fără sens să spunem că Franţa nu are vină în tulburările din coloniile engleze. Am face mai bine să nu atingem acest punct delicat. Noi suntem adevăraţii vinovaţi ai neatârnării statelor americane şi fără recunoaşterea noastră nu s-ar fi putut înfăptui existenţa naţională a Americii." Mai scrise: „Lui *monsieur* de Vergennes îi plac cuvintele ca: infam, perfid, ipocrit. Un asemenea vocabular nu corespunde politeţei franceze." Scrise: „A aminti asasinarea lui Charles întâi şi a Mariei Stuart poate servi cel mult la aţâţarea propriilor noştri nemulţumiţi, a protestanţilor noştri, a separatiştilor noştri din Bretagne. Ştergeţi apoi cuvântul Cromwell. Englezii au dreptate când ne reproşează şi azi că am recunoscut guvernul acestui ticălos." Reciti observaţiile sale şi văzu că scosese numai şi că nu adăugase nimic. Se gândea cum ar face ca Anglia să pară cât mai vinovată în ochii lumii şi scrise: „Când văd cum supuşii mei din India şi chiar din Europa sunt maltrataţi de englezi, pedepsiţi corporal, biciuiţi, am datoria să pedepsesc Anglia pentru asta." Asemenea argumente trebuie să aduceţi, dragul meu Vergennes, asemenea argumente fac impresie. Când spaniolii au tăiat odată urechile unul pescar englez, toată Europa s-a mâniat.

Cu toate îndulcirile cerute de Louis, manifestul avu efect. Lumea se lăsă bucuros convinsă.

Dar apoi Anglia ripostă. Edward Gibbon, marele istoric, luă apărarea regelui său.

Louis îl stima pe Gibbon, el însuşi tradusese în franceză părţi din marea sa operă istorică. Citi încet şi atent *Replica*, acel *document de justificare*. Se simţea tot mai descurajat. Lucrurile de care-l învinuia autorul erau adevărate, nimereau şi loveau în plin, dovedind cât de slabe erau propriile sale argumente. În fraze clare, mari, care ar fi putut fi ale unui scriitor din antichitate, istoricul Edward Gibbon arăta că cei de la Versailles au nesocotit toate asigurările şi obligaţiile solemne, că au dus o politică falsă, ipocrită, care nu se putea înfăţişa la lumina zilei, că au încălcat drepturile popoarelor şi au rupt pacea. Aducea dovezi acest Edward Gibbon, înşira transporturile secrete de arme livrate de Versailles sau pe care cel puţin le-a tolerat cu bună ştiinţă; lista înfăţişată de istoric era lungă. Îi adresa cuvinte tari, acuzatoare, la care nu avea ce răspunde, îi vorbea aşa cum trebuie să-i fi vorbit profetul Samuel lui Saul sau profetul Nathan lui David. Ce noroc avea vărul său din Anglia. Nu numai că dreptatea era de partea lui, dar mai avea şi un om mare care s-o spună. Dar el, Louis, pe cine are ca diriguitor al treburilor? Un funcţionar bătrân, şiret, expert în intrigi şi în cuvinte meşteşugite.

Manifestul lui Edward Gibbon, scris într-o minunată limbă franceză, nu fu interzis în Paris. Toţi îl citiră.

Şi Pierre îl citi. În acest manifest, *sieur* de Beaumarchais era nominal citat, se vorbea de firma sa *Hortalez & Compagnie*, de flota sa, de uriaşele sale depozite de mărfuri. Pierre surâse mândru şi gânditor. Acum, în sfârşit, lumea putea să citească, cel mai mare istoric al epocii o afirma în fraze clasice, că *sieur* de Beaumarchais a livrat rebelilor armele care singure le-au dat posibilitatea să se împotrivească regelui lor. Acum meritele sale pentru cauza Americii erau înscrise pe vecie în tablele zeiţei Clio{71}.

Pierre amână toate celelalte treburi ale sale. Memoriul lui Gibbon îi crea obligaţia binevenită de a apăra America nu numai cu armele, ci şi cu pana. Era dator s-o facă în numele lui Voltaire şi al lui însuşi, în numele literaturii franceze, al Lumii Noi şi al libertăţii.

Scria nu numai cu capul, ci şi cu inima. Englezii îndrăzneau

să vorbească de perfidie. Un istoric cuteza să afirme că Franţa a îndemnat coloniile să se despartă. De parcă nu prostia dispreţuitoare a miniştrilor englezi ar fi fost o cauză care a îndemnat America să se dezică de coroana engleză. Deşi plin de admiraţie faţă de marele scriitor Gibbon, Pierre dezvălui ipocrizia rafinată a manifestului său. Cu verva dramaturgului înnăscut, cu elocvenţa avocatului înnăscut, cu ardoarea răzvrătitului înnăscut, Pierre întocmi un istoric al relaţiilor dintre Anglia şi America, atât de muşcător, de clar şi de spiritual, cum nu mai fusese încă niciodată scris până atunci. Numi mica sa operă *Observaţii la documentul de justificare a Curţii din Londra, de Pierre-Augustine de Beaumarchais, armator şi cetăţean francez*.

Pamfletul avu un succes răsunător. Scrisori entuziaste îl copleşiră pe Pierre din toate părţile ţării şi de dincolo de graniţe. Gudin, care-l comparase până atunci cu Plaut şi Aristofan, îl compară acum cu Tacit{72}.

Louis citi cu atenţie, clătină de mai multe ori mulţumit din cap. Nimic de zis, ştia să scrie individul. Louis însuşi nu se putea împiedica să nu zâmbească de neobrăzarea şi eleganţa cu care *sieur* Caron lua asupra sa întreaga răspundere pentru livrările de arme. El declara cu ştrengărească nevinovăţie că, în calitate de cetăţean francez şi negustor onorabil, considerase o cinste să sprijine cauza libertăţii şi să răzbune comerţul francez împotriva piraţilor britanici.

Apoi Louis reflectă că această afirmare a lui *sieur* Caron era o minciună sfruntată, conştientă. Oare nu fusese el însuşi, Louis, nevoit să încurajeze fapta onorabilă a cetăţeanului iubitor de libertate cu o subvenţie de două milioane livre? În contrast cu frazele neserioase, avocăţeşti ale lui Caron, îi reveneau treptat în minte frazele mari, ca săpate în marmură, ale lui Edward Gibbon. O furie surdă îl cuprinse împotriva şarlatanului de Beaumarchais, care îl împinsese în toată această aventură. Căci răscoala americană s-ar fi prăbuşit încă de la început dacă nu s-ar fi amestecat acest afacerist şi nu i-ar fi ajutat pe rebeli.

Louis se bucură când şi alţii îl atacară pe Pierre şi-l

învinuiră că minte. Pierre trebuise să-şi scrie lucrarea la repezeală şi-i scăpaseră unele inexactităţi. Când a înşirat condiţiile umilitoare ale ultimei păci, a afirmat că Anglia şi-a rezervat dreptul de a limita numărul vaselor de război franceze. Asta nu era adevărat, iar *monsieur* de Choiseul, care fusese prim-ministru în anul şaizeci şi trei şi răspundea de pactul acela, era furios. Se ridică împotriva calomniei, ceru ca Observaţiile lui Pierre să fie interzise. Vergennes căută să salveze pamfletul atât de reuşit şi eficace. Dar Louis îl întrerupse furios. Ce îngrijită şi cântărită era fiecare frază din manifestul lui Gibbon, iar acest Caron minţea de-a dreptul, grosolan şi necugetat. Choiseul avea dreptate. Acest Caron era un şarlatan înnăscut. Nu era în stare să scrie nici un singur cuvânt adevărat. Sub pana lui, totul devenea minciună, cea mai bună cauză se preschimba în nedreptate.

Observaţiile armatorului şi cetăţeanului Beaumarchais fură interzise.

Pierre se obişnuise cu nedreptatea, o îndura de obicei cu umor. Dar acum realizase o faptă a cărei importanţă patriotică o lăudase toată ţara. Reuşise să exprime atât de clar şi de tare opinia poporului francez, cum rar se întâmpla, totuşi îi astupaseră pur şi simplu gura. Se aflau în război cu Anglia, francezi mureau sub gloanţele englezilor şi nu se puteau tipări împotriva englezilor cuvinte ce veneau din inima tuturor, pentru că o cutră bătrână, ramolită, o mumie de ministru s-a supărat pe o frântură de frază! Bineînţeles că cel care s-a supărat era un aristocrat şi cel care jignise era un cetăţean de rând.

Pierre nu se lăsă demoralizat. Au interzis pamfletul. Pamfletul era destinat să trăiască o săptămână sau o lună. *Figaro* însă nu va îmbătrâni, nici peste o zi şi nici peste un an. Pe *Figaro* va şti el să-l apere. Acum abia va căuta să obţină reprezentarea lui.

Îndemnă pe artiştii de la *Théâtre Français* să înainteze manuscrisul şefului poliţiei şi să ceară autorizaţia pentru spectacol. Încă în aceeaşi săptămână primiră răspunsul că nu

se putea permite reprezentarea.

Pierre se aşteptase la această interzicere. Şi Désirée se aşteptase la ea. Aproape că se bucura. Acum era de datoria ei să obţină autorizaţia. Căci acum nu mai era altă cale decât prin Toinette.

Cu răbdare şi viclenie, Désirée reuşise să strângă tot mai mult relaţiile ei cu Toinette. O făcuse pe Toinette să-i dorească prietenia, îi devenise cu încetul indispensabilă. Toinette simţea în Désirée ceea ce era străin, dispreţuitor, periculos. Şi tocmai asta o atrăgea. Désirée făcea parte din „poporul" după ale cărui ovaţii ducea dorul, oricât de ridicole îi păreau.

Deşi era însărcinată, probabil pentru a o avea pe Désirée cât mai mult pe lângă dânsa, Toinette îşi continua ca şi mai înainte studiile de actriţă. Învăţa, conştiincioasă, pe dinafară cele douăzeci de versuri din Corneille sau Racine, aşa cum la timpul său trebuise să facă Désirée, deşi pe ea n-o prea ajuta memoria. Acum actriţa îi propusese să înveţe, în locul versurilor clasice, proză modernă; era mai greu, dar şi mai folositor. Toinette acceptă numaidecât şi învăţă mai întâi, după sfatul lui Désirée, rolul Rosinei din *Bărbierul*. Astfel îşi găsi Désirée prilejul să vorbească de *Nunta lui Figaro*. Povesti că piesa are trei roluri feminine, unul mai frumos ca celălalt. Ei însăşi, autorul îi destinase rolul subretei Suzanne, dar se întreabă dacă nu ar trebui să prefere pe cel al pajului Cherubin. Toinette, măgulită de neobişnuita încredere a artistei, se arătă foarte interesată. „Draga mea, trebuie să-mi dai piesa s-o citesc, o rugă ea. Trebuie să mă laşi să te sfătuiesc." — „Nimic nu mi-ar fi mai drag, *Madame*, răspunse Désirée, decât să primesc sfaturi de la o persoană pricepută, despre care ştiu că-mi vrea binele."

Toinette citi piesa, se entuziasmă pentru roluri, pentru amândouă. *Mademoiselle* Bertin trebui să creeze costumele. Toinette nu se putea hotărî care costum o îmbracă mai bine pe Désirée, care rol i se potrivea mai bine.

Dar cu acest prilej, Désirée spuse că, din păcate, avea timp să reflecteze asupra problemei, pentru că reprezentarea întâmpina greutăţi. „Greutăţi?" întrebă Toinette şi ridică din

sprâncene. „Da, răspunse în treacăt Désirée. După cum aud, unii birocraţi au reticenţe. S-au ivit greutăţi la cenzură, sau aşa ceva, nu ştiu exact.”

Toinette surâse şi se bucură de poziţia ei. „Vei putea juca pe Suzanne sau pe Cherubin, draga mea — spuse ea amabil — oricând vei voi. Cred că birocraţii vor amuţi când voi dori eu să văd piesa.” — „Dacă veţi ajuta ca piesa să fie pusă în scenă, *madame* — răspunse Désirée — veţi fi făcut teatrului francez un serviciu extraordinar.” — „Mă bucur, Désirée — zise Toinette, şi pentru prima dată îi spuse pe numele ei mic — că pot să-ţi fac un serviciu.”

Istorisi lui Louis că *monsieur* de Beaumarchais a scris o piesă nouă. „Se pare că e extraordinar de bună, zise ea. La *Théâtre Français*, piesa e socotită ca cea mai bună comedie a epocii noastre, sire.” Louis opină rece: „Actorii înclină spre exagerare. Domnii mei îmi spun că piesa lui *monsieur* de Beaumarchais este necuviincioasă. *Monsieur* Lenoir a interzis-o.” Toinette se arătă consternată. Tăcu un moment. „Ar trebui poate să punem să ni se citească comedia, sire, spuse ea pe urmă. Pare să fie o piesă extraordinară. *Monsieur* Lenoir este uneori prea prudent.” — „Am puţin timp, Toinette, răspunse indispus Louis. Războiul...” — „Aş vrea să mi se citească piesa, Louis — insistă Toinette — şi n-aş vrea s-o aud singură. Fă-mi dar plăcerea asta, în starea mea. Sigur că *monsieur* de Beaumarchais va fi fericit să ne-o citească.” — „Nu vreau ca acest domn să-mi citească ceva”, zise Louis repede şi supărat. „Dacă credeţi, sire, că-i faceţi cu aceasta o prea mare favoare, atunci ne-ar putea citi piesa alţii, de pildă Vaudreuil şi *mademoiselle* Mesnard”, propuse Toinette.

Louis şovăia, nefericit, dar nu voia s-o enerveze pe mama copilului său. „Ei da, ei bine”, zise el fără entuziasm.

Când Toinette îi comunică triumfătoare că regele doreşte ca Vaudreuil şi cu ea să-i citească piesa lui *monsieur* de Beaumarchais, Désirée străluci de fericire. O entuziasma gândul că urma să ridice glasul, pentru prietenul ei şi pentru lucrarea sa cea mai bună, în faţa celui mai puternic om al

ţării. Şi Vaudreuil socoti că este o întrerupere plăcută a nesuferitei sale trândăvii, să i-l citească grăsunului de la obraz pe *Figaro*.

Désirée şi Vaudreuil făcură repetiţii. Important era să treacă uşor la lectură peste pasajele periculoase, rebele, ale comediei, iar în locul lor să insiste asupra împletiturii viclene a intrigii. Dar pentru ca aceasta să reuşească, pentru ca impertinenţa răzvrătitoare a piesei să nu iasă goală şi despuiată la iveală, era nevoie de mai mult conţinut cu care s-o acopere.

Désirée găsi că nu era nici o pagubă dacă Pierre avea să mai lucreze puţin la *Figaro*. Căci cea care-şi făcea acum repetiţiile era alta decât aceea Désirée care savurase la prima lectură cu atâta încântare inteligenţa lui elegantă, combativă. Descoperirea uluitoare că ea avea şi inimă, o făcea acum să pretindă mai mult. Piesa trebuia să fie o capodoperă, ceva desăvârşit. La inteligenţa, impertinenţa, la umorul lui, Pierre trebuia să mai adauge sentiment, muzică, poezie.

Reuşi să-l convingă pe Pierre. El îşi dădu seama că era prea multă acuzare în comedie şi prea puţină poezie. Se apucară de lucru.

Autorul situase oamenii şi întâmplările comediei sale în Spania, dar costumele erau superficiale. Acum îşi aminti de timpul petrecut în Spania, o dusese bine pe atunci, şi extrase din amintire culoare, muzică, lumină. Dintr-un palat ce se putea înălţa oriunde în lume, creă conacul Aguas Frescas de lângă Sevilla. Din figuri ce se potriveau oriunde, croi figuri de spanioli. Prefăcu marele monolog al lui Figaro dintr-o tiradă, pe care orice actor o putea recita la rampa oricărui teatru, într-o scenă bine conturată. Acum un Figaro spaniol se plimba plin de nerăbdare, speranţă şi teamă pe o alee de castani uriaşi, bine îngrijiţi, o alee pe care Pierre o cunoştea destul de bine; se afla într-adevăr nu departe de Sevilla şi Pierre petrecuse acolo o oră încărcată de speranţe şi teamă.

Şi Vaudreuil, care participa la munca celor doi, era satisfăcut. La început îl supărase că nu-i era permis să-l înzestreze pe Figaro cu toată verva şi impertinenţa camerierului răzvrătit; căci îşi închipuia că avea suficient

talent actoricesc ca să înfăţişeze chiar şi plebea rebelă. Acum însă, începu să se identifice cu contele Almaviva. Chiar dacă la început Pierre nu voise să înfăţişeze prin contele Almaviva decât întreaga obrăznicie îngâmfată a aristocraţilor, chiar dacă, creându-l, nu dorise decât să-şi uşureze sufletul de necazul ce-l purta unor Vergennes, Lenormant şi chiar Vaudreuil, acum, în faţa unui Vaudreuil atât de dornic să-l ajute, îl rotunji pe contele Almaviva, îl făcu om. Adăugă, la îngâmfarea şi desfrânarea sa, o notă de eleganţă cuceritoare, simpatică. Îi conferi demnitate şi tact chiar în faţa deziluziei eşecului. Vaudreuil văzu cum contele Almaviva se transforma, portretul îl măgulea, contele îi plăcea din toată inima. *Nunta lui Figaro* devenea treptat o comedie pe care o crease el, Vaudreuil, şi pe care, din mărinimie, îl lăsa pe protejatul său Beaumarchais s-o iscălească.

Când Désirée îi spusese Toinettei că şovăie dacă să joace pe camerista Suzanne sau pe pajul Cherubin, fusese mai mult decât o stratagemă. La început se închipuise doar în rolul rafinatei subrete Suzanne, la a cărei creare contribuise ea însăşi; acum însă o atrăgea mult mai mult rolul copilandrului Cherubin. Figura aceasta era abia schiţată, dar îl vedea pe paj înaintea ochilor, aşa cum voia să-l joace, un băiat care se trezeşte la viaţă, mânat de porniri pe care singur nu le înţelege încă, atras de fiece femeie, lunecând naiv de la una la alta.

Pierre rămase uluit când ea îi spuse ce avea de gând. O privi cum stătea în faţa lui, subţire, mică, drăguţă, cu nasul obraznic, puţin cârn, cu atitudini ştrengăreşti, şi nu vedea în ea decât pe subreta Suzanne. Dar ea începu să joace ceea ce îi propunea, şi ochii i se luminară. Ca om de teatru, înţelese toate posibilităţile rolului lui Cherubin; era limpede că acesta nu putea fi jucat decât de o fată, şi anume numai de Désirée. Ca scriitor înţelese toată viaţa complicată pe care Désirée visa s-o insufle băiatului. Dar nici acum nu văzu nimic, nici acum nu văzu ce se petrecea în Désirée, nu vedea decât pe actriţa care urma să joace rolul pajului Cherubin.

„O, ce proşti sunt uneori oamenii deştepţi”, repetă Désirée

o frază din *Figaro*.

Plină de o amară bucurie, amestecată cu ironie, se apucă împreună cu Pierre să-l creeze din nou pe Cherubin. Şi Cherubin ieşi aşa cum şi-l închipuise ea: veselia naivă şi dezorientarea iniţială a unui sentiment tineresc, învăluite într-o frivolitate delicată, simpatică. Şi acum Pierre creă acel mic cântec în stil popular, pe care îl căutase din totdeauna şi care nu avea noimă decât pe buzele lui Cherubin. Trebuiau să fie versuri foarte simple şi aşa şi fură. Romanţa trebuia să cucerească pe fiecare, venea din popor şi dovedea că Pierre, cu toate manierele sale de om de lume, se trăgea din popor. Désirée luă ghitara lui Pierre, zdrăngăni şi cântă şi totul mergea ca de la sine.

Hi, căluţ, fără-ncetare,
Inima, inima tare mă doare,
În voia calului pornesc
Din loc în loc să rătăcesc.

Apoi Pierre compunea strofa următoare, Désirée găsea cuvântul ce lipsea, iar lui îi venea în minte încă o strofă.

Dar cuvintele lui Pierre trebuiau să fie cântate pe melodia cântecului: *Malbrough s'en va-t-en guerre*{73}; ea îl inspirase pe Pierre, îl ajutase să-şi compună versurile. Vechiul cântec era din nou la modă în urma războiului din America şi Pierre se gândi zâmbind că cel puţin astfel America îi răsplătea ceea ce făcuse pentru ea.

Lectura avea loc în salonul galben al Toinettei.

Désirée şi Vaudreuil îşi dădeau seama cât de îndrăzneaţă era încercarea. Era foarte posibil ca tocmai citirea să-l întărâte pe bănuitorul Louis împotriva comediei. Totuşi, aveau speranţe. Louis era singur în faţa a trei apărători entuziaşti ai piesei şi trebuia să mai ţină seama şi de starea Toinettei.

Louis era bine dispus şi însufleţit de o veselă nerăbdare.

Se hotărâse să facă iubitei sale soţii o bucurie şi, dacă piesa nu avea să fie prea necuviincioasă, să o lase să treacă, numai ca să nu pericliteze pe viitorul *dauphin* necăjind-o pe Toinette. Ca să-şi păstreze buna dispoziţie în timpul lecturii, mâncase

bine înainte şi ceruse să i se mai pregătească o bucată de pateu de iepure şi ceva dulciuri.

Era o seară de vară, afară nu se întunecase, dar perdelele fuseseră trase şi se aprinseseră lumânările. Louis îi ajută Toinettei să se aşeze comod, el însuşi se instală în fotoliul său cel mare şi zise: „Şi acum începeţi, *monsieur* şi *madame*.” Vaudreuil şi Désirée începură să citească. Respectând planul ce şi-l întocmiseră, săreau peste tot ce putea pare necuviincios şi primul act, care era lung, trecu cu bine. Când ajunseră în actul al doilea la romanţa lui Cherubin, Louis se înveseli chiar. Fredonă şi el, iar când Désirée termină cântecul şi, în rolul contesei, făcu observaţia: „E naiv şi are sentiment”, confirmă cu o neobişnuită vioiciune: „Adevărat, foarte adevărat. E tare drăguţ, îmi place.” Repetă refrenul: *Que mon coeur, mon coeur a de peine*.{74} Se adresă Toinettei şi zise convins: „Asta ar trebui s-o cânţi, Toinette.”

În tot cursul actului al doilea, Vaudreuil se stăpâni, puse în valoare, după cum se vorbiseră, numai rolul contelui, mascând avântul lui Figaro. Désirée prindea curaj.

Dar în actul al treilea îi veni tot mai greu lui Vaudreuil să se ţină de indicaţiile lui Désirée. Cu timpul, începuse să-i pară rău că spune slab fără viaţă şi fără intonaţie, frumoasele, spiritualele fraze ale lui Figaro; în definitiv, aici era actor şi avea dreptul la succes. Îşi aminti de marea sa bucurie când Pierre îi citise prima oară piesa şi găsea că e o lipsă de gust să răpeşti comediei hazul ei, care consta tocmai în inteligenţa obraznică a lui Figaro. Nu voia să lase piesa să cadă, nu voia să-şi renege copilul. În afară de asta, Vaudreuil savura tot mai mult farmecul situaţiei. Să-i spună flegmaticului grăsun anumite adevăruri în faţă; cu asemenea ocazie nu se mai întâlnea el a doua oară în viaţă. Tonul cu care îi citise atunci prima oară Pierre una sau alta din frazele lui Figaro i se întipărise adânc şi nu-l uitase. Această intonaţie lua tot mai mult locul celeilalte, meşteşugite, pe care o exersase cu Désirée. Prinse să accentueze frazele aşa cum le intonase Pierre, astfel încât îşi recăpătară culoarea lor originală.

Louis începu să se neliniştească. Din când în când, lua câte

o bucată din pateul de iepure, înfulecând-o ca să-şi înece enervarea. Îşi propusese să fie indulgent. Existau pasaje frumoase în piesă şi *madame* Mesnard rămânea o artistă bună, de asta era convins. De altfel era impresionant şi felul cum îl citea Vaudreuil pe contele Almaviva. Natural că rolul era puţin exagerat. Vaudreuil însuşi o fi aşa de impertinent şi de brutal ca acest Almaviva, dar din fericire majoritatea nobililor săi erau altfel. De altminteri, şi dreptul primei nopţi fusese desfiinţat.

Treptat însă, în ciuda voinţei sale, Louis se interesă mai mult de firea şi soarta cameristului Figaro decât de cea a contelui. Desigur, nu era plăcut când un altul voia să ţi se urce în patul nevestei în prima noapte, înainte ca tu însuţi să te fi culcat cu ea. Dar dacă contele devenea antipatic prin poftele şi brutalitatea sa, cameristul obraznic, rebel, prefăcut, era şi mai puţin simpatic. Ce făcea şi spunea nu avea drăgălăşenia unei comedii, era curată impertinenţă. Acest individ îşi râdea de orice autoritate. Şi în el, în spatele lui, se afla desigur însuşi *monsieur* Caron.

Désirée căută să-l domolească pe Vaudreuil cu privirea şi cu mici gesturi. Dar acesta se aprinsese şi, când văzu că Louis se enerva, plăcerea de a-l înfuria tot mai mult pe grăsun îl făcu să uite scopul lecturii.

Toinette urmărea scena cu îngrijorare. Totodată simţea din nou în seara aceasta, pentru prima oară după multă vreme, farmecul lui Vaudreuil. Cum vibra şi strălucea obrazul său, cât de periculos ameninţau sprâncenele groase şi ochii săi îndrăzneţi, ce inteligent era tot ce spunea felul cum o spunea. Ce mai actor şi bărbat era el, contele şi Figaro la un loc; după ce îl va naşte pe *dauphin*, îşi va aminti de el şi de promisiunea pe care i-o făcuse.

Désirée era indignată de nestăpânirea aristocratului care dădea peste cap tot planul. Dar prin frazele lui Vaudreuil auzea mereu glasul lui Pierre şi, în toată supărarea ei, se gândea înveselită că, prin gura primului nobil al ţării, însuşi Pierre al ei zvârlea în obrazul puhav al regelui adevărurile oraşului Paris şi ale sale proprii.

Louis deveni tot mai furios. Ca să se liniştească, luă o bomboană, o puse neatinsă la loc pe farfurie, apoi o vârî totuşi în gură. Se ridică. Umblă în sus şi în jos, mestecând, clătină din capul său masiv şi zise cu jumătate glas: „Asta-i foarte rău — apoi: nemaipomenit de exagerat — şi iar: caricatură lipsită de gust.” Désirée se opri din citit. Louis se aşeză iar, dar de astă dată pe un mic scaun aurit, peste care şezutul său se revărsa masiv. Întrebă pe Toinette: „Te simţi bine, draga mea?” Şi când ea dădu afirmativ din cap, spuse lui Désirée politicos şi hotărât: „Citiţi mai departe, *madame*.”

Se citi mai departe şi, pe când vocea joasă a lui Vaudreuil şi acea clară a lui Désirée îi sunau la ureche, Louis se gândi la *monsieur* Caron cel sigur de sine şi o mânie surdă îl cuprinse. Ar fi fost o nebunie să lase pe parizienii săi să vadă această piesă. Era într-adevăr de ajuns că o înlănţuire politică nenorocită îl obliga să poarte război alături de rebelii din vest; nu mai era nevoie să lase să se răspândească în capitala sa idei subversive. Acest Caron ţinea evident să devină aci la Paris şi Catilina şi Grachus{75}, ca doctorul Franklin la Philadelphia. Cei doi se ajutau unul pe altul, voiau să dărâme Anglia şi Franţa. Furios, se gândi la toate câte i le făcuse acest om. Publicase scrieri subversive contra justiţiei sale. Furnizase arme rebelilor pentru blestemata lor victorie de la Saratoga. El, acest Caron, acest camerist impertinent, răzvrătit, acest Figaro era cel care-l târâse contra voinţei sale în aventura americană. Şi acum acest om îndrăznea să-şi râdă de dânsul în prezenţa reginei.

Actul al patrulea era pe terminate. Louis se ţinea cu greu pe scaunul cel mic. Respira zgomotos. Se stăpâni. „Nu găsesc că această piesă poate fi jucată”, spuse el înfricoşător de calm. Nimeni nu vorbi. Nu se auzea decât respiraţia zgomotoasă a lui Louis. „Ascultaţi mai întâi până la sfârşit”, îl rugă după un timp Toinette. Louis uitase cu totul de sarcina ei. Îşi reveni. „Cum porunciţi”, zise el.

Désirée începu să citească ultimul act. Acum venea la rând Vaudreuil şi îndată urma marele monolog. Acest monolog îl scurtaseră, clipind din ochi, la câteva fraze scurte. Dar când

începu acum monologul, Vaudreuil gândi că şi aşa totul era pierdut şi voi cel puţin să se distreze.

Puse cu neruşinare manuscrisul deoparte şi spuse monologul din memorie, aşa cum îl scrisese Pierre, îi dădu drumul poantă după poantă. Frazele scânteietoare se înşirau ascuţite, tăioase: „Cartea mea a fost interzisă şi pe când se punea lacăt la uşa editorului meu, mi se deschidea uşa Bastiliei. Şase luni am fost ţinut acolo pe casă şi masă şi această economie a fost singurul câştig pe care mi l-a adus literatura”... „Numai oamenii mici se tem de cărţi mici...” „Pentru că sunteţi nobil, domnule conte, vă închipuiţi că sunteţi un geniu. Rang, bogăţie, titluri, funcţiuni, pentru asta vă umflaţi în pene. Dar mă rog, ce aţi înfăptuit în schimbul tuturor acestor avantaje? V-aţi dat osteneala de a vă naşte.”

Louis se plimba prin cameră, greoi, enervat. Respira atât de zgomotos, încât Vaudreuil trebui să ridice glasul ca să-i acopere fornăitul. Désirée văzu, nu numai că nu s-a obţinut nimic, dar că totul s-a stricat pentru totdeauna. Totuşi şedea cu faţa liniştită şi în locul lui Vaudreuil îl vedea pe Pierre al ei şi prin glasul lui Vaudreuil auzea vocea obraznică, râzândă, atotbiruitoare a lui Pierre, care zvârlea regelui în obraz tot ce credea despre el şi Curtea lui.

„Eu însă — spunea acum Pierre-Vaudreuil — care mă trag din mulţimea fără nume, a trebuit să pun în joc mai multă şiretenie şi pricepere ca să-mi pot duce pur şi simplu viaţa, decât a cheltuit Spania în ultima sută de ani pentru a...”

Nu apucă să spună fraza până la capăt. Louis bătu tare cu inelul său pe marmura căminului. „Mulţumesc, zise el. E destul, m-am lămurit.”

Toinette şezuse tot timpul tolănită, dar când Vaudreuil rostise monologul cu atâta pasiune, se îndreptase din spate. „Nu vă place piesa, sire?” întrebă ea dulce. „E dezgustătoare — declară Louis — necuviincioasă de la primul până la ultimul cuvânt”, şi-şi îndreptă mânios ochii bulbucaţi când spre Vaudreuil, când spre Toinette şi apoi iar spre Vaudreuil. „Dar e foarte spirituală”, zise Toinette. „Da — zise Louis veninos — are muzică în ea. Dar nu doresc ca lumea să se

ocupe de această muzică. Nu vreau ca cineva să dea ascultare acestei muzici. Sunt meschin şi nu-mi plac cărţile mici. Vă spun, *madame*, nu permit ca această piesă să fie jucată. Destul cu concesiile! strigă el deodată cu vocea piţigăiată. Şi cu compromisurile! Bastilia. Îndrăzneşte să-şi râdă de Bastilia mea, acest individ. Mai curând pun să dărâme Bastilia, decât să-mi dau consimţământul pentru această piesă."

Se făcuse tăcere. Vaudreuil, obraznic, închise zgomotos manuscrisul. Louis însă zise politicos şi cu o ironie care de altfel îi era străină: „Vă mulţumesc, dragul meu marchiz, aţi citit foarte bine. Iar dumneavoastră, *madame* Mesnard, sunteţi o, mare actriţă."

Pierre fu mai puţin dezamăgit de eşec decât ceilalţi. Aşa era soarta lui, nimic nu-i mergea de la sine; îi era dat să lupte.

Mai întâi trebuia trezită curiozitatea lumii. Din rândurile clicii mov se răspândi zvonul uimitor, revoltător, că însuşi regele, din pură susceptibilitate şi proastă dispoziţie, interzisese noua piesă a lui *monsieur* de Beaumarchais, o comedie fermecătoare.

În reuniunile ce le organizau, Vaudreuil, Polignac şi alţi membri şi prieteni ai clicii mov îl rugau pe Pierre să le vorbească de piesa sa, să le citească dintr-însa. Pierre se lăsa mult rugat. Se afla că are manuscrisul în trăsură. Trimiteau să-l aducă. Se prezenta frumos, elegant, era legat în piele scumpă albastră, cu încheietoare de argint. Pierre se aşeza comod, cerea cu insistenţă amabilă ca cei care se aflau tocmai la masa de joc sau aveau ceva de discutat să nu se lase deranjaţi. Apoi, în mijlocul zgomotelor seratei, în mijlocul clinchetului monezilor şi al râsetelor înăbuşite, citea o scenă şi apoi încă una. Se pricepea să pătrundă în sufletul ascultătorilor săi, să-i cucerească mereu cu alte mijloace. Curând jucătorii părăseau masa verde, perechile de îndrăgostiţi se opreau din şoapta lor galantă, toţi se adunau în jurul cititorului. Iar când plăcuta încordare ajungea la culme, Pierre zicea zâmbind: „Acum ajunge", îşi închidea manuscrisul, lega cu degetele sale îngrijite, îndemânatice, panglicile de mătase albastră ale

mapei şi nimic nu-l putea convinge să citească mai departe. „Locul unei comedii e pe scenă, domnilor şi doamnelor, spunea el. N-am dreptate? Am scris această piesă ca să fie jucată, nu ca să fie citită.” Şi toţi erau indignaţi că regele, dintr-o încăpăţânare prostească, urâcioasă, împiedică oraşul şi Curtea să se desfete cu o comedie atât de frumoasă, de spirituală.

Aşa citi Pierre câteva scene din *Figaro* în salonul doamnei de Genlis, câteva la prinţesa Lamballe, câteva la prinţesa Rohan. Şi de fiecare dată se oprise când ascultătorii dăduseră de gustul comediei şi cereau mai mult, mai mult, mai mult.

O scenă însă o citise peste tot, a patra din actul al doilea, pe care o poreclise *Conversaţie în limba spaniolă* după frumosul tablou al lui Vanloo{76}. Era scena în care Cherubin cânta romanţa. Pierre o cânta, o fredona, îi dădea viaţă mimând şi gesticulând, romanţa cucerea publicul.

Din saloanele nobililor domni şi doamne, romanţa se răspândi în oraş şi, cu ea, numele şi faima noii piese. Ce e asta? se întreba lumea. „Asta este din piesa cea nouă a lui *monsieur* de Beaumarchais, din *Figaro*”, ziceau valeţii, iar negustorii ambulanţi spuneau: „Asta este din *Figaro* al lui *monsieur* de Beaumarchais, pe care regele l-a interzis”, şi în cârciumi şi în cafenele se spunea: „Asta este din Figaro pe care regele nu vrea să ne lase să-l vedem”. Parizienii fredonau „*Que mon coeur, mon coeur a de peine*” şi vorbeau de *Figaro* şi de Beaumarchais, zicând: „Iar ni l-au interzis!”

Când Pierre fu invitat de ducesa de Richelieu — a treia soţie a preabătrânului duce, o femeie tânără cu care nu se însurase decât ca să-şi necăjească fiul — se aflau acolo, printre numeroşii oaspeţi, şi câteva înalte feţe bisericeşti. Ducesa îl rugă pe Pierre, în cuvinte măgulitoare, să binevoiască a citi câteva scene ale mult discutatei sale comedii. „Conversaţia în limba spaniolă — rugă ea — şi scena în care pajul se ascunde. Ducele de Guines îmi spune că mai râde şi acum când îşi aduce aminte de ea.” Pierre se împotrivi. Făcu aluzie la arhiepiscop şi la ceilalţi prelaţi, pe care i-ar face poate să plece. Dar *monsignore* de Virieu întrebă cu o amabilă indignare

dacă *monsieur* îşi închipuie feţele bisericeşti ale secolului său numai în chip de sfinţi stâlpnici păroşi şi rufoşi. Oare n-a cerut cardinalul Bibbienna lui Macchiavelli să-i citească *Mătrăguna*? Şi n-a fost de faţă legatul papal Chigi când Moliere a citit *Tartuffe*? Aşa că Pierre citi, iar prelaţii ascultară cu tot atâta plăcere ca şi ceilalţi şi râseră şi aplaudară ca şi ceilalţi, fredonând „*Que mon coeur, mon coeur a de peine*”. *Monsignore* Virieu îl ameninţă pe Pierre cu degetul: Eşti un pişicher, dragul meu, şi toţi se mirau că Louis voia să împiedice frumoasa piesă să ajungă pe scenă. „E prea sever tânărul rege — zise *monsignore* de Govone — nu are înţelegere pentru slăbiciunile trupului.”

Pe vremea aceea se afla la Paris moştenitorul tronului Rusiei, marele duce Pavel. El şi cu soţia sa, o prinţesă de Württemberg, călătoreau incognito, sub numele de contele şi contesa du Nord. Fuseseră primiţi cu mare cinste la Versailles. Nu-i veni greu lui Vaudreuil şi alor săi să trezească curiozitatea nobililor ruşi pentru Beaumarchais. Văzuseră *Bărbierul* la St. Petersburg, marea ducesă citise cu plăcere pamfletele lui *monsieur* de Beaumarchais.

Se stabili o întâlnire în salonul Gabriellei Polignac. Ruşii rămaseră încântaţi de Pierre. Marea prinţesă şi prima ei doamnă şi prietenă, de asemenea nemţoaică, erau entuziasmate. Scriitorii ce le fuseseră prezentaţi până acum erau majoritatea stângaci, timizi şi se lăsau greu antrenaţi în conversaţie. Acest om, care trecea drept unul dintre cei mai mari autori în viaţă, era amuzant şi se prezenta bine, mai curtean decât cel mai isteţ om de Curte, găsea la toate un răspuns plăcut, galant. Nimic nu dădea de bănuit că era în complot cu conducătorul rebelilor americani. Îl rugară cu insistenţă să le citească. Din păcate, nu avea manuscrisul la el. Dar era posibil să fie în trăsură. Trimiseră pe cineva să-l caute, fu găsit. Doamnele erau cucerite încă înainte ca Pierre să fi început. Ascultară cu încântare, râsul lor acoperea pe al celorlalţi, lăcrimară de plăcere.

Prima doamnă a marii ducese, o baroneasă Oberkirch, îi istorisi lui Pierre că văzuse în Germania o piesă al cărui erou

era el, *monsieur* de Beaumarchais. Artistul care-l juca era desigur tare stângaci în comparaţie cu originalul, dar piesa în întregul ei o fermecase. Subiectul cuprindea aventura, prin care trecuse *monsieur* de Beaumarchais cu spaniolul Clavijo şi pe care o povestise aşa de viu în *Memoriile* sale. Piesa era a unui scriitor mai tânăr, care începuse să fie cunoscut în Germania, pe nume Goethe. Pierre se gândi puţin, îşi aminti politicos că auzise de o astfel de lucrare dramatică, trecu însă sub tăcere că cunoştea această cârpăceală şi o dispreţuia.

Marele duce Pavel avu o idee. Ce ar fi dacă piesa lui Pierre, care întâmpină greutăţi la Paris, ar fi jucată la St. Petersburg? În tot cazul, el va vorbi cu intendentul, *monsieur* de Bibikov, îi va povesti despre noua comedie şi-i va da dispoziţii ca, în vederea spectacolului, să ia contact cu *monsieur* de Beaumarchais.

Pierre se înfoia de mândrie. Era bine că marele duce îi făcea această propunere în prezenţa colegilor Chamfort, Marmontel, Sedaine. Acum se dovedea că bravul său Gudin avea dreptate: el, Pierre, răspândea gloria Franţei pe tot globul, până la Polul Nord, era într-adevăr urmaşul lui Voltaire.

Sosi vestea despre o luptă maritimă care avusese loc pe coasta bretonă, lângă o insulă pe care francezii o numesc Ouessant, iar englezii Ushant. La început se spunea că ar fi o mare victorie, apoi că lupta, fusese nedecisă, iar în cele din urmă reieşi că era mai curând o înfrângere decât o victorie.

La Versailles existau două teorii asupra modului cum trebuie dus războiul. Una propunea o invazie în Anglia, cealaltă trimiterea unui corp expediţionar în America. Louis era împotriva ambelor proiecte, dar se putea mai curând învăţa cu gândul unei expediţii în ţara depărtată decât cu planul invaziei. Victoria îndoielnică de la Ouessant îi făcu şi mai nesuferită încercarea de invazie.

Vaudreuil era un adept necondiţionat al teoriei invaziei şi se socotea chemat să conducă o astfel de acţiune. Greşelile şi prostiile pe care le făcuseră eroii de la Ouessant îi sporiră indignarea împotriva faptului că era condamnat să-şi piardă

vremea fără rost. Înainte de toate era furios pe ministrul Montbarey. Incapacitatea lui de a lua hotărâri îndrăzneţe era, după părerea lui, principala cauză a înfrângerii. Niciodată un Montbarey nu va însărcina pe un om de curaj ca el, Vaudreuil, cu comanda dorită. Montbarey trebuia îndepărtat.

Pentru a-l doborî, nu era decât o singură cale: intervenţia Toinettei.

Cât timp Vaudreuil o dorise pe Toinette, nu-i fusese greu să-i ceară sprijin. Acum însă, când îi era indiferentă, trebuia să-şi calce pe inimă ca s-o roage ceva. Comanda marii campanii merita însă un asemenea sacrificiu.

De când era însărcinată, Toinette era atât de preocupată de problema sănătăţii ei şi a *dauphin*-ului, încât nu-şi putea închipui că în starea în care se afla, cineva ar putea veni la ea cu o chestiune politică. Şi acum, când Vaudreuil o rugă, încet şi insistent, să-i acorde o convorbire confidenţială şi anume într-una din „camerele de serviciu", crezu că este vorba de o explicaţie sentimentală. Şovăi, măgulită, se lăsă rugată, îşi spuse că într-adevăr pune răbdarea lui Vaudreuil la grea încercare, cedă.

Îl aşteptă în aceeaşi „cameră de serviciu" în care înfruntase uneori curtea sa foarte insistentă. Stătea în faţa oglinzii. Prietenii ei o asiguraseră că nu se schimbase din cauza sarcinii, că cel mult arată mai liniştită, mai fericită. Cercetă dacă e adevărat, îşi examină chipul de parcă ar fi fost un document greu de descifrat.

Prin oglindă îl văzu venind pe Vaudreuil. Faţa lui brutală, cu greu stăpânită, trezea în ea dorinţa, o afecţiune vecină cu mila şi teama, îi zâmbi, prin oglindă, văzu cum se înclină. Apoi cum o sărută atent pe umărul pudrat.

În sfârşit, se întoarse spre el. „Ce s-a întâmplat, François?" întrebă ea cu glas nesigur. Aştepta cu nesaţ s-o copleşească cu reproşuri nerăbdătoare, desperate şi era dispusă să-i răspundă cu cuvinte prietenoase, mângâietoare, să-i spună că acum partea mai lungă a aşteptării trecuse.

„Nu-mi vine uşor, *madame*" începu el — să vă tulbur fericita dumneavoastră neştiinţă şi să vă pun într-o stare de

enervare, care poate că este dăunătoare sănătăţii dumneavoastră.” Ea rămase neplăcut surprinsă; asta nu părea să fie introducerea la o declaraţie de dragoste. „Îmi pare rău — continuă Vaudreuil — dar trebuie s-o fac. E vorba de interesele dumneavoastră, *madame*, cele mai importante”. — „Nu înţeleg nici un cuvânt”, replică Toinette.

„Aţi făcut spirite la adresa celor de la Ouessant, *madame* — declară Vaudreuil — şi cu drept cuvânt. Dar înfrângerea nu este numai ridicolă. Să nu vă înşelaţi. Batjocura şi indignarea parizienilor nu se îndreaptă numai asupra domnilor care comandă flota, ci, întâi de toate, împotriva dumneavoastră.” Dar Toinette nu era dispusă să se lase enervată; clătină numai din cap, mirată, plictisită. „Tot la două zile — continuă el insistent — apar pamflete noi, răutăcioase, împotriva dumneavoastră. Slaba noastră politică de război este pusă în seama dumneavoastră. Vi se reproşează că aţi voi să reţineţi armata, ca s-o trimiteţi în ajutorul Habsburgilor.”

Toinette dădu din umeri. „Nu vreau să aud de prostia asta, François — zise ea liniştită — nu sunt dispusă pentru aşa ceva”, şi surâse cufundată în sine, fericită. „Trebuie să ascultaţi, *madame*, se răsti Vaudreuil cu vechiul ton, temut, iubit, ameninţător. Vă cer să lăsaţi deoparte indiferenţa dumneavoastră comodă.”

În sfârşit, Toinette se revoltă. „Dar ce vă trece prin cap? se indignă ea. Politica mea nu este nici Austria, nici America, politica mea este *dauphin*-ul şi nimic altceva. Lăsaţi-mă în pace.” — „Nici nu mă gândesc la asta, răspunse Vaudreuil. Războiul care se duce acum este războiul dumneavoastră. Este războiul nostru, al *dauphin*-ului dumneavoastră. Nu fiţi atât de laşă, se răsti el. Nu fugiţi atât de jalnic de realitatea dumneavoastră.” O apucă violent de mâini.

Toinette se temea de ochii, de mâinile lui. Plânse. „Credeam — se văieta ea — că cel puţin acum mă veţi lăsa în pace. Credeam că mă veţi lăsa în pace măcar până voi avea copilul.”

Lacrimile nu-i stăteau bine. Vaudreuil o examină critic, fără milă. Trăsăturile i se îngroşaseră, îi displăcea, nu înţelegea

cum de putuse dori atâta timp şi cu atâta sete să se culce cu ea. Lucrul cel mai bun ce-l putea face femeia aceasta, ca să-l compenseze de lunga, prostească aşteptare, era să obţină pentru el comanda. „Recunoştinţa — zise el amar — nu a fost niciodată o calitate a casei dumneavoastră. Am renunţat la visul meu să plec în luptă, să plec în America, fie şi ca simplu colonel, pentru dumneavoastră, *madame*. Am sacrificat înclinaţiile mele militare pentru gloria *Trianon*-ului. Şi dumneavoastră nu-mi împliniţi nici cea mai mică rugăminte. Nu înţelegeţi că e vorba chiar de dumneavoastră, de toată Franţa? Vedeţi doar unde se ajunge, dacă în fruntea armatei şi a flotei se pun oameni slabi şi idioţi. La lupta de la Ouessant. Nu mai pot să rabd una ca asta, nici ca bărbat, nici ca francez. Cer comanda supremă asupra forţelor armate din Bretagne. Dacă în dragoste mă lăsaţi să sufăr — încheie el încruntat — daţi-mi cel puţin prilejul să mă disting în război.”

„Dar singur sunteţi vinovat de toate, îi reproşă Toinette. Aţi alungat pe Saint-Germain şi l-aţi pus pe acest Montbarey. Şi acum Montbarey nu vrea să vă trimită în Bretagne.” — „Montbarey! răspunse dispreţuitor Vaudreuil. Când o asemenea plantă te înţeapă, o smulgi.” Şi pentru că Toinette tăcea, adăugă: „N-am nimic de obiectat dacă în timp de pace oameni slabi ocupă funcţii înalte. Dar în timp de război ar trebui numit ministru de Război un om care să poată măcar deosebi o hartă de un model de covor.”

Toinette se reculese şi hotărî. „Ascultă, François — spuse ea — te ajut bucuros. Dar în starea mea binecuvântată trebuie să fiu prudentă. Întreabă pe Lassone, n-am voie să mă enervez. Voi vorbi cu Louis, dar numai într-o zi când o să am impresia că nu-mi va face rău.”

Vaudreuil trebui să se mulţumească şi cu atât.

Deşi conflictul dintre Austria şi Prusia pentru succesiunea bavareză se ascuţea într-una, Viena nu făcu apel la ajutorul Toinettei. Desigur că Josef ar fi dorit să-i amintească de datoria ei printr-o scrisoare tăioasă şi ironică, aşa cum avea el obiceiul să scrie, dar bătrâna împărătească nu-i dădu voie.

Dorea să se ţină seamă de starea Toinettei.

Regele Friedrich năvăli însă în Boemia şi atunci Maria Theresia însăşi i se adresă Toinettei cu o scrisoare îndurerată. Înţelegea, scria dânsa, că iubitul ei ginere a neglijat problema austriacă din cauza altor greutăţi. Acum însă, fusese fără voie târâtă într-un nou război cu duşmanul ei de moarte, supuşii ei aveau din nou de îndurat nespuse suferinţe şi ea nu putea face alta decât să-şi petreacă nopţile în lacrimi şi rugăciuni. Iubita fiică va înţelege că în această grea cumpănă se adresează ei.

Împărăteasa mai însărcină şi pe reprezentanţii ei din Paris să o îndemne pe Toinette să-l influenţeze serios şi insistent pe Louis, ca nu cumva să înrăutăţească şi mai mult situaţia cu atitudinea sa molatică. S-o dăscălească amănunţit pe Toinette ce are de spus şi ce nu. Totuşi, într-un postscriptum, bătrâna împărătească ruga: Dar să nu fiţi prea aspru cu copila, dragul meu Mercy. Gândiţi-vă la starea fiicei mele şi fiţi îngăduitor şi prudent când o veţi dojeni.

Intrarea trupelor lui Friedrich în Boemia o tulbură pe Toinette. Ca fetiţă încă, auzise plângeri şi blesteme contra tiranului prusac, care aducea atâta nenorocire lumii şi mai ales teritoriilor habsburgice. Ar fi putut să se astâmpere după ce-i răpise bunei ei mame Silezia. Iată însă că acum, în nestăvilita lui lăcomie, o atacase iar pe bătrână. O durea pe Toinette şi-i rănea mândria faptul că nu putuse împiedica aceasta.

Mercy şi abatele Vermond o găsiră plângând. Tot ce avea pe inimă contra lui Josef se topise, se gândea la fratele ei, la „Sepp” al ei, cu tristeţe şi milă. „Ce îngrozitor, *messieurs* — spuse ea în repetate rânduri trimişilor mamei sale — câte nu ne face omul acesta bătrân şi rău!”

Abatele Vermond deschise gura sa enormă. „Este de datoria dumneavoastră, *madame* — zise el — de a interveni. Este exact cazul prevăzut de clauza a IV-a a tratatului de alianţă: Austria a fost atacată. Trebuie să-i explicaţi augustului dumneavoastră soţ că este de datoria lui, în calitate de aliat şi membru al pactului de familie, să vină în ajutorul împăratului. Regele preacreştin nu poate rămâne nepăsător când mama şi

fratele dumneavoastră sunt atacaţi de tiranul din Prusia. Războiul a fost impus familiei dumneavoastră. Regele preacreştin nu trebuie să vă părăsească pe dumneavoastră şi familia dumneavoastră." Mercy îi aminti însă lui Vermond că nu trebuie s-o enerveze pe Toinette. „Vedeţi doar, scumpul meu abate — zise el — că nu e nevoie de îndemnurile noastre." Şi părinteşte, îngrijorat, o sfătui pe Toinette: „Vă rog, nu vă antrenaţi în discuţii prea lungi cu augustul dumneavoastră soţ. Lăsaţi să influenţeze asupra regelui simpla dumneavoastră prezenţă, starea dumneavoastră. Plângeţi şi aveţi încredere în inima bună a regelui şi în providenţă."

Toinette promise să facă tot ce va putea.

Din ce vorbeau prietenii ei, înţelesese însă că Franţa, foarte ocupată cu războiul englez, nu putea deocamdată să se gândească la o intervenţie în conflictul austro-prusac. Era hotărâtă să facă tot ce-i sta în putinţă, dar se temea că va fi fără folos şi, în sinea ei, se resemnase. Dar oricât de triste erau toate acestea, până la urmă orice nenorocire are şi partea ei bună. Dacă Louis nu putea să-i ajute ei, mamei copilului său, în această chestiune vitală, atunci va trebui să-i facă alte concesii. Acum se ivise ocazia să obţină realizarea dorinţei patriotice a lui François, revocarea lui Montbarey.

Însufleţită de astfel de gânduri, se duse la Louis.

Ştirea intrării trupelor lui Friedrich în Boemia îi dăduse o tristă satisfacţie, căci cumnatul său Josef recolta acum furtuna ce o semănase. Totuşi, îi părea rău de cumnatul său; i-ar fi ajutat bucuros, chiar numai din recunoştinţă pentru binecuvântata operaţie pe care el îl sfătuise s-o facă, dar totodată aproape se bucura că din cauza propriului său război nu-i putea trimite trupe.

Se aşteptase ca Toinette să vină să plângă, să-l asalteze şi să-l certe, şi-şi propusese să suporte totul în linişte. Aşa şi făcu. La orice spunea ea, răspundea doar: „Ce să fac, ce pot să fac?" — „Totul, răspundea ea. Nu e nevoie decât de o semnătură şi trupele dumneavoastră se urnesc." Şi deoarece el nu se mişca, ci tăcea numai întristat, Toinette izbucni în plâns, aşa cum o sfătuise Mercy. Louis o privea, era mama fiului său,

înduioşătoare şi înlăcrimată, el însuşi stătea gata să plângă. Dar rămase credincios hotărârii luate şi repeta neputincios: „Am toată vina, o ştiu. N-am ce să vă răspund, dar ce pot face?" Şi apoi, foarte îngrijorat, o rugă: „Nu vă mai gândiţi la acest război stupid, gândiţi-vă numai la starea dumneavoastră. Trebuie să vă liniştiţi. Trimit după Lassone." Ea însă făcu un gest de nerăbdare şi-i reproşă: „Vedeţi. Nici de el nu ţineţi seama, de copilul nostru. Nu-mi daţi nici cea mai mică iscălitură. Nimic nu faceţi pentru mine şi copilul meu. Cu toate că ar fi în interesul dumneavoastră dacă aţi porni alături de Josef. Mama mea nu v-ar pretinde nimic ce ar putea să vă dăuneze." El suspină nefericit. „Dar nu pot, Toinette, răspunse blând. Înţelegeţi. Sunt doar în război cu Anglia."

Acum îi venise ei apa la moară. „Războiul dumneavoastră cu Anglia! râse ea. Ce fel de război e acesta? Numai jumătăţi de măsuri. Numai înfrângeri. Nici nu poate fi altfel cu Montbarey al dumneavoastră, acest laş, acest idiot corupt." — „Şi mie mi-ar fi fost mai plăcut — îi aminti el trist şi prudent — să-l mai fi avut pe Saint-Germain. Dar el a murit de inimă rea." Toinette, fără să asculte, replică violent: „Oricare, oricine e mai bun decât Montbarey al dumneavoastră."

Louis fusese îndemnat încă de la începutul ostilităţilor să-l concedieze pe Montbarey. Vergennes îi tot vorbea, de asta, generalii se plângeau cât de stânjeniţi erau de acest ministru şi *monsieur* Necker era indignat de risipa şi de favoritismele pe care le practica. Louis se opusese pentru că omul putea fi folosit în tărăgănarea ostilităţilor. Acum, după ce războiul izbucnise totuşi, nu mai avea motiv să-l apere.

„Nu spun — zise el prudent — că-l voi ţine veşnic pe Montbarey. Şi acum liniştiţi-vă", o rugă el, văzând că ridică însufleţită capul, şi o mângâie stângaci. „Aşadar, îl veţi îndepărta?" întrebă ea. „Am să discut chestiunea cu consilierii mei", răspunse el evaziv. „Vă rog faceţi asta imediat, insista Toinette. Printre miniştrii dumneavoastră nu este decât unul singur care îl susţine pe Montbarey. Trimiteţi după Maurepas. Să auzim ce poate spune în favoarea protejatului său."

Maurepas veni. Ea îl luă de îndată în primire. „Aud că

regele s-a hotărât să-l concedieze pe *monsieur* de Montbarey al dumneavoastră, dacă nu aveţi motive serioase care să pledeze în favoarea lui." Maurepas reuşi cu greu să-şi ascundă consternarea. Se gândise încă mai de mult că va trebui să-l lase să cadă pe Montbarey, dar la o asemenea lovitură neaşteptată din partea austriacei însărcinate nu se aşteptase. *Madame* de Montbarey era verişoara şi prietena cea mai apropiată a contesei. Maurepas îşi închipui cât de neplăcute vor deveni mesele cu iubita sa soţie, dacă Montbarey va trebui să plece.

„Voiţi într-adevăr să-l concediaţi pe prinţ, sire?" întrebă el. Louis replică jenat: „Aţi auzit, *monsieur*, las hotărârea la aprecierea dumneavoastră." Maurepas, văzând că Louis mai şovăia, se hotărî să lupte pentru protejatul soţiei sale. „În dragostea dumneavoastră neclintită de pace — zise el — aţi însărcinat pe ministrul dumneavoastră de Război să evite cât mai mult timp ostilităţile cu Anglia. Printre soldaţii dumneavoastră, sire, nu cunosc pe nici unul care ar fi evitat ciocnirea cu atâta grijă ca prinţul Montbarey." — „Da — se înflăcără Toinette — toată Europa râde de noi pentru slaba conducere a războiului de către protejatul dumneavoastră. Vina se aruncă asupra mea. E revoltător." — „Nu te irita, Toinette — o rugă Louis — nu face." Deodată îl cuprinse furia pentru toate nesfârşitele greutăţi, furia contra lui Josef, contra lui Franklin, contra lui *monsieur* Caron, contra lui Montbarey şi mai ales contra lui Maurepas, care nu-l apăra de toate aceste stupide mărunţişuri, cum ar fi fost de datoria lui. „Ce aveţi de răspuns reginei, *monsieur*? — zise el sever şi, cu vocea, înecată, ţipă: Dumneavoastră l-aţi recomandat pe Montbarey. Da sau ba?"

Maurepas păli sub fard. Îşi spuse: „Am şaptezeci şi şapte de ani. Mult n-am s-o mai duc. Acuma vreau să rezist până la groapă. Când e furios, Louis al meu, al şaisprezecelea, arată ca un sălbatic de treabă, care şi-a pus o mască de război ca să-l sperie pe duşman. Dar pe mine nu mă poate înşela." Comparaţia cu sălbaticul şi cu masca de război îi plăcu, se gândi s-o treacă în memoriile sale şi asta îi ajută să-şi

recâştige liniştea domoală, sceptică. Îşi dădu seama că Montbarey nu mai putea fi menţinut şi se hotărî să-l trădeze cu eleganţă.

„Prinţul Montbarey — zise el — este un ministru de Război ideal pentru timp de pace. Când vi l-am propus, sire, ne aflam în timp de pace. Acum, din păcate, suntem în război.” Dădu din umeri cu înţeles.

Louis regretase imediat violenţa sa. Se apropie de Maurepas şi îi şopti în ureche: „Nu mă părăsi, dragul meu mentor”. Toinette nu-şi ascunse dispreţul. „Aşadar, excelenţă, nu aveţi nimic de spus în favoarea lui *monsieur* de Montbarey?” Şi deoarece el tăcea, zise foarte politicos şi foarte arogant: „Atunci, vă rog, comunicaţi prinţului Montbarey dorinţa regelui”.

Maurepas îl privi întrebător pe Louis. „Ei da, bine”, zise acesta. Maurepas se înclină. „Cum porunciţi, *madame*”, zise el şi se retrase respectuos, îngrijorat şi jignit, pentru ca imediat să-l pună pe secretarul său Sallé să noteze cu o exactitate răutăcioasă terţetul ce-l cântaseră acum el, Louis şi austriaca.

Contesa Maurepas avea diferite metode de a-şi manifesta nemulţumirea faţă de soţul ei. De astă dată, după concedierea lui Montbarey, guraliva doamnă deveni monosilabică. Era cel mai neplăcut lucru pe care-l putea păţi vorbăreţul Maurepas. Pentru el, lipsa conversaţiei ei tăioase se resimţea dureros, mai ales în timpul micului dejun, cea mai plăcută oră a zilei.

Trei zile de-a rândul îl pedepsi astfel. În ziua a patra, deschise gura. Pe neaşteptate, pe când el îşi muia posomorât cornuleţul prăjit în ciocolată, ea spuse: „Ce ar fi, Jean-Frédèric, dacă l-aş ruga pe Toutou al nostru să-l citească la mine pe *Figaro*?”

Maurepas fu aşa de surprins, încât lăsă cornuleţul să se moaie în ciocolată mai mult decât voise, şi când îl scoase, partea muiată căzu plescăind înapoi. Şterse cu grijă stropiturile, apoi scoase cu linguriţa cornuleţul din ceaşcă, ceea ce îi dădu răgaz să-şi potrivească răspunsul.

Iubita lui contesă aştepta o compensaţie pentru necazul pe care fusese nevoit să i-l facă, iar el era dispus să i-o acorde.

Dar ceea ce îi cerea era grav. Dacă soţia primului ministru punea să se citească ei şi prietenilor ei, chiar de către autor, piesa detestată şi interzisă de rege, asta însemna batjocorirea hotărârii regale. Prietenii ar putea s-o considere ca o mică glumă nevinovată; cei rău-intenţionaţi puteau însă vedea într-asta o provocare ce se învecina cu răzvrătirea.

Înghiţi cornuleţul muiat în ciocolată. Apoi tuşi puţin. „Vrei, scumpo, ca Beaumarchais al nostru să-ţi citească mica, drăgălaşa lui piesă? întrebă el. Nu este oarecum riscant?" „Eu aş găsi nimerit, dragul meu Jean-Frédèric — răspunse ea, privindu-l drept în faţă cu ochii ei negri, pătrunzători — să mai presărăm ceva sare în petrecerile noastre. În ultima vreme am devenit tare plicticoşi."

Deasupra capetelor lor, drept în faţa lui Maurepas, atârna portretul lui Franklin de Duplessis; după încheierea alianţei îl atârnase aici, la Versailles. Iubita lui contesă dovedise intuiţie justă în chestiunea rebelului din ţinuturile îndepărtate, probabil că, va avea dreptate şi în chestiunea lui Toutou al ei. Interzicerea lui Louis era într-adevăr prea pedantă; nu o va putea menţine. În timpuri atât de luminate, nu trebuia să se dea importanţă unei mici comedii care-şi bătea joc de o primă noapte nereuşită. El, Maurepas, era dator renumelui său faţă de posteritate să se dezică în această chestiune de elevul său. Louis nu va îndrăzni să i-o ia în nume de rău; după insulta ce i-o adusese în faţa austriacei, se simţea cu siguranţă vinovat.

Luă un alt cornuleţ, dădu o bucăţică pisicii Gris-Gris, care o mirosi şi se îndepărtă. „Va să zică, vrei să inviţi iar pe Toutou al dumitale la *Hôtel Phelipeau*", cumpăni el cu glas tare. „Dar nu la *Hôtel Phelipeau*, răspunse ea vioi. Vechiul, prăfuitul palat ar fi un cadru nepotrivit pentru o piesă de vervă şi spirit. Bineînţeles că Toutou va trebui să citească aici. Chiar aici, unde şezi dumneata, dragul meu Jean-Frédèric."

„Pe sufletul meu, dacă am vreunul!" îşi zise Maurepas şi se dădu fără să vrea puţin înapoi. Îşi cunoştea contesa şi de la început ştiuse că va voi ca piesa să fie citită tocmai aici, în imediata apropiere a tânărului, pedantului monarh. „Ai întotdeauna idei atât de originale", suspină el. „Am ştiut că

ideea mea o să-ţi placă, răspunse ea. Sunt sigură că vei petrece o seară plăcută." Bătrânul se sperie. „Cum, *madame*? — întrebă el — contezi pe prezenţa mea? Nu va interpreta regele preacreştin aceasta ca o îndrăzneală?" — „Lumea şi cu mine te apreciem tocmai pentru îndrăzneala dumitale." Îi sărută mâna. „Dacă munca îmi va permite, *madame* — zise el — îmi va face plăcere să apar pentru un sfert de oră."

Când Pierre primi invitaţia să-şi citească piesa la Versailles, în cercul din imediata apropiere a regelui care a interzis-o, abia îşi mai putea stăpâni bucuria. Şi Vaudreuil şi Désirée găsiră că această lectură însemna un mare pas înainte. Pierre era sigur că va citi mai bine ca niciodată. Dorea ca Gudin, cronicarul său, să fie martor al desăvârşitei sale interpretări şi, pe când de obicei se ferea să introducă în marile oase al căror oaspete era rude sau prieteni de-ai lui, de astă dată ceru contesei voie să vină împreună cu Philippe Gudin.

Citi într-adevăr cu avânt şi ştiu să-şi prezinte atât de clar comedia, încât o vedeau înaintea ochilor de parcă ar fi fost reprezentată pe scenă. Descrise situaţiile nuanţat, făcând şi gesturi şi fiecare din personajele sale îşi trăia viaţa sa proprie. Ascultătorii erau fermecaţi, aplaudau, îl felicitau şi, pentru fiecare cuvânt al lor, el avu un răspuns nimerit, spiritual.

Gudin înregistra totul, beat de entuziasm, şi fraze mari se năşteau într-însul pentru opul lui *Istoria scriitorului şi omului de stat Beaumarchais*. Ce creator, ce inteligenţă, ce artist! Aşa trebuie să fi fost când rapsodul Homer recita locuitorilor insulelor greceşti cânturile sale, aşa când Horaţiu recita prietenilor odele sale nemuritoare.

Maurepas îşi făcu apariţia abia după ce lectura începuse de mult. Era dichisit cu îngrijire, dar în halat de noapte şi se arătă surprins. „Voiam numai să-ţi spun noapte bună, scumpo — zise el — nu ştiam că ai musafiri." Apoi se lăsă înduplecat să rămână, ascultă, plescăi uşor din limbă, aplaudă apăsat cu mâinile sale uscate, zise: „Foarte drăguţ, asta aţi nimerit-o foarte bine, dragul meu Pierre." Era un amator pasionat de teatru, ştia să aprecieze lucrarea cizelată a lui Pierre. Se simţi transpus în tinereţea sa, în epoca regenţei, când lumea se

pricepea să îmbine spiritul, frivolitatea şi comedia într-un mod de care prezentul, mai barbar, mai superstiţios, nu avea nici o idee. Dar existau şi excepţii; acest Pierre mai ştia câte ceva. Ar fi meritat să trăiască în vremurile acelea bune, vechi. Şi desigur că ar fi fost mort acum, căci din vremea aceea nu mai trăiau decât el şi bătrânul Richelieu.

Cu cât Pierre citea, cu atât i se părea mai vinovată atitudinea elevului său. Acest Louis al şaisprezecelea era blând şi ascultător, dar uneori neaşteptat de greoi şi încăpăţânat. Iată, în loc să fie bucuros că în timpul domniei sale a apărut o asemenea comedie, se încleşta într-o ură moralizatoare împotriva nostimei piese şi-l făcea pe el, Maurepas, de râs în faţa posterităţii. Nu, această interdicţie nu trebuia să rămână în picioare. Poate că un timp Louis va mai reuşi să ţină piesa departe de scenă, pentru că e tare încăpăţânat. Dar nu prea mult timp, căci el, Maurepas, e foarte hotărât să mai asiste la reprezentarea acestei drăguţe comedii la *Théâtre Français*.

Contesa observase cu plăcere cât de mult îl interesa pe Maurepas lectura lui Pierre. Se apropie de el, împreună cu Pierre, şi întrebă: „Nu găseşti şi dumneata, Jean-Frédèric, că locul acestei minunate comedii e pe scenă?" Maurepas se simţi îndrăzneţ şi tânăr, ca pe vremea când preluase — avea pe atunci abia şaptezeci de ani — postul de prim-ministru. Cine a îndrăznit să ţină piept marchizei de Pompadour va putea, la urma-urmei, să lupte şi cu Louis al şaisprezecelea. „*Madame*, ai dreptate", zise el galant. Se gândi un moment, apoi se adresă lui Pierre şi zise şiret şi diplomatic: „Dacă, de pildă, vreunul din prietenii dumneavoastră sus-puşi s-ar hotărî să pună în scenă pentru un public ales fermecătoarea dumneavoastră piesă, cred că Coroana ar închide ochii mâniată, dar numai mâniată, aşa cum n-a binevoit nici să observe prezenţa ereticului Voltaire în capitala ei."

„Mă sfătuiţi...?" întrebă Pierre, plin de speranţă.

„Nu vă sfătuiesc nimic, *monsieur*, îi ripostă Maurepas. Ceea ce am exprimat acum erau gândurile răzleţe ale unui particular care înţelege farmecul impertinenţei. Astăzi numai noi, bătrânii, mai pricepem asta; După cum ştiţi, dragul meu,

din pricina unei epigrame am stat un sfert de veac în surghiun. Ce vremuri... Noi socoteam pe atunci că un pic de îndrăzneală e un ingredient subînţeles al oricărei activităţi scriitoriceşti. *Figaro* al dumneavoastră mi-a amintit de acele vremuri, domnule coleg."

Vaudreuil era bucuros să-l ajute pe Pierre. Era foarte bine dispus. Noul ministru de Război, contele Segur, îi promisese pe curând comanda în Bretagne, iar dacă înainte de asta mai reuşea să se ţină de cuvânt, să obţină montarea spectacolului cu *Figaro*, astfel încât să plece din Paris cu ceva senzaţional, era tare bine.

Toată clica mov se puse cu zel pe lucru. Reprezentaţia lui *Figaro* urma să aibă loc la o serbare particulară, cu ocazia aniversării zilei de naştere a prinţului Charles. Gabrielle obţinu de la intendentul operei să le pună la dispoziţie una din cele mai frumoase săli ale regatului, cea de la *Hôtel des Menus Plaisirs*; că acest mic palat era proprietatea regelui dădea şi mai mult haz glumei.

Pierre se însărcină să conducă nu numai repetiţiile, ci să se îngrijească şi de tot ce privea reprezentaţia. Deoarece, dintr-o vorbă aruncată de Vaudreuil, dedusese că Gabrielle Polignac, care juca rolul gazdei la serbare, iarăşi nu avea bani, plăti zâmbind cheltuielile repetiţiilor din propriul său buzunar, ca şi cum aşa ceva ar fi fost de la sine înţeles. Şi nu era puţin: când artiştii de la *Théâtre Français* luau în studiu piese pentru reprezentaţiile particulare ale Curţii, cereau de fiecare repetiţie un onorar de o mie cinci sute de livre.

Pierre se îngriji chiar şi de biletele de invitaţie. Puse să le tipărească pe un carton de lux, produs special de fabricile sale de hârtie. Pe coperta invitaţiei era înfăţişat Figaro. Îmbrăcat spanioleşte, elegant, cam şui şi foarte comic, se înclina cu chitara în mână, părul îl purta în plasă, în jurul gâtului i se încolăcea neglijent basmaua roşie de mătase, iar un citat din *Bărbierul* anunţa, vesel şi batjocoritor: „*Eh, parbleu, j'y suis*, — la naiba, iată-mă-s".

Invitaţiile erau distribuite în taină, cu un zâmbet

semnificativ, iar artiştilor li se ceru să păstreze discreţie, dar agitaţia şi şoaptele pricinuiră ceea ce trebuiau să pricinuiască: de atâta „pst, pst”, tot oraşul află în curând despre eveniment.

Şeful poliţiei se afla în faţa unei dileme. Reprezentaţia nu corespundea, prudent exprimat, dorinţelor regelui şi autorizaţia obligatorie nici nu fusese cerută. Pe de altă parte, rolurile fuseseră distribuite artiştilor de la *Théâtre Français* de către intendentul reginei, iar repetiţiile aveau loc cu ştirea şi, probabil, din dorinţa reginei. Cine se amesteca în petrecerile clicii mov îşi frigea uşor degetele. *Monsieur* Lenoir era îngrijorat. Era foarte posibil ca, indiferent dacă permitea sau interzicea reprezentaţia, cearta perechii regale să se soldeze cu concedierea sa.

Încercă să se sfătuiască şi cu Maurepas. Găsi prea puţin ajutor. „Dar nimeni n-a cerut autorizaţia dumneavoastră? întrebă bătrânul cu o falsă uimire, şi adăugă clătinând din cap: Domnii îşi fac într-adevăr viaţa prea uşoară”. — „S-o interzic deci?” întrebă *monsieur* Lenoir plin de speranţă. „Atunci te-ai aranjat în ochii reginei”, răspunse Maurepas. „O situaţie delicată”, reflectă necăjit *monsieur* Lenoir. „Asta aşa e, dragul meu, zise compătimitor Maurepas. N-aş vrea să fiu în locul dumitale.”

Între timp, la *Menus Plaisirs* se făceau repetiţiile. Mulţi domni şi doamne, care aveau relaţii cu clica mov, rugară să li se permită să asiste la vreo repetiţie. Se repeta mult. La ultimele repetiţii multe scene se prezentau tot aşa de bine ca la reprezentaţie, iar spectatorii care se aflau de faţă aplaudau.

Şi *monsieur* Lenormant asistă la o repetiţie, tăcut şi pe ascuns. Simţi în toate mădularele farmecul ce izvora din piesă şi, din reprezentaţie şi tot spiritul de necuviinţă, subversiv, de răzvrătire a simţurilor şi a minţii. O văzu pe Désirée în costumul de paj, alb, brodat cu argint, capul de băiat frumos, obraznic sub pălăria cu pene, cu mantila uşoară, albastră, aruncată peste umăr. Vedea cum se transforma în fată, asculta cum cântă romanţa cu vocea ei puţin aspră care-l înfiora. Se simţea nărod cu noua sa prietenă Olivier. Cât era de stângace faţă de graţioasa, îndrăzneaţă, minunat de vioaia Désirée. Cât

era de ridicolă când se plângea că nesăţioasa Mesnard i-a sustras rolul lui Cherubin, cât era el de ridicol când o asculta. Îl cuprinse o dorinţă turbată după Désirée şi o poftă sălbatică să sară pe scenă şi s-o ucidă.

În ziua următoare se duse la Maurepas.

Vorbi de politică, de război, de afaceri. Povesti de repetiţiile lui *Figaro*. „Este ciudat — spuse el — ce efect aţâţător are această comedie când e jucată pe scenă. Sentimente ca acelea pe care le stârneşte *Figaro* trebuie să-i fi stăpânit pe rebelii din Boston când au atacat vapoarele cu ceai şi ne-au făcut să intrăm în război cu Anglia.” Maurepas rânji. „Ştiu — răspunse el — cât de tare îi poate influenţa teatrul pe oamenii cu fantezie. Dar ca această comedie fermecătoare să-i facă pe cei din clica mov să prade magaziile cu ceai, nu, dragul meu, asta n-o pot crede. Pierre al nostru întrebuinţează, pentru a avea efect, toate mijloacele, chiar şi puţină picanterie politică. De ce nu? Şi dacă blazaţii noştri din clica mov vor să se înfioare puţin, n-au decât.” — „Dacă ar fi timpuri de pace — răspunse Lenormant — aş fi de acord cu dumneavoastră. Dar acum, după alianţă, în plin război pentru America, aceste scene sunt ca un îndemn la revoluţie. Vă rog, credeţi-mă, excelenţă.” — „Nu — surâse Maurepas prietenos — nu pot să te cred, dragul meu. Doctorul Franklin şi Figaro, bărbierul, asocierea mi se pare prea stranie.” — „Dar cei doi se potrivesc unul cu celălalt, stărui Lenormant. Istoria i-a înhămat la acelaşi car. Se potrivesc de minune.” Şi pentru că Maurepas continua să rânjească politicos şi neîncrezător, îi explică: „Regele se teme ca alianţa să nu contribuie la transplantarea în ţara noastră a ideilor subversive din Vest. Chiar dumneavoastră mi-aţi spus-o, excelenţă. Acum, dacă o comedie ca *Figaro* are succes, regele va vedea în asta o dovadă a temeiniciei temerilor sale. Sunt sigur, excelenţă, că şi pe dumneavoastră v-ar năpădi asemenea gânduri, dacă aţi asista la o repetiţie.” Maurepas îl privi drept în obraz, surâzând. „Dumneavoastră veţi apare în memoriile mele ca un domn de o prudenţă deosebită”, spuse el.

Dar surâsul lui dispăru îndată după plecarea lui Charlot.

Vorbăria lui Lenormant îl tulburase, deşi nu voia s-o recunoască. Îi era frig, cu toate cuverturile şi şalurile sale. Afirmarea gălăgioasă a unor idei este vulgară. Toate la timpul şi la locul potrivit. În singurătatea conacului de la Pontchartrain, fusese locul curajului, aici, la Versailles, era indicată o prudenţă înţeleaptă. Din cuvenita prudenţă l-a sacrificat pe prietenul său Turgot şi pe prietenul său Saint-Germain. Comparată cu asemenea sacrificii, ce importanţă mai avea amânarea pentru un timp oarecare a plăcutei datorii de a obţine reprezentarea comediei?

Pe de altă parte, nu era reacţionar şi nu voia să fie socotit ca atare. Ar mai fi şi deplasat să se pună în calea reprezentării pe care el însuşi a încurajat-o. Abstracţie făcând de supărarea ce ar pricinui prin asta contesei.

Bătrânul diplomat căută o ieşire. O găsi.

Când avu următoarea conferinţă cu Louis, îi scăpă din servieta cu acte biletul de invitaţie la reprezentaţia de la *Menus Plaisirs*. Miopul Louis trase distrat biletul, se jucă uşor cu el, mecanic, se uită în treacăt la ilustraţia multicoloră, deveni atent, privi biletul mai de aproape. „La naiba iată-mă-s", anunţa Figaro. Louis se posomorî. „Ce este asta?" întrebă el pe Maurepas. „Pe cât văd — răspunse nevinovat ministrul — o invitaţie la serbarea pentru aniversarea zilei de naştere a prinţului Charles." Louis voi să spună ceva violent, înghiţi în sec şi întrebă doar: „Îmi puteţi împrumuta invitaţia?" — „Desenul e reuşit, spuse Maurepas." Era mulţumit de sine. Îşi făcuse datoria atât faţă de progres, cât şi faţă de tânărul său monarh.

Rămas singur, Louis privi lung invitaţia. „Artiştii de la *Théâtre Français* — contesa Polignac — cu ocazia aniversării zilei de naştere a alteţei sale regale prinţului Charles — la *Hôtel des Menus Plaisirs — Eh, parbleu, j'y suis*." Regele Franţei examină foarte minuţios figura cameristului Figaro, costumul său pestriţ, comic şi elegant, ghitara, plasa spaniolă pentru păr, basmaua roşie de mătase, obrazul impertinent, vesel.

Şi încă la *Menus Plaisirs*, gândi el. În propria mea casă. Ticăloşii! Haimanaua! În propria mea casă.

Chemă pe şeful poliţiei. Îi arătă indignat invitaţia. „La naiba, iată-mă-s“, citi *Monsieur* Lenoir.

Afirmă că fusese şi el informat de serbarea proiectată în cinstea prinţului Charles. Primul său gând fusese s-o interzică. Pe de altă parte însă, serbarea urma să aibă loc într-un cerc intim, foarte select şi, vizibil, cu aprobarea majestăţii sale reginei şi prima lui grijă trebuia să fie, bineînţeles, să ţină seama de starea ei. Astfel, el, Lenoir, se aflase în faţa unei probleme pe care n-o putuse rezolva. Dacă majestatea-sa nu l-ar fi chemat la raport, şi-ar fi permis chiar el să roage prea supus să i se dea un sfat.

Louis tăcea. Aluzia la starea Toinettei nu-i făcea plăcere. „Permiteţi deci, sire, să interzic spectacolul?“ întrebă după o tăcere mai lungă, şeful poliţiei. Louis şovăi câteva clipe şi, apoi, spuse răstit: „Idioată întrebare, *monsieur*. Am declarat: Niciodată. Şeful poliţiei mele ar trebui să ştie atâta lucru, şi niciodată înseamnă niciodată.”

Lenoir făcu o adâncă plecăciune şi dădu să se retragă. Dar Louis porunci: „Stai, *monsieur*, mai aşteaptă...”; se tot gândea cu ură: „În propria mea casă!” În cele din urmă îi porunci, răzbunător, lui Lenoir: „Să nu interzici acum reprezentaţia. O vei interzice doar în ultimul moment!” — „Cu plăcere, sire”, răspunse Lenoir.

După plecarea lui Lenoir, Louis mai umblă câtva timp prin odaie, mânios, cu o înfăţişare autoritară. Treptat însă, trăsăturile sale se muiară. Se aşeză la birou, aruncă o privire absentă spre statuietele de porţelan ale autorilor săi preferaţi şi le anunţă: „Dar până la urmă tot va reuşi, acest Caron”.

Curioşii care se adunaseră în ziua reprezentaţiei, în faţă la *Hôtel des Menus Plaisirs*, nu se păcăliseră. În curtea palatului fusese aşezat un rând dublu de lachei, purtând livreaua familiei Polignac, la poarta de intrare oaspeţii erau întâmpinaţi de intendentul Gabrielei, trăsurile erau bogat împodobite, iar cei ce coborau din ele erau purtătorii marilor, vechilor nume ale Franţei.

Prin crăpătura cortinei, Désirée examina publicul. Cu excepţia perechii regale, veniseră toţi cei ce fac splendoarea

Curţii. Désirée era încântată că obţinuse reprezentaţia cu atâtea şiretlicuri şi, până la urmă, din întâmplare. Era o plăcere mare, solemnă de a juca o asemenea piesă pentru această lume de domni şi doamne şi împotriva lor.

Désirée era mândră că se hotărâse să fie Cherubin şi nu Suzanne. Ştia că astăzi în Franţa nimeni nu putea juca mai bine ca dânsa înfrigurata, nebuloasa, arzătoarea dragoste a băiatului, ştia cât de frumoasă şi seducătoare părea în costumul ei de paj, ştia că reuşise să dea personajului acea doză de impertinenţă care-l împiedica să devină sentimental.

Într-una din loji, îl observă pe Lenormant. Venise într-adevăr, naiv şi neobrăzat, împreună cu Olivier, frumoasa, proasta gâsculiţă; voia să arate că o uitase pe ea, pe Désirée. Sărmanul Charlot, sărmanul, amantul, neputinciosul Charlot. Şi ea era fericită că făcuse atunci cea mai mare prostie a vieţii ei şi nu se mutase în castelul Étioles, trecând pe sub poarta cu inscripţia cioplită în piatră: „*Vanitas, vanitatum vanitas*”.

Trecuseră zece minute peste ora de începere fixată, publicul se impacientă. Probabil că se aştepta încă persoana în cinstea căreia se juca piesa, prinţul Charles. Iată-l venind, tânăr, zâmbitor, obraznic, ştrengar. Fu salutat cu râsete zgomotoase.

Acum petrecerea putea începe. Dar mai trecură trei minute, cinci minute. Unii începuseră să bată din picioare şi se auzi şi vocea clară, obraznică a prinţului: „Dar ce s-a întâmplat, dragii mei?”

În sfârşit, ieşi în faţa cortinei unul din artişti, Préville-Figaro, în costumul ce-l mai văzuseră invitaţii. Era şi un prolog? Se aplaudă, se face linişte. Nu era un prolog. Dimpotrivă, Préville-Figaro declară cu o voce voit calmă, dar care nu-şi ascundea profunda indignare: „Domnilor şi doamnelor, vă rugăm să ne acordaţi atenţie. Chiar acum mi s-a predat un ordin scris al majestăţii-sale regelui. Cu acest ordin ni se interzice, sub pedeapsa dizgraţiei majestăţii-sale, să reprezentăm comedia *O zi de pomină* sau *Nunta lui Figaro*, în orice formă şi indiferent cine ar fi organizat acest spectacol. Reprezentaţia noastră, deci, nu poate avea loc. Vă rugăm, domnilor şi doamnelor, să ne scuzaţi.”

Un moment se lăsă o tăcere profundă. Apoi răsună o fluierătură stridentă din partea prinţului Charles şi apoi o voce grosolană, puternică zise: Nemaiauzit, asta e tiranie. Era vocea lui Jules Polignac. Apoi tot publicul, toţi domnii şi doamnele dichisite începură să strige, să fluiere şi într-una se auzea: „Domnie a bunului plac, tiranie". Pierre însă strigă în mijlocul acestui tumult: „Liniştiţi-vă, domnilor şi doamnelor. Cortina n-a căzut încă peste această *Zi de pomină*."

Pe ducele de Richelieu îl costase o mare sforţare să vină la reprezentaţie, căci era tare bătrân. Dar ceea ce se întâmplase acum îl învioră. Pe când îşi conducea tânăra soţie spre ieşire, zise fiului său de şaizeci şi trei de ani, ducele de Fronsac: „Vezi, băiete, sub Louis al patrusprezecelea am tăcut din gură, sub al cincisprezecelea am mârâit uşor, sub al şaisprezecelea ţipăm."

În faţa teatrului mai staţionau mulţi curioşi. Repetară strigătele oaspeţilor dezamăgiţi. Într-una se auzea: Domnie a bunului plac, tiranie, şi seara se auzea prin taverne şi cafenele: Ni-l interzice pe Beaumarchais al nostru. Despotism, domnie a bunului plac, tiranie.

CAPITOLUL III

FIGARO

În acea primăvară timpurie, doctorul Franklin înfăptui ceea ce îşi dorise de cum zărise hotelul *Valentinois* şi „Grădina”: puse stăpânire şi pe clădirea principală, ca liniştea plăcută a reşedinţei sale să nu mai fie tulburată de prezenţa străinilor.

Domnul de Chaumont nu numai că-i cedase fără chirie aripa în care locuia, dar în general se dovedise a fi un proprietar deosebit de prevenitor, ceea ce îl obligase şi pe Franklin să se arate plin de consideraţie faţă de el. Acum, când doctorul se aşeza pe banca sa preferată de sub fagul cel mare privind cu drag cursul apei şi Parisul gri-argintiu, nu mai avea să se teamă că amabila lui gazdă îl va antrena într-o discuţie lungă, politicoasă şi fără nici un rost. Acum avea loc destul ca să se gospodărească, să-şi aşeze după plac cărţile şi numeroasele obiecte necesare confortului său. Nu mai era obligat să intre în biblioteca zisă cafenie decât dacă lucra cu colegii săi şi se putea scuti de neplăcerea de a contempla şi în alte ocazii mizerabilul tablou ce-l reprezenta pe onoratul său prieten Washington pe un câmp de luptă însângerat.

Domnul de Chaumont cerea o chirie mică pentru întreaga casă; fusese uşor să ajungă la o înţelegere cu el. Domnul Adams însă exprimase oarecare îndoieli. Socotea că nu se cuvine ca reprezentanţii tinerei şi virtuoasei republici să locuiască atât de confortabil şi de somptuos. Totuşi, acceptase în cele din urmă pentru că, în ciuda divergenţelor dintre ei, îl stima pe Franklin.

În sinea sa, domnul Adams se mira că bătrânul doctor se ostenea atât de mult să mărească şi să amenajeze locuinţa sa din Passy. Nu bănuia oare că şederea sa în Franţa nu va mai dura mult? Dar la concluzia asta bătrânul trebuia lăsat să ajungă singur. Cât timp mai erau împreună, Adams se străduia să fie un colocatar plăcut; nu se impunea şi căuta societatea lui Franklin numai atunci când era nevoie.

Astfel, Franklin se putea bucura în linişte de plăcerile casei sale cu grădină şi de frumuseţea verii timpurii. Şedea sub fagul preferat şi medita. Citea din cărţile preferate. Se plimba prin grădină cu doamna Helvétius şi doamna Brillon. Primea scrisori lungi, interesante de la Erasmus Darwin, de la doctorul Ingenhousz, de la John Pringle, de la mulţi alţi prieteni şi le răspundea pe larg. Găsea că era plăcut să trăieşti pe acest pământ, în ciuda colegilor, în ciuda Congresului.

Liniştea plăcută a casei spaţioase trezea în Franklin dorul după nepotul său cel mai tânăr, după micul Benjamin Bache. Rectorul internatului din Geneva raporta că tânărul se dezvolta minunat şi progresa la învăţătură. Scrisorile pe care băiatul le scria regulat într-o franţuzească copilărească, dar curentă, erau o adevărată bucurie pentru bătrân. Acum, după ce-şi pusese la punct încăpătoarea locuinţă, găsea că şederea lui Benjamin la Geneva durase destul şi că putea învăţa mai departe aci. Zâmbind de pretextul cusut cu aţă albă al dorului său, îl rugă pe rectorul din Geneva să-i trimită înapoi nepotul, însoţit de un om de încredere.

În vara aceasta, Franklin făcu mult pentru sănătatea sa. Se sili să urce şi să coboare terasele grădinii şi înotă în Sena. De trei ori pe săptămână stătea câte doua ore în baia caldă.

Atunci venea tânărul William, se aşeza lângă el şi stăteau de vorbă. Uneori intra domnul de la Motte cu o întrebare şi se întâmpla să-l reţină şi pe el. Astfel, cei doi tineri şedeau pe capacul de lemn al căzii, vorbeau pe îndelete şi cu subînţelesuri despre treburile „grădinii” şi ale lumii şi bătrânul se bucura de apa caldă şi de conversaţie.

Într-o seară, pe când William, şezând pe capacul căzii, flecărea cu bunicul, îi dădu să înţeleagă că are ceva pe inimă. După oarecare insistenţe ale bătrânului, mărturisi că întreţinea legături cu o franţuzoaică foarte drăguţă. „Ei, da — spuse doctorul — dorinţa trupului este, dintre toate instinctele, cel mai puternic. Ar trebui stăpânit, dar este scuzabil dacă nu reuşeşti totdeauna să-l înfrânezi.” Tânărul făcu o mutră nostimă, stânjenită, şi spuse şovăind că nu numai păcatul în sine îl apasă; din nenorocire, a avut şi urmări:

Blanchette este însărcinată.

Omul din baie rămase un timp pe gânduri. „Blanchette? întrebă el, care Blanchette? O cunosc?” — „Cred că da — răspunse William — este vorba de Blanchette Caillot.”

Franklin auzi aceasta cu o oarecare nemulţumire. *Monsieur* Caillot, tatăl lui Blanchette, era un funcţionar al concesionarului de impozite Fromentin, care se ocupa şi cu furnituri pentru America. Familia Caillot era o familie onorabilă şi se putea aştepta la neplăceri. Se cam grăbea tânărul William. El avusese douăzeci şi trei de ani când îl zămislise pe William al său; iar William avusese vreo douăzeci şi opt când devenise tatăl acestui tânăr. Acesta nu împlinise încă nouăsprezece ani şi se şi străduia să-l facă străbunic. Evident, erau acum în Franţa.

Franklin n-ar fi văzut cu ochi buni dacă tânărul său nepot s-ar fi căsătorit cu o franţuzoaică dintr-o familie fără avere, dar hotărâse în sinea lui să cedeze dacă tânărul ar insista. „O întrebare directă, spuse el după un timp. Oare trebuie neapărat să faci copii?” William tăcu puţin, apoi spuse: „E atât de drăguţă, bunicule”. Franklin se nelinişti. Părea că băiatul voia să se însoare. „Şi ce te gândeşti să faci mai departe?” întrebă el. „Crezi că trebuie să o iau de nevastă? întrebă William plouat. Nu am nici nouăsprezece ani.”

În sinea lui, Franklin respiră uşurat şi aprobă înţelepciunea de care dădea dovadă nepotul său. Pe de altă parte, evitarea scandalului va costa o sumă frumuşică de bani, iar el cheltuise mult cu mărirea casei. „Şi cum îţi închipui că o să meargă lucrurile mai departe?” repetă el întrebarea. „Ne gândeam — spuse William — să vorbească Blanchette cu mama ei. Nu-i va fi uşor, dar altfel nu se poate. Şi apoi ne gândeam ca să vină doamna Caillot la tine şi tu să discuţi cu ea ce este de făcut.” — „Aşadar, lăsaţi tot greul pe alţii? zise Franklin. Voi vă faceţi plăcerea, iar restul să-l aranjăm noi, doamna Caillot şi cu mine.” Tânărul părea stânjenit, dar nicidecum nefericit, ba zâmbea chiar. „Ce pot face fără ajutorul tău? întrebă el. Şi apoi, ce poate face Blanchette?” Şi declară din nou, entuziasmat: „E atât de încântătoare şi a învăţat chiar şi

englezeşte puţin.” — „Trimite-mi-o pe *madame* Caillot, oftă Franklin. Dar anunţ-o dinainte că sunt foarte amărât şi supărat”, adăugă el şi zâmbi.

Când rămase singur, pe faţa lui puternică se aşternu îngândurarea, era mânios şi totodată amuzat. Cugeta cât de asemănătoare era soarta Franklinilor, a bunicului, a tatălui şi a fiului. De fiecare dată fiii dăruiau taţilor urmaşi nelegitimi şi de fiecare dată îi mâhneau.

Şi pe William trădătorul îl mâhnise purtarea fiului său, mai mult chiar, îi zdrobise inima. Franklin simţea o satisfacţie răutăcioasă la gândul că fiul său William îndurase de la propriul său copil aceeaşi durere pe care i-o pricinuise el lui. Tânărului William nu-i fusese uşor să se despartă de tatăl său când Franklin îl luase cu el, să-l ducă în Franţa; se vărsaseră multe lacrimi atunci la Perth-Amboy, când se despărţiseră. Dar mai târziu, în ajunul plecării din America, tânărul William scrisese din proprie iniţiativă tatălui său o scrisoare de desolidarizare clară şi hotărâtă. Îi dăduse tatălui său lovitura pe care acesta o meritase şi se lepădase de el cu aceeaşi hotărâre cu care trădătorul William îl părăsise pe bătrânul Franklin.

Franklinii avuseseră nepoţi de la fiii lor, dar noroc nu avuseseră cu aceşti fii nelegitimi, chiar dacă îi adoptau. „Zeii sunt drepţi! Din veselele noastre păcate ne făuresc pedeapsa.” Franklin nu avea o deosebită slăbiciune pentru Shakespeare, dar versurile acestea erau bune, pline de adânci înţelesuri.

Peste două zile, *madame* Caillot şi domnişoara Blanchette făcură doctorului vizita convenită. Blanchette era într-adevăr o fată foarte drăguţă. Şi *madame* Caillot era plăcută la vedere, dar cam rotofeie. Franklin preţuia însă formele pline şi *madame* Caillot îi plăcu. Văzu însă asemănarea dintre mamă şi fiică şi fu sigur că şi subţirica Blanchette va fi foarte grasă, încă înainte de a împlini treizeci de ani. Se întreba dacă entuziasmul lui William pentru ea ar mai dăinui, dacă ar avea experienţa sa şi dacă ar trage concluziile juste de pe urma asemănării dintre mamă şi fiică.

Madame Caillot istorisi că după o noapte grea, nedormită,

acceptase situaţia; altceva ce putea face? Dar nu îndrăznise încă să-l pună pe domnul Caillot la curent cu groaznica întâmplare. Era înspăimântată când se gândea cât de zdruncinat va fi domnul Caillot. Speranţa cea mai dragă i se va nărui, se va înfuria şi se va văicări rând pe rând. Obrajii doamnei Caillot tresăreau, toată grăsimea tremura pe ea, plânse din belşug. Apoi, gândindu-se că domnul Caillot era în serviciul concesionarului de impozite Fromentin care avea mari contracte de furnituri pentru America, se grăbi să declare că, cu toată această întâmplare, domnul Caillot va continua, bineînţeles, să fie devotat cauzei americane; ea şi Blanchette, însă, vor avea multe de îndurat.

Îl asigură cu un potop de cuvinte cât era de tulburată de faptul că datora onoarea acestei lungi convorbiri cu marele doctor „Franquelin” unei împrejurări atât de triste. Dar, s-ar putea ca trista întâmplare să fie aducătoare de bucurii. Socotea că o neîntârziată căsătorie a îndrăgostiţilor ar fi cea mai bună soluţie. S-ar bucura nespus ca tânărul domn „Franquelin”, un tânăr domn atât de simpatic şi cu asemenea perspective, să-i fie ginere şi i-ar ierta de îndată graba. Franklin răspunse prietenos, dar hotărât, că tânărul se va înapoia probabil curând în America, iar el, Franklin, nu i-ar putea recomanda în nici un chip drăgălaşei domnişoare Caillot să se despartă pentru totdeauna de părinţii ei. Doamna Caillot dădu a înţelege că poate ar învinge această durere, dar doctorul se menţinu răbdător la punctul său de vedere şi, după oarecare rezistenţă, mama renunţă la acest proiect. Franklin avea impresia că doamna Caillot era o femeie rezonabilă şi că durerea ei era în bună parte compensată de sentimentul că nenorocirea i-o pricinuise nepotul lui Franklin.

Blanchette vorbi puţin, privind mereu cu tandreţă şi admiraţie la vestitul bunic al iubitului ei. Se vedea că nu regreta deloc cele întâmplate, zâmbea încântată şi puţin ştrengăreşte, ca şi cum i-ar fi reuşit o farsă îndrăzneaţă.

După multe discuţii, se căzu de acord ca Blanchette să se retragă la timpul potrivit, adică peste două, trei luni, la ţară. Doamna Caillot avea o soră care locuia nu departe de Le

Havre, acolo Blanchette avea să se simtă bine. Gândul efortului ce o va costa să se destăinuiască sorei sale o făcu bineînţeles pe doamna Caillot să geamă şi să plângă din nou. Acum, de altfel, şi tăcuta Blanchette deveni vorbăreaţă şi-l rugă, linguşindu-se, pe doctorul Franklin, să-i permită lui William să o viziteze cât mai des în singurătatea ei.

Madame Caillot începu să vorbească de greutăţile materiale pe care i le crea situaţia. Vorbea într-o franţuzească grăbită şi cu ocolişuri, iar Franklin nu înţelegea decât o mică parte din ce spunea. Pricepu însă că era vorba de bani şi declară că va lua asupra sa latura financiară. Socotea că cheltuielile şederii celor două doamne în Normandia şi cele din primii trei ani după naşterea copilului ar putea fi acoperite cu aproximativ opt sute livre; la nevoie, era dispus să meargă până la o mie livre. *Madame* Caillot regretă că trebuie să discute asemenea chestiuni materiale cu liberatorul Americii.

Apoi Franklin arătă că înţelege ca copilul să fie legitimat. N-avea nimic împotrivă ca nepotul său să-l adopte cândva; dar dacă cumva domnişoara Blanchette s-ar căsători mai înainte, poate că soţul ei s-ar îngriji de legitimare. O lăsa pe *madame* Caillot să hotărască; se bucura că făcuse cunoştinţă cu o femeie atât de înţelegătoare.

Femeile stătură mai mult de o oră. La despărţire, *madame* Caillot mai trase un ropot de plâns. *Mademoiselle* Blanchette sărută duios mâna bunicului iubitului ei, făcu o reverenţă adâncă şi plină de respect, apoi spuse surâzând în engleză că îi mulţumeşte.

O dată cu sosirea următorului vas, Franklin primi ştirea că Eliza Franklin, născută Downs, soţia fiului său William, a guvernatorului, a trădătorului, murise. Nu-şi mai văzuse bărbatul de mulţi ani, de când era închis. Iar William era pesemne tare amărât că Eliza murise atât de părăsită, atât de însingurată.

Pe el, ştirea, îl duru. Ţinuse la nora sa Eliza. Căsătoria cu William nu fusese o afacere bună pentru ea. Se trăgea dintr-o familie cu vază din Indiile Apusene şi adusese un aport

important în această căsătorie, un fizic plăcut, o minte sănătoasă, maniere alese, bani mulţi. În schimb, William o părăsise în nevoie, când silise Congresul, prin atitudinea lui prostesc-obraznică, sa-l aresteze. Bătrânul îi trimisese atunci nurorii sale ceva bani; şaizeci de dolari, îşi amintea exact, mai mult ar fi fost prea mult şi ar fi stârnit comentarii răuvoitoare. Îşi amintea şi de răspunsul ei, o scrisoare modestă, plină de respect şi de recunoştinţă, plină de rugăminţi timide pentru bărbatul ei; fusese o scrisoare emoţionantă. Şi acum ea era moartă, iar deţinutul William nu mai avea pe nimeni.

William ar fi putut face în aşa fel ca soţia lui să nu moară despărţită de el. Congresul îl tratase destul de blând, din consideraţie pentru doctorul Franklin. Dar William silise de-a dreptul Congresul, prin încăpăţânare şi obrăznicie, să ia măsuri mai aspre. Eliberat pe cuvânt, se îmbătase în societatea unor prieteni de idei, rostise insulte prosteşti împotriva celor treisprezece state şi ameninţase cu spânzurătoarea pe gardienii care îl îndemnau politicos la ordine. Şi dacă nu fusese eliberat în ultimii doi ani în cadrul schimbului de prizonieri, singur vinovat era numai el, cu obrăznicia lui îndărătnică.

Închisoarea din Litchfield nu era un loc de şedere plăcut, gândurile pricinuite băiatului de vestea morţii soţiei sale fuseseră, fără îndoială, negre şi amare. Dacă cu prilejul acestei morţi îşi făcuse cumva bilanţul vieţii, trebuie să-şi fi zis că şi-o irosise pe degeaba. Aceasta cu toate că avusese perspectivele cele mai bune cu putinţă, mai bune decât le avusese el, bătrânul, precum şi titluri şi onoruri încă din vârsta cea mai fragedă. Nu se putea învinui decât pe sine însuşi de faptul că se înfundase în mod atât de ruşinos în mocirlă.

Franklin cugeta amărât, îndurerat. Căsnicia lui William rămăsese fără copii, ar putea să-i uşureze fiului multe din ceasurile grele dacă l-ar înştiinţa că tânărul William va deveni tată. Dar n-o să-i facă această plăcere, nu, el nu-i va uşura trădătorului viaţa cu nimic.

Benjamin Franklin era un om drept şi se străduia să cântărească motivele celorlalţi, chiar dacă faptele lor îl

supărau. Dar când era vorba de americani care ţineau parte unui rege de nimic şi miniştrilor săi tâmpiţi, nu mai putea fi drept. Şi dacă fiul său, băiatul său, era de partea lor, cu atât mai mult nu voia să fie drept. Nici nu mai era aşa de tânăr, avea aproape cincizeci de ani, ar fi putut fi mai deştept. Ar fi trebuit să fie mai deştept încă de la început. Suntem cu toţii oameni, supuşi greşelii, părerile noastre sunt de cele mai multe ori determinate de împrejurări din afara noastră. El însuşi, Franklin, intervenise ca tânărul să fie numit guvernator regal; era de înţeles că băiatul voise să continue să creadă în cauza celui a cărui pâine o mânca. Dar ar fi putut rămâne neutru, n-ar fi trebuit să ridice armele împotriva tatălui său.

Conflictele între părinţi şi copii nu erau rare în aceste vremuri. Fiica prietenului său Otis fugise cu un maior englez; nici bătrânului Otis nu-i fusese uşor.

Lui Franklin îi părea rău de fiul său William, dar durerea şi compătimirea erau înecate de mânie. Îl iubea pe fiul său William, dar îl şi ura ca pe nimeni altul pe lume. Nu era felul lui Benjamin Franklin să-şi impună sfatul celor care i-l respingeau. Dar pentru băiat făcuse tot ce putuse, îşi tocise gura cu argumente obiective, sfaturi binevoitoare şi ameninţări furioase. Şi băiatul nu-l ascultase. Era curtean până în măduva oaselor, înfumurat şi închipuit ca oricare filfizon de la Versailles. Era de râs, dar era şi de plâns: el se găsise să facă pe curteanul, William, William al său, fiul Barbarei, servitoarea. Lăudărosul, prostul, caraghiosul, merita să zacă la Litchfield în timp ce soţia lui murea la Perth-Amboy. Găsea că i se cuvine şi se bucura că fiul său William trebuia s-o îndure şi pe asta.

Deodată îi veni în minte figura prietenului său Dubourg care se oprise deodată pe când cita unul din proverbele sale latineşti şi dusese speriat mâna la gură. Proverbul însă spunea: „*Acerrima proximorum odia*: cea mai înverşunată este ura între rude”.

Îl ura băiatul? Da. Altfel nu ar fi făcut atâta zarvă când trecuse la duşmani. Provocase chiar amânarea propriei sale eliberări în cadrul schimbului, numai ea să-l mâhnească. Ştia

fără îndoială că scrisorile îi erau interceptate şi totuşi trimisese pe ascuns din închisoare scrisori inutile, prosteşti şi provocatoare, care să asigure Londra de credinţa lui nestrămutată faţă de rege. Voia să arate tuturor: sunt altfel decât tatăl meu, nu vreau să am nimic de-a face cu el.

Meritase el, Franklin, una ca asta? Îl adusese de mic copil în casă, îl adoptase, îl luase cu el în călătorii, îl trimisese în Anglia să primească cea mai bună creştere posibilă, mai bună decât ar fi fost cu putinţă în America. Îl înscrisese la Oxford ca să-şi obţină titlurile acolo, îi procurase funcţii şi onoruri, încă de la început vorbise cu el nu numai ca un tată cu fiul său, ci ca un prieten.

Mulţi îi spuseseră cât de mult îi seamănă băiatul, i-o spuseseră ca să-l măgulească, fiindcă William arăta deosebit de bine, mai bine decât arătase el vreodată. William era înzestrat cu o eleganţă naturală care lui îi lipsea. De altfel, natura şi contactul continuu cu tatăl său îi dăduseră lui William mult din ceea ce îi era propriu lui Benjamin. William istorisea aceleaşi anecdote, cu aceeaşi intonaţie, poveştile acestea adesea îndrăzneţe şi fără perdea aveau un efect îndoit în gura elegantului guvernator. William îi semăna în multe, în umblet şi port, în nenumărate gesturi mărunte, în unduirea vocii, fiul său William acţionase în multe chestiuni neînsemnate aşa cum ar fi făcut-o şi el, dar în cele hotărâtoare se purtase îngrozitor, ca un trădător, prosteşte, laş, cu un egoism neruşinat. Faptul că îi semăna atât de mult şi era totuşi atât de diferit îl mânia şi mai mult împotriva fiului său. Nu-i plăceau cuvintele mari, dar în mai multe rânduri gândi: „Mi-a călcat inima în picioare” şi „Aşa-i trebuie, las’ să-l doară şi pe el inima”.

În această seară, Franklin bău mai mult ca în alte dăţi, mai mult decât îi pria; bău să poată dormi. Totuşi, dormi greu şi prost, iar în dimineaţa următoare îl chinui guta. „Şi de asta e vinovat William”, gândi el, dar prinse din nou să zâmbească pe când gândea astfel.

Tânărul William Temple intră repede, plin de importanţă,

anunţând radios: „A sosit, îl aduc”, şi Franklin pricepu: era bustul lui, opera de Houdon.

Bustul cu soclul greu de piatră fu cărat în biblioteca verde, camera preferată a lui Franklin. Stăteau toţi trei şi-l priveau: Franklin, tânărul William, de la Motte. Nici unul nu scoase o vorbă. N-ar fi avut nici un sens să spună ceva. După scurt timp, cei doi tineri se îndepărtară fără zgomot de parcă ar fi fost înţeleşi şi-l lăsară singur pe Franklin, singur cu bustul, cu gloria sa.

Bustul nu era mare şi totuşi domina odaia. Era realist. Iată craniul colţuros, zbârciturile adânci de-a curmezişul frunţii şi de-a lungul nasului, bărbia grea, punga-mare a guşii, sprâncenele groase, creţurile adânci de sub ochi. Capul nu era înfrumuseţat, dar nu avea amănunte naturaliste. Era acel Benjamin Franklin pe care Parisul îl iubea şi îl admira.

Opera nu avea nimic din acea artificialitate care, pornind de la Versailles, se împrăştiase peste toată lumea, fiecare părticică a capului era măreţie şi nobilă simplitate.

Franklin şedea în scaunul comod, fără putere, simţea în tot corpul că nu dormise noaptea precedentă. Capul alb de piatră cu ochi gânditori, dar vigilenţi şi capul viu, brun-roşietic cu ochi tulburi, se priveau unul pe altul. Care era adevăratul Franklin? Cel de marmură, cu seninătatea şi puritatea lui? Sau cel bătrân, gutos, cu carnea buhăită şi în descompunere, cu eczema, cu oboseala şi tulburarea sa lăuntrică?

Marmura nu spunea tot adevărul, marmura minţea. Bătrânul Benjamin Franklin nu era deloc senin, nicidecum plin de măreţie şi de demnitate. Era plin de pofte şi de patimi tulburi.

Crezuse că terminase odată pentru totdeauna cu gândurile despre fiul său William, dar toată noaptea îl chinuiseră şi chiar acum, în faţa bustului, nu-i dădeau pace.

Anii de închisoare şi moartea soţiei îl vor fi cuminţit pe William. Se va purta mai puţin obraznic câtva timp, iar la următorul schimb de prizonieri va fi eliberat şi trimis pe teritoriul englez. Atunci va lupta cu îndoită îndârjire împotrivă „rebelilor”, împotriva lui, a bătrânului. Iar ziarele

englezeşti vor avea din nou ce scrie, cu câtă căldură şi vigoare apără guvernatorul Franklin cauza maiestăţii sale britanice şi cât de tragicomic era că bătrânul rebel Franklin nu reuşise să-l convingă nici măcar pe fiul său. William se va bucura cu răutate că-i poate pricinui o astfel de supărare.

Dar lui nici n-o să-i pese căci el, Benjamin Franklin, îl va smulge pe fiul său din gând şi din inimă.

L-a şi smuls. Se străduieşte din răsputeri să alunge gândurile despre William. Se încordează, ochiul priveşte mai dur, buzele se strâng, fără să vrea capătă expresia bustului său.

Dar asta nu ţine mult. Îl doare piciorul. Îşi scoate gheata şi ciorapul şi şi-l freacă gemând încetişor.

N-are rost să încerce să arunce asupra lui William vina pentru toate cele întâmplate. Acum, când ochii de piatră ai bustului sunt aţintiţi asupra lui, îşi dă seama că se înfurie pe sine când se înfurie pe William. L-a tratat foarte bine pe băiat, părinteşte, prieteneşte. A fost bine intenţionat când n-a permis ca băiatul să-şi cunoască vreodată mama. Dar asta fusese o greşeală, o mare greşeală.

Amintirea despre mamă, despre servitoarea Barbara, nu era o amintire plăcută! Servitoarea Barbara primea zece lire leafă pe an şi el îi mai dăduse două lire pe deasupra, poruncindu-i ca sub nici un motiv să nu-l lase pe copil să bănuiască cât de cât că ea îi era mamă. Acuma, când vedea înaintea ochilor imaginea servitoarei Barbara, a femeii grase, urâte şi proaste, nu înţelegea cum de se putuse culca cu ea. Împins de poftele tinereţii, se culcase pe atunci cu destul de multe femei de felul ei; fuseseră legături rapide, sălbatice şi secrete, şi nici nu-i plăcuseră femeile acelea necioplite, servitoare şi curve. De câte ori nu-şi spusese dimineţile că se va stăpâni; dar seara alerga la ele. Îi era ruşine de Barbara pentru că îi era ruşine de sine însuşi. Mai avea şi motive obiective să-şi ascundă relaţiile cu ea; de s-ar fi aplicat legea, aşa cum era pe atunci buchea cărţii, s-ar fi cuvenit să primească douăzeci şi una de lovituri, de bici la stâlpul infamiei din Philadelphia. Dar şi fără o asemenea constrângere ar fi ţinut-o pe slujnică ascunsă şi în

întuneric, căci pe atunci era peste măsură de mândru şi înfumurat.

Barbara a rămas grea în luna martie a anului 1730; fusese de patru ori cu ea în martie acela şi când îşi amintea de luna decembrie a aceluiaşi an, de săptămânile de dinainte şi după naştere, era o amintire neplăcută. Barbara nu i se ridicase împotrivă; ar fi fost şi greu s-o facă, depindea cu totul de el. Acceptă suplimentul de două lire, dădu ascultare dorinţei, interdicţiei lui şi tăcu. Totuşi se aflase câte ceva, fusese atacat de multe ori cu aluzii făţişe pentru felul lui de viaţă şi, în cele din urmă, moartea slujnicei Barbara fusese o uşurare. El, care de obicei compunea cu plăcere epitafe, nu scrisese nimic pentru ea, nici versuri, nici proză; nu a pus nici o piatră pe mormântul ei; zăcea într-un ungher, care nu era însemnat cu nimic, îngropată şi uitată.

Voise, desigur, ca în felul acesta să-l împiedice pe fiul său să afle ceva despre mamă-sa, dar nu o putuse împiedica pe soţia lui, pe Deborah, să-i arunce băiatului, la mânie, cele mai grele vorbe de ruşine, să-i zică bastard, copil de pripas şi să strige că de la fiul unei asemenea femei, al unei stricate, al unei târâturi, al unei curve, nici nu se putea aştepta la altceva. Cu timpul, totul se liniştise; în adâncul inimii, Deborah fusese doar o femeie bună şi, după ce-şi îndepărtase fiul din casă, cei doi se împăcaseră destul de bine. Iar dacă băiatul avusese de suferit şi îndurase vorbe de ocară, mai târziu Benjamin îl despăgubise cu prisosinţă pentru toate acestea; obţinuse ca regele şi universitatea să compenseze cu titluri şi onoruri insultele din trecut. Dar „bastardul” nu uitase: n-a mai vrut să înapoieze titlurile şi onorurile când i s-au cerut; s-a cramponat de ele cu îndârjire.

Franklin cel de piatră îl privea pe cel viu cu indulgenţă, patriarhal, cu înţelepciune. Pasiunile îi sunt date omului ca să se bucure de ele pe cât posibil fără a face rău altora. Fără erotică nu se poate concepe nici un om mare, nici un om de stat, nici un cercetător. Dar cu toate că reuşise să stăpânească atâtea pasiuni şi să le reducă la justa lor valoare, pe acest instinct care îl chinuise din tinereţe, pe acest binecuvântat şi

blestemat instinct, nu-l putuse drămui şi măsura aşa cum se cuvenea. Chiar şi acum, la şaptezeci şi doi de ani, tot nu învăţase încă să-l frâneze. Capul său mare putea uneori semăna cu cel de marmură din faţa lui, dar ce se petrecea în capul cel viu nu era totdeauna potrivit pentru ochii lumii.

Sigur că acum, la moartea Elizei, William îşi amintise de moartea mamei sale vitrege, de moartea soţiei bătrânului Benjamin. Şi ea murise singură, el, Franklin, era de cealaltă parte a oceanului. Atunci când îi comunicase moartea Deborei, William scrisese:

„Aş fi dorit mult să te fi întors în toamnă; cred că dezamăgirea că n-ai venit a întristat-o groaznic".

Se însurase cu Deborah din calcul; nu mai voia să se lase împins de poftele supărătoare şi de neînvins ale trupului spre mereu alte aventuri murdare şi avea nevoie de cineva care să-i îngrijească de casă şi avere. Fusese o căsnicie bună şi-şi iertaseră reciproc greşelile. Ea îl striga pappy, până la urmă toată Philadelphia nu-i spunea decât Pappy, dar el nu-i arătase niciodată cu vreun cuvânt cât de mult îl supăra aceasta. Suportase şi alte greşeli ale ei. Pe de altă parte, el îi pricinuise, fără îndoială, suferinţe. Desigur că îi părea rău uneori când o lăsa şi pleca în călătorii atât de lungi. Dar nu-i propusese oare de fiecare dată să-l însoţească? Nu era vina lui dacă ea se temea atât de mult de răul de mare. În sinea lui însă, era, bineînţeles, mulţumit că rămânea acasă; Deborah nu era prezentabilă şi treburile lui, la Londra şi la Paris, nu ar fi mers mai bine datorită prezenţei ei. Dar nu lăsase să se întrezărească nimic din gândurile sale ascunse şi se străduise în fel şi chip să-i arate că ţine la ea.

N-a scris chiar şi un cântec pentru ea? Cu un zâmbet fugar, îşi aminti din nou versurile, avea o memorie desăvârşită: „Greşeli avem cu toţii noi/Greşeli şi Debsy a mea are,/Dar ale ei mărunte-s tare/Şi m-am obişnuit cu ele/Nu-i greu să le îndur şi-apoi/Nici nu le văd, ca pe-ale mele./Chiar o prinţesă de-ar veni/Cu bani cât iarba câmpului,/S-o iau în locul lui Debsy,/N-aş da-o în ruptul capului."

Dar în timp ce se străduia să-şi amintească versurile pentru

Debsy, alte versuri îi răsunau în ureche, acelea pe care le făcuse pentru răposatul doctor Smith, duşmanul său: „Şi pe când e bunătatea întruchipată pentru toată lumea/pe aproape-l loveşte cu asprime în obraz”. Prostii! Niciodată n-a dat motiv bunei sale Debsy să se îndoiască de sinceritatea sentimentelor din versurile sale naive. Iar când era plecat, făcea totul ca să-i risipească îndoielile, o răsfăţa cu scrisori, daruri şi atenţii de tot felul. Nu era posibil să fi bănuit vreodată că i-ar fi ruşine cu ea.

Era ciudat că şi de data aceasta, soarta fiului său William o repeta pe a sa proprie. Murise şi Eliza lui William singură ca şi Deborah a lui. Bătrânul scânci încet, cuprins de jale.

Iată-i pe amândoi în biblioteca verde, Franklin cel de piatră, pe soclu, cel viu în fotoliu. Se priveau unul pe altul, iar Franklin cel viu îşi freca şi îşi pipăia piciorul gol, care-l durea.

Sub bust era scris „Benjamin Franklin”, nimic altceva: sculptorul Houdon nu adăugase nici unul din atributele bombastice obişnuite. Benjamin: „fiul cel mai drag, fiu al norocului” însemna aceasta după biblie. Toată lumea credea că făcuse cinste numelui său. Adevărat, cele mai multe lucruri le făcuse bine, norocul îl slujise, sufletul lui însă se bucurase arareori de harul ce se citea pe chipul de piatră.

Era bătrân, Benjamin Franklin, şi chinuit de suferinţe mărunte, avusese foarte multe succese şi era mai înţelept decât cei mai mulţi dintre oameni şi chiar mai virtuos, în înţelesul pe care îl dădea lumea virtuţii, şi era mai vicios decât cei mai mulţi oameni, căci era conştient când îşi camufla păcatele faţă de sine însuşi.

Oare, chipul acesta din faţa lui era adevăratul Franklin?

Desigur că Socrate nu a fost întotdeauna acel Socrate pe care ni-l prezintă Platon şi Xenofon. Dacă însă a fost măcar *câteodată* aşa, tot era mult. Şi *dacă* a fost câteodată aşa, atunci Socrate cel descris de Platon şi Xenofon este cel adevărat îşi oricum ar fi fost în restul timpului, nu mai are importanţă.

Nu s-a pierdut nimic din ceea ce el, Benjamin Franklin, a fost cândva. Totul continua să trăiască în carnea lui care se ofilea, în oasele lui tot mai fragile, în pielea lui tot mai

zbârcită. Desfrânatul care se culca pe ascuns şi cu conştiinţa încărcată cu servitoarea Barbara, lacomul de arginţi care trafica sclavi, mâncăul care înfuleca a doua porţie de frişcă, deşi ştia prea bine că-i făcea rău, toţi aceştia continuau să trăiască în omul de lume ce era, în înţeleptul sărbătorit şi în bătrânul domn viclean şi prietenos care conversa galant cu doamna cu masca albastră, în ambasadorul simplu şi demn care încheia, în numele ţării sale, marele tratat cu Franţa. Dar umbra nu întunecă lumina, ci lumina străluceşte prin întuneric. Franklin cel viu nu trebuie să plece ochii în faţa celui alb, de marmură.

Se aşeză în faţa bustului şi-şi scrise singur un epitaf:

Corpul
lui
Benjamin Franklin
Tipograf
Asemenea scoarţei unei cărţi vechi
cartea a fost smulsă din ea.
Iar inscripţia de pe scoarţă s-a şters,
luciul aurului s-a stins.
Zace aici, pradă viermilor,
Opera însă nu va fi pierdută
căci, după cum crede el, va apărea din nou
într-o ediţie nouă, mai frumoasă
Revăzută şi corijată
de
autor.

Alianţa franco-americană era încă foarte tânără când fu pusă la grea încercare. Flota pe care Franţa o trimisese peste ocean sosise prea târziu şi nu putuse intercepta flota amiralului Howes. Americanii se exprimară grosolan şi amar asupra defecţiunii francezilor, se iscau permanent fricţiuni, iar amiralul d'Estaing raportă înfuriat guvernului său că nu se poate lucra cu americanii.

Se nimerea prost că Mr. Adams îi plictisea tocmai acum pe miniştrii francezi cu împrumutul său. Franklin vedea cu îngrijorare expresia întunecată a colegului său şi se aştepta ca acesta să-i comunice lucruri neplăcute.

Într-adevăr, curând Mr. Adams ceru doctorului o întrevedere. „Am avut dreptate, istorisi, el. Francezii aceştia

sunt nişte băcani cărpănoşi. I-am spus-o şi lui Vergennes de la obraz.” Franklin se sperie, dar se stăpâni. „Şi după aceea aţi obţinut împrumutul?” întrebă el. „Nicidecum, răspunse Adams furios şi puţin stânjenit. S-a ajuns atât de departe că eu, un ministru plenipotenţiar al Statelor Unite, nu mai sunt primit la Quai des Théatins{77}. Nici măcar la scrisorile mele nu se mai răspunde.”

Convorbirea avea loc în întunecata bibliotecă cafenie şi Franklin aruncă o privire către prietenul său Washington, care şi el trebuia să se războiască cu Congresul şi avea desigur înţelegere pentru necazurile sale. „E o tragedie — continuă Adams să se înfierbânte — că Statele Unite au fost silite să încheie o alianţă cu acest popor şi cu această Curte.” Franklin nu răspunse la asta. „Cum vedeţi lucrurile pe mai departe?” întrebă el. „Cel mai simplu lucru ar fi să continuaţi dumneavoastră tratativele. Vă pricepeţi mai bine să vă purtaţi cu această şleahtă.” — „Mă tem — răspunse Franklin — că aşa cum stau astăzi lucrurile, nu prea are sens să discutăm despre un împrumut.” — „Dar aceşti mâncători de broaşte — replică Adams violent — să facă măcar bine să respecte regulile elementare de politeţe faţă de noi, delegaţii. V-aş fi îndatorat, domnule coleg, dacă aţi voi să interveniţi pentru aceasta.” — „Voi face tot ce-mi stă în putinţă”, zise Franklin.

Contele Vergennes îl primi prietenos. Trimisul său de la Philadelphia, *monsieur* de Gérard, îi raportase pe larg primirea ce i-o făcuse Congresul. Despre aceasta îi istorisea acuma, zâmbind cu înţeles, lui Franklin. Aproape două săptămâni se sfătuiseră asupra ceremonialului. Membrii din Sud ai Congresului voiau să sublinieze prin mari festivităţi importanţa faptului, că cea mai mare republică de pe planetă îl primea pe reprezentantul celui mai puternic monarh european; ca să nu se creadă că sunt servili, delegaţii statelor din Nord recomandau simplicitatea republicană. Se certaseră pe numărul cailor de înhămat la trăsura lui *monsieur* de Gérard, pe numărul de trepte de la fotoliul său de onoare, pe croiala jaboului pe care trebuiau să-l poarte membrii Congresului la primire.

Franklin zâmbi prietenos şi adause un detaliu amuzant, cules din rapoartele primite de el. Delicatesele şi vinurile servite la sărbătorirea ambasadorului francez erau un dar festiv din partea Angliei; erau darul acelei comisii engleze care, imediat după sosirea comunicatului francez despre alianţă, adusese ultimele propuneri de pace ale Parlamentului englez, menite să împiedice încheierea alianţei. „În orice caz domnule — spuse Franklin — puteţi constata, din primirea făcută ambasadorului dumneavoastră, că Congresul ştie să aprecieze importanţa alianţei."

Vergennes se încruntă, îşi luă aerul lui de senior. „Mă tem — răspunse el — că o asemenea concluzie n-ar fi justă. *Monsieur* de Gérard nu are, din păcate, numai lucruri amuzante de comunicat. La Philadelphia domneşte, ne raportează el, dezacordul şi spiritul de clică în aproape toate problemele politicii americano-franceze. Mulţi din domnii dumneavoastră nu sunt deloc dispuşi să recunoască generozitatea monarhului meu, sunt plini de pizmă şi neîncredere. Şi dacă nici până acum nu ne-a parvenit cererea aşteptată de noi de a trimite un corp expediţionar francez, aceasta se datoreşte numai neîncrederii arătate. Ceea ce vor domnii dumneavoastră de la noi — încheie dispreţuitor şi plin de amărăciune ministrul — sunt numai şi numai bani."

„Domnul de Gérard — ripostă prudent Franklin — trebuie să vă fi raportat, fără îndoială, că numai o mică parte a Congresului gândeşte astfel. Luaţi, vă rog, în consideraţie enormele noastre greutăţi financiare. Nu este de înţeles că aceste greutăţi tulbură judecata unora dintre ai noştri?"

Vergennes tăcu un moment. „Regele crede — spuse el rece — că a făcut foarte mult pentru ţara dumneavoastră. El consideră că a veni cu noi pretenţii tocmai acum când, de dragul americanilor, a luat asupra sa noi şi formidabile sarcini este, politicos exprimat, lipsă de modestie. Şi domnul Adams al dumneavoastră mi-a cerut iarăşi o nouă sumă uriaşă pe termen nelimitat. Şi mi-a dat să înţeleg fără înconjur că sentimentele pe care concetăţenii dumneavoastră le nutresc pentru noi sunt foarte departe de sentimentele de recunoştinţă

la care aveam dreptul să ne aşteptăm. Ba mai mult. M-a dăscălit pe un ton de-a dreptul ameninţător, că e pur şi simplu de datoria mea să dau ţării dumneavoastră aceste milioane. Politeţea franceză îmi interzice să calific precum se cuvine asemenea atitudine. Să spunem că a fost deplasată, «*mal à propos*»."

Franklin tăcu. Vergennes continuă pe un ton ceva mai împăciuitor: „Eu sunt, după cum vedeţi, domnule Franklin, din tot sufletul un prieten al ţării dumneavoastră şi de aceea n-am raportat regelui decât foarte vag despre convorbirile mele neplăcute cu domnul Adams. Dar n-aş vrea să mă mai expun unor asemenea convorbiri vătămătoare sănătăţii mele. M-am hotărât, prin urmare, să nu-l mai primesc pe domnul Adams."

Franklin răspunse că îi mulţumeşte călduros contelui pentru sinceritatea sa şi regretă lipsa de tact a colegului Adams. Totuşi, împrumutul este de cea mai mare importanţă pentru Statele Unite şi speră că nu s-a spus încă ultimul cuvânt în această privinţă.

Vergennes se juca gânditor cu pana sa de scris. Regele găseşte — zise el apoi, încet, căutând cuvintele — regele găseşte că a fost foarte mărinimos şi n-ar vrea să mai dea nimic. Numai demersuri foarte insistente ar putea îndupleca pe majestatea-sa să mai acorde ceva. Desigur că el, Vergennes, n-ar putea face singur nimic în această chestiune, i-ar trebui un sprijin puternic din partea lui Maurepas; Maurepas însă, nefiind dispus să stârnească supărarea monarhului, foloseşte cuvintele necugetate ale domnului Adams drept pretext binevenit pentru refuzul său. „Aşa cum stau lucrurile azi — încheie Vergennes — sunt singurul membru al cabinetului care ar dori să continue tratativele pentru împrumut. Pe mine puteţi conta, stimate doctore, cu toate că sunteţi asociat cu domnii Adams şi Lee."

Franklin, trimis în felul acesta la Maurepas, era conştient că nu va obţine nimic de la el dacă s-ar duce în calitate oficială. Trebuia să încerce să aranjeze o nevinovată întâlnire prietenească.

În acele zile, tocmai se inaugurase *Reduta chinezească* un restaurant şi local de petrecere nou, de care vorbea tot Parisul. Franklin află din cercul bătrânului duce de Richelieu că Maurepas s-ar duce cu plăcere acolo, dar se teme să nu i se ia în nume de rău unui om atât de bătrân că vizitează noul local de petreceri. Franklin îşi spuse că el însuşi trece drept un bătrân respectabil şi, în tovărăşia sa, primul ministru se va simţi mai puţin jenat. Îl invită să ia masa cu dânsul seara la *Reduta chinezească*. Maurepas acceptă.

„Sper, zise de la Motte când Franklin se urcă în trăsură, să se ducă să-l ia pe Maurepas — sper, doctore Franklin, că veţi reuşi astăzi să dregeţi ce a stricat *monsieur* Malaprop{78}.” — „Nu fi obraznic, tinere”, răspunse Franklin zâmbind.

Reduta chinezească se afla pe micul deal din Saint-Laurent. În deal se săpase o grotă artificială. Câteva galerii duceau în sus, unde se crease, pe loc puţin, o Asie Orientală uimitor de întinsă cu un caravanserai, un bazar, o cafenea, grupuri de arbori ciudaţi care sugerau peisaje exotice, căluşei şi un mic teatru. Lampioane chinezeşti împrăştiau o lumină dulce, difuză. Uşierii, chelnerii, servitorii erau chinezi, parte adevăraţi, parte costumaţi, dar toţi cu coadă.

Când Maurepas, nestorul Franţei, şi doctorul Franklin, patriarhul lumii noi, apărură în această Chină, restauratorul şi chelnerii se străduiră să nu-i recunoască pe distinşii oaspeţi, iar publicul îi privea discret, dar insistent. În caravanserai gustară puţin din mâncările chinezeşti şi mâncară cu poftă din cele franţuzeşti, se osteniră să mănânce cu beţigaşele şi întrebuinţară tacâmuri obişnuite, sorbiră puţin din vinul chinezesc de orez şi din ceaiul chinezesc şi băură mult vin de Burgundia.

Toate acestea creară condiţiile pentru o conversaţie plăcută. În cursul ei, Franklin spuse în treacăt că, desigur, după cum speră, *monsieur* de Maurepas nu i-a judecat prea aspru pe domnii Adams şi Lee în memoriile sale. Maurepas, vizibil încântat că Franklin amintea de memoriile lui, se aşeză mai comod în fotoliu şi se lăsă în voia slăbiciunii sale de a-şi dăscăli în mod spiritual contemporanii.

„Dumneavoastră, domnilor din Vest — începu el — vă prezentaţi prea zgomotos şi totdeauna în cete. Noi, cu douăzeci şi cinci de milioane de oameni, v-am trimis un singur reprezentant; dumneavoastră, numai cu trei milioane, ne trimiteţi pe cap trei plenipotenţiari, şi pe lângă aceasta doi consilieri cu multe titluri. Nu e cam mult?" Franklin încercă să prindă cu beţigaşele o bucăţică de carne. „Pentru că noi vrem mai mult de la dumneavoastră decât dumneavoastră de la noi, răspunse el cu blândă sinceritate." Maurepas continuă să-l lămurească: „Există multe metode de a obţine ceva de la Versailles: şiretenie, înşelăciune, ameninţare uşoară, şantaj, cereri umile repetate insistent, impertinenţă elegantă. O singură metodă dă sigur greş: behăiala ameninţătoare şi virtuoasă." — „Răposatul meu prieten Dubourg — întări prietenos Franklin — obişnuia să-l citeze pe Aristotel: prea multă virtute este la fel de vătămătoare unui guvern ca prea multe păcate."

„Serios vorbind, doctore Franklin — continuă Maurepas — domnii dumneavoastră devin supărători. Îşi închipuie probabil că o purtare gălăgioasă este atributul principal al libertăţii. Obiceiul domnilor acestora de a pune picioarele pe masă creează aici o impresie stranie." Franklin îl privi cu ochii săi mari, rotunzi, liniştiţi, aşteptând parcă ceva, şi Maurepas, sub privirea lor, trecu la confidenţe. „Da, de am avea de-a face numai cu dumneavoastră, doctore Franklin, ne-am putea înţelege repede asupra multor chestiuni rămase în suspensie. O ştiu prea bine, căci în fiece zi când iau micul dejun cu iubita mea soţie, am în faţa ochilor portretul dumneavoastră care proclamă de fiecare dată: *Ecce vir*! Da, cu un asemenea bărbat ne putem înţelege. Colegul meu Vergennes este şi el de aceeaşi părere." Şi printre altele, îi strecură, elegant, destăinuirea: „Dacă nu mă înşel, i-a şi dat lui *monsieur* Gérard al nostru o sugestie în această direcţie. Ambasadorul nostru îşi va da desigur silinţa să informeze pe domnii din Philadelphia despre părerea aceasta."

Lumina slabă din *Redoute chinoise* îl ajută pe Franklin să-şi ascundă emoţia. Poate că acum cei din Philadelphia vor

înţelege că anumiţi delegaţi ar fi mai la locul lor în altă parte decât la Paris. În acest caz, tratativele lui *monsieur* Malaprop vor fi avut un rezultat neaşteptat, dar totuşi îmbucurător. „Văd cu recunoştinţă, domnule conte — răspunse el — cât de bine intenţionat sunteţi faţă de ţara mea."

Chelnerul îi întrebă respectuos dacă nu doresc să ia cafeaua în grotă şi, urmaţi de un roi de chinezi zeloşi, se îndreptară într-acolo, Maurepas dichisit, Franklin în vestonul maron. Cu toate instrucţiunile patronului, orchestra nu s-a putut împiedica să nu intoneze, la intrarea lor, o arie războinică şi toţi cei prezenţi se sculară şi aplaudară. Ambii domni se înclinară, dar manifestaţia nu le era pe plac. Mai era şi răcoare în peşteră. Puţin indispuşi, îşi băură cafeaua fierbinte şi apoi şezură un timp, obosiţi, monosilabici, digerând şi aşteptând efectul cafelei.

Deodată se apropie de ei, încântat, un domn foarte bine dispus: Pierre. De fapt, avea motive să fie supărat pe ministru, căci acesta, după ce pusese la cale reprezentaţia la *Menus Plaisirs*, o lăsase baltă. Dar Pierre era generos şi socotea că e mai cuminte să nu-i poarte pică.

Calculase bine. Tocmai după festa pe care fusese nevoit să i-o joace, ministrul dorea să-i dovedească cât era de liberal şi progresist. „Luaţi cafeaua cu noi, *monsieur*", îl invită el, iar Pierre, foarte bucuros, luă pe dată loc.

„Spuneţi şi dumneavoastră, domnilor — reflectă Maurepas — sorbindu-şi cu mici înghiţituri a doua ceaşcă de cafea, nu este Franţa noastră cea mai tolerantă ţară din lume? Este o monarhie absolută, o tiranie, cum vă place dumneavoastră, filozofilor moderni, să afirmaţi, şi iată-ne şezând aci, un revoluţionar la dreapta, unul la stânga şi sluga cea mai de vază a tiranului la mijloc. Ne bem trăncănind prieteneşte cafeaua, serviţi cu atenţie de fiii Orientului îndepărtat. Şi asta în timpul unui război ucigător." Franklin ar fi dorit să intervină aci cu câteva anecdote potrivite, dar observă că ministrului îi făcea plăcere să vorbească el şi se abţinu, lăsându-l să continue.

Dar Maurepas fu curând întrerupt. Orchestra costumată

chinezeşte execută *Malbrough s'en va-t-en guerre*, cu cuvintele romanţei lui Pierre, *Que mon coeur, mon coeur a de peine*. Publicul cântă şi el în cor, dar la sfârşit îl aplaudă pe Pierre.

Acum i se ivi lui Maurepas ocazia să se justifice şi să se arate mărinimos faţă de Pierre. Aplaudă împreună cu ceilalţi şi spuse cu neruşinare: „Ce păcat, dragul meu, că nu putem asculta drăguţa dumitale romanţă de pe scenă. Dar de asta eşti vinovat numai şi numai dumneata sau poate partizanii dumitale." Pierre, uluit de o atât de obraznică denaturare a unor fapte evidente, îl privi cu gură căscată. „Da, da, aşa e şi o ştii şi dumneata perfect de bine, zise Maurepas şi îl ameninţă glumind cu degetul. Şi pe lângă aceasta, m-ai făcut să fiu profet mincinos la bătrâneţe." „Excelenţă — spuse încă sincer uluit Pierre — nu înţeleg nici un cuvânt." Maurepas însă îşi întocmise o versiune proprie asupra interzicerii şi acum i-o servi: „L-am făcut, într-adevăr, pe domnul de Beaumarchais să spere — se adresă el doctorului Franklin — că în cazul unei reprezentaţii private, discrete a comediei sale, forul suprem o va ignora. Aveam motive bine întemeiate pentru o asemenea presupunere. Dar ce credeţi că face tânărul nostru prieten? Anunţă cu lovituri de tun fiecare dintre repetiţiile sale discrete. Apoi nu trebuia să audă asta chiar şi un monarh, care îşi astupă amândouă urechile?"

Se învioră şi se adresă iar lui Pierre. „I-am ţinut tocmai acum — zise el — stimatului nostru doctor Franklin, o mică prelegere asupra avantajelor discreţiei. Revoluţii ideologice şi politice trebuie să aibă loc, şi nici nu sunt atât de rele, cu condiţia să se desfăşoare tiptil, discret; tiptil şi pe tăcute tot se ajunge la ţintă şi, cu cât alergătorul e mai bun, cu atât mai puţin zgomot face. La ce foloseşte larma, *messieurs*? Ascultaţi de un om bătrân: astăzi, pe când ne bem cafeaua şi ducem o discuţie bună, liniştită, între bărbaţi, s-a obţinut atât pentru Statele Unite, cât şi pentru *Figaro*, mai mult decât prin marile discursuri de la Quai des Théatins şi de la *Menus Plaisirs*."

Pierre era fericit că Maurepas pomenise într-o suflare de America şi de *Figaro*. Trebuia să recunoască: bătrânul ştia să onoreze pe cine merita. Arătase lămurit că-l, socotea pe Pierre

printre întemeietorii republicii americane, la fel ca şi pe doctorul Franklin. „Am învăţat din convorbirea dumneavoastră, domnii mei — spuse el — mai mult decât din multe cărţi groase de filozofie.” Se ridică, se înclină, se înclină adânc şi cu graţie, şi-i lăsă pe amândoi singuri.

Şi ei se sculară după puţin. Spre sfârşit le fusese cam frig şi amândoi se cam temeau de răceală.

A doua zi dimineaţă, Maurepas se examină atent, îşi drese glasul, tuşi uşor, îşi pipăi punctele reumatice ale trupului. Constată că totul e în regulă. Gândi că seara de la *Redoute chinoise* se desfăşurase mulţumitor.

Observase cât de impresionat fusese Franklin de aluzia sa că, din însărcinarea guvernului francez, Gérard stăruia la Philadelphia pentru numirea lui ca unic plenipotenţiar. Poate că nu era chiar în spiritul lui Vergennes ca el, Maurepas, să-i comunice asta doctorului. Dar, fără consimţământul său, nu s-ar fi putut transmite lui Gérard această însărcinare, astfel că, după ce se dovedise în faţa istoriei a fi un om de stat progresist, avea tot dreptul s-o arate şi faţă de doctorul Franklin şi de sine însuşi. Dictă credinciosului său Sallé comentarii mai ample în această chestiune pentru memoriile sale. De altminteri, îşi spuse că acum putea aştepta cu conştiinţa împăcată rezultatele ostenelilor ambasadorului său din America, înainte de a-şi mai plictisi pe recalcitrantul elev cu o cerere americană de împrumut.

Şi Franklin se simţi bine a doua zi. Şi el era mulţumit de rezultatul serii din ajun. Cu cât se gândea mai mult la intervenţia lui Gérard, cu atât mai adânc îl cuprindea satisfacţia. Vergennes dovedise tact, cruţându-l de jena de a primi comunicarea oarecum oficial. Dar Maurepas îi făcuse un serviciu şi mai mare prin confidenţa lui spontană. Acum ştia din gura, celui mai de seamă om de stat: simpla prezenţă a domnilor Lee şi Adams la Paris pune în pericol relaţiile dintre Statele Unite şi Coroana franceză. Lucrul de care până acum se ferise, devenea acum o datorie: trebuia să intervină pentru ca preazăbavnicul Congres să-i recheme în sfârşit pe ceilalţi doi. Ori pe el.

Scrise domnului James Lovell, care prezida comitetul Congresului pentru chestiunile externe.

Raportă mai întâi despre diferite treburi ale delegaţilor, apoi continuă: „Deoarece vorbesc de delegaţi la plural, mă întreb dacă Congresul trebuie într-adevăr să menţină trei delegaţi la această Curte. De fapt suntem cinci în totul, dacă îl socotim pe domnul destinat pentru Toscana şi care se află deocamdată aici, foarte supărat că nu a fost consultat cu ocazia tratativelor de încheiere a alianţei, precum şi pe ambasadorul pentru Viena, care nu e admis acolo şi deci se află tot aici. Cheltuielile pentru a ne întreţine pe toţi oarecum onorabil sunt, credeţi-mă, destul de importante. Speram însă că şi folosul va fi la fel de mare. În realitate însă, colaborarea a cinci capete nu contribuie să uşureze treburile delegaţiei de aici. Din contră, la o Curte unde se ascultă şi se cântăreşte fiece cuvânt, părerile şi declaraţiile delegaţilor scad ca valoare, dacă nu exprimă fiecare din ei aceleaşi păreri cu aceleaşi cuvinte. Şi dacă fiecare trebuie consultat pentru fiecare punctuleţ şi este ofensat dacă cele mai mărunte chestiuni sunt rezolvate fără consimţământul său categoric, se nasc nemulţumiri şi întârzieri. Aceste inconveniente ar putea fi diminuate dacă toţi delegaţii ar putea locui în aceeaşi casă. Dar e aproape imposibil să se găsească cinci bărbaţi care să aibă atâta calm şi să le placă într-atâta felul de a fi şi de a vorbi al celorlalţi, încât să reuşească a trăi în armonie. Luând în consideraţie toate aceste împrejurări, aş dori ca Congresul să ne despartă.”

Franklin reciti ce scrisese şi găsi că e ponderat şi clar. Desigur că Congresul se va hotărî acum să recheme doi delegaţi şi era foarte posibil ca Adams sau Lee să fie lăsat, ca unic împuternicit la Paris. Fiecare din ei era susţinut de un partid puternic şi de toată prostia încrezută din ţară. Pentru el, Franklin, pleda numai activitatea şi înţelepciunea sa, valori care de obicei rămân în minoritate. Cel puţin acum intervenţia ambasadorului francez îi va mai pune pe gânduri pe domnii din partea adversă. Încheie şi pecetlui scrisoarea. Oricare va fi hotărârea adoptată la Philadelphia, el, Franklin, şi-a făcut

datoria şi putea aştepta liniştit.

Ca atare, Franklin îşi întâmpină oaspeţii liniştit, bine dispus, la 4 iulie al anului 1778, la a doua aniversare a *Declaraţiei Independenţei*.

Situaţia Statelor Unite era acum alta decât în anul trecut şi grijile lui Franklin erau mai mici faţă de grijile din timpul acela. Mai rămânea un drum lung de străbătut, dar un lucru era sigur: independenţa americană fusese cucerită. O Americă dependentă de Londra nu mai era de conceput. Fiul său William nu va mai fi niciodată guvernator la New Jersey şi va rămâne până la sfârşitul zilelor sale „fostul guvernator".

Delegaţii socotiseră că era cazul să celebreze cu fast şi pompă sărbătoarea naţională a ţării lor, acum recunoscută, şi doctorul Franklin invitase în casa lui încăpătoare un mare număr de oaspeţi. Totul era împodobit sărbătoreşte, peste tot se vedea drapelul american şi boneta frigiană, mici surprize, cadouri drăguţe erau pregătite pentru fiecare invitat. Împestriţată şi veselă, discutând serios şi flecărind vesel, lumea se împrăştia prin casă şi grădină. Nu era nici un ceremonial; căci şi în acest an, serbarea fusese pregătită de *madame* Helvétius şi oriunde domnea ea, recepţiile purtau pecetea propriei sale sociabilităţi. Întreaga casă căpătase de îndată un ton de veselă dezordine, de neglijenţă plăcută şi peste tot se auzea vocea ei şi vocile zgomotoase ale fetelor ei, a abatelui şi lătratul câinilor.

Desigur că, de data asta, trebuise să accepte şi prezenţa altor doamne, printre care multe erau foarte drăguţe. Nu lipsea doamna Brillon, erau de faţă tânăra şi frumoasa prinţesă d'Enville, contesa d'Houdetot.

Contele Vergennes nu se putuse hotărî să se expună unei întâlniri cu nemanieraţii domni Adams şi Lee şi trimisese în locul său pe domnul de Rayneval, care preluase postul lui *monsieur* Gérard. Dintre aristocraţi, Franklin nu-i invitase decât pe cei de încredere, pe cei care de la început se pronunţaseră pentru cauza Americii, Turgot, Condorcet, de la Rochefoucauld, Noailles, soţia mareşalului de Mouchy. În schimb, îi poftise de astă dată să participe la marea serbare

americană pe burghezii Franţei. Chiar şi din Nantes sosise un delegat, şi unul din Marsilia, un anume *monsieur* Maxius Leroucas, un domn vorbăreţ, vioi, gălăgios, care povestea că la Marsilia se formase un club care se întrunea lunar să serbeze victoriile şi virtuţile americanilor. *Monsieur* Leroucas adusese multe manuscrise şi tipărituri în care marsiliezii preamăreau forma de organizare şi istoria lumii noi. Arthur Lee nu renunţase să apară şi de astă dată în tovărăşia întunecatului său M. Reed, astfel că şi Anglia liberală era reprezentată. Dar cei mai numeroşi erau filozofii, învăţaţii, artiştii. Erau de faţă Houdon, Leroy, Duplessis, aproape toţi corifeii Franţei intelectuale. „S-ar putea ţine aici o şedinţă a Academiei Franceze", glumi Turgot.

Oaspeţii aflaseră ştiri nefavorabile din America, dar erau optimişti. Putea să mai treacă o bună bucată de timp înainte ca alianţa dintre America şi ţara cea mai puternică din lume să dea roade, dar prin această alianţă victoria era sigură. Oaspeţii lui Franklin împărtăşeau încrederea gazdei „*Ça ira*".

Turgot regreta absenţa prietenului său Dubourg, cu care avusese multe controverse plăcute. Acum nu-l mai învinuia nimeni că refuzase credite americanilor în timpul ministeriatului său. Nu trebuia să se mai apere pentru că nu voise să îngăduie ca puritatea cauzei americane să fie compromisă de banii coruptei monarhii. În schimb, ţinu acuma o cuvântare adresată tinerilor francezi aflaţi de faţă. Declară că se bucură de alianţă, dar totodată regretă că prestigiul moral al Statelor Unite este vătămat prin această cârdăşie. El nu era omul compromisurilor. Ar fi preferat ca America să se fi liberat prin propriile sale puteri. Dar acum alianţa era încheiată şi nu mai rămânea decât să se spere că Statele Unite nu vor suferi de pe urma acestei pângăriri.

Franklin nu ascultă cu plăcere acest discurs. Se temea ca asemenea declaraţii să nu înrăutăţească relaţiile dintre Statele Unite şi guvernul francez. Cu şi mai puţină plăcere ascultă discursurile ţinute de trimisul Marsiliei, domnul Leroucas, care mai şi gesticula vehement; din fericire, domnul de Rayneval, reprezentantul guvernului, se sili să nu dea atenţie

gălăgioaselor lui declaraţii. Acum marsiliezul se apucase chiar să recite unor tineri domni cu aspect fanatic adunaţi în jurul domnului Reed, o scrisoare în versuri „Către cei din Boston”; doctorul Franklin mai fusese odată obligat s-o asculte. „Eu însumi — declama domnul Leroucas — văd cu invidie cum voi, în ciuda zarvei, puneţi la stâlpul infamiei acel cezarism care ne dă înapoi cu două mii de ani. Voi, ce sunteţi neloiali şi rebeli, fără papă, fără regi şi regine, voi dansaţi, pe când lanţurile ce mai apasă omenirea zornăie. Voi distrugeţi cu voioşie tradiţiile celorlalţi şi aveţi îndrăzneala să râdeţi în nasul întregii lumi şi să fiţi liberi.”

Domnul Reed aplaudă plin de un entuziasm posac şi la fel făcură toţi ai săi. Şi Pierre aplaudă, nu fără o ironie blajină, versurile bine intenţionate, dar nu prea reuşite.

Da, Pierre şi Thérèse erau şi ei de faţă. Când Pierre primise invitaţia lui Franklin, îl cuprinsese o bucurie nestăvilită, pe care nici el nu şi-o putea lămuri. Doctorul adăugase pe invitaţia frumos tipărită câteva rânduri de mână: îl ruga pe domnul de Beaumarchais să aducă şi pe drăgălaşa sa soţie. Încă din seara de la *Redoute chinoise*, Pierre uitase de supărarea sa cu Franklin. Acum era plin de recunoştinţă. De la început ştiuse că un Franklin nu putea să-l urască multă vreme pe un Beaumarchais.

Se străduia din răsputeri să dovedească doctorului simpatia profundă şi respectuoasă ce i-o purta. Întrebă cu căldură unde se află tânărul drăguţ şi deştept cu care se întreţinuse atât de bine anul trecut: oare, nepoţelul lui Franklin nu purta şi el numele de Benjamin? Deşi bătrânul îşi zise că vorbele lui Caron nu erau altceva decât obişnuita politeţe franceză, totuşi acest Caron era primul care întrebase de nepotul său Benjamin. Se bucură deci, şi-i dădu lămuriri amănunţite.

Mai târziu, Franklin se ocupă atât de stăruitor de doamna Beaumarchais, încât doamna Helvétius atrase gălăgios toate privirile asupra lor. Thérèse zâmbea calm şi prieteneşte, nu prea impresionată de atenţiile lui Franklin, ştia ce puţină semnificaţie aveau. Dar Pierre era mândru şi o lăsă pe Thérèse singură cu doctorul, pentru ca Franklin să nu se simtă

stingherit.

Se plimbă prin casa atât de mare. Auzise multe despre *Hôtel Valentinois*, filozoful şi istoricul David Hume o socotise una din cele mai frumoase douăsprezece case ale Parisului. Pierre nu o găsea urâtă, dar învechită, neîngrijită şi în nici un caz nu se putea compara cu casa lui.

Nimeri în biblioteca verde. Văzu bustul lucrat de Houdon. Privi, şi toate gândurile sale mărunte se topiră. Trecând uşor de la o stare de spirit la alta, se lăsă impresionat de acest cap de piatră şi-l admiră fără rezerve. Recunoscu: în toată viaţa sa nu întâlnise decât un singur om mai mare decât acesta, şi acel om murise. Acum, Benjamin Franklin era cel mai mare printre cei vii. Orice îi făcuse Franklin, nu fusese o nedreptate, acest om nu putea fi nedrept.

Îşi reaminti deodată de rămăşagul făcut cu actorul Préville. Peste câteva zile, sculptorul Houdon voia să-şi înceapă şedinţele. Nu era Pierre peste măsură de semeţ dacă se lăsa sculptat de creatorul acestui bust?

Alungă temerile cu o mişcare a mâinii îngrijite, cărnoase. Puteau exista bărbaţi mai de seamă decât el, dar autorul lui *Figaro* era dator să lase posterităţii bustul său făcut de cel mai mare maestru.

Se înapoie în salonul principal. Fu oprit de un cerc ce se formase în jurul lui Franklin. Acesta explica construcţia unei sobe pe care o comandase pentru salon. Veni vorba şi despre alte invenţii şi Pierre istorisi cum născocise în anii tinereţii o îmbunătăţire în mecanismul ceasurilor, o perfecţionare tehnică ce se aplica acum pretutindeni. Ca de fiecare dată în viaţa sa, şi atunci se iscase o adevărată bătălie. Un oarecare *monsieur* Lepaute încercase să-şi însuşească invenţia. Avuseseră procese, polemici în gazete, expertize ale Academiei, până să fie recunoscut el, Pierre, ca inventator.

Franklin îl întrebă de amănunte.

Atunci când Pierre îşi realizase invenţia şi se încinsese prima ceartă zgomotoasă în jurul lui, i se îngăduise să o prezinte regelui şi Curţii. Trecuse de atunci un sfert de veac, douăzeci şi unu de ani avea pe atunci, era plin de ambiţie şi

de o frenetică poftă de viaţă. Se străduise din răsputeri să fie interesant şi să facă impresie asupra regelui. Acum însă, când voia să-l cucerească pe Franklin, se încordă şi mai mult. Explică clar şi interesant, ca între specialişti, expuse doctorului exact despre ce era vorba în invenţia sa, cum fusese „rezistenţa" mai înainte şi ce îmbunătăţise la ea; îşi întări expunerea demonstrând practic la ceasul lui Franklin şi la al său. Franklin era într-adevăr, interesat, punea întrebări, avea consideraţie şi simpatie pentru acest ceasornicar Caron care îşi cunoştea atât de bine meseria. „Sunteţi multilateral, domnule", îl lăudă el. „Se spune că dumneavoastră de asemenea", răspunse Pierre. „Se prea poate, zise doctorul. Am încercat felurite meserii, am fost om de afaceri, politician, scriitor şi tipograf." „Pe toate astea le-am făcut şi eu, răspunse Pierre. Şi pe lângă astea am mai fost avocat, constructor de nave şi, după cum am mai spus, ceasornicar şi muzicant." — „Dar săpunar aţi fost? întrebă Franklin. Şi profesor de înot? Şi desenator de bancnote? Vedeţi, pot să mă iau la întrecere cu dumneavoastră. Ce-i drept, sunteţi încă tânăr."

Doctorul se apropie de un alt grup. Acolo se înfruntau Turgot, gata de harţă, cu Adams, la fel de bătăios. „Nu, declara Turgot. Nu-mi plac deloc constituţiile pe care le-aţi ticluit pentru fiecare din statele dumneavoastră. În Pennsylvania, cine vrea să devină membru al Camerei Reprezentanţilor trebuie să depună un jurământ religios. Asta numiţi dumneavoastră libertate de conştiinţă? într-altă parte, cred că în Jersey, candidatul trebuie să mai şi jure că crede în divinitatea lui Hristos! Nu, domnule, nu aşa îmi închipui libertatea de gândire! Şi apoi, nici nu aveţi încredere în popor. Vă lipseşte pur şi simplu curajul ca să credeţi în bunul simţ natural, obişnuit al poporului. Altfel n-aţi maimuţări atât de nerod instituţiile engleze. De ce nu daţi toată puterea unei singure reprezentanţe a poporului? Am să v-o spun eu, domnule. Pentru că Anglia are un rege, o cameră a lorzilor şi o cameră a comunelor, fiecare din cele treisprezece state ale dumneavoastră trebuie să aibă — copie servilă — un guvernator, un senat şi o cameră a reprezentanţilor. Frumoasă

încredere în popor.” *Mister* Adams voia să răspundă, dar Turgot nici nu-l lăsă să scoată o vorbă. Franklin se furişă tiptil spre un alt grup.

Aici se vorbea despre *monsieur* de Sartines, de curând decedatul ministru al Marinei. *Monsieur* de Chaumont era de părere că, fără talentul său organizatoric, nu s-ar fi creat flota care lua acum parte la război. În schimb, Condorcet şi de la Rochefoucauld îl condamnau cu cuvinte grele pe răposat. Cu lipsa sa de scrupule, jefuise tezaurul; sub pretext că trebuiau cu orice preţ construite vase de război, ajutase unor oameni de afaceri lacomi să golească casele de bani ale regelui. *Monsieur* de Chaumont apăra pe dispărut: „Dar lucrul cel mai important este că avem vase. Şi asta a făcut-o el. Iar ceilalţi, oamenii oneşti, nu s-au priceput să ne dea vase.” „Şi indiferent ce făcea *monsieur* de Sartines, — îi sări în ajutor *monsieur* de Rayneval surâzând — oare n-o făcea cu graţie şi cu manierele cele mai alese? Era un cavaler, chiar dacă fura şi jefuia.”

„Asta îmi aminteşte un epitaf — spuse doctorul Franklin — pe care mi l-a arătat odată prietenul meu Erasmus Darwin, în Anglia, în cimitirul de la Litchfield. Pe piatră era cioplit: „Aici odihneşte Roger Jackson, politician şi om de onoare”, îl întrebai pe doctorul Darwin: „Aveţi atât de puţin loc în cimitirul acesta, încât trebuie să băgaţi trei morţi într-o singură groapă?” — „Se pare că nu preţuiţi prea mult meseria pe care o practicăm amândoi!” spuse râzând *monsieur* Rayneval. „Chiar dacă sunt un politician — se apără Franklin — întrebuinţez metode cu totul nepolitice.” Şi zâmbind îi destăinui, ca în taină: „Să nu mă trădaţi, *monsieur* de Rayneval. Eu spun totdeauna numai ce este adevărat. Şi atunci nu mă crede nimeni.”

Părăsi grupul şi, pentru că se simţea obosit, iar biblioteca brună era goală, intră acolo şi se tolăni într-un fotoliu. Generalul Washington îl privea de sus, de pe sângerosul câmp de luptă, cu faţa mare, ciudat de împietrită şi cu nasul prea lung, aşa cum îl făcuse *monsieur* Prunier. Franklin bombăni în sinea lui că trebuia să rabde această pictură lipsită de talent în aceeaşi casă în care era adăpostită opera lui Houdon. „Am s-o

bag în magazie, hotărî el. Când am să fiu singur, e primul, lucru pe care am să-l fac.” Închise ochii. „Sunt tare obosit, gândi el. Ar trebui să mă ocup de oaspeţii mei. N-am s-o fac. Am dreptul să fiu obosit. A fost un an de muncă grea şi în acest 4 iulie nu mai trebuie să ridic moralul nici unui partizan şovăitor. *Ça ira*.”

Veni lume. Erau fraţii Lee şi Ralph Izard. Îi atrăgea, desigur, biblioteca brună, unde petrecuseră atâtea ore de ceartă.

Franklin socoti de datoria lui de gazdă să schimbe câteva cuvinte cu ei. Îi întrebă dacă nu se bucură şi ei de atâta lume adunată acolo pentru sărbătorirea Independenţei Americii.

Societatea nu era mică, după părerea lui Ralph Izard. Dar dacă, în loc să-i numere, i-ar cântări pe cei de faţă, s-ar putea constata cu părere de rău câţi dintre domnii mari cu nume răsunătoare preferaseră să se abţină. Aceasta ar confirma părerea sa despre atitudinea sceptic răuvoitoare a aristocraţiei franceze faţă de cauza Americii. „Interpretaţi fals absenţa acestor domni, răspunse prietenos Franklin. Lipsesc pur şi simplu pentru că nu i-am invitat. Acum, când alianţa este încheiată, mi se pare mai important ca lumea să afle neîncetat că Turgot e alături de noi, şi Condorcet, şi Morellet, şi Houdon, şi Duplessis şi — încheie el cu un zâmbet uşor — autorul lui Figaro.”

Arthur Lee încrucişă braţele pe piept, împinse fruntea înainte, voind să înceapă una din tăioasele sale prelegeri politice. Dar Franklin îl opri. Arătă spre portretul lui Washington şi întrebă pe un ton prietenos şi important: „Ce credeţi, Mr. Lee? Cum vi se pare, soarele răsare sau apune în spatele generalului Washington?”

Cu greu putu domnul Lee să-şi ascundă nemulţumirea faţă de doctorul *honoris causa*. „Scuzaţi — răspunse el sec — dar mi se pare că emisarii Congresului Statelor Unite au alte probleme de rezolvat.”

Secretarul Maigron se lăsase destul amânat de pe o zi pe alta. Astăzi, deşi *monsieur* de Beaumarchais era în toiul unei

discuţii cu Gudin, ceru insistent, să fie ascultat. Pierre se supuse oftând. Numai că îi ceru prietenului să rămână. „Atunci Maigron al nostru va fi mai scurt.”

Căţeaua Caprice mârâi, nu-l putea suferi pe Maigron. „Linişte, Caprice, spuse Pierre. Ce s-a mai întâmplat?” întrebă el bătând toba cu degetele. Secretarul îi răspunse în cuvinte seci că firma *Hortalez* nu putea face rost de cele o sută douăsprezece mii de livre scadente vineri. Încasările erau angajate pe multă vreme; nu era chip de obţinut nici un ban în contul sumelor ce avea de primit din America. „Asta e tot?” întrebă Pierre. „Da”, zise Maigron, şi cu toată figura lui lipsită de viaţă, stătea în faţa lor ca soarta însăşi. „Ce propui?” întrebă Pierre. „Eu aş lăsa în sfârşit firma să dea faliment”, răspunse Maigron.

Pierre rămase o clipă pe gânduri. „*Compagnie Industrielle de Chinon* îţi va avansa cele o sută douăsprezece mii de livre”, hotărî el cu măreţie. „Ăsta nu este recomandabil, răspunse Maigron. Singurul principiu sănătos pe care l-am aplicat consecvent a fost să ţinem *Compagnie Industrielle* departe de celelalte afaceri ale dumneavoastră. Nu este bine s-o amestecăm acum.” Spuse toate astea cu tonul lui cenuşiu, lipsit de viaţă.

Gudin se simţi obligat să comenteze situaţia la un nivel înalt. „Când filozoful Thales din Milet a ajuns odată la sapă de lemn — istorisi el — a cumpărat, după cum scrie Aristotel, toate presele de ulei din Milet, iar apoi a impus pentru folosirea lor preţuri de monopol şi s-a îmbogăţit. El, însă, a făcut-o ca să dovedească că şi filozofii, când vor, pot foarte bine să câştige bani şi că, dacă rămân săraci, o fac de bunăvoie şi numai pentru că au ceva mai bun de făcut decât să alerge după profit.” — „Filozoful dumneavoastră, *monsieur* Gudin — răspunse rece Maigron — era într-o situaţie mai bună decât *monsieur* de Beaumarchais. Nu văd de unde ar putea el obţine banii ca să aconteze măcar nişte prese de ulei.”

Pierre se aşeză şi scrise. „Iată — zise el — cele o sută douăsprezece mii de livre. O poliţă asupra lui *Compagnie*

Industrielle. Şi acum, lasă-mă în pace.” — „V-am mai spus — replică Maigron — că o astfel de soluţie nu este recomandabilă”, şi, cu aerul său calm, rupse poliţa încet şi conştiincios. Căţeaua Caprice mârâi.

„Găsesc, Pierre — opină Gudin — că aţi dat destule dovezi că ştiţi să câştigaţi bani. Aţi putea da liniştit faliment şi să vă ocupaţi câtva timp numai cu scrisul şi politica.” — „Dar poate — se adresă Pierre cu o ironie politicoasă lui Maigron — poate îmi veţi permite să vând casa mea cea veche din rue de Condé, ca să salvez viaţa firmei *Hortalez*?“ — „Niciodată, *monsieur* — răspunse Maigron — nu mi-am permis să mă amestec în chestiunile dumneavoastră personale. Dar aş dori să vă fac atent că această vânzare vă va pricinui nu numai pagube în bani, ci şi supărări.”

Pierre însuşi auzea în gând ţipetele jalnice ale surorii sale Julie, dacă ar fi să părăsească casa cea veche şi să împartă cu Thérèse stăpânirea celei noi. Ţinea însă foarte mult la firma *Hortalez* şi casa din rue de Condé fu vândută.

După cum era de aşteptat, Julie începu să ţipe şi să plângă. „Dacă ar fi apucat asta tatăl nostru! gemea ea. Să mă goneşti din casa în care l-am îngrijit până la moarte!” El căută s-o convingă că în casa cea nouă o va duce mult mai bine. Şi cât de frumos ar fi să locuiască cu toţii laolaltă sub acelaşi acoperiş, şi încă ce acoperiş, unul mare, înalt, construit din cel mai fin material.

Julie reflectă că avea destulă energie ca s-o scoată la capăt cu Thérèse. Iar Pierre, uşuratic şi alintat cum era, avea nevoie de multă îngrijire şi atenţie. Indiferent dacă o să-i placă sau nu Thérèsei, ea, Julie, se va îngriji de Pierre al ei. Se şi vedea gospodărind şi conducând toată casa din strada Saint-Antoine. Pierre avea dreptate, era o casă minunată şi foarte mare. Nu-i va fi prea greu să o îngrădească pe liniştita Thérèse într-un colţ. În sinea ei, Julie cedă. Continuă totuşi să mai bombăne şi să blesteme multă vreme. „Şi ce e mai rău — se indigna ea — este că iar voi avea toată ziua înaintea ochilor portretul acelei persoane, acelei Mesnard care-ţi aduce numai nenorocire.”

Pe lângă numeroşii admiratori ai lui Désirée se aciuase, în ultimele săptămâni, unul a cărui prezenţă o tolerase la început cu un zâmbet, iar apoi cu interes crescând.

Când Toinette insistase să-şi continue repetiţiile pentru teatru, cu toate că era însărcinată, Louis ordonase ca doctorul Lassone să asiste la repetiţii pentru a preveni orice surmenaj. Cu această ocazie, Lassone făcu cunoştinţă cu Désirée şi uită, în societatea ei, cu totul de *mademoiselle* Oliver, pe care i-o răpise Charlot. Nu lipsea de la nici o repetiţie, căuta orice prilej să se afle pe lângă ea şi-i dădea neobosit a înţelege, prin fraze pedante, oarecum desuete, cât de mult îl fermeca.

Doctorul vârstnic o interesa pe Désirée mai mult decât atâţi alţi prieteni ai ei, tineri şi scânteietori. Circulau în Paris multe poveşti despre aroganţa sa, despre aventurile lui amoroase şi cumplita lui lăcomie de bani. Dar ea avea destulă minte ca să-şi dea seama că aceste însuşiri, pe care nici nu se străduia să le ascundă, erau dominate de o inteligenţă superioară. Îi făcea plăcere că acest mare raţionalist lupta zadarnic împotriva farmecului ei. Nu-i displăcea că avea ochii poruncitori, o gură aspră, mâinile mari, osoase, ameninţătoare. Îi făcea plăcere să-l supună pe omul acesta, cu toată învăţătura şi experienţa sa, încât să-l aducă să facă, vrând-nevrând, tot ce-i va cere.

Rece şi fără ruşine, îl interogă despre toate problemele sale, până când el i le destăinui pe rând pe toate, mârâind. Obţinuse rezultate ştiinţifice pe care numai învăţaţii le ştiau preţui, avea titluri şi demnităţi care impuneau marelui public, avea bani. Era lacom şi nu voia să-i scape nimic. Iubea luxul şi risipa şi era zgârcit.

Désirée vedea că nu aşteaptă decât o încurajare ca să-i propună căsătoria. Fără o asemenea încurajare, nici nu ar deschide gura; era prea neîncrezător ca să înfrunte primejdia unui refuz. Când Pierre fu nevoit să-şi vândă casa, Désirée căzu pe gânduri. Dacă ar fi acum *madame* Lassone, ar putea fără îndoială cumpăra casa lui Pierre şi să i-o lase. Dacă s-ar căsători cu Lassone, ar fi ea cea care dă şi totodată ar avea mai puţine obligaţii decât dacă ar accepta cererea unui tânăr adorator aristocrat. Îşi mai zise apoi că, cu Lassone, o putea

uşor scoate la capăt. Pe deasupra, mai era şi bătrân.

Între timp, flota franceză de sub conducerea amiralului d'Estaing obţinuse, în Marea Caraibilor, şi anume lângă La Grenade, o victorie hotărâtoare, iar lui Pierre îi revenea, fără ştirea lui, un rol de seamă în această victorie.

Într-adevăr, la începutul lunii iulie, o flotă a casei *Hortalez*, compusă din douăsprezece vase greu încărcate, sub conducerea vasului de război *l'Orfraye*, ajunsese în marea Caraibilor. Când mareşalul d'Estaing zări frumosul vas, îi porunci de îndată să intre în luptă alături de flota sa, lăsând sărmanele vase comerciale în voia soartei. Şi într-adevăr, *l'Orfraye* luptă cu vitejie, optzeci de ghiulele îl ciuruiseră, catargele îi fuseseră doborâte, căpitanul Montând ucis. Mareşalul d'Estaing personal îi comunică lui Pierre cele întâmplate într-o scrisoare măgulitoare, îl felicită că adusese o atât de mare contribuţie la victoria armelor regelui şi-l asigură că va avea grijă ca interesele sale să nu aibă de suferit.

Pierre era încântat. Privea cu drag macheta galionului *l'Orfraye*. Intuiţia lui se dovedise din nou justă; făcuse bine când cheltuise ultimii bani ca să cumpere vasul. Curajul şi înţelepciunea forţează până în cele din urmă norocul.

Scrise regelui cât e de mândru că vasul şi averea sa putuseră lua parte la pedepsirea încrezutei Anglii. Ministrului Marinei îi scrise că era cuprins de o bucurie cu adevărat copilărească la gândul că englezii, care îl împroşcaseră cu atâtea calomnii, trebuiau acum să relateze în aceleaşi ziare că înfrângerea le fusese în mare măsura pricinuită de unul din vasele sale.

Maurepas îl felicită şi-l întrebă la ce răsplată se aşteaptă. Pierre îi răspunse că ar dori să se aprobe ca memoria primului comandant să fie cinstită printr-un recviem oficial; iar secundul să fie decorat; spera, de asemenea, că acei dintre marinarii săi care se evidenţiaseră în mod deosebit vor fi primiţi în marina regală. „Sunteţi mai ieftin decât credeam", spuse Maurepas. „Iar din partea domnului Necker aştept, bineînţeles — continuă Pierre — ca în rezolvarea cererilor

mele de despăgubire să se arate tot atât de mărinimos cum sunt eu în cazuri asemănătoare.”

Victoria din Indiile Occidentale fu primită cu entuziasm de parizieni, avură loc focuri de artificii şi tot felul de petreceri. Deoarece mareşalul d’Estaing nu era de faţă, îl sărbătoriră pe Pierre Beaumarchais. Nu numai că scrisese cea mai bună comedie de la Moliere încoace, nu numai că liberase America, dar iată că acum vasele sale obţinuseră o victorie hotărâtoare asupra englezilor şi cuceriseră mari bogăţii de la englezi pentru Coroana franceză. Şi din nou, chiar mai des ca înainte, toată Franţa fredona şi cânta cântecelul duios şi războinic a lui Cherubin.

Faţa proaspătă, plină a lui Pierre, fruntea netedă, ochii veseli, inteligenţi, nasul ascuţit, drept, gura voluptoasă şi energică — totul strălucea de viaţă. Se nimerise bine că sculptorul Houdon lucra tocmai acum la bustul său. Bustul reuşi într-adevăr de minune şi Pierre găsi că aşa se şi cuvenea.

Norocul îl purta din nou, ca un val. Despăgubirea pentru *Orfraye* va susţine firma *Hortalez* până la sosirea plăţilor din America; odată tot aveau să vină. Şi Curtea şi oraşul îl răsfăţau ca niciodată.

Doar ceva îi mai lipsea. Ca şi până acum, *Figaro* nu putea fi reprezentat şi asta îl râcâia pe Pierre. Interdicţia nu putea dăinui. Dacă acum, sprijinit de întreg Parisul, va cere permisiunea de a reprezenta comedia, Louis nu se va mai putea împotrivi. Va anihila interdicţia regelui Franţei, aşa cum răsturnase tirania regelui Angliei, iar faima omului de stat şi a soldatului Beaumarchais va fi încununată de faima scriitorului.

Vaudreuil primise cu sentimente amestecate ştirea despre victoria de la La Grenade. Era destul de patriot ca să se bucure de victorie. Dar aştepta de mult, cu o nerăbdare arzătoare, să plece în sfârşit în Bretagne, la armata care se formase acolo pentru invazia Angliei şi a cărei conducere îi fusese încredinţată. Iată însă că victoria aceasta din Indiile Occidentale venea în sprijinul acelor comandanţi de armate şi flote care, în locul unei invazii, recomandau trimiterea unui

corp expediţionar în America. Un lucru era sigur: acum trebuia să mai rămână multă vreme la Versailles şi să se chinuiască să stoarcă de la Louis învoirea pentru invazie.

Într-o astfel de stare de spirit se afla Vaudreuil când Pierre şi Désirée îi vorbiră de *Figaro*. Désirée îl rugase să invite la masă pe protejatul ei, iar Vaudreuil acceptase bucuros, îi surâdea să petreacă câteva din orele neplăcute de aşteptare stând de vorbă cu spiritualul autor. Când Désirée pomeni, pe jumătate glumind, pe jumătate necăjită, de faptul că marchizul va trebui totuşi să părăsească Versailles-ul fără să fi obţinut punerea în scenă a lui *Figaro*, Vaudreuil nu luă aceasta drept o aluzie obraznică la promisiunea neîmplinită. Din contră, îi păru bine. Nu era un mic-burghez şi deci nu era parolist. Dar declarase multora că va pune pe *Figaro* în scenă, tocmai pentru că Louis i-o interzisese; reprezentarea piesei devenise propria sa cauză şi, deoarece era oricum silit să mai rămână zile şi săptămâni la Versailles, nu avea altceva mai bun de făcut decât să impună spectacolul cu *Figaro*, cu *Figaro* al său. Astfel îşi va asigura, înainte de a-şi începe strălucita carieră în Bretagne, o strălucită plecare din Versailles. „Fii fără grijă, Désirée — spuse el — şi dumneata Pierre. Invazia Angliei nu m-a făcut să-l uit pe *Figaro*."

Se duse la Toinette. Se răcise cu totul de ea, semnele sarcinei, mersul greoi, obrazul ei molatic şi umflat îl scârbeau de-a dreptul. Se bucura să plece de lângă ea. Nu mai voia să aibă de-a face cu această femeie care se bucura de copilul ei, al ei şi al grăsunului, ca orice precupeaţă. Nu mai înţelegea cum de se înflăcărase pentru ea un timp.

Dar îşi ascunse cu grijă scârba. Îi declară, pe un ton stăpânit, că îi venea tare greu să plece de lângă ea, apoi adăugă, schimbând pe nesimţite vorba, că nici măcar îndatoririle sale de intendent nu şi le dusese până la capăt. Urmărise s-o facă să intre în istorie ca protectoarea scenei franceze. Dar străbătuse numai o parte a drumului. Tare ar fi dorit ca reprezentaţia cu *Figaro* să aibă loc sub auspiciile ei. Nu reuşise. Izbutise doar să se compromită, căci din pricina ei declarase, mândru şi convins, că comedia va fi jucată.

Toinette răspunse arătând că el ştie doar ce piedici prosteşti stăteau în calea reprezentării comediei. Vaudreuil se sili să pară sentimental şi spuse că, oricum, ar fi fost frumos ca anii petrecuţi împreună să fie încununaţi de o asemenea faptă comună. Nu era sentimental din fire, dar cine ştie dacă se va mai întoarce. „Nu mai vorbi prostii, François" se emoţionă ea, cu buzele tremurânde.

El râse şi spuse uşor: „*Figaro* trebuie jucat. Cred că s-ar putea face o ultimă încercare, nici nu ne-am putea dori un prilej mai bun pentru noul nostru asalt decât victoria lui *Orfraye*. Tot Parisul cere năvalnic ridicarea stupidei interziceri. Fiţi purtătoarea de cuvânt a parizienilor şi grăsunul cu greu va putea să-şi menţină refuzul."

Toinette ascultă cu atenţie. Nu răspunse, dar Vaudreuil era convins că ea se pătrunsese de cuvintele sale şi nu mai vorbi despre *Figaro*. Deveni iar trist şi drăgăstos.

Chiar în aceeaşi zi, Toinette se duse la Louis.

Louis citise cu mândrie burbonică raportul despre victoria de la La Grenade. Înainte de toate îl bucura faptul că victoria aceasta slăbea argumentele acelora care sprijineau invazia în Anglia, căci acum miniştrii şi generalii săi vor voi să grăbească expediţia în America şi deoarece nu se putea risca decât una din cele două mari acţiuni, invazia va trebui amânată pe un timp nedeterminat. Şi dacă gândul ca francezii săi să lupte în America îi era neplăcut, ura de zece ori mai mult ideea invaziei. Războaie adevărate puteau avea loc numai în Europa şi atâta timp cât se putea feri de ciocniri militare serioase, încă nu era război. Primi deci ştirea din La Grenade cu mândrie şi cu mulţumire lăuntrică.

Desigur că şi această bucurie era cumva întunecată de un strop de amărăciune. Îl supăra faptul că galionul cu care faimosul *monsieur* Caron îl trăsese pe sfoară luase atât de strălucit parte la luptă. Citi cu supărare în raportul poliţiei că romanţa din *Figaro* era pe cale să devină un fel de imn naţional, că trupele cântau la plecarea pe front textul lui Beaumarchais şi circula zvonul că marinarii de pe *Orfraye* ar fi murit cu acest cântec pe buze.

Totuşi, micile neplăceri nu-i diminuau decât prea puţin mulţumirea. Când Toinette îşi făcu apariţia, îl găsi vesel şi bine dispus. Cercetă cu un zâmbet satisfăcut semnele sarcinii ei, îi spuse mulţumit că a şi început să se cunoască şi o mângâie cu stângăcie. La care ea îl asigură că nici nu se putea simţi mai bine. Desigur că era puţin întristată din pricina plecării apropiate a unuia din prietenii ei preferaţi, intendentul Vaudreuil. Louis răspunse rece că, după câte îşi amintea, ea însăşi ceruse stăruitor comanda pentru Vaudreuil. Ea ripostă că atunci când era vorba de interesele Franţei, nu se arăta zgârcită nici faţă de prietenii ei cei mai buni. De altfel, îi satisfăcuse lui Vaudreuil ultima lui cerere şi speră că Louis n-o va împiedica să-şi îndeplinească făgăduinţa. Marchizul dorea să-şi încheie activitatea sa de intendent cu reprezentarea lui *Figaro*.

Louis tăcu posomorât. „Iar se agaţă şi trag de mine — medita el — la fel ca înainte de alianţă. Şi aşa cum, inutil, m-am împotrivit atunci lui Franklin, tot aşa de fără noimă este şi rezistenţa mea faţă de Caron. Am spus *niciodată* şi, faţă de mine însumi, m-am bucurat de acest *niciodată* şi eram mândru de el. Dar poate încă de pe atunci am ştiut, în sinea mea, că tot se va face. Sunt orbi cu toţii, îşi sapă singuri groapa şi eu nu-i pot împiedica!”

„Vaudreuil — mai adăugă între timp Toinette — nu este singurul care o doreşte. Flota domnului de Beaumarchais a câştigat o victorie atât de glorioasă şi tot Parisul ar dori să-i vadă acum piesa.” Louis fornăi mânios. „Apoi asta e, spuse el. Dacă ar fi vorba numai de o reprezentaţie la Versailles, nu mi-aş face griji; domnilor şi doamnelor mele nu are ce să le strice. Dar parizienii nu trebuie să vadă această piesă necuviincioasă. Am ştiut eu de ce am spus atunci: *Niciodată*.” Se silea să vorbească hotărât.

Toinette se îmbufnă. „Poate că aţi mai auzit — zise ea — că femeile însărcinate au toanele lor. Dacă nu li se face pe voie, poate să le strice, doctorul Lassone o să vă confirme aceasta. Nu e bine, Louis, să pui soarta *dauphin*-ului în joc. Mi-am pus în cap să fac această ultimă bucurie lui Vaudreuil.”

După un timp, Louis spuse, slab şi furios: „Şi unde vrea să joace comedia, domnul intendent al dumitale? Iar la palatul meu *Menus Plaisirs*? Sau poate la *Trianon*?" O privi provocator. „Nu! Nu, se grăbi ea să răspundă. În cadru foarte restrâns, numai pentru cei mai intimi. Cred că la *Gennevilliers*."

Louis şedea cu fruntea încreţită de atâta încordare. „Dar ascultă, Toinette — spuse el apoi — n-ar fi deloc potrivit, ar fi cu totul necuviincios ca regina Franţei să asiste la această comedie, după ce eu am declarat de mai multe ori *niciodată*!" — „Dacă nu doriţi, n-am să mă duc, spuse Toinette şi apoi întrebă de-a dreptul: Atunci Vaudreuil poate să joace?" — „Ei da, ei bine", zise Louis.

Dar o îngrădi de îndată: „Cu condiţia să se şteargă din comedie toate pasajele necuviincioase, şi cu condiţia să fie jucată o singură dată şi anume la *Gennevilliers* şi numai pentru prietenii cei mai intimi ai marchizului de Vaudreuil, şi cu condiţia ca dumneavoastră, *madame*, să nu asistaţi la reprezentaţie, şi cu condiţia ca după aceea să nu mai fie vorba de acest *Figaro*." „De acord", spuse Toinette.

Şi, dulce şi zâmbitoare, adăugă: „Ştiam, dragul meu Louis, că veţi îndeplini dorinţele mamei fiului dumneavoastră."

Ziua spectacolului fu tare călduroasă. În micul teatru din *Gennevilliers*, acelaşi în care, la timpul său, Désirée jucase în faţa lui Franklin şi a Toinettei, pe băiatul lui Tell, era o zăpuşeală înăbuşitoare, căci sala era înţesată de lume care se îmbulzea pretutindeni, la intrări şi pe coridoare.

Până acum, Pierre acceptase fără împotrivire ca unii aristocraţi să-l invite fără ai săi, de astă dată ceruse însă ca Thérèse şi prietenul său Gudin să asiste la reprezentaţie. Şedeau în una din micile loje, în văzul tuturor. Cu obrazul mare vioi, cu gura arcuită şi cu sprâncenele înalte semeţe, pline de o calmă aşteptare, cu luciul mat, smead al pieptului şi umerilor ieşind la iveală din rochia simplă albastră, Thérèse stârnea interesul în această societate, în care toţi se cunoşteau între ei, dar puţini o cunoşteau pe Thérèse. Se şoptea: „Asta e doamna de Beaumarchais" şi mulţi îşi amintiră miraţi: „Figaro

e însurat”.

Désirée, îmbrăcată în costumul ei de paj, cercetă din nou de după cortină publicul. În sfârşit reuşise, în ciuda lui Charlot şi a lui Louis, o a doua oară n-au să i-l mai poată răpi pe Cherubin, în ultima clipă, împreună cu rodul tuturor şireteniilor şi umilinţelor ei.

O văzu pe Thérèse în loja. Pierre stătea la spatele ei şi se apleca spre ea. Era ciudat, şi întrucâtva ridicol, că Pierre al ei care, cu tot idealismul său, era atât de cinic, nu iubea în adâncul inimii decât pe această Thérèse. Ţinea la ea cu devotamentul unui câine mare, fidel. Ea, Désirée, îl ajutase să-şi descătuşeze talentul, să poată întruchipa şi da glas sentimentelor năvalnice ale băiatului Cherubin, dar aceste sentimente nu-i erau hărăzite ei, ci tocmai femeii din lojă.

Se auzi bătaia tradiţională în podea, cortina se dădu în lături, Préville-Figaro, pe scenă, măsură şi zise: „nouăsprezece cu douăzeci şi şase”.

Pierre şedea şi asculta, se simţea ca în vis şi totodată foarte treaz. Se juca *Figaro*. Se juca într-adevăr *Ziua cea de pomină* sau *Nunta lui Figaro*. Înalta aristocraţie franceză se mai întrunise odată ca să vadă piesa sa cea îndrăzneaţă, dar intervenise, furios, regele. Acum învinsese el, Pierre; Louis Bourbon se dovedise neputincios, cu toată mânia lui, iar toţi prinţii, ducii, conţii şi marchizii veniseră a doua oară. Acum Suzanne spunea prima ei replică plină de haz şi ei râdeau, un râs prelung şi vesel. Da, *Figaro* se juca într-adevăr. Cuvintele le erau aruncate în obraz, aşa cum visase, şi ei le ascultau şi le răbdau. Nu le-ar fi acceptat de la nimeni altul. Pe el îl rugau să le spună, îl implorau; căci trebuiau să recunoască că nimeni altul n-o putea face aşa de uşor şi de elegant; că azi în Franţa nimeni altul nu vorbea de pe scenă cu atâta haz. Iar el şedea în lojă cu frumoasa, iubita sa soţie, pe scenă vorbea şi juca prietena sa atât de admirată, atât de sclipitor de inteligentă, iar marii seniori ai Franţei cu doamnele lor ascultau.

Dacă seniorii şi doamnele lor veniseră doar cu gândul să-l sfideze râzând pe rege, care voia să le interzică o glumă, îşi uitară repede gândul şi se lăsară, fără rezerve, încântaţi de

graţia şi bogăţia piesei. Aveau gust, aveau pricepere, aveau simţ pentru teatru. Se bucurau de impertinenţa inteligentă a lui Figaro-Préville, de eleganţa nobilă, niţeluş cam morbidă, a lui Almaviva-Molés şi erau uimiţi, mişcaţi de Désirée Mesnard. N-ar fi crezut-o în stare să fie atât de naturală, fermecătoare şi înduioşătoare în rolul băieţandrului îndrăgostit.

Chiar şi romanţa pe care fiecare o auzise de o sută de ori avea ceva proaspăt, nemaiîntâlnit, aşa cum răsuna pe scenă din gura lui Désirée Mesnard.

La parter, unde nu mai erau decât locuri în picioare, stătea înghesuit doctorul Lassone şi, oricât de tânăr se simţea nu era în nici un caz bine pentru un om de vârsta lui să se supună unor asemenea încordări fizice şi intelectuale. O vedea pe Désirée, vedea şi simţea cum toţi bărbaţii din sală o doreau, după cum şi cele mai multe femei îl doreau pe băietanul Cherubin, şi respira greu. Îşi zicea: „Este o prostie, dar am să mă căsătoresc cu ea. Ea nu iubeşte decât pe fleacul acesta de Caron, chiar şi vanitosul de Vaudreuil are mai multă trecere decât mine. O să mă înşele în toate direcţiile rozei vânturilor, o să mă înjosească, o să-mi mănânce toţi banii. Este o prostie nemaipomenită s-o iau de nevastă, dar e ultima prostie pe care o pot face şi e o prostie care merită să fie făcută.”

Vaudreuil era şi el subjugat de vraja ce o învăluia pe Désirée. Ea era a lui. Totul era al lui. Pentru Vaudreuil era o seară reuşită, care făcea legătura unui trecut strălucit cu un viitor şi mai glorios. Pe punctul de a părăsi Versailles-ul, îl vedea cu ochi prietenoşi. Tot ce fusese frumos şi viu la Curte se concentrase acum pentru el în această singură seară. Cu ajutorul protejatului său, Pierre, crease această piesă, apoi smulsese grăsunului aprobarea pentru spectacol şi acum dăruia poporului francez această comedie, după cum Ludovic al paisprezecelea dăruise francezilor comediile lui Moliere. Omul care gândise şi redactase aceste fraze scânteietoare era al lui, după cum ale lui erau şi femeia care îi cucerea acum pe toţi de pe scenă şi regina care domnea peste toate. Dar farmecul stătea în asta: nici nu-i păsa de ele, lăsa totul baltă şi pleca.

Într-una din loji se afla Maurepas. Pentru că aranjase reprezentarea comediei bufonului său de casă, sau cel puţin o aprobase, se socotea progresist şi se bucura de hazul impertinent al piesei. Dar o dată, şi anume la cuvintele: „Care este arta curteanului? a primi, a lua, a cere” — îi trecu pe neaşteptate prin minte că toţi cei ce se adunaseră acolo şi se veseleau tăiau din nou la craca pe care şedeau şi un timp simţi ceva neplăcut în stomac. Apoi îşi zise că, atât cât mai avea el de trăit, mai ţine şi craca, iar în restul serii nimic nu-i mai întunecă plăcerea încântătorului spectacol.

Ceilalţi, toată marea aristocraţie a Franţei, păreau neatinşi de îndoielile care îl încercaseră o clipă pe Maurepas. Râdeau şi se desfătau când îşi vedeau adevărata lor întruchipare, lipsa lor de seriozitate, manierele lor alese, deşertăciunea impertinentă şi goliciunea capetelor şi inimilor lor. Cel mai mult impresionau frazele nepronunţate pe care Pierre le înlocuise atât de nostim prin pauze şi gesturi pline de înţeles; căci mulţi dintre cei de faţă cunoşteau cuvintele tăiate. Aplaudau şi strigau: „Bis, bis” şi zece, douăzeci, o sută de voci pronunţau frazele tăiate. Entuziasmul creştea, ovaţiile marilor domni şi doamne întreceau toate aşteptările. Îi mulţumeau lui Figaro cu aplauze răsunătoare că le spunea în faţă ceea ce erau.

Câţiva scriitori şi filozofi avuseseră cinstea să asiste la reprezentaţie şi, în pauze, îşi formulau părerile pe care întreg Parisul avea să le repete a doua zi. E într-adevăr o comedie enciclopedică, decretă Chamfort. Deosebit de entuziasmat se dovedi baronul Grimm. Temutul critic atacase cu răutăcioasă ironie primele piese ale lui Pierre. Dar văzu acum cât de sincer entuziasmat era publicul acesta atât de influent şi hotărî să ajungă la concluzia că greşise, recunoscându-şi greşeala în cuvinte meşteşugite. Piesa, declară el, era un tablou îndrăzneţ şi spiritual al năravurilor şi concepţiilor clasei stăpânitoare, zugrăvit de un om care ştie să-şi potrivească culorile şi să mânuiască penelul ca nimeni altul. În piesă nu era vorba decât de lupta pentru o noapte de dragoste şi totuşi această piesă devenea oglinda întregii epoci; era deci,

necesarmente, opera unui geniu.

Actorii se temuseră că partea a doua a lungii comedii ar putea să obosească publicul capricios. Dar, cu toată căldura din sală, spectatorii rămaseră vioi şi receptivi, ca la început. Urmăreau cu încordare toate peripeţiile întortocheate ale acţiunii şi înţeleseră, gustară fiecare aluzie, oricât de subtilă.

Acum veni ultimul act cu monologul cel mare. În jurul acestui monolog se iscaseră multe îndoieli şi discuţii în timpul repetiţiilor. Nu se debitase încă niciodată un monolog atât de lung pe scena franceză. Se mai putea impune unor spectatori obosiţi de aproape trei ore de haz, intrigă şi acţiune, un asemenea monolog? Îndată se va vedea, îndată se va hotărî dacă publicul acceptă lungile cugetări sau dacă îndrăzneaţă încercare nu duce totuşi comedia la eşec.

Figaro se plimba nervos pe sub castani. Ba se aşeza în faţă, pe o bancă şi vorbea către publicul din sală, ba se ridica şi alerga de colo până colo gesticulând, plin de temperament, apoi iar se aşeza în faţă şi medita. Vorbea, vorbea, vorbea. Dar uite, spectatorii rămâneau încordaţi, nu tuşeau şi nu făceau zgomot, urmăreau atent salturile şi întortocherile celui mai lung monolog ce fusese vreodată prezentat pe scena franceză.

Désirée stătea în culise. Purta uniforma ei de ofiţer şi ştia cât de provocatoare şi atrăgătoare era, dar uită acest lucru. Aştepta frazele minunate care aveau să încheie în curând monologul şi prin care Figaro-Pierre vorbea despre viaţa lui mai bine decât ar fi putut s-o facă cei ce-l invidiau şi cei care îi luau apărarea. Veni şi rândul frazelor acestea.

„Iar eu îmi urmez drumul”, spuse Figaro-Préville. Îndrăznea s-o spună aproape în şoaptă şi totuşi, după patru ore de căldură şi de atenţie încordată, lumea asculta cu suflarea tăiată; „Iar eu îmi urmez drumul; când am păşit pe acest drum, n-am ştiut cum îl voi părăsi şi nici n-a fost din voia mea. Dar câtă vreme merg pe acest drum, îl presar cu atâtea flori cât îmi permite umorul meu. Eu spun: umorul meu şi nu ştiu măcar dacă este al meu, după cum tot nu ştiu ce este de fapt acest eu, cu care mă aflu înzestrat; ciudat amestec, din multe cele. Acum un sărman nerod, un mic animal uşuratic,

un flăcău ahtiat după plăceri. Azi domn, mâine slugă, cum se nimereşte. Îngâmfat din vanitate, harnic de nevoie, leneş cu voluptate, chiar şi orator la caz de pericol, poet pentru recreaţie, muzicant de ocazie, amant nestatornic. Pe toate le-am gustat, pe toate le-am făcut, de toate m-am folosit, de toate m-am bucurat."

Apoi piesa luă sfârşit. Printre strofele obraznice ale vodevilului, peste baletul final, creşteau valurile de aplauze, înecând muzica şi versurile. Actorii salutau. Se aplauda spre ei, se aplauda în sus spre loja autorului. Şi el salută de mai multe ori, dar nu ca alţi autori, cu o indiferenţă prefăcută; el îşi arăta bucuria nestăvilită.

Désirée era mândră. Dobândise prin viclenie şi artă această victorie pentru Pierre al ei. Observă însă, cu un mic surâs ironic şi amar, că Pierre, deşi o aplauda pe ea şi pe ceilalţi actori, în mijlocul entuziasmului general, se apleca într-una în jos către Thérèse, cu o duioşie pe care şi ţinea s-o sublinieze.

Mai târziu, în cabina lui Désirée, Vaudreuil îi spuse lui Pierre: „O făcurăm, dragul meu. Iar mâine plec în Bretagne şi învinq Anglia."

Cei aproape patru sute de americani, ţinuţi prizonieri la Londra în condiţii mizerabile, îi adresau plângeri stăruitoare doctorului Franklin. Delegaţii hotărâră să le trimită bani şi alte ajutoare. Omul care primea această misiune destul de periculoasă trebuia să fie de încredere şi foarte dibaci. Franklin avea de propus doi candidaţi. Experienţă personală nu făcuse cu dânşii, dar în favoarea lor vorbeau recomandaţiile unor oameni onorabili şi fizionomiile lor. Arthur Lee, însă, recomandă un domn pe care îl cunoştea de ani de zile, un oarecare Mr. Digges, om de afaceri din Maryland; cu violenţa lui obişnuită şi întunecată declară că garantează pentru cinstea şi priceperea acestui domn. Doctorul îl găsea pe Mr. Digges dezagreabil; vorbea mult şi cam mieros, avea şi o privire piezişă.

Când, în timpul unei consfătuiri a celor trei delegaţi, Arthur Lee insistă pentru numirea domnului Digges, pe faţa lui

Franklin se putu citi dezaprobarea. „Ce aveţi de obiectat împotriva domnului Digges?” întrebă Mr. Adams. „Nu-mi place”, răspunse simplu Franklin. „Garantez pentru el”, repetă Arthur Lee. Mr. Adams era drept. Deoarece Arthur Lee garantase pentru Mr. Digges şi doctorul Franklin nu avea nimic de obiectat împotriva lui decât impresia puţin favorabilă pe care i-o făcea, votă şi el pentru Mr. Digges şi îl trimiseră la Londra.

Franklin ştia de mult că Mr. Adams nu-l simpatiza, dar mai ştia că se silea să fie obiectiv şi drept. Cu atât mai neplăcut îl surprinsese faptul acesta, când trebui să constate că atmosfera otrăvită a perioadei de aşteptare îl împinsese chiar şi pe un John Adams la mârşăvii.

Pe cale ocolită, şi anume prin secretarul său de la Motte, află că Mr. Adams se exprimase deosebit de neprietenos despre el faţă de *monsieur* Marbois, unul din secretarii lui Vergennes. Mr. Adams glumise cu amărăciune despre faptul că Parisul admira în doctorul Franklin pe marele legislator al Americii. Toată Europa credea că Franklin făurise revoluţia americană cu electricitatea sa. Ce prostie! Nici măcar constituţia, de altminteri mizerabilă, a patriei sale Pennsylvania n-o făcuse singur. Se vorbise şi de copiii, săi nelegitimi; Mr. Adams afirmase că marile sale defecte nu trebuiau trecute cu vederea de dragul meritelor sale extraordinare ca scriitor, gânditor şi savant.

Oricât cunoştea Franklin slăbiciunea omenească, la un asemenea gest din partea lui John Adams nu se aşteptase. Îl supăra şi îl durea că un delegat al Congresului, un om onorabil, defăimase în aşa fel pe un coleg, faţă de un înalt funcţionar francez.

Dorea să scape de ceilalţi. Se prevenea singur împotriva unor speranţe deşarte; dar oare, nu intervenea ambasadorul francez de dincolo în favoarea sa? Şi în sinea lui spera să fie numit unicul plenipotenţiar.

Dar umbra fiului întunecă speranţele sale.

În ultimele luni, William se purtase într-adevăr liniştit, fusese eliberat în cadrul unui schimb de prizonieri şi

transportat pe teritoriu englez. Acum şedea la New York, prezida o asociaţie de „americani loiali”, dădea sfaturi funcţionarilor şi ofiţerilor englezi şi afirma, în cuvântări pompoase, că majoritatea locuitorilor coloniilor nu erau corupţi şi păstrau neclintită credinţă maiestăţii-sale britanice. De fapt, vorbăria asta era deopotrivă de ineficace şi de inutilă. Dar, din păcate, aşa cum se şi aşteptase Franklin, ziarele engleze preamăreau flecăreala lui William în articole pompoase şi opuneau fidelitatea fiului perfidiei tatălui răsculat. Desigur că aceste articole engleze erau binevenite duşmanilor săi din Philadelphia şi desigur că, acum, mulţi nu vor vedea în el pe omul care a ajutat să se încheie alianţa cu Franţa, ci numai pe tatăl trădătorului. Aveau deci şi argumente noi împotriva lui, iar Congresul un nou pretext ca să-şi amâne hotărârea.

Tânărul William şi de la Motte înjurau cu cuvinte tari încetineala criminală a Congresului. Franklin însă nu manifesta decât o blândă ironie; supărarea şi nerăbdarea şi le ascunsese în adâncul sufletului.

Stătea întins în cadă, iar tinerii şedeau pe capacul de lemn, plini de amărăciune că nici vasul din ajun nu adusese veşti de la Congres. Iar el, bătrânul, puse să i se mai toarne apă caldă şi le istorisi povestea iepurelui şi a broaştei ţestoase.

Iepuraşul îşi rupse un picior şi îi spuse prietenei sale, broasca: „Te rog, fugi până la doctor şi adu-mi ceva ierburi de leac”. Broasca ţestoasă primi. Iepuraşul avea dureri şi aştepta. Aşteptă mult. În sfârşit, a doua zi către seară sosi şi broasca. „N-ai putut să te duci mai repede până la doctor?” se văieta iepuraşul. „Apoi, dacă mă iei aşa — răspunse broasca ţestoasă — nici nu mă mai duc.”

În mijlocul tuturor aşteptărilor şi neplăcerilor, Franklin avu o mare bucurie: micul Benjamin Bach se întoarse şi — rectorul internatului din Geneva nu minţise — se dezvoltase minunat. Doctorul ascultă cu plăcere cât de frumos şi de curgător vorbea franceza; băiatul avea o minte ageră şi o judecată sănătoasă, nu era nici obraznic, nici precoce. Îşi manifesta interesul pentru talentele de tipograf ale lui Franklin şi îşi

însuşea repede ce i se arăta. Doamna Helvétius îndrăgi de îndată băiatul şi sublinia într-una, cu multă gălăgie, cât de tare semăna nepotul cu bunicul.

Micul Benjamin îi amintea lui Franklin de fiul său cel mai drag, Francis, care murise la patru ani. Trecuseră patruzeci şi doi de ani de atunci. Doctorul glumea adesea despre orbirea părinţilor faţă de copii, dar micul său Franky fusese într-adevăr un băiat deosebit de frumos, atât de deştept şi de plăcut la vedere, cu buclele sale blonde şi ochii săi mari, într-adevăr un copil cum rar se vedea.

Nu se întâmpla des ca Franklin să viseze; de fapt, nu avea decât două vise care se repetau într-una. În unul din ele, îşi impunea să nu asude, ca ceilalţi să nu-i ghicească teama, dar era îmbrăcat în costumul său gros albastru, de Manchester, şi şedea lângă un foc de care nu se putea îndepărta şi cu toate că se silea din răsputeri să nu asude, îl treceau sudorile din ce în ce mai tare. În celălalt vis, îl sălta pe micuţul său Franky deasupra capului, băieţelul râdea şi ţipa şi era neobişnuit de uşor, iar el, tatăl, se bucura că era atât de uşor. Copilul devenea tot mai uşor şi deodată nu mai era, şi Franklin stătea şi privea în aer, zăpăcit şi încremenit.

În ultimele săptămâni, poate din cauza prezenţei nepotului său Benjamin, visul al doilea îi revenea des şi n-ar fi putut spune dacă se bucura sau se temea de el. Şi peste zi se gândea adesea la fiul său Franky.

Se gândea adesea şi la mama lui Franky, la Deborah, răposata lui soţie.

O vedea lămurit înaintea ochilor. Stătea în faţa lui şi îl privea cu un zâmbet mândru, dar stânjenit, pe obrazul gras, rotund, alb-trandafiriu. Îl chemase la micul dejun şi deodată văzu că laptele său fumegă într-o ceaşcă de porţelan, cu o lingură de argint alături. Până atunci mâncase cu o lingură de cositor, dintr-o ceaşcă de pământ de doi pence. Ea cumpărase lucrurile acelea scumpe fără ştirea lui. Costaseră douăzeci şi trei de şilingi şi, deoarece el cam bombănea, ea îi spuse că nu vede de ce bărbatul ei nu ar avea o lingură de argint şi o ceaşcă de porţelan, ca şi vecinii lor. Era voinică şi puţin cam

ţărănoasă, desigur, dar ce femeie arătoasă şi hotărâtă! Şi în definitiv, cine se pricepea mai bine decât ea să-i satisfacă multele lui dorinţe mărunte? Cât de mândru fusese pe atunci, pe timpul boicotului mărfurilor englezeşti, când era îmbrăcat de sus până jos numai în lână şi bumbac lucrate de mâna ei. Şi cât de bine mai ştia ea să se târguiască şi să se tocmească, atunci când cumpăra zdrenţe pentru fabrica lui de hârtie. El vorbea adesea despre economii, dar de felul lui nu era strângător, să nu fi ţinut ea strâns banii, el i-ar fi risipit mereu.

Ar fi fost bine să aibă pe lângă el pe cineva ca Deborah. *Monsieur* Finck era un bucătar priceput, dar el, Franklin, îşi putea închipui o gospodărie mai bine pusă la punct. Viaţa fără femei nu-şi avea rostul. O simţea la şaptezeci şi doi de ani, tot aşa cum o simţise la şaptesprezece. Instinctul acesta e sădit în om şi dacă în unele clipe îl socoteşti înjositor, apoi clipele acelea sunt înşelătoare. Îşi aminti zâmbind de glumele bune, deocheate, prin care îşi arăta câteodată bucuria de viaţă şi de virilitatea sa, de pildă scrisoarea ceea fără perdea, scrisă în latină, voit sucită, a lui Thomas a Kempis. Eseul său despre motivele pentru care o amantă mai vârstnică este mai potrivită decât una mai tânără, îşi avea de asemenea logica şi meritele sale. El nu credea în dragostea romantică şi, mai puţin încă, în cea platonică.

Un bărbat singuratic este o fiinţă neisprăvită; este asemeni unei jumătăţi de foarfecă. Franklin se simţea obosit şi singur. Dar dacă avea să fie rechemat în patrie, într-o patrie unde trecea drept curvar, ipocrit şi om fără credinţă, oare nu se va simţi acolo şi mai singur?

În Franţa era iubit şi respectat. Tinerii începuseră să lucreze la o a treia mapă groasă, în care adunaseră imnurile de laudă în versuri şi proză, precum şi desenele panegirice. Voia să rămână acolo şi era bine să-şi caute motive din timp, pentru cazul că Congresul nu l-ar mai ţine.

Seara o petrecu la Auteuil, la *madame* Helvétius. Se simţea mai bine la masa ei îmbelşugată şi neîngrijit pusă decât acasă la el. Aici, lumea se interesa cu drag de nevoile, slăbiciunile şi

dorinţele sale. Pe când celorlalţi oaspeţi li se aduse friptură de viţel, lui i se servi o mâncare gustoasă din carne tocată de găină, care se potrivea cu dinţii săi rari, sensibili. Iar fructele şi cozonacul fură însoţite de frişcă, aşa cum îi plăcea lui, groasă, dulce, vârtoasă.

După masă, domnişoarele Helvétius cântară cântecele sale scoţiene preferate, abaţii făcură glume plăcute, el povesti câteva anecdote şi fiecare se simţi împăcat cu sine însuşi şi cu ceilalţi.

Mai târziu, în cursul serii, stătu de vorbă cu *madame* Helvétius lângă gura focului, singuri, aşa ca de obicei. Ea şedea într-un fotoliu care abia o încăpea, o doamnă la peste cincizeci de ani, albă şi trandafirie, neîngrijit fardată, cu părul blond neglijent vopsit. Dar pentru doctor mai era încă învăluită de vestita ei splendoare din trecut. Trăncănea într-una, mulţumită şi sigură de efectul ce-l făcea, glasul ei puternic, vesel, felul ei impulsiv, întreaga ei fire şi purtare îi pricinuiau o mulţumire lăuntrică. Era o îmbinare minunată a ceea ce preţuise la Deborah a sa, cea casnică şi ceea ce îi plăcea la *madame* Brillon, rafinata parizianã.

Fără să-i pese de piciorul care îl durea, se sculă, trecu în spatele fotoliului ei şi se aplecă niţel peste spetează. Se gândi o clipă, pe jumătate înveselit, pe jumătate stânjenit, că el şi *madame* Helvétius, ea cu căţeluşul în poală, el aplecat asupra ei, ar putea întruchipa un grup asemănător cu cele din multele gravuri galante ce atârnau pe pereţi.

„Ce ar fi, Marie-Félicité — zise el deodată — dacă ne-am căsători puţin?”

Ea ridică ochii, fără să-şi ascundă uimirea. „Vorbiţi serios?” întrebă ea. Franklin, căutându-şi cu greu cuvintele franţuzeşti, răspunse: „Dacă nu vreţi, nu vorbesc serios; dacă vreţi, este serios”.

Ea tăcu, mângâind mecanic căţeluşul din poală, obrazul mare, fardat, deveni deodată ciudat de visător. El cercetă braţul ei frumos, plin, mâna micuţă, care tot mai părea, de copil şi prinse a vorbi despre situaţia sa, încet, obiectiv, şi contrar obiceiului său, aproape, ruşinat. „Dacă, după cum e

posibil — spuse el — voi fi în curând rechemat din postul meu, am să fiu la grea cumpănă. Să mă întorc la Philadelphia? Să părăsesc o ţară unde am găsit atâta înţelegere, o atmosferă atât de plăcută, atâtea care îmi încălzesc sufletul? Să părăsesc ţara în care trăieşti dumneata, Marie-Félicité? Cu un singur mic da din partea dumitale, problema mea ar fi rezolvată."

Ea îndepărtă binişor căţelul din poală şi se ridică. Cu o sfială care o făcea să pară mult mai tânără, zâmbind şi vizibil adânc mişcată, arătă spre unul din multele portrete ale lui Claude-Adrien Helvétius al ei.

Mai vioi de cum vorbea de obicei, Franklin zise: „Soţul dumitale, amicul meu Helvétius, era un om mare. El e cel mai în măsură să înţeleagă de ce doresc să trăiesc alături de dumneata. El ar încuviinţa asta cu întreaga sa filozofie. Şi nu mi-ai spus-o chiar dumneata, Marie-Félicité, că în ceasul din urmă te-a îndemnat să te bucuri de viaţă?" Tot zâmbind, ea răspunse fără să-l privească: „Continuă, spune tot ce ai de spus, iubite şi onorate mare om. Te ascult cu mare plăcere."

Atunci îi aminti în cuvinte uşoare, galante, înţelepte, că iubeau aceleaşi lucruri, aceiaşi oameni, acelaşi fel de a fi. Puţin nerăbdător, se opri şi se plânse: „Acum îmi pare mai rău ca oricând de franceza mea greoaie. Aş dori să-ţi spun toate acestea cu cuvinte mult mai potrivite, mai puţin stângace." „Franceza dumitale nu e deloc rea, răspunse ea. *Madame* Brillon a dumitale te-a învăţat o franceză destul de bună", şi, plină de şovăială, zâmbind mai larg, silabisind cu plăcere, îi spuse pentru prima oară pe nume: „Benjamin". Dar până acum nimeni nu-l numise astfel în franceză şi-i veni greu să înţeleagă. În schimb, faţa ei şi chiar atitudinea ei spuneau mai mult decât cuvintele. Crezu că o cucerise. Mişcat şi oarecum grav, duse mâna ei la gură.

Inima femeii începu să bată mai tare, la gândul că putuse fermeca pe omul pe care prietenii ei îl preţuiau cel mai mult dintre cei vii. „Toate astea sună minunat, dragă prietene — spuse ea — şi recunosc că îmi fac nespus de multă plăcere. Dar ştiu prea bine, stimate vulpoi bătrân, că dumneata te pricepi, mi-ai spus-o adesea, să-ţi potriveşti astfel vorbele

încât să le intri celorlalţi în voie, fără să fii obligat să minţi într-adevăr. De aceea trebuie să cântăresc totul bine şi trebuie să-mi laşi timp de gândire.”

Se duse la prietenul ei Turgot şi îi povesti de cererea lui Franklin; „Asta e una din glumele lui”, zise Turgot de îndată, hotărât şi potrivnic. „Dar nu, Jacques-Robert, zise însufleţit *madame* Helvétius. A spus-o serios de tot.” Turgot îşi aminti cum ea îl respinsese pe el, prima dată când era tânăr şi fără bani, a doua oară când ajunsese bogat şi vestit. Înflăcăratul şi sensibilul domn mai suferea şi acum la amintirea acestor refuzuri. „Şi ce i-ai răspuns?” întrebă el şi chipul frumos, brăzdat de riduri adânci, i se întunecă şi mai mult. „I-am cerut timp de gândire”, spuse ea. „Cum? strigă el furios. Nu i-ai dat imediat cu ceva în cap? Timp de gândire? Ai înnebunit?” — „Devii imediat aşa de grosolan, Jacques-Robert! protestă ea copilăros. O cerere în căsătorie din partea doctorului Franklin e doar un lucru de cinste şi atrăgător.” — „O cinste, ceva atrăgător? izbucni el. O lipsă de bun simţ, o nebunie, ceva cu totul fără rost. Şi dacă ar veni un altul, Brown sau Smith, care să arate ca el, cu astfel de pretenţii, un domn oarecare, ai râde pur şi simplu.” — „Dar el nu e un domn Brown — răspunse ea — el este doctorul Franklin.”

Turgot alerga furios prin odaie. „Când te aud cum vorbeşti — zise el — nu înţeleg cum se face că uneori încerc să discut serios cu dumneata. Oare nu vezi singură cât de absurd este să-ţi pierzi măcar o singură clipă cu o astfel de cerere? Dar, încheie el cu amărăciune, te laşi orbită de bani şi de glorie.” — „Asta să n-o spui, Jacques-Robert, răspunse ea. Cu toate prejudecăţile dumitale, nu poţi nega că Claude-Adrien al meu nu era numai bogat şi celebru, dar înainte de toate era omul cel mai încântător din Franţa.”

El tăcu o clipă, apoi răspunse: „Şi totuşi, aşa este. Pentru că ai fost măritată întâi cu omul pe care l-ai socotit cel mai vestit filozof al lumii, vrei să te măriţi acum cu cel mai vestit om politic. Dar deschide ochii odată, Marie-Félicité. Lipsa dumitale de judecată şi pofta dumitale copilăroasă după zarvă şi strălucire are să-ţi strice amurgul vieţii.” Şedea în faţa lui,

durdulie, abătută şi încă tânără. „Tare mă temeam — recunoscu ea — că n-o să meargă. Dar aş dori atât de mult să trăiesc alături de el. Explică-mi, te rog, Jacques-Robert, de ce este o prostie?”

„Îl stimez pe Franklin, îl iubesc şi mi-e prieten, spuse el gânditor. Ce coincidenţă nenorocită; nu e prima dată când trebuie să spun nu în chestiuni care îi stau la inimă. El nu, dar mulţi alţii mi-o iau încă şi astăzi în nume de rău că n-am dat bani pentru americani. Dar nu-i puteam da... se înflăcără el, America trebuia...” — „Asta mi-ai mai spus-o de multe ori”, încercă ea să-l readucă la subiect. El amuţi. Apoi, cu o răbdare forţată, îi vorbi ca unui copil: „Dacă te măriţi cu el, va trebui să-ţi schimbi întregul fel de viaţă. Te-ai gândit la asta?” „Dar pentru ce? întrebă ea consternată. Iubeşte aceiaşi oameni ca şi mine, acelaşi fel de viaţă.” — „Ambasadorul american — o lămuri el — chiar dacă pune atât de puţin preţ pe demnitate, ca Franklin, nu poate invita la el acasă multă lume la care dumneata ţii şi trebuie să primească multă lume pe care dumneata nu vrei s-o vezi. Va trebui să renunţi la mulţi şi la multe, Marie-Félicité. Va trebui să te întrebi la tot pasul, şi să-l întrebi pe el, dacă ceea ce faci se cade sau nu. Unei doamne atât de voluntare ca dumneata nu-i va veni uşor ca salonul ei să se transforme în agentură europeană a Statelor Unite.” Ea rămase pe gânduri. „Poate că doctorul va fi rechemat, spuse ea plină de speranţă. Şi dacă funcţiunea sa va sta într-adevăr în calea înclinaţiilor noastre, poate să se retragă şi de bună voie.” — „Ce tot trăncăneşti! o apostrofă el. Crezi că un Franklin, pus în situaţia de a alege între dumneata şi America, va şovăi o singură clipă? Cine a trecut de şaptezeci de ani nu mai este romantic. Iar Benjamin Franklin nu a fost nici în cea mai fragedă tinereţe atât de tânăr încât să-şi sacrifice viaţa pentru o femeie.”

Ea tăcu îmbufnată, dar vizibil impresionată. El continuă să caute a o convinge: „Chiar şi Helvétius al dumitale — spuse el — ar fi condamnat foarte sever o asemenea căsătorie din motive de logică elementară şi probabil că şi Franklin regretă acum ce ţi-a spus aseară. Afară doar dacă nu l-ai înţeles în

general greşit şi totul nu a fost decât una din glumele sale afurisite.”

Întoarsă la Auteuil, *madame* Helvétius se plimbă printre portretele lui Helvétius al ei, care fusese tot atât de înţelept, pe cât fusese de dornic de viaţă, lucru pe care trebuia să-l recunoască chiar şi Jacques-Robert. Doctorul Franklin, Benjamin, semăna mult cu el; i-ar fi plăcut să trăiască alături de el. Dar ea şi Claude-Adrien fuseseră tineri şi nu le fusese greu să se adapteze unul altuia. Doctorul Franklin trecea drept un om care, cu toată blândeţea lui, ştia până la urmă să-şi impună voinţa. Se gândea că „ambasadorul american” o va ruga uneori ba un lucru, ba altul care să nu-i fie pe plac. Se opri în faţa oglinzii. Se simţea tânără. Dar era ea destul de tânără, destul de maleabilă ca să se mai adapteze altuia? Erau mulţi ani de când nu mai făcea decât ceea ce îi plăcea. Îl respinsese pe furtunosul Jacques-Robert, tocmai de teamă să nu-şi piardă independenţa. Benjamin era mai puţin furtunos, dar nu mai puţin voluntar şi încăpăţânat. Suspină.

Se aşeză la masa de scris. Scrise lui Benjamin o scrisoare serioasă pe un ton glumeţ. „Dacă cineva — scrise ea — ar putea s-o facă să şovăie în hotărârea luată de a rămâne singură în amintirea soţului iubit, atunci acesta n-ar putea fi decât Benjamin Franklin. Dar hotărârea ei era neclintită, rezista chiar şi unei asemenea ispite.” Plânse puţin, împături scrisoarea, o sigilă şi o trimise.

Şi Franklin se gândise între timp în fel şi chip asupra avantajelor şi dezavantajelor unei căsătorii cu Marie-Félicité. O vedea în faţa ochilor durdulie, plăcută la vedere, cu mult mai atrăgătoare decât acele doamne cam despuiate, dar totuşi severe, care obişnuiau să-i aţină calea cu tot felul de ghirlande pe gravurile festive, pentru a-l încununa. Apoi se gândi iar cât de voluntară era şi cât de gălăgioasă şi că va avea cu mult mai puţine ore de lectură şi meditaţie tihnită decât până acum. Dar îşi aminti din nou cum stătuse în faţa lui, copilăroasă şi îmbujorată, spunându-i pe numele lui de botez. „Benjamin”, gândi el pe franţuzeşte, pronunţat „Benjamain”, cum îşi şi văzuse uneori scris numele. Chiar şi amintirea atitudinii şi a

vocii ei era „cât se poate de atrăgătoare”. Apoi gândi că Marie-Félicité, plină de temperament, va voi să se amestece cu mult mai multă insistenţă în treburile sale decât pe vremuri Debsy a lui. Căsătoria avea avantaje şi dezavantaje şi, oricare va fi hotărârea lui *madame* Helvétius, o va primi ca un filozof şi se va bucura de avantajele ei.

Şi aşa şi făcu când primi scrisoarea. Era mulţumit că râvnise la această căsătorie, era mulţumit că fusese ferit de ea.

Scrisoarea îi plăcu mult. Observă numeroasele greşeli de gramatică şi de ortografie şi se gândi că şi aceasta era o trăsătură comună între *madame* Helvétius şi Deborah a sa. Era de asemenea măgulit că după cum se vedea îi venise greu să refuze. Totul se aranjase iarăşi de minune şi se bucură de viitoarea întâlnire. La urma-urmelor, era mai plăcut s-o vadă de două sau de trei ori pe săptămână decât să o aibă şapte zile de-a rândul lângă el, în celelalte zile n-avea decât să se mulţumească cu onorabilele doamne alegorice de pe gravuri.

Îi răspunse tot în scris.

„Hotărârea dumitale, scumpa mea, de a rămâne singură pentru tot restul vieţii, în amintirea iubitului dumitale soţ, m-a mişcat adânc şi m-a ţinut treaz cea mai mare parte a nopţii. Când, în sfârşit, am adormit, am avut un vis. Se făcea că murisem şi că mă aflam în paradis. Întrebat dacă doresc să văd anumite personalităţi, am răspuns că mi-e dor de filozofi. «Doi locuiesc aci alături; trăiesc în bună vecinătate Şi sunt buni prieteni.» — «Cine sunt?» — «Socrate şi Helvétius.» — «Îi admir pe amândoi. Dar aş dori să-l văd mai întâi pe Helvétius. Franţuzeşte ştiu puţin, dar greceşte deloc.»

Helvétius mă primi foarte prietenos. Mă întrebă de o mie de lucruri, de mersul războiului, cum stă Franţa cu religia, cu libertatea şi cu guvernul. «Şi de iubita dumitale prietenă, de *madame* Helvétius — zisei eu — nu mă întrebi? Te iubeşte peste măsură! Am fost tocmai la dânsa.» — «Vai — spuse el — îmi aminteşti de fericirea mea trecută. Mulţi ani nu m-am putut gândi decât la ea, dar în cele din urmă m-am consolat şi am luat altă soţie, cea care îi seamănă cel mai mult dintre cele ce le-am găsit aici. Desigur, nu e tot atât de frumoasă, dar are

inteligenţă şi umor şi singura ei preocupare este să-mi fie agreabilă. A plecat tocmai să aducă nectarul şi ambrozia cea mai fină pentru deseară. Rămâi cu noi la masă şi ai să vezi!» — «Fosta dumitale soţie — replicai eu — este mai credincioasă decât dumneata. I s-au făcut mai multe cereri ademenitoare în căsătorie, dar le-a respins pe toate. Eu însumi, ţi-o mărturisesc sincer, am fost îndrăgostit nebuneşte de ea!» — «Îmi pare rău de dumneata din toată inima — zise el — este o femeie bună şi merită toată dragostea».

Pe când stăteam astfel de vorbă, sosi noua *madame* Helvétius cu nectarul şi închipuieşte-ţi uimirea mea: era vechea mea tovarăşă de viaţă americană, Mrs. Franklin. Protestai de îndată. Dar ea spuse rece: «Ţi-am fost o prietenă bună timp de patruzeci şi nouă de ani şi patru luni, aproape o jumătate de veac. Asta trebuie să-ţi fie de ajuns. Acum am încheiat aci o nouă legătură, pe vecie.»

Foarte supărat de acest refuz din partea Eurydicei mele, părăsii imediat umbrele nerecunoscătoare, întorcându-mă în lumea asta bună, pentru a te revedea pe dumneata şi soarele. Iată-mă aci, doamnă, hai să ne răzbunăm."

Franklin îşi reciti scrisoarea, zâmbi, râse: „*vive la bagatelle*" şi fu şi mai convins: era bine că o ceruse de nevastă şi era foarte bine că ea îl refuzase.

Seara se duse în vizită la *madame* Brillon. Era bine dispus şi ideea că, în calitate de soţ al lui *madame* Helvétius, nu ar fi putut desigur veni atât de des la drăguţa sa profesoară de franceză, îi întări şi mai mult buna dispoziţie.

Madame Brillon îşi comandase baia pentru ora zece, dar se aflau în toiul discuţiei şi nu-l lăsă să plece. Mai şezu încă vreo două ore pe capacul de lemn al căzii ei, trăncănind despre toate cele.

Imediat după reprezentaţia lui *Figaro*, Vaudreuil plecase pe coastă pentru a prelua comanda armatei de invazie. Găsi trupele într-o stare de spirit foarte proastă, demoralizate de lunga aşteptare. „Nu ne e frică de moarte, ne-ar place să ne batem, dar nu suportăm plictiseala", i se văietară ofiţerii în

mii de feluri.

Vaudreuil voia să smulgă regelui ordinul de atac. Uneori trimitea în aceeaşi zi doi curieri la Versailles. Dar nici violentului, energicului Vaudreuil nu-i merse mai bine ca înaintaşului său, bătrânului, liniştitului Marquis de Castries. Versailles-ul găsea mii de pretexte să amâne atacul, se referea la necesitatea de a pune la punct corpul expediţionar maritim, amintea de un nou proiect de a trimite o armată în Senegal. Vaudreuil înjura, ameninţa, implora. Fără folos. Domnii abili de la Paris şi Versailles îl lăsau să se istovească. Şedea în Bretagne, n-avea decât să-şi tocească degetele scriind.

Ofiţerii, ca să scape de această plictiseală enervantă, ucigătoare, provocau scandaluri tot mai turbate. Jucau pe mize mai mari decât la Versailles, se organizau tot felul de orgii, tribunalele aveau de lucru. Vaudreuil participa rar la aceste petreceri. Se mutase într-o casă de ţară în apropiere de Brest. Acolo lucra, cu ofiţerii săi cei mai buni, la planurile de invazie şi scornea mereu schimbări în regulamentul de instrucţie, pentru a ocupa trupa.

Într-o amiază de vară târzie, primi la locuinţa sa de la ţară vestea că, în drum spre Brest, vase franceze fuseseră surprinse de o flotă engleză şi că se dăduse o mare bătălie. Vasele franceze scăpaseră de superioritatea forţelor engleze şi aveau să sosească în curând la Brest. În mod deosebit se evidenţiase fregata *La Suiveillante* care scufundase vasul englez de luptă *Quebec*.

Cu ajutorul valetului său Baptiste şi a unei ordonanţe, Vaudreuil îmbrăcă imediat uniforma de gală şi se aruncă pe cal că să ajungă cât mai repede la Brest, să-i întâmpine pe eroii mării. Călări o jumătate de oră în goana mare dar, ajuns la Brest, putu cu greu răzbate prin străzile în pantă şi întortocheate. Emoţia domnea pretutindeni, se povesteau minunăţii despre faptele de arme ale vaselor franceze, toată lumea, trupele şi populaţia, alergau spre port.

În sfârşit, ajunse pe chei. Se opri acolo, dominând de pe cal mulţimea şi cercetă zarea în căutarea vaselor. Era o vreme înăbuşitoare, calul şi călăreţul asudau grozav. Se spunea că *La*

Surveillante ar fi aruncat în aer vasul englez, dar că luase de asemenea foc, iar căpitanul său, cavalerul de Couedic, ar fi grav rănit.

În depărtare se zărea acum vasul *La Surveillante*, care înainta încet, înconjurat de fum. Vase auxiliare se pregătiră să-i vină în ajutor. Cât de încet mergeau toate chiar şi aici. Vaudreuil nu mai voia să aştepte, voia să întâmpine flota victorioasă care-i dădea speranţe noi. Unul din vasele auxiliare era pe punctul de a porni. Vaudreuil se apropie călare de vas şi privi în jur să vadă cui şi-ar putea încredinţa calul. Nu-i plăcea să descalece. Îşi aminti de frumoasa statuie ecvestră a unchiului său, mareşalul Vaudreuil. Îşi aminti cum deunăzi Gabrielle îi şoptise, pe când se afla la vânătoare cu grăsunul: „Pe cal arăţi ca Marte însuşi". Socotea că e nemilităresc să-i întâmpine pe învingători altfel decât călare şi urcă călare pe vas. Poporul strigă: „Trăiască Vaudreuil!"

Aerul era greu, înăbuşitor şi nemişcat. Vasul auxiliar se apropia încet de *La Surveillante* care, mare şi greoi în norul său de fum, nu părea să se apropie. Vaudreuil, tot călare, privea în zare. Din depărtare se auzi o detunătură grea, calul, care încă de la început fusese neliniştit, se ridică în două picioare. Vaudreuil îl forţă să se liniştească. Arăta eroic, măreţ, şi le stătea în drum tuturor. Întoarse capul şi privi spre nord-vest, spre coasta Angliei. Acum, după această victorie, grăsunul nu-i mai putea frâna marea acţiune. Va invada Anglia în fruntea armatei sale.

Se auzi bubuitura unei noi explozii, de astă dată mult mai apropiată. Cu un salt neaşteptat, calul se aruncă în mare.

Se făcură multe presupuneri după aceea despre cum s-a putut îneca Vaudreuil, care era un bun înotător. Fusese stânjenit de cizmele de călărie şi stofa grea a uniformei de gală? Îl lovise copita calului ce se zbătea în apă? Marinarii care săriseră de îndată după dânsul nu-l putură salva: pălăria şi mănuşa lui plutiră un timp deasupra apei, pe când *La Surveillante* se apropia încet, învăluită în flăcări.

Ştirea despre ciudatul sfârşit al marchizului de Vaudreuil stârni uimire la Paris şi Versailles. Cu puţin înainte, un alt

ofiţer francez de seamă, generalul de Coudray, pierise într-un accident asemănător. Fusese angajat pentru America de Silas Deane şi se prezentase Congresului din Philadelphia care-i confirmase numirea; după aceea, în drum spre marele cartier, refuzase să coboare de pe cal la traversarea fluviului Schuylkill, calul sărise de pe bac şi el se înecase.

Când Vaudreuil înlocuise la comandă pe bătrânul general Castries, mulţi speraseră că acum Franţa se va hotărî şi va ataca în sfârşit duşmanul ereditar; sfârşitul ridicol al mândrului bărbat şi al speranţelor lor îi înmărmuri.

Pierre era întristat. Printre îngâmfaţii pe care îi cunoştea, deşi Vaudreuil fusese cel mai îngâmfat, totuşi ţinuse la el. Îi făcuse plăcere să-şi râdă de contele Almaviva, dar totodată îl înzestrase şi cu multă strălucire, şi aceasta din convingere. Îi părea sincer rău după iubitul şi nesuferitul, admiratul şi dispreţuitul său prieten Vaudreuil.

Rămase uimit de indiferenţa cu care Désirée primi evenimentul. Se tulbură doar o clipă, atunci când îi aduse vestea. Apoi spuse: „Tot nu s-ar fi ales nimic din invazia lui, şi vorbi despre el fără emoţie: Pentru un mare aristocrat, era un om destul de drăguţ, mai puţin prost decât ceilalţi, dar şi mai închipuit. Ca amant, nu era un om agreabil; parcă-ţi făcea o favoare. A murit la timp. Îşi îndeplinise menirea; *Figaro* a fost jucat, iar el continuă să trăiască în Almaviva.”

Clica mov se simţea orfană. Prinţul Charles, care nu punea nimic la inimă, era foarte abătut. Pierduse un prieten cum nu va mai găsi altul. François Vaudreuil fusese pentru el întruchiparea modei, a galanteriei, a adevăratului fel de viaţă aristocratic; fusese omul al cărui sfat putea fi urmat orbeşte. De acum înainte el, prinţul Charles, va avea să întruchipeze, singur şi fără îndreptar, aristocraţia Franţei şi felul de viaţă aristocratic.

Gabrielle Polignac era distrusă. Cam moale din fire, nu se aprindea uşor. Dar acest François reuşise s-o trezească, obrazul lui frumos, sălbatic, eleganţa trupului său, mişcărilor lui, felul său de a vorbi, umorul său plin de superioritate, întreaga sa virilitate îngrijită, mirosul său, simpla sa prezenţă

o fascinaseră. Cât timp era Vaudreuil pe lume, ştiuse şi ea ce este dragostea. Plânse mult, tăcut, fără sfârşit. Soţul ei, Jules Polignac, o înţelese. „E o pierdere grea pentru noi”, spuse el, şi chiar simţea asta.

Trebuia rezolvată o problemă grea. Cum să i se aducă la cunoştinţă Toinettei ştirea năprasnică, fără să-i facă vreun rău. Diane Polignac se consultă cu doctorul Lassone. Se temea ca durerea Gabriellei, atât de legată de mort, să n-o impresioneze şi mai mult pe Toinette, dacă ea i-ar aduce ştirea. Lassone se gândi. Avu o idee. Ce ar fi dacă s-ar încredinţa lui *mademoiselle* Mesnard acest rol? Era destul de apropiată de Toinette, fără a face totuşi parte din cercul intimilor, era mai bine să primească vestea prin *mademoiselle* Mesnard decât printr-un străin sau printr-o întâmplare.

Doctorul Lassone personal o rugă pe Désirée, în numele prietenilor reginei să-i anunţe Toinettei cumplita veste. Misiunea o atrăgea pe Désirée. Aproape că se bucura să comunice Toinettei moartea prietenului comun. O legătură ciudată se crease între Toinette, între ea, Désirée, contesa Polignac şi răposatul. Se dovedea că însuşi doctorul Lassone făcea parte din cercul acesta; trăgea şi el consecinţe foarte personale din moartea lui Vaudreuil. Presupunea că Désirée fusese tare legată de Vaudreuil şi că, o dată cu el, pierise principala piedică din calea dorinţelor sale. Nici nu isprăvi bine să-i mulţumească pentru serviciul ce avea să-l facă clicii mov, că îi şi oferi, cu un amestec de gravitate, sfială şi umor, mâna sa bătrână.

Désirée se aştepta la acest gest, ştia că el îl va face odată, dar faptul că tocmai sfârşitul caraghios a lui Vaudreuil îi dăduse acest prilej, o făcu aproape să râdă. Se stăpâni însă, făcu pe mirata, emoţionata şi ceru timp de gândire. „Timp de gândire? Cât timp?” întrebă Lassone. „Dacă mă zoreşti, dragul meu, mă obligi, din păcate, să spun nu.” — „Nu te zoresc”, se grăbi Lassone s-o asigure. Când Désirée îi comunică sfârşitul lui Vaudreuil, Toinette păli. „Înspăimântător — spuse ea — îngrozitor.” Dar Désirée, deprinsă să ghicească sentimentele celorlalţi, îşi dădu seama că Toinette era cu mult mai puţin

impresionată decât se temuse clica mov. Ba i se păru că Toinette simţea chiar o oarecare uşurare.

Aşa şi era. Moartea eroică a lui François o mâhnise într-adevăr adânc pe Toinette, dar în sinea ei, fără să şi-o mărturisească, mulţumea providenţei divine. Fusese hotărâtă să-i cedeze lui François, după cum îi făgăduise. Îşi spusese că o infidelitate conjugală faţă de Louis, cel moale şi bleg, ar fi un păcat mai mic decât o promisiune nerespectată care l-ar împinge la desperare şi poate la sinucidere pe acest strălucit soldat şi cavaler. Dar dumnezeu o scăpase din acest cumplit conflict al datoriilor şi o ferise pe ea, mama *dauphin*-ului, să devină adulteră. Totuşi, era o mare jale. Îşi aminti de excitarea fierbinte ce o cuprindea când Vaudreuil o strângea atât de plăcut, atât de îndrăzneţ în braţe şi o podidiră lacrimile.

„Cât de îngrozitor, comentă ea cu glas tare. Ce sfârşit curajos, eroic, ce mult am pierdut cu toţii, ce comandant, ce cavaler, ce artist. Nu găseşti şi dumneata, Désirée?” — „Desigur, *madame*”, spuse sec Désirée. Toinette hotărî: „Trebuie să i se facă o înmormântare oficială. Mă duc imediat la Louis.”

Şi Louis văzu în moartea lui Vaudreuil manifestarea voinţei divine.

Desigur că pacea ruşinoasă din şaizeci şi trei trebuia anulată şi conflictul american era o ocazie potrivită pentru aceasta. Dar nu purta nici o ură vărului său din Saint-James şi socotea necuviincios să se năpustească asupra lui năvălind în Anglia. I se părea mai cavaleresc să continue cearta pe alte continente. Pe de altă parte, nu se cădea ca regele Franţei să spună pur şi simplu nu, când generalii săi îi cereau insistent să ordone o debarcare în Anglia. Acum Vaudreuil, cel mai înfocat partizan al invaziei, căzuse în mare şi o dată cu el şi planurile lui. Acum vor trimite treptat corpul expediţionar în America şi trupele adunate pe coastele de nord vor fi trimise în Africa, în Senegal şi ambele expediţii vor reduce în mod decent Imperiul Britanic la justele sale proporţii.

Şi Louis îşi făcuse griji gândindu-se cum avea să primească

Toinette vestea morţii prietenului ei; când o văzu venind acum, fără să arate o îndurerare exagerată, răsuflă liniştit. „Faptul că Vaudreuil îşi găsise o moarte atât de eroică în expediţia împotriva Angliei, expediţie visată din totdeauna de el, e o mângâiere totuşi”, spusese regina. Louis gândi în sinea lui: „Cine l-a pus să se urce călare pe vas?” Dar se feri să-şi spună gândul cu glas tare. Din contră, o mângâie pe Toinette şi spuse: „Da, păcat de Vaudreuil al nostru”.

Apoi Toinette îşi exprimă părerea că, desigur, îi va acorda răposatului ordinul *Cordon Bleu*{79} şi o înmormântare oficială. Louis găsi că asta ar fi exagerat, ba chiar ridicol; dar nu voi s-o enerveze pe îndoliată şi răspunse: „Da, *madame*. E o propunere bună, *madame*.”

Înmormântarea avu loc cu toată pompa pe care o putea oferi Versailles-ul. Luară parte Curtea, toţi miniştrii şi ambasadorii. Multe femei plânseră nespus şi Gabrielle Polignac vădi mai multă durere decât o permitea buna-cuviinţă. Prinţul Charles nu se putu stăpâni să nu aibă o înfăţişare îndurerată, iar obrazul lui Jules Polignac era scăldat în lacrimi.

Maurepas şi Franklin se salutară cuviincios şi trist, aşa cum o cerea ocazia. Maurepas făcuse însă o epigramă la adresa mortului şi Franklin un epitaf, ambele creaţii trecuseră în şoaptă din gură în gură, iar Maurepas găsea versurile sale mai bune decât proza lui Franklin. Cei doi domni îşi clipiră unul altuia într-o complicitate discretă şi aproape veselă.

Când *Orfraye* fusese rechiziţionat de mareşalul d’Estaing, avusese sub paza sa zece vase. După ce îşi pierduseră nava însoţitoare, toate aceste zece vase căzuseră în mâinile englezilor. Părerea unanimă era că firma *Hortalez* avea dreptul la despăgubiri din partea statului pentru pierderea suferită, dar nu domnea deloc înţelegere asupra mărimii acesteia. Câteva corăbii descărcaseră o parte din încărcătura lor în Indiile de Vest şi nici *Orfraye* n-ar fi putut însoţi pe fiecare din ele în tot lungul drumului. Cu asemenea argumente îl purtau pe Pierre cu vorba funcţionarii Ministerului de Finanţe.

Pierre bănuia că în dosul neîncetatelor tărăgăneli se ascunde un ordin de sus. Când îl întrebă direct pe Maurepas, acesta răspunse zâmbind că îi mai spusese odată, cu ocazia plăcutei întâlniri de la *Redoute chinoise*, că nemulţumise Coroana prin larma nepotrivită pe care o făcuse; nu trebuie deci să se mire dacă Coroana nu zvârlea acum cu bani după el.

În sfârşit, se constitui o comisie de trei perceptori generali, care să stabilească cât de mari erau pagubele şi drepturile firmei *Hortalez*. Domnii nu se grăbeau. Cereau scripte ce trebuiau aduse din Indiile Occidentale sau chiar din America, puneau noi întrebări, la care de asemenea nu se putea răspunde decât prin informaţii culese din Indiile Occidentale sau din America. Era de prevăzut că, în asemenea condiţii, comisia va avea nevoie de luni, poate de ani, ca să ajungă la o hotărâre. Pierre ceru un acont. Dar Ministerul de Finanţe al regelui Franţei se situă pe acelaşi punct de vedere cu Congresul din Philadelphia: cât timp nu era fixată valoarea totală a drepturilor sale, nu se plătea nimic. În cele din urmă, Vergennes îi acordă un avans ridicol de o sută cincizeci de mii de livre.

Inamici ascunşi începuseră să informeze oraşul de toate amănuntele dificultăţilor întâmpinate de Pierre. Creditorii zoreau fără milă. Firma *Hortalez* se târa cu greu de pe o zi pe alta. Maigron ceru urgent o întrevedere cu Pierre. Pierre se eschivă. Maigron se înfiinţă în casa din strada Saint-Antoine şi impuse să fie primit.

Îi explică pentru a douăzecea oară lui Pierre că încă de la început pompoasa firmă *Hortalez* nu se putuse menţine decât pentru că Pierre o alimentase cu sume mari luate de la celelalte afaceri ale sale. De aceea şi aceste întreprinderi, de altminteri serioase şi rentabile, lucrau acum în deficit. Firma *Hortalez* devenea tot mai mult un abces care cuprindea treptat toate întreprinderile lui Pierre. „Este un idealism nebunesc — declară Maigron cu cuvinte neobişnuit de tari — să continuaţi a livra pentru cei de peste Ocean, care nici nu se gândesc să plătească. Fiţi mai cugetat, *monsieur*. Abandonaţi firma

Hortalez. Permiteţi-mi să anunţ falimentul firmei *Hortalez*.”

Pierre însuşi îşi fixase un termen. Voise să menţină firma *Hortalez* până la 1 septembrie. Dacă până atunci nici Congresul din Philadelphia, nici regele Franţei nu-i vărsau o sumă mai mare, se dădea bătut. 1 septembrie trecuse. Nu mai avea ce replica celor expuse de credinciosul şi devotatul lui Maigron. Făcuse o mare greşeală băgând atâţia bani în firmă, a continua să o menţină era de-a dreptul o nebunie. „Permiteţi-mi să anunţ falimentul”, insistă Maigron, calm şi stăruitor ca de obicei.

Cu o sforţare uriaşă, Pierre răspunse, privind în altă parte: „Vreau să mă gândesc până mâine”.

Maigron se cutremură. Crezuse că Pierre va spune ca de obicei nu şi îl va ocări. Pentru prima oară, în anii lungi de colaborare, şeful sclipitor, întotdeauna bine dispus, pierduse încrederea în steaua sa. Pe faţa impasibilă a lui Maigron trecu un fior, se juca nervos cu creionul. „Se vor aranja toate, *monsieur*”, îngăimă el.

Dar Pierre îşi pierduse cumpătul. „Fii deştept! îl îndemnă el cu o ironie şi o desperare care sfâşiau inima celuilalt. Nu există nimeni altul la Paris, căruia un mare om de afaceri să-i poată încredinţa cu mai multă linişte afacerile sale ca dumitale. Ştiu că ţi se fac oferte din toate părţile. Du-te la *Compagnie des Indes*. Du-te la Lenormant. Părăseşte corabia mea, care nu mai are nici pânze, nici catarg. Oriunde te-ai duce, o să-ţi fie mai bine. Îţi mulţumesc, Maigron. Cată-ţi un stăpân mai deştept.”

Maigron îl privi supărat. „Nu vorbiţi prostii”, zise el şi plecă.

Rămas singur, Pierre şezu un timp cu capul rezemat în mâini, la minunatul său birou, cel făcut de meşterul Lalonde, cel mai frumos birou din ţară. Căţeaua Caprice se gudura pe lângă el, dar nu o luă în seamă. Se simţea obosit şi vlăguit ca niciodată. Ştia că din clipa în care nu mai era convins că toată lumea era a lui, era pierdut. Îşi văzu chipul în oglindă şi, pentru prima dată, fu conştient că nu mai era tânăr. „Mă scufund — îşi zise el — mă scufund, m-am şi înecat.”

Sosi Gudin. Se sperie când îşi văzu prietenul. „Dar, pentru Dumnezeu, ce s-a întâmplat?" întrebă el. Având faţă de cine să-şi verse desperarea, Pierre se învioră. „Nimic deosebit, răspunse el cu o ironie rece. Cineva a adus lumii un imens serviciu, drept care lumea îl aruncă la gunoi." — „Desigur că asta este ceva obişnuit — replică istoricul Gudin — şi nu ne-ar ajunge timpul dacă am voi să înşirăm numele tuturor celor astfel nedreptăţiţi, de la Demostene şi Pericle până la Voltaire şi la dumneavoastră. Dar ce v-au făcut iar, Pierre?" — „Sunt falit", răspunse acesta. Gudin era dezamăgit. „Dar asta aţi fost din totdeauna." — „Da, dar acum sunt cu adevărat, se înflăcără Pierre. Nu am o centimă. Scaunul pe care stau, inelul din deget nu-mi aparţin. Sunt sărac ca un şoarece de biserică."

Gudin nu înţelegea prea bine. Un om de afaceri azi poate fi sus, mâine jos, asta era caracteristica profesiunii. Motivul care-l zguduise astăzi atât de adânc pe prietenul totdeauna optimist trebuia să fie un altul, un motiv moral. Fără îndoială că aceşti americani josnici îi dăduseră o nouă lovitură. Faţa lui Gudin exprimă compătimire.

Cu aceeaşi tăcută, rece amărăciune, Pierre continuă: „Am făcut câte ceva pentru America, sau poate mă înşel? *Ferragus*, *Eugénie*, *Thérèse*, *Heureux*, *Mercure* au dus arme în America, arme şi material care m-au costat şase milioane de livre, sau poate am visat? Pentru statele Virginia, New-Hampshire, North Carolina, am mai trimis un transport în valoare de trei milioane, ori poate că mi-o închipui doar? Iar *Orfraye* a participat la lupta de la La Grenade sau şi asta este o iluzie? Şi care e răsplata mea? Mi se ia acoperişul de deasupra capului."

Cu toată compasiunea sa, Gudin era mulţumit că, martor al unei mari scene istorice, avea să adauge o nouă pagină minunată lucrării sale *Însemnări asupra vieţii şi părerilor lui Caron de Beaumarchais*. Spuse cu căldură: „Aţi făcut ca libertatea să mai existe pe pământ. Asta nu o poate nimeni tăgădui. Asta e istorie. Aveţi în sipetul dumneavoastră valoroasa scrisoare de recunoştinţă a Congresului şi chiar invidiosul, veninosul Tacit Gibbon, a recunoscut, fără voie, meritele dumneavoastră. Aţi salvat libertatea", încheie el,

grav. „Iar eu mă duc pe copcă”, răspunse Pierre.

Apoi însă, cu o schimbare bruscă, faţa lui deveni din nou cea veche, vioaie, blând-mucalită. „Să nu ne mai necăjim, dragul meu Philippe, spuse el. Cu ce se alege omul pe lumea asta? Poţi doar să râzi sau să desperi. Hai să râdem.”

Dar după ce Gudin plecă, nu mai râse. Scoase din sipet documentele acelea, mărturiile mândre ale faptelor sale, sentinţa tribunalului care îl absolvise de „blam”, scrisoarea de mulţumire a Congresului, manuscrisele *Memoriilor*, al *Bărbierului*, al lui *Figaro*. Dar nici vederea documentelor nu-l putea mângâia. Avea acum patruzeci şi opt de ani şi cea mai mare parte din viaţă ostenise şi muncise mai mult în folosul altora decât în al său propriu, iar acum se afla din nou în faţa unei prăbuşiri totale. Desigur că putea dovedi în mod convingător că prăbuşirea era provocată exclusiv din vina aliaţilor, a Statelor Unite. Dar chiar dacă istoria avea să recunoască aceasta, el trăia printre contemporani şi gândul la onorurile pe care i le va da posteritatea nu îndulcea ruşinea ce trebuia s-o îndure în prezent. Căci falimentul firmei *Hortalez* va fi legat de formalităţi umilitoare, din nou va fi nevoit să suporte un „blam”. Domnii cei mari îl vor bate pe umăr şi se vor distra, la *lever*-ul său nu va mai veni nimeni, iar Charlot, când îi va oferi din milă o masă aleasă, va clătina din capul său mare şi îi va aminti cu zâmbetul său răutăcios: „Nu te-am prevenit?”

A doua zi dimineaţa, Maigron veni şi aduse completate formularele ce trebuiau iscălite pentru declararea falimentului. Pierre pusese mâna pe pană, când Maigron spuse: „Trebuie să vă mai raportez o convorbire pe care am avut-o astă-noapte cu *monsieur* Brunelet, îl ştiţi, Brunelet care lucrează uneori ca om de paie al marchizului d’Aubespine.” Pierre puse imediat pana deoparte. „Puteţi obţine bani de la dânsul?” întrebă el, înviorându-se. „Ar fi dispus — îl informă Maigron — să accepte o ipotecă pe casa din rue Saint-Antoine.”

Pierre era dezamăgit. Se mai făcuseră încercări de ipotecare a casei, dar nu se obţinuseră decât oferte la preţuri mici şi

riscante. „Asta nu ne va ajuta mult”, spuse el. „Domnul Brunelet — raportă şovăind Maigron — ar fi dispus să dea şase sute de mii de livre.” „Şase sute de mii? se bucură Pietre. S-a făcut.”

„Aşteptaţi, îl potoli Maigron. Propunerea este suspectă. *Monsieur* Brunelet vrea să împrumute banii numai pe două luni. Şi tot conţinutul casei este cuprins în ipotecă, mobilierul, obiectele de artă, totul. E clar: *monsieur* Brunelet şi patronul său din umbră speră să pună mâna pe casă.” — „În două luni — zise furtunos Pierre — voi avea de trei ori pe atâţia bani, din America, din drepturile de despăgubire. Două luni, şaizeci de zile, şaizeci şi una de zile, şi mai stai la îndoială? Eşti o momâie, Maigron. Devotat la culme, dar o momâie. Aş primi ipoteca de ar fi şi pe o singură lună.”

Ipoteca fu primită. Din cele şase sute de mii de livre, Pierre trimise de îndată douăzeci şi cinci de mii sculptorului Houdon, ca onorar.

Louis vizită expoziţia de la Salon. Condus de artiştii Greuze şi Duplessis, se uită la tablouri şi sculpturi, în mijlocul unei mulţimi respectuoase. Nu prea era amator de artă, dar subiectul multor lucrări îi stârni interesul. Erau scene de gen ale artiştilor săi din Sevres, care îi făcură o reală plăcere. Pe un tablou al lui Pourrat, o femeie bătrână cădea pe şosea din vârful unei căruţe tare încărcate cu de-ale gospodăriei. „Biata bătrână”, se înveseli Louis, şi râsul lui de surugiu făcu să tremure pânza tabloului. Îl interesară de asemenea anumite peisaje, şi din mulţimea cunoştinţelor sale de geografie, instrui pe artiştii ce-l conduceau asupra numărului populaţiei din ţinuturile acelea sau asupra comerţului şi industriei ce se dezvoltau acolo.

Ajunseră într-un mic cabinet în care nu se aflau decât trei busturi. „Iar aici — lămuri *monsieur* Greuze — se găseşte ceea ce a creat în anul acesta Praxitele al nostru, *monsieur* Houdon.” *Monsieur* Houdon aştepta modest, în fund.

Louis privi şi se întunecă. Aici se aflau, într-un mic semicerc, impasibil, dăltuiţi în marmură albă, cei trei pe care-i

ura cel mai mult dintre toţi oamenii din lume: Voltaire, Franklin, Beaumarchais. Şi cei trei nu arătau deloc ca eretici şi răzvrătiţi, ci din contră, arătau demni şi virtuoşi, ar fi putut fi luaţi drept eroi ai antichităţii. Din ochii scânteietori ai lui Voltaire ţâşnea o bunătate şăgalnică, capul lui Franklin era plin de simplitate şi înţelepciune, obrazul lui Beaumarchais arăta umor şi o inteligenţă superioară şi binevoitoare. Louis fornăi zgomotos. Ca să-şi ascundă ciuda, se apropie mult de busturi şi le privi clipind ca un miop.

Tăcerea sa devenea jenantă. „*Monsieur* Houdon al nostru — îl lăudă *monsieur* Greuze — este primul om din lume care a reuşit să dea viaţă ochilor de piatră.” Şi Duplessis, cu sfiiciunea sa ţărănească, prinse curaj şi zise: „Da, sire, acum cel mai mare dintre artiştii regatului dumneavoastră a sculptat chipul celor trei mari scriitori pe care i-a adăpostit capitala dumneavoastră”.

Declaraţiile acestea îl stârniră şi mai mult pe Louis. Dar trebuia să se stăpânească, trebuia să spună ceva. „Ştiu — se adresă el către Houdon — sunteţi un artist minunat. Şi eu am fost foarte mulţumit de bustul meu. Şi n-aţi avut nevoie de multe şedinţe. Ei da, ei bine”, zise el şi se întoarse să-şi continue vizita.

În timpul drumului de întoarcere, rămase cufundat în gânduri rele. Când cel mai mare artist al timpului, Praxitele al său, îşi alegea drept modele capetele cele mai de seamă, le găsea pe acestea trei. „Cei trei mari artişti ai oraşului dumneavoastră, Paris”. Şi pictorul său de Curte, Duplessis, îi preamărise în prezenţa sa, naiv, fără ruşine, fără a se scandaliza de concepţiile lor. Proastă situaţie pentru regimul său, dacă aceşti trei erau socotiţi reprezentanţii epocii sale. Însemna că toate strădaniile sale cinstite nu dăduseră roade.

În aceeaşi zi, ducele de Fronsac îi prezentă raportul asupra situaţiei de la *Théâtre Français*. Moştenitorul tronului Rusiei nu-i făcuse atunci complimente deşarte lui Pierre. După înapoierea în Rusia, nu uitase de frumoasa comedie; poate că şi doamnele, care rămăseseră încântate de amuzantul autor, îi amintiseră de ea. În tot cazul, marele duce voia să reprezinte

acum la Petersburg comedia *O zi de pomină* sau *Nunta lui Figaro* şi ambasadorul rus ceruse, din însărcinarea guvernului său, intendentului de la *Théâtre Français*, să acorde un concediu în acest scop unora dintre artiştii săi. *Monsieur* de Bibikov, intendentul teatrului imperial, nu aştepta decât aprobarea cererii ca să pornească spre Paris.

Louis era furios. Dintre cei trei rebeli ale căror capete trebuise să le vadă, fără a le putea sfărâma, cel mai nesuferit era acest Caron. Nu numai că era în viaţă, dar era şi relativ tânăr. Şi Louis simţea că omul acesta îi forţase mâna şi îl trăsese pe sfoară. Prin mijlocirea reginei însărcinate, obţinuse aprobarea pentru reprezentaţia din Gennevilliers. Louis pusese condiţia clară ca, după Gennevilliers, să nu se mai vorbească de această piesă zurbagie indecentă. Dar iată că acest flecar neruşinat urzise o nouă intrigă, pe după fustele Katerinei a Rusiei.

„Tare neplăcut, izbucni el. Ce îndrăzneală! Dar ce-şi închipuie aceşti domni? Să închid teatrul meu, ca ei să se distreze cu o asemenea piesă porcoasă?" „Ce porunceşte maiestatea-voastră să răspund marelui duce?" întrebă ducele de Fronsac. „Cei din Petersburg să mă lase în pace şi să se ducă dracului, hotărî Louis supărat. Exprimaţi asta într-o formă politicoasă." — „Nu e uşor", suspină intendentul. „Ştiu, recunoscu Louis. Acest Caron ne-a pus într-o situaţie neplăcută." „Am putea refuza cererea ruşilor, fără a apărea cât de cât lipsiţi de politeţe, dacă am juca noi înşine piesa, propuse *monsieur* de Fronsac. Marele duce ar înţelege că avem şi noi nevoie de artiştii noştri." — „Nu doresc să recurg la mijloace atât de drastice, numai de dragul politeţei, răspunse mânios Louis. Vă rog să vă reamintiţi, domnule duce, că am spus *niciodată*". *Monsieur* de Fronsac se înclină.

Chiar a doua zi, *monsieur* Caron se puse din nou de-a curmezişul intenţiilor regale. De astă dată, cu editarea operelor lui Voltaire. Pe când alte lucrări interzise erau tolerate în mod tacit, această ediţie îl supăra în mod deosebit pe Louis şi, din această cauză, *Société Littéraire et Typographique*, care era a lui Pierre, se lovi de cele mai mari

greutăţi. Nu numai la Paris, ci peste tot în ţară, poliţia lua măsuri severe pentru a împiedica răspândirea operelor lui Voltaire. Pierre însă angaja într-una noi plasatori; cărora le acorda comisioane neobişnuit de mari. De data aceasta, Louis trebui să citească în raportul poliţiei că numai într-o singură zi fuseseră arestaţi la Paris trei negustori ambulanţi care umblau prin casele burghezilor avuţi să strângă subscripţii la ediţia interzisă a operelor lui Voltaire.

Louis începu să se ocupe personal de această problemă. Dădu ordin lui *monsieur* Lenoir să nu închidă pe învinuiţi numai pe trei zile, cum se obişnuia, ci pe cinci săptămâni, cu câte o zi de post pe săptămână. „Am să-i fac să înţeleagă, pe *monsieur* Caron şi banda lui, că ordinele de cenzură ale Coroanei nu sunt o farsă, afirma el cu îndârjire. Nu vreau să mi se urce în cap. Sunt nemulţumit de dumneavoastră, îl mustră el pe Lenoir. Sunteţi prea îngăduitor, *monsieur*.” Lenoir aminti că sumele acordate nu erau suficiente pentru a urmări cum trebuie aplicarea ordinelor cenzurii. „Aprob încă o sută de mii de livre, se înfierbântă Louis. Doresc ca această îngăduinţă să înceteze! M-aţi înţeles, *monsieur*?“ strigă el cu glas piţigăiat.

Apoi, deodată, schimbă tonul; prinse a se văicări: „Funcţionarii mei sunt nişte papă-lapte, n-au măduvă în oase”. Posomorât, prevesti şefului poliţiei, care-l asculta, uluit: „O să vezi, Lenoir, o să ajungem până acolo, încât acest Beaumarchais cu *Figaro*-ul său să fie mai tare decât interdicţia dumitale”.

După alte două zile, Vergennes trebui să vorbească în raportul său de nesuferitul *monsieur* Caron. Acesta ceruse, în urma situaţiei grele a firmei *Hortalez*, să i se acorde un avans de o jumătate de milion asupra drepturilor sale de despăgubire. Ministrul explică de data aceasta că firma stătea într-adevăr foarte prost şi, în cazul că va trebui să dea faliment, este de temut ca *monsieur* Caron să nu povestească Parisului şi lumii întregi de legăturile firmei cu guvernul încă din timpurile dinainte de alianţă; astfel de declaraţie ar fi însă tare binevenită englezilor, ca dovadă că Versailles-ul încălcase

neutralitatea încă cu mulţi ani în urmă. De altminteri, nu se putea nega că firma *Hortalez* suferise pierderi mari în Indiile Occidentale. În concluzie, ministrul susţinea cererea lui Pierre.

Dar Louis era pornit împotriva lui Pierre. „M-am săturat de veşnicele cerşetorii ale lui Caron al dumitale. Unui om de afaceri care mizează pe beneficii atât de mari i se poate cere să suporte şi un risc. I-ar conveni lui Caron, el să încaseze câştigurile şi eu să plătesc pagubele. Nu sunt un prost care se lasă jefuit de orice escroc. Şi dacă flecarul ne ameninţă, Coroana mai dispune de destule mijloace şi posibilităţi pentru a pune la punct supuşi abuzivi."

Deşi *Figaro* încă nu fusese jucat, era înconjurat de atâta glorie, încât stârni invidii şi duşmănii. Apărură foi volante împotriva autorului, însuşi cardinalul Parisului rosti într-o pastorală cuvinte de sfântă mânie la adresa acestei comedii. Dar cel mai înverşunat adversar era abatele Suard, un scriitor talentat şi influent, membru al Academiei. Mai întâi vorbi în faţa nemuritorilor despre erotica ieftină a teatrului modern, făcând însă des şi neîndoielnic aluzii la *Figaro*. Apoi atacă comedia în importantul său *Journal de Paris*, cu două articole lungi, anonime, redactate cu grijă.

Când apăru un al treilea articol, semnat tot numai cu „un abate", Pierre nu se mai putu stăpâni. Răspunse anonimului, în dosul căruia îl bănuia pe abatele Suard, printr-o scrisoare deschisă pe care o publică în *Mercure*. „Cine nu se dă azi drept preot? scria el batjocoritor. Înainte vremuri, un astfel de titlu împodobea doar oamenii înţelepţi, luminaţi. Asta trebuie să strigi fiecărui golan şi prostănac: «Taci, abate, marş de aici, abate!» Ce urmăriţi de fapt, domnilor anonimi, cu publicarea neroziilor voastre? Vreţi să mă osândiţi să fac munca unei servitoare, care striveşte micile ploşniţe, pe mine care nu m-am temut să înfrunt lei şi tigri, pentru a obţine reprezentarea piesei mele?"

Când Pierre vorbea de „micile ploşniţe", se gândea la abatele Suard, care era foarte mic de stat. Dar articolul împotriva căruia se indigna el, al treilea, ultimul din serie, nu

fusese scris de micul abate, ci de un domn foarte gras şi voluminos, de prinţul Xavier.

Prinţul Xavier, care în general nu semăna deloc cu fratele său Louis, ura ca şi acesta pe autorul lui *Figaro*. Prinţul Xavier socotea că n-ar fi exclus ca Vaudreuil să fi fost tatăl aşteptatului *dauphin*, menit să-i răpească Coroana. Vaudreuil era mort, nu-l mai putea nici pedepsi, nici persecuta, dar multe din creaturile sale trăiau. Ura prinţului Xavier îl urmărea şi pe autorul neruşinatei comedii, pe care răposatul, în uşurinţa lui prostească şi criminală, o pusese în scenă. Prinţul Xavier ceru de la Lenoir textul piesei şi, deoarece avea ambiţii literare, începu prin a scrie împotriva piesei în *Journal*-ul abatelui Suard.

Acum însă trebuia să îndure să fie poreclit în *Mercure* „o mică ploşniţă". Hotărî să-l pedepsească pe obraznic.

Louis şi fraţii săi erau aproape zilnic împreună, se înţepau unul pe altul, se dispreţuiau, se împăcau şi din nou se înţepau. În seara aceasta, Louis juca cu Xavier un joc de cărţi, care în ultimii ani se numea Boston; desigur că amintirea Bostonului şi a rebelilor era neplăcută pentru Louis şi el continua să numească acest joc *l'hombre*. Louis şi contele Gramont erau parteneri, Xavier şi primul său şambelan, *monsieur* d'Arnoult, adversarii. Louis era foarte bine dispus. Jocul *l'hombre* era una din puţinele ocazii la care nu trebuia să-i dea fratelui bani, ci îi lua; şi chiar dacă partenerul său Gramont nu era un jucător bun, d'Arnoult al lui Xavier juca şi mai prost, pe lângă asta mai era şi foarte laş, astfel că nu îndrăznea să câştige bani de la el, Louis.

„Acum îmi datoraţi un *louis*, şase livre şi trei *sous*, *messieurs*", zise Louis încântat. „Hm — făcu Xavier — astă-seară aveţi noroc, sire." — „Nu joc rău", răspunse Louis. Xavier găsea că era momentul să vorbească de neruşinatul articol zoologic al lui Caron. Din prudenţă, nu pomeni nimic de propriul său articol, nici nu se formaliză pentru ploşniţă, în schimb îşi exprimă părerea că prin leu Caron îl avusese în vedere pe rege şi prin tigru pe dânsul, Xavier, dar mai era cu putinţă ca, vorbind de tigru, Caron să se fi referit la regină.

Louis se gândi înfuriat la afacerile cu America ale lui Caron, la ediţia lui Voltaire, la busturile lui Houdon. Acum individul acesta îi mai strica şi partida de *l'hombre*, care-i făcea atâta plăcere. Se stăpâni însă, jucă liniştit mai departe notând punctele câştigate sau pierdute, ca şi înainte. Dar acum începu să piardă. „Nu-mi mai datoraţi decât opt *livre* şi patru *sous*", spuse el. Jocul continuă şi el pierdu mai mult. La sfârşit făcură socoteala. „Ai avut noroc, Xavier, şi dumneata, *monsieur* d'Arnoult — zise el — aveţi de primit doi *louis*, trei *livre*, opt *sous*", şi plăti.

Era tare furios. El era cu mult superior echipei Xavier-d'Arnoult şi dacă pierduse în cele din urmă partida, se datora numai gândurilor în legătură cu Caron. „Aţi auzit ce v-am istorisit despre articolul lui Caron?" întrebă Xavier. „Da, *monsieur*", răspunse Louis. „Şi veţi face ceva împotriva acestui domn?" întrebă Xavier. „Puteţi fi liniştit, *monsieur*", răspunse Louis privindu-l posomorât şi hotărât. Şi se gândi că acest Caron nu-i dădea pace cu piesa lui neruşinată, ticăloasă chiar şi pe ruşi îi asmuţise contra lui, toate laolaltă aduceau a trădare de patrie. „Sunt curios să aflu hotărârile dumneavoastră, sire", zise Xavier. „Nu veţi avea mult de aşteptat, *monsieur*", zise Louis.

Luă foaia cu socoteli a jocului *l'hombre*. Doi *louis*, trei *livre*, opt *sous* pierdere. „O să vă miraţi, *monsieur*", anunţă el. Şi pe dosul foii scrise: „Către domnul şef al poliţiei. Vă rog ca imediat după primirea acestei note, să daţi ordin ca *monsieur* de Beaumarchais să fie adus la Bastille." Îndrăznise acest individ să se atingă de Bastille, de Bastille a sa. Nu era demn de Bastille! Louis şterse cuvintele „la Bastille" şi scrise deasupra „la Saint-Lazare". Saint-Lazare era o casă de corecţie pentru preoţi decăzuţi şi puşlamale nevârstnice din familii burgheze, iar una din cele mai obişnuite proceduri ale casei era nuiaua; atât la intrare cât şi pentru orice încălcare a regulamentului era prescris un top de bătaie.

Louis arătă triumfător nota fratelui său. Apoi încheie cu formula: „Căci aceasta este voinţa noastră", iscăli, împături, picură cu grijă ceară, pecetlui cu inelul, expedie foaia.

În jurnalul său trecu: „Împuşcat 13 iepuri, 18 fazani, 32 potârnichi. Tradus din Gibbon, vol. II, pag. 118-120. Acordat pentru armată 33.317.436 livre. Pedepsit pe supusul meu recalcitrant Caron.”

Monsieur Lenoir citi cu uimire ordinul regal. Ar fi stârnit destulă vâlvă dacă Beaumarchais ar fi fost dus la Bastille, dar să-l trimiţi la Saint-Lazare pe liberatorul Americii, pe cel mai sărbătorit autor al ţării, pe eroul luptei de la La Grenade, asta nu era înţelept din partea preacreştinului rege. Maiestatea-sa şi el însuşi vor mai avea mult de furcă cu treaba asta. Dar ordinul era clar şi neîndoios.

Aşadar, în ziua următoare, la orele nouă seara, comisarul de poliţie Chenu se prezentă la casa din strada Saint-Antoine. Pierre şedea la masă cu Thérèse; mai erau de faţă bătrânul duce de Richelieu, prinţul de Nassau, doctorul Lassone, Désirée. Comisarul Chenu rugă pe Pierre să iasă în anticameră şi îl anunţă că trebuie să-l urmeze. Pierre cugetă ce poznă mai făcuse, dar nu-i veni nimic în gând, se înapoie la comesenii săi şi le declară că regretă, dar trebuie să-i părăsească, fiind urgent convocat la Versailles. Apoi reveni la comisarul de poliţie şi-i spuse că-i stă la dispoziţie. Chenu întrebă politicos dacă *monsieur* nu-şi cheamă trăsura. Pierre replică surâzând că de data asta îşi clădise Casa în piaţa Saint-Antoine, ca să nu aibă un drum prea lung până la Bastille. Ofiţerul de poliţie răspunse că, din păcate, nu era vorba de Bastille, ci de Saint-Lazare. Pierre păli şi zise: „La asta nu mă aşteptam.”

Între timp, ieşiseră şi ceilalţi. Văzură tulburarea lui Pierre, îşi dădură seama despre ce era vorba. Bătrânul Richelieu întrebă pe ofiţerul de poliţie, care luase poziţie de drepţi, ce se întâmplase. Chenu, şovăind, dădu-lămuriri. Richelieu zise, clătinând din cap şi plin de mânie: „Am optzeci şi nouă de ani, dar aşa ceva n-am mai pomenit”. Iar Désirée, palidă şi tremurând, strigă de-a dreptul: „E o infamie”. Chenu o mustră cu seriozitate şi fără să ridice glasul: „Vreau să cred că n-am auzit asta, *madame*. E ordinul maiestăţii-sale.”

Thérèse îl îmbrăţişă pe Pierre, fără să plângă. Apoi el fu dus, în cupeul său elegant, la casa de corecţie Saint-Lazare.

În timpul drumului, nu se putu stăpâni. Îl cuprinse un plâns nervos. „Liniştiţi-vă, *monsieur*, îl consolă comisarul. *Monsieur* Lenoir a dat dispoziţiuni să fiţi bine tratat. Veţi fi scutit de ce e mai rău.”

Gudin consemnă încă în aceeaşi noapte cum o nouă persecuţie îl lovise pe marele său prieten şi cât de demn suporta el acest martiriu.

Dar în ziua următoare, Gudin suferi o decepţie. Se aşteptase ca tot Parisul să fie indignat şi să facă o demonstraţie în favoarea celui mai de seamă fiu al Capitalei. Dar parizienii găsiră nostim că Beaumarchais, în vârstă de aproape cincizeci de ani, se află într-o casă de corecţie, la un loc cu preoţi decăzuţi îşi puşlamale nevârstnice. Parizienii cei capricioşi râseră, râseră cu poftă. Apărură nenumărate caricaturi şi poezii batjocoritoare. O gravură în lemn reprezenta cum derbedeul de Caron mânca bătaie de la un călugăr.

Ipoteca asupra casei din strada Saint-Antoine ajunse la scadenţă. Bani nu erau. Împrumuturi asupra drepturilor faţă de Coroana franceză sau asupra creanţelor americane erau mai greu de obţinut decât oricând; căci în ambele cazuri firma *Hortalez* depindea de bunăvoinţa regelui şi nimic nu putea dovedi mai bine dizgraţia Coroanei, decât arestarea lui Pierre.

Deoarece la Saint-Lazare nu se admiteau vizitatori, Maigron se consultă cu Thérèse şi Gudin. Îi lămuri că, dacă nu se va plăti, casa va fi sigilată peste două zile, iar peste trei săptămâni scoasă la licitaţie. Sechestrul va da firmei *Hortalez* o altă grea lovitură. S-ar putea evita sechestrul, dacă s-ar renunţa la *Société Industrielle de Chinon*, pentru care se oferise un preţ mult inferior valorii sale.

Gudin nu-şi mai găsea locul; enervat, cu obrazul ca para focului, trupeşul domn alerga încolo şi încoace. Poate că obligaţia de a-şi lichida afacerile va avea partea ei bună, izbucni el apoi. Soarta îl îndemna pe Pierre să se concentreze un timp asupra artei poetice. Socrate s-a distins între altele şi ca soldat, dar nu activitatea sa militară l-a făcut nemuritor. Aşa şi Pierre Beaumarchais, şi-ar putea consolida nemurirea

dacă, renunţând pe câţiva ani la afacerile sale, şi-ar petrece timpul în frumoasa lui locuinţă printre cărţi şi obiecte de artă în tovărăşia muzei sale. El, ca prieten şi istoric al lui Pierre, este de părere să se sacrifice *Société Industrielle* şi să se salveze casa din strada Saint-Antoine.

Thérèse şedea nemişcată, faţa ei frumoasă cu sprâncenele înalte, îndrăzneţe, era foarte întunecată. Noua, nemaipomenita nedreptate ce i se făcea lui Pierre, o zguduise. Nu putuse afla pentru ce fusese întemniţat Pierre, aşa deodată, în închisoarea aceea înjositoare, dar era sigură că, de fapt, pricina nu era alta decât strădania lui neobosită pentru libertatea şi binele omenirii. Dar cei mari greşiseră. Pierre nu era omul care să se plece sub această nouă lovitură şi să renunţe la întreprinderea sa americană. Ea nu trebuia să admită ca el să piardă firma *Hortalez* pentru că era închis şi nu se putea ocupa de afaceri. „Cred — spuse ea cu vocea ei joasă, liniştită, că nu ar fi în spiritul lui Pierre să se lichideze *Société Industrielle*" — „Preferaţi deci, *madame* — se încredinţă practicul Maigron — să vi se ia casa?" — „Da", zise Thérèse.

Două zile mai târziu, se ivi *monsieur* Brunelet, posesorul ipotecii, împreună cu un comisar de poliţie şi doi portărei. *Monsieur* Brunelet era un om scund, nearătos. Ceru voie să-şi prezinte omagiile doamnei de Beaumarchais; scoase o listă lungă, inventarul casei, şi-o rugă politicos pe Thérèse să-l ajute la verificare, deoarece, după cum aflase cu părere de rău, *monsieur* de Beaumarchais n-o putea face, fiind reţinut de circumstanţe neprevăzute, Thérèse se supuse, dar trimise după Maigron. Şi Gudin se înfiinţă: voia să vadă cu proprii săi ochi fapta neruşinată, ca să-şi umple sufletul cu amărăciunea de care avea nevoie pentru a o putea descrie.

Mai târziu se puseră sigilii pe poarta principală, sigiliul mare al regelui şi cel mic al lui *monsieur* Brunelet. La vizitarea grădinii, Gudin nu se putu împiedica să nu facă observaţii ironice. „Nu uitaţi, *messieurs*, să aplicaţi sigiliul pe gladiator", zise el, sau: „Ce ar fi să sigilaţi templul lui Voltaire? Altfel s-ar putea ca unul din milioanele de admiratori ai lui *monsieur* de Beaumarchais să bage pe furiş templul în buzunar şi să-l ia de

aici.” *Monsieur* Brunelet dădea doar din umeri şi asigura: „Îmi pare foarte rău, *madame*”, sau: „Mi se rupe inima, dar sunt un om de afaceri”.

Monsieur Brunelet, poliţiştii săi şi reprezentanţii lui Pierre intrară în casă. Acolo le sări înainte Julie, ţipând şi spumegând. „Nu e destul — strigă ea — că vârâţi pe cel mai nobil şi mai bun bărbat al ţării într-o gaură de guzgani? Trebuie să-i mai răpiţi şi casa, ultimul său refugiu, când se va întoarce bolnav şi torturat?” — „Mă doare şi pe mine foarte mult — răspunse *monsieur* Brunelet — dar *monsieur* de Beaumarchais este om de afaceri, el m-ar înţelege.” — „Vă mai bateţi joc de mine, se mânie Julie. Niciodată Pierre n-a lovit, n-a făcut vreun rău unei văduve sau unui orfan. Niciodată n-a scos la licitaţie coliba celui oropsit.” Se înflăcără atât de mult, încât comisarul de poliţie ameninţă să intervie. Gudin reuşi, în sfârşit, s-o ducă înapoi în camera ei, în timp ce se îneca de plâns şi ţipete.

În camera de lucru a lui Pierre, funcţionarii voiră să sigileze sipetul cu documente şi sertarele cu manuscrisele sale. „V-aş fi îndatorată dacă aţi renunţa la aceasta”, zise Thérèse. Maigron protestă cu vocea sa lipsită de intonaţie: „Mă îndoiesc de legalitatea procedurii dumneavoastră. În inventar sunt trecute mobilele în care se păstrează manuscrise, dar nu şi manuscrisele.” — „Vă daţi seama — îl apostrofă Gudin pe *monsieur* Brunelet — că ceea ce faceţi aici este crima cea mai mare pe care o poate înfăptui un muritor, profanarea artei?” — „Vă fac atent — continuă Maigron să protesteze — că dacă sechestraţi obiecte care nu figurează în inventar, vă voi da în judecată cerând despăgubiri. În lipsa lui *monsieur* de Beaumarchais, sunt împuternicit să apăr interesele sale. Ceea ce nu pot face, dacă nu am acces la documente importante.” Comisarul de poliţie se uită întrebător la *monsieur* Brunelet. „Aşteptaţi — zise acesta — vreau să discut chestiunea cu un prieten de afaceri.” Plecă. Se înapoie cu *monsieur* Lenormant.

Charlot pregătise ziua aceasta prin numeroase şi complicate intrigi. Se bucurase să pună stăpânire pe gladiator, pe sculpturile şemineului, pe portretul lui Désirée şi să-i zică

prieteneşte lui Pierre: „nu ţi-am spus-o dinainte, bătrâne dragă?” Poate că s-ar fi mulţumit doar cu aceste trei obiecte şi i-ar fi lăsat lui Pierre casa. Acum însă ordinul neghiob al grăsunului dăduse peste cap toate planurile sale. Lenormant îşi dorise o întâlnire cu Pierre, întâlnirea cu Pierre în biroul firmei sale falimentare sau în locuinţa sa de falit. Asta însă i se răpise, nu-i mai rămăsese acum decât preluarea casei şi îşi pusese întrebarea dacă în general să se ducă acolo să-şi desfete sufletul cu aplicarea sechestrului. Era un lucru inutil şi nu putea în fond decât să strice. De aceea, nu se înfăţişase în timpul sechestrului, dar îşi lăsase deschisă o portiţă şi dăduse ordin omului său de paie, Brunelet: „Dacă s-or ivi dificultăţi, dar numai în acest caz, să mă chemaţi”. Iată însă că se iviseră dificultăţi, era un semn al soartei, nu se mai putuse împotrivi ispitei şi, iată-l, venise.

Cu o politeţă desuetă o asigură pe Thérèse că, cu toată durerea, simţea o mică satisfacţie, că îi era îngăduit să-i fie de ajutor şi să apere casa prietenului său Pierrot de încălcări grosolane. Întâmpină observaţiunile seci, dispreţuitoare, practice ale lui Maigron şi furioasele atacuri ale lui Gudin cu o ironie calmă, plină de superioritate. După scurtă vreme, declară că conţinutul casei se afla în perfectă siguranţă în mâinile lui *madame*, el însuşi îşi asumă garanţia pentru aceasta şi opri să se mai pună alte sigilii.

Numai că nu simţi nimic din crâncena bucurie ce şi-o promisese de pe urma ceasului acesta. Désirée îl privea de sus din portretul ei, rece, ironică, veselă, şi pe ramă strălucea sigiliul omului său, Brunelet. Tabloul era deci al lui. Tablou frumos, o pânză minunată a marelui pictor Quentin de Latour. Ce triumf searbăd, sărăcăcios şi cât de prosteşte de scump îl plătise cu pierderea lui Désirée cea vie.

După ce Lenormant şi tristul convoi de portărei şi poliţişti se îndepărtară, Julie veni să se alăture celorlalţi. Plânsă şi arătând spre portretul lui Désirée, zise furioasă: „Sunt convinsă că şi în dosul arestării şi a zilei negre de astăzi se află această femeie afurisită”. Maigron însă răspunse rece: „Vă înşelaţi, domnişoară. Astea toate le datorăm Americii.”

Doctorul Franklin auzi cu neliniște că proprietarul firmei *Hortalez* se afla într-adevăr la capătul puterilor și că creditorii săi îi sechestraseră locuința. Tot Parisul vorbea că încetineala Congresului este cauza nenorocirii celui mai mare furnizor al Americii.

Franklin se consultă cu colegii săi. Mr. Adams declară rece că, fără îndoială, cauza directă a prăbușirii fusese arestarea lui Beaumarchais și chiar cel mai înrăit dușman al Americii nu putea arunca această vină asupra Congresului. „Oricum, nu se poate nega — răspunse Franklin — că *monsieur* Caron ar fi încă în posesia casei sale, dacă Congresul și-ar fi urgentat plățile. În tot cazul, ar fi un gest impresionant dacă i s-ar pune acum la dispoziție banii, ca să-și salveze casa."

În sinea sa, Arthur Lee era indignat de propunerea doctorului *honoris causa*. După părerea lui, afirmă el, atât arestarea cât și sechestrul nu erau altceva decât o nouă manevră șarlatanească a faimosului escroc, care dăduse destul de furcă Congresului și delegaților cu socotelile sale false.

Franklin răspunse blând, că nu-și putea închipui ca cineva să meargă la Saint-Lazare pentru a-și procura avantaje băneşti. Lee replică încăpățânat că nu era deloc imposibil ca un francez și un scrib, atât de ahtiat după efecte ieftine ca *monsieur* Caron, să aștepte foloase de pe urma unor suferințe înscenate. „Un lucru e sigur, — declară el — că acum și guvernul francez a văzut în el un șarlatan și l-a înfierat. Cred că aceasta ar trebui să ne fie un îndemn să controlăm și mai bine socotelile sale, iar nu să-i azvârlim bani."

Mr. Adams observă acru că, după cum aflase din proprie experiență, francezii erau oameni deosebit de sensibili. Dacă tocmai acum, după arestare, i-ar da lui *monsieur* Beaumarchais bani, s-ar putea ca veșnic ofensatul Vergennes să vadă în aceasta un amestec inoportun al delegaților americani în treburile guvernului francez, ba chiar o provocare la adresa regelui.

Franklin suspină și, deoarece tot n-aveau bani, lăsă să cadă problema.

În acest timp, Désirée primi o scrisoare de la Maigron. Poate că ar interesa-o, îi comunică el, că ipoteca a cărei neachitare provocase sechestrarea casei din strada Saint-Antoine se cifra la suma de şase sute de mii livre. Dacă în decurs de douăzeci de zile nu se depunea suma, casa era pierdută.

Désirée îşi bătuse toată vremea capul cum ar putea obţine eliberarea lui Pierre. În acest scop trebuia, înainte de toate, să afle ce anume i se imputa; dar nimeni nu ştia nimic precis, nici măcar şeful poliţiei, deoarece domnii Gramont şi d'Arnoult, singurii care ar fi putut spune ceva, tăceau înfricoşaţi. Iar acum, porcul de Charlot voia să profite de arestarea lui Pierre ca să-i fure casa. Dar aici avea să dea greş.

Désirée primea bani din multe părţi, dar era risipitoare şi-i lăsa să i se scurgă printre degete. Nu avea şase sute de mii de livre şi nici nu-i era uşor să procure repede această sumă importantă. Se adresă doctorului Lassone.

Marele medic păli. Toată mândria şi toată zgârcenia lui se revoltară. Ce naiv-neruşinată era. Pentru că îi făcea uneori plăcere să se culce cu acest flutură-vânt de Caron, trebuia ca el, Josèphe-Marie-François Lassone, să jertfească rodul a zece sau cincisprezece ani de muncă. Dar dacă ar refuza-o pe această curvă impertinentă, afurisită, iubită, ea va face o plecăciune politicoasă, nu va discuta refuzul, dar şi cererea lui de căsătorie va fi atunci respinsă pentru totdeauna. Iar el voia să se însoare cu ea, cu căţeaua asta. Pe de altă parte, îi venea nespus de greu să facă rost de atâta bănet. Că să-şi pună stavilă lui însuşi, plasase în aşa fel cea mai mare parte din avere, încât era nevoie de o mulţime de demersuri ca să realizeze suma. Cele şase sute de mii de livre aveau să-l coste şase sute zece mii sau chiar şase sute douăzeci de mii de livre. Toate astea pentru asta şi ăla.

„V-am întrebat ceva domnule doctor", spuse Désirée dulce şi şăgalnic. Lassone înghiţi în sec. „Până când aveţi nevoie de bani, *madame*?" întrebă el. Désirée scoase scrisoarea lui Maigron din sân. „Până în 20 de zile, îmi scrie persoana, răspunse dânsa. Dar două zile au şi trecut." — „Şase sute de

mii de livre sunt mulţi bani — spuse Lassone — şi optsprezece zile un termen scurt.” Désirée nu răspunse nimic, se mulţumi să zâmbească politicoasă, ironică, fermecătoare.

Doctorul Lassone luă eroic hotărârea: „Suma va fi la dispoziţia dumneavoastră, *madame*, până în optsprezece zile”, declară el răguşit. Désirée surâse prietenos. „Ştiam, domnule doctor, răspunse ea. Sunteţi mărinimos, în ciuda a tot ce se spune. Vă mulţumesc mult.” Lassone îi sărută mâna.

Ştia că ceea ce se pregătea să facă era greşit, dar nu se putu stăpâni. Surâse niţel cam strâmb şi spuse: „Am avut onoarea, *madame*, de a vă cere mâna”. „Îmi amintesc — răspunse Désirée — şi n-am spus nu. Nici acum nu spun nu, căci v-aţi arătat mărinimos.” Îşi aplecă pudic şi surâzătoare capul, ca s-o sărute pe ceafă. „Încă ceva, zise ea, ridicând din nou ochii spre el, căutaţi să aflaţi pentru ce l-au închis pe prietenul nostru Beaumarchais. Dacă e eliberat la timp, poate că nu mai e nevoie de cele şase sute mii de livre ale dumneavoastră.”

Între timp, Pierre era închis la Saint-Lazare.

Sub blajinul Louis, se începuse o reformă a închisorilor din Paris, care însă nu se întinsese încă şi asupra casei, de corecţie Saint-Lazare. Domnul Lepin, administratorul, un veteran cu picior de lemn, avea o inimă tare, aspră şi dreaptă.

Nu o ducea uşor cu derbedeii săi nevârstnici. De trei ori încercaseră să-l omoare; odată scăpase numai fărâmând capul unuia, cu piciorul său de lemn.

Relaţii cu un filozof şi om de stat de rangul lui *monsieur* de Beaumarchais erau ceva neobişnuit pentru Lepin. Întrucât primise de la *monsieur* Lenoir instrucţiuni să-l trateze pe noul său arestat după regulă şi totuşi bine, îl scuti de corecţia corporală; pentru rest, însă, îl supuse regulamentului.

Pierre dormea pe paie putrede, împreună cu cincisprezece tineri, neplăcuţi la vedere, rău-mirositori, într-o încăpere strâmtă şi joasă, plină de guzgani şi insecte. De mâncare căpătau abia strictul necesar.

Tinerele puşlamale zdrenţăroase se mirară tare văzând pe domnul acela vârstnic, elegant şi parfumat; mare şmecher

trebuie să fi fost ăsta dacă a ajuns să-şi facă rost de aşa haine. Îl întrebară: „Ce-ai învârtit?” Nu răspunse. Guralivul n-avea chef de vorbă, umoristul nu vedea nimic hazliu în situaţia sa. „Cine eşti? Cum te cheamă?” Tăcea cu îndârjire. Unuia, mai dezgheţat, cu o voce foarte subţire, i se păru că mai văzuse o asemenea faţă pe poze. „Acuma ştiu — spuse el — de cine îmi aminteşte ăsta nou! De ziaristul Beaumarchais”, şi începu să fluiere romanţa lui Cherubin. Ceilalţi fluierară şi ei. Atunci Pierre nu se mai putu abţine şi spuse scurt, îmbufnat: „Sunt Pierre Beaumarchais”. Derbedeii se priviră, îşi dădură, coate şi începură să chicotească şi în cele din urmă izbucniră în hohote de râs. Faptul că individul li se prezenta cu gluma reuşită că ar fi Beaumarchais, avea haz şi promitea distracţii şi pentru mai târziu.

Pierre însă zăcu toată noaptea ceea, neagră şi împuţită, în ghearele deznădejdii. Iată unde ajunsese la aproape cincizeci de ani. Se prăpădea în mijlocul acelor păduchioşi, mai neajutorat ca oricând în viaţă. Greşise în toate. Cine l-a pus să se preocupe de omenire? Cine l-a pus să salveze America şi libertatea? Cine l-a pus să scrie pamflete şi piese pline de revoltă împotriva nedreptăţii? Dacă ar fi compus farse erotice, obraznice, dacă ar fi pus la cale escrocherii uriaşe şi ar fi lăsat America şi omenirea să se descurce singure, ar fi fost acum înconjurat de aur şi onoruri multe. Era un prost, un mare dobitoc.

Îşi frământa mintea gândindu-se, cine putuse să-l denunţe şi pentru ce anume. Singurul lucru ce-l ştia era că ordinul prezentat de comisarul de poliţie venea direct din mâna regelui, era o *lettre de cachet*{80}. Se întreba cu ce putuse să-l înfurie pe Louis într-atât. Revizui tot ce făcuse în ultimele săptămâni. Nu găsi nimic. Şi nimeni de la care ar fi putut afla ceva nu era lăsat să intre la el. Îl frământa problema cine sau ce se ascundea în dosul acestei lovituri.

Ceru să-l vadă pe administrator, *monsieur* Lepin veni de îndată şi se informă politicos: „Cu ce vă pot servi, *monsieur*?” Pierre întrebă pentru ce anume se afla aci. „Pentru purtare proastă în general, *monsieur* — replică politicos Lepin — mai

mult, din păcate, nici eu nu ştiu.” — „N-aş putea vedea pe vreunul din prietenii mei — insistă Pierre — pe domnul preşedinte de Consiliu sau pe *monsieur* de Vergennes, sau cel puţin pe avocatul meu? Sau aş putea să scriu cuiva?” — „Regulamentul nu permite aceasta înainte de patru săptămâni”, răspunse *monsieur* Lepin.

Bătrânul veteran nu prea ţinea la curăţenie. Pierre decăzu repede. Costumul cel elegant cu care luase masa de seară alături de Désirée şi de ducele de Richelieu se murdări şi se rupse, o barbă încâlcită, castanie, amestecată cu fire cărunte, îi năpădi obrajii, buzele şi bărbia, şi pentru că el însuşi mirosea urât, nu-şi mai da seama că ceilalţi puţeau. Aşa îşi ducea viaţa, între cele cincisprezece haimanale, copleşit de sentimentul neputinţei sale.

În acest timp, un oarecare abate de Ponte îşi procurase *Nunta lui Figaro* în manuscris şi întocmise un libret de operă, iar un muzicant, pe nume Mozart, scrise muzica pentru libret.

Monsieur Lenoir se interesă pe lângă administratorul de la Saint-Lazare despre sănătatea şi purtarea noului internat. Bătrânul soldat raportă că nu avea motive să se plângă de *monsieur* de Beaumarchais; se purta ca şi ceilalţi arestaţi, arăta ca şi ei, puţin jerpelit, puţin neîngrijit. „Hm”, făcu şeful poliţiei, şi se interesă de detalii.

Povesti cele aflate contelui Maurepas, care se strâmbă nemulţumit. „Nu cred că aceasta să fi fost intenţia regelui — zise el — neras şi neîngrijit, cu barbă? Sunt sigur că nu asta era intenţia regelui. Daţi dispoziţie ca Pierrot al nostru să fie bine tratat.”

De atunci, Pierre dormi singur. Fu hrănit bine, ba chiar din belşug. *Monsieur* Lepin întrebă dacă nu doreşte un bărbier. Pierre refuză.

Apoi i se acordă dreptul să cheme doi domni cu care ar putea să se consulte asupra intereselor sale. Îl chemă pe Gudin şi pe Maigron.

Veniră. Se speriară când îl văzură. Gudin nu-şi reţinu lacrimile. „Să nu vorbim despre asta, dragii mei, spuse Pierre

cu o veselie care îl făcu pe Gudin să se cutremure. Se fac multe glume pe seama mea la Paris? Povestiţi-mi câteva.”

Apoi Maigron raportă despre sechestrul pus pe casă şi că Lenormant era, după cum se vede, adevăratul posesor al ipotecii. Gudin descrise în culori vii amănuntele punerii sub sechestru. Pierre gemu. Îl ocărî pe Maigron că nu vânduse *Société Industrielle*, ca să-l cruţe de această ultimă ruşine. De un imperturbabil calm, Maigron privi la omul înfuriat şi murdar şi zise: „Am motive să cred că locuinţa va rămâne în proprietatea dumneavoastră, chiar şi fără pierderea firmei *Société Industrielle*. S-a găsit o doamnă care vrea să depună la timp cele şase sute de mii de livre.” Pierre îl privi uluit şi Gudin rămase tare mirat. „O doamnă? întrebă Pierre. Dar vorbeşte, omule, îl apostrofă el pe Maigron. Cine ţi-a oferit banii? Baroana d’Houdetot? *Madame* de Clonard?” Mai numi şi altele din prietenele sale aristocratice. „Doamna nu doreşte să se ştie de ajutorul pe care îl dă”, replică Maigron. „Cum a ajuns la dumneata, vorbeşte odată”, insistă Pierre. „Eu m-am adresat doamnei”, recunoscu şovăind cinstitul Maigron. „Îndrăzneşti să cerşeşti de la femei în numele meu?” se revoltă Pierre. „Rezultatul pare să-mi dea dreptate”, răspunse simplu secretarul. De fapt, Pierre era bucuros că Maigron găsise această ieşire; femei cu suflete nobile îi săriseră totdeauna în ajutor, când nevoia era mai mare. Dar nu lăsă să i se vadă mulţumirea. „La naiba, cine o fi?” tună el. „*Mademoiselle* Mesnard, mărturisi Maigron.” — „Măi să fie”, spuse Pierre. Se miră de sine însuşi; niciodată nu se gândea la prietena sa cea mai bună. „De unde o fi având banii?” întrebă el. Gudin însă spuse: „Aşa-s artistele noastre. Arta înduplecă inimile.”

I se dădu voie lui Pierre să-şi vadă membrii familiei şi prietenii cei mai apropiaţi. „*Madame* de Beaumarchais doreşte să vă viziteze, *monsieur*”, îi comunică *monsieur* Lepin. Dar Pierre nu o primi. Nu voia să lepede barba sa încâlcită, castanie şi încărunţită, semnul ruşinii şi al calvarului său. Dar nici nu voia ca Thérèse să-l vadă atât de urât şi bătrân, căci o iubea.

Dori însă să o vadă pe Désirée. Ea veni. Tânără, foarte

frumos îmbrăcată, pătrunse plină de strălucire în încăperile mizerabile ale închisorii. Îl văzu pe Pierre şi se sperie. Dar numai o clipă, şi el nu observă, căci era prea ocupat să-şi etaleze mizeria.

După ce se salutară, el îi spuse mişcat şi, totuşi, oarecum în treacăt „De altminteri, îţi mulţumesc, Désirée. Aud că iar te-ai purtat minunat. Cred însă că m-aş fi descurcat şi fără asta; căci, din toate femeile mele, cea mai credincioasă este Fortuna."

Şedeau alături pe scândurile patului; graţioasa Désirée, elegantă şi împodobită, şi omul acesta zdrenţăros, iar ea zâmbea în sinea ei; dar nu de cuvintele lui, cum ar fi făcut-o desigur altădată. Era fericită că ea era cea care şedea acolo, lângă el, şi nu Thérèse, deşi bănuia adevăratele motive.

„Am să mă mărit probabil cu Lassone — îi istorisi ea — ţi-am spus-o vreodată?" — „Cu bătrânul Lassone? se revoltă Pierre. Dar n-ai nevoie de asta, Désirée." — „E tare comod — îi explică ea — e amorezat nebun şi mă amuză." Pierre rămase pe gânduri. Se apropie mai mult de ea. Apoi întrebă, intim şi măgulit: „El vrea să dea banii pentru mine?" Désirée tăcu, dar faţa ei spunea da. „Am să ţi-i dau înapoi, foarte curând", se consolă Pierre pe sine şi pe dânsa. „Asta n-o crezi nici tu, zise Désirée. Cu toate că de data aceasta s-ar putea să fie chiar adevărat. Pot să-ţi comunic ceva deosebit, ceva îmbucurător, după părerea mea. Fără Lassone al meu n-aş fi aflat-o." Şi îi povesti ce anume provocase arestarea lui. *Monsieur* d'Arnoult, partenerul prinţului Xavier la acel joc de *l'hombre*, se îmbolnăvise, pacienţii sunt vorbăreţi, povestise totul doctorului Lassone.

Era un lucru îmbucurător. Că un motiv atât de mărunt îl tăcuse pe rege să-l condamne la o pedeapsă atât de disproporţionată, umplu inima veşnic agitată a lui Pierre de o speranţă fără margini. Şi Désirée presupunea că o asemenea învinuire fără temei ar putea fi uşor doborâtă. Ceruse audienţă la Toinette, se va întâlni mâine cu ea. „Cred că am să obţin în curând eliberarea ta", completă ea.

Dar Pierre voia mai mult. „Eliberarea? întreba el ironic.

Reabilitare. Cer reabilitare. Şi am s-o obţin.” Neîngrijit, cu costumul murdar, zdrenţăros, alerga de colo până colo, tânăr, înviorat. „Nu, acum nu mai am nevoie de banii tăi, jubilă el. De cele şase sute de mii de livre fac rost jucându-mă.”

Prin Désirée şi prietenii ei, se răspândi în tot Parisul vestea despre învinuirea absurdă pentru care regele îl internase pe autorul lui *Figaro* la Saint-Lazare. Glumele parizienilor pe socoteala lui Pierre se schimbară deodată în indignare împotriva lui Louis. Dacă cineva cu rangul şi meritele unui Beaumarchais putea fi aruncat la închisoare într-un fel atât de ruşinos, pentru că o afirmaţie nevinovată a sa fusese duşmănos şi rău înţeleasă, cine mai avea siguranţa că nu va fi smuls peste noapte din pat? În Paris răsună din nou strigătul: „Despotism, tiranie!“

Louis află de atmosfera încărcată, din rapoartele poliţiei. Avusese încă dinainte îndoieli asupra justeţei ordinului său. Maurepas îi adusese articolul care-l făcuse pe Pierre să scrie scrisoarea deschisă şi îşi dădu seama că *sieur* Caron nu făcuse comparaţiile zoologice ca să-l jignească pe el sau pe regină. Iar când mai află pe deasupra că autorul acelui articol din *Journal de Paris* nu era abatele Suard, ci Xavier, înţelese toată situaţia. Era nemulţumit şi îi era ruşine. Iarăşi se lăsase tras pe sfoară de vicleanul său frate şi luase măsuri pripite. Chiar dacă, în principiu, avea dreptate, şi *sieur* Caron nu era de fapt decât un derbedeu mai vârstnic şi un netrebnic, totuşi, în cazul acesta îi făcuse o nedreptate.

Acum mai venea şi Toinette să se plângă şi era revoltată. Désirée făcuse tot ce-i sta în putinţă ca să o stârnească. Mai ales, o emoţionase cu descrierea mişcătoare a halului de mizerie fizică şi vestimentară în care ajunsese Pierre. Supărată şi înduioşată, îşi dădu drumul faţă de Louis. Apoi îşi bătu joc de motivele unei pedepse atât de grele: „Cine are simţ poetic — declară ea — nu se poate formaliza când e comparat cu un leu sau un tigru. Pe diferitele noastre steme se găsesc o mulţime de animale de felul acesta. A trimite pe un mare poet la Saint-Lazare pentru o asemenea comparaţie, nu este o faptă

demnă de un rege, sire.”

Louis se învârtea şi se sucea conştient de vinovăţia sa. „Ei da, ei bine, mormăi el. Am fost din păcate rău informat. Nu te mai enerva, Toinette. Am să aranjez totul.”

Dădu ordin ca Pierre să fie imediat eliberat şi să i se comunice că era reintegrat în drepturile, titlurile şi funcţiunile pe care le pierduse o dată cu internarea la Saint-Lazare. „Căci aceasta este voinţa noastră regală” scrise el, semnă şi-şi puse sigiliul.

Administratorul Lepin îşi puse uniforma de gală de pe vremea războiului de şapte ani, precum şi diferitele sale medalii şi ordine şi se duse plin de importanţă, bocănind cu piciorul său de lemn, să comunice arestatului voinţa majestăţii-sale. Pierre, bărbos şi posomorât, îl ascultă şi nu răspunse nimic. „Sunteţi liber, *monsieur*”, spuse bătrânul soldat stânjenit şi, deoarece Pierre continua să tacă, mai adause: „Să vă trimit un bărbier? Să trimit după trăsura dumneavoastră?”

Pierre clătină din cap. „Nu am de gând să mă las trimis acasă aşa, cu una, cu două. Nimeni nu şi-a dat măcar osteneala să-mi spună ce anume mi se pune în sarcină. Cred că mi se cuvine o satisfacţie.” *Monsieur* Lepin nu ştia ce să răspundă, ca să nu supere nici pe rege, nici pe acest scriitor greu de înţeles. Spuse: „V-am comunicat ceea ce aveam să vă comunic, *monsieur*. Restul vă priveşte.” Se îndepărtă şi trimise un raport şefului poliţiei.

Indignarea populaţiei din Paris crescuse. Avură loc demonstraţii în faţa casei lui Pierre, în faţa închisorii Saint-Lazare. Prelungirea şederii lui Pierre în casa de corecţie devenea un scandal public.

Monsieur Lenoir pofti pe domnii Gudin şi Maigron la el şi îi rugă să-l convingă pe *monsieur* de Beaumarchais să părăsească imediat Saint-Lazare. Era contrar oricărei datorii cetăţeneşti să se opuie în felul acesta voinţei regelui. Chiar dacă i se făcuse o nedreptate, *monsieur* de Beaumarchais ar face mai bine să nu mai întărâte pe rege, ci să aibă încredere în dreptatea şi bunăvoinţa lui.

Gudin şi Maigron plecară la Saint-Lazare. „Vin la dumneata, Pierre — spuse fericit Gudin — aşa cum s-au dus la Coriolan trimişii senatului, ca să te readuc umil şi solemn în Capitoliu.” — „N-ai vrea să te exprimi ceva mai puţin figurat?” îi ceru Pierre. „Să ieşiţi de aici — zise Maigron — să veniţi acasă.” Iar Gudin adăugă: „Regele te roagă să părăseşti această casă a ruşinii, regele te roagă insistent să nu-i refuzi pe viitor sprijinul dumitale competent.” — „I-ar conveni”, zise Pierre. Se înflăcără gândindu-se la ruşinea cu care fusese copleşit. „Priviţi-mă, prieteni. Priviţi halul în care am fost adus. Au făcut din mine cel din urmă dintre oameni, m-au aruncat între fiinţele cele mai nenorocite şi apoi vine acest rege şi spune simplu: «Ei, acum poţi pleca». Nu, sire, nu plec. Pierre Beaumarchais nu poate fi trimis astfel acasă.” — „Ce vreţi să faceţi?” întrebă Maigron. „Am să-i scriu regelui, anunţă Pierre. Am să-i spun părerea mea. Am să-i pun condiţii. Cer satisfacţie.”

Dictă prietenilor o scrisoare către regele Franţei şi Navarrei. Mai întâi, expuse ce lipsită de sens era acuzaţia că ar fi voit să insulte pe regele preacreştin. Voise să respingă atacul jalnic al unui mic criticastru şi nimic altceva. A presupune că insultase pe maiestatea-sa într-o scrisoare deschisă şi asta într-un moment când depindea mai mult ca oricând de bunăvoinţa regelui din cauza cererii sale de despăgubire, înseamnă de-a dreptul a-l socoti nebun. Deoarece însă fusese dus la Saint-Lazare şi nu într-o casă de nebuni, el se vedea nevoit să ceară o judecată în toată regula, ca să-şi poată restabili onoarea. „Nu pot, sire, să reiau din mâna dumneavoastră funcţiunile mele de la Curte — scria el — căci deocamdată, prin nedreptatea ce mi s-a făcut, sunt şters din listele supuşilor dumneavoastră. Dacă nu mi se face dreptate, sire, rămân pătat. Onoarea mi-a fost întinată, poziţia mea în societate zdruncinată. Atâta timp cât nu dispare norul care întunecă persoana mea faţă de naţiune, faţă de Europa şi America, şi creditul meu este zdruncinat. Aceasta însă micşorează şi periclitează nu numai averea mea, ci şi pe aceea a celor cincizeci de prieteni de afaceri ai mei.”

„Iar ai reuşit să creezi o capodoperă, se entuziasmă Gudin. Există în literatură o singură piesă care să cuprindă o rugă demnă, comparabilă cu scrisoarea aceasta: ultimul cântec al Iliadei, în care bătrânul Priam îl imploră pe Achile să-i înapoieze trupul pângărit al fiului său Hector." Chiar şi Maigron, în general reţinut, îşi manifestă mulţumirea, „Cred că regele va trebui să cedeze, iar *monsieur* Necker va fi nevoit să sacrifice ceva gologani", constată el.

Felul în care acest Caron îl făcea să simtă că fusese nedreptăţit, îl zgândărea şi îl chinuia pe rege. Se sfătui cu Maurepas şi Vergennes. Domnii erau de părere că ar fi bine să i se dea satisfacţie lui *monsieur* de Beaumarchais, om talentat, care ştia multe, fusese într-adevăr tratat cam brutal. Louis spuse posomorât: „Mă tem că aveţi dreptate, *messieurs*", şi promise să rezolve chestiunea a doua zi.

Amândoi domnii rămaseră uimiţi când aflară ce prisos de favoruri hotărâse regele să reverse asupra arestatului de la Saint-Lazare.

Domnii Gudin şi Maigron fură rugaţi să meargă din nou la închisoare, să-i comunice lui Pierre hotărârile regelui preacreştin. „*Sursum corda*, sus inimile", începu Gudin comunicarea sa. Apoi înşiră dovezile de mărinimie. „Regele vă acordă, drept dovadă a bunăvoinţei sale, o pensie anuală de una mie două sute livre din caseta sa particulară, Regele a dat ordin autorităţilor de cenzură să nu mai pună greutăţi în calea publicării cărţii *Nunta lui Figaro*." Dar Maigron, grozav de supărat pe filozoful care pierdea atâta timp cu asemenea mărunţişuri, îi tăia vorba: „Regele este gata să ne recunoască drepturile de despăgubiri în valoare de două milioane o sută cincizeci de mii de livre."

Pierre rămase cu gura căscată: „Ce aţi spus? întrebă el. Nu cumva aţi greşit? Aţi spus un milion o sută cincizeci de mii?" „Nu, am spus două milioane o sută cincizeci de mii. *Monsieur* Necker o să fie tare supărat, adăugă el simplu. Se vede că regele a înnebunit."

Désirée avu grijă să transforme eliberarea lui Pierre într-un

mare spectacol popular. Mii de oameni se strânseseră în faţa închisorii Saint-Lazare, poliţia nu îndrăznea să intervină.

Poarta se deschise şi, pe dinaintea lui Lepin care saluta, Pierre ieşi însoţit de Gudin şi Maigron. Se opri locului, murdar, cu barba mare, clipind în soare şi mulţimea rămase mută. Căci era însoţit de un convoi numeros nevăzut. Îl înconjurau Figaro, Almaviva, Rosina, Cherubin şi nenumăraţii marinari de pe vasele cu armament pentru America. Tăcerea dură o jumătate de minut. Apoi mulţimea izbucni într-un vuiet sălbatic, îl purtă pe Pierre pe sus până la trăsură şi-l însoţi acasă.

Trăsura se opri în faţa grilajului parcului din rue Saint-Antoine. Lumea se apucă să deschidă poarta, dar Pierre coborî din trăsură. Voia să intre pe jos în grădină. Se oprise în faţa porţii şi tot nu lăsa să i se deschidă, se oprise şi se uita la sigiliile aplicate pe grilaj, cel al regelui şi cel al lui *monsieur* Brunelet. Apoi, în sfârşit, porni spre casă, trecând pe lângă templul lui Voltaire, pe lângă statuia gladiatorului. Simţea cum i se moaie genunchii, iar sprijinul dat de Maigron şi Gudin fu binevenit.

Din casă, Julie se repezi la el, i se aruncă de gât, râzând, ţipând, urlând. În uşă însă stătea Thérèse. Pierre o privi şi ea îl privi pe el şi se apropiară încet unul de altul, şi acum îi păru rău lui Pierre că nu se curăţase şi nu pusese să i se dea jos barba încâlcită. Thérèse nu spuse nimic şi nici el nu spuse nimic şi se cunoscură până în adâncul sufletului; amândoi ştiau că el e ridicol şi măreţ şi se îmbrăţişară aproape ruşinaţi, dar nu din cauză că erau şi alţii de faţă; le umplea inima marea dragoste care-i lega unul de altul.

Deodată, se repezi la el căţeaua Caprice, lătrând şi schelălăind de bucurie, aproape să-l răstoarne, şi începu să-l lingă. Pierre înghiţi în sec, îi venea greu să nu plângă.

Apoi făcu baie. Emile întrebă cam şovăitor dacă să nu-i radă barba. Pierre răspunse supărat: „Nu”. Se aşezară la masă, mâncă cu multă poftă, dar nu vorbi mai nimic. Sosiră mulţi vizitatori, dar nu primi pe nimeni. Declară că se simte încă murdar şi acoperit de ruşine şi nu voia să fie văzut de nimeni,

în afară de intimi.

În ziua următoare se aşeză şi scrise prefaţa la Figaro, care avea să apară în volum. Din când în când ridica ochii şi chiar se scula în picioare, plimbându-se în sus şi în jos.

Apoi îşi vedea în oglindă faţa neîngrijită, sluţită şi atunci scria cu mai multă înfrigurare.

În această prefaţă se puse mândru în rând cu Moliere şi Racine şi apără dreptul său legitim de a aduce pe scenă golani, pungaşi şi seniori de seamă. Oare, fabula nu are morală pentru că leul e sălbatic, lupul hrăpăreţ, vulpea vicleană? Ce era el de vină dacă marii seniori sunt aşa cum sunt? El îi făcuse aşa? Nu fusese el blând şi milostiv, neînzestrând pe conte cu nici un alt păcat decât cu prea multă galanterie? Nu era acesta păcatul pe care aristocraţii Franţei şi-l atribuiau de preferinţă, aproape măguliţi? „Contele Almaviva îmi e drag — scrise el — căci mi-e drag deşteptul, mlădiosul meu Figaro. Şi cu cât e mai strălucitoare firea contelui, cu cât e mai impresionantă forţa sa, cu atât mai răsunătoare este biruinţa lui Figaro şi a spiritului lui. Tema mea este tema multor fabule cu animale: lupta victorioasă a vicleniei şi a spiritului împotriva forţei brutale.” Şi bărbatul bărbos, care mai purta urmele înjositoarei arestări, încheie: „Scriu aceste pagini nu pentru actualii mei cititori. Dar peste optzeci de ani, scriitorii vor compara soarta lor şi a noastră, iar din descrierea mea, urmaşii vor vedea ce scump costa să-i distrezi pe înaintaşii lor.”

După ce scrise ce-i stătea pe inimă, se simţi uşurat, dar continuă să facă pe supăratul.

Apoi sosiră banii pentru achitarea drepturilor sale de despăgubire. Aur şi bonuri de tezaur se revărsară într-o cantitate cum Pierre nu mai apucase să vadă: două milioane una sută cincizeci de mii de livre. Acum nu mai putea păstra masca de martir şi oglinda, care văzuse mii de feţe ale lui Pierre, pe uşuratic şi pe cabotin, pe inspirat şi pe creator, pe desperat şi pe mânios, oglindea de data aceasta un Pierre năucit. Ba, Pierre găsea atâta haz în faptul că nenorocirea lui cea mai grea se preschimbase în norocul cel mai mare, încât

sentimentul acesta era mai puternic decât triumful. Printr-o schimbare subită, omul atât de tragic umilit se prefăcu deodată în măscăriciul ce era din născare. Măscăriciul căruia îi era dat să învingă neîncetat prin mii de şotii pe dracu' şi pe tat-su. În jurul mesei încărcate cu aur, juca un Pierre bărbos, îmbătrânit, care scotea limba la chipul său din oglindă strigând: „La naiba, iată-mă-s".

Acum puse să-l bărbierească şi invită pentru seară la un banchet neamurile şi prietenii cei mai apropiaţi. Veniră cu toţii, Tonton, sora lui, cu bărbatul, consilierul juridic, bătrânul duce de Richelieu, prinţul de Nassau, iar Désirée îl aduse pe doctorul Lassone al ei, care era mândru că e primit şi umilit că trebuia să vină. Se întinse o masă uriaşă încărcată cu toate bunătăţile şi luminată cu o mie de lumânări. Mâncară şi băură, se veseliră cu toţii. Pierre avu pentru fiecare câte o atenţie, câte o glumă şi un cuvânt bun. Niciodată încă nu-l văzuseră comesenii atât de vesel pe Pierre ca în seara aceasta.

Ziua următoare, Maigron voi să-i achite lui *monsieur* Brunelet banii pentru ipotecă. Dar Pierre nu-l lăsă, căci voia s-o facă personal. Cu o poliţă pe numele lui *monsieur* Brunelet în buzunar, plecă la Étioles. Dar Charlot nu-l primi. Atunci Pierre înmână poliţa pentru ipotecă secretarului lui *monsieur* Lenormant şi zise: „Predă, te rog, suma stăpânului dumitale, căci lui îi aparţine. Şi aici sunt alte o mie de livre pentru mesele pe care le-am luat la *monsieur* Lenormant, plus bacşişul."

CAPITOLUL IV

ÇA IRA

Marea fregată americană *Alliance* înălţase toate pânzele şi înainta iute. Tânărul domn foarte slab, cu părul roş, nasul lung, stătea la balustradă. Se făcuse rece, tânărul domn trecuse printr-o boală grea şi mari osteneli. Dar acum se afla în drum spre patrie, în depărtare se zărea pământul. Urmărea emoţionat cum se zărea tot mai limpede stânca colţuroasă care străjuia intrarea în portul Brest. Acum recunoscu şi forturile.

Traversarea nu fusese uşoară. Întâmpinase piedici chiar de la început, la Boston echipaseră cu greu corabia. Tânărul domn, numele lui era Josèphe-Paul-Gilbert, *marquis* de La Fayette, se resemnase să-şi tocmească un echipaj din deţinuţi şi dezertori din armata engleză. Apoi înfruntaseră o furtună groaznică. O noapte întreagă, nesfârşit de lungă, neagră, se crezuseră cu toţii pierduţi şi marchizul, slăbit de boala de care abia scăpase, blestema soarta care-l aruncase din frumosul, bogatul Palais Noailles din Paris, pe acest ocean sălbatic şi-l sortise să fie hrană peştilor. Apoi, în ultima săptămână a traversării, mai fuseseră ameninţaţi, pe neaşteptate, de un complot, al vagabonzilor care formau o bună parte a echipajului. Guvernul englez încerca să ademenească spre Anglia corăbiile rebelilor şi promisese că vasele ce vor fi aduse în Anglia de echipajele lor răzvrătite vor deveni proprietatea lor. Marinarii de pe *Alliance* socoteau că dacă îl vor aduce şi pe faimosul La Fayette, vor fi cu atât mai bineveniţi în oricare port englez şi combinaseră un plan ca să pună mâna pe ofiţeri. Dar, în ultima clipă, norocul şi o hotărâre grabnică îl salvaseră pe La Fayette şi corabia. Acum Franţa se zărea la orizont, iar răzvrătiţii zăceau încătuşaţi în fundul calei.

În timp ce coasta se profila tot mai clar, tânărul marchiz se gândea la primirea ce i se va face. Situaţia sa nu era prea lămurită. Îşi părăsise postul din armata franceză şi ţara,

încălcând ordinul precis al regelui, era „dezertor”. Dar, între timp, politica pe care o făcuse cu „dezertarea” sa devenise politica oficială a ţării, Franţa declarase război Angliei, iar el se înapoia acoperit de laude pentru actele făptuite în acest război.

Ajunseră în port, tunurile forturilor bubuiră. Salutau steagul cu stele şi dungi, pe care vasul nu avusese voie să-l arboreze la plecare. Tânărul domn compară felul cum trebuise să se strecoare atunci, pe ascuns, din portul spaniol, cu corabia sa cumpărată pe banii lui *monsieur* de Beaumarchais, şi cum se înapoia acum, întâmpinat de salutul regelui, şi inima-i săltă de bucurie.

Goni spre Paris, spre strada Saint-Honore, la palatul Noailles. Soţia sa, în vârstă de nouăsprezece ani, Adrienne, îl îmbrăţişă tremurând. Apoi sosi ministrul de Război, bătrânul Segur, care îi întinse spre sărut obrazul uscat, îl mângâie şi-i anunţă pedeapsa. O pedeapsă blândă: o săptămână de arest, de petrecut în Palais Noailles.

În timpul arestului, marchizul scrise regelui o scrisoare umilă. „Departe de mine îndrăzneala — scrisese el — să vreau să-mi justific neascultarea, o regret adânc. Totuşi, natura greşelii mele mă îndreptăţeşte să sper că mi se va da posibilitatea s-o repar. Poate că bunăvoinţa maiestăţii-voastre îmi va acorda fericirea să-mi îndrept greşeala, slujind maiestăţii voastre oriunde şi oricum va binevoi maiestatea-voastră să ordone.”

Chiar a doua zi, marchizul fu chemat la Versailles ca să primească dojana regelui. Louis îl primi în bibliotecă. Tânărul, buhăitul monarh privi clipind la tânărul, uscăţivul său ofiţer, şi zise stângaci: „De fapt, n-ar fi trebuit să faceţi una ca asta, *monsieur*”. Apoi, după ce timp de o jumătate de minut La Fayette privise în gol cu o înfăţişare vinovată, Louis îl întrebă însufleţit: — „Şi acum, dragul meu marchiz, spune-mi exact unde se află acest Saratoga, nu e trecut pe nici o hartă”, şi în curând cei doi domni se cufundară într-o convorbire aprinsă despre chestiuni geografice.

După ce epuiză acest subiect, La Fayette declară: „Am

onoare să prezint maiestăţii-voastre o scrisoare din partea Congresului Statelor Unite.” Louis o luă şi citi. Scrisoarea începea astfel: „Către marele, fidelul şi iubitul nostru aliat şi prieten, Louis al şaisprezecelea, regele Franţei şi al Navarei” — şi-l lăuda pe nobilul tânăr, purtătorul scrisorii, care se dovedise priceput la sfat, viteaz pe câmpul de bătaie, rezistent la ostenelile războiului. După aceasta, oamenii Congresului se declarau din nou, şi pentru a treia oară, drept bunii prieteni şi aliaţi ai regelui şi încheiau: „Rugăm pe dumnezeu să păstreze pe maiestatea-voastră în sfânta sa pază”.

Pentru Louis, ziua era stricată. Aceşti negustori, ţărani şi avocaţi de provincie, îl numeau pe el, regele preacreştin, „bunul lor prieten”, îi recomandau binevoitor pe un ofiţer francez de cea mai veche viţă. Tocmai de aşa ceva se temuse el, de începutul răsturnării, de dizolvarea tuturor bunelor orânduieli. „Văd, marchize, — spuse el cam rece — că ţi-ai câştigat dragostea acestor... căută un cuvânt, acestor cetăţeni. Nici nu m-am aşteptat la altceva din partea unui ofiţer francez, decât să se distingă printre aceşti... se poticni iar — cetăţeni.” Cu aceasta, audienţa luă sfârşit.

De altminteri, la Versailles se ştia că tânărul marchiz era într-adevăr tare popular printre cei din Boston. „Toată lumea aici, în America — raportase calmul observator Gérard ministrului său — îl iubeşte şi-l admiră pe marchiz. Au o părere excelentă despre capacitatea sa militară. Comportarea sa, pe cât de prudentă, pe atât de curajoasă şi amabilă, a făcut, din el un idol pentru Congres, pentru armată şi pentru întreaga populaţie.” Vergennes îşi aminti de proasta primire pe care acelaşi Congres i-o făcuse nu demult marchizului, surâse şi găsi că nestatornicia republicilor nu era mai mică decât cea a statelor despotice.

Curtea, poporul, mai ales femeile îşi manifestau în fel şi chip simpatia şi recunoştinţa faţă de tânărul erou. Josèphe-Gilbert de La Fayette nu era un tânăr frumos, era lipsit de ţinută şi stângaci. Cu părul său roşu ca focul şi ochii mici, nu prea avusese noroc la femei înainte de aventură; odată, Toinette îl părăsise în mijlocul dansului pe neîndemânaticul

dansator. Acum era altfel, celui întors din America, gloria şi entuziasmul îi confereau o strălucită frumuseţe. Nu mai era slab, ci zvelt, ochii săi inflamaţi străluceau de exaltare şi inteligenţă, mişcările lui dezordonate erau expresia unei nemaiauzite energii. Femeile îl iubeau.

Se bucură din plin de succesul său. Dar ţinea mai mult la alte succese. Chiar a doua zi după ce fusese primit de rege şi dezlegat de arestul de casă, îl vizită pe bătrânul din grădină.

Doctorul Franklin avusese o dimineaţă plină de supărări în ziua când veni la el La Fayette.

Acel Mr. Digges care, la recomandarea insistentă a lui Mr. Lee, fusese trimis la Londra să îngrijească de prizonierii americani, delapidase din suma încredinţată aproape patru sute de lire engleze, exact trei sute optzeci şi opt de lire şi patru şilingi, iar în dimineaţa aceasta avusese loc o explicaţie între doctorul Franklin şi Arthur Lee.

Arthur Lee pretindea că nu se puteau încă trage concluzii definitive. Aparenţa era într-adevăr împotriva lui Mr. Digges, dar acesta asigurase că va veni la Paris şi va lămuri totul. „Faptul rămâne — răspunse Franklin — că acest om a cheltuit trei sute optzeci şi opt de lire pentru care nu este în stare să prezinte acoperire." Arthur Lee ridică din umeri şi insistă că trebuie să aştepte până ce Mr. Digges va veni la Paris. „Mă tem — replică Franklin — că va trebui să aşteptaţi cam mult." Arthur Lee roşi. „Nu sunt bogat — zise el — dar dacă într-adevăr prizonierii vor fi pierdut banii din vina lui Mr. Digges, voi contribui din buzunarul meu cu suma de cincizeci de lire ca să acopăr o parte din pierdere." Şi deoarece Franklin tăcea, continuă cu violenţă: „Iar acum, vă rog să nu mai vorbim de această chestiune. Şi, înainte de toate, vă rog să nu trageţi din acest caz concluzii asupra priceperii mele în afaceri şi în raporturile cu oamenii." — „Dar un singur lucru îmi veţi permite — ripostă liniştit Franklin — să trag concluzii asupra caracterului lui Mr. Digges al dumneavoastră. Cine fură o guinee de la un om bogat este, asta veţi admite şi dumneavoastră, un simplu pungaş. Dar ce nume veţi da, Mr.

Lee, celui care fură unui biet prizonier ajutorul cuvenit, cei optsprezece cenţi? Şi asta nu odată, ci săptămână de săptămână, în tot cursul unei ierni friguroase? Şi care nu face aceasta cu un singur prizonier, ci cu şase sute? Cum numiţi un astfel de om, Mr. Lee?" — „Ni s-a întâmplat tuturor să ne înşelăm câteodată, răspunse arogant Arthur Lee. Aş putea întocmi o listă lungă de oameni cu care v-aţi înşelat, doctore Franklin." — „Aşadar, nu aveţi nici un cuvânt ca să calificaţi pe un individ ca acest Digges, recomandat de dumneavoastră, spuse Franklin cu o mânie greu stăpânită. Nici nu veţi găsi un asemenea cuvânt, limba noastră nu poate exprima o asemenea infamie. Dacă unul ca acesta nu ajunge în iad, nici nu făcea să-l inventăm pe Satana." — „Văd — răspunse Arthur Lee — că acest Mr. Digges vă cade de minune." — „Tăceţi din gură, domnule", zise Franklin fără să ridice glasul, dar în aşa fel încât celălalt se dădu înapoi.

Această convorbire avusese deci loc în ziua în care La Fayette îl vizită pe doctor. Deşi Franklin se aştepta la vizita lui, nu-i prea convenea că se nimerise să vină tocmai atunci. Nu era el omul care să se lase orbit de vâlva ce se făcuse în jurul marchizului şi mulţi îi povestiseră că La Fayette nu era decât un tânăr care-şi da importanţă. Îl salută deci pe vizitatorul său cu politeţe, dar fără mare interes.

La Fayette se dovedi, totuşi a fi un tânăr agreabil, inteligent, fără falsă modestie, dar şi fără îngâmfare. Se adresa lui Franklin cu cel mai mare respect, dar totodată fără acea amabilitate deşartă, obişnuită, care-l supăra uneori pe bătrân la francezi.

Spuse că auzise cu părere de rău că multă corespondenţă era capturată de englezi, de aceea se bucura cu atât mai mult că poate să-i predea neatinsă o scrisoare din partea Congresului şi-i întinse scrisoarea. Roşind, adăugă cu un zâmbet plăcut că, dacă scrisoarea ar conţine cuvinte în legătură cu el, îl roagă pe doctor să treacă iute peste ele; îl răsfăţaseră peste măsură în America şi-l lăudau mai mult decât merita.

„Mă bucur că şi-au dat osteneala să repare proasta primire

de la Philadelphia, de care am aflat, spre regretul meu", replică Franklin şi depuse scrisoarea necitită pe masă. Un surâs trecu peste obrazul osos al lui La Fayette, râse, strălucea de fericire; când râdea astfel, nu i se mai vedea urâţenia. „Fireşte că m-am necăjit — spuse el — de lipsa de politeţe a lui Mr. Lovell. Dar mai pe urmă am înţeles totul. Ceea ce-şi dorea atunci Congresul din partea Franţei era un sac mare cu bani. În locul lui sosiseră o droaie de tineri francezi zdrenţăroşi, care toţi voiau să fie generali."

Mai încolo, La Fayette vorbi despre George Washington. Lăudă calmul său în cele mai grele împrejurări, indiferenţa sa faţă de veşnicele cabale şi intrigi ce se urzeau împotriva lui cu îngăduinţa Congresului. Cea mai mare fericire a vieţii sale, încheie el cu căldură, era că putuse câştiga părintească prietenie a acestui om admirabil.

Tânărul îi plăcu doctorului. Desigur, vorbea cu plăcere şi nu se temea să-şi spună părerea. Dar, pentru cei douăzeci şi unu de ani ai săi; cunoştea lumea, ştia să vadă obiectiv oamenii şi evenimentele. Va fi plecat el în America mânat doar de dorinţa de a străluci şi de pasiunea de aventură, dar propria experienţă şi exemplul lui Washington, mare, tăcut şi niciodată grăbit, îl maturizaseră. Evident, La Fayette văzuse limpede cum generalul răbdător şi calm făcuse de ruşine reaua-voinţă, incapacitatea şi lăcomia unora din membrii Congresului, care refuzau armatei sale strictul necesar.

Puţin prea savant şi cu aerele unui politician versat, marchizul expuse că, din păcate, se ştia acum şi în Franţa despre disensiunile americane, ceea ce făcea Versailles-ul neîncrezător faţă de aliatul său. El, La Fayette, căuta să liniştească spiritele şi să pună chestiunea americană în lumina cea mai favorabilă. Vorbea cu aprindere. Se silea să dovedească acestui bătrân care era, după Washington, cel mai mare cetăţean al Americii, înţelegerea şi bunăvoinţa sa activă. Franklin asculta surâzând. Entuziasmul tânărului cavaler era folositor cauzei americane, trebuia doar înfrânat, să nu strice cumva din prea mult zel.

La Fayette spuse, în sfârşit, că i-a răpit destul timp lui

Franklin şi se ridică spre a se retrage. Abia la uşă raportă cu o timiditate pe jumătate sinceră, pe jumătate jucată, că a adus la Paris şi o a doua scrisoare pentru Franklin, din partea generalului Washington, dar că pe aceasta n-o are la dânsul. „De ce nu?" întrebă cam mirat Franklin, şi La Fayette, cu surâsul ce-i stătea aşa de bine, răspunse: „Am motiv să cred că scrisoarea vorbeşte mai ales de mine, aşa că nu era nici o grabă. Şi voiam să am un pretext pentru a mai veni o dată." — „Nu vă trebuie nici un pretext, domnule marchiz — răspunse amabil doctorul — vă rog să veniţi oricând poftiţi, cu sau fără scrisoare."

Rămas singur, Franklin reflectă asupra lui La Fayette şi a soartei sale. Aristocratul acesta se înflăcăra de exemplul lui George Washington; îşi pusese energia şi ambiţia în slujba distrugerii a ceea ce era vechi şi dăunător, cu toate că întreaga lui existenţă se baza pe acest vechi. Binele avea o putere molipsitoare.

Gândurile doctorului alunecaseră spre generalizare. Ceea ce era rău, erau legile *tory* ce încorsetaseră tânăra ţară. Ele ajunseseră neputincioase. Dar va veni o vreme, şi s-ar putea să nu fie prea depărtată; când tânăra republică americană va îmbătrâni şi multe din cele create de ea vor deveni vechi şi fără sens.

Luă în mână scrisoarea Congresului predată de marchiz. Se aştepta ca scrisoarea să-i recomande călduros pe La Fayette. Aşa şi era. Marchizul, scria Mr. Lovell; preşedintele comitetului pentru afacerile externe, a adus Statelor Unite servicii deosebit de preţioase. Ar fi de dorit ca Franklin să-i dea o mână de ajutor şi, atât timp cât va sta la Paris, să-i ceara sfatul în toate chestiunile importante. Totodată să-i înmâneze o spadă de onoare.

Apoi scrisoarea trecu la alte chestiuni. Franklin citea, se îndreptă din spate, ochii i se înviorară. În cuvinte seci, domnul Lovell îi scria că Congresul hotărâse să-l numească pe el plenipotenţiar unic al Statelor Unite la Curtea din Versailles. Scrisoarea de acreditare urma să sosească cu vasul

următor. El, Lovell, profita de ocazie să-i transmită mai repede această ştire prin marchiz şi-i ura noroc.

Cu o mişcare înceată a mâinii veştede, Franklin puse din nou scrisoarea pe masă.

Ştia că până la urmă aşa se va întâmpla. Nici nu s-ar fi putut altcum. Totuşi, ar fi fost foarte posibil să iasă altfel şi se aşteptase şi la asta. Era o scrisoare istorică. Îi lua o sarcină grea de pe umeri şi-i aşeza alta în loc. Hotărî deci să rămână în Franţa, deşi era foarte posibil să nu-şi mai revadă niciodată patria. Străbătuse un drum lung de la întâlnirea cu regina până la această numire. Se încheiase alianţa. Dar acum trebuia să procure banii, împrumutul, din nou avea de parcurs un drum lung, obositor, apoi mai venea alt drum lung până la pace. Dar le va străbate şi era foarte hotărât să rămână în viaţă până le va străbate. *Ça ira*.

Ar fi fost tare bucuros să meargă imediat la Maurepas. I-ar fi amintit de promisiunea că, de îndată ce domnii Lee şi Adams vor fi fost îndepărtaţi, se puteau începe tratativele împrumutului. Dar nici nu-şi sfârşi bine gândul, că şi râse de propria sa grabă. După cum îşi cunoştea amicul, Maurepas l-ar felicita călduros şi ar declara că atât timp cât nu este oficial anunţat de noua, îmbucurătoarea schimbare, nu poate trata decât cu toată delegaţia. Deci, trebuia să mai aştepte.

Omul acesta, atât de calm de obicei, nu mai putea să aştepte. Trebuia să facă ceva, acum, imediat. Pentru tratativele de împrumut avea nevoie de sfatul unui om de încredere şi acesta era unul singur, *monsieur* Le Grand încercatul bancher al Statelor Unite care îşi avea însă sediul pe teritoriul neutru, la Amsterdam. Aşa fiind, proaspăt-numitul plenipotenţiar unic întreprinse prima sa acţiune oficială şi scrise cu mâna proprie domnului Le Grand să vină neîntârziat la Paris.

Abia după aceasta începu să gândească şi să simtă mai adânc ce însemna pentru dânsul această numire. Căuta să-şi închipuie ce efect va avea ştirea asupra colegilor săi, care nu-i mai erau colegi. *Monsieur* Malaprop desigur că va primi faptul cu un calm aparent. Dar ce figură va face dragul său Arthur

Lee? Franklin râse cu buzele sale prelungi şi o frântură de clipă nu păru deloc înţelept, ci răutăcios de-a binelea.

Apoi însă îşi reveni. I se părea josnic să se bucure de decepţia altora. Acuma avea siguranţa deplină şi putea aştepta în linişte până ce tinerii domni vor primi de la Congres amara comunicare. Ar fi mult mai demn să păstreze ştirea pentru sine şi să se amuze privind cum ceilalţi îl sâcâie autoritar, dându-i sfaturi şi contrazicându-l în săptămânile ce le mai rămân.

Oricum, era mai inteligent să tacă şi să nu spună nimănui nimic, nici chiar celor mai apropiaţi, nici prietenilor. Ceva folositor tot nu se putea întreprinde cât timp nu sosise încă scrisoarea de acreditare; altfel s-ar fi iscat doar îndoieli şi certuri şi apoi, tăcând, se putea bucura de purtarea celorlalţi.

Şezu mult timp cu ochii închişi, împăcat, tare mulţumit.

Reuşi să se stăpânească, aşa cum îşi propusese, şi nu comunică nimic nimănui, nici lui William Temple, nici lui *madame* Helvétius.

Şedea într-o zi sub fagul lui preferat. Era spre iarnă şi-şi îmbrăcase blănurile. Dar un soare prietenos străbătea printre ramurile desfrunzite, aşa că îşi scosese căciula, expunându-şi capul cu părul rar căldurii plăcute. Micul Ben veni şi întrebă dacă poate să-i ţină de urât. Şedea lângă el tăcut, copilăros şi totuşi neobişnuit de înţelegător. Desigur, că aşa ar fi arătat micul său Franky, dacă i-ar fi fost dat să mai trăiască.

Şi deodată Franklin nu se mai putu stăpâni. „Ei, acum să vedem, băiete, dacă eşti în stare să păstrezi un secret? Crezi că ai să poţi?” — „Sigur că da, bunicule”, spuse băiatul nerăbdător. „Îmi dai cuvântul tău — întrebă doctorul — că n-o să mă dai de gol, dacă am să-ţi spun ceva foarte important şi foarte secret? Nimănui? Nici lui William?” — „Sigur că n-o să spun nimănui”, îl asigură micul Ben.

„Îţi dai cuvântul?” întrebă Franklin.

„Pe cuvântul meu”, zise solemn băiatul.

„Atunci ascultă — spuse Franklin — bunicul tău a devenit plenipotenţiar unic.”

Micul Benjamin păru cam dezamăgit. Dar totuşi zise

politicos: „Te felicit, bunicule, fii sigur că n-am s-o spun nimănui”.

Franklin râse apoi de câtă lipsă de înţelepciune dăduse dovadă înţeleptul Franklin. Şi se gândi că, în asemenea împrejurare, prietenul său Dubourg ar fi istorisit povestea regelui Midas. Regele Midas fusese unul dintre judecătorii întrecerii muzicale dintre Pan şi Apolo şi numai el acordase premiul lui Pan. De aceea, Apolo făcuse să-i crească lui Midas urechi de măgar. Midas le ascundea cu grijă sub boneta lui frigiană. Totuşi, bărbierul său le descoperi; deoarece ştia însă că dacă dezvăluie taina îşi periclitează viaţa, tăcu multă vreme. Dar până la urmă nu se mai putu stăpâni, săpă o groapă în pământ şi şopti în ea: „Midas are urechi de măgar, Midas are urechi de măgar”. Din groapă crescu însă o trestie şi trestia răspândi în lumea întreagă: „Midas are urechi de măgar”.

Cazul lui nu era chiar atât de grav. Totuşi, nu era prea înţelept că se destăinuise micului Ben. Fireşte, n-avea nici ce regreta şi, când după aceea băiatul îi făcea cu ochiul cu o veselie complice, ca între bărbaţi, se bucura.

La Fayette se plimba prin Paris şi-şi savura gloria. Eroul de douăzeci şi unu de ani era sărbătorit aşa cum fusese sărbătorit cu jumătate de an în urmă filozoful de optzeci şi trei de ani, Voltaire. Acela semănase ideile din care crescuse şi se maturizase independenţa Americii. La Fayette era primul francez care înfăptuise alianţa. Nu era chiar aşa, dar lumea o credea bucuros pentru că La Fayette era tânăr, înflăcărat, elocvent şi de o cuceritoare amabilitate.

La Fayette se prezentă şi la Palais Montbarey. Fostul ministru şi soţia sa se simţiră onoraţi şi nu-i luară în nume de rău eroului celor două lumi că se retrase nepermis de mult cu Véronique în nişa unei ferestre.

La Fayette îi povesti lui Véronique despre Félicien şi-i predă o scrisoare din partea lui. Félicien fusese rănit la o mână, La Fayette se ocupase de concetăţeanul său şi obţinuse avansarea lui la gradul de locotenent. Îl apreciase pe tânărul serios care

nu se lăsa înşelat de ciudăţeniile uneori respingătoare ale Lumii Noi, ci-şi păstra netulburat propria părere asupra multelor mizerii mărunte întâlnite acolo şi asupra lucrurilor bune, puţine la număr, dar hotărâtoare. Încheie spunând că se bucură să predea salutările prietenului său Félicien Lépine unei tinere domnişoare atât de deştepte, curajoase şi amabile şi o privi din cap până-n picioare cu o căutătură eroică şi insistentă.

După plecarea lui, Véronique se retrase în parc cu scrisoarea de la Félicien, pe locul unde fuseseră ultima oară împreună. Véronique trăia o perioadă de grea aşteptare şi o îndura cu răbdare. Vedea un fel de încurajare în faptul că tatăl ei îşi pierduse funcţiunea şi-i fusese luată posibilitatea de a face rău ţării. Îl lăsase de bună voie pe prietenul şi iubitul ei să plece la luptă pentru eliberarea omenirii, trecuse prima încercare.

Citi scrisoarea. Fusese scrisă într-o tabără aşezată într-un ţinut numit Valley Forge. Fără a se plânge, Félicien descria cu o înspăimântătoare claritate greutăţile şi lipsurile acestei tabere. Viaţa militară în lumea nouă părea a fi cu totul alta decât şi-o putea închipui cineva după rapoartele ziarelor şi poveştile cărţilor de război: Félicien scria cu o amărăciune sălbatică, aproape desperată. Dar mai scria: „Mă aşteptam ca lupta pentru libertate să aibă spinii ei” şi dincolo de tot ceea ce era întunecat şi amar, prin cuvintele sale răzbătea o mare încredere.

Véronique ţinu multă vreme scrisoarea în mână şi căută să se pătrundă de spiritul ei. Era decepţionată că totul era altfel de cum visase, atât de puţin colorat şi romantic, că totul era aspru, murdar, plictisitor şi mizerabil. Se gândea la rana lui Félicien, îşi închipuia mâna lui — din păcate marchizul nu ştiuse să-i spună dacă era mâna dreaptă sau stângă — care va purta de acum înainte o cicatrice. Nu se putu împiedica să-şi amintească versurile acelea vechi, sentimentale, puse pe note de Jean-Jacques: „Iubitul, care mă fericea, a plecat în altă ţară. Ah, de ce caută peste Ocean fericirea ce aici îl aştepta?” Dar îşi alungă de îndată tristeţea cu o hotărâre dârză şi se

mângâie cu gândul mândru că aparţine acelui tineret care-şi cucereşte prin sacrificii o lume liberă.

Şi Pierre Beaumarchais avu cinstea să fie vizitat de La Fayette. Marchizul nu uita că îi datora lui Pierre multă recunoştinţă. Plecarea sa n-ar fi fost cu putinţă fără sprijinul activ al lui Pierre şi, chiar şi în America, tot agentul lui Pierre îl ajutase cu mărinimie să iasă din nevoile băneşti. Imediat după înapoiere, marchizul îi restituise lui Pierre importanta sumă ce i-o avansase agentul din Philadelphia şi acum se înfăţişă personal în casa din *rue Saint-Antoine* ca să-i mulţumească.

Pierre se uita nu fără invidie la tânărul marchiz ale cărui merite erau atât de exagerat recunoscute. Să fi fost un burghez ca dânsul, desigur că i-ar fi mers altfel, atât de partea aceasta a oceanului cât şi de cealaltă. Desigur, şi el, Pierre, se bucurase de toată gloria ce o putea hărăzi viaţa. Dar, cu toată gloria lui, nu putuse obţine aprobarea ca rodul său desăvârşit, opera ce era mândria şi dragostea sa cea mare, ca *Figaro* să fie cu adevărat reprezentat. Louis tot se mai opunea reprezentării, cu toată mărginirea şi îndărătnicia sa.

Totuşi, lui Pierre îi pricinui o mare, aproape prietenească bucurie succesul celuilalt şi-şi exprimă admiraţia în cuvinte înflăcărate. La Fayette îşi exprimă respectul în fraze la fel de entuziaste.

Apoi vorbi despre lucruri ce trebuiau să-l intereseze pe Pierre. Povesti foarte colorat cât de trist şi de părăsit se simţea Deane printre membrii Congresului. Duşmanii îl atacau cu înverşunare; acei pe care-i socotea prieteni îl ascultau cu un căscat abia ascuns. La Fayette se opri mult asupra sforăriilor familiei Lee. Asigură că el făcuse tot ce-i stătea în putere ca să pună capăt acestor minciuni şi încet, dar sigur, meritele lui Pierre îşi vor primi recunoaşterea cuvenită din partea Congresului.

Apoi mai istorisi de un succes literar pe care Pierre îl avusese fără s-o ştie în America. *Monsieur* Quesnay, tânărul filozof, fiul marelui medic al doamnei de Pompadour, plecase peste ocean ca să activeze acolo în condiţii mai liberale,

pentru filozofia şi arta franceză. Trăia la Philadelphia, instruia pe doamnele din societatea de acolo în limba franceză şi reuşise ca, într-o epocă în care reprezentaţiile de teatru erau interzise ca frivole, drama lui Pierre, *Eugénie*, să fie jucată în franţuzeşte. „Să nu mă întrebaţi, fireşte — adause râzând marchizul — în ce fel de franceză."

Dar Pierre îşi zise că, oricum, vor fi înţeles piesa. Şi se bucură ca un copil că a cucerit inimile celor de la antipozi pentru cuvântul şi arta franceză.

Darul Congresului pentru La Fayette, spada de onoare, era primul dar de acest fel pe care Franklin trebuia să-l comande în calitatea sa de plenipotenţiar unic. Tânăra republică trebuia reprezentată cu cinste aici, la Curtea cea mai luxoasă a Europei, darurile ei nu trebuiau să fie cu nimic mai prejos de cele ale altor naţiuni şi, din fericire, de astă dată Franklin nu era obligat să se ciorovăiască cu colegii săi pentru suma ce o putea acorda. Îi făcu plăcere să compună simboluri, ornamente, maxime care să fie şi cu tâlc şi plăcute. Îl însărcină pe bijutierul Curţii, Basenge, cu executarea spadei, iar pe *monsieur* Pourrat, cel de la manufactura de porţelan din Sevres, cu desenarea reliefurilor şi a celorlalte elemente decorative.

Monsieur Basenge, presupunând greşit că comanda porneşte de la delegaţie în întregul ei, ceru o lămurire de la Arthur Lee. Acesta fu indignat. Doctorul *honoris causa* făcuse o comandă atât de uriaşă fără să-i ceară consimţământul, risipise iarăşi fără nici un simţ de răspundere banii Congresului.

Mânios, Mr. Lee porni în grabă la Passy şi ceru socoteală doctorului. „Am motive să presupun — declară liniştit Franklin — că un astfel de dar de onoare corespunde dorinţelor Congresului." „Nu ştiam — ironiză Arthur Lee — că puteţi citi gândurile peste ocean." Un moment, Franklin se simţi tentat să-l lămurească pe tânărul domn că rolul său luase sfârşit; dar nu se lăsă ispitit. „Doriţi — întrebă el cu un calm care-l înfurie şi mai mult pe Arthur Lee — să retragem comanda pentru spada de onoare şi să jignim pe La Fayette şi

toată Franţa?” — „Din păcate, asta nu se poate — răspunse Arthur Lee — deşi socot că acest mult prea tânăr aristocrat francez a fost supraapreciat într-un mod excesiv. În nici un caz nu vreau să accept fără protest faptul că, deşi ţara noastră este copleşită de cele mai grozave necazuri financiare, noi cheltuim cinci mii de livre pentru un simplu gest.”

Franklin îşi scoase ochelarii şi-şi îndreptă ochii mari, bulbucaţi, liniştiţi, asupra îndârjitului domn. Sprâncenele păreau a i se arcui şi mai mult, gura prelungă se strânse şi mai dispreţuitoare, ochii săi mari deveniră mai severi, era Franklin din tabloul lui Duplessis care se uita la Arthur Lee. Acesta se nelinişti. În sfârşit, bătrânul deschise gura: „Aveţi dreptate, cinci mii de livre sunt bani mulţi şi cu ei s-ar putea cumpăra multă pâine şi chiar şi câteva şunci pentru americanii flămânzi. Dar nu mi s-a părut demn să facem un dar meschin tânărului care a adus cauzei noastre servicii atât de excelente şi şi-a pus în numeroase rânduri viaţa în joc pentru noi. Mă gândisem să contribui cu o sumă din mijloacele mele proprii. Dar apoi am preferat să dau şi eu cincizeci de lire pentru prizonierii din Anglia, care continuă să flămânzească din cauza înşelătoriei acelui pungaş Digges.”

Arthur Lee găsi că felul de a discuta al bătrânului era necorect. Nu era corect că bătrânul evocase, numai ca să-l jignească, o chestiune care nu avea nici o legătură cu obiectul discuţiei, risipa criminală a banilor statului. „Tocmai pentru că am pierdut la Londra bani într-un fel ce nu putea fi prevăzut — declară el — ar trebui să ne ferim de orice cheltuială de prisos.” Îşi încrucişa braţele şi rămase nemişcat cu fruntea repezită bătăios înainte.

Franklin voi să răspundă aspru. Apoi se gândi: „O, băiatule, dacă ai şti”. Văzu toată indignarea virtuoasă pe obrazul celuilalt şi gura i se lăţi într-un zâmbet satisfăcut. Arthur Lee nu mai ştia ce să creadă; purtarea bătrânului nici măcar jignitoare nu mai era, se vede că înnebunise. Dădu din umeri şi plecă.

Câteva zile mai târziu, înţelese ce însemnase zâmbetul lui Franklin. Prin Amsterdam sosi, cu o altă corespondenţă a

Congresului, comunicarea oficială că Franklin era numit plenipotenţiar unic.

Tot sângele lui Arthur Lee se strânse la inimă, i se făcu negru înaintea ochilor, căzu leşinat.

Se trezi din nesimţire. Încet, încă zăcând pe jos, cugetă asupra celor întâmplate. Îl cuprinse o furie neţărmurită. Îi puse stavilă. Să nu se lase pradă sentimentelor, să cugete, să judece logic, aceasta era tăria lui, într-aceasta îi era superior doctorului *honoris causa*.

Se ridică de jos cu greu, gemând, se aşeză pe un scaun. Reciti încă o dată, atent, scrisoarea Congresului. În ea era şi instrucţiunea să i se remită lui La Fayette o spadă de onoare. Sus, în dreapta, văzu un 4, era a patra copie. Trei copii se pierduseră. Cu dinţii încleştaţi, cu buzele crispate, Arthur Lee stătea pe gânduri. Probabil că şi copiile către Franklin se pierduseră. Bătrânul trebuie totuşi să fi ştiut despre numirea sa şi despre dispoziţia cu spada de onoare. Altfel nu l-ar fi tratat cu o ironie atât de impertinentă şi de blândă, altfel nu i-ar fi zâmbit atât de josnic, atât de arogant. Arthur Lee se simţi umilit ca niciodată în viaţă. Ce figură jalnică făcuse el în faţa lui Franklin, dojenindu-l, criticându-l, iar arogantul bătrân nici nu-şi dăduse osteneala să-l lămurească, să-l zdrobească; ce perfid, ce infernal de răutăcios era Nestorul, patriarhul, perfidia şi vanitatea lui crescuseră cu anii. Ce glumă josnică făcuse cu el ascunzându-i ştirea, ca să se desfete de neştiinţa lui. Se gândea la zâmbetul doctorului, la acel zâmbet profund, amuzat, nespus de insolent. Aşa se putea râde de salturile caraghioase ale unei maimuţe care vrea să apuce un fruct de dincolo de gratii.

Era un diavol doctorul *honoris causa*. De la început căutase să-l împingă în umbră cu electricitatea sa, cu gloria sa academică, iar el, Arthur Lee, s-a lăsat. Şi totuşi el, Arthur Lee, îi era mult superior ca om de stat bătrânului, asta trebuiau să recunoască şi cei ce-l invidiau. Dar pe bătrân nu-l puteau împăca nici un fel de concesii. Pentru că el, Arthur Lee, credincios convingerilor sale riguros republicane, i-a reproşat doctorului corupţia şi nepotismul său, felul său de trai

„liberal”, adică lipsit de conştiinţă şi compromiţător pentru întreaga patrie, bătrânul voise să se scape de el. Îi era teamă de ochiul cinstit care ar fi putut supraveghea afacerile sale şi ale prietenilor săi. De aceea a căutat protecţie la idolatrii, la slugile despotului! Congresul însă, sub povara vremurilor grele, a trebuit să cedeze în faţa duşmanului ereditar şi de acum încolo dubiosul individ va rămâne, nesupravegheat, la Passy şi-şi va putea continua manevrele dubioase în dauna Americii şi a libertăţii.

Prost mergeau treburile Statelor Unite dacă Henry Richard Lee, creatorul independenţei americane, trebuia să tolereze ca fratele său Arthur Lee să fie expus unei astfel de insulte şi nerecunoştinţe.

Şezu multă vreme stors de vlagă. Apoi se încordă, se ridică, încrucişa braţele pe piept, împinse bărbia înainte, împotriva duşmanului nevăzut, doctorul *honoris causa*. Se înşela individul dacă credea că un Arthur Lee va renunţa aşa curând la luptă. Mai şedea încă pe drept la Paris şi nicidecum fără post; căci din dubla sa calitate îi mai rămăsese una, mai era încă ambasadorul Americii acreditat pentru Madrid. Dispoziţia pe care Congresul o dăduse fratelui său William şi lui Ralph Izard era valabilă şi pentru el. Cât timp nu era primit la Madrid, avea datoria să rămână la Paris, să apere interesele patriei, să-l supravegheze pe bătrân, să-l împiedice de la acţiuni dăunătoare.

În aceeaşi zi află şi Mr. Adams, la Passy, că nu el, ci Franklin fusese numit plenipotenţiar unic. Un moment se întunecă la faţă şi găsi că şi în binecuvântata Americă majoritatea proştilor era zdrobitoare. Dar îşi birui repede decepţia. Întrucât tratatul fusese încheiat înainte de sosirea sa, şederea lui în Franţa era de la început ratată; era bine că putea să-i pună capăt şi să se întoarcă la Abigail a sa. Şi dacă examina obiectiv situaţia, era mai bine ca aici, la Paris, unul singur să conducă treburile, chiar dacă acest unul nu era chiar aşa de potrivit.

Lui Mr. Adams îi plăceau corectitudinea şi gesturile mari. Se duse la doctorul Franklin, luă mâna sa bătrână, tăbăcită, în

mâna sa caldă şi cărnoasă şi spuse cu căldură: „Vă felicit, doctore Franklin. Aş fi dorit să pot duce eu mai departe treburile aici, o spun sincer. Dar ştiu că interesele ţării noastre vor fi mai bine apărate de dumneavoastră, în calitate de plenipotenţiar unic, decât dacă tragem toţi trei de ele. Şi, pe lângă asta, dumneavoastră trăiţi cu plăcere printre francezi, pe când eu prefer viaţa în patrie. Aşa încât înţelepciunea Congresului a găsit poate, totuşi, soluţia cea mai bună."

Soţiei sale, Mrs. Abigail, îi scrise: „După ce am primit comunicarea despre hotărârea pe care soarta şi lipsa de judecată a unora din membrii Congresului au pus-o la cale, am regretat pe de o parte noua încercare impusă acum patriei. Pe de altă parte, mi s-a părut cu cale să-l felicit pe doctor, care în relaţiile sale particulare cu mine s-a purtat în mod impecabil, dar, firește, fără să-i ascund părerea mea. De altminteri, l-am găsit la biroul său, cu un picior gol şi părul aşa de zbârlit şi nepieptănat, încât m-a făcut să mă gândesc la starea sa lăuntrică."

Cu aceeaşi poştă, Franklin primise de la prieteni de încredere o descriere exactă a felului cum se ajunsese la numirea lui. După ce se hotărâse să se reducă delegaţia pariziană la un singur om, s-a instituit un comitet de treisprezece membri care să facă propuneri. Din aceşti treisprezece, cinci votaseră de la început pentru numirea lui Arthur Lee, patru pentru aceea a lui Adams, doi nu s-au pronunţat şi numai doi s-au declarat pentru Franklin. Prietenii lui Arthur Lee şi prietenii lui Adams nu putură deloc să ajungă la o înţelegere. Apoi se ivise planul să fie rechemaţi toţi trei delegaţii şi să fie trimis altul nou. În toată perioada dezbaterilor însă, ambasadorul francez declarase în mod expres şi de repetate ori că numai şi numai Franklin se bucura de suficient prestigiu pe lângă guvernul francez pentru a obţine împrumutul. Astfel, în cele din urmă, îl propuseră cu o majoritate de un vot pe Franklin. În şedinţa plenară, deputaţii statului său Pennsylvania votaseră în bloc împotriva lui.

Franklin nu se miră prea tare de acest raport. Exista multă duşmănie împotriva lui în Statele Unite, era fecior de

lumânărar, fusese în Pennsylvania sa conducătorul partidului oamenilor de jos, împotriva partidului proprietarilor de pământ, iar trădarea fiului său William oferea suficient material de propagandă. Cât pe ce să iasă votul împotriva lui. Dar avusese noroc, el, Benjamin, fiul cel mai drag, fiul norocului. Căci dacă voia să fie sincer cu sine însuşi, trebuia să recunoască: rechemarea ar fi fost o grea lovitură pentru el. Poate că tocmai cina de la *Redoute chinoise* să fi făcut ca el să rămână acum aici şi nu Arthur Lee. Erau visări inutile! Evenimentele au un sens şi era voia sorţii ca reprezentantul mai bun al cauzei americane să rămână aici.

Zâmbi. Că aşa trebuie să fie, a recunoscut-o în cele din urmă şi Congresul, desigur numai cu ajutorul ambasadorului francez.

La Passy, la Versailles, la Paris, evenimentul provocase o mare bucurie. Micul Benjamin constată cu mândrie că bunicul îi destăinuise numai lui un fapt într-adevăr însemnat.

Madame Helvétius dădu un banchet în cinstea lui Franklin şi-şi călcă pe inimă invitând-o şi pe *madame* Brillon. Doctorul mâncă peste măsură, mai ales frişcă, şi nu se sfii nici să bea mult vin de Madeira; voia să arate vechii sale duşmane, doamna podagră, că nu-i era teamă de ea.

Cu acest prilej, abatele Morelet compuse un cântec, un cântec plin de nerozii, de admiraţie adâncă, de iubire, de veselie nevinovată şi rime proaste, vesele, sunătoare: „Las mai târziu istoria/să-i cânte lui Franklin gloria./Azi serbăm pe cel/ Ce ştie să râdă atât de vesel,/Cin, cin, cin,/Mulţi ani trăiască/ al nostru Benjamin./Casa de fulger el fereşte,/Ţara repede clădeşte,/Râde vesel, trăncăneşte,/Soarbe vinul voiniceşte,/ Are viitor senin/Cel ce e cu Benjamin./Filozof, bunic;/Bea vinul catolic,/Solon din State Unite/Ca înţelept renumit e!/ Toate-i aparţin/lui Benjamin.” Vesela nerozie continua astfel de-a lungul a şapte strofe. Franklin se amuză copios şi acompanie cu un instrument muzical inventat de dânsul, un fel de armonică, pe fiicele doamnei Helvétius care îi cântau cântecul. El însuşi cântă apoi două cântece populare scoţiene

triste, care-i plăceau în mod deosebit, o romanţă despre Maria Stuart şi un cântec de jale: *Când eram noi fericiţi*.

În ziua următoare, Franklin plecă la Versailles să comunice oficial lui Vergennes şi Maurepas numirea sa. Domnii fuseseră de mult şi bine informaţi de antecedentele acestei numiri. „Va felicit pe dumneavoastră şi pe mine, excelenţă — îi scrisese Gérard contelui Vergennes — că am scăpat de acest îngrozitor Arthur Lee. Acest individ a ţesut o reţea absurdă de falsitate şi răutate, ce periclita pe oricine avea de-a face cu el. Mă bucur din adâncul inimii că mi-a fost dat să împiedic ca acest om periculos şi rău să fie numit în locul lui Franklin.“

Vergennes nu se sfii să-i arate lui Franklin ce gândea despre Congres. „Dumneavoastră, doctore Franklin, desigur că nu mă înţelegeţi greşit când vă vorbesc sincer. Ciudată adunătură aţi ales în reprezentanţa dumneavoastră populară! Dacă nu am fi intervenit noi, Congresul dumneavoastră uitat de Dumnezeu ar fi rechemat într-adevăr, în ceasul cel mai greu, pe cel mai bun om al său.”

Nici Maurepas nu-şi ascunse bucuria provocată de numirea lui Franklin. Îi comunică zâmbind: „Am dat imediat maestrului Duplessis o comandă pentru un nou portret al dumneavoastră. Portretul acesta vreau să-l dăruiesc reginei, adăugă el pe un ton confidenţial. Maiestatea-sa a avut încă de mult plăcerea să facă cunoştinţă cu dumneavoastră. Dacă, *madame* va atârna acum portretul dumneavoastră în văzul tuturor, această va fi oarecum legitimarea unui copil venit; prea de timpuriu.” Şi mai spuse în cursul convorbirii; „Îl veţi revedea acum şi pe monarh, când îi veţi prezenta scrisoarea de acreditare. Regele preacreştin se va obişnui treptat să vă vadă.”

Nici unul dintre miniştri nu vorbi despre împrumut. Şi Franklin găsea că e mai bine ca la această primă întâlnire să nu aducă în discuţie chestiunea cea delicată.

Parisul se bucura sincer că trimisul libertăţii şi al raţiunii, a fost din nou recunoscut şi confirmat. La dosarele lui William Temple şi de la Motte se adăugară multe file noi. Zile de-a rândul soseau la Passy trăsuri cu vizitatori care voiau să-l

felicite pe Franklin.

Printre cei veniţi să-l felicite era şi Pierre Beaumarchais. Ştirea că Arthur Lee, cel atât de viclean şi rău, care compromitea numele Americii, a fost doborât, umpluse inima lui Pierre cu o nestăvilită bucurie. Se adeverise încă o dată legea vieţii sale. Soarta îl smulgea totdeauna din adâncul prăpăstiilor şi-l zvârlea spre culmile cele mai înalte ale norocului. Nu numai că năpasta absurdă care-l aruncase printre derbedeii din Saint-Lazare s-a schimbat până-n cele din urmă într-un noroc orbitor, dar acum mai primea o nouă satisfacţie, căderea ticălosului de Lee, care se împotrivise plăţii creanţelor sale şi, pe lângă toate, evenimentul acesta îl lega iarăşi de celălalt mare deschizător de drumuri al independenţei Americii, de patriarhul din Passy.

Îl felicită cu exuberanţă pe Franklin. Doctorul se simţi uşurat. Când *monsieur* Caron avusese recent grave neplăceri, de care nu era străin nici Congresul rău de plată, el însuşi nu se mişcase şi nu-l ajutase; dar *monsieur* Caron nu părea să i-o ia în nume de rău. Fericit şi naiv, spunea tocmai: „Desigur că şi dumneavoastră vă bucuraţi din plin, doctore Franklin, că am scăpat de acest muscoi Arthur Lee, căci şi dumneavoastră aţi avut mult de suferit din partea lui.” Franklin se simţi din nou puţin stânjenit. Se gândi la Dubourg şi la „Musca şi chervanul”. Să fi fost o aluzie? Prudent, puţin cam rezervat, spuse: „Da, vi s-a făcut multă nedreptate, *monsieur*.” — „Dumneavoastră şi mie, dumneavoastră şi mie, asigură înflăcărat Pierre. Mă simt onorat, doctore Franklin, că avem în această privinţă un destin comun. Mă simt onorat că destinele noastre sunt atât de asemănătoare. Ieşim cu bine din toate necazurile.”

Franklin îşi zise că omul acesta a făcut, într-adevăr, mult pentru America, mai mult ca oricare altul din Franţa, mai mult ca sărbătoritul La Fayette şi totuşi a fost prost răsplătit pentru ajutorul dat. Dar n-avea ce-i face. *Monsieur* Caron îi era antipatic. Nu voia să aibă nimic comun cu el. Spuse pe un ton didactic: „Să nu ne bucurăm prea devreme. Mai avem o cale lungă de străbătut.” Pierre nu înţelese pe loc ce raport putea

avea această observaţie cu spusele sale. Dar le interpretă iute în spiritul său: „Da, şi în această privinţă vă potriviţi cu mine, confirmă el bucuros. Şi mie, fiecare succes îmi pare numai un început, ca piciorul unui munte al cărui vârf se pierde în nori.” Franklin, uluit de această interpretare, răspunse suspinând uşor: „Dragă *monsieur*, s-ar putea să nu mai am timp să ajung pe un asemenea vârf de munte. Când trec acum prin cimitirul *des Innocents*, am sentimentul că-mi caut locuinţă.” Dar Pierre îl consolă năvalnic: „Nu, nu, stimate doctore, nu, nu, zise el. Nu pierdeţi încrederea. Cred în norocul dumneavoastră ca într-al meu. Vom mai apuca amândoi sfârşitul acestui război. Asta v-o spune Pierre Beaumarchais.”

Între timp, sosise bancherul Le Grand din Amsterdam şi Franklin lucră cu el la memorandum-ul pe care voia să-l prezinte cabinetului francez, ca să documenteze necesitatea unui împrumut. Se vădea tot mai clar: acordarea grabnică a celor 25 de milioane cerute de Congres era de o importanţă vitală pentru Statele Unite.

Totuşi, doctorul şovăia. Nu era timpul potrivit pentru a cere o sumă atât de mare. De când se încheiase alianţa, se circulase mai mult între Franţa şi America, lumea era acuma mai bine informată asupra neînţelegerilor din sânul Congresului şi asupra situaţiei din întreaga ţară; se aflaseră multe amănunte care aruncau o lumină proastă asupra noilor aliaţi. Ofiţeri francezi se înapoiaseră nemulţumiţi şi povesteau lucruri neplăcute despre situaţia din America. Se spunea că nici măcar un sfert dintre americani nu credeau în cauza independenţei. *Monsieur* Laroche, unul din ofiţerii nemulţumiţi, scornise gluma răutăcioasă că la Paris s-ar găsi mai mulţi prieteni ai republicii americane decât în America. Un alt ofiţer, *monsieur* de Portail, un căpitan rănit din flota amiralului d’Estaing, istorisea pretutindeni că nimeni nu se poate nici înţelege, nici împăca cu americanii. Leneveau, beau zi şi noapte ceai cu rom, fumau şi se dădeau în lături de la oboseli, cu siguranţă că până la urmă o s-o lase mai moale. Pe

lângă aceasta, aveau o antipatie crâncenă faţă de francezi şi ar dezerta mai curând la englezi, decât să lupte alături de francezi. Un funcţionar al Ministerului de Finanţe, *monsieur* Pellier, făcuse un voiaj în Statele Unite din însărcinarea lui *monsieur* Necker. Duşmanii Americii împrăştiau copii după raportul său. Agenţii guvernului american, raporta el, iau şperţuri inimaginabil de mari de la furnizorii guvernului. Un spirit egoist, interesat, domneşte peste tot în ţară, nimeni nu se gândeşte să condamne o asemenea mentalitate, o nemăsurată lăcomie de câştig reprezintă trăsătura cea mai caracteristică a americanilor, mai ales în statele din Nord.

Lui Franklin nu i se păru nimerit ca, în timp ce saloanele şi cafenelele Parisului răsunau de aceste istorisiri, să ceară enorma sumă pe care o reclama Congresul. Avea într-adevăr promisiunea şefului guvernului că nu se aştepta decât numirea lui ca plenipotenţiar unic ca să trateze împrumutul. Dar Franklin ştia din experienţă cât se putea conta pe promisiunile diplomaţilor. Chiar şi cea mai clară promisiune putea da loc la interpretări, pentru ca apoi să se topească în neant.

În ultimele săptămâni avusese mai multe convorbiri cu La Fayette. Din cuvintele marchizului reieşea clar că generalul Washington era convins că fără ajutorul unei armate franceze şi a unei flote franceze nu se putea da lupta hotărâtoare şi războiul nu putea fi câştigat. Ce-i drept, un corp expediţionar francez fusese organizat fără multă zarvă şi era o armată foarte onorabilă. Marchizul primise ordin să plece în zilele următoare la Le Havre, să inspecteze trupele în calitate de adjunct al comandantului suprem. Numai că armata nu putea porni: Congresul nu voia să lase trupele franceze să intre în Statele Unite. Între americani şi amiralul d'Estaing avuseseră loc fricţiuni supărătoare şi se temeau de mai rău dacă o întreagă armată franceză le-ar intra în ţară. „Congresul — se văieta La Fayette — nu vrea trupe, nici ofiţeri încercaţi, nu vrea decât bani. Ajutaţi-mă, doctore Franklin, se rugă el călduros. Faceţi ca Congresul să accepte un corp expediţionar. Explicaţi domnilor dumneavoastră că o armată franceză aduce şi bani francezi care o să intre în circulaţie. Vai, ce dughengii

mărunţi sunt domnii din Congresul dumneavoastră, suspină el. Am crezut întotdeauna că noi, francezii, suntem un popor zgârcit, dar în comparaţie cu dumneavoastră suntem cu adevărat risipitori." Autorul *Bietului Richard*, care îndemnase cu atâta insistenţă pe cititorii săi la economie, fără ca el însuşi să-şi urmeze întocmai preceptele, zâmbea.

Dar un lucru era sigur: chiar şi trimiterea corpului expediţionar, fără de care războiul nu putea fi câştigat, depindea de împrumut. Mintea lui Franklin îi ordona să aştepte, inima îi dădea ghes să treacă la fapte.

Acum mai primi şi o scrisoare de la Washington. Era o scrisoare scurtă. Situaţia armatei şi a ţării era întunecată, scria generalul, în felul său direct şi simplu. America trebuie ori să capete bani din Franţa, ori să încheie pace.

Această scrisoare a lui Washington îl hotărî pe Franklin să nu mai şovăie. Trimise contelui de Vergennes memorandum-ul pe care îl întocmise cu ajutorul lui *monsieur* Le Grand, împreună cu o scrisoare pe un ton foarte neoficial. Nu amintea de promisiunea lui Maurepas, dar scria: „Sunt bătrân, slăbit de boală şi este puţin probabil că mă voi putea ocupa încă multă vreme de afacerile ţării mele. Mă servesc deci de acest prilej pentru a aduce la cunoştinţa excelenţei voastre că situaţia actuală este critică. Există pericolul ca Congresul să piardă autoritatea asupra poporului, dacă nu va mai putea acoperi nevoile cele mai stringente. Aceasta ar pune în joc tot noul regim. Dacă însă englezii ar fi iarăşi stăpâni în America, ocazia unei separări adevărate, ca cea actuală, nu se va mai prezenta timp de generaţii. Atunci proprietatea netulburată asupra acestei ţări roditoare şi întinse şi asupra lungilor ei coaste va da englezilor, prin rapida dezvoltare a comerţului şi prin creşterea numărului marinarilor şi soldaţilor, o bază atât de largă pentru măriri viitoare, încât ar deveni spaima Europei şi ar putea exercita nepedepsiţi despotismul arogant, care stă în firea acestei naţiuni şi care s-ar întări odată cu mărirea puterii sale."

Între timp, fusese terminată spada de onoare pentru La

Fayette. Franklin cerceta cu plăcere minunata lucrare. Mânerul şi toate ornamentele erau din aur curat. Pe mâner, pe teacă, pe gardă, peste tot erau aplicate ornamente. Se vedeau armele lui La Fayette şi mândra sa deviză: „*Cur non*? De ce nu?" O semilună reprezenta începuturile gloriei americane. Leul britanic zăcea întins sub piciorul lui La Fayette şi America preda tânărului ei erou o ramură de laur. Erau reprezentate luptele de la Gloucester şi Monmouth, precum şi retragerile de la Barren Hill şi Rhode Island. O *fama*{81} înaripată zbura înaintea fregatei cu care La Fayette se întorcea în Franţa. Într-o mână ţinea cununa pe care America o dăruise eroului, iar în cealaltă o trompetă ca să anunţe Europei marile lui fapte. Era de mirare câte putuseră înfăţişa pe spadă Franklin şi maestrul Pourrat.

La Fayette se afla la Havre unde, potrivit ordinului, inspecta trupele destinate Americii, aşa încât doctorul nu putu să-i predea personal frumosul dar. Dar şi asta îşi avea avantajul său. Îi dădea lui Franklin minunatul prilej de a-l trimite la Le Havre pe tânărul William.

Între toţi cei care erau mai apropiaţi de doctor, tânărul William manifestase cea mai mare bucurie la numirea lui. Înclinaţia lui pentru Blanchette Caillot era mai adâncă decât lăsase să se vadă. Ar fi fost dureros să se despartă de ea şi să se întoarcă în America. Acum avea perspectiva să mai rămână încă ani de zile cu ea.

De mult rugase timid să i se dea voie să plece la Le Havre, să-şi vadă prietena. Dar aveau mult de lucru şi doctorul socotea nimerit să-l facă în toate felurile pe tânăr să-nţeleagă că rostul vieţii sale era funcţia. Voia deci să-i dea învoirea pentru Le Havre numai când călătoria putea fi legată de o misiune oficială. O misiune oficială mai frumoasă ca înmânarea spadei de onoare nici nu se putea găsi.

William era în al nouălea cer. Fericirea îi ieşise în cale. Urma să facă o călătorie, însărcinat cu o misiune din cele mai onorabile, avea să predea strălucitului şi admiratului general minunatul dar şi, în acelaşi timp, să vadă pe iubita sa prietenă, mama copilului său. Doctorul contempla cu bucurie

chipul fericit al nepotului.

Dar până să plece William, doctorul redactă ciorna unei scrisori către La Fayette. „Pe spadă — scria el — sunt înfăţişate unele din principalele dumneavoastră fapte de arme. Aceste scene şi figurile alegorice mi se par deosebit de reuşite. Cu ajutorul minunaţilor artişti ai ţării dumneavoastră se poate reda orice. Dar recunoştinţa pe care ţara mea şi cu mine v-o purtăm nu se poate reda. Pentru aceasta imaginile sunt la fel de neputincioase ca şi vorbele."

Franklin îmbunătăţi franţuzeasca scrisorii cu ajutorul lui *madame* Brillon. Reciti forma definitivă şi chicoti. Iată stilul franţuzesc potrivit ca să mulţumească generalului francez.

Era a treia zi de când *monsieur* Maurepas dejuna singur. Contesa lui era plecată la Paris, să supravegheze personal ultimele lucrări de restaurare a Palatului Phélypeau.

Prim-ministrul era bucuros că contesa făcea locuibil neprimitorul palat de la oraş. Va avea şi la Paris un cămin plăcut, aranjat după gustul său. Va putea privi mai des tablourile acoperite cu perdele de mătase. Nici nu va mai fi obligat să-şi primească toţi musafirii sub ochii monarhului. Dar era nevoit să plătească desfătările viitoare cu suferinţe prezente, îi venea greu să se lipsească de contesă şi acest mic dejun singuratic îl irita.

Muie în ciocolată delicatul biscuit, dar nu-l duse la gură, nu avea chef să mănânce. „Pe sufletul meu, dacă-l am — gândi el — îmbătrânesc!" îşi recapitula feluritele bucurii cu care obişnuia să-şi umple ziua. Dar în ziua aceea nu găsea nimic ce ar fi putut să-l atragă. Era obosit. Ar fi dorit ca ziua să fie pe sfârşite, să se poată culca, să se ghemuiască în pat şi să doarmă.

El, Jean-Frédèric Maurepas, avusese tot ce-şi putea dori un om: bogăţii, femei şi onoruri. Era înzestrat cu agerime şi judecată, gust şi curaj. Trăise evenimente senzaţionale, putuse să-şi satisfacă dorinţa de afirmare, să-şi îndeplinească toate poftele şi orice vis i se împlinise. Acum îi mai rămăsese o singură ţintă: să moară în slujbă.

Era nevoie de o încordare neînchipuită pentru a fi ministru progresist al unui rege reacţionar. Oare, merita osteneala? Bătrânul şedea înfăşurat în şalurile şi pledurile sale, mic, uscăţiv şi posac.

Din nou îl chinuia colegul Vergennes cu acest împrumut stupid pentru Franklin şi America lui. Nu-i dăduse pace până ce nu-i promisese că, la prima ocazie favorabilă, îl va îndupleca pe şovăielnicul Louis să semneze. Câtă luptă o să-l coste iar. Şi pentru ce se istovea el în definitiv? Ce-l privea pe el America? Supărat, invidios, se uită la portretul ce atârna în faţa lui. Ochii reci, sfredelitori ai lui Franklin, îl străpungeau, priveau dincolo de el. Ăstuia îi merge mai bine. El reprezenta o ţară tânără şi putea merge în pas cu tineretul, fără multă luptă şi zbucium.

Pisica Gris-Gris se întinse, căscă şi miorlăi uşor. Maurepas îi întinse o bucăţică de biscuit, pe care-l mirosi şi plecă. Nu prea ţinea la el pisica Gris-Gris. Bătrânul îşi aminti ultima convorbire ce o avusese cu contesa din cauza pisicii. Ea şovăise tot timpul dacă să lase pisica aici sau s-o ia cu dânsa la Paris. „Are să-mi lipsească tare mult, se plângea ea. Nu-mi prieşte dejunul, dacă Gris-Gris nu cerşeşte câteva fărâmături.” — „Atunci ia-o cu dumneata, scumpa mea”, o sfătuise el.

„Dar nu se va simţi bine la Paris, drăguţa de ea, se temu contesa. Când am încercat s-o iau, de două-trei ori, a fost tare nenorocită, cu atât mai mult acum, în haosul reconstrucţiei, o să-i fie tare neplăcut. Aici, la Versailles, s-a obişnuit. Are vânătoarea ei, cunoaşte fiece gaură de şoarece. Pisicile, iubesc casa şi nu oamenii!” — „Atunci, draga mea — răspunse el — te va consola gândul că Gris-Gris se simte bine aici la noi.” — „Dar câteodată cred — mai cumpăni ea — că, scumpului animal tot îi e dor de mine şi nici nu sunt aşa de sigură că Gaspard îi dă întotdeauna laptele la temperatura potrivită.” — „Dacă-ţi faci griji pentru asta, scumpa mea — zisese el — atunci poate că tot e mai bine s-o iei.” — „Cu dumneata nu e nimic de făcut, Jean-Frédèric, se plânsese ea. Pur şi simplu nu ştii ce vrei. S-o iei, s-o laşi, de la dumneata nu se obţine niciodată un sfat clar, precis.”

Amintindu-şi de această convorbire, bătrânul se mai înveseli. Gândul cât de mult depindea el de contesă şi, totodată, cât de superior îi era, dădea căldură inimii sale reci. Dezmierdă pisica, şi după ce ea se îndepărtă neprietenoasă, aţipi.

Un zgomot uşor îl deşteptă. Se închisese uşa. Probabil că cineva intrase în cameră să strângă masa de la dejun şi plecase, ca să nu-l deranjeze. Se uită la ceasul de pe cămin, o capodoperă a lui Falconet. Trebuie să fi moţăit mai mult de un sfert de oră. Iată s-a scurs un sfert de oră, cincisprezece minute, nouă sute de secunde. Treceau minutele, ceasurile. Până ce va muri în slujbă.

Sună. Îl chemă pe Sallé. Dând glas impresiilor acestei dimineţi, dictă secretarului reflecţii cinice şi spirituale asupra nimicniciei vieţii. „Citeşte Sallé", porunci el. Sallé, cu vocea sa rece, citi. „Asta-i bine, se bucură Maurepas. Nu găseşti, Sallé, că sună bine?" şi de dragul stilului său ales, uită de nimicnicia lumii. „E aproape tot atât de reuşit ca predicile lui Solomon. Nu găseşti şi dumneata, dragă Sallé? ceru el să-i confirme. Citeşte-mi doar câteva versuri ale predicatorului, pentru comparaţie."

Sallé luă biblia şi citi: „Mai-nainte ca să vină zilele de mohorâre şi să se apropie anii despre care să zici: nu mai au pentru mine nici un farmec!/Mai-nainte ca să se întunece soarele şi lumina, şi luna şi stelele, şi norii după ploaie, să vină iar/Atunci e ceasul când tremură paznicii casei şi se-ncovoaie oamenii cei tari şi stau din lucru râşnitoarele, căci s-au rărit, şi se întunecă privitoarele de la ferestre;/şi se închide uşa cea cu două canaturi de la uliţă, în vreme ce zgomotul morii slăbeşte şi ajunge ca chiscuitul unei păsărele şi se sting toate cântecele vieţii;/când migdalul înfloreşte şi lăcusta se târăşte şi când piere toată plăcerea, căci omul merge spre lăcaşul său de veci şi bocitoarele dau târcoale pe uliţă!/Mai-nainte ca să se rupă funia de argint şi să se răstoarne vasul de aur şi să se spargă ulciorul la izvor/căci pulberea trebuie să se întoarcă la pământ, cum a fost."

„Isprăveşte odată, Sallé", îl opri ministrul prost dispus. Tot

era mai bun scriitor evreul ăsta bătrân. Se exprimă prea întunecat, după gustul meu, dar vorbeşte fără îndoială de infirmităţile bătrâneţii şi asta o face plastic şi convingător, deşi traducerea pare să fie slabă. Ei, da, îmbătrânirea pare să fi fost acum două mii de ani acelaşi lucru ca astăzi. Nu e nimic nou sub soare. Îl concedie pe Sallé şi aţipi din nou, cuprins de gânduri negre.

Louis şedea în biblioteca sa şi examina o gravură. Într-adevăr, Spania declarase în sfârşit război şi gravura reprezenta cu mult sarcasm şi satisfacţie situaţia politico-economică ce rezulta din această nouă lovitură dată Angliei. Se vedea o vacă cu lapte care, evident, întruchipa comerţul Marii Britanii. Un american era pe punctul de a reteza coarnele vacii, unul şi căzuse. Un olandez gras profita de ocazie şi mulgea de zor vaca. Un francez căra o oală plină cu lapte îşi un spaniol cu o altă oală aştepta să-i vină rândul. În faţa lor, dormea dus leul britanic, un căţeluş mic, obraznic, i se juca pe spate şi alături un englez, în haine de doliu, plângea.

Dar era şi îmbucurător că Spania lua acum parte la război, îl mângâia faptul că şi vărul său Carlos din Madrid, acest prinţ minunat, care menţinea cu atâta străşnicie în ţara sa ordinea voită de dumnezeu, nu se putuse sustrage până la urmă de la alianţa cu rebelii. Acum, el, Louis, nu va mai fi singurul care trebuia să trimită rebelilor bani, vase şi soldaţi.

Desigur că domnii săi profită de plăcuta întorsătură ca să-i stoarcă şi mai mulţi bani pentru rebeli. Ei cer cu tot dinadinsul ca acum să se acorde uriaşul împrumut, de vreme ce o parte din el poate fi aruncat pe seama Spaniei. În tot cazul, el va trebui să plătească partea cu mult cea mai mare. Orice se întâmpla, bun sau rău, el trebuia să scoată banii. Ce ruşine! Noroc de *monsieur* Necker care, în calitatea sa de protestant şi de elveţian, era încăpăţânat: îl ajuta împotriva celorlalţi şi se opunea să scoată milioanele.

Ieri, când Maurepas şi Vergennes nu conteneau cu argumentele, Necker a aruncat în discuţie o cifră înspăimântătoare. Susţinuse că cheltuielile de război se şi

ridicau până-n prezent la peste cinci sute de milioane. El, Louis, sperase că era o exagerare, crezuse că Necker a rotunjit suma numai ca să se apere de pretenţiile celorlalţi. Dar chiar şi după ce au plecat ceilalţi şi el l-a întrebat confidenţial pe Necker, acesta i-a declarat răspicat şi fără ezitare că aşa este, că cheltuielile au şi depăşit cele cinci sute de milioane şi a promis că-i va supune azi cifra exactă într-un bilanţ amănunţit. Louis aştepta acest bilanţ; dăduse dispoziţii să-i fie prezentat de îndată ce va sosi.

Izgoni preocupările supărătoare şi se gândi la marea bucurie ce-l aştepta. Nu mai erau decât câteva săptămâni până ce Toinettei îi va sosi ceasul. Se aştepta să nască pe la mijlocul lui decembrie. El scornise ceva cu care să uimească toată lumea. *Dauphin*-ul său se va numi desigur Louis-Auguste, ca şi dânsul, dar îi va da celui mai mare copil al său, lui Louis al şaptesprezecelea, un nume nou, cum nu l-a avut încă nici un rege francez. Tocmai pentru că el, Louis, a fost obligat să încheie o alianţă cu rebelii, îşi va dovedi în alegerea numelui bunăvoia, credinţa în dumnezeu şi-l va boteza *Adeodatus*, *Dieudonné*{82}. Iată că a avut o inspiraţie bună, cucernică. Se va mira şi se va necăji mentorul său, tainicul eretic. „Pe sufletul meu, dacă-l am.” A auzit-o el prea bine. Dar tocmai de aceea îl va numi *Dieudonné* pe *dauphin*. Şi bătrânul nu va îndrăzni să obiecteze nimic.

Da, Louis va avea o iarnă bună, în ciuda tuturor ereticilor şi rebelilor. Păcat numai de un lucru: din cauză că Toinette avea să nască în curând, va trebui să renunţe anul acela la licitaţia de porţelanuri.

Monsieur de Sept-Chénes intră încet şi respectuos, puse o hârtie pe masă şi plecă imediat. Aha, memoriul lui *monsieur* Necker. Umezindu-şi buricele degetelor groase, miop, nerăbdător, Louis răsfoi documentul să găsească cifra finală. Iat-o. Se făcu roşu la faţă, gâfâi tare, se sufocă, trebui să se descingă: cinci sute treizeci şi două de milioane.

Maurepas şi Vergennes au râs pur şi simplu când Necker a prezis, cu mutra lui posomorâtă, că războiul va costa un miliard. El însuşi, deşi se făcea că-l crede, în realitate nu l-a

crezut niciodată. A ascultat cu plăcere asigurările mângâietoare ale celorlalţi că războiul va dura scurtă vreme, că Anglia va fi repede silită să încheie pace, sau se va prăbuşi. Dar Necker repeta neîncetat cu vocea sa aspră de dascăl, care-i amintea de vocea bătrânului său perceptor Vauguyon: un miliard, un miliard.

Iată gravura care reprezenta prăbuşirea Angliei. Coarnele retezate. Şi aici era bilanţul pe care protestantul i-l întocmise cu o precizie răutăcioasă. Cinci sute treizeci şi două de milioane datorii, asta era laptele, asta era realitatea. Gravura era o fantezie, un vis pe care el şi toţi francezii săi îl visau, o dorinţă, o nălucă. Cinci sute treizeci şi două de milioane. Lui însuşi, Franţei, i s-au retezat coarnele. Apucă gravura, o rupse, aruncă bucăţile pe podea şi le călca în picioare.

Şi acum mai voiau un împrumut. Încă douăzeci şi cinci de milioane. Atunci cifra va sări dintr-un condei la cinci sute cincizeci şi şapte de milioane. Toate pentru nesăţiosul acela, pentru Franklin.

Simţi că se înăbuşă. Furios, fără a mai sta să se schimbe, ieşi legănându-se din bibliotecă şi, călcând apăsat, tropăind, alergă de-a lungul coridoarelor şi scărilor, sus la fierărie. Trebuia să-şi cheltuiască forţele, trebuia să lovească în ceva.

Uşa grea, joasă, era închisă. Purta totdeauna cheia la el. Deschise uşa. Un glas neaşteptat îl întâmpină, un miorlăit slab, plângăreţ şi totodată bucuros. Colo sus, pe lada de instrumente, stătea ghemuită o pisică. Laudry sau Gamain erau deci atât de neglijenţi, încât un animal putuse să se furişeze până şi în ultimul său locşor de refugiu, şi el doar le ceruse cu toată străşnicia să fie conştiincioşi. Aici, în fierăria lui, voia să fie singur cu sine însuşi, aici nu răbda nici om şi nici animal.

Se apucă să alunge pisica. Şedea sus de tot, pe ladă, şi el se urcă pe un scăunel. Pisica sări jos, el o urmări fără milă, ea sări pe bancul de lucru, câteva scule căzură cu zgomot mare, Louis devenea tot mai furios, deschise uşa, fugări pisica, iar ea se furişă în colţul opus. Apucă un vătrai şi-l azvârli după ea. Pisica începu să miaune jalnic, ieşi şchiopătând. El încuie uşa

cu o mulţumire încrâncenată. Acum era singur şi avea linişte.

Se dezbrăcă la cămaşă şi izmene, aţâţă jeraticul, îşi făcu de lucru cu fierul, ridică ciocanul. Bătu fierul ritmic, vărsându-şi năduful.

Veni Gamain. „Tu ai lăsat pisica să intre?" îl apostrofă Louis cu glas piţigăiat. „Ce pisică, sire?" întrebă uluit flăcăul. „Ştii prea bine", se mânie Louis. Gamain nu ştia nimic şi se apără energic: „Dacă a fost o pisică aici, trebuie să se fi furişat pe când ieşeam. Sau poate că a intrat neobservată pe fereastră. Am ţinut-o câtva timp deschisă, pentru că era peste măsură de cald." — „Nu vreau pisici aici, se înfurie Louis. Săţi intre odată în cap, bastardule, fecior de curvă. Să faceţi bine să nu-mi ieşiţi din vorbă."

Mai continuă câtva timp să înjure grosolan. Apoi, tot mâniat şi înjurând, se înapoie la fierul său. Înjura, bătând şi răsucind fierul. Se linişti. Iar când părăsi fierăria, era împăcat cu cheltuielile războiului.

Valetul Gaspard şi menajera Séraphine aduseră bătrânului Maurepas pisica Gris-Gris, moartă, într-o cutie de pălării, ceea ce îl impresionă pe Maurepas mai adânc decât orice eveniment politic. Nu era laş, dar se gândea cu o teamă care-i îngheţa măduva oaselor la durerea şi indignarea contesei.

Era un om măsurat, care izbucnea arareori. Dar, de astă dată, glasul său bătrân ţiui sălbatic, se răsti furios la cei doi servitori, care erau de zeci de ani în serviciul său, şi-i copleşi cu ocări absurde. Când se prăbuşi în fotoliu, gâfâind şi abia trăgându-şi sufletul, Gaspard îl şterse îngrijorat de sudoare şi-l înveli cu pătura.

Apoi, prudent, descrise cum s-a prăpădit pisica; totul se lămurise din spusele lui Gamain. Preacreştinul rege a găsit-o pe Gris-Gris singură în fierăria sa. Mai târziu, asta o văzuseră mulţi, se târâse şchioapă, miorlăind jalnic, pe jumătate moartă, prin coridoarele din Versailles, până ce o inimă miloasă o recunoscuse şi o adusese în apartamentele stăpânilor ei. Séraphine trimisese după doctorul Lassone, dar Gaspard văzuse imediat că nu mai era nimic de făcut. Într-

adevăr, până să sosească doctorul, pisica murise. Şi acum, iată cadavrul ei, în cutia pentru pălăria cea mare, florentină.

Maurepas şezu multă vreme tăcut şi desperat. Apoi dădu ordin ca pisica să fie îngropată chiar azi în parcul din Versailles, nu voia ca soţia lui, contesa, să mai vadă cadavrul. El însuşi asistă la înmormântare. În ziua următoare îi trimise pe Gaspard şi pe Séraphine la Paris, s-o informeze cu grijă pe contesă.

Contesa lăsă totul baltă la palatul Phélypeau şi se înapoie cu servitorii. Ea, care de altfel în orice ocazie găsea un cuvânt sceptic, superior, îşi pierduse de astă dată cumpătul. Pisica ei, Gris-Gris a ei. Şi vinovat de toate era, ca întotdeauna, prostul de Jean-Frédèric. O voce lăuntrică a sfătuit-o să ia pisica la Paris, dar Jean-Frédèric a împiedicat-o. Şi apoi a lăsat pisica să cadă în mâinile bădăranului, ale barbarului, ale acestui rege din mânia lui dumnezeu.

Îi spuse lui Maurepas limpede, de la obraz, ce gândeşte despre el şi tânărul său elev. „Nu mai pot să rabd una ca asta, *monsieur*, declară ea cu ochii negri, iuţi, aţintiţi asupra lui reci şi ameninţători. N-ai decât să-ţi terfeleşti amurgul vieţii cu vanitatea dumitale deşartă. Eu mă aflu încă la amiaza vieţii şi nu mă mai joc. Nu înţeleg cum un om cu mintea întreagă se poate istovi în slujba acestui barbar şi nătărău.” Bătrânului i se tăia respiraţia. „Dar, te rog respectuos, scumpo, murmură el în sfârşit, vorbeşti doar de regele Franţei şi al Navarei.” — „Da, *monsieur*, tocmai de acest barbar şi nătărău vorbesc. De elevul dumitale, de Telemaque al dumitale. Frumoase rezultate a dat educaţia dumitale. Dumneata, mentorule, Aristotelule. Un imbecil sângeros care persecută tot ce merită să fie iubit.” — „Am sperat — zise şovăind Maurepas — că-ţi va fi o consolare faptul că pisica a murit de mâna regelui.” Contesa nu-l ascultă. „Ce i-a făcut Gris-Gris lui Louis al tău? se văietă ea. Să arunce cu vătraiul încins după pisici, asta a învăţat elevul dumitale, nimic altceva. Ales fruct s-a copt aici, sub oblăduirea dumitale. Poţi fi mândru de aptitudinile dumitale. Lui Franklin al meu i-a pus tot felul de piedici în cale, pe Toutou al meu l-a închis şi a interzis cea mai bună

comedie a Franţei, pe Gris-Gris a mea a omorât-o. Ce isprăvi trebuie să mai facă elevul dumitale ca să ţi se deschidă ochii?” Îl privi drept în faţă. „Dacă ai o fărâmă de demnitate în dumneata, Jean-Frédéric — declară ea — dă-ţi demisia şi pleacă de la această Curte unde se omoară animale nevinovate. Să mergem la Paris unde nu locuim sub acelaşi acoperiş cu tiranul. Dar mai întâi, mergem la Pontchartrain. Îmi trebuie singurătate ca să pot trece peste toate acestea.”

Maurepas trăise la Pontchartrain anii cei lungi ai surghiunului. Amintirea acestora îl indispuse şi mai mult. Petrecu o noapte îngrozitoare.

„Veşti mari, excelenţă, veşti mari”, anunţă a doua zi dimineaţa Vergennes, radios. „Spaniolii au obţinut o victorie?” întrebă Maurepas indiferent. „Ceva mult mai important, mai favorabil, jubilă Vergennes. Austriecii cedează, şi, fluturând o scrisoare, raportă: *Monsieur* de Breteuil, ambasadorul francez de la Viena, comunică în mod confidenţial că Maria Theresia roagă pe regele preacreştin în numele ei şi al fiului ei să mijlocească pacea cu Prusia. Habsburgii ar fi gata să renunţe la toate pretenţiile rezultând din tratatul bavarez şi s-ar mulţumi cu cedarea unui minuscul teritoriu, a ţinutului Inn.”

Asta era într-adevăr o ştire mare. Poziţia Franţei devenea mult mai puternică dacă aliatul austriac renunţa la războiul nenorocit, oricum pierdut, şi căpăta mână liberă. Louis, căruia războiul austriac îi stătea ca o piatră pe suflet, va resimţi o uşurare enormă şi va fi dispus să facă concesii în alte chestiuni. Acum se va putea negreşit obţine de la el semnătura pentru împrumutul american.

„Trebuie să ne ducem imediat dincolo, excelenţă”, îl grăbi vesel Vergennes. „Mergeţi singur, prietene, răspunse trist Maurepas. N-am astăzi dispoziţia necesară ca să mă pot înfăţişa regelui.” Vergennes fusese atât de emoţionat de propriile sale ştiri, încât observă abia acum ce întristat era colegul său. „Dar, pentru dumnezeu, ce s-a întâmplat?” întrebă el.

Maurepas istorisi, Vergennes se linişti, totuşi îşi manifestă compătimirea şi-şi formulă amplu condoleanţele.

Dar, diplomat abil, îşi dădu repede seama de părţile bune ale fiecărei nenorociri. Insinua, în cuvinte meşteşugite, că tocmai acum, după supărarea ce-i pricinuise Coroana, Maurepas ar putea obţine multe de la rege.

Louis se înapoia de la vânătoare roşu de ger şi bine dispus, când Vergennes îl întâmpină cu vestea cea bună. Faţa sa grasă, blajină, strălucea de mulţumire. Era într-adevăr minunat că împăratul roman, cumnatul său, devenise rezonabil. Deci se mulţumea cu ţinutul Inn. Asta era cumpătat, era cuminte. Teritoriul Inn era un ţinut mititel, era într-adevăr o cucerire simbolică numai, pe care Friedrich al Prusiei o va ceda negreşit cumnatului său. „Ţinutul Inn — lămuri el cu importanţă, mândru de memoria sa — are o singură localitate de care merită să se vorbească. Şi aceasta este cu totul neînsemnată, are câteva sute de locuitori, sigur că sub o mie, e un orăşel care se cheamă Braunau." Alergă imediat la hărţile sale şi se bucură nespus când hărţile îl confirmară.

A mijloci pacea, asta era tocmai ce-i plăcea lui Louis al şaisprezecelea. Spre uluiala ministrului său, începu să fredoneze ca pentru sine un cântec vechi, care fusese popular în hale cu patruzeci de ani în urmă, pe timpul încheierii păcii din 1735. „Zise regele către împărat:/Marş, ieşi acum din ţara mea/Bătrâne cufurit, vezi bine că e pace./De pârjolit, de incendiat nu se mai poate,/Este pace, maiestate,/Pupă-mă în dos, maiestate./Diridam, diridum, diridumdum."

Louis simţi o mică bucurie răutăcioasă gândindu-se la cumnatul său, Josef, al cărui plan se năruise atât de jalnic. Dar ea se topi în sentimente mai nobile. Acum, că nu mai avea mult până să devină tată, simţea o adâncă recunoştinţă faţă de omul care l-a sfătuit să-şi facă operaţia, şi-l compătimea pe ambiţiosul Josef, ratatul cuceritor al lumii. Dar simţea totodată o satisfacţie adâncă, sinceră şi pentru Josef, că scăpase de marea crimă a războiului. În definitiv, până la urmă va mai căpăta şi un teritoriu în plus, ţinutul Inn cu acel Braunau. Dar înainte de toate, şi aceasta îi încălzea sufletul, augusta doamnă mamă va scăpa de grijile războiului.

Era gata să facă tot ce-i stă în putere ca să şteargă de pe faţa pământului conflictul dintre Habsburg şi Prusia. Dar îşi dădea seama că Josef, care desigur că acum era de două ori mai sensibil, va trebui să fie tratat cu cea mai mare prudenţă. Pacea era pe-aproape, dar dacă s-ar face vreo greşeală, iute şi-ar lua zborul. „Ce măsuri propuneţi să luăm mai întâi, excelenţă?" îl întrebă pe ministrul său.

Vergennes ştia precis cum trebuia să se poarte cu Mercy şi cum cu ambasadorul prusac. Dar nu voia cu nici un chip să lase să treacă minunata ocazie a mijlocirii păcii, fără a obţine consimţământul regelui pentru împrumutul american. Era precaut, voia să meargă la sigur; de astă dată Louis, care era pe-atât de greu de mânuit pe cât era de obtuz, nu trebuia să-i scape. Pentru a-l ţine bine, avea nevoie de ajutorul îndureratului Maurepas. Rugă deci pe rege să-i lase ceva mai mult răgaz, ca să reflecteze asupra acestei delicate chestiuni. Dacă este permis, va prezenta mâine sau poimâine, împreună cu colegul său Maurepas, un raport despre măsurile ce trebuiesc luate.

În momentul când Vergennes pomeni de numele lui Maurepas, Louis fu uimit că acesta lipseşte. Ştiri de asemenea importanţă, cei doi primi sfetnici ai săi i le aduceau de obicei împreună.

„Dar unde e Maurepas? întrebă el îngrijorat. Cum de n-a venit şi mentorul meu? Unde l-ai lăsat?" — „Contele e tare amărât", răspunse prudent Vergennes.

Louis clipi nedumerit. „Amărât? Dar pentru ce e amărât?" întrebă el prosteşte.

Vergennes răspunse cu glas scăzut, accentuând cuvintele cu înţeles: „Din cauza pisicii, sire."

Louis nu pricepu. „Ce fel de pisică? întrebă el. Ce-au de-a face pisicile cu războiul austriac? Nu înţeleg nimic." — Vorbesc de pisica Gris-Gris, sire, îl lămuri Vergennes. Era singura bucurie a contesei. A fost rănită cu o unealtă de fierărie, cu un vătrai, dacă sunt bine informat.

Acum Louis înţelese. „Va să zică mâţa care a pătruns în fierăria mea era pisica lui Maurepas? întrebă el stingherit.

Şi e rănită grav?” — „Dacă sunt bine informat, sire, pisica a murit.” „Bună treabă am făcut”, se văietă Louis, tare abătut. „Să vă spun sincer, sire — zise Vergennes — nu l-am mai văzut niciodată pe prietenul meu Maurepas atât de deprimat.” — „E de înţeles — regretă Louis, plin de remuşcări — contesa este o doamnă cu mult temperament.” Se gândea la propriile sale sentimente când făcea ceva ce stârnea nemulţumirea Toinettei. „Atunci n-are zile bune, sărmanul, continuă el. E îngrozitor că pisica a murit. Am vrut doar s-o alung, şi animalul a şi murit. Ştii ce, Vergennes — spuse el înviorându-se, trebuie să îndrept lucrurile. Mă duc imediat la Maurepas, la mentorul meu, ca să-mi exprim regretele.”

Se duse pe loc la Maurepas.

Acesta se gândise între timp ce ispăşire să-i impună elevului său. Nu era răzbunător din fire, dar nu voia să fie el singurul care să suporte consecinţele durerii contesei; era hotărât să arunce asupra lui Louis o parte din ele. Mai era şi politician, un om de stat abil, cu o experienţă de aproape şaizeci de ani; ar trebui să-şi vâre dracul coada ca să nu poată el scoate foloase din moartea pisicii.

Un lucru era sigur: trebuia să-l facă pe Louis să guste toată grozăvia durerii ce o produsese şi, totodată, trebuia să exploateze căinţa tânărului monarh, ca să-i obţină semnătura pentru împrumutul american.

Dar asta nu era o pedeapsă suficientă. Vergennes avea dreptate: ca să se obţină cele 25 de milioane pentru doctorul Franklin, era de ajuns să profite de încheierea favorabilă a războiului austro-prusac. Moartea pisicii cerea o ispăşire mai aspră. Când contesa a enumerat păcatele îndărătnicului Louis a pomenit, pe lângă felul rău în care s-a purtat cu Franklin, şi nedreptăţile pe care monarhul le-a făcut protejatului său şi al ei, Pierre Beaumarchais. Tot era supărat omul de stat progresist Maurepas că nu putuse obţine reprezentarea publică a lui *Figaro*. Acum, Louis va trebui să-i acorde şi autorizaţia pentru această atât de drăguţă comedie.

Deci, când Louis intră stânjenit la el, bătrânul stabilise exact ce voia să-i ceară. Faptul că Louis venise în persoană şi

atât de repede, îl îndemna cu atât mai mult să insiste pentru semnarea împrumutului cât şi pentru autorizarea reprezentării lui *Figaro*.

Se ridică aşa cum era, înfăşurat în cuverturile şi şalurile sale. „Dar staţi jos, stimată excelenţă", îl rugă Louis. Bătrânul rămase însă în picioare, se înclină adânc şi spuse cu faţa întunecată: „Vă mulţumesc, sire, că-mi dăruiţi onoarea vizitei dumneavoastră. Am auzit că împăratul roman vă roagă să-i mijlociţi pacea. Prea supusele mele felicitări, sire." — „Mulţumesc, mulţumesc, iubită excelenţă, spuse stânjenit Louis, care venise pentru altceva. Dar acum şedeţi, vă rog, insistă el din nou. Aud, spre părerea mea de rău, că nu sunteţi bine. Vechiul, durerosul dumneavoastră reumatism, desigur." — „Nu atât asta, sire — răspunse Maurepas încruntat — cât mâhnirea. Pierderea pisicii a tulburat mult pe iubita mea contesă." — „Îmi pare sincer rău că animalul a trebuit s-o păţească. Înţelegeţi, pisica s-a ivit deodată în fierăria mea, a făcut un zgomot groaznic şi a dat toate peste cap." — „Înţeleg, sire, Gris-Gris era o pisică bine crescută, dar se poate ca într-un loc străin să se fi comportat sălbatic. Oricum, o asemenea pedeapsă n-a meritat." — „Desigur că n-am vrut să-i fac nimic, răspunse Louis amărât. Mă cunoaşteţi şi mă veţi crede. Am voit să alung pisica, asta-i tot. Îmi pare grozav de rău că lucrurile au ieşit aşa." — „Vă mulţumesc pentru compătimirea dumneavoastră, sire, va fi o consolare pentru contesă." — „Voi exprima eu însumi lui *madame* de Maurepas condoleanţele mele, verbal şi în scris, declară Louis. Şi daţi ordin să se pună pisicii o mică piatră funerară pe cheltuiala mea." — „Cunosc mărinimia dumneavoastră, sire", îi mulţumi Maurepas.

Louis găsi că s-a scuzat suficient şi se crezu îndreptăţit să părăsească tema neplăcută. „Ce spuneţi de ştirea cea mare de la Viena? întrebă el. Nu e minunat că Josef s-a hotărât la o atât de lăudabilă cumpătare? Vergennes mi-a promis, scumpe conte, că va lua contact cu dumneavoastră, căci trebuie să-l vedeţi doar de îndată pe Mercy şi să scriţi la Viena şi la Potsdam." — „Voi face tot ce se va putea, răspunse cam rece

Maurepas. Va trebui însă să las partea cea mai importantă a treburilor pe seama colegului Vergennes, căci mă tem că ceea ce pot să fac nu va fi prea bun. Mă simt obosit şi deprimat. Nu numai supărarea contesei îmi apasă sufletul, mă deprimă şi faptul că problema împrumutului american se tărăgănează atât. Tocmai acum, când cuvântul nostru trebuie să aibă greutate la Viena şi la Potsdam, aceste curţi trebuie să fie convinse că coroana procedează energic şi consecvent. Dar felul în care noi tratăm chestiunea împrumutului american nu poate trezi o asemenea convingere. Aliaţii noştri au nevoie de acest împrumut, colegul Vergennes şi cu mine le-am făcut promisiuni. Asta se ştie, şi faptul că aceste promisiuni n-au fost încă îndeplinite creează în mod necesar impresia că guvernul şovăie şi e nehotărât. O astfel de impresie va periclita însă eficacitatea tuturor demersurilor noastre. Chiar şi acţiunea de mijlocire prevăzută va suferi de pe urma acestei şovăieli. Căci Friedrich este un bun cunoscător de oameni, iar contele Mercy e viclean. Vor fi tratative grele."

Louis tăcea supărat. Bătrânul ministru continuă după puţin, încet, dar apăsat: „Nu mai sunt tânăr, sire. Nu pot trata chestiunea austriacă, nu pot face serviciul meu aşa cum aş dori, dacă mi-e capul plin de grijile americane."

Louis asculta cu o mânie neputincioasă. Simţea ameninţarea ce se ascundea pe după cuvintele meşteşugite ale lui Maurepas. Bătrânul era supărat pentru că-i pricinuise necazul cu pisica. Dacă nu aprobă împrumutul, bătrânul va demisiona.

Louis ştia că până la urmă va trebui să cedeze în chestiunea americană. Dar gândul noii înfrângeri îl revolta totuşi. Datorii de un miliard. Cifra aceasta fantastică, nemaipomenită, va fi atinsă încă în primele luni ale anului viitor. Aci, pe perete, în camera primului ministru, atârna obraznic portretul nesuferit al rebelului. Oriunde se ducea, Louis dădea peste el. Primul său sfetnic nu s-a sfiit să-l dăruiască Toinettei şi acum trebuia să rabde revoltătorul portret în camera reginei. Iată cum îl priveşte de sus, nesăţiosul Franklin, cum se uită de rece, sever, arogant şi sigur de victorie, cu o privire pe care o simte că-l

străpunge şi că trece dincolo de el.

O mare oboseală îl cuprinse deodată pe omul tânăr şi gras, o neţărmurită dorinţă de a nu mai trebui să se încordeze, de a nu se mai apăra, de a nu mai fi obligat să lupte. „Ei da, ei bine — zise el — voi vorbi iar cu Necker. Am să aprob împrumutul. Dar numai după ce va naşte regina, adăugă el repede. Şi banii nu trebuie trimişi Congresului, nu vreau să am nimic de-a face cu aceşti pungaşi şi escroci. Toate mandatele trebuie să fie emise pe numele generalului Washington personal. Atunci, cel puţin, vor fi întrebuinţate pentru nevoile războiului şi nu pentru afaceri particulare necurate."

„Vă mulţumesc, sire", zise Maurepas. Şi imediat adăugă: „Şi deoarece vă găsesc într-o dispoziţie atât de binevoitoare, lăsaţi-mă să vorbesc de a doua grijă ce-mi răpeşte somnul."

Louis nu-şi ascunse supărarea. Cele 25 de milioane nu erau de ajuns pentru pisica moartă? Prea era pretenţios bătrânul.

Maurepas nu se lăsă intimidat. „Starea de spirit a parizienilor nu este bună. Se socoate că realizările noastre militare nu corespund marilor impozite de război. Ar trebui să facem ceva, sire, să îmbunătăţim starea de spirit. Din timpurile cele mai vechi, nu există decât două mijloace pentru aceste scopuri: pâine şi jocuri. Deoarece însă nu putem da mai multă pâine, ar trebui să dăm parizienilor mai multe comedii."

Louis înţelese imediat unde voia Maurepas să ajungă. Desigur că era iar vorba de răzvrătitorul de Caron şi de piesa lui indecentă. Mai întâi, bătrânul îl plictisise cu doctorul Franklin şi acum îl scotea la iveală pe individul Caron. El, Louis, era singurul vinovat. După ce l-a închis pe individ în institutul de corecţie pentru „zoologia" lui, ar fi trebuit să rămână neclintit şi să nu-l mai scoată de acolo. În nici un caz n-ar fi trebuit să-i permită tipărirea neruşinatei comedii.

Dar cel puţin nu îngăduise să fie jucată în public. În privinţa asta va rămâne neclintit, chiar dacă bătrânul său mentor se văietă şi ameninţă. Spusese *niciodată* şi nu va admite niciodată o reprezentaţie publică.

„Dacă vă gândiţi la reprezentarea faimoasei piese *Figaro*,

excelenţă — zise el ţeapăn, dar guşa îi tremura — atunci trebuie să vă fac atent că la spectacolul dat de defunctul Vaudreuil au fost admişi exclusiv domni şi doamne de la Curte. Lor nu mai avea ce să le strice. Şi numai de aceea am permis reprezentaţia. Dar de la început am atras atenţia că nu voi permite o reprezentaţie publică a piesei. Nu permit ca poporul meu să fie otrăvit cu o nesupunere obraznică şi cu o desfrânare zgomotoasă. Dumnezeu a răpit pe cel mai zelos sprijinitor al piesei, pe Vaudreuil. Mă mir, excelenţă, că dumneavoastră aveţi acum ambiţia să-i luaţi locul."

Louis nu spusese încă niciodată cuvinte atât de tari mentorului său; se aştepta ca Maurepas să dea iute înapoi. Dar acesta socotea că dacă nu exploatează acum ocazia favorabilă de a impune piesa progresistă, nu o va mai face niciodată şi se va bucura de o faimă proastă în ochii posterităţii. Deci, nu cedă. De fapt nu-l contrazise, dar şedea înfăşurat în păturile şi şalurile sale, fără putere, răpus de ani, încovoiat de durere şi mâhnire şi se uita cu tristeţe la faţa grasă, mâniată a monarhului său, de parcă ar fi fost întruchiparea vie a reproşului.

Drept care Louis îşi pierdu avântul şi fu cuprins de remuşcări. Încercă să-şi dea curaj şi zise: „Excelenţă, vă rog să vă amintiţi că am spus: *niciodată.*" Dar nu mai era nici o demnitate şi nici o forţă în acest *niciodată* şi Maurepas ştia că a câştigat. „Dar tocmai asta nu trebuia să spuneţi, sire, — răspunse el cu o dojană blândă — şi deoarece aţi spus-o, trebuie acuma să reveniţi. Există împrejurări care sunt mai puternice chiar decât cuvântul unui rege." Louis fornăi puţin pe nas. „Să aud una ca asta din gura dumneavoastră, excelenţă — zise el — mă cuprinde mirarea." Maurepas replică, neobişnuit de bărbăteşte: „Poate că mâhnirea mi-a dat îndrăzneala aceasta."

Louis, căruia i se amintea din nou de vinovăţia lui, se ghemui amărât pe scaun. „Interzicerea piesei — trase Maurepas concluzia — irită oraşul. Strică starea de spirit favorabilă, războiului. Retrageţi interdicţia, sire. Călcaţi-vă pe inimă. Războiul cere sacrificii de la noi toţi."

Louis se ridică de pe scaun, umblă prin odaie cu pasul său târşit. Ce moşneag cinic. Îi spunea direct în faţă că, dacă, a acceptat războiul, trebuie să cedeze şi în privinţa lui *Figaro*. Şi bătrânul, din păcate, avea dreptate. O dată ce a făcut primul pas, trebuia să meargă mai departe pe calea pieirii, tot mai repede. Trebuia să-l încarce cu milioane pe Franklin. Trebuia să dea frâu liber rebelului, desfrânatului Caron.

Spuse arţăgos: „Dar cer ca un cenzor de încredere să suprime toate pasajele necuviincioase." — „Bineînţeles, sire, răspunse spăşit Maurepas. — Credeţi că *monsieur* Lenoir va lăsa să se spună un cuvânt dubios pe scena dumneavoastră?"

Louis, înseninându-se după o scurtă tăcere, zise confidenţial: „O să vezi, dragul meu conte, că dacă se vor şterge pasajele necuviincioase, comedia va fi aşa de plictisitoare, încât va cădea." Bătrânul îşi strâmbă într-un zâmbet subţire buzele uscate. „Poate că *Figaro* va cădea, sire, dar de o sută de ori la rând." Louis se uită la ministru clătinând din cap. „E ciudat cum vă vrăjeşte pe toţi acest individ. De altminteri — mai adause el repede — voi da această aprobare, dacă o voi da, abia după ce va naşte regina."

„Minunată idee, sire, recunoscu respectuos Maurepas. Nici nu puteţi găsi, cu ocazia naşterii *dauphin*-ului, o mai frumoasă dovadă de bunăvoinţă faţă de capitala dumneavoastră, decât aprobarea de a pune în scenă această piesă delicioasă, şi nici faţă de americani una mai nobilă decât împrumutul acela." Se ridică în picioare, făcu o plecăciune adâncă şi spuse: „Vă mulţumesc, sire, în numele oraşului Paris şi al Statelor Unite. Şi acum veniţi, scumpul şi tânărul meu rege, îl îndemnă el. Mergem la contesă, îi întindeţi mâna, îi comunicaţi personal milostivele hotărâri şi peste tot va domni împăcare şi înţelegere."

Pierre pregăti reprezentaţia cu toată puterea sa de muncă şi cu toată energia sa nestăvilită. Întâi trebuia salvat din text tot ce se putea salva.

Şeful poliţiei era foarte neliniştit de toată povestea aceasta.

Louis dăduse dispoziţia să se suprime toate pasajele necuviincioase, iar prudentul *monsieur* Lenoir numise ca cenzor pe un om de care putea fi sigur că va cerceta cu amănunţime loialitatea şi conţinutul moral al fiecărei fraze, pe abatele Suard, duşmanul literar cel mai îndârjit al lui Pierre. Acesta alergă imediat la Maurepas şi însărcinarea îi fu retrasă abatelui.

După multă ezitare, *monsieur* Lenoir încredinţă delicata sarcină unui oarecare *monsieur* Coquely, un domn tare pedant. Acesta era mai ales preocupat să suprime un număr cât mai mare posibil de cuvinte. Aduna într-una cu grijă cuvintele suprimate, se preocupa mai puţin de cuprinsul lor. Pierre şi Gudin se tocmeau cu dânsul pentru anumite pasaje şi Pierre îi oferea în locul unor fraze scurte, la care ţinea, să taie altele mai lungi. De altminteri, Gudin era mult mai îndărătnic decât Pierre. „Dacă dumneavoastră — se înverşuna el — pretindeţi de la *monsieur* de Beaumarchais să şteargă această frază, îi cereţi să-şi îngroape piesa cu propriile sale mâini.” Altă dată îl apostrofa pe cenzor: „Dacă *monsieur* de Beaumarchais ar permite această tăiere, ar semăna cu Medeea care-şi omoară propriii ei copii.” În sfârşit, fură scoase 2.022 de cuvinte, ceea ce era foarte mult şi *monsieur* Coquely era mândru. Dar între numeroasele cuvinte tăiate nu erau multe de care să-i pară cu adevărat rău lui Pierre şi astfel toată lumea ieşi bine la socoteală.

Monsieur Lenoir citi manuscrisul în ultima redactare, aprobată de cenzor. Fără îndoială se făcuseră ştersături neobişnuit de ample, 2.022 de cuvinte, dar comedia era tot atât de dubioasă ca înainte, bătea prin ea un vânt nelegiuit. *Monsieur* Lenoir citea, şi citea, şi nu îndrăznea să permită şi nu îndrăznea să interzică. Puse să se întocmească o listă exactă a pasajelor suprimate, se înarmă cu manuscrisul şi cu lista, îşi luă inima în dinţi, se duse la Louis şi rugă respectuos pe regele preacreştin să dea el însuşi ultima hotărâre.

Louis se uită încruntat la manuscris şi la listă. Se simţea obosit. Manuscrisul era frumos legat şi lista curat scrisă. Dar nu voia să-şi murdărească mâinile şi ochii, atingând şi citind

abjectul manuscris. Nu mai voia nici să vadă, nici să audă nimic despre impertinenta comedie. Doar tot nu putea face nimic împotriva puhoiului crescând de noroi. Era sătul până-n gât de Caron, de memoriile, piesele, vasele şi afacerile lui.

Dar *monsieur* Lenoir stătea în faţa lui şi aştepta, şi voia să capete o dispoziţie. „Dar câte pasaje au fost şterse?" întrebă Louis leneş şi îmbufnat. Şeful poliţiei se uită pe listă. „Sunt cincizeci şi trei de pasaje şterse, unele scurte, altele lungi. În total s-au tăiat 2.022 de cuvinte", zise el triumfător. „Hm — făcu Louis mulţumit — 2.022, aşadar *monsieur* Coquely al dumneavoastră a făcut treabă serioasă." Şeful poliţiei se înclină măgulit. Dar Louis se agăţă de speranţa pe care o mai exprimase faţă de mentorul său. „Dacă au fost tăiate „2.022 de cuvinte — medită el cu glas tare — 2.022 de cuvinte necuviincioase şi provocătoare, comedia devine atât de plictisitoare, încât va cădea cu siguranţă." — „Pot să înţeleg deci, sire — întrebă *monsieur* Lenoir, dornic să aibă o dezlegare — că binevoiţi a nu mai ordona alte ştersături?" — „Ei da, ei bine, răspunse Louis. Dar n-aţi uitat, *monsieur* — adăugă el repede şi aspru — să se atragă atenţia actorilor de la *Théâtre Français* că despre reprezentaţia plănuită nu este voie să se afle nimic înainte de a naşte maiestatea-sa regina."

Bucuria lui Pierre nu putu fi diminuată de scurta amânare, pe Désirée însă o supără această ultimă şi prostească încercare de a mai tărăgăna reprezentaţia. Ce naiba are de-a face faptul că Toinette va naşte, cu *Figaro*? Apoi însă, tocmai această şicană îi dădu o idee. Dacă domnii doreau cu tot dinadinsul să amestece ambele chestiuni, li se putea face pe plac.

Exista obiceiul ca, la prima plimbare cu trăsura a reginei, după naşterea unui prinţ sau a unei prinţese, teatrele capitalei să ofere populaţiei Parisului reprezentaţii gratuite. Désirée propuse lui Pierre să fixeze pentru premiera lui Figaro, ca reprezentaţie gratuită pentru cetăţenii şi cetăţenele din Paris, tocmai ziua aceea.

Pierre, obişnuit cu proiecte îndrăzneţe, fu uimit de atâta impertinenţă. Mintea lui ageră cuprinse de îndată foloasele şi pericolele planului. Sigur că era ademenitor să faci din

premiera comediei o reprezentaţie populară. Dar în fond, Figaro fusese scris pentru un public deprins să-nţeleagă repede întâmplări complicate şi un dialog spiritual, iute, pretenţios. Va gusta oare publicul unei reprezentaţii gratuite o asemenea piesă? Şi, înainte de toate, nu va vedea regele în acest proiect o nouă provocare? Nu i se oferea astfel un pretext să interzică din nou reprezentaţia sau s-o mai tărăgăneze?

Dat tocmai faptul că riscul era atât de mare îl atrăgea pe Pierre, şi după o cumpănire de nici măcar două minute, se înflăcără pentru această idee.

Nu era uşor să-i faci pe artiştii de la *Théâtre Français* să accepte proiectul. Dar Pierre se entuziasmase şi le vorbi domnilor şi doamnelor cu insistenţă, găsea într-una argumente noi, învingea toate obiecţiile. Când regele îşi pofteşte poporul la teatru, atunci trebuie să-i ofere ce e mai bun. Şi ce putea fi mai bun decât premiera unei piese mult aşteptate, jucată de artiştii celui mai bun teatru din lume? Asemenea argumente nu puteau fi combătute, nu era cu putinţă de găsit contra-argumente.

În cele din urmă, artiştii prinseră gustul unui plan atât de îndrăzneţ şi se învoiră să-l ducă la îndeplinire.

La naşterea unui „copil al Franţei”, Curtea trebuia să ia un şir de măsuri, în conformitate cu o etichetă complicată şi, cu prilejul apropiatei naşteri a copilului Toinettei, mulţi curieri trebuiră să bată drumurile între Paris, Madrid şi Viena, până ce toate amănuntele să fie dezbătute şi rezolvate satisfăcător.

Naşii urmau să fie Maria Theresia şi regele Carlos al Spaniei. Maria Theresia avea să fie reprezentată de *madame* Joséphine, soţia prinţului Xavier căci, după regină, ea era doamna cea mai mare în rang. Trebuiau pregătite daruri pentru toţi cei ce aveau de-a face cu naşterea. Împărăteasa trimise din timp ambasadorului ei, Mercy, daruri de tot felul, inele şi brăţări, ceasuri şi tabachere, pentru *madame* Joséphine, pentru prinţesa Rohan, ca guvernantă a „copiilor Franţei”, pentru doctorul Lassone, pentru mulţi alţii încă, şi dădu dispoziţii precise pentru distribuirea lor. Dar în urma

frământării şi a enervării ce-i pricinuiau tratativele de pace cu Prusia, dădu cu privire la daruri dispoziţii care apoi nu-i mai plăcură. Nu va fi oare jignită *madame* Joséphine, cea mai mare în rang, dacă prinţesa Rohan va primi, exact ca şi ea, o brăţară cu portretul împărătesei? Nu, Mercy să nu dea brăţara lui *madame* Joséphine, ci tabachera cea mică cu portretul împărătesei, şi să explice că portretul acesta fusese lucrat de renumitul pictor Wertmüller. Astfel îl instrui pe ambasador cel de al doilea curier special sosit imediat după primul.

Acestea erau ordine care nu-i pricinuiau bătaie de cap contelui Mercy. Din păcate însă, un alt ordin al suveranei sale se dovedi nerealizabil. Maria Theresia nu voia să aştepte ştirile nici un minut mai mult decât trebuia, şi-l rugase pe Mercy să redacteze anticipat raportul său despre eveniment, aşa ca să nu aibă de intercalat decât data şi sexul copilului. Contele Vergennes protestă însă împotriva acestei proceduri. Nu ambasadorul austriac din Paris, ci cel francez de la Viena avea privilegiul de a comunica fericitul eveniment Curţii imperiale. Vergennes ceru deci ca curierul lui Mercy să plece abia cu patruzeci de ore după curierul său, iar *monsieur* Lenoir trebuia să ia măsuri speciale pentru supravegherea curierilor ce plecau din Paris; căci Vergennes se temea ca şiretul şi invidiosul Mercy să nu-i nesocotească prerogativele.

Doica mult căutată fusese găsită între timp. Era de la ţară şi, după mărturia multor medici şi preoţi, era curată şi la trup şi la suflet. O chema *madame* Poitrine. Mercy raportă împărătesei că făcea o impresie neobişnuit de bună, iar Toinette scrise mamei sale că ascultă de pe acum cântecele de leagăn ale lui *madame* Poitrine.

Autorii de pamflete se străduiau din răsputeri să pună la îndoială legitimitatea copilului ce încă nu se născuse. Foi volante, punând întrebarea cine o fi tatăl, circulau în toate cartierele din Paris şi *monsieur* Lenoir avea de lucru. Chiar şi regelui i se aruncă pe fereastră un volumaş cu poezii obscene. O anchetă fu ordonată, dar curând se renunţă la ea, urmele se opreau chiar în palat, în apartamentul prinţului Xavier.

Biserica, Parisul, toată ţara luau parte cu însufleţire la

ultimele săptămâni ale sarcinii Toinettei. Arhiepiscopul de Paris puse să se citească rugăciuni din două în două zile. Din provinciile cele mai îndepărtate, lumea pornea la drum să ia parte la serbările ce urmau să aibă loc la Paris şi Versailles cu prilejul naşterii. Sute de familii aristocratice, care altfel trăiau pe moşiile lor, se mutară la Versailles, să nu scape ziua naşterii, când sperau să se pricopsească cu favoruri. În orăşelul Versailles nu se mai găsea nici o locuinţă, iar preţurile alimentelor creşteau. *Monsieur* Leboiteux, antreprenorul cursei cu diligenţa între Paris şi Versailles, mări numărul trăsurilor.

Naşterea era aşteptată pentru 16 decembrie. Începând din ziua de 14, atât doctorul Lassone, cât şi prinţesa Rohan şi alte două doamne ale reginei se aflau permanent în aşteptare. Acum „camerele de serviciu" care dăduseră loc la atâtea bârfeli îşi îndepliniră menirea: În aceste nopţi fură folosite ca odăi de dormit pentru doctor şi doamnele reginei.

Trecu 16 decembrie, trecu 17. Chiar şi în seara de 18, Toinette se culcă fără semne de dureri.

Dar în această noapte, la ora unu şi jumătate, Toinettei îi fu rău şi doctorul Lassone declară că a venit momentul. Prinţesa Rohan trase clopotul din anticameră. Paji şi servitori alergară din toate direcţiile la Paris, la Saint-Cloud, ca să-i adune pe prinţii din familia regală şi pe membrii consiliului de coroană.

Aceştia, precum şi primii nobili ai regelui, primele doamne de onoare ale reginei, deţinătorii ordinului *Cordon Bleu* şi doamnele care aveau dreptul să şadă pe un taburet, se adunară în camera de joc a Toinettei. Ceilalţi nobili umplură toate apartamentele familiei regale.

Pe şoseaua principală care ducea la Paris, soseau mereu noi pâlcuri prin noaptea friguroasă. O veche datină permitea oricărui cetăţean francez să asiste când naşte regina. Cetăţenii aveau dreptul să se convingă cu proprii lor ochi că copilul căruia îi vor fi odată supuşi ieşea într-adevăr din pântecele reginei şi că nu a fost înlocuit cu un altul, fals.

Administratorii castelului din Versailles luară măsuri pentru primirea acestor oaspeţi. Contau pe mii. Veniră mii, iar lacheii

şi gărzile elveţiene avură o noapte grea. Lanţuri şi frânghii solide închideau căile de acces. La timpul cuvenit, medicul personal al reginei va anunţa oficial: „*La reine va accoucher*, regina e pe punctul de a naşte.” Nu va trece nici un minut şi strigătul va străbate coridoarele şi va ajunge în curte. Atunci frânghiile, opreliştile vor Cădea şi poporul va putea să năvălească în camera Toinettei.

În această cameră de culcare, împrejurul alcovului în care era instalat patul de ceremonie, se aflau şaptesprezece scaune pentru membrii familiei regale, nouă pentru casa Bourbon, opt pentru casa Orleans. Alte cincizeci şi opt de scaune mai mici se aflau în spatele lor, pentru ceilalţi membri ai înaltei aristocraţii şi ai consiliului de coroană. Restul spaţiului — puteau să încapă, dacă stăteau îndesate, două sute până la două sute cincizeci de persoane — aparţinea micii nobilimi şi poporului. Louis se temea ca, în îmbulzeala prevăzută, să nu se rupă coloanele şi marile perdele ale alcovului, iar Toinette sau copilul să fie loviţi. De aceea întărise cu propriile sale mâini stâlpii, barele şi perdelele.

Aşadar, în acest alcov albastru şi auriu, în patul de ceremonii mare şi scund, zăcea acum Toinette pe jumătate şezând. Fusese proptită în perini multe, cu picioarele ridicate în sus. În jurul ei foiau doctorul Lassone, Gabrielle Polignac şi prinţesa Rohan.

Doctorul Lassone părea calm, sigur pe mâna şi instrumentele sale. Dar, sub siguranţa sa de gheaţă, clocotea enervarea. Toată viaţa lui depindea de orele ce aveau să vină. Dacă, cu sau fără voia sa, mama ori copilul ar păţi ceva, era un om sfârşit pentru tot restul zilelor sale. Dacă lucrurile ieşeau bine, îl aştepta o mare recompensă. Dacă copilul era o prinţesă, doctorul primea, după obicei, douăsprezece mii de livre; dacă era un *dauphin*, pe doctor îl aşteptau două mari titluri de nobleţe cu privilegiile lor şi o gratificaţie de cincizeci de mii livre. Lassone o cunoştea pe Désirée. Fusese o inspiraţie bună că i-a pus atunci fără şovăire la dispoziţie cele şase sute de mii, pe care apoi, din fericire, nu a trebuit să le plătească. Dar era încă departe de a o fi câştigat cu totul. Încă n-a putut

s-o înduplece să fixeze data căsătoriei. Dacă ar avea acum ghinion, termenul se afla acolo unde se întâlnesc paralelele. Dacă însă femeia aceasta albă, asudată, năştea aici, în mâinile sale, un *dauphin*, atunci îşi va ajunge ţinta încă în iarna aceasta. „Binevoiţi, doamnă, să vă lăsaţi puţin mai pe spate — porunci el — şi presaţi, presaţi!”

Toinette se încorda. Camera era caldă. Toate încheieturile ferestrelor fuseseră ghipsuite ca să nu pătrundă nici un curent, ea zăcea şi transpira în odaia înăbuşitoare, plină de lume. Valuri, valuri de roşeaţă. Îi treceau pe faţă. Suferea dureri mari, dar se stăpânea şi nu striga. „Numai să nu-mi pierd ţinuta acum”, îşi porunci ea. Mama ei a trecut de treisprezece ori prin asemenea ceasuri grele şi toţi istoriseau cât de curajoasă fusese. „Ah, dacă mama ar fi fost aci!” Gabrielle era o bună prietenă, era liniştitor s-o ştie în preajmă, să vadă faţa ei îngrijorată. Dar *madame* Rohan o stânjenea, ar fi dorit s-o vadă plecând. Lassone era necesar şi desigur îi aducea uşurare, şi ajutor, dar o privea atât de fix, încât îi era frică de dânsul.

Deodată durerile încetară, un minut, două minute. Era tare fericită. Va avea un *dauphin*, şi va fi ca mai înainte, zveltă, şi nu va mai fi greoaie, şi va putea juca teatru ca şi înainte. Şi va avea un *dauphin*.

Apoi durerile reîncepură. Gabrielle îi puse mâna pe spate, foarte delicat, plină de prietenie şi de nemărginită milă. „Cât de curajoasă eşti, draga mea”, spuse ea. Toinette văzu ochii mari, palizi, isterici ai Rohanei şi-ntoarse imediat capul în altă parte. „Încordaţi-vă, *madame*, zise Lassone. Totul merge bine, îndată se termină.” Vorbea foarte autoritar şi ea se silea să-l creadă, dar nu se termină repede. Dimpotrivă, durerile deveniră insuportabile.

„Dumnezeule, o, dumnezeule — se rugă ea — fă ca să nu tip.” Şi nu ţipă. Îşi muşcă buza până la sânge şi se gândea: „Este o *corvée*{83}, pentru aceste dureri nu există un cuvânt german. Este o *corvée*, este datoria mea şi slujba mea grea şi nu voi tipa.” Şi Gabrielle îi ţinea mâna pe spate şi doctorul Lassone spuse încet şi poruncitor: „Îndată se termină.”

Prinţii Xavier şi Charles şedeau în faţă de tot. Dacă copilul era un băiat, Xavier pierdea speranţa de a se urca pe tronul care-i fusese atât de aproape, precum şi titlul de principe moştenitor, iar prinţului Charles îi pierea şi cea mai slabă speranţă. Fraţii şedeau alături pe scaunele lor şi priveau ca la teatru. Prinţul Xavier avea satisfacţia că dura atât şi că Toinette suferea. Uneori îi sufla fratelui său câte o observaţie răutăcioasă. „Cel puţin tatăl n-a mai apucat să vadă durerile ei cele mari. Zace în mormânt şi se încălzeşte cu *Cordon*-ul *Bleu*.” Prinţul Charles îşi zise că este cel puţin o mică consolare, că „*Le Roi de France et l’Avare*” va trebui să scoată bani cu ocazia îmbucurătorului eveniment; el, Charles, se va îngriji de asta. O compătimea pe Toinette că avea de suferit. Cu cât era ea mai frumoasă decât nevasta sa. Grăsunul avea noroc. Din când în când, prinţul mai căsca şi tot timpul se gândea la comentariile veninoase ce le-ar putea face în timpul botezului.

Ochii iuţi, pătrunzători ai Dianei Polignac umblau încoace şi încolo de la femeia ce năştea la prinţul Charles. Slabă, smeadă, cu nasul ascuţit, nu era frumoasă, mai curând urâtă, dar era prietena oficială a prinţului Charles, cu mult cea mai deşteaptă din clica mov şi prinţul avea nevoie de ea. Îi plăcea să se arate spiritual şi, în această privinţă, depindea de ea. De la moartea lui Vaudreuil, ambiţioasa femeie devenise, prin influenţa ei mare asupra lui Charles, stăpâna clicii mov. Ce se petrecea în această cameră putea să-i fie numai de folos, căci puterea Toinettei asupra grăsunului, va creşte şi, prin aceasta, şi puterea ei.

Louis nu stătea un minut locului. Asudând, îmbrăcat neglijent, bocănea şi se fâţâia de colo-colo. Fără nici un rost îşi croia neîncetat drum prin mulţimea oaspeţilor săi. Totodată spunea, cu gândul aiurea: „Scuză-mă, fiule”, sau declara cuiva pe care nu-l ştia nici după nume, nici la faţă: „Durează grozav de mult, dar nu găseşti şi dumneata că e extraordinar de curajoasă?” Apoi râdea iar cam prosteşte şi spunea: „Treaba bună cere timp.”

La un moment dat, alergă sus la fierărie. Pregătise pentru caseta *dauphin*-ului un lacăt cu secret şi voia să-l predea de

îndată Toinettei. Dar ajuns din nou în odaia ei de culcare, se sperie la vederea numeroaselor feţe care priveau curioase şi fără milă la iubita lui soţie. Alergă în bibliotecă, în afară de fierărie era singurul loc în care nu se aflau oameni şi se ghemui într-un fotoliu, singur pentru un sfert de oră. Fără glas, mişcând doar buzele, se rugă: „Dumnezeule, fă să fie bine, şi dacă am păcătuit cumva, n-o face pe ea să ispăşească.” Apoi se stăpâni şi se înapoie în marea cameră de culcare. Cu greu putură gărzile şi lacheii să-i croiască drum.

În camera de culcare, lumea stătea tot ca mai înainte şi holba ochii la Toinette; era îngrozitor de cald, înăbuşitor, iar Toinette zăcea cu picioarele ridicate, se vedea că era cuprinsă de dureri. Dar nu ţipa, îşi muşca doar din când în când buzele. Şi, plin de teamă şi milă, îşi dădu seama că buzele ei şopteau cuvinte germane: „Oh dumnezeule — zicea ea — Doamne dumnezeule.”

Miile de oameni care se înghesuiau în coridoarele reci, pe scări, în anticamere şi în curţi, nu-şi pierdură răbdarea. Aşteptarea cea lungă se preschimbă într-o sărbătoare populară. Negustorii ambulanţi îngrijeau într-una de mâncăruri calde, ce li se smulgeau din mâini. Cei care cunoşteau castelul mai dădeau, contra bacşişuri, sfaturi cum se poate pătrunde mai repede în camera Toinettei, de îndată ce vor fi căzut frânghiile. Alţii ofereau pe ascuns pamflete răuvoitoare; nu erau ieftine, dar amatori se găseau. Scurtau, citindu-le, timpul ce-l mai aveau de aşteptat, dar erau bine dispuşi şi nu înjurau, ci râdeau.

Se iviră zorile târzii ale unei dimineţi de decembrie. În curţi şi pe coridoare se lumină de ziuă, dar în camera Toinettei, cu ferestrele acoperite cu perdele, era încă noapte. Lumânările ardeau, fuseseră înlocuite de două ori şi aerul devenea tot mai înăbuşitor, tot mai greu. Se făcu dimineaţă, celor ce aşteptau în cameră li se servi cafea sau ciocolată şi biscuiţi. Sosi ora gustărilor şi li se servi supă. Şi se făcu amiază: Se făcu ora douăsprezece şi treizeci de minute şi se făcu douăsprezece şi patruzeci.

Deodată, Lassone îşi întoarse faţa către cei ce aşteptau şi

zise răguşit, dar stăpânit: „*La reine va accoucher*”.

Strigătul fu repetat în anticameră şi se răspândi prin coridoare, prin curţi; o larmă sălbatică izbucni, însoţită de tropăituri şi alergături. Nu mai puteau interveni nici servitorii, nici gărzile. Oamenii se învălmăşeau, se năpusteau asupra celor din anticamere şi într-o clipă, aşa cum prevăzuse Louis, camera se umplu până la refuz. Cei din faţă, de pe scaunele de onoare, se ridicară şi se uitau fix la femeia care se afla în cele mai mari dureri. Cât de arogantă se arăta ea, chiar şi acum, cu nasul ei impertinent şi buza inferioară habsburgică. Cei din spate se urcaseră pe scaune; unul se răsturnă cu scaun cu tot. Doi coşari savoiarzi, care cunoşteau bine locul, se căţăraseră pe cămin. „Sâc, sâc — strigau ei triumfători — noi avem locurile cele mai bune, noi vedem tot.”

În sfârşit, sosi şi minutul mult aşteptat. Din pântecul Toinettei copilul se căznea să iasă. Lassone, cu mâinile sale lungi dibace, îl ajuta. El văzu primul: era o fată şi el pierduse treizeci şi opt de mii de livre.

Madame Poitrine, doica, luă copilul şi-l duse în camera de alături, să-l scalde şi să-l predea guvernantei „copiilor Franţei”, prinţesei Rohan. Louis mergea după dânsa, plin de gânduri încâlcite, mândru, cu faţa grasă, fericit şi totodată neajutorat şi uluit, ceilalţi se grăbeau după el. Nimeni nu se îngrijea de Toinette, numai Lassone.

Deodată, cu vocea sa aspră, poruncitoare, doctorul strigă: „Regina a leşinat. Aer. Deschideţi ferestrele. Regina e în pericol.” După neînchipuita încordare de a se stăpâni tot timpul, sufocată de aerul stricat, Toinette zăcea leşinată. Strigătul medicului îl trezi pe Louis din amorţeală, pe jumătate fericit şi pe jumătate înfricoşat. Cu o grabă şi o energie neobişnuită, îşi făcu loc prin mulţimea speriată, îmbrâncind pe toată lumea şi sparse cu pumnul gol una din ferestrele ghipsuite, încât aerul rece, proaspăt, năvăli în cameră. Doctorul Lassone luă sânge Toinettei. După câtva timp, ea deschise ochii. Louis răsuflă. Râzând, stânjenit, niţel cam nerod, se uita prosteşte la mâna sa tăiată, sângerândă.

În acest timp, lacheii, ajutaţi de gărzile elveţiene, goniră

mulţimea din cameră şi dădură jos de pe cămin pe coşarii ce se împotriveau.

Curierii lui Vergennes plecară spre Viena şi Madrid. Marchizul de Béon, comandantul gărzii, porni să aducă evenimentul la cunoştinţa magistraturii oraşului Paris, convocată încă de cu zori.

Ceremonialul cerea ca guvernanta „copiilor Franţei", prinţesa Rohan, să-i facă Toinettei comunicarea că a născut o fetiţă şi să-i prezinte copilul. Dar mai înainte ca Rohan să se întoarcă din camera alăturată, Gabrielle o înştiinţase pe regină că are o fetiţă frumoasă, mare, sănătoasă.

Toinette primi enorma decepţie mult mai calm decât se aşteptase prietena ei. Fericirea că scăpase de suferinţă şi epuizarea avură darul s-o liniştească. „E bine şi aşa, zise ea. Iar pe *dauphin* am să-l nasc data viitoare — gândi ea, mulţumindu-se şi cu atât. Toţi o vor primi rău, dar pentru mine are să fie binevenită. Spuse tare: „Dacă ar fi un băiat, ar aparţine statului. Fiica mea îmi aparţine mie."

Louis şedea lângă patul ei. Îşi legase mâna sângerândă cu o cârpă şi faţa sa — trecuse cu mâna peste ea — era de asemenea mânjită cu sânge. Lassone voi să-l bandajeze, dar refuză. Ţinea mâna foarte albă a Toinettei în mâna sa plină de sânge, înfăşurată în cârpă şi-i vorbea blând: „Sunt aşa de fericit, şi tu ai fost atât de curajoasă, şi tu eşti Toinette a mea scumpă, curajoasă, şi-ţi mulţumesc şi sunt atât de bucuros că a trecut." Dar în ochii săi şi în inima sa sălăşluia consternarea. „S-a zis cu Dieudonné — gândea el — s-a zis cu Louis al şaptesprezecelea. Este o pedeapsă. Este o pedeapsă că m-am lăsat dus de acest Franklin. Este pedeapsa că m-am înhăitat cu rebelii."

Mercy asistase plin de grijă şi compătimire la suferinţele fiicei prietenei sale imperiale. Ţinea mai mult ca oricare la stricta respectare a ceremonialului. Acum, totuşi, se consultă cu Lassone şi apoi se adresară amândoi lui Louis, spunând că e absolut necesar să nu fie admişi în camera lăuzei toţi cei care în baza titlului lor ar fi avut dreptul la aceasta. Altminteri, se expuneau la riscuri grave. Louis fu imediat de acord şi se

hotărî ca Toinette să se poată bucura în zilele următoare de linişte şi singurătate completă. Aveau să aibă acces la ea numai cei ce nu puteau fi înlăturaţi cu nici un chip, membrii familiei regale, doamnele serviciului interior, doctorul, abatele Vermont; scurt: numai douăzeci şi şase de persoane vor împărtăşi liniştea şi singurătatea ilustrei lăuze.

Decepţie şi satisfacţie răutăcioasă cuprinseră Parisul când se află că mult aşteptatul *dauphin* nu văzuse lumina zilei. Aparent însă, curtea şi oraşul erau cuprinse de bucurie. La Paris şi la Versailles se cântau tedeum-uri, pe Place d'Armes, în faţa palatului, se pregătea un enorm joc de artificii. Cei doi preşedinţi ai magistraturii oraşului Paris se duseră personal la închisori şi eliberară datornicii săraci.

Chiar în ziua naşterii, mica principesă fu botezată cu numele de Marie-Thérèse-Charlotte, titlul ei oficial fiind „*Madame* Royale".

Deşi raportul său nu putea fi expediat, Mercy scrise împărătesei imediat după solemnitatea botezului. „Faţa nepoatei dumneavoastră, *madame* — scrise el — are trăsături frumoase şi foarte regulate, ochii mari şi o gură neobişnuit de frumoasă. Mi-am permis să ating pielea alteţei-sale regale şi am impresia că alteţa-sa regală este un sugar perfect sănătos."

Chiar în aceeaşi zi, prima din viaţa ei, *Madame* Royale dădu cea dinţii recepţie. Toţi membrii familiei regale, membrii consiliului de coroană şi ambasadorii acreditaţi la curtea din Versailles făcură o vizită micii prinţese. Şi doctorul Franklin veni şi se înclină în faţa copilului regal.

Serbările cele mai strălucite erau rezervate pentru ziua când regina urma să plece la Paris, pentru slujba de mulţumire de la Nôtre Dame.

Louis, care nu voia s-o expună pe scumpa sa Toinette prea devreme la această oboseală, stabili plecarea pe ziua de 8 februarie, a cincizeci şi una zi după naştere.

Se făcură pregătiri de mare amploare. O noapte, o zi şi încă o noapte, Parisul urma să fie cuprins de muzică şi dans. Regele ospăta gratis lumea cu cârnaţi şi cozonac, din fântânile

publice avea să curgă vin pentru popor, iar de-a curmezişul Senei avea să se înalţe un minunat foc de artificii.

Toate teatrele pariziene anunţară reprezentaţii festive. Intrarea era liberă. Regele plătea.

Théâtre Français anunţă premiera comediei: *O zi de pomină* sau *Nunta lui Figaro* a lui *monsieur* de Beaumarchais. Intrarea era liberă. Regele plătea.

Anunţul provocă stupoare, râsete, încântare. Faptul că Beaumarchais, eliberatorul Americii, eroul războiului, primul: dramaturg al lumii, oferea Parisului, în această zi de petrecere, pe socoteala regelui, un spectacol cu comedia interzisă de rege, era o lovitură de maestru. Lumea aştepta cu mult mai multă nerăbdare reprezentaţia lui *Figaro* la *Théâtre Français* decât procesiunea perechii regale pe străzile Parisului.

Administratorii teatrului aveau foarte mult de lucru. Poporul Parisului fusese invitat, poporul Parisului va veni, poporul Parisului era numeros. Nu se va putea da drumul decât la o mică parte din miile ce vor veni. Dar pe lângă aceştia, mai cereau locuri alte mii, aristocraţii, membrii Curţii, rude de ale artiştilor, scriitori, recenzori. Se hotărî să se păstreze un sfert din locuri pentru aceşti privilegiaţi, iar celelalte opt sute de locuri să se ţină la dispoziţia poporului.

Nu veniră mii, ci zeci de mii. Când se deschiseră porţile, la ora cinci, se iscă o îmbulzeală sălbatică, bătaie, lumea se călca în picioare. Poliţiştii parizieni, cu experienţă, abia putură împiedica mulţimea să calce în picioare femei şi copii.

În sfârşit, cu ţipete, vaiete, râsete, locurile fură ocupate. Sosiră şi oaspeţii de onoare. Un vechi obicei cerea ca, la aceste reprezentaţii gratuite, locurile cele mai bune să fie rezervate pescăreselor din hală şi cărbunarilor. Ca oaspeţi de onoare, aceştia sosiră, precum se cuvenea, abia după ce restul lumii se şi aşezase. Gardienii le deschiseră calea şi publicul îi salută cu entuziasm când fură conduşi la locurile lor, cărbunarii în loja regelui, pescăresele în loja reginei.

Mai apucase vreodată *Théâtre Français* la o premieră un public atât de ciudat? Şedeau alături doamne de la Curte şi

mănuşărese, concesionari generali de impozite şi tâmplari, ducese şi femei din hală, membrii ai Academiei şi ajutori de măcelari, pe scurt: oamenii din Paris. Artiştii erau cuprinşi de o frământare febrilă, celor mai mulţi le şi părea rău de propria îndrăzneală. Comedia lui Beaumarchais nu era scrisă pentru un astfel de public. Nu ne aflăm în antica Atenă, va putea oare publicul acesta să înţeleagă frazele impertinente, spirituale ale lui *Figaro*?

În sfârşit, bastonul ciocăni şi cortina se dădu în lături. Spectatorii îşi suflară nasul, tuşiră şi mai schimbară încă vreo câteva cuvinte. Figaro-Préville începu a doua şi a treia oară, până ce, în sfârşit, după numeroase „pst, pst" şi „vă rog, *madame*, povestiţi sfârşitul acasă", se făcu linişte. Şi apoi se auziră primele aplauze, care nu erau lipsite de simpatie şi cineva strigă: „Ce a spus? n-am înţeles" şi mulţi strigară; „Încă o dată, încă o dată", dar se simţea bunăvoinţa.

Şi, cu începutul, oamenii înţeleseră cine erau domnii şi doamnele de pe scenă, ce voiau şi despre ce era vorba, că adică acest aristocrat voia să se culce cu nevasta acestui bărbat simpatic, care era unul de-ai lor. Nu era un lucru neobişnuit şi nici prea emoţionant. Dar aristocratul era deosebit de arogant şi Figaro, care era de-ai lor, era deosebit de simpatic şi de deştept şi era amuzant şi îmbucurător cum îşi râdea de aristocrat. Curând se dovedi că Pierre, cu instinctul său sigur pentru teatru, scrisese o piesă care putea înfrunta orice public.

Care putea înfrunta tocmai un astfel de public. Da, Désirée îi dăduse lui Pierre un sfat minunat. Curând, spectatorii acestei reprezentaţii gratuite, poporul Parisului, prinseră adevăratul gust al comediei. Băgară de seamă că aceste fraze uşoare, elegante, nu erau chiar aşa de nevinovate cum păreau, ci erau încărcate de ura şi dispreţul ce le resimţeau şi ei, şi că lupta pentru locul din patul cameristei Suzanne nu era deloc numai un joc amuzant. Oamenii râdeau şi erau tare mulţumiţi; dar era o mulţumire sălbatică, periculoasă, cum nu mai fusese alta la *Théâtre Français*, şi această reprezentaţie pe care regele o dădea poporului său era o ciudată serbare în cinstea unui

prunc regal. Nu o ştiau, dar o bănuiau. O simţiră cu toţii. Nobilii seniori ce se aflau de faţă râseră şi se bucurară împreună cu ceilalţi şi resimţiră mai mult decât ceilalţi ciudata senzaţie.

Data trecută, la reprezentaţia din Gennevilliers, Pierre înlocuise cu pricepere pasajele interzise cu amuţiri subite şi cu gesturi. Dar nu putea spera să găsească înţelegere pentru asemenea şiretlicuri la publicul de azi. Désirée credea însă că prilejul festiv permitea oarecare obrăznicie şi propuse să se recite curajos unul sau altul din pasajele tăiate. Majoritatea artiştilor dădură înapoi de teamă, în faţa unei asemenea obrăznicii periculoase. Spectatorii însă se arătară a fi neobişnuit de degajaţi, totul părea posibil şi Désirée, cea dintâi, pronunţă cu curaj câteva din cuvintele tăiate. Urmară *madame* Dugazon şi, în sfârşit, şovăitorul Préville. Comisarul de poliţie care era de control se nelinişti; aşa ceva nu se mai întâmplase în tot trecutul de o sută douăzeci şi cinci de ani al lui *Théâtre Français*. Dar era o reprezentaţie festivă, în cinstea lui *Madame* Royale, era o serbare pe care regele o dădea parizienilor săi, scandalul unei întreruperi putea avea consecinţe incalculabile. Funcţionarul nu îndrăzni să intervină. Artiştii prinseră curaj, rostiră tot mai multe pasaje oprite. Lumea înţelese, aclamă. Artiştii trebuiră să repete de trei ori şi uneori de patru ori pasajele periculoase.

Pierre şedea în loja sa cu Gudin şi cu prietenul şi colegul Sedaine. În trecut, gustase adesea, în închipuire, succesul piesei sale; dar acum îl savura în realitate, cu toate că era un succes de cu totul altă natură. Acest public, poporul Parisului, nu înţelegea nici pe departe farmecul artistic al comediei sale, spiritul ei, aşa de bine ca domnii şi doamnele de la Gennevilliers. Dar adevărurile cuprinse în piesă, poporul Parisului le înţelegea mult mai bine. Se sperie când îi răsună în urechi prima din frazele interzise şi-l trecură fiori de spaimă şi fericire când văzu apoi cu ce bucurie sălbatică asimila publicul tocmai aceste fraze. La începutul reprezentaţiei făcuse câteva spirite mărunte, blazate; treptat tăcu şi în cele din urmă se izolă de cei din jur şi nu mai auzea

şi vedea decât ce se petrece pe scenă şi era totuşi cu mult mai mult. „Am făcut eu asta? se întreba el. Am vrut eu asta?”

Era ameţit. Sedaine îi spuse ceva, dar nu auzi. Vedea şi simţea acum cum situaţiile pe care le născocise el, cum personajele, frazele sale, cum ceea ce făurise el şi se dezvoltase singur mai departe punea acum stăpânire pe poporul din Paris şi-i pătrundea până-n adâncul sufletului.

Fusese fericit când scrisese această piesă, fericit când o pusese în scenă, bucuros că poate spune marii aristocraţii a Franţei adevărul în faţă. Dar ce simţea acum era altceva, mai profund. În această oră se concentra tot sensul vieţii sale. Ceasul acesta, în care *Ziua de pomină* nu numai că a amuzat pe parizieni ca nici o altă piesă până acum, ci i-a răscolit, i-a îmboldit să gândească, i-a revoltat, era cel mai bun pe care l-a trăit vreodată, mai bun decât oricare ceas de dragoste, decât oricare ceas al succesului comercial sau politic. Cuprinsese în cuvinte tot ce mocnea în oamenii aceştia, fără s-o poată spune sau gândi, izbindu-i cu ele în faţă, trezindu-i pentru totdeauna la realitate.

„Minerva”, îi spuse deodată Gudin şi deoarece părea a nu-l fi auzit, îl înghionti şi repetă: „Minerva”. Pierre se înfurie un moment împotriva pedantului care îi strică cu observaţii anoste clipa cea mai bună. Apoi însă zâmbi şi-i mulţumi cu un semn al capului. Îşi amintise. Gudin îi vorbise de cele două feluri de succese, de succesul pe care-l hărăzeşte Mercur cel şiret, zeul dătător de aur şi onoruri, şi de succesele lăuntrice pe care le hărăzeşte Minerva, marea, sublima zeiţă a înţelepciunii, născută din capul lui Zeus. Succese de ale lui Mercur gustase destule. Acum, pentru prima dată, simţea fericirea divină a succesului Minervei. Ştia că era pe o culme pe care nu se va putea menţine. Ştia că un asemenea succes îi este hărăzit omului numai o dată. Dar acum îi era dat şi se bucura din plin de el.

Desigur că şi în această seară, cele mai multe dintre pasajele suspecte rămăseseră pe dinafară. Dar Louis se înşelase, publicul nu găsi piesa plictisitoare. Dimpotrivă, cu cât înainta reprezentaţia, cu atât mai intens o trăia poporul

Parisului. Fiecare situaţie, fiece cuvânt, fiece gest aveau efect. O bucurie sălbatică, răzvrătitoare cuprinsese sala.

Doctorul Lassone se găsea printre spectatori. Îl văzu pe Cherubin şi-l auzi; în mintea lui, Cherubin şi Désirée erau totuna. Ovaţiile ce i se aduceau lui Désirée îi umpleau inima de bucurie. Adesea îl chinuise gândul că, stând pe scenă, ea aparţinea atâtora. Odată pomenise despre asta în cuvinte prudente, dar ea râsese pur şi simplu şi el înţelesese că nu era bine să mai repete vreodată asemenea aluzii. Acum o înţelegea. Ea avea dreptate, adevărata ei viaţă se afla pe scenă, în existenţa densă, concentrată, multiplă a actorului. El însuşi se identifica acum cu ceea ce se petrecea pe scenă.

Doctorul Lassone era departe de a fi un revoluţionar, şi totuşi fu şi el cuprins de acea sărbătoare nestăvilită, dar interzisă veselie subversivă ce izvora de pe scenă. Era o emoţie ciudată şi desigur vătămătoare. Viaţa sa era obositoare. Medicul personal al regelui Franţei trebuia să fie veşnic la post, trebuia să se stăpânească, să respecte un ceremonial strict, pe lângă aceasta să fie totdeauna cu capul limpede; de altfel doctorul Lassone avea preocupări ştiinţifice serioase şi multiple, dispunea de puţin timp, nu mai era tânăr şi el, medicul, ştia că o emoţie ca aceasta pe care o resimţea acum avea să-i scurteze neapărat zilele. Dar era dispus să tragă consecinţele şi-şi savura din plin excitarea politică şi erotică. Dori, laolaltă cu ceilalţi, ca viclenia lui Figaro să învingă puterea contelui. Se bucură laolaltă cu ceilalţi când, cu toată iscusinţa sa, contele fu tras pe sfoară şi nu putu obţine prima noapte cu Suzanne. Dar mai presus de ceilalţi, el singur, Josèphe-Marie Lassone, gusta fericirea anticipată, copleşitoare, de a rămâne după aceea împreună cu Cherubin.

Şi Mr. John Adams se afla în sală. Se pregătise de plecare, avea să părăsească Franţa săptămâna viitoare. Dar voia să folosească şederea sa până în ultima zi, ca să cunoască această ţară stricată, înrobită, în toată nimicnicia ei. De aceea venise aici, să privească şi el cum servilul oraş Paris îşi aclama despotul pentru că a devenit tată. Fireşte că lucrurile se petrecură cu totul altfel de cum se aşteptase. Dar nu

dezaprobă mai puţin publicul francez. Desigur, atmosfera sălii îl cuprindea uneori şi pe el şi se simţea emoţionat ca atunci, în anul şaizeci şi unu, când ascultase discursul lui James Otis{84}. Se simţise atunci de parcă ar fi fost băiatul Hannibal, căruia tatăl său Hamilcar îi cerea să depună jurământul crunt şi solemn împotriva Romei. Pe atunci, când în sala tribunalului se născuse pruncul Independenţa, fusese gata să ridice armele împotriva Angliei şi, o dată cu el, toţi ceilalţi. Câteodată un sentiment asemănător ameninţa să-l cuprindă şi în cursul reprezentaţiei lui *Figaro*. Dar se stăpânea de fiecare dată şi-şi demonstra cu logică şi cu scârbă deosebirea dintre situaţii. Nu, nu. Ceea ce mişca această plebe care chicotea, şi se strâmba de râs, şi se ţinea de şale, n-avea nimic comun cu dragostea de libertate care însufleţea Lumea Nouă, nimic cu acea independenţă pe care o anunţaseră el şi Jefferson în marea lor *Declaraţie*; aici nu era decât desfrânare, nesupunere faţă de autorităţi, necuviinţă, lipsă de disciplină. Gloata aceasta, dacă ar fi după ea, nu s-ar da înapoi să pornească împotriva unor cetăţeni respectabili şi să le distrugă avutul. Dar orice-şi spunea, nu-i ajuta la nimic şi scârba i se îneca iar în vârtejul de mânie şi râs ce-i cuprindea pe toţi.

Ascuns într-o lojă, şedea *monsieur* Charles Lenormant d'Étioles. Nu s-ar fi căzut să vină şi se şi codise multă vreme. Se temea ca sentimentele ce-l năpădiseră la repetiţiile de la *Menus Plaisirs* şi la reprezentaţia din Gennevilliers, acel amestec greu de îndurat de admiraţie, ură şi desperare, să nu crească şi mai mult acum. Dar nu putuse rezista tentaţiei. Şi se întâmplă, aşa cum se temuse.

La început, interesul său arzător se concentrase asupra lui Désirée. O vedea, o iubea cu pasiune, inima lui era plină de amărăciune şi renunţare mânioasă. Îşi dădu seama că-şi prăpădise viaţa, cu mâna lui, dintr-o greşeală de neiertat. Pe Jeanne probabil că n-ar fi putut-o păstra niciodată; pe această Désirée, care era şi mai savuroasă şi mai vioaie, care venea direct din popor, pe ea ar fi putut-o păstra. Dar procedase greşit. În clipa hotărâtoare a sacrificat cea mai mare fericire şi bucurie a vieţii sale de dragul tentaţiei de a se desfăta de pe

urma desperării prietenului său Pierrot.

Iar acesta nu era lipsit de apărare, ci invulnerabil.

Monsieur Lenormant păstra aparenţele. Aplauda o dată cu ceilalţi, pe jumătate mecanic şi pentru că se temea să nu trezească atenţia. Bătea din palme fără zgomot, nici n-ar fi făcut-o vreodată altfel, socotind că nu e distins. Doar sufletul îi era pierit. „*Vanitatum vanitas*”. Pusese să i se sape aceste cuvinte arogante deasupra intrării casei sale anume, deoarece socotea că ştiuse totuşi să aleagă tot ce era mai bun în viaţă. Dar zicala grăia adevărul.

Deşi o cunoştea atât de bine, piesa îl răpi din nou, simţi emoţia spectatorilor, sentimentele lor se îmbinară cu ale sale şi cu o duşmănie nemăsurată ce-i lua minţile, îndreptată împotriva lui Pierre. Acesta era duşmanul, eternul reproş, negarea veşnică a ceea ce reprezenta el, Charles Lenormant. Acest Pierrot se arunca în braţele a tot ce-i ieşea în cale, ale oricărei plăceri, ale oricărei mânii, netulburat de nici o îndoială. Îşi bătea joc de demnitate, făcea şi spunea ce-i trăsnea prin cap, afirma orice voia, era distins sau vulgar, toate îi ieşeau bine şi din toate culegea voluptate. Lenormant se mistuia de invidie şi poftă. Ce plăcere trebuie să fie să le spui celorlalţi, duşmanilor, părerea, aşa de la obraz, cum o făcea individul acesta. Merita, chiar dacă pe urmă te-ar ucide. Dar pe individul acesta nu-l ucideau, îl admirau, îl aplaudau.

Charlot nu mai putea îndura, voia să plece acasă. Nu putu. Trebuia să rămână pe loc şi să asculte mai departe şi să-şi umple mai departe sufletul şi sângele cu această otravă.

Acum veni monologul, iar Charlot, deşi îşi dăduse seama încă de la Gennevilliers că lungimea monologului nu împiedica pe ascultători să-l guste, nutrea o vagă, absurdă speranţă că, de astă dată, până la urmă, piesa tot va cădea.

Pierre, Préville şi ceilalţi şovăiseră şi ei şi discutaseră mult dacă pentru această reprezentaţie n-ar trebui să mai taie din monolog, reducându-l la câteva fraze. Căci, chiar dacă publicul rafinat din Gennevilliers, a fost în stare să-l înţeleagă, vor fi oare cărbunarii şi femeile din hale dispuşi să mai asculte, după patru sau cinci ore, un monolog atât de lung?

Da, erau dispuşi. Îi cuprinsese entuziasmul. Şi pe actorul Préville îl cuprinse entuziasmul publicului, scoţându-l din ale sale. Îşi spuse, trăi minunatul său monolog cu o pasiune arzătoare.

Uimit, revoltat şi totodată fermecat, Lenormant ascultă şi văzu cum acest *monsieur* Préville, un om nu prea curajos, devenea tot mai îndrăzneţ, mai înflăcărat. Acum venea fraza despre închisori, despre Bastilia. Are să îndrăznească Préville?

Préville nu se gândise să spună fraza atât de periculoasă, strict interzisă, despre care se ştia că tocmai ea stârnise mânia lui Louis. Nici n-o ştia prea bine pe dinafară. Dar era antrenat, începu fraza, o improviză. Imediat după primele cuvinte, se opri speriat. O clipă, publicul rămase surprins, nu înţelese. Unii însă înţeleseră, şi izbucniră în râs, şi lămuriră pe ceilalţi, şi râsul porni din nou, apoi cineva strigă: „Spune-ne fraza ta, Figaro. Azi e sărbătoare mare.” Şi alţii strigară, şi toată sala ţipă: „Spune-ne fraza ta”. Iar Préville îşi spuse fraza, fraza despre închisoare, şi parizienii chiuiră şi strigară copilăreşte: „La Bastille, vorbeşte de Bastille”.

Lenormant era ameţit. Dar mocnea în el o otravă turbată şi mai aştepta, înfrigurat şi plin de nerăbdare, să vadă dacă actorul va cuteza să spună şi următoarea frază interzisă. Căci aceasta era fraza cea mai periculoasă. Încordat la culme, plin de mânie şi de nerăbdate, Lenormant aştepta, dorea ca Préville să spună fraza şi totodată se temea de ea.

Acum era momentul. Şi iată, Préville veni la rampă. Nu voia să spună fraza în parcul cu castani, nu voia s-o lase să se piardă, nu, spectatorii trebuiau să înţeleagă fiecare cuvânt, să simtă fiece silabă. Înaintă mult spre public, ridică braţele, strânse inimile pumn şi cu faţa înflăcărată de mânie şi dorinţă, rosti foarte încet, dar nespus de clar, în tăcerea de moarte a sălii: „Ah, de-aş avea pe unul din aceşti mari seniori în mâinile mele”. Cum suspina, cum gemea când spunea asta. Un îndemn mai sălbatic la revoluţie nu se putea închipui. Şi publicul, într-adevăr, ţâşni în sus. Pescăresele din loja reginei zbierau, cărbunarii aplaudau cu labele lor uriaşe.

Monsieur Charles Lenormant stătea nemişcat, într-o

atitudine elegantă. Nici măcar pe obraz nu îndrăzni să-şi arate frica şi furia fără margini, el le ferea adânc în piept. Ştia că dacă ar îndrăzni cel mai mic cuvânt de împotrivire, o întrerupere, o fluierătură, spectatorii l-ar sfâşia. Dar în dosul frunţii sale nemişcate era o panică nemăsurată. Erau mulţi de seama lui în sală. Râdeau o dată cu ceilalţi, aplaudau şi se bucurau împreună cu ceilalţi. Nu vedeau încă nimic aceşti viţei nătângi. Credeau că ceea ce li se prezintă aici sunt frumoase jocuri arteziene. Cum de nu vedeau că e potopul?

O deznădejde neagră, o tristeţe insuportabilă îi striveau pieptul. Simţea pieirea sa şi a tot ceea ce, în ochii lui şi a celor de o seamă cu el, dădea preţ vieţii.

Veniră apoi cupletele din final şi pe urmă, în sfârşit şi prea devreme, căzu cortina, iar lumea aclamă pe artişti. Câţiva strigară: Beaumarchais, Beaumarchais, şi treptat îl strigară mai mulţi, şi tot mai mulţi, şi apoi tot publicul se îmbulzi către mica lojă laterală unde se afla Pierre cu prietenii săi.

Sedaine spuse, şi emoţia îi îneca invidia: „Un astfel de succes este mai rar ca o minune”. Gudin zise: „În istoria teatrului nu există decât o singură seară atât de bogată în entuziasm: când Parisul a aclamat pe *Irène* şi l-a încoronat pe Voltaire. Dar atunci era un sfârşit şi astăzi e un început.”

Şi lumea striga: Pierre Beaumarchais, Pierre al nostru. Trăiască Pierrot al nostru, eliberatorul Americii, învingătorul de la La Grenade. Şi strigară: Pierre, Figaro, Cherubin... Şi strigară: Pierre, America, Pierre.

Dar Pierre nici nu auzi şi nici nu se mişcă. Parcă visa. Nu ştiuse că faptele sale erau atât de strâns legate cu scrierile sale. Nu ştiuse că unul şi acelaşi simţământ îl împinsese să furnizeze arme pentru America şi să scrie monologul lui Figaro. Victoria de la Saratoga şi această victorie de la Paris erau roadele aceluiaşi pom. Nu-şi dăduse seama. Acum îl lămurise poporul.

Dar chiar fără s-o ştie, năzuise încă de la început, cu toată fiinţa, spre această seară. „Prin râs, transform lumea”, de două ori a aşezat acest motto în fruntea unei lucrări. Acum se împlinea menirea lui. Acum atinsese culmea cea mai înaltă pe

care o poate atinge un om; transforma lumea prin cuvântul său. Era urmaşul lui Voltaire. Publicul acesta, poporul Parisului, i-o confirma prin entuziasmul său, obţinuse mai mult cu râsul său decât chiar cu armele.

I-a fost vreodată hărăzit unui om o asemenea fericire? Se gândea la tatăl său, hughenotul, care a trebuit să se lepede de credinţă pentru ca fiul său să poată deveni ceva. Acum, fiul a ajuns ceva. „Cu râsul, transform lumea". Acum îl răzbuna pe tatăl său împotriva celor ce l-au asuprit.

Încă în aceeaşi seară, la *Théâtre Français*, societarii hotărâră să aşeze bustul lui Pierre Beaumarchais alături de busturile scriitorilor Corneille, Racine, Moliere, Voltaire...

Arthur Lee şedea în biblioteca brună şi-l aştepta pe doctorul Franklin, ca să-şi ia rămas bun. Voia să plece la Philadelphia să primească noi instrucţiuni; avea şanse sigure să fie numit ambasador şi pentru Olanda. Odată această chestiune rezolvată, având deci din nou o misiune cu caracter dublu, voia să se înapoieze de îndată în Europa. Şi atunci, nemaifiind stânjenit de moşneagul megaloman, va arăta el Americii şi lumii întregi ce este în stare să înfăptuiască Arthur Lee.

Trecuseră aproape cinci minute de când aştepta. Şi acum, la ultima întrevedere, îl lăsa să aştepte. Avea multe treburi înainte de plecare şi era pură politeţe dacă făcea o vizită de adio doctorului *honoris causa*. Dar Franklin era în plin succes şi era deci şi mai arogant ca înainte.

Franklin era în plin succes. Versailles-ul acordase marele împrumut; convenţiile nu erau încă semnate, dar totul fusese convenit şi regele îşi dăduse cuvântul. Desigur, împrumutul era acordat armatei şi comandantului ei suprem, generalului Washington, nu Congresului. El, Arthur Lee, n-ar fi acceptat o asemenea umilire, dar din păcate nu mai avea dreptul să ridice obiecţii.

Durase destul de mult. Probabil că doctorul a tărăgănat tratativele pentru ca împrumutul să nu fie încheiat cât timp el şi Adams mai erau emisari. Franklin voia să susţină că împrumutul se datorează numai marelui său prestigiu, voia să

treacă drept singurul american care obţine rezultate în Europa.

Veni doctorul. Mulţumi politicos lui Arthur Lee că, deşi împovărat de treburi, se mai ostenise o dată până la el. Mr. Lee se înclină ţeapăn. „S-au ivit uneori — rezumă el — deosebiri de păreri între noi, doctore Franklin. Dar trebuie să recunoaşteţi că mi-am dat sincer osteneala să ţin seama de punctul dumneavoastră de vedere.” — „V-aţi dat osteneala”, zise Franklin. „Ar fi fost mai simplu — continuă Arthur Lee — să spun da la tot ce propuneaţi. Dar interesul ţării, pe care amândoi avem onoarea s-o reprezentăm, cerea să-mi exprim părerea clar şi fără ocol.” — „Aţi exprimat-o clar şi fără ocol”, răspunse Franklin.

„Dacă voiţi să-mi daţi scrisori pentru America — zise Arthur Lee — le voi transmite cu plăcere.” Doctorul mulţumi politicos; în sinea lui, hotărî să-şi trimită depeşele pe căi mai sigure.

Arthur Lee se ridică. „Îmi rămâne doar — zise el — să vă exprim urări de bine, dumneavoastră şi ţării noastre, pentru şederea dumneavoastră pe mai departe în acest oraş.” — „Mulţumesc, spuse Franklin. Şi dumneavoastră, drum bun şi vânt prielnic.” Arthur Lee se înclină: „Aşadar, rămâneţi cu bine”, zise el. Şi cu aceasta, tânărul şi acrul domn dispăru pentru, totdeauna, după cum spera Franklin, din biblioteca brună şi din ochii lui.

În dimineaţa următoare, doctorul Franklin îl ascultă pe micul său nepot Ben la lecţii. *Monsieur* Lefevre, profesorul, alesese pentru băiat câteva fraze din clasici, despre prietenie şi duşmănie. Micul Ben recită încet, pe latineşte şi pe franţuzeşte, citatele culese şi doctorul asculta atent.

Într-un anumit loc, Plutarh îl pune pe regele Agesilaos să spună: „Să-ţi calci cuvântul pe nedrept este o nelegiuire; dar să-l înşeli pe duşman, nu e numai frumos şi demn de laudă, dar totodată plăcut şi folositor.” Iar după ce Xerxes a fost învins în bătălia de la Salamina, Aristide îi zice lui Temistocle: „Mi se pare greşit să-l încercuim pe regele învins şi să-l împingem prin frică la exasperare. Căci atunci nu se va mai

aşeza sub un baldachin de aur, ca să privească în tihnă cum se desfăşoară lupta, ci în disperare de cauză, va lua măsurile cele mai bune şi va risca totul. Deci, în loc să-i tăiem toate punţile de retragere, să-i mai construim una, dacă se poate, ca să-l scoatem cât mai curând din Europa."

„Da, băiete — zise Franklin — erau oameni înţelepţi printre grecii antici. Dar acum vreau să-ţi mai spun ceva." — „Iar ceva important, bunicule? întrebă nerăbdător micul Benjamin. Trebuie să păstrez secretul?" — „Nu, nu e un secret. Vreau să-ţi spun următoarele: este bine să ai un duşman care-ţi pândeşte orice greşeală, aşa încât să trebuiască să fii totdeauna cu băgare de seamă." — „Eu am mulţi băieţi care nu mă pot suferi — îl asigură micul Ben — pentru că sunt străin." — „Ei, vezi, aici trebuie să te sileşti mai mult ca la Philadelphia, de pildă." — „Dar dacă vreunul mă pârăşte la doctorul Lefevre — declară micul Ben — îl bat măr."

Gândul la Arthur Lee îl frământa mai mult pe Franklin decât se aşteptase. „În ultima vreme — scrisese el prietenului său Joseph Reed — am avut, cred, plăcerea de a avea un singur duşman serios, pe Arthur Lee. Duşmănia sa o datorez francezilor, care pe mine mă apreciază prea mult şi pe el prea puţin. Ceea ce eu am putut suporta, el însă nu."

Apoi veni ziua în care secretarul de la Motte anunţă surâzând: „*Monsieur* Malaprop este în biblioteca brună şi vrea să-şi ia rămas bun".

Da, Mr. Adams se plimba încolo şi încoace în biblioteca brună, la picioarele generalului Washington. Avea să se bucure când se va termina, în sfârşit, şederea laolaltă şi colaborarea cu doctorul Franklin. Se purtaseră politicos unul cu altul, dar asta îl costase multă stăpânire de sine. Căci doctorul avea mari păcate care-l puteau scoate din sărite şi pe omul cel mai răbdător. Bătrânul domn crescuse doar într-o epocă de slabă moralitate şi de unde nu-i, nici dumnezeu nu cere. Pe de altă parte, nu i se puteau nega anumite merite. Chiar şi cele douăzeci şi cinci de milioane a reuşit să le procure în cele din urmă, deşi cu întârziere şi în condiţii umilitoare.

Mr. Adams socoti de datoria sa să atragă atenţia doctorului, în această ultimă convorbire, asupra periculoaselor însuşiri ale francezilor. Descrise elocvent efectul adânc, insuportabil, respingător al comediei lui *monsieur* Caron. Socotea că întâmplări ca acelea petrecute la reprezentaţia lui *Figaro* trebuie să pună pe gânduri pe oricare patriot american. El, Adams, a considerat alianţa cu Franţa încă de la început ca un rău, din păcate necesar. Felul în care mama Anglia s-a purtat cu fiica ei America era împotriva firii, dar era dureros că fiica a trebuit să se alieze cu duşmanul ereditar al familiei. Şi toată şederea în Franţa fusese pentru Mr. Adams o dovadă unică a faptului că repulsia sa faţă de această ţară, repulsie pe care o împărtăşea cu majoritatea americanilor, fusese perfect justificată. Această reprezentaţie a lui Figaro o dovedea şi mai bine. „Credeţi-mă, stimate doctore Franklin — se însufleţi el — întreagă această Franţă, Curtea şi poporul, se află în plină descompunere. Ne-am legat de un cadavru. Vă spun: *jam foetet*, a şi început să pută."

Franklin răspunse politicos: „Sunt un om bătrân, domnule coleg, şi nu vă înţeleg pe deplin. Spuneţi că reprezentaţia unei comedii foarte progresiste a avut un efect deosebit de răscolitor asupra parizienilor şi de aici trageţi concluzia că toată ţara merge spre pieire. N-aţi dori să-mi explicaţi asta mai pe larg?"

„Nu trebuie să mă opresc mult asupra antecedentelor reprezentaţiei — începu didactic Mr. Adams — asupra acelui *niciodată* al regelui. Toate astea vă sunt cunoscute. Deci chiar şi simplul fapt că s-a reprezentat dovedeşte cât de şubredă a ajuns autoritatea în această ţară. Dar efectul comediei o dovedeşte şi mai mult. Ar trebui să tragem de aici o învăţătură pentru politica noastră franceză. Pe de o parte, ar trebui să tragem tot folosul din această ţară ce se scufundă, iar pe de altă parte, să ne ferim de o legătură prea strânsă cu un regat al cărui rege absolut are aşa puţin de spus, a cărui clasă dominantă este atât de decadentă şi ai cărui cetăţeni sunt aşa de ahtiaţi după revoluţie." — „Iertaţi-mă — răspunse Franklin — dar tot nu înţeleg bine. Dacă poporul de aici iubeşte tot

atât de mult libertatea ca şi noi, cred că asta nu ne poate fi decât pe plac.” — „Vă cer iertare, doctore Franklin — zise Mr. Adams — dar nu pot accepta să se pună pe acelaşi plan dragostea de independenţă şi autoguvernare a Statelor Unite cu pofta de schimbări şi setea de distrugere a plebei pariziene, care duce dorul tulburărilor şi al revoltelor numai de dragul tulburărilor înseşi, ca să poată pescui în apă tulbure. Ce am văzut la această reprezentaţie a lui Figaro nu era revolta unui popor care s-a ridicat împotriva unui tiran din interese bine motivate şi din cauza încălcării unei convenţii, aşa cum am făcut-o noi. Plebea, pe care am avut ocazia s-o observ acolo, n-are frâu şi cred că nu s-ar opri nici chiar în faţa unor oameni atât de liberali ca noi.”

„Dar, dacă sunt bine informat — răspunse Franklin — nici ai noştri n-au avut chiar întotdeauna multe scrupule şi nici la noi lucrurile nu s-au petrecut fără brutalităţi nelalocul lor şi fără unele nedreptăţi. Mă tem, Mr. Adams — continuă el şi se îndreptă din spate, având deodată înfăţişarea de pe tabloul lui Duplessis — mă tem că libertatea şi o mai bună rânduială nu se vor putea înfăptui nicăieri în lume fără nici un fel de violenţă şi nedreptate. Probabil că aveţi dreptate. Probabil că şi poporul francez va lepăda odată frânele şi poate că, aşa cum aţi prezis, această răsturnare va fi însoţită de convulsiuni neplăcute şi de fenomene lăturalnice respingătoare. Dar oare, binefacerile nu vor cântări mai mult decât pierderile? Sunt un om bătrân şi-mi permit câteodată să visez. Visez la vremuri când nu numai dragostea de libertate, ci şi un adânc sentiment pentru drepturile omeneşti va înflori la toate naţiunile pământului. Visez la o epocă în care oamenii ca noi, oriunde ne-am îndrepta paşii pe această planetă, să poată spune: «Aici sunt acasă!» Presupunând că o asemenea epocă ar putea fi creată, credeţi, Mr. Adams, că ar fi prea scump plătită cu vărsare de sânge?”

Mr. Adams ascultă politicos. Dar nu se putu împiedica să nu i se oglindească nemulţumirea pe obraz. În sinea sa gândea: „Acest Franklin este un om al veacului al optsprezecelea şi nu înţelege nimic din ce creşte acum. Acest Franklin visează la o

lume creată şi condusă de ideile filozofilor francezi. Eu însă trăiesc în veacul al nouăsprezecelea. Văd un imperiu *american*, care se întinde şi se întinde tot mai departe, ca să fericească lumea şi să-i dăruiască libertatea, aşa cum noi o înţelegem!" Dar nu exprimă nimic din toate acestea. N-ar fi avut nici un sens şi el venise aici ca să se despartă cu binele de Franklin. Spuse politicos: „Această problemă nu o vom rezolva noi doi astăzi, doctore Franklin".

Apoi scoase un album. „Am promis lui Mrs. Adams — zise el — să rog pe oamenii mari pe care îi întâlnesc în călătoria mea să-i scrie în acest album o maximă şi numele lor. Aţi voi şi dumneavoastră, doctore Franklin, să aveţi această amabilitate faţă de Mrs. Adams şi de mine?" — „Cu plăcere", răspunse Franklin şi luă albumul. Se gândi o clipă. Apoi scrise: „*Dei providentia et hominum confusione Helvetia regitur*". Mr. Adams citi şi rămase uluit: „Din providenţa lui dumnezeu şi din încâlcitele greşeli ale oamenilor, Elveţia se menţine şi este cârmuită?" traduse el neîncrezător. „Da — zise Franklin — este o maximă pe care o citează cu plăcere *monsieur* Necker al nostru. Se pare că expresia este tot atât de cunoscută în Elveţia ca şi Wilhelm Tell. Nu găsiţi că e o expresie bună?" Lui Mr. Adams amintirea lui Necker nu-i era plăcută. „Da, zise el vag. Elveţienii sunt oameni sceptici." — „Dar optimişti, zise Franklin. Ei cred în providenţă şi au creat o republică care durează de o bună bucată de vreme."

Când Adams ajunse lângă uşă, Franklin arătă deodată spre tabloul reprezentând pe Washington în faţa soarelui sângeriu. „Răsare", zise el. Mr. Adams întrebă uimit: „Cine? Cum?" Franklin replică: „Soarele. L-am întrebat pe pictor şi el trebuie s-o ştie." Surâse. „Răsare — zise el — în ciuda confuziei oamenilor." Mr. Adams zise: „Aşadar, toate bune", şi se grăbi să plece. E senil rău, se gândi el. Ce a îndrugat el acum la urmă, trebuie să-mi notez cuvânt cu cuvânt, ca să-i povestesc lui Abigail. Răsare! E complet ramolit! Şi se hotărî să intervină cu toată puterea la Philadelphia, ca afacerile franceze ale Statelor Unite să nu mai fie lăsate pe mâinile acestui bătrân capricios şi iresponsabil.

Franklin însă porunci, după plecarea lui Adams, ca tabloul lui *monsieur* Prunier să fie dus în magazie. Apoi se aşeză şi scrise generalului Washington, de care se simţea foarte legat. Raportă mai întâi despre împrumut, îl felicită pe general şi se felicită şi pe sine. Apoi propuse generalului Washington ca, după sfârşitul războiului, care acuma desigur nu se va mai lăsa prea mult aşteptat, să vină în Europa. „Aş fi fericit — scria el — să vă-nsoţesc într-o călătorie prin Europa. Veţi putea să vă bucuraţi de această parte a oceanului de gloria ce v-aţi câştigat-o, să vă bucuraţi de ea cu seninătate, netulburat din pricina micilor umbre cu care invidia şi gelozia concetăţenilor încearcă să acopere meritele celor vii. Aici veţi afla şi veţi gusta, în viaţă fiind, părerea posterităţii despre generalul Washington. Căci o mie de mile au aproape acelaşi efect ca şi o mie de ani. Glasul slab al patimilor de rând nu străbate atât de departe, nici în timp şi nici în spaţiu. Acum mă bucur eu în locul dumneavoastră de această plăcere. Generalii ţării acesteia, pricepute în războaie, studiază hărţile Americii şi urmăresc pe ele toate operaţiile dumneavoastră. Aud adesea cum vorbesc cu sinceră admiraţie şi laude multe despre felul cum duceţi războiul şi recunosc cu toţii că sunteţi unul din cei mai mari conducători de oşti ai epocii.”

Louis voia din nou să se apuce cu toată puterea de treburile statului, de la care îl îndepărtaseră multă vreme festivităţile prilejuite de naşterea lui *Madame* Royale. Îi plăceau bilanţurile şi ceruse de la domnii săi un raport rezumativ asupra situaţiei Franţei în acel februarie al anului şaptezeci şi nouă.

Asculta în bibliotecă prezentarea făcută de domnii Maurepas şi Vergennes. Franţa, după cum afirmau ei pe baza unei documentaţii ample, avea astăzi, la încheierea celui de al cincilea an al guvernării lui Louis, situaţia unei naţiuni prospere, fericite, cea mai mare şi cea mai puternică din Europa. Şi ei acumulau date şi cifre care să întărească această afirmaţie.

Louis asculta numai pe jumătate. Gândul că era o pedeapsă

divină naşterea unei fete în locul unui *dauphin*, în locul lui Dieudonné al său, i se înfipse adânc în suflet şi-l chinuia şi acum. Făcuse tot ce-i sta în putinţă ca să domnească spre mai marea glorie a lui dumnezeu şi spre binele supuşilor săi, dar harul nu pogorâse asupra lui. Îşi târâse ţara într-o alianţă afurisită cu rebelii şi îngăduise ca parizienii săi să fie ademeniţi mai departe pe drumul dezmăţului şi al revoltei cu piesa aceea impertinentă, plină de răzvrătire. Fusese hotărât să împiedice răul; dar toţi au tras de dânsul şi el a cedat, o dată şi încă o dată, de multe ori, şi de aceea dumnezeu nu i l-a dat pe Dieudonné pe care-l dorise atât de fierbinte.

Se strădui să alunge gândurile negre. Îşi spuse că e o ipohondrie prostească. Avea douăzeci şi patru de ani, Toinette douăzeci şi trei. Naşterea micii principese dovedise doar că sunt cu adevărat în stare să aducă pe lume copii sănătoşi; speranţa că mila Domnului le va hărăzi un *dauphin* era mai întemeiată ca oricând.

Se sili să dea ascultare consilierilor săi, ale căror glasuri alternau, cel bătrân, politicos, cinic al lui Maurepas, şi cel mlădios, linguşitor al lui Vergennes. Acesta concretiza tocmai rezultatele de până acum ale războiului, situaţia era minunată. Flota engleză, temuta flotă n-a obţinut nici un succes, a fost înfrântă în toate ciocnirile. Cucerirea Gibraltarului nu era decât o chestiune de timp. Armata destinată Americii, sub conducerea lui Rochambeau, era aproape gata de pornire, o trupă de elită, cea mai bună armată din lume.

Louis spuse încet, dar nemulţumit: „Bineînţeles, apăraţi alianţa pe care dumneavoastră aţi înfăptuit-o. Dumneavoastră degeaba vorbiţi. Sentimentul meu dintâi era just. Ceea ce am făcut noi, alianţa cu rebelii, alianţa dumneavoastră, domnilor, a fost şi este o greşeală blestemată."

Se ridică în picioare, o dată cu el se ridicară şi cei doi domni. „Dar staţi jos", porunci el nerăbdător. El însă îşi târşi paşii în sus şi în jos, apoi se opri în faţa globului pe care ceruse de câteva zile să-i fie adus în biblioteca şi aşa ticsită. Era un glob mare; îl lucrase George Adams, bătrânul desenator de hărţi al curţii regelui Angliei. Regele George i-a trimis

globul, în ciuda războiului. Nu adăugase nici un cuvânt, dar era clar că darul era socotit ca o atenţie cu prilejul naşterii lui *Madame* Royale. Era un dar ales cu grijă, ba chiar cu dragoste, vărul său din Anglia îi cunoştea patima pentru hărţi bune. Marele glob fusese lucrat cu deosebită atenţie. Erau însemnate pe el o mulţime de lucruri pe care Louis nu le găsise pe nici o altă hartă; foarte clar, de pildă, era indicată, nenorocita localitate Saratoga. Acest dar îi amintea fără cuvinte, dar cu înţeles, că regii, tocmai în aceste vremuri grele, au datoria să fie solidari în faţa lui dumnezeu şi a oamenilor. Mai lămurit nici n-ar fi putut regele George să-l facă să simtă nedreptatea ce-o înfăptuise încheind alianţa.

Înaintea acestui glob stătea deci Louis şi spuse, peste umăr, către miniştrii săi, care amuţiseră: „Nu, domnilor, nu pot împărtăşi speranţele dumneavoastră. Nu găsesc că desfăşurarea evenimentelor vă dă dreptate. Mă tem că acest război va dura mai mult decât preziceţi şi va costa mai mult decât presupuneţi dumneavoastră. *Monsieur* Necker a declarat că va costa un miliard, dacă va dura puţin. Şi nu va dura puţin. Câştigul nostru din alianţa cu rebelii este jalnic, pagubele noastre interne şi externe sunt înspăimântătoare. Franţa a sărăcit în cei cinci ani ai domniei mele. Şi datoria noastră creşte şi iar creşte. Peste puţine luni miliardul va fi atins şi care ţară ar putea duce o asemenea povară?”

„Încotro vă rătăcesc gândurile, sire? ripostă Vergennes respectuos dar energic. Tratativele de pace între Austria şi Prusia sunt pe sfârşite. Asta înseamnă o extraordinară întărire a prestigiului nostru. Situaţia militară e de aşa natură, încât Anglia doreşte să încheie pace cu noi, şi mai curând azi decât mâine. Putem de pe acum spune cu toată siguranţa: ruşinea anului şaizeci şi trei a fost ştearsă. Nici unul dintre supuşii dumneavoastră, sire, nimeni în Europa, n-ar spune că aceste rezultate sunt jalnice.”

Maurepas îi luă cuvântul din gură. „Cifra pe care *monsieur* Necker a aruncat-o în dezbateri — zise el — sună mai ameninţătoare decât este. Un miliard, dădu din umeri şi suma deveni foarte mică, în felul care o rostea. Ce s-a obţinut cu

aceşti bani valorează mult mai mult.” Vorbi cu căldură de decăderea Angliei şi de ascensiunea Franţei, caracteristică primilor cinci ani ai binecuvântatei domnii a tânărului monarh. Vorbi de măreţia armatei. De schimbul sporit de mărfuri, de circulaţia mai rapidă a banilor. De progresul agriculturii, al industriei. După spusele lui, recoltele creşteau an de an, preţul cerealelor scădea, simbriile şi salariile creşteau neîncetat, populaţia se înmulţea şi cită date pe baza actelor sale. „Douăsprezece mii trei sute optzeci şi şapte de mile de noi drumuri au fost construite în timpul domniei voastre, sire, se înflăcără el. Am lărgit porturile Nantes, Marseille, Bordeaux, Rouen. Oraşul Lyon a cucerit cu croitoria şi modelele noastre trei sferturi din lumea albă. Consumul regatului s-a ridicat, cifra impozitului asupra consumaţiei a crescut cu trei milioane anual. Poporul dumneavoastră, sire, trăieşte mai bine decât în decadele dinainte de domnia dumneavoastră.”

Un singur moment se lumină faţa lui Louis de pe urma cifrelor, apoi se înnoură iarăşi. „Pe afară strălucire, pe dinăuntru împuţire”, gândi el. Ei laudă ce minunat s-au făcut toate sub domnia mea, dar *monsieur* Turgot le socoate mai puţin splendide. Văzu limpede înaintea ochilor scrisoarea aceea a lui Turgot: „Lumea vă consideră slab, sire”.

Miniştrii vorbeau acum de starea înfloritoare a artelor şi ştiinţelor sub Louis al şaisprezecelea. Citau nume: Lavoisier, Monge, Lagrange, Houdon, Clodion, Hubert Robert, Louis David, Marmontel, Sedaine, Beaumarchais.

Când îi răsună în urechi acest ultim nume nesuferit, Louis îşi aminti de Salon, de cabinetul cu busturile celor trei bărbaţi, ateii şi instigatorii, care erau consideraţi drept minţile luminate ale epocii sale. Nu-l înşelase auzul. Consilierii săi credincioşi îl numiseră într-adevăr pe Beaumarchais printre marile nume ale epocii sale şi o făcuseră fără ironie; nu voiau să-şi râdă de regele lor, voiau să-l laude.

Artele şi ştiinţele înfloresc. Frumoasă înflorire. I s-a raportat ce s-a petrecut la reprezentaţia gratuită de la *Théâtre Français*. Actorii, care rostiseră în atmosfera supraîncălzită a

reprezentaţiei festive frazele interzise fuseseră desigur aspru admonestaţi şi, de atunci, pasajele nepermise rămăseseră pe dinafară. Dar şi aşa, comedia avea efect şi-şi răspândea mai departe otrava; scriau ziarele că de la moartea lui Voltaire, *Théâtre Français* nu mai înregistrase asemenea succes.

I se arătase lui Louis o gravură ce se vindea peste tot pe străzile Parisului. Această gravură îl reprezenta pe Figaro în zale de cavaler şi în faţa lui se încolăcea un balaur. Balaurul avea obraz de om. Figaro îi pusese piciorul pe grumaz şi se pregătea să-i reteze capul; pe scutul cavalerului Figaro strălucea portretul lui Beaumarchais, şi gravura purta împrejur inscripţia: „Figaro-Beaumarchais nimiceşte relele sociale". Aşa arăta starea înfloritoare a artelor şi a ştiinţelor, aşa arăta lumea sub regimul său.

Se bucurase de moartea lui Voltaire şi a lui Rousseau. Dar ereticii şi rebelii morţi îşi dădeau mâna cu cei vii. Lanţul nu se rupea, şi cel mai periculos dintre criminali, acest Caron, sfântul Gheorghe al răscoalei, trăia şi prospera mai bine ca niciodată. Apele rebeliunii creşteau şi abia când americanii vor fi învins cu ajutorul vaselor şi milioanelor sale, soldaţii săi se vor întoarce ca rebeli şi valurile îl vor mătura.

Miniştrii mai vorbeau încă de primii şi glorioşii ani ai domniei sale. Comerţul şi industria, armata şi flota, arta şi ştiinţa, toate erau în progres. Era o plăcere să trăieşti. Era o glorie să fii cetăţean al Franţei şi supus al lui Louis al şaisprezecelea. Tânărul monarh îşi merita al doilea pronume al său, Augustus; dăruise într-adevăr mărire ţării.

Louis nu mai asculta la spusele miniştrilor, nici nu le mai răspundea, nu-şi avea rostul. Se oprise, cu gândul aiurea, în nişa ferestrei şi se uita peste scări şi curţi.

Îmbulzeala şi mişcarea de pe scara cea mare îl scoase din toropeală. Clipi din ochii săi miopi, se strădui să vadă. Lumea formase un fel de spalier, cum se obişnuia a se face când se aştepta să sosească sau să plece un oaspete de seamă. Louis întrebă: „Domnilor, puteţi să vă daţi seama ce se petrece acolo?"

Ambii miniştri se duseră la fereastră. Maurepas, mândru că

mai vedea aşa de bine, zise: „Este doctorul Franklin.” Şi Vergennes adăugă, drept lămurire: „Vine, desigur, de la *monsieur* Necker. Dacă nu mă-nşel, semnarea tratatelor cu împrumutul era stabilită pentru astăzi.” — „Ar fi trebuit să-mi amintesc singur de asta”, zise Louis supărat că conştiinţa sa încărcată îl făcuse să uite de această dată.

Voia să-şi întoarcă ochii şi gândul de la spectacolul de pe scara cea mare, dar nu putu. Dimpotrivă, acum, când ştia ce se-ntâmplă acolo, vedea mai clar cele petrecute. Văzu cum doctorul Franklin cobora încet printre rândurile de domni ce salutau respectuos şi de doamne ce se înclinau adânc. Franklin era susţinut de cineva. Acesta trebuie să fie desigur acel tânăr, nepotul. Din rapoartele de poliţie, Louis ştia că acest tânăr făcuse un copil unei franţuzoaice. Rebelii îşi împrăştiau sămânţa prin regatul său.

Louis şi cei doi miniştri stăteau în nişa bibliotecii şi priveau afară, către scara cea mare. Nu se cuvenea să dea dovadă de atâta curiozitate, era copilăresc, necuviincios, atât pentru tânărul rege, cât şi pentru miniştrii cei vârstnici. Dar nu puteau să se sustragă priveliştii.

Louis clipi mai tare. „Puteţi să observaţi, domnilor, — întrebă el — dacă acest domn Franklin al dumneavoastră s-a îmbrăcat cel puţin cuviincios pentru a iscăli un tratat aşa de important cu mine?” — „Se pare că e îmbrăcat cu blana sa şi cu căciula de blană”, răspunse oarecum şovăind Vergennes. „Poartă haina ce a fost îndrăgită la el”, zise Maurepas. Louis mormăi: „Pentru un dar de douăzeci şi cinci de milioane, ar fi putut cel puţin să se îmbrace cuviincios”. Dar cuvintele lui răsunau mai curând a tristeţe şi resemnare decât a mânie.

Şi privi mai departe cum bătrânul Franklin cobora scara, treaptă după treaptă. Păşea încet, puţin adus de spate şi umbra i se întindea uriaşă peste scara cea mare acoperită de zăpadă şi însorită a Versailles-ului.

Aici se termină a treia şi ultima parte a romanului *Vulpile în vie*, numit şi *Arme pentru America*.

POSTFAŢA AUTORULUI
1952

Autorul care îşi alege azi subiectul din istorie trebuie să se aştepte ca mulţi cititori, chiar şi bine intenţionaţi, să nu-l înţeleagă decât parţial sau deloc.

Înainte era altfel. Literatura clasică a celor mai multe naţiuni era în bună parte romanţare istorică şi totuşi autorii lor nu erau nevoiţi să înfrunte prejudecăţi înguste. Nu cred, de pildă, că Racine a fost vreodată acuzat că a vrut să facă propagandă antisemită înfăţişând pe nemiloasa regină iudaică Athalie, sau propagandă filosemită cu reprezentarea reginei Esther. Iar Schiller, scriind Fecioara din Orleans în timp ce Napoleon stăpânea Europa, nu s-a expus bănuielii de a fi un propagandist al împăratului. Cititorii lui Goethe nu credeau că acesta cât fi vrut să preamărească Olanda în Egmont, după cum nici cititorii lui Schiller nu credeau că *Wilhelm Tell* a fost scris pentru a ridica în slăvi Elveţia.

Actualmente, autorul unui roman istoric trebuie să conteze pe faptul că însăşi alegerea ţării şi a epocii în care îşi aşază oamenii şi întâmplările va face pe cititorii superficiali să alunece spre interpretări greşite. De exemplu, simplul fapt că un roman are ca subiect revoluţia americană stârneşte la unele persoane bănuiala că ar fi fost scris spre mai marea laudă a Americii actuale şi a conducătorilor ei.

Dar un roman istoric se expune şi altor interpretări greşite, mai puţin grosolane, dar nu mai puţin periculoase. Mulţi cititori se aşteaptă, pur şi simplu, ca un asemenea roman să le înfăţişeze faptele istorice într-un fel plăcut şi pasionant, să prezinte o înlănţuire de întâmplări interesante şi aventuroase şi să le destăinuie însuşirile omeneşti ale unor personalităţi istorice de seamă. Dacă, pe lângă aceasta, cartea mai măguleşte şi sentimentele patriotice ale unor asemenea cititori, ei sunt foarte mulţumiţi şi nu se gândesc mai departe. Rămân prizonieri ai caracterului episodic al romanului, nu caută esenţialul, nu-l observă, nu înţeleg sensul istoric ce se ascunde îndărătul oamenilor şi al întâmplărilor.

Autorul însă, care porneşte să scrie un roman istoric serios, este călăuzit de alte motive. El ştie: forţele ce mişcă popoarele sunt aceleaşi de când există istorie scrisă. Ele hotărăsc istoria prezentului, aşa cum au hotărât pe aceea a trecutului. A descrie aceste legi neschimbate şi imuabile în efectele lor este, desigur, cel mai înalt ţel ce-l poate atinge un roman istoric. Către acest ţel tinde autorul care scrie astăzi un roman istoric serios. El vrea să înfăţişeze prezentul. În istorie el nu caută cenuşa, caută focul. El vrea să se oblige pe sine şi pe cititor să vadă mai clar prezentul, distanţându-se de el.

*

De decenii mă preocupa ciudatul fenomen că oameni atât de feluriţi ca Beaumarchais, Benjamin Franklin, La Fayette, Voltaire, Ludovic al şaisprezecelea şi Marie-Antoinette au trebuit să contribuie cu toţii, fiecare din motive cu totul diferite, pentru ca revoluţia americană să învingă şi, o dată cu ea, şi cea franceză. Când America lui Roosevelt a intrat în război contra fascismului şi a sprijinit lupta Uniunii Sovietice împotriva lui Hitler, mi-au devenit foarte clase evenimentele Franţei de la sfârşitul secolului al optsprezecelea, iar ele mi-au lămurit evenimentele politice ale epocii noastre. Astfel încurajat, m-am încumetat să scriu romanul *Vulpile în vie*. Speram să pot înfăţişa ce anume a îndemnat atâtea persoane şi grupe diferite să lucreze, cu sau fără voie, ba chiar împotriva voinţei lor, în direcţia progresului.

Cred că mi-am atins cel puţin în parte ţinta. Mulţi cititori au citit romanul, în multe limbi, şi dacă mulţi l-au interpretat greşit, mulţi, în schimb, l-au înţeles. Cât despre cititorii mei germani, sunt sigur că cei mai mulţi îl vor înţelege.

Ei vor înţelege că eroul romanului nu este Benjamin Franklin şi nici Beaumarchais, nici regele sau Voltaire, ci acel diriguitor invizibil al istoriei care, descoperit în secolul al optsprezecelea, binecunoscut, descris şi lăudat în secolul al nouăsprezecelea, a fost amarnic trădat şi hulit în secolul al douăzecilea: progresul.

Aristot ne învaţă că imaginaţia poate — mai bine decât ştiinţa — face accesibilă istoria. Autorul romanului *Vulpile în vie*, deşi nu este un adept al lui Aristot, împărtăşeşte această părere. Semnează cu ambele mâini teza: Clio este o muză.

Autorul speră deci că cine îi citeşte romanul fără prejudecăţi va dobândi o imagine clară despre forţele ce au provocat revoluţia americană şi cea franceză.

Iar cine a văzut o dată cu adevărat această desfăşurare, acela înţelege şi mai adânc istoria prezentului nostru amar şi eroic. El înţelege vorba înţeleaptă a lui Eschil: „Pe aspre căi ne călăuzeşte providenţa ce stă la cârma lumilor”.

{1} *Reprezentarea artistică a istoriei este mai ştiinţifică şi mai serioasă decât istoriografia exactă. Într-adevăr, poezia prinde sâmburele şi esenţa, iar relatarea exactă înşiră doar amănunte*.

{2} Este vorba de „*Tratatul de la Paris*” semnat la 10 februarie 1763, prin care Anglia a impus atunci distrugerea imperiului colonial francez, smulgând Franţei în primul rând coloniile din America de Nord.

{3} *Compania Indiilor de Est* — companie comercială franceză care a jucat un rol considerabil în politica Franţei de jaf şi cotropire colonială. Se bucura de monopolul comerţului cu India.

{4} *Maurice Quentin de La Tour* (1704-1788), pictor francez, celebru prin portretele sale pline de viaţă şi autenticitate.

{5} *Vanitas, vanitatum vanitas, omnia vanitas* – Deşertăciune, deşertăciunea deşertăciunilor, toate sunt deşertăciune.

{6} *Jean-Baptiate Perronneanu* (1715-1783), renumit portretist francez.

{7} *Jeanne-Antoinette Poisson*, cunoscută ca *Madame de Pompadour* a fost metresa regelui Ludovic al XV-lea, supranumit cel Mult Iubit şi nu a regelui Ludovic al XIV-lea, Regele Soare. (n.gc)

{8} *Involt* – Rotunjit, plin, umflat, înfoiat. (dex)

{9} *Livră tournois* – Monedă franceză, asemănătoare cu cea bătută la Tour în secolul al XIII-lea.

{10} „*Tu ai vrut-o, George Dandin*”, reflecţia pe care şi-o repeta eroul comediei lui Moliere, subliniind propria sa vină.

{11} *Thomas Paine* – Publicist american (1737-1809), luptător pentru independenţa Statelor Unite ale Americii.

{12} *Argot* – *Argou*. Limbaj convențional, folosit mai ales de vagabonzi, răufăcători etc. pentru a nu fi înțeleși de restul societății. (dex)

{13} *Ça ira, mon ami, ça ira* – Va merge, prietene, va merge.

{14} *Tory* – Membru al partidului conservator.

{15} *Jean Le Rond D’Alembert* (1717-1783), vestit filozof şi matematician francez, unul dintre fruntaşii iluminismului din veacul al XVIII-lea. Colaborator apropiat al lui Diderot, în special la redactarea *Enciclopediei*.

{16} Din partea doamnei Maurepas.

{17} *Lucius Anaeus Seneca* (2-66), filozof stoic roman care, punându-se în slujba lui Neron şi încercând să-i justifice crimele, a câştigat protecţia împăratului izbutind să adune o mare avere. *Lucius Junius Brutus*, personaj din istoria veche a Romei, principalul conducător al loviturii de stat care a alungat de pe tron pe Tarquinius Superbus, ultimul rege roman. După alungarea regelui,

fiii lui Brutus au uneltit împotriva republicii. Atunci Brutus, în calitate de consul, şi-a condamnat la moarte propriii fii şi a supravegheat executarea lor.

{18} Nu a fi, ci a părea.

{19} *Ghină* – (La jocul de cărți) Ghinion. (dex)

{20} Atât trezirea şi îmbrăcatul (*le lever*) cât şi culcarea regelui sau reginei pentru somnul de noapte (*le coucher*) se desfăşurau cu solemnitate şi fast deosebit.

{21} Joc de cuvinte. *Roi de France et de Navarre* (titulatura regilor Franţei) — rege al Franţei şi al Navarrei; *Roi de France el l'avare* — rege al Franţei şi avar.

{22} *Schimă* – Gest. Mișcare a feței; grimasă, strâmbătură. (dex)

{23} Toţi aceşti domni.

{24} Ai o adevărată hardughie, Toni.

{25} *Faţă hipocratică* – Expresie particulară a feței muribunzilor. (dex)

{26} *Ruinele Palmirei* – Ruine celebre ale unui minunat oraş antic de pe teritoriul Siriei.

{27} Bagatelele de la intrare.

{28} *Schaumberg* — literal: *munte de spumă*.

{29} Ca muştele, se-amestecă în toate/ şi printre noi atâţia nechemaţi/ ce, fără doar şi poate,/ ar trebui să fie alungaţi. La Fontaine, „*Fabule*" (traducere de Aurel Tita E.S.P.L.A — 1958 pag. 289.)

{30} *Spleen* – Dorinţă capricioasă, obsedantă.

{31} *Ninon de Lenclos* – Femeie celebră prin frumuseţea şi înţelepciunea de care a dat dovadă în tot cursul vieţii (1620-1705). În salonul ei s-au întâlnit o seamă dintre spiritele cele mai avansate ale epocii.

{32} *Joseph Balsamo*, supranumit *contele de Cagliostro* (1743-1795) personaj foarte dubios care a jucat un rol de seamă în intrigile de la curtea lui Ludovic al XVI-lea, mai ales în vestita „afacere a colierului".

{33} *Fortuna* – Divinitate alegorică la vechii greci şi la romani, personificare a hazardului, a neprevăzutului şi a jocului întâmplării.

{34} *Minerva* – Zeiţa înţelepciunii în mitologia latină.

{35} *John Locke* – Filozof materialist englez (1632-1704).

{36} *Charles Louis Montesquieu* (1689-1755), scriitor şi sociolog francez, a adus o foarte însemnată contribuţie la pregătirea ideologică a revoluţiei burgheze din secolul al XVIII-lea.

{37} *Solon* – Legislator în Atena antică, unul dintre cei şapte Înţelepţi ai Greciei (640-558 î.e.n.)

{38} *Arhimede* – Ilustru geometru din antichitate (287-212 î.e.n.)

{39} *Aristofan* – Cel mai celebru, dintre poeţii comici greci, a trăit cam între anii 450-386 î.e.n. A satirizat moravurile politice ale epocii.

{40} *Amicus Plato, magis amica veritas* – Plato mi-e prieten, dar mai bun prieten mi-e adevărul.

{41} *Mecena* — nobil roman din timpul împăratului August, protector al scriitorilor Horaţiu, Virgiliu, Properţiu şi al artiştilor vremii. Numele lui a devenit sinonim cu proiector al artelor.

{42} *Boi* – Trup, statură, înfățișare, fizionomie. (dex)

{43} *Schönbrunn* – Palatul Habsburgilor la Viena.

{44} *Ranz des vaches* – Dansul vacilor.

{45} *Monsieur* – Titulatura celui mai vârstnic frate al regelui.

{46} Urechi, nas, buze, gură, părţile naturale ale bărbatului, idem ale femeii.

{47} *Bunul simţ*, celebru pamflet al lui Tom Paine.

{48} *Scalp* — pielea capului împreună cu părul, pe care pieile roşii obişnuiau să le detaşeze, ca trofeu, de pe craniile cadavrelor celor învinşi.

{49} „*La canaille*”: expresie de dispreţ folosită de aristocraţia franceză pentru poporul de rând. În traducerea literală ar însemna „ticăloşii”.

{50} *Pasticcio*: un fel de prăjitură.

{51} *Pantalone* – Personaj din *Commedla dell’arte*, teatru popular italian din secolele XVI-XVIII.

{52} Odihnă plăcută.

{53} *Mamon* – Diavol. (dex)

{54} *Tantalus* – Personaj din mitologia elină osândit de zei să se zbată de-a pururi în chinurile foamei şi setei.

{55} *Date obolum Belisarrio* – „*Faceţi-vă pomană cu Belizariu*.” După o legendă, generalul bizantin Belizariu, care a adus mari servicii imperiului, după ce a căzut în dizgraţia lui Justinian şi-a pierdut vederea şi a fost silit să cerşească.

{56} Dicţionar comentat al ştiinţelor, artelor şi meşteşugurilor.

{57} Obiecţii mărunte.

{58} *Calas* – Negustor din Toulouse, condamnat şi executat în 1762 în urma unei campanii antiprotestante organizate de clerul catolic, pentru vina imaginară de a-şi fi ucis propriul fiu spre a-l împiedica să se lepede de protestantism. Voltaire a dus o susţinută campanie pentru reabilitarea acestui nevinovat, demascând uneltirile criminale ale clerului catolic. Calas a fost reabilitat în 1765.

{59} *Sirven* – Cetăţean din Toulouse condamnat la moarte, din aceleaşi pricini ca şi Calas, pentru vina imaginară de a-şi fi împiedicat fiica să treacă la catolicism. În urma campaniei duse de Voltaire, a fost reabilitat la cinci ani după executare, în 1769.

{60} Ca să poată cuceri Parisul şi deveni rege al Franţei, Henric al IV-lea (1553-1610) s-a lepădat de protestantism, trecând la catolicism în cadrul unei slujbe solemne. Cu acest prilej a pronunţat cuvintele devenite istorice: *Paris vaut bien une messe*! (*Parisul merită o liturghie*).

{61} *Charles Rollin* (1661-1741), umanist şi istoric francez de mâna a doua.

{62} *Creon* – Tiran al Tebei, în mitologia elină. Apare în mai multe tragedii ale lui Sofocle, devenind un fel de tip al tiraniei sângeroase.

{63} *Thersyt* – Personaj din Iliada. Prototip al urâţeniei fizice şi morale.

{64} *Gorgonzola* este o brânză italienească, *roquefort*, una franţuzească, amândouă cu miros specific puternic.

{65} *Societară a Teatrului Francez*. Titlu de onoare care se acorda numai celor mai de frunte artişti ai teatrului.

{66} *Falconier* – Nobilul care se îngrijea de organizarea vânătorilor regale.

{67} S-a făcut!

{68} *Jean Louis François Lagrenée* (1724-1605), pictor francez mai puţin important dar cu faimă pe vremea aceea.

{69} Iubesc.

{70} *Saeva indignati* – Cruntă indignare.

{71} *Clio* – Muza istoriei în mitologia greacă.

{72} *Plaut* (250-184 î.e.n.) şi *Aristofan* (450-386 î.e.n.) au rămas în istorie ca mari autori de comedii, iar *Tacit* (55-120) ca cel mai mare istoric al antichităţii.

{73} „*Malbrough porneşte la război*”, primul vers dintr-un foarte popular cântec francez în care este ironizat, slălcindu-i-se numele, un general englez, ducele de Marlborough (1650-1722) care a învins armatele franceze. Cântecul are un iz batjocoritor la adresa englezilor şi e antirăzboinic.

{74} Inima, inima tare mă doare...

{75} *Catilina* (109-62 î.e.n.) este considerat ca prototip al uneltitorului fără scrupule care urmăreşte puterea personală. Cei doi fraţi Grachus (secolul al II-lea î.e.n.) au fost mari luptători pentru drepturile democratice ale poporului.

{76} *Louis-Michel Vanloo* (1707-1771) – pictor francez, membru al Academiei Franceze; între 1736 şi 1752 a funcţionat ca pictor al

curţii regale spaniole.

{77} *Quai des Théatins* – Sediul Ministerului de Externe.

{78} Prescurtare de la „*mal á propos*”: deplasat, la timp nepotrivit.

{79} *Cordon Bleu* – Cel mai înalt grad al ordinului Saint-Louis, conferit de regii Franţei.

{80} *Lettre de cachet* – Ordin regal de întemniţare.

{81} *Fama* – Simbolul renumelui.

{82} *Dieudonné* – Dăruit de dumnezeu.

{83} Corvoadă.

{84} *James Otis* – Patriot american (1725-1783), a jucat un rol important în pregătirea războiului de independenţă a Americii.